

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS
Бахшида ба 25-солагии Ваҳдати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
Нашри махсус №2.1 (31)
(маҷаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
Спецвыпуск №2.1 (31)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
Special edition №2.1 (31)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2022

Сармухаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармухаррир:

Сафаров Б.Г. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сайдмуродов Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои хайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, муовини вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисии иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Факеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Чонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонов М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Чумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шодиев К.Қ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғафуров П.Қ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёти рақамӣ ва логистикаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳомидов А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Урунбоев А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ашуров М.Н. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи система ва технологияҳои иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шукуров С.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аламшоева М.М.- номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҚ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намоиш иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидмуродов Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. – доктор экономических наук, заместитель министра образования и науки Республики Таджикистан
Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. – доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. – доктор экономических наук, профессор кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. – кандидат экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, доцент, директори НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шодиев К.К. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Гафуров П.Дж. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой цифровой экономики и логистики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Хомидов А. – кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. – кандидат экономических наук, доцент, директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Урунбоев А. – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М.С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ашуров М.Н. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой системы и информационных технологий Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шукуров С.М. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой налога и налогообложения Таджикского государственного финансово-экономического университета

Алампоева М.М. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda H. A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Saidmurodov L. H. –Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.Q. - Doctor of Economic Sciences, Deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan

Rahimzoda Sh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharipov B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy and International Trading of the Tajik State University of Finance and Economics

Qandiyorova D.O. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A.– Doctor of Economic Sciences, Professor of the department of customs activities of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A.A. – Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B. – Candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Qodirov F.A. – candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S.– candidate of Economic sciences, associate professor of Department of statistics of the Tajik State University of Finance and Economics

Jumaboev Kh. - candidate of Economic sciences, associate professor, director of research institute “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics

Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Head of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Burieva M.Ch. - candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Shodiev K.Q. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Gafurov P.J. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of digital economy and logistics of Tajik State University of Finance and Economics

Homidov A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of audit and revision of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaidov F.S. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydullov F.K. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Director of Tecknological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

Urunboev A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Ashurov M.N. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of system and information technology of Tajik State University of Finance and Economics

Shukurov S.M. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of tax and taxation of Tajik State University of Finance and Economics

Alamshoeva M.M. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of applied informatics in economics of Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖП – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР: МУҲИМТАРИН ОМИЛҲОИ ТАҲКИМИ ПОЯҲОИ ИҚТИСОДӢ

Абдуалимзода Ҳ.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

Дар асри XXI, амнияти иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳими давлатдорию ҳар як кишвар ба шумор меравад. Ин мафҳум танҳо ба мустаҳкамии молиявии кишвар маҳдуд набуда, иқтидор барои пешгирии таҳдидҳо, тобоварӣ дар баробари таққонҳои берунаю дохилӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодиро дар бар мегирад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, тағйироти технологӣ ва нобаробарию ҷаҳонӣ, таҳкими амнияти иқтисодӣ ба вазифаи стратегияи ҳукуматҳо табдил ёфтааст.

Мақола ба омӯзиши баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии таъмини амнияти иқтисодӣ дар шароити муосир бахшида шудааст. Дар асоси тадқиқоти гузаронидашуда имкони истифодаи равишҳои нави таъмини амнияти иқтисодӣ, аз ҷумла дар заминаи таъмини амнияти молиявӣ, сармоягузорӣ, саноатӣ, озуқаворӣ асоснок карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** иқтисод, амнияти иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, амнияти сармоягузорӣ, мониторинг, рушди устувори иқтисодӣ, самаранокӣ.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: ВАЖНЕЙШИЕ ФАКТОРЫ УКРЕПЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОСНОВ

Абдуалимзода Ҳ.А. – к.э.н., доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

В XXI веке экономическая безопасность стала одной из важнейших основ государственности любой страны. Это понятие не ограничивается только финансовой устойчивостью страны, оно включает в себя способность предотвращать угрозы, противостоять внешним и внутренним потрясениям и обеспечивать устойчивое экономическое развитие. В условиях глобализации, технологических изменений и глобального неравенства

укрепление экономической безопасности стало стратегической задачей правительств.

Статья посвящена изучению некоторых теоретических и практических вопросов обеспечения экономической безопасности в современных условиях. На основе проведенных исследований обоснована возможность применения новых подходов к обеспечению экономической безопасности, в том числе в контексте обеспечения финансовой, инвестиционной, промышленной, продовольственной безопасности.

Ключевые слова: экономика, экономическая безопасность, конкурентоспособность, инвестиционная безопасность, мониторинг, устойчивое развитие экономики, эффективность.

ECONOMIC SECURITY IN MODERN CONDITIONS: THE MOST IMPORTANT FACTORS FOR STRENGTHENING THE ECONOMIC FOUNDATIONS

Abdualimzoda Kh.A. – c.e.s., Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Phone: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

In the 21st century, economic security has become one of the most important foundations of any country's statehood. This concept is not limited only to the financial stability of a country, it includes the ability to prevent threats, withstand external and internal shocks, and ensure sustainable economic development. In the context of globalization, technological change and global inequality, strengthening economic security has become a strategic objective of governments.

The article is devoted to the study of some theoretical and practical issues of ensuring economic security in modern conditions. Based on the conducted research, the possibility of applying new approaches to ensuring economic security is substantiated, including in the context of ensuring financial, investment, industrial, and food security.

Key words: economics, economic security, competitiveness, investment security, monitoring, sustainable economic development, efficiency.

Яке аз мушкилоти муҳими нави илми иқтисодӣ ин назарияи амнияти иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Амнияти иқтисодии давлат аз рӯи дараҷаи рушди концепсияи амнияти миллӣ муайян карда мешавад. Концепсияи амнияти иқтисодӣ як қатор самтхоро дар бар мегирад, ки шартҳои муҳимтарини амнияти иқтисодии кишвар механизми таъмини он мебошад, ки ба ошкор кардани омилҳои беруна ва дохилӣ асос ёфтааст. Ба ташаккули омилҳои дохилии амнияти иқтисодӣ, ба ғайр аз сатҳ ва

динамикаи рушди иқтисодӣ, ММД, МММ инчунин иқтидори захираҳои табиӣ ва сатҳ, сифати таъминоти дохилии захираҳо, таъмини технологии гузариш аз бартарияти захираҳои барқарорнашавандаи табиӣ ба истифодаи афзалиятноки захираҳои барқароршаванда таъсир мерасонанд. Ин омилҳо на танҳо амнияти иқтисодии давлат, балки имкониятҳои рушди онро дар оянда муайян месозанд.

Дар шароити муосир амнияти иқтисодӣ чузъи таркибии амнияти миллии кишвар буда, таъмини он вазифаи муҳимтарини давлат, ҷомеа, субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ ва шахсони алоҳида ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин омӯзиши масъалаҳои назариявӣ ва методологии таъмини амнияти иқтисодӣ аҳамияти муҳими илмию амалӣ дорад. Амнияти иқтисодӣ чузъи таркибии сиёсати иқтисодии кишвар буда, он дар низоми танзими давлатии иқтисодиёт мавқеи марказӣ дорад. Ҳадафи асосии таъмини амнияти иқтисодӣ ин ҳифзи истиқлолияти иқтисодии кишвар, таъмини суботи иҷтимоӣ иқтисодӣ, фароҳам овардани шароити муносиб барои рушди мутаносиби ҷомеа ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Яке аз мутахассисони соҳаи амнияти иқтисодӣ доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор В.К. Сенчагов амнияти иқтисодиро ҳамчун "вазъи иқтисодиёт ва институтҳои ҳокимият, ки дар он ҳимояи кафолатноки манфиатҳои миллий, рушди иҷтимоӣ ва умуман кишвар, иқтидори кофии мудофиавӣ таъмин карда мешавад" маънидод мекунад [8]. Ба ақидаи олимони дигар С.И. Сиганов ва А. Я. Манина амнияти миллии иқтисодӣ ҳолати ҳимояи манфиатҳои иқтисодии миллий аз таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ мебошад [10]. Олимони машҳури илми иқтисод, Л. Абалкин амнияти иқтисодиро ҳамчун маҷмӯи шароит ва омилҳо, ки истиқлолият, субот ва устувории хоҷагии халқ, қобилияти он барои навсозӣ ва такмили доимии худ таъмин мекунад, муайян кардааст. Яъне, ба ақидаи олим, амнияти иқтисодӣ пеш аз ҳама ҳолати истиқлолият аст [1].

Таҷриба нишон медиҳад, ки амнияти иқтисодӣ дар фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти босамари механизми бозорӣ, пешбурди сиёсати мувофиқи сохторӣ, дастрасӣ ба иттилоот барои субъектҳои бозор, диверсификатсияи ҳаҷми сармоягузорӣ ва сандуки сармоягузорӣ, фароҳам овардани фазои сармоягузорӣ, нигоҳдорӣ ва рушди иқтидори истехсолӣ, иҷтимоӣ ва зехнӣ нақши муҳим дорад. Амнияти иқтисодӣ яке аз навъҳои муҳими амният аст, ки дар таъмини дигар самтҳои амнияти миллий, аз қабili ҷанбаҳои сиёсӣ, низомӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ саҳми муҳим дорад.

Бе таъмини амнияти иқтисодӣ рушди иҷтимоии мамлакатро тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, он афзалиятҳои иқтисодии кишварро муайян намуда, дар сатҳи микро, макро, мезо ва мега баррасӣ карда мешавад. Амнияти иқтисодӣ бештар ба амнияти мудофиавӣ, экологӣ, иттилоотӣ, илмӣ-технологӣ, иҷтимоӣ, озуқаворӣ, демографӣ, идеологӣ, сармоягузорӣ ва ғайра таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, самти стратегии таъмини амнияти иқтисодӣ ин ташкил ва ҳифзи рақобати бозорӣ мебошад, ки барои он ба таҳияи қонунгузориҳои ҷандир ва татбиқи сиёсати зиддиинҳисорӣ, тақсимои бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт, дастгирии давлатӣ, таъмини устувории пули миллий ва ҳифзи моликият равона карда шудааст.

Вобаста ба гуфтаҳои боло метавон чузъҳои асосии амнияти иқтисодиро бо истифода аз таҷрибаи мамлакатҳои ҷаҳон тавсиф намуд.

1. Истиқлолияти иқтисодӣ: Кам кардани вобастагӣ ба соҳаҳои ягона ва ташаккули иқтисоди бисёрсоҳа.

Намунаи Норвегия:

Норвегия, ки қаблан ба соҳаи нафт вобаста буд, бо роҳи эҳёи соҳаи энергетикаи обии барқӣ ва технологияҳои экологӣ вобастагии худро ба нафт аз 45% ба 20% дар давоми 15 сол коҳиш дод. Ҳоло 30%-и иқтисоди Норвегия ба технологияҳои сабз вобаста аст (омори **World Bank, 2022**) [14].

2. Тобоварии молиявӣ: Таъмини мувозинаи буҷет, коҳиши қарзҳои беруна ва ҳифзи захираҳои стратегӣ.

Таҷрибаи Сингапур:

Сингапур бо роҳи ташкили "Бунёди амнияти иқтисодӣ" (Economic Resilience Fund) дар соли 2020, 15% аз ММД-и худро ба муқовимат бар зидди COVID-19 сарф кард, ки ин боиси коҳиши зарари иқтисодӣ аз 7% ба 3% гардид (омори **IMF, 2021**) [13].

3. Амнияти иҷтимоӣ: Пешгирии бекорӣ, таъмини рушди кадрҳо ва мубориза бо камбизоатӣ.

Намунаи Бразилия:

Барномаи **Bolsa Família** дар Бразилия боиси коҳиши камбизоатӣ аз 25% то ба 10% дар давоми 10 сол (2003–2013) гардид. Барномаи мазкур ба 14 миллион оила мусоидат кард то сатҳи зиндагонии худро беҳтар гардонанд (таҳлили **CEPAL, 2015**).

4. Технологияҳои нав: Рушди ихтироъкорӣ ва истифодаи технологияҳои пешрафта барои афзоиши рақобатпазирӣ.

Намунаи Ҷопон: Робототехника ва автоматикунонӣ

Технологияҳои асосӣ:

- Роботҳои саноатӣ (мас., ширкати **Fanuc**), роботҳои хидматрасонӣ (мас., **SoftBank Robotics**).

Дар ин росто, Ҷопон 47% аз роботҳои саноатии ҷаҳонро истеҳсол мекунад (**IFR, 2022**) [11].

- Автоматикунонии истеҳсолот дар соҳаи автомобилсозӣ (**Toyota, Honda**).

Сатҳи босуръати автоматикунонӣ боиси афзоиши 30%-и истеҳсолот дар 10 сол гардид.

Намунаи Кореяи Ҷанубӣ: Иттилоот ва телекоммуникатсия

Технологияҳои асосӣ:

- Шабакаҳои 5G ва 6G (**Samsung, LG**).
- Истеҳсоли чузъҳои электроникӣ (хотираҳои NAND ва DRAM).

Дар асоси тақия ба иттилоот ва телекоммуникатсия 63%-и иқтисоди Кореяи Ҷанубӣ ба содироти технологияҳои баланд вобаста аст (**OECD, 2022**) [12].

Амнияти иқтисодии кишвар чунин сатҳи рушди иқтисодии онро дар назар дорад, ки татбиқи манфиатҳои миллӣ, фароҳам овардани шароити муносиб барои

хастии фард ва ҷомеаро таъмин намуда, ба таҳдидҳое, ки ба рушди устувори иқтисодӣ ва бехатарии давлатҳо ҳалал мерасонад, муқовимат намояд.

Омилҳои дохилӣ ва берунии амнияти иқтисодиро ҷудо мекунанд, ки ба омилҳои дохилии амнияти иқтисодӣ таъмини энергетикӣ, кишвар, сохтори институтсионалӣ, тақмили заминаи ҳуқуқӣ, фазои мусоиди сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ, сатҳи таъмин будани кишвар бо захираҳои табиӣ, рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои мамлакат, вазъи низоми бонкӣ ва бозорҳои дахлдор, шартҳои гирифтани қарз, маърифати молиявӣ дар сатҳи пардохтҳои ғайринақдӣ, захираҳои меҳнатӣ, сохтори истифодаи қувваи корӣ, сатҳи бекорӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, истифода ва таҳияи дастовардҳои наватарини илму техника, татбиқи сиёсати инноватсионӣ ва ғайра дохил мешаванд, ки ба амнияти иқтисоди миллӣ таъсир мерасонанд.

Новобаста аз он, ки амнияти иқтисодӣ ба сифати объекти таҳқиқоти гуногун баромад кардааст, вале таърифи ягонаи он вучуд надорад. Дар таҳқиқоти мавҷуда амнияти иқтисодиро дар сатҳи инфиродӣ, ширкату корхонаҳо, ҷамоаҳои алоҳида, соҳа, минтақа ва давлатӣ баррасӣ намудем. Дар баъзан таҳқиқот амнияти иқтисодӣ ба маънои раҳӣ аз камбизоатиро дар худ таҷассум намудааст. Амнияти иқтисодӣ дар сатҳи давлатӣ бошад ҳамчун ҳолати доштани захираҳои кофӣ иқтисодӣ баррасӣ гардида, дар шароити муосир ҳамчун бехатарии таъминот ва дастрасӣ ба захираҳои бехатар, энергия ва ашёи хом муайян карда мешавад.

Ба ақидаи Красношек А.А. шартҳои асосии таъмини амнияти иқтисодӣ ин таъмини татбиқ ва риояи манфиатҳои ҳаётан муҳим, ҳислат ва сарчашмаи таҳдидҳо ва имконияти рафъи онҳо ба ҳисоб меравад [5]. Дар таҳқиқоти олим қайд шудааст, ки унсурҳои зерин сатҳи таъмини амнияти иқтисодиро тавсиф дода, ба онҳо истиқлолияти иқтисодӣ, муътадилӣ ва устувори иқтисоди миллӣ, қобилияти таъмини рушду тараққиёт шомил мебошанд. Ҳамчунин муҳаққиқ таъкид менамояд, ки барои таъмини амнияти иқтисодии давлат бояд сараввал амният дар сатҳи шахсият, субъектҳои микроиқтисодӣ, соҳа ва минтақа таъмин карда шавад.

Айни замон дар илм якҷанд назарияҳо вучуд доранд, ки робитаи амнияти иқтисодиро бо ниёзҳои асосии инсон баррасӣ мекунанд. Барои мисол, назарияи ниёзҳои асосӣ, ки аз ҷониби Маслоу пешниҳод шудааст, нишон медиҳад, ки ниёзҳои асосии инсон дар шакли пирамида, аз поин ба боло қонеъ карда шуда, он аз ниёзҳои табиӣ оғоз мешавад. Дар идома ниёзҳои амниятӣ, эҳтиёҷоти иҷтимоӣ, баъдан эҳтиёҷоти раванӣ ва дар ниҳоят худшиносӣ ҷойгир аст. Тибқи назарияи Маслоу, қонеъ кардани ниёзҳои амнияти инсон аз ҷиҳати аҳамият дар ҷои дуюм меистад, ки аз бартарият доштани таъмини амнияти иқтисодӣ шаҳодат медиҳад [3].

Таҳлили сарчашмаҳо нишон медиҳад, ки дар илми муосир концепсияҳои гуногуни таъмини амнияти иқтисодӣ вучуд дорад. Барои мисол, Кумитаи Байналмилалӣ Салиби Сурх мафҳуми амнияти иқтисодиро ҳамчун қобилияти одамон, ҷомеа ва оилаҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои асосии худ тавассути устуворӣ ва нигоҳ доштани шаъну шарафи худ муайян кардааст. Мувофиқи концепсияи мазкур амнияти иқтисодӣ фарогирӣ манзил, ғизо, либос, гигиенаи умумӣ

ва шахсӣ ба ғайр аз тамоми молу мулк ва хароҷоти марбут ба раванди таълим ва тандурустӣ мебошад.

Саидмуродзода Л.Х. ва Махкамов И.Ш. заминаҳои меъёрию ҳукукии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳқиқ намуда, ба хулоса омаданд, ки шартҳои асосии таъмини амнияти иқтисодӣ аз нигоҳи институтсионалӣ ин таҳияи низоми ягонаи санадҳои меъёрию ҳукукӣ мебошад. Ҳамчунин ба ақидаи муаллифони бо мақсади таъмини амнияти иқтисодӣ бояд санадҳои меъёрию ҳукукии соҳа бояд мунтазам мониторинг карда шуда, саривақт ба онҳо тағйиротҳои зарурӣ ворид карда шаванд. Ба андешаи мо, пешниҳоди муаллифони аҳамияти муҳими амалӣ дошта, тақмили таъминоти институтсионалӣ ва ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ будани онҳо шартҳои заминавии таъмини амнияти иқтисодӣ мебошад [7].

Бояд қайд намуд, ки дар шароити тавсеаи муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ ва истифодаи модели дарҳои кушод таъмини амнияти иқтисодӣ аз ҷумлаи масъалаҳои стратегӣ ва муҳим ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин аҳамияти ин масъала аз он ҷиҳат муҳим аст, ки барои густариш ва рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мутобиқати манфиатҳои миллӣ ба равандҳои ҷаҳонишавӣ зарур буда, дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ бояд сиёсати мақсаднок, пайгирона ва мунтазам амалӣ карда шавад.

Муҳаққиқи ватанӣ Ашуров М. мафҳум ва муҳтавои амнияти иқтисодиро таҳқиқ намуда, онро дар сатҳи гуногун баррасӣ карда, омилҳои асосиро муайян кардааст, ки ба сатҳи амнияти иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Ба ақидаи муҳаққиқи мавқеи ҷуғрофӣ, иқтисодии иқтисодӣ, низоми институтсионалӣ, афзалиятҳои сиёсати иқтисодӣ, сохтори минтақавӣ ва соҳавии иқтисодиёт, мавҷудияти захираҳо, сатҳи коррупсия ва сатҳи рушди низоми сиёсӣ аз ҷумлаи омилҳои ба ҳисоб мераванд, ки ба сатҳи амнияти иқтисодӣ таъсир мерасонанд [2]. Ба андешаи мо, дар ин ҷо бояд омилҳои дигар ба монанди сифати нерӯи инсонӣ, низоми миллии инноватсионӣ, вазъи бозор ва инфрасохтори молиявӣ ва дигар механизмҳои муосир, аз қабili татбиқи принципҳои “иқтисодиёти сабз” ва рақамикунории иқтисодиёт бояд баррасӣ карда шавад.

Яке аз масъалаҳои муҳим ва калидии таъмини амнияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини амнияти иқтисодӣ аз нигоҳи муносибатҳои андозӣ мебошад. Дар ин самт солҳои охир як қатор қорҳои назаррас ба анҷом расонида шуда, ислоҳоти соҳа ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси тақмили низоми маъмурикунонии андоз гардиданд. Новобаста аз ин ҳанӯз ҳам дар ин самт мушкилоти муайян мавҷуд буда, гаронии андоз аз ҷумлаи онҳо ба ҳисоб меравад.

Самти дигар ин таъмини амнияти иқтисодӣ дар бахши молиявии кишвар, аз он ҷумла низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамон тавре ки ниҳодҳои молиявӣ қарзӣ яке аз иштирокчҳои фаъоли муносибатҳои иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд, онҳо дар фаъолиятҳои гуногуни иқтисодӣ, бахусус дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ нақши хеле муассир мебозанд.

Яке аз масъалаҳои душвор дар роҳи таъмини амнияти иқтисодӣ ин пешгирии падидаи қочоқи ҳама гуна молу маҳсулот мебошад. Қочоқи ҳама гуна молҳои истеҳсоли хориҷӣ аз манбаъҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ба миқдори калон дар аксари мавридҳо дар баробари сабабҳои дигар, аз ҷумла, набудани дастгирӣ аз истеҳсолоти ватанӣ, ҳавасмандии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва ноамниро дар ин самт коҳиш медиҳад. Аз ин рӯ, саъю кӯшиши ҳамаҷониба ва муборизаи ҷиддӣ дар баробари мубориза бар зидди қочоқ амниятро ба вучуд оварда, боиси рушди истеҳсолоти ватанӣ ва натиҷаҳои пурсамар дар таъсиси ҷойҳои кории нав мегардад.

Ҳамин тавр, таъмини амнияти иқтисодӣ вазифаи муҳимтарини давлат ва ҷомеа буда, дар ин самт бояд мониторинги пайваста амалӣ карда шавад. Вобаста ба ин бояд масъалаҳои таъмини рушди устувори иқтисодӣ бо афзоиши шумораи ҷойҳои корӣ, таъмини амнияти стратегӣ, ташаккули иқтисодиёти ба дониш асосёфта, ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, тавассути коҳиш додани хатарҳо дар тичорат, таъмини амният дар бахшҳои алоҳида ва махсусан ба масъалаи маҳалликунонии истеҳсолот таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад.

Дар ин замина мониторинг ва арзёбии нишондиҳандаҳои иқтисодии таъмини амнияти иқтисодӣ ба баланд бардоштани иқтидори умумии ташкилии низоми амният ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ мусоидат мекунад. Дар асоси натиҷаҳои тағйирёбии нишондиҳандаҳои бехатарии иқтисодӣ чораҳои зарурӣ андешида шуда, барои баланд бардоштани муваффақияти инфиродӣ ва ташкилӣ тадбирҳо ва чорабиниҳои мушаххас амалӣ карда мешаванд.

Вобаста ба ин, зарур аст то равандҳои таҳкими амнияти иқтисодӣ муайян карда шаванд, ки он чунин равандҳоро дар худ муттаҳид месозад:

1. **Диверсификатсияи иқтисодӣ:** Рушди соҳаҳои нав;
2. **Сармоягузорӣ ба илм ва таълим:** Ташкили марказҳои таҳқиқотӣ ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисос;
3. **Ислоҳоти қонунгузорӣ:** Мустаҳкам намудани чорабиниҳои зиддифасод ва шаффофияти молиявӣ.
4. **Ҳамкории байналмилалӣ:** Иштирок дар созмонҳои минтақавӣ барои ҳалли мушкилоти муштарак.

Бо таҳлили нишондиҳандаҳои иқтисодии тамоюлҳои макроиқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонем хатарҳо ва таҳдидҳои муайянеро барои нигоҳ доштани низоми иқтисодӣ ва сиёсии кишвар муайян намоем. Дар ин ҷо, як қатор самт ва соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ислоҳоти муайян ва тадбирҳои ҳавасмандкунанда ниёз дорад. Тадбирҳои муайяни иқтисодӣ, ки сатҳи суботи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба ин васила сатҳи амнияти иқтисодии онро баланд мебардоранд ба афзоиши пасандозҳо ва сармоягузориҳо, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ташкилоту муассисаҳо, кам кардани қарзи давлатӣ, сиёсати самараноки шуғли аҳоли, татбиқи самараноки сиёсати маориф ва илм, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, баланд бардоштани заминаи технологияи истеҳсолот бо мақсади баланд бардоштани ҳосилнокии ва рақобатпазирӣ дар саноат

ва кишоварзӣ, таъмини сиёсати устувори зиддинҳисорӣ ва сиёсати самаранокӯ Ҳамоҳангшудаи фискалӣ ва пулию қарзӣ вобаста мебошад.

Ба андешаи мо амнияти иқтисодӣ дар асри технологияҳо ва нобаробарҳои ҷаҳонӣ на танҳо ба иқтисодиёт, балки ба амнияти миллии умум вобаста аст. Барои ба даст овардани ин мақсад, зарурати иртиботи зич байни сиёсати иқтисодӣ, тарбияи кадрҳо ва ҳифзи муҳити зист мавҷуд аст. Танҳо бо назардошти ҳамаи ин омилҳо метавон рушди устувори кишварро таъмин намуд.

Ҳамин тавр, таъсири манфии таққонҳо ва омилҳои берунӣ ба иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамоянд, ки дар кишвари мо ҳам аз нигоҳи институтсионалӣ ва ҳам аз нигоҳи ташкилию иқтисодӣ бояд механизмери таҳия ва татбиқ карда шавад, ки фарогири роҳҳои алтернативӣ ва абзорҳои муосир бошад. Дар ин самт бояд, пеш аз ҳама, ба объект, ҳолати воқеии иқтисодиёти миллий, низоми идоракунии он ва ҳавфу таҳдидҳои аҳамияти ҷиддӣ дода шавад. Вобаста ба ин бояд масъалаҳои меҳварии истиклолияти иқтисодӣ, рушди устувори иқтисодиёти миллий ва танзими механизмҳои аксуламал ба таҳдидҳои беруна таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шавад.

Адабиёт

1. Ашуров, М. Назаре ба мафҳум ва муҳтавои амнияти иқтисодӣ / М. Ашуров // Осиё ва Аврупо. – 2021. – № 4(8). – Р. 170-178.
2. Глазов, М. М. Исследование проблем защиты окружающей среды и энергетической безопасности как элемент теории потребностей А.Маслоу / М. М. Глазов, И. П. Фирова // Труды кафедры Экономики и менеджмента РГГМУ / под редакцией И.П. Фировой. Том выпуск 3. – Санкт-Петербург : Издательство Российского государственного гидрометеорологического университета, 2006. – С. 5-13.
3. Кодирзода, Д. Б. Вопросы обеспечения внешнеэкономической безопасности Республики Таджикистан в условиях интеграции в мировую экономику / Д. Б. Кодирзода, К. Х. Хушвахтзода, Б. М. Джумъаев // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 1(1). – С. 130-140.
4. Краснощек, А. А. Концепции экономической безопасности: теоретические аспекты / А. А. Краснощек // Сибирская финансовая школа. – 2010. – № 3(80). – С. 42-46.
5. Раупов, К. С. Баҳодиҳии қиёсӣ ба таҳдидҳои муосир дар таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон / К. С. Раупов, И. Ҳ. Юнусов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2018. – № 2(7). – Р. 94-105.
6. Саидмуродзода, Л. Ҳ. Заминаҳои меъёрию ҳуқуқии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Л. Ҳ. Саидмуродзода, И. Ш. Маҳкамов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 1(40). – Р. 374-383.

7. Сенчагов, В. Новые угрозы экономической безопасности и защита национальных интересов России / В. Сенчагов // Проблемы теории и практики управления. – 2013. – № 10. – С. 8-18. – EDN RDYSIJ.

8. Султонов, З. С. Хусусиятҳои самтҳои стратегии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон / З. С. Султонов, М. А. Махмудов, Ҷ. Р. Хасанов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – No. 1(30). – Р. 202-209.

9. Цыганов С.И., Манина А.Я. Иностранные инвестиции в России: проблемы национальной экономической безопасности: монография. Екатеринбург, 2000.

10. IFR, 2022. World Robotics 2022 – Industrial Robots.

11. OECD Economic Outlook, Volume 2022 Issue 2
https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-outlook/volume-2022/issue-2_f6da2159-en.html

12. **IMF, 2021.** <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2021/eng/downloads/>

13. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099409503312312107/pdf/IDU0f6b04b3a05e56041ee0887c02b81b1466a93.pdf>

УДК: 336.77 (575.3)

АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КРЕДИТОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Солехзода Ашурбой Абдувоҳид – Таджикский национальный университет, к.э.н, доцент. Адрес: 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: 901607070. E-mail: ashurboy@mail.ru

Назариева Хабиба Гулбековна - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры банковского дела. Адрес: 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: 98-111-01-77. E-mail: khabibanazari@gmail.com

Малое и среднее предпринимательство представляет собой неотъемлемую часть рыночной экономики. Развитие экономики страны убедительно доказывает важнейшую роль малых и средних предприятий в структуре народного хозяйства и обеспечении экономического роста страны. Мелкие и средние предприятия могут стать быстрорастущими компаниями, которые повлекут за собой развитие отдельных отраслей экономики и выведут экономику регионов и страны в целом на совсем новый уровень.

Однако, развитие субъектов МСП нуждается в дополнительных ресурсах, значительное место среди которых принадлежит банковскому кредиту. В ходе исследования мы провели анализ имеющихся проблем при осуществлении кредитования МСП и приведены возможные пути решения этих проблем.

Также в статье проведено анализ и оценка уровня кредитования МСП в Республике Таджикистан на основе статистической информации за 2015- 2022 гг., в разрезе по отраслям и регионам страны.

В работе использовали статистический анализ, информационной базой для исследования стала статистика Национального банка Таджикистана, правовые базы в сфере предпринимательства, данные статистических органов в том числе Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан

Ключевые слова. Банковское кредитование, кредитные продукты, кредитный рынок, малое и среднее предпринимательство, государственная поддержка

ТАҲЛИЛИ ИМКОНИЯТҲОИ ҚАРЗДИҲИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Солехзода Ашурбой Абдувоҳид – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.и., дотсент, Сурога: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 901607070. E-mail: ashurboy@mail.ru

Назариева Хабиба Гулбековна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкӣ. Адр Сурога: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 98-111-01-77. E-mail: khabibanazari@gmail.com

Соҳибкории хурду миёна ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисоди бозорӣ мебошанд. Тараққиёти иқтисодиёти мамлакат мавҷеи муҳими ҳалқунандаи доштани корхонаҳои хурду миёнаро дар сохторҳои хоҷагии халқ ва таъмини неширафти иқтисодиёти мамлакат ба таври боварибахш исбот мекунад. Корхонаҳои хурду миёна метавонанд ба ширкатҳои

босуръат рушдѐбанда табдил ѐбанд, ки ин боиси рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиѐт гардида, иқтисодиѐти минтақаҳо ва умуман кишварро ба зинаи комилан нав мебароранд.

Рушди корхонаҳои хурду миёна захираҳои иловагиро тақозо мекунад, ки дар байни онҳо қарзҳои бонкӣ мавқеи муҳим доранд. Дар рафти тадқиқот мо мушкилоти мавҷудаи қарздиҳӣ ба соҳибкории хурду миёнаро таҳлил намуда, роҳҳои имконпазири ҳалли мушкилотҳои ҷойдоштаро пешниҳод намудем.

Инчунин, дар мақола сатҳи қарздиҳии хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси маълумотҳои оморӣ барои солҳои 2015-2022 аз рӯи соҳаҳо ва минтақаҳои кишвар таҳлил ва арзёбӣ шудааст.

Дар раванди кор аз усули таҳлили оморӣ истифода шуда, заминаи иттилоотии тадқиқотро маълумоти омили Бонки миллии Тоҷикистон, асосҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи соҳибкорӣ, маълумоти мақомоти оморӣ, аз ҷумла Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкил медиҳанд.

***Вожаҳои калидӣ.** Қарздиҳии бонкӣ, маҳсулоти қарзӣ, бозори қарз, соҳибкории хурду миёна, дастгирии давлатӣ.*

ANALYSIS OF LENDING OPPORTUNITIES FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Solehzoda Ashurboy Abduvohid – Tajik National University, candidate of economic sciences, Associate Professor. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: 901607070. E-mail: ashurboy@mail.ru

Nazarieva Habiba Gulbekovna – Tajik National University, applicant of the Department of Banking. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: 98-111-01-77. E-mail: khabibanazari@gmail.com

Small and medium-sized enterprises are an integral part of a market economy. The development of the country's economy convincingly proves the crucial role of small and medium-sized enterprises in the structure of the national economy and ensuring the economic growth of the country. Small and medium-sized enterprises can become fast-growing companies that will lead to the development of individual sectors of the economy and will take the economy of the regions and the country as a whole to a completely new level.

However, the development of SMEs requires additional resources, a significant place among which belongs to bank loans. During the study, we analyzed the existing problems of SMEs lending and presented possible ways to solve these problems.

The article also analyzes and assesses the level of SME lending in the Republic of Tajikistan based on statistical information for 2015-2022, broken down by industry and region of the country.

In the article we used statistical analysis and the information base for the study was statistical data of National Bank of Tajikistan, data from statistical authorities, including the Agency for Statistics under the President of the Republic of Tajikistan

Keywords. Bank lending, credit products, credit market, small and medium-sized businesses, government support

Малое и среднее предпринимательство — неотъемлемый элемент современной рыночной системы хозяйствования, без которого экономика и общество в целом не могут нормально существовать и развиваться.

В настоящее время в посткризисный период, роль в развитии экономики страны становится очень великой, поскольку без малых и средних предприятий невозможно обеспечить в стране экономический рост, увеличить занятость населения и создать ядро среднего класса. Среди основных проблем, препятствующих развитию МСП, особенно сильно выделяется проблема кредитования субъектов МСП.

Таблица 1. – Динамика объемов и доли выданные микрокредиты по банковской системе Таджикистана в разрезе видов

	Годы								Изменения 2022/2015, %, п.п
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Всего выдано микрокредитов по банковской системе Таджикистана, в том числе	5 366 416	3 626 482	3 817 147	4 812 475	6 003 979	6 251 565	9 262 785	10 527 190,6	196,17
Доля в целом к общему объему выданных микрокредитов, в %	100	100	100	100	100	100	100	100	-
- банками и небанковскими кредитными организациями	2 752 552	1 647 430	1 623 848	2 033 279	310342	3640314	5 790 733	6 471 359,2	235,10
Доля в целом к общему объему выданных микрокредитов, в %	51,3	45,4	42,5	42,3	49,0	58,2	62,5	61,47	-
микрофинансовыми организациями	2 613 864	1 979 052	2 193 299	2 779 196	323403	2611251	3 472 052	40551,4	155,17
Доля в целом к общему объему выданных микрокредитов, в %	48,7	54,6	57,5	57,7	51,0	41,8	37,5	38,53	-

кредитных организаций, тыс. сомони, в %

Источник: рассчитано автором по данным Статистического ежегодника Республики Таджикистан за 2015-2022 гг.

Анализ таблицы 1. показывает, что динамика объемов и доли выданных микрокредитов по банковской системе Таджикистана за период 2015-2022 гг., которые предоставляются преимущественно малому и среднему предпринимательству отечественными банками и микрофинансовыми организациями имеет колебательный характер. Так, если в 2015 г. было выдано микрокредитов на сумму 5 366,4 млн. сомони, то за период 2016-2018 гг. его объемы существенно сократились (на 554, 2 млн. сомони), в частности в 2016 г. - до 3 626, 5 млн. сомони, в 2017 г.- до 3 817, 2 млн. сомони, в 2018 г. – до 4 812, 5 млн сомони, что было влиянием преимущественно банковского кризиса 2016-2018 гг., включая банкротство двух системообразующих банков (ОАО «Агроинвестбанк» и ОАО «Таджиксодиротбанк», имеющие самую широкую филиальную сеть по всей стране и на долю которых приходилось до 50% кредитного портфеля банковской системы, в том числе по микрокредитам. Как показывают данные таблицы 2.2 восстановление объемов микрокредитования в банковской системе по сравнению с докризисным периодом произошло только в 2019 г. В целом же за период 2015-2022 гг. объемы микрокредитования выросли с 5 366,4 млн. сомони в 2015 г. до 9 262, 8 млн. сомони в 2022 г, или в 1,7 раз.

При этом можно наблюдать тенденцию опережающего увеличения как объемов, так и доли выданных микрокредитов отечественными банками по сравнению с микрофинансовыми организациями, для которых выдача микрокредитов является основным направлением деятельности. Так, объемы выдачи кредитов выросли за анализируемые период с 2 752,5 млн. сомони в 2015 г. до 5790,7 млн. сомони в 2022 г., или в 2,1 раз. При этом, он сопровождался увеличением доли выданных микрокредитов отечественными банками с 51,3 % в 2015 г. до 62,5 % в 2022 г., или на 11,2 п.п. Соответственно, доля микрокредитов, выданным малым и средним предпринимательским структурам микрофинансовыми организациями сократилась с 48,7% в 2015 г. до 37,5 в 2022 г., или на -11,2 п.п. Однако, объемы выдачи микрокредитов среди МФО выросли за анализируемые период с 2 613, 8 млн. сомони в 2015 г. до 3 472, 1 млн. сомони в 2022 г., или в 1,3 раз.

В определенной степени состояние и проблемы кредитной системы связаны с реализуемой денежно-кредитной политикой каждой страны, которая характеризуется для Таджикистана низким уровнем монетизации экономики. Это свидетельствует о недостаточности денежных средств в экономике Таджикистана (минимальный уровень безопасной нормы монетизации для развивающихся стран определен в размере 50% ВВП). Учитывая, что экономика Таджикистана относится к типу малых и открытых, и оно подвержено сильному влиянию внешних и внутренних факторов, для поддержания текущей макро и финансовой стабильности, НБТ проводит консервативную денежно-кредитную политику и обеспечивает посредством использования жёстких мер и инструментов поддержание инфляции на целевом уровне 6% (+/-2). В частности, ставка рефинансирования гораздо выше, чем в анализируемых зарубежных странах, что в определенной степени обуславливает более высокие рыночные процентные ставки по кредитам субъектам экономики, включая и субъектов МСП. В таких условиях, доступность банковских кредитов субъектам малого и среднего бизнеса в целом является ограниченной, хотя она зависит от того, в какой отрасли национальной экономики они функционируют. Так, известно, что субъекты малого и среднего предпринимательства, работающие в отраслях реальной экономики (промышленность, сельское хозяйство, строительство) характеризуются меньшей оборачиваемостью финансовых средств в процессе их

использования в производстве, относительно низкой рентабельностью, тем самым сопровождаются более высокими рисками, чем те которые функционируют в сфере услуг, включая торговлю, общественное питание, транспорт, связь, частная медицина и образование, туризм и внешнеэкономическая деятельность. Кроме того, учитывая то, что большие объемы поступления денежных переводов из-за рубежа осуществляются посредством сети коммерческих банков и микрофинансовых организаций, которое используется и как обеспечение под выдаваемые микрокредиты, то в последние годы получило широкую практику выдача потребительских кредитов населению по более упрощенной процедуре. Последнее обуславливает тот факт, что кредитные организации страны традиционно осуществляют свою кредитную деятельность, учитывая особенности производственного процесса в различных отраслях, и среди населения, размещают свои сформированные кредитные ресурсы с учетом их доходности и рисков, проводимой денежно-кредитной политики со стороны НБТ, корпоративных стратегий развития и реализуемой кредитной политикой.

Так, данные таблицы 2. показывают изменчивую динамику объемов выданных микрокредитов и их распределение в разрезе отраслей национальной экономики по банковской системе Таджикистана за 2015-2022 гг.

Таблица 2. – Динамика объемов выданные микрокредитов и их доли в разрезе отраслей национальной экономики по банковской системе Таджикистана за 2015-2022 гг., тыс. сомони

Наименование отраслей национальной экономики	Годы								Изменения 2022/2015, в %, п.п.
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Всего микрокредитов	5 366 416	3 626 482	3 817 147	4 812 475	6 003 979	6 251 565	9 262 785	10 527 190,6	196,17
Всего, в %	100	100	100	100	100	100	100	100	-
Сельское хозяйство	1 247 357	772 711	828 767	963 434	1 231 944	1441611	1929531	2 135 421,9	171,20
Доля, в % к общему итогу	23,24	21,31	21,71	20,02	20,52	23,06	20,83	20,28	-2,96
Промышленность	582 872	378 394	342 057	385 068	415513	309190	434840	508 283,3	87,20
Доля, в % к общему итогу	10,86	10,43	8,96	8,00	6,92	4,95	4,69	4,83	-6,03
Строительство	305 481	144 458	122 671	201 924	187166	177518	188164	156 245,6	51,15
Доля, в % к общему итогу	5,69	3,98	3,21	4,20	3,11	2,84	2,03	1,48	- 4,21
Транспорт	44 706	24 320	11 475	28 017	58657	34204	38164	57 346,9	128,28
Доля, в % к общему итогу	0,83	0,67	0,30	0,58	0,98	0,55	0,41	0,54	-0,68
Общественное питание	37 560	24 992	17 371	22 170	25102	25700	25441	25 108,9	66,85
Доля, в % к общему итогу	0,70	0,69	0,46	0,46	0,42	0,41	0,27	0,24	-0,46
Услуги	561 402	367 626	386 439	576 397	653455	606308	935471	979 286,3	174,44
Доля, в % к общему итогу	10,46	10,14	10,12	11,98	10,88	9,70	10,10	9,30	-1,16
Внешняя торговля	831 167	558 170	658 754	773 571	733942	642201	926349	414 506,6	49,87
Доля, в % к общему итогу	15,49	15,39	17,26	16,07	12,22	10,27	10,00	3,94	-11,55
Финансовое посредничество	1 077	781	2 775	260	1115	102	2321	54,6	5,07
Доля, в % к общему итогу	0,020	0,022	0,073	0,005	0,02	0,002	0,025	0,0005	-0,02
Потребление	1 541 093	1 128 626	1 351 003	1 722 136	2497000	2828716	4492374	5 984 927,2	388,36
Доля, в % к общему итогу	28,72	31,12	35,39	35,78	36,59	45,25	48,50	56,85	+25,88
Прочие	213 701	226 404	95 836	139 498	198902	186017	290127	266 009,3	124,48
Доля, в % к общему итогу	3,98	6,24	2,51	2,90	3,31	2,98	3,13	2,53	-1,45

Источник: рассчитано автором по данным Статистического ежегодника Республики Таджикистан за 2015-2022 гг.

За рассматриваемый период наблюдаются следующие тенденции:

- во-первых, увеличение абсолютных объемов выдачи микрокредитов отраслям реального сектора с 2,136 млн. сомони в 2015 г. до 2,8 млн сомони в 2022 г., или на 1,31 раз (промышленность, сельское хозяйство, строительство) при сокращении их доли в общем кредитном портфеле с 39,8% до 26,59%.

- во-вторых, снижение доли кредитования отраслей реального сектора наблюдается в наибольшей степени в промышленности (на -6,03 п.п.), далее в строительстве (на – 4,21 п.п.), и меньше всего в сельском хозяйстве (на – 2,96 п.п.);

- в-третьих, за рассматриваемый период резко увеличились как объёмы, так и доля микрокредитов выданных на потребительские цели населению. Так, объемы выдачи микрокредитов на потребительские цели с 1,54 млн. сомони в 2015 г. до 5,985 млн. сомони в 2022 г., или в 2,9 раз, а их доля в общем портфеле микрокредитов выросла с 28,7 % до 48,5 %, или на 25,88 п.п.;

Учитывая вышеизложенные данные и тенденции можно прийти к таким выводам, как:

- наблюдается негативная тенденция сокращения доли выданных микрокредитов по банковской системе Таджикистана за 2015-2022 гг. субъектам реального сектора, что может стать одним из препятствий на пути достижения двух из четырех стратегических целей национального развития в рамках СНР 2030, ПСР 2022-2025, включая обеспечение продовольственной безопасности и ускоренное развитие промышленности, включая перевод экономики страны из аграрно-индустриального типа в индустриально-аграрный;

- резкое увеличение как объёмов, так и доли потребительских микрокредитов формируют у населения страны потребительский подход к использованию своих доходов, сбережений и поступающих денежных переводов, вопреки задаче формирования у него инвестиционного поведения, стимулирующее рост вложений в инвестиции, позволяющее формировать дополнительные доходы на долгосрочной основе за счет вложений в банковские депозиты, ценные корпоративные бумаги и т.д.

Это обуславливает необходимость внесения дополнительных мер по стимулированию на государственном уровне формирования развитого финансового сектора и увеличения банковского кредитования преимущественно субъектов малого и среднего бизнеса в реальном секторе национальной экономики, особенно в промышленности и аграрном секторах.

Учитывая то, что объемы банковских кредитов для целей развития МСП ограничены, как и государственная их бюджетная поддержка, часть потребности в заемном финансировании обеспечивается посредством привлечения внешних финансовых инвестиций в виде прямых инвестиций и грантов и кредитов международных доноров и партнеров для реализации совокупности проектов как в промышленности, так и в сельском хозяйстве, на развитие производственной и социальной инфраструктуры, как под гарантии государства (рост внешнего долга страны) , так и под ответственность самих инвесторов и партнеров по развитию.

Так, инвестиции международных доноров и партнеров с использованием совокупности финансовых инструментов реализуются в форме выделений отечественным коммерческим банкам и микрофинансовым организациям кредитных ресурсов с относительно низкими процентными ставками, чем ставки по привлекаемым из внутреннего рынка депозитов, имеющими относительно льготный характер.

Так же, привлекаются целевые не депозитные виды финансовых ресурсов от институтов развития, инвестиционных фондов и иностранных партнеров с целевым

назначением для целевой выдачи микрокредитов субъектам малого и среднего бизнеса, особенно средним и малым дехканским хозяйствам. При этом, для снижения валютных рисков по привлекаемым кредитным ресурсам в иностранной валюте, которые предполагают в дальнейшем в ходе их размещения в экономике, выдачу банками и микрофинансовыми организациями кредитов, номинированных в иностранных валютах, в настоящее время применяется в ограниченном масштабе практика хеджирования. Так, кредитные ресурсы, выделяемые международными партнёрами микрофинансовым организациям как МЗФ «Имон» и ЗАО «Банк Арванд» номинированы либо в национальной валюте сомони, когда полностью валютный риск несет партнер – донор, либо они разделяются сторонами поровну на основе соглашений между сторонами. Это позволяет увеличить объемы кредитования МСП в национальной валюте и сократить их валютные риски в процессе своей деятельности и финансовые издержки при выполнении кредитных обязательств перед банками и микрофинансовыми организациями.

Обобщая вышеизложенное, можно прийти к выводу, что имеет место разрыв между неудовлетворенным спросом субъектов МСП и предложением на кредитных ресурсах со стороны отечественных кредитных организаций.

Взаимоотношения предпринимателей и финансовых институтов в Таджикистане слабо развиты. Предприниматели, планируя развитие своей деятельности в долгосрочной перспективе, не рассматривают банки в качестве надежных партнеров. Отчасти данный факт вызван низким доверием общественности к банковской системе, а также ограниченной способностью отечественных банков удовлетворять потребности своих корпоративных клиентов.

Отсутствие регулярных связей между банками и предпринимателями объясняется в большей степени ограниченным размером кредитного рынка. В действительности кредитование МСП может быть расширено, если банки смогут развить долгосрочные отношения с данным сектором и оценивать риски, связанные с кредитованием, в частности, кредитный риск. Из-за отсутствия подхода, основанного на оценке рисков, кредитование “ограничено”, т.е. финансовые институты склонны сокращать свои риски, уменьшая количество кредиторов или объем кредитования, используя факторы снижения риска, ограничивая срок кредита и повышая процентные ставки и размер залога.

С другой стороны, банки в Таджикистане действуют в сложных условиях финансового рынка, где даже при очень высоких ставках процента по депозитам (до 20%), они не в состоянии привлечь свободные средства частных лиц.

В результате лишь малая часть крупных предпринимателей, нуждающихся во внешнем финансировании, обращается за кредитом в банки и МФО. Большинство из них используют иные источники финансирования, которые чреваты высокими рисками и издержками, но имеют более облегченный и мало формализованный доступ к ним.

В данном контексте единственной альтернативой банкам являются МФО, которые обслуживают лишь определенный сегмент рынка, выдавая микрокредиты для малого предпринимательства. Однако средние и крупные предприятия не могут в полной мере пользоваться их услугами, особенно кредитования из-за малых размеров.

Падение доверия к финансовому сектору за годы кризиса 2008 г. и 2015-2018 гг. обуславливает ситуацию, когда меньшая часть денежных переводов трудовых мигрантов не участвуют в формировании депозитов и кредитных ресурсов. Так, около 90% обналичиваются в тот же день, когда поступают на карточный счет получателя.

Доступ субъектов малого и среднего предпринимательства к иным услугам финансового сектора остается ограниченным. Так, большинство платежных операций проводится путем расчета наличными деньгами, и лишь небольшая доля субъектов предпринимательства развивает отношения с банками и другими финансовыми институтами используя безналичные формы платежи. В том числе и выдаваемые кредиты также в большей мере выдаются в наличной форме.

Согласно официальным данным за 2021 г. около 15 % представителей частного бизнеса, особенно малого и среднего формы, имеют банковские счета. Это указывает на сохранение низкого доверия к банковскому сектору со стороны частного бизнеса, особенно после банковского кризиса 2015-2018 гг.

Другой причиной является наличие малого опыта маркетинговой деятельности у отечественных банков и МФО, вследствие чего предоставляются банковские продукты не адекватные реальным запросам МСП, снижая их обращение в кредитные организации страны. Поэтому необходимо разрабатывать и внедрять новые подходы, в том числе клиенто-ориентированные технологии изучения и удовлетворение запросов МСП, исключая излишние для клиентов ценности, сокращая тем самым и собственные издержки, и стоимость банковских услуг, делая их более доступными по цене и отвечающими их реальным запросам.

Особенно важно наладить процесс кредитования вновь создаваемых МСП, включая дехканские (фермерские) хозяйств и частных предпринимателей, так как в современных условиях отсутствуют банковские продукты для развития нового бизнеса, в том числе для стартапов. Только передовые микрофинансовые организации предоставляют подобные продукты для ограниченного количества клиентов из МСП, включая организацию для их специальных курсов обучения, серию тренингов и закрепления менторов, сопровождающие их бизнес до погашения выделенных кредитов. Такие программы поддерживаются за счет ресурсов и технологий предоставляемые международными донорами.

Практика показывает, что только относительно крупные субъекты малого и среднего предпринимательства имеет практику использования банковских счетов, так текущих, так и валютных, в том числе получение кредитов, имея в своей организационной структуре блок финансовых специалистов, занимающиеся финансовым планированием.

Поэтому в перспективе считаем необходимым стимулировать процессы укрупнения и объединения размеров бизнеса и хозяйств, в том числе за счет развития сети кооперативов и кластеров, используя механизм акционирования и соучастия в общем капитале и справедливом распределении прибыли на среднесрочную перспективу. Это позволит повысить и их кредитный потенциал, получать банковские кредиты и использовать иные формы внешнего финансирования, стимулируя их расширенное воспроизводства на инновационной основе и роста эффективности конечных результатов.

Поэтому вопросы улучшения доступности банковских кредитов и иных финансовых услуг, в том числе страхования, обращения ценных корпоративных бумаг является перспективными направления развития МСП

Важно обеспечить для малые и средние предприятия, более упрощенный доступ к внешнему финансированию, требующего как создания и развития дополнительной сети филиалов банков и МФО, так как оказание дистанционных услуг. Так, сокращение количества филиалов, в том числе по причине банкротство двух системообразующих банков, и сети МФО по территории страны, значительно ухудшили доступ к кредитам и процесс получения финансирования остается сложным, особенно для начинающих предпринимателей в горной и

сельской территории, где нет интернета. Требуется необходимость совершенствования технология кредитования МСП, в том числе с использованием технологий реинжиниринга и цифровых технологий.

Поэтому важна разработка стратегии и совокупности мер по улучшению деятельности банковских и иных небанковских кредитных и финансовых институтов по развитию банковского кредитования МСП с учетом приоритетных направлений развития национальной экономики в средне- и долгосрочной перспективе согласно основополагающих документов национального и отраслевого характера

Литература

1. Дресвянкин, П.В. Перспективы применения зарубежного опыта кредитования малого бизнеса / П.В. Дресвянкин // Евразийский научный журнал. – 2016. – № 5.
 2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.
 3. Закон Республики Таджикистан о государственной защите и поддержке предпринимательства.
 4. Закон Республики Таджикистан «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей» от 19.05.2009, № 508
 5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан за 2015 г.
-

УДК: 336

МЕХАНИЗМҲОИ ТАКМИЛИ ҲИССОБАРОВАРКУНИҲО ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ

Шариф Раҳимзода - д.и.и., профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: +992901066652. E-mail: shama100@msn.com

Аъзамова Таҳмина Туйчиевна - ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 988483138. E-mail: taha_16@inbox.ru

Равандҳои ҷаҳонишавӣ ва дигар тамоюлҳои техникии замони муосир бонкҳои тиҷоратиро водор месозад, ки фаъолияти минбаъдаи худро ҷиҳати дар сатҳи зарурӣ қонеъ гардонидани талаботи мизочон ҷамоҳанг намоянд. Аз ин лиҳоз, дарёфти заминаҳои нави рушди хизматрасониҳои бонкӣ аз тарафи муаллифони ҷамчун қисми бозори бонкӣ ҳисоб гардида ба ин восита сатҳи рақобатпазирии бонкҳоро боло метавон боло намуд. Илова бар ин муаллифони дар мақолаи худ ба масъалаҳои муҳимтарини рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва омилҳои ба он таъсиррасонанда тавҷеҳ намуда рушди минбаъдаи онро бо дарназардошти таъсири истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар баҳии бонкӣ вобаста ба расму ҷадвалҳои мушаххас ва санҷидашуда пешниҳод намудаанд.

Калидвожаҳо: Рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, талабот ба хизматрасониҳо, ҳаҷми пулҳои нақд, ташаққули хизматрасониҳо, бонкҳои тиҷоратӣ, ҳисоббароваркуниҳои зайринақдӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, навоари бонкӣ.

МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РАСЧЕТОВ НА РЫНКЕ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Шариф Рахимзода – д.э.н., профессор кафедры банковской деятельности Государственного университета финансов и экономики Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, ш. Душанбе, к. Нахимова 64/14. Телефон: +992901066652. Электронная почта: shama100@msn.com

Азамова Тахмина Туйчиевна - ассистент кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, ш. Душанбе, к. Нахимова 64/14. Телефон: 988483138. Электронная почта: taha_16@inbox.ru

Процессы глобализации и другие современные технические тенденции заставляют коммерческие банки координировать свою дальнейшую деятельность с целью удовлетворения потребностей клиентов на необходимом уровне. С этой точки зрения поиск новых оснований для развития банковских услуг рассматривается авторами как часть банковского рынка и тем самым может быть повышен уровень конкурентоспособности банков. Кроме того, авторы в своей статье остановились на наиболее важных вопросах развития банковских услуг и факторах, влияющих на них, и предложили их дальнейшее развитие с учетом влияния применения новых информационных технологий в банковском секторе, основываясь на по конкретным и проверенным графикам.

Ключевые слова: Развитие рынка банковских услуг, спрос на услуги, объем наличных денег, формирование услуг, коммерческие банки, безналичные расчеты, экономические отношения, банковские инновации.

MECHANISMS FOR IMPROVING SETTLEMENTS IN THE BANKING SERVICES MARKET

Sharif Rahimzoda - d.e.s., Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Str. 64/14. Tel: +992901066652. E-mail: shama100@msn.com

Azamova Takhmina Tuychievna - Assistant Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Str. 64/14. Tel.: 988483138. E-mail: taha_16@inbox.ru

Globalization processes and other modern technical trends force commercial banks to coordinate their further activities in order to meet the needs of customers at the required level. From this point of view, the search for new grounds for the development of banking services is considered by the authors as part of the banking market and thus the level of competitiveness of banks can be increased. In addition, the authors in their article focused on the most important issues of the development of banking services and the factors influencing them, and proposed their further development taking into account the impact of the use of new information technologies in the banking sector, based on specific and proven schedules.

Keywords: Development of the banking services market, demand for services, volume of cash, formation of services, commercial banks, non-cash payments, economic relations, banking innovations.

Бонкҳои тиҷоратӣ қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёти миллӣ буда омили асосии таъминкунондаи рушди иқтисодиёти давлат мебошад. Дар ҳар як давлат бонкҳо

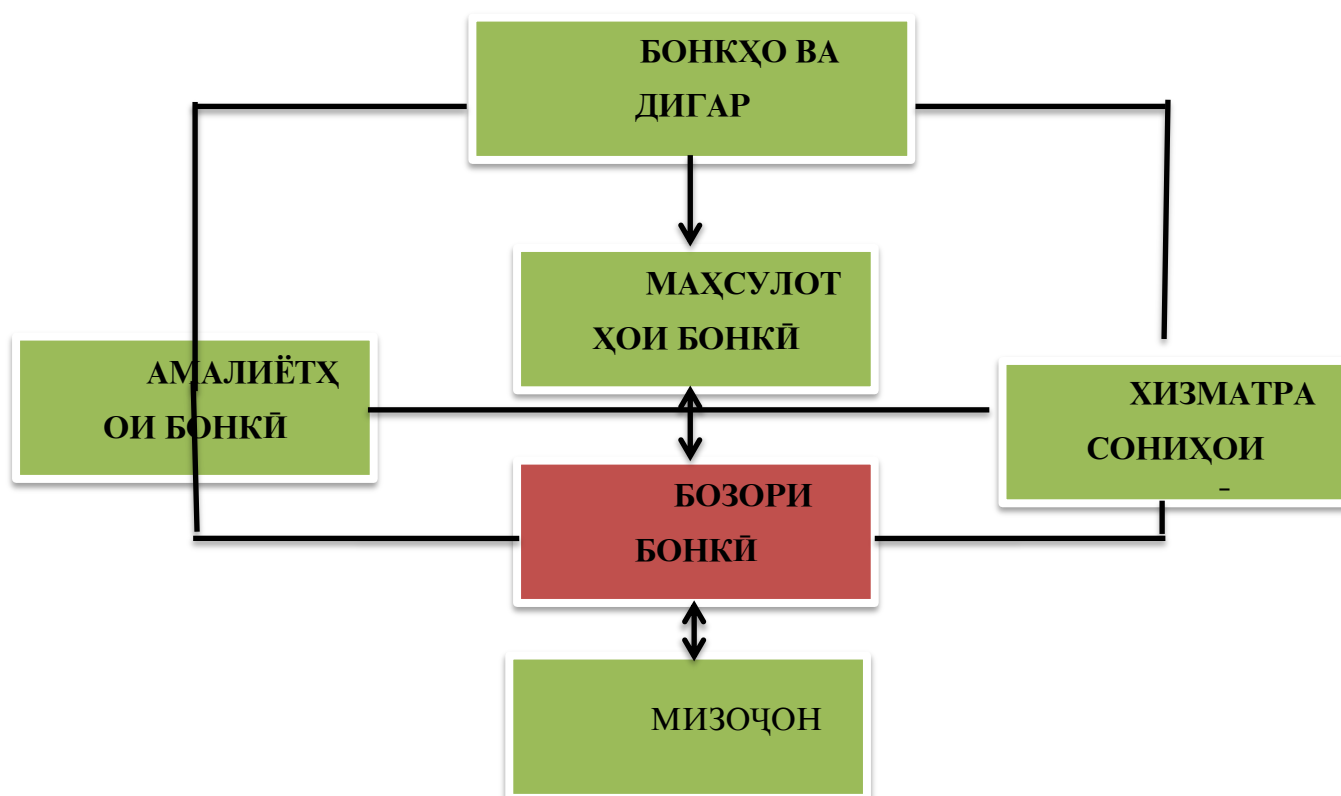
таъминкунандаи муносибатҳои иқтисодӣ тавассути пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ буда дар қонеъ намудани талаботҳои пулии ҷомеа мавқеи калидӣ доранд. Маълум аст, ки дар ҳама шароит мақсади асосии бонкҳои тичоратӣ гирифтани фоида мебошад, ки асоси воқеии онро амалиёт ва хизматрасониҳои анҷомдодаи онҳо ташкил медиҳад. Сарчашмаҳо ва фарзиётҳои нишон медиҳанд, ки дар ҷомеа пеш аз бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ амалиёт ва хизматрасониҳои онҳо ба вучуд омадаанд, ки баъдан дар натиҷаи рушди талаботи ҷомеа бонкҳо ба миён овардаанд.

Дар давраи соҳибистиклолии кишвар баъд аз соли 1991 як қатор падидаҳои нодире, ки ҷомеаи моро ба ояндаи дурахшон пеш мебарад ин низоми пулию бонкии кишвар мебошад. Ин падидаи воқеан муҳимми таърихӣ барои ташаккули пешрафти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла соҳаи бонкдорӣ шароит ва имконияти мусоид фароҳам овард. Ҳарчанд низоми бонкии ҷумҳурий дар заминаи шабакаи бонкии замони шӯравӣ бунёд гардид, дар даврони Истиклолият тадриҷан зинаҳои такмили заминаи қонунгузорӣ, ба муомилот ворид кардани пули миллий, бунёди сиёсати мукаммали пулию қарзӣ, ба роҳ мондани ҳисоббаробариҳои мунтазаму бозғатимод, ташкили назорати ба пояи меъёрҳои молиявӣ иқтисодӣ асосноки бонкӣ ва ғайраро тай намуда, дар айни замон ба яке аз соҳаҳои ниҳоят муҳимми иқтисодиёти мамлакат табдил ёфтааст.

Вобаста ба ин масъалаҳои муҳимтарини дастгирии иқтисодиёт бо роҳи бопултаъминкунии самтҳои фазалиятноки истеҳсолот ин вазифаи асосии миёнаравии молиявӣ бонкҳо мебошад тавассути сармояи муттамарказ ин соҳаро дастгирӣ менамоянд ва ба ҷараёнҳои заифи иқтисодиёти кишвар мусоидати ҳаматарафа менамоянд.

Дар як қатор сарчашмаҳои илмӣ “бонк” як муассисаи мушаххаси иқтисодӣ мебошад, ки маҳсулоти махсус эҷод намуда бо ҳаракати гардиши пули нақд аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҷамъшуда алоқаманд амал менамоянд ва аз ҳисоби ин маблағҳо хизматрасониҳои бонкӣ мерасонанд». Баръакси дигар миёнаравҳои молиявӣ, фаъолияти бонкҳо хусусияти дукарата дорад, ки аз мубодилаи уҳдадориҳои қарзӣ: онҳо уҳдадориҳои қарзи худро ҷой медиҳанд ва маблағҳои дар ин асос сафарбаршударо ба уҳдадориҳои қарзӣ ва қоғазҳои қиматнок гузошта мешаванд¹. Ҷиҳати ташҳиси фарқияти масъалаи мазкур тавзеҳи ин раванд дарсатҳи низоми бонкӣ зарурӣ мебошад ва таркиби ин масъаларо расми 1. нишон медиҳад.

¹ Хайрзода Шукрулло Курбоналӣ. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш.Қ. Хайрзода // Финансово-экономический вестник №2(22) - 2020. Стр.8

Расми 1. Сохтори таркибии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори бонкӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Бонкҳои тичоратӣ бо амалиётҳои гуногун иқтисодиётро бо пул таъмин менамоянд. Агар аз як тараф тавассути минаравӣ иқтисодиётро бо пул таъмин намоёнд аз дигар тараф тавассути хизматрасониҳо дар бозори бонкӣ иқтисодиётро бо пул таъмин менамоянд.

Дар таҷриба ҷаҳонӣ гар чанде, ки бонкҳои тичоратӣ зиёда аз 300 намуди амалиёт ва хизматрасониро анҷом медиҳанд, ки ҳамаи онҳо маҷмуан маҳсулотҳои бонкӣ мебошанд. Дар таҷрибаи тамоми низоми бонкӣ фаъолияти ҳамаи институтҳои молиявӣ дар доираи се унсур асосӣ сурат мегирад, ки ин унсурҳо ифодаи мантиқ тамоми фаъолияти онҳоро дар сатҳи иқтисодиёти малакат ва мизочоне, ки аз ин унсурҳо истифода мебаранд ба роҳ монда мешавад. Аз рӯи расми мазкур гуфтан мумкин аст, ки дар бозори бонкӣ асосан маҳсулотҳои бонкӣ хариду фурӯш карда мешаванд. Ҳамчунин қайд кардан зарур аст, ки таркиби маҳсулотҳои бонкиро амалиёт ва хизматрасонӣ ташкил медиҳад.

Маҳсулотҳои бонкӣ ҷамъи амалиёту хизматрасонӣ ва дигар воситаҳое мебошад, ки тавассути он анҷоми амалиёт ва хизматрасониҳо ба роҳ монда мешавад. Дар фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ асосан маҳсулотҳое, ки онҳо барои гирифтани фоида ба мизочон пешниҳод карда мешаванд онҳо аз амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дигар воситаҳое, ки дар асосӣ он амалиёту хизматрасониҳо ба монанди қорғҳои пардохтӣ, банкомат, постерминалҳо ва монанди ин роҳандозӣ карда мешаванд.

Амалиёти бонкӣ гуфта фаъолияти қонунигардонидашудаеро дар назар доранд, ки аз рӯи нақшаи муайян ва феҳрасти иҷозатдодашуда тавассути қарздорони тақдироти қарзӣ бо дархости шахсони ҳуқуқию воқеӣ ба роҳ монда мешавад. Аз рӯи хусусиятҳои фарқкунанда амалиёт ин шакли ибтидоии фаъолияти институтҳои молиявӣ буда дар он таъсири субъект мавқеи асосӣ дорад. Яъне амалиётҳои бонкӣ хусусияти субъективӣ доранд ва аз тарафи субъектҳо идора ва назорат карда мешаванд. Бо мурури замон вобаста ба ҷаҳонишавии муносибатҳои бонкӣ ва ҷорӣ шудани техникаю технологияи муосир ҷои амалиётҳои бонкиро

хизматрасониҳои бонкӣ ишғол менамояд ва бо мурури замон ҳиссаи амалиётҳо дар сатҳи фаъолияти бонкҳо бамаротиб кам мегардад.

Хизматрасонии бонкӣ гуфта қисмати иловагии амалиётҳои бонкиро дар назар доранд, ки тавассути техникаю технологияи муосир бе таъсири конкретии субъектҳо ба роҳ монда мешавад. Хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи низоми бонкӣ дар заминаи равандҳои инноватсионӣ ба роҳ монда мешавад. Дар тамоми ташкилотҳои қарзӣ хизматрасониҳои бонкӣ ин амалиётҳои нисбатан такмилёфа мебошад, ки барои содда кардани чараёни истифодаи амалиётҳо мусоидат мекунад. Дар анҷоми чунин шакли фаъолият бонкҳои тичоратӣ қонеъ намудани талаботи мизочонро новобаста аз вақту соати қорӣ дар заминаи техникаву технологияи муосир ба роҳ мемонад. Вобаста ба ин қайд гардидааст, ки дар баробари ин Костерина А.М. бар чунин ақидааст, “ки пешниҳоди хизматрасониҳо бояд бо тарзу усули ба ҳар як бонк хос пешниҳод карда шавад[²”.

Дар бонкҳои тичоратӣ чараёни пешниҳод ва тағйири раванди хизматрасонӣ дар заминаи талаботи мизочон ва шароиту имкониятҳои онҳо пешниҳод карда мешавад.

Дар шароити муосир кулли амалиётҳои бонкӣ дар асоси технологияҳои иттилоотии муайян амалӣ гардонида мешавад, аз ин рӯ суръати иҷроиши маҳсулоти бонкӣ тезонида шуда, вобаста ба ин ҳаҷми даромади бонк низ меафзояд. Вобаста ба ин имрӯз яке аз омилҳои асосӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ тавассути интернет доништа мешавад. Доираи хизматрасониҳои электронии бонкӣ, принсипи дастрасӣ ба хизматрасониҳоро аз фосилаи дур, дар ҳолати аз ҷониби мизочон истифода шудани телефон ва ё компютер бо мақсади истифода бурдан аз амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, доро мебошад. Чӣхати рушди истифодаи технологияи муосир бонкҳо бояд стратегияи муайяни худро дошта бошанд ва дар татбиқи он кӯшиш намоянд[5]. Дар айни замон бозори хизматрасонии бонкиро амалиётҳои фаро гирифтаанд, ки дар асоси техникаву технологияи муосир амалӣ карда шуда маҳсулотҳои гуногуни бонкӣ ба фурӯш бароварда мешаванд.

Ташаккулдиҳии муносибатҳои нави бозорӣ дар шароити норасоии захира (имконият)-ҳои молявӣ бевосита ба рушди баҳши воқеии иқтисодиёт ва зарурати пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба аҳоли дар сатҳи сифатан нав таъсир мерасонад, дигаргуншавии фаъолияти бонкҳоро дар самти ғундқунии захираҳои озоди молиявии аҳоли барои таъмини тақрористеҳсоли васеъ талаб менамояд.

Бозори хизматрасонии бонкӣ соҳаи ташаккули талаботу пешниҳоди хизматҳои бонкӣ аст, ки ба қонеъгардонии талаботи муштарӣён дар самтҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ мусоидат мекунад. Бо назардошти он ки ташкилоти қарзӣ хизматрасонии бонкиро анҷом медиҳад, дар ин росто ҷустуҷӯи муштарӣҳои наву ниғаҳдории муштарӣҳои қаблан ҷалбшуда ва бунёди низоми таъмини расонидани ин хизматҳо ба истеъмолкунанда аз вазифаҳои муҳимтарини бозори хизматрасонии бонкӣ ба ҳисоб мераванд[1.254].

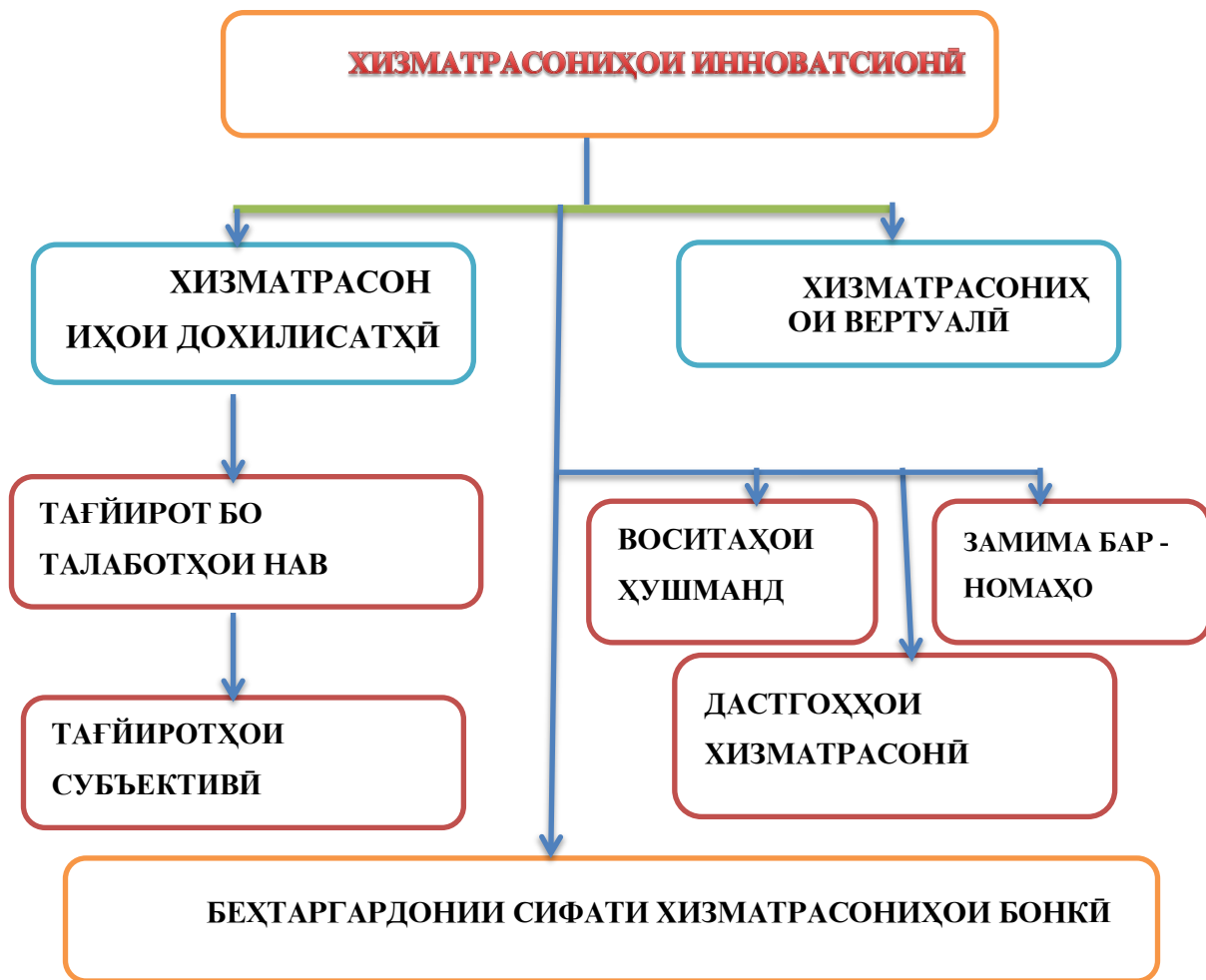
Бозори хизматрасониҳои электронии бонки қисми асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣҷузъи асосии соҳаи хизматрасониҳо буда, дар он бештар маҳсулотҳои бонкӣ пешниҳоди ниёзмандон гардонида мешавад. Бо дар назардошти рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ имкониятҳои бозор васеъ гардида, дар он давра ба давра хизматрасониҳои нав ворид карда мешавад. Дар

² Костерина, Т. М. Банковское дело / Т. М. Костерина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2014.- 332с.

шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо аз он ҷумла ба боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, махсусан суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) гардидааст[4.96]. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бештар фаъолнокии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои ваколатдор дар бозори хизматрасониҳо тавассути кортҳои пардохтӣ ба назар мерасад. Яке аз қисматҳои таркибии бозори хизматрасониҳои бонкӣ тавассути кортҳои пардохтӣ мебошад, ки иштирокчиёни асосии он бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ мебошанд.

Дар шароити ба маротиб зиёд гардидани талабот ба пули нақд зарурияти тақсими бозори кортҳои пардохтӣ, ҳамчун қисматитаркибии бозори хизматрасонӣ мувофиқи мақсад мебошад. Мушкilotҳои солҳои охир дар низоми бонкӣ бавучудода вобаста ба бозори хизматрасониҳои кортҳои пардохти нишон дод, ки яке аз сабабҳои асосии коста гардидани раванди пардохтпазирии бонк ин аз иҷро накардани ухдадориҳои пардохтӣ дар назди дорандагони кортҳои пардохтӣ мебошад. Албатта дар чунин шароит ба бонкҳои аз лиҳози захираҳои пулӣ устувор тақсим намудани бозори кортҳои пардохтӣ ҷиҳати бақ даст овардани эътимоди аҳоли нисбат ба хизматрасониҳои бонкӣ мувофиқи мақса мебошад. Афзалияти асосии хизматрасониҳои бонкиро дар шароити имрӯза пеш аз ҳама бартариӣ бидуни таъсири омилҳои субъективӣ ташкил медиҳад ва ин моҳияти асосии самаранокии онро дар шароити муосир ташкил медиҳад.

Хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ – дар айни замон технологияҳои пешниҳоди хизматрасониҳои дар асоси фармоишҳои аз ҷониби муштарӣ додашуда аз фосилаи дур (яъне бидуни боздид аз бонк) интиқол дода мешавад, аксар вақт бо истифода аз компютер ва шабакаҳои телефонӣ сурат мегирад [2]. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ хусусиятҳои хоиси рушди бозори хизматрасони чаньбаҳои васеи техника ва технологияҳои муосирро дар бар гирифта он фарогири як қатор масъалаҳои мубрами бонӣ мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза маҷмӯи хизматрасониҳои нави бонкӣро, ки он дар асоси технологияҳои муосир ва бидуни онҳо анҷом дода мешаванд инноватсияҳои бонкӣ ном дорад, ки он доираи васеи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкиро дар шароити имрӯза дар бар мегирад. Вобаста ба таҳқиқи масъалаҳои муҳими арзёбии рушди бозори хизматрасониҳои бонк гуфтан зарур аст, ки ин тамоюл ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мегардад, ки ҷараёни мазкурро дар шароити ҷаҳонишавӣ пурра дар бар мегирад.

Расми 2. Гуруҳбанидии хизматрасониҳои инноватсионии бонкӣ

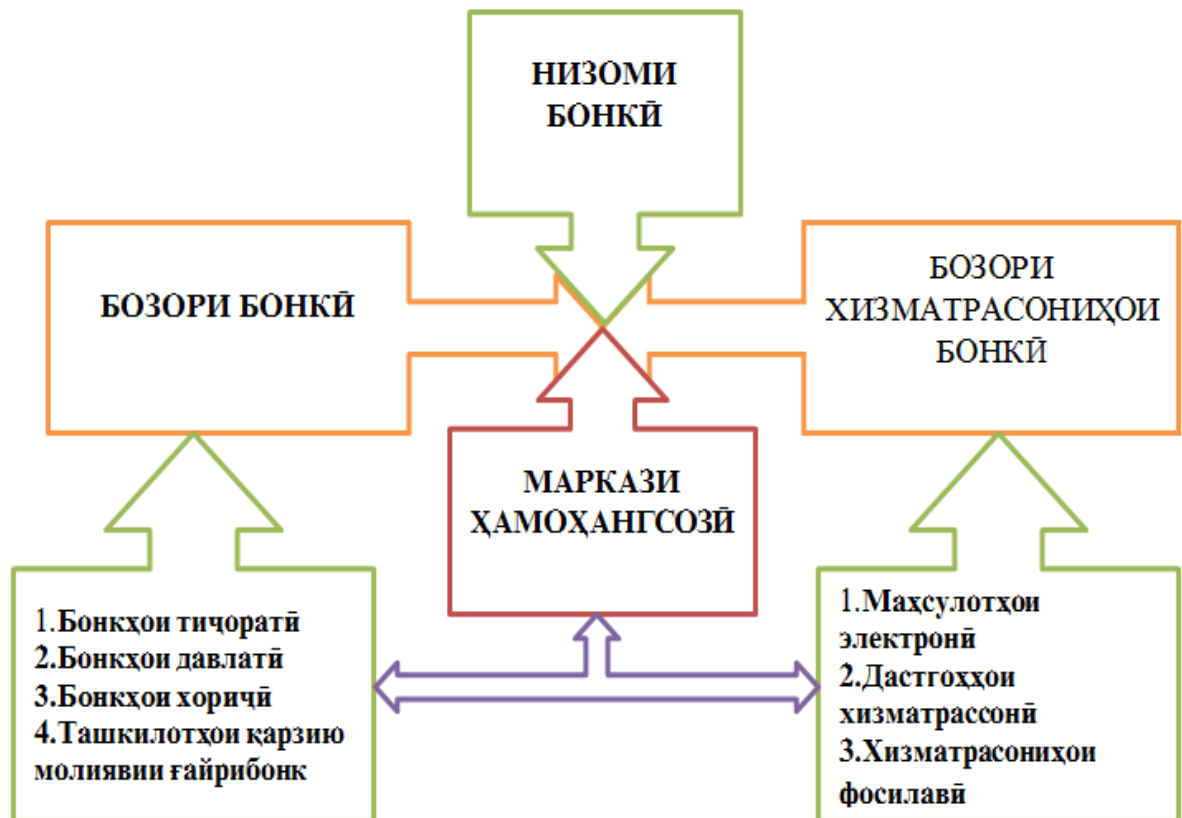
Сачрчашма. Таҳияи муаллиф.

Фаъолияти бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ба ин баробар дар шароити имрӯза аз як қатор омилҳои инноватсионӣ иборат буда он аз тағйиротҳои сохторӣ, инноватсионӣ, технологӣ, техникӣ ва иттилоотӣ иборат мебошад. Дар сатҳи низоми бонкӣ амсилаҳои асосии рушди бозори бонкӣ ва доштани мавқеъ дар муҳити рақобатаз ин аз дараҷа ва сатҳи хизматрасониҳои вертуалии бонкӣ таъсири мусбат мерасонад. Асоси устувории низоми бонкиро дар шароити имрӯза хизматрасониҳои вертуалӣ иборат мебошад, ки он аз доираи васеи техника ва технологияҳои ҳозиразамони ҳушманд иборат мебошад. Имрӯза хизматрасониҳои вертуалиро дастгоҳҳои хизматрасонӣ ба монанд, банкомат, терминал, постерминал, компютер, телефонҳои мобилӣ (смартфон) ва дигар дастгоҳҳои ба ин баробар ташкил медиҳад.

Дар шароити тезутунд гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва вазъияти имрузаи иқтисодӣ бонкҳоро зарур аст, ки роҳҳои навро ҷустуҷӯ намуда усулҳои навро ҷиҳати ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳи молиявӣ истифода баранд. Илова бар зарурияти доимии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ имрӯз масъалаи сифатан беҳтар намудани равандҳои маркетингӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Ташаккули бозори фарогирии бо талаботҳои муосир, ки ба ҷараёнҳои рақамикунории иқтисодӣ ва ғайринақдикунонии амалиётҳо мансуб мебошанд шартӣ зарурӣ ва асоӣ мебошад.

Баррасии афзалиятҳои ва фарқиятҳои бозори бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ доираи фарогирии технологияҳои рақамиро дар сатҳи кишвар густариш медиҳад ва ин

имконияти иловагии паст кардани шиддати хавфҳои бонкӣ муосидати ҳаматарафа менамояд. Дар айни замон бо шарофати васеъ паҳн гардидани ривандҳои ҷаҳонишавӣ ва афзалияти ногузирро касб намудани рақамикунонии иқтисодиёти милӣ ва доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодиё, ки ба воситаи ин чараён усуворона пеш мераванд дар сатҳи низоми бонкӣ маҷмуан онро бозори бонкӣ менамоянд ғайр аз бозори бонкӣ шакли нав ва перафтаи бозори бонкӣ яъне бозори хизматрасониҳои бонкиро ба миён овард ва ин бозорро, ки дар айни замон бозори муосири муосири бонкӣ махсус меёбад дар расми 3 мушоҳида кардан мумкин аст.

Расми 3. Сохорҳои бозори муосири бонкӣ

Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Ташаккули низоми қаблии бонкӣ дар сатҳи дузинагии низоми анъанавии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон махсус ёфта фаъолияти он дар доираи амалиётҳои қаблӣ ва анъанавӣ қариб бидуни технологияҳои ҳозиразамон амалӣ карда мешаванд. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ бозори қаблии бонкиро тамоми бонку ташкилотҳои қарзие, ки дорои захираҳои зиёд ва арзони пулианд, ба бозори бонкӣ ворид шуда иқтидори худро ба воситаи пардохтпазирӣ ва иҷрои ӯҳдадориҳои саривақтӣ амалӣ амал менамоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки бозори қаблии бонкӣ бозори содда ва ондӣ буда дар ин бозор ҳаҷм ва ҳиссаи пулҳои нақдӣ дар ихтиёри бонкҳо мавҷудбуда ба муомилот бароварда мешаванд. Мақеи асосиро дар бозори қаблии бонкӣ ҳамон бонкҳои доранд, ки онҳо дорои пулҳои нақд ва стаҳи баланди пардохтпазирӣ мебошанд. Дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бошад мақеи асосиро хизматрасониҳои фосилавӣ дастгоҳҳои электронӣ ва амалиётҳои бидуни пули нақд ташкил намуда ин бозор дар шароити имрӯза шакли нави бозори пешрафтаи бонкиро ифода менамояд. Аз ин лиҳоз зарур аст, ки таҳияи модели бартарият ва мушкilotҳои бозори анъанавии бонкиро ба бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар доираи имкониятҳои мавҷуда таҳия ва пешниҳод намоем. (нигар ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. Модели афзалиятҳо ва мушкилотҳои бозори бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир

БОЗОРИ АНЪАНАВИИ БОНКӢ		БОЗОРИ МУОСИРИ ХИЗМАТРАСОНИӢОИ БОНКӢ	
БАРТАРӢ	- наздик будан ба эътимоди аҳоли - фароҳам будан ҷойҳои нави корӣ - кам гардидани бонкҳои заиф - аз низоми бонки берун шудани бонкҳои беэътимод - ба таври доимӣ зиёд намудани захираҳои пулӣ аз ҳисоби воситаҳои ҷалбгардида	БАРТАРӢ	- сарфаи вақт ва хароҷоти иловагӣ дар иҷрои амалиёт - Баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии бонк - фароҳам овардани меъёрҳои рақобатпазирӣ - бамаротиб коҳиш додани сатҳи вафҳои бонкӣ вобаста ба пулҳои нақд ва талаботҳои нақдӣ - фароҳам овардани шафофият дар амалиётҳои бонкӣ - фаарохмачро намудани доираи амалиётҳои бонкӣ - бемаҳдуд кардани ҷараёни иҷрои амалиётҳои бонкӣ - бидуни таъсири омилҳои субъективӣ дар ҳама ҳолат ва шароит иҷро намудани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - содда намудани назорати доимӣ ва балан гаржидани сифати иҷрои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - зиёд намудани номгӯ ва шумораи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ
МУШКИЛОТ		МУШКИЛОТ	
- баланд будани шиддати хавф вобаста ба пардохтпазирии бонкӣ - маҳдуд будани шавофият дар иҷрои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - зид будани сатҳи ғасод ва дигар омилҳои ба нуфузи бонк таъсиррасонанда; - маҳдуд будани захираҳои пулӣ дар баъзе аз бонкҳо, ки таъсири муттақобила ба низоми бонкӣ доранд - дарстарасии паст ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - баланд будани сатҳи хароҷот ва маҳдуд будани ҳаҷм ва ҳиссаи амалиётҳои бонкӣ		- маҳдуд будани инфрасохтори зарурӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар- - сатҳи пазти дастрасии аҳоли ба шабакаи интернет ва истифодаи технологияҳои хизматрасонӣ - маҳдуд будани доштани маърифати иттилоотӣ - зиёд будани ҳроҷот ҷихати таъмини мутавозини воситаҳои техникӣ дар шароити куҳсор будани Тоҷикистон - дар баъзе маврид заиф будани ҳимояи истифодаи воситаҳои электрӣ	

- зиёд будани таъсири омилҳои субъективӣ ба нуфуз ва оброи бонк - дар як вақт дар шакли маҳдуд пешниҳод намудани амалиёт ва хизматрасонӣ - баланд кардани сатҳи осебпазирии низоми бонкӣ - заиф кардани муқобилияти бонк бо раавандҳои ҷаҳонишавӣ ва таъсири омилҳои беруна;	
ДУРНАМО	ДУРНАМО
- ба таври ғоисилавӣ аз байн рафтани бозори анъанавии бонкӣ ва амалиётҳои хусусияти субъективӣ дошта - пурра ӯ қисман гузаштани бонкҳо ба бозори нави хизматрасониҳои бонкӣ - қомилан тағйр додани сохтори идоракунӣ ва амалиётгузаронии бонк марҳала ба марҳала - даст кашидан аз амалиётҳои ҳосияти нақдишуда бо мурури замон дар шакли маҳдудкунии миқдорӣ	- зиёд намудани миқдор ва ҳаҷми амалиётҳои вертуалӣ зинна ба зина; - гирифтани пеши роҳи муфлисшавии бонкҳо дар ҳади то 90% - татбиқи иқтисоди рақамӣ дар доираи хизматрасониҳои молиявӣ дар давоми 10 сол - дар ҳаҷми

Сарчашма. Таҳияи муаллиф

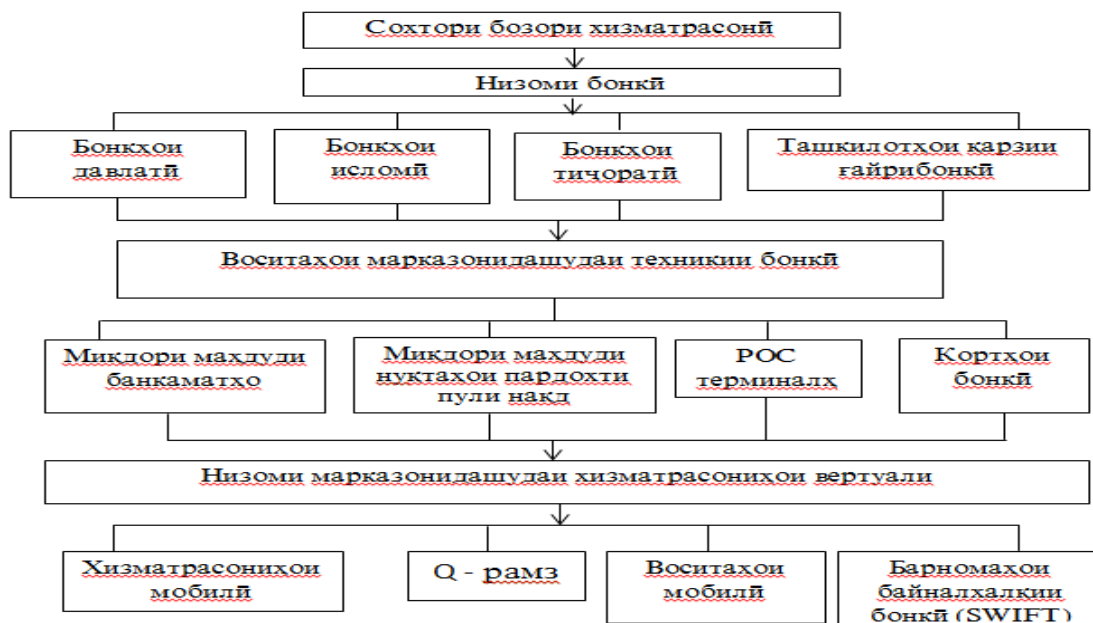
Тамоюлҳои доимотағйирёбандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва бамаротиб баланд гардидани тақонҳои иқтисодӣ давлатро ба он водор месозад, ки аз бозори анъанавии бонкӣ ба бозори хизматрасониҳои муосири бонкӣ гузашта дар заминаи ин ғаъолияти минбаъдаи хуро дар доираи талаботҳои мавҷуда мутобиқ намояд. Ба андешаи мо новобаста аз он, ки гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ҷараён дорад, яқ қатор мушкilotҳое низ ҷой дорад, ки ба ин масъала таъсири манфӣ мерасонанд. Дар татбиқи иқтисодиёти рақамӣ яке аз механизмҳои асоси муассир ва самаранок ин рушди бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки меҳвари беохир дошта он аз востаҳо ва дастгоҳҳои ҳозиразамони иттилоотӣ иртиботӣ иборат мебошад.

Нвобаста аз он, ки гузариш ба ҳукумати электронӣ ӯ иқтисоди рақамӣ дар марҳалаи аввал дорои як қатор мушкilotҳои сатҳи ва инфрасохторӣ мебошад зарур аст, ки вобаста ба имкониятҳои мавҷуда марҳала ба марҳал татбиқи ин низом ҳадфаи асосӣ ва кутоҳмуддат бошад. Қайд кардан зарур аст, ки маҳдуд будани инфрасохтори зарурӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар, сатҳи пасти дастрасии аҳоли ба шабакаи интернет ва истифодаи технологияҳои хизматрасонӣ, маҳдуд будани доштани маърифати иттилоотӣ, зиёд будани ҳроҷот ҷиҳати таъмини мутавозини воситаҳои техникӣ дар шароити қуҳсор будани Тоҷикистон, дар баъсе маврид заиф будани ҳимояи истифодаи воситаҳои электроӣ наметавонанд ба идомаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ ӯ электроникунонии амалиётҳои молиявӣ монеа эҷод намояд.

Бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ ин бозори фарогир ва дорои афзалиятҳои зиёди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ буда он як қатор ҷараёнҳои пулиро содда ва сатҳи ҳавфҳои низоми бонкиро қоҳиш медиҳад. Қайд кардан зарур аст, ки бо фароҳамро будани бозори

хизматрасониҳои бонкӣ имрӯз бозори бонкии анъанавиро шомил намудан мукин аст, ки он як қисми таркибии бозори муосири хизматрасониҳои бонкиро ташкил медиҳад.

Проблемаҳои фаргирии чараёнҳои молиявӣ дар сатҳи ҷамъият аз як қатор хусусиятҳои дутарафа иборат буда имкониятҳои минбаъдаи рушди хизматрасониҳои бонкӣ бозори муосири хизматрасониҳои бонкиро муайян менамояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки пешрафти имрӯзаи бонкҳо бе таъсири технологияҳои марказонидашудаи иттилоотӣ иртиботӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст ва сохтани чунин тамоил шартӣ зарурӣ ва асосӣ мебошад. Бо ин мақсад сохтори имрӯзаи бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҳамчун сохтори мукамал ва фарогир, инчунин аз сохти зерин иборат бошад. (нигар расми 4)

Расми 4. Сохтори бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар Тоҷикистон
Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Дар шароити гузариш ба технологияҳои рақамӣ дар сатҳи низоми бонкӣ воситаҳои марказонидашудаи техникӣ тавсути шабакаҳои интернетӣ фаъол мегарданд аҳамияти аввалия доранд. Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки ба андешаи мо агар чанеде, ки бозори хизматрасониҳои бонки дар шароити имрӯза бозори одди ба назар расад ҳама фаъолияти ва амалиётҳои дар он анҷом мегардида хосиятҳои мураккаб доранд. Дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ марҳаллаи аввали хизматрасониҳои бонкиро дастгоҳҳои хушманд бидуни таъсири омилҳои субъективӣ, микдори маҳдуди банкоматҳо, микдори маҳдуди нуқтаҳои пардохти пули нақд, постерминалҳо, картҳои бонкӣ ташкил медиҳад, ки заминаи асосии руди дигар хизматрасониҳои фосилавӣ мегардад.

Низоми марказонидашудани хизматрасонии бонки, ки онро доираи васеи бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ метавонанд иҷро намоянд он аз хизматрасониҳои мобилӣ, Q-рамзҳо, шабакаҳои баналмилалии интиқолдиҳандаи маълумотҳои молиявӣ, замимабарномаҳои бонкӣ, инчунин воситаҳои иловагӣ дастгоҳҳо: смартфон, компютер, телевизорҳои рақамӣ, принтери 3D, форматҳои рақамӣ - аксҳои рақамӣ, видео, аудио, ҳуччатҳои матнӣ, ҷадвалҳо иборат мебошад.

Бояд ибраз дошт, ки дар шароити имрӯза барои ташаккул ва рушди дурусти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди масъалаҳои зерин аҳамияти стратегӣ дорад;

❖ густариши интернетӣ баландсуръат ва фарохмачро дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

❖ густариши маърифати иттилоотӣ: таълиму омода кардани мутахассисон дар доираи восита ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботии ҳозиразамони ҳушманд;

❖ ташкил, татбиқ ва истифодаи ҳамаҷонибаи ҳисобдорӣ дар тамоми субъектҳои иқтисодӣ ва ташкили роҳҳои дастрасӣ ба қорҳои бонкӣ ва ба воситаи ин қушодани суратҳисоб;

❖ ҳамкорӣ ва шарикӣ бо субъектҳои хоҷагидорӣ, аҳоли, сохторҳои дахлдори кишварҳои дигар қиҳати татбиқи иқтисоди рақамӣ ва ҳукумати электронӣ;

❖ фарогирии молиявӣ ва доштани суратҳисоб дар бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, инчунин зиёд намудани сатҳи даромади аҳоли ва сарчашмаҳои даромади он;

❖ истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар иқтисодиёт ва идора намудани равандроҳои самаранокгардони бахшҳои воқеии иқтисодиёт;

❖ таърихи зист ва фаъолияти шахрванд қиҳати гирифтани пеши роҳи хавфҳои эҳтимоли дар самти амалиёту хизматрасониҳои молиявӣ ва ғ.

Адабиёт

1. Ақобирзода Н. Заминаи ҳуқуқии фаъолияти зиддиинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Н. Ақобирзода. Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2020. № 1 (29). с. 254.

2. Информационный Центрального банка Узбекистана. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cbu.uz (санаи мурочиат 21.11.2022)

3. Костерина, Т. М. Банковское дело / Т. М. Костерина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2014.- 332с.

4. Қурбонова С.А. Рушди хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қурбонова С.А., Раҷабов А.А // Паёми донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. № 1 (30). с. 96-101.

5. Сомонаи [www. Yandex tj](http://www.Yandex.tj). (санаи мурочиат 12.12.2018с.)

УДК:330.322

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Раҳматзода Рустам - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@ru.

Қудратова Фарзона Рустамовна - Номзадӣ илмҳои иқтисодӣ, устоди кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел: 907022000, Email: farzona070489@ru.

Дар мақола асосҳои назариявӣ ва методологии сармоягузорӣ ва шақли он баланд бардоштани самаранокӣ иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ дар соҳаи кишоварзӣи ҷумҳурӣ баррасӣ шудаанд. Дар он марҳилаҳои гуногуни инкишофи назарияи иқтисодӣ ба тағйир ёфтани ҳуди мафҳуми сармоягузорӣ мусоидат менамоянд, таҳлил гардидаанд. Аз он ҷумла дар мақола инкишофи минбаъдаи ақидаҳои иқтисодӣ нисбат ба равандҳои сармоягузорӣ дар асарҳои гуногун инъикос ёфтаанд, баррасӣ шуданд.

Ҳамчун нишондиҳандае, ки бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба мафҳумҳои бебозгашти сармоягузорӣ таъсир мекунад муфассалтар тавачҷӯҳ карда шуданд. Дар мақола тавсия дода шудааст, ки бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба самаранокӣ сармояҳо сармоягузорӣ муфассалтар тавачҷӯҳ карда шаванд.

***Калидвожаҳо:** сармоягузорӣ, самаранокӣ иқтисодии сармоягузорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, рейтинг сармоягузорӣ, ҷолибияти молиявӣ, қарз ва молҳои сармоягузорӣ, рушди устувор, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, баҳодиҳии рейтинг.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИ-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

***Раҳматзода Рустам** - доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 734067, улица Нахимова 64/14 тел: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@ru.*

***Кудратова Фарзона Рустамовна** - кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 734067, улица Нахимова 64/14 тел: 907022000, Email: farzona070489@ru.*

В статье рассмотрены теоретическо-методологические основы инвестирования и предпочтительные направления повышения экономической эффективности сельскохозяйственного производства в аграрном секторе республики. Высказано предположение, что разные этапы развития экономической теории способствовали изменению самого понятия инвестиции. В том числе, в статье рассмотрены дальнейшее развитие экономических представлений об инвестиционных процессах. В качестве индикатора, учитывая особенности инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан, более детальное внимание надо уделять понятиям необратимого инвестирования. В статье рекомендуется, учитывая особенности инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан, необходимость удиления большего внимания понятиям необратимого инвестирования.

***Ключевые слова:** инвестиции, экономическая эффективность инвестиций, инвестиционная привлекательность, рейтинг инвестиционной привлекательности финансовые, кредитные и товарные инвестиции, устойчивое развитие, свободные экономические зоны, рейтинговая оценка.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INVESTMENT THE ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Rustam Rahmatzoda - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis, Tajik State University of Finance and Economics. Address: Dushanbe 734067, Nakhimov street 64/14 tel.: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@ru.

Kudratova Farzona Rustamovna - Candidat of Economics graduate student of the Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14 tel.: 907022000. Email: farzona070489@ru.

The article discusses the theoretical foundations of investment and preferred directions for increasing the economic efficiency of agricultural production in the agricultural sector of the republic. It has been suggested that different stages of development of economic theory contributed to changes in the very concept of investment. Further development of economic ideas about investment processes is reflected in various works. As an indicator, taking into account the peculiarities of investment activity in the Republic of Tajikistan, more detailed attention should be paid to the concepts of irreversible investment. The article recommends that, taking into account the peculiarities of investment activity in the Republic of Tajikistan, it is necessary to pay more attention to the concepts of irreversible investment.

Key words: investments, investment policy, investment attractiveness, rating of investment attractiveness, financial, credit and commodity investments.

Гузариши босуръати иқтисоди Тоҷикистон ба муносибатҳои бозаргонӣ ва сиёсати нави давлат ва танзими раванди сармоягузорӣ, инчунин вобаста ба ин кам шудани ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ боиси он шуданд, ки соҳаи кишоварзӣ бо даври давомнокии истеҳсолӣ, хатарҳои баланд ва даромаднокии пасташ дигар ба ҷалби сармояи кофӣ қодир нест. Дар зери таъсири номутаносибии нархҳо аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ҳар сол маблағи азим ситонида мешавад. Аз ин сабаб норасоии касри сармояи гардони худӣ пайдо мешавад, корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ онро аз ҳисоби «хӯрдани» сармояи асосӣ, бо истифода аз истеҳлок барои эҳтиёҷоти ҷорӣ ҷуброн меkunанд. Дар натиҷа иқтидори истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ дар солҳои таҷдиди соҳа чандин баробар коҳиш ёфт [13. 65].

Барои барқарор кардани пойгоҳи харобшудаи базаи моддӣ-техникии соҳа он ба маблағи зиёд аз манбаъҳои беруни эҳтиёҷ дорад. Дар ин робита тадбирҳои ғайриоддӣ фароҳам овардани шароит барои афзудани таваҷҷуҳи сармоягузoron ба соҳаи кишоварзӣ лозим мебошанд. Албатта, истеҳсол-кунандагон бе иштироки фаъоли институтҳои давлатӣ чунин масъаларо ҳал карда наметавонанд. Аммо то ҳол ташаккул додани механизми босамари ҷалбкунии сармоя ба соҳа муяссар нашудааст.

Дар давраи муосир сиёсати нави сармоягузориҳои давлат бояд на танҳо ҳадафи аҳамияти стратегӣ доштаи таъмини аҳоли бо хӯроквории хушсифати ватаниро пайгирӣ кунад, балки манфиатҳои сармоягузoronро ҳам ба назар гирифта, заминаро барои афзудани арзиши сармояи гузошташуда фароҳам созад. Ҳолатҳои мазкур зарурати таҳияи тадбирҳои илмӣ оид ба ташаккули шароити иқтисодии ҷалби сармоя ба соҳаи кишоварзиро дар асоси консепсияи занҷираи арзиши нав, ҳамчун нишондиҳандаи асосии ҷолибии сармоягузорӣ ба миён меоранд. Аз ин лиҳоз таҳқиқоти мазкур хеле мубрам мебошад [10. 88-160].

Инкишофи минбаъдаи ақидаҳои иқтисодӣ нисбат ба равандҳои сармоягузорӣ дар асарҳои физиократҳо инъикос ёфтаанд. Ҳамин тариқ, Ф. Кэне, ки аввалин шуда сохтори табиӣю моддиро муайян намуда буд, онҳоро ба ду категория ҷудо намудааст.

Аз олимони тоҷик, ки ба таҳқиқи масъалаҳои методологияи самаранокӣ ва ҷолибияти сармоягузорӣ машғул шудаанд, Ҷ.С. Пиризода, Р.Р. Қудратов, Қ.Қ. Давлатзода, А.А. Мадаминов, Ш.Ш. Бозоров, А. Эргашев, Қодиров Ф.А ва муаллифони дигарро зикр кардан мумкин аст [1. С-3].

Масалан, мутобиқи Қонун «Дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли маблағгузории капиталӣ» аз 10.02.2016 № 357, сармоягузорӣ ин «воситаҳои пулӣ, коғазҳои қиматнок, молу мулкҳои дигар, аз ҷумла ҳуқуқи молумулкии дорони баҳои пулӣ мебошанд, ки ба объектҳои фаъолияти соҳибдорӣ ва (ё) фаъолияти дигар бо мақсади ба даст овардани фоида ва (ё) самари дигари муфид гузошта мешаванд». Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ (воситаҳои асосӣ), аз ҷумла хароҷот барои сохтмони наві, тавсеа, бозсозӣ ва таҷдиди таҷҳизоти техникаи корхонаҳои амалкунанда, харидани мошинҳо, таҷҳизот, афзор, лавозимот, корҳои лоиҳакашию пажӯҳишӣ ва хароҷоти дигар сармоягузории капиталӣ номида мешавад. Ҳамин тариқ, сармоягузории капиталӣ фақат яке аз шаклҳои сармоягузорӣ мебошад, на муродифи он, чунонки баъзан дар адабиёти илмӣ тасвир карда мешавад [11. С-3-15].

Барои рушди бобарори ҳар соҳаи иқтисод тақдористеҳсоли саривақтии сармоя тавассути сармоягузорӣ зарур аст. Таркиби миқдорӣ ва сифатии он, ҳосият ва суръати истифода бурдани захираҳои иқтисодиро, ки дар раванди истеҳсоли неъматҳо истеъмол мешаванд, муайян мекунад. Ин чунин маъно дорад, ки сармоягузорӣ омили рушди иқтисодӣ, асоси баландбардории некуаҳволии аҳоли мебошад.

Асосгузори мактаби классикӣ А.Смит қайд кардааст, ки натиҷаи меҳнати солонаи ҳар як халқиятро бо ду роҳ зиёд кардан мумкин аст: аз ҳисоби зиёд кардани шумораи коргарони сермахсул ва ё бо роҳи зиёд кардани қувваи истеҳсолии коргарони қаблан кирошуда. Барои ноил шудан ба чунин ҳадаф бояд маблағи барои таъсиси ҷойҳои нави кории кормандон ва ё тақмил додани мошину дастгоҳҳо истифодашаванда зиёд карда шавад [2. С-335]. Аз ҷониби А.Смит муносибати мантиқӣ муқаррар карда шудааст: боигарии халқиятҳо – шумораи коргарони истеҳсолкунанда – қувваи истеҳсолии меҳнат – ҳаҷми сармояи дар воситаҳои истеҳсолот таҷассумшуда. Дар баробари ин ӯ сармояеро, ки барои афзун гардондани сарвати миллӣ истифода бурдан мумкин аст, номбар намудааст:

- машинаҳо ва дастгоҳҳо;
- биноҳои фоидаовар (иншоотҳо ва биноҳои истеҳсолӣ);
- воситаҳои барои баланд бардоштани сифати замин (обёрӣ, захбурҳо ва ғайра) нигаронидашуда;
- дониш ва молу мулкҳои ба даст овардаи аҳоли ва сармояи гардон.

Ҳамин тариқ, А.Смит хароҷотеи барои ҷуброн кардан ё зиёд кардани сармояи равона гардидаро, ки дар шаклҳои болозикр арзи вучуд доранд, ба сармоягузорӣ мансуб донистааст [2. С-166-335].

Инкишофи минбаъдаи назарияи сармоягузорӣ аз ҷониби К. Маркс пешниҳод гардид. Аз ҷониби ӯ равандҳои сармоягузорӣ ба сатҳҳои инфиродӣ ва иҷтимоӣ тақсимбандӣ ва мазмуну самти мақсадноки онҳо муайян карда шуда, шартҳои умумии мувозинат дар бозорҳои сармоягузорӣ ва молӣ, инчунин номувофиқ будани ҳаракати сармояи ба қарз додашавандаи «фиктивӣ», ки андӯштани пулиро аз раванди сармоягузории воқеӣ дур мекунад, муқаррар

карда шудааст [4. С-135].

Таҳқиқи раванди сармоягузорию ҳамчун як ҷузъи масъалаи нисбатан умумӣ – механизми амалигардонии бозори сармоя, асосгузори мактаби неоклассикӣ А.Маршалл анҷом додааст. Дар баробари ин, бозори сармоя бо таъсири мутақобилаи талабот ва пешниҳод муаррифӣ гардида, ба сифати субъектҳои бозор шахсони алоҳидае баромад мекунад, ки барои фаъолияти худ ангеаҳои ҳавасмандгардонии гуногун доранд [4. С-135].

Дуюм, ҳангоми арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ омилҳои зерин бояд ба назар гирифт:

- самаранокии тичоратӣ (молиявӣ), ки оқибатҳои молиявии татбиқи сармоягузорию дар бар мегирад;

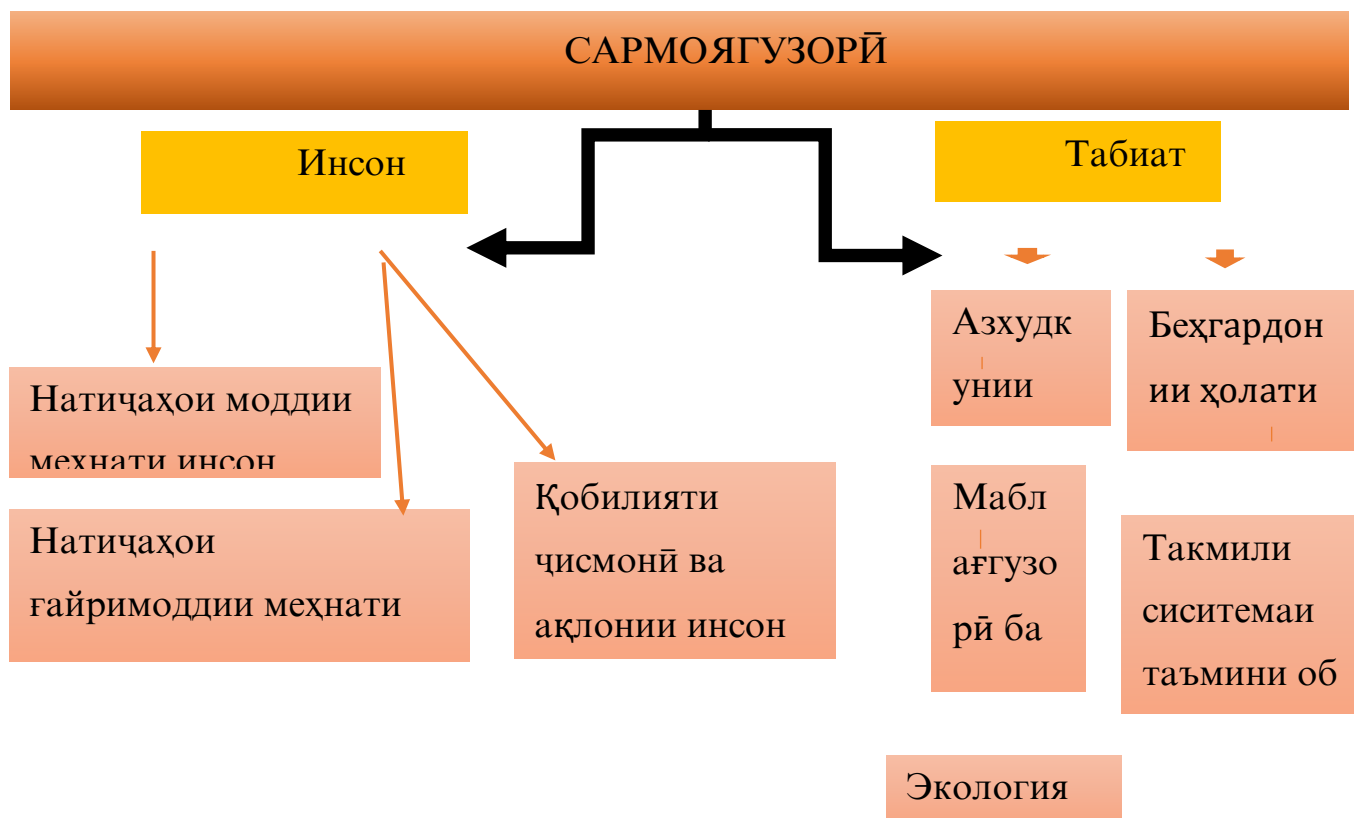
- самаранокии бучетӣ, ки оқибатҳои молиявии сармоягузорӣ ба бучетҳои маҳаллӣ, минтақавӣ ва ҷумҳуриявиро инъикос менамояд;

- самаранокии иқтисодии муқоисавӣ, ки бартариҳои технологӣ ва дигар бартариҳои лоиҳаи сармоягузорию мазкурро воқеъбинона тавсиф намуда, хароҷот ва натиҷаҳои муқоисашавандаро, ки бо татбиқи ин лоиҳа дар шароити муқарраршуда алоқаманданд, ба инобат мегирад.

Сеюм, равандҳои сармоягузорию дар алоҳидагӣ аз дигар равандҳо ва ҳодисаҳои иҷтимоию иқтисодии дар иқтисодиёт ба амалоянда баррасӣ кардан номумкин аст ва ҳатто бештар аз ин, ҳангоми татбиқи онҳо бар зарари ҳамдигар - мувофиқати тарафайн зарур аст.

Дар асоси таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ, муносибатҳои методии олимони хориҷӣ ва ватанӣ, самтҳои фарқкунандаи рушди ин таҳқиқотҳо чунин хулоса бароварда шуд, ки тафсири илмӣ мафҳуми «сармоягузорӣ» бояд инҳоро инъикос намояд: муносибатҳои захираву хароҷотӣ, зеро истифодаи воситаҳо ташаккули пешаҳои онҳоро дар назар дорад; ғоиданокии сармоягузорӣ ҳамчун танзимгари асосии мувофиқати захираҳо ва сармоягузорию, ҳаҷм ва динамикаи онҳо; мавҷудияти унсурҳои ҳавф ва номуайяний дар пешгӯии натиҷаҳо. Дар асоси маълумоти болозикр, таҳти сармоягузорӣ бояд - гузориши ҳатарноки сармояи пулӣ ва ҷисмонӣ, инчунин арзишҳои зеҳнӣ бо мақсади такрористеҳсоли васеъи он дар объектҳои соҳибдорӣ ё фаъолияти дигар ва бо ин роҳ ба даст овардани ғоида ё дар оянда ба даст овардани самараи дигари ғоиданок дар соҳаи иқтисод ғаҳмида шавад. Таҳқиқоти мо ба ҳамин шакли моҳияти сармоягузорӣ асос ёфтааст [5. С-135-255].

Сармоягузорию аз ҷиҳати мазмуни худ як қисми захираҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки аз истеъмоли ҷорӣ гирифта шуда, бо интизории ба даст овардани даромади оянда ба истеҳсолот сармоягузорӣ карда мешаванд. Динамикаи сармоягузорӣ он нишондиҳандаи асосии раванди такрористеҳсолӣ буда, таносуби нисбатани умумиеро ифода мекунад, ки тибқи он ҷомеа захираҳои мавҷударо байни истеъмоли ҷорӣ ва вазифаҳои дар оянда зинда мондани худ тақсим мекунад.

Расми 1. Самтҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ

***Манбаъ:** пешниҳоди муаллифон.

Аз рӯи объектҳои гузориш сармоягузориҳоро ба ду гурӯҳ тибқи намудҳои дороиҳои иқтисодӣ тақсим бояд кард:

1. Сармоягузориҳои воқеӣ (сармоягузорӣ ба дороиҳои ғайримолиявӣ) сармоягузорӣ бевосита ба объектҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, ки бо амалисозии фаъолияти субъекти хоҷагидор ё беҳгардониҳои шароити меҳнати кормандон иртибот дорад. Дар таркиби онҳо намудҳои зеринро ҷудо мекунам:

- сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ (маблағгузориҳои капиталӣ);
- сармоягузорӣ ба сармояи табиӣ;
- сармоягузорӣ ба дороиҳои ғайримоддӣ;
- сармоягузорӣ барои пур кардани захираи воситаҳои моддӣ гардон;
- сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, яъне маҷмӯи хароҷоте, ки ба харидорӣ, офаридан ва такрористеҳсоли сармояи таҳқиқотӣ равона карда шудаанд.

Мувофиқи сохтори истеҳсоли ва хусусиятҳои фондҳои асосӣ сармоягузорӣ ба сармояи асосиро чун хароҷот барои иҷроиши корҳои сохтмонӣ ва васлу насбкунӣ, корҳои лоиҳакашию пажӯҳишӣ, харидорӣ таҷҳизот, афзори истеҳсоли ва лавозимоти корӣ, чорвои корӣ ва маҳсулнок, шинонидану парваридани дарахтони бисёрсолаи мевадихан-да, бешаҳо ва ҳоказо шарҳ додан мумкин аст. Вобаста ба хосияти такрористеҳсол сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ба сармоягузорӣ ба сохтмони нав, тавсеъ, бозсозӣ, бозтаҷҳизонии техникаи корхонаҳои амалкунанда ва дастгирӣ кардани иқтидороти амалкунанда тақсим карда мешаванд.

2. Дорoiхoи ғайримоддӣ патентҳо, иҷозатномаҳо, ҳуқуқи истифодаи қитъаи заминҳо, объектҳои истифодаи табиат, ҳуқуқи муаллифӣ, хароҷоти ташкилӣ, тамғаҳои тиҷоратӣ, нишони мол, маҳсулоти барномасозӣ, ноу-хау ва ғайраҳо мебошанд. Масалан, дорoiхoи ғайримоддӣ дар кишоварзӣ иҷозатнома барои машғулшавии ғайрифаъолияти соҳибдорӣ, барои иҷрои кори зотпарварӣ, барои фурӯш ва баровардани навъҳои пешсафи тухмӣ, дарахтони мевадиханда дар растанипарварӣ ва ғайраҳо мансуб мебошанд.

Сармоягузорӣ барои афзоиши воситаҳои моддии гардон хароҷотест, ки аз воридшавии онҳо ба захира ҷамъ меоянд ва чун фарқи байни воридшавии маҳсулот ба захира ва тарҳ аз онҳо муайян карда мешаванд. Тағйирёбии захираи воситаҳои моддии гардон чун ҳосили ҷамъи унсурҳои зерин муайян карда мешавад: захираҳои истеҳсоли; истеҳсоли нотаом; маҳсулоту моли тайёр.

Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ченаки дар инсон таҷассумёфтаи қобилияти даромаддиҳӣ мебошад ва қобилияту маҳорати фитрӣ, инчунин таҳсилот ва таҳассуси гирифтаи онро дар бар мегирад. Чун қоида, сармоя дороест, ки ду аломат дорад: он натиҷаи сармоягузорӣ дар давоми муддати муайян даромад медиҳад. Ба мисли ҳамин сармояи инсонӣ вақте ба вучуд меояд, ки инсон (ё волидонаш) барои таҳсилот ва гирифтани ихтисос маблағ сарф карда, ба ин восита ба худ сармоягузорӣ мекунад. Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ бо мурури вақт ҷуброн шуда, шакли иҷроиши кор дар сатҳи баландтари комплекси агросаноатӣ, музди баланди кор самара медиҳад.

Сармоягузорӣ ба таҳсилот бегумон ҷуброн мешавад. Дар ин ҳангом моҳияти сармояи инсонӣ, ки аз таҳассус самара медиҳад, танҳо бо таҳсил ё омӯзиш ҷои кор дар ғайрифаъолияти муқаррарии истеҳсоли маҳдуд намегардад. Он дар соҳаҳои мухталифи ғайрифаъолияти эҷодӣ низ зоҳир мешавад.

Тағйири нишондиҳандаи сармоягузори соф индикатори вазъи иқти-содӣ мебошад: қимати сармоягузори соф (дар ҳамин сатҳи самаранокии истифодаи онҳо) нишон медиҳад, ки корхона, соҳа, иқтисодиёти кишвар дар қадом марҳилаи рушд қарор дорад. Агар ҳаҷми сармоягузорӣ аз ҳаҷми тарҳҳои истеҳлоқӣ зиёдтар бошад, яъне сармоягузори соф қимати мусбат дошта бошад, пас афзоиши иқтидори истеҳсоли тақрористеҳсоли васеъро таъмин мекунад, иқтисод дар марҳилаи нашъунамо қарор дорад, ғайрифаъолияти соҳибдорӣ меафзояд.

Ҳамин тариқ ҳулосаи муаллифон чунинанд, ки вобаста ба маълумоти болозикр ва бо назардошти хусусиятҳои ғайрифаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба мафҳумҳои бебозгашти сармоягузорӣ муфассалтар таваҷҷӯҳ кард. Бояд ба таври возеҳ кард, ки: хароҷоти сармоягузорӣ бо хароҷоти бебозгашт ва сармоягузорӣ – бо раванди бебозгашт ҷӣ кор мекунад. Хароҷоти сармоягузорӣ дар ҳолате ба хароҷоти бебозгашт табдил меёбанд, агар онҳо ба корхона, истеҳсолот ё ширкати мушаххас равона карда шаванд. Ҳамин тариқ, қисми зиёди сармоягузориҳо дар ақидаҳои маркетингии таблиғи молу маҳсулот ба истеҳсолот ё як ширкати мушаххас нигаронида шудаанд ва онҳо наметавонанд бозпас гарданд, яъне хароҷоти бебозгашт мебошанд. Аз тарафи дигар, корхонаи кишоварзӣ ё коркард – ин истеҳсолкунандаи мушаххаси мол аст. Азбаски чунин корхонаро ба молик (соҳиб)-и дигар фурӯхтан мумкин аст, хароҷоти сармоягузорӣ дар ин ҳолат ҷуброн карда мешавад. Барои муайян намудани самаранокии (даромаднокии) сармоягузориҳо як қатор усулҳои ҳисобкунӣ таҳия шудаанд, ки дар байни онҳо инҳоро метавон ҷудо кард: усули арзиши ҷорӣ, ки ҳисоб кардани тамоми воситаҳои воридотиро бо нархҳои ҷорӣ ва муқоисаи онҳоро бо ҳаҷми сармоягузорӣ ифода мекунад; усули даромадноқӣ (ҷуброн)-и маблағгузорӣ, ки мутобиқи он вақти барои ҷуброни арзиши аслии сармоягузорӣ зарурӣ ҳисоб карда мешавад.

Адабиёт

1. Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р., Инвестиции в сельское хозяйство Таджикистана: эффективность, направления и перспективы: монография // «Инфорн» Душанбе- 2021 год с.- 160 (3.11).
2. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег: //Кейнс Д. – М.:1948. - 778 с.
3. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования: // Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Пер. С англ. М.: Дело, 1997. - 187 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов Антология экономической классики:// Смит А. Собр. соч.: В 2 т. - Т. 1 – М., 1991. -474 с.
5. Зарук Н.Ф. Экономические проблемы инвестиций в АПК, М.: - 2004.-340с.
6. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: // Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Пер. С англ. Со 2-го изд. - «Дело ЛТД», М.: 1993. -264с.
7. Эпштейн Д.Б. Управление крупными сельскохозяйственными предприятиями и их эффективность [На примере Ленинградской обл.] Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий: // Эпштейн Д.Б. N 3. М.: - 2005. с. – 204 .
8. Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., Механизмы устойчивого сельского развития. Часть 1. Обеспечение занятости и повышение доходов сельского населения: Методическое пособие, // Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., ФЕНУ «Росинформагро-тех», Москва, 2003.с-273.
9. Татевосян Г.М. Обоснование эффективности капитальных вложений с использованием методов оптимизации: // Татевосян Г.М. Экономика и математические методы-1997. - №12 стр.68-73.
10. Закона «Об инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан» от 11.02.2016 № 357.
11. Дж. Кейнс Общая теория занятости, процента и денег: // Дж. Кейнс – М.: ИНФРА-М 2008. – стр.572
12. Э.И Крылов, В.М Власова, М.Г. Егорова и др. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности предприятия учеб. Пособ./- М.: Финансы и статистика, 2003 стр- 192.
13. Саидмуродзода, Л. Х. "Китаб-ал-харадж" - книги об управлении государственными финансами / Л. Х. Саидмуродзода, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 4(28). – С. 7-18. – EDN XSXZHK.

УДК: 332.025.1

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ

Бобочонов Даврон Дадочонович - д.и.и., профессор, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ ДДХБСТ (Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), Тел.: +992927734646, E-mail: bobojonovd@rambler.ru

Сафарзода Сафармад Саид - аспиранти институти илмӣ-тадқиқотии назди ДМТ (Тоҷикистон, ш. Душанбе), Тел.: +992905202097, E-mail: safarzoda-2385@mail.ru

Рушди иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ яке аз омилҳои асосии рушди устувори давлат аст. Таҳдидҳои муосир, ба монанди ҷаҳонишавӣ, нобаробарӣ дар рушди минтақаҳо, шиддат ёфтани рақобат барои ҷалби сармоя ва захираҳо аз давлатҳо тақозо менамоянд, ки роҳҳои самаранокӣ дастгирии минтақаҳоро таҳия созанд. Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дигаргунишавии вазъи иқтисодии хориҷӣ ва ноустувории геосиёсӣ нақши давлат дар ҳавасмандгардонии рушди минтақаҳо аҳамияти бештарро касб менамояд.

Калидвожаҳо: минтақа, ҷаҳонишавӣ, рушди иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ, давлат, захираҳо, иқтисоди «сабз», рушди устувор, рақамикунонӣ.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА РЕГИОНАЛЬНОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Бабаджанов Даврон Дадоджанович - д.э.н., профессор, проректор по международным связям ТГУПБП (Таджикистан, г. Худжанд), Тел.: +992927734646, E-mail: bobojonovd@rambler.ru

Сафарзода Сафармад Саид - аспирант научно-исследовательского института ТНУ (Таджикистан, г. Душанбе), Тел.: +992905202097, E-mail: safarzoda-2385@mail.ru

Региональное социально-экономическое развитие является одним из ключевых факторов устойчивого роста государства. Современные вызовы, такие как глобализация, неравномерное развитие территорий, усиление конкуренции за инвестиции и ресурсы, требуют от государств разработки эффективных методов поддержки регионов. В условиях цифровой трансформации экономики, изменения внешнеэкономической конъюнктуры и геополитической нестабильности, роль государства в стимулировании развития регионов приобретает ещё большую значимость.

Ключевые слова: регион, глобализация, региональное социально-экономическое развитие, государство, ресурсы, зеленая экономика, устойчивое развитие, цифровизация.

STATE SUPPORT FOR REGIONAL SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Babadzhanov Davron Dadodzhanovich - Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for International Relations, TSULBP (Tajikistan, Khujand), Tel.: +992927734646, E-mail: bobojonovd@rambler.ru

Safarzoda Safarmad Said - postgraduate student of Research Institute of TNU (Tajikistan, Dushanbe), Tel.: +992905202097, E-mail: safarzoda-2385@mail.ru

Regional socio-economic development is one of the key factors of sustainable growth of the state. Modern challenges, such as globalization, uneven development of territories, increased competition for investments and resources, require states to develop effective methods to support regions. In the conditions of digital transformation of the economy, changes in the foreign economic environment and geopolitical instability, the role of the state in stimulating regional development becomes even more important.

Keywords: region, globalization, regional socio-economic development, state, resources, green economy, sustainable development, digitalization.

Рушди иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ раванди мураккабест, ки соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъият, аз қабилӣ иқтисодиёт, иҷтимоиёт, демография, экология ва инфрасохторро дар сатҳи сохторҳои алоҳидаи ҳудудӣ фаро мегирад. Ин раванд барои фароҳам овардани шароит баҳри баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва хоҳиш додани рушди нобаробарии минтақаҳо равона шудааст.

Дар адабиёти илмӣ таърифҳои зиёде оид ба рушди иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ мавҷуд аст, ки ҳар яке аз онҳо дар хусуси ҷанбаҳои мухталифи ин раванд баҳс мекунад. Дар маҷмӯъ, рушди минтақавиро ҳамчун як падидаи бисёрҷанба метавон баррасӣ кард, ки рушди иқтисодӣ, некуаҳволии иҷтимоӣ, беҳбудии сифати ҳаёти аҳоли ва, инчунин, истифодаи устувори захираҳои табиӣ ва инсониро дар бар мегирад.

Рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа раванди муҳими баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад, ки вазифаи асосии мақомоти ҳокимияти давлатии минтақа аст. Мақсадҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодӣ аз афзоиши маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, афзоиши даромади аҳоли, сатҳи таваллуд, давомнокии умр, баланд бардоштани сифати тандурустӣ, маориф, вазъи экологии минтақа ва ғайра иборатанд [2, с. 336].

Омили муҳими нишондиҳандаи рушди минтақавӣ ин хусусияти мураккаб доштани он аст. Рушди иқтисодӣ бе дарназаргирии ҷанбаҳои иҷтимоӣ, ба монанди дастрасӣ ба маориф, тандурустӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ бомуваффақият амалӣ карда намешавад. Дар айнӣ ҳол, минтақаҳо аз лиҳози имкониятҳои захиравӣ, инфрасохтор, шароити табиӣ ва иқлимӣ аз ҳам фарқ мекунанд ва ин тақозо мекунад, ки ҳангоми таҳияи сиёсати дастгирии онҳо хусусиятҳои ҳар як минтақа ба назар гирифта шавад.

Асосҳои назариявии рушди минтақавӣ ба назарияҳои гуногуни иқтисодӣ таъяс мекунанд. Яке аз чунин назарияҳо назарияи кутбҳои рушди Франсуа Перру мебошад. Тибқи он ӯ зери мафҳуми «кутбҳои афзоиш» соҳаҳои зич (ихчам) ҷойгиршуда ва ба таври динамикӣ инкишофёбандаи саноатӣ ва корхонаҳои алоҳидаро дар назар дорад, ки дар онҳо "маيلي рушд", ки таъсири худро ба соҳаҳо ва минтақаҳои наздик паҳн мекунад, ҷамъ оварда шудааст [12, с. 93-103].

Назарияи кутбҳои рушд дар тадқиқотҳои иқтисодии фаронсавӣ Жак Будвилл низ идома ёфтааст. Мувофиқи ақидаи ӯ, кутби афзоиш ин на танҳо маҷмуи соҳаҳои пешқадам, балки ҳудудҳои (ҷойҳои аҳолинишин ва минтақаҳо), ки сохти мутараққии соҳавӣ доранд ва дар иқтисодиёти минтақа вазифаи сарчашмаи инноватсияро иҷро мекунанд, фаҳмида мешавад [7, с. 92].

Сарфи назар аз гуногунии афкор оид ба таърифи кутбҳои афзоиш, ақида дар бораи он ки соҳаҳои афзалиятноки саноат ва корхонаҳои алоҳида чун нуқтаҳои рушди минтақаҳо баромад мекунанд, аз ҷониби бисёре аз муаллифони муосир дастгирӣ карда мешаванд.

И.Р. Пулатова [9, с. 32] вазъи рушди саноатро дар иқтисодиёти минтақа таҳқиқ намуда, иброи ақида намудааст, ки мавқеи давлатро дар сомон додани марказҳои рушди иқтисодӣ дар ҳудудҳои марказӣ ғайр намудан лозим аст. Корхонаҳои, ки ба ин марказ дохил мешаванд, на танҳо ба корхонаҳои дар ҳамин марз (ҳудуд) буда, балки дигар марзҳо, ки байни онҳо робитаҳои истеҳсолий-ҳочагидорӣ муайян шудаанд, таъсири мусбӣ расонида метавонанд. Мақсади асосии давлат дар ин самт муайян намудани марказҳои рушди иқтисодии ояндадор барои самаранок истифодабарии сармояҳои ҷалбшуда ва захираҳои истеҳсолии мавҷуда ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи М.М. Авезова ва А.М. Насимова, меъёри асосӣ ҳангоми муайян кардани корхонаҳо ҳамчун нуқтаҳои рушд дар минтақа бояд ҳамон самарани мултипликативӣ ба назар

гирифта шавад, ки он сабаби афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ин корхона дар истеҳсолот ва соҳаҳои алоқаманд шуда тавонад, яъне, агар он боиси таъсири беруна гардад. Афзоиши нишондиҳандаҳои ҳаҷмии нуктаи рушд метавонад аз ҳисоби сармоягузорӣ ба истеҳсоли маҳсулоте, ки дар бозор ба он талабот ҳаст, сурат гирад. Ба ибораи дигар, сармоягузорӣ ба нуктаҳои рушд самарайи мусбии берунаро ба вуҷуд меорад ва имкон медиҳад, ки самарайи сармоягузорӣ якҷандкарата афзоиш ёбад ва ба ин васила суръати баланди рушди иқтисодӣ дар минтақа дастрас гардад [1, с. 34-42].

Рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ин беҳтар шудани нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории шароити зиндагии аҳоли дар ҳар як минтақаи мушаххас мебошад.

Дар айни замон, усулҳои зиёди баҳодихии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа мавҷуданд, ба монанди индекси рушди иқтисодии инсон, рейтинги минтақаҳо, сифати зиндагӣ ҳамчун нишондиҳандаи маҷмӯӣ, индекси ҷаҳонии рақобатпазирӣ, арзёбии самаранокии рушди минтақавӣ, баҳодихии маҷмуавии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо ва ғ.

Муҳимтарин нишондиҳандаҳо, ки сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳоро тавсиф мекунанд, дар намуни чадвал нишон медиҳем (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. - Усулҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо

Сарчашма ва муаллифони усул	Мундариҷаи мушаххаси усул	Мақсади коркарди усул
Гузориш оид ба рушди инсон 2010. Боби 1. Таснифоти нави рушди инсон [4]	Индекси рушди иқтисодии инсонӣ ҳамчун нишондиҳандаи маҷмӯӣ истифода мешавад	Баҳогузориҳои дараҷаи муносиби (оптималӣ)-и рушди ҷомеа ҳамчун яке аз нишонаҳои некуахлоқии он
Шуро оид ба омӯзиши қувваҳои истеҳсолкунанда [3]	Ин усул аз 9 блок иборат аст, ки ҳар яке онҳо дар маҷмӯъ 40 нишондиҳандаҳоро дар бар мегиранд. Дар ин усул муайян намудани рейтинги минтақаҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои зикршуда истифода бурда мешавад	Муайян намудани соҳаҳои рақобатпазир, ғайрирақобатпазир ва, инчунин, доираи ҷаъолияти субъектон
Исакин М.А. [5]	Индикатори маҷмуавӣ, ки 21 нишондиҳандаи сифати зиндагии мардумро тавсиф мекунанд, таҳия шудааст	Баҳодихии самаранокии дигаргунсозӣҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ба даст овардани тасвири куллии рушди минтақа
Погодина Т.В., Бренчагова С.А. [8]	Барои баҳодихии вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо 7 нишондиҳандаи истифода бурда мешаванд, ки онҳо саноат, кишоварзӣ, сармоягузорӣ ва сохтмонро тавсиф мекунанд. Ин усул тавсифи муқоисавии сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии	Муайян намудани соҳаҳои рақобатпазир ғайрирақобатпазир ва, инчунин, доираи ҷаъолияти субъектон

	субъектҳои минтақаро пешниҳод мекунад	
Яшин С.Н., Пузова Е.Н. [10]	Муаллифон 8 гурӯҳи маҷмуавии нишондиҳандаҳоро истифода мебаранд, ки 7-тои онҳо хусусиятҳои намурадҳои гуногуни захираҳо ва 1-тои онҳо ҳавфҳои минтақавиро тавсиф мекунанд	Баҳодиҳии дараҷаи амнияти иқтисодии минтақаҳо, яъне, қобилияти муқовимат ба таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ

Аз маълумоти дар ҷадвал овардашуда метавон хулоса баровард, ки рушди иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ як раванди динамикӣ ва бисёрҷанба буда, талаб менамояд, ки ба он аз нуқтаи назари мутавозин, ки ҳам ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ҳам ҷанбаҳои иҷтимоиро ба назар мегирад, муносибат намуд. Вазифаи муҳим дар ин замина, таъмини рушди ҳамҷонибаи ҳамаи минтақаҳои кишвар бо мақсади коҳиш додани нобаробариҳо ва фароҳам овардани шароит барои рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

Қайд намудан зарур аст, ки хусусиятҳои минтақаҳо метавонанд, ҳам ба рушди муваффақонаи онҳо мусоидат кунанд ва ҳам мушкилот ва монеаҳои иловагиро ба вучуд оранд, ки онҳо ҳангоми таҳияи сиёсати давлатӣ бояд ба назар гирифта шаванд.

О.В. Кузнецова дар таҳқиқоти худ якҷанд омилҳои рушди минтақавӣ, ба монанди омилҳои субъективӣ, дараҷаи рушд ва сохтори иқтисодӣ, таъминот бо инфрасохтор, низоми кӯчонидан (ҷойгиркунӣ) ва хусусиятҳои демографӣ, вазъи табиӣ-иқлимӣ ва захираҳоро ҷудо намудааст [6, с. 5].

Дар навбати худ, яке аз омилҳои асосии таъсиргузор ба рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ин вазъи табиӣ-иқлимӣ ва мавҷудияти захираҳои табиӣ мебошад. Минтақаҳои бой аз захираҳо дорои иқтисодии бузургии иқтисодӣ мебошанд, ки метавон онро барои ҷалби сармоя ва ҳавасмандгардонии рушд истифода бурд. Аммо вобастагӣ аз захираҳо метавонад ба мушкилот, ба монанди кишвари содироткунандаи захираҳо оварда расонад, ки он, дар навбати худ, ба рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он оварда расонад.

Мавқеи ҷуғрофии минтақа дар рушди иҷтимоию иқтисодии он нақши муҳим мебозад. Минтақаҳое, ки дар ҷорраҳои роҳҳои нақлиёти байналмилалӣ ё дар наздикии марказҳои калони иқтисодӣ ҷойгиранд, бартарии дастрасӣ ба бозорҳо, инфрасохтори нақлиёт ва логистикиро доранд.

Хусусиятҳои иқлимӣ минтақаҳо низ ба рушди иҷтимоию иқтисодии онҳо таъсири назаррас мерасонанд. Шароити иқлимӣ шадид, ба монанди зимистонҳои дароз ё давраҳои хушксолӣ метавонанд барои кишоварзӣ, сохтмони инфрасохтор ва баланд бардоштани сифати ҳаёти аҳоли мушкилоти ҷиддиро эҷод кунанд. Ин боиси зиёд шудани хароҷоти таъмини энергия, интиқоли маҳсулот ва сохтмон гардида, рушди чунин минтақаҳоро гарон ва мураккаб мегардонад.

Рушди инфрасохтори нақлиёт ва иҷтимоӣ шартҳои муҳими рушди муваффақонаи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо мебошад. Инфрасохтори хубинкишофёфта ҳаракати мол ва одамонро осон мегардонад, хароҷоти трансаксиониро кам мекунад ва ба ҳамгироии минтақаҳо ба иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ мусоидат менамояд. Минтақаҳо бо инфрасохтори рушдёфта метавонанд сармоягузори бештарро ҷалб кунанд ва суръати баланди рушди иқтисодиро нишон диҳанд. Баръакс, инфрасохтори сустии нақлиёт метавонад монеаи ҷиддӣ барои рушд гардад.

Сохтори демографии минтақа, аз ҷумла, шумораи аҳоли, таркиби синнусолӣ, сатҳи муҳоҷират ва сатҳи бо кор таъмин будани аҳоли таъсири назаррасро ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ мерасонад. Минтақаҳое, ки дорои шумораи зиёди аҳоли ва ҷавонон мебошанд, одатан, иқтидори бузурги рушди иқтисодӣ доранд, зеро онҳо бо захираҳои меҳнатӣ таъмин буда, имконияти васеъ кардани бозори дохилиро доранд. Аз тарафи дигар, минтақаҳое, ки бо шумораи ками аҳоли, пиршавии аҳоли ва муҳоҷирати баланди шахрвандони қобили кор рӯ ба рӯ мебошанд, ба мушкилоти ҷиддӣ дучор мешаванд. Норасоии қувваи корӣ, коҳиши талабот ба мол ва хизматҳо, зиёд шудани бори системаҳои иҷтимоӣ – ҳамаи ин омилҳо имкониятҳои рушди иқтисодиро маҳдуд мекунад.

Хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақаҳо низ дар ташаккули сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ ва иқтидори рушди онҳо нақши муҳим мебозанд. Дар минтақаҳое, ки дорои анъанаҳои қавии фарҳангӣ ва муттаҳидии иҷтимоии баланд мебошанд, одатан, иштироки фаъолонаи аҳоли дар ҳаёти ҷамъиятӣ мушоҳида мешавад, ки ин ба амалисозии бомуваффақияти лоиҳаҳои иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Институтҳои иҷтимоӣ, ба монанди маориф ва тандурустӣ, бевосита ба сифати сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд, ки ин ояндаи дурнамои рушди иқтисодии минтақаро муайян мекунад. Аз тарафи дигар, нобаробарии иҷтимоӣ, сатҳи пасти маориф ва тандурустӣ, монеаҳои фарҳангӣ ва набудани муттаҳидии иҷтимоӣ, ҳатто, дар сурати соҳиби захираҳои иқтисодии назаррас будан ҳам метавонанд рушди минтақаро душвор гардонанд.

Ҳамин тавр, хусусиятҳои минтақавӣ таъсири назаррасро ба рушди иҷтимоию иқтисодии онҳо мерасонанд ва онҳо бояд ҳангоми ташаккули сиёсати давлатӣ ба назар гирифта шаванд. Хусусиятҳои инфиродии ҳар як минтақа талаб мекунанд, ки ба онҳо бо тарзи хос муносибат карда шаванд ва ин имкон медиҳад, ки иқтидори онҳо ба таври самаранок истифода шаванд ва маҳдудиятҳои мавҷуда коҳиш ёбанд.

Дастгирии давлатии рушди минтақавӣ нақши калидӣ дар мутавозӣ намудани нобаробарии иҷтимоию иқтисодии байни минтақаҳо ва таъмини рушди устувор дар тамоми қаламрави кишварро мебозад. Вобаста ба шароити таърихӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ сиёсати давлатӣ нисбат ба минтақаҳо тағйир ёфта, аз идоракунии марказӣ ба самти усулҳои ҷандир ва ғайримутамарказ, ки ба ниёзҳои минтақаҳои мушаххас равона шудаанд, равона мегардад.

Сиёсати давлатии муосир дар мавриди рушди минтақавӣ дар асоси принципҳои ғайримутамарказкунонӣ, ҳавасмандгардонии рақобати минтақаҳо ва фароҳам овардани шароит барои рушди иқтисодии худтаъминкунондаи онҳо асос ёфтааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамишавии иқтисод дастгирии давлат бояд таҳдиду имкониятҳои навро, ки дар минтақаҳо пайдо мешаванд, ба назар гирад.

Масъалаҳои рушди минтақавӣ, инчунин, тағйироти глобалӣ, ба монанди рақамикунонии иқтисод, шиддат ёфтани рақобат байни минтақаҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ ва, инчунин, зарурати таъмини устувории экологиро ба назар мегиранд. Дар доираи ин масъалаҳо на танҳо ба ҷанбаҳои иқтисодӣ, балки ба омилҳои иҷтимоӣ, аз қабili адолати иҷтимоӣ, дастрасӣ ба ҳадамотҳои асосӣ ва тақсимои баробари неъматҳо байни қишрҳои гуногуни аҳоли таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мешавад.

Роҳҳои муосири дастгирии рушди минтақавӣ ба зарурати рушди инноватсия ва соҳаҳои технологияи баланддошта таъкид мекунанд. Давлат дар ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ дар соҳаи инноватсия, маблағгузорӣ ба таҳқиқоти илмӣ ва фароҳам овардани шароит барои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисоди минтақаҳо нақши муҳим мебозад.

Тамоюлҳои муосир дар самти дастгирии давлатии минтақаҳои Тоҷикистон таваҷҷуҳи бештарро ба рақамикунонӣ ва истифодаи технологияҳои нав дар идоракунии тақозо менамоянд. Дар шароити дунёи зудтағйирёбанда ва рушди босуръати технологияҳо ҷорӣ намудани васоити рақамӣ ба қисми ҷудонашавандаи идоракунии самаранок ва рушди минтақаҳо таъдил меёбад.

Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки рақамикунонӣ ба рушди моделҳои инноватсионии тичоратӣ мусоидат мекунад, ки метавонад барои минтақаҳои дорои захираҳои маҳдуд махсусан мувофиқ бошад. Бо истифода аз технологияҳои корхонаҳои хурду миёна метавонанд ба бозорҳои нав ворид шаванд, равандҳои истеҳсолии худро танзим намоянд ва рақобатпазирии худро баланд бардоранд. Дастгирии давлатӣ дар ин замина метавонад омӯзиши соҳибкорон ба технологияҳои муосир, бунёди бизнес-инкубаторҳо ва фароҳам овардани дастрасӣ ба маблағгузориҳои стартапҳоро дар бар гирад.

Ниҳоят, як ҷанбаи муҳими рақамикунонӣ - баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамӣ дар байни аҳолии мебошад. Барномаҳои давлатие, ки ба омӯзиши шаҳрвандон ба малақаҳои кор бо технологияҳои нав равона шудаанд, на танҳо ба беҳбудии сифати зиндагӣ, балки ба бунёди ҷойҳои нави корӣ дар соҳаи ИТ ва дигар соҳаҳои марбут ба технологияҳои рақамӣ мусоидат карда метавонанд. Ин раванд, инчунин, метавонад ба коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ байни минтақаҳо мусоидат намояд ва ба ҳамаи шаҳрвандон имконияти баробарро барои фаъолият ва зиндагии шоиста шароит фароҳам оварад.

Яке аз ҷанбаҳои асосии рушди устувор ин мувофиқати мутаносиби рушди иқтисодӣ бо ҳифзи экосистемаҳо ва захираҳои табиӣ мебошад. Дар Тоҷикистон, ки қисми зиёди иқтисод аз кишоварзӣ ва захираҳои табиӣ вобаста аст, таъбиқи қонуниятҳои рушди устувор махсусан муҳим мегардад. Масалан, ҷорӣ намудани усулҳои экологии беҳатар, ба монанди кишоварзии органикӣ метавонад ба ҳифзи ҳок, зиёд кардани маҳсулот ва таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат намояд.

Гузариш ба иқтисоди «сабз» ин ба навбат гузаштан ба истифодаи самараноки захираҳо, кам кардани истихроҷи карбон ва зиёд кардани саҳми манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар тавозуни энергетикӣ кишварро дар назар дорад. Тоҷикистон дорои иқтидори назарраси рушди гидроэнергетика мебошад, ки на танҳо ба қонеъ кардани ниёзҳои дохилии барқ, балки ба содироти он ба кишварҳои ҳамсоя имкон медиҳад. Рушди иқтисоди «сабз», инчунин, ҷорӣ намудани технологияҳои нави тозакунии обҳои коркардшуда, идоракунии партовҳо ва баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ дар саноат ва сектори манзилро дар бар мегирад.

Дастгирии давлатӣ дар соҳаи рушди устувор ва иқтисоди «сабз» метавонад эҷоди базаи меъёрии ҳуқуқӣ, ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба технологияҳои экологӣ ва, инчунин, таҳияи барномаҳои омӯзиш ва баланд бардоштани огоҳии аҳолии дар бораи аҳамияти ҳифзи муҳити зистро дар бар гирад. Барномаҳои барқарорсозии экосистемаҳо, ба монанди барқарорсозии ҷангал ва ҳифзи гуногунагии биологӣ, инчунин метавонанд самтҳои муҳими амалисозии ташаббусҳои давлатӣ гарданд.

Илова бар ин, ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва байналмилалӣ барои амалисозии лоиҳаҳо дар соҳаи рушди устувор муҳим аст. Иштироки Тоҷикистон дар созишномаҳо ва ташаббусҳои байналмилалӣ ҳифзи муҳит метавонад ба ҷалби захираҳои иловагӣ барои амалисозии лоиҳаҳои «сабз», ба монанди неругоҳҳои офтобӣ ва шамолӣ ва, инчунин, лоиҳаҳои самаранокии энергетикӣ мусоидат намояд.

Бинобар ин, рушди устувор ва иқтисоди «сабз» на танҳо вазифаҳои муҳими Тоҷикистон, балки шартӣ зарурии ба даст овардани устувори дарозмуддати иқтисодӣ ва беҳбудии сифати

ҳаёти аҳоли мебошанд. Интишори онҳо дар стратегияи дастгирии давлатии минтақаҳо ба эҷоди иқтисоди устувор ва шукуфонтар, ки қодир ба муқобилат бо мушкилоти муосир бошад, мусоидат менамояд.

Таҷрибаҳои байналмилалӣ дастгирии рушди минтақавӣ усулҳо ва роҳҳои арзишмандеро пешниҳод мекунанд, ки метавонанд ба шароити Тоҷикистон мутобиқ карда шаванд. Кишварҳои гуногун роҳҳо ва стратегияҳои мухталифро барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва бехбудии сатҳи зиндагии аҳоли дар минтақаҳо истифода мебаранд, ки ба ин таҳияи сиёсати самараноки давлатӣ дар Тоҷикистон мисол шуда метавонад.

Нобаробарии назарраси рушди минтақаҳои гуногуни кишвар талаб мекунад, ки чораҳои фаврӣ барои бехбудии тақсмоти захираҳо ва дастгирии минтақаҳои камтаъмин нигоҳ дошта шавад. Муҳим аст, ки барномаҳои таҳия карда шаванд, ки ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, бехбудии инфрасохтори иҷтимоӣ ва дастрасӣ ба хизматҳои баландсифат дар минтақаҳои қафомонда мусоидат кунанд.

Тамоюлҳои муосир, ба монанди рақамикунӣ ва гузариш ба иқтисоди «сабз» уфукҳои навро барои рушди устувори минтақаҳо мекушояд. Интишори технологияҳои нав ва таҷрибаҳои беҳатари экологӣ дар сиёсати давлатӣ метавонад самаранокии идоракуниро ба таври назаррас баланд бардорад ва сифати ҳаёти аҳолиро беҳтар гардонад.

Бодарназардошти таъсири омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ ба рушди минтақаҳо таваҷҷуҳи махсус бояд ба муайян кардани ниёзҳо ва мушкилоти хоси ҳар як минтақа равона карда шавад, ки ин барои таҳияи стратегияҳои дастгирии давлатии ба мақсад мувофиқ ва самаранок мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, дастгирии давлатии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақавӣ бояд чунин чораҳоро дар бар гирад:

1. **Танзими тақсмоти захираҳо.** Зарур аст, механизмҳои шаффофи молиявӣ таҳия карда шаванд, ки тақсмоти мунтазам ва баробари маблағҳо ба ҷаҳи минтақаҳо бо назардошти ниёз ва имкониятҳои онҳо таъмин намоянд.

2. **Дастгирии инноватсия ва рақамикунӣ.** Сармоягузорӣ ба технологияҳои муосир ва омӯзиши кадрҳо бояд барои баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ ва рушди тичорати маҳаллӣ як унсури асосӣ гардад.

3. **Ҳавасмандгардонии рушди устувор ва иқтисоди «сабз».** Таҳияи барномаҳои, ки ба ҷорӣ намудани технологияҳо ва амалияҳои беҳатари экологӣ равона шудаанд, ба таъмини устувории дарозмуддат ва бехбудии сифати ҳаёт мусоидат менамоянд.

Ҷамбасти натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақавӣ ҳамчун падидаи бисёрҷанба, бо дарназардошти некуаҳолии иҷтимоӣ, бехбудии вазъи иқтисодӣ ва сифати ҳаёти аҳоли, муҳимияти хосе дорад. Тадқиқот муайян намуд, ки соҳаҳои пешрафта ва марказҳои рушди иқтисодӣ дар минтақаҳо метавонанд таъсири мусбӣ дошта бошанд. Давлат дар муайян кардани марказҳои рушди ояндадор ва таъсиси шароити мусоид барои рушди ин марказҳо бояд ғайрарошад. Усули баҳодихӣ ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо, аз қабилӣ индекси рушди иқтисодӣ инсон ва рақобатпазирӣ, кӯмак мекунад, ки вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо ба таври воқеӣ арзёбӣ гарданд.

Рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо аз омилҳои гуногун, ба монанди вазъи табиӣ-иқлимӣ, захираҳои табиӣ, инфрасохтори нақлиёт ва иҷтимоӣ, сохтори демографӣ, ва хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, вобастагӣ дорад. Вақте ки ҳамаи ин омилҳо дар якҷоягӣ ба назар гирифта шаванд, ин метавонад ба таҳкими рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар минтақаҳои гуногун мусоидат кунад.

Дастгирии давлатии рушди минтақавӣ ҳамчун воситаи муҳими коҳиш додани нобаробарии иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини рушди устувор дар кишвар равона гардида, бояд ба хусусиятҳои ҳар як минтақаи алоҳида ва талаботҳои он таваҷҷӯҳ зоҳир кунад. Сиёсати муосири давлатӣ бояд ҳавасмандгардонии рақобат, инноватсия, ва рушди технологияи баландро дар бар гирад, то дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамишавӣ, имкониятҳои нави рушди минтақавиро фароҳам оварад. Ин раванд, дар ниҳоят, метавонад ба устувории иқтисодӣ ва беҳбудии сифати ҳаёти аҳоли мусоидат кунад.

АДАБИЁТ

1. Авезова М.М., Насимова А.М. Методические подходы к оценке инвестиционной привлекательности региональной экономики // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2016. – № 3 (68). – С. 34-42.
2. Базарова Э.В. Особенности социально-экономического развития региона с экологической регламентацией // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 10-2. – С. 336-341 [манбаи электронӣ]. URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=39175> (санаи муроҷиат: 20.10.2021).
3. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг. – 2-е изд. – М. : ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.
4. Доклад о развитии человека 2010. Глава 1. Новое определение развития человека [манбаи электронӣ]. URL: https://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_ch1.pdf (санаи муроҷиат: 12.10.2021).
5. Исакин М.А. Построение интегральных индикаторов качества жизни населения регионов // Регион: экономика и социология. – 2005. – № 1. – С. 92-109.
6. Кузнецова О.В. Типология факторов социально-экономического развития регионов России // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 5. География. 2014. № 2. – С. 3-8 [манбаи электронӣ]. URL: <https://vestnik5.geogr.msu.ru/jour/article/viewFile/31/32> (санаи муроҷиат: 10.11.2021).
7. Ляшенко А.Ю. Определение точек экономического роста промышленного региона на примере Днепропетровской области // Экономический вестник Донбасса. – 2015, №3(41). С. 91-101.
8. Погодина Т.В. Анализ и интегральная оценка социально-экономического развития регионов Приволжского федерального округа // Региональная экономика: теория и практика. – 2005. – № 12. – С. 7-13.
9. Пулатова И.Р. Доминантное состояние развития промышленной подсистемы региональной экономики / И.Р. Пулатова. – Худжанд: Хуросон, 2012. – 392 с.
10. Яшин С.Н. Мониторинг экономической безопасности регионов на базе их сравнительной оценки и определения эффективности развития территорий // Финансы и кредит. – 2006. – № 3(207). – С. 53-57.
11. Саидмуродзода, Л. Х. "Китаб-ал-харадж" - книги об управлении государственными финансами / Л. Х. Саидмуродзода, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 4(28). – С. 7-18. – EDN XSXZHK.
12. Perroux, F.A Note on the concept of Growth Poles. In Regional Economics: Theory and Practice. eds. D.I. McKee, R.D. Dean, and W.H. Leahy, P. 93-103. – New York: Free Press, 1970. – 375 p.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КРЕДИТНЫХ ПРОДУКТОВ ДЛЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РАМКАХ КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННОЙ ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ

Назариева Хабиба Гулбековна - соискатель кафедры банковского дела, Таджикский национальный университет, Телефон: 98-111-01-77. E-mail: khabibanazari@gmail.com

Шарипов Бахром Махмудович - доктор экономических наук, профессор кафедры Банковского дела, Таджикский государственный университет экономики и финансов, тел. 907-78-65-68, b_sharipov@mail.ru

В статье рассмотрены различные подходы к совершенствованию кредитных продуктов для субъектов малого и среднего предпринимательства (далее МСП) с точки зрения инновационной и креативной составляющих. Проблемы, сложившиеся сегодня в рамках процесса кредитования МСП, требуют комплексного решения и системного подхода. Системность в области кредитования отдельного сегмента МСП требует не только настройки механизма взаимодействия с субъектами МСП, но и согласованности системы с общими подходами кредитной деятельности в кредитной сфере, а также учитывает особенности бизнес-модели банка. Перед нами ставится задача исследовать клиентоориентированную модель кредитования, ее элементы, адаптировать модель для кредитования субъектов МСП при переходе к цифровой модели бизнес-процессов.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, банковское кредитование, модели кредитования, клиентоориентированный модель, клиентоориентированность.

ТАКМИЛИ МАҲСУЛОТИ ҚАРЗИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ҲАНГОМИ ГУЗАРИШ БА МОДЕЛИ РАҚАМИИ РАВАНДҲОИ ТИҶОРАТИИ БА МИЗОҶ НИГАРОНИДАШУДА

Назариева Хабиба Гулбековна - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Телефон: 98-111-01-77, khabibanazari@gmail.com

Шарипов Бахром Махмудович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкӣ, Донишгоҳи давлатии иқтисодиёт ва молияи Тоҷикистон, тел. 907-78-65-68, b_sharipov@mail.ru

Дар мақола равишҳои гуногуни такмил додани маҳсулоти қарзӣ барои соҳибкории хурду миёна аз нуқтаи назари ҷузъҳои инноватсионӣ ва эҷодӣ баррасӣ мешавад. Масъааҳое, ки имрӯз дар доираи раванди қарздиҳии хурду миёна ба миён омадаанд, ҳалли ҳамаҷониба ва мунтазамро талаб мекунанд.

Мутобиқатӣ дар соҳаи қарздиҳӣ ба сегменти алоҳидаи корхонаҳои хурду миёна на танҳо ташикили механизми ҳамкорӣ бо корхонаҳои хурду миёна, балки мутобиқати системаро бо равишҳои умумии фаъолияти қарздиҳӣ дар баҳии қарзӣ, инчунин ба назар гирифтани хусусиятҳои модели бизнеси бонк талаб мекунад. Дар назди мо вазифа гузошта шудааст, ки модели қарздиҳии ба мизоҷон нигаронидашуда, унсурҳои онро таҳқиқ кунем, моделро барои қарздиҳии субъектҳои хоҷагидорӣ хурду миёна ҳангоми гузаштан ба модели рақамии равандҳои бизнес мутобиқ созем.

Калидвожаҳо: соҳибкориҳои хурду миёна, қарздиҳии бонкӣ, моделҳои қарздиҳӣ, модели ба мизоч нигаронидашуда, ба мизоч нигаронидашуда.

IMPROVEMENT OF CREDIT PRODUCTS FOR SMALL AND MEDIUM BUSINESSES WITHIN THE FRAMEWORK OF A CUSTOMER-ORIENTED DIGITAL BUSINESS PROCESS MODEL

Nazarieva Khabiba Gulbekovna - Candidate of the Department of Banking, Tajik National University, Phone: 98-111-01-77. E-mail: khabibanazari@gmail.com

Sharipov Bakhrom Makhmudovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Economics and Finance, tel. 907-78-65-68, b_sharipov@mail.ru

The article discusses various approaches to improving credit products for small and medium-sized enterprises (SME) from the point of view of innovative and creative components. The problems that have developed today in the framework of the SME lending process require a comprehensive solution and a systematic approach. Consistency in the field of lending to a particular segment of SMEs requires not only setting up a mechanism for interaction with SMEs, but also the consistency of the system with general approaches to lending activities in the credit sector, and also takes into account the specifics of the bank's business model. Our task is to investigate the customer-oriented lending model, its elements, and adapt the model for lending to SMEs in the transition to a digital model of business processes.

Keywords: small and medium-sized enterprises, bank lending, lending models, customer-oriented model, customer orientation

Одним из важных факторов реализации экономического потенциала МСП является возможность получения кредитных ресурсов для финансирования текущей деятельности и инвестиционных проектов. Банковские кредиты в современных условиях считаются основным источником финансирования МСП. Однако в условиях Таджикистана, банковские кредиты занимают незначительную долю (не более 20 %) в источниках финансирования текущей хозяйственной, производственной и инвестиционной деятельности хозяйственных субъектов, в частности, малого и среднего бизнеса. В силу описанных выше особенностей субъектов МСП, неразвитости рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан возникает проблема ограниченного кредитного финансирования малого и среднего предпринимательства. Такое обстоятельство становится фактором роста рисков в деятельности МСП, что в свою очередь, сокращает их привлекательность для кредитования со стороны коммерческих банков и микрофинансовых организаций. То есть, формируется замкнутый круг, который позволяет разорвать переход к использованию цифровых технологий в процессе кредитования деятельности субъектов МСП. [2;8;10; 11]

В макроэкономическом аспекте, развитие банковского кредитования МПС находится на низком уровне, и не отвечает современным требованиям для устойчивого развития национальной экономики и решения насущных социальных проблем, в частности, сокращение потоков миграции в зарубежные страны молодежи, создания новых рабочих мест и роста самозанятости, особенно молодёжи и женщин, для эффективной адаптации МПС к изменению климата и т.д. (рисунок 1.)

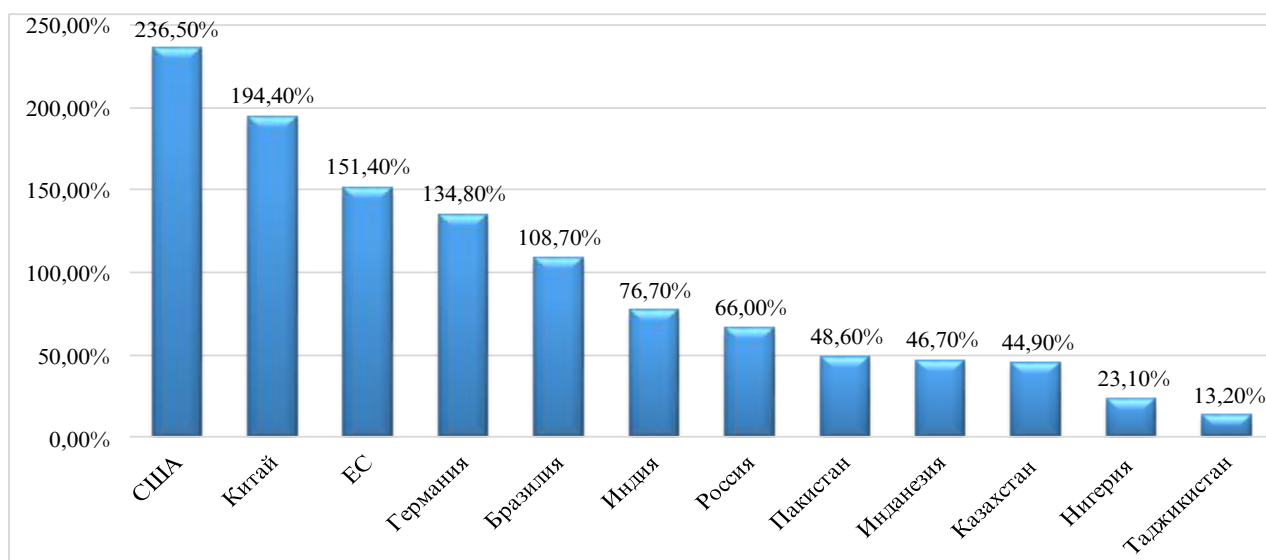

Рисунок 1. Уровень кредитования экономики в разрезе отдельных развитых и развивающихся стран, 2022 г. к ВВП, в %

Источник. Экономика: вчера, сегодня и завтра. - 2017, Том. 7, с. 347; Банковский статистический бюллетень. Душанбе. - 2022 г. - № 12 (197)

Так, сопоставительный анализ данных рисунка 1. демонстрирует, что объемы общей кредитной поддержки со стороны банковского сектора по финансированию субъектов национальной экономики, в том числе МПС, находятся на низком уровне, отставая как от развитых, так и развивающихся стран мира. Вышеуказанные обязательства определяют необходимость совершенствования механизма банковского кредитования МСП. Цифровизация затрагивает все стороны предпринимательской деятельности. В связи с этим, необходимо отметить, что развитие ИКТ должно быть направлено на развитие МСП. [3;4;11]

Важной задачей развития банковского кредитования МСП со стороны коммерческих банков и микрофинансовых организаций считается и создание цифровой платформы, облачные технологии, интернет-боты, искусственный интеллект, блокчейн». [2;3;6;8] Они позволяют оказание как информационной поддержки производственной, сбытовой и инвестиционной деятельности субъектов МСП, так и организовать совершенствование кредитной технологии за счет оптимизации бизнес-процессов, устранения тех процедур, которые не имеют ценности у клиентов, позволяющие сокращение издержек, дистанционного мониторинга целевого использования кредитных ресурсов и т.д. То есть, «цифровое предпринимательство» инициирует новые способы ведения бизнеса в банковском секторе, так и в развитии МСП. Важно отметить, что использование цифровых технологий не обязательно направленно только на формирование новой добавленной стоимости, но они выступают вспомогательным инструментом для цифровой трансформации банков и микрофинансовых организаций, так и деятельности МСП, достижения ими конкурентных преимуществ за счет использования цифровых технологий, выступающие новыми возможностями для развития.

Исследования показывают, что развитие цифровизации процесса банковского кредитования МСП предоставляет много преимуществ сторонам, в частности, уменьшают бюрократические препятствия, сокращения издержек в рамках кредитному обслуживанию, что повышает конкурентоспособность сторон. При этом, выделяют такие направления цифровой

трансформации кредитных организаций, как создание цифровых кредитных продуктов, осуществление сквозного и дистанционного взаимодействия с клиентами МПС, разработка финансовой экосистемы для партнеров и т.д. Следует выделить следующие положительные моменты цифровизации отечественных банков и МФО:

- Обеспечение реинжиниринга основных бизнес-процессов в рамках кредитной технологии за счет исключения лишних, дублирующих операций, упрощение функций, формализацию и унификацию процессов, которое ведет к уменьшению субъективного фактора, ошибок и мошенничества;
- оптимизации кредитных бизнес-процессов и сопутствующих ей операций за счет эффективности взаимодействия всех структурных единиц — бэк-, мидл- и фронт-офисов;
- перехода операций в безналичную и цифровую форму, что делает их более прозрачными, позволяя анализировать большой объем разнообразной информации, анализ которой с использованием искусственного интеллекта и машиной их обработки позволяет вырабатывать оптимальные управленческие решения, ведущие к сокращению рисков при кредитовании МПС;
- снижается количество операций с наличными денежными средствами, и сокращаются факты нецелевого использования кредитных средств;
- снижается нагрузка в филиалах по продажам кредитных продуктов и их транзакционные издержки за счет оптимизации кредитной технологий;
- больше внимания кредитные специалисты уделяют консультированию МПС по более сложным и смежным продуктам, способствуя устойчивому и инновационному развитию МПС;
- кредитные продукты доступны через Интернет и мобильные приложения в круглосуточном режиме 7/24/365 и т.д. [2;8;10;11]

Следует отметить, что в современных условиях цифровизация позволяет выйти на новый, более высокий уровень, обслуживания и реализации банковских продуктов и услуг для МПС, непосредственно направленное на их персонализацию и мобильность. Использование цифровых технологий и сервисов приводит к формированию новых подходов к управлению банковскими бизнес-процессами, в частности, в процессе кредитования МПС. Последнее, становится ключевым фактором повышения не только устойчивой деятельности коммерческих банков и МФО и банковского сектора в целом, но и создает реальную базу для снижения стоимости банковских продуктов, расширяя их доступность для все новых категорий потенциальных клиентов, способствуя росту конкурентоспособности национальной экономики за счет «цифровых дивидендов».

Однако, переход в цифровое пространство могут в большей мере только крупные и средние банки и МФО с развитой филиальной сетью, так как этот процесс является капиталоемким, трудоемким, длительным и рискованным. Так, цифровая трансформация процесса кредитования МСП наблюдается в деятельности таких коммерческих банков, как ОАО "Банк Эсхата", ЗАО Банк "Арванд", ОАО "Алиф Банк" и ведущих микрофинансовых организаций, включая МДО "Хумо" и "Имон Интернешнл". Однако, этот процесс носит фрагментарный характер, охватывающий только отдельные бизнес-этапы. В большинстве отечественных финансов-кредитных учреждениях кредитное обслуживание МПС осуществляется в рамках традиционных технологий и способов, что сокращает возможности доступности кредитов для МПС.

Учитывая капиталоемкий характер комплексной цифровизации основных бизнес-процессов, особенно кредитования МПС, необходима государственная поддержка этого процесса как в банковском секторе, так и сфере развития МПС, используя для этого различные подходы, в частности, внедрение налоговых льгот и особых режимов для субъектов, ориентированных на цифровизацию своей деятельности, совершенствование нормативно-правовой базы, создание условий для развития отечественного цифрового сектора и т.д. Надо учитывать, и то, что цифровизация, помимо огромного количества преимуществ, несет существенные риски. В при цифровой трансформации банковской сфере первостепенной задачей должно быть осуществление экономической и информационной безопасности, так как различные электронные платформы становятся средой для кибератак.

В целом, под влиянием цифровизации существенно трансформируется инструментарий финансирования субъектов малого и среднего предпринимательства со стороны коммерческих банков и микрофинансовых организаций, но и получают развитие другие децентрализованные способы предоставления финансовых ресурсов МПС со стороны крауд-платформ, бизнес-ангелов, диверсифицируя каналы их доступности. Качественное предоставления банковских продуктов и услуг, в том числе в цифровом формате, ориентированные на клиентов МПС, посредством цифровых каналов и новых сервисов позволит повысить эффективность и конкурентоспособность не только банковской деятельности, но и развитие частного предпринимательства, внося существенный вклад в решение насущных социально-экономических целей и задач страны. [6; 7; 8;9]

Литература

1. Азизов, С. А. Эволюция форм государственного регулирования рыночной экономики посредством использования финансовых механизмов / С. А. Азизов, Б. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2018. – № 3. – С. 38-45. – EDN QAEDYV.
2. Ганиев Р.Г. Роль и значение финансовых технологий в цифровизации банковских услуг//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2020. № 1 (69). С. 69-75.
3. Назаров, Д. Т. Инновационные кластеры как форма развития и размещения производительных сил в условиях переходной экономики Республики Таджикистан / Д. Т. Назаров // Экономика Таджикистана. – 2021. – № S2. – С. 31-39. – EDN ZNPGYJ.
4. Раҳимзода Ш., Латипова Г.С. Механизмҳои дастгирии қарздиҳии қанони соҳибкор дар соҳаи кишоварзӣ//Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 4 (24). С. 18-25.
5. Раҳимзода Ш., Хоҷаев Б.Б. Қарздиҳии хурд дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолати муосир ва дурнамои рушд// Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 3 (23). С. 19-26.
6. Умаров Х.У., Иброхимов И.Р., Боймуродов Д.Д. Пути совершенствования процессов минимизации финансовых рисков в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 10-1. С. 136-143.
7. Хайрзода Ш.К., Ходжаев Б.Б., Махшулов С.Д. Необходимость и роль микрокредитования аграрного сектора национальной экономики Республики Таджикистан//Финансово-экономический вестник. 2019. № 4 (20). С. 7-14.
8. Хикматов У.С. Микрофинансирование: теория, методология, перспективы развития / Душанбе, 2016.

9. Шарипов, Б. М. Становление и развитие небанковских финансовых институтов за годы независимости Таджикистана как важное условие размещения производительных сил / Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 3. – С. 220-227. – EDN EBCCEB.
10. Шарипов, Б. М. Теоретико-методологические аспекты стимулирования инновационного развития экономики Республики Таджикистан / Б. М. Шарипов, Д. Т. Назаров // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2020. – № 4(17). – С. 50-59. – EDN KGBFWU.
11. Шарипов, Б. М. Формирование финансового рынка Республики Таджикистан: методология и практика / Б. М. Шарипов. – Душанбе: Институт экономики и демографии, 2019. – 334 с. – ISBN 978-99975-315-4-4. – EDN JARITY.
12. Нурализода, А. Н. Роль частного сектора в развитии социальных услуг в сельской местности Республики Таджикистана / А. Н. Нурализода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/9(218). – С. 182-184. – EDN YHMEQV.
13. Саидмуродов, Л. Х. Финансовая и социально-экономическая сущность "заката" согласно средневековым правовым школам / Л. Х. Саидмуродов, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 1(30). – С. 46-52. – EDN PDCIAA.
14. Саидмуродзода, Л. Х. "Китаб-ал-харадж" - книги об управлении государственными финансами / Л. Х. Саидмуродзода, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 4(28). – С. 7-18. – EDN XSXZHK.

УДК:316.6

ВОПРОСЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Субхонзода Икром Субхон – кандидат экономических наук, доцент кафедры банковское дело Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: isubhonzoda@yandex.tj, Телефон: (+992) 900-84-84-84

В статье рассматриваются вопросы девиантного поведения производственного предпринимательства в условиях рыночной экономики в контексте общепринятых норм экономического развития. Также, рассмотрены возможности развития производственного предпринимательства путём развития промышленных предприятий страны посредством эффективного и полного использования природных ресурсов страны. В том числе, рассмотрены вопросы о необходимости тесной координации деятельности производственного предпринимательства с приоритетными направлениями экономического развития страны.

Ключевые слова: производственное предпринимательство, промышленное развитие, девиантное поведение, превентивность или упреждение, индустриальность, повышение эффективности, использование национальных ресурсов, инновационность, обрабатывающая промышленность, инвестиционный климат, национальная стратегия развития, предпринимательская деятельность.

ISSUES OF DEVIANT BEHAVIOR OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN A MARKET ECONOMY

Subhonzoda Ikrom Subkhon – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: isubhonzoda@yandex.tj, Phone: (+992) 900-84-84-84

The article considers the issues of deviant behavior of production entrepreneurship in a market economy in the context of generally accepted norms of economic development. Also, the possibilities of developing production entrepreneurship by developing industrial enterprises of the country through the effective and full use of the country's natural resources are considered. In particular, the issues of the need for close coordination of the activities of production entrepreneurship with the priority areas of economic development of the country are considered.

Key words: industrial entrepreneurship, industrial development, deviant behavior, prevention or preemption, industriality, increasing efficiency, use of national resources, innovation, manufacturing industry, investment climate, national development strategy, entrepreneurial activity.

МАСЪАЛАҲОИ РАФТОРИ ДЕВИАНТИИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ БОЗОРГОНӢ

Субҳонзода Икром Субҳон — номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи “Фаъолияти бонкӣ”-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодиҳои Тоҷикистон, Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Наҳимов 64/14. Почтаи электронӣ: isubhonzoda@yandex.tj Телефон: (+992) 900-84-84-84

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои рафтори девиантии соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ, бо назардошти меъёрҳои умумии эътирофшудаи омилҳои рушди иқтисодиёт мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Инчунин, имкониятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ тавассути рушди корхонаҳои санотӣ, дар заминаи истифодаи пурра ва самараноки захираҳои табиӣ кишвар оварда шудааст. Дар баробари ин, масоили зарурати ҷамоҳансозии зичи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ бо самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти кишвар баррасӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: соҳибкории истеҳсолӣ, рушди саноат, рафтори девиантӣ, индустриализм, баланд бардоштани самаранокии, истифодаи захираҳои миллӣ, инноватсия, саноати коркард, фазои сармоягузорӣ, стратегияи рушди миллӣ, фаъолияти соҳибкорӣ.

Стратегическое видение развития Республики Таджикистан на период до 2030 года представлено в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030), в которой определены три принципа движения страны в условиях интенсивно изменяющейся геополитической, геоэкономической и технологической картины современного мира, а именно: (1) превентивность, или упреждение (снижение) уязвимости будущего развития; (2) индустриальность, или повышение эффективности использования национальных ресурсов; (3) инновационность, или развитие на основе нововведений во всех сферах социально-экономической жизни страны [2, 10].

Реализация этих трех принципов развития напрямую связано с созданием необходимого институционального климата в стране для функционирования

производственного предпринимательства в сфере промышленности, в целях реализации четвертой национальной цели развития страны – ускоренной индустриализации. Дело в том, что если превентивность выступает неотъемлемым постулатом рыночных отношений [6, 113], то принципы индустриальности и инновационности отражают целевую функцию поведения рыночных агентов в современных условиях.

В постсоветской экономической литературе теоретические подходы к обоснованию развития предпринимательства в основном сосредоточены в направлении выявления критериальных основ и факторов его эффективного функционирования в условиях переходной экономики [1, 96]. Однако дальнейшее развитие теории предпринимательства в условиях формирующихся рыночных отношений и всё большего процесса открытости национальной экономических систем, на наш взгляд, должно быть связано с обоснованием возможного девиантного, или иначе отклоняющегося от общих целей развития страны, поведения субъектов предпринимательства в условиях высокого уровня не только транзакционных, но и так называемых фидуциарных издержек, или иначе, издержек приспособления к рыночной системе.

Если транзакционные издержки в большей степени связаны с поиском информации в рыночной системе, то фидуциарные издержки связаны с поиском путей эффективного приспособления к рыночным условиям. Следовательно, процессы трансформации экономической системы в условиях рынка, объективно обязывает научную общественность страны сосредоточить свое внимание на вопросах обоснования и дальнейшей разработки принципа превентивности в системе государственного управления для снижения уровня вышеуказанного девиантного поведения предпринимателей. На наш взгляд, в основе данного принципа должны лежать меры предупредительного и разъяснительного характера, направленных на сопряжение действий предпринимателей и принимаемых правительствами стран стратегий и программ развития своих стран.

Исследования специфичных условий функционирования национальной экономики Республики Таджикистан в трансформационный период, показывают, что ей присущи такие явления, которые во многом определяют особенности ее развития и требуют превентивных мер коррекции движения к рынку. В отечественной экономической литературе эти особенные явления даже получили определенную формализацию в экономических понятиях, отражающих реальные условия развития [5, 162]. Как показывает анализ многих научных работ отечественных экономистов, мы стали забывать, что институты частной собственности и экономического суверенитета страны, как основ рыночной системы хозяйствования, должны обеспечивать субъектам предпринимательства свободу в принятии экономических решений и одновременно направлять его действия в рамках принимаемых в стране стратегических программ развития. Хотя данное утверждение принято в современной экономической литературе под термином индикативного планирования, тем не менее, эта тематика нуждается в более полном обосновании для снижения возможного девиантного поведения предпринимательских структур [9, 51].

Как известно, в начальный период независимого развития, производственное предпринимательство в промышленности страны обеспечивало работой более 215 тыс. человек, или 13% населения, занятых в экономике, а доля самой отрасли промышленности в структуре ВВП составляла 25,4%. А в начальные периоды реализации НСР-2030 производственное предпринимательство в промышленности страны обеспечивало работой около 85,5 тыс. человек или 3,5% населения, занятых в экономике, а доля самой отрасли

промышленности в структуре ВВП составляла около 16% [7, 79]. Именно поэтому, принцип индустриальности, указанный в НСР-2030, по инициативе Президента страны, уважаемого Эмомали Рахмона, был усилен, когда он наряду с тремя национальными целями – обеспечение энергетической независимости и эффективное использование электроэнергии; обеспечение продовольственной безопасности и доступа населения страны к качественному питанию; выход из коммуникационного тупика и превращение в транзитную страну, объявил ускоренную индустриализацию страны - четвертой национальной целью. Как отмечает Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон «Осуществление одной из стратегических целей – ускоренной индустриализации страны даст возможность обеспечить устойчивое развитие промышленности как производителя высокой добавочной стоимости, в результате чего появятся десятки тысяч новых рабочих мест [3].

Развитие производственного предпринимательства в промышленности Республики Таджикистан обусловлено, прежде всего с тем, что в республике наблюдается высокий 2%-й ежегодный прирост главной производительной силы общества - населения, в структуре которого более 58% составляют лица трудоспособного возраста. Наша страна обладает серьезным потенциалом водных и гидроэнергетических ресурсов, богата природными ресурсами для развития горнодобывающих и перерабатывающих отраслей – цветной и черной металлургии, промышленности строительных материалов и фармацевтической промышленности. На сегодняшний день в недрах Таджикистана разведано и частично освоено более 600 месторождений и 800 проявлений полезных ископаемых, что создает прочную ресурсную базу развития промышленного производственного предпринимательства, а природно-климатические условия долинных районов страны благоприятствуют производству аграрной продукции для традиционных перерабатывающих производств легкой и пищевой промышленности.

Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, отметил, что - «....огромные запасы отечественного сырья позволят посредством полной переработки минералов, в том числе цветных дорогих металлов, а также путем переработки сельскохозяйственной продукции и лечебных трав, обеспечить развитие таких сфер промышленности как металлургия, легкая и пищевая и фармацевтическая, в результате чего увеличится объем производства экспортной и импортозамещающей продукции, и таким образом мы достигнем ускоренную индустриализацию страны» [4]. В этом аспекте, вопросы расширения индикативного планирования в республике, посредством принятия стратегических программ развития отрасли промышленности, становятся важным инструментом государственного управления в целях корректировки девиантного поведения производственного предпринимательства и снижения его транзакционных и фидуциарных издержек.

Объявление 2022-2026 гг. годами развития промышленности в стране и разработка и принятие Оперативного Плана развития промышленности Республики на период 2022-2026 годов, наилучшим образом фокусирует функциональную направленность и деятельность производственного предпринимательства в направлении их сопряжения с стратегиями и программами, принимаемыми Правительством Республики Таджикистан в аспекте ускоренной индустриализации. При этом, устанавливаются взаимосвязи не только между сформулированными целями и задачами, но и с уже существующими документами стратегического планирования, которые содержат меры, направленные на ускоренную

индустриализацию и создание благоприятного делового климата для производственного предпринимательства. В результате поддерживается преемственность документов и реализуется системный подход в промышленной политике страны.

Индикативное планирование, направленное на повышение роли производственного предпринимательства в промышленности, облегчает проведение согласованной и скоординированной политики по достижению цели ускоренной индустриализации и, соответственно, превентивных мер в целях корректировки девиантного поведения предпринимательства в условиях рыночной экономики. Это особенно важно с учетом того, что повестка индустриализации выходит за пределы промышленной политики в узком смысле и затрагивает многие другие сферы, например, повышение собираемости налогов, укрепление финансового сектора, расширение возможностей кредитования, стимулирование внутреннего спроса, совершенствование инфраструктуры, развитие человеческого капитала и др.

Индикативное планирование, в данном случае, обеспечивает не только взаимосвязь государственных мероприятий между собой в рамках пилотных проектов, но и стимулирует производственное предпринимательство на использование инструментов проектного управления, доведения инвестиционных мер до уровня бизнес-проектов, оценки необходимых ресурсов на основе бенчмаркинга проектов, реализуемых в Таджикистане или других странах со сходными условиями развития.

В этом направлении очень важным вопросом становится доведение до субъектов производственного предпринимательства в промышленности страны, замыслов и задач индикативного планирования, направленных на достижение цели ускоренной индустриализации.

В рамках осуществления новой структурной политики в промышленности за счет постепенного перехода на преимущественное развитие отраслей, производящих конечную продукцию, важными документами являются: НСР-2030 (утверждена постановлением Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли (Парламентом) Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636); Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2021 года, №168); Государственная программа развития экспорта в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2021 года, №169); Стратегия развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 года (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 марта 2018 года, №159); Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 мая 2020 года, №293); Национальный план мероприятий, посвященных годам развития промышленности в Таджикистане на 2022-2026 годы (утвержден Распоряжением Президента Республики Таджикистан от 23 июля 2022 года); Программа развития легкой промышленности в Республике Таджикистан на период до 2022 года (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 марта 2019 года, №128); Программа развития пищевой промышленности Республики Таджикистан на 2020-2025 годы (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 июля 2019 года, №373); Программа развития ковроткачества в Республике Таджикистан на 2014-2020 годы (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 декабря 2014 года, №737); Программа развития отраслей шелководства и переработки коконов тутового шелкопряда в Республике Таджикистан на 2020-2024 годы (утверждена

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 25 июня 2020 года, №388); План мероприятий по улучшению инвестиционного климата в промышленной отрасли на 2021-2023 гг. (утвержден Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 сентября 2021 года, №361) и др.

Вопросы ускоренного переоснащения промышленности новыми средствами труда и направленности инновационного развития, которые предполагают ориентацию на заимствование передовой технологии у развитых стран, а также ускоренное развитие традиционных для республики промышленных производств и реализацию мероприятий по стимулированию экспортно-ориентированного экономического роста, требуют большой информационной работы в предпринимательской среде по разъяснению идей, целей и задач принятых правительством страны таких документов как: Национальная стратегия искусственного интеллекта Республики Таджикистан; Указ Президента Республики Таджикистан «Об объявлении 2020-2040 годов Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» (от 31 января 2020 года №1445); План мероприятий на 2020-2025 годы по реализации объявления 2020-2040 годов «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических предметов в сфере образования и науки» (утвержден постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 июля 2020 года, №427); Стратегический план профессионально-технического образования Республики Таджикистан на период 2021-2025 гг. (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2021 года, №168); Стратегии развития цифровой и «зеленой» экономики в Республике Таджикистан; Дорожная карта деятельности Министерства труда, миграции и занятости Республики Таджикистан на 2022-2026 гг. и др.

Ускоренное развитие отраслей черной и цветной металлургии, машиностроения и химической промышленности имеет решающее значение для уменьшения зависимости страны от импортной продукции, обеспечения различных отраслей необходимым оборудованием, увеличения экспортного потенциала и диверсификации промышленного производства. Стимулирование деятельности производственного предпринимательства в этих направлениях также в огромной степени связано с развертыванием информационной компании по разъяснению целевых пунктов принятых правительством таких программ, как: Программа развития машиностроительной промышленности Республики Таджикистан на 2020-2025 годы (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 сентября 2020 года, №527); Государственная программа развития геологической отрасли Республики Таджикистан на 2021-2030 годы (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «30» апреля 2021 года, №172); Государственная программа изучения и оценки запасов редких металлов на 2016-2026 годы (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28 ноября 2015 года, №728); Программа развития цветной и черной металлургии в Республике Таджикистан на период до 2025 года (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 марта 2019 года, №93); Программа развития электротранспорта в Республике Таджикистан на 2023–2028 гг. (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 октября 2022 года, №532) и др.

Таким образом, на наш взгляд, основные направления развития производственного предпринимательства в Республике Таджикистан, которые связаны с достижением цели по опережающему росту промышленного развития в рамках ускоренной индустриализации,

могут быть сгруппированы в несколько групп. Во-первых, развитие горнодобывающей промышленности и геологоразведки, переработке рудного и минерального сырья с предполагаемым встраиванием новых производств в высокотехнологические цепочки обрабатывающей промышленности (производство солнечных батарей, аккумуляторов, электромобилей и др.). Это предполагает разработку институциональных мер по совершенствованию таможенно-тарифного регулирования, налоговой политики и системы мер по поддержке инвестиционной деятельности. Во-вторых, развитие обрабатывающей промышленности, что предполагает создание конкурентных преимуществ для сложных передовых обрабатывающих производств за счет развития информационно-коммуникационных технологий в промышленности, создания технологических парков и бизнес-инкубаторов. В-третьих, развитие экспортоориентированных производств, что предполагает информационно-коммуникационную и маркетинговую поддержку, прежде всего, в отраслях легкой, пищевой и фармацевтической промышленности, а также устранение избыточных барьеров по ведению внешнеэкономической деятельности и широкое распространение практики факторинга и др. В-четвертых, развитие транспортно-логистического комплекса, что предполагает снижение транспортно-логистических издержек и развитие возможностей по хранению сырья и готовой промышленной продукции, устранение логистических барьеров, препятствующих развитию производств. И, наконец, в-пятых, развитие профессионального образования, ориентированного на подготовку специалистов по дефицитным профессиям.

Литература

1. Монетарные проблемы демонетизированной экономики // Экономика Таджикистана: стратегия развития, N1. Умаров Х., Зарифова З.: Душанбе, 2003г, с 96.
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Постановление Маджлиси Оли РТ от 01.12.2016, №636, с.10.
3. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». 2021г. www.prezident.tj.
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». 2021г. www.prezident.tj.
5. Предпосылки формирования догоняющей модели экономического развития Таджикистана//Вестник технологического университета Таджикистана, №1(15) Хасанов А.Р.: Душанбе, 2009г. с. 162;
6. Республика Таджикистан в системе мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики. Саидмуродов Л.Х. (Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло), Душанбе: Дониш, 2021, с. 113.
7. Республика Таджикистан в системе мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики. Саидмуродов Л.Х. (Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло) Душанбе: Дониш, 2021, с. 79.
8. Республика Таджикистан в системе мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики. Саидмуродов Л.Х. (Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло) Душанбе: Дониш, 2021, с.113.
9. Формирование и развитие рынка труда в переходной экономике Таджикистана. Усманова Т.Д.: Душанбе, 2005г. с.51;

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ОИДИ ДИГАРГУНСОЗИҶОИ ИНСТИТУСИОНАЛӢ ДАР СОҶАИ КИШОВАРЗӢ

Бобозода Шариф Қаноат – номзади илмҳои иқтисодӣ, ноиби ректор оид ба таълимӣ Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146, E-mail: Sharif73-73mail.ru. Телефон: (+992) 918-31-36-37.

Дар мақолаи мазкур таҷрибаи хориҷӣ оиди дигаргунсозии институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, диққати махсус ба омӯзиши таҷрибаи кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ ва собиқ Шуравӣ беиштар дода шудааст. Муаллиф беиштар ба таҷрибаи кишварҳои ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва Чин ва аксарияти кишварҳои собиқ Шуравӣ, ки дар баҳши дигаргунсозии институтсионалии соҳаи кишоварзӣ натиҷаҳои назаррас доранд аҳамият дода, роли институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва қоидаҳои расмӣ ва ғайрирасмиро дар рушди соҳаи кишоварзӣ баҳогузори мавриди омӯзиш қарор додааст. Ин раванд, дар таҷрибаи кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ дар марҳилаи рушд қарор дошта, ба инкишофи муносибатҳои соҳаи кишоварзӣ ва ташаккули кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаҳои кишвари мо аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, комплекси агросаноати, дигаргунсозии институтсионалӣ, таҷрибаи хориҷӣ, институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, қоидаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, муҳити институтсионалӣ, ҳамгирой ва кооператсия, субъектҳои хоҷагидорӣ, инфрасохтори бозорӣ.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Бобозода Шариф Қаноат - кандидат экономических наук, проректор по учебной работе ТАУ им. Ш. Шотемур. Адрес: 734003, Республика Таджикистан. г. Душанбе, проспект Рудаки, 146, E-mail: Sharif73-73mail.ru. Телефон: (+992) 918-31-36-37.

В статье изучается зарубежный опыт институциональных преобразований в сельском хозяйстве с акцентом на изучению опыта экономически развитых стран и бывшего Советского Союза. Особое внимание автор уделяет опыту США, Евросоюза и Китая и большинства стран бывшего Советского Союза, которые имеют значительные результаты в сфере институциональных преобразований в сельском хозяйстве и развитие отраслей АПК, а также важным роли социально- экономических институтов, нормативно-правовых актов и использование формальные и неформальные правила, имеющих важное место для развития сельского хозяйства нашей страны. Этот опыт имеет ключевой роль для нашей страны для развития аграрных отношений и формирования агропромышленных кластеров в регионах страны.

Ключевые слова: аграрный сектор, агропромышленный комплекс, мировой опыт, институциональные преобразований, социально-экономические институты, формальные и неформальные правила, институциональная среда, интеграция и кооперация, экономические субъекты, рыночная инфраструктура.

FOREIGN EXPERIENCE OF INSTITUTIONAL REFORMS IN AGRICULTURE

Bobozoda Sharif Kanoat – candidate of economic sciences, vice-rector for academic work of TAU named after Sh. Shotemur. Address: 734003, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Avenue, 146, E-mail: Sharif73-73mail.ru. Phone: (+992) 918-31-36-37.

The article studies foreign experience of institutional transformations in agriculture with an emphasis on studying the experience of economically developed countries and the former Soviet Union. The author pays special attention to the experience of the United States, the European Union and China and most countries of the former Soviet Union, which have significant results in the field of institutional transformations in agriculture and the development of agricultural industries, as well as the important role of socio-economic institutions, regulatory legal acts and the use of formal and informal rules that have an important place for the development of agriculture in our country. This experience has a key role for our country for the development of agrarian relations and the formation of agro-industrial clusters in the regions of the country.

Keywords: *agricultural sector, agro-industrial complex, institutional transformations, socio-economic institutions, formal and informal rules, institutional environment, agricultural land, integration and cooperation, economic entities, market infrastructure.*

Масъалаи дигаргунсозиҳои институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ муаммои бисёрҷанба ва мубрам ба ҳисоб рафта, вай аз рушди соҳаҳои дигари соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар шакли дастҷамъона вобастагӣ дорад. Мубрамияти масоил мазкур дар он аст, ки тамоюли афзоиши аҳоли, таъмини бехатарии озуқаворӣ ва бадшавии вазъи экологӣ дар минтақаҳои кишоварзӣ мушоҳида мегардад. Аз ин хотир, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷи оиди танзими муҳити институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи имкониятҳои бехтарини табиқи он дар шароити ҷумҳурии мо аз манфиат холӣ нест.

Дар давлатҳои рушкардаи иқтисодӣ дигаргунсозиҳои институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ, пеш аз ҳама, ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рушди соҳаҳои дигари комплекси агросаноатӣ нигаронида шудааст. Масалан, дар ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва Чин ва аксарияти кишварҳои Аврупои вазъи корхонаҳои кишоварзӣ ва ташкилотҳои комплекси агросаноатӣ нишондиҳандаи асосии рушди иқтисодии кишвар ва сатҳи сифати зиндагии мардум ба ҳисоб меравад. Дар онҳо муносибатҳои ҳамгирой ва кооператсияи истеҳсолот, ташакул ва рушди кластерҳои минтақавӣ дар мадди аввал гузашта шуда, он ба таъмини истиқлолияти озуқаворӣ равона мегардад. Ин тадбирҳо ба хотири роҳандозӣ мегардад, ки соҳаи кишоварзӣ ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ва баланд бардоштани вазъи иҷтимоии аҳоли нигаронида шудааст.

Дар кишварҳои ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Чин ва аксарияти кишварҳои Аврупои вазъи таъмини озуқаворӣ ҳамчун омили муҳими таъмини бехатарии иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, муҳити институтсионалӣ ва институтҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба самаранокии рушди соҳаи кишоварзӣ ва амалкарди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, масъалаи воридот ва содироти маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ равона мегарданд. Ин чораҳои дар боло овардашуда, ба хотири роҳандозӣ мегарданд, ки баъзе маҳсулотҳои ниёзи аввалия бо нархҳои арзон ворид гардида, дар дохили кишвар ба нархҳои кимат фурӯхта мешаванд ва давлат кушиш менамояд, ки истеҳсоли ҳар чӣ бештари ин маҳсулотҳои озуқавориро дар кишвар ба роҳ монад. Амали намудани сиёсати агроозуқаворӣ пеш аз ҳама, ба ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва қонеъ гардонидани

талаботи рӯзафзуни мардум бо маводҳои асосии ғизӣ, ба мисли, ғалладонагӣҳо, биринҷ, гӯшту шир ва амсоли инҳо равона карда мешавад.

Аз охири солҳои 50-уми асри гузашта сар карда, тағйироти кулли дар танзими муҳити институтсионалии соҳаи кишоварзии аксарияти кишварҳои дунё ба миён омадааст. Дар ин чода, таҷрибаи кишварҳои Ғарбу Шарқ ва қўшишҳои аксари давлатҳоро бояд қайд намуд, ки онҳо имконияти таъмини аҳолии худро аз ҳисоби оқилона истифодабарии захираҳои иқтисодӣ, тавассути такмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва сифати баланди сатҳи зиндагии аҳоли таъмин менамоянд. Иштироки ҳар як давлат дар ҳалли масъалаҳои беҳатарии озуқаи худӣ маҳз тавассути дигаргунсозӣҳои институтсионалӣ дар сатҳи минтақавӣ, миллӣ ва байналмилалӣ таъмин мегардад. Кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ дар таъмини беҳатарии озуқаворӣ ва паст намудани сатҳи камбизоатӣ қўшишҳои зиёде низ ба ҳарч медиҳанд. Масалан, дар кишвари Канада, ки аз ҷиҳати ММД (тақрибан 2 триллион долларро ташкил медиҳад) пешсаф буда, барои лоиҳаҳои байналмилалӣ башардӯстона, махсусан, кўмаки ғизӣ, тақрибан 5 миллиард доллар чудо менамояд [4, 16]. Новобаста ба ин, нуфузи давлатҳои рушкардаи иқтисодӣ тавассути чунин чорабиниҳо дар беҳтар намудани таъминоти озуқаи табақаи камбизоати кишварҳои рӯ ба тараққӣ натиҷаҳои дилхоҳ медиҳад.

Дар шароити муосир баъзе аз кишварҳои Аврупои дар заминаи муҳити институтсионалӣ ба «сиёсати кластерикунонӣ»-и минтақаҳои агросаноатӣ диққати махсус медиҳанд ва ба воситаи фаъолияти дастаҷамъонаи занҷираи истеҳсолии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ рақобатпазирии молу маҳсулотҳои агрозуқавориро таъмин менамоянд. Дар онҳо бештар саюу қўшиш ба дастгирии кластерҳои минтақавии агросаноатӣ дар заминаи ташаккули муносибатҳои ҳамгирӣ ва кооператсияи истеҳсолот бештар диққат дода шуда, алоқаи байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ, махсусгардонӣ ва ҷойгиркунии истеҳсолоти кишоварзӣ дар мадди аввал меистад. Давлат дар ин чода, бо истифода аз механизмҳои иқтисодӣ-молиявӣ, бахусус, ҳавасмандии андозӣ ва гумрукӣ ба ташаккули кластерҳои агросаноатӣ муосидат менамоянд. Масалан, дар кишвари Олмон шуруъ аз солҳои 1995 барномаи давлатии ташаккул ва рушди кластерҳои минтақавии биотехнологии Bio Regio таҳрезӣ ва амалӣ мегардад [6, 18]. Дар Бритониёи Кабир давлат барои ноҳияҳои гирду атрофи шаҳрҳои Эдинбург, Оксфорд ва Англияи Чануб ва Шарқӣ минтақаҳои асосии ҷойгиркунонии ширкатҳои биотехнологиро иҷозат ва дар таҷрибаи хоҷагидори онро ба таври васеъ истифода мебаранд [7, 35].

Умуман, сарфи назар аз гуногунии сохтори муносибатҳои истеҳсолӣ, аксари кишварҳои Аврупои дар заминаи муҳити институтсионалӣ стратегияи кластерикунонӣ ба таври васеъ амалӣ мегардад. Масалан, дар кишварҳои Дания, Нидерландия, Фламандияи Белгия, Квебек (Канада), Финляндия, Фаронса ва Итолиё ва ғайра ин раванд хеле маъмул буда, таҷрибаи он барои ҷумҳурии мо аз манфиат холӣ нест. Таҷрибаи муҳити институтсионалӣ дар дар соҳаи кишоварзӣ тавассути сиёсати кластерикунонӣ аз он гувоҳи медиҳад, ки раванди ҳамгирӣ ва кооператсияи истеҳсолот ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Дар ИМА 80%-и ҳаҷми умумии истеҳсоли гушти мурғ дар 20 корхона, 20%-и фурӯши гушти гов ба корхонаҳои кишоварзии ҳамгироии амудӣ ва 25%-и истеҳсоли картошка ба корхонаҳои бузурги агросаноатӣ рост меояд [1, 54].

Дар таҷрибаи Япония, Голландия, Болгария, Польша ва Венгрия барои баланд бардоштани самаранокии бизнеси хурди аграрӣ таъмини техникӣ-технологӣ роли калон мебозад. Ҳамзамон дар баъзе кишварҳо, ба мисли: Финляндия, Норвегия, Дания, Шветсия, Голландия, Япония ва ғайра соҳаҳои комплекси агросаноатӣ пурра ба ҷараёни ҳамгирӣ фаро гирифта шуда, зиёда 80%-и корхонаҳои кишоварзӣ дар кооперативҳо муттаҳид мебошанд

[1,53]. Дар навбати худ, ин модели рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ ва КАС-и ва татбиқи принципҳои асосии кластерикунонӣ он самти афзалиятноки ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии рушди устувори дарозмуҳлат мебошад.

Дар ИМА тавассути муҳити институтсионалӣ ва принципи махсусгардонии минтақавии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ба роҳ монда мешавад. Барои ин кишвар 10 минтақаи калони агроиктисодӣ ташкил карда шудааст, ки миёни онҳо тамоюли рушди устувори минтақаҳои агросаноатӣ дорои иқтидори бузурги агроиклимӣ, бо афзалиятҳои ташкилӣ-ҳочагидорӣ ва инноватсионӣ-технологӣ фаъолият менамоянд [3, 20]. Илова бар ин, тайи даҳсолаҳои охир дар аксарияти кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ 50%-и рушди онҳо аз ҳисоби рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаҳо таъмин мегардад. Масалан, аввали солҳои 1990-ум фақад кластерҳои агросаноатӣ дар марҳилаи ташаккул қарор дошта бошанд, пас имруз дар онҳо кластерҳои инноватсионӣ-технологӣ ба таври васеъ амалӣ мегарданд.

Таҷрибаи дигаргунсозҳои институтсионалӣ дар ин бахш нишон медиҳад, ки дар аксарияти кишварҳои дунё тавассути раванди ҳамгирӣ ва кооператсия имконияти бештари рушди корхонаҳои агросаноатиро муҳаё сохта, самаранокии кластерҳои агросаноатӣ истеҳсоли самарани синергӣ (дастачамъона) дода, тавассути чараёни кооператсия ва ҳамгирӣ истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулотҳои агрозуқаворӣ ва алоқаи байнисоҳавии занҷираи истеҳсоли (тавассути агрохолдингҳо ва кооперативҳо) ба роҳ монда шуда, барои истеҳсоли ҳарчӣ зиёди маҳсулотҳои агрозуқаворӣ равона мегарданд.

Танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ бештар ба таъмини самараноки соҳаи кишоварзӣ ҳамчун унсури асоси комплекси агросаноати равона мегардад. Ин шакли танзими давлатӣ пеш аз ҳама, ба ҳавасмандии иқтисодии истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ, ҳосилнокии баланди кишти асосии он ва истифодаи самараноки захираҳои меҳнат нигаронида мешавад. Дар Ҷопон танзими низоми заминдорӣ ба дастгирии корхонаҳои калони кишоварзӣ тавассути банақшагирии дастачамъонаи истифодаи оқилонаи заминҳои кишти кишоварзӣ равона карда шудааст, ки он тавассути механизмҳои ҳавасмандии молиявӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва субсидияҳои давлатӣ аз 17 то 50 млн. иен кумак карда мешавад [2, 172].

Ҳадафи дигаргунсозҳои институтсионалӣ дар ин кишварҳо пеш аз ҳама, ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва истеҳсоли ҳарчӣ зиёди маҳсулотҳои агрозуқаворӣ тавассути рушди илмӣ-техникӣ ва махсусгардонии истеҳсолот амали гардида, истифодаи самараноки омилҳои асоси истеҳсолот, баҳусус захираҳои меҳнатӣ, таъмини шугли пурмаҳсули меҳнат дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати шоистаи зиндагии аҳоли, муътадилгардонии бозори маҳсулотҳои озуқаворӣ ва амсоли инҳо ба ҳисоб меравад.

Барои фаъолияти самараноки дар соҳаи кишоварзӣ дар кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ маблағгузориҳои молиявӣ ҳамасола ҷудо карда мешавад. Дар мавриди иҷро нагардидани талаботҳои Созмони умумиҷаҳонии савдо онҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки аз ихтисорсозии дастгирии сектори аграрӣ даст кашада, ба азнавсозии чораҳои дастгирии давлатӣ ин бахши комплекси агросаноатӣ шурӯъ намоянд. Ин шакли дастгирии давлатӣ дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Ҷопон, Корея ва як қатор дигар кишварҳо дар мавриди пурзӯр намудани даҳлати давлатӣ ба мисли саноатикунонии босуръат, рушди кластерҳои агросаноатӣ вобаста буда, ба ҷойгиркунии истеҳсолот ва махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ, вобаста ба омилҳои иқлимӣ-табӣӣ ба роҳ монда мешавад.

Фишангҳои асосии дастгирии давлатӣ дар ин мавридҳо - ин нархҳои кафолатноки давлатӣ, яъне тавассути квотаҳои харидорӣ (моҳиятан як навъ нақшаҳои харидҳои давлатӣ) ба ҳамаи

маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ, стандартҳои сифати аз тарафи давлат танзимшаванда барои корхонаҳои ширу гӯшт, бозорҳои фурӯши яклухт; субсидияҳои мақсадноки баҳши обёрикунӣ; заминсозӣ ва заминдорӣ, сохтмони истеҳсоли, навсозӣ ва таҷҳизонии техникӣ ва технологияи кишоварзӣ, махсусан рушди кооперативҳои истеҳсоли дар минтақаҳои дурдаст мебошад. Ба ин метавон таъсиррасонӣ ба истеҳсоли соҳаи кишоварзӣ тавассути доираҳои омехтаи низоми комплекси агросаноатӣ, тавассути муносибатҳои ҳамгирӣ ва кооператсияи истеҳсолот, рушди инфрасохтори бозорӣ, ҷудо намудани субсидияҳо барои рушди саноати озуқаворӣ, хоҷагиҳои анборӣ-яхдонӣ, сохтмони бозорҳои фурӯши яклухти молу маҳсулотҳои ниёзи авалияи ғизоӣ ва ғайраро дохил намуд.

Дар кишвари Канада мақомоти идоракунии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла баҳши кишоварзӣ, дар ҷодаи дастовардҳои илмӣ-техникӣ дар сатҳи федеративӣ амалӣ карда мешавад, ки муҳимтаринашон мақомоти машваратӣ - Шӯрои илмӣи Канада ба ҳисоб рафта, он дар таҳқиқотҳои кишоварзӣ амалӣ гардида, вазифаҳои барномасозӣ, муайянамои мақсадҳо ва молиякунонии ҳамаи таҳқиқотҳо оиди баҳши мазкурро дар бар мегирад.

Дар давлати Италия Фонди махсуси технологияи навоарҳо ташкил карда шудааст, ки ҳукуки додани қарзҳои имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ барои 15 солро дорад, ки дар он 80%-и маблағҳо дар давоми амалисозии барномаҳо ва 20-и дигараш дар сатҳи баохирасонии он дода мешавад. Дар ИМА, маъмурият оид ба корҳои бизнеси хурд то 90% кафолати қарзҳои барои корхонаҳои хурд ба воситаи бонкҳои тичоратӣ медиҳад. Дар Олмон ва Бритонияи Кабир бошад, низоми суғуртаи қарзҳои мазкур хеле хуб рушд кардааст, ки аз 15 то 23 сол ба бонкҳои хусусӣ кафолат медиҳад, ки 80%-и арзиши фармоишхоро бар мегардонанд.

Дар шароити муосир аксарияти кишварҳои дунё ба рушди модели нави иқтисодӣ, яъне “иқтисоди сабз” бештар аҳамият дода, тавассути дигаргунсозии институтсионалӣ ба хотири хубтару беҳтар намудани вазъи зиндагии аҳоли, баҳусус дар деҳот, заррурияти хароҷотҳои таваккалӣ, экологӣ ва маҳдудияти захираҳои табиӣ, аз ҷумла захираҳои заминӣ об ва ифлосшавии муҳити зистро истифода мебарад. Ин ҷост, ки бисёре аз кишварҳои дунё ба таври ғайрӣ дар барномаҳои зиддибухронии худ, мақоми махсусро ба унсури экологӣ медиҳад. Аз рӯйи баъзе маълумотҳои омори ҷаҳонӣ хароҷотҳои экологӣ дар таркиби ҷорабиниҳои зиддибухронӣ хароҷотҳои экологӣ чунин мебошанд: дар ИМА, Канада, Олмон аз 8 то 13%, Фаронса -21%, Ҷумҳурии Мардуми Чин - 38%, Кореяи Ҷанубӣ - 81% [5, 11].

Яке аз тадбирҳои муҳими аз нигоҳи экологӣ безарар ва аз нигоҳи иқтисодӣ самаранок амали намудани ҷораҳои муҳофизати растаниҳо бо истифода аз усули агробиологӣ мебошад. Тадбирҳои мазкур истифодаи нуриҳои органикӣ, яъне гербитсидҳо, низоми киштгардони аз нигоҳи илмӣ асоснокгардида ва амсоли инҳоро дар бар гирифта, истифодаи моддаҳои кимиёвиро манъ менамояд. Таъкид кардан зарур аст, ки тавассути чунин ҷорабиниҳо дар аксарияти кишварҳои дунё, ба мисли: Исроил, Ҷумҳурии Мардуми Чин, ИМА, Ўзбекистон ва ғайраҳо васеъ истифода бурда шуда, маҳз бо ин намуди раванди экологикунонии рушди соҳаи кишоварзӣ ҳосилнокии зироатҳо баланд бардошта шуда, онҳо кишварҳои пешқадам мебошанд.

Ин иқдомҳо ба хотири истифодаи самараноки иқтисодӣ захиравӣ-табиӣ, пеш аз ҳама, захираҳои заминӣ об дар ин кишварҳо ба роҳ монда мешаванд. Таҷрибаи ин кишварҳо нишон медиҳад, ки натиҷаи истифодаи нодурусти заминҳои кишоварзӣ, баҳусус, заминҳои обёришаванда ва риоя нагардидани қоидаҳои агротехникӣ-мелиоративӣ дар баъзе мавридҳо боиси харобшавӣ ва аз гардиши кишоварзӣ боз мондани заминҳои кишоварзӣ мегардад. Дар заминаи он, имрӯз зиёда 31 кишвари Аврупоӣ ва давлати Ҷопон таноситанд, ки тавассути дигаргунсозии институтсионалӣ, аз ҷумла қонунгузории кишвари худ дар шароити

афзоиши бемайлони аҳолии худ, истехсоли озукавориро танзим намоянд, ки ин яке аз падидаҳои нав гузариш ба раванди экологикунории кишоварзӣ мебошад. Илова бар ин, аксарияти кишварҳои дунё, на танҳо аҳолии худро бо ғалла таъмин кардаанд, инчунин як қисми ғаллаи худро барои содирот ба дигар кишвар бароварда, камчинии онро дар бозорҳои озукавории байналхалқӣ таъмин созанд.

Масъалаи дигаргунсозии институтсионалӣ дар дар соҳаи кишоварзӣ дар ҳамаи кишварҳои дунё муҳим арзёбӣ гардида, он пеш аз ҳама ба таъмини истиқлолияти озукаворӣ ва рушди устувори иқтисоди-иҷтимоӣ минтақаҳои кишвар нигаронида шуда, имконият медиҳад, ки вобаста ба омӯзиши таҷрибаи кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ ва ҳам кишварҳои собиқ Шӯравӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил гардем. Дар амали намудани ин мақсадҳо чорабиниҳои зерин муҳим арзёбӣ мегардад:

- дигаргунсозии институтсионалӣ ва сиёсати агроозукаворӣ дар аксарияти кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ, пеш аз ҳама ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ, махсусан, таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои асосии озукаворӣ, дар заминаи самаранок истифодаи иқтидори захиравӣ-табӣӣ ва беҳдошти муҳити зисти равона мегардад;

- таҳлил ва омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ оид ба дигаргунсозии институтсионалӣ дар дар соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки давлат дар дигаргунсозии сохтори соҳаи кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ нақши муҳим дошта, ҳамчун омили муҳимми баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ ва рушди иқтисодӣ миллии кишвар хизмат менамояд;

- тайи даҳсолаҳои охир нақши давлат дар кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ дар масъалаи дигаргунсозии иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва нақши институтҳои он дар таъмини беҳатари озукаворӣ, самаранокӣ рушди истехсолоти кишоварзӣ ва рушди бозори дохилии озукаворӣ муҳим мебошад;

- дар рисола таҷрибаи институтсионалӣ кишварҳои ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва Ҷопону Чин ва аксарияти кишварҳои собиқ Шӯравӣ, ба монанди Россия, Қазоқистон, Ўзбекистон ва ғайра дида барои мадда шудааст, ки он дар ташаккули муносибатҳои нави иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва алоқаҳои ҳамгироии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва рушди минтақаҳои агросаноатӣ дар маҷмӯ муосидат менамоянд.

Адабиёт

1. Бегов Д. М. Эффективность формирования регионального хлопково-текстильного кластера (на материалах Согдийской области). / Д.М. Бегов // Дисс. на соис. уч. степ. канд. экон. наук. - Душанбе, 2020. - С. 54.
2. Нискон кокусей дзуэ (Япония в диаграммах и схемах). - Токио, 1988, - С. 172.
3. Сазонов С.П. К вопросу о государственно-частном партнерстве. / Сазонов С.П. // Известия Волгоградского государственного технического университета. 2011. № 14. С. 19-21.
4. Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (ФАО): официальный сайт [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.fao.org> (дата обращения: 28.02.2016).
5. Barbier E. Green Stimulus, Green Recovery and Global Imbalances. Worlb Economics (2016). 11 (2).
6. Towards fact-based cluster policies - Learnings from a pilot study of Life Sciences in the Baltic Sea Region [Электронный ресурс] / A. B. Graversen, J Rosted // FORA. - Copenhagen, 2009. - 133p. - Режим доступа: [20policies life%20science%20report_ag&jr_%2020091030.pdf](http://www.fora.dk/2009/10/20policies-life-science-report-ag&jr_%2020091030.pdf).
7. Timpano, F. Cluster Identification: Policy Implications of the Evolution of the Cluster Concept in the Context of Globalisation and European Enlargement [Электронный ресурс] / F.

Timpano // Includ project (INTERREG) in Bialistok, Sofia and Bucharest. - 2005,p.19.-
Режимдоступа: ttp: // www3. unicatt. it/unicattolica / Dipartimenti/
DISES/allegati/wp24Timpano.pdf.

УДК:330.1

ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКЕ РТ

Гафуров Гиёсиддин Садриддинович – к.э.н., доцент, зав.кафедры банковское дело, ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, Нахимова, 64/14.

Саъдуллозода С.С. - дотсент кафедры финансы и страхование Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 918-20-04-20. E-mail: safarbek-8888@mail.ru

В статье рассматривается изменение роли функции государственного регулирования и государственного сектора экономики в Республике Таджикистан в новых условиях хозяйствования. В связи с этим углубляются знания относительно категорий государственного сектора, государственная собственность, государственные финансы, государственное регулирование, государственное вмешательство и т.д. Выявляются тенденции развития экономической активности государства в республике.

Ключевые слова: государства, государственный сектор, государственная собственность, государственные имущества, государственные финансы, государственные расходы, государственное регулирование, государственное вмешательство.

КАТЕГОРИЯҲОИ АСОСИИ ИҚТИСОДИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЕТИ ГУЗАРИШИИ ҶТ

Гафуров Гиёсиддин Садриддинович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи ҷаъолияти бонкӣ, ТГФЭУ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, Нахимова, 64/14.

Саъдуллозода С. С. - дотсенти кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 918-20-04-20. E-mail: safarbek-8888@mail.ru

Дар мақола тағйири нақши вазифаи танзими давлатӣ ва баҳши давлатии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави хоҷагидорӣ баррасӣ карда мешавад. Дар робита ба ин, дониш дар бораи категорияи баҳши давлатӣ, моликияти давлатӣ, молияи давлатӣ, танзими давлатӣ, даҳолати давлатӣ ва ғайра амиқтар мегардад. Тамоюлҳои рушди ҷаъолияти иқтисодии давлат дар ҷумҳурӣ Ошкор карда мешаванд.

Калимаҳои асосӣ: давлатҳо, баҳши давлатӣ, моликияти давлатӣ, амволи давлатӣ, молияи давлатӣ, хароҷоти давлатӣ, танзими давлатӣ, даҳолати давлатӣ.

FUNDAMENTAL ECONOMIC CATEGORIES OF STATE REGULATION IN THE TRANSITIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Gafurov Giyosiddin Sadriddinovich – c.e.s., associate professor, head of the department of banking, TSUFE. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Nakhimova address, 64/14.

Sadullozoda S.S. - associate Professor, Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 918-20-04-20. E-mail: safarbek-8888@mail.ru

This article considers the changes role of functions of state regulation and the public sector of economic in the Republic of Tajikistan in new conditions of managing. In this connection, deepening knowledge about the categories of the public sector, state ownership, government finance, government regulation, government intervention, etc. Reveal a tendency of development of the state in economic activity in the country.

Keywords: state, public sector, the state ownership, public property, public finance, government spending, government regulation, government intervention.

В трансформационной экономике республики радикально меняется роль и функции государства в управлении всеми экономическими процессами. Все эти изменения все больше ориентированы на общемировую тенденцию. В современных условиях, когда перед всеми странами мира стоит задача неотложного перехода к устойчивому развитию роста активности государства и расширение их функций происходит не только в общественном секторе, но и во всей экономической системе общества. Теперь, активный рост государства как ведущий институт рассматривается как исторически-естественный процесс. Идея представителя исторической школы А. Вагнера, который выступал за неуклонный рост экономической активности государства и обосновал объективно закономерный характер этого роста, а в настоящее время все более принимает актуальный характер [1].

В связи с этим в новых условиях возникает необходимость построения более гибкой и вместе с тем более мощной системы государственного регулирования экономики реализующие содержание и принципы социально-ориентированной рыночной экономики. Одним из важнейших элементов современной формы и метода государственного регулирования в Таджикистане является государственный сектор экономики, роль которого продолжает возрастать. Однако опыт показывает, что в республике на начальный период становления рыночной экономики были допущены пробелы и ошибки в государственном регулировании и в том числе в работе с государственным сектором. В этом процессе, одной из ключевых причин явилась необоснованная экономическая идеология государственного регулирования, основанная на смешении основополагающих экономических категорий. Здесь, имеется ввиду такие категории как государственный сектор, государственная собственность, государственные финансы, государственное регулирование, государственное вмешательство и т.д. Все эти понятия являются, конечно, взаимно пересекающимися, но с другой стороны комплементарными. Естественно, в этих случаях часто возникает путаница. Например, при определении сущности госсектора имеются бесконечные разночтения. Как правильно подчеркивали авторы книги «Российская модель государственного сектора экономики» Е.В. Балацкий и В.А.Конышев, что никаких унифицированных подходов для определения и вычленения госсектора в самостоятельное понятие не существует[2]. Справедливо также, указывали Э.Б. Аткинсон и Дж.Э. Стиглиц, что само понимание государственного сектора зависит от используемых нами критериев: рыночное и нерыночное производство; степень государственного контроля и т.д. [3]. Л.И.Якобсон еще в 1995 г. писал, что «государственный сектор – это не только сфера государственной собственности, но также бюджет и другие ресурсы, находящиеся в непосредственном распоряжении государства» [4]. Однако, отдельные авторы утверждают, что в этом определении вместо госсектора фигурирует государственная собственность плюс государственные финансы (бюджет). Они отмечают: «Дело в том, что из самого названия «государственный сектор экономики» следует, что это некая часть, «кусочек» национальной экономики, которая состоит из множества хозяйствующих субъектов. Государственные финансы являются одним из результатов функционирования экономики и всех ее секторов, и они никак не могут попасть под определение самого госсектора. Государственная собственность точно также представляет собой кумулятивный (накопленный) результат деятельности хозяйствующих субъектов и смешивать ее с понятием госсектора столь же неправомерно». Эти авторы придерживаются следующего определения: «Государственный сектор – это совокупность государственных предприятий, организаций и учреждений» [5].

Некоторые авторы, наоборот под понятием государственной собственности подразумевают предприятия, принадлежащие государству полностью или частично (смешанная собственность), а под государственным сектором объем вмешательства государства в экономическую жизнь. В рамках данного подхода рассматривается расширенная трактовка государственного сектора, согласно которой он представляет собой совокупность ресурсов экономики, находящихся в распоряжении государства. При этом ресурсы, которыми распоряжается государство - это не только организации, находящиеся в его собственности, но и финансовые ресурсы государства, необходимые для выполнения предписанных ему функций. Здесь, в первом случае, имеется в виду запас ресурсов, во втором об их потоке. К статье, отдельные авторы, подчеркивают, что в современных условиях особо следует обратить внимание на принадлежность к государственному сектору информационных ресурсов, которые выступают в современной экономике в качестве объекта собственности [6].

Другие авторы, под государственной собственностью понимают все материальное и нематериальное имущество, находящееся в распоряжении государства, а под государственным сектором совокупность государственных организаций и учреждений, либо комплекс хозяйственных объектов, целиком или частично принадлежащих центральным и местным государственным органам. Вместе с тем в научных публикациях встречается расширенная трактовка госсектора, помимо хозяйственных систем, осуществляющих экономическую деятельность, включают все уровни законодательной и исполнительной власти, занимающиеся управлением и регулированием экономики, а также обеспечивающая их систем финансов. В этом случае функции государственного сектора в экономике отождествляется с государственными функциями регулирования экономики. Таким образом, однозначно утверждать истинность только одной из данных точек зрения достаточно сложно.

На наш взгляд, рассмотрение категорию собственности, в том числе и государственную, через призму экономической теории собственности, облегчает наши рассуждения. Дело в том, что проводимые в нашей стране политические, социальные и экономические преобразования затрагивают фундаментальные общественные основы, изменяя коренным образом все отношения между людьми, трансформируя социально-экономические формы. Многофакторная трансформация, несомненно, в первую очередь касается и отношений собственности, ее содержания, субъектов и объектов, форм и механизмов реализации. Практика реформ последних лет показала, что сам по себе акт смены собственника еще не создает достаточных условий для эффективного функционирования предприятий (организаций). В этих условиях особенно актуальным является проблема спецификации прав собственности (правовая функция государства).

Следует анализировать экономическое содержание категории государственной собственности как совокупности отношений и как к пучку правомочий. При этом исследование собственности необходимо осуществлять на трех логических уровнях: а) рассматривать как совокупность отношений присвоения-отчуждения; б) раскрывать экономическое содержание собственности через анализ отношений владения пользования – распоряжения; в) изучить собственность как определенного пучка частичных правомочий. Собственность как совокупность отношений присвоения-отчуждения в классических экономических литературах исследовано достаточно. Однако, экономическая теория права собственности в экономических литературах постсоветских стран является новым. Необходимо подчеркивать, что правовая форма собственности может анализироваться на каждом из конкретных уровней. На каждом уровне исследования собственность выступает как

экономикой правовая категория, а шире - многогранная синтетическая категория в единстве ее многообразных составляющих: экономических, юридических, политических, социально-психологических, морально-этических и т.д. В действительности, принципиальное значение имеет исключительный характер права собственности [7]. При анализе прав собственности экономисты обычно опираются на классификацию, которую на рубеже 1950—1960-х гг. предложил британский правовед А. Оноре. Первое из них — право владения, т. е. узаконенная возможность физического контроля над объектами собственности. Второе право непосредственного использования полезных свойств данных объектов. Третье право на управление, подразумевающее возможность принимать решения о том, кто и на каких условиях может получать доступ к этим объектам. Четвертым является право на доход от собственности. Пятым право на капитальную стоимость объекта, т. е. на его отчуждение, потребление или уничтожение. А. Оноре выделял также права, связанные с защитой собственности, ее бессрочностью, возможностью передачи по наследству, долгами и их уплатой, а также с отношениями, возникающими в связи с ущербом, который может быть нанесен другим людям в ходе реализации правомочий, либо в связи с прекращением каких-либо из правомочий. Как видно, в этом пучке права собственности государства имеет очень большое полномочие. Именно, поэтому наблюдается разветвленность деятельности государственного сектора, который определяется правами собственности. Обладание некоторыми правомочиями не просто определяет возможности собственника, но и отличает его от всех, кто собственниками не являются. Например, безнаказанно уничтожить объект может только тот, кто обладает правом на его капитальную стоимость. Собственность всегда предполагает некоторые ограничения для тех, кто не относится к числу носителей данного конкретного правомочия по отношению к данному конкретному объекту. Исключительный характер присущ государственной собственности не менее чем всякой иной. Предприятие может не находиться в собственности государства, но быть в некотором смысле вовлечено в общественный сектор, например, государственными заказами. Допустим, акционерное общество имеет шанс получить выгодный заказ на производство секретных продукции, тогда его владельцы, ради успешной реализации своего права на доход, могут отказаться, например, от права посещать принадлежащее им предприятие, самостоятельно избирать кадровую политику и т. д. [8]. Ограничение целого ряда прав в данном случае "покупается" в обмен на право участвовать в использовании государственных финансовых средств. Формирование и использование государственных финансов существенным образом модифицирует действительные правомочия собственников. В связи с тем, что понимание госсектора в смысле Л.И.Якобсона, несмотря на свою дискуссионность, остается типичным для многих российских ученых и поэтому мы придерживаемся этого определения. Таким образом, государственный сектор экономики представляет собой, системно структурированное множество взаимосвязанных элементов, выполняющих определенные функции в интересах достижения установленных государством целей. Их реализация осуществляется посредством права (государственной) собственности и государственного регулирования, которое становится составным элементом системы организации функционирования современной рыночной экономики и управления ею.

Государственный сектор экономики - часть экономики, находящаяся в собственности государства или исключительный характер присущ государственной собственности является материальная основа выполнения государством своих целей: управление, обеспечение обороноспособности, охрана общественного порядка, решение социальных проблем, развитие

образования, науки и здравоохранения, экологическая безопасность, макроэкономическое развитие и структурные преобразования в экономике. Государственный сектор обычно подразделяется: а) на государственное имущество (земля, недра, водные ресурсы, леса, здания и сооружения); б) государственные предприятия (как правило, производственные инфраструктуры); в) бюджетные организации и учреждения (вооружённые силы, госаппарат, полиция, учебные заведения, больницы, научные центры и лаборатории). В отдельных странах к государственному сектору относятся и ключевые отрасли промышленности, например нефтедобывающая, газовая, энергетическая отрасли страны и т.д. [9].

Следует отметить, что при любой стране независимо от политического режима госсектор служит ключевой экономической опорой страны и составляет важнейшую область государственного управления. Его масштабы и структура в каждой стране зависят от состояния национальной экономики, исторических и социальных условий и традиций. Участие государства обычно, решается в рамках конкретной модели, предполагающей определенные отраслевые приоритеты и стратегические цели государства в конкретном этапе. Кроме того, необходимо подчеркивать, что государственный сектор является специфическим инструментом воздействия на экономику. Потому что, данный сектор, во-первых, сам является объектом государственного регулирования. Во-вторых, он в значительной степени формирует экономический потенциал государства, обеспечивающий его воздействие на хозяйственную жизнь общества. Государственный сектор в реальной экономике представлен, прежде всего, хозяйственными предприятиями, а также характеризуется наличием разведанных полезных ископаемых, запасами продовольствия, а также объемом пакетов акций, долей на финансовом рынке. В целом он выступает как инструмент воздействия на социально-экономические процессы:

- посредством обеспечения государственных инвестиций, госзакупок, реконструкции предприятий инфраструктуры решает задачи выравнивания экономического цикла;
- поддерживает занятость на основе сохранения существующих и создания новых рабочих мест;
- проводя реконструкции действующих и строительства новых предприятий в развивающихся отраслях и видах производства формирует наиболее рациональную структуру народного хозяйства;
- в целях обеспечения доходов к расходам государственного бюджета аккумулирует и перераспределяет денежные средства на основе использования налоговой системы, операций на финансовом рынке с государственными пакетами акций, ценными бумагами, т.е. обеспечивает поддержку деловой активности;
- инвестирует развитие науки и подготовку научных кадров, формирует новую инновационную систему, обеспечивает технологическое применение ее результатов,;
- интенсифицирует внешнеэкономическую деятельность с помощью государственных организаций.

Таким образом, государственный сектор часть смешанной экономики, полностью контролируемая государственными органами, находящаяся в собственности государства. В государственный сектор экономики входят: образование, национальная служба здравоохранения, социальные услуги, общественный транспорт, национальные и местные государственные предприятия и государственные корпорации. Иными словами государственный сектор экономики включает в себя все экономические ресурсы, которыми владеет государство, и все организации, с помощью которых осуществляется государственное

регулирование экономики. Это и государственный бюджет, государственные производственные предприятия, государственные организации в сфере управления, здравоохранения, образования, обороны, государственные земли. Земля в составе государственной собственности, или земельная собственность, подразделяется с учетом ее целевого назначения в народном хозяйстве страны. Имущество как объект государственной собственности является достаточно многообразным по наименованию и назначению. Оно выступает в форме акций, долей в уставных капиталах различных акционерных компаний, а также государственных унитарных предприятий и учреждений (далее - организации). В составе группы активы объектов государственной собственности - основные фонды, запасы материальных оборотных средств, а также недвижимое имущество и объекты, деятельность которых носит некоммерческий характер. Это, имущество государственных учреждений, государственных некоммерческих фондов, органов государственного управления. В нормативных актах и экономической правоприменительной практике в настоящее время соседствуют различные толкования понятия "госсектор экономики". В соответствии с наиболее полным определением он включает государственные унитарные предприятия (на правах хозяйственного ведения и оперативного управления), госучреждения, хозяйственные общества. Теперь рассмотрим деятельности государственного сектора экономики Республики Таджикистана, и его роль в социально экономическом развитие страны после 2000 гг. Как известно, основные фонды составляют важнейшую часть национального богатства республики. Ввод в действие основных фондов стоимость законченных строительством и принятых в эксплуатацию в установленном порядке объектов строительства (здания, сооружения, пусковых комплексов, их очереди, а также оборудования, инструменты, инвентарь, многолетние насаждений, и.т.д), т.е. ввод в действие производственных мощностей и объектов жилищно-гражданского назначения. [10].

Таблица 1. - Ввод в действие основных фондов(в действующих ценах, млн. сомони)

Наименование	2005		2008		2010		2011		2011 в% к 2005
		%		%		%		%	
Всего	33,8	100	970,1	100	2119,2	100	371,1	100	651,7
Государственных капиталовложений	18,8	51,4	488,2	50,4	321,5	43,20	88,3	40,3	261,4
Населения	68,3	18,8	210,6	21,7	3,8	16,74	49,1	14,7	511,1
Других организаций	08	29,8	271,2	27,9	78,8	40,06	06,6	44,7	98,1

Источник: Статистический сборник Агентства по статистике при Президента Республики Таджикистан, Душанбе 2012. С.291-295.

Инвестиции в воспроизводство основных фондов и связанные с этим изменения оборотного капитала называются капитальными вложениями. Как видно, из данных таблицы 1. ввод в действие основных фондов за период с 2005 г. по 2011 увеличилось более, чем на 6,5 раз. За анализируемый период объем государственных капитальных вложений на этих целях возросло в 2,6 раз. Удельный вес государственных капитальных в общем вводе основных фондов, уменьшилось с 51,4% в 2001 г. до 43,2% в 2011 г. В 2005 г. его удельный вес составил

более, чем 51,3%. Как свидетельствуют цифры, устойчивая деятельность государственного сектора в деле ввода основных фондов в экономики республике заметно. (см. таблица 2.)

Таблица 2. - Капитальное вложение (в действующих ценах)

Наименование	2001		2005		2010		2011		2011 в %	
	Тыс. сомони	%	Тыс. сомони	%	Тыс. сомони	%	Тыс. сомони	%	К 2001	К 2010
Всекапитальные вложения	194,8	100	82,5	100	9	100	4988,3	100	25,6	10,7
Государственных	100,5	1,6	319,19	46,7	177	35,95	2490,1	49,9	49,6	14,8
Населения	98,3	5,04	8,3	10,0	3,2	7,63	452,3	9,1	46,0	12,7
Других организаций	809,2	41,5	291,3	42,6	3,1	56,47	2049,9	41,1	25,3	7,8

Источник: Статистический сборник Агентства по статистике при Президента Республики Таджикистан, Душанбе 2012. С.298-302.

Несмотря, на то, что в 2010 г. доля государственных капитальных вложений в общем объеме капвложений уменьшилось на 1,7 % по сравнению с 2001 и увеличилось на 2,9 % по сравнению с 2005 г., однако за этот период увеличился его объем соответственно более чем на 24,7 и 7,8 раз. Увеличение доли негосударственного сектора в общем объеме капитальных вложений и его рост это позитивный процесс исходящий из требований рыночной экономики и говорит о качественной трансформации экономики республики, формирование рыночно о поведения субъектов экономики (зрелости частного сектора) и населения. Государственный сектор активно участвует, также на рынке товаров и услуг. Хотя, в республике, в результате трансформации государственной собственности и государственного сектора, их удельный вес в производстве продукции постепенно уменьшается, но в условиях циклических колебаний экономики происходит активность государственного сектора. После 2005г. удельный вес государственного сектора сохраняется к более стабильному уровню, однако доля негосударственного сектора за анализируемый период (2005 -2010) имеет тенденции к снижению - с 42,6 до 41,1%. Видимо, эти нестабильности происходили в период мирового финансово-экономического кризиса: государственной сектор находясь под эгидой государства имеет более гибкие антикризисные механизмы чем негосударственные сектора. Как видно из таблицы, акционерные общества и совместные предприятия, также после кризисного периода, постепенно занимают свое достойное положение в производстве промышленной продукции, т.е. стремятся, достигнут и опережать уровень 2000-х г. Анализ распределения объема платных услуг по формам собственности показывает, что хотя доля государственной собственности в оказании платных услуг, увеличилась от 28,8 % в 2001г. до 29,0 % в 2011, его рост за анализируемый период увеличилась на 17,3 раз. (см. табл. 3.) Если взглянуть на отраслевые структур оказания платных услуг, можно заметить позитивные тенденции. Так за анализируемый период в отраслях бытовых и пассажирского транспорта доля государственного сектора, резко сократилась, и негосударственный сектор успешно выполняет необходимые для экономики и общества функции. Факторам успешного развития отраслей, связан, на наш взгляд, не востребованностью к крупных капиталовложений. [11].

Таблица 3. - Удельный вес государственной собственности в объеме платных услуг (действующих ценах, тыс.сомони)

Наименование	2001		2005		2010		2011		2011 в % к 2001
	Тыс. сомони	%	Тыс. сомони	%	Тыс. сомони	%	Тыс. сомони	%	
Платные услуги, всего	389,5	100,0	1460,4	100,0	5374,5	100,0	6773,2	100	17,4
Государственная собственность	112,5	28,8	250,1	17,1	1115,7	25,0	1947,3	29,0	17,3
Не государственная собственность	277	71,1	1210,3	82,87	4258,7	79,0	4826,9	71,0	17,4
В том числе									
Бытовых	150,5	100	685,1	100	2105,2	100	2587,2	100	17,3
Государственная собственность	0,6	79,34	2,7	0,39	10,7	1,0	14,8	0,57	2,5
Пассажирский транспорт	79,4	100	282,6	00	1073,5	00	1620,2	100	16,9
Государственная собственность	63,0	79,34	168,5	59,6	202,7	19,0	726,3	13,9	11,5
Связь	7,0	00	147,0	100	1036,9	00	166,5	100	23,8
Государственная собственность	2,7	38,5	9,5	6,47	601,3	58,0	803,9	48,2	29,8
Жилищно-коммунальный	43,2	100,0	97,0	100	22,0	00	31,9	100	7,4
Государственная собственность	33,8	78,2	23,8	24,5	15,4	70,0	26,4	8,3	7,8
Система образования	103,3	00	146,3	100	512,0	100	602,6	100	58,3
Государственная собственность	9,2	8,9	28,4	19,4	204,3	39,9	261,4	43,8	28,4
Культура	0,2	00	9,6	00	19,6	00	18,9	100	9,4

Государственная собственность	0,2	00	1,1	0,11	1,7	9,0	1,4	7,4	7,0
--	-----	----	-----	------	-----	-----	-----	-----	-----

Источник: Статистический сборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе 2012. С.396-399.

Резкое увеличение удельного веса государственного сектора в 2011 г. в отрасли связи (более 48,2 %) является требованием современного индустриально-информационного общества (пятый технологический уклад). Уровень и качества электронного правительства, также зависит от развития этой отрасли. В действительности отрасль связи как активный элемент коммуникационной системы, должен занимать ведущее место в государственном секторе.

Жилищной коммунальные услуги имеют социальную направленность, поэтому удельный вес госсектора в этой отрасли составил в 2001 г. почти да 78,2 %, однако в в 2010г. уменьшился, т. е составил - 26,4. Для госсектора система образования и культура, также является главным компонентом, и поэтому за анализируемый период, увеличивалась не только доля этого сектора в общем объеме платных услуг, но и его величина возросла соответственно на 22, 1 и 6 раза.

Таким образом, государственный сектор экономики интегрируется из элементов, связанных между собой не только отношениями государственной собственности, но и организационными рамками, между которыми осуществляется взаимодействие, направленное на достижение государственных целей. Уровень экономической интеграции имеет свои экономические возможности потенциал, организационную структуру и характер взаимосвязей. Другими словами, государственный сектор экономики это системно структурированное множество взаимосвязанных элементов, выполняющих определенные функции в интересах достижения установленных государством целей. Их реализация осуществляется посредством государственного регулирования, которое становится составным элементом системы организации функционирования современной рыночной экономики и управления ею [12].

Литература

1. Кудров В.М. Актуальные проблемы приватизации в России Европа и Россия: Опыт экон. преобразований. - М., 1996. - С.310-335.
2. Куликов В. Приватизация: ретровзгляд (к 15-летию радикальных преобразований отношений к собственности в России) Рос.экон. журнал. - 2007. - N 5-6. - С.3-11.
3. Леонов С. Приватизация в Федеративной Республике Германии Экономист. - 1994. - N 1. - С.88-90.
4. Леонтьева Е. Приватизация государственных предприятий в Японии Мировая экономика и междунар. отношения. - 1995. - N 2. - С.101-109.
5. Лисин В.С. Преобразования отношений собственности в стратегии российских экономических реформ. - М.: Высш. шк., 1998. - 134 с.
6. Лисичкин В.А. Результаты приватизации в России Экономика. Предпринимательство. Окружающая среда - Economics. Enrepreneurship. Ecology. - М., 1998. - № 1. - С. 3-8
7. Лучникова В.Ю. Особенности приватизации промышленности в Восточной Германии Экономика и коммерция. - 1994. - N 3. - С.76-90.
8. Люсов А.Н. Основные аспекты программы приватизации государственных и муниципальных предприятий в России Деньги и кредит. - 1994. - N 1. - С.54-63.

9. Лякин А.Н. Российская приватизация и формирование национальной модели корпоративного управления. - СПб.: Поиск, 2003. - РГБ ФБ 1 03-13/296-4
10. Макаревич Л. Структура собственности и борьба за ее передел в России в 1992-1999г О-во и экономика. - М., 1999. - № 10/11. - С. 230-253
11. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. - т.25, - ч.1, стр. 483-484
- Мейстрик М. Приватизация в Чехословакии ЭКО. - 1993. - N 11. - С.168-178.
12. Мирсаидов А.Б. Роль государства в формировании и развитии общественного сектора экономики, // Экономика Таджикистан, №2, 2013, с.34.
13. Убайдуллоев, Ф. К. концептуальные основы социально-экономической мысли таджикского народа в период средневековья / Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 202-211. – EDN YCLXWJ.
14. Саидмуродов, Л. Х. Финансовая и социально-экономическая сущность "заката" согласно средневековым правовым школам / Л. Х. Саидмуродов, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 1(30). – С. 46-52. – EDN PDCIAA.
15. Сафаров, Б. Г. Чанбаҳои назариявӣ ва методологии мафҳуми сармоягузории хориҷӣ / Б. Г. Сафаров, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 4-2(34). – P. 34-42. – EDN BSYDQP.
16. Сафаров, Б. Г. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан / Б. Г. Сафаров, Д. К. Ходжаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 2(27). – С. 70-78. – EDN NUWFLJ.
17. Сафаров, Б. Г. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан / Б. Г. Сафаров, Д. К. Ходжаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 2(27). – С. 70-78. – EDN NUWFLJ.
18. Нурализода, А. Н. Роль частного сектора в развитии социальных услуг в сельской местности Республики Таджикистана / А. Н. Нурализода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/9(218). – С. 182-184. – EDN YHMEQV.
-

УДК: 331.56

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, Нахимов 64/14 Телефон: 91-941-62-26. E-mail: Bobomurod2007-73@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы реформирования учётной политики бухгалтерского учёта в целом для всех предприятий и в частности более конкретно рассматриваются аспекты данного реформирования в организациях государственного сектора. Механизмом реализации учётной политики выступают Международные стандарты бухгалтерского учета в государственном секторе (МСБУГС) и Руководство по государственной финансовой статистике, которые в условиях Таджикистана постепенно внедряются в бухгалтерский учёт.

Ключевые слова: учётная политика, бухгалтерский учёт, международные стандарты, реформирование системы бухгалтерского учёта, нормативно-правовые документы, государственные финансы, государственный сектор, механизм реализации.

НАҚШИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛЛАЛИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР БАҲШИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович - Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент заведующей кафедрой бухгалтерского учета. Адрес: 734064, Республика Таджикистан, город Душанбе, Нахимов 64/14 Телефон: 91-941-62-26. E-mail: Bobomurod2007-73@mail.ru.

Дар мақола масъалаҳои ислоҳоти сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар умум барои ҷамағуна корхонаҳо ва хусусан чунин ислоҳот барои массисаҳои баҳши давлатӣ дида баромада шудааст. Механизм барои татбиқи сиёсати баҳисобгирӣ Стандартҳои байналмиллалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ (СББМБД) ва Дастур оид ба омори молиявии давлатӣ ба шумор меравад, ки ботадриҷ дар шароити Тоҷикистон дар баҳисобгирии муҳосибӣ татбиқ шуда истодааст.

Калидвожаҳо: сиёсати баҳисобгирӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, стандартҳои байналмиллалӣ, ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, молиягузориҳои давлатӣ, баҳши давлатӣ, механизми татбиқнамоӣ.

ROLE OF INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARDS IN THE PUBLIC SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Bobomurodov Bobomurod Elmurodovich -Tajik State University of Finance and Economics, PhD in Economics, Associate Professor at the head of the Accounting Department. Address: 734064, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov 64/14 Phone: 91-941-62-26. E-mail: Bobomurod2007-73@mail.ru

The article examines the issues of reforming the accounting policy of accounting in general for all enterprises and, in particular, more specifically examines the aspects of this reform in public sector organizations. The mechanism for implementing the accounting policy is the International Public Sector Accounting Standards (IPSAS) and the Guide to Government Financial Statistics, which are gradually being introduced into accounting in the conditions of Tajikistan.

Keywords: accounting policy, accounting, international standards, reform of the accounting system, regulatory documents, public finances, public sector, implementation mechanism.

Переход на рыночные отношения в Республике Таджикистан predetermined и порядок формирования учётной политики бухгалтерского учёта на предприятиях, т.к. формирование единых принципов бухгалтерского учёта выступает необходимым условием функционирования всех хозяйствующих субъектов. Сущность новых подходов к учётной политики заключается в следующем - государство устанавливает общие правила бухгалтерского учёта на предприятиях на основе нормативно-законодательных актов, законов, кодексов, а каждое предприятия самостоятельно разрабатывает и проводит учётную политику в зависимости от деятельности, сложившихся условий в экономике, предпочтений потребителей и т.д.

На основе учётной политики должностными лицами принимаются конкретные управленческие решения для оптимизации деятельности организации, формируется система бухгалтерского учёта. Иначе говоря, она выступает внутренним стандартом для организации,

который обеспечивает целостность системы бухгалтерского учёта, охватывающей все вопросы учётного процесса – методические, технические и организационные. К методическим вопросам относятся правила документооборота, технология обработки учетной информации, оценка имущества и обязательств, порядок контроля за хозяйственными операциями, контроль за расходование денежных средств организации и т.д. Технический аспект бухгалтерского учёта заключается в формировании учётных регистров, схемах отражения на счетах учёта всех хозяйствующих операций организации, формировании синтетических и аналитических счетов. Организационный аспект отражает место бухгалтерской службы в системе управления организации, её взаимосвязь и взаимодействие с другими структурами и подразделениями организации. Учётная политика так же служит полноценным инструментом финансовой деятельности организаций, с помощью которого можно избежать претензий со стороны государственных контролирующих органов. [5.3стр.]

Однако надо отметить, что многие предприятия и организации не до конца оценивают необходимость возможности учётной политики, как важного фактора, обеспечивающего максимальный эффект при ведении бухгалтерского учёта. Особенно в правильное и своевременное формирование финансовой, кадровой, налоговой, бюджетной и иной информации, её достоверности и полезности как для внутренних, так и для внешних пользователей.

В основу учётной политики, проводимой в организациях государственного сектора, заложены следующие требования, предъявляемые к бухгалтерскому учёту:

- требование полноты отражения всех хозяйственных операций, проводимых в организации;
- требование своевременности, которое предъявляют внешние государственные органы (налоговые, таможенные, аудиторские, финансовые и др.) к предоставляемой внешней отчётности организации;
- требование осмоторительности – данное требование основано на готовности признания всех доходов и расходов организации и обязательного отражения их в бухгалтерской документации;
- требование непротиворечивости - основано на тождественном отражении хозяйственных операций по счетам синтетического учёта;
- требование рациональности - исходит из полезности, или ценности, информации о конкретном объекте бухгалтерского учёта.

Следовательно, реализация учётной политики осуществляется с помощью такого механизма, как законодательные, нормативные, методические и организационные документы, разрабатываемые и внедряемые государством. В Республике Таджикистан к таким документам относятся законы РТ «О бухгалтерском учёте и финансовой отчётности», «О государственной защите и поддержке предпринимательства», Налоговый кодекс РТ и другие. На основании данных законов, одним из первых положений, которое было разработано и принято Министерством финансов Республики Таджикистан, является "Положение по бухгалтерскому учету и учетная политика предприятий" ПБУ1/99, утверждённое Приказом Министерства финансов Республики Таджикистан от 24.09.99 г. № 135. [8.5стр.] В данном документе определялась следующая учётная политика организации:

- рабочий план счетов бухгалтерского учёта, включающий синтетические и аналитические счета;
- формы первичной документации по учёту хозяйственных операций на предприятии

как для внешней, так и внутренней бухгалтерской отчётности;

- порядок проведения инвентаризации товарно-материальных ценностей, активов и обязательств компании;
- методы и способы оценки активов и обязательств предприятия;
- правила документооборота и технологию по обработке бухгалтерской информации;
- порядок проведения внутренней аудиторской проверки бухгалтерской отчётности на предприятии.

Данное положение применялось как для коммерческих предприятий, так и для организаций государственного сектора.

Однако, в рамках реформы государственных финансов, бухгалтерский учет и отчетность государственного сектора были приведены в соответствие с международными стандартами, такими как Международные стандарты бухгалтерского учета в государственном секторе (МСБУГС) и Руководство по государственной финансовой статистке в редакции 2001 г. (РГФС (GFSM)2001).

Необходимо отметить, что совершенствование системы бухгалтерского учета в организациях государственного сектора является одним из компонентов общей реформы государственных финансов в соответствии со Стратегией Управления Государственными Финансами (УГФ) на период 2009-2018гг., принятой Правительством Таджикистана 20 марта 2009 года. [8.9стр.]

В процессе разработки Стратегией УГФ при поддержке международного донорского сообщества был проведен ряд исследований по действующей системе финансовой отчётности в государственном секторе. Проводилось систематическое сравнение данных стандартов с МСБУГС на основе кассового метода и метода начисления, а также была рассмотрена существующая практика бухгалтерского учета в государственном секторе. На основании этого исследования было выявлено, что в Таджикистане, как и в большинстве стран СНГ, применялся измененный учет метода начисления, унаследованный со времен Советского Союза. Принимая во внимание существование хорошо известных и принятых элементов учета методом начисления, основной рекомендацией со стороны международных экспертов стало предложение о постепенном приведении стандартов бухгалтерского учёта Таджикистана в соответствие с МСБУГС. На данный момент приняты 12 стандартов МСБУГС в Республике Таджикистан и применяются всего лишь 8 стандартов.

Работа по совершенствованию бухгалтерского учёта направлена на формирование целостной системы, так в частности разработан и применяется предварительный вариант нового единого плана счетов (ЕПС) для сектора государственного управления с инструкциями по его применению, которые разработаны при поддержке Европейской комиссии.

Планируется, что Единый План Счетов объединит в единую логику следующие элементы бухгалтерского учёта:

- план счетов для финансового учёта;
- план счетов для бюджетного учёта;
- классификационную структуру GFSM 2001 (РГФС 2001);
- структуру экономического сегмента бюджетной классификации.

Таким образом, планируется, что на основании единого плана счетов бухгалтерская отчётность будет составляться по методу начисления в соответствии с МСБУГС и GFSM 2001 и по кассовому методу по исполнению бюджета. Кроме того, уже разработан новый экономический сегмент бюджетной классификации Таджикистана, который внедряется

одновременно с ЕПС. Этот новый экономический сегмент основывается на классификациях GFSM 2001, скорректированных с кассовым методом, чтобы обеспечить их приемлемость.

Другим инструментом механизма реализации учётной политики является современная информационная система управления финансами (ИСУФ), которую Министерство финансов РТ в настоящее время готовит к применению. Предусматривается, что в контексте расширения и реконструкции существующей системы информационных технологий в Министерстве финансов РТ новый единый план счетов будет функционировать до внедрения ИСУФ.

В настоящем документе излагается стратегия и план действий по повышению качества бухгалтерского учета в государственном секторе Республики Таджикистан на системной и комплексной основе. Стратегия разработана Министерством финансов РТ при поддержке Всемирного банка. В настоящей стратегии изложена программа мероприятий на период с 2011 по 2018 гг., которые должны привести к повышению качества финансовой отчетной информации, предназначенной для государственного сектора Таджикистана.

Однако, сроки завершения преобразований оказались весьма амбициозными. В ходе реализации преобразований появилось много вопросов, которые касаются потенциала бюджетных организаций по реализации частей настоящей стратегии. Так в рамках каждой задачи по реформированию государственных финансов и разработанных мероприятий, во-первых, были определены конкретные модули по переобучению специалистов, чтобы помочь ликвидировать пробелы в знаниях и опыте, но ещё не все специалисты прошли процесс переобучения; во-вторых, одновременно, в рамках отдельной программы Всемирного Банка развития, в настоящее время реализуется стратегия привлечения и удержания персонала в государственном секторе Таджикистана, которая поможет решить некоторые вопросы относительно наличия квалифицированного персонала, что так же способствовало переносу сроков завершения реформ. Кроме того, данная стратегия, непосредственно направленная на внедрение стандартов МСБУГС, является только одной частью общей Стратегии УГФ, в которой указаны более обширные цели, рассматриваемые в рамках других стратегических планов. Всё это привело к корректировке сроков завершения реформы государственных финансов. Тем не менее, это ни в коей мере не повлияло на качество внедрения международных стандартов.

Литература

1. Закон РТ “О бухгалтерском учете и финансовой отчетности”, от 25 марта 2011 года, № 702.
2. Инструкция по применению бухгалтерского учета в бюджетных организациях. Приказ Министерства финансов РТ от 26 декабря 2000г. №157.
3. Инструкция по применению бухгалтерского учета в школах РТ. Душанбе. 2011.
4. Инструкция о порядке составления и представления годовой и периодической бухгалтерской отчетности, бюджетных учреждений РТ Приказ №84, Министра финансов РТ от 5.10.2004.
5. Инструкция о порядке заполнения форм квартальной и годовой бухгалтерской отчетности хозяйствующими субъектами. Приказ №42, Министра финансов РТ от 22.05.2011г.
6. Методические указания по бухгалтерскому учету финансовой аренды (лизингу). Приказ №822, Министра финансов РТ от 2.02.2004.
7. Положение о ведении бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности в Республике Таджикистан (Приказ №163, Министра финансов РТ от 30.12.1999).

8. Положение по бухгалтерскому учету «Учетная политика предприятий» (УПП 1/99, приказ №135, Министра финансов РТ от 24.09.1999)

9. Методические указания по инвентаризации имущества и финансовых обязательств (утверждены Приказом Минфина РТ от 2000г. №49).

10. Нурализода, А. Н. Инфляция, появление и её воздействие на курс национальной валюты / А. Н. Нурализода, С. Д. Махшулов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 67-72. – EDN TNJAXP.

11. Убайдуллоев, Ф. К. концептуальные основы социально-экономической мысли таджикского народа в период средневековья / Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 202-211. – EDN YCLXWJ.

УДК 368.916

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СФЕРЫ УСЛУГ

Тагаева Робиямох Гулмуродовна – к.э.н., доцент кафедры страхования факультета экономики и бизнеса Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел. +992907-51-12-01. Электронная почта: robiymoh@mail.ru

Ормонова Мохрӯ Мухаммадиевна - ассистент кафедры страхования факультета экономики и бизнеса Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон. +992917-19-55-85. Email: mohru89@mail.ru

В данной статье рассматриваются теоретические основы роль услуг на формирования сервисной экономики в нашей стране. Приводится сущность и понятие «услуг» со стороны разных экономистов. Рассмотрен что оценка качество предоставление услуг гораздо труднее, чем товары, так как о высоком качестве услуг можно говорит только после ее оказания

Уточняется социально-экономические условия, при которых сферы услуг развивается влияет на макроэкономические показатели страны. Отмечается, что классификация услуг может быть построена в сочетании с двумя признаками, для кого или с какой целью оказывается услуга; предоставление услуги связано с осязаемыми или неосязаемыми операциями.

Отмечено, что классификация услуг по Лавлоку четко рассмотрено в трудах В.Д. Маркова и согласно данной классификации осязаемость и объект услуги считаются главными признаками. В соответствии с предложенными критериями выделены следующие группы: осязаемые действия, направленные на товары и другие физические объекты; осязаемые действия, направленные на тело человека; неосязаемые действия, направленные на сознание человека; неосязаемые действия с неосязаемыми активами. В связи с этим вопросы изучения теоретические основы услуг и их классификация влияет на формирования сервисной экономики в нашей стране и являются весьма актуальными направлениями научных исследований.

Ключевые слова: сфера услуг, удовлетворение потребностей, понятие услуг, производственная сфера, социальная сфера, неосвязаемость, терминология, особенность, классификации услуг.

THEORETICAL BASIS OF FORMATION SERVICE AREAS

Tagoeva Robiyamokh Gulmurodovna – Ph.D., Associate Professor, Department of Insurance, Faculty of Economics and Business, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova street, 64/14. Tel: 907511201. E-mail: robiyamoh@inbox.ru

Ormonova Mohru Muhammadievna - assistant of the Department of Insurance, Faculty of Economics and Business of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova street, 64/14. Telephone. +992917-19-55-85. Email: mohru89@mail.ru

This article examines the theoretical foundations of the role of services in the formation of a service economy in our country. The essence and concept of “services” from different economists is given. It is considered that assessing the quality of services is much more difficult than goods, since high quality services can only be discussed after they have been provided. The socio-economic conditions under which the service sector develops affects the macroeconomic indicators of the country are clarified. It is noted that the classification of services can be constructed in combination with two characteristics, for whom or for what purpose the service is provided; the provision of a service involves tangible or intangible transactions. It is noted that the classification of services according to Lovelock is clearly discussed in the works of V.D. Markov and according to this classification, tangibility and the object of the service are considered the main features. In accordance with the proposed criteria, the following groups are identified: tangible actions aimed at goods and other physical objects; tangible actions aimed at the human body; intangible actions aimed at human consciousness; intangible actions with intangible assets.

In this regard, issues of the theoretical foundations of services and their classification influence the formation of the service economy in our country and are very relevant areas of scientific research.

Key words: service sector, needs satisfaction, concept of services, production sector, social sphere, intangibility, terminology, feature, classification of services.

В настоящее время важным аспектом эффективного развития национальной экономики является стремительно расширяющаяся сфера услуг. Нынешний уровень развития экономических развитых стран предусматривают расширение ассортимента услуг, которая является главным критерием развитости страны.

«Развитие сферы услуг за последние несколько лет имеет положительную динамику, однако, несмотря на это доля сферы услуг в совокупном ВВП остается недостаточным высоким, численность занятых в производстве рыночных и нерыночных услуг не превышает 30,3% от общей численности занятых в экономике республики, так как в настоящее время страна не может быть причислена к развитым, если в сфере услуг создается меньше 65% ВВП» [14, с.85].

По данным Всемирного банка, сфера обслуживания составляет около 70% мирового ВВП. Важно отметить, что в США 80% рабочих мест приходится на сферу услуг, в том числе

более 85% всего персонала занято в данной сфере, и сосредоточено 40% основных производственных фондов [2, с.34].

Автор работы считает, что «в США в ближайшее время увеличение числа свободных мест будет происходить в основном за счет сферы услуг. Так, доля доходов в ВВП от сферы услуг в Люксембурге составляет 85%, во Франции - 77%, США - 76%, Бельгии - 75%, Великобритании - 75% и т.д. В странах ЕС на долю услуг приходится около 65,75% ВВП и 65% занятых; в Японии 62 и 60% соответственно. В сфере услуг размещено 40% объема иностранных прямых инвестиций в мире.» [1, с.155].

В настоящее время сфера обслуживания трактуется как особый вид направленности, предусматривающее качественное удовлетворение потребностей жителей посредством предоставления высококачественных услуг [11, с.384].

Для решения основных проблем эффективного функционирования национальной экономики на перспективу следует обратить внимание на развитие инфраструктурного обеспечения сферы услуг. Для определения условия инфраструктурного обеспечения сферы услуг надо уточнить адресную часть составляющих данной сферы в регионах страны. Развитие рыночной экономики в условия нашей республики и в каждом отдельном его регионе, предполагает современную инфраструктуру и сферу услуг. В данных условиях увеличивается потребность в подготовке, переподготовке и повышении квалификации кадров, эффективном применении их современного мышления и таланта с новых позиций. Важно отметить, что в структуре национальной экономики республики сфера услуг занимает доминирующее положение в оказании высококачественных услуг. Сфера услуг включает такие сферы как социальная сфера; медицина; образование; физическая культура и спорт; ЖКХ; пассажирский транспорт; бытовое обслуживание; розничная торговля и общественное питание, культура и искусство; потребительская кооперация и другие виды услуг.

Эффективное функционирование и развитие сферы услуг в нашей стране несколько запаздывает. Следовательно, нужно анализировать данные показатели и прежде необходимо определиться с терминологией, относящейся к исследуемому объекту.

В рисунке 1. наглядно показано структуры сфера производства и сфера услуг.

Рисунок 1. Отличия сферы материального производства и сфера услуг.

Источник: Составлено автором.

По мнению автора работ, формирование и развитие рыночных отношений в Республики Таджикистан создает определенные предпосылки для развития рынка услуг [13, с.3].

В 1803 году французский ученый Жан Батист Сэй впервые ввел в научный оборот термин «услуга». По ее мнению услуги предоставляются не только человеком, но и предметами и силами природы.

По нашему мнению термин услуга – это термин, характеризующая конечный результат производственного процесса, готовой продукции, товаров и работ.

Вместе с тем, следует оценить отличия сферы материального производства и сферы услуг.

Р. Керина считает, что оценка качество предоставление услуг гораздо труднее, чем товары, так как о высоком качестве услуг можно говорит только после ее оказания [18].

Автор работы считает, что сфера услуг включает также коммерческий сектор с его банками, авиакомпаниями, отелями, бюро компьютерного обслуживания, юридическими фирмами, страховыми компаниями, частнопрактикующими врачами, консультативными фирмами по вопросам управления, предприятиями по ремонту сантехники и предприятиями торговцами недвижимостью, кинофирмами [6, с.637].

Кроме того, отличительные признаки услуг по отношению к материально вещественными товарами представлены в рисунке 2.

Важно отметить, что непроизводственная сфера – это сферы, непроизводящие ту или иную продукцию и между тем активно участвующие в их распределении. К этим отраслям относятся ЖКХ, бытовое обслуживание, транспорт и коммуникация, медицина, физкультуры, искусства, науки образование, сферы управления и другие [14, с.366].

К. Маркс отмечает, что «услуга ...означает не что иное, как ту особую потребительную стоимость, которую доставляет этот труд, подобно всякому другому товару, но особая потребительная стоимость этого товара получила специфическое название «услуга» потому, что труд оказывает услуги не в качестве вещи, а в качестве деятельности.» [9, с.413].

По мнению Ф. Котлера, услуга - это определенное благо, которую одна сторона может предложить другой. Услуга считается неосязаемой и не способствует передачи собственности [3, с.717].

Автор работы «понимает под услугами огромное разнообразие видов деятельности и коммерческих занятий, которые одна сторона может предложить другой, и которые в основном неосязаемы, и не приводят к завладению, чему-либо. Производство услуг может быть, а может и не быть связано с товарами в его материальном виде» [4, с.638].

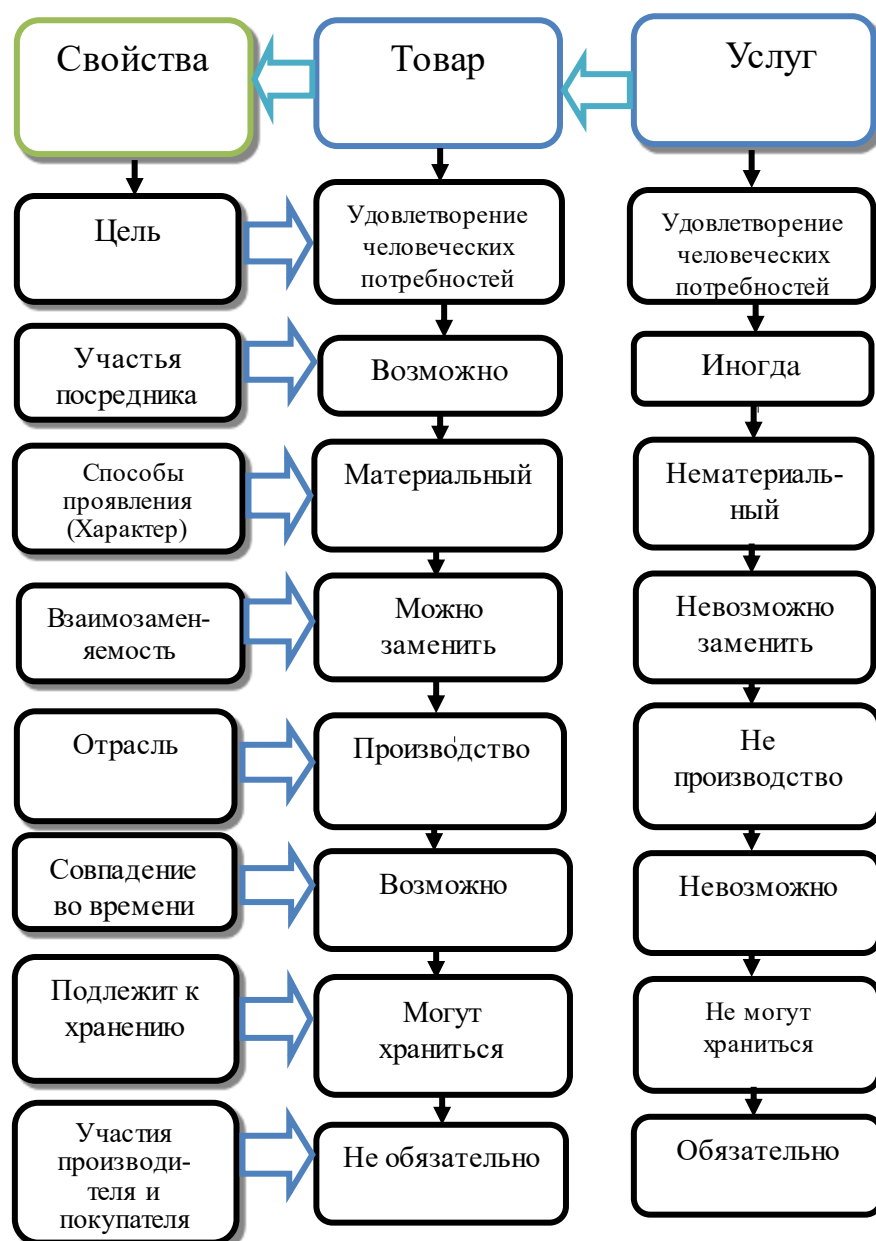

Рисунок 2. Отличия услуг от товаров

Источник: Составлено автором

Сфера услуг за очень короткий срок укрепляет свои позиции на мировой арене. Автор работы считает, что «для многих стран характерны увеличение объемов производства услуг, возрастание доходов от сервисной деятельности, повышение занятости в этой сфере, расширение экспорта и импорта услуг. Тенденция увеличения доли доходов от сферы услуг в ВВП обозначилась в развитых странах в 1960-1970 х гг. В настоящее время, по оценкам Всемирного банка, сервисный сектор составляет около 70% мирового ВВП»³. «К странам лидерам, доля доходов, от сферы услуг которых превысила 3/4 ВВП, относятся, в частности, Люксембург (85%), Франция (77%), США (76%), Бельгия (75%), Великобритания (75%). На долю сервисной индустрии более 50% ВВП приходится практически во всех государствах западной Европы и Северной Америки, а также в некоторых странах юго восточной Азии, например, в Гонконге (90%) и Сингапуре (69%).

Для таких стран высокий уровень развития сферы услуг, как правило, гармонично

³www. TheWorld Bank.

обеспечивается самыми разнообразными видами сервисной деятельности: финансово кредитными и образовательными, бытовыми и туристическими, медицинскими, телекоммуникационными и прочими услугами. Вместе с тем следует отметить существенное увеличение доли занятых в сервисном секторе по сравнению с соответствующим значением для промышленного производства. Наиболее высокая занятость в сфере услуг в США (79% занятого населения), Нидерландах (78%), Великобритании (76%), Швеции (76%), Люксембурге (76%), Канаде (76%), Австралии (75%), Франции (74%), Бельгии (74%), Дании (74%) и некоторых других странах» [19]. При этом доминирующее положение занимают туристическая отрасль, денежно-кредитная система, транспортная отрасль и отдельные другие отрасли сферы услуг [22].

К. Лавлок выделяет 5 пять основных элементов национальной экономики: экономическая политика, тенденции предпринимательской деятельности, развитие ИКТ, социальные экономические преобразования и интернационализация сферы услуг [7, с.995].

Следовательно, определяющим фактором развития сферы услуг является НТП. НТП обеспечивает быстрый выход на рынок инновационно-коммуникационных услуг. Вместе с тем, НТП способствует укреплению международного рынка услуг и сервисной деятельности.

По мнению Лазарева В.А. сервис – это особые услуги, в качестве главного объекта можно отнести товар, а не ее покупатель. Вместе с тем, сфера обслуживания полностью охватывает этапы оказания нематериальных услуг [8].

Особый интерес представляет изучение вопросов классификации услуг, которые начали американские экономисты в середине 60-х годов двадцатого столетия.

ВТО подразделяет услуги на 12 видов: коммуникационные услуги; деловые услуги; дистрибьюторские услуги; строительные и инженерные услуги; экологические услуги; образовательные услуги; медицинские услуги и услуги соцобеспечения; финансовые услуги; транспортные услуги; услуги по организации физкультуры и спорта; туристические услуги; прочие услуги [14].

Наиболее широкое распространение получило классификация услуг, предложенная К. Лавлоком [20]. Он считает, что классификация услуг может быть построена в сочетании с двумя признаками, для кого или с какой целью оказывается услуга; предоставление услуги связано с осязаемыми или неосязаемыми операциями.

С учетом вышеуказанных признаков в таблице 1. приведены этапы оказания услуг и сферы их применения.

Таблица 1. - Этапы оказания услуг и сферы применения

Этапы	Сферы
Физическое воздействие на людей	Здравоохранение, пассажирский транспорт, салоны красоты и парикмахерские, спортивные заведения, рестораны и кафе
Обработка активов	Грузовой транспорт, ремонт и содержание оборудования, охрана, поддержание чистоты и порядка, прачечные, химчистки, ветеринарные услуги
Воздействие на умы людей	Образование, радио и телевизионное вещание, информационные услуги, театры, музеи
Обработка информации	Банки, юридические и консультационные услуги, страхование, операции с ценными бумагами

Источник: Составлено автором.

Принимая во внимание аспекты классификации сферы услуг учёными экономистами Котлер Ф., Лавлок К., Райзберг Б. А., Христоворова И. В. приводим их по некоторым критериям [5], [7], [12, с. 629], [17, с. 7]:

- по *функциональному подходу* услуги можно разделить на производственные и потребительские;
- по результативности услуги разделяют на *конечные* и *промежуточные*;
- в *социально экономическом отношении* различают услуги *правового поля*, и *теневой оборот* услуг;
- по степени *материальности* различают материальные и нематериальные услуги;
- по *формам собственности* выделяют услуги, оказываемыми частными предприятиями и государственными организациями, учреждениями и предприятиями;
- по *признаку потребления* различают *массовые, индивидуальные и коллективные* услуги.

Важной характеристикой услуг считается то, что они неосязаемы, не сохраняемые и с ними невозможно проводить какие ни будь физические операции без непосредственного участия клиента[6, с. 719].

В настоящее время получили широкое распространение классификационные признаки на основе разработки матричных моделей классификации услуг с учетом нескольких критериев. Важно отметить, что классификация услуг по Лавлоку четко рассмотрено в трудах В.Д. Маркова [10]. Согласно данной классификации осязаемость и объект услуги считаются главными признаками. «В соответствии с предложенными критериями выделены следующие группы: осязаемые действия, направленные на товары и другие физические объекты; осязаемые действия, направленные на тело человека; неосязаемые действия, направленные на сознание человека; неосязаемые действия с неосязаемыми активами» [10].

На основе вышеизложенного услуги имеют следующие отличительные свойства:

Неосязаемость (*service intangibility*); По мнению Фадеева Н.В. под неосязаемостью услуги (обслуживания) понимать невозможность ее (его) ощущения через прикосновение[16, с. 1110].

Непостоянство качества, или качественная неопределенность (*service variability*);

Неотделимость услуг от их источника;

Недолговечность услуги (*service perishability*); Размышляя над характеристикой «несохраняемость», ученые Scott, E., Solomon, M.R. определяли ее как невозможность хранения и складирования услуги для последующего использования[21, с.19].

Классификация услуг и совершенствование их учета важная проблема во всех странах мира.

Среди множества принципов классификации услуг особый интерес представляет классификация Ф. Ловелока (табл. 2), которая приводится в изложении В. Д. Марковой[10, с.24]. Согласно данной теории, главное в классификации на кого (на что) направлены услуги и являются они осязаемыми или нет.

Таблица 2. - Классификация услуг

№	Основные классы услуг	Сферы услуг
1.	Осязаемые действия, направленные на тело человека.	Здравоохранение, пассажирский транспорт, салоны красоты и парикмахерские, спортивные

		заведения, рестораны и кафе
2.	Осязаемые действия, направленные на товары и другие физические объекты.	Грузовой транспорт, ремонт и содержание оборудования, охрана, поддержание чистоты и порядка, прачечные, химчистки, ветеринарные услуги
3.	Неосвязаемость (service intangibility) действия, направленные на сознание человека. Если материально вещественное благо действия, направленные на тело человека	Образование, радио и телевизионное вещание, информационные услуги, театры, музеи.
4.	Неосязаемые действия с неосязаемыми активами.	Банки, юридические и консалтинговые услуги, страхование, операции с ценными бумагами.

Источник: Маркова В.Д. Маркетинг услуг /В.Д. Марков. -М.: Финансы и статистика, 1996.- С.24.

В целом, можно отметить, что экономические преобразования в сфере услуг сопрягаются трудностями, которые устраняются усилиями государственных и частных предпринимательских структур. Рост сферы услуг за последние несколько лет имеет положительную динамику, несмотря на это доля сферы услуг в совокупном ВВП и численность занятых в производстве рыночных услуг невысоки, что остается основными проблемами отрасли.

Литература

1. Балаева О.Н., Предводителя М.Д. Управление организациями сферы услуг. М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2010. 155 с.
2. Бурменко Т.Д., Сфера услуг: Экономика. учебное пособие / Т.Д.Бурменко. - М.: КНОРУС, 2008. -С. 34.www.estatut.ru
3. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В. Основы маркетинга/– М: - «Вильямс». 1998 .- С. 717.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. М., 1990. - С.638
5. Котлер Ф. Основы маркетинга/ Ф. Котлер - М.: Прогресс, 2005.- 238с.
6. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В. Основы маркетинга/Второе европейское издание. М., 1999. - С. 719.
7. Лавлок К. Маркетинг услуг: персонал, технологии, стратегии /К. Лавлок. М.; СПб.; Киев: ИД «Вильямс», 2005. - 995с.
8. Лазарев В.А. К вопросу о соотношении понятий «сфера услуг», «непроизводственная сфера», «социальная сфера», «сфера обслуживания» и «сфера сервиса»//Интернет-журнал «Науковедение» Том 8, -№6 2016. <http://naukovedenie.ru/PDF/53EVN616.pdf>.[www](http://www.naukovedenie.ru).
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 26. Ч. 1. С. 413.
- 10.Маркова В.Д.Маркетинг услуг /В.Д. Марков. -М.:Финансы и статистика, 1996.- С. 24.
- 11.Менеджмент процессов / Под ред. Й. Беккера, Л. Вилкова, В. Таратухина, М. Кугелера, М. Роземанна. М.: Эксмо, 2007. – С. 384.
12. Райзберг Б.А. Современный социоэкономический словарь / Б.А. Райзберг. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 629 с.

13. Раджабов Р.К., Факиров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития/ Монография. - Душанбе, 2007, -С. 3.
- Раджабов Р.К. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. Монография / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов, М.Х. Саидова. - Душанбе: Дониш, 2007. -С. 366.
14. Росстат (http://www.Gks.ru/bgd/regl/b15_78/Main.htm). World Trade Organization
15. Статистический ежегодник РТ. Стат. сборник. – Душанбе: АСПРТ, 2018. С. 85.
16. Фадеев Н.В. Свойства услуг и их пригодность для измерения качества сервисной системы/Н.В. Фадеева//Вестник ТГТУ.-2012. Том 18. № 4.-С 1110.
17. Христофорова, И.В. Специфические отличия товара от услуги. Часть 2. Отличительные характеристики услуги - анализ адекватности существующих парадигм /И.В. Христофорова // Сервис plus. - 2007. - № 2(104). - С. 7-15.
18. Marketing / Roger A. Kerin [et al.]. - 7th ed. - New York : McGraw-Hill, 2003.
19. OECD.
20. Christopher N. Lovelock. Публикация в Journal of Marketing. 1983 г.
21. Scott, E. Marketing for Service Industries - A Review/Edgett Scott, Stephen Parkonson//The Service Industries Journal, 1993. - № 13 (July). - С. 19-39.
22. www. The world bank.
23. Сулаймонзода, Ш. Ф. Рушди бизнес-хизматрасонӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва ҳукумати электронӣ / Ш. Ф. Сулаймонзода, А. Н. Нуралӣзода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – №. 4-1(53). – Р. 63-72. – EDN VDVVZA.
24. Маъдиев, С. Проблемы статистико-эконометрического анализа и управления налогового бремени на уровне малых предприятий Республики Таджикистан / С. Маъдиев, А. Н. Нуралӣзода, У. М. Воҳидов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 4(67). – С. 252-262. – EDN UCPJSS.
-

УДК: 330.564.2

АРЗЁБИИ ҚОБИЛИЯТИ ХАРИДОРИИ ДАРОМАДҲОИ ПУЛИИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саидов Раҷабали Назифович-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Даромад унсuri марказии сатҳу сифати зиндагии аҳоли буда, устувори қобилияти харидории он сатҳи баланди некуаҳолии шаҳрвандонро нишон медиҳад. Азбаски қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли зерин таъсири омилҳои тағйир меёбад, бинобар ин, зарурати гузаронидани таҳқиқ, муайяну ошкоркунии омилҳои манфӣ ва дарёфти имкониятҳои таъмини пардохтпазирии онҳо пеш меояд. Вобаста ба ин, дар мақола мақсад гузошта шудааст, ки қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли арзёбӣ гардида, сабабу омилҳои ба он таъсиррасон муайян ва ошкор карда шаванд. Барои расидан ба ҳадафи дар таҳқиқот гузошташуда аз усулҳои мушаххаси таҳлилӣ-баҳодихӣ ва усулҳои умумии илмӣ истифода карда шудааст. Дар мақола ноустувори қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуда, сабабҳои асосии ҳолати мазкур ошкор карда шудааст, аз ҷумла: нокифоягии бузургии даромади зиёдашаванда ва мунтазам афзоиши ёфтани сатҳи

нархҳои истеъмоли. Сарчашмаҳои ташаққули даромадҳои аҳоли, ки суръати баланди афзоиши доранд, ба монанди фаъолияти тиҷоратӣ ва фаъолияти мустақилонаи касбӣ пешниҳод карда шуда, зарурати фаъолияти саривақтии мақомоти зиддинҳусорӣ аз болои нархҳои молҳои ниёзи аввала ҳамчун имкониятҳои баландбардории қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли асоснок гардидааст.

Калидвожаҳо: даромадҳои пулии аҳоли; қобилияти харидорӣ; сатҳи зиндагӣ; сифати зиндагӣ; бозори истеъмоли; таваррум; молҳои ниёзи аввала; индекси нархҳои истеъмоли.

ОЦЕНКА ПОКУПАТЕЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ ДЕНЕЖНЫХ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Саидов Раджабали Назифович-кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Доходы являются центральным элементом уровня и качества жизни населения, а стабильность их покупательной способности свидетельствует о высоком уровне благосостояния граждан. Поскольку покупательная способность денежных доходов населения меняется под влиянием факторов, следовательно, возникает необходимость проведения исследований, определения и выявления негативных факторов, а также поиска возможностей обеспечения их ликвидности. В связи с этим целью статьи является оценка покупательной способности денежных доходов населения, определение и раскрытие причин и факторов, влияющих на нее. Для достижения поставленной в исследовании цели были использованы специфические аналитически-оценочные методы и общенаучные методы. В статье определена нестабильность покупательной способности денежных доходов населения Республики Таджикистан и выявлены основные причины такой ситуации, в том числе: недостаточный размер увеличивающихся доходов и постоянное повышение уровня потребительских цен. Представлены источники формирования доходов населения, имеющие высокие темпы роста, такие как коммерческая деятельность и независимая профессиональная деятельность, а также обоснована необходимость своевременного вмешательства антимонопольных органов в отношении цен на товары первой необходимости как возможности повышения покупательной способности денежных доходов населения.

Ключевые слова: денежные доходы населения; покупательная способность; уровень жизни; качество жизни; потребительский рынок; инфляция; товары первой необходимости; индекс потребительских цен.

ASSESSMENT OF THE PURCHASING POWER OF CASH INCOME OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Saidov Rajabali Nazifovich-candidate of economic sciences, associate professor of the department of audit and revision, Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14. Tel: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Income is a central element of the standard and quality of life of the population, and the stability of its purchasing power indicates a high level of well-being of citizens. Since the purchasing power

of monetary income of the population changes under the influence of factors, therefore, there is a need to conduct research, determine and identify negative factors, as well as search for opportunities to ensure their liquidity. In this regard, the purpose of the article is to assess the purchasing power of monetary income of the population, determine and disclose the causes and factors influencing it. To achieve the goal set in the study, specific analytical and evaluation methods and general scientific methods were used. The article determines the instability of the purchasing power of monetary income of the population of the Republic of Tajikistan and identifies the main reasons for this situation, including: insufficient size of increasing income and a constant increase in the level of consumer prices. The sources of income formation of the population with high growth rates, such as commercial activity and independent professional activity, are presented, and the need for timely intervention of antimonopoly authorities in relation to prices for essential goods as an opportunity to increase the purchasing power of monetary income of the population is substantiated.

Key words: *monetary income of the population; purchasing power; standard of living; quality of life; consumer market; inflation; essential goods; consumer price index.*

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад [2]. Аз солҳои аввали соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини шароити мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодии аҳоли яке аз масъалаҳои афзалиятноки стратегияи кишвар маҳсуб меёфт. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ҷанги шаҳрвандӣ ҳиссаи калони баҳши истеҳсолии худро аз даст дода буд, талабот ба молҳои воридотӣ омили асосии афзоиши сатҳи нархҳо ва мушкилоти коҳишёбии қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳолиро ба миён овард. Ҳолати мазкур боиси пастшавии қурби асъори миллий, афзоиши сатҳи таваррум дар баҳши истеъмоли ва коҳишёбии сатҳи зиндагии аҳоли гардид. Мушкилоти зикршуда то кунун ҳалли худро наёфта, ҳамчун масъалаи мубрами соҳаи иҷтимоӣ дар барномаҳои стратегияи рушди дарозмуҳлати кишвар нишон дода мешавад ва объекти таҳқиқоти доираи васеи муҳаққиқон мебошад.

Афзоиши сатҳи таваррум дар бозори истеъмолии кишвар, ки давоми даҳсолаи охир сатҳи он ба ҳисоби миёна 7%-ро ташкил менамояд, боиси пастшавии қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли ва монедани коҳишдиҳии сатҳи камбизоатӣ гардидааст. Дар чунин ҳолат зиёд намудани ҳиссаи табақаи миёна дар кишвар, ки самти бартаридоштаи сиёсати иҷтимоӣ доништа мешавад, то андозае мушкिल мегардад. Барои расидан ба вазифаи сеюм: вусъатдиҳӣ ва таҳким баҳшидани табақаи миёна, ки дар марҳилаи нави рушд дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, бояд ҳиссаи табақаи миёна дар соли 2030 то 50 % афзоиш дода шавад [8, с.15]. Бо назардошти таъсири манфии сатҳи таваррум ба ҳаҷми даромадҳои аҳоли андешидани чораҳои зеринро муҳим мешуморем: рушди хоҷагиҳои хонаводагии аҳоли, баҳусус, аҳолии деҳот, ҷавонон ва занҳо; фароҳам овардани шароит барои таъмини ҷойҳои кории сазовор ва пурмаҳсул, аз ҷумла бо кор таъмин намудани табақаҳои осебпазири аҳоли ва коҳишдиҳии сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷомеа.

Баланд бардоштани қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли асосан аз афзоиши даромадҳои аҳоли ва коҳишёбии сатҳи нархи молу хизматҳо вобаста мебошад. Бинобар ин, андешидани чораҳо дар ин самтҳо ҷиҳатҳои афзалиятноки устуворгардонии қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли маҳсуб меёбад. Татбиқи сиёсати воридотивазкунанда, ки имконияти таъмини муътадили вазъиятро дар бозори истеъмоли дорад, барои баланд бардоштани қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносиб мебошад.

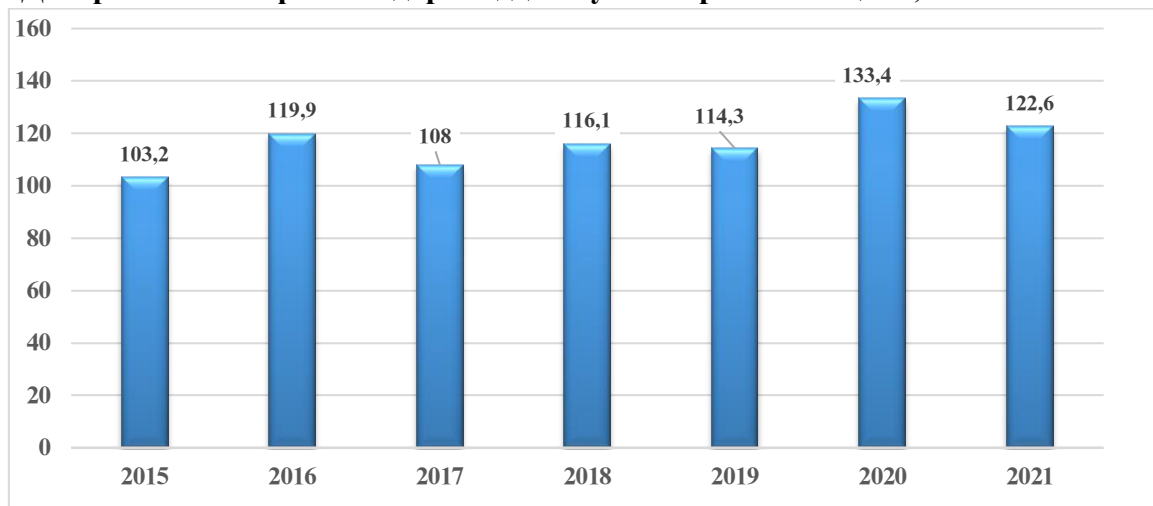
Ҳадафи таҳқиқот аз арзёбии сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҳлили қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли давоми солҳои 2015-2021 ва муайяну ошкоркунии сабабу омилҳои таъсиррасон иборат мебошад. Барои расидан ба ҳадафи гузошташуда дар таҳқиқот вазифаҳои зерин муайян карда шудаанд: – арзёбии қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли; – муайянкунӣ ва пешниҳоди имкониятҳои баландбардории устувории қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли.

Дар рафти таҳқиқот маълумоти омили расмӣ оид ба нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли, аз ҷумла даромадҳои пулии сарикасии аҳоли, нархҳои миёнаи молу хизматрасониҳо, индекси нархҳои истеъмоли, сохтори хароҷоти аҳоли, истеъмоли хӯрокворӣ ба ҳар нафар аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2015-2021 истифода шудаанд. Дар навбати аввал, тамоюли даромадҳои пулии аҳоли ва сарчашмаҳои асосии ташаккули онҳо мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар навбати дуюм, динамикаи индекси нархҳои истеъмоли ва таъсири он ба даромадҳои пулии аҳоли арзёбӣ гардидааст. Баъдан, дар доираи таҳқиқот тамоюли қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасии аҳоли дар муносибат ба молҳои ниёзи аввала баҳодиҳӣ карда шудааст.

Ҳамчунин дар рафти таҳқиқот як қатор роҳи усулҳои мушаххаси таҳлиلى-арзёбии қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли ва усулҳои умумии истифода шудаанд, ки барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда ва расидан ба ҳадафи муайяншуда мусоидат кардаанд.

Даромадҳои пулии сарикасии аҳоли дар ҳама солҳои таҳлилшуда тамоюли зиёдшавӣ дошта, ҳадди миёнаи афзоиши даромадҳо 16,8%-и солонро ташкил менамояд. Новобаста аз он, ки динамикаи нишондиҳандаи мазкур мусбӣ аст, аммо дар шароити ҷой доштани таваррум дар бозори истеъмоли ба ҳисоби миёна дар ҳаҷми 7% ноустувории пардохтпазирии даромадҳои пулии аҳолиро ба миён меорад. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, зарур аст, то даромадҳои аҳоли суръати баланди афзоишбӣ дошта бошанд (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1.-Афзоиши даромадҳои пулии сарикасии аҳоли, %.

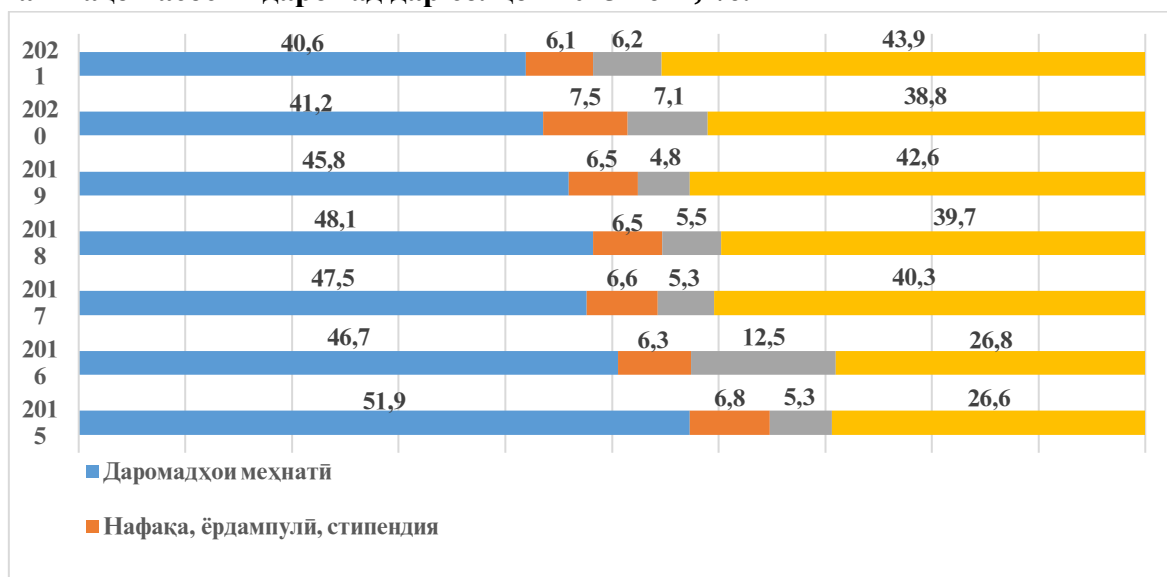

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2020.– С.121.; омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.124.

Суръати баланди рушд надоштани даромадҳои аҳоли ба он асос меёбад, ки то соли 2020 сарчашмаи асосии ташаккули онҳо даромади меҳнатӣ маҳсуб меёфт (41,2% дар сохтори даромадҳо). Имрӯзҳо музди меҳнати қисмати асосии аҳолии кишвар танҳо талаботи истеъмолии ду аъзои хонаводаро қонеъ карда метавонад [7, с.128]. Шуруъ аз соли 2021 дар

сохтори даромадҳои аҳолии ҳиссаи калонтарин (43,9%)-ро даромад аз фаъолияти тиҷоратӣ ва фаъолияти мустақилонаи касбӣ ишғол намуд. Ба ақидаи мо, рушди фаъолиятҳои зикршуда бо назардошти шугли аксарияти аҳолии дар он, нерӯи суръатбахши афзоишдиҳии даромадҳои пулии аҳолии мебошад. Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки худмашғули дар иқтисодиёти бозорӣ имконияти бештари афзоиши даромади аҳолиро дорад, чунки фаъолиятҳои мазкур метавонанд шугли аҳолии синну соли гуногун доштара таъмин намоянд (диаграммаи 2). Новобаста ба он ки аҳолии кишвар дар низоми иқтисоди бозорӣ ҳаёт ба сар мебаранд, аммо то кунун аз имкониятҳои ин низом на ҳама аҳолии бархӯрдоранд. Алаҳусус дар ҳолати маҳдудияти имкониятҳои молиявӣ қисмати асосии аҳолии бояд ҳадди аққал дорои як намуд сармоя бошад. Қодирзода Д.Б. ин мавқеъро ҷонибдорӣ намуда, қайд менамояд, ки сармоя дар шароити иқтисоди бозорӣ омили ташаккулёбии даромадҳои аҳолии мебошад [1, с.16].

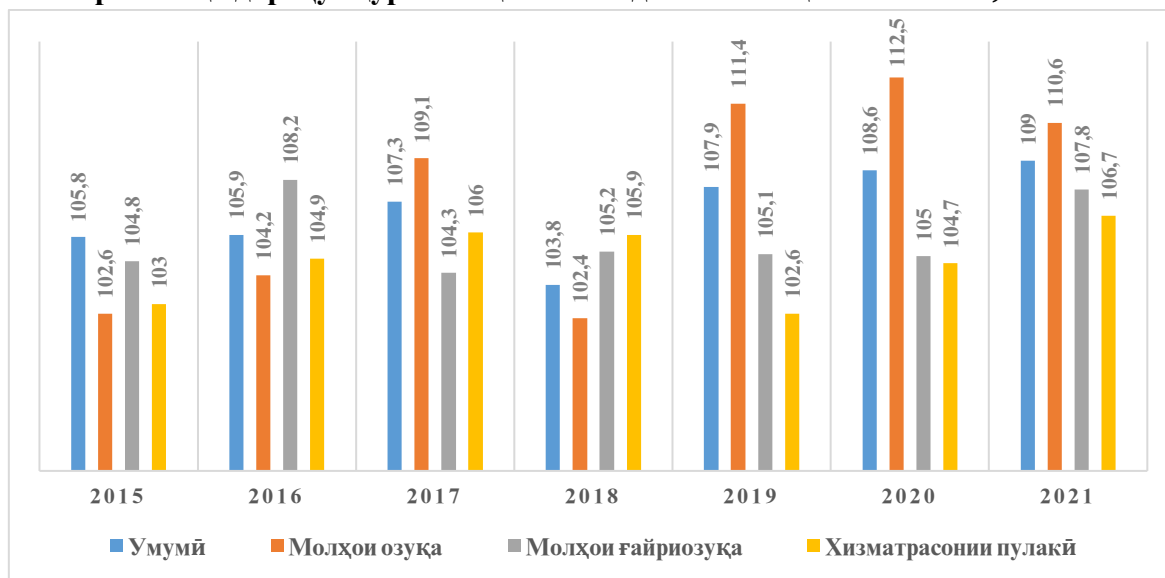
Диаграммаи 2.-Сохтори даромадҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи сарчашмаҳои асосии даромад дар солҳои 2015-2021, %.

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.115-116.

Индекси нархҳои истеъмоли барои молҳои озуқаворӣ нисбатан баланд мебошад. Бинобар ин, даромадҳои пулии аҳолии дар бисёр мавридҳо дар муносибат ба молҳои озуқаворӣ қобилияти харидории устувор надоранд. Аз нигоҳи мо, ҳалли мушкилоти ҷойдошта *дар навбати аввал*, аз афзоиши арзани молҳои озуқаворӣ дар бозорҳои дохилӣ вобаста мебошад; *дар навбати дуюм*, зарурати таъмини рушди рақобати комил дар бозори молҳои истеъмоли ҷой дорад; *дар навбати сеюм*, фаъолияти саривақтии мақомоти зиддинҳисорӣ, ки танзими муносиби нархҳои молҳои ниёзи авваларо ба роҳ монда, омилҳои сунъии афзоиши сатҳи нархҳо маҳдуд менамояд, амри зарурӣ мебошад (диаграммаи 3).

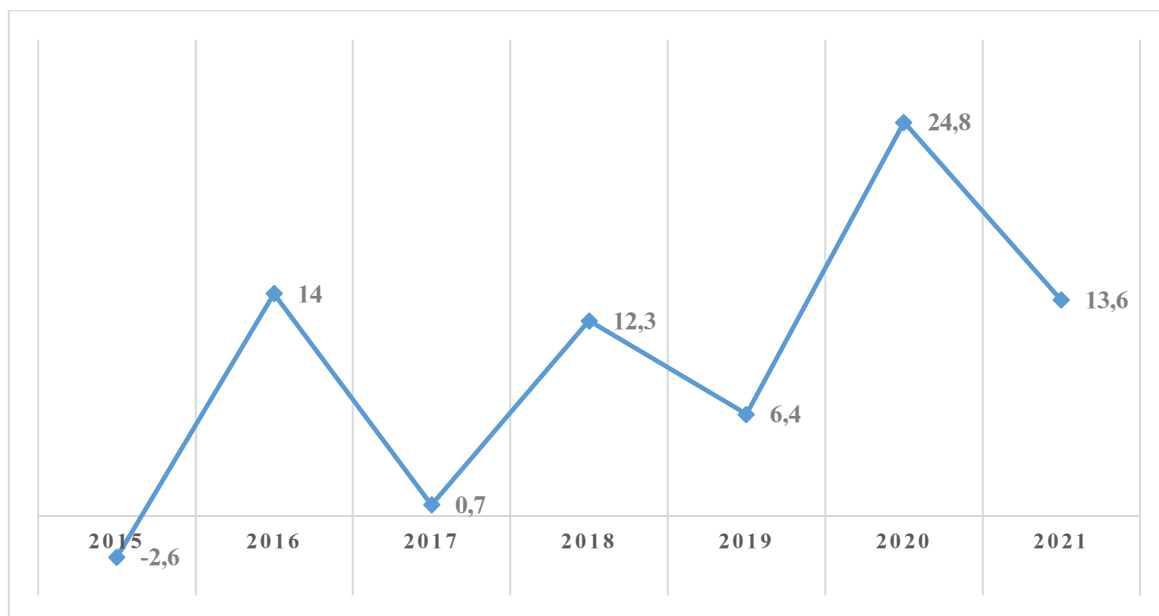
Диаграммаи 3.-Тамоюли индексҳои нархҳои истеъмолии намудҳои гуногуни молҳо ва хизматрасониҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2015-2021, %.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.145.

Даромадҳои пулии сарикасии аҳоли ба истиснои соли 2015 дар давраи таҳлилшуда қобилияти харидорӣ доранд. Бинобар сабаби сатҳи баланди нархҳои истеъмоли дар соли 2015 қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасӣ ба андозаи 2,6% коҳиш ёфтааст. Тавре маълум аст, соли 2017 низ даромадҳои мазкур мавқеи устувори қобилияти харидорӣ надоранд. Солҳои боқимонда онҳо қобилияти баланди харидорӣ доранд, аз ҷумла соли 2020. Ҳамин тавр, аз таносуби динамикаи индекси нархҳои истеъмоли ва даромадҳои пулии сарикасии аҳоли ба мо маълум шуд, ки тамоюли афзоишбёии даромадҳои пулии сарикасии аҳоли нисбати индекси нархҳои истеъмоли дар аксарияти солҳои таҳлилшуда ба ҷашм мерасад. Новобаста аз он, ки солҳои 2016-2021 таносуби ҷойдошта аз 0,7 то 24,8%-ро ташкил медиҳад, аммо қобилияти рӯзгузаронии аҳоли то ба сатҳи қаноатбахш нарасидааст. Вобаста ба ин, аз мавқеи пасандозкунии аҳоли ва қонё намудани дигар эҳтиёҷоти ҷойдошта, ки унсурҳои сифати зиндагии аҳоли мебошанд, таносуби динамикаи индекси нархҳои истеъмоли ва даромадҳои пулии сарикасӣ набояд аз ҳадди 50% кам бошад (графикаи 1).

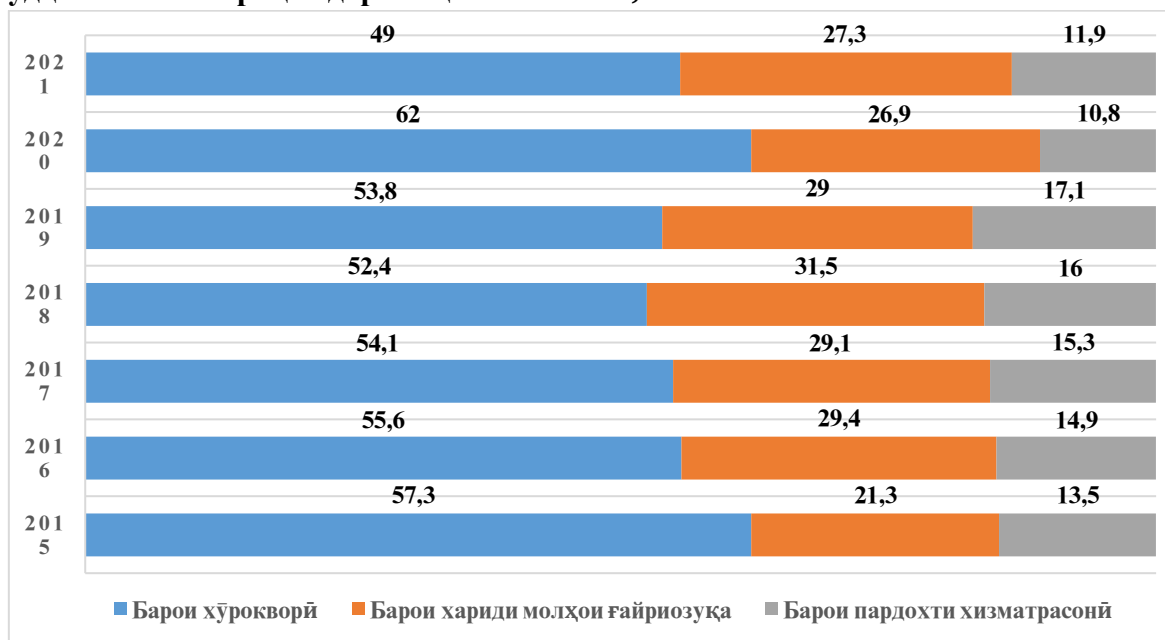
Графикаи 1.-Қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасии аҳоли (таносуби динамикаи индекси нархҳои истеъмоли ва даромадҳои пулии сарикасии аҳоли), %

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.— 2022.— С.124, 145.

Дар баробари он, ки хароҷоти аҳоли барои хӯрокворӣ, хариди молҳои ғайриозуқа ва пардохти хизматрасониҳо нисбатан тамоюли коҳишбӣ дорад, аммо аз мавқеи баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва расидан ба зиндагии сазовор то ба ҳол сохтори хароҷоти аҳоли қаноатбахш нест. Новобаста аз он, ки ҳаҷми даромади аксарияти аҳоли қобилияти рӯзгузарониро надорад, дар баробари ин, хароҷоти онҳо тамоюли мусбӣ касб кардааст. Ҳолати мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки таносуби мантиқии иқтисодии даромад ва хароҷоти аҳоли дида намешавад (диаграммаи 4).

Диаграммаи 4.- Сохтори хароҷоти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи намудҳои асосии хароҷот дар солҳои 2015-2021, %.

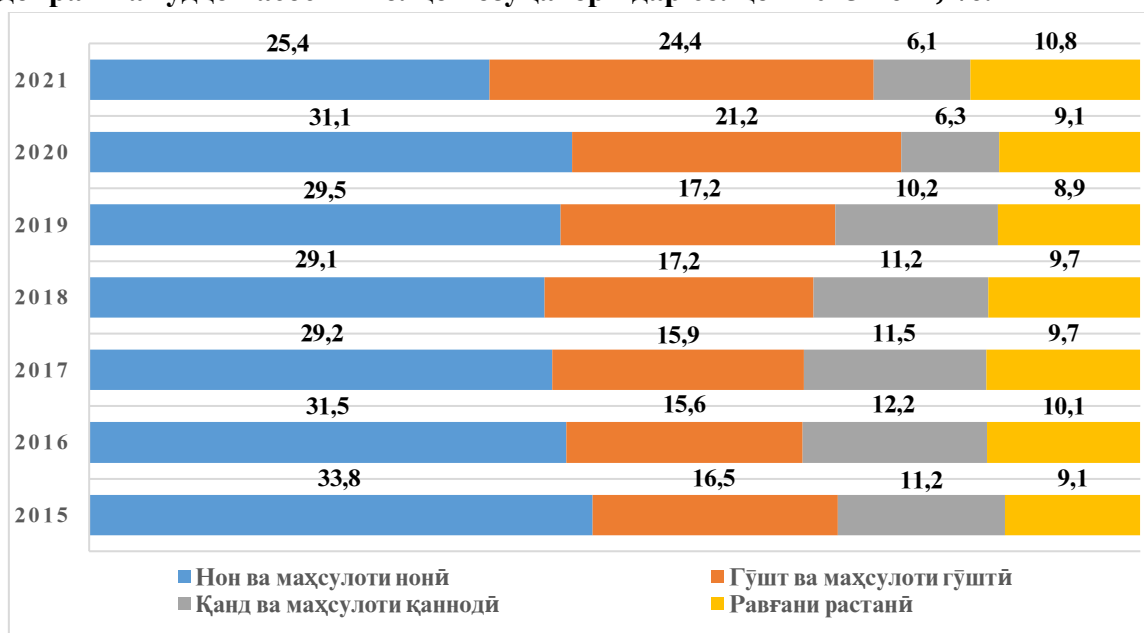

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.— 2022.— С.118-122.

Аз таҳлили сохтори хароҷоти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои хӯрокворӣ дар доираи намудҳои асосии молҳои озукворӣ ду ҳолатро пайгирӣ намудан мумкин аст: а) коҳишбӣ

хароҷоти аҳоли барои нон ва маҳсулоти нонӣ, инчунин қан ва маҳсулоти қаннодӣ. Аз нигоҳи мо, ҳолати мазкур ба пастшавии сатҳи нархи молҳои зикршуда ва то андозае коҳишёбии истеъмоли онҳо аз ҷониби аҳоли вобаста мебошад. Чунки дар ҳамин тавраи таҳлилшуда хароҷоти истеъмолии аҳоли нисбати дигар молҳои ниёзи аввала, аз ҷумла: гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, тухм, сабзавот ва полизӣ афзоиш ёфтааст; б) афзоиши хароҷоти аҳоли барои гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ. Қобили қайд аст, ки тамоюли зиёдшавӣ доштани хароҷот барои гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ асосан ба афзоиши сатҳи нархи онҳо вобаста аст, на талаботи чандирии аҳоли. Чунки агар 1 кг гӯшт дар соли 2015 ба ҳисоби миёна 33,41 сомонӣ арзиш дошт, пас он дар соли 2021 ба 59 сомонӣ расида буд (диаграммаи 5).

Диаграммаи 5.- Сохтори хароҷоти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои хӯрокворӣ дар доираи намудҳои асосии молҳои озуқаворӣ дар солҳои 2015-2021, %.

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.118-122.

Қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасии аҳоли нисбати намудҳои алоҳидаи маҳсулоти хӯрокаи ягона нест ва онро ба се сатҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1.Қобилияти харидории сатҳи баланд. Даромадҳои пулии сарикасии аҳоли танҳо нисбати маҳсулоти нонӣ дорои қобилияти харидории сатҳи баланд мебошад, ки ин қобилият ба ҳисоби миёна ҳамасола 36,8% зиёд шудааст.

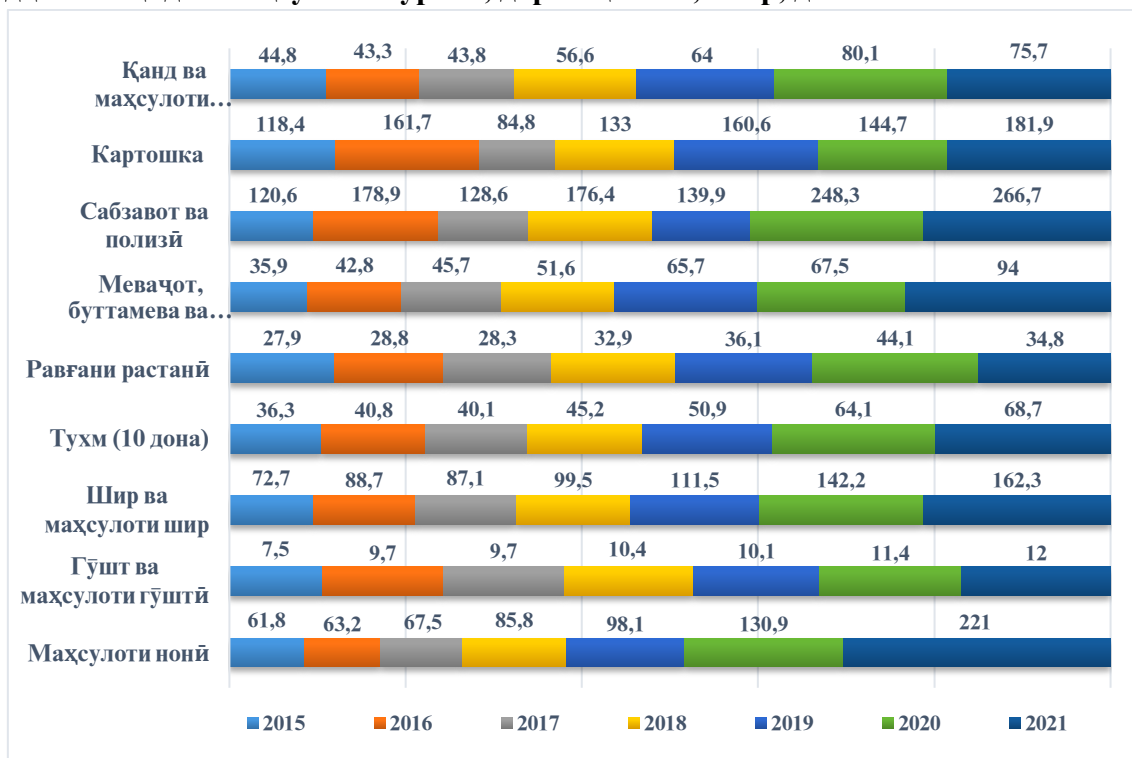
2.Қобилияти харидории сатҳи миёна асосан барои мевачот, буттамева ва ангур, шир ва маҳсулоти шир, инчунин сабзавот ва полизӣ рост меояд. Мувофиқан қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасии аҳоли нисбати молҳои мазкур ба андозаи 23,1%, 17,6%, 17,3% ба ҳисоби миёнасолони афзоиш ёфтааст.

3.Қобилияти харидории сатҳи паст нисбати молҳои озуқаворӣ боқимонда дида мешавад. Масалан, афзоиши миёнасолони қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасии аҳоли нисбати рағани растанӣ-3,5%, картошка-7,6%, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ-8,6%, қанд ва маҳсулоти қаннодӣ-9,8%, инчунин тухм-12,7% ба ҷашм мерасад, ки амалан нокифоя мебошад.

Аз гуруҳбандии қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасӣ нисбати намудҳои алоҳидаи маҳсулоти хӯрокаи ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки имкониятҳои молиявии аҳоли танҳо барои як номгуӣ молҳои ниёзи аввала нисбатан қаноатбахш мебошад. Сабаби

асосии қобилияти нисбатан ноустувори даромадҳои пулии аҳоли нисбати аксарияти (88,9%)-и молҳои ниёзи аввала сатҳи баланди нархи молҳои мазкур мебошад. Бо назардошти тамоюлҳои ҷойдошта ва ба инобат гирифтани талаботи рузафзуни аҳоли, ки зиёдшавии унсурҳои сифати зиндагиро дар назар дорад, зарур мешуморем, то афзоиши қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасии аҳоли дар ҳадди на кам аз 50% таъмин карда шавад (диаграммаи 6).

Диаграммаи 6.-Қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасии аҳоли нисбати намудҳои алоҳидаи маҳсулоти хӯроқа, дар моҳ ба кг, литр, дона.

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.124.; нархҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.77-78.

Арзёбии қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки новобаста ба тамоюли мусбии нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли, аз ҷумла суръати нисбатан баланди афзоиши даромадҳои аҳоли нисбат ба индекси нархҳои истеъмоли, имкониятҳои молиявии аксарияти шаҳрвандон то кунун барои ба пуррагӣ қонеъ намудани эҳтиёҷоти сатҳи сифати зиндагӣ нокифоя мебошанд. Бинобар ин, зарур мешуморем, то дар сохтори даромадҳои аҳоли сарчашмаҳое, ки имкониятҳои ба маротиб афзоишдиҳии даромадҳоро доранд, ҷой дода шаванд. Аз нигоҳи мо, ба сифати ин гуна сарчашмаҳо фаъолиятҳои иқтисоди бозорӣ нисбатан мувофиқ мебошанд.

Новобаста аз он, ки тибқи рақамҳои омили расмӣ сатҳи нархҳои истеъмоли ба даромадҳои пулии аҳоли на он қадар таъсири манфӣ мерасонад, аммо амалан омилҳои сунъии афзоиши сатҳи нархҳо баъзе мавридҳо ба ҷашм мерасанд. Дар чунин сурат истифодаи фишангҳои бозорӣ ва маъмурии танзими сатҳи нархҳо дар бозори истеъмоли муҳим арзёбӣ мегардад. Амалияи сатҳи зиндагии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки даромадҳои пулии аҳоли дар муқобили нархҳои истеъмоли дар ҳадди то 24,8% афзоиши

қобилияти харидорӣ доштанишон нерӯи устувори баландбардории сатҳу сифати зиндагиро надоранд, аз ин рӯ, бо маротиб зиёдшавии он тавсияшаванда мебошад.

Таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки даромадҳои пулии аҳоли танҳо барои як номгӯи молҳои ниёзи аввала, яъне-маҳсулоти нонӣ қобилияти харидории сатҳи баланд доранд. Даромадҳои пулии аҳоли нисбати се номгӯи молҳои зикршуда дорои қобилияти харидории сатҳи миёна ва барои панҷ номгӯи боқимонда қобилияти харидории сатҳи пастро соҳиб мебошанд.

Давоми солҳои 2015-2021 танҳо истеъмоли се номгӯи молҳо то андозае зиёд шудааст, ба монанди истеъмоли тухм-18,8%, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ-11,5%, инчунин сабзавот ва полизӣ-8,2%-и миёнасоллона. Новобаста аз он, ки нархи молҳои зикршуда давоми давраи таҳлилӣ мунтазам афзоиш ёфтааст, яъне гӯшт-10,9% тухм-6,9%-и миёнасоллона, аммо қобилияти харидории аҳоли нисбат ба онҳо устувор боқӣ мондааст (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.-Қобилияти харидории даромадҳои пулии сарикасии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи намудҳои алоҳидаи маҳсулоти хӯроқа, давоми сол бо кг.

Солҳо Номгӯи маҳсулот	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2015 маротиба
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	14,6	14,8	14,0	14,2	13,1	28,1	26,4	1,8
Шир ва маҳсулоти шир	57,5	39,5	58,1	60,5	63,8	63,3	54,8	0,9
Тухм, дона	72	68	76	84	92	158	167	2,3
Қанд ва маҳсулоти қаннодӣ	13,7	14,3	15,9	16,9	15,4	19,5	17,5	1,3
Маҳсулоти нонӣ	150,0	151,5	161,4	165,4	158,7	165,4	162,5	1,1
Картошка	35,8	39,1	42,4	46,4	42,4	41,0	41,2	1,1
Сабзавот ва ползӣ	80,0	80,4	89,0	88,5	86,4	137,1	126,2	1,6
Меваҷот, буттамева ва ангур	35,9	30,4	33,3	38,7	33,2	30,6	38,4	1,1
Равғани растанӣ	15,7	17,1	16,7	18,3	17,5	18,4	17,2	1,1

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омори соллонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.— 2022.— С.123.

Новобаста аз он, ки ҳаҷми даромадҳои пулии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои соҳибистиклолии кишвар тамоюли мунтазामी афзоишбӣ доранд, аммо аз мавқеи расидан ба нишондиҳандаҳои сатҳу сифати зиндагӣ то кунун онҳо қобилияти баланди харидориро соҳиб нестанд. Сабаби асосии ҷой доштани ин ҳолат нисбатан нокифоя будани ҳаҷми даромадҳои аҳоли мебошад. Даромади нокифоя талаботи ночандир ва даромади калон талаботи чандирро ба вуҷуд меорад [6, с.76]. Арзёбии муқоисавии даромадҳои пулӣ ва хароҷоти аҳоли нишон медиҳад, ки байни ин ду нишондиҳандаи сатҳи зиндагӣ тафовути он қадар калон вуҷуд надорад ва ҳатто солҳои 2020-2021 хароҷоти шаҳрвандон нисбат ба даромадашон зиёд буда, даромади аҳоли дар ин давраҳо мувофиқан 79,8 ва 86,3%-и хароҷоти истеъмолиро ташкил менамояд. Нокифоягии қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди нисбатан заифи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ

ҳисшаванда мебошад, ки омилҳои асосии таъсиррасон афзоишбанда будани нархҳои истеъмолӣ ва мавқеи ноустувори зиёдшавӣ доштани даромадҳо мебошад.

Ба инобат гирифтани натиҷаҳои ба даст овардашуда аз таҳқиқот чихати дарёфти роҳҳои илман асосноки ҳалли мушкилоти ҷойдошта, баланд бардоштани нерӯи молиявии шаҳрвандон ва беҳтарсозии шароити зиндагии аҳоли то андозае мусоидаткунанда хоҳад буд.

Адабиёт

1.Кадыров Д.Б. Формирование и механизм регулирования доходов населения в системе факторов роста благосостояния: автореф. дисс. ... д-ра. эконом. наук: 08.00.01 / Д.Б. Кадыров.– Воронеж, 2003.- 36 с.

2.Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 6.11.1994.

3.Нархҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– 160 с.

4.Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.– 414 с.

5.Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020.– 495 с.

6.Саидов Р.Н. Методологические вопросы исследования уровня жизни населения Таджикистана и потребительских цен. / Р.Н. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально – экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2017. – №2/4 (Част II). – С. 74 – 80.

7.Саидов Р.Н. Оценка жизнеспособности источники формирования доходов населения в Республике Таджикистан / Р.Н.Саидов // Финансово-экономический вестник Таджикского государственного финансово-экономического университета.– Душанбе, 2020. – № 4 (24). – С.122-129.

8.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 . – Душанбе. – 2016. – 88 с.

9.Маъдиев, С. Проблемы статистико-эконометрического анализа и управления налогового бремени на уровне малых предприятий Республики Таджикистан / С. Маъдиев, А. Н. Нурализода, У. М. Вохидов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 4(67). – С. 252-262. – EDN UCPJSS.

10. Сулаймонзода, Ш. Ф. Рушди бизнес-хизматрасонӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва ҳукумати электронӣ / Ш. Ф. Сулаймонзода, А. Н. Нурализода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 4-1(53). – P. 63-72. – EDN VDVVZA.

УДК 631.115.11

АҚОИД ВА ТАЪЛИМОТИ ИҚТИСОДИ ИСЛОМӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Алишоев Хуршедшоҳ Ҳасратшоевич – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи молия ва андозбандии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистона; кучаи. Борбад, 48/5. 734055, ш. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

Дар мақолаи мазкур ақоид ва таълимоти иқтисоди исломӣ дар замони муосир ба таври бояду шояд шарҳ дода шудааст. Асосан ба паҳлӯҳои рушди иқтисоди исломӣ, ки он ҳамчун омилҳои асосии пешрафти иқтисодиёти муосир ба ҳисоб меравад, диққати махсус дода шудааст. Инчунин иқтисоди исломӣ аз нигоҳи таърих ва замони имрӯза, принципҳои

фаъолияти иқтисоди истолмӣ ва даромадҳои он дар баъзе низомҳои иқтисодӣ муқоиса ва баррасӣ карда шудааст. Вобаста ба пешбурд ва дурнамои рушди иқтисоди исломӣ дар ҷаҳони муосир пешниҳодҳои мушаххас дода шудааст.

Калидкалимаҳо: иқтисодиёт, иқтисодиёти исломӣ, банк, банкдори исломӣ, молия, молияи исломӣ, низоми молияи исломӣ, тақтисодиёти тавҳидӣ, суғуртаи исломӣ, иҷтимоиёт, рушди иқтисодӣ ва ғайраҳо

ВЗГЛЯДЫ И УЧЕНИЯ ИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННОСТИ

Алишоев Хуршедшоҳ Хасратшоевич - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой «Финансов и налогообложение» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана; пр. Борбад, 48/5. 734055, г. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

В этой статье правильно объясняются взгляды и учения исламской экономики в наше время. В основном особое внимание уделено аспектам развития исламской экономики, которая рассматривается как главный фактор прогресса современной экономики. Также сопоставлены и обсуждены исламская экономика с точки зрения истории и современности, принципы исламской экономики и ее доходы в некоторых экономических системах. Были высказаны конкретные предложения относительно продвижения и перспектив развития исламской экономики в современном мире.

Ключевые слова: экономика, исламская экономика, банк, исламский банкинг, финансы, исламские финансы, исламская финансовая система, монотеистическая экономика, исламское страхование, социальная работа, экономическое развитие и т. д.

VIEWS AND TEACHINGS OF ISLAMIC ECONOMICS IN MODERN TIME

Alishoev Khurshedshkh Hasratshoevich - candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of "Finance and taxation" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan; Borbad Ave., 48/5. 734055, Dushanbe. Tel: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

This article correctly explains the views and teachings of Islamic economics in modern times. Basically, special attention is paid to aspects of the development of Islamic economics, which is considered as the main factor in the progress of the modern economy. Islamic economics from the point of view of history and modernity, the principles of Islamic economics and its income in some economic systems are also compared and discussed. Specific proposals were made regarding the promotion and prospects for the development of Islamic economics in the modern world.

Keywords: economics, Islamic economics, bank, Islamic banking, finance, Islamic finance, Islamic financial system, monotheistic economics, Islamic insurance, social work, economic development, etc.

Дар раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва тезу тунд шудани муносибатҳои бозорӣ низомҳои гуногун ва нави иқтисодӣ мувофиқи талаботи замони пайи ҳам заминаи гузашта барои пешрафти иқтисодӣ – иҷтимоии ҷомеа хизмат менамоянд. Низомҳои иқтисодӣ исломӣ ва ё иқтисодиёт аз нигоҳи ислом яке аз чунин низомҳои ба шумор меравад, ки дар охири асри XX

ва аввалҳои асри XXI ҳамчун низоми идоракунии иқтисодӣ якҷанд мамлакатҳо ба шумор рафта баҳри пешрафти иқтисодии онҳо то ба имрӯз хизмат намуда истодааст.

Албатта ин назария бо равиш ва принципҳои худ аз дигар низомҳои иқтисодӣ фарқияти кулӣ дошта мақсади он пешрафти ҷамъиятӣ ва баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли ба шумор меравад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло ба андешаи мо якҷанд принципҳои асосии иқтисоди муосири исломиро инчӯ дарҷ менамоем:

1. Манъ будани ғоизи қарз. Аслан дар ислом ситонидани ғоиз аз қарз ҳаром аст. Яъне ба андешаи мо мувофиқи иқтисоди исломӣ танҳо бо меҳнати ҳалол гирифтани даромад иҷозат дода мешавад. Илова бар ин, дар иқтисоди воқеӣ ин мамнӯъият бидуни вайрон кардани қонунҳои шариат бекор карда мешавад. Хариди дукарата анҷом дода мешавад. Масалан: шахсе, ки қарз мегирад, дар як вақт аз қарздиҳанда, масалан, китобро барои 130 воҳиди шартӣ меҳарад. Дар охири мӯҳлати қарз, ӯ ин китобро ба қарздиҳанда ба маблағи 100 воҳиди шартӣ мефурушад. Ҳамин тариқ, қарздиҳанда ғоизи худро мегирад.

2. Ҳавола

“Ин яке аз низомҳои интиқоли пулӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи он дар як гушаи дунё ҳавалодар ба як шахс забонхати расмӣ меод, ки вай маблағро қабул намудааст, дар китъаи дигар ба ивази ин забонхати расмӣ аз дигар ҳавалодар пул мегирифт. Ин низом дар асрҳои миёна ихтироъ шуда буд, аммо ҳоло ҳам эътибор дорад. Танҳо ҳоло воситаҳои муосири алоқа барои тафтиши ҳақиқии забонхат истифода мешаванд. Табиист, ки низоми ҳавалодар чун қоида робитаҳои дохилии оилавӣ дорад.

Имрӯзҳо ҳавола дар муносибатҳои муосири иқтисодӣ мавқеи худро пайдо намудааст. Ҳавола дар арабии муосир вобаста ба контекст чунин маъноҳоро дорад: «интиқол», «чек», «вексел». Шахсе, ки нияти интиқоли пулро ба минтақаи дигар дорад, ба миёнарав (ҳаваладар) муроҷиат мекунад. Вай бо ҳамкасби худ дар минтақаи зикршуда тамос мегирад (тавассути телефон, факс, почтаи электронӣ) ва дар як муддати кӯтоҳ (аз ҷанд дақиқа то ҷанд рӯз) гирандаи маблағ метавонад бо номгузории рамзи махсус (ба истилоҳ "рамзи эътироф"), интиқолро бо пули миллӣ ё бо асъоре, ки он фиристода шудааст, қабул кунад.

Ҳамин тариқ, фиристандаи интиқол комиссияи интиқолро сарфа мекунад (маблағи комиссияи ҳаваладор аз 1 то 3% фарқ мекунад)⁴, ҳаваладар - андозҳо⁵ ва гирандаи интиқол - аз рӯи қурби асъор, зеро асъор қонунгузории бисёр мамлакатҳои Шарк либералӣ нест. Илова бар ин, ҳавала нисбат ба интиқоли пулҳои муқаррарӣ бартариҳои зеринро дорад:

1. Набудани ягон ҳуҷҷате, ки ҳам барои муҳочирони ғайриқонунӣ, ки меҳондорона даромади худро ба оилаҳои худ фиристанд ва ҳам барои гирандагони интиқол, ки аксар вақт дар расмӣ бонкӣ таҷриба надоранд, қулай аст. Дар баробари ин, ҳаваладар ҳамеша барои муштариён дастрас аст, баръакс бонк, ки метавонад рӯзи истироҳат дошта бошад;

2. Суръати интиқол (чун қоида, пулро на дертар аз рӯзи дигар гирифтани мумкин аст);

3. Бо дарназардошти суннатҳои бисёр халқҳо, ки дар он ҷо қонун бояд ҳарчи қамтар бо ҷаҳони беруна, бахусус дар сурати набудани шавҳар тамос бигиранд. Масалан, агар шавҳар барои қор ба кишвари дигар рафта бошад, ҳаваладор, ки пулро ба хонаводааш мерасонад, метавонад дар иртибототи зан бо ҷаҳони беруна низ миёнарав бошад.

⁴ Дар баъзе мавридҳо, ҳаваладор метавонад ё маблағи рамзии комиссияро талаб кунад ё онро пурра бекор кунад, аз фарқияти қурби асъор ғоид ба даст меорад.

⁵ Бояд қайд кард, ки барои аксари ҳавладорҳо амалиёти ҳавола намуди асосии тиҷорат нест.

Дар хусуси худӣ ҳаволадор бошад, онҳо уҳдадорихоӣ худро дар назди ҳамдигар бо пул, мол ё хизматрасонӣ иҷро мекунанд. Масалан, ҳаволадаре, ки дар як кишвар истиқомат мекунад (қарздор) метавонад қарзи худро бо маблағгузории содирот ба кишвари дигаре, ки дар он ҳаволадор ҷойгир аст, ки дар ин маврид ҳамчун воридкунанда ё миёнарав баромад мекунад, пардохт намояд.

Ба ғайр аз арабҳо ҳаволаро дигар халқҳо низ эътироф менамоянд, ба монанди: Чиниҳо, ки ҳаволаро «фей цянь» (аслан «пули парвозкунанда», - ё «фей қван») меноманд), Ҳиндуҳо онро «хундӣ» ном мебаранд, Филиппинҳо бошанд истилоҳи "каррион" - ро истифода мебаранд ва ғайра. Бо вучуди ин, ҳавала дар Шарқи Араб ва Осиёи Ҷанубӣ маъруфияти бештар пайдо кардааст. Бо истифода аз техникаи ҳаволӣ, аврупоӣҳо аввалин бонкҳои тижоратӣ ё сармоягузориро таъсис доданд [1].

Дар ҷаҳони муосир ҳавала дар Покистон, Ҳиндустон, Филиппин ва як қатор кишварҳои Африқо паҳн шудааст. Интиқоли пул ба ин ҷо аз кишварҳои Амрико, Аврупои Ғарбӣ ва кишварҳои Халиҷи Форс ворид мешавад. Аммо, интиқолҳо низ метавонанд ба самти муқобил раванд. Пас, агар падаре, ки дар кишваре зиндагӣ мекунад, ки қонунгузории саҳти асёр вучуд дорад, ки содироти асёри хориҷиро ба хориҷа маҳдуд мекунад, меҳодад ба писараш, ки дар Англия таҳсил мекунад, пул фириштад, ҳатман аз хидмати ҳаваладар истифода хоҳад кард.

Дар ҳамин ҳол, мутахассисон хуб медонанд, ки аз байн бурдани ҳаволӣ метавонад ба иқтисоди кишварҳои зарари ҷуброннашаванда расонад, ки аксари гирандагони пуле, ки аз тариқи ин низом гирифтаанд, ба сар мебаранд. Аз ин рӯ, масъала на дар бораи аз байн бурдани низоми ҳаволӣ (ки имрӯз аслан ғайриимкон аст), балки дар бораи ташкили низоми назорат аз болои он меравад.

Моделҳои иқтисодии исломиро дар мафҳуми умумӣ метавон ба якҷанд муқаррароти концептуалӣ баробар, ки дар қонфронси илмӣ-амалӣ оид ба проблемаҳои низоми иқтисодии ислом, ки моҳи ноябри соли 1988 дар Тунис таҳти сарпарастии Лигаи давлатҳои араб баргузор гардид, ифода карда шуд:

1. Соҳиби қомил ба ҳар ҷизе, ки дар дунё вучуд дорад, танҳо аз он Аллоҳ аст. Инсон танҳо ба сифати амонатгузори сарват ва неъматҳои дар ихтиёраш буда амал мекунад;
2. Ҳар қоре, ки инсон дар дунё анҷом медиҳад, бо ризоият ва илми Аллоҳ сурат мегирад;
3. Моликияти хусусӣ, ки ислом онро муқаррар кардааст, бо усулҳои шаръии тасарруф, сарфи маблағ ва пардохти қарзи молӣ маҳдуд аст;
4. Тартиби иқтисодӣ дар ислом мувозинатро бо адолати иҷтимоӣ муттаҳид мекунад [2].

Аз боло, мавқеи сеюм ҷолибтарин аст. Аввалан, ислом моликияти хусусиро ҳамчун баракати Худо эътироф мекунад. Ва аз ин рӯ, он муқаддас аст. Ин «иқтисоди исломиро» ба «ахлоқи протестантӣ» наздик мекунад. Аммо фарқиатҳо низ мавҷуданд. Пеш аз ҳама, онҳо ба манъи ҷамъоварии ғоиз дар ислом дахл доранд. Тибқи таълимоти расмӣ исломӣ, ғоиз ва аз ин рӯ қарз манъ аст. Аз ин рӯ, механизми асосии сармоягузорию назарияшиносони исломӣ на қарз, балки сармоягузорию мустақими маблағҳои худӣ ба қорхонаҳои иқтисодӣ мешуморанд. Аммо олами ислом аз манъи ғоиз гузаштанро ёд гирифтааст.

Бояд гуфт, ки ҳама гуна тижорати истеҳсоли қонунӣ ҳисобида мешавад. Дар ислом аз имкони истисмори қорғарони қироя ғап нест. Муқаррароти шабеҳ ба тижорат татбиқ мешавад, агар он "хусусӣ" бошад, яъне. бе вазнашӣ ва ҳисобу қитоб истеҳсол қарда мешавад. Дар ислом мафҳуми «риба» - ғоидаи нодуруст қорӣ шудааст. Ғумон меравад, ки риба танҳо дар муомилоти молии риба сурат мегирад; истеҳсол ва савдо аз «риба» озод аст. Ҳарчанд муҷозоти "ононе, ки риба меҳуранд" дар Қуръон бисёр бузург аст.

Ниҳоят, чорумин муқаррароти дар боло зикршуда кӯшиш мекунад, ки озолии соҳибкорӣ бо адолати иҷтимоӣ созгор шавад. Ин мушкилро бояд “иқтисоди исломӣ” бо кумаки “закот” – андозаи ҳатмӣ аз даромад ҳал кунад, ки ҳама бояд пардохт кунанд. Закот як навъ садақаест, ки аз сарватмандон ба ғайрон дода мешавад. Ба ҳамин тариқ, ислом кушиш намекунад, ки камбудии тарзи истеҳсолоти капиталистиро катъиян бартараф намояд; вай мисли таълимоти ҷамъиятии католикҳо умед дорад, ки зиддиятҳои байни синфҳои соҳибмулкҳо сабук кунад.

“Иқтисоди исломӣ” маҳсули талошҳои ҷандинсолаи диншиносони мусалмон дар тафсири Қуръон аст. Воқеан, Қуръон соҳиби молу мулкҳо манъ накардааст, балки тақозо мекунад, ки молу мулк набояд барои вучуди худ мақсад гирад:

«Ҳар чӣ ба ту дода шавад, моли дунё ва ороиши он аст; Ва он чӣ назди Худо, беҳтару поянда аст. Магар ба худ намеомадӣ?» (Қуръон, 28:60).

Варианти вижаи “иқтисоди исломӣ” дар Либия таҳти раҳбарии Муаммар Қаззофӣ амалӣ шуда буд. Ин шахсият, ки айни ҳол ба шаҳодат расидааст соли 1969 қудратро ба даст оварда, то лаҳзаҳои охири умр онро ҳифз кардааст. Вай «Китоби сабз» — манифести сотсиализми исломиро навишт, ки аз соли 1977 дар амал татбиқ карда мешавад. Дар Либия расман ҳукумат ё ҳизб вучуд надошт. Дар он ҷо тамоми аҳолии калонсол дар съездҳои халқии дараҷаҳои гуногун иштирок мекарданд. Либия аз ҷиҳати иқтисодӣ як давлати корпоративӣ аст. Коргарон аъзоёни шӯрои директорони корхонаи хусусӣ мебошанд. Сектори давлатӣ ҳеле қавӣ буд. Давлат манзил сохта, бепул таълим меод. Даромади боигарии асосии Либия — нафть ба ҳар кас тақсим карда мешуд ва ҳар як сокини он дорой суратҳисоби махсуси банқӣ буд.

Оғози баҳсҳо дар бораи он, ки чӣ гуна метавон таълимоти исломро бо моделҳои амалии иқтисод муттаҳид кард, аз охири солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-ум оғоз мешавад. Аз охири солҳои 70-ум консепсияи иқтисоди исломӣ дар ҷаҳон ба лоиҳаҳои дигаргунсозии иқтисодӣ дар саросари ҷаҳон мусулмонӣ инкишоф меёбад. Ва агар то он вақт олимони мусалмон тамаркуз ба моделҳои иқтисодии Ғарбро афзалтар донистанд, солҳои 70-ум бо бозгашт ба арзишҳои исломӣ ҳос аст. Дар солҳои 80-ум. Эрон, Покистон, Судон барои дар амал татбиқ намудани ғояҳои исломӣ (аз ҷумла тавассути исломикунонии иқтисод) талош кардаанд. Дар таҳияи модели иқтисоди мусулмонӣ диншиносони Покистон, Миср, Арабистони Саудӣ ширкат варзиданд. Кӯшишҳои таъсиси иқтисоди исломӣ ё унсурҳои алоҳидаи он дар ҷаҳорҷӯби Созмони Конфронси Исламӣ (СҲИ), инчунин дар заминаи ғайридавлатӣ сурат гирифтанд.

Масалан, агар соҳаи суғуртаро гирем, пас дар Хартум (Судон) ҳануз соли 1978 дар сохтори СБМ Институти суғуртаи мутақобила таъсис дода шуда буд, ки он барои танзими муносибатҳо дар соҳаи намудҳои иҷозатдиҳии суғурта дар баъзе мамлакатҳо пешбинӣ шудааст.

Мафҳуми низомии иқтисодии исломӣ ва ҳуқуқҳое, ки аз он бармеоянд, дар Ёлломияи умумиҷаҳонии ҳуқуқи башари исломӣ ҷамъбаст шудаанд:

1. Ҳамаи одамон дар ғайолияти иқтисодии худ ҳуқуқи истифодаи сарватҳои табииро доранд. Ин неъматҳост, ки Худо ба манфиати тамоми башарият додааст;
2. Ҳамаи одамон ҳақ доранд, ки ризқу рӯзии худро мувофиқи қонун (шариат) ба даст оранд;
3. Ҳар як шахс ҳуқуқ ба молу мулк дорад, ки ба он алоҳида ё якҷоя бо ашхоси дигар тааллуқ дорад. Милликунонии баъзе воситаҳои иқтисодӣ аз нуқтаи назари манфиати ҷамъиятӣ қонунӣ аст;

4. Ба камбизоатон як қисми муайяни дороии сарватмандон, ки аз рӯи «закот» муқаррар карда шудааст ва мувофиқи қонун чудо мешавад, ҳуқуқ дорад;

5. Тамоми воситаҳои истеҳсолот бояд ба манфиати тамоми уммат истифода шаванд, ба эътибор нагирифтани ва нодуруст идора кардани онҳо манъ аст;

6. Барои таъмини рушди иқтисодӣ мутавозин ва ҳифзи ҷомеа аз истисмор, шарияти исломӣ инҳисорӣ, ғайолияти тижорати аз ҳад маҳдудкунанда, рибо, истифодаи ҷораҳои иҷборӣ дар муомилот ва нашри таблиғи бардуруғро манъ кардааст;

7. Ҳама намудҳои ғайолияти иқтисодӣ дар ҷомеа иҷозат дода мешавад, агар ба манфиатҳои ҷомеа (уммат) зиён нарасонанд ва қонуну арзишҳои исломиро вайрон наkunанд» [3].

Тибқи таълимоти исломӣ, асоси ба даст овардани захираҳои моддӣ (аз ҷумла пул) меҳнат аст: «Ба ривояти Рифоъ ибни Рофиъ:» Боре аз Паёмбар (с) пурсиданд: «Қадоме аз харидҳо беҳтар аст?» Гуфт: «Одам бо меҳнати дастонаш чи ба даст овардааст, инчунин савдои нек ба у овардааст». Дар Қуръон калимаи кор (ал-амал) дар 360 оят зикр шудааст ва муроди ӯ он - ал-фиъл дар 109 ояти дигар омадааст [4]. Ҳамаи байтҳои боло зарурати меҳнатро таъкид мекунанд. Бесабаб нест, ки исломро «дини амал» меноманд.

Кор дар мафҳуми ислом ҷузъи ҷудонашавандаи дин аст. Қасе, ки ҳалол кор мекунад, сазовори таърифи олист. Инсон натиҷаи қораширо на танҳо дар дунё, балки дар умри охират низ эҳсос мекунад ва ҳеҷ қораш аз Худованд пинҳон намононад (99: 6-8).

Кор ҳамзамон ҳуқуқ ва вазифа аст. Ислом ба инсон ҳуқуқ медиҳад, ки намуди ғайолиятеро, ки ба ӯ маъқул аст, интиҳоб кунад. Одам бошад, бояд талаботи ҷамъиятро ба ин ё он ихтисос ба назар гирад. Ҳамин тариқ, дар ҷомеаи гурусна ва ғақирӣ ниёзманд ба истеҳсолкунандагони маводи ғизоӣ қасби зарғарӣ қомилан беғоида хоҳад буд.

Ҳар гуна қори бесамарро шарият манъ кардааст. Гузашта аз ин, бовар доранд, ки меҳнати беғоида боиси қуфр мегардад [5]. На фақат бошууруна, балки бекористии маҷбурӣ низ ташвиқ карда намешавад. Аз ин ру, беҳтар аст, ки ҷомеа ба қамбағалон дар шакли ёрдампулӣ қумак надихад, балки бо назардошти хоҳиши онҳо имқоният диҳад, ки рузғори худро худашон ба даст оранд, яъне меҳнатро пешаи худ намоинд.

Ҳамаи одамон ба меҳнат ҳуқуқи қаробар доранд. Аммо қорфармо бояд сифатҳои шахсии инсонҳоро, ки дар ҷустуҷӯи қор ҳастанд (истеъдод, таҷриба, майл, малақа) ба назар гирад. Меъёри асосии қоргари хуб ҳосилнокии меҳнат ва қарои ҷамъият қоиданок будани меҳнати ӯ мебошад.

Ислом инчунин қасонеро, ки бо сабаби синну сол ва ё ба иллати маъюбии қисмонӣ қобилияти қор надоранд, ҳифз мекунад (2:110, 2:254, 9:60, 73:20 ва ғайра).

Манбаи дигари даромади хайрия ин гирифтани арзишҳои моддӣ дар натиҷаи бастанӣ муомилаҳои аз қониби шарият эътирофшуда (ҳадя, мерос, хариду қурӯш ва ғайра) мебошад. Ҳамин тариқ, ҳуқуқи молиқият аз як шахс ба шахси дигар мегузарад.

Ростқавлӣ шартӣ аввалини иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ мебошад. Дар қаҳони имруза, махсусан дар миқёси иқтисодиёти қаҳонӣ, диққат ба софдилонаи шарикон бояд бо маълумоти объективӣ дастгирӣ карда шавад. Ин ҳолат қарои ниҳодҳои молии исломӣ мушкилоти қиддие ба миён меорад, ки ақсар вақт қарои дарёфти маълумоти зарурӣ дар қарои шарикӣ эҳтимолӣ вақт ва пули зиёд сарф мекунанд. Ҳамаи гуфтаҳои боло ба ширкатҳои суғуртаи исломӣ низ тааллуқ доранд, ки қарои дуруст арзёбӣ кардани хатарҳои эҳтимолӣ бояд на танҳо дар қарои лоиҳаҳо, ки муқофотҳои суғуртавии гирифташуда сармоягузорӣ мешаванд, балки дар қарои худӣ суғуртакунандагон низ маълумот гиранд.

Тавре зикр гардид, тибқи шариат шахс танҳо мудири молу мулки Худованд аст, ки бояд ба дороии худ бодикқат муносибат кунад. Ин асло маънои онро надорад, ки вай метавонад онро ба ганҷ табдил диҳад, барои пул сарфа кунад. Сарвати зиёдатии моддие, ки дар ихтиёри фард аст, бояд ба манфиати тамоми уммати мусалмон (уммат) истифода шавад.

Гумон меравад, ки шахсе, ки барои таъмини хонаводааш заҳмат мекашад, аз он касе, ки тамоми рӯзхоро ба намоз сарф мекунад ва ниёзҳои хешовандонашро фаромӯш мекунад, дар назди Худо бештар писанд аст [5].

Сарватҳои моддии диндорон набояд барои зарари дигарон истифода шаванд. Ва дар он ҷое, ки дар байни мардум нобаробарии молу мулк вучуд дорад, замина барои истисмори инсон аз ҷониби инсон фароҳам оварда мешавад, ки ин аз назари ислом қобили қабул нест. Бинобар ин, ихтиёрдории сарвати ҷамъшуда бояд ба манфиати шахсони дигар маҳдуд карда шавад. Масалан, Ҷаҳири маъруфи ҳанбалӣ ибни Қудома оид ба баъзе навъҳои сарватҳои табиӣ навиштааст, ки касе, ки бори нахуст дар замини бесоҳиб маъдан пайдо кардааст, ҳаққи аввалиндарачаро дорад, ки эҳтиёҷоти худро аз ҳисоби он қонеъ гардонад. Аммо ӯ набояд дигаронро фаромӯш кунад - ба онҳо низ имкон додан лозим аст, ки сарватҳои табиӣ барои эҳтиёҷоти худ истифода баранд, зеро ҳама одамон ба сарвати Худо ҳақ доранд [6]. Зарур аст, ки агар имкон бошад, барои ҳар он чизе, ки Худованди Мутаол ба мардум додааст, баҳрае пайдо кард. Беътиноӣ аз неъматҳои Аллоҳ ба маънои ношукрӣ ба иҷозаҳои Ёст [5].

Илова бар ин, ислом бо мақсади маҳдуд кардани сарват ва ба роҳ мондани тақсими одилонаи маҳсулоти иҷтимоӣ бочҳо ва андозҳои ҳатмӣ (закот, хумс) ва инчунин он чизҳоро, ки пардохти онҳо ба ихтиёри соҳиби амвол воғузур шудааст (инфақ) муқаррар кардааст.

Бесамар ва ғайрмақсаднок сарф кардани пул низ маҳкум карда мешавад. Шахсе, ки пулро исроф мекунад, метавонад сафех эътироф шавад, яъне аз ҷиҳати кор кардани пул хабардор нест. Молу мулки ин шахс метавонад таҳти васояти ҷамъият ё намояндагони он бошад.

Дигар ин ки агар шахс ба мардум (аз ҷумла аз ҷиҳати молӣ) бе интизори подош аз онҳо, балки танҳо бо мақсади ризогии Аллоҳ кумак кунад. Чунин ғайриқонунии танҳо даромади хайрхоҳро афзун мекунад ва раҳмату баракати Худованд дар ҳама муомилоти шаръии ин шахс (мафҳуми «барак») мавҷуд аст. Аммо агар дар роҳҳои ба даст овардан, соҳиб шудан ва тасарруф кардани моли худ аз роҳи рост дур шавад, ин ғайри қобили қабул ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми «барак» як навъ анғезаи моддӣ ва ҳамзамон маънавӣ барои анҷом додани корҳои дуруст (аз ҷумла дар соҳаи иқтисодӣ) мебошад. Хоҳиши ба даст овардани «барак» на танҳо ба шахс, балки ба тамоми уммат дахл дорад [7]. Қуръон мӯъминонро ташвиқ мекунад, ки дар анҷом додани аъмоли нек ба мусобиқот бираванд (23:61). Ҳуқуқшиносон дар ин ҷо иҷозаи рақобати иқтисодиро (албатта, ҳалол) аз ҷониби Аллоҳ мебинанд [7].

Пул бояд ҳамеша дар муомилот бошад. Соҳиби маблағҳои зиёдатӣ бояд ба ниёзҳои ҷомеа тавачҷӯх кунад, то сармояи худро моҳирона ва ба нафъи ҷомеа истифода барад.

Ислом табодули маблағҳои аз рӯи арзиши номиналӣ баробар набуданро иҷозат намедихад (чунон ки дар муомилоти қарзӣ), истифодаи захираҳо, агар иттиҳодияи онҳо зарур бошад, тавассути иштироки ҳиссагии соҳибони онҳо дар ғайри сурат мегирад ва зарари қарздорони тижоратиро ба роҳ монда. Ғайриқонунии иштирокчиён бевоқифа ва пулро аз натиҷаи ниҳонии амалиёти ба нақша гирифташуда, дурустии баҳодиҳии даромади пешбинишуда, дурнамои вазъи ин сегменти бозор, қобилияти идоракунии ва соҳибкории шарикони тижорат вобаста аст. Ҳамаи ин ба ғайриқонунии ширкатҳои суғуртаи исломӣ қарбон дорад.

Тафовути асосии ҷаннии молияи исломӣ ва модели бартари ҷаҳонро метавон ба радди ғоизи қарзҳо қоҳиш дод. Ин ба иқтисоддонҳои мусулмон имкон медиҳад, ки ба ҷои ҷунин абзоре ба мисли «нари пул», ки зери таъсири шумораи зиёди омилҳои субъективӣ ва сирф тахминӣ қарор дорад, категорияи бештар қобили қабули «самаранокии сармоя»-ро ҷорӣ кунанд. Захираҳо, ки ба суръати даромад бевосита нигаронида шудаанд, ба он бахшҳои иқтисодӣ ворид мешаванд, ки иқтисодӣ онҳо аз ҷониби бозор бештар мусбат арзёбӣ мешавад.

Маблағгузорӣ аз ҳисоби маблағҳои худӣ ё ҷалби маблағ тавассути иштироки мустақим дар сармоя асоси низоми иқтисодии исломӣ мебошад. Дар вақтҳои охир ақидае зиёд шуда истодааст, ки ояндаи молияи қорхонаҳо дар маблағгузорӣ аз ҳисоби маблағҳои худӣ — бар ҳилофи маблағгузори қарзи аз ислом бегона (тавассути қарзи анъанавии бонки) мебошад [8]. Аз ин рӯ, назарияи иқтисодии мусулмонон дар асри 7. ки ин постулатро ба миён гузоштааст, бешубҳа, сазовори омузиши бодикқат аст, махсусан дар шароити вақтҳои охир пурзур шудани таъсири маҳдудиятҳои ахлоқӣ ба ғайрияти инсон ба равандҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёти ҷаҳон мебошад.

Ба ақидаи як қатор муҳаққиқони мусулмон, иқтисодиёти «омехта»-и исломӣ бисёр камбудиро, ки ба низомҳои сотсиалистӣ ва капиталистӣ хосанд, инчунин моделҳои иқтисодие, ки дар заминаи онҳо офарида шудаанд, бартараф кардааст. Ислом моликияти хусусӣ, давлатӣ ва кооперативиро эътироф мекунад. Асоси ғайрияти истеҳсоли меҳнат аст, на сармоя. Аз ин лиҳоз, дар бисёре аз асарҳои уламои исломӣ ақидаи вобастагии танҳо ба ҷамъшавии сармоя табдил додани раванди рушди иқтисодӣ ғайри қобили қабул дониста мешавад [3]. Дар ҳамин ҳол, пажӯҳишгарон гоҳо фаромӯш мекунанд, ки худӣ модели иқтисодии исломӣ, ки ҳоло дар ҳоли таҳия қарор дорад, бештар ба танзими раванди тақсирот нигаронида шудааст, на тавлид, ки доираи имконоти онро ба таври қобили мулоҳиза танг мекунад.

Ахиран бисёре аз иқтисоддонҳо ва молияшиносони мусулмон ба ин натиҷа расидаанд, ки иқтисоди исломӣ дар шакли ҳолис танҳо дар ҷаҳорҷӯби уммат қобили қабул аст (ва ҳатто дар он вақт бо таваққуфҳои зиёд), вале на дар мизони равобити иқтисодии ҷаҳонӣ. Эҷоди як низоми иқтисодии худмӯхтори исломӣ маънои қомилан дур шудан аз ҳамқорҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва тиҷоратӣ аст, ки дар ҷаҳони муосир ғайриимкон аст, ҳамчунон ки идомаи нодида гирифтани он ниҳодҳое, ки дар Ғарб дар тӯли садсолаҳо вуҷуд доранд ва барои онҳо, имконнопазир аст.

Ақсарияти кишварҳои исломӣ пайвастан ба Созмони умумиҷаҳонӣ савдо (СУС)-ро ҳадафи стратегияи худ медонанд. Бархе аз кишварҳо ахиран нозирӣ ин созмон шудаанд, боқимондаҳо аслан омодаи пайвастан ба ин созмон ҳастанд. Ҳамзамон, напарҳезӣ маҳкум кардани “талаботи сиёсии пинҳонӣ” ҳангоми шомил шудан ба СУС (талаботи ба истилоҳ “СУС плюс”, исрор ба риояи шартҳои СУС барои кишварҳои узви иттиҳодияҳои дигари иқтисодӣ) буд.

Муҳимтарин зуҳуроти равандҳои навсозии иқтисодиёт, ки дар даҳсолаи охир ба амал меоянд, ҷаҳонишавӣ, яъне афзоиши объективӣ вобастагии ҳамдигар дар ҷаҳони муосир мебошад. Харақати босуръати навигарии технологӣ, иҷтимоӣ ва илмӣ, ахборот, ҷараёни молиявӣ, низомҳои нави инфрасохтор (масалан, қубурҳои нафту газ ва ғайра). Харақат ё ҳатто аз нав тақсир кардани ҳамаи ин ҷараёнҳо, махсусан сармоя ва иттилоот, механизмҳои идорақунӣ сарҳадҳои миллиро эътироф намекунанд ва ин сарҳадҳо, дурусттараш ба вазъи иқтисодиёти милли танҳо ба суръати ин харақат таъсир мерасонад. Бесамар будани зуҳуроти

сохти сотсиалистӣ, ба таври васеъ гузаштан ба принципҳои хоҷагидорӣ, ки дар мамлакатҳои тараққиқарда инкишоф ёфтаанд, барои решакан кардани идеяҳои ҳаракат ба суи ҷаҳонбинии иқтисодии ҷаҳонӣ ва ҳатто муттаҳид намудани он низ замина гардиданд. Созмонҳои байналмилалӣ, пеш аз ҳама СММ, ХБА, Бонки Ҷаҳонӣ, НАТО дар ташкили тартиботи ҷаҳонӣ, аз ҷумла низоми иқтисодӣ нақши бештаре мебозанд. Аксари кишварҳои ҷаҳон ба усулҳои бозории рушд гузашта, бо истифода аз ресептҳо ва воқеан таҳти назорати ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ (ба мисли ХБА ва Бонки Ҷаҳонӣ, ки таҳти назорати ИМА) қарор доранд. Баръалотарин зухуроти ақоид ва равандҳои ҷаҳонишавӣ равандҳои иқтисодӣ ва пешбурди сиёсати иқтисодӣ дар ҷаҳон дар солҳои 1997-1999 буд. Анҷумани иқтисодӣ дар Давос соли 1999 таҳти шиори "идоракунии ҷаҳонишавӣ" баргузор шуда буд. Аз ин лиҳоз, таҷрибаи фаъолияти низоми иқтисодии исломӣ ва имкони пайвастанӣ он ба раванди ҷаҳонишавӣ таваҷҷуҳи хоса дорад.

Консепсияи иқтисодии исломӣ ё модели рушди исломӣ ду нуқтаро дар назар дорад:

1. Ин модел танҳо дар шароити ҳукмронии исломӣ амалӣ мешавад,
2. Он бояд принципҳои анъанаҳои иқтисодии исломиро дар бар гирад.

Намунаи таъбиқи ин ду омил дар замони мо рушди иқтисодӣ дар шароити шакли давлатдорӣ исломӣ мебошад, ки онро Ҷумҳурии Исломии Эрон (ҶҲИ) муаррифӣ мекунад.

Таълимоти иқтисодии исломӣ хеле мураккаб аст, зеро дар он мафҳумҳои соф иқтисодӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ бо ҳам зич алоқаманданд. Таваҷҷуҳи асосӣ дар низоми иқтисодии исломӣ ба вазъи муносибатҳои инсонӣ дар ҳаёти иқтисодӣ, ба принципҳои ахлоқии муносибатҳои иқтисодӣ, ки бояд ба аҳдофи шукуфоии ҷомеаи исломӣ ҳамчун як ҷомеа мусоидат кунад, ҷалб карда шудааст ва ҷалб карда мешавад. Дар ин назари иқтисодӣ ҳамчун ҷузъи органикии тамоми организми ҷамъияти исломӣ принсипи «таъҳид» зоҳир мегардад. Принсипҳои сирф иқтисодии исломиро метавон ба чанд масъалаи моликият, андозҳои исломӣ («за-кат» ва «хумс»), манъи рибо ва ғоизҳои бонкӣ, фаъолияти вақфҳо ва фондҳои исломӣ коҳиш дод. Тафсири мафҳуми моликият дар маҷмӯъ аз ҷониби ислом, ҳуқуқи моликияти уммат, давлат ва шахс ба сарватҳои табиӣ, ба молу мулк, аз ҷумла пуле, ки дар рафти фаъолият ба даст омадааст, аҳамияти хоса дорад. Бояд гуфт, ки ин мафҳум дар тули қариб 14 аср, ки аз замони пайдоиши ислом гузашт, хеле инкишоф ёфтааст. Холо ин принцип яке аз муҳимтарин аст. Ҳамин тариқ, анъанаи иқтисодии исломӣ ба принсипи асосии ҷомеаи муосири саноатӣ муҳолиф нест. Ва мамнӯбиятҳои исломӣ дар мавриди истифодаи моликияти хусусӣ бар зарари манофеи уммат на ҳуди моликият, балки истифодаи онро маҳдуд мекунад.

Ҷаҳеи суннатӣ (пеш аз ҳама Ҳофиниён) зарурати моликияти хусусиро асоснок карда, муътақиданд, ки он бо ибораи Қуръон собит шудааст: «Худо ҳар чиро, ки дар рӯи замин аст, барояшон офаридааст» (Қуръони II, ояти 27). Шариати муқаддас ба ҳар як мусулмон ҳуқуқ медиҳад, ки ҳар гуна молу мулки манқул ва ғайриманқулро ба даст оварад.

Ҳуқуқшиносони мусулмон категорияҳои молу мулкero муайян кардаанд, ки метавонанд ба ҳуқуқи моликияти хусусӣ бошанд. Пеш аз ҳама, ба он кубокҳои ҳарбӣ, маҳсулоте, ки бо меҳнати худ аз истифодаи сарватҳои табиӣ ба даст оварда шудааст, натиҷаҳои фаъолияти хунарамандӣ дохил мешуданд. Замин ва молу мулки ғайримусалмон, ки ба таври осоишта ба дасти мусалмонон гузаштааст, моликияти хусусӣ шуда наметавонианд; молу мулки ғавтидае, ки меросгузор нагузоштааст.

Мадзҳо як қатор нормаҳоero кор карда баромадаанд, ки ба ҳифзи ҳуқуқи моликият нигаронида шудаанд: «фармони ихтиёрдорӣ молу мулки каси дигар безътибор аст», «қасе ҳуқуқ надорад молу мулки шахси дигарро бе иҷозати у ихтиёрдорӣ кунад», « ҳеҷ қас

наметавонад моликияти шахси дигарро бе асоси қонунӣ аз худ кунад». Онҳо аз даст додани ҳуқуқҳои моликиятро аз сабаби таъинот рад карданд; кашфиётро асоси ба вучуд омадани ҳуқуқи моликият эътироф накарданд: ашъёи гумшуда, дар кучо бошад, бояд бе ягон даъвои дарёфткунанда барои мукофот ба соҳибаш баргардонда шавад. Илочи асосӣ ҳаққ даъво — ҳуқуқи даъво буд, ки аз ҷиҳати мазмуни худ ба даъвои ҳаққонӣ дар ҳуқуқшиносии Рим шабоҳат дошт. Даъвогар метавонад танҳо молике бошад, ки моликияти воқеӣ надошт ва ҷавобгар новобаста аз он, ки амвол дар лаҳзаи пешниҳоди даъво дар ихтиёри онҳо буд ё не, метавонад ҳам соҳиби поквичдон ва ҳам соҳиби бадфикр бошад.

Ҳарчанд моликият муқаддас ва дахлнопазир махсуб мешуд, вале тахмин мезананд, ки мусулмонон аз ҳуқуқи худ на бештар ба хоҳири манфиатҳои шахсӣ, балки барои беҳбудии тамоми ҷомеа истифода мекунанд. Худованд мусулмонро аз рибо ба даст овардани даромад манъ кардааст (Қуръон II, 276, Қуръони III, 125). Дар зинаи гуноҳҳои исломӣ рибо пас аз қуфр ба Худо ва дӯстӣ бо душманонаш ҷои сеюмро ишғол кардааст.

Аз эътирофи он, ки ҳуқуқи олии моликият аз он Аллоҳ аст, ақидаи вақф — моликияти ба истилоҳ динӣ пайдо мешавад. Ҳар сарзамини забтшудаи душман ба вақф табдил ёфта, дахлнопазир ва ба манфиати тамоми ҷомеаи мусулмонон табдил ёфт. Танҳо дар нимҷазираи Араб (сарзамини ҳақиқии Хилофат) ҳуқуқи моликият вучуд дошта метавонад; тамоми дигар кишварҳое, ки дар натиҷаи забт ва ё ихтиёран ҳамроҳ шудан ба ҳукмронии ислом қарор доранд, заминҳои андозбандишаванда мебошанд ва "бинобар ин, мувофиқи маънои дақиқ ва қонунигардонии ислом онҳо бояд вақф ҳисобида шаванд". Молик молу мулки худро ба вақф интиқол дода, ҳуқуқҳои соҳибӣ ва истифодаро нигоҳ доштаанд; ҳуқуқи ихтиёрдорӣ аз ҷониби донорҳо аз даст дода шуд, вале аз ҷониби гирандагони вақф ба даст наомадааст.

Қитъаҳои замин ва обанборҳое, ки ба ҷамъияти мусулмонҳо тааллуқ доштанд, моликияти умумӣ эътироф карда шуданд. Ҳамаи ҷаҳор мазҳаб аз як принцип бармеоянд: ҳар як соҳибмулк дар баробари саҳми идеалии худ ҳуқуқ дорад, ки соҳибкори инфиродӣ дорад. Онҳо идеяи сардорро дар бораи ҳуқуқи афзалиятнок барои хариди саҳмия дар ҳуқуқи моликияти умумӣ таҳия карданд, ки барои истисно кардани ҳама гуна даҳлати шахсони беиҷозат пешбинӣ шудааст. Тафсириҳои православи мусулмонӣ ин ҳуқуқро танҳо барои соҳибмулкони эътироф мекарданд.

Мафҳуми мулк дар замони Умавиён пайдо шуда, ба ақидаи ҳанафӣ ҷаҳор навъи заминро дар бар мегирад, ки ба ҷаҳор роҳи ба даст овардани онҳо мувофиқанд:

а) заминҳои бекорхобида, ки барои сохтмон ва истиқомат (арса) гирифта шудаанд;
б) темлин — заминҳое, ки аз фонди Мирия дода ё харида, ба моликияти шахсе табдил дода шудаанд;

в) ушриё (амарӣ) — заминҳое, ки дар асоси муқаррароти Қуръон дар бораи тӯҳфаҳои ҷангӣ тасарруф ва дар шакли ғанимат тақсим карда мешаванд;

г) харажие — заминҳое, ки мусодира карда шуда, вале ҳамчун ғанимат тақсим нашуда, барои коркард ба сокинони маҳаллӣ гузошта мешуданд, андози катъии муқарраршуда — хараҷ медоштанд. Мулк аз дигар навъҳои заминдорӣ бо ду хусусияти асосӣ — озодии моликият ва озодии бегонакунӣ фарқ мекард. Ҳар ҷаҳор намуди мулк, тибқи ақидаи суннат, метавонистанд озодона бегона карда шаванд, бо мерос ё ба вақф интиқол дода шаванд.

Мулк ҳуқуқи ба рӯи қитъаи замин, сарватҳои зерзаминии он ва фазои ҳавоии болои ин қитъаи заминро дар бар мегирад (ҳамсояҳо ҳуқуқ доштанд, ки шоҳаҳои дарахтони боғи касеро, ки дар болои боғи онҳо овезон буд, буриданд; соҳиби қитъаи замин метавонад фазои болои замини худро бе бегона кардани худ он фурӯшад.).

Таҷрибаи рушди Эрон дар тӯли 20 соли ҳукмронии исломӣ рӯшан нишон дод, ки ҳам концепсияи рушди иқтисодӣ ва ҳам сиёсати мушаххаси иқтисодӣ қодир ба таҳаввулот буданд. Онҳо аз сафарбарӣ -тақсимкунӣ ба кори ошкоро гузаштанд. Мо одатан давраи аввалро «иқтисоди тавҳид», дуюмро «иқтисоди исломии бозорӣ» меномем.

Таъсири сотсиалистҳои утопистӣ, пеш аз ҳама, Прудон, ки зиёии исломӣ Банисадри, ки муддати тӯлонӣ дар Ғарб зиндагӣ ва таҳсил кардааст, бо осори ӯ ошно буд, дар иқтисоди “тавҳид” хеле равшан мушоҳида мешавад. Олими исломии рус В.П.Цуканов хусусиятҳои зерини модели тавҳидро муайян мекунад:

1. Проблемаи асосӣ аз нуқтаи назари «иқтисодиёти тавҳидӣ» тақсмоти ғайриқонунии сарват аст. Таваҷҷуҳи асосӣ дар модели тавҳидӣ, чун дар маҷмӯъ дар иқтисоди исломӣ, на ба тавлид, балки ба тақсмот, табодул ва истеъмол аст. Истисмор на дар натиҷаи азхудкунии муфт, балки дар натиҷаи нодуруст истифода бурдани маҳсулоти зиёдатӣ ва арзиши изофа ба вучуд меояд;

2. Инкори робитаи байни афзоиши моликияти хусусӣ ва молу пулии истеҳсолот;

3. Автаркия ҳамчун воситаи озод шудан аз тобеияти иқтисодиёти сиёсӣ аз дигар мамлакатҳо. Тағйирот бидуни робита бо чунин дигаргуниҳо дар кишварҳои дигар (Покистон, Судон, Малайзия) сурат гирифт. Дар Эрон аз замони пирӯзии инқилоби исломӣ барномаи ягонаи исломисозии иқтисод таҳия нашудааст.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз мухторияти модели тавҳиди эронӣ, муқаррароти умумии он бо постулатҳои назарияи иқтисодии исломӣ дар маҷмӯъ комилан мувофиқ аст [9].

Бартариҳои дидгоҳҳои радикалӣ дар солҳои аввали Ҷумҳурии Исломӣ, ки дар адабиёти ҷаҳонӣ таърифи бунёдгарии исломиро дарёфт карда, ба манофеи уммат дар низоми равобити миёни уммат ва ҳар як аъзои он таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда буд, ки дар сохтмони низоми марказонидашуда, ба тартиб андохтани ҳаёти иҷтимоӣ, маданӣ, сиёсӣ ва иқтисодии ҷамъият ифода ёфтааст. Гузашта аз ин, бунёди чунин модели иқтисодӣ дар ибтидо ҳадафи ҳукмронии исломӣ набуд. «Ҳадафи ҳукумати исломӣ ... ифшо ва гул-гулшукуфии қобилияти инсон, нишон додани худовандии ӯ аст ва ин ба иштироки ғаёлона ва васеи тамоми қувваҳои иҷтимоӣ дар раванди барқарорсозии ҷомеа вобаста аст...» [9]. Дар Ислом, иқтисодиёт ҳамчун воситае дида мешавад, ки аз он ғайр аз нишондиҳандаҳои бехтарини расидан ба мақсад ҳеҷ чизро интизор шудан мумкин нест. Аз ин рӯ, дар барномаи иқтисоди исломӣ фароҳам овардани шароити мусоид барои зуҳури эҷодиёти инсон пешбинӣ шудааст”.

Таърифи истилоҳоти иқтисоди Эрон ба унвони “тавҳид”, ки дарҳол пас аз пирӯзии инқилоби исломӣ ба муомилот гузошта шуд, тавре дар боло зикр шуд, бар пояи асли тавҳид дар иқтисод буд. Ин таъриф то андозае ба нуфузи Абулхусайни Банисадр ба ҳайси мушовири иқтисодии Хумайнӣ ва баъдан нахустин раиси ҷумҳурии Ҷумҳурии Исломии Эрон ва унвони асосноки китоби худ “Иқтисоди Тавҳид”, ки қаблан навишта шудааст, вобаста буд. Ба зудӣ ин истилоҳ дар саросари ҷаҳон паҳн шуд, маҳз бо он даст кашидани Эрон аз он самтҳо ва шаклҳои рушди иқтисодӣ, ки режими шоҳ аз кишварҳои пешрафтаи капиталистӣ қарз гирифтани шуд, лаҳзаҳои автаркӣ дар сиёсати режими исломӣ, рад кардани аҳкоми исломи, истифода бурдани сармояи хориҷӣ, миллӣ кунондани моликияти хусусии хориҷӣ ва калон ва гарчанде ки дар соли 1980 аз арсаи сиёсӣ дур шуд.

Адабиёт

1. Журавлев А.Ю. Western Union для бедных// Русский предприниматель. – 2003. - № 3 (12)// www.ruspred.ru).
2. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. - М., 1991. - С. 69-70.
3. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. - М., 1991. - С. 198/
4. Khan Moshin S., Mirakhor Abbas. Islam and the Economic System//Review of Islamic Economics. - 1992. - Vol. 2, No.1. - P. 4.
5. Khan Moshin S., Mirakhor Abbas. Islam and the Economic System//Review of Islamic Economics. - 1992. - Vol.2, No.1. - P. 5.
6. Беккин Р. Право собственности на природные ресурсы в мусульманском праве (на примере четырех суннитских мазхабов)//Ислам: политика, экономика, право, культура.-М.; СПб, 1999. - Вып.2.- С. 11.
7. Rahman F. Economic Principles of Islam//Islamic Studies. - 1969. - Vol. 8, No.1, March. – P.58-59.
8. Журавлев А.Ю. Ислам и экономика//НГ-Политэкономия. - 2000. - N1(42). - 18 января.
9. www.ca-c.org/journal/2006-04-rus/16.ps.bekkinru.shtml.
10. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве. Душанбе: «Ирфон», 2013. 276 стр.
11. Беккин Р. И. Исламская экономика. Краткий курс / Р. И. Беккин. – М.: АСТ: Восток – Запад. 2008.
12. Маъдиев, С. Проблемы статистико-эконометрического анализа и управления налогового бремени на уровне малых предприятий Республики Таджикистан / С. Маъдиев, А. Н. Нурализода, У. М. Вохидов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 4(67). – С. 252-262. – EDN UCPJSS.
13. Убайдуллоев, Ф. К. концептуальные основы социально-экономической мысли таджикского народа в период средневековья / Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 202-211. – EDN YCLXWJ.
14. Саидмуродов, Л. Х. Финансовая и социально-экономическая сущность "заката" согласно средневековым правовым школам / Л. Х. Саидмуродов, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 1(30). – С. 46-52. – EDN PDCIAA.

УДК 332.146.2.

ТАКМИЛДИҲИИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Қосимов Файзулло Убайдуллоевич - н.и.и., дотсенти кафедраи молияи ДДМИТ. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14. Е-mail: Fk.2704@mail.ru.

Мақола ба механизмҳои такмилдиҳии инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ дар шароити муосир бахшида шудааст. Дар он муаллиф диққати худро ба роҳи усулҳои ҷори намудани инноватсия дар такмилдиҳии фаъолияти соҳибкорӣ равона кардааст. Ҳамзамон аз ҷониби муаллиф фаъолияти инноватсионӣ соҳибкорӣ, инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ, нақшаи фаъолияти инноватсионӣ ва намудҳои инфрасохтори инноватсионии соҳибкориро ба таври васеъ дида баромадааст. Инчунин оид ба шумораи соҳибкорони инфиродии тибқи патент ва шаҳодатнома фаъолияткунанда дар ҳудуди

ҷумхури дар соли 2021 таҳлилҳо гузаронида шуда, барои боз ҳам хубтар гардонидани фаъолияти мазкур андешаҳои назаррас пешниҳод намудааст.

Калидвожа: Иқтисодиёт, рушд, инноватсия, соҳибкорӣ, инфрасохтор, фаъолият, пешниҳод, корхона, даромад, хароҷот, назария, амалия

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Косимов Файзулло Убайдуллоевич - к.э.н., доцент кафедры финансы ТГФЭУ. 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: Fk.2704@mail.ru.

Статья посвящена механизмам совершенствования инфраструктуры инновационного предпринимательства в современных условиях. Автор больше внимания уделяет путям и методам внедрения инноваций в целях совершенствования деятельности предприятий. В то же время автор подробно рассмотрел инновационное предпринимательство, инфраструктуру инновационного предпринимательства, планы инновационной деятельности и типы инфраструктуры инновационного предпринимательства. Также был проведен анализ численности индивидуальных предпринимателей, осуществляющих деятельность по патентам и свидетельствам в республике в 2021 году, и предложены существенные идеи по дальнейшему совершенствованию и активизации этой деятельности.

Ключевые слова: экономика, развитие, инновации, предпринимательство, инфраструктура, деятельность, предложение, предприятие, доход, расход, теория, практика

IMPROVEMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP INFRASTRUCTURE IN MODERN CONDITIONS

Qosimov Faizullo Ubaydulloevich - c.e.s., associate professor of the finance department of TSUFE, Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: Fk.2704@mail.ru.

The article is devoted to the mechanisms for improving the infrastructure of innovative entrepreneurship in modern conditions. The author pays more attention to the ways and methods of introducing innovations in order to improve the activities of enterprises. At the same time, the author examined in detail innovative entrepreneurship, the infrastructure of innovative entrepreneurship, plans for innovative activities and types of infrastructure of innovative entrepreneurship. An analysis was also made of the number of individual entrepreneurs operating under patents and certificates in the republic in 2021, and significant ideas for further improvement and activation of this activity were proposed.

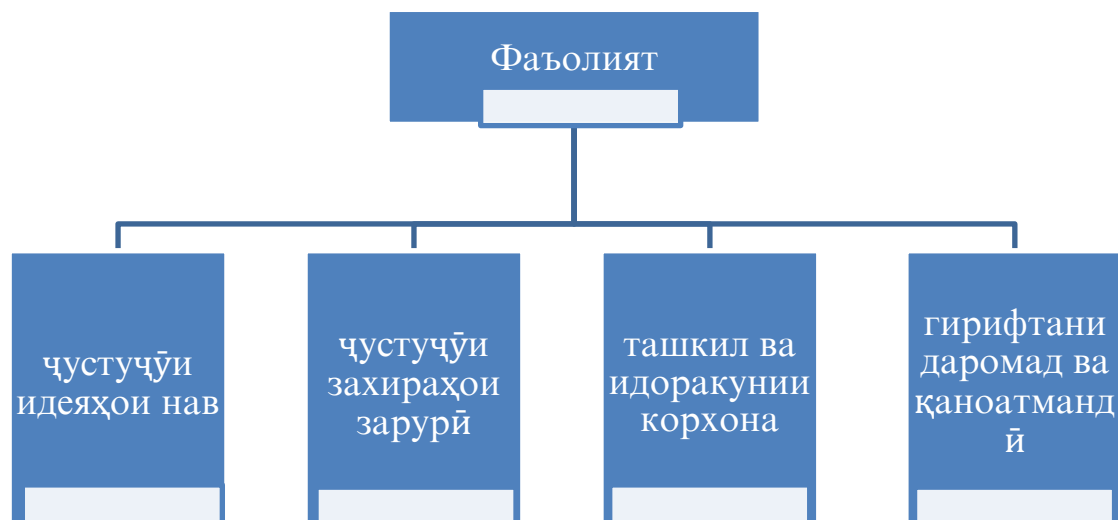
Keywords: economy, development, innovation, entrepreneurship, infrastructure, activity, offer, enterprise, income, expense, theory, practice

Мафҳуми моҳияти соҳибкорӣ ба фаҳмиш ва тасаввурот дар бораи мақоми соҳибкор (мақоми муайяни ҳуқукии шахсе, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ҳамчун субъекти соҳибкорӣ ба қайд гирифта шудааст, ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳоеро дорад, ки дорои ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошад) асос ёфтааст.

Соҳибкориро метавон ҳамчун фаъолияти эҷодӣ арзёбӣ намуд, ки ба ҷустуҷӯи соҳаҳои нави маблағгузорӣ, ташкили маҳсулоти нав ва муқаммал намудани онҳо, истеҳсол, пешрави

афзалиятҳои худӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои гуногун барои гирифтани даромад равона гардидааст. Дар ин замина соҳибкорӣ ҷалби ҳатмии лаҳзаи инноватсионӣ – ё истеҳсоли молу маҳсулоти нав барои бозор бошад, ё ивази самти тахассусии фаъолият ё ташкили корхона ё соҳаи навро дар бар мегирад [2].

Ҳама гуна фаъолияти инноватсионӣ соҳибкорӣ мебошад ва бо чунин маҳакҳо асос меёбад, ки он дар расми навбати оварда шудааст.

Расми 1. Фаъолияти инноватсионӣ соҳибкорӣ

На ҳамаи соҳибкорӣ инноватсионӣ мебошад, танҳо он соҳибкорие инноватсионӣ ҳисобида мешавад, ки дар натиҷаи ба роҳ мондани истеҳсолот, истифода ва омезиши маҳсулоти инноватсионӣ барои гирифтани даромади соҳибкорӣ имконият медиҳад.

Соҳибкории инноватсионӣ дар як вақт дар худ ҳам зухуроти иқтисодӣ ва ҳам раванди иқтисодиро инъикос менамояд. Ба сифати зухуроти иқтисодӣ соҳибкорӣ, ҳамчун шакли муносибати истеҳсоли вобаста ба истеҳсолот ва фурӯши молу маҳсулоти мушаххас (кор, хизматрасониҳо) баромад мекунад[4]. Ҳамчун зухуроти иқтисодӣ, вай тамоми системаи муносибатҳоро, ки вобаста ба муносибатҳои ҳамдигарӣ дар вақти фурӯши мол, бо тахвилгарон, бо дигар субъектҳои хоҷагидор, кормандони кироӣ ва ниҳоят бо мақомоти давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунӣ аз ҷониби соҳибкор ба амал меоянд, инъикос мекунад[2].

Бояд қайд кард, ки ин табақаи андозсупорандагон ниҳоят сершумор буда, ба соҳибкорӣ ҷалб гардидани онҳо барои ҳалли мушкилоти зиёди иҷтимоӣ мусоидат менамояд[5].

Шумораи соҳибкорои инфиродии тибқи патент ва шаҳодатнома фаъолияткунанда дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар соли 2021 бақадрифташуда дар ҷадвали якум ба таври васеъ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Соҳибкорои инфиродии тибқи патент ва шаҳодатнома фаъолияткунанда дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар соли 2021 [5]

Номгӯй	ҚТ	ВМКБ	Вилояти Хатлон	Вилояти Сугд	ш.Душанбе	НТҚ

Ҳамагӣ соҳибкорони инфироӣ	307878	5197	99235	112955	35835	54656
Соҳибкорони инфироӣ тибқи шаҳодатнома	36637	1215	6966	11747	10588	6121
Соҳибкорони инфироӣ тибқи патент	104241	2401	26668	35666	24557	14949
Соҳибкорони инфироии хоҷагиҳои деҳқонӣ	167000	1581	65601	65542	690	33586

Таҳлили ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар соли 2021 миқдори умумии субъектҳои хоҷагидорӣ дар ҷумҳурӣ нисбат ба соли 2010 ба 60% тамоюли болоравӣ дорад. Руз аз рӯз масъалаи фаъолияти соҳибкорӣ ба талаботи замони ҷавобгӯӣ шуда истодааст.

Чӣ хеле ки маълум аст, наовариҳо яке аз функсияи соҳибкорӣ мебошад ва мутаносибан вай бояд дар фаъолияти соҳибкорӣ доимо мавҷуд бошад.

Аз рӯи ақидаи Ҳ. Шумпетер «вазифаи соҳибкор аз тақмили таҷдид ва бартарияти усулҳои истеҳсолот бо роҳи ҷорӣ намудани ихтироъҳо, истифодаи технологияҳои нав барои истеҳсоли молу маҳсулоти нав ё молу маҳсулоти пештара мебошад. Вале ҳамаи ин бояд тавассути усулҳои нав, тавассути сарчашмаҳои нави ашёи хом ё бозори нави маҳсулот, ҳатто то таҷдиди соҳаи пешина ва ташкил намудани соҳаи нави саноат амалӣ карда шавад...» Ҳамин тариқ, Ҳ. Шумпетер хулоса менамояд, ки наоварӣ ва наvgонӣ ҷузъҳои таркибии соҳибкорӣ мебошанд [2].

Мутобиқи ақидаи асосгузори назарияи тағйироти инноватсионӣ Ҳ. Шумпетер, заминаи захираҳо, маводҳои аввалия, ҷузъҳо ва имкониятҳои технологияи таҳвили онҳо ба молу маҳсулот (хизматрасонӣ) мавҷуд аст. Маҳсулоти инноватсионӣ арзиши истеъмолиро инъикос менамояд, раванди инноватсия бошад, тарзи шакливазкунӣ ва истифодаи захирахоро муайян мекунад. Аз нуқтаи назари истеъмолкунанда, рақобатнокии маҳсулоти инноватсионӣ асосан бо арзиш ва сатҳи самаранокии пешниҳодгардида, дар муқоиса бо талаботе, ки дар бозор аллакай вучуд дорад, муайян карда мешавад (усули қонеъ гардонидани талабот). Аммо аз нуқтаи назари истеҳсолкунанда, вазифаи дар пеш гузоштани боварӣ ба мавҷуд будани фарқияти вақт байни қабули қарор оид ба истеҳсоли мол ва таҳвили он ба бозор мушкул мегардад. Ҳар қадар вақти ҷудошуда барои сикли ҳаётии маҳсулот зиёд бошад, ҳамон қадар хавфҳои соҳибкорие, ки бо ба вучуд омадани маводҳои нав, технология ва маҳсулотҳои рақобатпазир алоқаманданд, баланд мешаванд. Пешгӯии нодурусти болоравии талаботҳо ва арзиши онҳо низ хатари зиёдро ба вучуд меорад. Ҳамин тариқ, на танҳо таҳлили сатҳи технологияи молу маҳсулоти оянда, балки инчунин арзиши сикли ҳаётии он низ зарур аст.

Баланд бардоштани сифати молу хизматрасониҳои истеҳсолшаванда ва зиёд кардани ҳаҷми онҳо дар натиҷаи ҷорӣ намудани тақлифҳои наоварӣ ба тақмил додани чараҳои технологӣ, ки дар муомилоти хоҷагӣ бо истифода аз қорҳои тадқиқоти илмӣ, конструкторӣ ва дигар қомёбҳои илму техника ҷорӣ карда мешавад, вобаста аст. Тақмилдиҳии соҳибқори

инноватсионӣ инкишофи инфрасохтори инноватсиониро талаб мекунад. Гузашта аз ин, ҳар қадар сатҳи рушди инфрасохтори инноватсионии милли баланд бошад, ҳиссаи маҳсулоти истеҳсолшаванда дар иқтисодиёти кишвар ҳамон қадар зиёд мешавад.

Навоварӣ натиҷаи ниҳии фаъолияти илмию техники барои эҷоди объект, технология ё равандҳои нав ё такмилёфта мебошад, ки коркард ва татбиқи амалии он боиси таъсири судманд барои ҷомеа ё қонеъ гардонидани талаботи мушаххаси иҷтимоӣ мегардад[10].

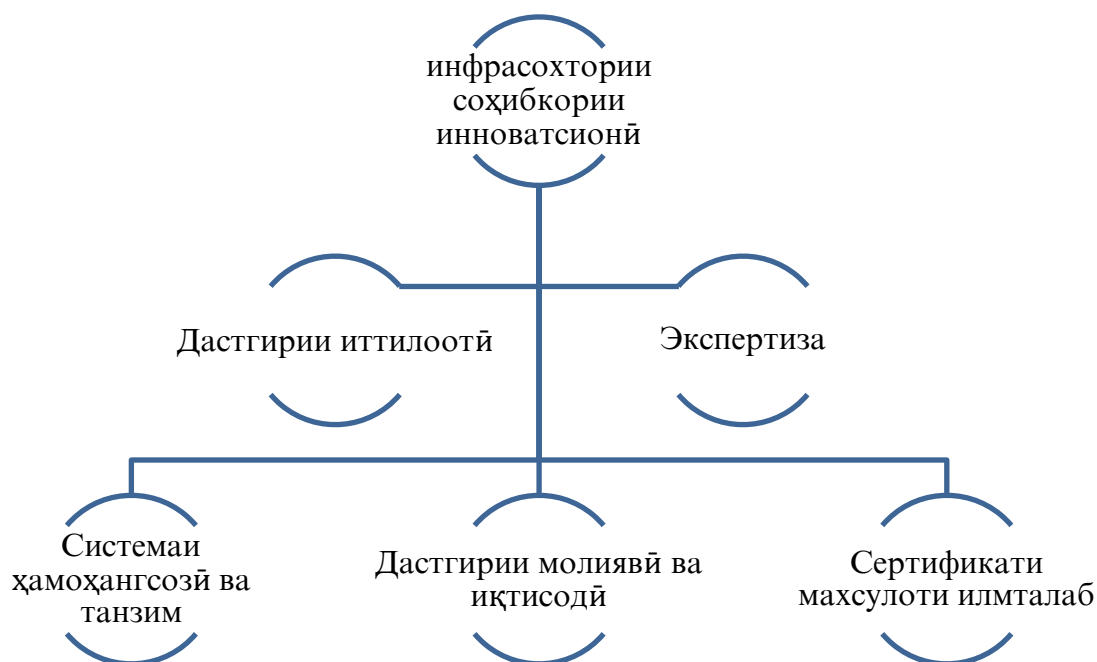
Иқтисодиёти ҳар як давлат аз соҳаҳои зерин иборат аст: саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт, сохтмон, алоқа, савдо ва ғайраҳо. Аммо, асоси иқтисодиёти давлатро соҳаи саноат ташкил медиҳад. Ба соҳаи саноат он соҳаҳои дохил мешаванд, ки дорои омилҳои дохилии мухталиф, технологияҳои истеҳсолот, нишондиҳандаҳои техники, ташкили меҳнат, бамеъёргии раванди меҳнат ва ғайраҳо мебошанд, ки мувофиқан барои ҳар яке онҳо низоми муайяни ташкилӣ лозим мебошад. Дар шароити муосир дар раванди рушди соҳаҳои истеҳсолот захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва хусусан молиявӣ омилҳои калидӣ маҳсуб меёбанд[6].

Оид ба такмилдиҳии соҳибқорӣ инноватсионӣ олимони ватанӣ хориҷӣ қорҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд. Як қатор муҳаққиқон ба он андешаанд, ки хусусияти марҳилаи кунунии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштан ба роҳи инноватсионист, ки дигаргунсозии иқтисодиёти миллиро дар тақозо менамояд[7]. Соҳибқорӣ хурди инноватсионӣ ин раванди махсуси навовариҳои ташкили фаъолияти нави хоҷагидорӣ аст, ки асоси онро ҷустуҷӯи доимӣ ва ғояву тadbирҳои навоварона ташкил менамояд[3]. Ба андешаи мо соҳибқорӣ дар соҳаи инноватсия дар асоси системаи дохилии ташкилӣ, яъне идеяи инноватсионӣ ва сипас маҳсулот ё технология ба вуҷуд меояд.

Фаъолияти инноватсионӣ фаъолиятест, ки ба истифода, татбиқ, аз худ кардан ва самаранок татбиқ намудани дониш, технология ва таҷҳизот, натиҷаҳои қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва конструкторӣ барои такмили технология, маҳсулот ва равандҳои истеҳсолӣ нигаронида шудааст. Инфрасохтори инноватсионӣ маҷмӯи сохторҳо, захираҳо ва воситаҳои ба ҳам алоқаманд аст, ки ба қорӣ намудани инноватсия ва татбиқи фаъолияти инноватсионӣ хизмат ва таъмин мекунад.

Навовариҳо дар соҳаи инфрасохтори минтақавӣ дар марҳилаи кунунии таҳқиқот як равиши ба низом дароварда мебошад, ки мувофиқи он инфрасохтори инноватсионӣ қисми ҷудонашавандаи инфрасохтори бозорӣ ҳисобида мешавад [1]. Инфрасохтори бозори минтақаҳо ба маънои васеъ инҳоро дар бар мегирад: инфрасохтори институтсионалӣ ва идорақунӣ, инфрасохтори истеҳсолӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ, инфрасохтори инноватсионӣ, инфрасохтори молиявӣ, инфрасохтори соҳибқорӣ, инфрасохтори экологӣ ва ғ [9].

Шароити инфрасохтори соҳибқорӣ инноватсионӣ ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ унсурҳои зеринро дар бар мегирад.

Расми 2. Инфраструктурии соҳибкории инноватсионӣ

1. Пойгоҳи додаҳо ва донишҳо, марказҳои дастрасӣ, марказҳои таҳлилий, омори ва иттилоотӣ, шабакаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ.

2. Гузаронидани намудҳои гуногуни арзёбии мустақили фаъолияти илмӣ, техникӣ ва инноватсионӣ (илмӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва дигар намудҳои экспертиза).

3. Ба шумо имкон медиҳад, ки тавассути усулҳо ва фишангҳои иқтисодӣ рушди фаъолияти илмӣ, техникӣ ва инноватсиониро ҳамоҳанг ва танзим кунед.

4. Намудҳои гуногуни фондҳо (бучетӣ, сармояи венчурӣ, суғурта, сармоягузорӣ), инчунин дигар муассисаҳои молиявӣ.

5. Шабакаҳои инноватсионии тиҷорат, марказҳои инноватсионӣ ва технологӣ, паркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо, технополисҳо, минтақаҳои ҳудудии истеҳсолӣ, марказҳои интиқоли технология ва ғайра.

Илова бар ин қобили зикр аст, ки барои такмилдиҳии соҳибкории инноватсионӣ тайёр кардан ва тақмили ихтисоси кадрҳо зарур аст. барои ин бояд инфраструктураи инноватсионии соҳибкорӣ ҷонок карда шавад.

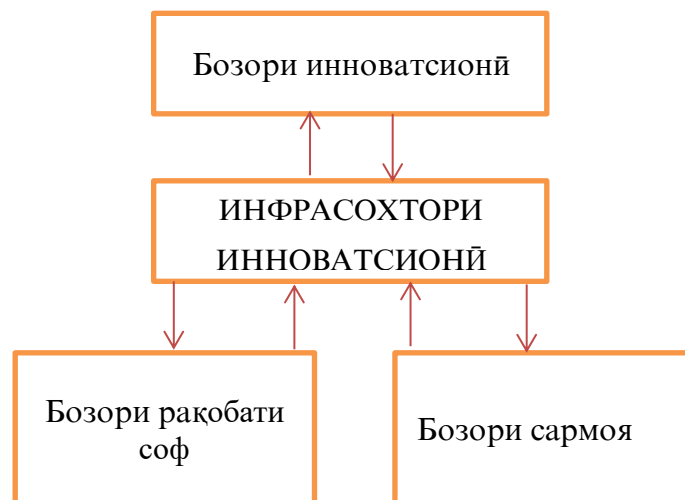
Рушди шароити инфраструктурии соҳибкории инноватсионӣ ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ бо якҷанд сабабҳо хеле муҳим аст. Инфраструктураи баландсифат, аз ҷумла ташкилотҳои тадқиқотӣ, паркҳои технологӣ, инкубаторҳо ва ҷойҳои коворкинг, муҳити мусоидро барои навгониҳо ва ширкатҳои инноватсионӣ фароҳам меорад. Он ба табодули дониш, захираҳо ва таҷриба байни соҳибкорон ва тадқиқотчиён мусоидат мекунад.

Маҷмӯи устувори унсурҳои моддӣ – ашёгиро дар бар мегирад, ки шароитҳои хос ва умумиро барои ташкили самараноки шаклҳои асосии фаъолияти инсон дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ таъмин менамояд. Дар маҷмӯъ инфраструктура метавон ҳамаҷун муҳите тасаввур намуд, ки барои раванд мусоидат менамояд. Бо назардошти он ки муҳити гуногун мешавад, инфраструктураи макро-, мезо-, ва микромуҳитро ҷудо мекунад.

Масалан дар корхонаи микроинфраструктураи истеҳсолӣ ва иҷтимоиро ҷудо мекунад.

Микроинфраструктураи истеҳсолӣ дар худ системаи алоқамандии байниҳамдигарии равандҳои асосӣ ва ғридиҳандаи инноватсиониро инъикос менамояд (хоҷагии

анборнигоҳдорӣ, хадамоти таъмиркунӣ). **Инфрасохтори иҷтимоӣ** бошад, маҷмӯи объектҳоеро дар бар мегирад, ки барои таъмини зисти кормандон ва оилаи онҳо, инчунин барои қонё гардонидани талаботи иҷтимоӣ – маишӣ, маданӣ ва зеҳнии онҳо муайян шудаанд (ошхона, ошошгоҳ, муассисаҳои таҳсилоти олии корпоративӣ).

Расми 3. Нақшаи фаъолияти инноватсионӣ

Инфрасохтори системаи инноватсионии миллӣ намунаи инфрасохтори макромӯҳит мебошад. Ин маҷмӯи объектҳо мебошад, ки бевосита ё бавосита ба раванҷҳои инноватсионӣ дохил карда шудаанд. Онҳо барои амалӣ гардидани фаъолияти инноватсионӣ, аз ҷумла хизматрасониҳо оид ба ташкил ва ғуруши маҳсулоти инноватсионӣ мусоидат менамоянд. Дар ҷунин система инфрасохтори бахши давлатии илмӣ, сохтори маориф, фаъолияти давлатии инноватсионӣ ва соҳибкории инноватсионӣ (минбаъд - инфрасохтори инноватсионӣ) -ро ҷудо мекунанд.

Ҷазои инноватсионӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ бо омилҳои системавии экзогенӣ ташаккул меёбад, аз ҷумла: номуайянии макроиктисодӣ, ноустуворӣ (мавҷуд набудани хизматрасониҳои коммуникатсионӣ), заифии институтсионалӣ, иттилооти нокифояи ҷомеа оид ба инноватсияҳо, ба ҳавф тамоюл надоштани корхона, нокифоягии соҳибкорон, мавҷуд будани монеаҳо барои оғози бизнес, мавҷуд набудани воситаҳои сиёсати давлатии дастгирии бизнес ва омода намудани кадрҳои роҳбарикунанда. Корхонаҳои зарур мебошанд, ки бояд барои ҳалли проблемаҳои махсус гардонидани шаванд ва ба таъсиррасонии ин омилҳо алоқамандӣ дошта бошанд. Маҳз онҳо инфрасохтори инноватсиониро ташкил медиҳанд.

Вазиҳои асосии ин корхонаҳо аз таъмини дастрасӣ ба захираҳои фаъолияти инноватсионӣ ва хизматрасониҳои зарурӣ ба иштирокчиёни он, инчунин алоқаҳои байниҳамдигарии объектҳои моддӣ – ашёӣ, иттилоотӣ, сармоягузорӣ, иҷтимоӣ ва дигар муҳити иктисодӣ ва иҷтимоӣ бо субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ иборат аст.

Аз рӯи шакли мавҷудият инфрасохтор системаи муассисаҳоеро инъикос менамояд, ки барои самаранок ва мақсаднок ташкил намудани фаъолияти инноватсионии инноваторон ва соҳибкорон шароити мусоидро фароҳам меорад. Шакли хизматрасонии соҳибкорони инноватсионӣ гуногунанд. Онҳо тавассути таҷрибаи амалии ҷадинсолаи ватанӣ ва хориҷӣ таҳия шудаанд. Вобаста ба шакли истифодашаванда ҳар як намуди инфрасохтори инноватсионӣ объектҳои зиёдро дар бар мегирад.

Чадвали 2. Намудҳои инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ

Таъинот ва фарқият	Намудҳои инфрасохтор
Вазифагузорӣ	Институтсионалӣ, бозоргонӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ, робитавӣ, таҳлилӣ – мушовирӣ
Намуди захира	Истеҳсоли – технологӣ, молиявӣ, иттилоотӣ, кадрӣ (тахассусӣ)
Звенои инфрасохторӣ	Ташкилӣ, технополисӣ, кластери инноватсионӣ ва ғайра
Шакли объекти инфрасохтор	Хусусияти самтӣ (роҳ, алоқаи иттилоотӣ) ва хусусияти дақиқ (лабораторияи сахроӣ, муассисаи таҳсилоти олӣ)
Сатҳи субъекти иқтисодиёт	Байналмилалӣ, мамлакат, соҳа, минтақа, минтақаи иқтисодӣ, комплекси ҳудудӣ – истеҳсоли, соҳаи саноат, иттиҳодияҳои саноатӣ, корхона
Сатҳи муҳити иқтисодиёт	Макро-, мезо- и микромуҳит
Қонеъгардонии талаботи аҳоли	Хизматрасонии ҳамарӯзаи аҳолии микрорайон, гирифтани маълумоти таҳсилотӣ, ғизо, тарбияи фарзандон, табобат, истироҳат ва ғайра
Инфрасохтори иҷтимоӣ	Меҳнатӣ, иҷтимоӣ – сиёсӣ, инфрасохтори маишӣ, инфрасохтори ҳифзи муҳити зист ва саломатии одамон

Ба субъектҳои инфрасохтори инноватсионӣ шахсони ҳуқуқӣ новобаста аз шакли ташкилӣ – ҳуқуқӣ ва шакли моликият, инчунин ташкилот ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки барои истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ мусоидат намуда, дар пешбарии ин маҳсулотҳо ба истифодабарандагон тибқи ҳуҷҷатҳои муассисӣ иштирок менамоянд, дохил мешаванд. Онҳо метавонанд аз ҷониби ФР, субъектҳои ФР, шахсони ҳуқуқӣ, инчунин дар асоси шароити давлат бо бахши хусусӣ ташкил карда шаванд.

Инфрасохтор метавонад таълим ва омӯзишро дастгирӣ кунад, ки барои таъмини дастрасии коргарони соҳибхтисос барои ширкатҳои инноватсионӣ муҳим аст. Инфрасохторҳо ба монанди кластерҳои мавзӯӣ ба эҷоди шабакаҳо ва ҳамкорӣ байни бозигарони гуногун - аз тичорати хурд то ширкатҳои бузурги давлатӣ ва хусусӣ мусоидат мекунанд, ки мубодилаи таҷриба ва ғояҳои афзоиш медиҳад.

Илова бар ин, инфрасохтори инноватсионии рушдёфта барои баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа ё кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат мекунад, ки дар навбати худ сармоя ва истеъдодҳои иловагиро ҷалб мекунад. Лоихаҳои инноватсионӣ метавонанд ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, беҳбуди сифати зиндагӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ оварда расонанд, ки рушди инфрасохторро ҳам барои тичорат ва ҳам барои ҷомеа муфид гардонад.

Ҳамин тариқ, рушди шароити инфрасохтории соҳибкории инноватсионӣ вазифаи муҳими стратегӣ буда, саъю кӯшиши муштараки давлат, соҳибкорӣ ва ҷомеаи илмиро тақозо мекунад. Сармоягузорӣ дар ин самт на танҳо ба афзоиши ширкатҳои инноватсионӣ мусоидат мекунад, балки дар таҳкими иқтисод, баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ низ саҳми арзанда мегузорад. Танҳо рушди ғайри мақсадноки инфрасохтор фароҳам овардани шароитро барои татбиқи иқтисодии инноватсионӣ дар оянда таъмин менамояд.

Адабиёт

1. Ашуров, М. Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа / М. Н. Ашуров, Б. Ҷ. Исвалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 3(32). – Р. 130-137.

2. Бозоров Ш.Ш. *Соҳибкории инноватсионӣ*. Дар зери таҳрири доктори илҳои иқтисодӣ, профессор Бозоров Ш.Ш. (Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: 2020. - 376 с

3. Валиев, Н. Ш. Рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ ва аҳамияти таҳияи барномаи рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н. Ш. Валиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 4-1(33). – Р. 88-98.

4. Косимов, Ф. У. Особенности национальной инновационной системы в реализации инновационной политики государства / Ф. У. Косимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 8. – С. 172-177.

5. Курбонов, А. Р. Фаъолияти соҳибкории инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилоти рушди он / А. Р. Курбонов, Ҷ. А. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 1(30). – Р. 220-224.

6. Қодирзода Д.Б., Наимзода Н.Қ. Самтҳои афзалиятноки таъмини устувории корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир // Пайёми ДМТ 2020 № 10 с. 14

7. Мизробов, С. С. Хусусиятҳои инноватсионии рушди соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. С. Мизробов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 4-1(43). – Р. 131-137.

8. Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022, саҳ 224

9. Руденко, Л. Г. / Проблемные аспекты и прогноз инновационной активности России / Л. Г. Руденко // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. - 2013. - № 4 (6). - С. 26-32

УДК: 338. 12 (575.3)

ИСТИФОДАБАРИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ВА РАҚАМӢ ДАР ИДОРАКУНИИ СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА

Алашоева Муҳайё Муқбильшоевна – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к.Наҳимов 64/14. Тел.: (+992) 93-508-04-89. E-mail: muhayo010200@mail.ru

Айни замон, дар шароити рушди устувор ва гузариш ба тавлиди манбаъҳои барқароршавандаи энергия, масъалаҳои рақамикунонӣ дар идоракунии соҳаи энергетика аҳамияти беистар пайдо мекунамд. Яке аз омилҳои асосии рушди устувори кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ дар иқтисодиёти кишвар алоқаманд аст.

Дар мақолаи мазкур истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ дар соҳаи энергетика мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Маълумоти омӯрӣ оид ба истифодабарии технологияи муосир дар ҷаҳон ва Тоҷикистон оварда шуда, намудҳои гуногуни технологияҳои

муосир дар соҳаи энергетика дида баромада шудааст. Мақсади тадқиқот аз он иборат аст, ки тадбиқи технологияҳои иттилоӣ ва рақамӣ дар идоракунии соҳаи энергетика чӣ нақширо иҷро мекунад.

Калидвожаҳо: энергетика, системаи энергетикӣ, самаранокии энергетикӣ, рақамикунонӣ, идоракунӣ, рақамикунонии соҳаи энергетика, бехатарӣ, бехатарии энергетикӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УПРАВЛЕНИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Алашоева Мухайё Мукбилшоевна – кандидат экономических наук, доцент, зав. кафедрой прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 93-508-04-89. E-mail: muhayo010200@mail.ru

В настоящее время в условиях устойчивого развития и перехода к производству возобновляемых источников энергии вопросы цифровизации в управлении энергетикой приобретают все большее значение. Один из основных факторов устойчивого развития развивающихся стран связан с внедрением информационных и цифровых технологий в экономику страны.

В данной статье анализируется использование информационных и цифровых технологий в сфере энергетики. Приведена статистическая информация об использовании современных технологий в мире и Таджикистане, а также рассмотрены различные виды современных технологий в сфере энергетики. Цель исследования – выяснить, какую роль играет применение информационных и цифровых технологий в управлении энергетической отраслью.

Ключевые слова: энергетика, энергетическая система, энергоэффективность, цифровизация, управление, цифровизация энергетики, безопасность, энергетическая безопасность.

USE OF INFORMATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN ENERGY MANAGEMENT

Alamshoeva Muhaiyo Muqbilshoevna –Candidate of economical sciences, dotcent, head of the department of applied informatics in economics of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhimov Str. 64/14. Tel.: (+992) 93-508-04-89. E-mail: muhayo010200@mail.ru

Currently, in the context of sustainable development and the transition to renewable energy production, digitalization issues in energy management are becoming increasingly important. One of the main factors in the sustainable development of developing countries is associated with the introduction of information and digital technologies in the country's economy.

This article analyzes the use of information and digital technologies in the energy sector. Statistical information on the use of modern technologies in the world and Tajikistan is provided, and various types of modern technologies in the energy sector are considered. The purpose of the study is to find out what role the use of information and digital technologies plays in the management of the energy sector.

Key words: energy, energy system, energy efficiency, digitalization, management, digitalization of energy, safety, energy security..

Рушди устувор ва тараққиёти ҷаҳони муосирро бе истифодабарии ҷорӣ намудани технология иттилоотӣ ва рақамӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Омили асосии рушди устувори кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдкарда ба такмил, беҳтаршавӣ ва тағйироти пайваста вобастагӣ дорад. Рушди устувори иқтисодиёт ба омилҳои асосӣ, иқтисодиёти рақамӣ ё рақамикунонии кишвар алоқаманд аст. Истилоҳи рақамикунониро ҳамчун истифодаи технология дар раванди идоракунии истеҳсолот, аз он ҷумла энергетика, тақсимот ва истеъмоли молу хизматрасониҳо фаҳмидан мумкин аст.

Рақамикунонӣ на танҳо аз байн бурдани коғаз ва автоматикунонии равандҳо, балки як усули маҷмӯии такмил додани онҳо бо истифода аз технологияҳои муосир, аз ҷумла зехни сунъӣ мебошад.⁶

Муҳаққиқони Институти Брукингс рақамикунониро чунин шарҳ медиҳанд: «Рақамикунонӣ раванди истифодаи технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ барои тайғир додани амалиёти тижоратӣ мебошад» [2].

Барои рақамикунонии технологияҳои муосир мафҳумҳои зерин истифода мешаванд: тарҳрезии рақамӣ ва моделсозӣ (CAD), моделсозии математикӣ, муҳандисии компютерӣ ва суперкомпьютерҳо (CAE, HPC), оптимизатсия (CAO), оморасозии технологияи истеҳсолот (CAM), моделҳои «интеллектуалӣ», «дугоникҳои рақамӣ», технологияҳои идоракунии маълумотҳо оиди маҳсулот (PDM) ва технологияҳои идоракунии доираи тараққиёти маҳсулот (PLM), технологияҳои иловагӣ (принтерҳои 3D, равиш ва усулҳои кор бо маводҳои ибтидоӣ, таҳия ва истифодаи масолеҳи сарфшуда), сенсорҳои саноатӣ, технологияҳои робототехникӣ ва низоми иттилоотии идоракунии корхона [3].

Рақамикунонӣ - ин раванди гузариши корхонаи алоҳида ё тамоми бахшҳои иқтисодиёт ба амсилаҳои нави равандҳои тижорат, усулҳои идоракунӣ ва истеҳсолот тавассути мучаххаз сохтани онҳо бо технологияҳои муосир мебошад. Рақамикунонӣ ин ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт кишвар: саноат, энергетика кишоварзӣ, маориф, фарҳанг, хизматрасонӣ ва ғайра мебошад⁷.

Дар айни замон технологияҳои рақамӣ аксари соҳаҳои фаъолияти инсониро фаро гирифтааст. Яъне, технологияҳои рақамӣ барои инсон имкониятҳои нави воридшавӣ ба муҳити автоматикунонидашудаи тамоми фаъолиятҳои ҷамъиятӣ фароҳам овардааст. Вазифаҳои асосии рушди ояндаи иқтисодиёти Тоҷикистон гузаштан ба модели нави рушди иқтисодӣ дар асоси истифодаи ҳамҷонибаи технологияҳои рақамӣ мебошад. Тараққиёти муътадили хоҷагии халқ ва таъмини рушди устувори мамлакат ба равандҳои автоматикунонии истеҳсолот, истифодаи технология ва ихтирооти мушаххас дар истеҳсолот, тақсим ва истеъмол, инчунин дар тайёр кардани мутахассисони соҳибхтисос оид ба технологияҳои иттилоотӣ рақамӣ вобаста аст. Вобаста ба зиёд шудани миқёси истеҳсолот, тақсиму истеъмол ва ғайраи иқтисодӣ, ки шартҳои хатмии раванди илмию техникии ҳозиразамон мебошад, барои идоракунии самарабахш дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ талаботи баландтарро тақозо менамояд.

Ширкати Gartner истилоҳи рақамиро ҳамчун тағйир додани моделҳои тижоратӣ,

⁶ <https://www.directum.ru/blog-post/how-digitalization-process-enhances-business-resistance-to-crises> (санаи мурочиҳат: 10.12.2021)

⁷ <https://www.gd.ru/articles/10334-tsifrovizatsiya> (санаи мурочиҳат: 10.12.2021)

афзоиши нишондиҳандаҳои молиявӣ ва нишондиҳандаҳои фаъолияти ширкат шарҳ медиҳад [1].

Табдилдиҳии рақамии сармоягузорӣ ба инфрасохтор, технологияҳои нав, тағйирот дар тафаккур ва моделҳои тиҷоратиро тақозо менамояд. Инчунин барои омӯзиши кормандон, баланд бардоштани малака ва амнияти киберӣ, низ сармоягузорӣ лозим аст.

Барои суръат бахшидан ба ин раванд дар соҳаи энергетика чорабиниҳои зерин лозиманд:

- татбиқи интенсивии сенсорҳои интеллектуалӣ, дастгоҳҳои сенсорӣ ва робототехника дар соҳаи энергетика, истифодабарии замимаҳои мобилӣ ва ба андозаи пурра тамоми қобилиятҳои ҳисоббарории абрӣ;

- таъсиси инфрасохтори муосири коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумот, пешниҳоди дастурҳои зарурӣ тавассути пешгӯию дурнамой, майли фикру амал кардан ба манфиати наслҳои оянда;

- ташкили маркази байналмилалӣ илмӣ «шабакаи интеллектуалӣ» дар вақти воқеӣ, барои баррасии маълумоти таҳлилӣ ва стандартҳои ҳалли рақамӣ, пешгӯиҳо ва сценарияҳои технологияҳои оянда, табодули иттилоот ва таҷриба;

- таъмин намудани ҳавасмандии инноватсия, фароҳам овардани шароити ҷолибе, ки эҳтимоли ҷалби захираҳои зеҳнӣ мебошанд.

Дарки имконияти барномаҳои рақамӣ ва манфиату хатари онҳо дар соҳаи энергетика, барои ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор муҳим аст. Ин асоси баҳсҳои оммавӣ сӯйи бораи ҳадафҳо ва самтҳои рақамисозӣ дар соҳаи энергетика мебошад. Илова бар ин, ин барои ширкатҳо иттилоотӣ муҳимаст, ки онҳо технологияҳои иттилоотиро таҳия ва бобарор татбиқ намоянд.

Дар мамлакати мо дар нимаи дуҷуми даҳсолаи аввали асри XXI дар соҳаи неруи барқӣ дигаргунӣҳои калон ба амал омаданд. Баъзе тағйиротҳои ба амал омада, фаъоланд ё технологияҳои иттилоотӣ ва рақамиро ҳамроҳӣ мекунанд. Бо вучуди ин, хусусиятҳои занҷири арзиш ба таври кулӣ тағйир наёфтаанд.

Дар даҳсолаҳои оянда, технологияи иттилоотӣ метавонад ба тағйироти назаррас дар баҳши энергетика оварда расонад, ҳатто ба занҷири арзиш таъсирашро мерасонад.

Агентии Байналмилалӣ Энергетикӣ (АБЭ) тасдиқ мекунанд, ки рақамикунонӣ истифодабарии афзояндаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК)-ро тавсиф намояд ва онро метавонад ҳамчун конвергенсияи (мушобеҳати) олами воқеӣ ва рақамӣ арзёбӣ намояд.

Агар таҳлил намоем, соҳаи технологияи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 90-ум рушд намудааст. Рушди фаъоли бозори телекоммуникатсионӣ ва технологияҳои наватарин, ба монанди Интернет, IP-телефония ва алоқаи мобилии стандарти GSM дар Тоҷикистон аз солҳои 90-уми асри гузашта оғоз ёфт. Шабакаи миллии телекоммуникатсионӣ аз ҷониби оператори миллии ҚСҚ «Тоҷиктелеком», ки соли 1996 дар натиҷаи таҷдиди сохтори соҳаи алоқа таъсис ёфтааст, идора карда мешавад. Мутобиқи таҳлилҳои Созмони Милалӣ Муттаҳид Ҷумҳурии Тоҷикистон: аз рӯи истифодаи ТИК ва рушди ҳукумати электронӣ дар соли 2020 дар ҷои 133-юм қарор дорад. Дар муқоиса бо маълумоти соли 2016 мавқеи Тоҷикистон аз зинаи 139 ба 133 расидааст.

Чадвали 1 -Таҳлили муқоисавии ҳукумати электронӣ дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ (соли 2020)

Мавқеъ	Давлат	E-Government Development Index (EGDI)	Сатҳи EGDI
29	Қазоқистон	0,8375	Хеле баланд
83	Қирғизистон	0,6749	Баланд
87	Узбекистон	0,6665	Баланд
133	Тоҷикистон	0,4649	Миёна
158	Туркменистон	0,4034	Миёна

Сарчашма: Национальные стратегии цифровизации государств Центральной Азии: вызовы и возможности. 2022. –С. 11.

Диаграмма 1. -Динамикаи рушди ҳукумати рақамӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Аз чадвал ва диаграмма бармеояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни давлатҳои Осиёи Миёна дар самти рақамикунонии Ҳукумати электронӣ мавқеи назаррас дорад, яъне дар соли 2016 дар ҷои 139, дар соли 2020 дар ҷои 133 ва дар соли 2022 бошад, ҷои 129 –ро ишғол намуд. Ҷумҳурии Қазоқистон бошад, соли 2016 дар ҷои 33, соли 2020 дар ҷои 29 ва дар соли 2022 дар ҷои 29 қарор дорад, ки ин нишондиҳандаи баланди EGDI мебошаад.

Вобаста ба ин, низоми рақамикунонӣ дар идоракунии тамоми соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла дар *энергетика, истеҳсолот, маориф, тандурустӣ, нақлиёт, фаъолияти бонкдорӣ ва молия* чунин қорӣ мегардад:

- **рақамикунонӣ дар соҳаи энергетика** имконият медиҳад, ки роҳҳои ҳалли оптимизатсионии масъалаҳои муҳим, ба монанди истифодабарии технологияҳои иттилоотии наватарин дар истеҳсоли неруи барқ, тақсимот, истифодабарӣ, марказонидани низоми идоракунӣ ва мониторинг, ба роҳ мондани автоматикунории хизматрасониҳо мусоҳидат намояд. Муҳандисони хизматрасон онҳоро фавран барои таъмир мефиристанд ва ба ин васила хатари қатъшавиро коҳиш медиҳанд. Идоракунии дурдаст, мониторинг ва таҳлили ҳолат, қор ва мӯҳлати хизматрасониро дароз мекунад.

- **рақамикунонӣ дар соҳаи истеҳсолот**, дар ин ҷо бояд қайд кард, ки иқтисодии технологияи истеҳсолӣ, бешубҳа бо таҷҳизоти муосири техники алоқаманд буда, дар бозорҳои ҷаҳонӣ аз ҷиҳати маҳсулот ва мол рақобатпазир мегардад. Бояд гуфт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин раванд муттасил идома дорад. Давраи дигаргунсозӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон, яъне гузаштан ба низоми саноатӣ-кишоварзӣ, рақамикунонии истеҳсолот мақоми назаррас дорад ва тамоми қорхонаҳои наватарини истеҳсолӣ бояд бо технологияҳои муосир

таҷҳизонида шаванд, бо низоми идоракунии рақамӣ таъмин гарданд, дар он сурат дорои қобилияти баланд истеҳсолӣ мегарданд;

- **рақамикунонии соҳаи маориф** –ба ин муносибат бояд қайд кард, ки ҳамаи илмҳо аз маориф сарчашма мегиранд. Аз ин рӯ, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин соҳа таваҷҷуҳи бевоситаи зоҳир менамояд, ки ин барои ояндаи дурахшони кишварамон хеле муҳим мебошад. Низомии рақамикунонии таҳсилот ба он асос ёфтааст, ки тамоми синфхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии кишвар бо компютерҳои замонавӣ мучахҳаз гардида, дар раванди таълим аз тахтаҳои электронӣ ва дигар технологияҳои иртиботию иттилоотӣ ба таври васеъ истифода бурда шавад. Ҳамчунин зарур аст, ки дар раванди рақамикунонии иқтисодиёти кишварамон омодагии ихтисосҳои наво, ки дар бозори меҳнат рақобатпазиранд, ҷорӣ карда шаванд;

- **рақамикунонии соҳаи тандурустӣ**, соҳаи тандурустиро албатта, бе низоми рақамӣ тасаввур кардан ғайри имкон аст. Азбаски тамоми фаъолияти ҳамаҷузъи ин соҳа ба техника ва технологияи навтарин вобаста аст, он бояд дар баробари ҷаҳонишавӣ ҷомеаи муосир муҳтадил рушд намояд. Масалан, барои муайян кардани ҳама гуна беморӣ ва таҳлили дуруст, мутахассиси соҳаи тиб бояд аз технологияҳои муосир истифода барад, чунки, низом рақамӣ дар ин самт дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ба таври назаррас мушоҳида мешавад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин раванд бояд дар қанор набошад. Бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин соҳа рӯз то рӯз ба пешравиҳои назаррас ноил мегардад;

- **рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт**, ҷомеаи мо дар баробари дигар соҳаҳо, натиҷаи рақамикунониро дар соҳаи нақлиёт бараъло эҳсос менамояд, зеро он аллақай дар ин соҳа тадриҷан ба вуқӯ мепаивандад. Ҷаҳони имрӯзаро бе замимаҳои рақамии соҳаи нақлиёт тасаввур кардан душвор аст, чунки он на танҳо дар бораи роҳҳо, балки дар бораи пурҳаракат будани онҳо, тамбашавӣ ва садамаҳо, сифати фарши (рӯпӯши) он ва ғайра маълумотро дар бар мегирад. Ҷаҳон имрӯз аллақай қаторҳои бесарнишини метро, автобусҳо ва дронҳо ба таври фаъол озмоиш менамояд. Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани нақлиёти барқӣ, аз ҷумла дар шаҳрҳо ва мавзеҳои аҳолинишин автобусҳои барқӣ, троллейбусҳои барқӣ ва автомобилҳои барқии давлатию шахсӣ бамаврид доништа мешавад, зеро бартариҳои чунин нақлиёт дар он аст, ки онҳо ба муҳити зист ва иқлими сайёра безарар аст ва инчунин хароҷоти қанро талаб менамоянд;

- **рақамикунонӣ дар соҳаи фаъолияти бонкдорӣ ва молия**, дар ин ҷода Бонки миллӣ дар якҷоягӣ бо Вазорати молия ва дигар вазорату идораҳои дахлдор ҷиҳати густариши фарогири сиёсати молиявӣ ва бонкдорӣ дар кишвар, рушди шабакаи хизматрасониҳои молиявии рақамӣ, ҷорӣ намудани ҳисоббаробаркуниҳои ғайри нақдӣ, пешниҳоди хизматрасониҳои гуногуни бонкӣ, инчунин ҳимояи ҳуқуқҳои истифодабарандагон аз хизматрасонии молиявӣ ва барои баланд бардоштани саводи молиявӣ ва бонкдорӣ ҷораҳои зарурӣ меандешад.

Аз ин ру мо тадқиқи технологияи иттилоотӣ ва рақамиро дар соҳаи неруи барқ дида мебароем. Дар ин соҳа истилоҳи рақамикунониро ҳамчун истифода ва татқиқи таҷҳизот ва технология дар раванди истеҳсолот, тақсимот, интиқол, истифодабарӣ, хизматрасонии соҳа ва дигар масъалаҳои муҳими соҳа фаҳмидан мумкин аст. Ҳамин тариқ, рақамикунонӣ дар ин соҳа, аввал раванди автоматикунонии истеҳсолот ва дуҷум истифодабарии технологияҳои замонавӣ барои таъминот ва истифодабарии неруи барқ мебошад.

Мувофиқи таҳлили мутахассисон ва Инқилоби 4 –уми Саноат дар соҳаи саноат, аз он

ҷумла соҳаи неруи барқ чунин намуди технологияҳои рақамӣ барои автоматикунонӣ, бартарафнамоии мушкilotҳои техникии истгоҳҳо ва зеристгоҳҳо, назорат ва таҳлили ҳолати воқеъии истеҳсол ва истифодабарии неруи барқ, мониторинг, қабули қарорҳои идоракунӣ истифода бурда мешаванд.

Ҷадвали 2. -Истифодаи намудҳои гуногуни технологияи рақамӣ дар соҳаи энергетика

Намуди технология	Истифодабарӣ
Таҷҳизоти саноатии интернетӣ (Industrial Internet of Things, IIoT)	Системаи ягонаи шабакаҳои компютерӣ ва иншооти истеҳсолии мебошад, ки тавассути сенсорҳои сохташуда ва таҷҳизоти барномавӣ пайваст шуда, барои ҷамъоварӣ ва табодули маълумот бо имкони назорат ва идоракунӣи фосилавӣ дар рёчаи автоматишуда, бидуни даҳолати инсон мебошад. IIoT масъалаҳои муҳим ба монанди баланд бардоштани ҳосилнокии таҷҳизот, кам кардани хароҷоти моддию энергетикӣ, беҳтар намудани сифат ва беҳтар намудани шароити меҳнати коргарони корхона ҳал менамояд.
Роботкунонӣ (Robotic Process Automation, RPA)	RPA - технологияест, ки ба роботҳо имкон медиҳад, ки барои иҷрои вазифаҳои такрорӣ дар системаҳои рақамӣ танзим карда шаванд. Онҳо асосан барои ташҳиси муқаррарӣ, азназаргузаронии ҳолати ХИБ, анҷом додани корҳои барқароркунии ғавқулдда, кумак ба сохтмон ва азнавсозии ХИБ истифода бурда мешаванд.
Маълумоти бузург (Big Date)	Big Date имконият медиҳад, ки маълумоти низоми энергетикӣ дар вақти воқеъӣ қабул, коркард ва сабт карда шавад. Онҳо ҳолати тоҷҳизотҳо, динамикаи сарфаи қувваи барқ, қарзҳои дебиторӣ нишон дода, хатарҳоро пешгӯӣ мекунанд, ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ хеле муҳим мебошад.
Нейросет (Neural Network)	Шабакаи нейронҳои сунъӣ (шабакаи нейронӣ) барномаест, ки модели пайвастҳои нейронии инсонро такрор мекунанд. Дар асоси шабакаҳои нейронӣ, онҳо барномаҳои омӯзишӣ эҷод мекунанд, ки онҳоро барои шинохтан ё тавлид кардани мундариҷа (контент) истифода мебаранд. Дар соҳаи энергетика, шабакаҳои нейрон метавонанд барои пешгӯии талабот ба энергия, назорати системаҳои энергетикӣ ва ҳатто ошкор кардани ҳолатҳои ғавқулдда ва пешгирии онҳо дар қори таҷҳизот истифода шаванд.
Дугоникҳои рақамӣ (Digital Twin)	Дугоникҳои рақамӣ як нусхаи виртуалии динамикии объекти физикӣ, раванд, система ё муҳити зист мебошад, ки намуди зоҳирӣ ва ҳосиятҳои аналоғи воқеӣ доранд. Дар соҳаи энергетика дугоникҳои рақамӣ барои визуализатсияи лоиҳаҳо, омӯзиш ва давстурҳои беҳатарӣ, баланд

	бардоштарни сифат, суръат ва этимоднокии хизматрасонӣ, назорат кардани ҳолати воқеъии объектҳо дар вақти воқеъӣ ва ғ.истифода бурда мешавад.
Воқеияти маҷозӣ (virtual reality, VR,)	Технологияи VR метавонад як ҷузъ ё воситаи мустақил барои гузаронидани тренингҳо ва дастурҳо дар системаи энергетикӣ бошад. Он барои таълим додани мутахассисон дар якҷанд ҳолатҳои ғавқуллода истифода бурда мешавад: ҳангоми қатъ шудани барқ, канда шудани кубур, сӯхтор, тарқишҳо ё ихроҷҳо, ва дигар ҳолатҳои ҳолатҳои садамавӣ
Таҳсилоти компютерӣ (machine learning, ML)	Таҳсилоти компютерӣ як баҳши зеҳни сунъӣ (AI) мебошад, ки ба эҷоди системаҳои нигаронида шудааст, ки дар асоси маълумоти гирифтаашон омӯхта ва инкишоф меёбанд. ML барои хизматрасонии техникаи пешгӯишаванда, оптимизатсияи дороиҳо ва идоракунии хавфҳо истифода бурда мешавад. Он имконият медиҳад, ки дар асоси барнома ва модел ояндаи ғайолияти ширкатҳои энергетикиро пешгӯӣ намуда, хароҷоти вақт ва меҳнатро барои қабули қарорҳои идоракунӣ пешниҳод намояд.
Зеҳни сунъӣ (artificial intelligence, AI)	Зеҳни сунъӣ дар соҳаи неруи барқ истифодаи усулҳо ва алгоритмҳои пешрафтаи ҳисоббарориро барои оптимизатсияи истеҳсол, тақсим ва истеъмоли энергия дар бар мегирад. Технологияҳои AI барои пешгӯии истеҳсоли манбаҳои барқароршавандаи энергия (МБЭ) истифода шуда, пайваст ва ҳамгироии манбаҳои барқароршавандаи энергияро ба системаҳои энергетикӣ муайян мекунад.
Кибербехатарӣ (Cybersecurity)	Кибербехатарӣ дар соҳаи неруи барқ ҳамчун ҳалал расонидан ба ғайолияти ширкатҳои энергетикӣ, аз ҷумла равандҳои технологӣ, чун аз кор баромадани таҷҳизоти системаҳои корӣ, бефосила истеҳсол ва тақсим кардани захираҳои энергетикӣ ва аз кор баровардани таҷҳизотҳо ва низоми энергетикӣ. Инчунин пайдо кардани дастрасӣ ба амнияти иттилоотӣ ва системаи идоракунии ширкатҳои энергетикӣ. Киберамният дар соҳаи энергетика бо якҷанд сабаб аҳамияти ниҳоят калон дорад. Низоми энергетикӣ хеле мураккаб ва ба ҳам вобастаанд, тавлид, интиқол ва тақсими нерӯи барқро дар бар мегиранд. Вайроншавии ин низом метавонад ба қатъи омавии нерӯи барқ, талафоти молиявӣ ва ҳатто офатҳои экологӣ оварда расонад.
Блокчейн/низомии рӯйхати тақсимот (block chain/distributed ledger technology, DLT)	Блокчейн, ин маҷмӯи пайванди маълумотест, ки маълумотро дар бораи ҳамаи иштирокчиёни муомилот нигоҳ медоранд. Технологияи блокчейн дар соҳаи неруи барқ барои анҷом додани муомилоти хариду фурӯш байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони неруи барқ истифода мешавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ, аз он ҷумла соҳаи энергетика аз муайян кардани ҳадафҳои мушаххас, стратегияҳо ва нақша - чорабиниро бо дарназардошти ҳолати ҳозираи он вобастагӣ дошта, таҳия ва татбиқи онҳо усулу равишҳои инноватсионии баландро талаб мекунад. Бинобар ин, бояд тренди (тамоюли) инноватсионии соҳаи энергетика, ки фаъолияти ширкатҳои энергетикӣ ва идоракунии соҳаи мазкурро осон ва шафоф мегардонад.

Тамоюли рушди низоми энергетикӣ дар ҷаҳон мутахассисонро ба «гузариши рақамӣ» водор мекунад, ки тағйироти кулӣ дар сохтор ва идоракунии дохилӣ ворид намоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба таъмини рақамикунонии соҳаҳои асосии иқтисодӣ ҷумҳурӣ ба монанди бахши хизматрасонии давлатӣ ва гузариш ба ҳукумати электронӣ, рақамикунонии соҳаи иҷтимоӣ, инчунин соҳаҳои асосии истеҳсолот, ба монанди энергетика, саноати коркард, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳо аҳамияти ҷиддӣ дода, корҳои назаррас анҷом дода шудааст. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ки 21.12.2021 ироа гардид, Президенти кишвар зарурати дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро таъкид намуда, тазаккур доданд: «Дар самти рушди соҳаҳои муҳталифи саноат зарур аст, ки гузариш ба технологияҳои инноватсионӣ, хусусан, таҷҳизоти каммасрафи барқӣ таъмин гардида, дар ин замина истеҳсоли маҳсулоти рақобатнок бо истифода аз «энергияи сабз» васеъ ҷорӣ карда шавад. Ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки ҷиҳати таҳия ва васеъ истифода намудани технологияҳои муосир дар соҳаҳои муҳталифи иқтисоди мамлакат Стратегияи миллии «зеҳни сунъӣ»-ро қабул ва татбиқ намояд» [8].

Рақамикунонии соҳаи энергетика яке аз масъалаҳои мубрам арзёбӣ гардида, барои таъмини шаффофият ва пардохти саривақтию пурраи ҳаққи неруи барқ пешбинӣ шудааст. Мутобиқи маълумотҳои оморӣ аз соли 2018 сар карда, дар 64 шабакаи барқии минтақавӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ зертобеи ШСХК «Барқи тоҷик» низоми биллингӣ насб карда шудааст. Аз ҷумла низоми биллингии «Express Client» дар 25 шабакаи барқӣ ва «Tajbilling» дар 39 шабакаи барқӣ ба пуррагӣ таъмин шуда, истифодабарандагон ба барномаи мазкур ворид карда шудаанд. Ҳамчунин, низоми пардохти кувваи барқ дар терминалҳои пардохтии худкор «Экспресс-пей», «Киви», «Пардохт-ТЧ», «Квик-пей», тавассути интернет бонкинги ширкатҳои бонкӣ ба роҳ монда шудааст. Бо мақсади таҳкими низоми биллингии назорат ва баҳисобгирии неруи барқ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, №597 Созишномаи сармоягузорӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Консорсиуми сармоягузoron дар ҳайати ҚДММ «Авесто Гуруҳ», ҚСК «Тоҷикгидроэлектромонтаж» ва ҚДММ ТАҚХ «Душанбе Сити» дар бораи амалӣ намудани лоиҳаи «Ҷорӣ намудани низоми автоматикунонидашудаи назорат ва баҳисобгирии тижоратии неруи барқ дар шаҳри Душанбе» тасдиқ гардидааст [4].

Дар асоси ин таҳлилҳо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ дар идоракунии тамоми соҳаҳо, аз ҷумла дар соҳаи энергетика барои истеҳсолот, тақсимот, истифодабарӣ, бартараф намудани талафот дар низоми неруи барқӣ, корҳои тамиркунӣ ва хизматрасонии техникӣ, бехатарӣ дар истгоҳҳо ва зеристгоҳҳо, автоматикунонии фаъолияти ширкатҳои энергетикӣ ҷорӣ карда шаванд. Чунки, бозори ҷаҳонии неруи барқӣ, ҷиҳати гузариш ба манбаъҳои тавлиди барқароршавандаи энергия, мутамарказонидан ва рақамикунонии соҳаи энергетика ба таври назаррас тағйир меёбад. Ин боиси самаранокии фаъолияти низоми энергетикӣ мегардад, чунки барои назорат, мониторинг ва идоракунӣ бояд ҳадафҳои зерин иҷро шаванд:

1. Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва самарани меҳнат. Технологияҳои

рақамӣ равандҳоро тавассути автоматикунонии онҳо суръат мебахшанд, меҳнати инсониро коҳиш медиҳад ва маълумотро тавассути таъминоти барномавӣ самараноктар идора мекунад;

2. Баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ. Технологияҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки сифати хизматрасонӣ ба мизочон беҳтар карда шавад ва дар натиҷа шумораи муштариён афзоиш ёфта, обрӯю нуфузи ширкат беҳтар мешавад;

3. Кам кардани хароҷот. Технологияҳои рақамӣ метавонанд хароҷотро барои истеҳсолот, хизматрасонии муштариён ва идоракунии ширкат дар маҷмӯъ кам кунанд;

4. Баланд бардоштани рақобатпазирӣ. Ширкатҳое, ки технологияи рақамиро истифода мебаранд, метавонанд дар бозор фурӯши неруи барқ нисбат ба ширкатҳое, ки ба ин низом пайваست нестанд рақобатпазир бошанд.

5. Густариши ҳамкорӣ. Тавассути технологияҳои рақамӣ иртибот ва додугирифтӣ иттилоот байни кормандон ва шӯъбаҳои ширкат беҳтар мешавад ва ин кори онҳоро самараноктар мекунад ва боиси зудтар қабули қарорҳо мегардад.

6. Таҳлили маълумотҳо. Бо рақамикунонӣ чамъоварӣ ва таҳлили миқдори зиёди маълумот имконпазир мегардад, ки ба ширкат ҷиҳати қабули қарорҳои дуруст, мувофиқ ва оқилона кӯмак намоянд.

Адабиёт

1. Aghimien D. et al. Digitalization of construction organisations—a case for digital partnering //International Journal of Construction Management. – 2020. – С. 1-10.

2. Gobble M. A. M. Digital strategy and digital transformation //Research-Technology Management. – 2018. – Т. 61. – №. 5. – С. 66-71.

3. Branca T. A. et al. The challenge of digitalization in the steel sector //Metals. – 2020. – Т. 10. – №. 2. – С. 288

4. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. - С. 34 [захираи интернетӣ]: (санаи мурочиат 14.10.2021).

5. Ахророва А.Д., Аминджанов Р.М., Доронкин К.А. Энергетика Таджикистана: современные тенденции и перспективы устойчивого развития. –Душанбе.; ООО РИА «Статус». 2005, – 235 с.

6. Назаров А. Неругоҳҳои барқи обии Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – 71 с.

7. Манбаи электронӣ: <https://www.gd.ru/articles/10334-tsifrovizatsiya>

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21.12.2021. [захираи интернетӣ]: <https://prezident.tj/event/missives/24850> (санаи мурочиат 02.02.2022).

9. Аламшоева М.М. Энергетическая система Таджикистана: современное состояние и прогнозирование. –Душанбе: “Сино”, 2020. –170 с

10. Сулаймонзода, Ш. Ф. Рушди бизнес-хизматрасонӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва ҳукумати электронӣ / Ш. Ф. Сулаймонзода, А. Н. Нурализода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 4-1(53). – Р. 63-72. – EDN VDVVZA.

11. Маъдиев, С. Проблемы статистико-эконометрического анализа и управления налогового бремени на уровне малых предприятий Республики Таджикистан / С. Маъдиев, А. Н. Нурализода, У. М. Вохидов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 4(67). – С. 252-262. – EDN UCPJSS.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА ТАДЖИКИСТАНА

Тазоева Робиямох Гулмуродовна – к.э.н., доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. тел: __907511201. E-mail: robiyamoh@inbox.ru.

В данной статье рассматривается проблемы развития страхового рынка в Республики Таджикистан. Приведены основные показатели развития страхового рынка в стране, особенно отличаются по видам страхования и изменения в структуре рынка, которые изучение и выявление факторов приводят развитию страхового рынка. Рассмотрено, что рынок страховых услуг является важным инструментом обеспечения безопасности различных хозяйствующих субъектов и гарантированного возмещения экономических и материальных потерь. Следует отметить, что страховые услуги и эффективная деятельность хозяйствующих субъектов в условиях рыночной экономики являются взаимосвязанными и даже неразделимыми понятиями. Потому что там, где рыночные отношения действуют по своим объективным законам, есть риск. Понятия риска в рыночной экономике применительно к условиям централизованного управления экономикой должно быть широким и распространенным.

Приведены также, реализации страховых отношений как система являвшийся институциональной кооперацией, возникающая в условиях рыночной экономики, а субъектами защиты имущественных и иных интересов при возникновении различных неблагоприятных природных, социальных и экономических явлений является страховой рынок. Относительная самостоятельность страховых организаций как субъектов рынка страхования находит свое отражение в формировании видов страховых продуктов.

Ключевые слова: совершенствования, развития, рынок страхования, видов страховых продуктов, риск, финансовые, возмещение, добровольное страхование, обязательное страхование, субъекты, возникновения, неблагоприятные, природные явления.

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ БОЗОРИ СУҒУРТАИ ТОҶИКИСТОН

Тазоева Робиямоҳ Гулмуродовна – н.и.и, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимова, 64/14. Тел: 907511201. E-mail: robiyamoh@inbox.ru.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Нишондиҳандаҳои асосии рушди бозори суғурта дар ҷумҳурӣ оварда шудаанд, ки махсусан аз рӯи намудҳои суғурта ва тағйироти сохтори бозор, ки омӯзиш ва муайян намудани омилҳо боиси рушди бозори суғурта мегарданд, фарқ мекунад. Ба назар гирифта шудааст, ки бозори хизматрасонии суғурта воситаи муҳими таъмини амнияти субъектҳои гуногуни хоҷагидор ва ҷаброни кафолатноки талафоти иқтисодию модди мебошад. Бояд гуфт, ки хизматрасонии суғурта ва фаъолияти самараноки субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд ва ҳатто ҷудонашаванда мебошанд. Ва дар ҳар ҳоле, ки хатар вучуд дорад, бояд хизматҳои суғурта

вучуд дошта бошад. Мафҳуми хавф дар иқтисоди бозор нисбат ба шароити идоракунии мутамаркази иқтисодиёт бояд васеъ истифода шавад.

Инчунин татбиқи муносибатҳои суғурта ҳамчун системае оварда шудааст, ки ҳамкориҳои институтсионалӣ буда, дар шароити иқтисоди бозорӣ ба вучуд меояд ва субъектҳои ҳифзи моликият ва дигар манфиатҳо ҳангоми ба вучуд омадани падидаҳои гуногуни номусоиди табиӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бозори суғурта мебошанд. Мустақилияти нисбии ташилотҳои суғурта ҳамчун субъектҳои бозори суғурта дар ташаққули намудҳои маҳсулоти суғурта инъикос меёбад.

Калидвожаҳо: такмилдиҳи, рушд, бозори суғурта, намудҳои маҳсулоти суғурта, таваккал, молиявӣ, ҷубронпулӣ, суғуртаи ихтиёрӣ, суғуртаи ҳатмӣ, субъектҳо, пайдоиш, ҳодисаҳои номатлуб, падидаҳои табиӣ.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET OF TAJIKISTAN

Tagoeva Robiyamokh Gulmurodvna – Ph.D., Associate Professor, Department of Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova street, 64/14. Tel: 907511201. E-mail: robiamoh@inbox.ru.

The article discusses the main indicators leading to the development of the insurance market in the country, especially differ in the issuance of insurance and changes in the structure of the market, which the study and identification of factors lead to the development of the insurance market in the modern economy. It is considered that the insurance services market is an important tool for ensuring the security of various business entities and guaranteed compensation for economic and material losses.

It should be noted that insurance services and the efficient operation of business entities in a market economy are interrelated and even inseparable concepts. Because where market relations operate according to their own objective laws, there is a risk. And wherever there is risk, there should be insurance services. However, the concept of risk in a market economy in relation to the conditions of centralized management of the economy should be wide and widespread. In this regard, the development and growth of the insurance services market is one of the leading tasks of the economic practice of the Republic of Tajikistan. Given the vulnerability of the financial system, the insurance services market in the country serves to reduce the level of modern risks.

The implementation of insurance relations as a system of institutional cooperation that arises in a market economy is also given, and the insurance market is the subjects of protection of property and other interests in the event of various adverse natural, social and economic phenomena. The relative independence of insurance organizations as subjects of the insurance market is reflected in the formation of types of insurance products.

Keywords: improvement, development, insurance market, types of insurance products, risk, financial, compensation, voluntary insurance, compulsory insurance, subjects, occurrence, adverse, natural phenomena.

Рынок страхования является одним из факторов развития финансового рынка и в формировании экономической системы в нынешних условиях оставляет основной вклад. Совершенствование страховых услуг в республике в дальнейшем способствует решением

многих проблем общества и положит прочный фундамент устойчивого экономического развития.

Мировой опыт показывает, что в современных условиях рынок страховых услуг является важным инструментом обеспечения безопасности различных хозяйствующих субъектов и гарантированного возмещения экономических и материальных потерь. В целях возмещения убытков, причиненных чрезвычайными ситуациями, приоритетным направлением в системе экономической политики страны признано формирование рынка страховых услуг.

Карл Маркс в своем знаменитом труде «Капитал» охарактеризовал формирование и деятельность страхового фонда как общественную необходимость, заявив: основной капитал в процессе воспроизводства может быть случайным или опасным, что может уменьшить или ликвидировать его долю. Некоторое количество дополнительной рабочей силы в качестве страховки от чрезвычайных ситуаций требует развития спроса и постоянного расширения процесса воспроизводства.

Российские исследователи в области страхования Шахов В.В. и Ахвледиани Ю.Т. считают, что страхование – это система отношений, устанавливаемая специальной организацией для защиты имущественных интересов физических и юридических лиц по возмещению убытков, понесенных страховыми случаями.

В условиях рыночной экономики страхование является не только способом защиты предприятий от чрезвычайных ситуаций, но и способом их защиты от экономических изменений на рынке. В связи с этим страхование в данном случае регулирует хозяйственно-правовые отношения между участниками рыночных отношений.

Страховые услуги и эффективная деятельность хозяйствующих субъектов в условиях рыночной экономики являются взаимосвязанными и даже неразделимыми понятиями. Потому что там, где рыночные отношения действуют по своим объективным законам, есть риск. А везде, где есть риск, должны быть страховые услуги. Однако понятие риска в рыночной экономике применительно к условиям централизованного управления экономикой должно быть широким и распространенным.

Сегодняшняя рыночная экономика требует от всех участников рынка непосредственного участия в возмещении ущерба, охране здоровья и собственности. Рынок страховых услуг выступает составной частью финансовой системы возмещения таких убытков и гарантирует финансовую безопасность участников рынка. Изучение специфики рынка страховых услуг в Республике Таджикистан, выявление его приоритетов, роли страхования в формировании валового внутреннего продукта (ВВП) и экономики страны в целом очень важно для современной экономической науки и экономической практики.

В настоящее время, по имеющимся данным, роль страхования в экономике очень низкая, а доля страховых услуг в стране составляет 0,32% ВВП, что значительно ниже уровня развитых стран.

Учитывая уязвимость финансовой системы, рынок страховых услуг в стране служит снижению уровня современных рисков. В связи с этим развитие и рост рынка страховых услуг является одной из ведущих задач экономической практики Республики Таджикистан.

Особенности страхового рынка, который отличается от других рынков, выражается в том, что объектом купли-продажи на этом рынке являются страховые продукты. Основное правило социальной политики государства состоит в том, что базовая социальная защита одинакова для всех членов общества и обеспечивается государством, а программы

социального страхования также финансируются за счет членских взносов и заработной платы работодателей, а также частично из бюджетных источников.

Мировой опыт показывает, что именно различные виды страхования и прежде всего, страховые компании как часть финансовой системы являются основным источником предотвращения и возмещения убытков от любых рисков и обеспечивают устойчивость процесса экономического развития.

В зарубежной литературе, в том числе в научных трудах И.В. Котельникова отметила, что для тех, кто не понимает теоретических основ понятия страхования, страхование является ключевым показателем уровня экономического развития и роста государства, отражающим степень экономической эффективности.

Еще одной важной составляющей рынка страховых услуг является финансовая устойчивость страховых компаний. В этой строке Т. С. Васильева отмечает, что финансовая устойчивость страховых компаний заключается в использовании финансовых ресурсов, что позволяет страховщикам быть платежеспособными [6. С. 32-41].

Некоторые ученые, в том числе А.А. Марковец, считают, что страховой рынок представляет собой разновидность финансового рынка, на котором происходит движение страховых услуг между страховыми организациями и страхователями, а также физическими и юридическими лицами [9. С. 55-60].

Механизмом реализации страховых отношений как система является институциональная кооперация, возникающая в условиях рыночной экономики, а субъектами защиты имущественных и иных интересов при возникновении различных неблагоприятных природных, социальных и экономических явлений является страховой рынок. Относительная самостоятельность страховых организаций как субъектов рынка страхования находит свое отражение в формировании видов страховых продуктов.

В Республике Таджикистан по состоянию на 31 декабря 2021 года страховые услуги осуществляются 19 страховыми организациями, из которых 2 государственные (в форме ГУП и ГУСП), 17 негосударственные страховые организации. Их количество за отчетный период увеличилось на 1 единицу за счёт двух новых страховых организаций - ООО «ДС страхование» и ЗАО СО «Паймон Иншуренс» и аннулированием лицензии в связи прекращением деятельности ООО «Центра поддержки взаимного страхования». Количество филиалов страховых организаций в отчетном периоде составило 72 единицы, что на 5 единиц меньше по сравнению с прошлым годом. Уменьшение произошло вследствие сокращения количества бездействующих филиалов ГУП «Точиксугурта».

За этот период в связи с нарушением требований законодательства страхового сектора путём аннулирования лицензии была прекращена деятельность ООО «Центра поддержки взаимного страхования». А также, с учётом отрицательного заключения органа страхового надзора касательно деятельности Государственного унитарного страхового предприятия «Таджиксармоягузор», где были допущены серьёзные недостатки и за не исполнения требований Постановления Правительства Республики Таджикистан от 31 марта 2020 года № 211 «О минимальном размере уставного капитала (фонда) страховых (перестраховочных) организаций» Постановлением Правления Национального банка Таджикистана от 27 июня 2021 года, №121 Государственному унитарному страховому предприятию «Таджиксармоягузор» отказано в продлении срока действия лицензии.

Таблица 1. - Количество страховых (перестраховочных) организаций за 2020-2021гг. (в единицах)

Показатели	2020	2021	Изменения (+/-)
Страховые организации	18	19	1
Государственные страховые организации	2	2	0
Негосударственные страховые организации	15	17	2
Филиалы страховых организаций	77	72	-5

Общие активы страховых организаций за 2021 год составили 527,3 млн. сомони, что больше на 114,9 млн. сомони (27,9%) по сравнению с прошлым годом. В целом, доля активов страховой системы по отношению к общему объему активов финансовой системы страны в отчетном периоде достигла 2,2%, составив 0,6 % к ВВП.

Приводим сравнительный анализ основных показателей страховых организаций за 2020-2021гг. (таблица 2).

**Таблица 2. - Основные показатели страховых организаций
за 2020-2021гг. тыс. сомони**

Показатели	2020	2021	Отклонение 2021 к 2020гг	
			-,+	%
Страховые доходы- всего тыс.сомони, в том числе:	256350,6	295547,6	+ 39197	115,3
страховые взносы	235049,0	287868,7	+48819,7	120,8
прочие доходы от страховой деятельности	21301,6	3846,1	-17455,5	18,05
Страховые расходы- всего, в том числе:	161643,4	216724,2	+55080,8	134,1
выплаты страхового возмещения и страховых сумм	18662,7	22071,8	+3409,1	118,3
отчисления в страховые резервы	62501,8	92399,9	+29898,1	147,8
страховые взносы (премии), переданные в перестрахование	763,5	202,9	-560,6	26,6
отчисления в резерв для финансирования мероприятий по предупреждению несчастных случаев, утраты или повреждения застрахованного имущества	12595,6	13194,4	+598,8	104,8
расходы на ведение дела	64846,7	81308,0	+16461,3	125,4
прочие расходы от страховой деятельности	2273,2	7547,2	+5274,0	в 3,3 раза
Балансовая прибыль (доход), убыток (-)	94707,2	78823,4	-15883,8	83,2
Платежи в бюджет	37872,4	40228,2	+2355,8	106,2

Источник: Статистический ежегодник Республике Таджикистан. Стат. сборник

Собственные средства (капитал)¹ профессиональных участников страхового рынка за 2021 год составили 320,5 млн. сомони, что на 103,1 млн. сомони (47,4%) больше, чем за прошлый год. Данный процесс оценивается положительно с точки зрения финансовой устойчивости и ликвидности страховых организаций, а с другой стороны содействует своевременному выполнению взятых на себя обязательств страховых организаций.

Следует отметить, что основную часть собственных средств (капитала) профессиональных участников страхового рынка составляет их уставный капитал, который в отчетном периоде составило 235,6 млн. сомони, увеличившись по сравнению с 2020 года на 112,7 млн. сомони (91,6%). Основной причиной такого увеличения является появление на страховом рынке страны двух новых страховых организаций (с общей суммой 22,0 млн. сомони уставного капитала), а также выполнение требования Постановления Правительства Республики Таджикистан от 31 марта 2020 года №211 “О минимальном размере уставного капитала (фонда) страховых (перестраховочных) организаций”.

Общее количество заключенных договоров в 2021 году составило 1 970,6 тысяча единиц увеличившись по сравнению с прошлым годом на 308,6 тысяча единиц (18,6%). Этот процесс прежде всего свидетельствует об увеличении интереса к страхованию населения и юридических лиц страны и в свою очередь оказывает положительное влияние на уровень страховой грамотности.

Страховая премия (страховой взнос) является источником доходов страховых организаций в отчетном году общий объем этих поступлений составил 287,0 млн.сомони, что по сравнению с прошлым годом вырос на 51,1 млн.сомони (21,7%). По результатам проведенного анализа, рост данного показателя является основой финансовой стабильности и платежеспособности страховых организаций, обусловлено увеличением поступлений страховых премий (страховых взносов) в страховых организациях ООО «СО Бима» - 28,2 млн.сомони, ЗАО СО «Паймон Иншуренс» - 24,2 млн.сомони, ГУП «Точиксугурта» - 9,0 млн.сомони и ООО «СО Бовари» - 4,5 млн.сомони. В 2021 году объем поступлений страховых премий (страховых взносов) по обязательному государственному страхованию и обязательному страхованию составило 1 035,5 тыс.сомони и 61,0 млн.сомони соответственно, что по обязательному государственному страхованию больше на 51,7 тыс.сомони (5,3%) и по обязательному страхованию меньше на 5,6 млн.сомони по сравнению прошлым годом. Поступления от страховых премий (страховых взносов) по форме добровольного страхования в 2021г. составили 225,0 млн.сомони, что составляет 78,4% от общего объема страховых премий в республике. Объем доли страховых премий (страховых взносов) по форме добровольного страхования по сравнению с прошлым годом составил 56,7 млн.сомони (33,7%). Данный рост свидетельствует о том, что форма добровольного страхования развивается в значительной степени и страховые организации направляют все возможности для его укрепления посредством предоставления современных страховых услуг населению страны. Проведенные анализы показывают, что на данный момент страховыми организациями предоставляются услуги страхователям более чем по 30 видам добровольного страхования и данный процесс из года в год имеет тенденцию роста.

Страховые выплаты (страховые компенсации) за прошедший год имели тенденцию в сторону увеличения и составили 22071,8 тыс.сомони, что больше на 3409,1 тыс.сомони (118,3)

по сравнению с 2020 годом. Особенно отмечается страховые организации: ООО «СО Бима» - 80,6 млн.сомони, ГУП «Точиксугурта» - 6,3 млн.сомони и ЗАО «Сугуртаи аввалини милли» - 2,2 млн.сомони. Очевидно, что увеличение или уменьшение выплаты страхового возмещения зависит от тенденции развития и возникновения страховой ситуации.

Обязательства страховых компаний составили 104,9 млрд.сомони, и по сравнению по с прошлым годом на 54,5 млн.сомони (2,0 раза), а переданные риски на перестрахование страховыми организациями за 2021г. составили 73,6 млрд.сомони, что увеличилось по сравнению с 2020г. на 38,2 млрд.сомони или на 2,0%. Данное увеличение произошло за счет переданных на перестрахование страховых премий (страховых взносов) со стороны ООО «СО Бима» -79,8 млн.сомони на долю которой пришлось 95,9% средств, ООО «СО Мехнат» -1,5 млн.сомони, ООО «Сугуртаи Шарк» -587,6 тыс.сомони, ООО «Страхование Таджикистан и Китай» -449,3 тыс.сомони.

Страховые выплаты (страховые компенсации) за прошедший год имели тенденцию в сторону увеличения и составили 91,8 млн.сомони, что больше на 72,8 млн.сомони (4,8 раза) по сравнению с 2021 года. Очевидно, что увеличение или уменьшение выплаты страхового возмещения зависит от тенденции развития и возникновения страховой ситуации.

Финансовые результаты страховых организаций — это чистая прибыль 62,0 млн.сомони за 2021г, по сравнению с прошлым годом уменьшилось на 13,8 млн.сомони, что обуславливается уменьшением поступлений страховых премий в страховых организациях.

Следовательно, происходящие изменения на рынке страховых услуг предусматривает решение следующих задач: сокращение количества договоров между страховщиком и страхователем; меньший доступ к таким страховым услугам из-за их добавленной стоимости; слабое взаимодействие между страховыми брокерами и страховыми компаниями; отсутствие правовых норм, согласно которым брокер несет ответственность за свои действия перед страховщиками и страхователями; низкий уровень страхового профессионализма страховых брокеров и тому подобное.

Для предотвращения подобных проблем в сфере страховых отношений необходимо наличие устойчивой финансовой системы и устойчивого экономического роста, поскольку, как отмечалось выше, формирование всех сегментов рынка в том числе и развитие рынка страховых услуг.

Исследования показали, что национальный страховой рынок в настоящее время недостаточно развит и необходимо многое решить для его улучшения. В настоящее время страховая деятельность в стране находится в процессе становления и в то же время медленно развивается из-за уязвимости финансовой системы и недоверия к страховым компаниям. Изучение рынка показало, что причинами медленного развития рынка страховых услуг являются низкий уровень финансовой культуры, слабое государственное регулирование страховой деятельности в форме финансирования и кредита, низкая платежеспособность населения, низкий уровень заключения договоров, недоверие к страховым организациям и низким профессионализмом страховых брокеров.

В целом, приоритетные направления развития страховых компаний и рынка страховых услуг, способствующие формированию ВВП и устойчивому развитию экономики следующие: в первую очередь, развитие инфраструктуры страхового рынка, совершенствование и формирование обязательного страхования, создание благоприятных условий для развития добровольного страхования, совершенствование страхового законодательства, управление

финансовыми рисками с государственного бюджета, развитие системы страхования, интеграция в мировую экономику и интеграционные процессы в сфере страховой деятельности и развитие цифрового страхования.

Литература

1. Ахвледзиани, Ю.Т. Рынок страховых услуг: современные тенденции и перспективы развития: монография/Ю.Т. Ахвледзиани. – Москва, 2017. – 236 с.
2. Ахвледзиани, Ю.Т. Тенденции и перспективы развития страхового бизнеса в России/Ю.Т. Ахвледзиани // Финансы. Страховой рынок. – 2016. – №6. – С.109-110.
3. Ашуров, Г.Д. Развитие системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан/Г.Д. Ашуров. – Душанбе, 2007. – 160с.
4. Басаков, М.И. Страховое дело в вопросах и ответах: учебное пособие/М.И. Басаков. – Ростов на Дону: Феникс, 2018. – 576с.
5. Басаков, В.Н. и др. Страхование от несчастных случаев на производстве: Актуарные основы/В.Н. Басаков и др. – М.: Гелиос, 2002. – 192с.
6. Васильева, Т.С. Теоретико-методические аспекты финансовой устойчивости страховых компаний / Т.С. Васильева // Научные записки молодых исследователей. – 2020. – 8(4). С.32-41.
7. Вerezубова, Т.А. Страхование: особенности развития/Т.А. Вerezубова // Финансы, учет и аудит. – 2016. – №12. – С.18-22.
8. Воронцовский, А.В. Управление рисками: учебное пособие / А.В. Воронцовский. – СПб: СПбГУ, 2000. – 414с.
9. Марковец, А.А. Развитие страхового рынка Республики Беларусь /А.А. Марковец, Н.Л. Давыдова. – 2020. – №2. – С.55-60.
10. НСР РТ на период до 2030г. – Душанбе. – 2016. – С. 37.
11. Маъдиев, С. Проблемы статистико-эконометрического анализа и управления налогового бремени на уровне малых предприятий Республики Таджикистан / С. Маъдиев, А. Н. Нурализода, У. М. Вохидов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 4(67). – С. 252-262. – EDN UCPJSS.

УДК 339.91

РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Мирсаидов Фаридун Аврорович – к.э.н., доцент, кафедры государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана 734055, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5 Телефон: +992 92 7050010 E-mail.ru. mirsaidov-84@mail.ru

В статье рассматривается процесс формирования основных элементов глобальной мировой системы, который затрагивает практически все сферы общественной жизни, включая экономику, политику, идеологию, социальную сферу, культуру, экологию, безопасность, образ жизни, а также условия существования человечества. Показывает роль глобализации в активизации миграции трудовых ресурсов, особенно интеллектуальной миграции в рамках концепций «мир без границ». Анализируется современное состояние интеллектуальной миграции в мире и её влияние на развитие принимающих стран и стран-доноров, в том числе и Республики Таджикистан. Выявляется, также политико-

управленческая проблема интеллектуальной миграции, а также пути и механизмы его решений в условиях республики.

Ключевые слова: глобализация, интернационализация мировой хозяйственной жизни, международная трудовая миграция, интеллектуальная миграция, человеческий капитал, государства, миграционная политика, политико-управленческая проблема регулирование трудовой миграции и тд.

REGULATION OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION IIN MODERN CONDITIONS

Mirsaidov Faridun Avrorovich – c.e.s., Associate Professor, Department of State and Local Administration, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan 734055, sh. Dushanbe, x. Borbad, 48/5 Phone: +992 92 7050010 E-mail.ru. mirsaidov-84@mail.ru

The article analyses the process of formation of the main elements of global system, which deals with the whole spheres, including economy, politics, ideology, social spheres, culture, ecology, security, the manners of life, also the conditions of human being life. The article shows the role of globalization in activation of migration of labor recourses, mainly intellectual migration in a frame of “the world without border» conception. Also the article analyses the condition of intellectual migration in the world and its influence to the development of accepting countries and donor-countries, including the Republic of Tajikistan. At the same time the article deals with the political-managing problems labor migration regulation.

Key words: globalization, internationalization of world economic life, international labor migration, human capital, state, migration policy, political-managing issues of intellectual migration.

ТАНЗИМИ МУҲОЦИРАТИ МЕҲНАТИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР АННОТАТСИЯ

Мирсаидов Фаридун Аврорович – н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон 734055, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5 Телефон: +992 92 7050010 E-mail.ru. mirsaidov-84@mail.ru

Дар ин мақола ҷараёни таашаккулёбии элементҳои асосии системаи глобалии ҷаҳон дида баромада шудааст, ки он тақрибан тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз он ҷумла иқтисод, сиёсат, идеология, иҷтимоиёт, маданият, муҳити зист, бехатарӣ, шакли зист ва ҷамчунин шароити зисти инсониятро дарбар мегирад. Нақши глобализатсияро дар амалисозии муҳоҷирати захираҳои меҳнатӣ нишон дода, махсусан муҳоҷирати интеллектуалиро дар ҷаҳорҷубаи консепсияи «Мигратсионӣ» тасвир менамояд. Вазъи ҷорӣи муҳоҷирати интеллектуалӣ (зеҳнӣ) дар ҷаҳон ва таъсири он ба рушди кишварҳои қабулкунанда ва кишварҳои донор, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карада шудааст. Инчунин масъалаҳои сиёсӣ – идораии муҳоҷирати интеллектуалӣ (зеҳнӣ) ва роҳи механизмҳои ҳалли он аз рӯи шароити кишвар муаян карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: глобализатсия, ҷаҳонишавӣ ҳаёти хоҷагидорӣи ҷаҳон, муҳоҷирати меҳнатии байналхалқӣ, муҳоҷирати ғайрирасми нӯҳодҳои ғайрирасми ва ғайраҳо.

Миграция как естественный процесс, обусловлена целым рядом объективных причин микроэкономического и макроэкономического характера. Причины микроэкономического характера исходит, прежде всего, из мотива трудовых ресурсов переезжает туда, где ожидает получить относительно высокий доход по сравнению внутреннего национального рынка труда. И в этом уровне можно анализировать причины миграции в рамках всевозможные выгоды и издержки как экономического, так и психологического (нематериального характера). В психологическом аспекте имеется в виду потеря друзей, климат, привыкание и адаптации к новым условиям жизни, культуру, языку стран, где перебивает мигрант. Следовательно, на принятие решения о миграции влияет условия занятости в родной стране и потенциальной стране назначения и издержки переезда.

Республика Таджикистан исторически является трудоизбыточная страна. Напряжённость рынка труда еще усилился в условиях трансформации социально-экономических отношений, когда происходил в период становление рыночных отношений радикальные структурные преобразования.^[1]

Трудовые мигранты республики в основном выезжает в РФ и используются в основном для заполнения «непрестижных» вакансий, где применяется неквалифицированный труд. Другим словом, они делают значительную часть низкооплачиваемой и трудоемкой работы, за которую граждане РФ браться не очень стремятся. Это строительные работы, производство, основанное на тяжелом ручном труде, труд в транспортной отрасли, жилищно-коммунальном хозяйстве. По сведениям ФМС РФ, в РФ трудовые мигранты из Республики Таджикистан осуществляли трудовую деятельность: в строительстве - более 44 %, в сфере торговли - 14,5%, транспорте и связи - 6,1; в сфере коммунальных услуг – 6%. Некоторую часть трудовых мигрантов составляют так называемые мардикоры — сезонные сельскохозяйственные рабочие (более 5%). В последнее время в больших городах широко практикуется наем целыми семьями для обслуживания городских домов, коттеджей. «Семейная бригада» работает в течение сезона: строит подсобные помещения, занимается благоустройством, садово-огородными работами, ремонтирует и содержит дом, готовит пищу. Таким образом, они на российском рынке труда в основном заполняют те рабочие места, на которые почти отсутствует спрос со стороны российских граждан.^[2]

Следует отметить, что в научной литературе существует множество противоречивых теорий, которые объясняют мотивы, причины и последствия международной миграции рабочей силы. По общетеоретическим вопросам международной миграции исследованной в трудах Р. Е. Билсборроу И. В. Ивахнюк^[3], М. Г. Колосницыной, И. К. Суворовой, П. Стокера, В. А. Ионцева и др. В данной статье попытаемся объяснить институциональные аспекты механизмов современной трудовой миграции. В современных условиях на пространстве стран СНГ, особенно в РФ формировались предпосылки возникновения «неформальной занятости нерезидентов» нелегальных трудовых мигрантов в РФ. Это означает, что производительной деятельности осуществляется без юридического оформления согласно правилам регулирования труда иностранцев.^[5] Другим словом, наблюдается случай, когда вполне законно въезжающих в РФ трудовые мигранты имеет целью неофициального трудоустройства в теневом или полу правовом секторе экономики. Здесь они используют в основном родственные связи, института «авлода»

В сельском регионе Республики Таджикистан, до сих пор существует уклады кастовой системы. Пережитки авлода – кровнородственной патрилинейной родовой общины - очень сильны в таджикском обществе. В настоящее время авлод представляет собой

патронимическую группу, совокупность родственников, восходящих к одному предку, имеющих общие интересы, нередко совместно используемое имущество, орудия производства и, зачастую, консолидированный бюджет либо согласованные бюджеты.

Огромную роль в принятии решения о выезде, выборе направления миграции, сборе средств для выезда, переправке, поиске работы на выезде, поддержке мигрантских домохозяйств на родине принадлежит авлоду. Так, согласно данным опроса общественного мнения в Таджикистане, проведенного в 2015 году, 60,8% респондентов считали себя членами авлода (общественного мнения охватил 1000 человек в 34 населенных пунктах, расположенных в 15 районах Согдийской области. В январе – феврале 2016 года на этот же вопрос положительно ответили 65,5% респондентов. Опрос был проведен по национально репрезентативной выборке и охватил 2 тысячи человек от 15 лет и старше во всех районах Таджикистана. При этом наблюдается значительные различия в степени распространенности и жизнеспособности авлодных структур: так в Истаравшанском регионе 82,2 % жителей считают себя членами авлодов, в Исфаринском районе по 78%, в целом по Согдийской области – 57%, взрослых жителей признали себя членами авлодов. Как уже отметили выше, традиции авлода наиболее крепки в сельской местности, однако и в городах сохраняются пережитки авлодной структуры.

В целом таджикское общество представляет собой не индивидуумов, но социальных организмов – авлодов, родовых и соседских общин, объединенных в этнорегиональные группы и обладающих огромной властью над поведением отдельных индивидов, во многом определяющих внутреннюю структуру таджикской миграции, модели поведения, способы трудоустройства, адаптации к принимающему обществу и т.д. Большую роль играет авлод при принятии решения о выезде^[6]. Обычно возможность выезда на работу за пределы Таджикистана сначала обсуждают в семье. В случае, если потенциальный мигрант очень молод, возможные миграционные стратегии обсуждаются в группе его друзей и потом – в семье. Затем принятое решение обсуждается и утверждается старшими членами авлода и, прежде всего, его главой – старейшиной рода. Авторитет главы авлода очень высок, поэтому все значимые решения в жизни членов рода, в том числе выбор миграционной стратегии, принимаются с его согласия. Роль главы авлода и старших членов рода в принятии решения о выезде тем более велика, что они решают, как и где будет жить семья мигранта, распределяют между оставшимися членами обязанности мигрантов и дают благословение на выезд.

Распределение ролей мигрантских домохозяйств в сельской местности является традиционным, унаследованным от отходничества XIX века. Если в авлоде есть несколько молодых трудоспособных мужчин, то на заработки уходят по очереди, оставляя одного для присмотра за посевами и помощи семьям ушедших родственников. В этом случае мигранты могут остаться на несколько сезонов. Если в семье один мужчина, то чаще всего он проводит на заработках один сезон, оставив обработку земли на жену и детей. К ноябрю он возвращается к семье.

Высокий уровень родственных и земляческих связей, обеспечивающий взаимопомощь и поддержку, облегчает миграцию, способствует быстрому формированию мигрантских сетей, создает механизм валютных переводов из страны – импортера рабочей силы в Таджикистан. Мигранты, освоившиеся в месте вселения, получившие работу, приезжают навестить семью и забирают с собой нескольких родственников. Члены авлода, как правило, получают часть заработанных мигрантом денег в виде подарков или денежных сумм, предназначенных на определенные цели: устройство семейного праздника, покупка

сельхозинвентаря, скота и п.р.^[7] Убедившись эффективности миграции, авлод направляет на заработки других членов родственной группы, перераспределив обязанности уехавших среди оставшихся. Группу возглавляет мигрант «со стажем» и опытом; то есть человек уехавший на заработки примерно 2-3 года назад. Он предоставляет родственникам жильё, снабжает деньгами, обеспечивает регистрацию и трудоустройство, защищает всеми доступными ему средствами. Больше половины (52,6%) опрошенных мигрантов сообщили, что трудоустраивали родственников на выезде. Как правило, мигранты создают достаточно устойчивую и закрытую группу на родственном кишлачной основе, т.е. ее входе только родственники и односельчане. Однако развитие индивидуализма, увеличение личных свобод на выезде, маргинализация вчерашних крестьян в городских условиях выездной работы ведет к расслаблению родственных связей, участвовавшим случаям обмана и мошенничества среди родственной группы.

Следует отметить, что миграция сельскохозяйственных рабочих и арендаторов во главе авлодов, в основном связана с потоками беженцев, вынужденных покинуть РТ в 1992 – 93г. в ходе гражданской войны. Беженцы, среди которых было много крестьян, выгружались на станциях по ходу железнодорожной линии Душанбе – Москва в южных областях России. Так образовались таджикские сельские поселения в Волгоградской Саратовской областях. Значительная часть беженцев отказалась репатриироваться после окончания вооруженного конфликта из - за боязни преследований, развала и систем жизнеобеспечения в районах их проживания и осталась в местах вселения. По мере ухудшения ситуации на рынке труда в РТ все больше крестьян приезжает в освоенные таджиками местности юга России на сельскохозяйственный сезон, арендуют землю, и выращивает сельхозпродукцию.

Обычно мигрант начинает свой путь с помощью авлода, которые обеспечивают мигранта средствами на дорогу и на жизнь в первое время, берут на себя ответственность за оставшуюся на родине семью мигранта, снабжают его адресами людей, которые могут помочь в выезде и трудоустройстве. Авлодная солидарность обеспечивает поддержку мигрантам из сельской местности в тот период, когда они в ожидании транспорта находятся в Худжанде и Душанбе. Прекращение железнодорожного сообщения между Таджикистаном и Российской Федерацией в период массового выезда на работу – в апреле – мае заставляет огромное число мигрантов скапливаться в столице. В 2002 г. люди ждали возобновления железнодорожного сообщения более двух месяцев. Все они обычно живут у родственников, которые обеспечивают их не только жильем, но и питанием. Затем мигрант попадает в поле действия сетей региональной солидарности. Ключевыми фигурами в этих сетях являются авторитетные мигранты старшего возраста, которые давно живут в России, заняли высокую статусную позицию и помогают в организации миграции и трудоустройства младших по возрасту и статусу земляков.

Следует отметить, что обеспечение правовой статус мигрантов, защиту их конституционных прав находится под защиту государства и поэтому деятельности авлодов также должны регулироваться государством. Государство может контролировать, содействовать действие авлодов и встать на защиту интересов своих граждан, временно эмигрирующих по трудовым договорам населения, следующим образом: набрать желающих эмигрировать их в соответствующие страны, содействуя или, наоборот, изменяя направления потоков; взять под защиту гражданские права и социальные интересы мигрантов; следить, чтобы страна, принимающая временно работающих, выполняла условия предусмотренные договором по профессиональной подготовке и повышению квалификации работников;

обеспечить валютные поступления в республику с заработка граждан, находящихся в зарубежных странах; по истечении срока договора организовать возвращение эмигрантов на родину и тд. Опыт многих зарубежных стран свидетельствует (например Турция, Индия, Филиппины, Китай и др.), что временную эмиграцию рабочей силы в другие страны, наряду с государством (специальные национальные службы, министерства и др.) могут организовывать и осуществлять частные работодатели, общественные институты, зарубежные представительства. Поэтому, необходимо лицензировать учреждения, занимающиеся экспортом рабочей силы, например деятельность авлоди, общество земляков и. тд.

В странах, принимающих мигрантов, посольства Республики Таджикистан могут сформировать для этого особые отделы, а также дипломатические представительства, кроме представительства Минтруда РТ. Следует придать легальный характер международной миграции труда, которая исходит из принципов взаимоуважения зарубежными государствами интересов друг друга.^[9]

В этом смысле надо отметить важное значение выполнения требований договоров, подписанных соответствующими миграционными представительствами РТ с иностранными и таджикскими работодателями. В особенности необходимо контролировать: соблюдение сроков договоров и размеров заработной платы; условия страхования; продолжительность времени труда и отдыха; условия безопасности труда; размеры отчислений с заработной платы, источники сбора и величину валюты, посылаемой на родину; соблюдение кредитно–финансовых льгот с целью стимулирования инвестиций в отечестве. Миграционные представительства должны участвовать в решении конфликтных ситуаций между работодателями и трудовыми мигрантами, а также взять на себя расходы, связанные с выездом и возвращением мигрантов на родину.

Примечательно и то, что в бюджете Республики Таджикистан есть статья, где будут выделены средства для экстренных случаев. Как видно, регулируемый режим экспорта рабочей силы, наряду с решением социальных проблем работников, не пренебрегает и безопасностью государственных интересов страны, экспортирующей рабочую силу. Имеется ввиду участие мигрантов в социально – экономическом развитии отечества. Согласно договору, любой мигрант несет ответственность перед своей страной за выделение средств государству из заработка, в соответствии с принятым законодательством и налоговой политикой. Сейчас эмигрирующие таджики материально помогают лишь родственникам. Их средства тратятся исключительно в потребительских целях и частично, в малом бизнесе. Проблема же заключается в осуществлении денежных инвестиций. Средства, взыскиваемые государством с граждан, работающих за границей, могут стать важным стимулом для создания новых рабочих мест.

Мировой опыт экспорта рабочей силы свидетельствует, что разные страны понимают его по – разному. В литературе, посвященной проблемам миграции, выделяются три группы стран, в которых: потоки зарубежной трудовой миграции полностью контролируют специальные национальные службы и министерства (Турция, Корея); рабочую силу для экспорта за рубеж набирают, в основном, частные работодатели (Индонезия, Малайзия, Филиппины, Таиланд); используются смешанные системы (Бангладеш, Пакистан). Некоторые авторы считают, что организация внешней трудовой миграции частными предпринимателями наиболее эффективна в условиях государственного контроля за трудоустройством.

Особые мероприятия в деятельности министерств, ведомств и местных органов власти должны быть разработаны механизмы для профессиональной организации трудовой миграции.

Литература

1. Билсборроу, Р. Е. Статистика международной миграции / Р. Е. Билсборроу, Х. Грэм, А. С. Обераи. М.: Академия, 2001.
2. Ивахнюк, И. В. Международная трудовая миграция / И. В. Ивахнюк. М.: Теис, 2005
3. Колосницына, М. Г. Международная трудовая миграция: теоретические основы и политика регулирования / М. Г. Колосницына, И. К. Суворова [Электронный ресурс] // Экономический журнал ВШЭ. 2005.:
4. Мирсаидов А.Б., Мирсаидов Ф. К вопросу нелегальной трудовой миграции// Таджикистан и современный мир №3(41) 2014 36-45 ISSN 2075-9584
5. Стокер, П. Работа иностранцев: обзор международной миграции рабочей силы / П. Стокер. Москва: Academia, 1996
6. Экономика народонаселения: учебник / В. А. Ионцев [и др.]; под ред. проф. В. А. Ионцева. М.: Инфра-М, 2007
7. Послание Лидера нации, Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона Меджлисе Оли Республики Таджикистан 20.01.2016//<http://president.tj/ru/node/10587>;

УДК: 336

ҲАДАФГИРИИ ТАВАРРУМ ВА РОҶҲОИ ДАР АМАЛ ТАТБИҚ НАМУДАНИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Махишулов Саидхуҷа Ҷумъаевич – н.и.и., муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 555563308. E-mail: saidhuja1986@mail.ru.

Қурбонов Вафоҳуҷа Намозалиевич - докторанти PhD кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 931069904. E-mail kuafu1995@mail.ru

Нигоҳ доштани мувозинати сатҳи нархҳо ва таваррум яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки ба он ҳукумат тавасути сохтору мақомотҳои дахлдори соҳавӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Аз ин хотир муаллифон ба масъалаҳои муҳимтарин таваррум, ки дар он масъалаи ҳадафгирӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифта як қатор нишондиҳандаҳои таваррум таҳлил ва баррасӣ гардидаанд. Ҳамчунин дар мақолаи мазкур таҳлили таваррум, меъёрҳои ҳадафгирии таваррум, мувозинати сатҳи минималӣ ва максималии таваррум таҳлилу барраси гардида муаллифон дар ин самт ба натиҷаҳои назррас ноил гардидаанд. Файр аз ин дар мақолаи мазкур як қатор пешниҳодҳо барои нигоҳ доштани мувозинати таваррум мавриди таҳлил қарор гирифта хулосаҳои машаххас гардидааст.

Калидвожаҳо. Таҷрибаи ҷаҳонӣ, сатҳи таваррум, ҳадафгирии таваррум, коҳишёбии нархҳо, таъсири нархҳо, арзиши аслии маҳсулот, маблағҳои озод, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, сиёсати идоракунии таваррум.

ТАРГЕТИРОВАНИЕ ИНФЛЯЦИИ И ПУТИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ НА ПРАКТИКЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Махшулов Саидхуджа Джумъаевич – к.э.н., старший преподаватель кафедры банковской деятельности, Таджикский государственный финансово-экономический университет, 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 555563308. E-mail: saidhuja1986@mail.ru.

Курбанов Вафохуджа Намозалиевич - докторант PhD кафедры финансов, Таджикский государственный финансово-экономический университет, 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 931069904. E-mail kuafu1995@mail.ru

Поддержание баланса уровня цен и инфляции является одним из основных вопросов, которому правительство через соответствующие структуры и органы власти отрасли придает первостепенное значение. По этой причине авторы проанализировали и обсудили наиболее важные вопросы инфляции, в которых исследовался и обсуждался вопрос таргетирования. В данной статье проанализированы и рассмотрены анализ инфляции, критерии таргетирования инфляции, баланс минимального и максимального уровней инфляции, и авторы добились многообещающих результатов в этом отношении. Кроме того, в статье Мазкупа проанализирован ряд предложений по поддержанию баланса инфляции и сделаны конкретные выводы.

Ключевые слова. Мировой опыт, уровень инфляции, таргетирование инфляции, ценовая дефляция, влияние цен, себестоимость продукции, свободные средства, макроэкономические показатели, политика управления инфляцией.

INFLATION TARGETING AND WAYS OF ITS PRACTICAL IMPLEMENTATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mahshulov Saidhuja Dzhumaevich – c.e.s, senior lecturer at the department of banking, Tajik State University of Finance and Economics, address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: saidhuja1986@mail.ru

Kurbanov Vafohuja Namozalievich - PhD student of the finance department, Tajik State University of Finance and Economics, address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail kuafu1995@mail.ru

Maintaining a balance between the price level and inflation is one of the main issues to which the government, through the relevant structures and authorities of the industry, attaches primary importance. For this reason, the authors analyzed and discussed the most important inflation issues in which the issue of targeting was studied and discussed. In this article, the analysis of inflation, the criteria for inflation targeting, the balance of the minimum and maximum inflation levels are analyzed and considered, and the authors have achieved promising results in this regard. In addition, Mazkup's article analyzed a number of proposals for maintaining the inflation balance and made specific conclusions.

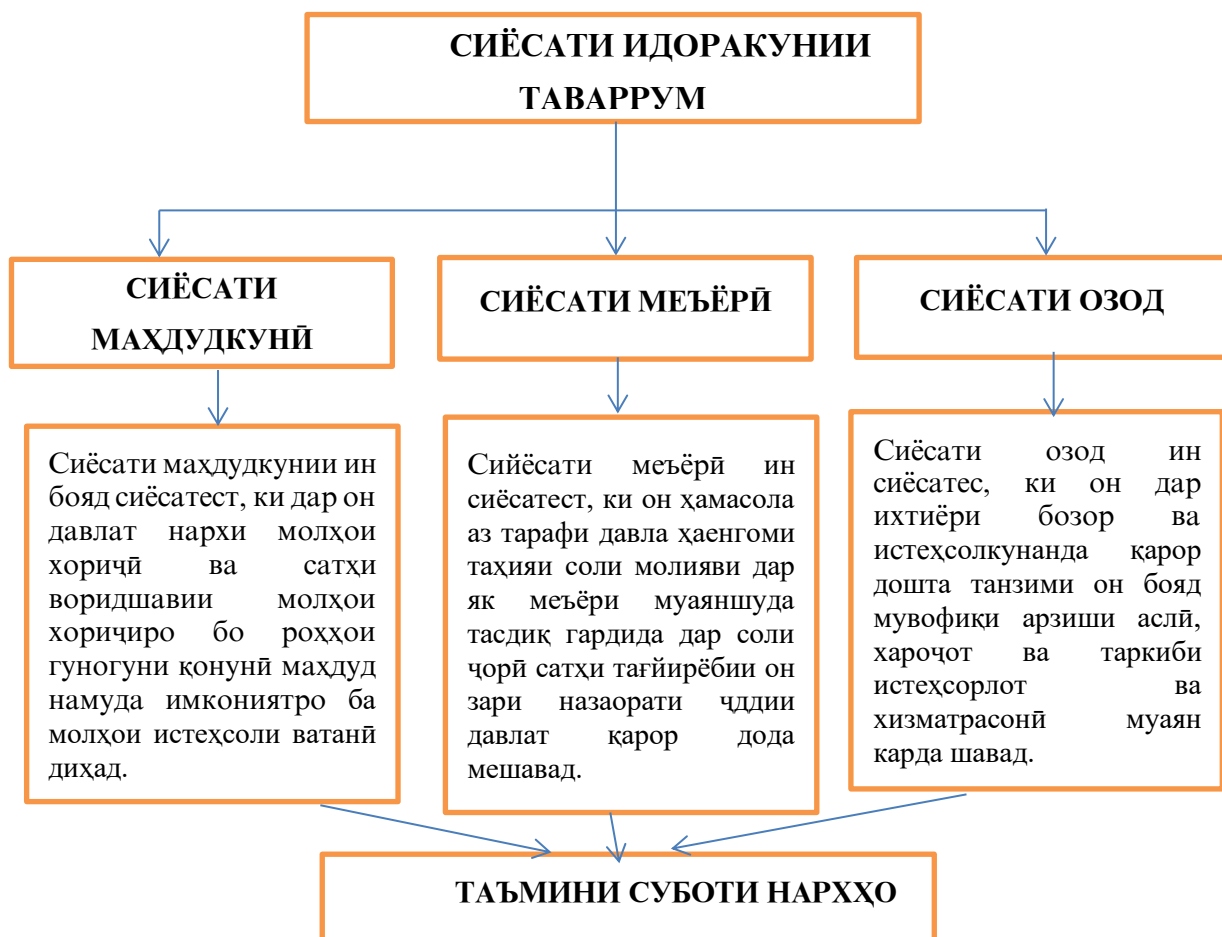
Keywords. World experience, inflation rate, inflation targeting, price deflation, the impact of prices, production costs, available funds, macroeconomic indicators, inflation management policy.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки яке аз вазифаҳои асосии ҳукумат мубориза бар зидди болоравии нархҳо – таваррум ба ҳисоб меравад, зеро аз таҳти назорат баромадани он оқибатҳои ногувор дорад [5.200]⁸. Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки вазифаи давлат дар баробари нигоҳдории мувозинати нархҳо, ки он ба сатҳи даромади аҳоли мувофиқ карда

⁸Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз /Ш.Раҳимзода/. Китоби дарсӣ. Душанбе «Эргарф». Саҳ 197

шудааст, ин ҳавасмандгардони субъектҳои иқтисодӣ барои таъмини талаботҳои дохилӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегӣ мебошад. Дар шароити имрӯза агар болоравии нархҳо дар давраи қорӣ барои истеҳсолкунанда муваққатан таъсири мусбат дода бошад, дар оянда он меъавонад боиси барзиёдии мол ва бемайлони хоҳишҳои нархҳо гардад, ки аз як тараф ба истеҳсолкунанда аз дигар тараф ба бучети давлат таъсири манфӣ мерасонад. Дар сатҳи иқтисоди миллӣ вобаста ба бавучудоии падидаҳои номатлуб, ки дар таркиби маҳсулот вобаста ба арзиши аслии маҳсулотҳо ба таври сунъӣ ё воқеӣ арзиши изофиро ба вуҷуд меоранд, ки он ба сатҳи некуаҳволии мардум мусоидат менамояд таварруми пулиро ба вуҷуд меорад. Қайд кардан зарур аст, ки ба андешаи мо таварруми пул хосиятҳои умумииктисодӣ дошта он натавонанд ба сатҳи истеҳсолот балки ба захираҳои пулии бонкҳо низ таъсири манфӣ мерасонад. Агар дар таркиби иқтисоди миллӣ мунтазам болоравии нархҳо ба назар расад, пас чунин ҳолат боиси хоҳиш ёфтани ҳавасмандии аҳоли барои гузоштани маблағҳои озоди онҳо ба сифати амонату пасандозҳо дар бонкҳо боис мегардад. Аз ин лиҳоз назорати таваррум ва танзими меъёри мутавозини он сатҳи истеҳсолот ва субъектҳои ба ин баробар иборат мебошад.

Дар ҳолати иқтисодӣ таъмини рушди иқтисодиёт ва нигоҳ доштани мувозинати нархҳо, ки он таварруми пулро ба вуҷуд меорад муҳим ва зарурӣ мебошад. Дар аксар маврид таваррумро ҳамчун падидаи номатлуби ҳолати иқтисодӣ дониста ба оқибатҳои иҷтимоӣ иқтисодии он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд. Таъбири таваррум дар ҳама давлатҳо хатарафзо мегардад, ки иқтисодиёти он давлатҳо ба муҳити беруна ё иқтисодиёти беруна бисёр вобаста мебошад. Дар Тоҷикистон идораи таваррум дар таркиби сиёсати пулиро қарзӣ тавасути фишангҳои мустиқили иқтисодиёти пулӣ танзим гардида ба он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Бо ин мақсад ба андешаи мо дар шароити имрӯза як қатор сиёсатҳои идоракунии таваррум мавриди қарор гирифт ва ба андешаи мо чунин сиёсатҳои идоракунӣ дар ҳама ҳолат метавонад шиддати таъсири манфии таваррумро ё СЗТ – ро хоҳиш диҳад. (нигар расми 1.)

Расми 1. Мадели сиёсати идоракунии таваррум вобаста ба нигоҳ доштани мувозинати рушди иқтисодӣ

Сарчашма. Таҳияи муаалиф

Вобаста бамаълумотҳои расми мазкур қайд кардан зарур аст, ки дар ҳама шароит масоили танзими таваррум ва нигоҳ доштани мувозинати ҳадди имкони он дар иқтисодиёт аз роҳу воситаҳои гуногун дар доираи сиёсатҳои гуногун ба роҳ монда мешавад. Сиёсати танзими таваррум СТТ ӯ зиддитаваррумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон акчанд меъёру роҳхоро дар бар гирифта он вобаста ба вазъи иқтисодии кишвар дар ҳар шакл сурат гирифта танзим карда швад. Татбиқи дурусти нигоҳ доштани мувозинати нархҳо аз аз сиёсатҳои таварруми иборат буда он мутобиқи сиёсати иқтисодии давлат ва иқтидорҳои мавҷудаи он ба роҳ монда мешавад. Ба андешаи мо сиёсати маҳдудкунии таваррум яке аз механизмҳои асосие, мебошад, ки ҳиссаи молҳои хориҷиро барои додани имконият ба истеҳсолкунандагони дохилӣ фароҳам месозад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати маҳдудкунии таваррум ба таври мустақим мавҷуд набошад ҳам ҳукумати кишвар ва роҳбари давлат ҳамавақт талош менамояд, ки бартарӣ ба истеҳсолкунандагони дохилӣ дода шавад. Илова бар ин бояд гуфт, ки сиёсати маҳдудкунӣ барои таъмини мувозинати сатҳи таваррум дар давраи дарозмуддат бояд зинна ба зина барои ёри ба дигар сиёсатҳои танзими таваррумӣ бояд дар як давраи муаян чораҳои зерин андешида шаванд:

1. Ташкили инфрасохтори зарурӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои ниёзи аввал дар дохили кишвар ва додани имтиёз ба онҳо;
2. Вобаста ба ташкили истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда зина ба зина маҳдуд кардани ҳиссаи молҳои хориҷӣ барои тақвияти минбаъдаи истеҳсолоти дохилӣ;
3. Танзими номгӯи маҳсулотҳои истеҳсолшаванда дар дохили кишвар, ки хангоми барзиёдии он бидуни баровардани он ба хориҷи кишвар дар соли оянда ба сатҳи нархҳо пасту баландшавӣ муосидат менамояд;
4. Маблағгузори мақсаднок ва имтиёзнок ба баҳши воқеии иқтисодиёт бодарназардошти роҳ надодан ба болоравии таваррум дар сатҳи иқтисодиёти малакат;
5. Гирифтани пеши роҳи ғайриқонуни боло бурдани нархҳои бедарназардошти тағйир ёфтани таркиби истеҳсолот дар бозорҳои дохилӣ ва дигар марказҳои фурӯш;
6. Ташкили муҳити рақобат байни истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои ниёзи аввал дар дохили кишвар ва бо мурури замон дар хориҷ аз кишвар ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани истиклолияти давлатӣ сиёсати меърӣ ба таври озод истифода гардида он то солҳои 2020-2021 идома дошта он баъд аз солҳои мазкур тамоили чиддиятро ба худ касб намуд. Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки сиёсати имрӯзати таварруми Тоҷикистонро сиёсати меъёрӣ меноманд, ки дар доираи меъёрҳои «ҳадафгирии таваррум» пеш бурда мешавад. Албатта сиёсати меъёрӣ барои соли оянда дар доираи дурнамои сиёсати пулино қарзӣ барои соли оянда ва қабули қонуни бучети давлатӣ ба назар гирифта мешавад.

Дар дигар маврид дар сатҳи иқтисодиёти мамлакат сиёсати меъёриро дар айни замон суботи нархҳо татбиқ менамояд. Суботи нархҳо маъноисатҳи паст ва муътадили нархҳо (таваррум) дар иқтисодиётро дорад, ки меъёри он бо намои (индекси) нархҳои истеъмолӣ муайян карда мешавад. Таъмини суботи нархҳо ва нигоҳдории сатҳи муътадили таваррум,

ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои фундаменталии макроиқтисодӣ барои коҳиш додани номуайяни ва интизориҳои манфии аҳоли, зиёд гаштани эътимод ба пули миллӣ, тақсимои босамари захираҳо, афзоиши пасандозҳо ва сармоягузориҳои аҳоли, ки дар маҷмӯъ дар рушди воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва сатҳи некӯаҳволии мардум инъикос мегардад, заминаи мусоид фароҳам меорад. Бинобар ин, сатҳи муътадили таваррум ҳамчун омили муҳими рушди устувори иқтисодиёт барои таъмини суботи иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ аҳамияти хоса дорад. Аммо, баръакси ин ҳол, сатҳи баланд ва ноустувори таваррум ба рушди устувори иқтисодиёт ва сатҳи даромаднокии аҳоли таъсири манфӣ расонида, барои паст гардидани эътимод ба пули миллӣ, тақсимои ғайрисамараноки захираҳо ва сармоягузориҳо дар иқтисодиёт, зиёд шудани номуайяни ва интизориҳои манфии агентҳои иқтисодӣ ва ниҳоят эҳтимоли пайдо шудани шиддати иҷтимоӣ замина мегузорад [6]. Бояд ибраз дошта, ки дар шароити аз контроли давлат мувақатан ё доимӣ берун шудани сатҳи таваррум он метавонад ба самтҳои зерин таъсири манфӣ мерасонад:

1. Бамаротиб беқур шудани захираҳои пулии аҳоли, ки ба пастшавии қобилияти харидории онҳо оварда мерасонад;
2. Коҳишёбии ҳавасмандии фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар корхонаву ширкатҳои фаъолияти истеҳсоли дошта;
3. Вайрон шудани чараёни азнавтасимкунии сармоя ҳангоми пайдо гардидани талаботҳои иловагӣ;
4. Бамаротиб коҳишёбии сармоягузориҳои дарозмуддат дар соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ;
5. Афзоиши бемайлони пинҳонкорӣ ва истеҳсолкунандагон ва гурехтан аз пардохти андоз ва дигар пардохтҳои базиадостаи онҳо;
6. Даст кагшидан аз истеҳсолот ва гузаштан ба соҳаҳои манфиати яктарафадошта;
7. Номуносиб ё бефоида гаштани истифодаи комёбиҳои илмӣ ва техникаӣ барои пешрафти истеҳсолот ва ғ [7.200].

Илова бар гуфтаҳои боло қайд кардан зарур аст, ки занҷираи сиёсати меъёрӣ таркиби амиқи масъалаи таваррумро боназардошти талаботҳои иқтисодӣ ва таркиби иқтисодмуаян намуда он ҳмеша зери назорати Бонки милли Тоҷикистон дода мешавад.

Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати меъёрӣ ин сиёсати мувофиқ ба имконият ва иқтисодии кишвар мебошад, ки аини замон амали он ба манфиати ҷомеа ва субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Дар сиёсати меъёрӣ бартарии асосии назорат ва танзими таваррум аз масъалаҳои зерин вобаста мебошад:

1. Нигоҳ доштани мувозинати сатҳи нархҳо бо ёрии фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ва дигар меъёрҳои қонунии ба танзими пулу қарз алоқаманд;
2. Боки миллии Тоҷикистон ҳамчун органи асосӣ, ки масъалаи суботи нархҳо ва сатҳи даваррумро дар як давраи муаян воаста ба нишондиҳандаҳои пулӣ ва талаботҳои пулӣ танзим менамояд;
3. Ба таври фазоянда коҳиш додани талаботҳои нақӣ ва дар доираи имконият тақвияти амалиёҳои гуногуни бонкӣ ба тариқи ғайринақдӣ ва ғайра.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳамчун таҷриба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ таварруми ҷаҳандаро аз сар гузаронида нишондиҳандаи он ҳатто дар соҳаи 1992-95 бо суръати хеле баланд, ба ҳисоби миёна 2483 фоизи солонаро ташкил медиҳад, ки барои танзими чараёнҳои иқтисодӣ ва истеҳсолот таъсири манфӣ дорад [3.25]. Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки тибқи баъзе сарчашмаҳо дар баробари омилҳои пулии пайдоиши

таваррум боз омилҳои ғайрипулӣ низ мавҷуданд, ки ба афзоиши сатҳи таваррум таъсир мерасонад. Ба гурӯҳҳои ғайримонетарии таваррум инҳо дохил мешаванд: риоя накардани таносуби пешрафти соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, раванг додани соҳаи ҳарбӣ, монополияи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, хатоҳо дар ташаккули буҷет, андозбандӣ ва сиёсати пулию қарзӣ ва [2.70].

Ҳамзамон бо ин қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таварруми талабот ва таварруми интизорӣ, ки онро таварруми нав гуфтан мумкин аст барои манофеи ҷомеа ва амнияти иқтисодии кишвар хатарафзо мебошад ва аз рӯи чунин ҳолатҳо қорбари намудан амалкардҳои инситутиционалиро тақозо менамояд, ки ин ба сиёсатҳои дигари идоракунии таваррум дар сатҳи илм вобаста мебошад, ки сиёсатҳои масзкур дар аксар вақт хусусияти бараксдоранд. Барои гирифтани пеши роҳи болоравии таваррум, ки он аз таварруми талабот ва интизорӣ сарчашма мегирад дар шароити имрӯза андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Пурзур қрдани иқтидори истеҳсоли мамлакат аз ҳисоби иқтидорҳои дохилӣ ва ашъи хоми дохили бидуни истифодаи маҳсулотҳои хориҷӣ;

2. Ба таври нақшавӣ дар заминаи талаботҳои барзиёдии истеҳсолот таъмини намудани аҳоли ба маҳсулотҳои ниёзи аввал;

3. Тавасути роҳҳои қонуни гирифтани пеши роҳи болобарии нархи маҳсулотҳои ниёзи аввали дар дохил ва хориҷи кишвар истеҳсолшаванда;

4. Таъмини ҳамироии дуруст байни бахшҳои воқеии иқтисодиёт аз он ҷумла, байни соҳаи кишоварзӣ ва саноат;

5. Пешниҳоди дуруст ва самараноки пул ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт бобаназар гирифтани таъсири манфии он ва ғ.

Вазъи мураккаби ҷомеаи ҷаҳонӣ дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ ва таъминоти аҳоли бо ғизои хушсифати аз ҷиҳати экологӣ тоза моро водор месозад барои расидан ба яке аз ҳадафҳои олии кишвар таъмини амнияти озуқавории кишвар, ки аҳамияти умумимиллӣ дорад, диққати аввалиндараҷа диҳем [5.139].

Ҳадафи асосии Ҳукумати кишвар дар доираи салоҳиятҳои Бонки миллии Тоҷикистон, ки он дар таркиби сиёсати пулию қарзии мамлакат пешбинӣ шудааст, ин танзими дурусти сатҳи таваррум ва меъёри пешбинишудаи он то ҳадди имкон мебошад. Тағйирёбии сатҳи таваррум вобаста ба меъёрҳои эҳтимолии таваррум гувоҳи он мебошад, ки сатҳи минималӣ ва максималии таваррум муаян ва дар давоми соли қорӣ иҷриоиши он таъмин карда шавад. Бо шарофати таъмини рушди иқтисодӣ ва ҳамасола фароҳам овардани шароит ба истеҳсолкунандагони дохилӣ ва бартаф кардани як қатор мушкилотҳои ҷойдошта дар самти таъмини талаботи рузафуни аҳоли мувозинати сатҳи нархҳои истеъмолӣ нигоҳ дошта шуда ҳамзамон бо ин мувозинати сатҳи таваррум аз меъри пешбинишуда дар аксар маврид кам гардидааст, ки нишондиҳандаи мазкурро ҳамчун тамоили мусбат дар ҷадвали 1. мушоҳида кардан мумкин аст.

Чадвали 1. Динамикаи тағйирёбии меъёрҳои муқаррарӣ ва муаяншуд аитаркиби таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2015-2022

Солҳо	Номгӯи нишондиҳандаҳои таваррум					
	Воқеӣ	Ҳадаф	Ҳудуди поёнӣ	Ҳудуди воқеӣ	Ҳудуди болоӣ	Ҳудуди воқеӣ
2015	7,8%	7,0%	+/- 2		+/- 2	+0,8%
2016	6,0%	7,0%	+/- 2	- 1,0 %	+/- 2	
2017	6,7%	7,0%	+/- 2		+/- 2	+3%
2018	5,4%	7,0%	+/- 2	- 1,6%	+/- 2	
2019	8,0%	7,0%	+/- 2		+/- 2	+1,0%
2020	9,4%	7,0%	+/- 2		+/- 2	+2,4%
2021	8,0%	6,0%	+/- 2		+/- 2	+2,0%
2022	4,2%	6,0%	+/- 2	- 1,8%	+/- 2	

Сарчашма. Дар асоси маълумотҳои дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2020, 2021, 2022 ва давраи миёнамуҳлат

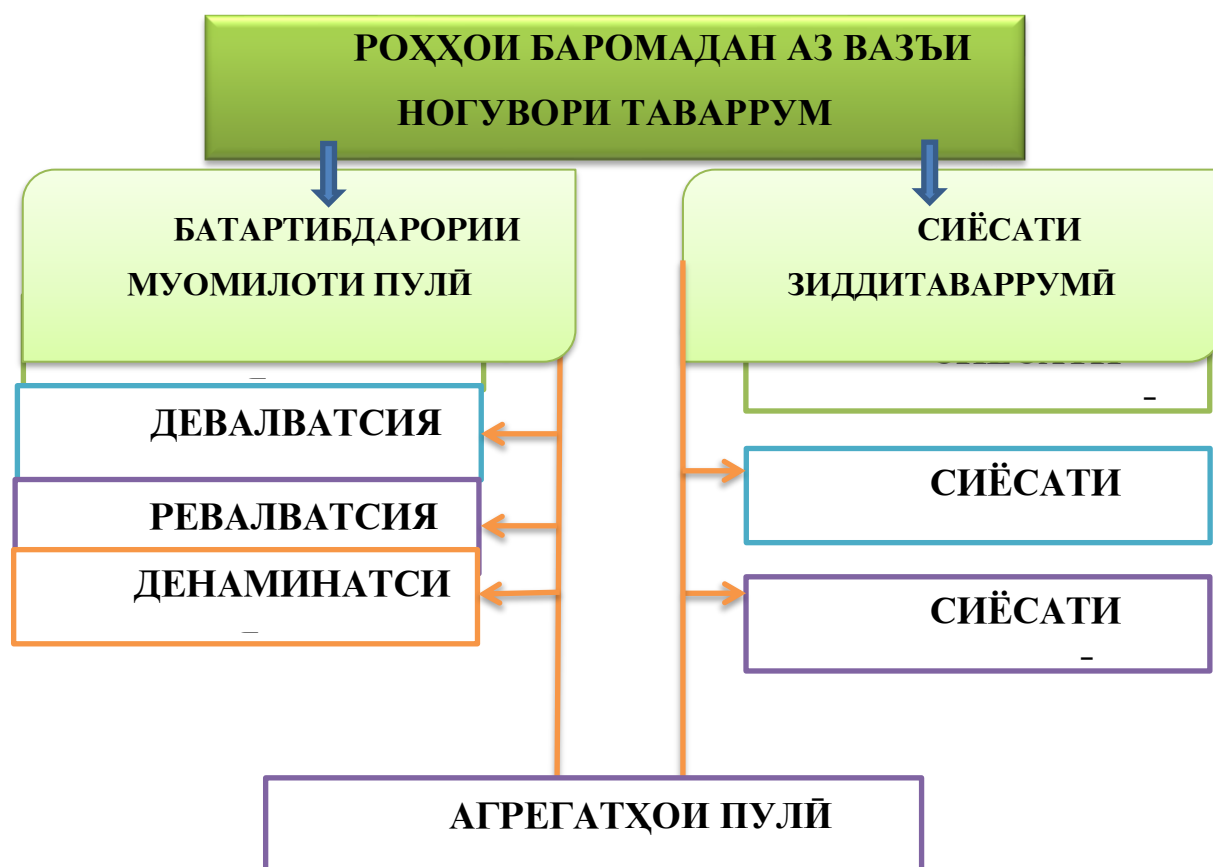
Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва мустақилона пеш бурдани чараёнҳои истеҳсолот сатҳи таваррум ҳолати мутавозин дошта дар аксар маврид аз нишондиҳандаи ҳудуди болоии банақшагирифташуда дар ҳаҷми 2 банди фоизӣ кам мебошад. Маълумотҳои чадвали мазкур нишон медиҳанд, ки аз соли 2015 ин ҷониб нишондиҳандаи сатҳи таваррум вобаста ба ҳадаф дар 8 соли охир бетағйр буда ҳолаи воқеии он низ қарб ба нишондиҳандаи пешбинишуда баробар мебошад. Яъне нишондиҳандаи пешбинишуда агар дар соли 2015 7,8%-ро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 4,2%-ро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 3,6 банди фоизӣ кам мебошад. Ҳамзамон бо ин қайд кардан зарур аст, ки ба андешаи мо бо шарофати додани имконият ба бахши воқеии иқтисодиёт ва тақия ба ин бахш сатҳи воқеии таваррум қарб бетағйир буда аз сатҳи болоии банақшагирифташудаи он тамоили баракс дорад.

Тибқи таҳлилҳои чадвали 1 агар сатҳи воқеии таваррум дар соли 2015 7,8%-ро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 4,2 баробар гардидааст, ки дар 8 соли охир аз ҳама пастарин ва дар давраи таҳлилшаванда ба андозаи 3,6% коҳиш ёфтааст, ки албатта чунин ҳолат дар муқоиса бо як қатор давлатҳои ҳамсоя қаноатмандкунанда мебошад. Бо суръати баланд идома пайдо кардани саноатикунонии босуръати кишвар ва додани имконият ба бахши кишоварзӣ дар солҳои минбаъда ба мо имкон медиҳанд, ки нишондиҳандаи таваррумӣ аз ин меъёри воқеии имрӯза камтар гардад.

Ҳамчунин сатҳи болоии он низ дар тағйирёбии мусбат мусабат қарор дошта танҳо дар соли 2017 1,0 банди фоизӣ ва дар соли 2020 0,4 банди фоизӣ аз меъёри пешбинишуда баланд мебошад, ки хатарафзо гардидани вазъро нишон намедод. Ҳамчунин бояд қайд намоем, ки сабабҳои асосии болоравии таваррум дар солҳои гузашта асосан дар соли 2017 тағйир ёфтани таркиби иқтисодиёти ҷаҳон ва Тоҷикистон инчунин дар соли 2022 аз ҳисоби бемории ҳамагири КОВИД -19 мебошад ва ин тағйирёбиҳо ба сатҳи рушди иқтисодиёти Тоҷикистон ягон таъсири манфӣ нашошта. Қайд кардан зарур аст, ки дар сатҳи мамлакатҳои пешрафта аён аст, ки барои таҳти назароат гирифтани таваррум ва ба сатҳи зарурӣ бар гардонидани он

барномаи махсус лозим аст, ки чорабиниҳои гуногун аз он ҷумала ҷадвал ва сатҳи зиёд кардани музди меҳнати коргаронро низ дар бар мегирад. Ба андешаи мо сатҳи зарурии идоракунии таварум да асоси сиёсатҳои идоракунии таваррум, ки пешниҳод намудаем дар Тоҷикистон татбиқи амалии ин масъала имконпазир мегардад.

Таркибан коҳиш ёфтани сатҳи истеҳсолот ё нобаробар рушд кардани он ба тағйирёби нархҳо ва фондҳои истеҳсолӣ боис мегардад ва ин ба мо имконияти маҳдуд кардани баъзе мувозинатҳоро ба миён меоварад. Моро азарур аст, ки новобаста аз вазъи имрӯзаи таваррум, ки он дар сатҳи мутавозин ё нисбатан пасту баланд буданаш вобаста ба омилҳои пулӣ ва ғайри пулӣ роҳҳои баромадан аз вазъи номувоҷири таваррумро дошта бошем. Ба андешаи мо дар сурати ҷой доштани таваррум ё нисбатан коҳиш додани он ҳамеша тибқи стратегияи муаян роҳҳои баромадан аз вазъи номувоҷири таваррумро дошта бошем. (нигар ба расми 2)

Расми 2. Механизм ва роҳҳои баромадан аз вазъи номувоҷири таваррум ва паст кардани шиддати он.

Сарчашма. Аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Дар навбати аввал танзими муомилоти пулӣ ва ҳаҷми самараноки он яке аз воситаҳои асосии танзим ва идоракунии таваррум аз ҳисоби омилҳои пулӣ ва муносибатҳои пулӣ мебошад. Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андешаи мо роҳҳои асосӣ ва ёрирасони баромадан аз вазъи номувоҷири таваррум дар ду сатҳ ҷой дорад, ки яке аз

онҳо омилҳои пулӣ ва дигар омилҳои ғайрипулӣ мебошад. Масъалаи танзими ҳаҷми пули дармуомилотбуда яке аз механизмҳои танзимии таваррум буда ҳангоми ба вучуд омадани номувозинтӣ дар равандҳои иқтисодӣ усулҳои танзими муомилоти пулӣ истифода бурда мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки дар масоили муҳими таваррум ва баҳодиҳи таркибии он ҳаҷми пул яке аз нишондиҳандаҳои муҳими муомилоти пулӣ буда он аз ҷамъи пулҳои нақдию ғайринақдӣ ва дигар уҳдадорихои молиявии давлатию ғайридавлатӣ иборат мебошад. аз ин хотир гуфтан мумкин аст, ки ба андешаи мо дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ҳаҷми пул бидуни баназар гирифтани мувозинатҳои иқтисодӣ ва дигар масъалаҳои ба ин баробар метавонад оқибатҳои хавфнок дошта бошад.

Роҳи дигари мубориза бар зидди таваррум – ин истифодаи сиёсати зидди таваррумӣ, яъне кулли чорабиниҳое, ки барои ба танзимдарории иқтисодиёт ва бартарафкунии беқурбшавии пул нигаронида шудааст, мебошад.

Дар назария иқтисодӣ ду роҳи пеш бурдани сиёсати зидди таваррумӣ ҷой дорад:

1) Сиёсати дефлятсионӣ, яъне кам кардани миқдори пул дар муомилот бо мақсади бардоштани қурби он. Ин сиёсат асосан тавассути омилҳои зерин ба роҳ монда мешавад:

- маҳдуд кардани талабот ба пул бо роҳи кам кардани хароҷотҳои давлатӣ;
- баланд кардани меъёри фоизи қарзӣ;
- зиёд кардани меъёри фоизи андоз ва кам кардани ҳаҷми пул дар муомилот буда.

Ин омилҳо боиси пешравии иқтисодиёт намегарданд ва давлатро ба бӯҳрони иқтисодӣ оварда мерасонад.

2). Сиёсати даромадҳо, яъне назорат аз болои сатҳи нархҳо ва музди маош бо роҳи муайян кардани як ҳудуди муайяни онҳо ва роҳ надодан ба болоравии онҳо. Қайд кардан лозим аст, ки дар вақти маҷбуран нигоҳ доштани нархҳо камчинии маҳсулот ба вучуд меояд.

Агар давлат мақсади нигоҳ доштани рушди иқтисодиро дар назди худ гузорад – бояд сиёсати дефлятсиониро пеш гирад.

Агар давлат мақсади пеш бурдани рушди иқтисодиро дар назди худ гузорад – сиёсати даромадҳоро пеша мекунад.

Илоа бар гуфтаҳои боло дар сатҳи идоракунии воситаҳои пулӣ ва ҳаҷми пули нақд зарурияти фишангҳои танзими пулро тақозо менамояд то таъсири пули нақд бедарназардошти ҳаҷми самарноки он танзим гарданд. Дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон идоракунии самраноки пули нақд, ки асосан онҳо ба сатҳи таваррум таъсир мерасонанд ин пеш аз ҳама агрегатҳои пулӣ агрегати М-0, М-1 ва М-2 мебошад, ки асосан ба сатҳи таваррум ин агрегатҳо таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар айни замон барои Тоҷикистон дар идоракунии равандҳои таваррумӣ ва ҳадафгирии таваррум ҳамчун нақшаи стратегӣ ревалватсияи пул ҳамчун масъалаи муҳими пулӣ бояд ҳадафи асосӣ бошад. Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки талаботҳои баланди асъорӣ ва камчинии ин захираҳои боиси коста шудани қурби пули миллий нисбат ба асъори хориҷӣ мебошад.

Зеро ҳадафҳои асосии ревалватсия ё (пурзуркунӣ) пурзур кардани қурби пули миллий нисбат ба асъори хориҷӣ ва ё барқарор кардани қурби пешинаи он мебошад [1.24]. Айни замон барои нигоҳ доштани сатҳи боварии аҳоли ба устувории пули миллий ва дар доираи ин аз байн бурдани сатҳи паника ё воҳима дар байни аҳоли моро зарур аст, ки механизмҳои танзими сатҳи ревалватсияро дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта устувори қурби пули миллиро бо таносуби нигоҳ доштани мувозинати нархҳо таъмин намоем. Нигоҳ дошта қобилияти харидории пул ба маънои дигари он идораи босамари таваррумӣ мебошад. Инаст, ки назарияи кунунии миқдори пули барои муомилот зарур буда аз ҷониби назариячиёни бо ном «миқдории пул»

Ш.Монтеске, Ч.Локк, Д.Юм ва назариячиёни неоклассикии «миқдории пул» А.Маршалл, И.Фишер ва дигарон таҳлил ва таҳқиқ карда шудааст. Тибқи ақидаи И.Фишер «қобилияти харидории пул» вобаста ба омилҳои зер муайян карда мешавад:

- Суръати гардиши пул;
- Миқдори пули нақд дар муомилот;
- Нархи миёнаи молҳои истеҳсолшуда;
- Миқдори молҳои истеҳсолшуда;
- Маҷмӯи депозитҳои бонкӣ;
- Суръати гардиши депозиту чекҳо [4.36].

Муносибатҳои молию пулӣ, ҳислати ҳоси истеҳсолоти бозорӣ буда, дар муомилот ҷой доштани миқдори муайяни пулро талаб мекунанд. Ин яке аз шартҳои асосии қонуни муомилоти пул буда, миқдори пули барои муомилот зарурбударо муайян мекунад ва ин муайян боси дар як сатҳи мутавозин нигоҳ доштани таваррум мегардад.

Қайд қрдан зарур аст, ки Дар таҷрибаи соҳибистиклолии Тоҷикистон бо шарофияти афзалиятҳои муҳими иҷтимоию иқтисодӣ ва дар заминаи ин паси сар намудани душвориҳо ва бӯҳронҳои ҷойдошта дар кишвари мо барои кам кардани таъсири манфии сатҳи таваррум, ки сатҳи болоии он аз солҳои 1991 то солҳои 1994-95 то ба ҳади зиёда аз 4000% баробар гардида буд ду маротиба ислоҳоти пулӣ ё нулификатсияи пул гузаронида шудааст, ки асоси онро гирифтани пеши роҳи бемаврид боло рафтани таваррум ташкил медиҳад. Агар чанде, ки ҷараёни нулификатсия хусусияти умумиқтисодӣ дорад дар таркиби он дар баробари таъсири омилҳои пулӣ омилҳои ғайрипулӣ ё иқтисодӣ низ шомил мегарданд. Ба ин хотир гузаронидани нулификатсияи пулӣ низ ба мақсади баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ мебошад. ба андешаи мо барои гирифтаи пеши рлҳи бесамаргардии муомилоти пулӣ дар таркиби иқтисодӣ бояд масъалаҳои зерин таҳти назорати доимӣ қарор гиранд;

1. Танзими ҷараёни такрористеҳсол ва дар заминаи баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар тамоми соҳаҳои муҳими иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ;

2. Баланд бардоштани маҳсулноқӣ ва масъулнокии тақсимои ҷамъиятии меҳнат ва бо ин роҳ кам намудани хавфҳои ба ин масъала алоқаманд;

3. Самаранок истифода бурдани воситаҳои озоди пулии дар дасти аҳоли мавҷуд буда ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ;

4. Ташаққули хоҷагиҳои хурди хонаводагӣ дар самти истеҳсоли маҳсулотҳои ниёзи аввал ва фароҳам овардани шароити нигоҳдории онҳо барои як давраи муайян ё як соли тақвимӣ;

5. Ба ғардтииш даровардани маблағҳои озоди дар дасти аҳолибуда бо роҳи аз байн бурдани бӯҳрони эътимод дар байни аҳоли ва ғ.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар шароити имрӯза ба он кам аҳамият медиҳанд ин мултипликатор бонкӣ ё дар маҷмӯ мултипликатор мебошад, ки дар аксар соҳаҳои дорои захираҳои пулӣ кам истифода мегардад. Дар сиёсати имрӯзаи фарогирии молиявӣ ва вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мултипликатори бонкӣ аҳамияти аввалидараҷа дошад он гардиши муомилоти пулиро дар сатҳи самаранок ва самтҳои афзалиятнок таъсмин менамояд. Албатта то ба сатҳи нулификатсия овардани таваррум як қатор мушкилотҳои дигари иқтисодмиро метавонад ба миён оварад аз ин хотир идораи босамари таваррум ва то бстҳи нулификатсия роҳ надодан мувофиқи мақсад мебошад. Зеро дар шароити имрӯза дар навбати аввали нулификатсия ҳорочотҳои иловагиро ба миён оварда метавонад, иқтисодиёти мамлакатро то як андоза ба қафо мебарад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар айни амон яке аз механизмҳои дигар босамаргардонию воситаҳо ва захираҳои пули ин мултипликатор дар сатҳи институтсионалӣ мебошад. Дар айни замон сатҳи мултипликатори бонкӣ метавонад дар як давраи муаяни вақт ба воситаи дигар омилҳои ба он вобаста мувозинати таваррумо дар давраи дарозмуддат нигоҳ дорад. Ба мақсади гирдгирдиши захираҳои пулӣ ва фондҳои истиҳолӣ дар соҳаҳои гуногуни муҳими иқтисодӣ ташкили низоми тақвиятёфтаи мултипликаторӣ аз сатҳи давлат то дигар сохторҳои алоҳидаи имкониятҳои баланди пулӣ дошта муҳим ва зарурӣ мебошад.

Новобаста аз он, ки муомилоти пулӣ дар марҳалаи аввал ба болоравии сатҳи таваррум таъсири камтар мерасонад, лекин дар марҳалаҳои авҷ гирифтани болоравии таваррум аз ҳисоби омилҳои истеҳсоли ва дигар омилҳои дар расми 3.5. овардашуда метавонад оқибатҳои бад дошта бошад. Ибраз доштан зарру аст, ки агар дар марҳалаи аввали асоси бавучдоии таваррум ба омилҳои истеҳсоли марбут бошад он метавонад бо мурури замон омилҳои пулии таваррумо ба вучуд оварад.

Омилҳои истеҳсолии таваррум метавонад дар доираи фарогирии худ таварруми талабот, таварруми хароҷот ва таварруми интизориро ба миён оварда муаммоҳои дигари иқтисодиро низ бештар намояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон агар таварруми табот ҳамчун масъалаи анъанавӣ, ки онро бороҳо таҷриба намудааст маҳсуб ёбад, лекин таварруми интизорӣ вобаста ба тарсонидани мардум аз гуруснагӣ, ба вучуд овардани паника ва як қатор масъалаҳои дигар бавучуд меояд. Ба андешаи мо таварруми интизорӣ хусусияти зоҳиршавии сунъӣ дошта он аз тарафи одамони алоҳида ё соҳикорону манаполистон ба вучуд оварда мешавад.

Асосан ин навъи таваррум дар Тоҷикистон ҳангоми якбора доман паҳн намудани бемории ҳамагири КОВИД-19 ба мушоҳида раси, ки аз боварии аҳоли гурӯҳи алоҳидаи фурушандагон ва соҳибкорон аз ин фурсат истифода бурда нархи молу маҳсулотҳои худро якбора баланд намудан ва ин масъала боиси авҷ гирифтани таарруми интизорӣ гардид, кия гон табақаи ҷомеа интизория яғбора бологирифтани нархҳоро надошт. Агар чанде, ки идоракунии таварруми интизорӣ дар муқоиса ба шаклҳои дигари таваррум содда бошад, ҳам лекин метавонад ба сатҳи иҷтимоии ҷомеа таъсири манфӣ расонад.

Барои гирифтани пеши роҳи таъсири манфии таварруми интизорӣ, ки хусусияти иқтисодии таъсиррасонии таваррумо доро мебошад. андеидани чораҳои зерин мвофиқи мақсад мебошад:

1. Назрат аз рӯи худсарона боло бурдани нархи фуруши молу маҳсулотҳои дар дохили кишвар истеҳсолшаванда ва аз хориҷи кишвар воридгардида;
2. Таъин намудани ҷазои қатъӣ ба фурушандагоне, ки бодарназардошти арзиши аслии маҳсулотҳо ва арзиши иловагии онҳо нархи молу маҳсулотҳоро дар бозор боло мебароранд;
3. Нигоҳ доштани мувозинати таъмини молҳои низи аввал ба таври доимӣ дар бозори маҳсулотҳои ниёзи аввал;
4. Додани имконият ба истеҳсолкунандагони дасти аввал ва гирифтани пеши роҳи миёнаравони беинсоф дар бозори маҳсулотҳои дохилӣ;
5. Гирифтани пеши роҳи паника ё воҳима дар байни аҳоли тавасути васоитҳои ахбори ома ва муроҷиати шахсони ваколатдор ва воломақом дар кишвар;
6. Додани имконияти бештар ба истеҳсолкунандагони дохилӣ ва ғ.

Омӯзиши сарсашмаҳои муомилоти пулӣ нишон медиҳад, ки вобаста ба пайдоиш ва ташаккули муносибатҳои пули таваррум таърихи қадима дошта онро ҳамчун падидаи номатлуби ҷомеа мешиносанд ва дар аксар маврид ба он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсири манфии таваррум ҳамчун ҳодисаи номатлуб баъд аз соҳибистиклолӣ дар маркази диққати роҳбарияти олии кишвар қарор гирифта ба он аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад. Масъалаҳои асосии идоракунии таваррум дар таркиби сиёсати пулию қарзии мамлакат ҳамчун қисми мураккаби ин сиёсат тавасути Бонки миллии Тоҷикистон назорат ва танзим карда мешавад. Дар ҳулоса қайд кардан зарур аст, ки барои ташкили дурусти сиёсати пулию қарзӣ, танзим ва назорати таварруми пул ва баромадан аз вазъи ногувори он бояд ба масъалаҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад:

1. Риояи меъёрҳои сиёсати пулию қарзӣ ва назорати доимии онҳо дар шароити тағйирёбанда будани вазъияти молиявии ҷаҳон бо таъмини сатҳи самаранокии меъёрҳои пешбинигардида;

2. Баланд бардоштани иқтидори молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва таъмини баробари талаботҳои пулӣ, бодарназардоштаи додани қарзҳои арзон ва имтиёзнок ба башҳои воқеии иқтисодиёт;

3. Назорат аз рӯи амалиётҳои хавфноки низоми бонкӣ, ки дар оянда онҳо метавонанд ба стаҳи рушди иқтисодиёти мамлакат таъсири манфӣ расонанд;

4. Зиёд намудани ҳиссаи содиротии кишвар ва дар заминаи ин додани имконият ба истеҳсолкунандагони ватанӣ дар минтақаҳои дорои афзалияти иқтисодӣ;

5. Тақвияти ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва дар заминаи ин маҳдуд кардани амалиётҳои нақдӣ ва дигар масъалаҳо ба ин баолбар;

6. Таҳияи стратегияҳои дахлдори давлатӣ дар самти татбиқи саноатикунории босуръати кишвар ва роҳҳои расидан ба сценарияҳои асосии он;

7. Аз байн бурдани бухрони эътимод ва дар заминаи ин баланд кардани қобилияти пардохтпазирии низоми бонкӣ бо роҳи қонеъ намудани талаботҳои аҳоли;

8. Таснифи занҷираи бавучудоии таваррум ва дар заминаи ин заҷира таҳияи механизмҳои самараноки расидан ба ҳадафи стратегии идораи ин масъала.

9. Пурзур намудани механизмҳои назоратӣ аз тарафи мақомотҳои дахлдори соҳавӣ, ки имконияти мустақилона назорат ва танзими масъаларо дар доираи меъёрҳои қонунӣ доро мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Иброҳимов И.Р. Муомилоти пул, қарз ва бонк /И.Р. Иброҳимов/ Васоити таълимӣ. Душанбе 2010. Саҳ 24.
2. Нурализода, А. Н. Инфляция, появление и её воздействие на курс национальной валюты / А. Н. Нурализода, С. Д. Махшулов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 67-72. – EDN TNJAXP.
3. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 25 соли истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2016. Саҳ 25
4. Ҷураев Б.М. Пул, қарз ва бонк /Б.М.Ҷураев / Васоити таълимӣ. Душанбе 2006. Саҳ 36.
5. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз /Ш.Раҳимзода/. Китоби дарсӣ. Душанбе «Эр-гарф». Саҳ 200.
6. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз /Ш.Раҳимзода/. Китоби дарсӣ. Душанбе «Эр- гарф». Саҳ 200

УДК: 378

БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ МАҲСУЛОТИ ҒИЗОИ ҶАНБАИ АСОСИИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Алиев Олимҷон Маҳмудович – н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ДМТ). Суроға: 743025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбонаи Рудаки 17. Тел.: (+992) 917020302, E-mail: olim.23@mail.ru

Дар мақола стандартизатсия сифати маҳсулоти озуқаворӣ ва бехатарии истеъмоли он ба саломатии одам мавриди баррасӣ қарор дода шуда аст. Дар рафти омӯзиши самтҳои таъмини амнияти озуқаворӣ муайян карда шуда аст, ки унсuri муҳими амнияти озуқаворӣ дар баробари сатҳи қонеъ гардонидани талаботи физиологии аҳоли ба гизо ин истеъмоли хӯроки босифат мебошад. Барои таҳлили бемориҳо сироятӣ, ки тавассути гизо миёни аҳоли паҳн мешаванд, зарур аст, ки истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳоли ва дараҷаи мувофиқ будани он ба меъёрҳои биологии истеъмодро омӯхта шавад.

Дар асоси маълумотҳои омӯри нишондиҳандаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ, аз ҷумла гирифтори бемориҳои сирояткунада, ки тавассути маҳсулоти озуқавори мегузаранд ва дараҷаи истеъмол мувофиқи меъёрҳои физиологӣ, ки ба таъмини амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонад таҳлил карда шуда аст.

Вобаста ба мушкилоти ҷойдошта дар таъмини амнияти озуқавории кишвар, мӯйян карда шуда аст, ки истеъмоли босифат нақши муҳим бозида, бо истифода аз стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ, ба мо кафолат медиҳад, ки бо як забон дар заминаи амнияти озуқаворӣ, ки дар тамоми ҷаҳон маъмуланд, муошират кунем.

Дар мақола самтҳои баланд бардоштани сифат ва бехатарии гизо, ки ба баланд бардоштани сатҳи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад пешниҳод гардида аст.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, худтаъминӣ, бемориҳои сироятӣ, истеҳсоли ватанӣ, сабади истеъмоли, стандарти миллӣ, стандарти баналмилалӣ, сифати маҳсулот, сертификатсияи гизо, бехатарии гизо.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ ПРОДУКТОВ – ГЛАВНЫЙ АСПЕКТ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Алиев Олимджон Махмудович – к.э.н., доцент кафедры налогов и налогообложения Таджикского национального университета (ТНУ). Адрес: 733025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 917020302, e-mail: olim.23@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы стандартизации качества пищевой продукции и безопасности ее потребления для здоровья человека. В ходе изучения направлений обеспечения продовольственной безопасности определено, что важным элементом продовольственной безопасности, наряду с уровнем удовлетворения физиологических потребностей населения в продуктах питания, является потребление качественных продуктов питания. Для анализа инфекционных заболеваний, распространяющихся среди населения через продукты питания, необходимо изучить потребление пищевых продуктов для каждой популяции и степень соответствия биологическим нормам потребления.

На основе статистических данных проанализированы основные показатели обеспечения безопасности пищевых продуктов, в том числе заболеваемость инфекционными

заболеваниями, передающимися через пищевые продукты, и уровень потребления в соответствии с физиологическими показателями, влияющими на обеспечение безопасности пищевых продуктов.

Что касается существующих проблем в обеспечении продовольственной безопасности страны, то определено, что качество потребления играет важную роль, используя национальные и международные стандарты, это гарантирует нам, единомысленно общаться по всему миру в контексте продовольственной безопасности.

В статье предложены направления повышения качества и безопасности пищевых продуктов, способствующие повышению уровня продовольственной безопасности в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: безопасность пищевых продуктов, самообеспеченность, инфекционные заболевания, отечественное производство, потребительская корзина, национальный стандарт, международный стандарт, качество продукции, сертификация пищевых продуктов, безопасность пищевых продуктов.

IMPROVING THE QUALITY OF FOOD PRODUCTS IS THE MAIN ASPECT OF FOOD SECURITY

Aliev Olimjon Mahmudovich - candidate of economic sciences, associate professor department of tax and taxation, Tajik National University. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 917020302, E-mail: Olim.23@mail.ru

The article considers the issues of standardization of the quality of food products and the safety of their consumption for human health. In the course of studying the directions of ensuring food security, it was determined that an important element of food security, along with the level of satisfaction of the physiological needs of the population for food products, is the consumption of high-quality food products. To analyze infectious diseases spreading among the population through food products, it is necessary to study the consumption of food products for each population and the degree of compliance with biological consumption standards.

Based on statistical data, the main indicators of food safety were analyzed, including the incidence of infectious diseases transmitted through food products and the level of consumption in accordance with physiological indicators affecting food safety.

As for the existing problems in ensuring food security of the country, it was determined that the quality of consumption plays an important role, using national and international standards, this guarantees us, unanimously communicate around the world in the context of food security.

The article proposes directions for improving the quality and safety of food products, contributing to an increase in the level of food security in the Republic of Tajikistan.

Keywords: food safety, self-sufficiency, infectious diseases, domestic production, consumer basket, national standard, international standard, product quality, food certification, food safety.

Яке аз рукн ё худ сутуни асосии амнияти озуқаворӣ, ки сохтори таркибии амнияти озуқавориро ташкил медиҳад истеъмоли мебошад [2]. Аз солҳои 90-ум, амнияти озуқаворӣ ба худ ҳадафи худтаъминиро гирифт. То он давра, ҳама кишварҳо ҳадафи худкифоиро бо ғизо ва баҳусус маводи ғизоии аввалиндараҷа доштанд. Дар 10-15 соли охир ба худтаъминкунӣ ва ба нишондиҳандаҳои бо озуқа таъмин намудани аҳоли диққати калон дода, дар баробари ин, амнияти озуқаворӣ ба омили муҳими истеъмоли ғизо хушсифат ва беҳатар табдил ёфтааст.

Амнияти озуқаворӣ, ки яке аз талаботи асосии сифати маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳисоб меравад, мавҷуд набудани ифлоскунандаҳо, моддаҳои бегона, токсинҳои табиатан пайдошуда ва моддаҳои шабехро дар назар дорад, ки метавонанд ба саломатӣ шадид ё музмин зарар расонанд ё дар сатҳи қобили қабул ва бехатар бошанд.

Бехатарии маводи озуқаворӣ вақте ба даст меояд, ки ғизо на танҳо мавҷудият, дастрас ва серғизо, балки бояд бехатар бошад [10].

Ҳамаи одамон мехоҳанд, ки ғизо босифат ва бехатар истеъмол кунанд. Ва ҳамаи мо сазовори хӯрдани хӯрокҳои ҳастем, ки ҳолӣ аз бактерияҳои зараровар бошанд. Пандемияи COVID-19 нигарониҳо дар бораи таъминоти ҷаҳонии ғизоро боз ҳам афзоиш додааст. Муноқишаҳо, обу ҳавои шадид, аз қобили обхезӣ ва хушксолӣ ва бӯхронҳои иқтисодӣ боиси мушкилоти истеҳсолӣ, нофаҳмиҳои занҷираи таъминот ва дигар мушкилоте мешаванд, ки низомии таъмини озуқавориро осебпазир мегардонанд. Ҳама иштирокчиёни занҷираи истеҳсолот-тахвил бояд ӯҳдадорҳои худро барои таъмини талаботи истеъмоли дар ҳама ҷо ба ғизои бехатар иҷро кунанд.

Назорати тамоми параметрҳои истеҳсолӣ барои пешгирии ифлосшавӣ ва таназзули сифат барои таъмини амнияти озуқаворӣ муҳим аст. Тадқиқоти мо ба ҷустуҷӯи (таҳияи) роҳҳои ноил шудан ба стандартҳои баланди бехатарӣ ва сифати маҳсулоти хӯрокворӣ, ҳамзамон таъмини амнияти озуқаворӣ кули кишвар то ба сатҳи (қишри) осебпазири аҳоли нигаронида шудааст.

Таъмини дастрасии воқеӣ ва иқтисодӣ бо озуқаи хушсифат ва бехатар барои тамоми аҳоли, ки ҳадафи стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад [8] бо худ коркард, омода ва нигоҳдории ғизоро бо тарзе, ки аз интиқоли бемориҳои тавассути ғизо гузаранда пешгирӣ мекунад, инчунин танзими масъалаҳои сифат, амнияти озуқаворӣ ва ҳамоҳангсозии стандартҳои миллӣ бо стандартҳои байналмилалӣ тавсиф мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо бадаст овардани истиклолияти давлатӣ чихати рушди кишвар ҳадафҳои стратегии худро интиҳоб намуд, ки яке аз он расидан ба амнияти озуқаворӣ ва таъмини ғизои бехатар дар мамлакат мебошад.

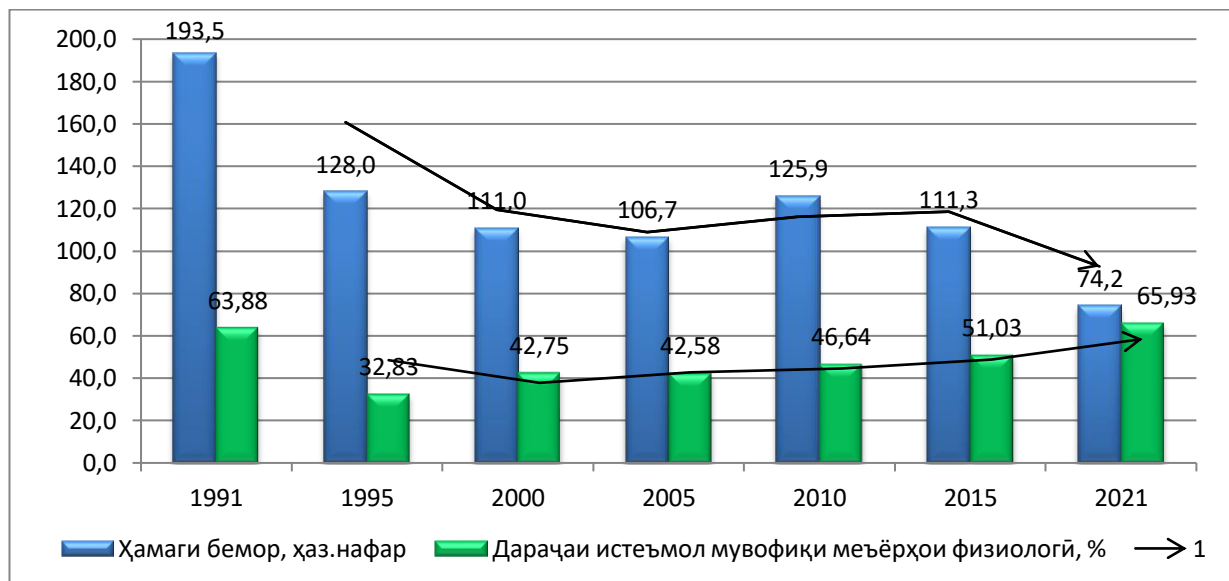
Унсuri муҳими амнияти озуқаворӣ дар баробари сатҳи қонё гардонидани талаботи физиологии аҳоли ба ғизо ин истеъмоли хӯроки босифат мебошад. Барои таҳлили бемориҳо сироятӣ, ки тавассути ғизо миёни аҳоли паҳн мешаванд, моро зарур аст, ки истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳоли ва дараҷаи мувофиқ будани он ба меъёрҳои биологии истеъмолиро амиқтар омӯзем. Истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳоли ва дараҷаи мувофиқ будани он ба меъёрҳои биологии истеъмол дар ҷадвали 1. оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар нафар, солҳои 1991-2021

№	Намуди маҳсулот	Меъёри биологӣ истеъмол дар як сол, кг	Истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар нафар дар як сол, кг													
			1991		1996		2000		2005		2010		2015		2021	
			Ҳақиқӣ	Нисбӣ	Ҳақиқӣ	Нисбӣ	Ҳақиқӣ	Нисбӣ	Ҳақиқӣ	Нисбӣ	Ҳақиқӣ	Нисбӣ	Ҳақиқӣ	Нисбӣ	Ҳақиқӣ	Нисбӣ
1	Нон ва маҳсулоти нонӣ	147,7	155	1,05	154,0	1,04	148,0	1,00	154,9	1,05	161,0	1,09	150,0	1,02	162,5	1,10
2	Картошка	92	33,2	0,36	24,0	0,26	37,8	0,41	32,2	0,35	35,0	0,38	35,8	0,39	41,2	0,45
3	Сабхавот ва полезӣ	166,1	94,2	0,57	72,0	0,43	98,5	0,59	79,4	0,48	70,7	0,43	80,0	0,48	126,2	0,76
4	Мева ва бутамева	124,1	31,9	0,26	16,8	0,14	50,8	0,41	38,4	0,31	33,2	0,27	35,9	0,29	38,4	0,31
5	Равғани растанӣ	16,6	13,3	0,80	9,6	0,58	10,2	0,61	12,4	0,75	14,4	0,87	15,7	0,95	17,2	1,04
6	Гушт ва маҳсулоти гуштӣ	40,8	26,1	0,64	4,0	0,10	4,4	0,11	8,3	0,20	11,0	0,27	14,6	0,36	26,4	0,65
7	Шир ва маҳсулоти ширӣ	115,3	171	1,48	50,4	0,44	64,9	0,56	48,2	0,42	60,9	0,53	57,5	0,50	54,8	0,48
8	Тухм (дона)	180	88	0,49	11,0	0,06	36,0	0,20	24,0	0,13	40,0	0,22	72,0	0,40	167	0,93
9	Шакар	20	12,6	0,63	3,6	0,18	6,7	0,34	11,0	0,55	12,0	0,60	13,7	0,69	17,5	0,88
10	Моҳӣ ва маҳсулоти моҳӣ	9	1	0,11	0,5	0,06	0,36	0,04	0,18	0,02	0,12	0,01	0,36	0,04	0,13	0,01
	Ҳамагӣ %			63,88		32,83		42,75		42,58		46,64		51,03		65,93

Аз ҷониби муаллиф омода карда шуда аст, сарчашма: [3,4,5,6,7,9]

Аз чадвали дар боло оварда шуда дидан мумкин аст, ки солҳои охир исётеъмоли маводи озуқаворӣ аз 32,83 дарсади соли 1996 то ба 65,93 дарсад дар соли 2021 расида аст, ки ин тамоюли хуб аст, аммо ҳоло ҳам аҳолии кишвар аз пурра исётеъмол кардани сабади исётеъмоли мутобиқ ба меъёри физиологӣ танқисӣ мекашанд. Таъсири исётеъмоли озуқаи кофӣ ва босифат гарави саломатии аҳолии ҳар як кишвар ба ҳисоб рафта, сабаби пешбурдани ҳайёти солим мегардад. Беморшавии аҳоли ба бемориҳои сирояткунанда, ки бештар аз исётеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ вобастагӣ дорад, дар расми 1. дида мебароем.

Аз ҷониби муаллиф омода карда шуда аст, сарчашма: [7,9]

Расми 1. Динамикаи гирифтори бемориҳои сирояткунанда, ки тавассути маҳсулоти озуқаворӣ мегузаранд ва дараҷаи исётеъмол мувофиқи меъёрҳои физиологӣ

Барои ноил шудан ба ғизои беҳатар ва баландсифат истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқавориро зарур аст, ки маҳсулотҳои худро бо стандартҳои миллий ва байналмилалӣ мутобиқ намоянд.

Аз ин ҷост, ки корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти хӯрокворӣ дар бозорҳои рақобатпазир барои истеҳсоли ғизои беҳатар ва хушсифат бояд стандартҳои амалкунандаро, ҷӣ стандартҳои миллий ва ҷӣ байналмилалиро риоя кунанд.

Тадқиқотҳои нишон медиҳанд, ки ширкатҳои калон нисбати ширкатҳои хурд дар рақобат ба хароҷоти “мутобиқати сифат” бо сабаби иқтисодиёти пурқудрат доштан бартарии бештар доранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, гарчанде, ки шумораи ширкатҳои дорои сертификати беҳатарии ғизо дар истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ тадриҷ ба тадриҷ афзоиш ёфта истода бошад ҳам, ширкатҳои хурд ба ғайр аз сертификат ё иҷозатномаҳои зарурии истеҳсолот, сертификат ё тамға барои истеҳсоли ғизои беҳатар ва хушсифат надоранд.

Дар доираи лоиҳаи Маркази байналмилалӣ савдо семинарҳо оид ба баланд бардоштани дониш ва малакаи мушовирони маҳаллӣ оид ба татбиқи стандарти ISO 22000 (Созмони байналмилалӣ стандартизатсия) ба ҷорӣ ва татбиқи он дар саноати

хӯроқвории Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат карданд. Дар доираи ин лоиҳа як чанд корхона сертификатсия карда шуд.

Дар баъзе корхонаҳо иқтисодии дахлдор оид ба татбиқи чорабиниҳои амнияти озуқаворӣ таъсис дода шуда, мутахассисон/мушовирони маҳаллӣ оид ба асосҳои озуқаворӣ беҳатар омӯзонидани шуданд, ки донишу малакаи худро дар ҷумҳурӣ тақмил ва татбиқи худро идома медиҳанд. Дар пайи ин, GIZ (Ҷамъияти Олмон оид ба ҳамкорӣ байналмилалӣ) барномаи дусоларо барои омӯзиш ва омӯзонидани мушовирони маҳаллӣ оид ба асосҳои НАССР (Таҳлили хатарҳо ва нуқтаҳои назорати интиқодӣ) ва мусоидат ба татбиқи он дар саноати хӯроқвории Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намуд. Дар як қатор корхонаҳо НАССР ворид карда шуд, ки аксари онҳо сертификат доранд. Ҳоло соҳибкорон ба ташкилоти маҳаллӣ дастрасӣ доранд, ки барои татбиқи НАССР мушовирони маҳаллиро истифода мебаранд. Онҳо инчунин ба сертификатсияи НАССР дастрасӣ доранд, ки он аз ҷониби як ниҳоди сертификатсияи хориҷӣ бо нархи дастрас дода мешавад ва аз хидматҳои мушовирони маҳаллӣ истифода мекунад. Онҳо инчунин метавонанд аз ҷониби Тоҷикстандарт сертификатсия шаванд.

Маркази байналмилалӣ савдо ба тренерони маҳаллӣ оид ба созишномаҳои СУС, Монеаҳои техникӣ дар тиҷорат ва СФС (санитарӣ ва фитосанитарӣ) бо дурнамои тиҷорат ва тамаркуз таълим дод. Тренерони ботаҷриба дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон семинарҳо гузарониданд. ТОК ва ТУТ мутахассисони Хадамоти назорати давлатии санитария эпидемиологӣ ва Хадамоти давлатии назорати байториро оид ба методологияи НАССР омӯзониданд. ТУТ инчунин як қатор тренингҳо ва семинарҳо оид ба назорати эпидемиологӣ ва пешгирии “бемориҳои гузаранда тавасути маҳсулоти хӯроқворӣ” гузаронида, дар таҳия ва паҳн кардани маводи маълумоти ба хавфҳо мусоидат намуд.

Дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон сертификатсияи ғизо барои саноати хӯроқворӣ ҳатмӣ шудааст. Дар Тоҷикистон ин раванд ҳатмӣ нест, аммо баъзе нуқтаҳои ҳастанд, ки сертификатро талаб мекунад. Мақомоти сертификатсиякунанда дар Тоҷикистон ин Тоҷикстандарт мебошад, ки шӯъбаи сертификатсияи сифатро дорад.

Яке аз стандартҳои байналмилалӣ муайянкунандаи маҳсулоти озуқаворӣ баландсифат ва беҳатар ин стандарти ISO-22000, НАССР ва HALAL баҳисоб меравад.

ISO 22000 - стандарти байналмилалӣ барои татбиқи низоми идоракунии амнияти озуқаворӣ мебошад, ки дорои маълумот дар бораи беҳатарии ғизо мебошад.

Системаи идоракунии озуқаворӣ беҳатар ISO-22000 стандартҳои гуногуни миллии озуқаворӣ беҳатарро дар як маҷмӯи талаботҳои осон ва фаҳмо муттаҳид мекунад. Он ӯҳдадорҳои истеҳсолкунадагон маҳсулоти озуқавориро дар арсаи ҷаҳонӣ эътироф намуда, беҳатарӣ дар занҷирҳои таъминоти ғизо, нӯшокиҳо, компонентҳо ва хӯроки чорво таъмин мекунад ва ба истеҳсолкунадагон чунин кӯмак мекунад:

- а) назорат ва кам кардани хавфҳои озуқаворӣ беҳатар;
- б) нишон додани ӯҳдадорҳои озуқаворӣ беҳатар;
- в) осон фурӯхтани маҳсулот тавассути шабакаҳои таъминоти ғизо;
- г) ба даст овардани бартарӣ дар рақобат.

Оқибатҳои истеъмоли ғизои пастсифат метавонад харобиовар бошад ва стандартҳои ISO дорои маълумот оид ба озуқаворӣ беҳатар буда, ба созмонҳои

байналмилали дар идора кардани ин вазъият кӯмак мекунад. Азбаски бисёре аз маҳсулоти хӯрокворӣ имрӯз ба маротиб сарҳадҳои миллиро убур мекунад, стандартҳои байналмилалӣ барои таъмини шабакаи ҷаҳонии (глобалии) истеҳсолот ва таъминот хело муҳиманд.

Агар истеҳсолкунандаи ягон маҳсулоти хӯрокворӣ дорои сертификати ISO 22000 бошад, ин маънои онро дорад, ки ҳангоми истеҳсол барои таъмини сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ тамоми чораҳои зарурӣ андешида шудаанд.

Татбиқи стандартҳои сифат дар корхона барои чунин амалҳо лозим аст:

- ташкили даври дурусти истеҳсол, нигоҳдорӣ, интиқол ва фурӯши маҳсулоти хӯрокворӣ;
- назорати доимии сифати мол дар асоси талаботи муқарраршуда;
- коҳиш ва рафъи хатарҳои имконпазир;
- мубодилаи ахборот бо дигар ташкилотҳои саноати хӯрокворӣ;
- гирифтани маълумот доир ба маҳсулоти хӯрокворӣ аз интернет (таркиб, қувватнокӣ ва тақриз доир ба маҳсулот).

Агар истеҳсолкунанда хоҳиши баровардани маҳсулоти худро ба бозори нав, содирот ба кишварҳои ИДМ дошта бошад, сертификати ISO 22000 надошта бошад, талаботи дар боло зикршударо иҷро накунад, истеҳсолкунанда ҳуқуқ надорад маҳсулоти худро дар хориҷа ба фурӯш гузорад. Дар чунин ҳолатҳо, ҳама молҳо метавонанд аз ҷониби мақомоти танзимкунандаи дигар кишварҳое, ки маҳсулот ба он ҷо содир карда шудаанд, мусодира карда шавад.

Дар Тоҷикистон гирифтани сертификати сифат ҳанӯз ҳатмӣ нест, аммо ҳолатҳое ҳастанд, ки ҷорӣ намудани ISO 22000 ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти озуқаворӣ имкониятҳои нав медиҳад:

1. Амали намудани воридот ва содироти маҳсулоти озуқа;
2. Бастани шартномаҳо оид ба таҳвили мол тавассути шабакаҳои савдо;
3. Ҳамкорӣ бо корхонаҳои хориҷӣ.

Стандарти маъмули дигар ин низоми HACCP мебошад. Барои таъмини сифат ва бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мо бояд низоми назорати HACCP-ро дар ҷараёни истеҳсолот ҷорӣ намоем.

HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points) – ин низоми идоракунии сифат ва бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ мебошад. Принсипҳои асосии HACCP назорат ва пешгирии вайронкуниҳо ва хатарҳои эҳтимолӣ - манбаъҳои зиён ба саломатии инсон, истифодаи чораҳои пешгирикунанда дар истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, ислоҳ накардани камбудӣҳо ва хориҷ кардани маҳсулоти хатарнок аз фурӯш мебошанд.

Сифати дигарие, ки солҳои охир дар тамоми кишварҳои ҷаҳон маъул гашта аст, ин мубоқати маҳсулотҳои озуқаворӣ ба стандарти Ҳалол «HALAL» мебошад. Тасдиқи сертификатсия “ҲАЛОЛ” – истилоҳест, ки дар ҳама кишварҳо пазируфта шудааст ва ҳамчун “иҷозат”, “ҷоиз” тарҷума мешавад. Маҳсулоти хӯроквории стандарти ҲАЛОЛ маҳсулоти гӯштӣ мебошад, ки бо истифода аз технологияи махсус тайёр карда шудааст, ки муносибати нарм нисбат ба ҳайвон ҳангоми забҳ, мавҷуд набудани бозғатимодӣ бемориҳо, хун ба таври табиӣ пурра хориҷ карда шавад ва қоидаҳои гигиенӣ дар ҳамаи занҷираи истеҳсолот бодикқат риоя карда мешавад, ки метавонад ба саломатии инсон

зарар расонад. Барои навъҳои дигари маҳсулот - мавҷуд набудани маҳсулот ё дар вақти истеҳсолот олуида нашудани ғизо бо хун, гушти хук, моддаҳои масткунанда ва нашъадор мебошад.

Ин қоидаҳо барои он заруранд, ки ширкатҳои ватанӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ бошанд ва ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир бошанд.

Ба андешаи мо сифат ва бехатарии маҳсулоти озуқавориро бо воситаҳои ҷораҳои зерин таъмин кардан мумкин аст, ки дар расми 2. оварда шуда аст.

Расми 2. Воситаҳои таъмин сифат ва бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Хулоса дар бобати тақмил додани заминаи ҳуқуқие, ки масъалаҳои таъмини сифат ва бехатарии маҳсулоти озуқавориро танзим мекунанд, Стратегияи миллӣ оид ба бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2015 қабул шудааст, нақши муҳим дорад. Ин санади ҳуқуқӣ ҳадаф ва вазифаҳои давлатро дар соҳаи таъмини сифати маҳсулоти хӯрокворӣ муайян намуда, самтҳои асосии татбиқи онҳо, аз ҷумла, тақмил ва рушди заминаи меъёрии ҳуқуқӣ дар ин соҳа, таҳияи заминаи методологии баҳодиҳии мутобикати нишондиҳандаҳои сифат, тақмили назорат ва назорати давлатӣ, инчунин татбиқи ҷораҳои ҷавобгарии маъмурӣ барои риоя накардани талабот ба сифати маҳсулоти хӯрокворӣ, ташкили системаи ягонаи иттилоотии пайгирии маҳсулоти хӯрокворӣ, ҷорӣ намудани низоми идоракунии сифати хӯрокворӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, бо истифода аз стандартҳои ISO, ба мо кафолат медиҳад, ки бо як забон дар заминаи амнияти озуқаворӣ, ки дар тамоми ҷаҳон маъмуланд, муошират кунем. Ҷорӣ намудани НАССР рақобатпазирии ширкатҳоро афзоиш медиҳад, зеро ин система ҷузъи муҳими таъмини саломатии истеъмолкунандагон мебошад. Корхонаҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ бо доштани стандарти маҳсулоти HALAL имкониятҳои иловагии рақобатро дар бозорҳои фурӯш ба даст меоранд. Доро бурдани корхонаҳои ватании КАС бо чунин стандарт ва сертификатҳо дар натиҷа ба таъмин шудани аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маҳсулоти озуқаворӣи баландсифат ва бехатар мусоидат карда, боло рафтани давомнокии умри аҳоли ва таъмин тарзи ҳаёти солими онҳо таъмин мегардад. Инчунин барои тичорати ватанӣ, ки ба истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ асос ёфтааст, барои ворид шудан ба бозорҳои нав ва тавсеаи бозорҳои мавҷудаи фурӯш имкониятҳои нав кушода мешаванд.

Адабиёт

1. Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: <http://standard.tj/tj/AgriculturalFood>
2. Алиев, О. М. Таҳаввулоти консепсияҳои асосии бехатарии озуқаворӣ / О. М. Алиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – №. 3(23). – С. 91-98.
3. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2011. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе –2011,
4. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2016. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе – 2016,
5. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2021. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе – 2021,
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31августии соли 2018, № 451 «Дар бораи меъёрҳои тавсиявии физиологияи истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон».
7. Маҷмаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе – 2022.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе 2016.
9. Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ, маҷмаи омили // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе 2021.
10. ФАО Безопасность пищевых продуктов . // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастёрасӣ: <https://www.fao.org/animal-health/areas-of-work/food-safety/ru/> санаи мурочиат: 06.06.2022.

УДК:339.5

ОПЫТ УЧАСТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СИСТЕМЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ И МЕЖДУНАРОДНОМ РАЗДЕЛЕНИИ ТРУДА В РАМКАХ СССР

Асламов Абдурафи Ильесович - кандидат экономических наук, Институт экономики и демографии АН Республики Таджикистан

Статья посвящена вопросу участия Таджикистана в международной торговой системе в последние годы существования Советского Союза. Подробно анализируются характер и масштабы участия Таджикистана в системе межреспубликанской и международной торговли. С точки зрения современных показателей оцениваются степень открытости его экономики и степень ее интеграции в систему международного разделения труда. Особое внимание уделено оценке структуры народного хозяйства, уровня развития его производительных сил в контексте использования советского опыта Таджикистана для повышения эффективности его участия в международной торговой системе на современном этапе.

Ключевые слова: внешняя торговля, внешнеэкономические связи, международное разделение труда, внешнеэкономическая политика, социалистические страны, народнохозяйственный комплекс, валовый национальный продукт, национальный доход, межреспубликанский обмен, товарная структура, экспорт, импорт, интегрированность, уровень открытости.

ТАҶРИБАИ ШИРКАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР НИЗОМИ САВДОИ ХОРИҶИИ ВА ТАҚСИМОТИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ МЕҲНАТ ДАР ДОИРАИ ИҶСС

Асламов Абдурафи Илёсович - номзади илмҳои иқтисод, Институти иқтисод ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мақола ба масъалаи ширироки Тоҷикистон дар низоми савдои ҷаҳонӣ дар солҳои охири мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ бахшида шудааст. Дар он хусусият ва андозаи ширироки Тоҷикистон дар низоми тиҷорати байниминтақавӣ ва байналмилалӣ муфассал таҳлил карда мешавад. Аз нуқтаи назари нишондиҳандаҳои муосир дараҷаи кушод будани иқтисодиёти он ва дараҷаи ҳамгироии он ба системаи тақсими байналмилалӣ меҳнат арзёбӣ карда мешавад. Ба баҳодиҳии сохтори иқтисодиёти миллӣ, сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи он дар заминаи истифодаи таҷрибаи шӯравии Тоҷикистон барои баланд бардоштани самаранокии ширироки он дар низоми тиҷорати байналмилалӣ дар марҳилаи кунунӣ таваҷҷӯҳи хос зоҳир карда мешавад.

Калидвожаҳо: савдои хориҷӣ, муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ, тақсими байналмилалӣ меҳнат, сиёсати иқтисодии хориҷӣ, кишварҳои сотсиалистӣ, иқтисоди миллӣ, маҷмӯи маҳсулоти миллӣ, даромади миллӣ, мубодилаи байниминтақавӣ, сохтори мол, содирот, воридот, ҳамгироӣ, сатҳи кушода.

EXPERIENCE OF PARTICIPATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE SYSTEM OF FOREIGN TRADE AND THE INTERNATIONAL DIVISION OF LABOR WITHIN THE FRAMEWORK OF THE USSR.

Aslamov Abdurafi Ilyosovich - PhD in Economics, Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

The article is devoted to the issue of Tajikistan's participation in the world trade system in the last years of the existence of the Soviet Union. It analyzes in detail the nature and extent

of Tajikistan's participation in the system of inter-republican and international trade. From the standpoint of modern indicators, the degree of openness of its economy and the degree of its integration in the system of the international division of labor are estimated. Particular attention is paid to assessing the structure of the national economy, the level of development of its productive forces in the context of using the Soviet experience of Tajikistan to increase the effectiveness of its participation in the international trade system at the present stage.

Keywords: *foreign trade, foreign economic relations, the international division of labor, foreign economic policy, socialist countries, the national economic complex, gross national product, national income, inter-republican exchange, commodity structure, export, import, integration, level of openness.*

Внешняя торговля Республики Таджикистан во времена существования Советского Союза была одним из важных направлений ее внешнеэкономической деятельности.

Участие Советской Социалистической Республики Таджикистан в системе внешнеэкономической деятельности и международного разделения труда, а, следовательно, в мировых хозяйственных связях осуществлялось посредством реализации внешнеэкономической политики бывшего СССР.

Согласно этой политике одна из основных особенностей внешнеэкономических связей Республики Таджикистан состояла в том, что они были нацелены, прежде всего, на активное содействие в решении задач развития единого народнохозяйственного комплекса Советского Союза.

В выборе партнеров приоритет отдавался внешнеэкономическим отношениям с социалистическими государствами, а также с развивающимися государствами, так называемой социалистической ориентации. Так было во всех республиках Советского Союза. Так по данным Мирового банка удельный вес этих стран в 1987г. во внешнеторговом обороте республики Таджикистана составил по экспорту -92,4%, а по импорту - 60,1%. Республика имела внешнеэкономические связи с 50-ю странами мира.

Имелась специфика и в организации торговли, поскольку она была монополией государства и значит, осуществлялась государственными внешнеторговыми организациями в основном органами осуществления внешнеэкономической деятельности Союзного государства.

Следует отметить что только в 1988г. было образовано республиканское объединение “Таджиквнешторг” при Совете Министров Республики Таджикистан, которое положило начало децентрализации управления развития внешнеэкономических связей и организации внешней торговли республики. Это отразилось на диверсификации географии внешней торговли республики.

Уже в 1988 г. Республика Таджикистан осуществляла внешнеэкономическую деятельность более чем с 60-ю странами мира. Внешнеторговый оборот республики в

фактических ценах составил свыше 0,5 млрд. рублей и из них около 60% приходилось на связи с социалистическими странами⁹.

В тот период эффективность экономики любой союзной республики определялась степенью ее участия в едином народнохозяйственном комплексе страны, что обуславливало специализацию отраслей производства в соответствии с природно-климатическими ресурсами, географическими условиями республики, потребностями страны. Именно этим во многом определялось разделение труда в рамках единого экономического комплекса СССР.

В народнохозяйственном комплексе СССР Таджикистан занимал скромное, но особое место. Его доля в валовом национальном продукте СССР составила в 1990г. 0,73 %¹⁰, а в совокупном национальном доходе СССР - 0,78% при доле республики в общей численности населения - 2%. Среднедушевой национальный доход составлял 40,5% от общесоюзной величины против 120%, например, в России¹¹. Это свидетельствует о том, что Таджикистан, даже будучи в составе СССР отличался низкой общеэкономической производительностью труда. Выпуск продукции на душу населения составлял в Таджикистане в 1989г. всего лишь 55% от среднего показателя производительности по СССР.

В определенной степени это может быть объяснено, специализацией республики в системе разделения труда в рамках СССР. Республика Таджикистан была одним из крупных производителей хлопка и собирала более 900тысяч тонн хлопка ежегодно. Таджикистан обеспечивал до 11% его валового производства и занимал 3место по сбору в бывшем СССР. Однако большая часть его уходила из республики в виде сырья и внутри использовалось только 10-15% продукции хлопкоочистительного комплекса, это также являлось одним из факторов низкой производительности труда и уровня жизни ее населения.

Аграрный сектор был одной из важнейших сфер народного хозяйства Таджикистана. На селе проживало около 70% населения. Сельское хозяйство обеспечивало 20-25% валового внутреннего продукта. Кроме хлопка в сельскохозяйственном комплексе республики культивировались производство овощей и фруктов, скотоводство, шелководство, табаководство и пр. По данным Госкомстата СССР в 1990г. в Таджикистане было произведено продукции сельского хозяйства на сумму 2,4млрд. рублей, что составляло 1,09% валовой продукции сельского хозяйства союзного государства¹². Республика опережала по этому показателю только Эстонию и Армению. Данная позиция была обусловлена еще – как мы отметили ранее - специализацией республики в системе разделения сельскохозяйственного труда в рамках СССР. Это подтверждается данными о наделенности земельными площадями

⁹ СССР и союзные Республики в 1988 году.- Москва, “Финансы и статистика”, 1989г.- С.412.

¹⁰ Рассчитано по данным: Народное хозяйство РТ в 1992 и народное хозяйство СССР в 1990г.

¹¹ Центральная Азия: новые тенденции в экономике. - М.: «Восточная литература», РАН, 1998. -с.23

¹² Народное хозяйство СССР в 1990. с.459

сельскохозяйственного назначения союзных республик. Их анализ свидетельствует, что республика занимала 8-е место¹³ по данному показателю в стране в целом. Вместе с тем республику нельзя было назвать аграрной, поскольку доля промышленности в общем объеме ее ВВП была достаточно высокой (50%).

О характере участия республики в системе разделения труда в рамках СССР и степени ее участия в мирохозяйственных связях можно судить на основе анализа положения Таджикистана в системе межреспубликанского и международного обмена. Следует отметить, что объективная и полная оценка внешнеторговых и внешнеэкономических связей Таджикистана в рамках существования СССР затруднительна из-за того, что внешнеэкономические связи республики осуществлялись не самостоятельно, а в основном посредством союзных органов с одной стороны, а с другой - недостаточности статистических данных в национальной, советской и международной статистике того периода. В силу объективных причин, указанных выше приоритетным направлением взаимодействия Таджикистана в системе ВЭД, было участие республики в системе межреспубликанского обмена в рамках СССР.

Межреспубликанская торговля в условиях единого народнохозяйственного комплекса отражала особенности разделения труда в рамках СССР, и определяло товарную структуру и количественное соотношение ввоза и вывоза продукции. О результатах участия республики Таджикистан в межреспубликанском обмене можно судить по данным табл. 3.

Таблица 3. Межреспубликанская торговля в рамках СССР в 1987-1991гг. (млрд.рублей)

Годы	1987	1988	1989	1990	1991
СССР	181,6	184,7	192,7	188,5	325,5
Таджикистан	5,0	5,0	5,4	5,7	6,2
Вывоз	1,9	2,0	2,1	2,3	3,2
Ввоз	3,0	3,0	3,2	3,3	3,0
Сальдо	-1,1	-0,96	-1,0	-0,98	0,2

Источник: составлено по данным: Foreign Trade statistics in the USSR and Successor States World Bank Washington D.C 1995,-p.166.

Следовательно, товарная структура и результаты участия республики в межреспубликанском обмене были обусловлены особенностями развития экономики Республики Таджикистана в советский период, ее специализацией в системе советской плановой экономики.

О товарной структуре обмена в рамках СССР можно судить на основе анализа товарной структуры вывоза и ввоза Таджикистана в межреспубликанских поставках (таблица 4 и 5).

¹³ Рассчитано по данным Народное хозяйство СССР в 1990г.с.468

Таблица 4. Товарная структура вывоза Таджикистана в межреспубликанских поставках (в % к общему объему)

Годы	1989	1990	1991
Всего, в том числе:	100	100	100
Пищевая промышленность	10,6	17,0	15,3
Сельскохозяйственная неперераб. продукция	3,5	3,9	-
Топливо	2,9	3,3	1,2
Драгоценные металлы	0,2	0,2	0,3
Недрагоценные металлы	13,9	12,5	29,8
Химическая промышленность	5,2	5,0	2,3
Строительная промышленность	1,5	1,2	5,7
Легкая промышленность	47,8	44,6	29,8
Машиностроение	11,1	9,6	15,2
Другие отрасли	0,1	0,1	-

Источник: Составлено по данным; Handbook of international trade and development statistics/United nations conference on trade and development. United Nations., New York and Geneva 1994-р.570.

В межреспубликанских поставках в промышленной продукции, например, в 1990г. доля легкой промышленности составляла 44,6%. В этом направлении данный сектор занимал лидирующие позиции. Пищевая промышленность обеспечивала 17% поставок, цветная металлургия -12,5%, продукция химической промышленности и нефтепродуктов - 5%¹⁴.

Эти данные свидетельствуют о достаточно высоком уровне развития названных отраслей в республике и их высокой конкурентоспособности на внешних рынках.

¹⁴ Handbook of international trade and development statistics 1992 /United Nations Conference on Trade and Development United Nations -New York.,1993.-р.568-572.

Таблица 5. Товарная структура ввоза Таджикистана в межреспубликанских поставках (в % к общему объему).

Годы	1989	1990	1991
Всего, в том числе:	100	100	100
Пищевая промышленность	14,4	12,6	23,0
Сельскохозяйственная неперераб. продукция	3,4	5,4	3,5
Топливо	12,2	10,4	13,0
Драгоценные металлы	3,3	3,3	6,2
Недрагоценные металлы	5,9	5,7	2,6
Химическая промышленность	9,5	9,6	8,4
Строительная промышленность	2,0	1,6	2,6
Легкая промышленность	14,9	16,6	18,9
Машиностроение	26,6	23,7	15,5
Другие отрасли	2,3	3,1	0,0

Источник: Составлено по данным; Handbook of international trade and development statistics/ United nations conference on trade and development. United Nations. New York and Geneva 1994-р.574.

В межреспубликанских поставках промышленной продукции в республику Таджикистан, высокую долю составляли продукции отраслей машиностроения, легкой промышленности, пищевой, топливной и химической промышленности, что свидетельствует о значительной диверсифицированности структуры ввоза РТ и ее производственной направленности.¹⁵

Как следует из анализа приведенных данных, структура производства в Таджикистане и его торговли была значительно диверсифицирована и отличалась высокой долей вывоза продукции отраслей недрагоценных металлов, легкой промышленности машиностроения, химической и пищевой отраслей. Это свидетельствует о высоком уровне развития промышленного производства в Таджикистане в советский период и высокой конкурентоспособности этих отраслей в системе разделения труда в рамках СССР. Эти показатели по нашему мнению являются своего рода ориентиром для качественной диверсификации структуры экономики и специализации Республики Таджикистан в системе международного разделения труда на современном этапе. В то же время нельзя не видеть, что в межреспубликанском обмене Республика Таджикистан почти всегда имела отрицательное сальдо. Положительное сальдо по межреспубликанскому обмену только в отраслях электроэнергетики, цветной металлургии и в легкой промышленности¹⁶.

¹⁵ Handbook of international trade and development statistics 1992 /United Nations Conference on Trade and Development United Nations -New York., 1993.-р.568-572.

¹⁶ Экономические связи Союзных Республик в народнохозяйственном комплексе М.” Финансы и статистика”, 1989г.-С.24.

Известно, что экономика Советского Союза была одной из наиболее развитых и тесно интегрированных экономик, входящих в него субъектов, с высокой степенью специализации и кооперирования на основе единых народнохозяйственных планов. Это подтверждается и степенью интенсивности межреспубликанского товарообмена. Наглядным подтверждением вышесказанного является тот факт, что доля межреспубликанской торговли в СССР в общем объеме его торговли в среднем составляла 71,8%, а по отношению к валовому национальному продукту этот показатель составлял 29,4%. Например, для Европейского сообщества доля взаимной торговли составлял на тот период 59,2%, а ее отношение к ВВП сообщества составлял 23,1%¹⁷.

Таджикистан, как часть единого народнохозяйственного комплекса был сильно интегрирован в экономику СССР, и доля межреспубликанской торговли в общем объеме его торговли составляла 86,3%. Этот высокий показатель интенсивности взаимосвязи и зависимости обусловлен не только особенностями экономической политики и союзного государства, но и объективной зависимостью степени интеграции и размера экономики страны. Очевидно, можно говорить о справедливости утверждений, высказываемых экономистами о том, что степень интегрированности зависит от размера экономики объединяющихся стран. Как показывает мировая практика, чем меньше размер экономики, тем интенсивнее ее связи с другими экономиками, т. е. тем выше степень ее интеграции. Подтверждением вышесказанного является еще тот факт что удельный вес ввезенной продукции (включая импорт) в общем объеме потребления Республики Таджикистан в 1989г. составляла 29,5%, а удельный вес вывезенной продукции (включая экспорт) -21,2%. Степень зависимости РТ от внешних поставок была значительно выше чем по другим союзным республикам (кроме Армении)¹⁸.

Анализ тенденций развития торговли показывает, что в 1990г. по сравнению с 1987г. объем товарооборота по межреспубликанским связям в целом увеличился на 114%. Рост товарооборота с союзными республиками был обеспечен за счет увеличения вывоза продукции по межреспубликанскому обмену – на 164%, а ввоз наоборот сократился на 0,4% за указанный период. Сокращение ввоза из союзных республик было компенсировано увеличением объемов импорта из стран дальнего зарубежья. Темпы роста импорта из стран зарубежья в 1990г. по сравнению с 1987г. составили 205,2%.¹⁹ Диверсификация географической структуры торговли Республики Таджикистан обусловили и рост ее экспортных поставок в зарубежные страны. Рост объемов торговли со странами вне СССР в 1990г. по сравнению с 1987г. составили 160,9%, что привели к увеличению доли зарубежных стран в общем объеме товарооборота республики с 11,7% в 1987г. до 15,7% в 1990г.

¹⁷ Common issues and interrepublic relations in the former USSR. Economic review. International Monetary Fund Washington, D.C{1992}-p.37.

¹⁸ Народное хозяйство СССР в 1990г. Статистический ежегодник Государственный комитет по статистике. - Москва, “Финансы и статистика “,1991. -С.639 (общ.752с).

¹⁹ Рассчитано по данным: Handbook of international trade and development statistics/ United nations conference on trade and development. United Nations. New York and Geneva 1994-p.574.

Таблица 6. Внешняя торговля Республики Таджикистан в 1987-1990гг. (млн. рублей).

Годы	1987	1988	1989	1990
СССР				
экспорт	44,349,9	47,195,8	49,535,8	45,633,0
Импорт	94,730,6	97,626,5	109,107,8	114,096,9
Сальдо				
Таджикистан				
Экспорт	294,3	333,5	350,8	308,4
Импорт	373,9	469,8	680,9	767,4
Сальдо	-79,6	-136,3	-330,1	-459

Источник: составлено по данным: Foreign trade statistics in the USSR and Successor States /The World Bank., Washington,D.C- p.165.

В 1990г. из общего объема вывоза продукции РТ на межреспубликанские поставки приходились 81,4 %, а на экспорт в зарубежные страны -18,6%. Товарная структура внешней торговли как отражение высокого уровня развития производительных сил Республики Таджикистан в советский период характеризовалась высокой степенью ее диверсифицированности с высоким удельным весом отраслей (продукций) с высокой добавленной стоимостью. В товарной структуре экспорта Республики Таджикистан с зарубежными странами основное место занимали недрагоценные металлы и продукция легкой промышленности. Кроме того, экспорт был представлен и продуктами машиностроительной пищевой и химической отраслей промышленности. Иллюстрацией вышесказанного являются данные таблицы 7 характеризующие структуру экспорта Республики Таджикистан.

Таблица 7. Товарная структура экспорта Республики Таджикистан

Годы	1989	1990	1991
Всего	100	100	100
Пищевая промышленность	1,1	1,6	-
Сельскохозяйственное производство	1,7	1,3	-
Недрагоценные металлы	40,2	54,5	97,8
Химическая промышленность	0,3	0,6	0,4
Легкая промышленность	55,0	40,9	0,4
Машиностроение	1,7	1,0	-

Источник: Handbook of international trade and development statistics/United nations conference on trade and development. United Nations. New York and Geneva 1994-p.570.

В структуре импорта Республики из стран зарубежья важное место занимали продукции отраслей машиностроения, легкой промышленности, металлургической и химической промышленности.

Таблица 8. Товарная структура импорта из стран зарубежья

Годы	1989	1990	1991
Всего	100	100	100
Пищевая промышленность	16.6	19.7	45.2
Сельскохозяйственное производство	11.6	10.5	20.9
Драгоценные металлы	1.2	0.9	0.5
Недрагоценные металлы	7.3	5.1	-
Химическая промышленность	8.4	7.4	0.2
Легкая промышленность	41.7	38,8	32.8
Машиностроение	10.0	14.7	0.3
Другие отрасли	0.3	0.5	--

Источник: Handbook of international trade and development statistics/ United nations conference on trade and development. United Nations. New York and Geneva 1994-р.574

Следует отметить, что товарная структура импорта Республики Таджикистан была весьма эффективной, поскольку большая его часть имела производственное назначение, а не потребительский, чего, к сожалению, нельзя утверждать относительно сегодняшней товарной структуре ввоза в страну. В торговле со странами зарубежья Таджикистан имел постоянное отрицательное сальдо. Главным критерием эффективности хозяйствования союзных республик в советский период считалось их участие в системе разделения труда в рамках единого народнохозяйственного комплекса. Все это отражалось на тенденциях и характере участия Республики Таджикистана в системе международного обмена.

В географической структуре внешней торговли Таджикистана основное место занимали страны социалистического содружества. В общем объеме товарооборота доля социалистических стран в 1990г. составила 37,6% или 857 млн. рублей²⁰. В страны социалистического лагеря в 1990г. были экспортированы товаров на сумму 282,5 млн. рублей, что составляло 34,6% экспорта республики, а в импорте их доля составила 38,1% или 556,7 млн. рублей²¹. Следует отметить, что определенную трудность или определенное искажение в наш анализ вносят данные по ФРГ. Объединение западной и восточной Германии в 1990г. переместил взаимоотношение Республики Таджикистан и ГДР во взаимоотношения со странами капиталистического мира и изменил их вклад в во внешнеторговых связях республики.

Так товарооборот с ФРГ в 1990 г. составил 293 млн. рублей, что составил 12,8% всего товарооборота республики. Но основная доля товарооборота в ней приходится на бывшую Германскую Демократическую Республику.

²⁰ Данные рассчитаны Госкомстатом СССР по коммерческому курсу Госбанка СССР из расчета 1доллар США =1,74рубля. см. Внешняя торговля СССР и Содружества Независимых Государств в 1991г.-М.1992г.-“Финстатинформ” –с.159.

²¹ Рассчитано по данным: Внешняя торговля СССР и Содружества Независимых Государств в 1991г.-М.1992г.-“Финстатинформ” –с.159.

В географической структуре внешней торговли Республики Таджикистан увеличилась роль развитых стран капиталистического мира. В 1990г. в общем объеме экспорта Таджикистана их доля увеличилась до 32,9%, в том числе доля стран Западной Европы возросла до 30%. Среди стран капиталистического мира ведущие позиции в экспорте Таджикистана занимали Федеративная Республика Германии -80,6 млн. рублей, Италия-42,3, Великобритания -36, Финляндия -34,6, Франция-31,5 и Нидерланды-27 млн. рублей. Обращает на себя внимание тот факт, что на эти 6 перечисленные государства Европы приходилось 51,5% всего экспорта республики, что свидетельствует о высокой концентрации экспорта Таджикистана на этих странах. С другой стороны, это отражение высоких конкурентных позиций таджикских товаров на рынках высокоразвитых стран Европы. Традиционно ведущие места во внешнеторговых связях Республики Таджикистан сохранили страны Южной и Восточной Азии, что объясняется действием ряда объективных факторов географического, политического и экономического характера. В целом названные регионы занимали в экспорте Таджикистана в 1990г. до 17,7%. Несколько расширился экспорт на американский (6,1%) и африканский рынки (1,4%), а в целом во внешней торговле страны по данным Госкомстата РТ на азиатский рынок приходилось 15,6%. Ведущее место в этом занимала Япония. Ее доля в экспорте Республики составляла 3,4% а в импорте -3,75%. Что касается импорта, то бывшие социалистические страны Восточной Европы обеспечивали 30,9% совокупного его объема.

В общем объеме импортных поставок доля развитых стран составляла 40,5%, в том числе на развитие страны европейского континента приходилось 34,3% всего импорта страны. Развивающиеся страны Южной и Юго-Восточной Азии удовлетворяли 16,9% импортных потребностей Таджикистана, а в целом на них приходилось 24,3% импорта республики. Африканский регион обеспечивал незначительные объемы импорта республики - 0,4%.

Анализ внешней торговли Республики Таджикистан по континентам показывает, что основное место в ней занимали страны Европы. В 1990г. экспорт Республики Таджикистан в страны европейского составил 508,4 млн. рублей или 62,4% всего объема экспорта республики. Доля социалистических стран Европы в общем объеме экспорта Республики составила 28,5% или 232,1 млн. рублей. Среди социалистических стран Европы основными рынками сбыта таджикских товаров являлись Болгария (50 млн. руб), Польша (40), Чехословакия (43), Румыния (32,2) и Югославия (21млн. руб). Следует отметить, что уменьшение доли социалистических стран связана и с объединением ГДР и ФРГ, которая как было отмечено ранее, соответственно увеличила долю капиталистических стран и ФРГ в общем объеме товарооборота Таджикистана.

Германская Демократическая Республика традиционна была одним из ведущих торговых партнеров СССР, следовательно, и Таджикистана, доля которой в среднем составляла 7% товарооборота Советского Союза, в то время как доля ФРГ в среднем составляла 2%.²² По данным Госкомстата СССР в 1990г. во внешней торговле

²² Рассчитано по данным: Внешняя торговля СССР и Содружества Независимых Государств в 1991г.-М.1992г.- “Финстатинформ” –С.13-14.

Таджикистана доля стран азиатского континента составила 15,6%. Перестройка и либерализация хозяйственных отношений, начатые в СССР в 1988г. сначала ослабили регулирующую роль государства в экономике, что привело к ухудшению и полному разрыву договорно-правовых обязательств субъектов народного хозяйства и в конечном итоге разрушило единый народнохозяйственный и республиканские экономические комплексы.

Общесоюзные реформы привели к спаду производства, обострению дефицита производственных и потребительских товаров раскручиванию инфляции и развалу денежно-кредитной системы, что проецировалось на экономику союзных республик, в том числе и Таджикистана. По данным Госкомстата СССР в 1990г. по сравнению с 1989г. объем валового общественного продукта снизился на 2%. В 1991г. в экономике СССР разразился острый кризис. В среднем валовой внутренний продукт в 1991г. по сравнению с 1990г. сократился еще на 6%, промышленное производство - на 8%. Производство сельского хозяйства уменьшилось на 8%. Экономика Таджикистана развивалась синхронно с экономикой СССР, где продолжался спад.

В Республике Таджикистана в 1991г. валовой внутренний продукт по сравнению с 1990г. сократился на 3,4%. В промышленности индексы объема производства по отношению к 1990г. составили 96,4% а в сельском хозяйстве падение составило 4,4%.²³ Общая негативная тенденция политико-экономического развития СССР отразилась на структуре и на объемах торговли в межреспубликанском и в международном обмене. Кризисные тенденции в экономике и разрыв хозяйственных связей в рамках бывшего СССР отразились и на внешнеторговых связях республики. Общий объем внешней торговли РТ в 1991г. составил 1283,5 млн. рублей, в том числе экспорт – 486 млн. рублей, а импорт – 797,5 млн. рублей²⁴. Торговый баланс был отрицательным в размере 311,5 млн. рублей.

Распад Совета Экономической Взаимопомощи (СЭВ) и политические изменения внесли свои коррективы в объемы и в географическую структуру внешней торговли Таджикистана. Уже в 1991г. объемы экспорта Таджикистана по сравнению с 1990г. упали на 40,4%, а импорт сократился на 45,3%. Анализ участия Таджикистана во внешней торговле СССР позволяет нам констатировать, что ее роль в формировании внешнеторгового оборота Союзного государства была скромной. В 1990г. на долю Таджикистана пришлось 1,7% внешнеторгового оборота СССР, в том числе ее доля в экспорте составила 1,3, а в импорте 2%. Относительная величина роли республики в товарообороте СССР была незначительная. Однако по абсолютным объемам экспорта Таджикистан опережал такие республики как Молдову, Грузию, Кыргызстан, Туркмению и Эстонию. По объемам импорта Таджикистан уступал всем республикам, кроме Туркмении.

²³ Рассчитано по данным: Хочагии халки Чумхурии Тоҷикистон. Омори соли 1992. Душанбе, 1993. - С. 7-8.

²⁴ Рассчитано по данным: Внешняя торговля СССР и Содружества Независимых Государств в 1991г. - М. 1992г. - "Финстатинформ" – С. 159.

²⁴ Рассчитано по данным: Внешняя торговля СССР и Содружества Независимых Государств в 1991г. - М. 1992г. - "Финстатинформ" – С. 13-14, 159.

Следует отметить, что объемы импорта отражали, прежде всего, не способность республик по их освоению, а особенности распределения и размещения производительных сил в рамках народнохозяйственного комплекса СССР. Во внешнеторговом обороте СССР в 1991г. доля Республики уменьшилась до 0,7%, в том числе совокупном экспорте СССР в 1991г. доля Таджикистана составила 0,6%, а в импорте -1%. В некоторых советских исследованиях, в особенности в последние годы существования СССР, делаются выводы о неэквивалентности участия стран Центральной Азии, в том числе Таджикистана в системе межреспубликанского обмена. Действительно характерной особенностью участия Таджикистана в системе межреспубликанского и международного обмена было хроническое отрицательное сальдо во внешней торговле. Но такой характер торговли (как межреспубликанской, так и внешней) республики обусловлено, прежде всего, структурой экономики Таджикистана которая определялась в соответствии с разделением труда в рамках СССР и соответственно решения его народнохозяйственных задач. Такая структура экономики и, следовательно, размещение производительных сил осуществлялось с целью укрепления взаимозависимости и целостности Советского союза. Следовательно, система участия Таджикистана во внутреннем и международном обмене определялась централизованно. Что касается эффективности его участия в международном обмене, следует отметить, что оно осуществлялась не напрямую, а посредством государственных монополий по ведению внешнеэкономических связей. Эти обстоятельства, несомненно, не способствовали более адекватному и рациональному участию РТ в мирохозяйственных связях и затрудняют реальную оценку вклада республики в системе международного обмена.

По данным Международного валютного фонда, в целом уровень открытости экономики Таджикистана, рассчитанный на основе сопоставления общих объемов торговли республики и ее валового произведенного продукта составляла 41,6%, при 29,4% в среднем по СССР²⁵.

Это свидетельствует о высокой степени хозяйственных взаимосвязей и соответственно торговли в развитии народного хозяйства Республики Таджикистан в советский период. Распад СССР в конце 1991г. и получение суверенитета в этих тяжелых условиях хозяйствования на постсоветском пространстве предопределили острую необходимость проведения реформирования экономики Республики Таджикистан в новых условиях хозяйствования. Перестройка хозяйственных отношений на рыночных принципах была необходима и как условие способствующие созданию предпосылок для интеграции уже суверенного государства – Таджикистана, в мировую экономику. Безусловно, трудно переоценить нажитый им опыт интеграционного хозяйствования в рамках советского периода развития для включения в мирохозяйственные связи на новых условиях. По сути, внешнеэкономические связи, сложившиеся в рамках СССР (как межреспубликанские, так и международные) заложили определенный фундамент внешнеэкономических отношений на новых условиях.

²⁵Common issues and interrepublic relations in the former USSR. Economic review.International Monetary Fund. - Washigton, D.C{1992}-p .37.

Таким образом, в таких условиях хозяйствования и без большого самостоятельного опыта во внешней торговле, стране предстояло участвовать в системе международного обмена. Эти факторы, несомненно, предопределили характер и тенденции развития внешнеторговых связей Республики Таджикистан и его позиции в системе международной торговли на современном этапе.

Литература

1. Материалы II международной научно-практической конференции «Место Таджикистана в новом международном порядке. - Душанбе, 1997.- 341с.
2. СССР и союзные Республики в 1988 году.- Москва, «Финансы и статистика», 1989г.- 495с.
3. Народное хозяйство Республики Таджикистан в 1992 - Душанбе, 1993.-182с.
4. Народное хозяйство СССР в 1990г.: Статистический ежегодник/ Госкомстат СССР.-М. Финансы и статистика, 1991.-752с.
5. Центральная Азия: новые тенденции в экономике. - М.: «Восточная литература», РАН, 1998. - 175 с.
6. Хайрзода, Ш. К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш. К. Хайрзода // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 2(22). – С. 7-13. – EDN UZYOZC.
7. Foreign Trade statistics in the USSR and Successor States World Bank Washington D.C 1995,-p.166.
8. Handbook of international trade and development statistics/United nations conference on trade and development. United Nations.,New York and Geneva 1994-p.570.
9. Внешняя торговля СССР и Содружества Независимых Государств в 1991г.- М.1992г. -«Финстатинформ» –с.159.
- 10.Хочагии халки Чумхурии Тоҷикистон. Омори соли 1992.Душанбе,1993. -182с.
- 11.Внешняя торговля СССР и Содружества Независимых Государств в 1991г.- М.1992г. -«Финстатинформ» –С.13-14,159.
- 12.Common issues and interrepublic relations in the former USSR. Economic review. International Monetary Fund Washigton, D.C{1992}-53p.

УДК: 336

МАРҲИЛАҲОИ ТАШАККУЌБИИ НИЗОМИ МОЛИЯВИИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Чиллаев Сулаймон Нажмудинович - сардори Раёсати истифодабарии оби нушокии деҳоти вилояти Сугд. Сурога: Чумхурии Тоҷикистон, вилояим Сугд, н. Б.Ғафуров, минтақаи саноатӣ. Телефон: 937811177

Холиқзода Зулфия - муаллиммаи калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Сурога 734061, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н.Қаробоев 63/3. Телефон: 555520580.

Ташаккули бозори молиявӣ мубрамтарин масъала ҷиҳати рушди иқтисодӣ-молиявӣ кишвар маҳсуб меёбад. Бинобар ин, ташаккул ва густариши он нуқтаи калидӣ арзёбӣ мегардад. Дар мақолаи мазкур, муаллиф ибраз доштааст, ки гузариш ба

марҳилаи нав, бо амалинамоии маҷмӯи дигаргунсозиҳои бозорӣ, ки аз як тараф ишгасти ва аз байн бурдани усулҳои қаблӣ танзими иқтисод ва аз тарафи дигар таъсиси ниҳодҳои нави бозорӣ ва дигаргуннамоии фаъолияти қаблӣ субъектҳои фаъолияткунандаро талаб менамояд, барои кишвари мо аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ба андешаи муаллиф, дар рафти гузариши иқтисодиёт аз як шароит ба шароити дигар, дигаргунсозии қатъии низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба вуқӯъ омада, ҳуқуқҳои моликият, институтҳо ва абзорҳои идоранамоӣ, ҳадаф ва воситаҳои рушди иқтисодӣ куллан тағйир хоҳанд ёфт.

Калидвожаҳо: иқтисод, бозори молиявӣ, рушд, дигаргунсозӣ, бонкҳо, бозори асър, муносибатҳои иқтисодӣ, иқтисоди нақшавӣ, бозор, тақозо.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Чиллаев Сулаймон Назмудинович - начальник управления использования питьевой воды в сельской местности Согдийской области. Адрес: Республика Таджикистан, Согдийская область, Бободжон Гафуровский район, промышленная зона. Телефон: 937811177

Холикзода Зулфия - старший преподаватель кафедры финансов и кредита Технологического университета Таджикистана. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе. переезд. Н.Каробоев 63/3. Телефон: 555520580.

Формирование финансового рынка является важнейшим критерием для экономического и финансового развития страны. Поэтому формирование и развитие финансового рынка в современных условиях считается ключевым моментом. В данной статье автор констатировал, что переход к новому этапу, с реализацией комплекса рыночных изменений, требует, с одной стороны, разрушения и ликвидации прежних методов регулирования экономики, а с другой стороны, создание новых рыночных институтов и изменение прежней деятельности хозяйствующих субъектов имеет первостепенное значение для нашей страны. Как отмечает автор, при переходе экономики из одного состояния в другое произойдет фундаментальная трансформация социально-экономической системы, принципиально изменятся права собственности, институты и инструменты управления, цели и инструменты экономического развития.

Ключевые слова: экономика, финансовый рынок, развитие, трансформация, банки, валютный рынок, экономические отношения, плановая экономика, рынок, спрос.

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Chillaev Sulaimon Nazhmudinovich - Head of the Department for the Use of Drinking Water in Rural Areas of the Sughd Region. Address: Republic of Tajikistan, Sughd Region, Bobojon Gafurov District, Industrial Zone. Phone: 937811177

Kholikzoda Zulfiya - senior lecturer at the Department of Finance and Credit of the Technological University of Tajikistan. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe. st. N.Karabaeva 63/3. Phone: 555520580.

The formation of the financial market is the most important criterion for the economic and financial development of the country. Therefore, the formation and development of the financial market in modern conditions is considered a key point. In this article, the author stated that the transition to a new stage, with the implementation of a complex of market changes, requires, on the one hand, the destruction and elimination of previous methods of regulating the economy, and on the other hand, the creation of new market institutions and changes in the previous activities of economic entities is of paramount importance for our country. As the author notes, during the transition of the economy from one state to another, a fundamental transformation of the socio-economic system will occur, property rights, institutions and management tools, goals and tools of economic development will fundamentally change.

Key words: *economy, financial market, development, transformation, banks, foreign exchange market, economic relations, planned economy, market, demand.*

Ташаккулёбии бозори молиявӣ ҳамчун низоми ҳамгирошудаи қисматҳо, бо раванди рушди низоми муносибатҳои иқтисодӣ алоқамандии зич дорад, ки он мувофиқ ба қонунҳои бозорӣ мебошад. Бинобар ин, дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, ташаккулёбии бозори молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ мебошад.

Тавре маълум аст, раванди таъсиси асосҳои хоҷагидорӣ бозорӣ, барои ҳама кишварҳои минтақа ва аз ҷумла барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти дар марҳилаи гузариш қарор доштан, ки дар давоми он бояд дигаргуннамоии иқтисодӣ амалӣ гардад, зарур арзёбӣ мегардад, зеро то ин марҳила кишвари мо дар қатори дигар давлатҳо таҳти таъсири иқтисоди нақшавии мутамарказонидашуда қарор дошт. Аз ин хотир, таъмини гузариш аз иқтисоди мутамарказонидашудаи нақшавии навӣ директивӣ, байни соҳаҳо, бахшҳо, минтақаҳо ва корхонаҳо, тақиснамоии фондҳо ва захираҳои моддӣ, ки асосан тавассути нақшаи давлатӣ идора мегардиданд, ба танзими бар асоси қонунҳои бозор, ки ба низоми сифатан дигар ва махсусан шаклҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ, ниҳодҳои бозорӣ, механизмҳо ва абзорҳои бозорӣ таъя менамояд, тақозои равобити асри муосир башумор мераванд²⁶.

Аз ин лиҳоз, гузариш ба марҳилаи нав, бо амалинамоии маҷмӯи дигаргунсозии бозорӣ, ки аз як тараф шикаст ва аз байн бурдани усулҳои қаблӣ танзими иқтисод ва аз тарафи дигар таъсиси ниҳодҳои нави бозорӣ ва дигаргуннамоии фаъолияти қаблӣ субъектҳои фаъолияткунандаро талаб менамояд, барои кишвари мо аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар рафти гузариши иқтисодӣ аз як шароит ба шароити дигар, дигаргунсозии қатъии низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба вуқӯъ омада, ҳуқуқҳои моликият, институтҳо ва абзорҳои идоранамой, ҳадаф ва воситаҳои рушди иқтисодӣ қуллан тағйир меёбанд²⁷.

²⁶ Аганбегян, А.Г. Возрастающий корпоративный долг перед иностранными инвесторами – «петля на шее» национальной экономики / А.Г. Аганбегян // Деньги и кредит. – 2013. – №3. – С.3-8.

²⁷ Каюмов, Н.К. Экономические реформы в Таджикистане: история, последствия и уроки [Текст] / Н.К.Каюмов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2006. – № 4. – С.81-87.

Нуктаи ибтидоии ислохотҳои иқтисодӣ ва дар ин ҷода татбиқи замина барои ташаккулёбии бозори молиявии миллӣ ҳанӯз дар 1991с., зимни ба даст овардани истиқлолият ба вуқӯъ омада буд. Татбиқи дигаргунсозии бозорӣ, раванди ивазнамоии модели низоми иқтисодӣ бо як қатор паёмадҳои манфӣ рӯ ба рӯ гардид, махсусан дар натиҷаи тундшавии муносибат бинобар ихтилофҳои мавҷуда, ки он дар навбати худ боиси сар задани таҳдидҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ гардид. Ҳамин тавр, раванди дигаргунсозии дар кишвар бо тағйирёбии вазъи сиёсӣ ҳамрадиғ гардида оқибат он ба ҷанги шаҳравндӣ овард. Чунин вазъ таъсири худро дар раванди ташаккулдиҳии асосҳои иқтисоди бозорӣ ва бозори молиявӣ гузошта, сабаби батаҳхир афтодани дигаргуниҳои бозорӣ гардид. Тавре, Н.Қ. Қаюмов иброз дошта буд “Аввалин кӯшишҳо ҷиҳати татбиқи ислохотҳои демократӣ, феврал баъд аз ба даст овардани истиқлолият дар кишвар амалӣ гаштанд. Аммо, ин раванд бо сабаби сар задани ҷанги шаҳравндӣ дар давоми солҳои тӯлонӣ ба таҳхир афтод. Аз ин хотир, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қиёс бо дигар кишварҳои муштаракул манофеъ татбиқи ислохотҳои бозориро на дар 1992с., балки дар солҳои баъдӣ оғоз намуд”. Чунин ҳолат тафовутҳоро дар сатҳи рушди иқтисодии Тоҷикистон ва дар ташкили бозори молиявӣ ба бор оварда, рушди кишварро дар қиёс бо дигар кишварҳои минтақа ба қафо партофт. Бояд иброз дошт, ки таъсиси низоми навӣ бозорӣ дар Тоҷикистон, раванди дарозмуддат ва мушкил арзёбӣ мегардад. Мушкилот на танҳо бо бузургии вазифаҳо доир ба ворид намудани ислохот дар низоми иқтисодии мавҷуда, балки бо бартарафнамоии бӯҳронҳои пуршиддат, ки дар марҳилаи гузариш ба вучуд омада буданд асоснок карда мешаванд.

Марҳилаи аввали дигаргунсозии бозорӣ, бо таъсиси асосҳои иқтисоди бозорӣ, ташаккули шароити мусоид барои татбиқи қувваи бозор, ҳамчун низоми нисбатан босамари ба моликияти шахсӣ асосёфта, озодии иқтисодии молистеҳсолкунандагон, озодии интиҳоб ва рақобат, таъя ба рағбатҳои шахсӣ ва ҷавобгарӣ, маҳдуднамоии нақши давлат алоқаманд буд. Аммо, бо пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва комплекси ягонаи хочагидорӣ, ба пошхӯрии равобитҳои мавҷуда ва муносибатҳои кооператсияшуда байни давлатҳо, корхонаҳо овард, ки он дар навбати худ на танҳо дар қишрҳои ҳаҷми тавлидоти мол, бекорӣ, балки дар яку якбора қишрҳои даромади аҳоли, корхонаҳо, афзоиши таваррум боис шуд. Аз ин хотир, пардохтҳо ба буҷети давлатӣ аз ҳисоби даромадҳои андозӣ ва дигар даромадҳо қишрӣ ёфтанд, ки он сабаби қисри буҷет, қишрҳои захираҳо ва имконоти маблағгузориҳои соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ гардид. Барои устувории қисми даромади буҷет аз ҳисоби даромадҳои андозӣ, роҳандозии дурусти низоми андоз мусоидкунанда мебошад. Вобаста ба ин, тибқи ақидаи олимони ватанӣ “Яке аз нишондиҳандаҳои самаранокии амалисозии системаи андозӣ ин сатҳи қишриваришавии андозҳо ва дараҷаи иҷрои вазифаҳои нақшавӣ доир ба суръатафзоии даромадҳо ба буҷет аст. Мақомоти давлатӣ мақсади таъмин намудани буҷетро пайгирӣ менамоянд ва корхонаҳо бошанд, кӯшиш менамоянд, ки маблағи хароҷоти андозиро ба ҳадди ақал расонанд”.²⁸

²⁸ Воҳидов У.М. Баъзе ҷанбаҳои гаронии андоз дар сатҳи корхонаҳои хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.М. Воҳидов, М.М. Воҳидов // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ. - №1 (17). - Душанбе, 2019. - С.67.

Ҳамин тавр, дар марҳилаи 1991-1997с., иқтисоди Тоҷикистонро ҳамчун иқтисоди бо бӯҳронҳои мухталиф рӯ дар рӯ гардида, метавон тасниф намуд. Бояд тазакур дошт, ки асоси онро аз як тараф ихтилофоти мавҷуда, ки ба иқтисоди нақшавӣ таалуқ дошт ва аз тарафи дигар гузариши номуташаккилона ба иқтисоди бозорӣ ташкил намуда буданд. Даст кашидан аз иқтисоди нақшавӣ, нархҳои муайянгардида барои молҳо, ҳама он тазоҳуротҳои мавҷударо якбора ба берун баровард, ки он вазъро аз ин ҳам мушкилтар намуд. Ин навъ ихтилофот мушкилиҳоро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти татбиқи дигаргунсозии иқтисодӣ ба бор оварда, аз ҳукумати кишвар таъхирнопазирии қабули қарорҳо ва чораҳои фавриро ҷиҳати коҳиш додани вазъи ба амал омада тақозо намуд²⁹.

Бояд дар назар дошт, ки дар марҳилаи иқтисодӣ нақшавӣ, ҳукумат ҳамчун молики ягона ва тақсимкунандаи захираҳои моддӣ, молиявӣ, меҳнатӣ ба шумор мерафт, аз ин лиҳоз яке аз масъалаи асосӣ зимни гузариш ба иқтисоди бозорӣ ин дигаргуннамоии моликияти давлатӣ ба шумор мерафт. Дар ин радиф ҳукумати кишвар, ҳадаф дошт то ин моликиятро ба дигар навъ (моликияти хусусӣ, ҷамъиятӣ, саҳҳомӣ)мубаддал намояд, бинобар ин хусусигардонӣ ва аз нав дида баромадани вазифаҳои давлатро, дар самти маҳдуднамоии даҳлат ба иқтисодиётро пеша намуда. хусусигардонии захираҳо ва моликияти давлатиро оғоз намуд.

Мувофиқ ба иқтисоди бозорӣ, баробар бо раванди ихтисори ҳиссаи моликияти давлатӣ дар иқтисодиёт, ҳукумат иқтидори инхисории худро низ дар самти қабули қарорҳои иқтисодӣ аз даст дода, шароити мусоиди фаъолиятнамоиро барои миқдори зиёди субъектҳои мухталифи бозор эҷод менамояд. Субъектҳо бошанд, қарорҳои мухталифро вобаста ба рағбатҳои худ ва муҳити бозор мустақилона қабул намуда, аз рӯи натиҷаҳои ба даст омада ӯҳдадорихоро низ пурра ба зиммаи худ мегиранд. Дар баробари ин, бозор худуди фаъолиятнамоии самаранок ва истифодаи захираҳоро барои иштирокчиёни фаъолияти хоҷагидорӣ, ки бар асоси шаклҳои мухталифи моликият асос ёфтаанд, муқаррар менамояд ва бо ин роҳ шароити мусоидро барои афзоиши рақобат байни онҳо ҷиҳати дастёбӣ ба бозор ва дастрасӣ ба ҳама навъҳои захираҳо фароҳам меоварад.

Яке аз самтҳои муҳими дигаргунсозии бозорӣ, ҷорӣ намудани институти моликияти хусусии бо қонунгузорӣ қафолат додашуда ба шумор меравад. Ин раванд, зимни оғози марҳилаи дигаргуннамоии моликияти давлатӣ амалӣ гардида, тавассути хусусигардонӣ ва саҳҳоминамоии корхонаҳои давлатӣ бартарият пайдо намуд. Он имкон дод, то тавассути хусусигардонии босуръат ва умумии моликияти давлатӣ, аз як тараф ҳиссаи давлат дар иқтисоди миллӣ коҳиш ёбад ва аз дигар тараф, хароҷотҳои буҷетӣ ҷиҳати нигоҳдории собиқ корхонаҳои давлатӣ бартараф карда шавад. Ҳамин тавр, агар миқдори субъектҳои мустақили хоҷагидории дар марҳилаи гузариш фаъолияткунандаро мавриди таҳлил қарор диҳем, маълум мегардад, ки дар 1991с., миқдори умумии онҳо 8,7 ҳазор корхонаро ташкил намуда, дар 30 соли дигаргунсозии бозорӣ ва ташаккули асосҳои иқтисоди бозорӣ, аз он ҷумла коркарди замина ҷиҳати ташкили бозори молиявӣ,

²⁹ Каюмов, Н.К. Глобализационные процессы и экономические проблемы Таджикистана [Текст]/ Н.К. Каюмов, Т.Н. Назаров, И.И. Махмудов, Р.К. Рахимов, Х.У. Умаров. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003. № 4. С. 5–64.

афзоиши батадричи миқдори субъектҳои хоҷагидорӣ мушоҳида мегардад, ки он бо тағйиротҳои таъсирбахш ва сифатӣ дар сохторҳои моликият тасниф карда мешавад³⁰.

Ҳамин тавр, коҳишёбии ҳиссаи моликияти давлатӣ ва афзоиши шаклҳои дигари моликият тамоюли муҳим ба шумор рафта, аз ташакули иқтисоди бисёрҷониба дар ҚТ шаҳодат медиҳад. Тағйирот дар муносибатҳои моликият, ҳамчун тағйироти густурдаи институтсионалӣ ва дигаргунсозҳои бозорӣ дар таъсиси субъектҳои нави бозор ва махсусан моликони хусусӣ боис гардиданд. Рушди шаклҳои мухталифи моликият, афзоиши миқдори моликони мустақили дар муҳити рақобат амалкунанда, бо мақсади ба даст овардани даромади бештар, ба афзоиши миқдори пойгоҳии мизочони муассисаҳои молиявӣ ва махсусан бонкҳо, ширкатҳои суғуртавӣ, биржаҳо оварда расонд, чунин тағйиротҳо замина барои ташакули бозори молиявӣ ва қисматҳои муҳими он дар кишварҳои минтақа ва махсусан Ҷумҳурии Тоҷикистон гардиданд.

Дар давоми солҳои истиқлолият методҳои идоракунии иқтисод сифатан тағйир ёфта, дар ҳоли ҳозир ба танзими индикативӣ, ки бар асоси таҳрики моддии субъектҳои бозор асос ёфтааст, бартарият дода шудааст. Ҳамин тавр, хусусигардони моликияти давлатӣ, дар ташакули бозори молиявӣ мусоидат намуда, боиси таъсиси корхонаҳои нав дар соҳаҳои мухталифи иқтисод гаштааст. Ин ширкат ва корхонаҳо фаъолияти худро бо истифода аз хизматрасониҳои молиявӣ, шабакаҳои бузурги молиявӣ тибқи тақозои замони муосир пеш мебаранд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, корхонаҳо ва соҳибкорон ба индикаторҳои бозорӣ аз қабилӣ нарх, фоида, хароҷот, таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, онро ҳамчун замина дар барқарорнамоии равобити нав бо институтҳои молиявии бозори молиявӣ истифода менамоянд. Бо мурури замон имкониятҳо дар таъмини дастёбӣ ба манбаҳои иловагии молиявӣ ба монанди, ба роҳ мондани пардохтҳо дар иқтисоди миллӣ, чихати вусъатбахшии равобит бо кишварҳои мухталиф, татбиқи амалиётҳо ва ғайраҳо, ки аз тарафи муассисаҳои молиявӣ ва махсусан бонкҳо амалӣ мегарданд ташкил ва густариш ёфтанд. Фаъолияти онҳо ҷалб ва ҷамъи воситаҳои муваққатан озодро аз аҳоли ва корхонаҳо ба пасандозҳои бонкӣ таъмин намуда, ин воситаҳо ҳамчун яке аз абзорҳо на танҳо барои коҳиши таваррум, балки барои мубаддалгардони онҳо ба қарзҳо, чихати маблағгузориҳои субъектҳои фаъоли бозор мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ногофта намонад, ки дар рафти ташакули бозори молиявӣ дар кишвар, на танҳо хусусигардони корхонаҳои давлатӣ ва ташкили хоҷагидорони хусусӣ, балки таъсиси бонкҳо дар базаи бонкҳои давлатии қаблан амалкунанда низ амалӣ гашт, дар натиҷа бонкҳои тичоратӣ бо сармояи хусусӣ, саҳҳомӣ ва давлатӣ таъсис дода шуданд. Баъдан бонкҳои нав ва ташкилотҳои ғайрибонкии молиявӣ дар шакли хусусӣ ва саҳҳомӣ таъсис гардиданд. Бо ҳамин тарз, дигаргуннамоии низомҳои анъанавии бонкию суғуртавӣ ба шароити бозор табдил ёфта, инфрасохтори аввалия барои гардиши коғазҳои қиматнок, гардиши асъори хориҷӣ дар кишвар татбиқ гардид, бо ин роҳ заминаҳои иқтисодӣ-институтсионалӣ чихати ташакулдиҳии бозори молиявӣ ҳамчун низом оғози худро ёфт. Бо таъсиси бозори молиявӣ имкони дастгирии молиявӣ зиёд гардид, ки он устувори молиявии иқтисодиётро таъмин намуда, дар ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисод ва истифодаи

³⁰ Одинаев Х.А. Основные тенденции развития макроэкономической ситуации в Таджикистане [Текст] / Х.А. Одинаев //Проблемы устойчивого экономического развития Таджикистана. – Душанбе, 2007. – С 5-11.

захираҳои молиявии дохилӣ барои маблағгузорию рушди иқтисодӣ боис гардид. Дар баробари ин, рушди соҳибкорӣ хусусӣ ҳамчун шакли нисбатан самараноки ташкили истеҳсолот ва шуғл, талаботро ба истифодаи доираи васеи маҳсулотҳои молиявии нав дучанд намуд³¹.

Дигаргунсозии дигари муҳими бозорӣ дар ташаккули асосҳои иқтисоди бозорӣ ва бозори молиявӣ гузариш ба нархгузорию озод арзёбӣ мегардад. Нархгузорӣ ба молу маҳсулот, захираҳои молиявӣ бар асоси равобити мутақобили тақозо ва арза барои таъмини субъектҳои иқтисодӣ, азнавтақсимнамоии омилҳои истеҳсолот, меҳнат ва сармоя баъни соҳаҳо, бо назардошти ғоиданокӣ зимни ҷобачогузорию онҳо дар доираи иқтисоди миллӣ амалӣ гардид.

Гузариш ба нархгузорию озод дар ҷумҳурӣ, дар якҷанд марҳила татбиқ карда шуд. Дар 1992с., нархгузорию озод барои миқдори зиёди молҳо ба роҳ монда шуда, низоми мутамарказонидашудаи тақсимоии захираҳо аз байн бурда шуд. Дар марҳилаи баъди бошад, нархи ҳама молу маҳсулоти истеҳсолӣ пура ба нархгузорию озод гузариш намуд. Дар низоми бонкӣ нақшаҳои ҳазинавӣ ва қарзӣ манъ гардид, ки он дар ташаккули бозори молиявӣ заминаи ҷиддӣ гузошт.

Аммо, ҷораҳои андешида дар давраи кутоҳ натавонистанд вазро дар бозор ва иқтисод ба тартиб дароранд. Қоҳишҳои ҳаҷми истеҳсолот дар саноат ва сохтмон, хоҷагии қишлоқ ва дигар соҳаҳои иқтисодиёти кишвар, боиси ба таназзул афтодани истеҳсолот гардид. Дар соли 1996 ҳаҷми ММД нисбат ба 1991с., ба андозаи 67,5% қоҳиш ёфт. Бинобар ин, хусусигардонӣ ва тағйирдиҳии шакли моликият, озодии нарх барои ҳама молҳо натиҷаҳои дилхоҳро ба бор наовард, зеро бозори молиявии кишвар дарсатҳи пасти рушд қарор дошт. Чунин вазъ боиси таназзули шадидтар ва бўҳрони бардавом дар иқтисоди кишвар гардид. Таҷрибаи дигаргунсозии бозорӣ маълум намуд, ки дар ҳама кишварҳои ИДМ –и дар марҳилаи гузариш қарор дошта, баъд аз озодгардии нарх, афзоиши таваррум, таназзули иқтисодӣ, қоҳишҳои сатҳи некуаҳволӣ ба вуқӯъ омада буд, аммо чунин вазъ дар кишвари мо бинобар сабаби вазъи ногувори сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, пошхӯрии низоми хоҷагидорӣ мутамарказонидашуда нисбатан сареътар буд. Ба андешаи мо воқеоти ниҳой сабаби аслии батаъхир афтодани ташаккули бозори молиявӣ ҳамчун низом дар шароити дигаргуннамоии иқтисодиёт маҳсуб меёбанд³². Аз ин хотир, самараноки танзими муомилоти пулӣ таъмин нагардид, ки он боиси афзоиши таваррум гардид. Аз тарафи дигар дохилшавии Тоҷикистон ба минтақаи ягонаи пулӣ бо Русия барои таъсиси бозори молиявии миллӣ монеа эҷод намуд.

Тавре маълум аст, таваррум ва мубаддалшавии он ба гиперинфлятсия рағбатхоро таҳриф намуда, ангеҷаҳои тавлидгаронро дар самти истеҳсоли мол ва хизматрасониҳо маҳдуд менамояд. Бинобар ин, афзоиши даромади субъектҳо, на аз ҳисоби васеъгардонии истеҳсолот ва ҷалбнамоии омилҳои иловагӣ, балки дар натиҷаи ихтисори параметрҳои воқеии истеҳсолот таъмин гардида буд, яъне сатҳи баланди таваррум боиси қоҳиши воқеии ҳаҷми истеҳсолот, ихтисори миқдори ҷойҳои корӣ гардид. Дар натиҷаи

³¹ Рахимов, Р.К. К вопросу о финансово-кредитных рычагах развития экономики Таджикистана Р.К.Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2005. – № 2. – С.34-58.

³² Рахимов, Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста [Текст] / Р.К.Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2003. – № 12. – С.24-40.

чунин иқдомҳо аз қабилӣ афзоиши бекорӣ, коҳишёбии сатҳи некуаҳволии миқдори зиёди аҳоли, корхонаҳои истеҳсолӣ даромад ба давт оварданд.

Тавре аз таҷрибаи муосир бар меояд, дар натиҷаи дар сатҳи паст қарор доштани бозори молиявӣ ҳамчун низом, имконоти танзими муомилоти пулӣ дар иқтисод, гардиши сарфакоронаи пул ва махсусан аз муомилот баровардани ҳаҷми барзиёди пул бо мақсади дастгирии устувории молиявӣ ба таври зарурӣ коркард ва амалӣ нагардида буд. Чунин вазъият дар кишвар дар таъсиси гирдгардиши нооқилона да шакли (афзоиши нархҳо, индексатсия, афзоиши амонатҳо, коҳишёбии ҳаҷми воқеии истеҳсолоти молу хизматҳо, афзоиши арзай пули таъминоти молӣ надошта, боз ҳам болоравии нархҳо ва афзоиши таварррум) боис гардида, он то соли 1995 давом намуд. Ташаккулдиҳии механизми мувозини танзими муомилоти пулӣ, ки дар охири соли 1995 оғоз гардид, бо ташаккулдиҳии бозори молиявӣ ҳамчун низом алоқамандӣ дошта, дар худ таъсиси низоми муосири ду зинагии бонкиро бо вориднамоии механизмҳо ва абзорҳои дахлдор дар бар гирифт. Ҳамин тавр, дар натиҷаи татбиқи ислохотҳо, равобити самаранок байни унсурҳои бозори молиявӣ таъмин гардида, дар фаъолияти Бонки марказӣ бо шабакаҳои бонкҳои тичоратӣ тағйиротҳои сифатӣ ба вуқӯъ омад. Шароити ба амал омада дар таъсиррасонӣ ба тақозои пул дар самти таъмини устувории молиявӣ дар иқтисоди кишвар имконоти зиёдро фароҳам овард. Масалан, тартиби нави таъсисдиҳии пойгоҳи захираҳо барои бонкҳои тичоратӣ қарор карда шуд, бонкҳои тичоратӣ тибқи муқаррарот танҳо миқдори муайяншудаи воситаҳо ба қарздиҳӣ сафарбар намуда, қисми боқимондари барои таъсиси захираҳои ҳатмӣ дар Бонки марказӣ нигоҳ медоштанд. Ба ҷуз аз ин, баҳри ташкили гардиши коғазҳои қиматнок ва дар ин замина таъсиси қисмати дигари бозори молиявӣ барои таъмини устувории молиявӣ чораҳои зарурӣ андешида шуд. Ҳамин тавр, дар амал истифодаи абзорҳои коғазҳои қиматнок ва махсусан барориши коғазҳои қиматноки давлатӣ барои ҷалби воситаҳои муваққатан озоди аҳоли ва дигар субъектҳои бозор, чиҳати маблағгузории касри буҷет ва дар ин замина минбаъд интиқол намудани воситаҳои ҷалб гардида бо мақсади маблағгузории иқтисодиёт оғоз гардид³³.

Таъсисёбии қисмати асҳории бозори молиявӣ бо мусолиҳакориҳо дар равобити беруниқтисодии кишвар алоқамандӣ дошт. Он на танҳо воридшавии субъектҳои дохилии бозорро ба бозорҳои беруна таъмин намуд, балки дар воридшавии сармоя ва сармоягузориҳои хориҷӣ низ мусоидат намуд. Дар чунин шароит зарурияти пешниҳод ва расонидани шаклҳои нави хизматрасониҳои молиявӣ ва аз ҷумла ба роҳмонии амалиётҳои асҳорӣ ба вуқӯъ пайваст, зеро он ба таври мувозӣ бо рушди дигар қисматҳои бозори молиявӣ, ки ба равобити нави истеҳсолӣ дар иқтисод хизмат мерасониданд, алоқамандӣ дошт.

Вазъи ба миён омада дар рушди баҳши бонкӣ ва махсусан дар васеъшавии доираи мизочони онҳо дар самти татбиқи амалиётҳои интиқолӣ, қарзӣ, интиқоли асҳор ба хориҷ, қабул ва баҳисобгирии асҳорҳои воридшаванда аз рӯи амалиётҳои содиротӣ, молӣ молиявӣ, пешниҳоди қарзҳо ва таъсиси захираҳо бо асҳори хориҷӣ мусоидат намуд. Ба

³³ Султанов, С.З. Финансовые рынки [Текст]: Учебник / З.С. Султанов. – Душанбе: РСТУ, 2015. – 273с.

чуз аз ин, бо таъсиси қисмати асърӣ, маҳдуднамоии воридшавии бемайлони воҳидҳои пулии кишварҳои мухталиф имконпазир гашт. Тавре маълум аст Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1995с., дар доираи ягонаи пулӣ бо Федератсияи Русия қарор дошт, бинобар ин воридоти бетанзими воҳидҳои пулӣ аз ин кишвар боиси авҷи таваррум гардид. Аз ин хотир, чиҳати ба танзим даровардани муомилоти пулӣ дар охири соли 1995 воҳиди расмии пули миллӣ, ҳамчун воситаи ягонаи пардохтӣ ба муомилот бароварда шуд, дар натиҷаи татбиқи ислоҳоти пулӣ, гардиши воситаҳои танзимнашванда маҳдуд гардид. Яъне ин аз он шаҳодат медиҳад, ки таъсисёбии бозори молиявӣ ҳамчун низом, дар ибтидо шароити мусоидро дар устувории молиявии иқтисодиёт таъмин намуд. Аммо, раванди ташаккулдиҳии бозори молиявӣ ҳамчун низоми ҳамгирошудаи қисматҳо дар ҷумҳурӣ аз рушди ба мақсад мувофиқ бархурдор нагардид. Масалан, дар кишвар навъҳои зерини институтҳои молиявии ғайрибонкӣ ба монанди бонкҳо ва фондҳои инвеститсионӣ, ширкатҳои бимавӣ ва нафақавии хусусӣ, ҳеч-фондҳо, ширкатҳои венчурӣ, ширкатҳои ипотекаӣ, ки нақши муҳимро дар миёнаравии молиявӣ иҷро менамоянд на танҳо рушд накарданд, балки таъсис дода нашуданд. Дар натиҷа, чунин ҳолат боиси номувозинатӣ дар ташаккулдиҳии бозори молиявӣ ҳамчун низом гардид, бинобар ин имконоти он дар самти самаранок иҷронамоии маҷмӯи вазифоҳо маҳдуд шуда буд. Ин ҳолат, чӣ дар дастгирии дарозмуддати устувории молиявӣ ва чӣ дар мусоидат ба афзоиши ҳаҷми воқеии ММД, зиёдшавии миқдори ҷойҳои кории нав, коҳишдиҳии таваррум ва сатҳи камбизоатӣ монеаҳо эҷод намуд. Ба ғайр аз ин, имконоти дар самти дастгирии рушди иқтисодӣ ва маҳсусан ҷалби воситаҳои молиявии дохилию хориҷӣ маҳдуд гардиданд.

Таҷрибаи дигаргунсозӣҳои бозорӣ дар дигар кишварҳои пасошӯравӣ ва дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар кадом кишваре, ки ба масъалаи ташаккулдиҳии бозори молиявӣ ҳамчун низом аҳамияти аввалиндараҷа дода шудааст, дар он давлат дигаргуннамоии бозорӣ нисбатан бо муваффақиятар амалӣ гардида, дар марҳилаи кӯтоҳ бе зарари ҷиддӣ барои аҳоли татбиқ гардидааст.

Аммо, ташаккулёбии бозори молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун низоми ҳамгирошудаи қисматҳо ба таври комил таъсис наёфта, дар он номувозинатҳо то ба ҳол мушоҳида мегарданд. Ин омилҳо дар навбати худ дар ҷалбнамоии захираҳои дохилӣ ва мубаддалгардонии онҳо ба захираҳои молиявии хусусияти сармоядошта таасуроти манфӣ мерасонанд, аз ин лиҳоз бахшҳои низомсозии кишвар ва аз ҷумла, бахши воқеӣ ва кишоварзӣ бо воситаҳои зарурӣ таъмин карда намешаванд.

Адабиёт

1. Аганбегян А.Г. Возрастающий корпоративный долг перед иностранными инвесторами – «петля на шее» национальной экономики / А.Г. Аганбегян // Деньги и кредит. – 2013. – №3. – С.3-8.
 2. Бегматов А.А. Масъалаҳои методологии илми молия ва инкишофи муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосир. / А.А. Бегматов // Паёми молия ва иқтисод.- №2 (14). (мачаллаи илмӣ).- Душанбе: ДДМИТ, 2018. — С.19-27.
 3. Воҳидов У.М. Баъзе ҷанбаҳои гаронии андоз дар сатҳи корхонаҳои хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.М. Воҳидов, М.М. Воҳидов // Паёми молия ва иқтисод. Мачаллаи илмӣ. - №1 (17). –Душанбе, 2019. – С.62-68.
 4. Каюмов Н.К. Экономические реформы в Таджикистане: история, последствия и уроки [Текст] / Н.К.Каюмов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2006. – № 4. – С.81-87.
 5. Каюмов Н.К. Глобализационные процессы и экономические проблемы Таджикистана [Текст]/ Н.К. Каюмов, Т.Н. Назаров, И.И. Махмудов, Р.К. Рахимов, Х.У. Умаров. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003. № 4. С. 5–64.
 6. Одинаев Х.А. Основные тенденции развития макроэкономической ситуации в Таджикистане [Текст] / Х.А. Одинаев //Проблемы устойчивого экономического развития Таджикистана. – Душанбе, 2007. – С 5-11.
 7. Рахимов Р.К. К вопросу о финансово-кредитных рычагах развития экономики Таджикистана Р.К.Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2005. – № 2. – С.34-58.
 8. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста [Текст] / Р.К.Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2003. – № 12. – С.24-40.
 9. Султанов, С.З. Финансовые рынки [Текст]: Учебник / С.З. Султанов. – Душанбе: РСТУ, 2015. – 273с.
-

УДК:338.2

МАСЪАЛАҲОИ АРЗЁБИИ ТАМОҶУЛҲОИ РУШДИ СОҶАИ КИШОВАРЗИИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Муслихова Тахмина Тағоевна – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои таҳлили динамика ва сохтори истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ дар вилояти Суғд бахшида шудааст. Моҳияти иқтисодии рақобатпазирии минтақаи Суғд асоснок шудааст. Сохтори соҳаҳои саноат дар ҳудудҳои кишвар таҳлил шудааст. Таҳлили истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли асл (натуралӣ) дар вилояти Суғд асоснок шудаанд.

Калидвожаҳо: *хоҷагии қишлоқ, сохтори соҳаҳои саноат, маҳсулоти саноатӣ, рақобатпазирӣ минтақа, муносибатҳои нави бозорӣ, саноати коркард.*

ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Муслихова Тахмина Тагоевна – к.э.н., доцент, заведующая кафедрой банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

Данная статья посвящена анализу динамики и структуры сельскохозяйственного производства в Согдийской области. Обоснована экономическая природа конкурентоспособности Согдийской области. Проанализирована структура отраслей промышленности в регионах страны. Основывается анализ производства основных видов промышленной продукции в исходном (натуральном) виде в Согдийской области.

***Ключевые слова:** сельское хозяйство, структура отраслей, промышленная продукция, региональная конкурентоспособность, новые рыночные отношения, перерабатывающая промышленность.*

ISSUES OF ASSESSING TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL INDUSTRY IN THE SOGD REGION

Muslikhova Tahmina Tagoevna - candidate of economics sciences, associate professor of the banking department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov st. 64/14.

This article is devoted to the analysis of the dynamics and structure of agricultural production in the Sughd region. The economic nature of the competitiveness of the Sughd region is substantiated. The structure of industrial sectors in the regions of the country is analyzed. An analysis of the production of the main types of industrial products in their original (natural) form in the Sughd region is based.

***Key words:** agriculture, structure of industries, industrial products, regional competitiveness, new market relations, processing industry.*

Хочагии кишлоқ яке аз соҳаҳои пешбари низомсози иқтисодиёт буда, бозори озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ ва иқтисодӣ, иқтидори демографӣ, меҳнатӣ ва аҳолинишини қаламрави кишварро ташаккул медиҳад.

Барои муайян намудани сатҳи рақобатпазирии минтақаи Суғд мо теъдоди корхонаю ташкилотҳои дар ҳудуди он таъсисёфтаре бо дигар минтақаҳо муқоиса мекунем (ҷадвали 1.)

Таҳлили сохтори соҳаҳои саноат дар ҳудудҳои кишвар нишон медиҳад, ки ҳиссаи вилояти Суғд дар истеҳсоли маҳсулоти ғӯроқа (аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоқу) тақрибан аз се як ҳиссаи ин нишондодро дар миқёси ҷумҳурии ташкил медиҳад (ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. - Сохтори соҳаҳои саноат дар ҳудудҳо дар соли 2020 (бо %)

	ВМКБ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ш. Душанбе	НТЧ
Ҳамагӣ саноат	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Саноати коркард	18,3	74,4	49,1	59,1	41,0
аз он ҷумла:					
истеҳсоли маҳсулоти хӯроқа, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку	11,2	31,5	12,2	23,3	12,5
истеҳсоли насочӣ ва дӯзандагӣ	2,3	6,4	18,3	4,6	2,7
истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	-	0,2	0,0	1,9	0,1
коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷӯб	0,5	0,4	0,2	1,4	0,5
истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти таъбу нашр	0,3	0,1	0,1	5,1	0,3
дигар соҳаҳои саноат	0,4	0,5	0,0	1,7	0,5
Истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ ва об	44,7	7,2	46,6	38,9	30,8

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 / Маҷмуаи омории Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. С.125-126.

Ҷуноне аз маълумоти ҷадвали 1. мушоҳида мешавад, минтақаҳои кишвар вобаста ба хусусиятҳои хос ва сатҳи рушди иқтисодии худ, инчунин, аз вобаста ба хусусиятҳои хоси табиӣ-иқлимӣ дар истеҳсоли ин ё он намуди маҳсулоти саноатӣ бартарӣ доранд. Масалан, вилояти Хатлон 18,3% маҳсулоти насочӣ ва дӯзандагиро истеҳсол кардааст, ҳол он ки дар вилояти Суғд ин рақам камтар – 6,4%-ро ташкил додааст. Инро чунин шарҳ додан мумкин аст, ки тақрибан 70% майдони кишти заминҳои пахта ба вилояти Хатлон рост меояд.

Дар баробари ин, 74,4 дарсади саноати коркард ба вилояти Суғд рост меояд, ки қисмати аз ҳама зиёди онро маҳсулоти озуқаворӣ ташкил медиҳад. Мавқеи дуҷумро дар истеҳсоли ин намуди маҳсулот шаҳри Душанбе бо нишондиҳандаи 23,3% ишғол мекунад.

Вилояти Хатлон бошад, дар истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ ва об пешсаф аст ва 46,6% саноати онро ин навъи маҳсулот ташкил медиҳад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳаҷми истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли асл, яъне натуралӣ, дар вилояти Суғд дар солҳои 1991-2020 дар умум коҳиш ёфтааст (ҷадвали 2.).

**Чадвали 2. - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли асл
(натуралӣ) дар вилояти Суғд дар солҳои 1991-2020**

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Наҳи пахта, ҳазор тонна	71,8	52,6	39,6	47,6	28,8	31,9	38,1	40,0	43,1	41,0
Қолин ва маснуоти қолин, ҳазор метри мураббаъ	7416	667	340	458	558	1191	1805	2487	2415	1295
Маснуоти кашбофӣ, ҳаз. дона	6314	577,0	5,0	54,0	-	361,8	101,3	122,4	93,8	75,0
Пойафзол, ҳазор ҷуфт	3965	457,0	35,0	2,5	0,8	13,4	7,3	4,0	67,0	115,8
Гӯшт якҷоя бо кала-почаи категорияи 1, тонна	13691	2816	4866	6054	8092	17410	21666	25186	27379	30124
Колбаса, тонна	3252	336	46	231	318	1198	1550	2292	2259	4641
Шири холис, ҳазор тонна	41,8	6,5	1,0	0,2	0,2	6,6	6,3	6,8	7,2	6,4
Равғани растанӣ, ҳазор тонна	24,1	10,3	5,0	7,6	3,3	4,1	5,0	4,1	5,1	5,2
Арак, ҳаз. декалитр	333	60	151	145	34	34	24	25	25	22
Консерваҳо, млн. қуттии шартӣ	214,8	67,4	106,0	71,9	32,3	12,9	15,9	17,4	20,3	30,4

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 / Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. С.125-126.

Чуноне ки аз маълумоти чадвали боло бармеояд, истеҳсоли бисёр намуди маҳсулот дар вилояти Суғд ҳанӯз ба дараҷаи соли 1991 нарасидааст. Аз ҷумла, дар соли 2020 дар вилояти Суғд истеҳсоли наҳи пахта тақрибан 57%, қолин ва маснуоти қолин – 17,5%, маснуоти кашбофӣ – 1,2%, пойафзол – 3%, шири холис – 15,3%, равғани растанӣ – 21,5%, арак – 6,6%, консерваҳо – 14%-и нишондиҳандаҳои соли 1991-ро ташкил додааст. Баъзе намудҳои дигари маҳсулот бошад, хеле зиёд шудааст, чунончи истеҳсоли гӯшт якҷоя бо каллапочаи категорияи якум – 2,2 маротиба ва колбаса – 142% дар вилояти Суғд дар соли 2020 дар муқоиса бо соли 1991 дар вилоят зиёд шудааст.

Сабабҳои каму зиёдшавии истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли аслий дар комплекси агросаноатии вилоят гуногун мебошанд. Албатта, сабаби умумии якбора коҳиш ёфтани нишондиҳандаҳо дар солҳои аввали истиқлолият ин фурӯпошии иқтисоди нақшавӣ, гузаштан ба муносибатҳои нави бозорӣ, кандашавии робитаҳои хоҷагидорӣ бо субъектҳои беруна, фалаҷшавии ҳокимияти давлатӣ дар асари кашмакашҳои сиёсӣ мебошад, ки дар ниҳояти кор ба саршавии ҷанги таҳмилий боис гардид.

Вале вобаста ба ҳар як намуди маҳсулоти саноатӣ таъсири ин ё он омил ҳалкунанда будааст. Чунончи сабаби камшавии истеҳсоли шири холис ин барҳам додани хоҷагиҳои калони чорвои ширдеҳ дар вилоят, гузаштан ба хоҷагиҳои деҳқонии камзарф мебошад, ки аз уҳдаи парвариши чорвои зотӣ баромада натавониста, маҷбур шуданд, ки ба парвариши зоти маҳаллии каммаҳсул машғул шаванд. Якбора камшавии истеҳсоли нахи пахта, ба камшавии майдони кишти зироати пахта марбут аст, ки як муддат аҳоли барои аз хатари гуруснагӣ эмин мондан, тибқи пирамидаи Маслоу, аз кишти пахта даст кашида, ба кишти бештари ғалладонагӣҳо, картошка ва ҷуворимакка сар карданд.

Коҳиши даромади субъектҳои хоҷагидори пахтакор аз сабаби пастшавии ҳосилнокӣ ва даромаднокии зироати мазкур ҳатто дар ҳуҷҷатҳои барномавӣ эътироф шудааст. Чунончи, дар Барномаи рушди соҳаи тухмипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 тамоюли мазкур махсус қайд карда шудааст,³⁴ ки бо сабаби камшавии ҳосилнокӣ ва даромаднокии пахтапарварӣ, нишондиҳандаҳои соҳа хеле паст боқӣ мемонанд.

Аз тарафи дигар, коҳиши истеҳсоли баъзе маҳсулоти саноатӣ ба дигаргуншавии арзишҳои иҷтимоии мардум рабт дорад. Масалан, дар соли 2020 истеҳсоли арақ ҳамагӣ – 6,6%-и соли 1991-ро ташкил кардааст, ки сабаби аслиаш, рӯ овардани мардум ба арзишҳои эътиқодии худ мебошад. Дар замони шуравӣ дар ҳама ноҳияҳои вилояти Суғд корхонаҳои арақбарорӣ сохта шуда буданд, ки мақсади асосии онҳо мардумро ба арақхӯрӣ одат кунонидан, русификатсия ва наздиктар намудани табиат мардуми маҳаллӣ, эътиқодоту оинҳои онҳо ба одами намунавии ба истилоҳ “одами шуравӣ” буд.

Камшавии масоҳати майдони кишти пахта ва зиёдшавии кишти зироатҳои ғалладонагӣ дар ҷумҳурӣ ва аз ҷумла дар вилояти Суғд то миёнаи солҳои 2010 идома ёфтааст (ҷадвали 3.).

³⁴ Барномаи рушди соҳаи тухмипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 / бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.10.2016, №438 тасдиқ шудааст.

Чадвали 3. – Майдони заминҳои кишти зироатҳои ғалладона ва лӯбиёӣ якҷоя бо ҷуворимакка барои дони пурра пухтарасида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Суғд дар солҳои 1991-2020 (гектар)

	Ҳамаи категорияҳои хоҷагӣҳо	Корхонаҳои кишоварзӣ	Хоҷагиҳои аҳоли	Хоҷагиҳои деҳқонӣ
Соли 1991				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	231697	226826	4871	-
Вилояти Суғд	96118	95538	580	-
Соли 1995				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	264950	258135	5325	1492
Вилояти Суғд	93143	92086	580	477
Соли 2000				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	421474	201551	150101	69822
Вилояти Суғд	100881	69009	13840	18032
Соли 2005				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	395565	100873	127726	166966
Вилояти Суғд	111332	34555	22087	54690
Соли 2010				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	459942	75950	123472	260520
Вилояти Суғд	133878	25288	19725	88865
Соли 2015				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	422947	63364	98699	260884
Вилояти Суғд	132333	21746	19568	91019
Соли 2017				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	411571	44819	98250	268502
Вилояти Суғд	126318	15247	19616	91455
Соли 2018				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	374994	44468	92445	238080
Вилояти Суғд	119219	18589	19818	80812
Соли 2019				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	383771	51537	92241	239993
Вилояти Суғд	120208	21164	19472	79572
Соли 2020				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	391484	56236	89346	245902
Вилояти Суғд	124831	21670	18267	84894

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 / Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. С.134-138.

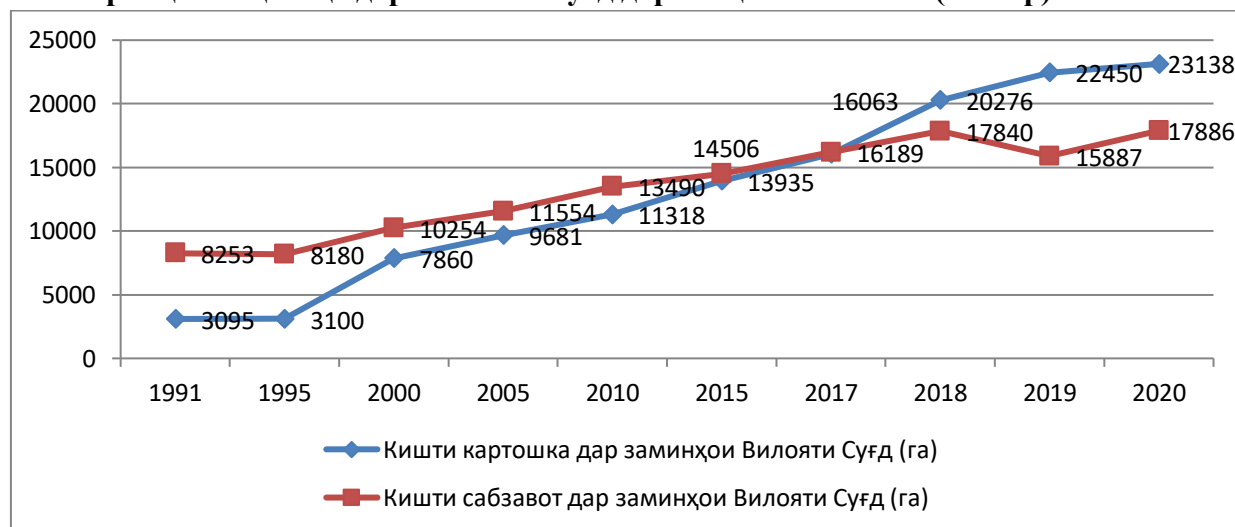
Чуноне ки аз чадвали 3. маълум мегардад, зиёдшавии кишти зироатҳои ғалладонагӣ дар ҷумҳурӣ ва аз ҷумла дар вилояти Суғд бо афзоиши миқдори хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои аҳоли ва камшавии корхонаҳои кишоварзӣ якҷоя сурат

гирифтааст, ки сабабаш чуноне дар боло қайд кардем, ғайридавлатӣ кардани истеҳсолоти кишоварзӣ, ба мадди аввал баромадани эҳтиёҷоти аҳоли мебошад. Чунончи, дар соли 1991 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои вилояти Суғд 96 ҳазору 118 га замини кишти зироатҳои ғалладонагӣ мавҷуд буд. Ин нишондод дар соли 1995 то 96,9% коҳиш ёфта бошад ҳам, аллакай дар соли 2000 ба 100 ҳазору 881 га расидааст ё ин ки нисбат ба соли 1991 105% зиёд шудааст. Аз ин ҳисоб 31 ҳазору 872 га ва ё 32%-и он аллакай ба хоҷагиҳои аҳоли ва хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меомад.

Ҳамин тавр, дар соли 2005 нишондоди кишти зироатҳои ғалладонагӣ дар вилояти Суғд ба 111 ҳазору 332 га (аз ин ҳисоб 76777 га ва ё 69% ба хоҷагиҳои аҳоли ва хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меояд), соли 2010 бошад, ба 133 ҳазору 878 га расидааст, ки ин нуқтаи баландтарини авҷи ин нишондод мебошад. Дар соли 2010 тақрибан 81% майдони кишти зироатҳои ғалладонагӣ дар вилояти Суғд ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои аҳоли тааллуқ доштааст.

Аз соли 2015 сар карда, тадриҷан майдони кишти зироатҳои ғалладонагӣ ҳам дар миқёси ҷумҳурӣ ва ҳам дар сатҳи вилояти Суғд кам шудан мегирад. Сабаби аслии ин тамоюл, болоравии сатҳи зиндагии аҳоли, гузаштан ба кишти зироатҳои сердаромад, воридот ва арзай бештари маҳсулоти мазкур аз бозорҳои беруна ба ҷумҳурӣ мебошад (диаграммаи 1.).

Диаграммаи 1. – Заминҳои кишти картошка ва сабзавот дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар вилояти Суғд дар солҳои 1991-2020 (гектар)

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 / Маҷмуаи омории Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. С.141-142.

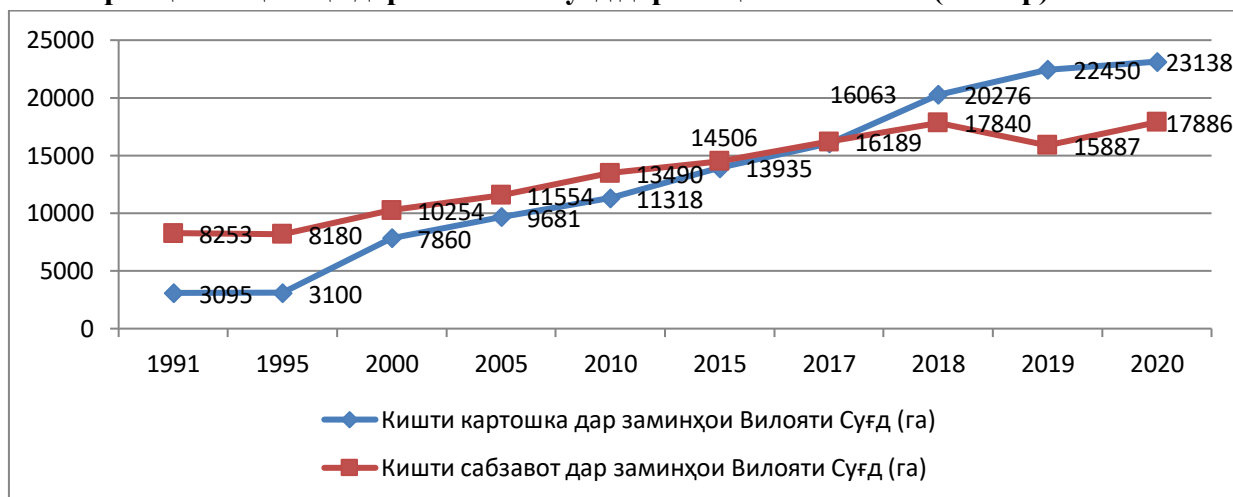
Чуноне ки аз диаграммаи 1. бармеояд, ҳарчанд зиёдшавии масоҳати кишти картошка дар заминҳои вилояти Суғд аз солҳои аввали истиқлолият сар шуда бошад ҳам, маҳз бо беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли, мустаҳкамтар гардидани робитаҳои хоҷагидорӣ, раванқебии бозори маҳсулоти кишоварзӣ, таъсирбахшии чораҳои дастгирии давлатӣ дар самти воридотивазкунӣ, аз солҳои 2000 ба ин тараф, майдони кишти картошка дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар вилояти Суғд ба таври бемайлони зиёд

шудан гирифтааст. Дар қиёс бо соли 1991 дар вилояти Суғд соли 2020 дар майдони 7,4 маротиба зиёдтар заминҳо картошка кишт карда шудааст.

Аз тарафи дигар, ба мисли дигар агентҳои бозор, субъектҳои хоҷагидори комплекси агросаноатии вилоят низ барои то ба ҳадди аксар расонидани фоидаи худ кӯшиш мекунанд. Бинобар ин, сабаби сол ба сол зиёд шудани масоҳати кишти картошка, ки ҳарчи бештар аз тарафи давлат ҳавасманд карда мешавад, ба кӯшиши хоҷагиҳо чиҳати гирифтани фоидаи бештар рабт дорад.

Ба ҳамин монанд, масоҳати заминҳои кишти сабзавот дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар вилояти Суғд низ сол ба сол зиёд гардидааст. Чунончи, соли 1991 дар вилояти Суғд дар тамоми категорияҳои хоҷагиҳо дар масоҳати 8 ҳазору 253 га замин сабзавот кишт карда мешуд. Дар солҳои 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 нишондиҳандаи мазкур рушд карда, мутаносибан 99,1%, 125,4%, 112,7%, 116,8%, 107,5% ва соли 2017 – 111,6%, 2018 – 110,2%, 2019, 2020 – 112,6% нисбат ба соли гузашта афзоиш ёфтааст. Сабаби яқбора коҳиш ёфтани майдони кишти сабзавот дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 ба андозаи 89,1%

Диаграммаи 2. – Заминҳои кишти картошка ва сабзавот дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар вилояти Суғд дар солҳои 1991-2020 (гектар)

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 / Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. С.141-142.

Чуноне ки аз диаграммаи 2. бармеояд, ҳарчанд зиёдшавии масоҳати кишти картошка дар заминҳои вилояти Суғд аз солҳои аввали истиқлолият сар шуда бошад ҳам, маҳз бо бехтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли, мустаҳкамтар гардидани робитаҳои хоҷагидорӣ, раванқебии бозори маҳсулоти кишоварзӣ, таъсирбахшии чораҳои дастгирии давлатӣ дар самти воридотивазкунӣ, аз солҳои 2000 ба ин тараф, майдони кишти картошка дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар вилояти Суғд ба таври бемайлони зиёд шудан гирифтааст. Дар қиёс бо соли 1991 дар вилояти Суғд соли 2020 дар майдони 7,4 маротиба зиёдтар заминҳо картошка кишт карда шудааст.

Аз тарафи дигар, ба мисли дигар агентҳои бозор, субъектҳои хоҷагидори комплекси агросаноатии вилоят низ барои то ба ҳадди аксар расонидани фоидаи худ кӯшиш мекунанд. Бинобар ин, сабаби сол ба сол зиёд шудани масоҳати кишти картошка,

ки ҳарчи бештар аз тарафи давлат ҳавасманд карда мешавад, ба кӯшиши хоҷагиҳо чихати гирифтани фоидаи бештар рабт дорад.

Ба ҳамин монанд, масоҳати заминҳои кишти сабзавот дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар вилояти Суғд низ сол ба сол зиёд гардидааст. Чунончи, соли 1991 дар вилояти Суғд дар тамоми категорияҳои хоҷагиҳо дар масоҳати 8 ҳазору 253 га замин сабзавот кишт карда мешуд. Дар солҳои 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 нишондиҳандаи мазкур рушд карда, мутаносибан 99,1%, 125,4%, 112,7%, 116,8%, 107,5% ва соли 2017 – 111,6%, 2018 – 110,2%, 2019, 2020 – 112,6% нисбат ба соли гузашта афзоиш ёфтааст. Сабаби яқбора коҳиш ёфтани майдони кишти сабзавот дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 ба андозаи 89,1%

Адабиёт

1. Астапенко М.С. Теории и концепции пространственной экономики: существенные аспекты и эволюция подходов [Электронное издание] // Вестник Евразийской науки 2018, №1, Том 10. ISSN 2588-0101: <https://esj.today>
2. Дюркгейм Э. Социология и социальные науки // Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. М: Канон, 1995. 350 с. С.20
3. Кандыерова Д.О., Каримова И.И. Теоретические основы развития экономического пространства регионов / монография. – Душанбе: ТГФЭУ, 2018.-220с.
4. Каримова Н.И. Вербализация концепта «Пространство» в русской, польской и таджикской национально-культурных картинах мира. / Монография. – Душанбе: РТСУ, 2020. – 174с. ISBN 978-99975-63-55-2
5. Николаева О.В. Понятие концептуального пространства в методологии языкознания // Личность. Культура. Общество. 2011. Т. 13. Вып. 2 (6364). С. 186-196.
6. Рахимов Р.К. Общеэкономические пропорции в народном хозяйстве Республики Таджикистан [Текст] / Р.К. Рахимов, Я.П. Довгялло, Б.М. Шарипов // Вестник РТСУ. – Душанбе, 2015. -№1(48). С.58-66.
7. Симарова И.С. Обоснование регионального развития с учетом связанности экономического пространства: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / Симарова Ирина Сергеевна; [Место защиты: Тюмен. гос. нефтегаз. ун-т]. – Тюмень, 2014. – 146 с.
8. Ярошевский Б.Е. Теория периферийной экономики. М.: Мысль, 1973. 214 с.

УДК: 334

ТАНЗИМИ АНДОЗИИ СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Файзуллоев Бахтовар Сайфуллоевич - унвонҷӯи кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Нахимов 64/14. E-mail: beto-ne@mail.ru. Тел.: (+992) 918 26 88 04.

Дар шароити тақмили муносибатҳои бозорӣ, тақвияти механизми танзими давлатии андозии субъектҳои соҳибкории бахшҳои воқеӣ яке аз масъалаҳои муҳим маҳсуб ёфта, барои беҳтар гардонидани ҳолати ҷорӣ низоми андозбандии кишвар мусоидат менамояд. Вобаста ба ин, дар мақолаи мазкур бо мақсади дар оянда васеъ гардонидани

имкониятҳои соҳибкориҳои хурду миёна, масъалаҳои ривоч додани механизми танзими давлатии андоз аз таъсири маъмурикунонии он, таҷдиди сандаҳои ташикилию ҳуқуқӣ, тақвияти муносибатҳои андозбандӣ бо дарназардошти рақамикунонии тарафҳои андозӣ, низомҳои андозбандӣ ва имтиёзу сабукиҳо баррасӣ гардидаанд.

Инчунин, дар мақола механизми такмили ояндавии танзими андозии субъектҳои хоҷагидор коркард карда шуда, дар заминаи он тадбирҳои мушаххас оид ба танзими давлатии андоз барои ва вусъатёбии соҳибкориҳои хурду миёна пешниҳод карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: муносибатҳои андозӣ, танзими давлатии андоз, соҳибкориҳои хурду миёна, имтиёзҳои андоз, низоми андозбандӣ, сандаҳои ташикилию ҳуқуқӣ, бахшҳои воқеӣ, рақамикунонӣ, механизм, стратегия ва ояндабинӣ.

НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Файзуллоев Бахтовар Сайфуллоевич - соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, ш. Душанбе к. Нахимова, 64/14. E-mail: beto-ne@mail.ru . Тел.: (+992) 918268804.

В условиях совершенствования рыночных отношений укрепление механизма государственного налогового регулирования субъектов предпринимательства реального сектора считается одним из важных вопросов и способствует улучшению текущего состояния налоговой системы страны. В связи с этим в целях расширения возможностей малого и среднего бизнеса в дальнейшем решаются вопросы развития механизма государственного налогового регулирования и его администрирования, обновления организационно-правовых документов, укрепления налоговых отношений, цифровизации, системы налогообложения и льготы обсуждаются в этой статье.

Также в статье разработан механизм дальнейшего совершенствования налогового регулирования субъектов хозяйствования и на его основе предложены конкретные меры по государственному налоговому регулированию и расширению малого и среднего предпринимательства.

Ключевые слова: налоговые отношения, государственное налоговое регулирование, малый и средний бизнес, налоговые льготы, система налогообложения, организационно-правовые фигуры, реальный сектор экономики, цифровизация, механизм, стратегия и перспективы.

TAX REGULATION OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES

Fayzullov Bakhtovar Sayfullovich, Competitor of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, sh. Dushanbe k. Nakhimova, 64/14. E-mail: beto-ne@mail.ru . Phone: (+992) 918268804.

In the context of improving market relations, strengthening the mechanism of state tax regulation of business entities in the real sector is considered one of the important issues and

contributes to improving the current state of the country's tax system. In this regard, in order to expand the opportunities for small and medium-sized businesses, issues of developing the mechanism of state tax regulation and its administration, updating organizational and legal documents, strengthening tax relations, digitalization, the tax system and benefits are discussed in this article.

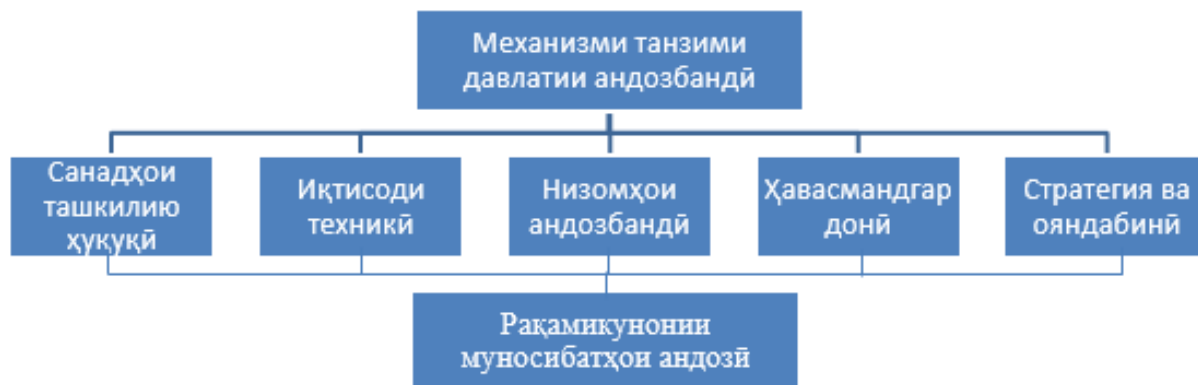
The article also develops a mechanism for further improving the tax regulation of business entities and, on its basis, proposes specific measures for state tax regulation and expansion of small and medium entrepreneurship.

Keywords: *tax relations, state tax regulation, small and medium businesses, tax benefits, tax system, organizational and legal figures, real sector of the economy, digitalization, mechanism, strategy and prospects.*

Дар шароити кунунӣ, ташаккул ёфтани механизми танзими давлатии андоз бо дарназардошти дар заминаи дастгирии соҳибкории хурду миёна тақвият додани шаклҳои нави хоҷагидорӣ, муҳим арзёбӣ мегардад. Маҳз ҳамин ҷиҳат, вазъи кунунии механизми андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро ифода карда, дар шароити кунунӣ вазъият ва ҳолати таъсиррасонии андозбандиро ба нишондиҳандаҳои иқтисоди миллӣ инъикос менамояд. Вобаста ба ин, мунтазам заминаҳои ташкилию ҳуқуқии андоз, аз ҷумла Кодекси андоз дар таҳияи нав, вобаста ба талаботҳои муносибатҳои бозорӣ, пешгирии таҳдидҳо ва сафарбар кардани имкониятҳои дохилии кишвар ҳамчун унсури асосии ташаккул ёфтани заминаҳои молиявии бучети давлатӣ тақмил ва рушд ёфта истодааст.

Масъалаи мазкур дар ҳуҷҷатҳои стратегияи давлатӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таъкид гардидааст, ки “Имрӯз таъмини шароитҳои мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани шароит ҷиҳати кафолат додани ҳифзи ҳуқуқҳои молу мулкӣ, ҷалби сармоягузориҳои мустақим ва идоракунии самараноки дороиҳои худӣ шартҳои зарурӣ барои соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ба ҳисоб мераванд” [9, с.28]. Яъне, арзёбии вазъи кунунӣ ва тақмили ояндавии механизми танзими давлатии андоз дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дастгирии соҳибкории хурду миёна вобаста буда, зарурати омӯзиши имкониятҳои ҷойдошта барои тақвияти механизми муносибатҳои андозӣ самти афзалиятнок ҳисобида мешавад. Ҳамин аст, ки тибқи моддаи 25 – и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳияи нав низомҳои махсуси андозбандӣ муқарар гардида, амалӣ намудани онҳо ҳамчун шароити муфид барои рушди минбаъдаи соҳибкории хурду миёна дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ ва таҳкими молиявии бучети давлатӣ нигаронида шудааст. Бояд қайд намуд, ки раванди мазкур аз таъсири омилҳои маъмурикунонӣ вобаста буда, муфид гардонидани истифодабарии онҳо барои таъмини танзими муносибатҳои андозӣ муайянкунанда мебошад. Чунки, ҷорӣ намудани сиёсати самараноки фискалӣ аз низоми маъмурикунонии андоз вобаста буда, дар амал татбиқ намудани он имкониятҳои воридаҳои андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмиро дар заминаи шаклҳои нави хоҷагидорӣ аз ҷумла, субъектҳои соҳибкории хурду миёна барои бучети сатҳҳои гуногунро дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, пайваста ривоч додани механизми танзими давлатии андоз аз таъсири маъмурикунонии андозҳо дар робита ба таҷдиди сандаҳои ташкилию ҳуқуқӣ, тақвияти муносибатҳои андозбандӣ ва рақамикунонӣ бо дарназардошти низомҳои андозбандӣ, имтиёзу сабукиҳо, имкониятҳои тақвияти минбаъдаи соҳибкории хурду миёнаро таъмин менамояд. Чунин механизм, дурнамои тақвияти муносибатҳои андозбандиро дар заминаи ташаккули шаклҳои нави хоҷагидорӣ, тақвияти иқтисодӣ содиротӣ ва баланд бардоштани дараҷаи самаранокии фаъолияти соҳибкориро дар бар мегирад (ниг. ба расми 1).

Расми 1. – Механизми тақмили ояндавии танзими андозии субъектҳои хоҷагидор

Аз мазмуни расми 1 бармеояд, ки механизми тақмили ояндавии танзими андозии субъектҳои хоҷагидор дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маҷмуи унсурҳои ташкилию ҳуқуқӣ, иқтисодию техникӣ ва иттилоотию иртиботӣ ба оянда нигаронида шуда иборат мебошад. Мақсад аз амал намудани чунин механизм, нишон додани татбиқи амалии ҳадафҳои стратегии кишвар вобаста ба арзёбӣ намудани чараҳои тақмили ояндавии танзими давлатии андоз дар робита ба рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сандаҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва иқтисодию техникӣ мунтазам таҷдиди назар карда мешаванд ва вобаста ба талаботҳои муносибатҳои бозорӣ ва пайомадҳои омилҳои беруна бо тариқи қарорӣ ва ояндавӣ мавриди истифодабарӣ барои рушди соҳибкории хурду миёна дар самти тақвият додани бахшҳои воқеӣ ва устувории заминаҳои молиявӣ субъектҳои хоҷагидор мусоидат менамояд. Дар ин самт, ба ҳисоб гирифтани гаронии андоз хеле муҳим буда, дар низоми танзими давлатии андозии субъектҳои соҳибкории хурду миёна нақши муҳим дорад [1, с.3]. Дар ин замина дараҷаи баланди истеҳсоли мулу хизматрасониҳои ватанӣ бо дарназардошти занҷири арзиши изофа таъмин мегардад. Бинобар ин, дар ин ҷода имконияти ҳалли мушкилиҳои муфидгардонии муносибатҳои андозбандӣ аз нигоҳи нишондиҳандаҳои молиявӣ бахшҳои воқеӣ ояндабинӣ карда мешаванд. Тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз рӯи индикатор мақсаднок таносуби дигаргунии сохтҳои иқтисодӣ дар доираи сенарияҳои индустриалӣ ва индустриалию инноватсионӣ муайян гардидааст. Агар соли 2020 тибқи сенарияҳои индустриалӣ ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар ММД 21 фоизро ташкил дода бошад, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2030 ба 19,5 ташкил медиҳад. Ҳамзамон, дар давраи ин давра тибқи сенарияи

индустриалӣ коркарди маҳсулоти саноатӣ мувофиқан аз 74 то 76,5 фоиз баъътибор гирифта шудааст. Чунин ҳолат, дар мавриди баъътибор гирифтани сенарияи инноватсионӣ мувофиқан, 20,5 то 18 фоиз ва 74 то 78,5 фоизро ташкил медиҳанд [9, с.98]. Барои ноил шудан ба чунин индикаторҳои мақсадноки стратегӣ, яке аз фишнгҳои таъсиррасон ин тақвият додани танзими давлатии андозии ҷаъолияти соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Махсусан, тавсеи бахшҳои воқеӣ ва дар робита бо мамлакатҳои пешқадам ба роҳ мондани рушди соҳибкории хурду миёна дар асоси баъътибор гирифтани манфиатҳои миллӣ хеле муфид баромад карда, барои ҷоидаовар гардонидани субъектҳои хоҷагидор дар асоси диверсификасияи молу хизматҳо ва афзун гардонидани иқтидори содиротӣ, васеъ кардани манбаи андоз дар шароити амал намудани механизмҳои бозорӣ муайянкунанда мебошад.

Аз назари мо механизми танзими давлатии андозбандӣ барои тамоми субъектҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна дар робита ба қабул ва истифодаи санадҳои ташкилию ҳуқуқӣ, иқтисоди техникӣ, низомҳои андозбандӣ, ҳавасмандгардонӣ, стратегияю ояндабинӣ ва рақамикунонии муносибатҳои андозиро бо тариқи мунтазам дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, соҳибкории хурду миёна ҳамчун унсури таркибии гузариш ба муносибатҳои такмилёфтаи бозорӣ мебошад. Самаранокии низоми иқтисоди миллӣ аз дараҷаи рушди иқтисодӣ бо истифода аз сохтори мукамал ва риояи сифати молу хизматрасониҳо дар заминаи тақвияти маҳорати соҳибкории хурду миёна вобастагии зич дорад.

Тибқи маълумоти оморӣ, дар давоми солҳои 2016-2022 динамикаи рушди соҳибкории хурду миёна тамоили рушдро доранд. Агар, дар бахши давлатӣ теъдоди аҳолии машғул аз 441,5 то 509,9 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, дар бахши хусусӣ бошад чунин нишондиҳанда мувофиқан аз 1588,6 то 1775,5 ҳаз. нафар мебошанд [7, с.83]. Аммо, дар муқоиса, маълум мегардад, ки кормандони бахши давлатӣ 15,5% ва бахши хусусӣ бошад 11,8%-ро ташкил медиҳанд, ки чунин таносуб аз зарурати дар оянда тақвият додани шуғл аз ҳисоби васеъ кардани корхонаҳои хурду миёнаро ба миён овардааст. Чи тавре аз таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам бар меояд, рушди соҳибкории хурду миёна барои афзоиши иқтидори иқтисоди миллӣ, ҷорӣ кардани сиёсати илмӣ-техникӣ, навигарихо, муфидгардонии нархҳо на инки дар дохил балки барои рушди иқтисоди берунӣ мусоидат намуда, ҳамзамон раванди рақамикунонии муносибатҳои андозӣ бо тариқи умумӣ мусоидат мекунад. Вобаста ба ин, тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳиссаи маблағгузориҳои хусусӣ дар ММД аз рӯйи сенарияи индустриалӣ барои солҳои 2020 – 2030 аз 10 то 18 фоиз бошад, мувофиқан дар ҳамин давра тибқи сенарияи индустриалӣ-инноватсионӣ аз 12 то 25 фоиз пешбинӣ гардидааст [9, с.99], ки нишондиҳандаҳои мазкур аз аҳамиятнокии такмил додани механизми танзими давлатии андоз дар заминаи дастгирии бахши хусусӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна дарак медиҳад.

Танзими андозии субъектҳои соҳибкории хурду миёна ба қоидаҳои асосии низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро муқаррар намудааст, асос меёбад. Чунин чиҳат, аз як тараф санадҳои меъёрию ҳуқуқиро дар бар гирад, аз тарафи дигар мунтазам воридкунии дигаргуниҳо ба ҳуҷҷатҳои

амалкунанда боиси ноустувории фаъолияти субъектҳои иқтисодии хурду миёна мегардад. Чунки, мунтазам тағйир ёфтани қоидаҳо ва дигар амалиётҳои андозбандӣ боиси риоя нагардидани принципҳо ва сар задани ҳар гуна номунтазामीҳо дар низоми андозбандӣ мегардад.

Дар шароити имрӯза, сиёсати фискалии давлат ба самте нигаронида мешавад, ки то ҳадди аксар буҷети давлатӣ пурра карда шавад. Дар робита ба субъектҳои соҳибкории хурду миёна, сиёсати фискалӣ кам ба роҳ монда мешавад, чунки гаронии баланди андоз ба рушди субъектҳои мазкур таъсири манфӣ мерасонад. Дар мавриди татбиқи сиёсати танзимкунонӣ, давлат қўшиш менамояд, ки тавозуни манфиатҳоро дар муносибатҳои андозӣ баъзибор гирифта, дар ин раванд азнавтақсимкунии гаронии андозро дар байни субъектҳои иқтисодӣ таъмин намояд. Сиёсати ҳавасмандгардонӣ бошад, ҷиҳатеро дар бар мегирад, ки гаронии андозро барои субъектҳои иқтисодӣ сабук гардонад. Қайд кардан бамаврид аст, ки давлат барои самаранок ба роҳ мондани танзими андозии фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна, сиёсати омехтаре истифода барад, яъне шаклҳои фискалӣ, батанзимдароварӣ ва ҳавасмандгардонӣ бояд дар маҷмӯъ мавриди истифодабарӣ қарор гиранд.

Ҳамин тавр, танзими давлатии андоз тибқи низомҳои махсус аз тадбирҳои махсуб дониста мешавад, ки барои дастгирии соҳибкории хурду миёна нигаронида шудааст. Масъалаи мазкур дар низоми кор барои муфид гардонидани маъмурикунонии андоз дар доираи фаолгардонии унсурҳои низоми давлатии андоз равона гардида [2, с.6], хусусиятҳои соҳибкории хурду миёна, интиҳоби низоми андозбандӣ бо дарназардошти имтиёзҳои андоз ва дигар намуни сабукиҳо алоқаманд мебошанд.

Таъмини ситонидани оқилонаи маблағҳо ба низоми буҷетӣ ҳангоми муқаррар намудани имтиёзҳо ба субъектҳои соҳибкории хурду миёна асосан бо мақсади муфидгардонии гаронии андоз ва баланд бардоштани сатҳи ҳавасмандгардонии фаъолияти онҳо мебошад. Чунки, дар доираи низоми амалкунандаи муносибатҳои андозӣ зарурате ба миён меояд, ки гаронии андоз сатҳи муваффақшавии дараҷаи рушди субъектҳои иқтисодиро муайян менамояд. Яъне, ҳангоми муайян ва баҳодиҳии гаронии воқеии андоз бедарназардошти танзимкунонии муфиди андозӣ ғайриимкон буда, дар акси ҳол ташаббускории соҳибкорони хурду миёнаро кам гардонидани, боиси сар задани қонунвайронкунонии андозӣ ва ғарисамаранок гардидани сиёсати андозӣ ва фаъолияти субъектҳои хоҷагидор мегардад.

Масъалаи мазкур аз ҷониби олимони ватанӣ низ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Аз ҷумла, тибқи ақидаи назари И.Р. Иброҳимов, Р.М. Мирбобоев ва Е.Ш. Мирзоева “Гаронии андоз ба аҳоли - ин таносуби ҳамаи пардохтҳои андозӣ барои ҳар як фард нисбати даромади миёнаи аҳоли, аз он ҷумла баҳогузори пулие, ки аз неъматҳои молии онҳо иборат мебошад” [3, с.15]. Аз инҷо, чунин бар меояд, ки гаронии андоз ҳамчун унсури муҳими батанзим даровардани муносибатҳои андозӣ бештар характери умумиҷамъиявӣ гирифта, ҳамзамон тақозои онро дорад, ки хусусиятҳои сатҳи идоракунии иқтисодӣ аз нигоҳи методикаи арзёбӣ намудани он дар оянда баинобат гирифта шавад. Дар робита ба ин, тавре аз ақидаи назари С. Маъдиев ва У.М. Воҳидов бар меояд “нишондиҳандаҳои гаронии андоз барои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ универсалӣ намебошад, чунки гаронии андозҳои мустақим ва ғайримустақим байни

иштирокчиёни бозор вобаста ба таносуби сатҳи идоракуни тақсим мешаванд” [5, с.34]. Вобаста ба ин, барои боз ҳам мукамал гардонидани механизми танзими давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна зарурате дар пеш меистад, ки бо истифода аз усули муайян арзёбӣ намудани таносуби маблағи андозҳо ва андоз аз даромад ба таносуби даромади субъектҳои соҳибкорӣ ва фонди музди меҳнат асос меёбад. Бинобар ин, бо мақсади таъмини такмил ва татбиқи механизми танзими давлатии андоз барои вусъат бахшидани соҳибкории хурду миёна тадбирҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- ✓ баъътибор гирифтани хароҷотҳои эътирофгардида аз рӯйи зинаҳои ташаккул ёфтани истеҳсол ва хизматрасониҳо бо мақсади ба ҳисоб гирифтани хароҷотҳои зарурӣ хангоми муайян кардани манбаи андози соҳибкорони хурду миёна;

- ✓ сафарбар намудани имкониятҳои пардохт намудани андоз мутаносибан аз рӯйи баҳисобгирии андоз дар раванди ташаккулёбии занҷираи арзиши иловашуда;

- ✓ дар доираи фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна бо мақсади баланд бардоштани ташаббускории соҳибкорӣ ба роҳ мондани раванди соддагардонии қоидаҳои интиҳоби интиҳоб ва гузариши мустақилонаи низомҳои андоз.

Ҳамин тавр, хангоми татбиқи сиёсати давлатии нисбат ба фаъолияти соҳибкории хурду миёна, чиҳатеро бояд баъътибор гирифтани лозим аст, ки арзёбии омилҳои таъсиррасонро дар ин самт бо мақсади рушди субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сафарбар намоем. Яъне, танзими давлатии андоз шароити муайянкунанда барои таъмини самаранокии фаъолияти соҳибкории хурду миёна ба тариқи комплексӣ дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ ва сатҳи некуаҳволӣ равона карда шавад.

Адабиёт

1. Воҳидов У.М., Воҳидов М.М. Некоторые аспекты налогового бремени на уровне малых предприятий в Республике Таджикистан / У.М. Воҳидов, М.М. Воҳидов // Финансово-экономический вестник. 2019. № 1 (17). - С. 62-68.

2. Иброҳимов И.Р., Мирбобоев Р.М., Мирзоева Е.Ш. Управление государственными финансами: учебник. - Душанбе. 2014.-272с.

3. Исломова З.С. Юсупова З.И. Механизм совершенствование налогообложения субъектов малого предпринимательства / З.С. Исломова, З.И. Юсупова // Развитие финансовых услуг в условиях интеграции мирового хозяйства: материалы республиканской конференции. – Душанбе, 2017. – С.28-35.

4. Маъдиев С., Воҳидов У.М. “Усулҳои оморӣ иқтисодӣ идоракунии гаронии андоз дар сатҳи корхона. Монография / С. Маъдиев, У.М. Воҳидов. – Душанбе, 2019. – 120с.

5. Мирсаидов А.Б., Воҳидов У.М. Налоговые механизмы стимулирование как фактор развитие малого предпринимательства / А.Б. Мирсаидов, У.М. Воҳидов // Проблемы развития предпринимательства в условиях глобализации: материалы международной конференции (21-22 апреля 2015г). – Душанбе. – С. 76-82.

6. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2022. – 415с.

7. Солехзода А.М. Налоговое администрирование в Республике Таджикистан: учебное пособие / А.М. Солехзода. - Душанбе: «Мега-принт», 2018. – 176с.

УДК: 657.1

**МЕТОДОЛОГИЯИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ
ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ**

Файзуллоева Зарина Негматуллоевна – унвонҷуи кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. Телефон: (+992) 93-430-44-43.

Ғаниев Убайдулло Файзалиевич – н.и.и., ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, телефон: +992-938-56-56-35, почтаи электронӣ: gutnu@mail.ru

Дар мақолаи илмӣ оид ба ташикл ва методологияи баҳисобгирии идоракунӣ дар ташиклотҳои хоҷагии қишлоқ маълумотҳо оварда таҳлилҳо гузаронида шудааст, ки он мақсади асосии татбиқнамоии ин самти иқтисодиёт мебошад. Дар шароити муосир баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлили ташиклоти кишоварзӣ воситаи зарурӣ мебошад, ки ба самаранокии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ташиклот таъсири бевосита мерасонад. Дар айни замон муносибат ба тақмил додани ташикл ва инкишоф додани усулҳои идоракунӣ таҷҳизоти ҳисобу китоб ва таҳлили ташиклотҳои хоҷагии қишлоқ тағйирёбанда мебошад, ки оид ба ин гуна мафҳумҳо низ дар мақола маълумотҳо оварда шудааст. Инчунин дар мақола оид ба хусусиятҳои баҳисобгирии идоракунӣ, ташиклотҳои истедсолоти хоҷагии қишлоқ, сикли идоракунӣ, вазифаҳои асосии баҳисобгирии идоракунӣ, ташикли ҳисобгирӣ дар хоҷагии қишлоқ, маълумотҳо оварда татбиқи онҳоро дар самти хоҷагӣ қишлоқ баррасӣ ва пешниҳод карда шудааст. Яке аз самтҳои прогрессивии тақмили технологияҳои идоракунӣ дар соҳаи кишоварзӣ метавонад таъсиси системаи баҳисобгирии стратегӣ идоракунӣ бошад, ки мақсади асосии он арзёбии сатҳи рақобатпазирии ташиклот ва сифати стратегияи қабулшудаи рушди фаъолияти молиявӣ хоҷагӣ соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки доир ба ин мафҳумҳо низ дар мақола маълумот оварда шудааст. Қайд намудан мумкин аст, ки масъалаҳои тартиб додани методологияи баҳисобгирии стратегӣ идоракунӣ актуалӣ ва амалан муҳим буда, гарави зиёд кардани самараи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ мегарданд. Тадқиқотчиёни дохилию хориҷӣ оид ба баҳисобгирии идоракунӣ дар рушди афкори илмӣ саҳми арзанда гузоштаанд, вале вазъи кунунии иқтисодиёт тақмили минбаъдаи технологияҳои иттилоотӣ банақшагирии стратегӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, назорат ва таҳлиро бо дарназардошти хусусиятҳои хоҷагии қишлоқ ба инбат мегарад, ки оид ба ин гуна мафҳумҳо дар мақола маълумотҳо оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунӣ, самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ, иттилоот, баҳисобгирии муҳосибӣ, хусусиятҳо, хоҷагии қишлоқ, баҳисобгирии хароҷот, даромадҳо, фаъолияти молиявӣ истеҳсоли корхона, баҳисобгирии иттилоотӣ, таҳлил, системаи идоракунӣ, сикли идоракунӣ, буҷет, истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, комплекси агросаноатӣ.

ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И АНАЛИЗА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Файзуллоева Зарина Негматуллоевна – соискатель кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки -17. Телефон: (+992) 93-430-44-43.

Ганиев Убайдулло Файзалиевич – к.э.н., ассистент кафедры экономического анализа и аудита Таджикского национального университета, телефон: + 992-938-56-56-35, e-mail: gutnu@mail.ru

В научной статье по организации и методике управленческого учета в сельскохозяйственных организациях проведены данные и анализ, что является основной целью реализации данного направления экономики. В современных условиях управленческий учет и анализ сельскохозяйственной организации являются необходимым инструментом, оказывающим непосредственное влияние на эффективность финансово-хозяйственной деятельности организации. В настоящий момент меняется отношение к совершенствованию организации и развитию методов управления техникой учета и анализа сельскохозяйственных организаций, информация о таких понятиях также представлена в статье. Также в статье рассмотрены и представлены характеристики управленческого учета, сельскохозяйственных производственных организаций, управленческий цикл, основные задачи управленческого учета, организация учета в сельском хозяйстве, данные и их применение в направлении сельского хозяйства. Одним из прогрессивных направлений совершенствования технологий управления в сфере сельского хозяйства может стать создание системы стратегического управленческого учета, основной целью которой является оценка уровня конкурентоспособности организации и качества принятой стратегии ее развития. развитие финансовой деятельности и фермерских хозяйств в сфере сельского хозяйства, информация об этих понятиях также представлена в статье. Можно отметить, что вопросы разработки методологии стратегического учета управления актуальны и практически важны и становятся залогом повышения эффективности сельскохозяйственного производства. Отечественные и зарубежные исследователи по управленческому учету внесли значительный вклад в развитие научного мнения, однако современное состояние экономики требует дальнейшего совершенствования информационных технологий стратегического планирования, управленческого учета, контроля и анализа с учетом особенностей бухгалтерского учета. представлены сельское хозяйство.

Ключевые слова: управленческий учет, производственная деятельность, информация, учет, характеристика, сельское хозяйство, учет затрат, доходы, финансово-производственная деятельность предприятия, информационный учет, анализ, система управления, цикл управления, бюджет, сельскохозяйственное производство, агропромышленный комплекс.

ORGANIZATION AND METHODS OF MANAGEMENT ACCOUNTING AND ANALYSIS IN AGRICULTURAL ORGANIZATIONS

Faizulloeva Zarina Negmatulloevna – applicant for the Department of Accounting, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. -17. Phone: (+992) 93-430-44-43.

Ganiev Ubaydullo Fayzalievich – c. e. s., assistant of the Department of Economic Analysis and Audit of Tajik National University, phone: + 992-938-56-56-35, e-mail: gutnu@mail.ru

In the scientific article on the organization and methodology of management accounting in agricultural organizations, data and analysis were carried out, which is the main purpose of the implementation of this direction of the economy. In modern conditions, management accounting and analysis of the agricultural organization is a necessary tool that has a direct impact on the efficiency of the financial and economic activities of the organization. At the moment, the attitude towards improving the organization and development of methods of management of accounting equipment and analysis of agricultural organizations is changing, information on such concepts is also presented in the article. Also, in the article, the characteristics of management accounting, agricultural production organizations, the management cycle, the main tasks of management accounting, the organization of accounting in agriculture, data and their application in the direction of agriculture are discussed and presented. One of the progressive directions of improvement of management technologies in the field of agriculture can be the establishment of a strategic management accounting system, the main purpose of which is to assess the level of competitiveness of the organization and the quality of the adopted strategy for the development of financial activities and farms in the field of agriculture, information about these concepts is also provided in the article. It can be noted that the issues of developing the methodology of strategic accounting of management are actual and practically important and become a guarantee of increasing the efficiency of agricultural production. Domestic and foreign researchers on management accounting have made a significant contribution to the development of scientific opinion, but the current state of the economy requires the further improvement of information technologies for strategic planning, management accounting, control and analysis, taking into account the characteristics of agriculture. are presented.

Key words: management accounting, productive activity, information, accounting, characteristics, agriculture, cost accounting, income, financial and production activity of the enterprise, information accounting, analysis, management system, management cycle, budget, agricultural production, agro-industrial complex.

Дар шароити муосир баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлили корхонаҳои кишоварзӣ воситаи зарурӣ мебошад, ки ба самаранокии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ташкилот таъсири бевосита мерасонад. Дар айни замон равандҳои идоракунии ташкилоте, ки мустақилияти пурраи иқтисодӣ молиявӣ дорад, мураккабтар шудааст. Идоракунии самаранокии фаъолияти истеҳсолии субъекти хоҷагидор бештар ба огоҳии роҳбарон дар бораи воқидҳои сохторӣ ва умуман ташкилот вобаста аст. Барои сари вақт ба даст овардани иттилоот, роҳбарият маълумотҳои баҳисобгирии идоракуниро истифода мебарад. Пеш аз ҳама муайян кардан лозим аст, ки «баҳисобгирии идоракунӣ»

чист ва он чиро дар назар дорад. То имрӯз оид ба ин гуна мафҳум таърифи ягона вучуд надорад. Набудани мафҳум дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ аз он иборат аст, ки баҳисобгирии идоракунӣ бо салоҳдиди ташкилот сурат мегирад ва ягона аст. Дар ин бора муаллифони хориҷӣ ақидаҳои худро ҳамчун таъриф пешниҳод намудаанд.

М.А. Вахрушина чунин мешуморад, ки баҳисобгирии идоракунӣ "як самти мустақили баҳисобгирии ташкилотест, ки ба кормандони роҳбарикунандаи он маълумоте медиҳад, ки барои банақшагирӣ, идоракунӣ, назорат ва арзёбии фаъолияти созмон дар маҷмӯъ, инчунин воҳидҳои сохтории он истифода мешаванд".

К.Друри пешниҳод мекунад, ки баҳисобгирии идоракунӣ «таҳияи иттилооти зарурӣ барои татбиқи фаъолияти идоракунӣ, ба монанди қабули қарор, банақшагирӣ, назорат ва танзим» мебошад.

Чунин ақидаҳо низ аз ҷониби олимони ватанӣ пайваста эҷод карда мешавад. Барои боз ҳам васеътар гардидани сатҳи баҳисобгирии идоракунӣ олимони киштиш ба ҳарч дода истодаанд то ки самтҳои назаррасро дар ин ҷода соҳиб гарданд. Баъди таҳлили таърифҳои пешниҳодшуда дидан мумкин аст, ки андешаҳои муаллифони ба ҳам ҷудо шудаанд. Баъзеҳо боварӣ доранд, ки баҳисобгирии муҳосибӣ баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун як қисми система дар бар мегирад. Муаллифони дигар баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун системаи мустақил бо ҳадафҳо ва вазифаҳо мешуморанд.

Кайд менамоям, баҳисобгирии идоракунӣ як қисми баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки маълумотро дар бораи даромад ва хароҷоти корхона ҷамъоварӣ, ташаккул ва таҳлил мекунад, то онро ба ҳаёати роҳбарикунандаи субъекти хоҷагидор барои қабули қарорҳои ғаврӣ ва босалоҳият пешниҳод намояд.

Дар айни замон муносибат ба тақмил додани ташкил ва кор карда баромадани усулҳои идоракунии таҷҳизотҳои ҳисобу китоб ва таҳлили ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ тағйир меёбад. Масъалаи тақмил додани усули воситаҳои сиёсати иқтисодии давлат бо қабули як қатор ҳуҷҷатҳо оид ба тараққиёти хоҷагии қишлоқ ба миён мегузорад. Бинобарон дар адабиёти ватанӣ масъалаҳои муосири ташкил ва таҳияи усулҳои баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлили истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар натиҷаи таҷдиди сохтори иқтисодиёти кишвар, рушди муносибатҳои байниминтақавӣ ва байналхалқии озуқаворӣ, афзоиши рақобат ва эҳтиёҷоти он ба миён омадаанд.

Ҳар як ташкилоти хоҷагии қишлоқ самтҳои тараққиёт, навъҳои маҳсулот, ҳаҷми истеҳсол, сиёсати фуруш, сиёсати иҷтимоӣ ва сармоягузорино мустақилона интиҳоб мекунад. Соҳаи кишоварзӣ дорои хусусиятҳои зерини истеҳсолӣ мебошад:

- вобастагӣ аз шароити табиӣ ва иқлимӣ, ки соҳаи кишоварзиро ноустувор мегардонад;

- мавсимӣ будани хусусияти фаъолияти иқтисодӣ, ки боиси тағйирёбии шугъл, истеҳсол ва пешниҳоди маҳсулоти кишоварзӣ мегардад;

- паст будани ҷандирии талабот ба аксар маҳсулот ва ғайра, мавҷуд будани бисёр ҷиҳатҳои конкретии ин соҳаи фаъолият ва муносибатҳо бо дигар соҳаҳои истеҳсолот. [1С. 103-107].

Тараққиёти бомуваффақияти ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ ва пурзур намудани мусобиқа бе муайян кардани талабҳои нави зиёд кардани самарани идоракунии истеҳсолот имконнопазир аст. Истеҳсол ва фуруши маҳсулот таҳлил ва коркарди

комплексии информатсионии комплексии омилҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобаста, ки ба пешомадҳои тараққиёти хоҷагии қишлоқ таъсир мерасонанд, дар назар дошта мешавад. Ҳамин тавр, мақсади баҳисобгирии идоракунии барои ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ ҳам кардан ва кор карда баромадани ахборот дар бораи фаъолияти иқтисодии корхона барои босалоҳият ва сари вақт қабул намудани қарорҳои роҳбарияти ташкилот мебошад. Доир ба фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ аз рӯи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаҳо маълумот меорем.

Ҷадвали 1. - Замини кишти зироатҳои кишоварзӣ ва номгуӣ маҳсулоти онҳо.
[2. С.78-88]

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Соли 2021 нисбат ба соли 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	
Ҳамагӣ замини кишт	837,2	826,7	847,0	856,7	861,7	1,0
Зироати ғалла ва ғалладонаю лубийӣ	411,6	374,9	383,8	391,5	394,5	1,0
Гандум	285,9	255,5	263,9	269,6	274,8	1,0
Кишти зироати техникӣ	203,3	214,6	215,5	213,4	202,0	1,0
Пахта	174,0	185,8	185,7	185,4	173,8	1,0

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. 432 сах.

Қайд намудан бо маврид аст, ки нишондиҳандаҳои таҳлилшаванда оид ба ҳамагӣ заминҳои кишт 1, зироатҳои ғалла ва ғалладонаю лубийӣ 1 гандум низ 1 кишти зироати техникӣ 1 маротиба, пахта низ 1 маротиба нисбат ба солҳои 2017 дида хело рушд намуданд. Албата ин боиси ба амал гирифтани сатҳи ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ мебошад. Натиҷаҳои муқоисанамуда маънои онро дорад, ки сатҳи замини кишти зироатҳои кишоварзӣ ва номгуӣ маҳсулоти онҳо руз аз рӯз афзуда истодааст. Қайд менамоем, ки дар ҳолати рушд намудани замини кишти зироатҳои кишоварзӣ ва номгуӣ маҳсулоти онҳо ва ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти хушсифат иқтисодиёти мамлакат рушд хоҳад кард. [3.С. 56-58]

Қайд менамоем, ки чунин вазифаҳои ҳисобгирии идоракунии дар ташкилотҳои истедсолоти хоҷагии қишлоқ марбут мебошад:

- баҳисобгирии хароҷот ва даромадҳо, меъёрҳои муқаррарнамудаи ташкилот;
- меъёр ва нишондиҳандаҳои нақшавӣ, ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои гуногуни хароҷот;
- муайян намудани нишондиҳандаҳои молиявӣ;
- банақшагирӣ ва пешгӯӣ;
- назорат ва таҳлили фаъолият;
- омода намудани ҳисоботи идоракунии ва пешниҳоди он ба роҳбарият ва мутахассисон;
- ҷамъоварии саривақтии иттилоот ва сохторбандии он барои ташкили самараноки идоракунии;
- таҳия ва таҳлили роҳҳои алтернативии рушди ташкилнамоии баҳисобгирӣ.

Фаъолияти молиявию истеҳсолии корхона ва воҳидҳои сохтории он дар ташкилотҳои саноати хоҷагии қишлоқ предмети ҳисоби хоҷагӣ мебошад. Объекти баҳисобгирии идоракунии ташкилотҳо дар соҳаи кишоварзӣ хароҷот ва даромади корхона, инчунин марказҳои масъулият ва системаи баҳисобгирии идоракунии мутобиқ мебошанд.

Баъзе муаллифоне, ки баҳисобгирии идоракуниро муайян намуда, ақидаи худро баён кардаанд, ки вазифаи асосии баҳисобгирии идоракунии таъмини маълумот барои идоракунии корхона мебошад. Қобили зикр аст, ки вазифаҳои дигар низ мавҷуданд, ба монанди банақшагирӣ, назорат, ташкил, ҳавасмандкунии ва ғайра. Дар айни замон, масъалаҳои такмили баҳисобгирии идоракунии ва таҳлил барои ташкилотҳои кишоварзӣ, ки ба намудҳои гуногуни фаъолият машғуланд, ташкилотҳои тичоратии хурд, миёна ва калон мебошанд, муҳим аст, зеро татбиқи идоракунии на аз ҳаҷми ташкилот ва на аз ҳаҷми он мансуб ба як намуди муайяни фаъолият вобаста нест.

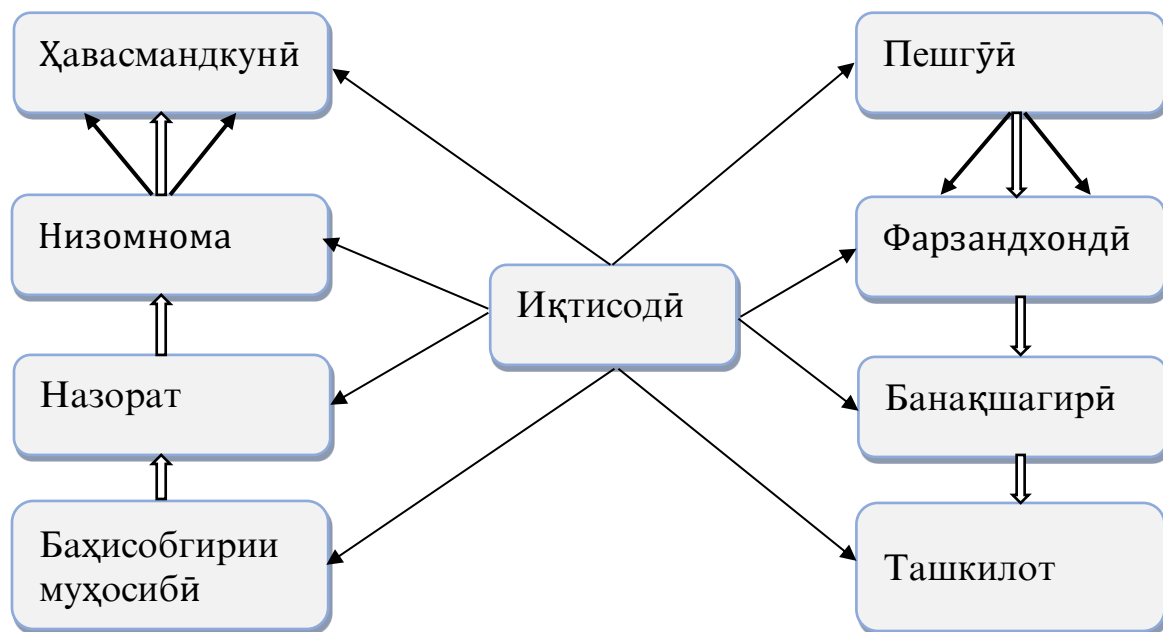
Асоси қабули қарорҳои идоракунии ҳам дар дохили корхона ва ҳам берун аз он фазои баҳисобгирии иттилоотӣ ва таҳлилий мебошад. Мукаммалӣ ва саривақтии ба даст овардани маълумоти бозътимод ва асоснок оид ба фаъолияти ташкилот истифодаи муносибати мунтазам ва таҳияи асосҳои методологии баҳисобгирии идоракунии ва таҳлилро талаб мекунад.

Ташкил ва инкишоф додани усулҳои ҳисоби хоҷагӣ ва таҳлил дар ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ ба муайян кардани объектҳои хоҷагӣ бо мақсади таъсир расондан, тағйир додан ва ба воситаи равандҳои хоҷагӣ ба дараҷаи нишондиҳандаҳои нақшаи фаъолияти ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ расондани ҳолати объектҳо асос меёбад. Системаи идоракунии ва объекти идорашаванда бо ҳамдигар ва муҳити беруна тавассути иттилоот ҳамкорӣ мекунанд, бинобар ин, предмети дастгирии таҳлилий иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунии дорои хусусиятҳои гуногун мебошад, ки дар идоракунии самараноки корхона, инчунин дар раванди танзим ва ҳамоҳангсозии фаъолияти он бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ ва тактикӣ нақши муҳим мебозад. Функсияҳои, ки дар ҳисоби хоҷагии қишлоқ истифода мешаванд, бо вазифаҳои идоракунии алоқаи бевосита доранд.

Таҳлили идоракунии корхона унсури сохтории системаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлилий буда, муҳити дохилии иттилоотиро ифода мекунад, ки иттилоотро барои қабули қарорҳои босифати дорои хусусияти амалиётӣ ва молиявӣ тавлид мекунад. Системаи идоракунии, аз ҷумла мақсадҳои муайян, принципҳо, воситаҳо, усулҳо ва воситаҳои идоракунии сохтори возеҳи худро дорад, ки бо маҷмӯи робитаҳои устувори байни объектҳо ва субъектҳои идоракунии корхона ташаккул ёфтааст. Дар расми 1, робитаи вазифаҳои идоракунии нишон дода шудааст, ки «сикли идоракуниро» ташкил медиҳанд. Давраи пешниҳодшуда барои ҳама ташкилотҳо мувофиқ нест. Он бояд тағйир ёбад. Функсияҳои назоратро партофтан ё яқоя кардан мумкин аст. Илова бар ин, пайдарпаии онҳоро тағйир додан мумкин аст. Ин ба хусусиятҳои баҳисобгирии идоракунии дар ташкилот вобаста аст.

Корхонаҳои саноати хоҷагии қишлоқро ба назар гирифта, тахмин кардан мумкин аст, ки онҳо аз рӯи хусусиятҳои худ ин нави ҳисобро пеш мебаранд. Он барои қабули қарорҳои саривақтӣ дар як муддати кӯтоҳ кӯмак мекунад. Набудани маълумот барои

чунин қарорҳо метавонад боиси нодуруст муқаррар кардани нархҳои маҳсулот гардад, ки дар ниҳоят боиси кам шудани талабот ба маҳсулот мегардад ё хароҷот аз даромади корхона зиёд мешавад.

Расми 1. Сикли идоракунии ва сохтори умумии он.

Баҳисобгирии идоракунии воситаи асосии назорати доимии фаъолият оид ба истифодаи самараноки захираҳо ва ба нақша гирифтани кори минбаъдаи ташкилот мебошад.

Масъалаҳои зикршуда зарурати таҳияи равишҳои навро ба мундариҷа, ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот, таҳлил ва тавлиди онро дар шаклҳои махсуси ҳисоботӣ муайян мекунанд. Ҳалли масъалаҳои зикршуда, аз як тараф, эътимоднокии дастгирии иттилоотӣ ва таҳлилиро таъмин намуда, аз тарафи дигар, хусусиятҳои сифатии қарорҳои идоракунӣ қабулшударо беҳтар мекунанд.

Илова бар ин, мавҷудияти системаи идоракунӣ баҳисобгирӣ ҷолибияти сармоягузориро ба таври назаррас афзоиш медиҳад, ки ин барои корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити муосир махсусан муҳим аст.

Инчунин ҳангоми ташкили системаи ҳисоби идоракунии дар ташкилоти хоҷагии қишлоқ вазифаҳои муҳим ҳал карда мешаванд:

- арзиши умумии маҳсулот ташаккул ёфта, дар асоси он ғоидаи субъекти хоҷагидор муайян карда мешавад;
- таъмини баҳисобгирии оқилона;
- назорат бурдан оид ба сатҳи хароҷот;
- ҳисоб кардани арзиши ҷорӣ маҳсулот.

Маълумотҳои дар боло овардашуда имкон медиҳад, ки таҳияи асосҳои назариявӣ, муқаррароти илмӣ-методӣ ва тавсияҳои амалӣ оид ба ташкил ва таҳияи усулҳои баҳисобгирии идоракунии ва таҳлил ҳамчун унсурҳои системаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлили дар марҳилаи имрӯзаи тараққиёти иқтисодиёт муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Сарфи назар аз шумораи зиёди корхое, ки ба мавзӯ мавриди омӯзиш бахшида шудаанд, имрӯз саволҳо оид ба чой, нақш, ҳадафи баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлил дар системаи идоракунии корхона баҳснок боқӣ мемонанд, ки раванди ҷорӣ намудани баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлилро ба амалияи кишоварзӣ мушкил мегардонад. Коркарди нокифояи назариявӣ ва методологияи масъалаи ташкил ва методологияи баҳисобгирии хоҷагидорӣ ва таҳлил дар ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ пурра ба низом даровардан, ягонагии назария ва методологияи илмӣ татбиқи ҳисоби хоҷагӣ ва таҳлилро ифода намекунад, ки дар он зарурати омӯзиш ва проблемаҳо пешакӣ муайян карда мешаванд.

Ҳангоми ташкили баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлил дар ташкилотҳои кишоварзӣ бояд системаи дохилии баҳисобгирӣ ва таҳлилии муҳити тичорати кишоварзӣ таҳлил карда шавад, ки ба интиҳоб ва асосноккунии дастгоҳи ташкилӣ ва таҳлилии ташкилоти кишоварзӣ таъсир мерасонад ва ба пешомадҳои ин система дуруст ва оқилона баҳо диҳанд. Чунин натиҷа барои корхона на танҳо аз сабаби набудани ҳисоби хоҷагӣ, балки дар натиҷаи беасос қабул кардани қарорҳо низ имконпазир аст. Аз ин рӯ, ҷамъоварӣ ва сохтори иттилоот кофӣ нест, онро дуруст таҳлил кардан, қарори дуруст қабул кардан лозим аст ё ин қарор бояд ба корхона зарари камтар расонад ва инчунин қарори қабулшударо амалӣ созад. Ҳамин тариқ, тараққиёти минбаъдаи корхонаи саноати хоҷагии қишлоқ ба идоракунии ихтисоснок дар асоси маълумотҳои ҳисоби хоҷагӣ вобаста аст.

Дар тақмили баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлил вобаста ба хусусияти соҳаи истеҳсолот ва таъини ҳадафҳои масъалаҳои рушди соҳаҳои баҳисобгирӣ ва таҳлилӣ ба миён омадаанд ва аз ин рӯ, таҳияи методологияи аз ҷиҳати иқтисодӣ асосноки ташкили фаъолияти баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлилии ташкилотҳои кишоварзӣ, ки самаранокии иртиботи иттилооти дахлдорро дар системаи идоракунӣ барои қабули қарорҳо ва танзими равандҳои иқтисодӣ мувофиқи стратегияи рушди истеҳсолоти кишоварзӣ беҳтар мекунад.

Мақсади асосии баҳисобгирии идоракунӣ аз он иборат аст, ки ба роҳбарият ва роҳбарони як корхонаи кишоварзӣ маълумоти зарурӣ барои қабули қарорҳо ва идоракунии самаранокии ширкат маълумотеро пешниҳод менамояд. Вазифаҳои асосии баҳисобгирии идоракунӣ дар доираи ҳадафи гузошташуда ҳал карда мешаванд:

- банақшагирии фаъолият тавассути буҷет;
- муайян кардани хароҷот ва назорат тавассути баҳисобгирии амалиётҳо;
- таҳлил ва қабули қарорҳо тавассути кор бо ҳисоботи идоракунӣ.

Баҳисобгирии идоракунӣ дар соҳаи кишоварзӣ системаи ба ҳадди аксар пайвастанӣ сатҳи хароҷот бо миқдор ва сифати маҳсулоти истеҳсолшуда мебошад. Самаранокии иқтисодии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, аз як тараф, бо таносуби байни натиҷаҳои ба даст овардашуда ва хароҷоти сарфшуда, ки дараҷаи тақмили захираҳои истеҳсолот ва самаранокии истифодаи онҳоро инъикос менамояд, аз тарафи дигар идорашавандагии равандҳое, ки дар корхонаҳо ба амал меоянд пешакӣ муайян карда мешавад.

Баҳисобгирии идоракунӣ дар хоҷагҳои кишоварзӣ ин системаи ҷамъоварӣ ва пешниҳоди маълумотест, ки дар он моддаҳои хароҷот ҳадди аксар ба сифат ва миқдори

маҳсулоти кишоварзӣ парвариш ё истеҳсолшуда алоқаманданд. Мақсади асосии баҳисобгирии идоракунӣ аз он иборат аст, ки ба роҳбари корхонаи кишоварзӣ иттилооти муҳимро пешниҳод кунад, ки дар асоси онҳо қарорҳо барои баланд бардоштани самаранокии тиҷорат равона карда мешаванд.

Ҷадвали 2. - Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳо

Нишонди- ҳандаҳо	Солҳо						Соли 2021 нисбат ба соли 2016
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Маҳсулоти гӯшти дар минтақаҳо	ВМКБ						
	599	476	118	239	39	16	0,03
	ВИЛОЯТИ ХАТЛОН						
	15,5	16,3	24,8	26,5	29,0	30,8	2,0
	ВИЛОЯТИ СУҒД						
	20,8	21,7	25,2	27,4	30,1	19,6	0,9
	Ш.ДУШАНБЕ						
	6,3	6,4	6,5	6,9	4,1	10,8	1,7

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. 432 саҳ. (ҳисоби муалифон)

Қайд намудан бо маврид аст, ки истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ (гӯшт) дар минтақаҳо нисбат ба соли 2016 хело рушд намуда истодааст. Албата бо ин гуна нишондиҳандаҳо мо тасаввур менамоем, ки сатҳи некуаҳолии дар ҳудуди мамлакат рӯз то рӯз афзоиш намуда истодааст. Агар сатҳи истеҳсоли маҳсулотҳо дар ҷумҳурӣ зиёд гардад барои беҳтар гардидани сатҳи зиндагонии аҳолии кишвар самараи муҳим меорад. [4.С.56-61]

Баҳисобгирии идоракунӣ системаи ҷамъоварӣ ва пешниҳоди иттилооти муҳим барои қабули қарорҳо оид ба фаъолияти ташкилот мебошад. Системаи баҳисобгирии идоракунӣ ба саволи он, ки корхона дар кадом ҳолат қарор дорад ва барои баланд бардоштани самаранокии фаъолият чӣ гуна захираҳои мавҷудбударо тақсим кардан лозим аст, ҷавоб медиҳад.

Самаранокии иқтисодии саноати кишоварзиро чунин омилҳо муайян менамоянд:

- таносуби натиҷаҳои ниҳой ва захираҳои сарфшуда. Ин нишондиҳанда ба қобилияти тайёр кардани техникаи хоҷагии қишлоқ, таҷҳизот ва ашёи хоми дар истеҳсолот истифодашаванда вобаста аст;

- дараҷаи назоратшавандаи равандҳои тиҷоратӣ, ки дар корхона ба амал меоянд.

Дар хоҷагии қишлоқ ҳисоби идоракунӣ тавре сохта шудааст, ки хароҷоти истеҳсолот омили асосии ҳавасмандкунанда гардад. Системаи идоракунӣ бояд ба роҳбари корхона нишондодҳои муфассал ва бозғимоди хароҷоти хоҷагии қишлоқро сари вақт таъмин намояд. Хусусиятҳои истеҳсолот ва ҳисобгирии идоракунӣ дар хоҷагии қишлоқ яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб мераванд. [5.С.38-44]

Чунин вазифаҳои асосии баҳисобгирии идоракунӣ пешниҳод намудан лозим аст: [7.С.160 с]

- банақшагирии фаъолияти қорӣ бо истифода аз воситаҳои бучет;
- муайян кардани харочоти истеҳсолот дар асоси маълумотҳои баҳисобгирии фаврӣ;
- амалӣ намудани назорат аз болои захираҳои ташкилот;
- таҳлили нишондиҳандаҳои истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ;

Мавҷудияти мақолаи илмӣ оид ба баҳисобгирии идоракунии кафолат медиҳад, ки қарорҳои дурусти стратегӣ ва тактикӣ қабул карда шаванд.

Ҷадвали 3. - Истифодаи иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ дар истеҳсоли намудҳои ҷудогонаи маҳсулот

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Соли 2021 нисбат ба соли 2016
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Шумораи корхонаҳо, воҳид	2043	1999	2161	2164	2283	2397	1,2
Маҳсулоти ғӯштӣ	98,0	98,1	100,0	100,0	100,0	100,0	1,0
Маҳсулоти шири ҳолис ба ҳисоби шир	57,2	58,5	61,2	55,7	54,1	55,6	1,0

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. 432 сах. (ҳисоби муаллиф)

Аз маълумотҳои ҷадвал истифода намуда нишондиҳандаҳои овардашударо нисбат ба соли 2016 муқоиса намудем. Муайян карда шуд, ки истифодаи иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ дар истеҳсоли намудҳои ҷудогонаи маҳсулот вобаста ба ғӯшт, маҳсулотҳои шири ҳолис нисбат ба солҳои пешин ҳело натиҷаҳои назаррасро нишон доданд. Ҳангоми таҳлил намудан муайян карда шуд шумораи корхонаҳо 1,2 маҳсулоти ғӯштӣ 1,0 маҳсулоти шири ҳолис 1,0 маротиба дар соли 2021 нисбат ба соли 2016 афзоиш ёфтааст.

Барои боз ҳам фаҳмотар гардидани амалҳои пешгирӣфто моро водор месозад, ки ин нишондиҳандаҳоро то соли 2028 пешгӯӣ (дурнамо) намоем. Барои ин амали муҳимро иҷро намудан аз имкониятҳо ва функцияҳои стандартӣ ҷадвали электронии MS Excel истифода менамоем. [6.C.162-173]

Чадвали 4. - Дурнамои истифодаи иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ бо нишондиҳандаҳои интиҳобшуда то соли 2030

Солҳо	Шумораи корхонаҳо, воҳид	Маҳсулоти гӯштӣ	Маҳсулоти шири ҳолис ба ҳисоби шир ҳаз.тонна
2016	2043	98	57,2
2017	1999	98,1	58,5
2018	2161	100	61,2
2019	2164	100	55,7
2020	2283	100	54,1
2021	2397	100	55,6
Дурнамои ҳамаи нишондиҳандаҳо то соли 2028			
2025	2949	102	51,3
2026	3063	102	50,5
2027	3177	102	49,6
2028	3291	103	48,7
2029	3405	103	47,8
2030	3519	103	47,0

Сарчашма: ҳисоби муаллифон.

Қайд намудан бо маврид аст, ки маҳсулоти шири ҳолис ба ҳисоби шир дар оянда нисбат ба соли 2021 дида ин нишондиҳанда то соли 2030 кам шуда меравад. Таҳлилҳои дурнамои кардашуда нишон дод, ки истеҳсоли маҳсулоти шири ҳолис дар соли 2030 ба 47 ҳазор тонна мерасад, ки дар натиҷаи муқоиса нисбат ба соли 2021 дида 0,9 маротиба кам мебошад. Оид ба натиҷаи дигар нишондиҳандаҳои таҳлилшуда бошад маълумотҳо дар чадвал оварда шудаанд. Натиҷаҳои ба даст овардашуда нишон медиҳанд, ки шумораи корхонаҳо ва маҳсулоти гӯштӣ дар солҳои минбаъда низ рушд менамоянд. Зиёд шудани корхонаҳои истеҳсоли ва ё маҳсулотҳои гӯштӣ барои аҳолии кишвар зарар намеоранд, баръакс чойҳои кори ҳолӣ зиёд гардида шумораи коргарон дар ҳудуди мамлакат зиёд шуда сатҳи даромади аҳолии кишвар беҳтар мегардад.

Дурнамои нишондиҳандаҳои таҳлилкардашударо метавонем дар намуди диаграммаи графикӣ омода созем. Расми 2.

Расми 2. Дурнамои нишондиҳандаҳои корхонаҳои хоҷагии қишлоқ ва маҳсулотҳои он дар соҳаи кишоварзӣ

Аз таҳлили ба даст овардашуда дида мешавад, ки шумораи корхонаҳои саноатӣ дар солҳои минбаъда рушд менамоянд. Дигар нишондиҳандаҳо бошанд дар самти мувофиқ қариб якхел афзоиш ёбишон ба назар мерасад.

Барои нишондиҳандаҳои овардашуда таҳлили коррелятсиониро низ мегузаронем ва натиҷаҳои онро дар намуди моделҳо ва ё муодилаҳо ҳосил менамоем.

Нишондиҳандаҳо	Моделҳои ҳосилшуда	Коэффитсенти детерминатсия
Шумораи корхонаҳо, воҳид	$y = 126,27x + 1769,6$	$R^2 = 0,9755$
Маҳсулоти гӯштӣ	$y = 0,3873x + 97,926$	$R^2 = 0,9423$
Маҳсулоти шири ҳолис	$y = -0,9604x + 60,29$	$R^2 = 0,9019$

Сарчашма: ҳисоби муаллифон

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки оид ба нишондиҳандаҳои таҳлилшаванда коэффитсенти детерминатсия ба 1 наздик аст, ин маънои онро дорад, ки ҳар чӣ қадар ин коэффитсент ба 1 наздик бошад ҳамон қадан алоқамандӣ дар нишондиҳандаҳо дида мешавад.

Тафовут ба он оварда мерасонад, ки таснифоти якхелаи маҳсулот бо мақсадҳои баҳисобгирӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ ба таври гуногун сурат мегирад. Масалан, барои ташкилоте, ки хӯроки чорво истеҳсол мекунад, қори кишту қор, тайёр қардани хӯрок барои парвариши зироатҳои мувофиқ вазифаи асосӣ мебошад. Барои қорҳои кишоварзие, ки ба нигоҳубин намудани чорво машғул аст, хароҷоти қариди хӯроқа аз алафзорҳо истеҳсоли ёрирасон ҳисобида мешавад.

Ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ бо умеди ба даст овардани фоида дар асоси маълумотҳои омории солҳои гузашта барои мавсими оянда пешгӯӣ мекунанд, ки он ҳадафи пешгирифтаи ҳар як қорҳона ба ҳисоб меравад. [12.С.329 с]

Дар шароити тараққиёти даврагии иқтисодӣ, давра ба давра тағйир ёфтани талабот ба системаҳои идоракунии технологияҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва дастгирии иттилоотии таҳлилий барои расмиёти қабули идоракунии, аз ҷумла қарорҳои стратегӣ равона қарда мешаванд. Бо инкишофи муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳои соҳибқарор таъсири муҳити беруна ба фаъолияти молиявӣ, сатҳи устувории

молиявӣ ва рақобатпазирро назаррас эҳсос кардаанд. Вазъияти ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ дар ин шароит мушкилтар гардид. Онҳо ба тағйироти асосӣ дар идоракунии, аз ҷумла технологияҳои иттилоотӣ омодагии камтар диданд.

Натиҷа ҳамин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ хеле кам шуда истодаанд. Баҳисобгирии идоракунии самти илман нави муосири рушди маҷмӯи мактаби классикии баҳисобгирии идоракунии ва идоракунии стратегӣ мебошад. Аз ин рӯ, барои фаҳмидани моҳияти баҳисобгирии идоракунии бояд заминаи концептуалии баҳисобгирии идоракунии таҳия карда шавад.

Дар айни замон фикру мулоҳизаҳо дар бораи эътирофи баҳисобгирии идоракунии ҳамчун як муассисаи мустақили фаъолияти иқтисодии субъектҳои шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқии соҳибкорӣ бештар баён карда мешаванд. Ба ғайр аз хусусиятҳои соҳавии корхонаҳои хоҷагии қишлоқ, ки хусусиятҳои онҳо вобастагии саҳти ҳосилнокӣ аз шароити табиӣ ва иқлимӣ, давраи дарозмуддати истеҳсолот, мавсимии истеҳсолот ва имконияти нисбатан ками ҷамъоварии сармоя нисбат ба дигар соҳаҳои саноат, инкишофи хоҷагии қишлоқро дар бар мегирад, ба ташкилотҳо вазъияти ноустувори иқтисодию сиёсии мамлакат ва нобаробарии нархҳо барои дараҷаи якуми занҷири таъминот таъсири сахт мерасонад. [13. С. 31-37.] Дар баробари ин коршиносон сатҳ ва мавқеи баҳисобгирии идоракуниро дар системаи иттилоотии ташкилотҳо ва асосҳои концептуалии сохтани он фаъолон муҳокима мекунанд. Масъалаи такмил додани баҳисобгирии идоракунии хоҷагиҳои қишлоқ дар мақолаи илмӣ баррасӣ карда шудааст.

Адабиёт

1. Абдуллоев, А.А. Сельское хозяйство территориального типа-основа сельскохозяйственного предпринимательства [Текст] / А.А. Абдуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально- экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/10-2 (152). – С. 103-107.
2. Алиева Г.Ш., Алимардонов Т.А. Шоймардонов Х.Қ. Развитие экономической системы региона на качество жизни населения. // Вестник Таджикского национального Университета серия социально-экономических и общественных наук - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/6(144). – С. 78-88.
3. Алимардонов Т.А. Понятие, виды и приёмы построения динамического ряд на конкретном примере экономики Республики Таджикистан// Вестник Таджикского национального Университета серия социально-экономических и общественных наук - Душанбе: «СИНО», 2016. - 2/6(210). - С. 56-58.
4. Алимардонов Т.А. Уровень жизни населения и их совокупный средний доход в Республике Таджикистан (на тадж. яз.)/ Вестник Таджикского национального Университета серия социально-экономических и общественных наук- Душанбе: ТНУ, №6.2018. - С. 56-61.
5. Алимардонов Т.А. Анализ средней заработной платы (на тадж. яз.). Вестник Таджикского национального Университета серия социально-экономических и общественных наук-Душанбе: ТНУ, №5.2018. - С. 38-44.

6. Комилов С.Дж., Алимардонов Т.А. Моделирование параметров качества жизни населения в территориальных образованиях/Вестник Таджикского национального университета №2 - Душанбе, 2020. - С.162-173.
7. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С.354.
8. Курбонов, А.К. Развитие отношения собственности в сельском хозяйстве: монография [Текст]/ А.К. Курбонов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 160 с.
9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020” аз 1 августи соли 2012 №383.
10. Курбонов, А.К. Развитие отношения собственности в сельском хозяйстве: монография [Текст]/ А.К. Курбонов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 160 с.
11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020” аз 1 августи соли 2012 №383.
12. Одинаев, Х.А. Эколого-экономические проблемы развития сельского хозяйства [Текст] / Х.А. Одинаев. – Душанбе: ТГУ, 1997. – 329 с.
13. Одинаев, Ш.Т. Муаммоҳои навоарӣ, сармоягузорӣ ва ҷойгиркунии истеҳсоли соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Т. Одинаев, М.Б. Ниёзов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. – №11. – С. 31-37.
14. Пириев, Дж.С. Региональные проблемы сельскохозяйственного развития Таджикистана [Текст] / Дж.С. Пириев. – М.: МАКС Пресс, 2004. – 231 с.
15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 88 с.
16. Тағоев, Ҷ.Ҳ. Иқтисодиёти кишоварзӣ [Матн] / Ҷ.Ҳ. Тағоев. – Душанбе, 2005. – 273с.

УДК:330.322.14

ҶАНБАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ҚАРЗИҲИ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ВА ЗАРУРИЯТИ ОН

Қувватзода Саидхон - муаллими калони молия ва фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии Дангара. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноҳияи Дангара, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: +992907737878. E-mail: saidhon1992@mail.ru

Норасоии захираҳои пулӣ дар ҳама сохторҳои алоҳидаи иқтисодию ғайрииқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ва доимӣ мебошад, ки ҷиҳати ҳалли он пайваста чораҳои зарурӣ андешида мешавад. Аз ин лиҳоз мавзӯи интиҳомбгардида дар ҳама шароит аз лиҳози илмӣ муҳим ва актуалӣ буда ба он аҳамияти доимӣ дода мешавад. Ба ин хотир муаллиф дар доираи баррасиҳои пайваста кӯшиши намудааст, ки ҷанбаҳои ташаккули низоми қарздиҳиро дар соҳаи кишоварзӣ мавриди баррасӣ қарор дода зарурияти татбиқи онро дар соҳаи кишоварзӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор диҳад. Ҳамзамон бо ин муаллифи мақола нуқтаи назари як қатор олимони дохилию хориҷиро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода пешниҳодҳои ҳадафманд намудааст. Ҳамчунин

нақшаи масъалаҳои ташаққули низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар шакли расм, ки он фарогирии зиёд дорад пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо. Соҳаи кишоварзӣ, низоми қарздиҳӣ, сатҳи ҷудонапазирӣ, ташилотҳои истеҳсоли, меъёри ғоиз, субъектҳои кишоварзӣ, норасоии захираҳо тақрористеҳсол.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ И ЕЕ НЕОБХОДИМОСТЬ

Куватзода Саидхан - старший преподаватель кафедры финансов и банковского дела Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, улица Маркази, 25. Телефон: +992907737878. Электронная почта: saidhon1992@mail.ru

Недостаток денежных ресурсов во всех отдельных экономических и неэкономических структурах является одной из основных и постоянных проблем, для решения которой постоянно принимаются необходимые меры. С этой точки зрения выбранная тема научно важна и актуальна во всех условиях, ей придается непреходящее значение. По этой причине автор в рамках постоянных обзоров попытался обсудить аспекты формирования кредитной системы в аграрном секторе, а также проанализировать и рассмотреть необходимость ее внедрения в аграрном секторе. При этом автор статьи проанализировал и учёл мнения ряда отечественных и зарубежных учёных и высказал адресные предложения. Он также представил план формирования системы сельскохозяйственного кредитования в Республике Таджикистан в виде картины, имеющей большой охват.

Ключевые слова. Аграрный сектор, кредитная система, уровень нераздельности, производственные организации, процентные ставки, субъекты сельского хозяйства, нехватка ресурсов, воспроизводство.

MAIN ASPECTS OF ORGANIZING THE CREDIT SYSTEM IN THE AGRARIAN SECTOR AND ITS NEED

Kuvatzoda Saidkhon - is a senior lecturer at the Department of Finance and Banking at Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Dangara district, Markazi street, 25. Phone: +992907737878. Email: saidhon1992@mail.ru

The lack of financial resources in all individual economic and non-economic structures is one of the main and constant problems, for the solution of which the necessary measures are constantly taken. From this point of view, the chosen topic is scientifically important and relevant in all conditions, it is given lasting significance. For this reason, the author, within the framework of constant reviews, tried to discuss the aspects of forming the credit system in the agricultural sector, as well as analyze and consider the need for its implementation in the agricultural sector. At the same time, the author of the article analyzed and took into account the opinions of a number of domestic and foreign scientists and made targeted proposals. He

also presented a plan for forming the agricultural credit system in the Republic of Tajikistan in the form of a picture that has a large scope.

Key words. *Agricultural sector, credit system, level of inseparability, production organizations, interest rates, agricultural entities, lack of resources, reproduction.*

Соҳаи кишоварзӣ яке аз бахшҳои калидии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта ҳамбастагии он бо дигар бахшҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи ҷудонопазирӣ мебошад. Ташаккул ва заминаҳои густариши ин масъала дар тамоми давлатҳои ҷаҳон авалияти бештар дошта он ба амалисозии ҳадафҳои стратегияи онҳо бастагии зиёд дорад. Дар шароити имрӯза як қатор корхонаву муассисаҳои мавҷуданд, фаъолияти соҳаи кишоварзӣ ва дига зерсохторҳои онро ба монанд: ассотсиатсияҳо ва ҳоҷаҳои деҳқонии коллективӣ, корхонаҳои байнихочагӣ, корхонаҳои иҷоравӣ, корхонаҳои дар асоси кооператив ташкилшуда, инчунин базаи онҳо ва дигар ташкилотҳои истеҳсолӣ, ҳоҷаҳои ёрирасони корхонаю ташкилотҳо пеш мебаранд. Ин зерсохтори пешбарандаи соҳаи кишоварзӣ дар ҳар як кишвар гуногун буда дар он мумкин аст дигар корхонаву муассисаҳо шомил бошанд.

Қайд крдан зарур аст, ки дар ҳама шароит боназардошти баланд будани дараҷаи ҳав ва мумкин сатҳи пасти дарома соҳаи кишоварзӣ ҳамчун соҳаи калидӣ маҳсуб меёбад. Норасоии захираҳои истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва осебпазир будани ин соҳа боиси он мегардад, ки субъектҳои гуногуни соҳаи икишоварзӣ ба сарчашмаҳои иловагии пулӣ эҳтиёҷ пайдо намоянд ва дар аксар маврид ин эҳтиёҷотро тавасути қарзҳои бонкӣ бароварда менамоянд. Дар сатҳи муносибатҳои тиҷоратӣ қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ аз тарафи давлат, бонкҳои давлатӣ, тиҷоратӣ, исломӣ, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва институтҳои молиявии байналхалқӣ таъмин карда мегардад. Агар аз як тараф пешбурди соҳаи кишоварзӣ тавасут қарз ба роҳ монда шавад аз дигар тараф гаронии меъёри фоиз ва дар баъзе маврид номувофиқатии муҳлати қарз боиси шидат гирифтани сатҳи ҳавфҳои соҳаи кишоварзӣ мегардад. Маҳз ҳамин мушкилоту норасоӣҳо дар сатҳи муносибатҳои қарзӣ бо субъектҳои кишоварзӣ боиси он мегардад, ки ҷиҳати рушд ва таъмини суботи ин масъала таҳқиқотҳои назарраси илмӣ анҷом дода шавад. Қайд кардан зарур аст, ки омӯзиши маъхазҳои назариявӣ оид ба нақши қарз, ки одатан он дар адабиётҳои ватанию хориҷӣ ба таври возеҳ оварда шудааст имкон медиҳад, ки дар айни замон ҷиҳати ошкор намудани нақш ва иқтидорӣ қарз дар ҷараёни такрористеҳсолкунӣ равишҳои ягона вучуд надоранд. Баъзе олимони нақши қарзро бо вазифаҳои хоси он алоқаманд медонанд ва онро дар робита ба ҷанбаҳои амалии низоми қарздиҳии субъектҳои иқтисодӣ баён менамоянд.

Қарз додан ба соҳаи кишоварзӣ на ҳамеша хусусиятҳои объективии ин соҳаи иқтисодиётро ба назар мегирад, ки онҳо эҳтиёҷоти иловагиро ба захираҳои қарзӣ, вобастагии истеҳсолкунандаи ҳоҷаи кишлоқро аз шароити табиӣ, мавсимӣ ва дигар омилҳо муайян мекунанд. Инчунин шартҳои конкретӣ дар он ба назар гирифта намешавад, ки аз дифференсиатсияи иқтисодии ташкили соҳаи кишоварзиро дар бар мегирад. Қайд мегардад, ки мутобиқ набудани механизми молиявӣ қарзӣ ба вазъияти воқеии ин соҳаи истеҳсолот бо сабабҳои гуногун барои қисми асосии субъектҳои соҳаи кишоварзӣ дастрас нагардидани захираҳои қарзӣ ва ба ин муносибат норасоии захираҳо барои такрористеҳсоли васеъ боис мегардад. Қисми зиёди қарзҳо ба ширкатҳо ё

корхонаҳои маҳсулоттайёркунӣ ва иҷоравӣ дода шуда, танҳо як қисми ками он бевосита ба субъектҳои соҳаи кишоварзӣ дода мешавад[2].

Вобаста ба зарурият ва талаботҳои соҳаи кишоварзӣ аз тарафи олимон вобаста ба минтақаҳо ҷанбаҳои гуногуни қарздиҳӣ ҷой дорад. Тибқи ақидаи Дмитриев И. В амалияи ҳозираи қарздиҳӣ ба истеҳсолкунандагони хоҷагии кишлоқ аз масъала ва тамоюлҳои зерин вобаста мебошад:

- дар солҳои охир афзоиши сармоягузори қарзӣ, новобаста аз марҳилаи даврагии иқтисодӣ ба мушоҳида мерасад, ки ин ба тамоюли умумии қарздиҳӣ ба бахши ғайримолиявӣ, бахусус дар давраи бӯҳрон, ки дастгирии зиёди давлат ба миён омад, мувофиқат намекунад, таъмин карда шудааст;

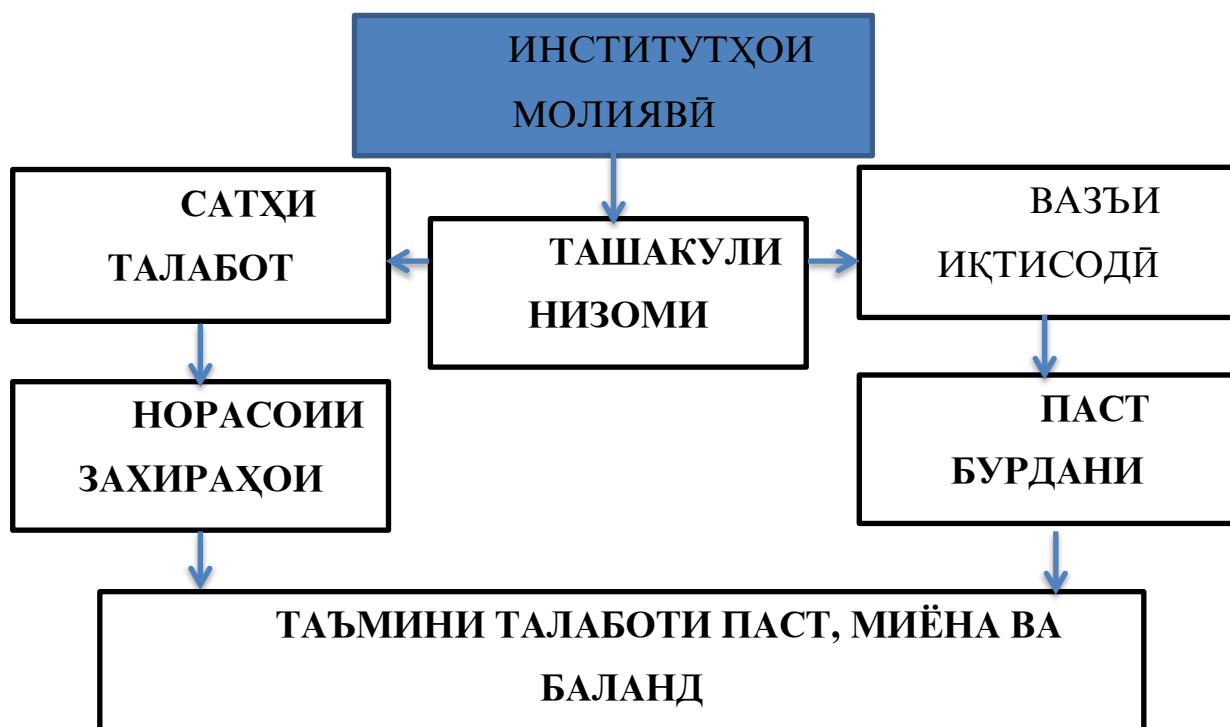
- ҳиссаи сармоягузори қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз соҳаҳои дорои сатҳи баланди қарзгирӣ ба таври назаррас қафо мондаст, ки ин аз ҷолибияти сатҳи пасти қарзгирандагон дар бонкҳои тичоратӣ вобаста аст;

- дар сохтори манбаъҳои сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар соҳаи кишоварзӣ қарзҳои бонкӣ бартарӣ дошта, нақши пешбарандаи худро доро мебошанд. Аммо тамоюлҳои метавон ҳамчун маҳалли коҳиши ҳиссаи маблағҳои худӣ дар доройҳои корхонаҳои кишоварзӣ гардида, афзоиши миқдор ва ҳаҷми зарари хоҷагикорро афзоиш диҳанд;

- тамоюли сатҳи пасти рушди қарзҳои сармоягузори, ки ба бахши кишоварзӣ равона карда шудаанд, идома дорад, ки ба талаботи муқарраршуда ҷавобгӯ нест[3] .

Дар шароити имрӯза ҷанбаҳои ташаккули муносибатҳои қарзӣ хусусияти системавӣ дошта он яз як қатор омилҳо вобаста мебошад ва ин омилҳои боисти тағйир ёфтани сатҳи зарурии муносибатҳо мегардад. Мураккаби ҷараёнҳои қарзӣ сатҳи пасти талаботҳои қарзиро ба мён оварда он метавонад дигар паҳлуҳои манфии низомро ба вучуд овардад. Инфрасохтори низоми қарзӣ дар шароити имрӯза хосиятҳои бисёртарафа дошта он аз амалкардҳои дучониба ва биёрҷониба, ки тамоми меъёрҳои манфиатдорро дар бар мегирад ташаккул ёфтааст.

Вобаста ба пешрабии ҷамъият ва аз як зина ба зинаи дигар гузаштани он муносибатҳои қарзӣ низ ташаккул ёфтаанд ва ин боиси пешрафти тамоми соҳаҳои муҳими иқтисодӣ ва бехтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли мегардад. Таҷриба нишон медиҳад, ки ташаккули заминаҳои қарзиро як қатор масъала муҳиме, ки боиси рушди низоми қарздиҳӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт мегардад ташкил медиҳад. Дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аксар кишварҳои дигар ба андешаи мо масъалаҳои зерин боиси ташкили дурусти низоми қарзӣ мегардад. (нигар расми 1.)

Расми 1. - Масъалаҳои ташаққули низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Соҳаи осебпазире, ки зери таъсири ҳар гуна омилҳо ба таври муқовим қарор дорад ин соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки дар он рушди дигар бахшҳои муҳими иқтисодӣ иқтисодиро дар бар мегирад ва дар ҳолати манфӣ будани нишондиҳандаҳо метавонад рушди дигар муносибатҳоро дар бар мегирад. Болоравии сатҳи талабот аз ҳисоби нарасидани захираҳои қарзӣ ҷиҳати ба қор андохтани омилҳои истеҳсоли боиси он мегардад, ки соҳаи кишоварзӣ ба қарзҳои бонкӣ ё сармогузорӣ эҳтиёҷ пайдо намояд. Ҳамзамон бо ин ба андешаи мо новобаста аз он, ки таваҷҷуҳ ва имтиёзҳои давлат ба соҳаи кишоварзӣ зиёд мегарданд ҳамонро дар ин масъала нақши қарзҳои бонкӣ боназардошти баланд будани меъёри фоизи қарз ва як қатор мушкилотҳои дигар мавҷавеи асосӣ дорад. Ва ҳамин масъала боис мегардад, ки дар атрофи масъалаи мазкур нуқтаи назари олимони соҳа ба таври ғуногун пешниҳод ва мавриди истифода ва қарордод гирад. Ба ҳамин хотир баъзе қарорҳои механизми қарзии бахши кишоварзии иқтисодиётро, аз ҷумла маҷмуи воситаҳои самарабахши истифодаи фондҳои асосӣ ва муомилоти қарзҳои корхонаҳо ҳисобида, сармояи қарзии банкҳо бояд яке аз объектҳои асосии фаъолияти танзими давлат ва муассисаҳои молиявии он гардад. Ба андешаи В. С. Игнатов давлат тавассути тақмили низоми идоракунии давлатию минтақавӣ метавонад заминаи меъёрию ҳуқуқиро ташаққул дода, барои дастрасии ҳамаи намудҳои қарз ба қарзҳои корхонаҳои шаклҳои ғуногун ташкилию ҳуқуқӣ шароити дахлдори ибтидоиро фароҳам оварда ба ташкили ташкилотҳои қарзии махсусгардонидашуда мусоидат намояд[2.62].

Таҷрибаи муносири қарздиҳӣ ба истеҳсолкунандагон маҳсулоҳои кишоварзӣ бо тамоюлҳои зерин хос аст:

– дар солҳои охир афзоиши сармоягузори қарзӣ, новобаста аз марҳилаи даврагии иқтисодӣ ба мушоҳида мерасад, ки ин ба тамоюли умумии қарздиҳӣ ба бахши

ғайримолиявӣ, бахусус дар давраи бўҳрон, ки дастгирии устувори давлат буд, мувофиқат намекунад, таъмин карда шудааст;

– ҳиссаи сармоягузории қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз соҳаҳои дорои сатҳи баланди гардиши қарзӣ ба таври назаррас қафо монда истодааст, ки ин ба ҷолибияти пасти қарзгирандагон барои бонкҳои тичоратӣ вобаста аст;

– дар сохтори манбаъҳои сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар соҳаи кишоварзӣ қарзҳои бонкӣ бартарӣ дошта, нақши пешбарандаи худро идома медиҳанд. Аммо тамоюлҳои маҳаллиро метавон ҳамчун коҳиши ҳиссаи маблағҳои худӣ дар дороиҳои корхонаҳои кишоварзӣ, афзоиши миқдор ва ҳаҷми зарари хоҷагӣ ба назар гирифт;

– тамоюли рушди ночизи сармоягузории қарзӣ, ки ба баҳши кишоварзӣ равона карда шудаанд, идома дорад, ки ба талаботи муқарраршуда ҷавобгӯ нест, вазифаҳои барномаҳои давлатӣ ба амал бароварда мешаванд ва дар солҳои охир, вазъияти молиявии таҷҳизонидани техникаи корхонаҳо, инфраструктураи саноат боиси ба амал омадани низоми қарзӣ гардид[3]

Дар дигар маврид Е. А. Шкарупа қайд қарз додан ба хоҷагии кишлоқ на ҳамеша хусусиятҳои объективии ин соҳаи иқтисодиётро ба назар мегирад, ки онҳо эҳтиёҷоти иловагиро ба захираҳои қарзӣ, вобастагии истехсолкунандагони хоҷагии кишлоқро аз шароити табиӣ, мавсимӣ ва дигар омилҳо муайян мекунанд[2.52].

Дар илова ба ҷанбаҳои дигари таҳқиқот вобаста ба соҳаи кишоварзӣ Л.И. Количев боварӣ дорад, ки нақши қарз дар се шакл амалӣ мешавад:

- аввал, қарз яке аз сарчашмаҳои асосии ташаккули захираҳои асосӣ ва воситаҳои гардон мебошад;

- дуюм, вай гардиши дороиҳои моддӣ ва маблағҳои пулии корхонаҳоро тавассути гирдгардиш метезонад;

- сеюм, қарз ба рушду таҳкими робитаҳои иқтисодии байни шаҳр ва деҳот мусоидат мекунад[5.162]. Қудрати диаргунсозии қарз дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ бештар ба соҳаи кишоварзӣ мансуб буда он аз як қатор омилҳои таъсиррасон иборат мебошад. Илова бар андешаи Л.И.Количев ҷанбаҳои ташкили низоми қарзӣ дар ҳама замон аз пешрафтӣ ё баракс рушди номутавозини соҳаҳои алоҳида аз он ҷумла соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ олимони нақши қарзро дар сатҳи сифатан нав ошкор менамоянд. Аз ҷумла, онҳо бар он ақидаанд, ки таъмини муттасилии гардиши муомилоти сармоя танҳо ҳадафи махсуси қарз нест, балки барои шаклҳои дигари сармоя низ хос аст, ки ба он розӣ нашудан душвор аст[5.274].

Вобаста ба таҳқиқи амиқи нуқтаи назари олимони мазкур ду хусусияти хоси боздорандагӣро тақмили низоми қарзҳои дар соҳаи кишоварзӣ вучуд дорад;

1. Паст будани сатҳи ҳосилнокии соҳаи кишоварзӣ ва баланд будани сатҳи хавҳои табиӣ, минтақавӣ, байниминтақавӣ;

2. Кам будани сатҳи захираҳои қарзии ташкилотҳои қарзӣ, мутобиқ набудани меъёри фоизи қарз ва мӯҳлати пешниҳод ва истифодаи қарз.

Ҳалли тамоми масъалаҳои рушди соҳаи кишоварзӣ ва дастгирии бевоситаи он тавсути сармоягузорӣ ва имтиёздихӣ хусусияти институтсионалӣ дошта даро он бояд пеш аз ҳама нақши давлат, институтҳои қарзӣро морлиавии дохилию байналмилалӣ ва дигар корхонаҳои имконияти иқтисодию молиявидошта мебошад. Илова бар ин ба

андешаи мо дар самти соҳи кишоварзӣ фароҳам воардани муҳити соҳибкорӣ барои ҷоннок кардани дараҷаи коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ ва зиёд кардани давраи ҳаёти онҳо барои расидан ба иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ шартӣ зарурӣ мебошад.

Дар дигар маврид ба андешаи олими тоҷик Ш.Раҳимзода бо ибрози он, ки яке аз роҳҳои дастгирии давлатӣ таъмини дастрасии субъектҳои соҳибкорӣ ба захираҳои молиявӣ, хусусан ба қарзҳои бонкӣ мебошад, қобили дастгирӣ [13.161]. Агар чанде, ки соҳаи кишоварзӣ дар ММД-и кишвар нақши назаррас дорад ҳиссаи он дар натиҷаи ба гардиши саноатӣ даровардани маҳсулотҳои кишоварзӣ бештар мегардад.

Соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар буда, ҳиссаи назарраси маҷмуи маҳсулоти дохилиро дар бар мегирад [8.26]. Аз ин лиҳоз қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ яке аз механизмҳои асосии дастгирии бевоситаи соҳаи кишоварзӣ мебошад. Қарз ҳамчун яке аз манбаъҳои асосии такрористеҳсолкунии воситаҳои асосӣ хизмат карда, ба рушду таҳкими робитаҳои байни шаҳру деҳот мусоидат намуда, ба сарфаҷӯии хароҷоти истеҳсолӣ ва коҳиш додани хароҷот дар истеҳсолот мусоидат мекунад [4.200]. Дастгирии истеҳсолкунандагони суштари кишоварзиро метавон тавассути таҳия ва татбиқи барномаҳои солимгардонии молиявии соҳаи кишоварзӣ ва навсозии истеҳсолоти онҳо сурат гирад ва нақши давлатро дар танзим ва дастгирии низоми қарздиҳии субъектҳои кишоварзӣ пурзӯртар мекунад [2.56]. Ба воситаи ин масъала гуфтани мукин аст, ки тавсути баланд гардидани сатҳи қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ ва коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ сатҳи самараноки дар низоми қарзӣ ва соҳаҳои ба қарз эҳтиёҷдошта баланд мегардад.

Самаранокии қарз дар робита бо арзёбии дараҷаи натиҷаи низоми қарзӣ мантиқан ҳамчун самаранокии низом ё низоми самаранок баррасӣ карда мешавад. О.С. Сухарев низоми самаранокиро ҳамчун самарабахшии синергетикӣ муайян мекунад, ки самаранокии умумии ҳамоҳангии ғайрирасмии унсурҳои гуногуни сохтори низомро тавсиф мекунад. Ҳамин тавр, самаранокии синергетикӣ дар асл роҳи ба назар гирифтани самаранокии умумии низом мебошад, ки аз намудҳои гуногуни самаранок иборат буда, дар сурати ҷамъбаст кардани самарабахшии гуногун ё зиёд кардани онҳо ғайриимкон аст. Муаллиф ду навъи самаранокӣ - ҷудокунӣ ва мутобиқшавиро қайд менамояд. Навъи якум ҷӣ гуна тақсимшавии захираҳо ва аз ҷиҳати иқтисодӣ истифода шуданашонро ифода менамояд, навъи дуюм самаранокии мутобиқсозии зерсистемаҳои гуногунро ба муҳити беруна, хавфҳои фаъолияти иқтисодӣ, майл ба навоарӣ, рушди низоми иқтисодӣ бо мурури замон, фаъолияти он ва ғайраро тавсиф мекунад.

Бояд қайд намуд, ки равандҳои доимотағйирёбандаи омилҳои муайянкунандаи талаботи соҳаи кишоварзӣ ба қарз дар сатҳи гурӯҳи омилҳои сиёсии давлат андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- ❖ коҳиш додани сатҳи хавфҳои дар соҳаи кишоварзибуда, бо роҳи фаъолгардонии бахши давлатӣ;
- ❖ ба таври васеъ аз пардохтҳои андозҳо озод намудани истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ то давраи коркард ва мустаҳкам намудани захираҳои пулиро истеҳсолӣ;
- ❖ дарёфти лоиҳаҳои афзалиятноки молиявии рушди соҳа бо роҳи истифодаи оқилонаи имкониятҳо;

❖ фароҳам овардани шароити фурӯш дар бозор ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва ғ.

❖ ташкили кооперативҳои истеҳсолӣ дар заминаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва бо ин васила, ташкили корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ.

Ҳамзамон, фароҳам овардани шароити макроиктисодӣ, ки суботи иқтисодии ташкилотҳои маблағгузори хурдро тавассути афзоиши нишондиҳандаҳои пардохт ва гардиши маблағҳо, афзоиши сармояи онҳо, беҳтар намудани сандуқи қарзӣ ва рушди робитаҳои уфуқии байни ташкилотҳо таъмин менамояд, зарур аст. Зарур аст, ки потенциали кадрӣ онҳо пурзур карда, омӯзиши чихатҳои асосии пешбурди соҳибкорӣ ва асосҳои фаъолияти кооперативӣ ва микромолиявӣ ташкил карда шавад[6.79]. Ба андешаи мо чихати беҳтар сохтани фазои қарзгирӣ ва рушди босуботи иқтисодӣ ва баромадан аз ҳолатҳои ногувори иқтисодӣ дар шароити имрӯза бояд ба масъалаҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад;

- ба кор андохтани иқтидорҳои нави истеҳсоли кишоварзӣ дар минтақаҳои кишвар аз он ҷумла минтақаҳои дурдаст ва минтақаҳои дорои имкониятҳои рушди соҳаи кишоварзӣ;

- таҳияи мадели шарикӣ давлат дар баҳши кишоварзӣ чихати дастгирии соҳаи кишоварзӣ додани имтиёзҳои соҳавӣ ва кафолат барои дастрасии бештар ба захираҳои қарзии низомӣ бонкӣ;

- ташкили муҳити ҳамгироии байнисоҳавӣ ва такили кооперативҳои истеҳсоли тичоратӣ дар заминаи муттаҳид кардани якҷанд хоҷагии деҳқонӣ;

- тақвияти ҳамкориҳои банисоҳавӣ дар самти боғутокпарварӣ, чорводорӣ, зираткорӣ ва дар заминаи ин коркарди дуҷумдараҷаи маҳсулотҳои кишоварзӣ.

Вобаста ба ин масъалаҳо дуруст арзёби гардидааст, ки сохтори фаъолияти қарздиҳии соҳаи кишоварзиро тадқиқотчиён ба масъалаи муваффақияти бадастовардашуда алоқаманд менамоянд, аммо омӯзиши амиқ барои муайянсозии усули арзёбии он гузаронида нашудааст. Субъектҳои кишоварзии Тоҷикистон дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва дар маҷмӯъ барои рушди иқтисодиёти кишвар нақши калидӣ доранд. Муносибатҳои нави иқтисодӣ, ташкили шаклҳои нави идоракунӣ, инчунин, ихтиёрдорӣ моликият ва рушди муносибатҳои бозаргонӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёти кишвар ба дигаргуниҳои ҷиддӣ оварда расонид.

Ҳамаи ин хусусиятҳо ба зарурати ҷалби маблағҳои қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ ё ташкили захираҳои ҳатмӣ дар дохили соҳа мусоидат менамоянд. Азбаски қисми асосии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои ёрирасони инфиродӣ ташкил медиҳанд, ташкили захираҳои ҳатмӣ бо сабаби мушкilot ва таъсири омилҳои гуногун душвор мебошад. Вобаста ба ин Шкарупа Е.А. қайд менамояд, ки қарзгирӣ ба монанди муносибатҳои қарзӣ, махсусан қарзҳои бонкӣ, манбаи асосии қонеъгардонии эҳтиёҷ ба сармояи асосӣ ё сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки ин яке аз талаботи иқтисодиёти бозорӣ мебошад[11.341].

Хусусияти фарқкунандаи қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ дар кишварҳои хориҷӣ иштироки фаъолонаи давлат дар ташкили ҳалли масъалаҳои таъсиррасонандаи рушди соҳа мебошад. Қарздиҳии имтиёзнок дар мувофиқа бо механизмҳои бозорӣ ва дар асоси

барномаи махсус, ки ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ, пешбурди инноватсия ва ғайра нигаронида шуданд, на танҳо аз ҷониби бонкҳои махсуси соҳаи кишоварзӣ бо иштироки сармояи давлатӣ, балки аз тарафи бонкҳои универсалӣ низ ба роҳ монда шудааст[12.23]. Рушди устувори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ барои ҷумҳурӣ аҳамияти муҳим дорад. Барои ноил шудан ба суръати баланди рушди иқтисодӣ, оптимизатсияи саноат махсусан муҳим аст. Таҳияи стратегияи истифодаи механизмҳои самарабахши ташаккул ва татбиқи афзалиятҳои давлатӣ зарур доништа мешавад[9.26]. Дар айни замон яке аз механизмҳои самаранок, ки дар татбиқи саноатикунони босуръати кишвар ва балан қардани сатҳи ҳосилнокии кишвар нақши асосӣ дорад ин соҳаи кишоварзӣ мебошад ва бопултаъминкунии соҳаи кишоварзӣ бояд ҳадафи асосии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар баробари бонкҳои тичоратӣ, бонкҳои давлатӣ, бонки исломӣ, бонкҳои хориҷӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии дохилию хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ тибқи имконият ва ғоизи муқарраршуда қарз медиҳанд. Рушди соҳи кишоварзӣ дар заминаи маблағҳои қарзӣ дар меҳвари ҳукумати кишвар қарор дошта ҳамасола нисбати рушди босуботи он қарорҳои дахлдор ва санаду барномаҳои соҳавӣ қабул карда мешавад.

Зеро воқеан, баъди гузаштан аз низоми иқтисоди нақшавӣ ба низоми иқтисоди бозорӣ то ғайридавлатикунони моликияти давлатӣ ва тақсими заминҳои киштшаванда ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, зарурати ташаккули заминаҳои ташкили сарчашмаҳои молиявӣ барои ғайри давлатӣ намудани корхонаҳо, истифодаи заминҳои бекорхобидаи ҳосилхез ба миён омад ин соҳа ҳамчун соҳаи муҳим, ки нақши он дар таъмини амнияти озуқаворӣ назаррас мебошад аҳамияти аввалиндараҷа дод. Зеро мувофиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030 иқтисоди ҷаҳон ба марҳилаи афзоиши суст қадам ниҳода истодааст, ки он ба шарикони азими тичоратӣ, иқтисодӣ ва сармоягузори Тоҷикистон таъсири худро мерасонад. Тағйирёбии траекторияи инкишофи онҳо ба амал омада истодааст, ки дар навбати худ мушкилоти навро ба миён оварда, имкониятҳои иловагиро барои рушди минбаъдаи Тоҷикистон фароҳам меоварад. Дар чунин шароит нигоҳ доштани суръати устувори афзоиши иқтисодӣ, таъмини диверсификатсия ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллии вазифаҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад[10.61]. Вобаста татбиқи ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 моро зарур аст, ки ба бахши воқеии иқтисодиёт аз он ҷумла соҳаи саноат ва кишоварзӣ тақия намуда рушди минбаъдаи беруни-иқтисодии худро тақвият диҳем. Илова бар дар шароити имрӯзи хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар масъалаҳои зерин ҳадафи асосӣ бошанд:

- фароҳам овардани шароити боркашонӣ ва ҳамлу нақли маҳсулотҳои кишоварзии беталаф ба бозорҳои кишвар ва берун аз он;
- маблағзӯрӣ ба бунёди коргоҳҳои истеҳсоли нуриҳои минералӣ аз ҳисоби имкониятҳои дохилӣ ва маҳсулотҳои ватанӣ;
- ба ғардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорхобида ва обёрии заминҳои киштшаванда тавасуди ҷалби сармояи арзони дохилию хориҷӣ ва грантҳо;

- баланд кардани ҳосилнокии меҳнат ва тӯлони кардани давраи истеҳсолот аз ҳисоби коркарди маҳсулотҳо ва тағйир додани соҳт ва арзиши он;
- бунёди корконаҳои коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ ва ба маҳсулоти таёр мубадал кардани он ва ғ.

Адабиёт

1. В. С. Игнатов. Развитие сельскохозяйственной кредитной потребительской кооперации как условие повышения эффективности малых форм хозяйствования аграрно- промышленного комплекса. Научный журнал. Финансы и кредит. 23 (455) – 2011. Стр 62
2. Е. А. Шкарупа. Кредитование сельского хозяйства: особенности и проблемы, тенденции развития. Развитие АПК 44 (275) – 2012. Стр 52
3. Дмитриев И. В. Особенности и перспективы развития кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей. М. 2011.
4. Денежное обращение и кредит СССР/колл. авторов под рук. проф. Геращенко В.С.- М.: «Финансы», 1970. -с. 199-200.
5. Деньги, кредит, банки. Учебник под ред. д.э.н., проф. О.И. Лаврушина. -9 изд., стер. - М.: КНОРУС, 2011. - 274 с.
- 6.О.Г. Гужвина. Проблемы становления и развития системы сельскохозяйственной кредитной кооперации. Вестник аграрной науки Дона 2(26) 2014. Стр 79
- 7.Колычев Л.И. Роль кредита в развитии экономики колхозов. Дисс. на соиск.учен. степ. д.э.н. / Л.И.Колычев. - М., 1972. - 162 с.
8. Латипова Г.С. Такмили механизми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ. Дисс.номзади илмҳои иқтисодӣ / Л.Г.Латипова. Душанде 2022 .Саҳ 26.
9. Махшулов С.Қ. Таъсири қарздиҳии бонкӣ ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ / Диссертасияи номзади илмҳои иқтисодӣ . С.Қ. Махшулов. Душанбе 2021. Саҳ 26
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе 2016. Саҳ 61
- 11.Шкарупа Е.А. Зарубежный опыт сельскохозяйственного кредитования; возможности использования в российских условиях/ Е.А. Шкарупа // Экономика: вчера, сегодня, завтра. - 2017. - Том 7. № 5В. - С.340-350.
12. Шариф Раҳимзода, Махшулов С.Қ. Таҷрибаи байналмилалӣ қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ. //Паёми молия ва иқтисод. № 2 (22) 2020. Саҳ 23.
- 13.Ш. Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ. Душанбе «Эр-Граф» 2019. Саҳ 161.

УДК: 336.7

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲО ВА ТАВАКАЛҲОИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

***Шарифзода Гулрухсор Мирзоҳаким** - ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: sharipova@dtmik.tj. Тел.: (+992)553336307*

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар солҳои охир бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташилотҳои қарзии ғайри бонкӣ ба онҳо аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд, ин пеш аз ҳама идоракунии хавфҳои бонкӣ мебошад, ки он ҳамчун масъала муҳим мебошад. Ба ин хотир муаллифон дар мақолаи мазкур масъалаҳои мубрами идоракунии хавфҳои бонкиро

мавриди таҳлил қарор дода як қатор номушаххасиҳоро таҳқиқу баррасӣ намудаанд. Илова бар ин муаллифон дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии хавфҳои бонкиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода ба натиҷаҳои назаррас дар ин самт ноил гардидаанд. Ҳамчунин иброз доштан зарур аст, ки наири мақолаи мазкур метавонад ба пешрафти таҳқиқи илмӣ мо ҳамчун асос мусоидат намояд.

Калидвожаҳо. Назарияи идоракунии хавфҳо, таъсири манфӣ, фарогирии хавф, бозори бонкӣ, бозори пулу қарз, захираҳои худдӣ, захираҳои пулӣ, идоракунии хавфҳо, амнияти иқтисодӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БАНКОВСКОГО РИСКА И УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Шарифзода Гулрухсор Мирзохаким - ассистент кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, Тел.: (+992)553336307. E-mail: sharipova@dtmik.tj

Одним из основных вопросов, которому в последние годы коммерческие банки и другие небанковские кредитные организации уделяют приоритетное внимание, является управление банковскими рисками, что является важным вопросом. Поэтому в данной статье авторы проанализировали актуальные вопросы управления банковскими рисками, а также исследовали и обсудили ряд особенностей. Помимо этого, авторы в данной статье проанализировали и рассмотрели теоретические основы банковских рисков и добились значительных результатов в этом направлении. Необходимо также констатировать, что публикация данной статьи может способствовать прогрессу наших научных исследований в качестве основы.

Ключевые слова. Теория управления рисками, негативное влияние, покрытие рисков, банковский рынок, денежно-кредитный рынок, собственные ресурсы, денежные ресурсы, управление рисками, экономическая безопасность.

THEORETICAL BASIS OF BANKING RISK AND RISK MANAGEMENT IN MODERN CONDITIONS

Sharifzoda Gulrukhsor Mirzokhakim - Assistant of the Department of Banking, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. E-mail: sharipova@dtmik.tj. Tel: (+992)553336307

One of the main issues that commercial banks and other non-bank credit institutions have been paying priority attention to in recent years is banking risk management, which is an important issue. Therefore, in this article, the authors analyzed the current issues of banking risk management, and also studied and discussed a number of features. In addition, the authors in this article analyzed and considered the theoretical foundations of banking risks and achieved significant results in this direction. It should also be noted that the publication of this article can contribute to the progress of our scientific research as a basis.

Keywords. Risk management theory, negative impact, risk coverage, banking market, monetary market, own resources, monetary resources, risk management, economic security.

Аз давраи ҷамоаи ғайриҷамъиятӣ то ба имрӯз дар баробари бавучудии ва густариши соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа, махсусан иқтисодӣ ва дигар унсурҳои ба он зарур хавфҳо низ ба вуҷуд омадаанд, ки ба таври муқаррарӣ дар дараҷаи эҳтимолӣ ва доими ҳамчун самту соҳаҳои таҳдид менамоянд. Амсилаҳои бавучудии хавфҳо таърихи қадима дошта асосан он аз давраи пайдоиши одам, оила, қабила ва ҷамъияту давлатҳо ба вуҷуд омада дар ҳар шарит ва соҳа шакли худро дигаргун карда таъсири манфии худро мерасонад. Новобаста аз он, ки ҷанбаҳои фароғии хавф аз рӯи соҳаҳо ва сиёсатҳо гуногун ва беохир мебошад, моро зарур аст, ки таҳқиқ ва баррасии ин масъаларо аз нуқтаи назари масоили иқтисодӣ ва бонкӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор диҳем.

Ҳоло он ки масоили масъурият дар сатҳ ва зинаҳои гуногун олимони ва коршиносони мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додаанд. Таҷрибаи ҷаҳони аз давраи эътироф шудани иқтисодӣ ҳамчун илм хавфҳои молиявӣ бонкӣ ва иқтисодӣ дар муқоиса ба дигар соҳаҳои фаъолият аз ҳама бештар ба назар мерасанд. Махсусан соҳаи иқтисодӣ ва муносибатҳои пулӣ дар сатҳи фароғии афзорҳои пулӣ қарзӣ дар баробари муҳим ва зарур будани махсусан соҳаи осебпазир ҷомеа низ, ки бо тамоми соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа ҳамбастагӣ доранд махсус мебошад. Албатта бозори бонкӣ, бозори пулӣ қарз дар сатҳи муносибатҳои ҷаҳонӣ беохир буда ба худ хавфҳо ва шокҳои гуногунро қабул мекунан ва ин бозорҳои бидуни хавф ва таъсирҳои хавфӣ тасаввур кардан ғайриимкон мебошад.

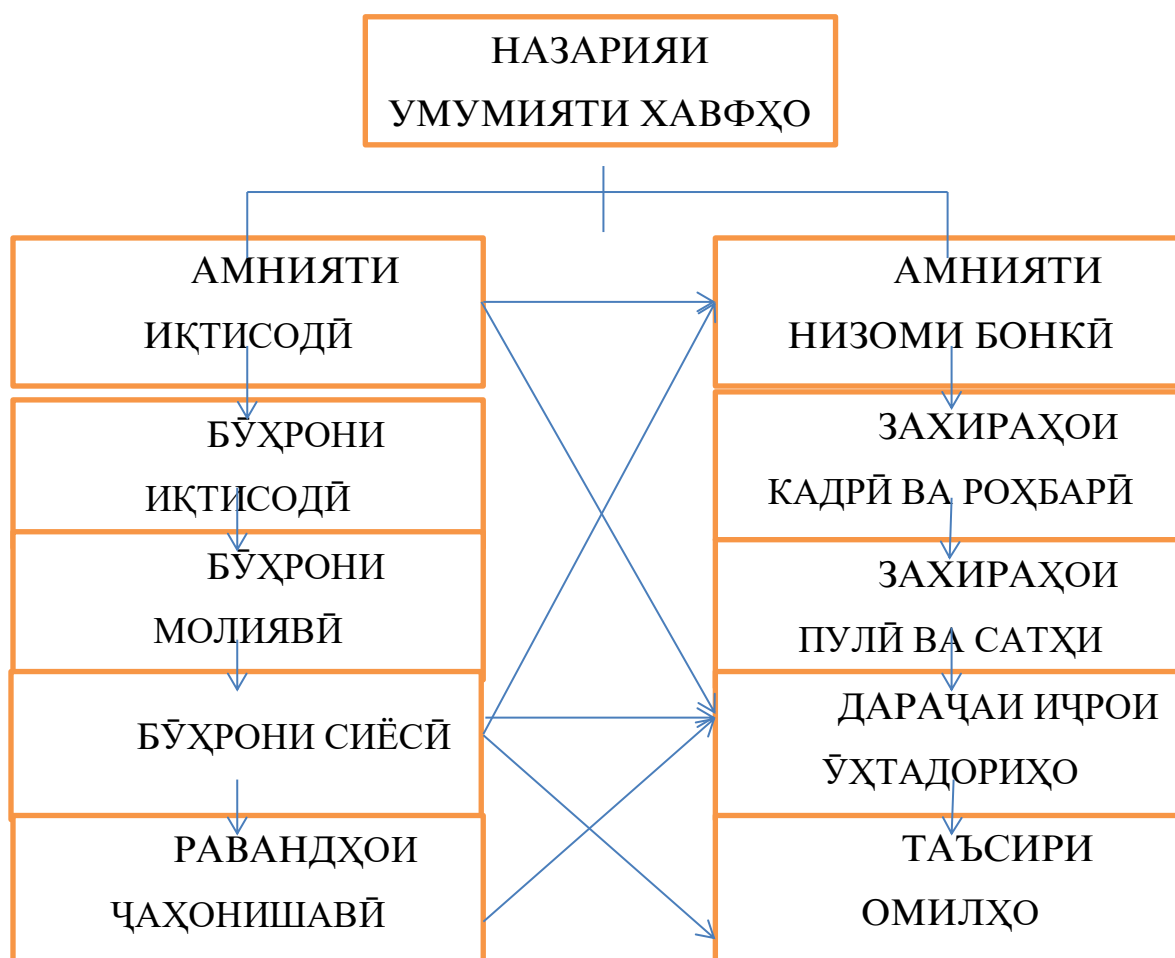
Амсилаҳои бавучуд омадани хавфҳо дар таркиби иқтисодӣ ва низоми бонкӣ бо роҳи сабабҳои гуногун ба вуҷуд меоянд. Илова бар ин дар сатҳи амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ хавфҳои гуногун ҳама дар ҳақиқат ва ягон амалӣ нест, ки он аз хавф берун бошад. Дар самти ба вуҷуд омадани хавф ё зара аз аксар маврид таърихи одамон ё гурӯҳҳои манфиатдор ва одамон ё гурӯҳҳои зарардида ё ба хавф мувоҷеҳ ҳама дар ҳақиқат. Чӣ давре, ки олимони Тоҷик Н.Ашуров иброз мекунанд “аз хатар роҳи гузешт нест ва хатарро идора намудан муҳим аст”.

Дар иловаи андешаҳои Н.Ашуров ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар ҳама шароит идораи хатар ба маънои пешгирӣ намудани хатар аст, зеро аз рӯйи хусусиятҳои қаноатгирӣ аз хатар таърихи муносибати дар ягон ҳолат вуҷуд дошта наметавонад. Хатаре, ки қаблан вуҷуд дора идоракунии он дар ҳама шароит муҳим ва зарурӣ мебошад.

Маълум аст, ки дар сатҳи низоми бонкӣ хавфро аз нуқтаи назари умумӣ ё таркибӣ вобаста ба самтҳои фаъолият таърифи даромад ба таври қисман ё пурраро дар назар доранд. Дар фаъолияти бонкҳо натиҷаи хатарро дар даромади қаблӣ ва зари он ҳис намудан мумкин аст. Дар таҷрибаи фаъолияти бонкҳо хатар ҳамчун ҳодисаи эҳтимолӣ ва қаблан пешбинишуда наметавонад тамоми самтҳои фаъолият ва нишондиҳандаҳои муҳими бонкӣ: захираҳои пулӣ, захираҳои ҳудудӣ, сатҳидаромадҳои бонкҳо дар сатҳи хароҷоти онҳо баланд гардонад. Дар баробари муҳим ва мураккабу осебпазир будани фаъолияти бонкҳо шаклҳои хатар низ вобаста ба амалиёт ва мақоли фароғии доираи фаъолияти бонк гуногун мебошанд. Дар сатҳи таҳқиқотҳои илмӣ барои арзёбии дурусти хавфҳои бонкӣ онҳоро асосан дар бозори бонкӣ ва бозорҳои дигаре, ки бевосита

гардиши воситаҳои пулӣ дар он сурат мегирад онҳоро ба ктегорияҳои сатҳи бухитӣ ва берунимухитӣ, гурӯҳхӣ, зергӯрӯхӣ, маҷмӯӣ ва таркиби тақсим ва арзёбӣ намудан мувофиқи мақсад мебошад. Дар сатҳи муносибатҳои илмӣ вобаста ба идоракунии ё ба ҳодихии хавф ба андешаи мо тибқи таҳқиқи олимони класи ва дохилию хориҷӣ ду назаря вучуд дорад.

Тарафдорони назарияи якум идоракунии хавфҳоро аз нуктаи назари таъмини амнияти иқтисодӣ мавриди таҳқиқ ва баҳодихӣ қарор медиҳанд. Тарафдорони назарияи дуюм бошад идоракунии хавфҳо ё амнияти низоми бонкиро ба таври конкретӣ мавриди таҳлил ва баррас қарор додаанд, маҷмӯан ҳадафҳои ягона ва методдологҳои гуногун дар ин самт ҷой дорад. Ва дар ин замина таҳқи ва баррасии нуктаи назари олимнро дар равияҳои гуногун баъд аз шарҳи расми 1. мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Расми 1. Дараҷаи вобастагии ва баҳодихии сатҳи хавфҳо

Сарчашма. Аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Қайд кардан зар аст, ки дар сатҳи муносибатҳои илмӣ ҳамеша тамоюлҳои ба ҳам монанд ва ба ҳам мухолифро дар ҳама соҳаҳо ва сохторҳои фаъолият мушоҳида кардан мумкин аст. Дар арзёби ва баҳодихии хавфҳо гуфтан мумкин аст, ки ду назаря ба ҳам монанд ба монанди таъминиамнияти иқтисодӣ, ки хусусияти умӯӣ доранд ва таъмини амнияти низоми бонкӣ, ки хусусияти таркибӣ дошта пурра ба хавфҳои нзоми бонкӣ хос мебошад. Амнияти иқтисодӣ ин ҳолатест, ки дар он таъсири омилҳои манфии зиёд ба

фалаҷ гаронидами тамоми самтҳои муҳими иқтисодӣ оварда меқрасонад. Амнияти низоми бонкӣ бошад дар он осебпазир гардидани тамоми низоми бонкӣ бо дараҷаи манфии нишондиҳандаҳои ин низом бараъало эҳсос мегардад.

Қайд кардан зарур аст, ки чараёни баҳодиҳии масъала дар ҳама шароит аз ду нуктаи назар баум аз нуктаи назари расонидани таъсири манфӣ. Дуюм аз нуктаи назари самаранок идора кардани завф ва таъсирии манфии он ба самту соҳаҳо баҳо дода мешавад. Илова бар ин гуфтан муҳим аст, ки сатҳи ҳамбастагии таъмини амнияти низоми бонкӣ ба амнияти иқтисодӣ бисёр зич буда онҳо ба якдигар таъсири мутақобила доранд.

Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки дар таҳқиқ ва арзёбии амнияти иқтисоди баррасии он танҳо дар доираи нигоҳ доштани ҷанбаҳои мусбати ҳаёти ҷомеа тафсир карда шудааст. Дар як вақт вобаста ба ин масъала Л.И. Абалкин чунин қайд менамояд, ки “амнияти иқтисодӣ – ин маҷмӯи шарту омилҳои мебошанд, ки соҳибиистикололии иқтисодиёти миллий, муътадилӣ ва устувории он, қобилияти муосиршавӣ ва мукамалшавии онро таъмин менамоянд[1.125]”. Ин андеша маъноӣ дар сатҳи мусбат нигоҳ доштани ҳамаи мувозинатҳои, ки барои ҷамъият муҳим ва зарур мебошанд ифода ёфтааст.

Дар дигар маврид ба таври дақиқтар масоили мубрами амнияти иқтисодиро дар сатҳ ва сифати дигар олим ва иқтисодчӣ Сенчагов В.К. аз рӯи воқеият ва сатҳи фарогирӣ амнияти иқтисодиро ба таврихудо чунин шарҳ додаат .. “амнияти иқтисодӣ ин ҳолати иқтисодиёт ва институтҳои ҳокимият мебошад, ки дар он ҳимояи қафолатдодашуда даар байни манфиатҳои миллий, иҷтимоӣ будани сиёсати давлат, нерӯи мудофиавии қофӣ, ҳатто дар шароити номусоиди чараёнгирии равандҳои дохиливу беруна, таъмин мегардад[11].” Дар илова суханҳои Сенчагов В.К. бояд иброз дошт, ки дар арзёби ва тафсири масъалаи мазкур муаллиф ба сатҳи таъсири мафии амнияти иқтисодӣ ба тамоми соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа тақия намудааст, ки аз рӯи гуруҳбандии масъала ба қисмати дуҷуми тафсири амнияти иқтисодӣ тақия намудааст.

Бояд иброз дошт, ки дар тафси ва баёни масъалаи мазкур нуктаи назари олимони тоҷик низ муҳим ва нисат ба андешаи аксар олимони хориҷи кишвар васеъ ва фарогир ба замони муосир мебошад, ки пайравӣ ва тақия ба тафсирии ягонагии шарҳи ин масъала вазифаи таҳқиқотҳои илмӣ мо мебошад. Дар сатҳи илмӣ тоҷик вобаста ба тафсир ва арзёбии масъалаҳои мубрами амнияти иқтисодӣ олимони тоҷик Раҳимов Р.К. тафсири амнияти иқтисодиро вобаста ба ҷанбаҳои фарогир ва фарохтар байн намудааст. Тибқи назари Раҳимов Р.К “амнияти иқтисодӣ дар ҳолати қушод будани иқтисодиёти Тоҷикистон ин ба ҳадди аққали поёнӣ расонидани таъсири омилҳои манфии беруна ба иқтисодиёти миллий дар шароити ҳамгирӣ ба хоҷагии ҷаҳонӣ ва низомҳои ҳамгироии минтақавӣ, нигоҳ доштани суботи иҷтимоию иқтисодӣ, фаъолияти босамари ҳамаи бахшҳои хоҷагии миллий, ягонагии ҳудуди дохилииқтисодӣ, бо мақсади баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишвар ба ҳисоб меравад” .

Ҷи тавре, ки қайд намудем тафсири амнияти иқтисоди аз дигоҳи олимони аз ду нуктаи назар яъне аз нуктаи назари омилҳои манфӣ ва аз нуктаи назари омилҳои мусбат. Дар ин замина иброз доштан зарур аст, ки тафсири амнияти иқтисоди аз нуктаи назари таъсири омилҳои манфӣ фасоҳат ва дурустии баёни масъаларо ба дурустии инъикос карда метавонад. Албатт ин дурустиро дар тафсири олимони тоҷик ақлдемик Раҳимов Р.К

мушоҳида кардан мумкин аст. Зеро тафсири у ҳамаи он омилҳои манфие, ки дар ҳошияи арзёбии масъала бояд ҷой дошта бошад инъикос ёфтаанд, илова бар ин амнияти иқтисоди аз нуқтаи назари таъсири омилҳои манфӣ низ оварда шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки тафсири ин масъала аксар маврид дар таҳқиқи олимони хориҷи ба таври маҳдуд ва нурушан баён шудааст. Маслан Д.В.Гордиенко амнияти иқтисодиро ... “тавсифи асосии низоми иқтисодӣ, ки қобилияти онро дар самти нигоҳ доштани шароити мақбули зиндагии аҳоли, таъмини устувори инкишофи иқтисоди миллӣ бо захираҳо, ҳамзамон амалишавии пайдарпайи манфиатҳои миллии давлатӣ нигоҳ дошта метавонадх [3.264]” баён намудааст, ки мувофиқи фарогири шарҳи маҳдудтарро доро мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидори масъалаи амнияти иқтисодиро дар рисолаи илмӣ худ Сафаров Қ.С. чунин баён намудааст, ки “амнияти иқтисодӣ – ин як категорияи таҷзияшудае мебошад, ки ба таври зич бо мафҳумҳои мустақилияти иқтисодӣ ва вобастагии иқтисодӣ, босуботӣ ва осебпазирӣ, фишори иқтисодӣ, шантаж, маҷбурсозӣ ва тазйиқ, истиқлолияти иқтисодӣ ва амсоли он алоқаманд аст[7.16].”

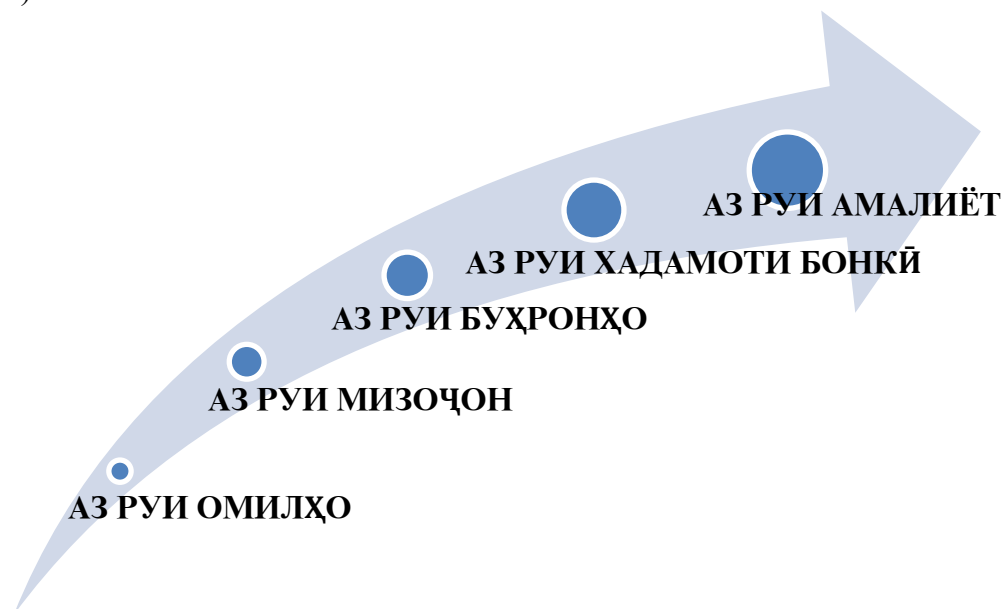
Ёдовар шуда ба маврид аст, ки баъзе тавсирҳои зикргардида хусусияти дутарафа дошта дар маъни масъала ҳам ҷанбаҳои мусбат ва ҳам ҷанбаҳои манфии онро матраҳ намудаанд, ки дар кушодани шарҳи масъала мувофиқ мебошад. Нловобаста аз он, ки амнияти иқтисодӣ бо амнияти низоми бонкӣ алоқамандии зич доран, таркибан арзёбии масъалаҳо дар дараҷаи микро сат ва макро сатҳ гуногун мебошанд.

Албатта ба анедешаи мо дар шароити имрӯза арзёбии амнияти иқтисодӣ ҳангоми баҳодихӣ аз рӯи равандҳои макро сатҳи баҳо дода мешавад, ки мувофиқи овраҳои ҷадвали 1.1. мебошад. Масоили мубрами амнияти низоми бонкӣ бошад аз рӯи баҳодихии микро сатҳ ба роҳи дода мешавад, ки ин масъала як қатор нозуқиҳои димгрро дар худ таҷассум менамояд. Дар шароити иқтисоди хурди кушод равандҳои микро сатҳи таъсири манфии бештар доранд ва чунин равандҳо агар ба таври давомдор идома пайдо намоянд метавонанд ба омилҳои макросатҳи мубадал гардида як қатор мушкилотҳоро ба миён оваранд.

Айни замон яке аз масъалаҳои асосие, ки тавастути дигар омилҳо метавонад ба амнияти иқтисодии кишвар таъсири манфӣ расонад ин албатта хавфҳои молиявӣ ва низомӣ мебошанд, ки ба таври афзоянда дар ҷамъият ҷой доранд. Илова бар ин гуфтан мумкин аст, ки дар сатҳи бӯҳронҳои молиявӣ аз ҳама низомҳои осебпазир, ки бевосита ба ҷараёнҳои пулию қарзӣ машғул мебошад ин низоми бонкӣ мебошад ва аз ҳама бештар ба хавфҳо мувоҷеҳ мегард. Бинобар ин ин дар баробари амнияти иқтисодӣ таҳқиқи амнияти низоми бонкӣ, ки дар худ хавфҳои зиёдро дар бар мегирад таҳқиқот анҷом додан мувофиқи мақсад мебошад. Баъзе олимони бар он назаранд, ки амнияти иқтисодии бонкҳо ин қобилияти онҳо дар муқовимат ба таъсири қувваҳои зараровар дар бозори молиявӣ ва таъмини ҳолати ногувор дар муборизаи рақобатӣ байни бизнеси бонкӣ шарҳ медиҳанд[8.16]. Ба андешаи мо дар чунин сатҳи баҳо додани хавфҳо дар доираи амнияти низоми бонкӣ баррасии масъаларо ба таври мукамал инъикос карда наметавонад.

Бояд иброз дошт, ки дар ҷамъият таҳқиқи бавучудоии хавфҳо дар сатҳи хавфҳои дохилӣ ва берунӣ дар як муҳити кушод вобаста ба амсилаҳои таъсирбахшӣ ва дараҷаи хатарнокӣ гурӯҳбандӣ гардида мавриди таҳқиқ қарор мегиранд.

Қайд кардан зарур аст. Ки амсилаҳои бавучуд омадани хавфҳо аз рӯи як қатор меъёрҳо ва омилҳо гурӯҳбандӣ карда меванд ва сатҳи баҳодиҳии ва тасиррасонии онҳо низ дар заминаи ин меъёрҳои мувофиқи мақсад мебошад. Бино бар ин таҳияи ҷадвали мансубияти бавучудоии хавфҳо дар ҳама шароит мувофиқи мақсад мебошад. (нигар расми 2)

**Расми 2. Занҷираи баҳодиҳӣ ва бавучудоии хавфҳо дар низоми бонкӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф.**

Қайд кардан зарур аст, ки хавфҳои бонкӣ ва дар умум хавфҳои иқтисодӣ ба монанди занҷир ба ҳам пайваست буда яке ба дигар пайваст мебошад ва ҳангоми ягон ҳодисаи хавфнок онҳо ба якдигар таъсир мерасонанд. Илова бар ин ҳангоми арзёбӣ ва баҳодиҳии хавфҳо моро зарур аст, ки ба як гурӯҳи омилҳои хатарафзо таъя намуда дар натиҷа таъсиримутақобилаи хавфҳоро муаян ва идораи босамари онҳоро таъмин карда тавонем. Вобаста ба таъсири омилҳо арзёбии хавф хусусияти беруниқтисодӣ дошта он асосан ба фазои кушоди иқтисодии таъсири хавфҳо хос мебошад, ки ин омилҳо ба омилҳои дохилӣ ва берунӣ хос мебоша.

Арзёбии омилҳои баҳодиҳии хавфҳо васеъ буда он аз як қатор меъёрҳои муаян иборат мебошад ва ин имконияти самаранок идора кардани хавфҳоро дар шароити имконпазир мегардонад. Дар сатҳи арзёбии хавфҳо вобаста ба мизоҷон низ доираи идоракунии хавфҳо васеъ буда он аз гурӯҳи мизоҷон, ки мумкин заминаи бавучудоии хавф ва мувафакиятҳои бонк мегарданд иборат мебошад. Албатта мизоҷ ба мизоҷони муваққатӣ ва доимӣ, инчунин ба мизоҷони хурд ва бузург тақсим мешаваанд, ки ин масъалаа боиси баҳо диҳи дурусти хавфҳо вобаста ба миқдор ва то кадом андоза мушилофар гардидани хавфҳо мегардад. Албатта дар сатҳи идоракунии хавфҳо ва бавучуд омадани хавфҳо аз ҳисоби таъсири омилҳои субъективӣ мушкilotҳои зид низ ҷой дорад, ки идоракунии он дар ин самт мувофиқи мақсад мебошад.

Албатта сатҳи баҳлодиҳии хавфҳо вобаста ба фаъолияти бонкҳо гуногун мебошад, ва дараҷаи хавф низ вобаста ба сохти ва мақоми ҳуқуқии бонк ё ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ ғайрибонкӣ гуногун мебошад. Новобаста аз онҳо, ки дар сатҳи низоми бонкӣ

хавфҳо ба таври доими вучуд доранд лекин дараҷаи таъсири онҳо вобаста ба иқтидор ва дигар имкониятҳои бонк гуногун мебошад. Яъне гуфтан зарур аст, ки агар чанде, ки бонкҳо аксаран дар шакли бонкҳои универсалӣ амал менамоянд, лекин шиддати таъсири онҳо вобаста ба мақоми ҳуқуқии бонк гуногун мебошад ва ин масъаларо ҳамчун аёният дар бобҳои дигари таҳқиқот вобаста ба нишондиҳандаҳо ва дигар меъёрҳои ба факту рақамҳо алоқаманд исбот менамоем.

Новобаста аз он, ки як қатор олимони амнияти иқтисодии бонкҳо олимони қобилияти онҳоро дар муқовимат ба таъсири қувваҳои зараровар дар бозори молиявӣ ва таъмини ҳолати ногувор дар муборизаи рақобатӣ байни бизнеси бонкӣ шарҳ медиҳанд[2]. Ҳамоно дар сатҳи сатҳи хавфҳо ва идораи босамари онҳо, ки ба амнияти низоми бонкӣ то ҷи андоза таъсир мерасонад ва дараҷи ин таъсир ҷи қадарро ташкил медиҳад таст ёфтан душвор мебошад. Аз ин хотир таҳқиқи бештари нуқтаи назари олимони дохилию хориҷӣ зарурияти бешари ин чараёнро тақозо менамояд. Аз нуқтаи назари олими рус О.И.Лаврушин “ дар фаъолияти субъектҳои гуногуни иқтисодӣ айнаи замон намудҳои гуногуни хавфҳо таъсир мерасонанд, ки асоситарини онҳо хавфҳои қарзӣ маҳсуб меёбад, ки он ба гурӯҳи хавфҳои молиявӣ алоқаманд мебошад ва ҷун маъмул ташкилотҳои қарзӣ дар фаъолияти худ бо намудҳои гуногуни хавфҳо дучор гардида таъсир ва дараҷаи баланди он яке аз муаммоҳои ҳалталаби низоми бонкии мамлакат ба ҳисоб меравад[4.64].

Дар дигар маврид тибқи андешаи Воеводская П.О. амали хавфҳои бонкӣ бо ҳислатҳои рефлексивӣ, мавсимӣ, сатҳӣ, масофавӣ алоқаманд аст, ки тарафи объективӣ ва субъективӣ онро инъикос менамояд[2.117]. Дар ин маврид амалқардҳои ҳар як бонк барои идораи босамари ин ҷаран, ки безарар ё бар зарари ҳадди камтарин бояд таъминқарда шавад муҳим ва зарур мебошад.

Дар ҳамин замин дар асари худ Қ.С. Сафаров ҷунин қайд менамояд, ки хавфи бонкӣ ин “эҳтимолияти гирифтани зарар ё дар сатҳи зарурӣ нагирифтани ғоида аз ҷониби бонк ҳангоми интиҳоби вариантҳои гуногуни ба ғуруш баровардани маҳсулот ва хизматрасонии бонкӣ бо назардошти омили афзояндаи номуайяний ҳамчун хавфи бонкӣ фаҳмида мешавад[7.34]”. Новобаста аз он, ки тафсириҳои гуногунии хавф дар шакл ва сохтҳои гуногун пешниҳод шудаанд ҳоло ҳам вобаста ба талаботҳо ва шароитҳои имрӯза дар ин масъала новасоӣ ва кмбудихи тафсири мукаммали хавф вобаста ба таъсири раванҳои ҷаҳонишавӣ ҷой дорад.

Дар мавриди дигар Н.Ашуро ба масъалаи самаранок идора намудани хавфҳо тақия намуда ҷунин иброз медорад, ки “идораи самаранокӣ сатҳи хавф бояд ҷанд муаммоҳоро аз омӯхтани хавф то муайян намудани маблағи онро дар бар бигирад. Сатҳи хавф бо ин ё он ҳодисаҳое, ки дар атрофи бонкҳо мебошанд ва доимо тағйир меёбанд вобастагии зиёд дорад. Ин ҳолат бонкро водор менамояд, ки доимо мавқеи худро дар бозори бонкӣ муайян намуда, хавфҳоро арзёбӣ ва муносибати худро бо муштариён беҳтар қунад, инҷунин сиёсати худро дар идора қардани хавф тақмил диҳад”[2.7]. Дар ҳаминҷо вобаста ба ин масъала дуруст қайд гардидааст, ки муфлисшавии як бонки нисбатан бузург, на танҳо ба низоми бонкии дохили ва иқтисодиёти мамлакат, балки ба иқтисоди дигар мамлакатҳо бе таъсир намеронад. Аз инрӯ, масъалаи босубот ва устувор фаъолият намудани низоми бонкӣ, бояд дар маркази диққати Ҳукумати мамлакат ва

тамоми чамъият бошад [6.7]. Ба ин хотир ба таври ҳаруза зарурият пеш меояд, ки сатҳи бавучудоии хавфҳо дуруст таҳқиқ гардида дараҷаи таъсири он муаян ва сатҳи идоракунии он самаранок карда шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар таҳқиқи дурусти муансозии хавф ба назар гирифтани ҷанбаҳои васеъ бисёр муҳим ва зарурӣ мебошад. Зеро аксар тафтиҳҳо, ки сатҳи хавфро бояд муаян намоянд бисёр маҳдуд ва яктараф мебошанд. Ба ҳамин мисол А.И. Архипов дар фарҳанги иқтисодӣ таҳрири хавф ҳамчун “эҳтимолияти сар задани зарар дар фаъолият ва амалиёт” таъриф дода шудааст,[11] ки чунин таъриф дар шароити имрӯз маҳдуд ва номуаян мебошад. Ба ҳамин монанд дар таҳқиқоти А.В.Смирнов “хавф ҳамчун эҳтимолияти ба вуқӯъ пайвастании ягон ҳодиса ё оқибати нохуш мебошад, ки ба хисороти мустақим ё зарари бавосита оварда мерасонад” шарҳ дода мешавад[10]. Гуфтан зарур аст, ки дар шароити имрӯз ҳоҷагидорӣ хавф на танҳо ҳодиса балки он воқеиятест, ки метавонад аз ҳам самт ва соҳа бонкро маҷбур ба зарар دیدан ё муфлис гардидан водор намояд. Аз ин лиҳоз дар шакли васеъ баҳо додани хавф вобаста ба сарчашмаҳои пайдоиши он идоракунии онро низ осон ва содда мегардаонад.

Ба андешаи мо дар таҷриба хатар ин ҳодисаи ноаёнест, ки ҳангоми бавучуд омаданаи бонк даромади пешбинишудаи ҳудуд аз даст медиҳад. Ба ҳамин монанд П.Роуз бошад барои бонкдор хавфро ҳамчун “номуайяний, ки бо ҳодисаи муайян алоқаманд аст” таъриф додааст[9.734] ва чунин таъриф мувофиқи талаботҳои мавҷуд ҳамчун ҳодисаи ноён ва дигар масоили бо ин вобастаро дар бар мегирад. Дар ҳолати ин иброзот ва ҷанбаҳои мукамалнамоии масъала ба монанд шарҳи хавфи бонкӣ ё соҳибкори олимони мактабҳои гуногун шарҳ додаанд, ки бештари онҳо бо “эҳтимолият”, “номуайяний” ва “зарар” онро шабеҳ додаанд.

Инчунин бояд қайд намуд, ки дар адабиёти иқтисодӣ хавфи бонкӣ бо нагирифтани ғоидаи имконнок низ алоқамандӣ дорад, ки аз низоми идоракунии хавфҳо вобастагӣ дорад[10]. Ҳамзамон хавфи бонкӣ аз таҳдид фарқ мекунад, чунки яқин мафҳум бо фаъолияти қонунии тижорати бонк ва амалиёти он алоқамандӣ дошта, мафҳуми “таҳдид” дар фаъолияти зиддиинсонӣ ва ғайриқонуний шарҳ меёбад.

Ба ҳамин монанд Хозиянова К.О. чунин андеша дорад, ки “мафҳуми хавф номуайянийҳое, ки фаъолияти ҳамарузаи моро ихота кардаанд ва натиҷаҳои он, ба монанди зарарбинӣ, осебпазирӣ, ҳароҷоти иловагӣ ва барзиёд, ё ин ки баръакс дар ҳолати интиҳоби усулҳои алтернативӣ даромади иловагӣ ва ғоидаи пешбинишуда ғайриқонуниро мешавад [12.25]. Қайд кардан зарур аст, ки хавф дар нафбатҳои аввал ҳамчун номуайяний таъриф карда шавад дар марҳалаи дигар ҳамчун ҳодиса метавонад дар сурати ҳуруҷи баракс таъсири ҳудуд дахшатовар созад.

Бояд иброз намуд, ки асосҳои назариявии арзёбӣ ва омӯзиши хавф ҳамчун ҳодисаи ҳосияти иқтисодидошта, мо мақсадҳо ва ҷанбаҳои таҷрибаи идоракунии хавфҳо дар намунаҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ ҳам дар бахши воқеӣ ва ҳам дар бахши молиявӣ асосан ба қорҳои таҳқиқотчиёни хориҷӣ ва баъдан дар заминаи мушкилофар ё осебпазир гардидани низоми бонкӣ Тоҷикистон таҳқиқотчиёни дохилӣ низ асос ёфтааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқи масоили илмӣ вобаста ба хавфҳо баъд аз солҳои 1991 тобиши дигар гирифта таҳлили амиқу дақиқи хавфҳо ва идораи босмари онҳо аҳамияти тозаро касб намуд. Қайд кардан зарур аст, ки инкишофи назарияи хавф хеле

хоксор ҳолоҳам ба назар хоксор ва маҳдуд намојд ҳам то ин давраи таъсири мавҷудияти низоми маъмурию фармондиҳии иқтисодиёт ё то ине дам иқтисоди планӣ ва низоми мутамарказонидашудаи иқтисодиёт буд. Олимони шуравӣ чунин мешуморанд, ки иқтисодиёти нақшавӣ мавҷуд будани хавфҳоро таъмин намекунад. Ба ин мақсад гуфтан мумкин аст, ки новобаста аз он, ки дар сатҳи иқтисодиёт дараҷаи хавф мавҷуд бошад ҳам идораи онро як орган ё давлат пурра ба уҳда мегирад. Ба ақидаи онҳо дар асоси илмӣ тартиб додани нақша бо назардошти ҳамаи омилҳо имкон медиҳад, ки хавфҳо (ба истиснои хавфҳои табиӣю иқлимие, ки ба ғайрияти иқтисодии инсон таъсир мерасонанд) пурра бартараф карда шаванд. Тибқи сарчашмаҳо гуфтан мумкин аст, ки аз ҷиҳати назариявӣ ва тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба давраи сиёсати нави иқтисодӣ (солҳои 1921-1928), он вақте ки соҳибкорӣ ғайрилоба инкишоф меёфт, дахл доранд. Онҳо консепсияи муқаррарӣ ё қобили қабули истисноот ва ҳатари иқтисодиро муқаррар менамуданд. Дар солҳои пасошуравӣ вобаста ба таъсири хавфҳои бонкӣ ва ҳамбастагии онҳо як қатор таҳқиқотҳо низ анҷом гардидааст. Дар як вақт Д.К. Ҳусейнова вобаста ба тафсири амиқи масъала чунин қайд намудааст... “самаранокии низоми иқтисодии ҳар як кишвар аз бисёр хусусиятҳо вобаста аст, аммо омили муҳимтарини он ҳолат ва тамоюлҳои рушди бахши бонкӣ мебошад”[12.154]. Албатта масъулият ва вазифаи низоми бонкӣ дар самти идораи босамари хавфҳо ва гирифтани пешии роҳи таъсири манфии он шартӣ зарурӣ ва муҳим мебошад.

Бинобар ин зарурияти идоракунии хавфҳо дар ҳама шароити масоили мубрами вазъи иҷтимоӣю иқтисодии ҷамъиятро ба миён оварда дар ин сурат ба идораи босамари он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд. Дар ҳошияи гуфтаҳои боло ба андешаи мо хавфи бонкӣ гуфта он ҳолатеро дар назар доранд, ки бонки тижоратӣ ё ташкилоти молиявӣю қарзии ғайрибонкӣ ба таври дақиқ ё эҳтимолӣ дар марҳалаи осепазирии васеъ қарор дошта вазифаҳои худро сари вақт иҷро карда наметавонад ва тавони рӯйпуш кардани хароҷотҳои худро надорад. Хавфҳои имрӯза аз хавфҳои гузашта ба қулай варқ дошта онҳо бо раванҷҳои зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавӣ дар фазои қушоди иқтисодӣ мувоҷеҳ мебошанд. Ҳамчунин гуфтан мумкин аст, ки агар хавфҳои пеш хусусияти маҳдуд ва таъсири омилҳои маҳдуд дошта бошан хавфҳои имрӯза васеъ, печида ва беохир мебошанд, ки ҳар лаҳза метавонанд ба сатҳи иҷтимоӣю иқтисодии давлат таъсир расонида вазъияти низоми бонкиро мураккаб ва печида гардонанд.

Вобаста ба таҳқиқотҳои анҷомгардида ба андешаи мо ду назарияи идоракунии хавфҳо аз давраи пеш то ба имрӯз вучуд дорад, ки он назарияҳоро ба назарияҳои маҳдудиди идоракунии хавфҳо ва зарияи васеъ ва қушоди идоракунии хавфҳо шабоҳат додан мумкин аст. Гуфтан зарур аст, ки дар назарияи маҳдудиди идоракунии хавфҳо асосан олимони класики машҳури иқтисодӣ шомил мебошанд. Маҳдуд будани зари идоракунии хавфҳо аз нуқтаи назари олимони класик асосан дар маҳдудияти таъсири омилҳо ва маҳдудиятҳои тижоратӣ асос меёбад.

Аз ин хотир тибқи чунин назарияҳои класик ба идораи босамари хавфҳо тақия намудан дар шароити муосир душвор ва печида мебошад. Маъмулан дар назарияи маҳдудиди идоракунии хавфҳо ба андешаи мо асосан Ҷ. Милл, Н. В. Сениор, Г. Селигман, Д.М.Кларк, Ҷ.Б.Сей, Й фон Тунен, К.Маркс ва диалгон мебошанд, ки дар

назари онҳо маҳдудиятҳои омилӣ ва таъсири омилиро мушоҳида кардан мумкин мебошад.

Дар айни замон масоили мубрами идоракунии хавфҳои низомии бонкӣ ба назари васеъ ва кушоди идоракунии хавфҳо рост меояд, ки ин масъала ба мом о имконият медиҳад то чараёни арзёбӣ ва баҳодиҳии хавфҳо аз нуқтаи назари фановариҳои замони муосир ва раванҳои тезутундӣ ҷаҳонишавӣ ба роҳ монада мавқеи худро бо як қатор иловаҳо муаян намоем. Шомили ин назаря тамоми олимони пасошӯравии дохилию хориҷӣ мебошанд, ки ҳар кадоми онҳо нуқтаи назари худро ба таври возеҳ дар ин масъала баён намудаанст.

Адабиёт

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и отражение// Вопросы экономики. – 1994. - №12.С.125
2. Воеводская П.О. Направления развития регулирования рисков российского банковского сектора//Финансы, денежное обращение, кредит. – 2014.№9(118). – С.117-122
3. Гордиенко В.Д. Основы экономической безопасности государства. – М.: Финансы и статистика, 2009.С.264
4. Лаврушин О.И. Банковское дело / Н.И. Валенцева под ред. О.И. Лаврушина. - 12-е изд., стер. -М.: КНОРУС, 2016. – С.64
5. Н.Ашуров., С.Ҷ. Махшулов. Хатари бонкӣ /Китоби дарсӣ/. Душанбе 2021. Саҳ 7.
6. Н.Ашуров., С.Ҷ. Махшулов. Хатари бонкӣ /Китоби дарсӣ/. Душанбе 2021. Саҳ 7.
7. Сафаров Қ.С. Такмили низомии идоракунии хавфҳои бонкӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон. Дисс.. номзади илмҳои иқтисодӣ. 2021. Саҳ 34.
8. Сафаров Қ.С. ,Такмили низомии идоракунии хавфҳои бонкӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон. Дисс.. номзади илмҳои иқтисодӣ. 2021. Саҳ 28.
9. Роуз П.С. Банковский менеджмент: Предоставление финансовых услуг: Пер. с англ. 2-е изд. - М.: Дело Лтд, 1995. - 743 с.
10. Смирнов А.В. Управление ресурсами и финансово-аналитическая работа в коммерческом банке.-М.; Издательская группа «БДЦ-пресс», 2002.
11. Экономический словарь/ Бағудина Е.Г., Большаков А.К. и др. отв. Ред. А. И. Архипов.-М.: ТК Велби, Изд-во проспект, 2004.Стр 236
12. Хозиянова К.О. Угрозы финансовой безопасности предприятия и классификация рисков. / К.О. Хозиянова, Л.П. Домрачева // Вестник КемРИПК. - 2019. - № 1. - С. 147-154.
13. Хусейнова Д.К. Банковский сектор Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса / Д.К. Хусейнова // Бизнес в законе. – 2012. -№2. -С.278.

УДК: 33

МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ РАҚОБАТ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Музаффарзода Дилишод Музаффар - унвонҷуи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734024. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Шоҳмансур, к. С. Айни 44. Тел: 938880988.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, рақобати байнибонкӣ ба сифати муҳимтарин омили рушди низоми молиявӣ баромад менамояд. Ин раванд на танҳо фаъолияти самаранокии бонкҳоро нишон медиҳад, балки саҳми онҳо дар таъмини устувориҳои иқтисодӣ ва рушди иҷтимоии кишварро низ таҷассум менамояд. Бо вуҷуди рушди назарраси бозори бонкӣ дар Тоҷикистон, масъалаи таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рақобат дар адабиёти илмӣ ватанӣ пурра ифшо нашуда боқӣ мондааст.

Мақолаи мазкур ба таҳлили назарияи рақобати иқтисодӣ, бахусус дар соҳаи байнибонкӣ равона гардидааст. Муаллиф нуқтаҳои назар ва тадқиқоти иқтисодчиёни барҷаста, аз қабиле Адам Смит, Дэвид Рикардо, Карл Маркс, Фридрих Энгелс ва дигаронро оид ба қонуниятҳои рақобат баррасӣ намуда, аҳамияти озодиҳои иқтисодӣ ва механизмҳои бозори танзими нархро асоснок менамояд.

Илова бар ин, дар мақола таъсири рақобати байнибонкӣ ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар шароити Тоҷикистон баррасӣ шуда, барои такмил ва татбиқи принципҳои рақобати озод дар низоми бонкӣ тақлифҳои пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: рақобат, рақобати бонкӣ, рақобатпазирӣ, инҳисор, ташаккули муносибатҳои бозорӣ, ташаккули инҳисор, танзими бозор, танзими давлатӣ, рушди иқтисодӣ, низоми бонкӣ, манфиатҳои истеъмолкунандагон, хизматрасониҳои молиявӣ, технологияи рақамӣ, фарогирӣ ва маърифати молиявӣ, ҳавасмандсозии рақобат, рақобатпазирӣ хизматрасониҳои бонкӣ.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ КОНКУРЕНЦИИ И ЕЁ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Музаффарзода Дилишод Музаффар - соискатель Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Шохмансур, ул. С. Айни, 44. Телефон: +992 938880988.

В условиях рыночной экономики межбанковская конкуренция выступает в качестве важнейшего фактора развития финансовой системы. Этот процесс не только демонстрирует эффективную деятельность банков, но и отражает их вклад в обеспечение экономической стабильности и социального развития страны. Несмотря на значительный рост банковского рынка в Таджикистане, теоретические и практические аспекты конкуренции остаются недостаточно изученными в отечественной научной литературе.

Данная статья посвящена анализу теории экономической конкуренции, особенно в межбанковском секторе. Автор рассматривает точки зрения и исследования выдающихся экономистов, таких как Адам Смит, Дэвид Рикардо, Карл Маркс, Фридрих Энгельс и других, касающиеся законов конкуренции, обосновывая значимость экономической свободы и рыночных механизмов регулирования цен.

Кроме того, в статье рассматривается влияние межбанковской конкуренции на экономическое и социальное развитие в условиях Таджикистана, а также предлагаются рекомендации по совершенствованию и реализации принципов свободной конкуренции в банковской системе.

Ключевые слова: конкуренция, банковская конкуренция, конкурентоспособность, монополия, формирование рыночных отношений, формирование монополий, регулирование рынка, государственное регулирование, экономическое развитие, банковская система, выгоды потребителей, финансовые услуги, цифровые технологии, финансовая инклюзия и грамотность, стимулирование конкуренции, конкурентоспособность банковских услуг.

CONCEPT AND ESSENCE OF COMPETITION AND ITS ROLE IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Muzaffarzoda Dilshod Muzaffar – PhD candidate at the Institute of Economics and Demography, National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Shohmansur district, S. Ayni Street, 44. Phone: +992 938880988.

Under market economy conditions, interbank competition acts as a crucial factor in the development of the financial system. This process not only demonstrates the effective functioning of banks but also reflects their contribution to ensuring economic stability and the social development of the country. Despite the significant growth of the banking market in Tajikistan, the theoretical and practical aspects of competition remain underexplored in domestic scientific literature.

This article is dedicated to the analysis of the theory of economic competition, particularly in the interbank sector. The author examines the perspectives and research of prominent economists such as Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx, Friedrich Engels, and others regarding the laws of competition, substantiating the importance of economic freedom and market mechanisms for price regulation.

Moreover, the article discusses the impact of interbank competition on economic and social development in the context of Tajikistan and provides recommendations for improving and implementing the principles of free competition in the banking system.

Keywords: competition, banking competition, competitiveness, monopoly, formation of market relations, formation of monopolies, market regulation, state regulation, economic development, banking system, consumer benefits, financial services, digital technology, financial inclusion and literacy, promotion of competition, competitiveness of banking services.

Рақобат яке аз принципҳои асосии иқтисоди бозорӣ мебошад, ки ҳамчун муҳаррики пешбарандаи инноватсия ва рушди иқтисодӣ эътироф мегардад. Адам Смит дар асари машҳури худ «Таҳқиқот дар бораи табиат ва сабабҳои сарвати халқҳо» рақобатро як механизми табиӣ худтанзимкунии бозор тавсиф намуда, онро бо мафҳуми «Дастӣ ноаён» муқоиса кардааст.[1] Ба гуфтаи Смит, озодии иқтисодӣ ва рақобати бозорӣ на танҳо тақсимои самараноки захираҳои таъмин мекунад, балки барои истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон манфиатҳои бузург фароҳам меорад.

Бо ин вучуд, Смит маҳдудиятҳои рақобатро низ дарк намуда, дар бораи хатари инҳисорот изҳори назар кардааст. Вай қайд мекунад, ки «Инҳисор бо нигоҳ доштани норасоии сунъӣ ва маҳдудкунии рақобат метавонад нархҳоро боло бурда, манфиати истеъмолкунандагонро коҳиш диҳад» [1].

Дэвид Рикардо, дар китоби худ «Усулҳои иқтисоди сиёсӣ ва андозбандӣ» дар навбати худ, назарияи афзалияти муқоисавиро мураттаб сохта, аҳамияти тақсимои захираҳо ва ихтисоси онҳо ба соҳаҳои бештар самаранокро таъкид кардааст [2]. Ба андешаи Рикардо, рақобат танҳо дар шароити мавҷудияти афзалиятҳои муттаҳидшуда ва истеҳсолоти боҳадаф самарабахш аст.

Карл Маркс ва Фридрих Энгелс, бо вучуди он ки таълимоти худро дар асоси иқтисоди сармоядорӣ бунёд намудаанд, нақши муҳими рақобатро дар рушди қувваҳои истеҳсолкунанда тасдиқ кардаанд. «Сармоядорӣ ин рақобат, ин мусобиқа барои дарёфти манфиат аст», он «Барои ба вучуд овардани қувваҳои нави истеҳсолкунанда замина мегузорад». К.Маркс масъалаи робита байни рақобат ва инҳисорро матраҳ намуда, таъкид месозад, ки «Инҳисор рақобат ва рақобат инҳисорро ба вучуд меоварад. Инҳисоргарон бо ҳамдигар рақобат мекунанд, рақобатгарон инҳисоргар мешаванд»; Инҳисор танҳо ба ин далел ҳифзшаванда аст, ки доимо вориди рақобат мешавад.

К.Маркс ва Ф.Энгелс ақидаҳои худро дар мавриди сотсиализм (коммунизм) ба унвони як низоми иқтисодии ҷадид мураттаб намуданд. «Онро заминаи ба даст овардани моликияти ҷамъиятӣ ба воситаи истеҳсолот, набудани истисмори меҳнати кироя, музди баробар барои меҳнати баробар ва шуғли пурраи ҷамъиятӣ, аз рӯи барномаи ягона роҳбарӣ кардани иқтисодиёт мешуморанд» [3]. Мавқеи давлат бошад, дар ин шароит ҳамчун мақоми танзимкунандаи тараққиёти иқтисодиёт муқаррар мегардад.

Дар шароити муосир, рақобат бояд на танҳо ҳамчун механизми иқтисодӣ, балки ҳамчун як унсури иҷтимоӣ ва фарҳангӣ низ арзёбӣ гардад. Он метавонад дар ташаккули муносибатҳои бозорӣ, дастрасии баробар ба захираҳо ва рушди устувори иқтисодӣ нақши ҳалкунанда бозад.

Масалан, таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи низоми идоракунии иқтисодиашон озод, нишон медиҳад, ки ҳифз ва ҳимояи рақобат тавассути танзимои зиддинҳисорӣ, манфиатҳои умумии истеъмолкунандагонро таъмин менамояд.

Рақобат дар таърихи афкори иқтисодӣ ба зумраи мавзӯҳои муҳимми иқтисодӣ шинохта шуда, таҳқиқу тадқиқ ва таҳлилҳои раванҷҳои он то имруз мавриди пажӯҳишҳои муҳаққиқон қарор дорад. Аз асрҳои XVIII-XIX, бисёре аз иқтисодчиёни барҷаста, аз ҷумла Адам Смит, Дэвид Рикардо, Карл Маркс ва баъдтар Алфред Маршалл ва Чон Мейнард Кейнс талош карданд, ки механизми таъсири рақобатро ба рушди иқтисодӣ фаҳмонанд.

Алфред Маршалл, ки асосгузори мактаби неоклассикӣ дониста мешавад, дар китоби худ бо номи «Принсипҳои илми иқтисодӣ» таъсири рақобатро ба ташаккули нарх ва мувозинати бозорӣ шарҳ додааст. Ба гуфтаи ӯ, «Рақобат механизмest, ки тавассути таносуби талабот ва пешниҳод нархҳоро муайян мекунад» [4]. Ӯ се давраи мувозинати бозорро муайян намуда, тағйирёбии талаботро ҳамчун як унсури калидӣ дар рушди иқтисодӣ арзёбӣ кардааст.

Чон Мейнард Кейнс, дар китоби худаш азарияи умумии шуғл, фоиз ва пул» бар хилофи назарияи классикӣ, таъкид мекунад, ки «Бозорҳо наметавонанд пурра тавассути худтанзимкунӣ ба мувозинат расанд»[5]. Ба гуфтаи ӯ, даҳолати давлат тавассути сиёсати пулиро қарзӣ ва буҷетӣ метавонад барои таъмини устувории иқтисодӣ зарур бошад .

Кейнс вазъияти мамлакатҳои гуногунро дар солҳои бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929-1933 таҳлил намуда, ба чунин хулосае омадааст, ки раванди бозор ва соҳибкорӣ озод, афзоиши босуръати даромади миллиро таъмин карда наметавонад. Бӯҳрони шадид Кейнсро ба қуллӣ бовар кунонид, ки худтанзимшавии ғаврии низоми сармоядорӣ имконнопазир аст. Ва низоми нисбии иқтисоди ноустувори муосирро асоснок намуда, таъкид месозад, ки мавқеъ бояд дар ин самт бо дарназардошти он ки бозор механизми идеалии худтанзимкунанда ба ҳисоб меравад, тағйир дода шавад. Дар назарияи ӯ, масъалаи робитаи байни сармоягузорӣ ва пасандоз ва талаботи самарабахш мавқеи назаррасро ишғол менамуданд. Сиёсати давлатӣ, чунин мешуморад ӯ, бояд бо мақсади афзоиши даромади миллий, сармоягузорию хусусӣ ва хароҷоти истеъмолиро бештар созад.

Ғояҳои Кейнс дар солҳои баъдичангӣ шуҳрат пайдо намуданд. Ин ғояҳо ҳамчун дастур дар таҳияи барномаҳои иқтисодӣ омехта ва рушди умумии давлатӣ истифода гардиданд. Вай таваҷҷӯхро ба зарурияти ҳаётан муҳими ташкили назорати мутамарказ дар масъалаҳои, ки ҳоло асосан ба ташаббуси шахсӣ вогузор шудааст ҷалб намудааст. Дар асари навиштааш бо номи «Назарияи умумии шуғл, фоиз ва пул» Кейнс навишта буд, ки: «Давлатро зарур аст, ки таъсири роҳбарикунандаи худро ба тамоюли истеъмол, қисман тариқи низоми дахлдори андозҳо, қисман бо роҳи муқаррар намудани меъёри фоиз ва ё шояд бо ягон роҳи дигар расонад» [5]. Аз ин бар меояд, ки эҳтимолан таъсири сиёсати бонкӣ бо меъёри фоиз, шояд барои таъмини ҳаҷми зарурии сармоягузорӣ дар мамлакатамон кифоят накунад.

Дар замони муосир, ҷустуҷӯи мувозинати байни рақобати бозорӣ ва танзими давлатӣ то ҳол мавриди баҳс мебошад. Аз як тараф, озодии иқтисодӣ ва рақобат метавонанд ба инноватсия ва пешрафти технологӣ мусоидат кунанд. Аз тарафи дигар, бе даҳолати давлат хатари ташаққули инҳисорот ва ноустувории иҷтимоӣ вучуд дорад. Барои намуна, бозорҳои молиявӣ баъд аз бӯҳрони ҷаҳонии 2008 нишон доданд, ки танзими нокифоя метавонад ба фалокатҳои молиявӣ ва иқтисодӣ оварда расонад.

Дар асри XX, таҳаввули назарияҳои рақобат бо пайдоиши мактабҳои нави иқтисодӣ, аз ҷумла неоклассикӣ, кейнсианӣ, монетарӣ ва институтсионалӣ идома ёфт. Ҳар яке аз ин равишҳо кӯшиш карданд, ки қонуниятҳои иқтисодиро бо шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ мутобиқ созанд.

Йозеф Шумпетер яке аз назарияпардозони маъруфест, ки рақобатро ҳамчун муҳаррики асосии рушд дар иқтисодиёт таъриф кардааст. Ӯ рақобатро ҳамчун мубориза байни қувваҳои кӯҳна ва қувваҳои нав маънидод мекунад. Ба гуфтаи ӯ, «Вазифаи асосии соҳибкорон ҷорӣ намудани навоариҳо мебошад, ки ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад» [6]. Инчунин Шумпетер қайд мекунад, ки «рақобат на танҳо таҳриқдиҳандаи инноватсия аст, балки ҳамчун омиле амал мекунад, ки низоми иқтисодиро аз руқуд нигоҳ медорад» [6].

Фридрих Хайек, намояндаи мактаби Австрия, дар асари худ бо номи «Худбоварии ҳалокатовар: ҳатогихои сотсиализм» таъкид мекунад, ки танзими «Бозор аз марказ самарабахш нест, зеро иттилооти зарурӣ барои идоракунии иқтисодиёт танҳо тавассути механизмҳои бозорӣ дастрас ва самараноктар мешавад» [7]. Ба гуфтаи ӯ, «Нархҳо на танҳо воситаи табодули молу хизматҳо мебошанд, балки ҳамчун воситаи интиқоли иттилоот низ амал мекунад» [7].

Рой Харрод дар таҳияи назарияи динамикаи иқтисодӣ нақши муҳим бозидааст. Ӯ масъалаҳои афзоиши иқтисодӣ ва таъсири рақобатро баррасӣ намуда, ба ҳамгирии танзими бозор ва давлат тавачҷуҳ кардааст. Ба гуфтаи ӯ, «Рақобати номукаммал метавонад ба бӯҳронҳои даврӣ оварда расонад, агар танзими мувофиқ амалӣ нашавад» [8].

Пол Самуэлсон яке аз асосгузори иқтисодиёти муосир, рақобатро ҳамчун воситаи танзими рақобати иқтисодӣ баррасӣ кардааст. Вай менависад, ки «Танҳо дар шароити рақобати солим, бозор метавонад манфиатҳои умумиро таъмин кунад» [9]. Ногуфта намонад, ки Самуэлсон муҳимияти даҳлати давлатро, барои таъмини рақобати мукаммал таъкид менамояд.

Дар муқобил, монетаристҳо бо роҳбарии Милтон Фридман бар ин ақида буданд, ки танзими давлатӣ аксар вақт натиҷаҳои манфӣ меорад ва беҳтарин роҳи пешгирии бӯҳронҳо ҳифзи озодии бозор аст. Фридман дар ӯр ин бовар буд, ки «Ҳеҷ ҳукумате наметавонад аз бозор оқилтар бошад ва даҳлати давлат ба иқтисодиёт бояд то ҳадди имкон маҳдуд карда шавад» [10].

Институтсионалистон, аз ҷумла Ҷон Гэлбрейт ва Торстейн Веблен, назарияи рақобатро на танҳо дар заминаи бозор, балки дар контексти омилҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва техникӣ баррасӣ намудаанд. Гэлбрейт дар асари худ «Иқтисодиёт ва ҳадафи иҷтимоӣ» қайд мекунад, ки «Дар шароити иқтисоди муосир давлат ва ширкатҳои калон бояд ҳамкорӣ намоянд, то рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин кунанд» [11].

Шариф Раҳимзода дар китобаш «Муомилоти пулӣ ва қарз» аз тариқи таҳлили таъсири ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва рушди ширкатҳои трансмиллӣ нуктаи ҷолиби ҳолати инҳисоршавии бозорҳои муайяно ишора намуда, ҳамзамон рушду пешрафти босуръати иқтисодиётро ба мавҷудият ва ҳимояи рақобат рабт додааст. Аз ҷумла, таъкид менамояд, ки тақрибан 50 Ҷоизи истеҳсолоти саноатии ҷаҳонӣ, 70 Ҷоизи савдои байналмилалӣ ва истеҳсоли 33 Ҷоизи Маҷмӯи маҳсулоти ҷаҳонӣ ба ширкатҳои трансмиллӣ рост омада, савдои байниҳамдигарии онҳо 40 Ҷоизро ташкил медиҳад, ки дар он на нархҳои бозорӣ, балки нархҳои аз ҷониби ҳуди онҳо муайяншуда истифода мешавад. Ғайринҳисорӣ кардани (демонополизатсияи) иқтисодиёт ва ташкили муҳити рақобатпазир, ки маънои ташкили шароиту имкониятҳои баробар барои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ, роҳ додани онҳо ба бозорҳои молу хизматрасонӣ, сармояву воситаҳои молиявӣ, ҳавасмандкунии соҳибкорӣ хурду миёна, кам кардани монеаҳои маъмурӣ, татбиқи сиёсати самараноки зиддинҳисорӣ, дар ҳолати зарурӣ тақсим кардани ширкатҳои бузург дар таъя ба таҷрибаи кишварҳои Аврупоӣ, Штатҳои Муттаҳидаи Америка ва ғайраро дорад, таъкид месозад.

Мавсуф маҳаки асосии ҷаҳонишавиро рақобат дониста, дар таърифи рақобат, онро муборизаи байни истеҳсолкунандагон, таъминкунандагон бозор ба мол,

фурӯшандагони молу хизматрасониҳо барои афзалият дар бозор меҳисобад. Омили рақобат молистеҳсолкунандагонро маҷбур месозад, то моли рақобатпазири бозоргирро ба воситаи роҳҳои ҷустуҷӯ ва истифодаи пайвастаи навовариҳо дар истеҳсолот, такмили доимии техникаю технология, ҳавасмандгардонии беҳкунии сифати молу хизматрасониҳо, кам кардани хароҷотҳои истеҳсолӣ, паст кардани нархи молҳо аз ҷониби фурӯшандагон, гузариш ба истеҳсоли гурӯҳи молҳои серталаб ва ҷорӣ намудани шаклҳои нави идоракунӣ истеҳсол кунанд ва бо ин восита ба бозорҳои дохилию байналмилалӣ роҳ ёбанду ғоиданокии ғайолияташонро таъмин намоянд. [12]. Мавриди қайд аст, ки маҳз рушди ҷаҳонишавии хизматрасониҳои молиявӣ ба рушди рақобат дар соҳаи муомилоти пулӣ ва қарз рақобатро шадидтар ва дастрасии хизматрасониҳои бонкӣ ба мардумро осон мегардонад.

Дар замони муосир, омӯзиши рақобат на танҳо ба ҷанбаи иқтисодӣ, балки ба таъсири он ба устувории иҷтимоӣ, коҳиши нобаробарӣ ва рушди технология низ тамаркуз менамояд. Масалан, сиёсати зиддиинҳисории Иттиҳоди Аврупо, ки тавассути Комиссияи Аврупо назорат мешавад, нишон медиҳад, ки танзими муассири бозор метавонад ҳам рақобати солим ва ҳам манфиати истеъмолкунандагонро таъмин намояд. Татбиқи қонунҳои зиддиинҳисорӣ дар Иттиҳоди Аврупо, ки ба принципҳои дар «Шартномаи таъсиси Иттиҳоди Аврупо (моддаҳои 101 ва 102) асос ёфтааст, ба маҳдуд кардани созишномаҳои зиддирақобатӣ ва суистеъмоли мавқеи бозор равона гардидааст» [13].

Рақобат ҳамчун муҳаррики рушди иқтисодӣ дар иқтисодиётҳои пешрафта нишон дода шудааст. Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ва Иёлотҳои Муттаҳида, сиёсати рақобатпазирӣ бо ҳадафи коҳиши инҳисор ва ҳифзи манфиатҳои истеъмолкунандагон таҳия шудааст. Дар ин кишварҳо татбиқи қонунгузории зиддиинҳисорӣ, хусусан «Бар зидди ширкатҳои дорои мавқеи афзалиятнок дар бозор, ба коҳиши нархҳо, беҳтар шудани сифати маҳсулот ва густариши инноватсия оварда расонд» [13].

Дар муқоиса, иқтисодиёти Тоҷикистон дар шароити гузариши пурра ба низоми иқтисоди бозорӣ қарор дошта, низоми бонкӣ аз ҷиҳати рақобатпазирӣ ҳанӯз дар марҳилаҳои рушдбӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар бозори бонкии Тоҷикистон як қатор мушкилоти марбут ба инҳисор, тақсимоли нобаробари сармоя ва маҳдудиятҳои дастрасӣ ба қарз ҳануз ҳам вучуд дорад. Ин ҳолатҳо барои рушди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя монеа эҷод мекунанд.

Таъмини рақобати озод дар низоми бонкӣ барои рушди иқтисодӣ аҳамияти муҳим дорад. Тибқи таҳқиқоти анҷомдодаи Бонки Ҷаҳонӣ, «Кишварҳое, ки системаи молиявии озодтар доранд, дар муқоиса бо кишварҳое, ки бозорҳои онҳо маҳдудтар аст, рушди баланди ММД-ро таҷриба мекунанд» [14].

Дар Тоҷикистон, дар сатҳи сифатан нав ҷорӣ намудани қонунгузории самаранок дар соҳаи зиддиинҳисорӣ, мусоидат ба шаффофият ва афзоиши рақобат дар соҳаи молиявӣ метавонад барои ҷалби сармоягузории хориҷӣ ва густариши ғайолияти соҳибкорӣ замина гузорад. Дар ин самт, таҷрибаи кишварҳое, ки бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ барномаҳои ислоҳоти молиявиро амалӣ кардаанд, метавонад ҳамчун намунаи ибрат хизмат кунад.

Барои таъмини рақобати солим, танзими оқилонаи бозор муҳим аст. Дар кишварҳои пешрафта, танзими бозор бо мақсади коҳиши таъсири инҳисорҳо ва ҳифзи манфиатҳои истеъмолкунандагон татбиқ мешавад. Чунин сиёсатҳо бо истифода аз қонунгузориҳои зиддинҳисорӣ, таҳияи қоидаҳои шаффоф барои фаъолияти бозорӣ ва ҳавасмандсозии рақобат амалӣ мегарданд.

Дар Тоҷикистон, рушди механизми танзимкунӣ ва тақвияти назорати давлатӣ дар соҳаи молиявӣ яке аз шароитҳои муҳим барои ҳифзи бозори рақобатпазир мебошад. Маҳз танзимои шаффоф ва дақиқ метавонад пешгирии инҳисор ва тақвияти муҳити солими соҳибкорои таъмин намояд.

Таҳқиқоти Фунгачова ва Вейл дар соли 2013 нашр шудааш, нишон медиҳад, ки «Сатҳи баланди рақобат дар низоми бонкӣ ба самаранокии бештар дар истифодаи захираҳо ва дастрасии беҳтар ба қарз мусоидат мекунад» [15]. Дар Тоҷикистон, ки дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ дар минтақаҳои дурдаст бо инобати фаъолияти рақобатноки ҳамаи бонкҳои амалкунанда маҳдуд аст, афзоиши рақобат дар соҳаи молиявӣ, махсусан рақобат дар пешниҳоди маҳсулоти бонкӣ, аз ҷумла қарздиҳӣ ба рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳатто саноати сабук метавонад имкониятҳои рушди иқтисодиро афзоиш диҳад.

Қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва таҳкими инфрасохтори рақамӣ метавонанд барои беҳтар кардани рақобат дар бозори молиявии Тоҷикистон мусоидат намоянд. Масалан, истифодаи системаи пардохти рақамӣ ва платформаҳои онлайнӣ метавонад баромадани ширкатҳои хурдро ба бозор осон кунад ва аз ҳукмронии ширкатҳои бузург пешгирӣ намояд, ки дар ин самт кушишҳо бо дастгириҳои шарикони рушд ва институтҳои молиявии ҷаҳониву байналмилалӣ идома дорад.

Дар шароити Тоҷикистон, истифодаи ин назарияҳо метавонад барои таҳияи стратегияи самараноки рушди иқтисодӣ ва ҳавасмандсозии рақобати байнибонкӣ замина фароҳам оварад.

Омилҳои маҳдудкунандаи рақобати байнибонкӣ дар Тоҷикистон ва низоми бонкии Тоҷикистон, новобаста аз рушди назаррас дар солҳои охир, бо як қатор мушкилот рӯбарӯ аст, ки ба рақобати байнибонкӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Ба ин мушкилот метавон маҳдудиятҳои зеринро дохил намуд:

1. Дастрасии маҳдуд ба сармоя: Бонкҳои хурд аксар вақт имконият надоранд, ки сармояи кофӣ ҷалб намоянд. Ин ҳолат сабаби нобаробарии имкониятҳо байни бонкҳои калон ва хурд мегардад.

2. Тамаркузи баланди бозор: Мувофиқи маълумоти Кумитаи омили Тоҷикистон, чанд бонки бузург аксарияти бозорро назорат мекунад. Ин вазъият метавонад ба маҳдудшавии рақобат ва ҳукмронии чанд ташкилоти молиявӣ оварда расонад. Мувофиқи омили расмӣ агар дар соли 2011 - 15 адад бонкҳои анъанавӣ фаъолият мекард, ин нишондод дар солҳои 2012, 2013 – 16 ададӣ, дар солҳои 2014, 2015, 2017, 2018, 2019 – 17 ададӣ, 2016, 2020 – 18 ададӣ ва дар соли 2022 – 15 ададӣ мебошад, ки тағйироти ҷашмрасро нишон намедиҳад.

3. Маҳдудиятҳои инфрасохторӣ ва технологӣ: Норасоии платформаҳои рақамӣ ва дастрасии маҳдуд ба технологияи муосир рақобати байнибонкиро боз ҳам маҳдудтар мекунад.

Барои ҳал намудани ин мушкилот, татбиқи чораҳои зерин муҳим аст:

Мусоидат ба диверсификатсияи бозор: Ҷорӣ намудани қоидаҳои ҳавасмандсозӣ барои ворид намудани бонкҳои хурд ва миёна ба бозор.

Рушди инфрасохторӣ: Тақвияти бозҳам бештари системаи пардохтҳо ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ барои беҳтар намудани дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ.

Риояи шаффофият дар танзим: Мутмаин гардондани инки танзими давлатӣ баробар ва беғаразона татбиқ мешавад, то ҳамаи иштирокчиёни бозор имконияти баробар дошта бошанд.

Рақобати байнибонкӣ дар рушди иқтисоди миллӣ нақши муҳим мебозад. Бо ташвиқ намудани самаранокии фаъолияти бонкҳо, он на танҳо ба коҳиши арзиши хизматрасониҳои молиявӣ, балки ба беҳбудии сифати ин хизматрасониҳо низ мусоидат мекунад.

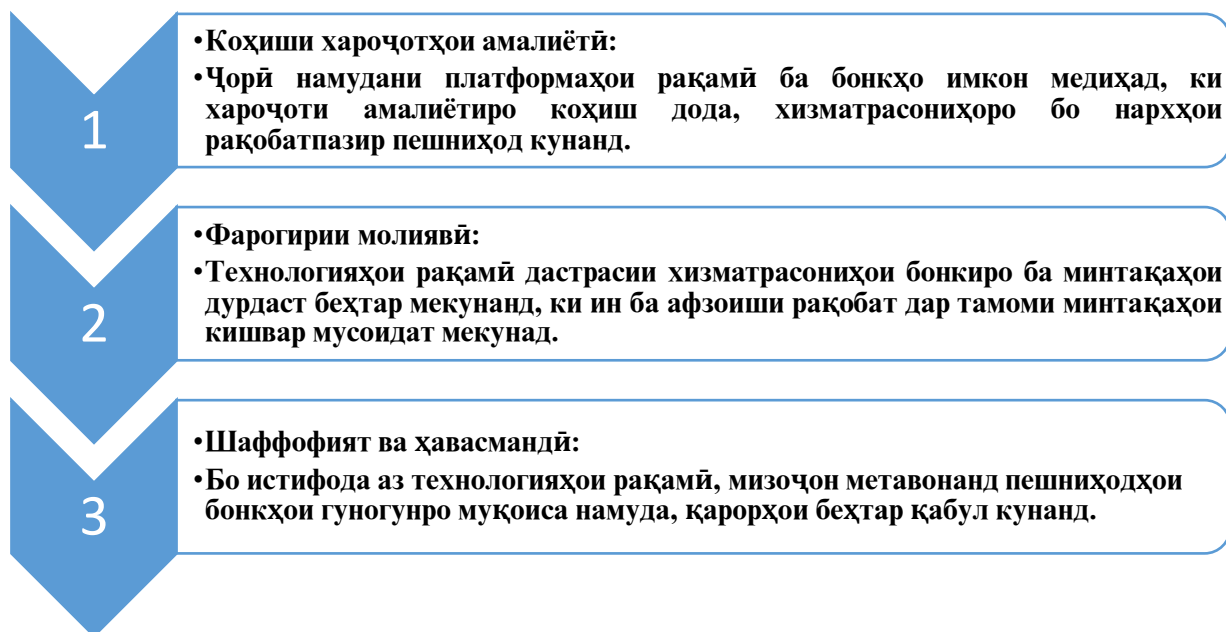
Таҳлилҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки дар кишварҳои рушдкарда рақобати байнибонкӣ дастрасии бештари қарзҳоро таъмин намуда, фаъолиятҳои истеҳсолӣ ва тичоратиро тақвият мебахшад. Масалан, дар кишварҳои Аврупо, ҷорӣ намудани стандартҳои ягона барои бонкҳо (тавассути Иттиҳоди Бонкии Аврупо) «Ба афзоиши самаранокии низоми молиявӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ мусоидат кардааст» [13].

Барои иқтисодиёти Тоҷикистон, рақобати солими байнибонкӣ метавонад омили калидӣ барои рушди устувор гардад. Ҳарчанд иқтидори бонкӣ дар кишвар нисбатан маҳдуд аст, аммо тавассути ҳавасмандсозии рақобати солим, ҷорӣ намудани технологияҳои молиявии нав ва танзими муассири давлатӣ, имкониятҳои фаровоне барои рушди низоми молиявӣ фароҳам оварда мешаванд.

Дар шароити Тоҷикистон, рушди платформаҳои қарзии онлайн ва системаи пардохтҳои рақамӣ метавонанд барои васеъ намудани доираи хизматрасониҳои молиявӣ ва ҷалби бештари истеъмолкунандагон мусоидат кунанд. Масалан, истифодаи технологияҳои FinTech метавонад на танҳо рақобатро афзоиш диҳад, балки фарогирии молиявиро низ беҳтар намояд.

Бо пешрафти босуръати технологияҳои рақамӣ, иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба марҳилаи нави рушди рақамӣ ворид шудааст. Ин тағйирот на танҳо барои рушди тичорат ва саноат, балки барои тағйир додани муҳити молиявӣ низ замина фароҳам овардааст. Рақамисозии низоми бонкӣ яке аз равандҳои асосии ин тағйирот маҳсуб мешавад, ки ба афзоиши рақобат ва густариши хизматрасониҳо дар байни бонкҳо мусоидат мекунад.

Таъсири технологияҳои рақамӣ ба рақобати байнибонкӣ метавонад бо роҳҳои зерин амалӣ гардидаи расми 1 мушоҳида кард.

Расми 1. Таъсири технологияҳои рақамӣ ба рақобати байнибонкӣ

Истифодаи технологияҳои молиявӣ (FinTech) дар Тоҷикистон аз марҳилаи ибтидоӣ убур карда, дар марҳилаи рушдӣ қарор дорад ва он метавонад дар кӯтоҳмуддат ба рушди низоми молиявӣ мусоидат намояд. Тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон, ҷорӣ намудани платформаҳои пардохти рақамӣ, аз қабili «Пули мобилӣ», ба афзоиши фаъолияти иқтисодӣ ва фароғирии молиявӣ замина гузоштааст.

Барои рушди рақобати байнибонкӣ тавассути иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон, татбиқи чораҳои зерин муҳим аст:

Рушди инфрасохторҳои рақамӣ, бахусус дар минтақаҳои деҳот.

Ҷорӣ намудани қоидаҳо ва стандартҳои шаффоф барои истифодаи технологияҳои молиявӣ.

Баланд бардоштани маърифатнокии молиявии аҳоли бо ҳадафи истифодаи самараноки хизматрасониҳои рақамӣ.

Хулоса ва тавсияҳо барои рушди рақобати байнибонкӣ дар Тоҷикистон

Рақобат дар низоми бонкӣ яке аз омилҳои калидии рушди иқтисодӣ ва беҳтар намудани фазои молиявӣ махсуб мешавад. Дар асоси таҳлилҳо, чунин хулосаҳо ва тавсияҳо барои рушди рақобати байнибонкӣ дар Тоҷикистон пешниҳод мешаванд:

1. Тақвияти танзими давлатӣ: Танзими муассири бозори молиявӣ метавонад ба коҳиши таъсири инҳисорот ва ташаккули муҳити солими рақобат мусоидат кунад. Инчунин, ҷорӣ намудани сиёсати зиддинҳисорӣ бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ муҳим аст.

2. Ҳавасмандсозии рақобат тавассути технологияҳо: Ҷорӣ намудани системаҳои пардохт ва қарздиҳии рақамӣ, бахусус дар минтақаҳои деҳот, метавонад барои рушди фароғирии молиявӣ замина фароҳам оварад.

3. Баланд бардоштани шаффофият: Шаффофияти фаъолиятҳои молиявӣ ва фароҳам овардани дастрасии осон ба иттилооти бонкӣ мизочонро ҳавасманд мекунанд, ки бо интиҳоби беҳтарин бонкҳо рақобатро тақвият диҳанд.

4. Тақвияти инфрасохторҳои молиявӣ: Инфрасохторҳои муосири рақамӣ бояд ба талаботи замонавӣ ҷавобгӯ бошанд, то дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ дар сатҳи кишвар фароҳам гардад.

Илова бар ин, ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, аз қабили Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Рушди Осиё, барои ҷалби сармоя ва татбиқи лоиҳаҳои нав, метавонад рушди низоми бонкии кишварро суръат бахшад.

Ҳадафи асосӣ бояд фароҳам овардани шароити баробар барои ҳамаи иштирокчиёни бозори молиявӣ бошад. Ин шароит тавассути ташкили муҳити шаффоф, ҷорӣ намудани технологияи нав ва афзоиши сатҳи маърифатнокии молиявӣ ба даст меояд.

Адабиёт

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М., 1962. С. 332-333.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. М., 1962. С. 397-473.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 46. Ч. I. М., 1968. С. 391.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х т. Т. 1. М., 1993. С. 188.
5. Кейнс Дж. М. Избранные произведения. М., 1993. С. 224-518.
6. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., 1982. С. 158-159.
7. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. М., 1992. С. 135-136.
8. Харрод Р. К теории экономической динамики. М., 1997. С. 112.
9. Самуэлсон П. Экономика. Вводный курс. М., 1993. С. 3.
10. Фридман М. Если бы деньги заговорили.... Пер. с англ. М., 1999. С. 9-105.
11. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества. М., 1979. С. 95.
12. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. саҳ 27– 50.
14. World Bank. Financial Development and Economic Growth. Retrieved from <https://worldbank.org>.
15. Fungáčová Z., Weill L. (2013). Bank Competition in Transition Economies. Economic Systems.

УДК: 336.581. (575.3)

МАБЛАҒГУЗОРИИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ОМИЛӢОИ БА ОН ТАЪСИРРАСОН

Сафаров Илҳом Нурмаҳматович – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, аспиранти кафедраи молияи. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: ilhom0604@mail.ru, Тел.: +992918993363

Дар мақолаи мазкур таҳлил ва арзёбии омилҳои таъсиррасон ба маблағгузориҳои ҷаъолияти сармоягузорӣ баррасӣ гардидааст. Қайд мегардад, ки дар шароити рушди равандҳои ҳамгирӣ ва муносибатҳои молиявии ҷаҳонӣ равандҳои сармоягузорӣ аҳамияти дучанд пайдо карда аз истифодаи самараноки онҳо рушди муносибатҳои

дучонибаву бисёрҷонибаи кишвар бо шарикони рушд ва ширинокчиёни фаъолияти хоҷагии умумиҷаҳонӣ вобастагии калон пайдо мекунад.

Бинобар ин, тамоми кишварҳои ҷаҳон барои рушди равандҳои ҳамгироӣ аз нуқтаи назари таъмини беҳатарии молиявӣ иқтисодӣ ба масъалаҳои ҷалби маблағгузорӣ аҳамияти калонро равона месозанд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, маблағгузорӣ, омилҳо, инфрасохтор, бозори молиявӣ, соҳибкорӣ ва хавф.

ФИНАНСИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕГО

Сафаров Илхом Нурмахматович – Таджикского государственного финансово-экономического университета, аспирант кафедры финансы. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14, E-mail: ilhom0604@mail.ru, Телефон: +992918993363

В данной статье рассмотрен анализ и оценка факторов, влияющих на финансирование инвестиционной деятельности. Отмечается, что в условиях развития интеграционных процессов и мировых финансовых отношений инвестиционные процессы приобретают двойное значение, а развитие двусторонних и многосторонних отношений страны с партнёрами по развитию и участниками глобальной экономики во многом зависит от их эффективного использования.

Поэтому все страны мира придают большое значение вопросам привлечения финансирования для развития интеграционных процессов с точки зрения обеспечения финансовой и экономической безопасности.

Ключевые слова: инвестиции, финансирование, факторы, инфраструктура, финансовый рынок, предпринимательство и риск.

FINANCING OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE FACTORS INFLUENCING IT

Safarov Ilhom Nurmahmatovich – Tajik State University of Finance and Economics, graduate student of the Department of Finance. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, E-mail: ilhom0604@mail.ru, Phone: +992918993363

This article discusses the analysis and assessment of factors influencing the financing of investment activities. It is noted that in the context of the development of integration processes and global financial relations, investment processes acquire double importance, and the development of the country's bilateral and multilateral relations with development partners and participants in the global economy largely depends on their effective use.

Therefore, all countries of the world attach great importance to the issues of attracting financing for the development of integration processes from the point of view of ensuring financial and economic security.

Key words: investments, financing, factors, infrastructure, financial market, entrepreneurship and risk.

Инкишофи динамикии фаъолияти сармоягузорӣ яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои дараҷаи некуаҳволии хоҷагии халқ буда, тағйир ёфтани талаботи маҷмӯӣ ва дар оянда ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда ва дараҷаи шуғлнокии меҳнатро муайян мекунад. Фаъолияти сармоягузорӣ ҳамчун омили муҳимтарини ба эътидол овардани иқтисодиёт ва мувозинати макроиқтисодӣ амал карда, дар навбати худ як раванди мураккабест, ки аз маҷмӯи омилҳои дигар вобаста мебошад[7, с.62].

Яке аз омилҳои муҳимтарине, ки барои фаъолгардони равандҳои сармоягузорӣ замина устувори молиявӣ мегузорад, маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки маҳз маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ дар баробари дигар омилҳо барои фаъолгардони равандҳои инвестиционӣ саҳми калонтар ва мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар баробари омилҳои рушди фаъолияти хоҷагидорӣ боз омилҳои ҳастанд, ки садди роҳи тараққиёти фаъолияти сармоягузорӣ мегардад.

Сабабҳои асосии коҳиши фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисодиёт таназзули тӯлонии иқтисодӣ, коҳиши пасандозҳои умумии миллӣ, равандҳои таваррум ва коҳиши устувори пули миллӣ, деформатсияи сохтори ҳаҷми пул, кам шудани буҷет, хароҷоти сармоягузорӣ, тезутунд шудани бӯҳрони низоми буҷетӣ, афзоиши пардохт накардан, вазъи ноустувори молиявии корхонаҳо вайрон кардани равандҳои ташаккули сармояи иҷтимоӣ, таносуби байни низоми ғоизҳо ва сатҳи даромаднокии бахши воқеии иқтисодиёт, имтиёзҳои боқимонда барои ба даст овардани даромад дар бозори молиявӣ, кам ворид шудани сармояи хориҷӣ, набудани стратегияи давлатии сармоягузорӣ, номукамалии қонунгузорӣ, суръати сусти ислоҳоти институтсионалӣ ва монанди инҳо шуда метавонанд[7, с.62].

Дар баробари мавҷудияти омилҳои зикргардида қайд кардан муҳим аст, ки дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шартҳои муайян барои фароҳам овардани шароити хуб ва фазои муътадили сармоягузорӣ ба вуҷуд омадаанд. Пеш аз ҳама, дар ин ҷо сухан дар бораи ташкили инфраструктураи бозор, муассисаҳои молиявии муосир, биржаҳо, ташкилотҳои консалтингӣ ва ширкатҳои суғурта меравад.

Рушди чунин иқдомҳо барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мусоидат намуда, барои пешрафти муносибатҳои сармоягузорӣ замина мегузорад. Бояд қайд кард, ки рушди иқтисодӣ дар навбати худ ба равандҳои сармоягузорӣ тақвият бахшида ҷалби сармоягузорию зиёд мекунад.

Тавре, ки борҳо қайд карда будем, рушди иқтисодиёти кишвар ва фаъолияти сармоягузорӣ аз ҳамдигар вобастагии калон дошта якдигарро пурра мекунад. Дар баробари рушди иқтисодиёт дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ низ ҳамчун омили рушд равандҳои сармоягузорӣ шуда метавонанд.

Вобаста ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки дар соли 2022 ММД 115 миллиард сомонино ё 8 ғоизро ташкил намуда, тамоюли баландшавиро нишон медиҳад. Даромади пулии аҳоли 87 миллиард сомонӣ, қисми даромади буҷети давлатӣ 33 миллиард сомонӣ, сатҳи таваррум 4,2 %, бақияи умумии пасандозҳои аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ дар бонкҳои кишвар 13 миллиард сомонӣ ва ҳаҷми қарзҳо аз ҷониби низоми бонкии кишвар ба аҳоли ва соҳибкорон додашуда 14,1 миллиард сомонино ташкил намудаанд. Дуруст дарк

кардан зарур аст, ки ҳамаи ин нишондиҳандаҳо аз рушди иқтисодиёти кишвар ва равандҳои сармоягузорӣ алоқамандии бевосита доранд.

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки ҷалби сармояи хориҷӣ барои рушди баҳши хусусӣ яке аз шартҳои зарури рушди муносибатҳои бозаргонӣ буда, омили муҳим ба ҳисоб меравад. Рушди баҳши хусусӣ, бахусус беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии ҳукумати кишвар мебошад ва дар ин самт тадбирҳои зиёде низ андешида мешаванд. Ҳоло саҳми баҳши хусусӣ дар ММД-и кишвар қариб 68 фоизро ташкил медиҳад. Баҳши хусусӣ 67 фоизи аҳолиро бо кор ва 78 фоизи воридоти андозро ба бучети давлатӣ таъмин мекунад[1].

Дар ин ҷо бояд дуруст дарк намуд, ки омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ аз ҷумла, баҳши хусусӣ барои ҷалби сармояи хориҷиву ватанӣ қувваи ҳаракатдиҳанда ба шумор рафта, аз тарафи дигар, барои рушду нумуъи ҳеш ба маблағгузорӣ таъя мекунамд.

Инчунин афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ тавре, ки мо бороҳо қайд кардем сармоягузорио ҷалб намуда, барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ мусоидат мекунамд.

Дар даҳ соли охир Тоҷикистон нишондиҳандаҳои кавии иқтисодӣ нишон дод, ки суръати афзоиш ба ҳисоби миёна аз 7 дарсад зиёд аст. Рушди устувори иқтисодӣ боиси беҳтар шудани сатҳи зиндагӣ гардид ва камбизоатӣ аз 32 дарсади соли 2009 то 13,4 дарсад дар соли 2022 коҳиш ёфт[4].

Тибқи маълумоти оморӣ, ҳаҷми сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ дар соли 2021 ба 14757,2 миллион сомонӣ расидааст, ки нисбат ба ҳамина давраи соли 2020 23,3 фоиз зиёд мебошад. Ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ дар тамоми самтҳои хизматрасонӣ дар соли 2021 ба 15111,8 миллион сомонӣ расид, ки нисбат ба соли қаблӣ 7,9 фоиз зиёд мебошад[8].

Инчунин бояд қайд кард, ки Тоҷикистон соли сеюм аст, ки тавозуни ҳисоби чориро мусбат нигоҳ медорад. Тавозуни ҳисоби чорӣ профисити таърихан баландро дар соли 2022 15,6 дарсади ММД нишон дод, ки ин аз 8,2 дарсад дар соли 2021 буд. Ҳисобҳои даромади аввалиндараҷа ва дуумдараҷа одатан касри бузурги савдои Тоҷикистонро ҷуброн мекунамд. Ин тамоюл дар соли 2022 низ мушоҳида шудааст.

Дефисити савдо дар давоми ду соли охир махсусан аз ҳисоби афзудани воридот зиёд шуд. Баръакс, бақияи мусбӣ дар суратҳисобҳои даромади ибтидоӣ ва дуумдараҷа то охири соли 2022 ба таври назаррас афзоиш ёфта, то ба 5,1 миллиард доллари ИМА расид. Воридоти ҳолиси интиқоли пул ҳамчун омили асосии ин афзоиш боқӣ монда, ба 49% ММД расид[3, с.3].

Бояд қайд кард, ки афзоиши ҷунин нишондиҳандаҳо аз равандҳои сармоягузорӣ вобастагӣ дошта, дар навбати худ барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷиву ватанӣ шартҳои муҳими рушд арзёбӣ мегарданд. Дар иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки аз ҷаъолияти пурсамари ниҳодҳои молиявӣ ҷаъолияти иқтисоди хориҷи рушди муносибатҳои сармоягузорӣ ва баръакс аз ҷаъолияти суи таназзули муносибатҳои молиявии кишвар мушоҳида мешавад.

Ба ниҳодҳое, ки ба рушди раванди сармоягузорӣ таъсир расонида, фазои сармоягузориҳои кишварро ҳалалдор месозанд инҳо мансуб мебошанд: ноустувории мавқеи сиёсӣ, шиддатнокии иҷтимоӣ (корпартоӣ, ҷангҳои сохторҳои гурӯҳӣ, низоъҳои қавмӣ, мазҳабӣ ва ғайра), сатҳи баланди таваррум, бозтамвил, қарзи берунию дохилӣ,

камбуди бучет, тавозуни ғайрифаъоли пардохт, қонунгузории номукамал, аз ҷумла риоя нагардидани талаботи қонунгузории соҳаи сармоягузорӣ ва ғайра[2, с.21].

Яке аз мушкилиҳои муҳими иқтисоди муосир ин пастшавии якбораи фаъолияти сармоягузорӣ мебошад, махсусан пас аз бӯҳрони пандемияи соли 2019.

Дар баробари ин, бо вучуди таъсири бемории сироятии COVID-19 дар соли 2021 ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ дар ҳаҷми умумии беш аз 6,8 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ, аз ҷумла 2,5 миллиард сомонӣ сармояи мустақими хориҷӣ ҷалб карда шуд, ки нисбат ба соли 2020 ҳаҷми сармоя 42 фоиз ва сармояи мустақими хориҷӣ 39 фоиз зиёд мебошад[6].

Дар байни омилҳои сершуморе, ки фазои сармоягузорию муайян мекунанд, метавон иқтисодӣ ва молиявӣ, ҷамъиятию сиёсӣ ва қонунӣ ҷудо кард.

Бо назардошти омилҳои иқтисодӣ ва молиявӣ, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ таъсири манфӣ мерасонанд, мавҷудияти фишори назарраси андоз, рушди сушт ва набудани субот ва эътимодноки дар фаъолияти низоми бонкӣ, касри устувори бучет ва аксари минтақавӣ ва маҳаллӣ, нархҳои монополистии захираҳои энергетикӣ, таваррум ва таназзули умумии истеҳсолот бояд қайд кард.

Инчунин ноустувории дарозмуддати иҷтимоию сиёсӣ ва бӯҳрони ҷаҳонӣ ба равандҳои сармоягузорӣ низ таъсири манфӣ мерасонад. Дар натиҷаи табақабандии шадиди аҳоли аз рӯи даромад ва моликият, сатҳи пасти зиндагонии он, бекорӣ, дер пардохтани маош, коррупсия ва сатҳи баланди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисодӣ ба вучуд меояд. Ҳамаи ин омилҳо монеи ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ мешаванд.

Дар ин росто як қатор омилҳои ҳуқуқӣ низ ба раванди сармоягузорӣ ба монанди заминаи ҳуқуқии ба қадри кофӣ таҳиянашуда, ки муносибатҳои ҳуқуқии субъектҳои хоҷагидориро ба таври муфассал ба танзим мебарорад ва инчунин мунтазам иваз кардани баъзе меъёрҳои қонунгузорӣ ва паст будани дараҷаи иҷрои онҳо таъсири манфӣ мерасонанд[5, с.5].

Омилҳое, ки маблағгузории фаъолияти сармоягузорӣ таъсир мерасонанд, дар шароти муосир зиёданд ва аз истифодаи оқилонаи онҳо на танҳо рушди равандҳои сармоягузорӣ, балки барои пешрафти иқтисодиёти миллӣ шартҳои муҳим арзёбӣ мегарданд.

Ҷадвали 1. - Омилҳое, ки ба маблағгузории фаъолияти сармоягузорӣ таъсиррасонанд

Омилҳо	Тавсиф
Таваккал	Дараҷаи хавфе, ки бо сармоягузорӣ ё лоиҳа алоқаманд аст
Имконияти гирифтани ғоида	Дурнамои ба даст овардани ғоида аз сармоягузорӣ
Ҳолати молиявии корхона	Устуворнокии молиявии ширкат ва қобилияти он барои барқарор кардани маблағ
Шароити бозор	Ҳолати бозор ва шароити иқтисодӣ
Омилҳои сиёсӣ	Босуботи сиёсӣ ва дастгирии сармоягузорӣ аз тарафи давлат

Имконпазирии техникӣ	Қобилияти техникӣ ва татбиқи бомуваффақияти лоиҳа
Масъулияти иҷтимоӣ ва устуворӣ	Саҳми лоиҳа дар рушди иҷтимоӣ ва устувории экологӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Тавре аз чадвали 1 бармеояд яке аз омилҳои асосие, ки ба маблағгузори сармоягузорӣ таъсир мерасонад, дараҷаи хавфи марбут ба лоиҳа ё сармоягузорӣ мебошад. Чӣ қадаре ки хавф баланд бошад, дарёфти маблағ ҳамон қадар мушкилтар мешавад, зеро сармоягузoron ба кам кардани талафоти худ манфиатдоранд.

Шароити бозор ва шароити иқтисодӣ низ метавонанд ба маблағгузори сармоягузориҳо таъсир расонанд. Дар давраҳои таназзули иқтисодӣ ё ноустуворӣ, сармоягузoron метавонанд боэҳтиёттар бошанд ва ба таъмини маблағ камтар майл кунанд. Омили муҳими дигар суботи сиёсӣ ва дастгирии ҳукумат метавонад барои маблағгузори сармоягузорӣ кӯмак расонад. Қонунҳо ва қоидаҳои возеҳе, ки тиҷорат ва сармоягузориро дастгирӣ мекунанд, барои ҷамъовари маблағ муҳити мусоид фароҳам меоранд.

Дар иртибот ба тарҳрезии омилҳои таъсиррасон бояд қайд кард, ки лоиҳаи сармоягузорӣ бояд аз ҷиҳати техникӣ иҷрошаванда бошад ва дорои маълумот ва далелҳои кофӣ барои татбиқи бомуваффақияти он бошад. Набудани имкони техникӣ метавонад сармоягузорони эҳтимолиро боз дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир омилҳои масъулияти иҷтимоӣ ва устуворӣ нақши ҳарчи бештарро мебозанд. Сармоягузoron метавонанд ба лоиҳаҳое, ки ба устувории экологӣ, рушди иҷтимоӣ ё дигар ҳадафҳои муҳими ҷамъиятӣ мусоидат мекунанд, манфиатдор бошанд.

Бояд қайд кард, ки инҳо танҳо баъзе аз омилҳои мебошанд, ки метавонанд ба маблағгузори сармоягузорӣ таъсир расонанд. Қарорҳои воқеии маблағгузорӣ дар асоси таҳлили ҳамаҷониба ва арзёбии ҳама омилҳои дахлдор дар вазъияти мушаххас қабул карда мешаванд.

Барои таҳлили ҳамаҷонибаи маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ ва омилҳои таъсиррасон ба он тарафҳои қавӣ, заиф имкониятҳо ва хатарҳои муосирро баррасӣ намудан лозим меояд.

Чадвали 2. - SWOT ва SMART таҳлили маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ

Тарафҳои қавӣ	Тарафҳои заиф
Дастрасӣ ба сармоя Баланд бардоштани ҳосилнокӣ Тадқиқот ва рушд Рушди инфрасохтор Тавсеаи тиҷорат Баланд бардоштани рақобатпазирӣ Баланд бардоштани ҳаҷми сармоя Шароити мусоиди иқтисодиву инфрасохторӣ	Набудани маблағҳои дастрас Харочоти баланди маблағгузорӣ Хавфи сармоягузорӣ Дастрасии маҳдуд ба сармоя Арзиши баланди сармоя Номуайяний ва хатарҳо Вобаста ба омилҳои беруна

Хатарҳо	Имкониятҳо
Ноустувории молиявӣ	Маблағҳои худӣ
Пардохтпазирии паст	Қарзи бонкӣ
Шароити ғайричашмдошти бозор	Фондҳои сармоягузорӣ
Мушкилоти техникӣ	Краудфандинг
Хавфи асъор	Грантҳо ва барномаҳои давлатӣ
Хавфҳои минтақавӣ	Сармоягузори хусусӣ
Тағйир додани шароити бозор	Шарикӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси гузаронидани таҳқиқоти илмиву назариявӣ

Тавре аз таҳлилҳо бармеояд маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ дорои як қатор ҷиҳатҳои қавӣ мебошад, ки ба рушд ва шукуфоии ширкатҳо ва дар маҷмӯъ иқтисодиёт мусоидат мекунанд.

Маблағгузори сармоягузорӣ ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки техника, технология ва дигар захираҳо ба даст оранд, ки ин дар навбати худ ҳосилнокии меҳнатро беҳтар мекунад. Истифодаи самараноки муносибатҳои истеҳсолот боиси зиёд шудани ҳаҷми маҳсулот ва беҳтар шудани сифати мол ва хизмат мегардад.

Таҳлилҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки сармоягузорӣ ба инфрасохтор, аз қабili шабакаҳои нақлиёт, коммуникатсия ва энергетика омили муҳими рушди иқтисодӣ мебошад. Маблағгузори сармоягузорӣ ба ҳукумат ва ширкатҳои хусусӣ имкон медиҳад, ки инфрасохторро рушд ва такмил диҳанд, ки дастрасӣ ва самаранокии истеҳсолот ва савдори беҳтар мекунад.

Маблағгузори сармоягузорӣ инчунин ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки ба бозорҳои нав ё сегментҳои нави бозор дохил шаванд. Ин ба мо имкон медиҳад, ки фурӯширо афзоиш диҳем ва хатарҳоро паст намуда ба субот ва рушди ширкат шароит муҳайё созем.

Самти муҳими дигари сиёсати иқтисоди дар самти маблағгузори равандҳои сармоягузорӣ таъмини рақобатпазирӣ ба шумор меравад. Маблағгузори сармоягузориҳо ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки рақобатпазирӣ худро беҳтар созанд, масалан тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои нав, автоматизунонии истеҳсолот ё таълими кадрҳо. Ин метавонад боиси сарфаи хароҷот, беҳтар шудани сифати маҳсулот ва кам шудани вақти ба бозор баровардани маҳсулоти нав гардад.

Дар иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки дар баробари тарафҳои қавии маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ тарафҳои заиф низ мавҷуд мебошанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки яке аз мушкилоти асосии маблағгузори сармоягузорӣ ин набудани маблағҳои кофӣ барои пӯшонидани хароҷоти сармоягузорӣ мебошад. Сармоягузори метавонанд бо маҳдудиятҳои дастрасӣ ба сармоя рӯ ба рӯ шаванд, бахусус дар давраҳои ноустувории иқтисодӣ ё набудани эътимоди сармоягузори.

Ба даст овардани маблағгузорӣ бошад, барои сармоягузорӣ метавонад бо хароҷоти зиёд алоқаманд бошад. Сармоягузори метавонанд бо ғоизҳои баланди қарзҳо, ҳаққи қарз ё хароҷоти иловагӣ барои ҷалби сармоя дучор шаванд. Ин метавонад арзиши лоиҳаҳои сармоягузори ба таври назаррас афзоиш диҳад ва ҷолибияти онҳоро коҳиш диҳад.

Фаъолияти сармоягузорӣ ҳамеша бо сатҳи муайяни хавф алоқаманд аст. Сармоягузорию ноком метавонад боиси аз даст додани маблағҳои сармоягузорӣ гардад ва дарёфти маблағ барои сармоягузорӣ метавонад як кори душвор бошад, бахусус барои тижорати хурд ё стартапҳо. Бонкҳо ва сармоягузoron метавонанд кафолат ё фоизҳои баландро талаб кунанд, ки дастрасии маблағҳои заруриро мушкил месозад. Дар баробари ин маблағгузорию сармоягузорӣ метавонад бо фоизҳои баланд ва хароҷоти иловагӣ алоқаманд бошад. Ин метавонад даромаднокии лоиҳаҳоро коҳиш диҳад ва хатари сармоягузoronро зиёд кунад.

Номуайяни ва хатарҳои муосир низ яке аз омилҳои манфӣ барои маблағгузорию фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити кунунӣ арзёбӣ мегардад. Тавре маълум аст, лоиҳаҳои сармоягузорӣ аксар вақт бо номуайяни ва хатарҳо алоқаманданд. Имконияти нокомӣ ё ҳолатҳои ғайричашмдошт метавонад сармоягузoronи эҳтимолиро боздорад ва дарёфти маблағро душвор созад. Инчунин, маблағгузорию сармоягузорӣ метавонад аз вазъи макроиктисодӣ, қарорҳои сиёсӣ ё тағйироти бозор вобаста бошад. Муҳити ноустувори беруна метавонад дастрасиро ба молия заиф кунад.

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки дар шароити номуайяни маблағгузорию сармоягузорӣ метавонад бо таҳдидҳои гуногун рӯ ба рӯ шавад, ки он ба даромаднокии лоиҳа таъсир расонанд. Таҳдидҳои эҳтимоли дар шароити рушди номуайянии иқтисодиёти ҷаҳон ноустувории молиявӣ, пардохтпазирии паст, шароити ғайричашмдошти бозор, мушкилоти техникӣ, хавфи асёр ва хавфҳои минтақавӣ шуда метавонанд.

Тағйирёбии иқтисодӣ, бӯҳронҳои молиявӣ ё тағирот дар сиёсати макроиктисодӣ метавонад боиси ноустувории бозорҳои молиявӣ гашта, дастрасӣ ба молияро мушкил ва арзиши сармояро боло мебарад. Агар сармоягузорӣ бебозгашт ё фурӯшаш душвор бошад, ин метавонад дар дарёфти маблағ мушкилот эҷод кунад ё ба хатарҳои иловагӣ оварда расонад.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки дар баробари мушкилоти ҷойдошта дар самти маблағгузорию фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақа инчунин имкониятҳои васеъ низ мавҷуд мебошанд. Бояд қайд кард, ки истифодаи васеи имкониятҳои ҷойдошта хавфҳо ва тарафҳои заифи фаъолияти сармоягузoronро кам намуда, барои таъмини беҳатарии молиявӣ мусоидаткунанда мебошад.

Яке аз имкониятҳои муҳим дар самти маблағгузорию фаъолияти сармоягузорию минтақа истифодаи пурсамари захираҳои худӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи маблағҳои худӣ барои маблағгузорию сармоягузорӣ яке аз роҳҳои маъмултарин мебошад. Инчунин бонкҳо намудҳои гуногуни қарзҳоро пешниҳод мекунанд, аз қабili қарзҳои тижоратӣ, ипотека ва хатҳои кредитӣ, ки метавонанд барои маблағгузорию сармоягузорӣ истифода шаванд.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур фондҳои сармоягузoronро низ истифода намудан самти рушди фаъолияти минтақа арзёбӣ мегардад. Истифода аз фондҳои сармоягузорӣ ё сармоядорони венчурӣ маблағ ҷалб кардан мумкин мебошад. Ин ба додани саҳмия дар тижорат ё лоиҳаи минтақавӣ бар ивази маблағро дар бар мегирад. Инчунин дар шароти имрӯза истифодаи краудфандинг бисёр маъмул шудааст. Краудфандинг ин раванди ҷамъоварии маблағ аз доираи васеи одамон тавассути Интернет мебошад. Субъектон метавонанд дар як платформаи краудфандинг як сомона эҷод кунанд, то сармоягузoronро ҷалб намуда ба лоиҳаҳои минтақавӣ сармоягузорӣ кунанд.

Инчунин омили муҳими дигаре, ки ба рушди равандҳои сармоягузорӣ таъсир мусбӣ мерасонад барномаҳои давлатӣ ва грантҳо мебошанд. Дар баъзе кишварҳо грантҳо ва

барномаҳои давлатӣ мавҷуданд, ки барои маблағгузори сармоягузорӣ дар соҳаҳои муайян ё минтақаҳо пешбинӣ шудаанд. Дар баробари грантҳо ва маблағгузори давлатӣ инчунин сармоягузори хусусӣ дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ нақши муҳим мебозанд.

Сармоягузори хусусиро ҷустуҷӯ намуда, ба лоиҳа ё тичорат таваҷҷӯҳ равона кардан мумкин мебошад. Инҳо метавонанд шахсони сарватманд, сармоягузори калон ё соҳибкорон бошанд, ки омодаанд ба лоиҳаҳои ояндадор сармоягузорӣ кунанд.

Ҳамин тариқ, баъди баррасӣ ва таҳлили омилҳои таъсиррасон ба маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хулосае омадан мумкин мебошад, ки бе истифодаи самараноки омилҳои рушди фаъолияти сармоягузорӣ ба равандҳои ҳамгироии молиявӣ иқтисодӣ таҳким бахшидан имконнопазир мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар сабаби рушди муносибатҳои бозоргонӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ шартҳои муайян барои фароҳам овардани шароити хуб ва фазои муътадили сармоягузорӣ ба вучуд омадаанд. Ташкили инфраструктураи муносири бозор, муассисаҳои молиявӣ ҷавобгӯ ба талаботи замон, биржаҳо, ташкилотҳои консалтингӣ, ширкатҳои суғуртавӣ ва монанди инҳо аз зумраи омилҳои муҳими рушди соҳа шаҳодат медиҳанд.

Бо назардошти омилҳои иқтисодӣ ва молиявӣ, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ таъсири манфӣ мерасонанд, мавҷудияти фишори назарраси андоз, рушди суғур ва набудани субот ва эътимодноӣ дар фаъолияти низомии бонкӣ, касри устувори бучет, нархҳои монополистии захираҳои энергетикӣ, тавррум ва таназзули умумии истеҳсолот шуморида мешаванд. Инчунин, тағйирёбии иқтисодӣ, бӯхронҳои молиявӣ ё тағйирот дар сиёсати макроиқтисодӣ боиси ноустувории иқтисодиёт гашта, дастрасӣ ба молияро мушкул менамояд.

Аз ин лиҳоз, барои мо зарур аст, ки дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин истифодаи васеи имкониятҳои ҷойдоштаро самаранок истифода намуда, дар заминаи пешгирии хавфҳо ва тарафҳои заифи фаъолияти сармоягузорӣ самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодиро татбиқ намоем.

Адабиёт

1. Анализ инвестиционного климата и привлечения инвестиций в Республики Таджикистан. <https://investcom.tj/ti/takhlil/> санаи мурочиат 26.05.2020.
2. Багнюкова Д.П. Исследование и анализ факторов, влияющие на объём прямых иностранных инвестиции Новой Зеландии / Д.П. Багнюкова, Е.А. Мильская / - Фундаментальные и прикладные исследования в области управления, экономики и торговли. Сборник трудов научно – практической и учебной конференции в 3 частях 2018. С. 21.
3. Доклад об экономике Таджикистана. Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк. 2022. С.3.
4. Обзор по Таджикистану. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/tajikistan/overview>. Санаи мурочиат 30.08.2022.
5. Организация и финансирование инвестиций: Мелкумов Я.С. Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2002. - 248 с. С.5.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21 декабри 2021, шаҳри Душанбе. <http://www.president.tj/node/27417>. Санаи мурочиат 27.02.2022.
7. Финансирование инвестиционной деятельности в Российской экономике. Игонина Л.Л. дисс...к.э.н. 08.00.10. Москва 1999. С.62.
8. <https://www.google.com/search>. Санаи мурочиат 30.08.2022.

УДК:338.012

УСУЛҲОИ БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ СУБЪЕКТНИ СОҲИБКОРИИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Юсупов Исмоил Насурович - ассистенти кафедраи менеҷменти истеҳсолӣ ва инноватсионии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Тоҷикистон, н. Данғара, к. Марказӣ 25. Тел: (+992) 935572616, E-mail: yusupov.ismoil@inbox.ru

Дар мақолаи мазкур моҳияти мафҳуми «самаранокӣ» муайян карда шуда, зарурияти баррасии усулҳои баҳодиҳии самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкории саноатӣ шарҳу тавсиф дода шудааст. Таъкид карда шудааст, ки бинобар вуҷуд доштани усулҳои зиёди баҳодиҳӣ, самаранокии соҳибкорӣ дар маҷмуъ масъалаи мураккаб, гуногунҷанба ва баҳсталаб маҳсуб мешавад. Намудҳои самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкорӣ вобаста ба аҳамият ва таъинотишон ба иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ҷудо карда шудааст. Инчунин қайд карда шудааст, ки дар вобастагӣ аз самтҳои фаъолияти субъектони соҳибкорӣ самаранокии истеҳсолӣ, тиҷоратӣ, молиявӣ, инноватсионӣ, инвеститсионӣ ва маркетингиро аз ҳамдигар фарқ кардан мумкин аст.

Дар натиҷаи таҳқиқот ва шиносӣ бо ақидаҳои олимони соҳа, чунин хулоса бароварда шудааст, ки дар оянда «самаранокии фаъолият» ва «самаранокии иқтисодии фаъолият» ҳамчун мафҳумҳои маъно якхеладошта истифода бурда шаванд.

Барои дар як самти муайян амалӣ кардани таҳқиқот нишондиҳандаҳои асосии баҳодиҳии самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкории саноатӣ мавриди омӯзиши ва баррасӣ қарор дода шуда, гуруҳбандӣ карда шудаанд. Асоснок карда шудааст, ки нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкории саноатӣ аксар маврид ҳангоми тавсифи намудҳои гуногуни самаранокӣ тақроршаванда буда, якдигарро пурра мекунанд. Аз ин рӯ, таъкид карда шудааст, ки маҳз истифодаи тамоми усулҳо ва нишондиҳандаҳои имконпазир метавонанд самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкории саноатиро аз ҳар ҷиҳат дар худ ифода созанд ва бо ҳамин восита ба мақсади таҳқиқот мувофиқ бошанд.

***Калидвожаҳо:** самаранокӣ, соҳибкории саноатӣ, даромаднокӣ, баҳодиҳии самаранокӣ, самаранокии истеҳсолӣ, самаранокии тиҷоратӣ, самаранокии молиявӣ, самаранокии инноватсионӣ, самаранокии инвеститсионӣ, самаранокии маркетингӣ.*

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Юсупов Исмоил Насурович - ассистент кафедры производственно-инновационного менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Таджикистан, р. Дангара, ул. Центральная, 25. Тел: (+992) 935572616, E-mail: yusupov.ismoil@inbox.ru

В данной статье определена сущность понятия «эффективность», а также описывается необходимость рассмотрения методов оценки эффективности деятельности субъектов промышленного предпринимательства. Подчеркнуто, что из-за существования множества методов, оценка эффективности предпринимательства считается сложным, многоаспектным и дискуссионным вопросом. В зависимости от значимости и назначения, виды эффективности деятельности субъектов промышленного предпринимательства делятся на экономическую, социальную и экологическую. Также отмечается, что в зависимости от направления деятельности субъектов промышленного предпринимательства можно выделить производственную,

коммерческую, финансовую, инновационную, инвестиционную и маркетинговую эффективность.

В результате исследования и ознакомления с мнениями ученых сделан вывод, что в дальнейшем понятия «эффективность деятельности» и «экономическая эффективность деятельности» должны использоваться как понятия, имеющие идентичное значение.

С целью проведения исследования в определенном направлении были изучены, рассмотрены и сгруппированы основные показатели оценки эффективности деятельности субъектов промышленного предпринимательства. Обосновано, что в большинстве случаев показатели эффективности деятельности субъектов промышленного предпринимательства повторяются при описании разных видов эффективности и дополняют друг друга. Поэтому подчеркнуто, что использование всех возможных методов и показателей позволяет выразить эффективность деятельности субъектов промышленного предпринимательства во всех аспектах и, таким образом, быть пригодными для целей исследования.

Ключевые слова: эффективность, промышленное предпринимательство, рентабельность, оценка эффективности, производственная эффективность, коммерческая эффективность, финансовая эффективность, инновационная эффективность, инвестиционная эффективность, маркетинговая эффективность.

METHODS OF ASSESSING THE EFFICIENCY OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP ACTIVITIES IN MODERN CONDITIONS

Yusupov Ismoil Nasurovich - Assistant of the Department of Production and Innovation Management, Dangara State University. Address: 735320, Tajikistan, r. Dangara, st. Centralnaya, 25. Tel: (+992) 935572616, E-mail: yusupov.ismoil@inbox.ru

This article defines the essence of the concept of "efficiency" and describes the need to consider methods for assessing the efficiency of industrial entrepreneurship. It is emphasized that due to the existence of many methods, assessing the efficiency of entrepreneurship is considered a complex, multifaceted and controversial issue. Depending on the significance and purpose, the types of efficiency of industrial entrepreneurship entities are divided into economic, social and environmental. It is also noted that depending on the direction of activity of industrial entrepreneurship entities, production, commercial, financial, innovative, investment and marketing efficiency can be distinguished.

As a result of the study and familiarization with the opinions of scientists, it was concluded that in the future the concepts of "efficiency of activity" and "economic efficiency of activity" should be used as concepts with identical meanings.

In order to conduct a study in a certain direction, the main indicators of the efficiency assessment of industrial entrepreneurship entities were studied, reviewed and grouped. It is substantiated that in most cases the efficiency indicators of industrial entrepreneurship entities are repeated when describing different types of efficiency and complement each other. Therefore, it is emphasized that the use of all possible methods and indicators allows expressing

the efficiency of industrial entrepreneurship entities in all aspects and, thus, being suitable for the purposes of the study.

Keywords: *efficiency, industrial entrepreneurship, profitability, efficiency assessment, production efficiency, commercial efficiency, financial efficiency, innovative efficiency, investment efficiency, marketing efficiency.*

Дар шароити муносири рушди муносибатҳои бозорӣ масъалаи баландбардории самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкорӣ муҳим боқӣ мемонад, чунки инкишофи рушди иқтисодӣ кишвар, дар маҷмӯ аз ин раванд вобастагӣ дорад. Рушду тараққи муносибатҳои мукаммали рақобатӣ, устуворсозӣ ва васеъгардонии мавқеи бозорӣ, афзунсозии даромаду фоида, баландбардории самаранокӣ аз соҳибкорон коркард ва татбиқи чорабиниҳои муайянро талаб менамояд, ки метавонанд фаъолияти муътадил ва муназзами онҳоро таъмин кунанд. Мураккабии фаъолият дар чунин шароит аз субъектони соҳибкорӣ оқилона истифодабарии ҳамаи захираҳои (моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ, техникӣ, иттилоотӣ, инноватсионӣ) талаб менамояд, ки самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкорӣ аз онҳо вобастагии зиёд дорад.

Аз ин рӯ, қайд кардан зарур аст, ки баҳодиҳии истифодашавии захираҳо бо мақсади муайянкунии самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкорӣ шартӣ муҳим ва асосӣ ба ҳисоб меравад. Таъмини рушди устувори фаъолияти субъектони соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории саноатӣ бо дуруст интихоб намудан ва истифода кардани усулҳои баҳодиҳии самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ алоқамандӣ дорад. Таъкид кардан бамаврид аст, ки бинобар вучуд доштани усулҳои зиёди баҳодиҳӣ, самаранокии соҳибкорӣ дар маҷмӯ масъалаи мураккаб, гуногунҷанба ва баҳсталаб ҳисоб мешавад.

То имрӯз дар илми иқтисодӣ ақидаи ягона нисбати мафҳум ва моҳияти «самаранокӣ» ташакул наёфтааст ва бо ин сабаб равиши ягонаи муайянкунандаи низоми меъёру нишондиҳандаҳои он низ вучуд надорад. Барои ҳамин дар адабиёти иқтисодии муосир усулҳои гуногуни баҳодиҳии самаранокиро вохурдан мумкин аст.

Қайд кардан зарур аст, ки мафҳуми «самаранокӣ» дар соҳаҳои гуногуни илм ва амалия хеле васеъ истифода мешавад. Ин мафҳум ҳамчун категорияи иқтисодӣ то имрӯз мураккаб боқӣ монда, дар ташаккулёбии меъёру нишондиҳандаҳои миқдории қарорҳои қабулшуда ва захираҳои истифодашуда асос шуда хизмат менамояд ва дар худ раванди амалигардии қонуниятӣ тағйири қуваҳои истеҳсолкунандаи бо муносибатҳои истеҳсолӣ зич алоқамандро инъикос мекунад. Муайянкунии моҳияти самаранокӣ на танҳо ба интихоби нишондиҳандаҳои он, балки барои дарёфти роҳҳои баландбардории он низ таъсир мерасонад. Инчунин бояд қайд кунем, ки вобаста ба доираи таҳқиқот низ усулҳои баҳодиҳии самаранокӣ тағйир ёфта метавонанд.

Аз ин рӯ, пеш аз баррасӣ намудани усулҳои баҳодиҳии самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкории саноатӣ ба мафҳуми «самаранокӣ» равшанӣ андохтан мувофиқи мақсад аст.

Истилоҳи «самаранокӣ» - истилоҳест, ки гуногунҷанба буда, дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон истифода мешавад ва мафҳумҳои гуногун дорад [4, с.123].

Самаранокӣ — ин натиҷанокии раванд, амалиёт ё лоиҳа мебошад, ки ҳамчун таносуби самара ба хароҷотҳо муайян карда мешавад [3, с.87].

Самаранокӣ – ин самараи нисбӣ, натиҷанокии раванд, амалиёт, лоиха мебошад, ки ҳамчун таносуби самараю натиҷа ба харочотҳои бавучудорандаи ин самара, муайян карда мешавад [5, с.221].

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки истилоҳи «самаранокӣ» дар худ се унсуро таркиб медиҳад [1, с.221]:

а) «натиҷа» - ин нишондиҳандаи мутлақи миқдорӣ ва сифатӣ мебошад, ки ҷанбаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ субъектони иқтисодиётро дар фосилаи вақти муайян тавсиф медиҳад;

б) «натиҷа» - ин нишондиҳандаи интегралӣ (маҷмӯӣ) мебошад, ки вазъи як ё якчанд ҷанбаи фаъолияти хоҷагидорӣ субъектони иқтисодиётро дар фосилаи вақти муайян тавсиф медиҳад;

в) «самара» - ин натиҷае мебошад, ки тамоюлҳои мусбиро дар рушди хоҷагидорӣ субъектон тавсиф медиҳад.

Вобаста ба ин тавсифҳо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки асоси мафҳуми «самаранокӣ»-ро самарае ташаккул медиҳад, ки дар натиҷаи амалигардонии ягон қори муайян дар ин ё он самти фаъолияти субъектони соҳибкорӣ ба даст оварда шудааст.

Ҳамин тавр, намудҳои самаранокиро аз рӯи объекти баҳодиҳӣ дида баромадан ба мақсад мувофиқ аст. Яъне, бояд муайян карда шавад, ки дар раванди таҳқиқот маҳз самаранокӣ чӣ, кадом раванд, қор ё фаъолият баҳодиҳӣ карда мешавад. Бинобар ин, барои муайянкунии самаранокӣ муҳаққиқон дар доираи масъалаҳои таҳқиқотии худ меёро нишондиҳандаҳои мувофиқро истифода менамоянд.

Бинобар ин, намудҳои самаранокӣ фаъолияти субъектони соҳибкорию вобаста ба аҳамият ва таъиноташон метавон ба иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ҷудо намуд. Дар вобастагӣ аз самтҳои фаъолиятҳои бошад самаранокӣ истеҳсолӣ, тичоратӣ, молиявӣ, инноватсионӣ, инвеститсионӣ ва маркетингиро аз ҳамдигар фарқ кардан мумкин аст.

Дар натиҷаи таҳқиқоти мавзуи мазкур, шиносӣ бо ақидаҳои олимони соҳа, чунин хулоса бароварда шуд, ки дар оянда «самаранокӣ фаъолият» ва «самаранокӣ иқтисодӣ фаъолият» нисбати субъектони соҳибкорӣ ҳамчун ибораҳои, ки як маъно доранд, истифода бурда шаванд. Таъкид кардан бамаврид аст, ки дар доираи таҳқиқоти мазкур самаранокӣ иқтисодӣ фаъолияти субъектони соҳибкорӣ саноатӣ мавриди назар қарор дода шудааст.

Самаранокӣ фаъолияти субъектони соҳибкорӣ дар маҷмӯи нишондиҳандаҳои гуногуни ҳудуд дорад, ки олими рус Орехова С.В теъдоди онҳоро 46 адад муайян намудааст [10, с.249]. Қайд кардан зарур аст, ки дар доираи як таҳқиқот дида баромадани ҳамаи онҳо ғайриимкон аст.

Бинобар ин, ба андешаи мо барои дар як самти муайян амалӣ кардани таҳқиқот чунин нишондиҳандаҳои муҳим ва асосии баҳодиҳӣ самаранокӣ фаъолияти субъектони соҳибкорӣ саноатиро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додан ба мақсад мувофиқ аст (Расми 1).

Чӣ хеле ки, дар расми 1 оварда шудааст, 5 ғуруҳи нишондиҳандаҳои баҳодиҳӣ самаранокӣ фаъолияти субъектони соҳибкорӣ саноатӣ аз ҳамдигар ҷудо карда шудаанд:

1. Нишондиҳандаҳои умумии самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ;
2. Нишондиҳандаҳои самаранокии истифодабарии фондҳои асосӣ ва гардон;
3. Нишондиҳандаҳои самаранокии маблағгузориҳои асосӣ;
4. Нишондиҳандаҳои самаранокии истифодабарии захираҳои моддӣ;
5. Нишондиҳандаҳои самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ;

Дар чунин шакл гуруҳбандӣ намудани нишондиҳандаҳои баҳодихии самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкории саноатӣ имкон медиҳад, ки ҳар як муҳаккиқ дар вобастагӣ аз самти илмӣ худ аз онҳо истифода намуда, таҳлил ва баҳодихии ягон намуди самаранокиро дар сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ гузаронад.

Усулҳои ҳисобкунии муҳимтарин нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкориро дида мебароем, ки асоси таҳқиқоти моро таркиб медиҳанд. Тарзи ҳисоби усулҳои баррасишаванда дар аксарияти таҳқиқотҳои илмӣ яхелаанд, бинобар ин бо тақия ба ин адабиётҳои илмӣ таҳқиқшуда [2, 4, 6, 7, 10, 12] онҳоро баррасӣ менамоем.

Даромаднокии истеҳсолот ($D_{и}$) – чунин нишондиҳандаест, ки ҳамчун таносуби фоидаи соф (Φ_c) ба арзиши миёнасолони фондҳои асосӣ ($A_{фа}$) ва воситаҳои гардон ($A_{вг}$) ҳисоб карда мешавад:

$$D_{и} = \frac{\Phi_c}{A_{фа} * A_{вг}} * 100\% \quad (1)$$

Дар асл, даромаднокии истеҳсолот самаранокии кори субъектони соҳибкории саноатиро дар худ инъикос мекунад.

Даромаднокии фурӯш ($D_{ф}$) – чунин нишондиҳандаест, ки ҳамчун таносуби фоидаи умумӣ аз фурӯш (Φ_y) бар даромади умумӣ аз фурӯш (D_y) ҳисоб карда мешавад:

$$D_{ф} = \frac{\Phi_y}{D_y} * 100\% \quad (2)$$

Ин нишондиҳанда инъикос менамояд, ки ҳар 1 сомони даромади корхона чанд фоиз фойдаро дар худ таркиб медиҳад. Ба воситаи нишондиҳандаи мазкур нархи маҳсулоти соҳибкор ташаккул ёфта, тавсиф дода мешавад, ки то кадом андоза ҳиссаи хароҷотҳо дар фаъолияти ин ё он субъектони соҳибкории саноатӣ назаррасанд. Ҳаминро низ қайд кардан зарур аст, ки ин нишондиҳанда то андозае аз доираи мафҳуми «самаранокӣ» берун мебарояд, чунки дар маҳраҷ бузургии хароҷот набуда, балки бузургии даромад аз фуруши маҳсулот таҷассум меёбад.

Дар гуруҳи нишондиҳандаҳои самаранок истифодабарии фондҳои асосӣ ва гардон бошад боздеҳи фондҳо, фондғунҷоиш ва даромаднокии воситаҳои гардон аҳамияти баландтар доранд.

Расми 1. Нишондиҳандаҳои баҳодихии самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкории саноатӣ

Боздеҳи фондҳо (B_f) – чунин нишондиҳандаест, ки ҳамчун таносуби арзиши маҳсулоти молӣ (M_m) бар арзиши миёнасолонаи фондҳои асосӣ ($A_{фа}$) муайян карда мешавад:

$$B_f = \frac{M_m}{A_{фа}} \quad (3)$$

Боздеҳи фондҳо яке аз нишондиҳандаҳои асосии самаранок истифодабарии воситаҳои асосӣ мебошад, ки ба 1 сомони воситаҳои асосии дар истеҳсолот истифодашуда, чӣ қадар рост омадани ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшударо нишон медиҳад. Бо ҳамин тартиб боздеҳи қисми ғаёли фондҳои асосиро низ ҳисоб мекунанд.

Фондгунҷоии (Φ_g) – чунин нишондиҳандаест, ки ҳамчун таносуби арзиши миёнасолонаи фондҳои асосӣ ($A_{фа}$) бар арзиши маҳсулоти молӣ (M_m) муайян карда мешавад:

$$\Phi_g = \frac{A_{фа}}{M_m} \quad (4)$$

Бузургии фондгунҷоииш нишон медиҳад, ки барои истеҳсол намудани ҳаҷми зарурии маҳсулот чӣ қадар воситаҳои асосӣ сарф кардан даркор аст.

Даромаднокии фондҳои асосӣ ва гардонро низ ҳамчун нишондиҳандаҳои самаранокӣ арзёбӣ менамоянд.

Даромаднокии фондҳои асосӣ ($D_{фа}$) - ҳамчун таносуби фоидаи умумӣ аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулот (Φ_y) бар арзиши миёнасолонаи фондҳои асосӣ ($A_{фа}$) ҳисоб карда мешавад:

$$D_{фа} = \frac{\Phi_y}{A_{фа}} * 100\% \quad (5)$$

Даромаднокии фондҳои гардон (D_g) - ҳамчун таносуби фоидаи умумӣ аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулот (Φ_y) бар арзиши миёнасолонаи фондҳои гардон ($A_{фг}$) ҳисоб карда мешавад:

$$D_{фа} = \frac{\Phi_y}{A_{фг}} * 100\% \quad (6)$$

Даромаднокии маблағгузориҳои асосӣ ($D_{ма}$) - ҳамчун таносуби фоидаи соф (Φ_c) бар маблағҳои асосии гузошташуда (M_a) ҳисоб карда мешавад:

$$D_{ма} = \frac{\Phi_c}{M_a} \quad (7)$$

Масолеҳгунҷоии маҳсулот ($M_{зм}$) - ҳамчун таносуби хароҷоти захираҳои моддии барои истеҳсоли маҳсулот сарфшуда (X_m) бар ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда (M_n) ҳисоб карда мешавад:

$$M_{зм} = \frac{X_m}{M_n} \quad (8)$$

Ин нишондиҳанда харчи воқеии захираҳои моддиро барои воҳиди маҳсулот дар ифодаи аслий ё арзишӣ баҳо медиҳад. Вай бевосита ба нишондиҳандаҳое, ки харчи намудҳои алоҳидаи захираҳои моддиро (металлгунҷоииш, энергиягунҷоииш) дар ифодаи аслий, аслий-арзишӣ, арзишӣ баҳо медиҳанд, алоқамандӣ дорад.

Боздеҳи масолеҳ (B_m) - ҳамчун таносуби ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда (M_n) бар хароҷоти захираҳои моддии барои истеҳсоли ҳамин маҳсулот сарфшуда (X_m) бар ҳисоб карда мешавад:

$$B_m = \frac{M_n}{X_m} \quad (9)$$

Боздеҳи масолеҳ нишондиҳандаест, ки ба ҳар 1 сомони хароҷоти захираҳои моддии барои истеҳсоли маҳсулот сарфшуда, чӣ қадар рост омадани арзиш ё ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшударо нишон медиҳад.

Дигар нишондиҳандае, ки самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкорию аз руи истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар худ таҷассум менамояд ҳосилнокии меҳнат мебошад.

Ҳосилнокии меҳнат нишондиҳандаи муҳимест, ки ифодакунандаи истифодаи самараноки захираҳои меҳнатию корхона маҳсуб мешавад. Ҳосилнокии меҳнат самаранокии хароҷоти меҳнатию дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти моддӣ тавсиф дода, бо миқдори маҳсулоти дар воҳиди вақти корӣ истеҳсолшуда ё худ бо хароҷоти меҳнатию барои воҳиди маҳсулот сарфшуда, муайян мегардад.

Дараҷаи ҳосилнокии меҳнат бо ду нишондиҳанда муайян карда мешавад:

а) *коркарди маҳсулот дар воҳиди вақт (Км)* – ҳамчун таносуби ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда дар воҳиди вақт ($X_{ми}$) бар шумораи миёнаруйхатию коргарон ($Шк$) ҳисоб карда мешавад:

$$K_m = \frac{X_{ми}}{Шк} \quad (10)$$

б) *меҳнатгунҷоии истеҳсоли маҳсулот (Мг)* – ҳамчун таносуби вақти кории барои истеҳсоли ҳамаи маҳсулот сарфшуда (B_k) бар ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда ($X_{ми}$) муайян карда мешавад:

$$M_g = \frac{B_k}{X_{ми}} \quad (11)$$

Дигар нишондиҳандае, ки самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатию тавсиф медиҳад, даромаднокии ҳайати кормандон мебошад.

Даромаднокии ҳайати кормандон (Дхк) – чунин нишондиҳандаест, ки ҳамчун таносуби фоидаи соф (Φ_c) бар шумораи миёнаруйхатию коргарон ($Шк$) ҳисоб карда мешавад:

$$D_{хк} = \frac{\Phi_c}{Шк} * 100\% \quad (12)$$

Чӣ гунае ки, қайд карда гузаштем, вобаста ба самтҳои фаъолияти субъектони соҳибкорӣ самаранокии истеҳсолӣ, тиҷоратӣ, молиявӣ, инноватсионӣ, инвеститсионӣ ва маркетингию аз ҳамдигар фарқ кардан мумкин аст. Усулҳои баҳодиҳии самаранокии ин самтҳои фаъолияти соҳибкорию низ дида баромадан ба мақсад мувофиқ аст, ки ҳар кадомашон нишондиҳандаҳои худро доранд (Расми 2). Нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкорию саноатӣ аксар маврид ҳангоми тавсифи намудҳои гуногуни самаранокӣ тақроршаванда буда, яқдигарро пурра мекунад. Масалан, нишондиҳандае, ки дар тавсифи самаранокии тиҷоратӣ истифода шудааст, инчунин дар мавриди баҳисобгирии самаранокии молиявӣ ё маркетингӣ низ марвиди истифода қарор гирифта метавонад ва баръакс.

Аз ин рӯ, бояд таъкид кард, ки маҳз истифодаи тамоми усулҳо ва нишондиҳандаҳои имконпазир метавонанд самаранокии фаъолияти субъектони соҳибкорию саноатию аз ҳар чихат дар худ ифода созанд ва бо ҳамин восита ба мақсади таҳқиқот мувофиқ бошанд.

Расми 2. Нишондиҳандаҳои баҳодиҳии самаранокии ҷаъолияти субъектони соҳибкории саноатӣ

Самаранокии истеҳсолӣ бо чунин нишондиҳандаҳо, ба монанди даромаднокии истеҳсолот; ҳосилнокии меҳнат; боздеҳи фондҳо; ғоиданокӣ; хароҷотбарорӣ ва ғайра тавсиф дода мешавад, ки дар навбати худ муайян кардани онҳо аз нишондиҳандаҳои дигар намудҳои самаранокӣ низ вобастагӣ доранд, махсусан аз ғоидаи умумӣ ва ғоидаи соф.

Самаранокии тиҷоратӣ аз чунин нишондиҳандаҳо таркиб меёбад: даромаднокии дорониҳо, гирдгардиши воситаҳои гардон, ғоида, ҳаҷми ғуруш ва ғайра. Нишондиҳандаҳои самаранокии молиявӣ бошад чунинанд: даромаднокии ғуруш, даромаднокии воситаҳои гардон, озодгардии нисбии воситаҳои гардон, даромаднокии сармояи худӣ, хароҷот ва ҳаҷми воситаҳои гардон.

Нишондиҳандаҳо, ки самаранокии ғаёлияти маркетингии корхонаро тавсиф медиҳанд, чунинанд: суръати рушди бозори соҳавӣ, ҳиссаи бозорӣ, талаботи имконпазирӣ бозорӣ, сифати маҳсулот ва рақобатпазирӣ он, нарх, маъмулияти нишони молӣ, қаноатмандии муштариён, қалби муштариён, ҳифз ва нигоҳдории муштариён.

Самаранокии ғаёлияти иқтисодии берунмарзии корхонаро бошад чунин нишондиҳандаҳо ба монанди самарайи иқтисодии содирот, самарайи иқтисодии воридот, самаранокии истеҳсол ва ғуруш дар бозори дохилӣ ва зариби даромаднокии амалиётҳои содиротӣ-воридотӣ тавсиф дода мешавад.

Барои он ки, самаранокии ғаёлияти инвестиционии субъектони соҳибкории саноатӣ баҳо дода шавад, нишондиҳандаҳои зеринро таҳлил намудан зарур аст: муҳлати худхароҷотбарории инвестиция, маблағҳои андӯхташуда, ғоидаи сармоя, муҳлати дисконтии худхароҷотбарории инвестиция, зариби даромаднокӣ, меёри ғоида ва ғ.

Баҳодиҳии самаранокии ғаёлияти инноватсионии субъектони соҳибкории саноатиро бошад таҳлили нишондиҳандаҳои зерин имконпазир мегардонанд: ҳаҷми хароҷоти корхона барои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ конструкторӣ (КИТТК), азхудкунии объектҳои моликияти зеҳнӣ ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои тадқиқотии шарикӣ, таркиб ва миқдори кормандону шуъбаҳо, ки ба иҷрои КИТТК машғуланд, ҳаҷми технологияҳои нав дар доираи низоми табодули технология, иқтидори илмӣ-таҳқиқотии ғаёлияти корхона, давомнокии марҳилаҳои алоҳидаи коркардҳои инноватсионӣ, навсозии маҳсулоти корхона, ҳаҷми маҳсулоти нави содиротшуда, миқдори технологияҳои нави татбиқшуда ва маҳсулотҳои нави истеҳсолшуда дар давраи муайян.

Ҳадафи ниҳии идоракунии қараёнҳои инноватсионӣ таъмини ғаёлияти дарозмуҳлати корхона дар асоси ташкили истеҳсоли маҳсулоти рақобатнок мебошад [11, с.38].

Дар маҷмӯъ, қанбаҳои методии муайянкунии самаранокии соҳибкории саноатӣ асосан аз мушаххасоти нишондиҳандаҳои он иборат аст. Хусусияти мураккаби иқтисодиёт ва маҷмӯи муносибатҳои гуногуншакли он дар раванди ҳисоб кардани самаранокии соҳибкории саноатӣ вобаста ба миқёсу доираи ғаёлиятҳои истеҳсолот ва самтҳои таракқиёти онҳо, истифодабарии нишондиҳандаҳои муайяноро тақозо менамояд.

Таҳоҳо низоми нишондиҳандаҳои гуногун ва пуррақунондаи яқдигар метавонанд, ки иттилооти кофиро оиди самаранокӣ таҷассум намоёнд. Дар баробари он нишондиҳандаҳои умумие низ қудо карда мешаванд, ки бо яғонагии дохилӣ ва вобастагии байниҳамдигарӣ тавсиф дода мешаванд [8, с.14].

Умуман, масъалаи таҳия ва тақмили қанбаҳои методии муайянкунии самаранокии соҳибкории саноатӣ муҳим буда, дар таҳқиқотҳои оянда коркарди маҳсули қузьӣ ва таркибиро талаб менамояд.

Адабиёт

1. Болдырева Н.П. Сущность эффективности развития промышленных предприятий в рыночных условиях и ее основные виды [Электронный ресурс] // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». 2015. №6. – С.67-52 (дата обращения: 21.02.2022г.)
 2. Булатов А.Н., Шакирова Д. Ш. Методические подходы к оценке эффективности субъектов предпринимательства // Московский экономический журнал №7, 2019. – С.452 – 461.
 3. Жемчугов А.М., Жемчугов М.К. Инновационный подход к сбалансированной системе показателей // Российское предпринимательство. – 2010. Т. 11. №6. - С.86-90.
 4. Кан Е.Д. Подходы и методы оценки эффективности деятельности предприятия // Экономика и бизнес: теория и практика. - 2018. № 4. – С.123-128
 5. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию // 2-е изд., испр. и доп./ М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2012. – 320 с.
 6. Кодиров Ф.А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства // Финансово-экономический вестник. 2020. № 4 (24). - С.49-58.
 7. Комилов С.Ч., Низомова Т.Д., Давлатзод У. Иқтисоди корхона // Китоби дарсӣ. - Душанбе, 2015с.- 640с.
 8. Лясников Н.В. Дудин М.Н., Горохова А.Е. Повышение эффективности управления промышленным предприятием: способы и направления // Известия МГТУ «МАМИ» № 4(22), 2014, т.5 – С.11-18
 9. Магдиева Р.Р. Оценивание эффективности управления финансовыми потоками промышленных предприятий // Научный вестник Луганского национального аграрного университета. – 2020. №8-3. С.326-334.
 10. Орехова С.В. Акуе М.Д. Подходы и методы оценки эффективности деятельности предприятия [Электронный ресурс] // Журнал «Трибуна ученого», выпуск №09, Режим доступа: <https://tribune-scientists.ru/>, Томск. - 2020. – С.244-252 (дата обращения: 25.02.2022г.)
 11. Рахмонов Дж.Р. Управление инновационными процессами на промышленных предприятиях в условиях переходной экономики: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Дж. Р. Рахмонов. – Душанбе, 2016. – 165с.
 12. Троянова Е.Н. Методика оценки эффективности деятельности предприятия с учетом рыночной ситуации // Бизнес, образование, право. Вестник Волгоградского института бизнеса, 2015, № 2 (31) - С.148 - 153
-

УДК: 334.013

ТАҲЛИЛ ВА РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Назарова Н.Н. - ассистенти кафедраи информатикаи амлӣ дар иқтисодиёт, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14

Гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ зарурияти азими дигаргунсозӣ сохторӣ дар иқтисодиёти миллӣ ба вуҷуд омадааст. Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки самти афзалиятноки ашёвӣ худро, ки асосан майли содиротӣ дорад, тағйир дода, пеш аз ҳама коркарди ашёи хоми дохилӣ ва хориҷиро дар мамлакат ривоч диҳад ва ба истеҳсолкунандаву фурӯшандаи маҳсулоти тайёр табдил ёбад. Ин ҳолат моро водор менамояд, ки дар ҷустуҷӯи ҳамин гуна хоҷагидорие бошем, ки афзоиши истеҳсолоти

ҷумҳуриро таъмин намуда тавонад. Соҳибкори дар инкишофи фаъолияти иқтисодии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи начандон тулонӣ дорад, вале чуноне ки аз таҳлили факту рақамҳои оморӣ бармеояд, соҳибкорӣ рушду инкишофи босуръат дорад.

Аз ин рӯ, тараққиёти босуръати соҳибкорӣ фаровонии бозори дохилии ҷумҳурӣ имконпазир гардид, лекин ин фаровони на аз истеҳсоли маҳсулоти худӣ, балки аз маҳсулоти хориҷӣ бо асъори нақдӣ таъмин гардида аст, ки ин дар оянда таъсири худро ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, соҳибкориҳои инфиродӣ, хоҷагии деҳқонӣ, шахсонӣ ҳуқуқӣ, таҳлили рушди соҳибкорӣ.

АНАЛИЗ И РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Назарова Н.Н. – ассистент кафедры прикладной информатики в экономике, Таджикский государственный финансово-экономический университет, 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14

Переход Республики Таджикистан в рыночную экономику вызвал огромную потребность в структурных преобразованиях в национальной экономике. Республике Таджикистан необходимо изменить свое приоритетное направление в производственной сфере, которое в основном имеет тенденцию к экспорту, и прежде всего, развивать переработку внутреннего и внешнего (импортированного) сырья в стране и стать производителем и продавцом готовой продукции. Это обстоятельство побуждает нас искать такое хозяйство, которое могло бы обеспечить рост республиканского производства. Предприниматель в развитии внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан имеет малую историю, но, как следует из анализа статистических фактов и цифр, предпринимательство имеет быстрый рост и развитие.

В связи с этим, быстрое развитие предпринимательства стало возможным изобилие внутреннего рынка республики, но оно обеспечивается большим количеством наличной валюты не от собственного производства, а от иностранной продукции, что в будущем окажет свое влияние на экономику республики.

Ключевые слова: предпринимательство, индивидуальное предпринимательство, деҳканская хозяйство, личное юридическое, анализ развития предпринимательства.

ANALYSIS AND DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nazarova N.N. - assistant of the department of applied informatics in economics The Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhomov str. 64/14

The transition of the Republic of Tajikistan to a market economy has caused a huge need for structural transformations in the national economy. The Republic of Tajikistan needs to change its priority direction in the production sector, which mainly tends to export, and above all, to develop the processing of domestic and foreign (imported) raw materials in the country and become a manufacturer and seller of finished products. This circumstance encourages us to look for such an economy that could ensure the growth of republican production. An entrepreneur in the development

of foreign economic activity of the Republic of Tajikistan has a small history, but, as follows from the analysis of statistical facts and figures, entrepreneurship has rapid growth and development.

In this regard, the rapid development of entrepreneurship has made possible the abundance of the domestic market of the republic, but it is provided with a large amount of cash not from its own production, but from foreign products, which in the future will have an impact on the economy of the republic.

Keywords: *entrepreneurship, individual entrepreneurship, dehqan farm, personal legal, analysis of entrepreneurship development.*

Ташаккули ҷузъҳои асосии иқтисоди бозоргонӣ, аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ роҳандозӣ гардидани ислоҳоти иқтисодӣ нақши соҳибкорӣ дар ҷомеа, аз ҷумла барои таъмин намудани аҳоли бо ҷойи кор ва баландшавии сатҳи зиндагии аҳоли, торафт афзоиш меёбад. Бе шубҳа, қайд кардан ба маврид аст, ки дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ яке аз омилҳои тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии ҷумҳури мебошад.

Инчунин бо мақсади дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ ва бартараф кардани монеаҳои мавҷуда се маротиба солҳои 2009-2010, 2012-2014 ва 2019-2020 ба ҳама гуна санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории истеҳсолӣ мораторий эълон гардидааст. Ҷорӣ намудани низомии «Равзанаи ягона» ҷиҳати барасмиятдориҳои амалиёти содиротиву воридотӣ ва транзитӣ дар гузаргоҳҳои сарҳадӣ, инчунин механизми равзанаҳои ягона барои дастрас намудани иҷозати корҳои соҳтмонӣ, пешниҳоди шартҳои техникӣ оид ба пайваستшавӣ ба шабакаҳои барқӣ, бақайдгирии амволи ғайриманқул ва дигар механизмҳои муосир бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ қори соҳибкоронро осон намуда, ба рушди муназзами фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намуда истодааст.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи принсипи “Равзанаи ягона” дар соли 2020 дар миқёси ҷумҳури 335,3 ҳазор субъектҳои соҳибкорӣ фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба соли 2019-ум 8,8 ҳазор субъект ё 2,7 фоиз зиёд мебошад.

Шумораи зиёди субъектҳои соҳибкориро соҳибкорони инфиродӣ ташкил дода, миқдори онҳо 304,04 ҳазор субъект ё 90,6 фоиз субъектҳои соҳибкориро ташкил медиҳанд. Аз шумораи умумии соҳибкорони инфиродӣ 105,4 ҳазор субъект ё 34,6 фоиз соҳибкорони тариқи патент фаъолияткунанда, 37,2 ҳазор субъект ё 12,2 фоиз тариқи шаҳодатнома фаъолияткунанда ва 161,3 ҳазор субъект ё 53,0 фоиз хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд.

Азбаски хоҷагиҳои деҳқонӣ низ ҳамчун соҳибкорони инфиродӣ, ки тибқи шаҳодатнома амал мекунанд, онҳо ба шумораи умумии соҳибкорони инфиродӣ дохил карда шудаанд.

Шахсони ҳуқуқӣ, ки пойдевори бахши хусусии мамлакат мебошанд, дар шумораи умумии субъектҳои хоҷагидорӣ ҳиссаи хеле кам дошта, ҳамагӣ 31,2 ҳазор субъект ё 9,3 фоизи субъектҳои хоҷагидорро ташкил медиҳанд.

Диграммаи 1. Сохтори пурраи субъектҳои соҳибкорӣ (бо фоиз)

Сарчашма: маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи низоми “Равзанаи ягона” ба ҳолати 01.01.2021

Таҳлил нишон медиҳад, ки зиёда аз сеяки субъектҳои хоҷагидори мамлакатро соҳибкорони инфиродии тибқи патент фаъолияткунанда, ки гардиши маблағҳояшон дар як сол то 100,0 ҳазор сомони мебошад, ташкил медиҳанд. Соҳибкорони инфиродии тибқи патент фаъолияткунанда бештар дар бахши тичорати хурд амал менамоянд, ки пеш аз ҳама гувоҳи дастрасии маҳдуди субъектҳои соҳибкорӣ ба воситаҳои молиявӣ мебошад.

Дар баробари ин ҳиссаи назарраси хоҷагиҳои деҳқонӣ (48 фоиз) дар шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ рушди соҳибкорию асосан дар манотиқи деҳот нишон медиҳад, ки бо масъалаҳои дастрасии маҳдуд ба инфрасохтори ҷисмонӣ, воситаҳои молиявӣ, таҷҳизоти кишоварзӣ, тухмиҳои хушсифат ва дурӣ аз бозорҳои истеъмолӣ дучор мегарданд.

Ҷадвали 1. - Шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар давоми солҳои 2015 – 2020

№	Намуд	Солҳои					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Соҳибкорони инфиродӣ, аз ҷумла:	276044	288683	301298	315890	326491	335306
1.1	бо патент	88385	90800	95953	101370	105337	105401
1.2	бо шаҳодатнома	32086	32001	32097	33572	34604	37264
1.3	хоҷагиҳои деҳқонӣ	123376	134315	142043	149774	155621	161376
2	шахсони ҳуқуқӣ	32197	31567	31205	31174	30929	31265
Ҷамағӣ		276044	288683	301298	315890	326491	335306

Сарчашма: маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи низоми “Равзанаи ягона”

Таҳлили вазъи соҳибкорӣ собит сохт, ки байни минтақаҳои ҷумҳурӣ, вилояти Суғд аз рӯи шумораи умумии субъектҳои хоҷагидор мавқеи аввалро ишғол намуда, дар вилоят 117,1 ҳазор соҳибкор фаъолият менамояд, ки ин 36,0 фоизи теъдоди умумии субъектҳои соҳибкорию

мамлакатро ташкил медиҳад. Дар мавқеи дуҷумлаи вилояти Хатлон меистад, ки дар онҷо шумораи субъектҳои соҳибкорӣ 102,0 ҳазор ё 31,0 фоиз аз ҳаҷми умумии соҳибкоронро ташкил медиҳад. Шумораи соҳибкорон дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бошад 59,7 ҳазор ё 18,0 фоиз аз ҳаҷми умумӣ ва дар шаҳри Душанбе 42,6 ҳазор ё 13 фоизи шумораи умумии соҳибкорон ташкил медиҳад.

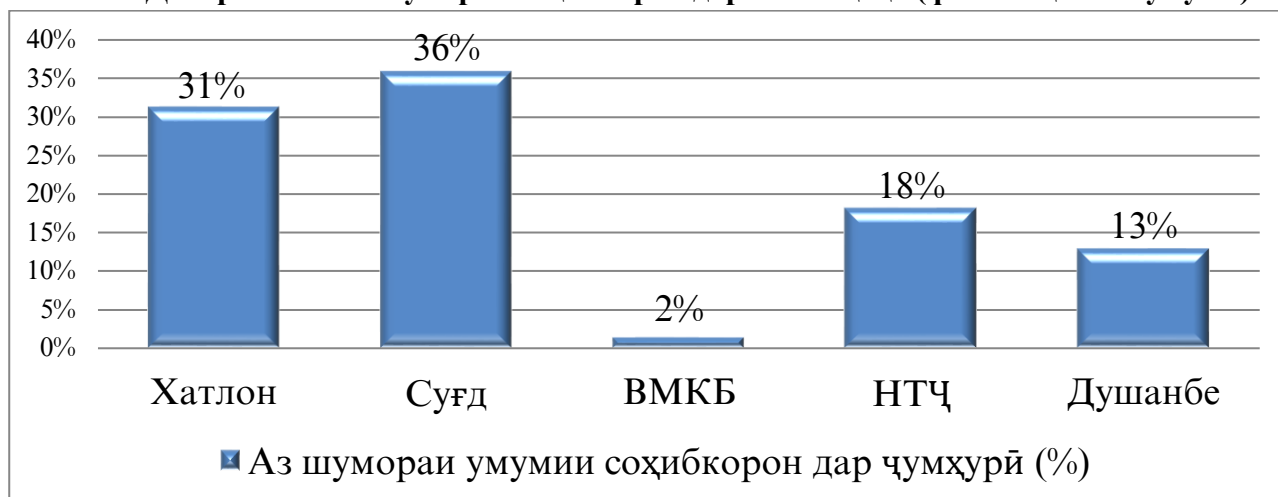
Дар ВМКБ рушди соҳибкорӣ суғурӯ арзёбӣ гардида, шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ ба 5,1 ҳазор баробар мебошад, ки ин нишондиҳанда 2 фоизи миқдори маҷмӯи субъектҳои соҳибкорӣ мамлакатро ташкил медиҳад.

**Ҷадвали 2. - Шумораи субъектҳои соҳибкорӣ аз рӯи тақсими минтақавӣ
(солҳои 2018, 2019 ва 2020)**

Шакли ташкилию ҳуқуқӣ	Минтақаҳо														
	Хатлон			Суғд			ВМКБ			НТЧ			Душанбе		
	Солҳо														
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Маҷмӯи шумораи соҳибкорон дар минтақаҳо, аз ҷумла:	98 882	102 038	105 538	113 301	117 071	119 742	4 649	5 121	5 778	58 169	59 729	61 745	40 886	42 557	42 503
Соҳибкорони инфиродӣ (адад), аз ҷумла	89 511	93 035	96 562	105 066	108 786	111 401	3 321	3 738	4 328	53 334	54 853	56 847	33 271	35 174	34 903
Патент (адад)	25 846	26 289	26 801	33 938	35 503	35 792	1 955	2 181	2 295	16 462	16 597	16 757	23 166	24 801	23 756
Шаҳодатнома (адад)	6 019	6 104	6 717	10 690	10 956	11 532	980	1 071	1 137	5 784	6 110	6 737	10 099	10 365	11 141
Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (адад)	57 916	60 642	63 044	60 378	62 327	64 077	386	485	896	31 088	32 146	33 353	7	8	6
Шахсони ҳуқуқӣ (адад)	9 101	9 003	8 976	8 295	8 285	8 341	1 327	1 383	1 450	4 835	4 876	4 898	7 615	7 383	7 600

Илова ба ин, миқдори субъектҳои соҳибкорӣ ВМКБ дар қиёс ба шумораи умумии соҳибкорони вилояти Суғд 113,9 ҳазор ё 95,0 фоиз кам мебошад, ки ин аз дастрасии маҳдуди соҳибкорон ба воситаи пулӣ ҷиҳати тавсеаи фаъолият шаҳодат медиҳад.

Диаграммаи 2. Шумораи соҳибкорон дар минтақаҳо (фоиз аз ҳиссаи умумӣ)

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки субъектҳои соҳибкорӣ аз надониستاني талаботи қонунгузорӣ, муҳосибот, воситаҳои муосири идоракунии, тарзи дурусти таҳияи стратегияи рушд, маркетинг, муқаррароти муколамаи давлат ва бахши хусусӣ, мушкилоти низоми андозбандӣ, иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ (литсензиядиҳӣ), шумораи зиёди назорату санҷишҳои мақомоту сохторҳои давлатӣ ва ғайраҳо ба душворӣҳо дучор гардида, дар натиҷа муфлис ва барҳам меҳӯранд.

Таҳлили барҳамхурии соҳибкорӣ дар 5 соли охир нишон дод, ки он тамоюли камшавӣ дорад. Тавре аз маълумоти ҷадвали №3 баён аст, дар миқёси ҷумҳурӣ барҳамдиҳии субъектҳои соҳибкорӣ дар соли 2017 аз ҳама зиёд ба назар мерасад, ки он 30,3 ҳазорро ташкил додааст. Солҳои 2019 ва 2020 шумораи барҳамхурии соҳибкорӣ мутаносибан 25,7 ва 23,9 ҳазор субъектро ташкил додааст.

Қобили зикр аст, имрӯз дар натиҷаи тадбиқи тадбирҳои андешида аз ҷониби бахши хусусӣ зиёда аз 70 дарсади ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ истеҳсол мегардад. Теъдоди субъектҳои соҳибкорӣ мунтазам афзуда, дар семоҳаи аввали соли 2021 ба 10 4372 адад, аз ҷумла шахсони ҳуқуқӣ 31 312 адад, соҳибкорони инфиродӣ ба 307982 ададро ташкил намуданд. Шумораи хоҷагҳои деҳқонӣ – фермерӣ дар семоҳаи аввали соли 2021 ба 138147 ададрасид, нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 3,5% афзудааст.

То 1 апрели соли 2021 ҳамагӣ дар Тоҷикистон 603,3 ҳазор соҳибкори инфиродӣ сабти ном шудаанд, ки аз ҷумлаи онҳо 83,8 ҳазор нафар соҳибкорони инфиродӣ мебошанд, ки тибқи шаҳодатнома кор мекунанд, 345 ҳазор тибқи патент кор мекунанд ва 174,5 ҳазор хоҷагҳои деҳқонӣ мавҷуданд.

Соли 2021 бошад, 10496 соҳибкори нави инфиродӣ, аз ҷумла 1416 соҳибкори инфиродӣ, ки бо шаҳодатнома кор мекунанд, 6329 соҳибкори инфиродӣ, ки бо патент кор мекунанд ва 2751 хоҷагии деҳқонӣ сабти ном шудааст.

Дар ҳамин ҳол, аз шумораи умумии соҳибкорони инфиродии сабтшуда 6551 нафар соҳибкорони инфиродӣ дар моҳҳои январ-марти соли 2021 фаъолияти худро қатъ кардаанд.

Шумораи соҳибкорони инфиродии фаъол то 1 апрели соли ҷорӣ - 307,9 ҳазор нафарро ташкил медиҳад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки мувофиқи маълумотҳои оморӣ дар нимсолаи дуюми соли 2021 корхонаҳои саноатӣ якҷоя бо соҳибкорон ба маблағи 22205,9 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол кардаанд (нисбат ба соли гузашта 17,6 фоиз зиёд). Ҳамзамон, дар ин давра 2508 коргоҳ ва корхонаҳои истеҳсоли фаъолият намудаанд (дар соҳаҳои истихроҷ 298 адад, коркард

2047 адад, таъминоти нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 72 адад ва таъминоти об ва коркарди партовҳо 91 адад). Инчунин, ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар нимсолаи дуюми соли 2021 – 19482,5 млн. сомони ро ташкил дод (нисбат ба соли 2020-ум 6,6 фоиз зиёд).

Ҷадвали 3. - Маълумот оид ба шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ бақайдгирфташуда, азнавбақайдгирфташуда, барҳамдодашуда дар мақомоти оморӣ ҷумҳурӣ дар солҳои 2015-2020 (адад)

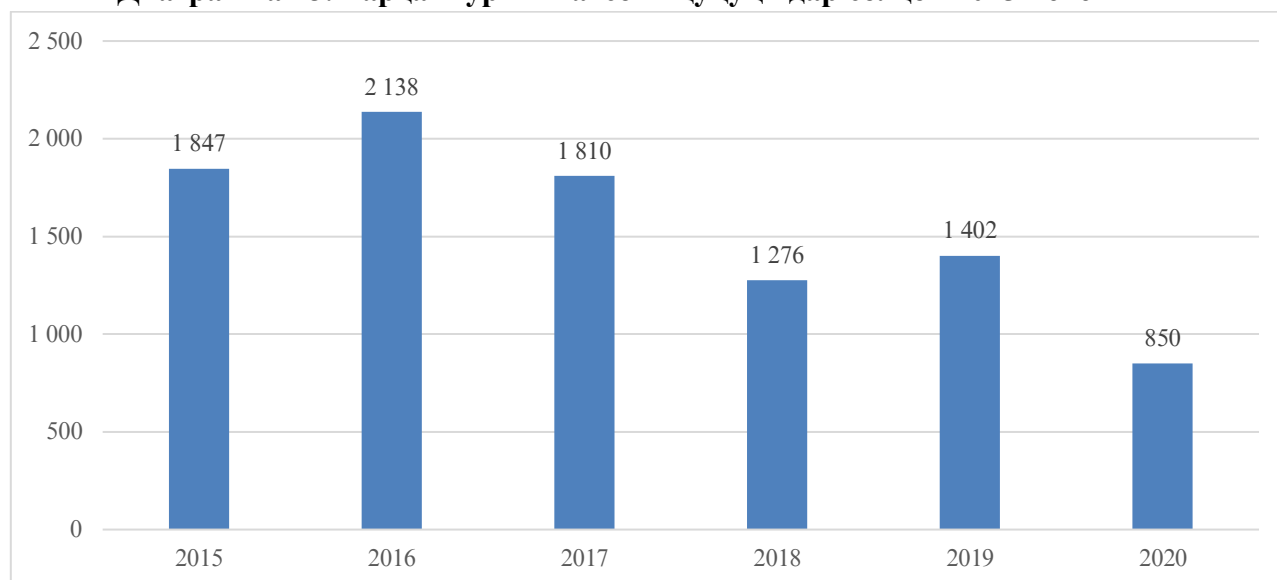
Намуди бақайдгирӣ	Соли 2015		Соли 2016		Соли 2017		Соли 2018		Соли 2019		Соли 2020	
	Шахсони ҳуқуқӣ	Соҳибкорони инфиродӣ	Шахсони ҳуқуқӣ	Соҳибкорони инфиродӣ	Шахсони ҳуқуқӣ	Соҳибкорони инфиродӣ	Шахсони ҳуқуқӣ	Соҳибкорони инфиродӣ	Шахсони ҳуқуқӣ	Соҳибкорони инфиродӣ	Шахсони ҳуқуқӣ	Соҳибкорони инфиродӣ
Таъсисёбӣ	513	56 181	1 293	36 594	1 384	41 445	1 213	40 891	1 154	35 219	1 193	31 529
Азнавбақайдгирӣ	91	3	51	1	64	1	29	3	4	0	0	0
Барҳамдодашуда	847	24 828	2 138	23 834	1 810	28 471	1 276	26 274	1 402	24 347	850	23 047

Сарчашма: маълумоти Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи Феҳрасти ягонаи давлатии мақомоти андозӣ ҷумҳурӣ

Барҳамдиҳии шахсони ҳуқуқӣ дар миқёси ҷумҳурӣ дар соли 2016 ба 2,1 ҳазор расид, ки ин нишондиҳанда нисбати солҳои қаблӣ ва баъдӣ аз ҳама зиёд буд. Солҳои 2017-2020 барҳамдиҳии шахсони ҳуқуқӣ нисбатан кам гардид.

Сатҳи барҳамдиҳӣ нисбати таъсисёбии шахсони ҳуқуқӣ зиёд арзёбӣ гардида, фарқият миёни нишондиҳандаҳои болозир ба ҳисоби миёна 248 ададро ташкил медиҳад.

Диаграммаи 3. Барҳамхурии шахсони ҳуқуқӣ дар солҳои 2015-2020

Сарчашма: маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи Феҳрасти ягонаи давлатии мақомоти андози ҷумҳурӣ

Аммо, вазъи барҳамдиҳии соҳибкорони инфиродӣ муътадил арзёбӣ гардида, он тамоюли камшавӣ дорад. Барҳамхурии соҳибкорони инфиродӣ дар соли 2020-ум 23,0 ҳазорро ташкил дод, ки нисбати соли 2019-ум 1,3 ҳазор субъект ё 5,6 фоиз кам мебошад.

Ҳамин тариқ, фаъолияти соҳибкорӣ ва баҳши хусусӣ дар даврони Истиқлолият мунтазам рушд ёфта, барои таъмин намудани рушди иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани иқтисодии содиротии давлат замина мегузорад. Минбаъд амалӣ гардонидани низоми ягонаи энергетикӣ, тақвияти раванди сармоягузорию қарздиҳӣ, пешниҳод гардидани имтиёзҳо ва фароҳам овардани шароити мусоид барои боз ҳамтараққӣ ёфтани ҳаматарафаи баҳши хусусӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ вусъат мебахшад. Давлат бояд барои рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам оварад, корхонаҳо низ дар навбати худ бояд ташаббус нишон диҳанд, аз шароити фароҳамовардашуда самаранок истифода баранд ва барои рушди устувори иқтисодиёти миллӣ саҳмгузор бошанд.

Адабиёт

1. Кодиров, Ф. А. Инвестиционная деятельность в региональном агропромышленном комплексе Республики Таджикистан: некоторые проблемы и пути их решения / Ф. А. Кодиров, Т. Т. Файзуллоев // Вестник БИСТ (Башкирского института социальных технологий). – 2016. – № 1-2(30). – С. 54-59. – EDN VYTUHN.

2. Кодиров, Ф. А. Конкурентоспособность промышленных предприятий в контексте перехода к цифровой экономике / Ф. А. Кодиров, Е. Ш. Мирзоева // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 4-2(34). – С. 218-228. – EDN UKRFAL.

3. Нурализода, А. Н. Инфляция, появление и её воздействие на курс национальной валюты / А. Н. Нурализода, С. Д. Махшулов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 67-72. – EDN TNJAXP.

4. Нурализода, А. Н. Приоритеты и развитие сферы услуг для повышения уровня благосостояния населения Республики Таджикистан / А. Н. Нурализода, Ш. Ф. Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 2(18). – С. 21-26. – EDN VCPDTM.

5. Саидмуродзода, Л. Х. "Китаб-ал-харадж" - книги об управлении государственными финансами / Л. Х. Саидмуродзода, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 4(28). – С. 7-18. – EDN XSXZHK.

6. Сафаров, Б. Г. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан / Б. Г. Сафаров, Д. К. Ходжаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 2(27). – С. 70-78. – EDN NUWFLJ.

7. Сафаров, Б. Г. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии мафҳуми сармоягузорию хориҷӣ / Б. Г. Сафаров, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – № 4-2(34). – С. 34-42. – EDN BSYDQP.

8. Содиков, М. С. Эффективность развития конкурентоспособных форм малого и среднего предпринимательства Таджикистана (на материалах сельскохозяйственных предприятий Горно-Бадахшанской автономной области Таджикистана) : специальность 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности, в т.ч.: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами; управление инновациями; региональная экономика; логистика; экономика труда; экономика

населения и демография; экономика природопользования; экономика предпринимательства; маркетинг; менеджмент; ценообразование; экономическая безопасность; стандартизация и управление качеством продукции; землеустройство; рекреация и туризм)" : диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Содиков Метархон Сокибекович. – Душанбе, 2010. – 133 с.

9. Убайдуллоев, Ф. К. концептуальные основы социально-экономической мысли таджикского народа в период средневековья / Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 202-211. – EDN YCLXWJ.

10. Хайрзода, Ш. К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш. К. Хайрзода // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 2(22). – С. 7-13. – EDN UZYOZC.

УДК:332.1

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО КЛИМАТА

Ван Ган - аспирант кафедры экономической теории и мировой экономики Таджикский, (Славянский) университет, 734025, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30. Тел.: (992) 931- 00- 25 -25. E-mail. 1092790043@qq.com

В статье раскрывается содержание экономической сущности понятия инновационный климат, приводится структура и взаимосвязи его элементов. Предоставлены определения инновационного среда и климата, инвестиционного климата, инновационного потенциала и рисков. Рассмотрены предпосылки и особенности формирования инновационного климата, предопределяющие настоятельную необходимость поиска путей повышения эффективности функционирование отраслей национальной экономики. Изучены теоретические основы формирования инновационного климата, использованы количественные и качественные показатели повышение эффективности их функционирования в отрасли экономики в нынешних условиях.

Ключевые слова: инновационный деятельность, инновационная активность, инновационный климат, инновационный среда, эффективность инновационного климата, инновационное развитие экономики.

ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МУҲИТИ ИННОВАТСИОНӢ

Ван Ган – аспиранти кафедраи назарияи иқтисод ва иқтисоди ҷаҳонии Донишгоҳи Славянии Русияву Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, кучаи Мирзо Турсунзода, 30. Тел.: (992) 931- 00- 25 -25. E-mail. 1092790043@ qq.com

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи моҳияти иқтисодии мафҳуми муҳити инноватсионӣ, сохтор ва алоқамандии унсурҳои асосии он бахшида шудааст. Таърифҳои муҳити инноватсионӣ, фазои сармоягузорӣ, иқтидори инноватсионӣ ва хатарҳо оварда шудаанд. Шартҳо ва хусусиятҳои ташаққули муҳити инноватсиониро баррасӣ намуда, зарурати таъхирнопазири дарёфти роҳҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳаҳои иқтисодиёт муайян карда шудааст. Асосҳои назариявии ташаққули фазои инноватсионӣ

омӯхта шуда, нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо дар баҳии иқтисодӣ дар шароити имрӯза оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: фаъолияти инноватсионӣ, ҷазобияти инноватсионӣ, муҳити инноватсионӣ, самаранокии фазои инноватсионӣ, рушди инноватсионии иқтисодӣ.

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INNOVATION CLIMATE

Vang Gan - postgraduate student of the Department of Economic Theory and World Economy Tajik (Slavic) University, 734025, Dushanbe, Mirzo Tursunzoda St., 30. Tel.: (992) 931-00-25-25. E-mail. . E-mail. 1092790043@qq.com

The article reveals the content of the economic essence of the concept of innovation climate, provides the structure and interrelations of its elements. Definitions of the innovation environment and climate, investment climate, innovation potential and risks are provided. The prerequisites and features of the formation of the innovation climate, which predetermine the urgent need to find ways to improve the efficiency of the functioning of the national economy sectors, are considered. The theoretical foundations of the formation of the innovation climate are studied, quantitative and qualitative indicators are used to increase the efficiency of their functioning in the economy in the current conditions.

Key words: innovation activity, innovation activity, innovation climate, innovation environment, efficiency, innovation climate, innovative development of the economy.

Развитие рыночной экономики во многом зависит от инновационной деятельности ее субъектов. Создание благоприятного инновационного климата предполагает атмосферу доверия, выявление и преодоление факторов, препятствующей творческие усилия и совместную поисковую работу персонала, расширение функций инноваторов на рабочем месте, использование организационно-хозяйственных и психологических инструментов, позволяющих формировать новые идеи. В случае наличия благоприятных условий государства создается предпосылки для обеспечения устойчивого развития экономики. Все это в совокупности создает условий для совершенствования путей и методов формирования инновационного климата, оказывающей положительное влияние на всю систему общественных отношений.

В условиях научно-технического прогресса для любой экономики необходимым является внедрения инновации, способствующей решение социально-экономической и инновационной развития экономики. К тому же, «...переход экономики на инновационный путь развития и формирование инновационной экономики оказывают мощное воздействие на все стороны современного производства, на всю систему общественных отношений. Важной задачей инновационного развития является увеличение производства и реализация на мировом рынке конкурентоспособной высокотехнологичной продукции, содержащей большую долю добавленной стоимости за счет интеллектуальной составляющей...»[3,3], являющей стратегическим направлением государственной политики государства, формирование благоприятные условия для развития хозяйственных субъектов.

Необходимо отметить, что основу развития инновационного климата составляет инновации. Термин «инновация» происходит от латинского «novati» и означает «нововведение», а приставка «in» «в направлении», т.е. обновление любой отрасли или в

какой-то сфере обществе. Если использовать понятие «инновация» в любой отрасли экономики, то оно трактуется как прогресс в какой - либо области, приносящий положительный экономический эффект. [7,136]. Все это в совокупности актуализирует проблемы формирования и развития инновационного климата.

Основоположником теории инноваций в мировой экономической науке традиционно значиться американский экономист австрийского происхождения Й. Шумпетер. Благодаря ему понятие «инновации» приобрело социально-экономический характер и до сих пор рассматривается как новая экономическая категория. Еще в 1912 г. он рассматривал инновацию как фактор и движущая сила экономического роста, под который предлагает «новая научно-организационная комбинация производственных факторов, мотивированная предпринимательским духом [9,10], которой составляет основу теории инновационного климата.

Как правило, учеными-экономистами используется несколько понятий: инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, инвестиционная активность или среда. Некоторые авторы используют эти понятия в качестве синонимов, не выделяя принципиальных различий между ними, другие же считают, что они различны. В связи с этим представляет интерес изучение теоретических аспектов формирования инновационного климата. Однако, прежде чем рассмотреть взгляды разных отечественных и зарубежных ученых по поводу толкования понятий «инновационного климата» необходимо определить термины «климат».

Слово «климат» происходит от греческого слова *to klima* - наклон (поверхности земли к солнцу), наклонение, и изначально означает статистически многолетний режим погоды (состояния атмосферы, биота и др.) [1,8]. С внедрением в общественные науки эволюционная теория, понятие климата наряду со многими другими понятиями, до этого времени употреблявшимися практически исключительно при описании живых организмов и природных явлений (адаптация, температура, рельеф и др.), стало широко использоваться при описании социально-экономических процессов.

С точки зрения географической науки и территориального деления, климат характеризуется многолетний режим природно-климатических условий, характерных для определенных зоны, а среда - это окружающие факторы, где протекает жизнь человечество (природно-климатические условия жизнедеятельности) [5,16]. Оно представляет собой часть природной среды, которая неподвластна человеческому влиянию, в отличие от среды, где оно взаимодействует с окружающими средами. При таком подходе упускается из вида особенность климата как интегральной характеристики качества окружающей среды применительно к изучаемым объектам и явлениям.

Понимание климата как результата взаимодействия много разных факторов особенно важно, когда речь об управлении социально-экономическими процессами. Во-первых, такой подход ориентирует на целостное, многоаспектное рассмотрение проблемы формирования благоприятного климата, во-вторых, он априори предполагает многовариантность ее решения (в таких сложнейших средах, как социально-экономическая, один и тот же результат может быть достигнут за счет манипулирования различными параметрами), и, наконец, акцентирует внимание на возможных синергических эффектах. Это помогает своевременно выявить возможные институциональные достижения и учесть возможность возникновения мультипликативных цепочек.

Применительно к явлениям общественной жизни инновационный климат выступает

как качественная категория, отражающая степень благоприятности (не благоприятности) внешних условий для существования и развития изучаемого объекта (процесса). К сожалению, в научной литературе часто используется механистичное понимание социально-экономического климата и его отдельных составляющих (инвестиционного, социального, производственного и т. д. климатов) как совокупности показателей, характеризующих состояние среды, в которой находится объект исследования. Так, в докладе Всемирного банка, «... инвестиционный климат определяется как набор факторов, характерных для данной страны, и определяющих возможности и стимулы фирм к активизации и расширению масштабов деятельности путем осуществления продуктивных инвестиций, создания рабочих мест, активного участия в глобальной конкуренции...» [10, 23].

В «Современном экономическом словаре» приводится близкое определение. В нем инвестиционный климат определяется как «... экономические, политические, финансовые условий, оказывающей влияния на приток внутренних и внешних инвестиций в экономику страны...» [6, 45], а благоприятный климат - как «... условия, соответствующие успешной экономической деятельности», который под понятием «инновационного климата» понимается уникальной среды, который предоставляет возможность для кооперации знания, бизнеса и ресурсов...» [8, 72]. Оно представляет собой состояние внешней среды организации, содействующее или противодействующее достижению инновационной цели или определенные условия, имеющиеся на территории.

На наш взгляд наиболее полное определение инновационного климата определяется как совокупность объективных социально-экономических, политических, правовых и иных условий, которые могут создавать или не создавать привлекательность для инноваций. К тому же инновационный климат формируется из инновационной активности, инновационного потенциала, инновационного риска, а также воздействия представителей власти на факторы, повышающие качественные показатели региона [4, 184].

Обобщая различные исследования, на наш взгляд инновационный климат представляет собой совокупность политических, нормативно-правовых, социально-экономических, финансовых, социокультурных, географических условий, присущих той или иной стране, определяющих качество бизнес - среды, эффективность инвестиций и инвестиционные риски. Многими авторами отмечается не только комплексный характер этого понятия в связи с воздействием на него множества факторов, но и многоуровневый, означающий возможность и необходимость его оценки на уровне страны, регионов, отраслей и масштабных видов производственной деятельности (межотраслевых производственных комплексов). Исходя из этого, можно выводы делать о том, что понятие «инновационная среда» более широкое, чем понятие «инновационный климат». При этом именно благоприятная инновационная среда создает инновационный климат, основным признаком которого являются условия, формирующиеся с помощью инновационного потенциала страны в целом.

Вопрос формирования благоприятного инновационного климата в условиях рыночной экономики остаётся одним из важных в проблем, связаны с современными тенденциями развития мировой экономики и международной конкуренции за привлечение инвестиций, изменениями в ресурсном, социально-политическом балансах и жёстких методов нетарифного регулирования внешнеэкономических отношений. При этом во многих странах мира накопленные социально-экономические проблемы не позволяют решить благоприятного инновационного климата. Важность изучения данного подхода обусловлена тем, что она

является важным фактором инновационного процесса, который имеет высокий синергетический эффект для национальной экономики.

Изучение спецификой формирования инновационного климата является то, что она зависит от других компонентов хозяйственного климата страны, которые можно рассматривать в качестве ключевых факторов устойчивого развития экономики. Более того, неблагоприятное состояние субъектов хозяйственного климата ведет к формированию неблагоприятного инновационного климата. Необходимо отметить, что инновационный климат представляет собой наиболее сложный компонент хозяйственного климата, содействующее или противодействующее достижению инновационной цели, проявляющиеся через влияние на инновационный потенциал страны. Исходя из этого, важным является не только определение стратегических целей и задач, но и четкой последовательных шагов переходу на инновационной развитие экономики.

Инновационный климат является частью политики любой государства, и оно понимается как комплекс факторов, способствующей формирование и развитие комплексной усилий научных кадров в выдвижении и реализации новых идей, в результате которых человек выступает как свободным, полностью мотивированным и готовым к творческой реализацией своих идей. Это сложившиеся за определенный период времени условия в окружении организации, влияющие на эффективность ее инновационной деятельности или состояния внешней среды организации, содействующее или противодействующее достижению инновационной цели [2,14], проявляющиеся через влияние на инновационный потенциал страны, и как сложившиеся за определенный период времени условия и факторов, влияющий на эффективность инновационной деятельности или это состояние внешней среды организации, содействующей или противодействующее достижение инновационной цели, проявляющей через влияние инновационных потенциалов.

Более того, наличия благоприятных условий для развития экономики страны создает предпосылки для обеспечения устойчивого социально-экономического развития ее отраслей. Однако, накопленные социально-экономические проблемы во многих стран мира не позволяют сказать о наличии благоприятного инновационного климата. Важность изучения инновационного климата обусловлена тем, что он является контролируемым фактором инновационного процесса, который имеет высокий синергетический эффект для национальной экономики в целом. Поэтому необходимо расширение диапазона исследований в данной области, уточнение ряда важнейших сторон формирования инновационного климата, принятие нормативных документов, в том числе и относительно перераспределения состава полномочий и ответственности на национальном и региональном уровне.

Учитывая вышесказанное, инновационный климат предлагается рассматривать как понятие, характеризующее уровень благоприятности имеющихся в стране научно-технологических и социально-экономических условий для развития инновационной деятельности и воспроизводства инновационных процессов. К числу основных элементов инновационного климата можно относит:

- полное и стабильное законодательство, учитывающее специфику инновационной деятельности и предоставляющее гарантии защиты интеллектуальной собственности;
- создание социально-экономических преимуществ для инновационной деятельности;
- развитие инновационной инфраструктуры рынка;
- организацию инновационно-технологической экспертизы инвестиционных проектов;

- подготовку и переподготовку кадров (ученых и инженеров), развитие инновационного образования и т. д.

Таким образом, широкий взгляд на проблемы формирования и развития инновационным климатом больше соответствует месту инноваций в системе социально экономических отношений как ключевому фактору развития общества, а также пониманию развития как расширения многообразия. Последнее необходимо для создания в обществе благоприятных условий для максимального раскрытия творческого потенциала личности с учетом индивидуальных особенностей каждого человека и общество в целом.

Литература

1. Большой энциклопедический словарь. -М.: «Большая российская энциклопедия»; Спб.: «Норит», 1997.-С. 538.
 2. Гунин, В. Н., Баранчев, и др. Управление инновациями: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Модуль 7 /В.Н. Гунин, В.П. Баранчев и др. - М.: ИНФРА-М, 2000. -231с.
 3. Комилов С. Дж. Теория инновационного развития // Монография. - Душанбе: «Шарки озо», 2019. - С. 3.
 4. Конаныхина О.В. Формирование системы управления инновационным климатом региона // Вестник АГТУ. Серия: Экономика. - 2010. - № 2. - С. 184-189.
 5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. М.: ИТИ Технологии, 2003. - 123с.
 6. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь,- 4-е изд,- М.: ИНФРА-М, 2005.- С. 144.
 7. Сошенко И.И. Междисциплинарный характер понятия «инновации»//Вестник Томского государственного педагогического университета. - Томск, 2013. - № 13(141). - С. 136-142.
 8. Шеко П. Инновационный хозяйственный механизм //Проблемы теории и практики управления. 1999. - № 2. - С. 71-78.
 9. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. - М.: «Директ-Медиа», 2007. - 400 с.
 10. World Bank «Доклад о мировом развитии 2005», 2005. - 236с.
-

УДК: 336.7

АРЗЁБИИ НАВОВАРИҶОИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Сандалов Чурабек Раҳимович - докторанти курси 2-юм аз руи ихтисоси (PhD) 6D050600 – молия. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 939002726. E-Jurabeksandalov07@gmail.com

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар шароити имрӯза як қатор равандҳои ҷаҳонишавӣ дар худфара гирифта моро ба он водор намудааст, ки ба ин равандҳои ҷаҳонишавӣ якҷоя гардида онро дар низоми бонкии худ васеъ истифода намоем. Илова бар ин ибраз доштан зарур аст, ки рушди низоми бонкиро дар шароити имрӯза танҳо дар заминаи навовариҳои бонкӣ ва технологияҳои пардохтӣ тавсаввур карда гайримкон аст. Гузаштан

ба технологияҳои инноватсионӣ аз як тараф шиддати хавфҳоро коҳиш дода аз дигар тараф сатҳи самаранокии бонкҳоро боло мебардорад.

Аз ин хотир дар мақолаи мазкур мо як қатор масъалаҳои мубрамвро вобаста ба инноватсияҳои бонкӣ, ки асоси онро таҳлили нишондҳандаҳои электронӣ, миқдари амалиётҳои электронӣ, тағйирёбии динамикаи бонку ташилотҳои қарзӣ, динамикаи рушди ҳамёнҳои электронӣ ва монанди инҳо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифта хулосаҳои муаллифӣ бароварда шудааст. Аз ин лиҳоз наири мақолаи мазкур ба тақвияти ҷараёнҳои илмӣ дар муҳити истифодаи васеъ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо. *Сиёсати иқтисодӣ, низоми бонкӣ, тенологияҳои иттилоотӣ. Суботи низоми бонкӣ, даромади пулии аҳоли, воҳиди пулии устувор, инноватсияҳои бонкӣ, таҳлил ва арзёбӣ.*

ОЦЕНКА ИННОВАЦИЙ В РАЗВИТИИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗИРОВАННОЙ ЭКОНОМИКИ

Сандалов Джурабек Рахимович – докторант 2 курса по специальности (PhD) 6D050600 – финансы. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, Нахимова 64/14. Телефон: +(992) 939002726. E-Jurabeksandalov07@gmail.com

В сегодняшних условиях экономика Республики Таджикистан учла ряд глобализационных процессов, что заставило нас присоединиться к этим глобализационным процессам и широко использовать их в нашей банковской системе. Кроме того, необходимо подчеркнуть, что развитие банковской системы в современных условиях невозможно представить только на основе банковских инноваций и платежных технологий. Переход к инновационным технологиям, с одной стороны, снижает интенсивность рисков, а с другой – повышает уровень эффективности банков.

Поэтому в данной статье мы проанализировали и обсудили ряд важных вопросов, связанных с банковскими инновациями, на основе анализа электронных показателей, объема электронных транзакций, изменения динамики банков и кредитных организаций, динамики развития. электронных кошельков и т.п., сделаны авторские выводы. В связи с этим публикация данной статьи способствует усилению научных процессов в среде широкого использования.

Ключевые слова. *Экономическая политика, банковская система, информационные технологии. Стабильность банковской системы, денежные доходы населения, стабильная денежная единица, банковские инновации, анализ и оценка.*

ASSESSMENT OF INNOVATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM IN THE CONTEXT OF A DIGITALIZED ECONOMY

Sandalov Jurabek Rakhimovich – 2nd year doctoral student in specialty (PhD) 6D050600 – finance. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Nakhimova 64/14. Phone: +(992) 939002726. E-Jurabeksandalov07@gmail.com

In today's conditions, the economy of the Republic of Tajikistan has taken into account a number of globalization processes, which forced us to join these globalization processes and widely use them in our banking system. In addition, it should be emphasized that the development of the banking system in modern conditions cannot be imagined only on the basis of banking innovations

and payment technologies. The transition to innovative technologies, on the one hand, reduces the intensity of risks, and on the other hand, increases the level of efficiency of banks.

Therefore, in this article, we analyzed and discussed a number of important issues related to banking innovations, based on the analysis of electronic indicators, the volume of electronic transactions, changes in the dynamics of banks and credit institutions, the dynamics of development. electronic wallets, etc., the author's conclusions are made. In this regard, the publication of this article contributes to the strengthening of scientific processes in the environment of widespread use.

Key words. Economic policy, banking system, information technology. Stability of the banking system, monetary income of the population, stable monetary unit, banking innovations, analysis and assessment.

Моро имрӯз печидагиҳои ҷаҳони муосир дар самти сиёсат, иқтисодиёт, технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ, ва ҷанбаҳои дигари гузариш ба ин ҷараён водор ба он менамояд, ки имкониятҳои худро вобаста ба ин тағйиротҳо ва ҷараёнҳо мувоиқ намуда амсилаҳои мутобикшавӣ худро бо ин падитаҳои номушаххас ва норушан мутобик намоем. Қайд кардан бамаврид аст, ки маъалаҳои мубрами муқилофари низоми бонкиро дар давоми 5 - 10 соли охир мо метавонем тавасути рақамикунони иқтисодиёт ва гузариш ба марҳалаҳои нави инноватсионӣ ҳал намуда як қатор имкониятҳои навро метавонем ба даст орем. Зеро дар натиҷаи рушди бомароми иқтисодиёт ва паст кардани шиддати хавфҳои, ки мо дар низоми бонкии худ таҷриба намудем метавон ин мушкilotҳоро тавасути ҳукумати электрои ва рақамикунони иқтисодиёт ҳал намуда мушкilotҳои ҷойдоштаро вобаста ба хароҷоти кам ва зарари камтарин бартараф намоем.

Қайд кардан зарур аст, ки дар таҳкими суботи низоми бонкӣ як қатор масъалаҳои тарафайн ҷой доранд, ки дар заминаи он рушди мутақобиларо ба миён овардан мумкин аст. Аз ин хотир рушди низоми бонкӣ аз тақвияти инноватсияҳои бонкӣ ва дараҷаи гузариш ба амалиётҳои электроӣ ваобастагии зиёд дорад. Иброз доштан зарур аст, ки дар рушди технологияҳои рақамӣ нақши низоми бонкӣ ва афзоиши шумораи онҳо, дар воқеъ муҳити инноватсияро ба вуҷуд меоранд муҳим ва зарурӣ мебошад. Дар сатҳи зарурӣ ташаккул наёфтани муҳити инноватсионӣ дар марҳалаи босуръат гузаштан ба ин ҷараён як қатор мушкilotҳои низоми монеа ба рушди ин масъала гардид.

1. Надоштани захираҳои кофӣ ва озоди пулӣ барои ба таври иловагӣ харидорӣ намудан ва ворид кардани технологияҳои инноватсионӣ ба низоми бонкӣ;

2. Омодагии пурра надоштани аҳоли барои гузаштан ба технологияҳои рақамӣ аз ҳисоби кам будани воситаҳои электроии худхизматрасон дар низоми бонкӣ;

3. Вобаста ба фарогирии инноватсионӣ набудани инфрасохтори заруии пардохтӣ ба таври фарогир дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

4. Аз бунбасти бӯҳронии солҳои 1991-1995 пурра берун наомадани аҳоли вобаста масоили мубрами эътимод ба низоми бонкӣ ва вазъи пардохтпазирии онҳо дар кишвар;

5. Паст будани даромади пулии аҳоли барои гузоштани маблағҳои изофӣ дар бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкilotҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда ва ғ.

Дар хошияи ин гуфтаҳо фаромуш набояд кард, ки аз байн рафтани алоқаҳои тичоратӣ иқтисодӣ, ҳалалдор гардидани ҳисоббаробариҳо бо собиқ ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, қатъ гардидани вуруди маблағҳои мутамарказ аз буҷети умумииттифоқӣ, яқбора боло рафтани нархҳои воридотии захираҳои энергетикӣ, молҳои истеъмолӣ иқтисодиёти мамлакатро фалаҷ

кард ва ба хочагии халқ миллиардҳо доллари ИМА зарар овард. Дар ҳамон давраи бухронӣ дар мамлакат нарасидани захираҳои молиявии худӣ, ки барои гузаронидани ислоҳоти амиқи иқтисодӣ зарур буданд, ҳаматарафа эҳсос мегардид³⁵. Бино бар ин дар муҳити инноватсионӣ ташаккул додани рушди низоми бонкӣ, ки он фарогири тамоми масъалаҳои мубрами низоми бонкӣ мебошад ҳамчун шартӣ асосӣ ва зарурӣ маҳсуб меёбад. Қайд кардан зарур аст, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ барои ташили муҳити дурусти инноватсионӣ, ки дар таркиби он бояд як қатор масъалаҳои сохторию ҳадамотӣ, ки нақши зарурӣ дошта на он қадар кифояткунанда буд:

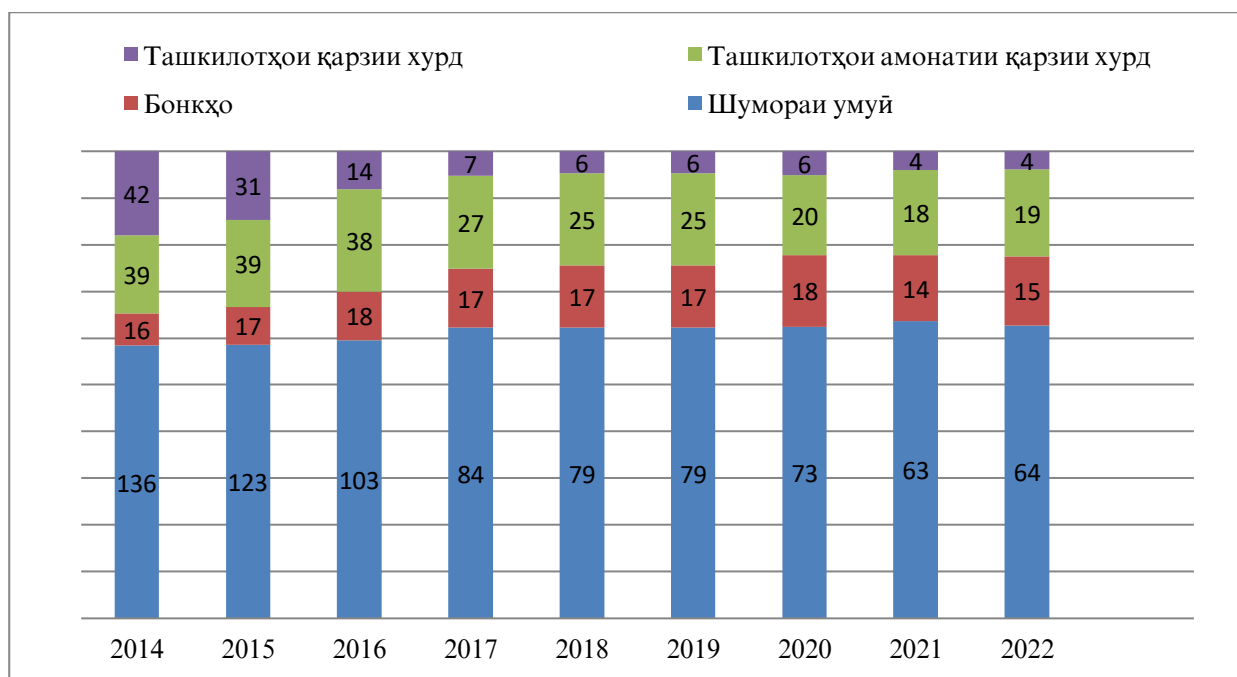
1. Кам будани ҳиссаи бонкҳои ноустувор дар бозори бонкӣ ва нокифоя будани захира молиявӣ ва вазъи пасти пардохтпазирӣ дар низоми бонкӣ;
2. Фалаҷ будани қисми зиёди бахши воқеии иқтисодиёт ва душвор будани дар муддати кутоҳ берун кардани он тавасути бахши бонкӣ ва роҳу воситаҳои дигар;
3. Набудани воҳиди пулии устувор ва дар радифи ин бамаротиб боло рафтани сатҳи таваррум ба таври афзоянда ва аз ҳолати идорашавандагӣ берун;
4. Паст будани сатҳи захиравӣ ва иқтидори молиявии бонкҳо барои дар йяк давра ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ;
5. Паст будани робитаҳои берунибонкии мо давлатҳои хориҷ ва набудани ҳамкориҳои зич барои фароҳам овардани замина барои рушди муҳити инноватсионӣ;
6. Ба таври умумӣ дар сатҳи паст ва нокифоя қарор доштани ваоситаҳо ва дигар нишондиҳандаҳои ба ин баробар дар сатҳи зарурӣ ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки дар низоми бонкӣ зиёд будани ҳиссаи бонкҳои низомсоз ва усутвори як омили асосии тақвияти рушди инноватсияҳои бонкӣ дар заминаи муҳити рақобат мебошад. Аз ин хотир бояд иброз дошт, ки зиёд будани шумораи бонкҳои ноустувор метавона ба фазои инноватсионии низоми бонкӣ, ки он дар асоси талаботҳои рузафзуни аҳоли ҳосил мегардад таъсири манфӣ расонад. Агар чанде, ки сатҳи баланди барҳамхурии бонку ташкилотҳои қрзӣ ғайрибонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як таҷрибаи мустақам дар самти гузаштан ба воситаҳои инноватсионӣ маҳсуб меёфт иловатан онҳаҷун таҳаввулотӣ бузург дар масъали ҳарчи зудтар гузаштан ба ин чараён буд. Воқеан бинобар сабаби ноустувор будани қисме аз бону ташкилотҳои қарзӣ як қатор омилҳои дохилӣ ва қисман омилҳои берунӣ боиси он гардид, ки вазъи низоми бонки бад гардида як қатор бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ муфлис гарданд.

Илова бар ин барои ташкили муҳити дурусти инноватсионӣ вазъи иқтисодиёти ҷумҳурӣ андешидани чораҳои қатъӣ ва таъхирнопазирро ҷиҳати таъсиси институтҳои молиявӣ ва поягузориҳои механизмҳои амалкарди иқтисодӣ ва инноватсионӣ аз он вобастагии бисёр дорад. Таҳлилҳо вобаста ба вазъи низоми бонкӣ нишон дод, ки бонкҳо бидуни фароҳам сохтани муҳити инноватсионӣ ва ҳарчи тезтар маҳдуд кардани омилҳои хавфноки ба пули нақд алоқаманд муҳим ва зарурӣ мебошад. Аз маълумотҳои ҷадвали маскур таҳаввулотҳои инноватсионӣ ва зарурияти гузариш ба онро пай бурдан мукин аст. (нигар диаграммаи 1.)

³⁵ Ҷ.Нурмаҳмадзода. Рушди низоми бонки дар 25-соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Нурмуҳамадзода Ҷ — Душанбе: «Вектор принт», 2016. — 294 сах.

Диаграммаи 1. Сатҳи рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳои 2014-2022 (бо.адад)

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021, №12, 2022, №12.

Тағйирёбии низоми бонки ва ё муфлисшавии бонку ташкилотҳои қарзии дорони нуфуз ва эътибори баланд шароит фароҳам месозанд то ба дигар бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ осеби ҷиддӣ расонида як қатормушкilotҳоро ба миён оваранд. Аз дигар тараф ин боиси кошта шудани масъалаҳои инноватсионӣ, ки аксар маврид дар заминаи технологияҳои иттилоотӣ сурат, таъсири манфӣ расонад. Дар бозори бонки зиёд намудани шумора ва ҳиссаи бонкҳои устувор ё ба қавли сандаҳои меъёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкҳои низомсоз механизми асосии таъмини суботи бозорӣ ва дар сатҳи зарурӣ аз ҳисоби зиёд будани шумораи ин гуна бонку ташкилотҳои қарзӣ дар бозори рақобат қори намудани мҳити инноватсионӣ бо усулҳои муосир анҷом додани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ муҳим ва зарурӣ мебошад. (нигар чадвали 1.)

Чадвали 1. - Меъёри чамъбасти ташкилотҳои қарзии низомсоз ва ташкилотҳои қарзии эҳтимоли барои солҳои 2019 - 2022 (бо%)

Номгӯи ташкилотҳои қарзии низомсоз	Солҳо				Тағйирёбӣ нисбат ба соли 2019
	2019	2020	2021	2022	
БДА ҚТ «Амонатбонк»	30,64	31,13	30,53	24,64	-6%
ҚСК «Ориёнбонк»	21,71	20,54	21,43	20,06	-1,65%
ҚСК «Бонки Эсхата»	13,52	12,43	11,91	12,64	0,88%
Ташкилоти қарзии эҳтимоли					
ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	7,30	7,22	6,42	5,07	-2,23%

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонии Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj>

Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 адад бонк, 19 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 8 адад ташкилоти қарзии хурд, 25 адад фондҳои қарзии хурд айнаи замон танҳо 3 адад бонк ва як адад ташкилоти амонатии қарзии хурд ҳамчун бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкии низомсоз махсуб меёбанд. Аз ин хотир гуфтан мумкин аст, ки бо чунин вазъият ба андешаи мо татбиқи босуръати омилҳои электронӣ- инноватсионӣ душвор мебошад. Ба ин хотир ҷиҳати татбиқи босуръати воситаҳои инноватсионӣ ва ба даст овардани эътимоди аҳоли ба андешимо чунин масъалаҳо бояд мавҷуд бошанд:

1. Зиёд намудани ҳиссаи бонкҳои низомсоз ва дорои имконияти баланди пурра гузаштан ба воситаҳои инноватсионии пардохту хизматрасониҳо;
2. Дар сатҳи зарури гирифтани пеши роҳи муфлисшавии бонку ташкилотҳои қарзӣ тавасути гузаштан ба усулҳои муосирии инноватсионии пардохт;
3. Маҳдуд кардани амалиётҳои хусусияти нақдидошта (додани қарз ва қабули пасандоз) ва дар сатҳи зарурӣ ба амалиётҳои ғайринақдӣ мубадал кардани онҳо;
4. Фароҳам овардани инфрасохтори зарурии минтақавӣ дар тамоми манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҷойгиршавии ҷуғрофии бонкҳо;
5. Бо истифода аз усулҳои инноватсионӣ ҳавасманд кардани истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ ба таври доимӣ ва ғ.

Ворид шудани бонкҳо ба технологияҳои рақамӣ дар айнаи замон захираҳои пулии бонкҳоро устувор намуда сатҳи пардохтпазирии онҳоро баланд ва як қатор хавфҳоро бартараф менамояд. Аз ин хотир дар баробари зиёд кардани шумораи бонкҳои низомсоз афзоиши муҳити инноватсионӣ бо технологияҳои рақамӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки татбиқи технологияҳои рақамӣ дар шароити имрӯза ҳамчун омилҳои инноватсионии мураккаб ва душвор буда гузаштан ба ин низом як қатор талабот ва масъалаҳои асосиро тақозо менамояд. Дар айнаи замон татбиқи чунин масъала метавонад бо роҳи таҳия ва татбиқи технологияҳои наватарин ҳам дар раванди пешниҳод ва фурӯши маҳсулот, инчунин хизматрасониҳои электронии бонкӣ, ҳам дар равандҳои дохилибонкӣ низ истифода мегардад.

Новобаста аз он, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ сатҳи самарнокии фаъолияти бонкҳоро дар марҳалаи аввал боло мебардорад ҳамонро дар марҳалаи аввал метавонад вобаста ба омилҳои обективӣ ва субъективӣ як қатор мушкилотҳоро ба миён оварад. Бо ҳамин мақсад истифодаи технологияҳои электронӣю иттилоотӣю инноватсионӣ дар айнаи замон бо душвории гуногун вобастагӣ дорад, ки ин мушкилотҳоро асосан вобаста ба шароити кӯҳсор ва як қатор мушкилотҳои дигари иқлимӣ, ҳамчунин сатҳи пасти дастрасӣ ба мавҷҳои интернетӣ, кам будани сатҳи фарохмаҷрогии истифодаи иттилоот вобаста ба технологияҳои инноватсионӣ. Набудани инфрасохтори зарурии пардохтӣ ва электрониро ташкил медиҳад. Вобаста ба ин масъалаҳо мо метавонем муаммоҳои инноватсионии истифодаи технологияҳои рақамиро дар сатҳи низоми бонкӣ ва дигар истифодабарандагони амалиётҳои электронӣ онро ба якҷанд гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст, ки натиҷаи онро дар расми 1. дида метавонем.

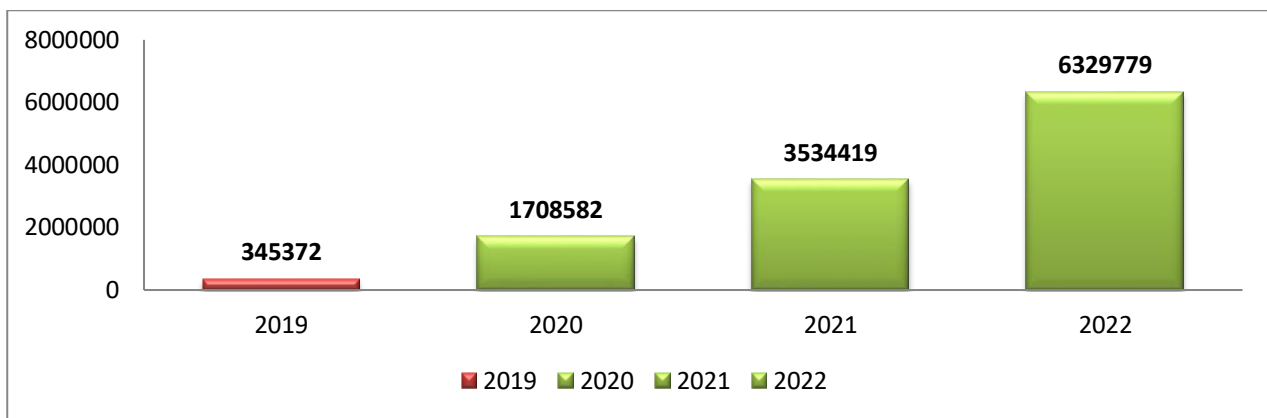

Расми 1. - Таснифи мушкилот дар истифодаи технологияҳо дар сатҳи бонкҳо
Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Дар низоми имрӯзаи бонкӣ вобаста ба ташкили муҳити инноватсионӣ ва стаҳи дар бар гирии он як қатор муаммоҳое ҷой доранд, ки дар татбиқи муҳии инноватсионӣ нақши калидӣ доранд ва онро ҳамчун муаммои муҳим қабул намудан шартӣ зарурӣ мебошад. Иловадан гуфтан зарур аст, ки Вобаста ба ишораҳои расмӣ мазкур қайд кардан зарур аст, ки масъалаҳои овардашуда дар таъмини бехатарии фаъолияти бонкӣ ва шафوفияти танзим ва идоракунии бухронҳои этимод нақши асосӣ доранд. Илова бар ин бехатраии техникӣ ва нигоҳ доштаи имичи худ тар ташкили бартарафсозии норасоии инфрасохтори зарурӣ муҳим ва зарурӣ мебошад. Дар аксар маврид ҳангоми гузариш ба технологияҳои рақамӣ айни замон мушкилоти асоси мушкилоти рақамӣ ва сатҳи пасти дастрасӣ ба он мебошад. Илова бар ин чунин мушкилотҳо дар таркиби худ амнияти истифодаи бонкҳо аз ҷониби муштарӣро дар худ таҷассум намуда онҳо ба ҳам пайваست менамояд. Бартарии муҳити инноватсионӣ дар истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ муҳим буда афзалияту бартарияти он аз воситаҳои анъанавии бонкӣ ки алқай онҳо аз истифодаи он пурра даст кашиданд бештар ва самараноктар мебошанд. Қайд кардан зарур аст, арзёбии навоариҳои рушди низоми бонкӣ дар шароити рақамикунони иқтисодиёт бештар дар амалиётҳои хосияти вертуализида татбиқ карда мешаванд.

Баъд аз соли 2018 бо мураккаб гардидани вазъи пардохтпазирии низоми бонкӣ ва якбора душвор гардидани қонеъгардонии талаботи домиоафзояндаи аҳоли амалиётҳои электронӣ пардохтӣ тақвият ёфта ба он аҳамияти махсус зоҳир карда мешавад. Таҳлиҳо нишон медиҳад, ки баъд аз соли 2019 амалиётҳои вертуалӣ электронӣ тақвият ёфта нишондиҳандаҳои он назаррас мебошанд. (нигар. диаграммаи 2.)

Диаграммаи 2. Динамикаи афзоиши шумораи ҳамёнҳои электрои дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2019-2022)

Сарчашма. Дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj>

Тақвияти амалиётҳои вертуалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди низоми босамари бонкӣ дар муҳити инноватсион бонкҳоро ба марҳалаҳои нави рушд ва таҳаввулотҳои бузургии инноватсионӣ мувочқх намуда онҳоро маҷбур менамояд, ки чун харвақта ба ин масъала аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд. Бинобар ин гуфтан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи бесуботӣ ва осебпазирии низоми бонкӣ баъд аз вазъи нугувори он, ки асосан баъди солҳои 2014 бавҷуд омад як тағйирот ва таҳаввулоти ҷиддиро дар самти низоми бонкӣ ба вучуд овард, ки самтифаъолият, чараёнҳои сохторӣ ва як қатор масъалаҳои дигарро дигргун намуд. Иброз доштан зарур аст, ки дар шароити нави хоҷагидорӣ инноватсияҳои электронӣ вертуалӣ боиси твқвияти амалиётҳои электронӣ мегардад. Гуфтан муҳим аст, ки дар давоми 5 соли охир амалиётҳои вертуалӣ ҳамчун қисми базавии воситаҳои электронӣ тамоили болоравиро касб намуда рушди он дар ин муддат назаррас мебошад.

Вобаста ба натиҷаҳои ба даст оварда қайд кардан зарур аст, ки барои тақвияти минбаъдаи масъалаи мазкур ба андешаи мо бояд масъалаҳои зерин мади назари ҷиддӣ қарор дода шаванд;

1. Додани имтиёз ба истифодабарандагони ҳамёнҳои электронӣ ва имтиёзҳои дигари пардохтӣ дар шароити имрӯза;
2. Корбарӣ дар самти истифодаи васеъи ҳамёнҳои электронӣ ва дар заминаи ин зиёд намудани усулҳои корбарӣ дар Тоҷикистон
3. Мутаммарказ кардани ҳамёнҳои электрои дар доираи қортҳои ин ё он бонки алоҳида ба таври маҷмӯӣ;
4. Маҳдуд кардани истифодаи қортҳои бонкӣ тавасути ҳамкориҳои тарафан бо мағозаву корхонаҳои сатҳи куногун дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
5. Дарёфти роҳҳои содда ва иқонпазири истифодаи ҳамёнҳои электронӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар;
6. Таъмини интернетӣ баландсуръат ва фарохмаҷро дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра.

Дар пасманзари рушди инноватсияи бонкӣ усулҳои инноватсиониро ҳамчун натиҷаи дастовардҳои нодир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобидан мумкин аст. Арзёбии натиҷаҳои инноватсиониро дар соҳаи охир аз рӯи маълумотҳои диаграммаи мазкур баҳо додан мумкин аст, ки онро дар самти тақвияти минбаъдаи амалиётҳои электронӣ тассавур кардан мумкин аст. Аз ин лиҳоз истифодаи усулҳои маҳдудкунӣ ҳамчун омили асосии тақвияти минбаъдаи рушди амалиётҳои электронӣ маҳсб меёбад. Бояд чараёни пайдарпайии рушди амалиётҳои электронӣ ва вертуалӣ дар сатҳи зарурии рушд нигоҳ дошта шуда тамоили болораи онро ба ҳама имконияту воситаҳо таъмин намуда шарти зарурӣ ва вазифаи аввалиндараҷаи бонку

ташкilotҳои қарзии ғайрибонкӣ мебошад. Албатта гуфтан зарур аст, ки ин тамоил дар айни замон дар ҳоли рушд буда он метавонад ба маротиб афзоиш ёбад.

Ҳамзамон бо ин гуфтан мумкин аст, ки шумораи амалиётҳо тавасути ин воситаҳои электронии пардохти бошад агар дар соли 2019 1664 адаро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2022 10119 млн. адаро ташкил намудааст, ки натиҷаи мазкур воқеан назаррас мебошад. Аз ин хотир моро зарур аст, ки тавасути ба роҳ мондани чунин воситаҳои инноватсионӣ вертуали метавонад моро дар тӯли чагнд соли охир ба як қатор натиҷаҳои назаррас ноил созад ва мо ин масъаларо дар доираи ҳадафҳо ва стратегияҳои муайян пайваста дастгирӣ ва пайгирӣ намоем;

1. Дар давоми 2-3 соли охир пурра аз байн бурдани анбуҳи одамон дар нази банкомату терминалҳои пардохти пули нақд дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар;

2. Ба таври афзоянда зиён намудани боварии аҳоли ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти эътимо ба пардохтпазирӣ бонку ташкilotҳои қарзии ба аҳоли хизматрасонӣ;

3. Бамароти зиёд ва устуор намудани захираҳои пулии бонк ва паст кардани шайддати хавфҳои бонкӣ аз ҳисоби пардохтпазирӣ дар ҳама вақту шароитҳои муаян;

4. Шиддатнок кардани рақобат байни бонк ташкilotҳои қарзӣ чиҳати бо усулҳои инноватсионӣ амал намудан дар бозори бонкӣ;

5. Пурр аз байн бурдани хавҳои таҷаммуъ ва эътимод дар низоми бонкӣ ҳангоми якбора балн гардидани талаботҳои аҳоли ба малиёт ва хизматрасониҳои сатҳи гуногун.

Албатта барои даст ёфта ба чунин ҳолатҳое, ки мо онро метавонем ба таври мудовим пайгирӣ намоем азбатта дар сатҳи низоми бонкӣ ба вучуд овардани муҳити эътимо дар масоили мубрами истифодаи озод аз амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ва ҳамзамон бо ин ҷалби малағҳои бекорхобидаи аҳоли барои ба гардиши бонкӣ ворид кардани онҳо ва ғ.

Адабиёт

1. Ақобирзода Н. Заминаи ҳуқуқии фаъолияти зиддиинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Н. Ақобирзода. Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2020. № 1 (29). с. 254.

2. Гаврилова Э.Н. Роль коммерческих банков в современной экономике. Вестник УДК СПбГУ. Сер. 5. 2014. Вып. 2. Стр.70

3. Костерина, Т. М. Банковское дело / Т. М. Костерина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2014.- 332с.

4. Қурбонова С.А. Рушди хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қурбонова С.А., Раҷабов А.А // Паёми донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. № 1 (30). с. 96-101.

5. Ҳақимов Р.А. Сущность банковских услуг и продуктов / Р.А. Ҳақимов. Вестник КазЭУ. 2009. № 4 (70). С. 276.

6. Хайрзода Ш.К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш.К. Хайрзода // Финансового-экономический вестник №2(22) - 2020. Стр.8

7. Ғабров А.А. Хизматрасониҳои бонкӣ: ҷанбаҳои назариявӣ, дурнамои рушд ва баландбардории сифати онҳо / А.А. Ғаёров // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2021. № 1 (86). С. 41.

8. Сомонаи <https://www.nbt.tj>. (12.12.2022с.)

ГЛОБАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВНЕДРЕНИЯ ИСБУ: СРАВНЕНИЕ ОПБУ И МСФО

Асоев Камолидин Рахимович – докторант PhD кафедры бухгалтерского учета, Таджикский национальный университет, пр. Рудаки 17, 735025, г. Душанбе, Республика Таджикистан

В данной статье предлагается всесторонний анализ проблем, возникающих при внедрении информационных систем бухгалтерского учета (ИСБУ) в соответствии с общепринятыми принципами бухгалтерского учета (GAAP) и международными стандартами финансовой отчетности (МСФО). В исследовании рассматривается глобальный ландшафт, охватывающий различные бизнес-среды и правовые рамки. На основе комплексного исследовательского подхода в исследовании рассматриваются ключевые факторы, влияющие на успешное внедрение и интеграцию ИСБУ в некоторых азиатских странах в соответствии с требованиями GAAP и МСФО.

Ключевые слова: Информационные системы бухгалтерского учета (ИСБУ), Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), Общепринятые принципы бухгалтерского учета (GAAP), Глобальное исследование.

GLOBAL ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF THE AIS: COMPARISON OF GAAP AND IFRS

Asoev Kamolidin Rakhimovich – PhD student of the Accounting Department, Tajik National University, 17 Rudaki Ave., 735025, Dushanbe, Republic of Tajikistan

This article offers a comprehensive analysis of the problems encountered in the implementation of accounting information systems (AIS) in accordance with generally accepted accounting principles (GAAP) and International Financial Reporting Standards (IFRS). The study examines the global landscape encompassing various business environments and legal frameworks. Based on a comprehensive research approach, the study examines the key factors influencing the successful implementation and integration of AIS in some Asian countries in accordance with GAAP and IFRS requirements.

Keywords: Accounting Information Systems (AIS), International Financial Reporting Standards (IFRS), Generally Accepted Accounting Principles (GAAP), Global Study.

В современной быстроменяющейся и взаимосвязанной корпоративной среде внедрение надежных информационных систем бухгалтерского учета (ИСБУ) имеет решающее значение для облегчения подготовки финансовой отчетности и процессов принятия решений внутри компаний. Глобальные организации сталкиваются с рядом проблем при приведении своих информационных систем бухгалтерского учета (ИСБУ) в соответствие со сложной нормативной базой, основанной на Общепринятых принципах бухгалтерского учета (GAAP) и Международных стандартах финансовой отчетности (МСФО). В этой статье предлагается всесторонний анализ проблем, возникающих при внедрении ИСБУ в контексте МСФО и GAAP. Анализ основан на глобальном исследовании, в которое были включены различные географические районы и промышленные секторы.

Настоящее исследование направлено на решение следующих задач:

- Оценить проблемы, связанные с приведением ИСБУ в соответствие с требованиями стандартов МСФО и ГААР.
- Проанализировать существенные проблемы при внедрении ИСБУ, в том числе связанные со стандартами обработки данных, соблюдением нормативных требований, совместимостью с технологиями и организационной готовностью.
- Выявить проблемы, связанные с интеграцией ИСБУ, а также обеспечением соответствия стандартам МСФО и ГААР.

Целью данного исследования является изучение мнений потребителей и экспертов в области бухгалтерского учета о проблемах, связанных с внедрением Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО). Индия, после первоначального сопротивления, объявила о своем решении перейти на МСФО 1 апреля 2016 года из-за давления со стороны учреждений. Это исследование посвящено реакции профессионалов банковского сектора Индии (пользователей) и специалистов по бухгалтерскому учету (составителей отчетов) на вопросы внедрения международных стандартов финансовой отчетности (МСФО). Это противоречит более тщательно изученным элементам внедрения МСФО, таким как причины его принятия, влияние накопленного опыта и разнообразие применяемых практик.

В этом исследовании представлены результаты опроса о мнениях преподавателей и их усилиях по интеграции международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в курсы бухгалтерского учета во Вьетнаме. В марте 2020 года Министерство финансов (МИНФИН) опубликовало решение № 345/QD-BTC, в котором содержится план по внедрению вьетнамских стандартов финансовой отчетности в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности (МСФО). Завершить внедрение к 2025 году. Опросник был составлен на основе результатов опроса, проведенного КПМГ-ААА в 2014 году. В опросе приняли участие в общей сложности 166 преподавателей бухгалтерского учета из вьетнамских колледжей. Результаты показывают, что большинство преподавателей в настоящее время не верят в способность Вьетнама внедрить МСФО в соответствии с ожиданиями Министерства финансов, изложенными в дорожной карте по внедрению МСФО в учебную программу и подготовке выпускников.

В настоящее время бухгалтерский учет сталкивается с трудностями, когда речь заходит о количественной оценке и документировании результатов экологических услуг. Бизнес-операции используют экосистемные услуги для получения прибыли, но они также направлены на смягчение экологического ущерба и содействие устойчивому развитию. Обе эти цели требуют ответственности за последствия. В эссе обсуждается приоритетность раскрытия информации в интересах устойчивого развития, особое внимание уделяется интерпретации основных правил стандарта IFRS-S1 применительно к экосистемным услугам. Предприятия уделяют особое внимание раскрытию информации об экосистемных услугах в своих краткосрочных, среднесрочных и долгосрочных финансовых отчетах.

В данном исследовании рассматриваются факторы, определяющие выбор малых и средних предприятий (МСП) в Хошимине, Вьетнам, в пользу принятия международных стандартов финансовой отчетности (МСФО). В исследовании используется методологическая база, включающая факторный анализ, описательную статистику, тестирование по шкале, регрессионный и корреляционный матричный анализ с использованием SPSS. В основу исследования положены оригинальные данные, собранные с помощью опросов. Это исследование направлено на то, чтобы понять сложную динамику, которая побуждает малые и средние предприятия (МСП) в условиях глобализированной экономики принимать

Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) - глобальный стандарт бухгалтерского учета, который обеспечивает прозрачность и сопоставимость финансовой отчетности в разных странах. Вьетнам внедрил свой собственный набор стандартов бухгалтерского учета, известный как Вьетнамские стандарты бухгалтерского учета (VAS). Однако по мере того, как глобальные финансовые системы становятся все более взаимосвязанными, переход на международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) открывает как возможности, так и проблемы.

В данном исследовании проводится всесторонний анализ проблем бухгалтерского учета, с которыми сталкиваются фирмы во многих секторах, с целью выявления первопричин и поиска эффективных решений. В тексте рассматриваются проблемы, связанные с современной практикой бухгалтерского учета, с акцентом на такие распространенные проблемы, как ошибочная финансовая отчетность, неадекватное управление денежными потоками и неэффективные процессы расчетов с кредиторами. В исследовании рассматривается потенциальное влияние этих проблем на доходы, взаимоотношения с заинтересованными сторонами и возможные правовые последствия. Это исследование помогает читателям понять основные причины и последствия этих ошибок в бухгалтерском учете, предоставляя краткое изложение его результатов. В анализе также рассматриваются инновационные подходы и новые технологии, такие как усовершенствованный внутренний контроль, автоматизированные системы учета и сложная аналитика данных, для решения этих проблем. Этот отчет предоставляет организациям ценную информацию об основных факторах.

Мы исследуем, влияет ли распределение чувствительности к оплате труда (PPS) среди высшего управленческого персонала (ТМТ) на вероятность и качество отчетности корпораций о прибылях, не относящихся к GAAP. Цель контрактов с оплатой труда руководителей заключается в стимулировании и повышении мотивации членов исполнительной команды, как в целом, так и по отдельности. Для улучшения сотрудничества в области ТМТ лица, ответственные за управление, должны повысить эффективность работы, обеспечив, чтобы эти контракты включали эквивалентные партнерские отношения между государственным и частным секторами (PPS). Однако это сотрудничество может также привести к тому, что ТМТ коллективно будут принимать решения, которые позволят оптимизировать их собственное вознаграждение. Таким образом, больший разброс в PPS может привести к снижению числа случаев сговора. Было показано, что при больших различиях в показателях PPS (Public Peer Similarity) вероятность раскрытия корпорациями прибыли, не соответствующей GAAP (общепринятым принципам бухгалтерского учета), снижается, но качество раскрытия информации о доходах, не соответствующих GAAP, повышается.

Широкое распространение прибыли, полученной не по GAAP, указывает на возможные преимущества с точки зрения эффективности. Мы анализируем фактические результаты оценки инвесторами компаний на основе как GAAP, так и прибыли, полученной не по GAAP, разрабатывая динамичную инвестиционную модель. Руководство компании, обеспокоенное текущим курсом акций, тратит меньше, чем необходимо, и подвергает свои инвестиции риску получения краткосрочной прибыли, когда инвесторы просто сосредотачиваются на прибыли компании по GAAP. Принимая во внимание эти нерегулярные прибыли, прибыль, полученная не по ОПБУ, может повысить эффективность инвестиций; тем не менее, они также могут скрывать неэффективные инвестиции, внося оппортунистический уклон. Несмотря на пропаганду чрезмерных инвестиций, результаты, не относящиеся к GAAP, являются

основным предметом отчетности, которая строго соответствует стандартам GAAP. Исследование, основанное на противоречивых фактах, показывает, что включение искаженных результатов, не относящихся к GAAP, в прибыль по GAAP увеличивает стоимость компании на 3,4% по сравнению с отчетностью, основанной только на стандартах GAAP. Устранение предвзятости приводит к сокращению чрезмерных инвестиций и увеличивает стоимость компании на 1%.

Глобальный план действий по борьбе с алкоголем на 2022-30 годы (GAAP) является важной вехой во всемирном принятии политики в области борьбы с алкоголем и охраны здоровья. Однако общепринятые принципы бухгалтерского учета (GAAP) широко не обсуждались в научной литературе. В этом исследовании рассматриваются потенциал и сущность GAAP (общепринятых принципов бухгалтерского учета) с особым акцентом на алкогольную промышленность. Необходимость принятия дополнительных мер для решения проблемы взаимосвязи между алкоголем и здоровьем очевидна. Негативное воздействие алкоголя на здоровье и влияние корпоративных интересов на выработку политики в настоящее время широко признаны. Таким образом, алкогольная промышленность в настоящее время рассматривается как важный причинный элемент проблемы. GAAP требует от важных заинтересованных сторон отрасли воздерживаться от вредных действий в каждой из шести областей, в которых субъекты общественного здравоохранения должны выполнять конкретные обязательства.

В данном исследовании рассматривается последовательность применения и интерпретации показателей, не соответствующих GAAP, в различных отраслях, а также реакция рынка на раскрытие информации, не соответствующей GAAP, в различных отраслях. В частности, исследование сосредоточено на раскрытии информации, не соответствующей GAAP, в сфере потребительских товаров длительного пользования и бизнес-услуг. Принадлежность к отрасли может повлиять на использование и понимание информации, не соответствующей GAAP. Некоторые отрасли промышленности разработали свои собственные руководящие принципы для обеспечения последовательности в использовании показателей, отличных от GAAP, во всем секторе. Тем не менее, степень, в которой отрасль влияет на раскрытие информации, не предусмотренной GAAP, не была тщательно изучена.

Кредитные соглашения, включающие положения об общепринятых принципах бухгалтерского учета (GAAP), определяют, как управлять влиянием изменений в бухгалтерском учете на финансовые условия. Мы показываем растущее распространение положений GAAP о замораживании по запросу, которые включают корректировки бухгалтерского учета, за исключением случаев, когда заемщик или кредитор запрашивают о замораживании. GAAP "Замораживание по запросу" упрощает процесс интеграции изменений в бухгалтерском учете в расчеты по соглашениям и предотвращает случайное замораживание по GAAP, требуя добросовестного проведения повторных переговоров. Следовательно, использование ОПБУ "Заморожено по запросу" в большей степени предполагает внесение изменений в бухгалтерский учет, которые повышают точность информации о соглашениях, тем самым снижая как ложноотрицательные, так и ложноположительные результаты.

Несмотря на неодобрение со стороны разработчиков стандартов и регулирующих органов в отношении увеличения финансовых показателей, отличных от GAAP, инвесторы все еще могут извлечь ценную информацию из этого важного явления. Мы исследуем, влияет ли на оценку инвесторами исключений, отличных от GAAP, их предыдущее знакомство с финансовыми данными, отличными от GAAP. Наши выводы свидетельствуют о том, что

экспертные знания полезны при определении стоимости исключений, не связанных с GAAP. Мы оцениваем экспертные знания, оценивая частоту, с которой руководство или аналитики раскрывают информацию о прибылях, не связанных с GAAP, за последние восемь кварталов. Инвесторы склонны переоценивать долгосрочный характер исключений в отчете о прибылях и убытках, если у них нет опыта работы с данными о доходах, не относящимися к GAAP. Однако в последующие месяцы это заблуждение, похоже, было исправлено. Эмпирический анализ показывает, что, снижая затраты, связанные с обработкой информации, экспертные знания помогают инвесторам оценить исключения, не соответствующие GAAP.

Данное исследование представляет собой одну из первоначальных эмпирических оценок добровольного внедрения международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в Японии. Это показывает, что объявления о доходах компаний Nikkei 225, использующих МСФО, имеют более высокий уровень стоимостной значимости по сравнению с объявлениями компаний, использующих японские общепринятые принципы бухгалтерского учета (GAAP) в период 2008-2022 годов. В этом исследовании используется метод релевантности ценностей, основанный на влиятельном исследовании, проведенном Боллом и Брауном (1968). В нем анализируются аномальные доходы за 12 месяцев, предшествовавших объявлению о доходах, и соотносятся с неожиданными доходами (которые определяются с использованием оценок доходов аналитиков, составленных агентством Bloomberg). Еще одним выводом является способность качественных параметров измерять непредвиденные доходы. За исключением стандарта бухгалтерского учета, Япония предоставляет уникальную возможность сравнить МСФО с местными нормами в значительной и хорошо зарекомендовавшей себя стране с аналогичными предприятиями.

Связывание сущностей, являющееся постоянной проблемой при обработке данных на естественном языке, широко изучалось с использованием различных подходов в попытках решения проблемы. Однако большинство из этих решений в основном касались открытых информационных источников. Однако в нашем исследовании, в частности, рассматриваются тонкости банковского бизнеса. Иллюстрации такой сложности включают таблицы, демонстрирующие сложную иерархическую структуру и тщательно разработанные концептуальные определения. Мы предоставляем новый набор данных, включающий 10 000 выборок, который сочетает в себе как текстовые, так и табличные данные для увязки сущностей. Набор данных требует прогнозирования понятия, характеризующего конкретную ячейку таблицы, на основе информации, представленной в таблице, и окружающих фраз. В нашем эксперименте используются три различных способа. Первый подход - это приблизительный алгоритм сопоставления строк. Второй компонент - это сложный поисковик языковой модели.

В статье обсуждается использование фирмами показателей эффективности, отличных от GAAP (общепринятых принципов бухгалтерского учета). Показатели, отличные от GAAP, часто используются для получения потребителями основной прибыли, которая является показателем будущего успеха, за счет устранения временных эффектов от результатов. Недоброжелатели утверждают, что компании могут манипулировать отчетностью, не относящейся к GAAP, с целью улучшить восприятие своих достижений. Несмотря на принятие законодательства, направленного на улучшение отчетности, не соответствующей GAAP, качество отчетов остается предметом споров. В документе также анализируется разница в агрессивной отчетности, не соответствующей GAAP, между нерегулируемыми и регулируемыми предприятиями, и указывается, что оппортунистическая отчетность более

распространена в нерегулируемых секторах. Инвесторам следует проявлять осторожность при использовании показателей, не соответствующих GAAP, для прогнозирования результатов деятельности компаний.

Феномен глобализации оказал глубокое влияние на мировую экономику, и бухгалтерский учет не остался в стороне от этой трансформации. По мере развития своей глобальной деятельности фирмы все чаще сталкиваются с необходимостью внедрения глобальных стандартизированных принципов бухгалтерского учета. Целью конвергенции бухгалтерского учета является установление единообразных процессов бухгалтерского учета для обеспечения справедливой конкуренции между организациями. Конвергенция бухгалтерского учета направлена на создание унифицированного и более совершенного набора международных стандартов бухгалтерского учета. Однако сближение бухгалтерского учета сталкивается с трудностями, связанными с различиями в политических идеологиях, правовых рамках и культурных нормах. Несмотря на эти трудности, некоторые страны активно стремятся к сближению бухгалтерского учета, и растет интерес к созданию единого набора высококачественных международных стандартов бухгалтерского учета. Примером этого в мировом масштабе являются Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО).

В этом исследовании подробно рассматривается язык финансов, подчеркивается сложная система правил, приложений и теории бухгалтерского учета, которая присутствует во многих отраслях. Бухгалтерский учет служит универсальным языком бизнеса, обеспечивающим эффективную коммуникацию и принятие обоснованных решений. Это исследование посвящено тонкостям теории бухгалтерского учета с целью анализа основополагающих концепций, которые лежат в основе финансовой отчетности и анализа. В данной статье рассматривается историческое развитие стандартов бухгалтерского учета, прослеживается их эволюция от устаревшей практики к современным правовым рамкам. В данном анализе рассматривается влияние этих стандартов на финансовую отчетность и их потенциал для повышения подотчетности и прозрачности. В этой статье демонстрируются многочисленные области применения концепций бухгалтерского учета, подчеркиваются тонкости бухгалтерских процедур в различных компаниях с помощью сравнительного анализа.

В данной статье рассматривается значительное влияние международных стандартов на бухгалтерский учет и аудиторские процедуры во всем мире. В тексте обсуждается роль этих стандартов в содействии глобальной гармонизации, что обеспечивает единообразие и сопоставимость финансовой отчетности в различных юрисдикциях. В статье также исследуется влияние этих стандартов на повышение качества и открытости финансовой отчетности. В нем подчеркивается важность этих стандартов для обеспечения соответствия нормативным требованиям и продвижения передовой мировой практики. В тексте также рассматривается необходимость профессионального роста, которого требуют эти стандарты, а также проблемы, с которыми сталкиваются компании при их внедрении, такие как бюджетные соображения и необходимость соответствовать мировым стандартам.

В данной статье рассматривается восприятие инвесторами на рынке капитала качества бухгалтерской информации и ее влияние на их инвестиционный выбор. Целью исследования является изучение влияния качества бухгалтерской информации на процессы принятия решений инвесторами, особенно в отношении оценки инвестиционных возможностей и управления рисками. Проводится всесторонняя оценка литературы для анализа предыдущих

исследований и гипотез, касающихся качества бухгалтерской информации, инвестиционных решений и поведения инвесторов. Полученные результаты свидетельствуют о том, что использование надежных бухгалтерских данных благоприятно влияет на способность инвесторов точно оценивать инвестиционные возможности. Это также повышает прозрачность, уменьшает информационный дисбаланс и повышает доверие инвесторов к финансовой системе. И наоборот, некачественные бухгалтерские данные могут привести к финансовым потерям инвесторов, неосведомленности при принятии решений и росту неопределенности.

В этом исследовании используются вторичные данные, полученные из научных публикаций, книг, веб-сайтов и газет. Другие исследователи проанализировали и приобрели вторичные данные. Обзоры материалов проводят всесторонний анализ соответствующих материалов для выявления потенциальных областей совершенствования в рамках изучаемой области. Для изучения целей исследования был проведен тщательный анализ литературы, включая абстрактные и справочные базы данных, веб-сайты и газеты. Исследователи провели всестороннее исследование в реальных условиях, проанализировав научные публикации, проверив информацию и включив качественные данные из многих баз данных. В этом исследовании рассматриваются существующие трудности, связанные с международными стандартами финансовой отчетности (МСФО) и общепринятыми принципами бухгалтерского учета (GAAP).

Результаты исследования:

1. Технические проблемы: Успешное внедрение ИСБУ в соответствии с МСФО и GAAP требует устранения технических препятствий, таких как интеграция данных, совместимость систем и ограничения программного обеспечения. Для решения этих проблем необходимо модернизировать инфраструктуру ИСБУ и внедрить новые технологии в соответствии с постоянно меняющимися правилами бухгалтерского учета.

2. Корпоративные проблемы: Внедрению ИСБУ в значительной степени препятствуют такие факторы, как корпоративная культура, нехватка человеческих ресурсов и нежелание меняться. Чтобы успешно интегрировать ИСБУ, организации должны сосредоточить внимание на подходах к управлению изменениями, поддержке руководства и обучении персонала для формирования инновационной и гибкой культуры.

3. Проблемы регулирования: Основными препятствиями в области регулирования являются стремление идти в ногу с меняющимися стандартами бухгалтерского учета и управление сложной местной и международной нормативно-правовой базой. Чтобы обеспечить соблюдение требований МСФО, GAAP и других нормативных требований, фирмы должны создать надежные системы соблюдения требований, системы мониторинга нормативных требований и активно взаимодействовать с регулирующими органами.

4. Финансовые ограничения: Организации часто испытывают трудности с выделением средств на модернизацию своих ИСБУ, реализацию программ обучения и выполнение обязанностей по техническому обслуживанию системы из-за ограничений в стоимости, бюджете и ресурсах. Для эффективного внедрения ИСБУ и преодоления финансовых трудностей крайне важно уделять приоритетное внимание инвестициям, проводить тщательный анализ затрат и выгод и изучать альтернативные варианты финансирования.

Рекомендации:

1. Выделите средства на совершенствование инфраструктуры ИСБУ: Выделите ресурсы на модернизацию аппаратного обеспечения, программного обеспечения и систем

хранения данных ИСБУ, чтобы обеспечить соответствие правилам МСФО и GAAP. Чтобы устранить сложность требований к бухгалтерскому учету, рассмотрите возможность обновления существующих систем или внедрения облачных решений.

2. Обеспечьте тщательное обучение сотрудников: Предоставьте сотрудникам комплексные программы обучения, чтобы они лучше понимали функциональные возможности ИСБУ и правила МСФО и GAAP. Чтобы гарантировать эффективность внедрения ИСБУ, при обучении следует уделять приоритетное внимание развитию технических знаний, соблюдению нормативных требований и овладению стратегиями управления изменениями.

3. Внедрите нормативно-правовую базу: Чтобы обеспечить соблюдение меняющихся нормативных положений и стандартов бухгалтерского учета, создайте надежную базу для соблюдения нормативных требований. Чтобы гарантировать соблюдение, будьте в курсе изменений в МСФО, GAAP и других нормативных требованиях. Рекомендуется активно модернизировать процессы и процедуры ИСБУ.

4. Развивайте творческую и гибкую культуру внутри компании, чтобы преодолеть сопротивление изменениям и устранить культурные препятствия на пути внедрения ИСБУ. Способствуйте открытому и понятному общению, сотрудничеству и обмену информацией между сотрудниками для поддержки внедрения новых технологий и практик.

5. Улучшение интеграции и интероперабельности данных: Для решения проблем, связанных с интеграцией ИСБУ с другими системами, такими как планирование ресурсов предприятия (ERP) и управление взаимоотношениями с клиентами (CRM), рекомендуется внедрять надежные стратегии интеграции данных, системы управления данными и стандарты интероперабельности. Обеспечение согласованности и целостности данных в разных системах имеет решающее значение для поддержания корректности финансовых данных.

Задачи внедрения информационных систем бухгалтерского учета (ИСБУ) в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности (МСФО) и общепринятыми принципами бухгалтерского учета (GAAP) сложны и требуют тщательного рассмотрения и стратегического планирования. Технические сложности, организационное противодействие, требования законодательства, бюджетные ограничения и проблемы интеграции являются основными препятствиями, возникающими при внедрении ИСБУ. Для решения этих проблем необходимо применять комплексный подход. Это включает в себя инвестиции в модернизацию инфраструктуры ИСБУ, тщательное обучение сотрудников, создание надежной системы соблюдения нормативных требований, продвижение культуры инноваций и адаптивности, улучшение интеграции данных и интероперабельности, уделение приоритетного внимания соблюдению нормативных требований и управлению рисками, привлечение внешних экспертов и руководящих указаний, а также внедрение процессов постоянного мониторинга и совершенствования. Несмотря на существующие проблемы, внедрение ИСБУ должно быть эффективным для совершенствования методов финансовой отчетности и обеспечения возможности принятия обоснованных решений, и обеспечить соблюдение стандартов бухгалтерского учета. Организации могут повысить точность и надежность своей финансовой отчетности, преодолеть проблемы, связанные с соблюдением нормативных требований, и устранить препятствия на пути интеграции ИСБУ, принимая упреждающие меры и внедряя предложенные методы. Это в конечном итоге защитит репутацию фирмы и сохранит доверие заинтересованных сторон.

Литература

1. Sharma, S., Joshi, M. and Kansal, M., 2017. IFRS adoption challenges in developing economies: an Indian perspective. Managerial Auditing Journal, 32(4/5), pp.406-426.
 2. Hoang, T.C. and Nguyen, S.P., 2021. IMPLEMENTATION INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS (IFRS) INTO ACCOUNTING CURRICULA: A SURVEY IN VIETNAMESE UNIVERSITIES. BUSINESS TRANSFORMATION AND CIRCULAR ECONOMY, p.105.
 3. Бобомуродов, Б. Э. Самтҳои дастгирӣ ва танзими давлатии устувории захираҳои молиявии хонаводаҳо / Б. Э. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 2(26). – P. 112-122. – EDN AQQBNC.
 4. Бобомуродов, Б. Э. Масоили назариявии ташаккули захираҳои молияи хоҷагиҳои хонавода / Б. Э. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – No. 1(21). – P. 140-147. – EDN RACSTW.
 5. Шарифов, З. Р. Аудити давлатӣ ва роҳҳои такмили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / З. Р. Шарифов, Р. Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 4(28). – P. 46-52. – EDN MQGGWW.
 6. Саидов, Р. Н. Оценка жизнеспособности источников формирования доходов населения в Республике Таджикистан / Р. Н. Саидов // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 4(24). – С. 122-129. – EDN GIXLKN.
 7. Оев, А. Д. Табиати иқтисодӣ ва паҳлуҳои назариявии моҳияти хавфҳо / А. Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – No. 2(22). – P. 155-161. – EDN BZBEOD.
-

УДК: 330 (575.3)

ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ДОХИЛИ ВА ХОРИҶИ БАРОИ БЕҲТАР КАРДАНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИ

Бақоев Пайрав Сулаймонович - докторанти PhD-и Филиали Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. Тел.: (+992) 988-98-09-60

Муаллиф дар ин мақола масъалаи сармоягузориҳои дохили ва хориҷиро барои беҳтар кардани амнияти иқтисоди, яке аз масъалаҳои мубрами руз пешниҳод намудааст. Қайд намудааст, ки барои амнияти иқтисоди ё беҳатарии иқтисоди аввалан фазои сармоягузориҳои дохили ва беруни нақши калиди мебозад, чи тавре муаллиф дар мақолаи худ қайд намудааст, сармоягузор пеш аз он, ки сармояиро ворид намояд аввалан беҳатарии иқтисоди ҳар як давлатро таҳлил намуда баъдан маблағгузори менамояд. Дар таҳлили муаллиф нишон дода шуд, ки дар фазои сармоягузориҳо омилҳои дохила ва беруна сади роҳ шуда метавонанд дар шароити ҳозира бошад пайдоиши таваррум низ яке аз сабабҳои хатарҳои амнияти иқтисодии давлат мебошад. Хулоса барои беҳатарии иқтисоди асос сармоягузориҳои дохили ва беруни саҳми арзанда мерасонад, агар сармоягузориҳо дар самти корхонаҳои саноати ва хоҷагиҳои деҳқони бисёртар ҷалб карда шавад, ин метавонад аз як тараф бучети давлатро гани гардонад, аз тарафи дигар бошад таъмини амнияти озуқавори ба аҳоли беҳтар мегардад

Калидвожаҳо: бехатарии иқтисодӣ, сармоядори, сармоядори дохила ва беруна, нарх, таварум, сатҳи бекори корхонаҳои саноати, кишоварзи, фермери, амнияти озуқаворӣ, хавфҳои сармоягузори, стратегияи мидди рушд, қарзҳо, пасандозҳо.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Бакоев Пайрав Сулаймонович - докторант PhD Филиала Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана в Хатлонской области. Тел.: (+992) 988-98-09-60

В данной статье автор представил проблему отечественных и иностранных инвестиций для повышения безопасности экономики, одну из актуальных проблем современности. Он отметил, что пространство для внутренних и внешних инвестиций играет ключевую роль для безопасности экономики, как отметил автор в своей статье, прежде чем вкладывать деньги, инвестор сначала анализирует безопасность экономики каждой страны, а затем финансирует ее. В авторском анализе было показано, что фактором инвестиционной среды могут быть внутренние и внешние факторы, а в современных условиях возникновение инфляции является одной из причин экономической безопасности государства. В заключение следует отметить, что внутренние и внешние инвестиции вносят значительный вклад в безопасность базовой экономики, если привлечь больше инвестиций в сторону промышленных предприятий и фермерских хозяйств, это может с одной стороны обогатить государственный бюджет, а с другой стороны, это улучшит продовольственную безопасность населения.

Ключевые слова: экономическая безопасность, капитал, внутренние и внешние инвестиции, цена, инфляция, уровень безработицы промышленных предприятий, сельское хозяйство, фермерство, продовольственная безопасность, риски инвесторов, стратегия среднего развития, кредиты, сбережения.

ATTRACTING DOMESTIC AND FOREIGN INVESTMENT TO IMPROVE ECONOMIC SECURITY

Baqoev Payrav Sulaimonovich - PhD student at the Branch of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan in the Khatlon region. Phone: (+992) 988-98-09-60.

In this article, the author presents the issue of domestic and foreign investments to improve economic security, one of the pressing issues of the day. He noted that for economic security or economic security, the domestic and foreign investment climate plays a key role, as the author noted in his article, before investing, the investor first analyzes the economic security of each country and then makes a financing decision. The author's analysis showed that in the investment climate, internal and external factors can play a role, and in the current conditions, the emergence of inflation is one of the causes of risks to the economic security of the state. In conclusion, domestic and foreign investments make a significant contribution to economic security. If more investments are attracted to industrial enterprises and peasant farms, this can, on the one hand, enrich the state budget, and on the other hand, ensure food security for the population.

Key words: *economic security, investment, domestic and foreign investment, prices, inflation, unemployment rate of industrial enterprises, agriculture, farming, food security, investment risks, medium-term development strategy, loans, savings.*

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозори зарур аст, ки сармояи дохила ва хориҷа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама соҳаҳо аз ҷумла дар соҳаҳои кишоварзи, чорводори, корхонаҳои истеҳсоли, корхонаҳои саноати, дар умум иқтисоди ва иҷтимоӣ бештар ҷалб карда шавад. Дар ин самт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи Стратегияи милли рушд то соли 2030 дар марҳилаи нави рушд дар назди кишвар се вазифаи асосиро пеша намудааст:

–якум ноил шудан ба сатҳи рушди иҷтимоӣю иқтисодии кишварҳои сегменти миёна бо даромади миёнаи муқоисашаванда;

–дуюм, таъмин намудани рушди устувор ба воситаи диверсификатсия ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти милли;

–сеюм, вусъатдиҳи ва таҳким бахшидани табақаи миёна меистад. (5, с 8-11)

Барои расидан ба ин мақсадҳо асосан ҷалби сармояи дохили ва беруни нақши калиди мебозад. Аз ин рӯ, дар доираи Стратегияи милли рушд омода сохтан ва амалӣ намудани барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии, диверсификатсия, рақобатпазири иқтисодиёти милли ва маҳал зарур ҳисобида ҳисобида мешавад. Дар баробари ин ҷалби сармоягузори дохили ва хориҷи барои амалӣ гардонидани ҳуҷҷати стратегӣ зарур ҳисобида мешавад. Чуноне, дар бобати беҳтар кардани фазои сармоягузори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26-уми декабри соли 2018 қайд намуданд (4, с 5), ки «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбиниғардида равона карда, барои баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагонии мардум тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти иқтисодӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, зиёд кардани имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи баҳши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнатро ҳадафи олии худ эълон намудааст».

Дар бобати фазои сармоягузори дохили ва хориҷи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як Паёмиҳои худ қайд намуда оиди беҳтар кардан суҳанрони менамояд, ин суҳанрониҳо боиси беҳтар кардани беҳатарии иқтисоди ва амнияти иқтисоди оварда мерасонад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбати худ дар санаи 21.декабри.2021 сол қайд намудаанд, ки дар 20 соли охир зиёда аз 150 миллиард сомонӣ сармояи хориҷи аз ҷумла 59 миллиард сомони сармояи мустақим ҷалб карда шудааст, (4, с. 4) ки ин боиси беҳатарии иқтисоди ва амнияти иқтисодиро нишон медиҳад.

Агар мавзуи имрузаро таҳлил карда бароем, зери мафҳуми амнияти иқтисоди ё амнияти сармоягузори чи фаҳмидан мумкин аст, ҳарду мафҳум зери мафҳуми амният омада шудааст, ки ҳарду бо зухуроти таҳдид алоқаманди аст, дар рафти иҷрои лоиҳаҳои сармоягузори ба амал омада метавонад. Вобаста ба ин, фаъолияти системаи амнияти иқтисодӣ дар самти баланд бардоштани самаранокии он ба андешаи мо бояд инҳоро дар назар дошта бошад:

–Якум муайян намудани таҳдидҳои асосӣ ба амнияти иқтисодӣ (сармоягузори дохили ва ё хориҷи пеш аз он, ки сармояро ворид намояд аввал чиҳати беҳатарии иқтисодии давлатро таҳлил менамояд),

- Дуюм муайян намудани таҳдидҳои мушаххас ба амнияти иқтисодӣ дар ҳар як соҳаҳо (сармоягузор меомузад ба соҳаҳо ё минтақаҳо, ки сармоягузори менамояд, ки ягон таҳдид ё хатар мавҷуд ҳаст ё не).

Дар ин маврид фаъолияти сармоягузории субъектҳои соҳибкорӣ шартӣ зарурии амалӣ гардондани манфиатҳои миллӣ дар системаи амнияти иқтисодии давлат мебошад. Дар шароити ҳозира тараққиёт барои ҷалб ва рушди сармоягузориҳо ин монеаҳо вучуд дошта метавонанд. Якум омилҳои беруна ин таъсири рақобати як давлат ба давлати дигар, таъсири рақобати носолимии (муноқишаи як давлат ба дигар давлат) мебошад. Дуюм омилҳои дохилаи ин нишондиҳандаҳои макроиқтисоди шуда метавонанд масалан:

–Зиёд шудани қарзҳои беруна ва дохилаи давлат

–Паст шудани сатҳи зиндагии аҳоли

–Болоравии нархҳо яъне бо суръати баланд рафтани таварум, ва ғайра.

Ин ақидаро Морунов В. В. низ ҳамчун “Вазъияти амнияти сармоягузории иқтисодиёт маънои устуворӣ ва устувории ҷузъи сармоягузории он дар шароити таъсири манфии омилҳои дохилӣ ва берунӣ, ноил шудан ҳадди субот боиси аз даст додани амният дар соҳаи сармоягузорӣ ва иқтисодӣ мегардад”, (3, с. 13) олими хориҷи оиди таъсири беруна ва дохили низ чунин ибрази ақида намудааст: “Омилҳои берунии амнияти сармоягузорӣ инҳо мебошанд динамикаи вазъияти иқтисодии ҷаҳон ин пеш аз ҳама нархҳо барои сарватҳои зерзаминӣ, вазъияти сиёсати берунӣ, равандҳои интеграция, тамоюлҳои либерализатсия ва протекционистӣ сиёсати давлат. Омилҳои дохилӣ сиклиро дар бар мегиранд тараққиёти хоҷагии халқ, дигаргуниҳои структурии он, суръат ва сифати рушди инноватсионӣ, ҳолати инфраструктура соҳаи сармоягузорӣ, сифати идоракунии сармоягузорӣ ва ғайра”.

Аз гуфтаҳои дар боло қайд шуда назар афканем сатҳи сармоягузории дохили ва хориҷи барои беҳтар кардани амнияти иқтисоди нақши муҳим мебошад, дар ҷомеаи имруза амнияти иқтисодии барои танзими соҳаҳои иқтисоди давлат ва ҷомеа мебошад. Равандҳои муносири ҷаҳонишавӣ илова ба хатарҳо барои иқтисоди миллӣ, инчунин хатарҳо барои амнияти молиявиро қавитар мекунад. Бинобар ин, давлат вазифадор аст, шароитро барои таъмини амнияти иқтисодӣ ва риояи қонун фароҳам созад. Ба ғайр аз ин, яке аз вазифаҳои танзими давлатӣ ин аз байн бурдан, коҳиш додани хатарҳои берунии иқтисоди дар соҳаҳои хоҷагидорӣ, ва саноат, ва паст кардани сатҳи камбизоати ва бекори мебошад. Дар ин бобат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбати худ дар соли 2019 Кумитаи давлатии сармоягузори ва амволи давлатиро вазифадор намуд, ки барои беҳтар намудани фазои сармоягузори корро ҷонок намоянд, ин амал боиси баланд шудани боварии сармоягузори хориҷиро ба амал овард ва аз ҳамаи сол ҷалби сармоягузори зиёд гардид, масъалан дар 5 соли охир Ҳукумати мамлакат бо ширкатҳои сармоягузории хориҷи ва ватани 14 созишномаи сармоягузори баста шуда барои ҷалби сармоягузориҳои мустақим ба маблағи беш аз 14 миллиард сомонӣ ба имзо расид, ки бо татбиқи онҳо 20 корхонаи нави истеҳсоли бунёд карда мешавад. Ин шартномаҳои баста шуда боиси кам кардани сатҳи камбизоати оварда мерасонад, сатҳи камбизоати дар соли ҷори ба 27,5% баробар аст барои ин нишондиҳандаҳо беҳтар намудан пеш аз ҳама таҳсиси корхонаҳои саноати ва кишоварзи мебошад, ки ба ин восита аҳоли бо ҷои кори доими таъмин гашта сатҳи камбизоати коҳиш меёбад (4, с. 4)

Яке аз нишондиҳандаҳои асосие, ки барои омилҳои дохилии беҳатарии иқтисоди Ҷумҳуриро монеаҳо эҷод менамояд ин таваррум (инфлатсия) мебошад, ки ба музди маъоши аҳоли таъсир мерасонад, ки дар 5 соли охир чунин таҳлилҳо нишон дода шудааст:

Чадвали 1. - Нишондиҳандаҳои таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 5 соли охир

Нишондиҳандаҳои таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 5 соли охир					
Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021
Таваррум	6.7%	5.4%	8.0%	4.7%	8.0%
Музди маоши миёна солона бо сомони	1144.2	1233.9	1335.5	1393.8	1540.8

Сарчашма: Ҳисоботи солонаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2021 (7, с.23) Бюллетени Бонки Миллии Тоҷикистон солҳои 2017,2018,2019,2020,2021.(2, с. 3)

Нишондиҳандаҳои таваррум ин як омиле мебошад, ки давлат барои паст кардани ин нишондиҳанда чи тадбирҳо андешида истодааст, дар 5 соли охир таҳлилро аз чадвали мазкур нигарем сатҳи болоравии таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,3% зиёд шудааст, ин натиҷа нишон медиҳад, ки амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти сармоягузориҳои дохила ва беруна фазои мувофиқ қарор дорад, қисмати музди миёнаи солонро дида барорем дар 5 соли охир 35% маблағи миёнаи солона баланд шудааст, ки ин нишондиҳанда низ як фазои озоди ҷалби сармоягузори мебошад.

Яке аз сармоягузориҳои дохили ин бонкҳои тичорати дохила шуда метавонад, ки ба хоҷагии халқ маблағгузори карда мешавад. Аз тарафи дигар дороиҳои аҳоли дар низоми бонки ҳамчун амонат нигоҳ дошта мешавад.

Чадвали 2. - Бақияи қарзҳо ва пасандозҳо барои 5 соли сипаришуда

Бақияи қарзҳо ва пасандозҳо барои 5 соли сипаришуда					
Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021
Бақияи қарзҳо (млн. сомони)	8608.1	8741.36	9789.51	10965.36	11907.36
Бақия пасандозҳо (млн. сомони)	9283.51	9723.80	9741.21	11414.20	10159.28

Сарчашма: Бюллетени омили Бонк солҳои 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 (2, с. 39)

Баҳши маблағгузориҳои бонкҳои дохилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки 38% ё ба маблағи 3,3 миллиард сомони дастгири аз тарафи бонкҳои тичорати шудааст, ки ин нишондиҳандаҳо барои ҷалби сармояи дохили нишондиҳандаи хеле хуб ба ҳисоб меравад, ва сармоягузориҳои хориҷи метавонанд, ин нишондиҳандаҳоро таҳлил намуда сармояҳои худро Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёртар ба роҳ монанд, ки ин боиси пешрафти иқтисодиёти давлат мегардад. Қисмати пасандозҳо низ яке аз омилҳои дигар шуда метавонад масъалан дар 5 соли охир ҳаҷми пасандозҳои аҳоли 0,8 миллиард сомони мебошад, ки ин 9% зиёд шудааст, инҳам бошад яке аз нишондиҳандаҳои хуб барои ҷалби сармоягузориҳои дохили ва хориҷи мебошад.

Равандҳои кам кардани Ҳодисаҳо ва хавфҳои сармоягузори ва бехатарии иқтисоди

Зиёд кардани захираҳои сармоягузори

Мутобиқ кардани лоиҳаҳои сармоягузори

Иловатан омӯхтан тадқиқот бурдани бозори Сармоя

Таъғир додани ҳуҷатҳо ва нишондиҳандаҳои оид ба тағиротҳои дароварда шуда

Сарчашма: Коркарди муалиф

Нисбати хавфҳои самоягузори олими ватани Бақоев Ш С дотсенти кафедраи менеҷменти ДДБ ба номи Носири Хусрав чунин ақида дорад “Амалан, ҳамаи қарорҳои сармоягузорӣ, ки дар раванди ташаккул додани стратегияи сармоягузорӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ, дараҷаи хавфи сармоягузорӣ тағйир меёбад. Вобаста аз усули сармоягузории дар муносибат бо хавф, сатҳи арзиши қобили қабули он дар раванди таҳияи стратегияи сармоягузорӣ дар ҳар як корхона бояд гуногун бошад” (1, с. 173) ақидаи дигари олими ватани дотсент Саидмуродов Ш М оид ба хатарҳои сармоягузори чунин ибрози ақида доштан Хатарҳои сармоягузори ба се қисм ҷудо мешаванд: Хатарҳои истехсолот, хатарҳои тижорати, хатарҳои молияви. (6, с. 98)

Хатарҳои сармоягузори чи дар самти дохила ва чи дар самти беруна ба амнияти иқтисоди ё бехатарии иқтисоди таъсири калон мерасонад, чунки сармоягузoron пеш аз маблағхоро ворид намудан қисматҳои хатарҳои сармоягузори ва роҳҳои баромадан аз хатархоро омукта маблағҳои худро ворид Ҷумҳури менамоянд. Агар нишондиҳандаҳои таваррум, музди маоши миёнаи кормандон хуб бошад барои ҷалби самоягузориҳои дохили ва хориҷи бештар ба роҳ монда мешавад.

Хулоса барои бехатарии иқтисоди асос сармоягузориҳои дохили ва беруни саҳми арзанда мерасонад, агар сармоягузориҳо дар самти корхонаҳои саноати ва хоҷагиҳои деҳқони бисёртар ҷалб карда шавад, ин метавонад аз як тараф бучети давлатро ғани гардонад, аз тарафи дишар бошад таъмини амнияти озуқавори ба аҳоли бехтар мегардад.

АДАБИЁТ

1. Бақоев Ш С Принципҳо ва методҳои амали намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ//Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар 2020. – №1/1(71). – С. 173-178.
2. Бюллетени омили Бонк сайти Бонки милли Тоҷикистон (<https://nbt.tj/ru/>) солҳои 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 (саҳ 39)
3. Морунув В В Экономическая безопасность инвестиционной деятельности хозяйствующих субъектов в условиях трансформации социально-экономических систем//Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук Казань 2012 саҳ13
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (21.12 2021 саҳ 4), (26.12.2019 саҳ4), (26.12.2018 саҳ5)
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030/Душанбе 2016 (Саҳ 8-11).
6. Саидмуродов Ш М Роҳҳои тақмилдиҳии идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузори дар соҳаҳои қорводорӣ//Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар 2019. – №1/4(68). – С. 98
7. Ҳисоботи солони омили Ҷумҳурии Тоҷикистон сомонии расми (<https://www.stat.tj>) солҳои 2021 (саҳ 23).

УДК:378.4

**МУҲИТИ ИННОВАТСИОНИИ РУШДИ АМАЛИЁТҲОИ ЭЛЕКТРОНИ ДАР
ШАРОИТИ ИМРӯЗА**

Сандалов Чурабек Раҳимович - докторанти курси 2-юм аз руи ихтисоси (PhD) 6D050600 – молия. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 939002726. E-Jurabeksandalov07@gmail.com

Дар шароити зиёд шудани ҳаҷми хавфҳои бонкӣ ҷорӣ намудани техникаву технологияи ҳозиразамони бонкӣ барои анҷоми амалиётҳои ғайринақдӣ мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин лиҳоз муаллиф дар мақолаи худ ба масъалаҳои асосии рушди инфрасохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ таҳқиқоти амиқ анҷом додааст. Аз ҳамин лиҳоз муалли дуруст қайд намудааст, ки зиёд шудани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дар баробари он зарурати кам кардани сатҳи хавфҳои амалиётӣ ва коҳиши додани шумораи амалиётҳои хатарнок ислоҳоти ҷиддиро тақозо менамояд. Дар бозори хизматрасонии бонкӣ тағйиротҳои сохторӣ ва гурӯҳбандии марҳалаҳои рушди он бо дарназардошти сатҳи талаботи ҷомеа арзёбии ҷиддиро тақозо намуда роҳҳои имконпазири рушди матақобиларо бо иқтисодиёт тақозо менамояд. Аз ин лиҳоз ҷони мақолаи мазкур мувофиқи мақсад мебошад.

Калимаҳои калидӣ. Хизматрасонии муосир, инфрасохтор, корти пластикӣ, бонк, амалиёт, техника, қарз, ислоҳот, ҷаҳонишавӣ, иқтисодиёт, хавф, фарогирии морлявӣ.

ИННОВАЦИОННАЯ СРЕДА РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОПЕРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Сандалов Джурабек Рахимович – докторант 2 курса по специальности (PhD) 6D050600 – финансы. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, Нахимова 64/14. Телефон: +(992) 939002726. E-Jurabeksandalov07@gmail.com

В условиях увеличения суммы банковских рисков целесообразно внедрение современных банковских методик и технологий проведения безналичных операций. В связи с этим автор в своей статье провел глубокое исследование основных вопросов развития инфраструктуры рынка банковских услуг. В связи с этим автор справедливо отметил, что увеличение спроса на банковские операции и услуги, наряду с необходимостью снижения уровня операционных рисков и уменьшения количества рискованных операций, требует серьезных реформ. На рынке банковских услуг структурные изменения и классификация стадий его развития с учетом уровня потребностей общества требуют серьезной оценки и требуют возможных путей взаимного развития с экономикой. В связи с этим публикация данной статьи является целесообразной.

Ключевые слова. Современные услуги, инфраструктура, пластиковая карта, банк, операции, технологии, кредит, реформы, глобализация, экономика, риск, моральное покрытие.

INNOVATIVE ENVIRONMENT FOR THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC OPERATIONS IN MODERN CONDITIONS

Sandalov Jurabek Rakhimovich – 2 nd year doctoral student in specialty (PhD) 6D050600 – finance. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Nakhimova 64/14. Phone: +(992) 939002726. E-Jurabeksandalov07@gmail.com

In the context of an increase in the amount of banking risks, it is advisable to introduce modern banking methods and technologies for non-cash transactions. In this regard, the author in his article

conducted an in-depth study of the main issues of developing the infrastructure of the banking services market. In this regard, the author rightly noted that the increase in demand for banking operations and services, along with the need to reduce the level of operational risks and reduce the number of risky transactions, requires serious reforms. In the banking services market, structural changes and the classification of the stages of its development, taking into account the level of society's needs, require a serious assessment and require possible ways of mutual development with the economy. In this regard, the publication of this article is appropriate.

Keywords. *Modern services, infrastructure, plastic card, bank, operations, technology, credit, reforms, globalization, economics, risk, moral coverage.*

Чумхурии Тоҷикистон дар марҳалаи пайвастшавии равандҳои ҷаҳонишӣ қарор доршта ба ҷараёни техникаву технологияи муосир рӯз то рӯз алоқаманд мегардад. Зеро шароити имрӯзаи Тоҷикистонро яке аз унсурҳои асосии низоми иқтисодиёти муосир рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи ҷамоҳангсозии он ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ мебошад. Пайваста зиёд шудани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дар баробари он зарурати кам кардани сатҳи хавфҳои амалиётӣ ва коҳиш додани шумораи амалиётҳои хатарнок ислоҳоти ҷиддиро тақозо менамояд. Вобаста ба талаботи ҷомеа расонидани хизматрасониҳои босифати бонкӣ ба субъектҳои гуногуни иқтисодӣ дар шароити мавҷудияти рақобати комил тавассути институтҳои бонкӣ ҳамчун заминаи инфраструктураи истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ барои эҳтиёҷоти корхонаҳои истеҳсолӣ яке аз шартҳои асосии рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ тағйиротҳои сохторӣ ва гурӯҳбандии марҳалаҳои рушди он бо дарназардошти сатҳи талаботи ҷомеа арзёбии ҷиддиро тақозо намуда роҳҳои имконпазирӣ рушди матақобиларо бо иқтисодиёт тақозо менамояд. Зарфати айнии ин масъаларо ба инобат гирифта доир ба ташаккул ва рушди ин масъала андешаҳои худро пешниҳод намуданд.

Масалан дар ин масъала Ақобирзода Н. қайд менамояд, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ соҳаи ташаккули талаботу пешниҳоди хизматҳои бонкӣ аст, ки ба қонебгардони талаботи муштарӣ дар самтҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ мусоидат мекунад. Бо назардошти он, ки ташкилоти қарзӣ хизматрасониҳои бонкиро анҷом медиҳад, дар ин росто ҷустуҷӯи муштарӣ наву ниғаҳдории муштарӣ қаблан ҷалбшуда ва бунёди низоми таъмини расонидани ин хизматҳо ба истеъмолкунанда аз вазифаҳои муҳимтарини бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба ҳисоб меравад[1.254]. Солҳои охир вобаста ба мушкилотҳои мавҷудаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар самти амалиёт тавассути қарзҳои пардохтӣ, хизматрасониҳои муосири бонкӣ, амалиётҳои қарзӣ ва монанди инҳо зарурати таҳқиқоти бештарро ба миён овардааст.

Таҷрибаи ҷаҳонии давлатҳои пегафта нишон медиҳад, ки тариқи сармоягузорӣ беҳтаршавии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба мизочон ҳамчун рушди босуръат дида мешавад ва ба устувории афзоиши даромади бонк таъсир мерасонад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ қисмати муҳимтарини бозори хизматҳои молиявӣ мебошад[12.256].

Дар шароити имрӯза зарур аст, ки ҷиҳати такмил ва баланд бардоштани фарогирии молиявии аҳоли дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мафҳумҳои навро, ки механизми фаъолияти соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодиро инъикос менамоянд истифода шаванд. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар замони истиқлолият фарогир ва таъсиррасон ба тамоми ҷомеаи имрӯза мебошад. Ҳамзамон як қатор олимони дигар соҳа ба монанди Раҷабов Р.Қ. ва Раҳимов З.А. иброз медоранд, ки дар пешкаш кардани хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии

пурра ба маҳсулоти бонкӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ якчанд мушкилот ҷой дорад[11.110]. Воқеан дар давраи нави гузаштан ба ин тамоюлҳо метавон ба як қатор мушкилотҳо во хурд, ки инҳо ислоҳшаванда мебошанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки масъалаҳои такмил ва ба талаботҳои иқтисоди бозорӣ мутобиқ намудани фаъолияти бонкҳо яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Зеро бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва хизматҳои гуногуни дар он пешниҳодшаванда ҷузъи амалиётҳои анъанавии тиҷорати бонкӣ мебошанд, ки ба зиёд кардани даромади бонкҳо ва қонеъ гардонидани ниёзҳои мизочон бо мақсади рушди иқтисодиёти миллӣ нигаронида шудаанд. Дар раванди ҳамгироии иқтисодиёти ҷаҳонӣ, дар шароити ҷаҳонишавии фаъолияти иқтисодӣ ва афзоиши фурӯши хизматрасониҳо дар кишварҳои пешрафта, омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии хизматрасонии бонкӣ бо мақсади истифодаи он дар кишвари мо аҳамияти хоса пайдо кардааст. Бо чунин шароит такмили масъалаи мазкур дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. (ҷадвали 1)

Ҷадвали 1- Нишондиҳандаҳои амалиётҳои элекронӣ тавасути суратҳисобҳои бонкӣ

Номгӯӣ	Солҳо						2015 нисбат ба 2020
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Шумораи умумии суратҳисобҳо (адад)	2 904 511	2 904 511	3 229 363	3 517 260	4 057 782	5 006 082,0	72,3%
Суратҳисобҳои шахсони воқеӣ (адад)	1 478 624	1 478 624	3 150101	3 431 110	3 964 100	4 900 882,0	2,3 мар
Тавассути шабакаи интернет	37 110	59 748	67 755	94 415	124 939	231 207,7	5,2 мар
Тавассути воситаҳои алокаи телефонӣ (мобилӣ)	37 215	48 742	63 280	78 390	175 603	5 16 147,0	12,8 мар
Суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ (адад)	83 488	75 765	79 262	86 150	93 682	105 200,0	26%
Тавассути шабакаи интернет	4 718	5 327	5 839	6 500	7 603	11 978,60	1,5 мар
Тавассути воситаҳои алокаи телефонӣ (мобилӣ)	2	0	0	0	0	-	-2%

Шумораи умумии амалиёт (ҳаз. адад)	15695	16778	17644	21096	6005	7886,44	2,мар
Ҳаҷми умумии амалиёт (млн. сомонӣ)	14426	15649	16925	19868	2412	36418,3	1,5 мар

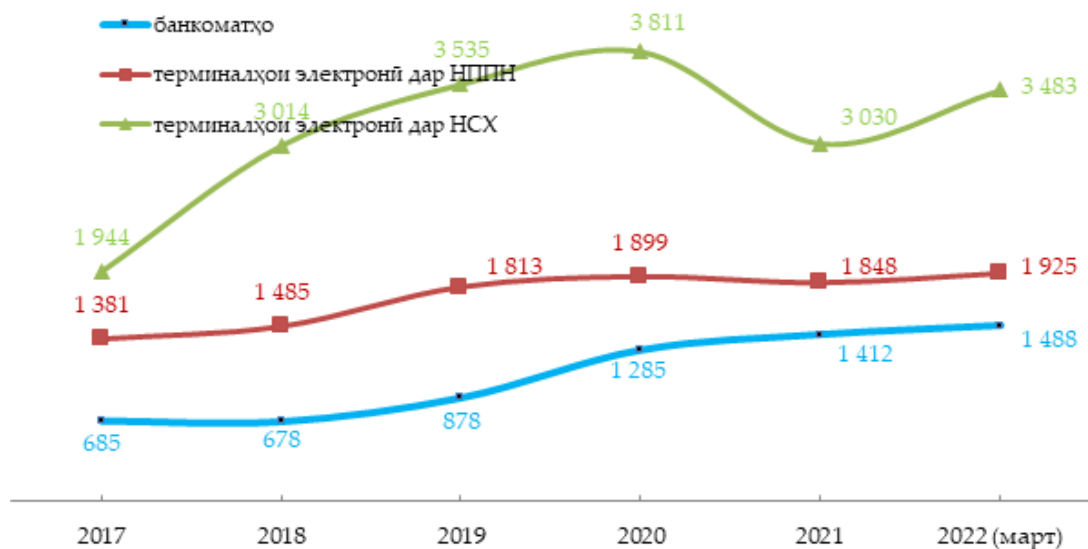
Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Дар шароити муосир яке аз механизмҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва анҷом додани амалиётҳои электронӣ ин суратҳисобҳои бонкӣ ба ҳисорб мераванд. Дар сатҳи низоми бонкӣ тамоми амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ тавасути суратҳисобҳои гуногун амалӣ карда мешаванд. Чӣ ҳақиқат дар амамал дуруст ва самаранок истифода бурдани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ шумораи суратҳисобҳои бонкӣ дар муқоиса ба солҳои пеш тамоили зиёдшавӣ дошта ҳаҷми амалиётҳо низ ба воситаи суратҳисобҳои бонкӣ афзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2015 шумоари суратҳисобҳои бонкӣ 2 904 511 ададро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2020 5 006 082,0 ададро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли таҳлилий 72,3% афзоиш ёфтааст. Шумораи суратҳисобҳои шахсони воқеӣ 2,3 маротиба, шумораи амалиётҳо тавасути шабакаҳои интернет 5,2 маротиба, тавасути телефонҳои мобилӣ 12,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Вобаста ба таҳлилҳои қадвали мазкур қайд кардан ба маврид аст, ки шумораи суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ ва амалиётҳои электронӣ дар муқоиса ба шахсони воқеӣ тамоили сусти рушд дорад. Аз таҳлилҳо бар меояд, ки агар шумораи суратҳисобҳои бонкии шахсони ҳуқуқӣ агар дар соли 2015 83 488 ададро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2020 105 200,0 ададро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилий 26% афзоиш ёфтааст.

Амалиётҳои электронии шахсони ҳуқуқӣ тавасути шабакаи интернетӣ 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми амалиётҳо тавасути телефонҳои мобилӣ боша -2% коҳиш ёфтааст. Амалиётҳо тавасути телефонҳои мобилӣ аз тарафи шахсонӣ ҳуқуқӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Ҳамзамон шумораи умумии амалиётҳо 2 маротиба ва ҳаҷми умумии амалиётҳо 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст, ки маҷмуан 36418,3 млн. Сомониро ташкил медиҳад.

Яке аз қисматҳои дигари рушди бозори қортҳои пардохтӣ ин афзоиши ҳиссаи амалиётҳо дар заминаи техникаву технологияи муосир мебошад ва ин ҳисса дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас мебошад. Барои хизматрасонии дорандагони қортҳои пардохтии бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар маҷмӯъ 1 488 адад банкомат ва 5 408 адад терминалҳои электронӣ насб карда шудаанд. Аз ин миқдор терминалҳои электронӣ, 1 925 адад дар нуктаҳои пешниҳоди пули нақд ва 3 483 адад дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ насб карда шудаанд, ки ин нишондиҳандаҳо нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 0,3 Ҷоиз зиёд ва 6,5 Ҷоиз кам шудаанд. (диаграммаи 1)

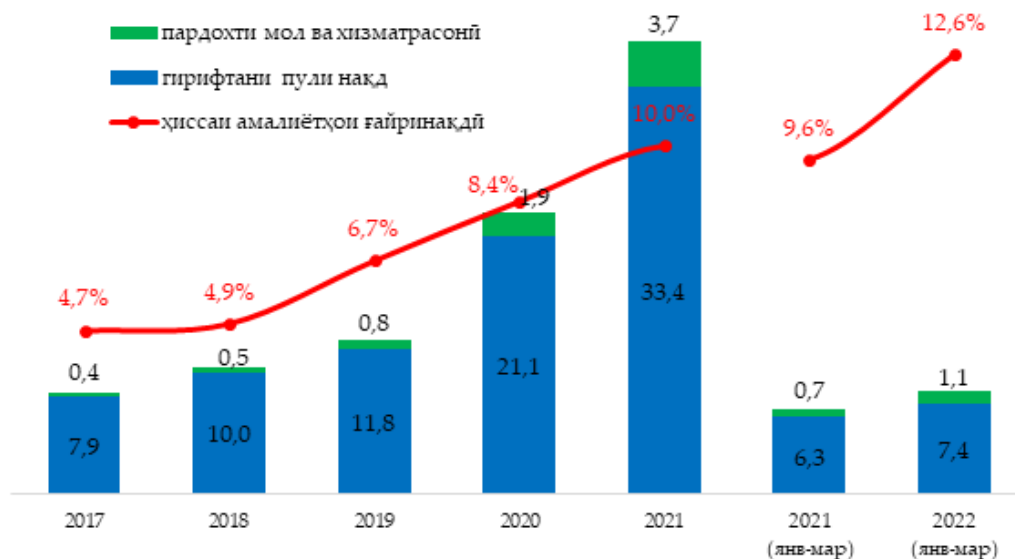
Диаграммаи 1. Динамика рушди воситаҳои амалиёти хизматрасонӣ дар низоми бонкӣ

Сарчашма. <https://www.nbt.tj/tj>

Аз таҳлилҳои маълумотҳои мазкур бар меояд, ки яке аз механизмҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин фароҳам овардани шароити инфрасохтори инноватсионӣ иртиботӣ дар сатҳи низоми бонкӣ мебошад. Ҳамин аст, ки тамоили зиёдшавии воситаҳои хизматрасонӣ дар сатҳи низоми бонкӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити бошиддат тағйир ёфтани тамоми муносибатҳои иқтисодӣ фаъолият дар доираи техникаю технологияи муосир, авҷ гирифтани рақобати шадид байни тамоми субъектҳои иқтисодӣ дар сатҳи дохилию хориҷӣ, васеъ шудани фазои фаъолияти низоми бонкӣ зарурияти такмили механизмҳо дар соҳаҳои мухталифро ба миён овард. Дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ як қатор механизмҳои вучуд доранд, ки истифода ва риояи меъёрҳои ин механизмҳо ба манфиати рушди низоми бонкӣ мебошад. Вобаста ба ин яке аз механизмҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ қорӣ намудани техникаву технологияи муосири хизматрасонӣ ба соҳаи бонкӣ ва дар заминаи ин иҷро намудани пардохтпазирии саривақтии низоми бонкӣ дар назди мизочон мебошад. Ҳамчунин механизми дигари рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин фароҳам овардани шароити мусоиди хизматрасонӣ бо риояи меъёри фоида мебошад, ки ин ҳавасмандии мизочонро афзоиш медиҳад. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки рушди мутавозини бахшҳои асосии бозори молиявӣ ҳамчун як низоми ҳамгиро раванди барқарорсозиро метезонад ва рушди минбаъдаи низоми бонкиро таъмин менамояд, инчунин гаронии сармоягузорию аз бонкҳои ватанӣ бартараф намуда, дар воридшавии сармояи иловагии молиявӣ махсусан захираҳои молиявии дарозмуддат мусоидат хоҳад намуд, ки он дар таҳкими иқтисодии кишвар таъсиргузор гардида, дар самти дастгирии молиявии рушди бахшҳои иқтисодӣ воқеӣ ва махсусан рушди инноватсионии он метавонад тағйироти куллиро ворид намояд. Дар асоси гуфтаҳои боло аз таҳлили маълумотҳои бар меояд, ки ҳаҷми амалиётҳо тавасути роҳу воситаҳои гуногуни пардохтӣ дар ҳоли афзоиш қарор дорад. (диаграммаи 2)

Диаграммаи 2. Рушди инфрасохтори амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ

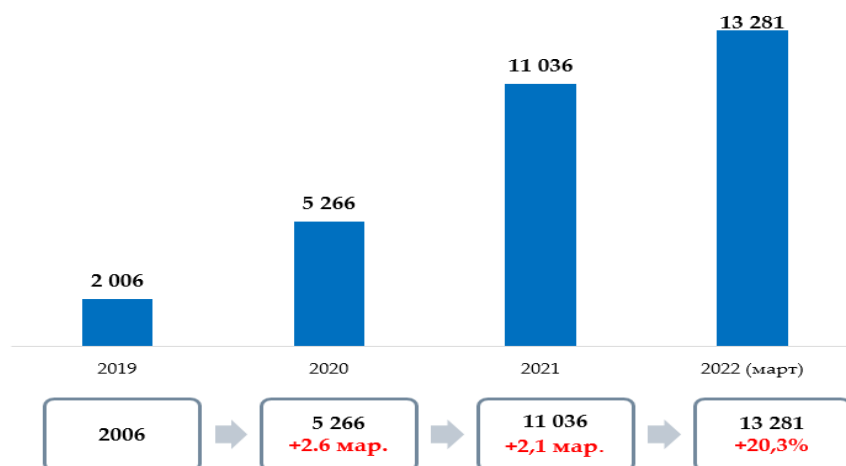
Сарчашма. <https://www.nbt.tj/tj>

Қайд карда ба маврид аст, ки дар шароити доимотағйирёбандаи муносибатҳои иқтисодӣ ва таҳдиди як қатор омилҳо ба рушди иҷтимоию иқтисодии давлат ташкили дурусти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ манфиатовар мебошад. Аз ин лиҳоз дар амал дуруст чори намудани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ инфраструктураи инноватсиониро дар заминаи техникаву технологияи муосир тақозо менамояд. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад ин чараён ҳоло ҳам қаноатмандкунанда нест. Зеро аз таҳлили диаграммаи мазкур ба меояд, ки ҳоло ҳам дар муқоиса ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ зиёд мебошад, гар чанде, ки ҳиссаи ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад афзоиши он дар муқоиса ба соли 2021 ба андозаи 5,3% афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи гирифтани пули нақд бошад дар муқоиса ба соли 2017 ба андозаи 25,5% афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон пардохти мол ва хизматрасонӣ низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад ва натиҷаи афзоиши он назррас мебошад.

Қайд карда ба маврид аст, ки айни замон дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ бо мақсади рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, аз соли 2019 дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ фаъолони QR-рамз насб карда истодаанд, ки аз ҷиҳати хароҷот ва дастгирии техникӣ назар ба терминалҳои электронӣ нисбатан камхарҷ буда, барои истифодабарандагони он имконияти васеътарро барои пардохтҳои ғайринақдӣ фароҳам меоранд.

Ба санаи 31 марти соли 2022 дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонии ҷумҳурӣ 13 281 адад QR-рамз мавриди истифода қарор дода шудаанд, ки нишондиҳандаи мазкур нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 7 205 адад (2,2 маротиба) зиёд мебошад. Ин воситаи нави хизматрасонӣ дар давлатҳои пешрафта натиҷа дилхоҳ дода беҳатарии амалиётҳои пардохтиро ҳангоми хариду фурӯш дар сатҳи зарурӣ таъмин менамояд. Ҳамин аст, ки шумораи QR-рамзҳо дар сатҳи низоми бонкии кишвар дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад.

Афзоиши шумораи QR-рамзҳо, адад

Сарчашма. <https://www.nbt.tj/tj>

Таҷрибаи рушди як қатор низомҳои миллии бонкӣ (ҳам давлатҳои пешрафта ва ҳам кишварҳои дар ҳоли рушд қарордошта дар сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ), бо дарназардошти комёбиҳо ва пастравиҳои онҳо нишондиҳандаи он аст, ки либерализатсияи фаъолияти бонкӣ бояд бо чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии низоми бонкӣ, ки асоси онро хизматрасониҳои босифат ташкил медиҳад пайваст бошад, ки ин барои ба назар гирифтани мӯҳлатҳо ва миқёси таҳаввулотии низоми бонкӣ сабаб мегардад.

Дар хулоса қайд карда ба маврид аст, ки дар заминаи техникаву технологияи муосир қорӣ намудани намудҳои нави хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо истифодаи усулҳои инноватсионӣ ва вертуалӣ дарёфт гардида хусусиятҳои хос ва истифодаи самараноки онҳо дар шароити тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ асоснок шудааст. Ҳамчунин истифодаи имкониятҳои рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси воситаҳои ҳозиразамони бонкӣ баррасӣ гадида роҳҳои имконпазирӣ он дар сатҳи зарурӣ барои иҷро пешниҳод гарданд. Зеро солҳои охир вобаста ба мушкилотҳои мавҷудаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар самти амалиёт тавасути қорҳои пардохтӣ, хизматрасониҳои муосири бонкӣ, амалиётҳои қарзӣ ва монанди инҳо зарурати таҳқиқотҳои бештарро ба миён овардааст.

Қайд кардан зарур аст, ки дар мақола бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ташаккул ва рушди он дар шароити имрӯза мавриди баррасӣ қарор гирифта, хусусият ва ҳолати рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир, вазъи он бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда, таҷрибаи ҷаҳонии ташаккулу рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва имкони истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст.

Дар доираи ин гуфтаҳо ҷиҳати баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бозори бонкӣ ва таъминии пурраи аҳоли ба воситаҳои ҳозиразамони хизматрасонӣ дар сатҳи зарурӣ андешидани чораҳои зерин ба манфиати рушди бомароми соҳа мебошад;

- фароҳам овардани шароити технологӣ ва дар заминаи ин пешниҳод намудани намудҳои навтарини амалиётҳои бонкӣ новобаста аз вақту соати қорӣ;
- ташкили дурусти инфрасохтори низоми самараноки хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи техникаву технологияи ҳозиразамонӣ бонкӣ бо фароҳам овардани шароити ҷиҳати маҳдудкунии амалиётҳои нақдӣ;
- дар минтақаҳои дастнорас ташкил намудани нуқтаҳои хизматрасонии қабул ва додани пули нақд новобаста аз вақту соати қорӣ ба мизочон бо фароҳам ории шароити хизматрасонии саривақтӣ;

- кам кардани сатҳи хароҷотҳо боназардошти паст кардани меъёри фоизи хизматрасониҳои бонкӣ;
- дар тамоми минтақаҳои дурдасти кишвар фароҳам овардани шароити хизматрасонӣ ба тамоми аҳоли;
- имкони афзоиш додани самаранокии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз сатҳи ҳамгироии он бо бозорҳои минтақавии молиявӣ вобаста мебошад, бинобар ин ташаккули қонунгузорию муосир, баландбардории иқтисодии танзимгарон, ташаккулдиҳии низоми корпоративии идоракунии тижорат зарур шуморида мешавад;

Адабиёт

9. Ақобирзода Н. Заминаи ҳукукии ғайриқарбӣ зиддиинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ақобирзода. Ҳаёти ҳукукӣ. 2020. № 1 (29). С. 254-260.
- 10.Бурыкин А.Д. Содержание и сущность опытного метода расчёта затрат / А.Д. Бурыкин // Финансово-экономический вестник №2 (22)- 2020 Стр 9.
- 11.Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2015, №12 (245)
- 12.Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2016, №12 (257)
- 13.Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2017, №12 (269)
- 14.Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2018, №12 (281)
- 15.Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2019, №12 (293)
- 16.Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2020, №12 (305)
- 17.Дьяченко О.А. Дистанционно-банковское обслуживание должно быть оперативным, эффективным и безопасным / О.А.Дьяченко // Национальный Банковский Журнал. - 2011. - №9 (88). - С.34-38.
- 18.Махшулов С.Ҷ. Конкурентоспособность кредитных организаций и актуальность их финансовых показателей с учетом ликвидности / Махшулов С.Ҷ // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 5-2. С. 54.
- 19.Раджабов Р.К. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики / Р.К. Раджабов, Х.М. Ятимов. -Душанбе: Ирфон, 2003. - С.29; Рахимов З.А. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка / З.А. Рахимов. - Душанбе: Ирфон, 2002. -110 с.
- 20.Содиқова М. Асосҳои назариявӣ-методологӣ ва ташаккулёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақа / М.Содиқова. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ), 2020. № 9. Саҳ. 256
- 21.Хайрзода Шукрулло Қурбоналӣ. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш.Қ. Хайрзода // Финансового-экономический вестник №2(22) - 2020. Стр.8
- 22.Шарипов, Б.М. Основные проблемы и тенденции расширения ре-сурсной базы кредитных организаций РТ в условиях роста нестабильности на внешних финансовых рынках [Текст] / Б.М.Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. – № 2/9. – С.297-309. - 0,75 п.л.
- 23.Қурбонова С.А. Рушди хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қурбонова С.А., Раҷабов А.А // Паёми донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2020. № 1 (30). с. 96-101.

- 24.Ш.Раҳимзода, Китоби дарсӣ, Муомилоти пулӣ ва қарз / Раҳимзода Ш - Душанбе “Эр-граф” 2018 с. 393-397
- 25.Ҷураев Б.М. Китоби дарсӣ Фаъолияти бонкӣ / Б.М. Ҷураев - Душанбе 2014 с. 38-39
- 26.Ҷ.Нурмаҳмадзода. Рушди низоми бонки дар 25-соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Нурмуҳамадзода Ҷ — Душанбе: «Вектор принт», 2016. — 294 саҳ.
- 27.Сомонаи www. Yandex tj. (12.12.2018с.)
- 28.Саидмуродов, Л. Х. Финансовая и социально-экономическая сущность "заката" согласно средневековым правовым школам / Л. Х. Саидмуродов, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 1(30). – С. 46-52. – EDN PDCIAA.
- 29.Сафаров, Б. Г. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии мафҳуми сармоягузори хориҷӣ / Б. Г. Сафаров, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 4-2(34). – Р. 34-42. – EDN BSYDQP.
-

УДК 338.48

НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ САМАРАНОКИИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ДАР МИНТАҚАИ ХАТЛОН

Наимов Далер Мадалиевич – докторанти (PhD) Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, аз рӯи ихтисоси «иқтисодиёт». Суроға: ҚТ, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимова 64/14. E-mail: daler.naimov.96@mail.ru. Телефон: (+992) 555 36-06-00.

Дар мақолаи мазкур нишондиҳандаҳои асосии самаранокии рушди комплекси агросаноатӣ дар шароити муосир мавриди омӯзиш қарор гирифта, диққати махсус ба таҳлили вазъи кунунии соҳаҳои он дода шудааст. Муаллиф ба ченаки нишондиҳандаҳои муайянкунандаи рушди низоми комплекси агросаноатӣ ва соҳаи кишоварзӣ аҳамият дода, баҳодиҳии тамоюлҳои инкишофу рушди соҳаҳои алоҳидаи комплекси агросаноатӣ ва корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти соҳаи кишоварзиро мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор додааст. Инчунин, тавсия ва пешниҳодҳои аз нигоҳи илмӣ асоснокшуда оид ба баланд бардоштани самаранокии рушди низоми комплекси агросаноатӣ дар заминаи Стратегия миллии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 оварда шудааст.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, соҳаи саноат, кишоварзӣ, минтақаҳои агросаноатӣ, самаранокии истеҳсолот, корхонаҳои агросаноатӣ, бехатарии озуқаворӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, инфрасохтори бозорӣ.

ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Наимов Далер Мадалиевич - докторант (PhD) Таджикского государственного финансово-экономического университета по специальности «экономика». Адрес: РТ, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: daler.naimov.96@mail.ru. Телефон: (+992) 555 36-06-00.

В статье рассматриваются основные показатели эффективности развития агропромышленного комплекса с акцентом в нынешних условиях. Автор особое внимание уделяет анализу показателей развития отраслей агропромышленного комплекса и аграрного сектора, а также оценки динамики отдельных отраслей агропромышленного комплекса и промышленный переработки сельскохозяйственный сырья. Предложены научно-обоснованные конкретные предложения по повышению эффективности развития

агропромышленного комплекса на базе Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, промышленность, сельское хозяйство, агропромышленные регионы, эффективность производство, агропромышленные предприятия, продовольственный безопасности, сельскохозяйственные предприятия, рыночный инфраструктура.

MAIN EFFICIENCY INDICATORS OF THE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE KHATLON REGION

Naimov Daler Madalievich - PhD student of the Tajik State University of Finance and Economics by specialty «Economics». Address: RT, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14. E-mail: daler.naimov.96@mail.ru. Phone: (+992) 555 36-06-00

In this article, the main indicators of the effectiveness of the development of the agro-industrial complex in modern conditions have been studied and special attention to the analysis of the current state of its branches. The author attached importance to the measurement of indicators determining the development of the system of the agro-industrial complex and the agricultural sector, analyzed and studied the development trends of individual sectors of the agro-industrial complex and industrial processing enterprises of the agricultural sector. Also, scientifically based recommendations and suggestions on increasing the efficiency of the development of the agro-industrial complex system in the framework of the National Strategy for economic development of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 have been presented.

Keywords: agro-industrial complex, industrial, agriculture, agricultural products, plant breeding, animal husbandry, agro-industrial enterprises, region, development of agro-industrial complex of the region.

Дар баҳши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон комплекси агросаноатӣ, яке аз соҳаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар нақши муҳим дорад. Дар замони соҳибистиқлолӣ ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ сиёсати давлатӣ ба суръат баҳшидани рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷумла рушди боғдорӣ, чорводорӣ, моҳипарварӣ, занбурпарварӣ ва истеҳсоли пахта равона карда шудааст.

Дар Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 саноатикунонии босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидааст. Дар марҳилаи гузариш ба модели саноатикунонии босуръати кишвар, барои рушди комплекси агросаноатӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳури як қатор санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ қабул шудааст, ки барои баланд бардоштани самтҳои стратегияи истеҳсолоти кишоварзӣ равона гардидаанд. Инчунин бо фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 6 - январи соли 2022 №309 соҳаи 2022-2026 – ро “Соҳаи рушди саноат” эълон намудааст, ки дар он рушди соҳаи кишоварзӣ аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии минтақаҳои кишвар муҳим арзёби мегардад [9].

Соҳтори минтақавии комплекси агросаноатӣ ин қисмати соҳаи минтақаро дар ҳудуди муайян, яъне дар дохили як минтақа, вилоят ва ё гурӯҳи ноҳияҳои як минтақа иборат буда дар бар мегирад. Соҳаи комплекси агросаноатии минтақа унсури таркибии комплекси ягонаи агросаноатии кишвар маҳсуб меёбад.

Яке аз митақоҳое, ки дар сатҳи истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ саҳми назарас дорад ин вилояти Хатлон ба ҳисоб меравад. Масоҳати умумии вилоят 24,7 ҳазор км – ро дар бар гирифта 17,5% Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Дар тоъбеияти вилояти Хатлон 4-шаҳр , 21-ноҳия, 23-шаҳрак ва 132- ҷамоати деҳот дохил шуда маркази маъмуриаш шаҳри Бохтар ба ҳисоб рафта аз маркази шаҳри Душанбе дар масофаи 96 км роҳи автомобилгард ҷойгир шудааст [4, с13].

Ҷоизи зикр аст, ки калонтарин корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон ин: ҚДММ «Водии Заррин» ноҳияи Хуросон, ҚДММ «Ҷунтай моҳир семент» ва ҚДММ «Хуаксин Ғаюр семент»-и ноҳияи Ёвон, Ҷамъияти саҳомии «Трансформатор»-и шаҳри Бохтар, ҚСП "Ҷунтай-Данғара Син Силу Текстил"- и ноҳияи Данғара ва ҚСК “Азот”- и шаҳри Леваконт ба шумор меравад. Дар ин баробар якчанд корхонаҳои хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ аз ҷумла: ҚДММ Фабрикаи мурғпарварии “Беҳамто”-и ноҳияи Ёвон, ҚДММ “Саиднисомиддин”-и ноҳияи Данғара, ҚДММ “Файзобод Қалъа” – ноҳияи Панҷ, ҚДММ “Авесто 5” – ноҳияи Кубодён, КВДД “Ҷамъоварии зотпарварии Кубодиён”- ноҳияи Кубодиён, КВД “Ҳочагии ниҳолпарварии Восеъ” – ноҳияи Восеъ, КВД “Маркази ҷамоавии тухмӣ” – и ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ, Коперативи тиҷоратии “Тухмикор”- Ҷалолиддини Румӣ ва дигарҳо мавҷуданд.

Нақши вилоят дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии (ММД) кишвар муҳим арзёбӣ мегардад, ки дар аввали соли 2022, тақрибан 27,5 % ҳаҷми умумии маҳсулоти коркардшудаи ҷумҳуриро ташкил медиҳад [7, с. 252].

Ташкили шаклҳои нави корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ имкон медиҳад, ки дар оянда ҳиссаи маҳсулоти истеҳсолкардаи минтақа дар ҳаҷми ММД боз ҳам васеътар гардад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти коркардшудаи минтақаи Хатлон дар муқоиса ба солҳои гузашта рӯ ба афзоиш ниҳодааст, ки дар ҷадвали 1 онро мавриди баррасӣ қарор додем (ниг. ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Истеҳсоли маҳсулотҳои асосии корхонаҳои агросаноатии вилояти Хатлон

Истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ дар корхонаҳои саноати хӯроквори вилояти Хатлон						
Нишондиҳанда	2017	2018	2019	2020	2021	Соли 2021 нисбат ба 2017 бо %
Гӯшт якҷоя бо гӯшти мурғ (тонна)	162 88,0	220 02,0	277 45,3	289 68,1	307 82	47,0%
Ҳасиб (тонна)	313,0	299,5	393,1	399,9	448,5	30,2%
Орд, ҳазор тонна	302,6	309,8	320,7	187,7	226,4	-33,6%
Равғани растанӣ (тонна)	665 1,3	114 34,8	122 43,1	127 67,7	145 41,7	54,2%

Маҳсулоти шири холис ба ҳисоби шир (ҳазор тонна)	1,3	1,2	1,2	1,9	2,0	35%
Консерва (млн.кутии шартӣ)	4,4	4,8	5,1	30,7	33,3	86,7%
Маҳсулоти қаннодӣ (тонна)	746, 7	724, 5	104 9,9	115 8,7	116 1,1	35,6%
Нӯшокиҳои ғайри спиртӣ (ҳазор дек.литр)	38,7	34,5	38,2	29,1	47,4	18,3%
Истеҳсоли маҳсулоти асосии корхонаҳои пахтабозорҳои вилоят						
Нахи пахта (ҳазор тонна)	70,9	55,0	67,4	75,6	75,1	5, 5%
Чигит (ҳазор тонна)	114, 3	84,4	85,7	92,2	84,0	-36,0%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз рӯи ҳисоботи вазъияти иқтисодии вилояти Хатлон барои соли 2021 /Маҷмӯаи оморӣ- и.Бохтар 2021 / саҳ- 9 – 16

Аз таҳлили ҷадвали 1 бармеояд, ки дар солҳои 2017-2021 истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва истеҳсоли пахта дар минтақа афзоиш ёфта аст. Масалан, истеҳсоли гӯшт (якҷоя бо гӯшти мурғ) – 40,7%, истеҳсоли ҳасиб – 30,2%, рағани растанӣ – 54,2%, маҳсулоти шири холис – 35,0%, консерва – 86,7%, маҳсулоти қаннодӣ – 35,6%, нӯшокиҳои ғайри спиртӣ – 18,3%, нахи пахта – 5,5% ва афзоиш ёфтааст ва дар ин баробар истеҳсоли орд – 33,6% ва нахи чигит – 36,0% кам шудааст [6, с9 – 16].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки такмил додани истеҳсолоти кишоварзӣ ва барқарор намудани соҳаҳои аз байнрафта имконпазир буда, заминаи мусоид дар таъмини сарчашмаҳои иловагии молиявӣ мебошад. Рушди минбаъдаи истеҳсол ва коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар ғанӣ гардонидани даромади аҳолиро устувории бучети давлатӣ мусоидат менамояд.

Корхонаҳои агросаноатии минтақаи Хатлон дар парвариши растанипарварӣ (ғалладонагӣ, мевагӣ, сабзавот, агур, пахта,) ва чорводорӣ диққати махсус зоҳир мегардад, ки ин қисмати муҳимтарини занҷири истеҳсоли ҳоҷати минтақа ба шумор мераванд. Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзии минтақаи Хатлонро дар соли 2021 ба 31040091 ҳазор сомонӣ мерасад, ки нисбат ба ҳамаи давраи соли 2017 дар 22,1% зиёд шудааст, аз ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ – 21,9% ва дар соҳаи чорводорӣ – 22,5% - ро ташкил медиҳад

Парвариш ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз тарафти корхонаҳои агросаноатӣ ва хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ ва деҳқонӣ (фермерӣ) истеҳсол ва бароҳ монда мешаванд. Қайд кардан зарур аст, ки таҳлили ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар рушди комплекси агросаноатии минтақа ба мақсад мувофиқ аст. Тавассути ин таҳлил мо имконияти баҳо додани ҳар як навъи маҳсулоти кишоварзиро дар алоҳидаги дорем, аз ин хотир дар ҷадвали 2 ҳиссаи маҳсулотҳои асосии кишоварзиро дар сатҳи вилояти Хатлон муайян ва баҳогузорӣ менамоем (ниг ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Нишондиҳандаҳои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ дар минтақаи Хатлон (ҳаз. тонна,)

Нишондиҳанда	2017	2018	2019	2020	2021	Соли 2021 нисбат ба 2017 бо %
Маҳсулоти ғалладонагирҳо	903 125	822 560	870 256	985 322	103 2680	12,5%
Сабзавот	102 1221	119 8327	125 8992	147 0697	154 8078	34,0%
Картошка	162 677	216 540	222 943	193 104	213 801	23,9%
Пахта	259 277	178 760	266 789	277 221	270 002	3,9%
Полезӣ	482 440	512 434	558 908	589 089	645 282	25,2%
Мевагирҳо	173 877	188 468	201 535	209 094	216 271	19,6%
Ангур	101 419	104 536	106 025	107 453	108 449	6,4%
Хӯроки чорво	579 600	604 324	699 373	721 466	753 452	23,0%
Гӯшт (вазнии зинда)	137 768	148 017	155 855	172 445	185 768	25,8%
Шир	467 615	487 262	500 871	515 188	530 018	11,7%
Пашм	502 8	513 9	533 2	533 2	559 9	10,1%
Пилла	416, 5	262, 0	367, 2	224, 2	219, 5	-89,7%

Ассал	976, 3	995, 9	101 2	106 7	114 8	14,9%
Тухм(ҳазор дона)	752 48	789 24	853 41	102 725	108 575	30,6%

Сарчашма: Таҳияи муаллифгон аз рӯи ҳисоботи вазъияти иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои соли 2021 /Маҷмӯаи оморӣ- ш.Бохтар 2021, саҳ. 32-42

Таҳлили ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки дар соли 2021 ҳаҷми истеҳсоли зироатҳои ғалладонагӣ дар минтақа 1032680 ҳазор тоннаро ташкил дода нисбат ба соли 2019 бо миқдори 12,5% афзоиш ёфтааст. Истеҳсоли сабзавот бошад дар давраи таҳлилшуда нисбат ба соли 2017 дар ҳаҷми – 34,0%, картошка – 23,9%, ползӣ – 25,2%, мевагӣ – 19,6%, ангур – 6,4%, гӯшт (вазни зинда) – 25,8%, шир – 11,7%, пашм – 10,1%, ассал – 14,9%, ва тухм 30,6 % афзоиш ёфтааст. Истеҳсоли маҳсулоти бахшҳои дар боло овардашуда гувоҳи он аст, ки солҳои охир истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ру ба инкишоф оварда истодааст [6, с32-42].

Қисми таркибии соҳаи кишоварзӣ вилояти Хатлонро соҳаи чорводорӣ ташкил медиҳад, ки дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар нақши арзанда дошта, маҳсулоти он на танҳо дар таъмини сатҳи минтақа, балки дар сатҳи ҷумҳурӣ ҳиссаи назаррас дорад. Тамоюли афзоиши саршуморӣ чорво ва паррандаи вилояти Хатлон дар соли 2021 нисбат ба соли 2017 дар ҷадвали 3 нишон дода шудааст (ниг. ҷадвали 3).

Ҷадвали 3

Саршумори чорво ва парранда дар вилояти Хатлон (ҳазор сар)

Нишондиҳанда	2017	2018	2019	2020	2021	Соли 2021 нисбат ба 2017 бо %
Саршумори ЧКШ	968142	981129	994207	1010971	1033401	6,3%
Саршумори бузу гӯсфанд	2262071	2307491	2333207	2400223	2483640	8,9%
Саршумори парранда	1809171	1822763	2045987	2205214	2247949	19,5%
Саршумори асп	57614	58409	58617	59127	60271	4,4%

Сарчашма: Таҳияи муаллифгон аз рӯи ҳисоботи вазъияти иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои соли 2021 /Маҷмӯаи оморӣ- ш.Бохтар 2021, саҳ 43-66

Аз таҳлили ҷадвали 3 бармеояд, ки ҳиссаи саршумори чорвои калони шохдор – 6,3% , саршумори бузу гӯсфанд – 8,9%, саршумори парранда - 19,5%, саршумори асп – 4,4% афзоиш ёфтааст [6, с43-66].

Қайт кардан ба маврид аст, ки барои афзоиши ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ яке аз нишондиҳандаҳои асоси ин майдони замини кишти зироатҳои кишоварзӣ ба шумор меравад. Ҳамзамон, бо мақсади таҳлил ва баҳодиҳии аниқ, майдони заминҳои аҳамияти кишоварзӣ доштаи вилоятро дар шакли ҷадвал барои солҳои 2017 – 2021 нишон додаем (ниг. ҷадвали 4).

Чадвали 4 Майдони замини кишти зироатҳои кишоварзӣ (гектар)

Нишондиҳанда	2017	2018	2019	2020	2021	Соли 2021 нисбат ба 2017 бо %
-МЗКЗК дар умум	403353	421838	421838	426319	430514	6,3%
-МЗКЗ ғалладонагӣҳо	180799	188263	188263	189464	190179	4,9%
-МЗК з/техникӣ	129009	131370	132944	135322	132617	2,7%
-МЗК сабзавот	30497	34499	34884	36525	36899	17,3%
-МЗК картошка	9693	12269	12475	9415	12058	19,6%
МЗК з/ ползӣ	13381	14177	15393	15456	15687	14,7%
-МЗК з/ хӯроки чорво	31450	30239	37879	40137	43074	26,9%
-МЗ боғҳо,	47073	47395	48784	48855	46353	-1,5%
-МЗ тоқзорҳо	13459	12936	12726	12904	12321	-9,2%

Сарчашма: Таҳияи муаллифони аз рӯи ҳисоботи вазъияти иқтисодии вилояти Хатлон барои соли 2021 /Маҷмӯаи оморӣ- и.Бохтар 2021, саҳ 119-128

Аз таҳлили чадвали 4 бармеояд, ки дар соли 2021 нисбат ба соли 2017 афзоиши майдони замини кишти ғалладонагӣҳо – 4,9%, майдони замини кишти сабзавот – 17,3%, майдони замини кишти зироатҳои ползӣ 14,7%, кишти картошка – 19,6%, майдони замини кишти хӯроки чорво – 26,9%, зироати техникӣ – 2,7%, афзоиш ёфтаанд. Мутаносибан майдони замини кишти боғҳо – 1,5%, майдони замини кишти тоқзорҳо – 9,2% кам шудаанд.

Аз рӯи масоҳати заминҳои вилояти Хатлон маълум мегардад, ки иқтидори истеҳсоли барои тавлиди ашёи хоми кишоварзӣ зиёд буда, инчунин бо истифода аз усулҳои инноватсионии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ метавонем якҷанд маротиба ҳосинокиро зиёд намоем ва сарчашмаи таъмини ашёи хоми корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзиро аз ҳисоби захираҳои худӣ ба роҳ монем. Қайд кардан ба маврид аст, ки иқтидори истеҳсоли вилояти Хатлон хеле бузург буда, дар замони гузашта кишоварзони вилоят содиркунандагони асосии маҳсулоти кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафтанд ва имрӯз низ ба он беш аз 48 фоизи майдони умумии заминҳои қорам ва 49 фоизи заминҳои обии мамлакат рост меояд.

Қайд кардан ба маврид, аст ки ҳамасола барои афзоиши ҳаҷми заминҳои кишоварзӣ ба гардиш воридшуда доираи дастури супоришҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ғайр аз заминҳои дар гардиш қарор дошта иловатан заминҳои қаторҳои боғу тоқзорҳо, чарогоҳҳои барои кишт мувофиқ, замини кишти зироатҳои гуногуни кишоварзӣ ҷудо карда мешавад. Дар ин баробар барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ заминҳои кишт, ташкили гармхонаҳо, аз як замин гирифтани се-чор ҳосил, таъмин намудани бозори истеъмои бо масулотҳои хушсифати ватанӣ дар бахши ҷаъмияти ва хоҷагӣҳои деҳқонӣ диққати махсус нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, аз натиҷаи таҳлили нишондиҳандаҳои асосии рушди комплекси агросаноатии вилояти Хатлон бармеояд, ки шароити табиӣю иқлимӣ минтақа ва иқтидорӣ худтаъминкунии корхонаҳо бо ашёи хоми кишоварзӣ мувофиқ буда, имкон медиҳад, ки дар оянда ҳамчун соҳаи пешбаранда, рушди устувори минтақаро таъмин намояд. Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда чунин хулосабанди намудан мумкин аст:

1 Вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои бузурги агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад, ки он тақрибан 36,6 %- и масоҳати ҷумҳурӣ, 48 % заминҳои аҳамияти кишоварзидошта ва 49 % заминҳои шудгори мамлакатро ташкил медиҳад.

2 Дар замони имрӯза танзими давлатии комплекси агросаноатии минтақа дар сатҳи зарури қарор дорад. Барои ба роҳ мондани чунин механизм аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии рушди фаъолияти комплекси агросаноатӣ як қатор барномаҳои давлатӣ, соҳавӣ, минтақавӣ тадбиқ шуда истодаанд.

3 Дар минтақа ба соҳаи растанипарварӣ диққати махсус зоҳир мегардад, ки қисмати асоси истеҳсолии молу маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳад. Ҳаҷми маҳсулоти чорводорӣ тавассути таъмини инкишофи соҳаи зотпарварӣ ва хушзотии чорвои хоҷагӣҳои вилоят ва хоҷагӣҳои наздиқавлигӣ аҳмияти стратегӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. В.А. Кундиус “Экономика АПК” Учебное пособие, Барнаул Издательство АГАУ 2007. саҳ - 223

2. Дастовардҳои соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон дар 2021, манбаи электронӣ: <https://khatlon.tj/?p=/5654>

3. Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014 №144,

4. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуи омили – Душанбе: Агентии омили назди ПҚТ, 2021 . саҳ- 13

5. Наврузи Н “Рушди системаи идоракунии фаъолияти инноватсионӣ дар КАС-и минтақа (дар маводи вилояти Хатлон) / дисс. барои дарёфти уновнӣ н.и.и., Кулоб 2019 , саҳ- 100 – 105

6. Омили солони вазъияти иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои соли 2021 /Маҷмуи омили- ш.Бохтар 2021, саҳ – 17-70

7. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 / Маҷмуи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон , Душанбе 2021

8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе – 2016

9. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Солҳои рушди саноат» эълон намудани солҳои 2022-2026, манбаи электронӣ: <https://tnu.tj/index.php/tj/farmoni-prezidenti-um-urii-to-ikiston-dar-borai-sol-oi-rushdi-sanoat-jelon-namudani-sol-oi-2022-2026/>

10. Хоҷазода Д.К., Наимов Д.М. “Асосҳои назариявии фаъолияти инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ” Паёми молия ва иқтисод, №1 (25) Душанбе, 2021 С. 107-112

**ТАҲЛИЛИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ХУРДУ МИЁНА ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Саъдиев Ҳумайни Ҷозилбекович - ассистенти кафедраи менеҷменти молияви ДДМИТ. Суроға: 734067 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: (+992) 918-42-17-05. E- mail: humayni-89@mail.ru

Қаландаров Раҳматулло Шарифҷон - ассистенти кафедраи менеҷменти ДДМИТ. Суроға: 734067 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.

Фаъолияти соҳибкорӣ, ба рушди иқтисодиёт ҳамаҷониба мусоидат намуда, барои кам кардани сатҳи бекорӣ, беҳтар гардонидани сатҳу сифати зиндагии мардум, инчунин зиёд шудани маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ва барои гани гардидани буҷети давлатӣ хеле муҳим буда, бархурдор гаштани соҳибкорон аз маратория ба рушди минбаъдаи кори онҳо мусоидат намуда, дар маҷмӯ Ҳукумати кишвар нисбат ба дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ якқатор тадбирҳоро ба анҷом расонидааст.

Дар мақола вобаста ба фаъолияти соҳибкорӣ, дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, додани имтиёзу сабукиҳо доир ба шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ, фазои мусоиди сармоягузорӣ, сармоягузори мустақим ва ғайри мустақим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суҳан меравад.

Калид вожаҳо: фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкориҳои истеҳсолӣ, соҳибкориҳои маслиҳадиҳӣ, соҳибкориҳои тиҷоратӣ, соҳибкориҳои истеҳсолӣ соҳибкориҳои хурду миёна сармоягузори.

**РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Саъдиев Ҳумайни Ҷозилбековичу - ассистент кафедры финансового менеджмента ТГФЭУ. Адрес: 734067 Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел: (+992) 918-42-17-05. Email: humayni-89@mail.ru

Каландаров Раҳматулло Шарифҷонович - ассистент кафедры менеджмента ТГФЭУ. Адрес: 734067 Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14.

Предпринимательская деятельность способствует развитию экономики во всех отношениях, она очень важна для снижения уровня безработицы, повышения качества жизни людей, а также увеличения валового внутреннего продукта, обогащения государственного бюджета. Правительство страны предприняло ряд мер по государственной поддержке предпринимательской деятельности.

В статье говорится о предпринимательской деятельности, государственной поддержке предпринимательской деятельности, предоставлении льгот и льгот для различных форм предпринимательской деятельности, благоприятном инвестиционном климате, прямых и косвенных инвестициях в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: *бизнес, производственный бизнес, консалтинговый бизнес, коммерческий бизнес, производственный бизнес малого и среднего бизнеса инвестора.*

DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

Sadiev Humayni Fozilbekovich - Assistant of the Department of Financial Management, TSFEU.

Address: 734067 Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, s. Nakhimova 64/14. Tel: (+992) 918-42-17-05. Email: humayni-89@mail.ru

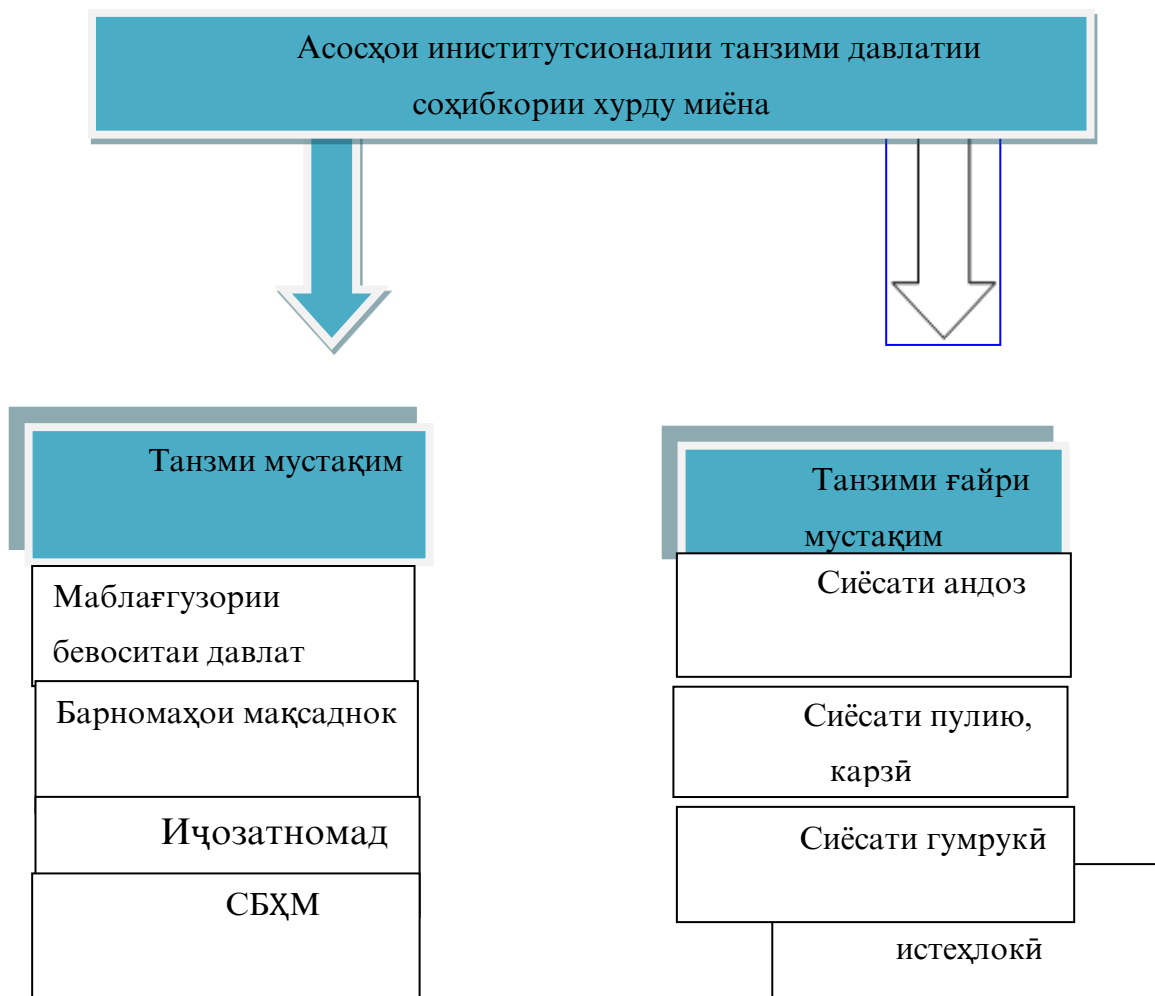
Kalandarov Rakhmatullo Sharifchonovich - assistant of the Department of Management at TSFEU. **Address:** 734067 Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, s. Nakhimova 64/14.

Entrepreneurial activity contributes to the development of the economy in all respects, it is very important for reducing unemployment, improving the quality of life of people, as well as increasing the gross domestic product, enriching the state budget. The country's government has taken a number of measures to provide state support for entrepreneurial activity.

The article talks about entrepreneurial activity, state support for entrepreneurial activity, the provision of benefits and benefits for various forms of entrepreneurial activity, a favorable investment climate, direct and indirect investments in the Republic of Tajikistan.

Key words: *entrepreneurial activity, industrial entrepreneurship, consulting entrepreneurship, commercial entrepreneurship, industrial entrepreneurship.*

Рушди самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ пеш аз ҳама ба таъмини роҷаи принципҳои ташкили он вобаста мебошад. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна Бади ба даст омадани иқтиқлолияти Ҷумҳури зери таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифт бевосита барои танзими ин соҳа аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии тадбирҳои бетахир андешид чанмароти асосҳои инистутсионалии барои дастгири ин соҳаи афзалиятнок қабул ва таъғиру иловаҳо ворид гард. Зеро ин ҳама барои беҳтар гардонии рушди соҳибкории хурду миёна мебошад. Мо ба тариқи зайл дар расми 1-ум пешниҳод менамоем.

Манбаъ: таҳияи муаллиф.

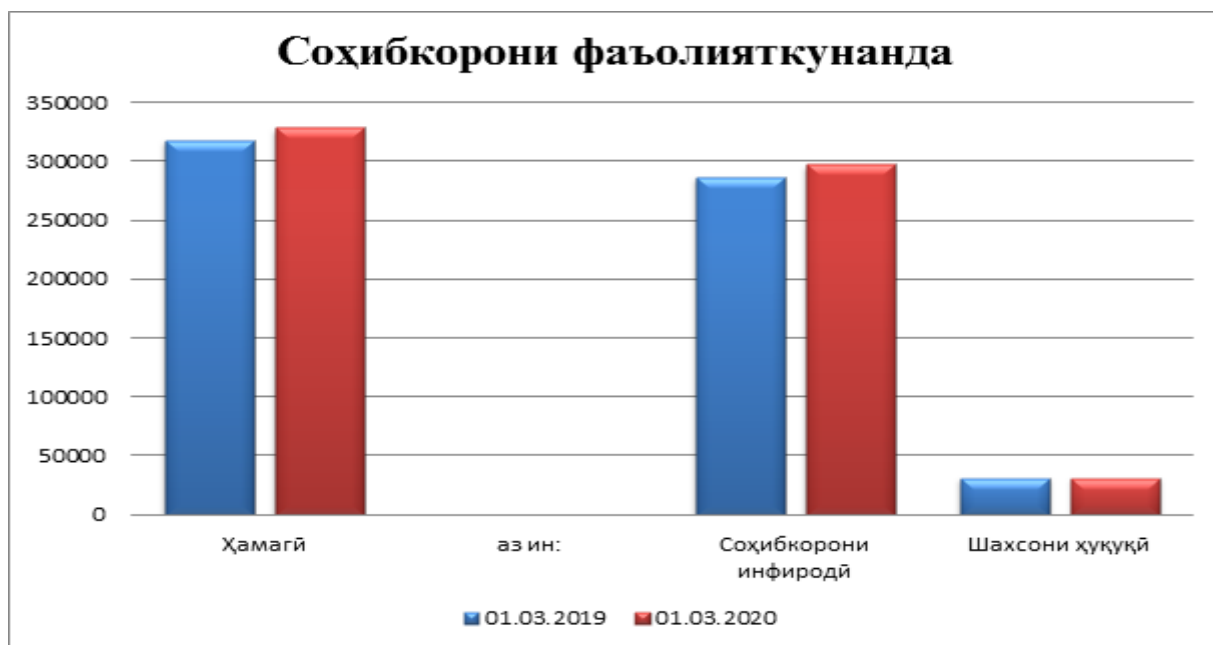
Мувофиқи маълумотҳои омили маълум гардид, ки соҳибкорӣ инфироди нисбат ба соли 2019 тамоюли рушд доро мебошад, зеро шаҳодат аз он аст, ки давлат ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи дастгириии шаклҳои гуногуни молиякӣ аз ҷумла молиякӣ хусусӣ ворид гаштааст. Ин моро водор месозад, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ хусусан соҳибкорӣ истеҳсоли ҳама фазои мусоидро фароҳам созем. Дар диаграммаи дуҷум шаклҳои соҳибкорӣ инфироди нишон дода шудааст.

Диаграммаи шакли №1

Бояд қайд кард, ки сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вақти ироаи Паём ба Маҷлиси олии кишвар, ки санаи 26.12.2019 баргузор гардид, Ҳукумати кишварро вазифадор карданд, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ диққати аввалиндараҷа дода шавад.

Сармоягузорӣ дар ҷараёни иқтисоди нақши асосиро мебозад, рушди умумии иқтисодиётро таъмин мекунад. Дар натиҷаи маблағгузориҳои воситаҳо ба иқтисодиёт ҳаҷми истеҳсолот зиёд мешавад, даромади миллӣ афзоиш меёбад, дар муборизаи иқтисодии соҳа ё корхонае, ки дар сатҳи муайян талаботро ба ин ё он намуди мол хизмат қонеъ мегардонад рушд менамояд.

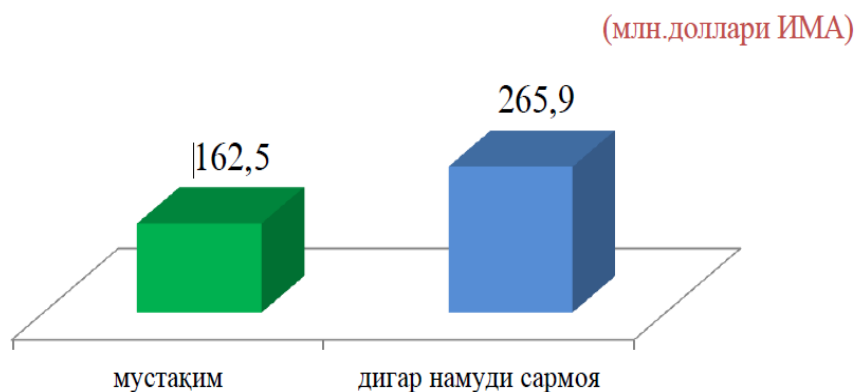
Диаграммаи шакли №2

Дигар масъалаи муҳим дар шароити имрӯза шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ба ҳисоб меравад, ки механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ барои Тоҷикистон падидаи нави ҷалби сармоя ба инфрасохтор ва хизматрасониҳои иҷтимоии таҳти идораи давлат қарордошта мебошад ва давлат барои фароҳам овардани шароити мусоид чиҳати ҷалби баҳши хусусӣ дар амалӣ намудани лоиҳаҳо тавассути шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ҳавасманд мебошад.

Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузориҳои хориҷӣ дар соли 2020-ум, 428,4 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он 162,5 млн. доллари ИМА сармоягузориҳои мустақим ва 265,9 млн. доллари ИМА қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида мебошанд. [11].

Диаграммаи шакли №3

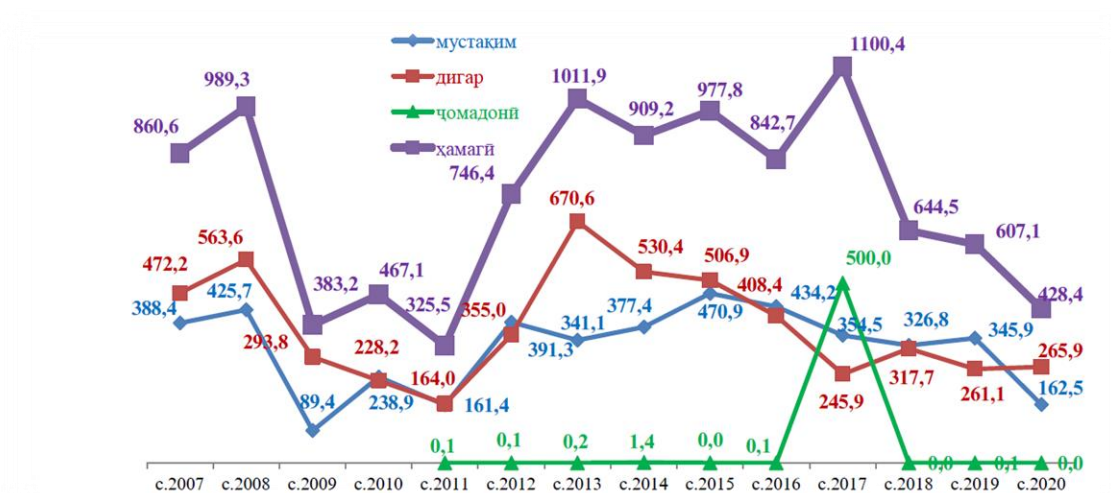
Ҷалби сармояи хориҷӣ дар соли 2020

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки воридоти сармоягузориҳои мустақим нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 183,3 млн. доллари ИМА ё 53% коҳиш ёфтааст.

Сармояи мустақим асосан ба соҳаҳои саноати коркард – 8,6 млн. дол. ИМА (5,3%), саноати истихроҷи маъдан – 103,6 млн. дол. ИМА (63,7%), фаъолияти молиявӣ ва ҳаргуна хизматрасонии тижоратӣ – 3,6 млн. дол. ИМА (2,2%), нақлиёт ва алоқа – 14,5 млн. дол. ИМА (8,9%), сайёҳӣ – 10,4 млн. дол. ИМА (6,4%), саноати сохтмон – 4,1 млн. дол. ИМА (2,5%) ва ғайраҳо – 17,7 млн.доллари ИМА (10,9%) равона карда шудаанд.

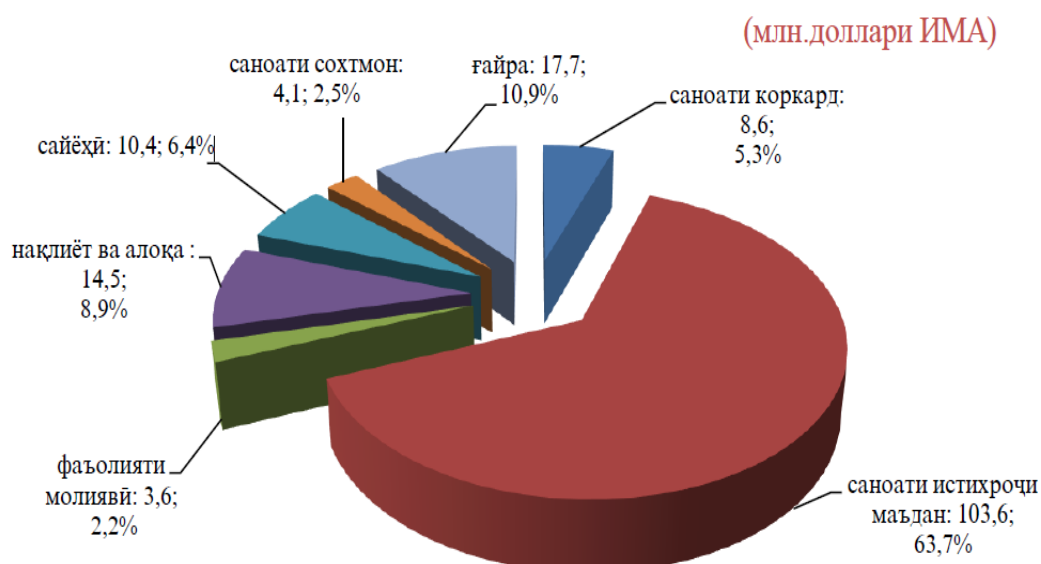
Воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар солҳои 2007 то соли 2020 дар шакли диаграммаи шакли №4 дида мебароем. (бо млн. доллари ИМА).

Воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар солҳои 2007 - 2020 асосан ба соҳаҳои энергетика - 596,8 млн. долл. ИМА, алоқа - 527,9 млн. долл. ИМА, сохтмон – 392,5 млн. долл. ИМА, хизматрасонии молиявӣ – 424,1 млн. долл. ИМА, омӯзиши геологӣ ва истихроҷи канданиҳои фойданок – 1462,7 млн. долл. ИМА, саноат – 717,8 млн. долл. ИМА, савдо – 35,9 млн. долл. ИМА, саноати хурока – 10,9 млн. долл. ИМА, сохтмони рохҳо – 11,3 млн. долл. ИМА, тандурустӣ – 5 млн. долл. ИМА, кишоварзӣ – 101,1 млн. долл. ИМА, сайёҳӣ – 21,6 млн. долл. ИМА, маориф – 46,1 млн. долл. ИМА, нақлиёт – 2,5 млн. долл. ИМА, саноати сохтмонӣ – 14,8 млн. долл. ИМА, ва дигар соҳаҳо – 129,4 млн. долл. ИМА равана шудааст [11].

Диаграммаи шакли №5

Ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба соҳаҳо

Дар диаграммаи шакли №5 ҷалби сармояи мустақими хориҷи ба соҳаҳо нишон дода шудааст, намудҳои сармоя аз ҷумла: қарзҳо ба соҳаҳои саноат – 1,1 млн. доллари ИМА (0,4%),

хизматрасонии молиявӣ – 168,4 млн. доллари ИМА (63,3%), сохтмон – 40,9 млн. доллари ИМА (15,4%), нақлиёт ва алоқа – 0,2 млн. доллари ИМА (0,1%) ва дигар соҳаҳо – 55,3 млн. доллари ИМА (20,8%) равона гардидаанд.

Бояд қайд кард, ки моҳи март соли 2023 ба мақсади дастгирии давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, фароҳам овардани фазои мусоид барои ҷалби сармоя, ташкили ҷойҳои корӣ ва кам намудани санчишҳои фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ба тасвиб расида, дар асоси он ба ҳама намуди санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ то 1-уми январ соли 2023 мораторий эълон карда шуд.

Мувофиқи фармони мазкур Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторий ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ» қабул карда мешавад, ки он муносибатҳои вобаста ба мораторийи эълоншударо танзим мекунад. Ҳамчунин қонуни мазкур асосҳои ҳукуки татбиқи мораторий ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкориро муайян намуда, тартиби татбиқи мораторийро муқаррар ва ҳукуку манфиатҳои қонунии субъектҳои соҳибкориро ҳифз менамояд.

Татбиқи мораторий ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ барои рушди минбаъдаи он дар шароити бӯҳрони молиявии пасоковид мусоидат менамояд.

Бояд қайд кард, ки моҳи октябри соли 2021 Форуми байналмилалӣ сармоягузорӣ таҳти унвони "DUSHANBE-INVEST-2021" доир гардид, ки дар форуми мазкур наздики 400 нафар меҳмонон аз давлатҳои хориҷӣ, сармоягузoron, соҳибкорон ва шарикони рушд иштирок намуданд.

Дар доираи Форуми мазкур байни субъектҳои бахши давлатию хусусӣ, соҳибкорону сармоягузoron 11 санади нави ҳамкорӣ ба маблағи беш аз 5 млрд. сомонӣ дар самти таъсиси корхонаҳои муштаракӣ саноатӣ, аз ҷумла саноати бофандагӣ, саноати дорусозӣ ва парвариши гиёҳҳои шифобахш, энергетика, маориф ва технологияи инноватсионӣ ба имзо расонида шуданд [12].

Хулоса, рушди фаъолияти соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар шароити иқтисоди интиқоли метавонад ҳамчун омилҳои муҳими тараққиёти мамлакат ва густариши фаъолияти иқтисодии хориҷӣ хизмат намояд.

Ба андешаи мо фақат зарур аст, ки ин соҳибкорӣ характери ашъвӣ пайдо накарда бештар истеҳсоли моли тайёрро барои бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ пайгири намояд, дар устуворгардиди соҳибкорӣ истеҳсолӣ бо назардошти андешаҳои дар боло овардашуда нақши танзимсозанда ва ҳавасмандкунандаи давлат муассир аст.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2019 ш. Душанбе
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018 ш. Душанбе
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” ш. Душанбе 26 июли соли 2014, № 1107
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ” ш. Душанбе, 19 майи соли 2009, № 508

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» ш. Душанбе 28.декабри соли 2012. №907
 6. Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ ш. Душанбе, 26 июли соли 2014 №1107
 7. Маҷалаи Бочу хироч аз санаи 8- уми августи соли 2019 саҳифаи 15 №32
 8. Маҷалаи Бочу хироч аз санаи 8- уми августи соли 2019 саҳифаи 7 №32
 9. Суханронии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат-Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо кормандани соҳаи саноати кишвар ш. Душанбе 14.10.2019
 10. Суханронии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат-Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси тантанавӣ ба ифтихори 25- умин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе 04.11.2019
 11. Муассисаи давлатии "Фонди дастгирии соҳибкории истеҳсолии ш. Душанбе
 12. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи маволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: <https://investcom.tj>.
 13. Вазорати рушди иқтисод ва савдо <https://medt.tj>
-

УДК: 336

МАВҶЕИ ҚИСАМТҲОИ БОЗОРИ МОЛИЯВӢ ДАР МАБЛАҒГУЗОРИИ БАХШИ ВОҶЕИ ИҚТИСОДИ КИШВАР

Чиллаев Сулаймон Наҷмудинович - сардори Раёсати истифодабарии оби нушокии деҳоти вилояти Суғд. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, н. Б.Ғафуров, минтақаи саноатӣ. Телефон: 937811177

Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ зарурати таҷдид ва азнавсозии тамоми самтҳои муҳими иқтисодиёт, аз ҷумла бозори молиявиро ба миён овард. Вобаста ба ин, дар солҳои соҳибистиқлолии кишвар ба ҳам пайвастании равандҳо ва ҷараёнҳои муносибатҳои бозорӣ, васеъ паҳн шудани хизматрасониҳои муосири молиявӣ дар иқтисодиёт, ки боиси рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат мегардад, торафт аҳаммияти бештар пайдо мекунад.

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон яке аз унсурҳои асосии низоми иқтисодиёти муосир рушди баҳши воқеии иқтисодиёт маҳсуб меёбад, ки он дар заминаи ҷамоҳангсозии самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ ба вуқӯ мепаивандад мебошад. Пайваста зиёд шудани талабот маблағгузори баҳши воқеӣ ва дар баробари он, зарурати дарёфти роҳҳо ва усулҳои маблағгузори ин баҳши калидии кишварро тақозо менамояд. Аз ин хотир, дар мақола масъалаҳои маблағгузори баҳши воқеии иқтисодиёт тавассути қисматҳои асосии бозори молиявии кишвар ва аз ҷумла бонкҳо, ташилотҳои хурди қарздиҳӣ, ташилотҳои молиявии гайрибонкӣ мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: бозори молиявӣ, иқтисод, баҳши бонкӣ, ташилотҳои қарзии хурд, ташилотҳои молиявии гайрибонкӣ, баҳши воқеӣ, қарздиҳӣ, сармоягузорӣ, маблағгузорӣ.

РОЛЬ СЕГМЕНТОВ ФИНАНСОВОГО РЫНКА В ФИНАНСИРОВАНИИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Чиллаев Сулаймон Нажмудинович - начальник управления использования питьевой воды в сельской местности Согдийской области. Адрес: Республика Таджикистан, Согдийская область, Бободжон Гафуровский район, промышленная зона. Телефон: 937811177

Переход к рыночным отношениям привел к необходимости реструктуризации и перестройки всех важных направлений экономики, в том числе финансового рынка. В связи с этим в годы независимости страны все большее значение приобретает взаимосвязь процессов и течений рыночных отношений, широкое распространение современных финансовых услуг в экономике, что ведет к социально-экономическому развитию страны.

В сегодняшних условиях одним из основных элементов современной экономической системы Таджикистана является развитие реального сектора экономики, которое происходит на основе координации приоритетных направлений национальной экономики. Постоянно растущий спрос требует финансирования реального сектора, а вместе с ним и необходимости поиска путей и методов финансирования этого ключевого сектора страны. В связи с этим в статье рассматриваются вопросы финансирования реального сектора экономики через стержневые сегменты финансового рынка страны, в том числе банки, малые кредитные организации, небанковские финансовые учреждения.

Ключевые слова: *финансовый рынок, экономика, банковский сектор, микрокредитные организации, небанковские финансовые организации, реальный сектор, кредитование, инвестиции, финансирование.*

THE ROLE OF FINANCIAL MARKET SEGMENTS IN FINANCING THE REAL SECTOR OF THE COUNTRY'S ECONOMY

Chillaev Sulaimon Nazhmudinovich - Head of the Department for the Use of Drinking Water in Rural Areas of the Sughd Region. Address: Republic of Tajikistan, Sughd Region, Bobojon Gafurov District, Industrial Zone. Phone: 937811177

The transition to market relations has led to the need to restructure and restructure all important areas of the economy, including the financial market. In this regard, in the years of the country's independence, the interrelation of processes and currents of market relations, the widespread use of modern financial services in the economy, which leads to the socio-economic development of the country, are becoming increasingly important.

In today's conditions, one of the main elements of the modern economic system of Tajikistan is the development of the real sector of the economy, which occurs on the basis of coordination of priority areas of the national economy. Constantly growing demand requires financing of the real sector, and with it the need to find ways and methods of financing this key sector of the country. In this regard, the article considers the issues of financing the real sector of the economy through the core segments of the country's financial market, including banks, small credit organizations, non-bank financial institutions.

Keywords: *financial market, economy, banking sector, microcredit organizations, non-bank financial organizations, real sector, lending, investment, financing.*

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва густариши робитаҳои касбӣ, бозори молиявӣ ва маҳсусан бахши бонкии он бояд бо талаботи ҷаҳони муосир ҳамқадам бошад. Бо дигаргуншавии низоми иқтисодӣ дар ҷаҳон ва тағйирёбии куллии равобитаи молиявӣ, дарёфти

бахшҳои нисбатан муҳим барои маблағгузорӣ ва расонидани дигар намудҳои хизматрасонии бонкӣ ниҳоят зарур мебошад. Тавре аз таҷрибаҳои кишварҳои дар ҳоли рушд бармеояд, имрӯз яке аз бахшҳои муҳим ва низомсозии кишварҳои мухталиф, бахши воқеӣ маҳсуб меёбад, зеро ин бахш дар амнияти иқтисодӣ - иҷтимоӣ нақши бетаъхир дошта, ҳам барои суботи молиявии кишвар ва ҳам дар рушди намудҳои мухталифи хизматрасониҳои бонкӣ мусоидат хоҳад намуд. Бинобар ин, расонидани хизматрасониҳои мухталифи бонкӣ ва аз ҷумла қарзӣ аз тарафи бонкҳои тичоратии кишвар метавонад нақш, нуфуз ва эътибори аҳолиро нисбат ба ин муассисот дучанд гардонад. Ба ҷуз аз ин, дар натиҷаи расонидани хизматҳои мухталиф бонкҳо метавонанд дар давраи миёнамуҳлат соҳиби даромади хуб гарданд.

Чун қоида, барои рушди бахши воқеӣ воситаҳои ҷалбгардида ва ё сафарбарнамудаи бонкҳои тичоратӣ бояд хусусияти дарозмуддат дошта бошанд. Бахусус, ин воситаҳо дар марҳилаи рушди инноватсионӣ ва технологӣ бояд нисбатан камарзиш бошанд. Аммо, вазъи кунунии ташкилотҳои молиявии қарзии ватанӣ, аз ҷумла бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии хурд, наметавонад рушди устувори иқтисоди воқеиро ба таври кофӣ маблағгузорӣ намояд. Ин ба омезиши омилҳои вобаста аст, ки ба низоми бонкии кишвар таъсири назаррас мерасонанд.

Қараёни болоравӣ ва афзоиши воситаҳои интиқоли то соли 2014 дар дастгирии рушди бахши бонкӣ таъсиргуздор буда, кифоягии пардохтпазирии низоми бонкӣ, афзоиши заминаи захиравӣ, афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ ба иқтисоди воқеӣ ва пешниҳоди дигар намуди хизматрасониҳои бонкиро таъмин менамуд (ҳисоббаробаркуниҳои ҳазинавии нақдӣ, амалиёти асъорӣ ва кафолатӣ). Қоҳиш ёфтани воридшавии воситаҳои пулӣ ба иқтисодиёт ва низоми бонкии Тоҷикистон таъсири манфӣ расонида, дар камшавии захираҳо дар бонкҳо ва ташкилотҳои қарздиҳии хурд, инчунин, қоҳишҳои қарздиҳӣ ба иқтисодиёти воқеӣ боис гардиданд [3, с. 23].

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои сохтори соҳавии қарзҳои бонкҳо дар солҳои 2010-2020

Номгӯй	Солҳо								Нисба т ба 2012
	2010	2012	2014	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҳамаи қарзҳо	3 378,5	4486,2	888,9	230,1	913,0	700,7	664,6	903,6	1,6 мар
Кишоварзӣ	647,8	777,0	45,0	036,7	32,3	70,7	54,2	46,4	15,2%
Саноат	723,9	828,7	502,5	424,7	613,4	529,9	70,5	996,2	3 ,1 мар
Сохтмон	390,1	502,1	47,4	037,0	39,6	29,8	50,2	31,3	- 66,4%
Нақлиёт	162,8	172,2	68,6	09,3	33,0	76,3	29,9	27,2	3 9,5%
Хӯроки умумӣ	4,8	140,3	16,0	28,8	61,1	59,6	40,8	49,3	7 ,1 мар
Хизматрасонӣ	162,4	203,1	43,6	51,4	20,5	33,4	74,9	43,2	1 ,1 мар
Савдои хориҷӣ	855,5	886,3	453,9	562,7	221,3	231,0	500,8	307,0	5 2,7%

Миёнаравии молиявӣ	55 0,0	743,3	10,4	30,2	34,0	46,6	65,0	84,0	- 30,1%
Истеъмолот	292, 5	512,1	72,6	46,0	95,3	63,1	75,9	686,1	4 ,7 мар
Дигар	83,2	516,1	622,8	08,7	07,0	03,5	9,2	59,6	9 1,8%

Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкии солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Қайд кардан бамаврид аст, ки яке аз амалиётҳои фаъол дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин амалиёти қарзӣ мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур маълум аст, ки дар аксар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ нишондиҳандаҳои қарзӣ мусбат мебошанд. Ҳамчунин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки манфиати бахши бонкдорӣ дар давоми панҷ соли охир асосан бо соҳаҳои иқтисодии даромадноктар алоқаманд буд, афзоиши ин қараён бештар ба соҳаи саноати мамлакат ва хизматрасонию қарзҳои истеъмолий рост меояд, ки ҳиссаи он дар муқоиса ба соли 2010 афзоиш ёфтааст.

Таъсири маҷмуи омилҳои беруна, аз ҷумла татбиқи таҳримҳо ба Русия аз ҷониби кишварҳои ғарбӣ, боиси таназзули иқтисоди он ва коҳиши фаъолияти иқтисодӣ гардид, маҳз ин омилҳо боиси коҳиши шадиди вуруди интиқоли воситаҳои пулӣ ба иқтисодиёт ва низоми бонкии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020 гардиданд, чунин ҳолат дар навбати худ вазъи низоми бонкиро бо душворӣҳо рӯ ба рӯ гардонид.

Қарздиҳӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини дастрасӣ ба манбаъҳои молиявӣ аз ҷониби корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Бо назардошти заминаи ақибмондаи техникӣ, дараҷаи баланди истеҳлоки фондҳои асосӣ ва таҷҳизоти корхонаҳои бахши воқеӣ, инчунин, даромаднокии ноқофӣ ва сатҳи пасти пасандозҳои дохилӣ, мо метавонем ба хулоса биёем, ки дар ҳоли ҳозир ва ояндаи наздик, худмаблағгузори фаъолияти корхонаҳои ин бахш хело маҳдуд мебошад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ҳамаи қарзҳои ба соҳаҳо додаи бонкҳо дар муқоиса ба соли 2010 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз он ҷумла, дар соҳаи саноат 3,1 маротиба, кишоварзӣ 15,2%, нақлиёт 39,5%, хӯроки умумӣ 7,1 маротиба, хизматрасонӣ 1,1 маротиба, савдои хориҷӣ 52,7%, истеъмолот 4,7 маротиба ва дигар қарзҳо 91,8% афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин, дар соҳаи сохтмон 66,4% ва миёнаравони молиявӣ 30,1% ҳаҷми қарзҳо коҳиш ёфтааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз ҳама қарзи бештар ба соҳаи саноат ва қарзҳои истеъмолий зиёд мебошад. Масалан, муқоисаи қараёни инкишофи бозгашти қарзҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ дар маҷмуъ нишон медиҳад, ки муҳлати миёнаи бозгашти қарзҳо дар соҳаҳои афзалиятнок саривақтӣ мебошад. Масъалаи хуб шудани сифати қарздиҳии низоми бонкиро аз бамаротиб коҳиш ёфтани ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Ин маълумотҳо, аз як тараф, ҷолибияти соҳаро барои ташкилотҳои қарзӣ коҳиш медиҳанд ва аз дигар тараф, онҳо сабабгори ҷустуҷӯи роҳҳои пешрафтаи қарздиҳии субъектҳои соҳаи кишоварзӣ мегарданд ва шаклҳои нави дастгирии давлатиро талаб мекунанд, ки дастрасии истеҳсолкунандагон ба маҳсулоти соҳаи кишоварзиро ба захираҳои қарзӣ афзоиш медиҳанд. Чунин амал, ба назари мо, бояд самаранокии истифодаи маблағҳои қарзиро дар худ фаро гирифта, дар доираи фаъолияти иқтисодии худ аз ҳисоби фурӯш ва

гирифтани фоиди изофӣ ҳамчун алтернатива диққати қарздиҳандагонро ҷалб намояд.

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки пешниҳоди қарзҳо ба бахшҳои воқеии иқтисодии кишвар, алаҳусус саноат ва кишоварзӣ, дар давраи баррасишавандаи солҳои 2010-2020 нобаробар мебошад, зеро дар ин давра ҷи тамоюли афзоиши бақияи қарз ва ҷи коҳиши ҳаҷми онҳо мушоҳида мегардад.

Ҷадвали 2. - Таҳлили нишондиҳандаҳои устувори ташкилотҳои қарзӣ (млн сомонӣ) дар солҳои 2013-2020

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо							Нисбат ба соли 2013
	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Дороиҳо	12 653	18 639	21 187	20 932	21 201	21976	26307,3	107,9%
Бо фоиз аз ММД	31,22	38,51	38,86	34,28	30,80	28,4%	31,8%	0,6
Дороиҳои пардохтпазир	2 853	4 484	6 482	6 283	6 472	6068	7916,02	1,7 мар
Бо фоиз аз ММД	7,04	9,2	11,9	10,2	9,4	7,8	9,5%	2,4%
Қарзҳо ҳамагӣ	7 399	11 229	9 823	8 506	8 677	9703	10882,5	47%
Бо фоиз аз ММД	18,2	23,2	18,0	13,9	12,6	12,5	13,2	-5%

Ҳисоби муаллиф: дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкии солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Дар таҷрибаи низоми бонкии кишвар ва тағйироти дар он бавучудода сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва ворид намудани тағйироти алоҳида ба бахши инноватсионии он устувор будани як қатор нишондиҳандаҳо шартӣ зарурӣ мебошад. Вобаста ба ин таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур низ ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ вобастагии зиёд дорад. Ҳамчунин, ворид намудани ҳар гуна тағйироти имтиёзнок дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз ҳаҷми дороиҳои низоми бонкӣ ва дороиҳои пардохтпазири он вобастагии зиёд дорад. Таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки дороиҳои низоми бонкӣ дар соли 2013 12,6 миллиард сомониро ташкил дода, ин нишондиҳанда дар соли 2020 26,3 миллиард сомониро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли 2020 107,9% афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин, дороиҳои пардохтпазири низоми бонкӣ низ барои беҳтаргардии сифати хизматрасониҳои бонкӣ афзоиш дода шудааст ва ин нишондиҳанда агар дар соли 2013 2,8 миллиард сомониро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 7,9 миллиард сомонӣ баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 1,7 маротиба зиёд аст.

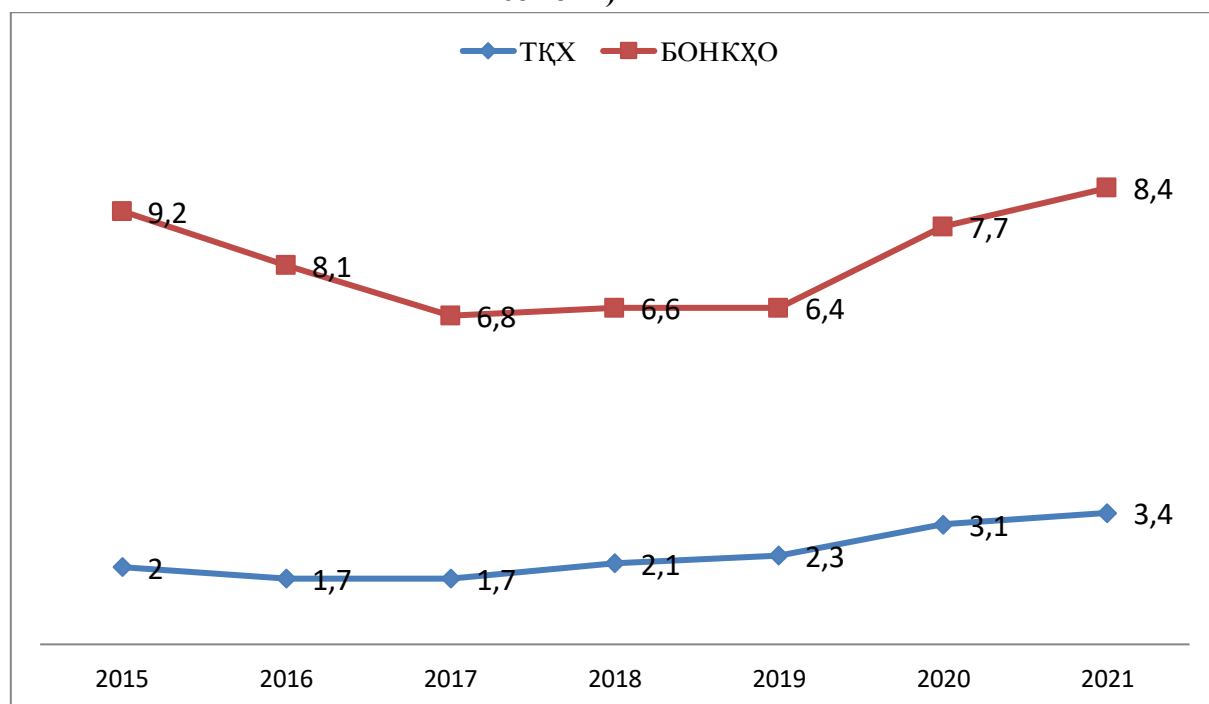
Қарзҳои низоми бонкӣ низ дар ҳоли афзоиш қарор дошта, соли 2013 7,3 миллиард сомониро ташкил намуда бошад, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2020 10,8 миллиард сомониро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2013 47% афзоиш ёфтааст. Як нуқтаи муҳимро қайд кардан бамаврид аст, ки новобаста аз зиёд шудани нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ ҳиссаи муқоисавии ин нишондиҳандаҳо нисбат ба ММД тамоили коҳишбӣ дорад ё афзоиши ночиз мебошад.

Ба таври хулоса, метавон қайд намуд, ки фаъолнокии бонкҳо дар самти пешниҳоди хизматрасониҳои қарзӣ ба лоиҳаҳои бо саноат алоқаманд, аз ҷораҳои андешидашаванда ҷиҳати ҷуброни даромадҳое, ки бинобар сабаби бухронҳои мухталифи ҷаҳонӣ махсусан дар

самти дастрасӣ ба воситаҳои молиявии бурунмарзӣ, ихтисор ва ё коҳиш ёфтаанд (аз ҷумла, зимни қарздиҳӣ ва ё расонидани хизматрасониҳои мухталифӣ молиявӣ ба баҳши воқеӣ), вобастагӣ дорад.

Новобаста аз ин гуфтан мумкин аст, ки дар баробари бонкҳо имрӯз ҳиссаи ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ низ дар муқоиса бо бонкҳои тиҷоратӣ назаррас буда, дар айни замон тамоили зиёдшавӣ доранд ва дар ин замина ҳамчун рақибҳои асосии бонкҳо маҳсуб меёбанд (ниг. ба расми 1).

Расми 1. - Бақияи сандуқи қарзии низомии бонкӣ дар солҳои 2015-2021 (млн сомонӣ)

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкӣ, 2014. - №12(233), 2018. - №12 (281), 2020. - № 13 (305).

Гуфтан мумкин аст, коҳишёбии бақияи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ хусусияти чандтарафа дошта, дар он бештар таъсири омилҳои беруна ва қисман омилҳои дохила асос гардидаанд. Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ мамлакат ва таъсири омилҳои сатҳи гуногун дар бозори қарзии мамлакат аз рӯи маълумоти расми 1 саҳми ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ нисбатан бештар мебошад. Бақияи сандуқи қарзии низомии бонкӣ дар соли 2015 9,2 миллиард сомони ро ташкил меод ва ин нишондиҳанда дар соли 2021 6,4 миллиард сомони ро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли 2015 2,8 миллиард сомонӣ ё 26% кам гардидааст.

Аз таҳлили маълумот бармеояд, ки ҳоло ҳам дар самти қарзҳои низомии бонкӣ муаммоҳо ҷой доранд. Новобаста аз он ки ҳаҷми сандуқи қарзии низомии бонкӣ дар муқоиса ба соли 2014 23,7% афзоиш ёфта бошад ҳам, дар баробари ин вобаста ба гурӯҳбандии қарзҳо дар сандуқи қарзии ин низом нишондиҳандаҳои манфӣ дар алоҳидагӣ зиёд гардидаанд.

Дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда қарзҳои ғайриқолабӣ 1,6 маротиба, қарзҳои шубҳанок 1,5 маротиба ва қарзҳои безътимод 2,1% зиёд гардидаанд, дар баробари ин, қарзҳои хатарнок ба андозаи 16,7 маротиба коҳиш ёфтаанд. Дар киёс бо бозори рушдкунандаи дохилӣ, бозорҳои молиявии кишварҳои пешрафта ба субъектҳои иқтисодӣ доираи васеи абзорҳои мухталифи молиявиро аз қабилҳои ҳеҷикунонӣ ва бимманамоии на танҳо хавфҳои асҳорию қарзӣ, балки хавфҳои амалиётӣ, сиёсӣ ва ғайраҳоро пешниҳод менамоянд. Чунин имконоти

бозорҳои рушдёфтаи молиявӣ ба корхонаҳои бахши воқеии худ, дар шароити муборизаи шадидаи иқтисодӣ афзалиятҳои рақобатии иловагиро пешниҳод менамоянд, аз ин хотир маҳсулоти онҳо нисбат ба маҳсулоти ватанӣ арзон ва ба талаботи аҳолии ҷавобгӯӣ мебошад. Мавқеи корхонаҳои ватанӣ дар ин ҷода, иловатан, бинобар сабаби самарани нокофии фаъолиятнамоии зерсохторҳои хавф-менечмент, ё аз сабаби умуман вучуд надоштани онҳо торафт душвортар мегардад. Дар шароити имрӯза яке аз сифатҳои асосии бозори қарзӣ ин кам кардани хавфҳои қарзӣ мебошад, ки тавассути як қатор роҳу воситаҳо таъмин карда мешавад.

Бонки миллии Тоҷикистон барои паст кардани сатҳи долларизатсия дар низоми бонкӣ ва бахши воқеӣ дар заминаи коҳиш додани таъсири хавфҳои асбӯрӣ ва хароҷоти молиявии марбута чораҳоро андешидааст. Аммо, сатҳи долларизатсияи иқтисоди миллий, аз ҷумла бахши воқеӣ, сарфи назар аз чораҳои коҳиш додани он, баланд боқӣ мемонад. Чунин вазъ, дар маҷмӯъ осебпазирии доимии иқтисодиёти миллиро инъикос намуда, бозори бонкӣ ва бахшҳои иқтисоди воқеиро таҳти таъсири омилҳои беруна қарор медиҳад.

Ҳамин тариқ, бо назардошти омилҳои қаблан пешниҳодшуда, қарзҳои дарозмуддати бонкӣ, бахусус қарзҳои бо асбӯри хориҷӣ ифодаёфта барои аксари корхонаҳои соҳаҳои иқтисоди воқеӣ, бинобар сабаби баланд будани фоизи онҳо ва талаботи гарав дастнорасанд. Ғайр аз ин, дар бахши воқеии иқтисод иқтидори қарзии корхонаҳои ватанӣ дар сатҳи паст қарор доранд. Сатҳи пасти даромаднокии онҳо имкониятҳои истифодаи қарзҳои бонкиро маҳдуд месозад, алаҳусус қарзҳои дарозмуддат, ки дорои хавфҳои зиёд ва номуайянии мебошанд.

Дар шароити муосир, ширкатҳои суғуртаи ватанӣ бинобар нокифоягии сармоя, имконоти бартараф намудани хавфҳои асбӯрии корхонаҳои бахши воқеиро надоранд, ба ҷуз аз ин, ин ширкатҳо ба корхонаҳои кишвар маҳсулоти муосир ва ҷаззоби суғуртанамоиро пешкаш наменамянд, то ҳавасмандии корхонаҳоро зиёд намуда, даромадҳои худро дучанд намоиянд.

Адабиёт

1. Бегматов А.А. Масъалаҳои методологии илми молия ва инкишофи муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосир. / А.А. Бегматов // Паёми молия ва иқтисод. - №2 (14). - Душанбе: ДДМИТ, 2018. – С.19-27.
2. Вохидов У.М., Вохидов М.М. Некоторые аспекты налогового бремени на уровне малых предприятий в Республике Таджикистан / У.М. Вохидов, М.М. Вохидов // Финансово-экономический вестник. 2019. - № 1 (17). - С. 62-68.
3. Ганиев Р.Г. Риски при кредитовании предпринимательской деятельности и пути их снижения / Р.Г. Ганиев // Вестн. Тад. нац. ун-та. – 2014. – №2/6. – С. 22 – 25.
4. Маъдиев С.А., Вохидов У.М. Актуальные вопросы статистическо-математического анализа налогового поступления и его роли в управлении финансами регионов Республики Таджикистан / С.А. Маъдиев, У.М. Вохидов // Экономика, финансы, учет, анализ и аудит: стратегические приоритеты развития в условиях цифровой экономики: материалы международной научно-практической конференции посвященной 80-летию Заслуженного деятеля науки и техники Республики Таджикистан, доктора экономических наук, профессора Уракова Д.У. Душанбе, 2022. - С. 345-349.
5. Мирсаидов А.Б., Музаффаров Б.С. Совершенствование механизма привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан / А.Б. Мирсаидов, Б.С. Музаффаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. - № 2/3 (165). - С. 279-284.

6. Умаров Х.У., Иброхимов И.Р., Боймуродов Д.Д. Пути совершенствования процессов минимизации финансовых рисков в Республике Таджикистан / Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Д.Д. Боймуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. - № 10-1. - С. 136-143.

7. Шарипов Б.М. Методы оценки влияния финансового рынка на экономический рост: эволюция подходов / Б.М. Шарипов // Экономика Таджикистана. 2022. - № 1. - С. 47-55.

УДК: 338.12

МЕТОДҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ТАҚВИЯТИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ИННОВАТСИОНИИ ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Қосимов Файзулло Убайдуллоевич - н.и.и., дотсенти кафедраи молияи ДДМИТ. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. E-mail: Fk.2704@mail.ru.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур истифодаи методҳои молиявӣ дар тақвияти институтсионалии инновасионии фаъолияти соҳибкорӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ рақобатпазирӣ корхона ҳамон вақт мавқеи ҳудро пайдо карда метавонад, ки аз усулҳои муосиртарини инноватсионӣ истифода барад. Соҳибкориҳои инноватсионӣ ҳамеша кушиш мекунад, ки дар пайгирии фаъолиятҳои худ имкониятҳои муосирро пайваста истифода намояд. Инро бояд гуфт, ки мақолаи мазкур ҷанбаҳои асосии методҳои молиявиро дар фаъолияти соҳибкориҳои инноватсионӣ нишон хоҳад дод.

Калимаҳои асосӣ: инноватсия, иқтисоди рақамӣ, методҳои молиявӣ, соҳибкорӣ, рақобатпазирӣ, имкониятҳо, векторҳои рушд, ҳадафҳо, хизматрасониҳои инноватсионӣ.

ФИНАНСОВЫЕ МЕТОДЫ В ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Косимов Файзулло Убайдуллоевич - к.э.н., доцент кафедры финансы ТГФЭУ. 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: Fk.2704@mail.ru.

Аннотация: В данной статье изучается и обсуждается использование финансовых методов в институциональном укреплении инновационной предпринимательской деятельности. В условиях глобализации конкурентоспособность предприятия может обрести свои позиции тогда, когда оно использует самые современные инновационные методы. Инновационный бизнес всегда старается постоянно использовать современные возможности в осуществлении своей деятельности. Следует сказать, что в данной статье будут показаны основные аспекты финансовых методов в деятельности инновационного бизнеса.

Ключевые слова: инновации, цифровая экономика, финансовые методы, предпринимательство, конкурентоспособность, возможности, векторы развития, цели, инновационные услуги.

FINANCIAL METHODS IN INSTITUTIONAL PROMOTION OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

Qosimov Faizullo Ubaydulloevich - c.e.s., associate professor of the finance department of TSUFE, Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: Fk.2704@mail.ru.

Annotation: This article studies and discusses the use of financial methods in institutional promotion of innovative entrepreneurship. In the context of globalization, the competitiveness of an

enterprise can only find its place when it uses the most modern innovative methods. Innovative entrepreneurship always strives to continuously use modern opportunities in its activities. It should be said that this article will highlight the main aspects of financial methods in innovative entrepreneurship.

Keywords: innovation, digital economy, financial methods, entrepreneurship, competitiveness, opportunities, development vectors, goals, innovative services.

Фаъолияти инновасионӣ бояд нақши муҳимро дар рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақаҳо ва кишвар ба таври умум бозад. Он на танҳо ба ҳислат ва хусусиятҳои муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар иқтисод сохта мешаванд, таъсир мерасонад, балки то андозае ба шаклгирии шуури ҷамъиятӣ низ таъсир мекунад ва бо ин роҳ пешрафтро дар тамоми соҳаҳои ҳаёт мусоидат менамояд. Дар ин робита, таъсиси шароити мусоид барои рушди фаъолияти инновасионӣ бояд яке аз муҳимтарин афзалиятҳои сиёсати иҷтимоиву иқтисодии мақомоти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати тақвияти фаъолияти соҳибқори инновасионӣ ва гузаштан ба **сценарияи индустриалию инноватсионӣ** дар асоси Стратегияи милли рушд барои соли 2030 тадбирҳои зарӯриро андешидааст. Сценарияи мазкур имконият медиҳад, ки ҳангоми ташаккулдиҳии равишҳои инноватсионӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, тақвият бахшидан ба заминаи институтсионалии рушд, тақмилдиҳии низоми ҳуқуқӣ ва тақвияти ҳифзи ҳуқуқҳои молу мулкӣ, аз ҷумла моликияти зеҳнӣ, шароит барои афзоиши ҳам сармоягузориҳои хусусию дохилӣ ва ҳам мустақими хориҷӣ муҳайё месозад. Ин ба истифодаи оқилонаи имкониятҳои нави ҳамгирӣ ва рушди инфрасохтори транзитии кишвар, диверсификасияи иқтисоди миллӣ ва афзоиши назарраси содироти молу хизматрасониҳо оварда мерасонад. Аз рӯи сценарияи мазкур манбаъҳои рушди иқтисодиёт ин истифодаи самараноки сармояи инсонӣ, имкониятҳои инфрасохтори нави транзитӣ ва долонҳои иқтисодӣ, рушди истехсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда, густариши содироти хизматрасониҳо ва маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда, инкишофи зироатқориҳои органикӣ, манбаъҳои барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи неру ҳамчун асоси “иқтисоди сабз”, вусъатдиҳии механизми ҳамгироёнаи идоракунии захираҳои об, аз ҷумла рушди густурдаи сайёҳӣ шуда метавонанд [1].

Дар Стратегияи милли рушд барои соли 2030 қайд шудааст, ки аввал ҷиҳати баланд бардоштани ташаккули маданияти соҳибқори инноватсионӣ чунин чораҳо андешида шаванд:

- рушди низоми дастгирии иттилоотӣ ва машваратии соҳибқори инноватсионӣ;
- навосии инфрасохтори инноватсионӣ (паркҳои технологӣ, технополисҳо), бунёди инфрасохторе, ки барои пайдо шудани стартапҳо мусоидат мекунад;
- тарғиб намудани бартариятҳо ва мантиқи рушди инноватсионӣ [1].

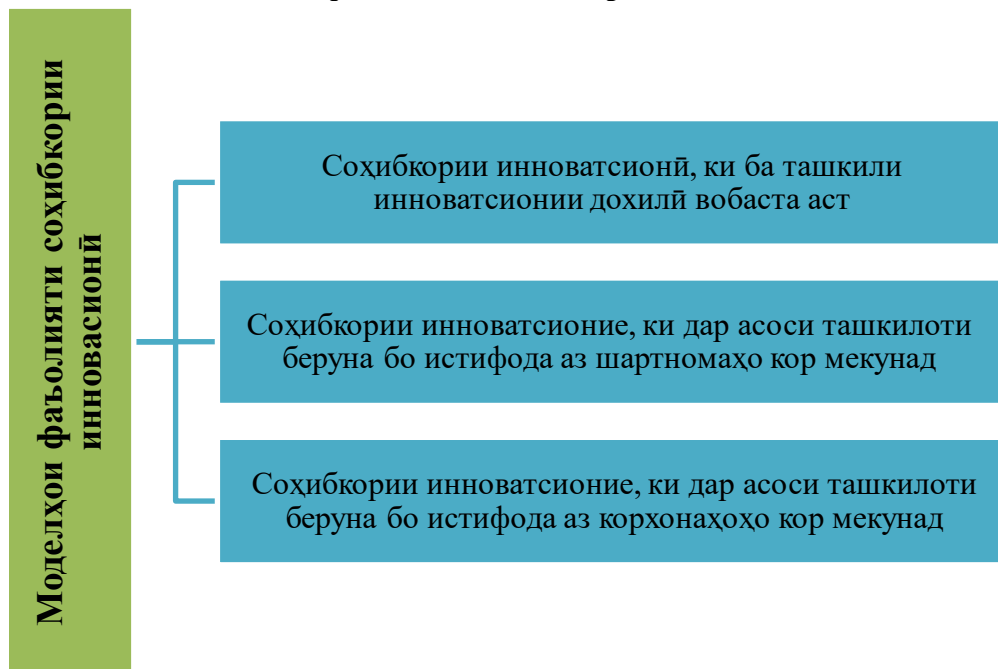
Яке аз натиҷаҳои муҳим барои рушди фаъолияти инноватсионӣ муҳити соҳибқори кишвар аст, ки аз маҷмӯи шароити асосӣ ва омилҳое, ки ба сатҳи дастрасии ороишта ба пешбурди соҳибқорӣ ва имконоти рушди он таъсир мерасонанд, муайян мешавад. Дар ин асос ҷиҳати тақвияти рушди фаъолияти инноватсионӣ мо бояд аз истифодаи методҳои молиявӣ дар фаъолияти соҳибқори инновасионӣ истифода барем ва кадом методҳои молиявӣ тақвияти соҳаро рушд мебахшанд.

Соҳибқори инноватсионӣ як раванди махсуси инноватсионии эҷоди чизи нав, раванди тичоратест, ки ба ҷустуҷӯи доимии имкониятҳои нави таваҷҷӯҳ ба инноватсия асос ёфтааст. Он бо омодагии соҳибқор барои ба дӯш гирифтани тамоми таваккали татбиқи лоиҳаи нави тақмил додани лоиҳаи мавҷуда, инчунин масъулияти молиявӣ, маънавӣ ва иҷтимоие, ки ба

миён меояд, алоқаманд аст. Дар маҷмӯъ, соҳибкории инноватсиониро метавон ҳамчун раванди иқтисодӣ муайян кард, ки боиси эҷоди молҳо (маҳсулот, хизматрасониҳо) ва технологияҳое мегардад, ки аз ҷиҳати ҳосияташон беҳтар аз тариқи истифодаи амалии инноватсияҳо мебошанд.

Дар асоси методи ташкили раванди инноватсионӣ дар корхона се модели соҳибкории инноватсионӣ ҷудо карда мешавад (расми 1.).

Расми 1. Моделҳои фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ

Соҳибкории инноватсионӣ, ки ба ташкили инноватсионии дохилӣ асос ёфтааст – навоарӣ дар дохили ширкат аз ҷониби воҳидҳои махсуси он дар асоси банақшагирӣ ва назорати ҳамкорӣ онҳо дар лоиҳаи инноватсионӣ ба вуҷуд оварда мешавад ва ё аз худ карда мешавад.

Соҳибкории инноватсионӣ, ки дар асоси ташкилоти беруна бо истифода аз шартномаҳо – фармоиш оид ба эҷод ва ё рушди инноватсия дар байни ташкилотҳои шахсони сеюм гузашта мешавад.

Соҳибкории инноватсионӣ дар асоси ташкилоти беруна бо кӯмаки корхонаҳо - ширкат барои татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ, фирмаҳои фаръии венчурӣ таъсис медиҳад, ки маблағҳои иловагии шахсони сеюмро ҷалб мекунанд.

Дар фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ истифодаи методҳои молиявӣ хеле муҳим аст, зеро ин соҳа талаб мекунад, ки захираҳои молиявӣ барои рушди лоиҳаҳои нав, таҳия ва амалӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ ва беҳтар намудани маҳсулот ва хизматрасониҳо сарф шаванд. Барои таъмини рушди бомуваффақият дар соҳаи инноватсионӣ, як қатор усулҳои молиявӣ метавонанд истифода шаванд. Баъзе аз онҳо чунинанд:

1. Методи қарзӣ. Соҳибкорони инноватсионӣ метавонанд барои таъмини сармояи арзон ва кӯмак дар рушди лоиҳаҳои нав ва технологияҳои пешрафта аз бонкҳо ё муассисаҳои қарзӣ қарз гиранд. Барои тижоратҳои хурд ва миёна, ки лоиҳаҳои инноватсионӣ доранд, ба онҳо қарзҳои махсуси "инноватсионӣ" ё "рақамӣ" пешниҳод мешаванд, ки барои рушди истеҳсолоти нав ё хизматрасониҳои нав кӯмак мекунанд.

2. Методи сармоягузории венчурӣ: Венчурҳои сармоягузорӣ, ки дар он сармоягузори хусусӣ барои маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки хавфи баланди бозгашти сармоя доранд, сармоя мегузоранд. Ин одатан барои стартапҳо ё ширкатҳое, ки идеяҳои нави технологӣ доранд ва омодаанд, ки ин идеяҳоро ба бозор ворид кунанд, истифода мешавад. Ҳукуматҳо ва созмонҳои байналмилалӣ аксар вақт фонди махсуси барои рушди технологӣҳои нав ва лоиҳаҳои инноватсионӣ таъсис медиҳанд, ки метавонанд барои соҳибкорон кӯмак кунанд.

3. Методи лизингӣ. Лизинг — ин методи молиявӣ аст, ки ба соҳибкори инноватсионӣ имконият медиҳад, ки таҷҳизот ва технологияҳои навро дар иҷора гиранд. Лизинг барои ширкатҳое, ки барои таҷҳизоти арзон ва пули мучаххазкунӣ маблағҳои маҳдуд доранд, хеле мувофиқ аст.

4. Методи грантӣ. Ҳукуматҳо, ташкилотҳои байналмилалӣ ва фонди хусусӣ метавонанд грантҳо ё кӯмакҳои молиявии ғайрииктисодиро барои лоиҳаҳои инноватсионӣ пешниҳод кунанд. Грантҳо одатан барои лоиҳаҳое, ки манфиати ҷамъиятӣ ва иҷтимоии зиёд доранд, дода мешаванд.

5. Модели краудфандинг. Краудфандинг ё сармоягузории оммавӣ як усули нави молиявӣ мебошад, ки дар он соҳибкорон ё стартапҳо метавонанд сармояро бо кӯмаки одамони оддӣ, ки дар интернет барои дастгирии лоиҳаҳо маблағ мегузоранд, ҷамъ кунанд. Ин метод барои лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки хусусияти нав ва аҷиб доранд, хеле мувофиқ аст.

6. Методҳои ҳукуки интеллектуалӣ ва патентҳо. Бо истифода аз патентҳо ва хидматҳои ҳукуки интеллектуалӣ, соҳибкорон метавонанд даромадҳоро ба воситаи фурӯши патентҳо ё лисензия кардани технологияи нав ба даст оранд. Ин як усули муфид барои молиявии инноватсияҳо мебошад, ки ба соҳибкорон имконият медиҳад, ки ба рушди минбаъда ва сохтани маҳсулоти нави бозорӣ кӯмак кунанд.

7. Методи сармоягузории мустақим. Соҳибкорон метавонанд барои рушди лоиҳаҳои инноватсионӣ сармояи мустақимро аз шахсони манфиатдор ё ташкилотҳои сармоягузор ҷалб кунанд. Ин сармоягузорӣ ба рушди истеҳсолот ва воситаҳои технологӣ кӯмак мекунад.

8. Методи сармоягузории давлатӣ. Ҳукуматҳо низ метавонанд ба соҳибкорони инноватсионӣ маблағгузорӣ кунанд, махсусан дар соҳаҳои муҳим, ки таъсири иқтисодӣ ва иҷтимоии баланд доранд, мисли энергетика, тандурустӣ, экология ва технологияи нав.

Баробари инкишоф ёфтани системаи иқтисодии ҷаҳонӣ ҳам дар миқёси ҷаҳонӣ ва чи дар иқтисодиёти миллӣ чараёнҳои торафт амиқии интеграторӣ ба амал меоянд. Ҳамгирой инчунин ташкилотҳои алоҳидаро фаро мегирад, ки ҳангоми якҷояшавии сармояи комплексҳои истеҳсолию иқтисодиро ташкил медиҳанд, ки ба пайдоиши навҳои нави маҳсулот (хизматрасонӣ) дар бозор мусоидат мекунад, ки ин ҳама аз хусусияти равиши маблағгузорӣ дар самти инноватсия вобастагӣ дорад. Дар ҷаҳони муосир се равиши асосии маблағгузории раванди инноватсионӣ дар дохили системаҳои миллӣ мавҷуд аст. (ҷадвали 1.)

Ҷадвали 1. Равишҳои асосии маблағгузории равандҳои инноватсионӣ дар ҷаҳон

	Евро-африқой (донишгоҳ)	Осиёӣ (корпоративӣ)	Алтернативӣ (ба дониш асосёфта)
--	----------------------------	------------------------	---------------------------------------

Минтақа ва давлатҳои ҷаҳон	ИМА	Кишварҳои Аврупои Ғарбӣ	«Кишварҳои саноатии навбунёд» Осиёи Ҷанубу Шарқӣ	Таиланд, Туркия, Португалия ва дигар давлатҳо.
Хусусияти мухтасари равишҳо	Тавачҷӯх ба илмҳои бунёди ва таҳқиқоти амалӣ. Тадқиқоти зиёе дар донишгоҳҳо, ки замин ва фондҳои молиявии худро доранд, мутамарказ шудааст. Нақши грантҳои давлатӣ ночиз аст	Мамлакат аз ҷиҳати иқтисодӣ донишқадаҳои олӣ аз ИМА қафо мемонад. Илми бунёди инкишоф ёфта, асосан аз ҷониби давлат маблағгузорӣ мешавад (системаи грантӣ). Маблағгузориҳои венчурӣ имконпазир аст. Паркҳои технологӣ таъсис дода мешаванд. Дар донишгоҳҳо ва академияҳои миллий тадқиқот гузаронида мешавад	Нақши донишқадаҳои олӣ ва илми асосӣ камтар аст. Тадқиқоти илмӣ дар базаи корхонаҳои калон ба роҳ монда шуда, дар он ҷо тайёр кардани кадрҳо сураат мегирад. Ба навигарии техникӣ диққат диҳед. Маблағгузорӣ асосан аз ҷониби корпоративҳо мебошад	Барои илми фундаменталию амалӣ потенциали пурзуре нест. Навоварӣ қарз гирифта мешавад, аммо эҷод намешавад. Ба тараққиёти зироатҳои хоҷагии қишлоқ, истироҳат, туризм, эҷодкорӣ

Сарчашма: Владимир Е. Л., Алла Ю. Б. Методология финансирования инноваций.

2013, <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-finansirovaniya-innovatsiy>

Дар айни замон, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бесамар будани маблағгузориҳои венчуриро кадр мекунад ва бештар ба модели шарикӣ тақсимшуда, ки созмонҳои мустақили якҷояро дар бар мегирад, майл мекунад ки онҳо ҷуинанд: эҷоди таҳаввулотӣ нава дар истеҳсоли молу хизматрасониҳои ниҳой, ҷорӣ намудани комиёбиҳои нава ба бозор, баровардани молҳои тақмилиёфта ва ҷорӣ намудани онҳо мебошанд.

Дар бораи се равиши муосири маблағгузориҳои равандҳои инноватсионӣ дар ҷадвал овардашуда суҳан ронем, дар айни замон кишвари моро ба яке аз намудҳои номбаршуда тасниф кардан душвор аст. Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъсис ва рушди паркҳои технологӣ, минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, муттаҳидсозии донишгоҳҳои давлатӣ ва ғайра тадбирхоро амалӣ карда истодааст. Дар кишвари мо бозори молиявӣ рушд наёфтааст, ки дар он субъектҳои асосии сармоягузорӣ ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, бонкҳо, ширкатҳои молиявӣ ва суғуртавӣ хоҳанд буд, эҳтимолияти хатари баланди сармоягузорӣ вучуд дорад.

Инро бояд гуфт, ки тақмили фаъолияти соҳибкорӣ инноватсионӣ дар асоси ҳадафи ҷаҳоруми стратегӣ мамлакат, яъне саноатикунонии босуръати кишвар метавонад ба фаъолияти соҳибкорӣ инноватсионӣ заминаи мусбӣ гузаронад.

Рушди самтҳои фаъолияти инноватсионӣ дар бахшҳои саноатӣ бо суръати рушди иқтисодии кишвар алоқаманд аст. Дар баробари ин, сатҳи хеле баланди рушди илмию технологӣ, инчунин иқтидори инноватсионии таъсисёфтаи корхонаҳои саноатӣ, ба андешаи муаллиф, ба дигаргунсозии истеҳсолоти ватанӣ, тағйирот ба модели консервативии пешбурди тиҷорати Тоҷикистон дар шароити иқтисоди рақамӣ ва татбиқи инноватсияҳои пешрафта бо назардошти интенсификасияи равандҳои рақамӣ дар муҳити тиҷорат мусоидат мекунад.

Хулоса: Методҳои молиявӣ дар фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ истифодашаванда барои таъсис ва рушд кардани лоиҳаҳои нав, рушди технологҳо ва таъмин намудани сахмияҳои молиявӣ барои ширкатҳои нав ва хурд зарур мебошанд. Соҳибкорон бояд барои ҷалби сармоя, беҳтар кардани раванди истеҳсолӣ ва афзоиши инноватсияҳо аз усулҳои молиявӣ гуногун истифода баранд.

Адабиёт

1. Стратегияи миллии рушд барои соли 2030.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
3. Косимов, Ф. У. Основы предпринимательской деятельности и организация инновационного процесса в Республике Таджикистан / Ф. У. Косимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 7. – С. 167-173.
4. Косимов, Ф. У. Особенности национальной инновационной системы в реализации инновационной политики государства / Ф. У. Косимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 8. – С. 172-177.
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-finansirovaniya-innovatsiy>
6. Ивалова С.В. «Особенности денежных потоков в финансировании инновационной деятельности» // Вестник Саратовского государственного технического университета 2006г., №13, стр.24-27.
7. Ильдяков А.В. «Проблемы финансирования инновационной деятельности предприятия» // Современные исследования социальных проблем 2012г. №5, стр. 23-26.
8. Исследование Всемирного банка: ведение бизнеса в 2011 г.
9. Рейтинг экономик 183 государств мира. Ресурс <http://gtmarket.ru/news/state>.
10. С. Э. Жилинский. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности). М.: Норма, 2008.
11. Отчет «Глобальный мониторинг предпринимательства. Россия 2009». Консорциум GEM.
12. Городникова Н.В., Гохберг Л.М., Дитковский К.А. «Индикаторы науки» // Статистический сборник – 2016, стр.143,209,311.
13. Лялин В.А. «Ценные бумаги и фондовая биржа» // М:Филинь 2000, стр.358.
14. Хохлова Г.И., Окладничкова Д.Р. «Инновационная деятельность субъектов малого и среднего бизнеса: основные тенденции и проблемы формирования источников инвестиций» // Вестник Иркутского государственного технического университета 2013г., №11, стр.43-48.
15. Белых А. Даеть инвестиции! // Бизнес журнал. - 2006. № 7. - С. 36-43.
16. Каирова Ф.А., Гоконяева Д.А. Особенности денежно-кредитной политики в современной России. / Приоритетные научные направления: от теории к практике. №14. 2014.
17. Удальцова Н.Л. Инвестиции в инновации // Научный журнал: Экономические науки, 2014, №7, стр. 69-72.

18. Волков А.С. Инвестиционные проекты: от моделирования до реализации. М.: Вершина, 2006.
19. Каширин А. И., Семенов А.С. «Инновационный бизнес: венчурное и бизнес-ангельское инвестирование». М.Дело, 2012г., стр. 65-69.
20. Официальный сайт РВК [Электронный ресурс]// Режим доступа: <http://www.rusventure.ru/ru/>
21. Астафьева Н.В., Колесникова М.А. «Финансирование инновационной деятельности» // Инновационная деятельность 2013г., №2, стр.71-74.
-

УДК 316.6

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИИ ИҶТИМОӢ ДАР САТҲИ БАЙНАЛМИЛАӢ

Нурализода Амрулло Назрулло - н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва сугуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14. Тел.: (+992) 918757668, E-mail: amrullon@mail.ru.

Қодирзода Диловар Баҳридин - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 106001881. E-mail: dilovark@mail.ru.

Дар мақола масъалаҳои идоракунии рушди хизматрасонии иҷтимоӣ дар арсаи ҷаҳонӣ дида баромада шуда, моделҳои мушаххаси идоракунии иҷтимоӣ дар қисматҳои гуногуни ҷаҳон мавриди таҳлил қарор дода гирифтааст. Муаллифон кишварҳоро аз ҷиҳати таҷрибаи идоракунии рушди хизматрасонии иҷтимоӣ дар арсаи ҷаҳонӣ ба тараққикарда ва тараққикардаистода ҷудо намуда, мулоҳизаҳои худро оид ба таҷрибаи онҳо пеш овардаанд. Таъминоти иҷтимоӣ дар кишварҳои Аврупои марказӣ ва Амрико, инчунин Русия дида баромада шуда, модели иҷтимоӣ, хусусан: идоракунии иҷтимоӣ, сиёсати иҷтимоӣ, неқӯаҳволии умум, системаи ғимояи даромад ва ғ. дар ин кишварҳо мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Дар интиҳои мақола бошад як қатор тавсияву хулосаҳои мушаххас оид ба масъалаҳои идоракунии рушди хизматрасонии иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таҷрибаи давлатҳои пешрафта пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: идоракунии иҷтимоӣ, даромад, сиёсати иҷтимоӣ, моделҳои хизмати иҷтимоӣ, неқӯаҳволӣ, стратегияи иҷтимоӣ.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ

Нурализода Амрулло Назрулло - к.э.н., доцент кафедры налог и страхование, Таджикский государственный финансово - экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 918-75-76-68, E-mail: amrullon@mail.ru.

Қодирзода Диловар Баҳридин - Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 106001881. E-mail: dilovark@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы управления развитием социальных услуг на мировой арене, а также анализируются конкретные модели социального управления в разных странах мира. Авторы разделили страны на развитые и слаборазвитые с точки зрения опыта управления развитием социальных услуг на мировой арене и представили свои предложения по их оптимизации. Было рассмотрено социальное обеспечение в странах Центральной Европы и Америки, также Россия изучила социальную модель, в частности: социальное управление, социальная политика, общее благосостояние, система защиты доходов и т.д. в этих странах. В заключении статьи представлены ряд конкретных рекомендаций и предложений по вопросам управления развитием социальных услуг в Республике Таджикистан с учетом опыта развитых стран.

Ключевые слова: социальное управление, доходы, социальная политика, модели социального обслуживания, благосостояние, социальная стратегия.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL SERVICES AT THE INTERNATIONAL LEVEL

Nuralizoda Amrullo Nazrullo - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of tax and insurance, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: (+992) 918-75-76-68, E-mail: amrullon@mail.ru.

Kodirzoda Dilovar Bahridin - Tajik National University, doktor of economic sciences, Professor of the Department of economic theory. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 106001881. E-mail: dilovark@mail.ru.

The article discusses issues of managing the development of social services on the world stage, and also analyzes specific models of social management in different countries of the world. The author divided countries into developed and underdeveloped in terms of experience in managing the development of social services on the world stage and presented considerations. Social security in the countries of Central Europe, North America and America was examined, as well as the social model, in particular: social management, social policy, general welfare, income protection system, etc. studied in these countries. At the end of the article, a number of specific recommendations and conclusions are presented on the issues of managing the development of social services.

Keywords. Social management, income, social policy, social service models, welfare, social strategy.

Дар шароити муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат таъмини сифати хизматрасонӣ ба аҳоли яке аз масъалаҳои рӯзмарраи илмӣ-амалӣ гардида, таваҷҷӯҳи ҷомеаи кунуниро ба худ ҷалб намудааст. Омӯхтани таҷрибаи байналмилалӣ ва муқоисаи он метавонад ҷиҳати истифодаи моделҳои беҳтарини баландбардории сифати хизматрасонӣ дар кишвар мусоидат намуда, дар ҳалли мушкилотҳои ҷойдошта дар соҳаи иҷтимоӣ, технологияи хизматрасонӣ ва болоравӣ дар баробари дигар кишварҳои ҷаҳон тақон диҳад.

Таҳқиқоти муҳаққиқони барҷаста дар мамлакатҳои аз лиҳози сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ рушдёфта омӯхта шуда, наشرӣҳои давравӣю мунтазам интишоршаванда дар кишварҳои гуногун омӯхта шуда, нишондиҳандаҳои созмону ташкилотҳои байналмилалӣ баназар гирифта шудааст. Зеро баррасии масъалаи мазкур дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хоса дорад.

Мақсади мақола — таҳлили илмӣ-таҷрибавии кишварҳои аз ҷиҳати сифати хизматрасонии иҷтимоӣ рушд ёфта, омӯзиши тамсилаҳои мувофиқ, технологияҳои ҷойдошта ва омилҳои таъсиррасон ба рушди он. Инчунин омӯзиши моделҳои давлатии сиёсати иҷтимоӣ бо сиёсӣ дар кишварҳои ҷаҳон, тасниф ва тавсифи он ва ҷудокунии таҷрибаи мувофиқ дар шароити муносири кишвар.

Нуқтаи назари умумии баландбардории сифати хизматрасонии иҷтимоӣ, ки мувофиқ барои ҳама халқият ва системаҳо бошад, вучуд надорад. Фақат меъёрҳои умумиқабулшудаи байналмилалӣ мавҷуданд, ки низомҳои данингӣ, африқоӣ, олмонӣ ё фаронсавии хизматрасониҳои иҷтимоиро бо хислатҳои бемислашон ба бор овардаанд. Мустақиман дар онҳо арзишҳо, хусусиятҳои психологӣ ва ҳувияти миллии ҳадамотрасонӣ инъикос карда шуда, ҳамгиро таҷрибаи байналмиллиро ифода намудааст. Таҷрибаи бодии менечменти иҷтимоӣ таърихи мукамал дошта, шумораи зиёди масъалаҳо, оғоз аз мероси маънавӣ-мафкурравӣ то падидаҳои мушаххаси амалиро фаро мегирад. Институти менечменти низомии иҷтимоӣ унсурҳои калидии тавсифкунандаи ҳолати муносири ҷомеа ва давлат махсус мегардад. Институтионали-кунонии менечменти иҷтимоӣ зухуротест, ки бо тағйирёбии низомҳои иҷтимоӣ бо сиёсӣ, дигаргуншавӣ дар мақоми шахс ва сатҳи ҷаҳонӣ дар ҷомеаи муосир алоқаманд буда, заминаҳои он дар арзиш ва анъанаҳои хайрхоҳӣ, ки барои ҳар як кишвар муҳим мебошанд, ҷойгиранд. Тамсиҳои менечменти иҷтимоии мушаххас дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳони муосир дар натиҷаи рушди арзишҳои миллий, низомии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маънавӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва сиёсии ҷомеа ташаккул меёбанд [1].

Наздики аз 1/8 ҳиссаи мамлакатҳои ҷаҳонӣ муосир (қариб 25 давлат) ба мамлакатҳои тараққиқардатарин мансуб мегарданд. Ин ба он маъно, ки 25 мамлакати мутараққӣ дорои имкони пешбурди сиёсати созанда ва рушдёфтаи иҷтимоӣ мебошанд. Тавре, ки маълум, системаи иҷтимоии давлатҳои мутараққӣ аз се қисмати сохторӣ, яъне, иқтисоди бозорӣ, демократияи сиёсӣ, низомии давлатии таъмини дараҷаи муайяни даромад ва хизматрасонии ройгони имтиёзнок иборат мебошад, ки онҳоро бечунучаро метавон «давлатҳои иҷтимоӣ» номбар намуд. Аз рӯи хислатҳои хоси худ ҳар яке аз ин давлатҳо, таркиби мушаххас ва шакл тафовут, инчунин сиёсати мушаххаси худро пешбарӣ намуда, дорои низомии татбиқи функцияҳои хайрхоҳонаи давлатӣ мебошанд.

Новобаста аз баъзе шабоҳатҳои муайян, ин тамсилаҳо аз ҳамдигар тафовут низ доранд. Масалан, мамлакатҳои иҷтимоии бозорӣ, бар хилофи неқӯаҳволии умум кӯшиши азнавтасимномаии ҳадди аксари даромад ва амволро надошта, сиёсати иҷтимоии тартиботро пеш гирифта, фаъолияти маданиро фаъл мегардонанд. Тамсилаҳои давлатии низомии иҷтимоӣ бо сиёсӣ, ки дар як қатор мамлакатҳои ҷаҳон истифода мегардад, дар расми зерин инъикос карда шудааст.

Расми 1. Тамсилаҳои давлатии низоми иҷтимоию сиёсӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон

Таъминоти иҷтимоӣ дар мамлакатҳои Аврупои марказӣ.

Хоҷагии иҷтимоию бозорӣ. Давлати иҷтимоии Олмон сиёсатеро пешбарӣ карда истодааст, ки ҳадафи калидии он таъмини дараҷаи зарурии некуаҳволии маҷмӯи шаҳрвандон, дастгирии қишри аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳоли, муқаррар сохтани адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа ва ғ. мебошад. Принсипи муҳими давлати иҷтимоӣ (аз ҷумла Олмон) – адолати иҷтимоӣ, риояи баробарӣ ва таъмини кафолати зисти арзанда маҳсуб мегардад.

Идоракунии иҷтимоӣ. Идоракунии иҷтимоӣ раванди бошуурона ва мақсадноки ҳамкориҳои байни одамон ва иттиҳодияҳои онҳо мебошад, ки дар он баъзе одамон ва иттиҳодияҳои онҳо ба одамон ва иттиҳодияҳои дигари онҳо таъсири танзимкунада доранд. Назарияи умумии идоракунии иҷтимоӣ, ки барои ҳама замонҳо мувофиқ бошад, вучуд надорад. Танҳо принсипҳои умумии идоракунии иҷтимоӣ вучуд доранд, ки низомҳои Олмон, Дания ва ИМА идоракунии иҷтимоияшон бо хусусиятҳои беназирашон фарқкунандаро ба миён овардаанд.

Сиёсати иҷтимоӣ. Системаи таъмини иҷтимоии аҳолиро дар Олмон ба се қисмати калидӣ ҷудо намудан мумкин мебошад. Қисмати якум: пардохтпулиҳое, ки аз тарафи ширкатҳои суғурта баамал бароварда мешавад. Қисмати дуввум: пардохтпулиҳое, ки вобаста ба дастовардҳои шахс давлат баамал мебарорад ё он ба гурӯҳи муайяни ҷамъият мансубият дорад. Қисмати сеюм: пардохтпулиҳое, ки барои нигоҳубини шахсиятҳои алоҳида, эҳтиёҷмандон, новобаста аз пардохтпулиҳо ва даромадҳои иловагӣ, ки соҳиб гардидаанд. Ҳар яке аз ин қисматҳо дорой сохтори ташкилии хусусии худ мебошад [5].

Олмон, ҳамчун мамлакати мутараққии иҷтимоӣ, диққатро ба саҳми инфиродӣ самтгирӣ месозад, ки аз натиҷаҳои меҳнати шахсӣ асос мегирад. Бо ин ҳадаф ҳаҷми зиёди қонунҳои иҷтимоӣ таҳия гардидааст, ки дар онҳо пардохтпулиҳо барои пиронсолон, беморон ва ҳодисаҳои нохуш, ёрдампулӣ ба кӯдакони ноболиғ, қисман пардохти маблағи манзил, инчунин бекорӣ пешбинӣ карда шудааст. Заминаи системаи таъминоти иҷтимоии аҳоли дар Олмон суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ маҳсуб мегардад. Суғуртаи иҷтимоӣ бештар аз ҳисоби ҳиссагузориҳо, яъне суғурташавандагон сармоягузорӣ мешавад. Қисмати онҳо аз тарафи шахси суғурташуда ва қисмати дигар аз тарафи корфармо пардохта мешавад (суғуртаи садамаҳои дар ҷойи кор танҳо аз тарафи корфармо сармоягузорӣ мегардад). Ин маблағҳо ба фонди умумӣ ворид гардида, барои эҳтиёҷоти ҳамаи шахсони суғурташуда сарф карда мешаванд.

Яъне, шахсоне, ки ба фонди суғуртаи нафақа ҳисса мегузоранд, як қисми даромади ҳармоҳаи худро ба ғоидаи онҳое, ки ҳоло нафақа мегиранд, сафарбар месозанд. Вақте ки ҳиссагузори имрӯза ба нафақа мебароянд, онҳо аз саҳмҳои насли ояндаи ҳиссагузори баҳра хоҳанд бурд. Дар Олмон ин нақшаро “шартномаи наслҳо” ном мебаранд [4, с. 63].

Таъминоти иҷтимоӣ. Заминаи молиявии қисмати таъмини иҷтимоии давлатиро пардохтҳои андозсупорандагон ташкил месозад, ки ҳуқуқи дастрасӣ ба иловапулӣ на аз ҳисоби ҳиссачудокунӣ ба фондҳои суғурта, балки бо дастовардҳои фардии шахс ба даст оварда мешавад, зеро, пардохтпулиҳои иҷтимоӣ ҷуброни он шахрвандоне, ки дар назди ҷамъият хизмати махсус нишон додаанд (масалан, ҳамчун шахси хизматчи) ё дар вазъиятҳои ғайримукаррари сиёсӣ зарар ба саломатӣ ё талафот (масалан, қурбониёни ҷанг, бадарғашудагон ва ғ.) дидаанд. Таъмини шароити иҷтимоӣ вобаста ба нишонаи эҳтиёҷмандӣ ба роҳ монда шуда, ба принсипи надоштани сарчашмаи даромад, мавҷуд набудани дастрасӣ ба ду қисмати аввали пардохтҳо ва дар ҳолати бо нерӯи шахсии худ таъмин карда натавонистани сатҳи зист, асос меёбад. Таъмини шароити иҷтимоӣ аз рӯи эҳтиёҷмандӣ аз аъзоҳақӣ ё хизмати шоистаи шахс вобаста набуда, аз ҳисоби давлат, яъне пурра аз ҳисоби андозсупорандагон маблағгузорӣ мешавад. Заминаи ҳуқуқии чиҳати таъмини иҷтимоии ҷамъият дар Олмон ин Қонуни Федералӣ “Оид ба кӯмаки иҷтимоӣ”-и соли 1987 қабул кардашуда, махсуб меёбад.

Ҷадвали 1. Таснифи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Олмон

№	Шакли хизматрасонӣ	Тавсифи хизматрасонӣ
1	Иҷтимоӣ ва маишӣ	ба нигоҳ доштани вазифаҳои ҳаётан муҳими гирандагонии ҳадамоти иҷтимоӣ дар ҳаёти ҳаррӯза нигаронида шудааст;
2	Иҷтимоӣ-тиббӣ	ба нигоҳдорӣ ва нигоҳдории саломатии гирандагонии хизматрасонии иҷтимоӣ бо роҳи ташкили нигоҳубини, расонидани кӯмак дар гузаронидани чорабиниҳои солимгардонӣ ва мушоҳидаҳои мунтазами муайян намудани тағйироти вазъи саломатӣ равона карда шудааст;
3	Иҷтимоӣ ва педагогӣ	ба пешгирии инфиродӣ дар рафтор ва ташаккули шахсияти қабулкунандагонии хизматрасониҳои иҷтимоӣ, инкишоф додани манфиатҳои мусбати онҳо, аз ҷумла дар соҳаи истироҳат, ташкили вақти холии онҳо;
4	Иҷтимоӣ-психологӣ	расонидани кӯмак дар ислоҳи ҳолати равонии гирандагонии хизматрасонии иҷтимоӣ барои мутобиқ шудан ба муҳити иҷтимоӣ;
5	Иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ	ба расонидани кӯмак дар дастрас намудани хизматрасониҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла ройгон, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии гирандагонии хизматрасониҳои иҷтимоӣ нигаронида шудааст;
6	Иҷтимоӣ ва меҳнатӣ	ба ҳалли масъалаҳои вобаста ба мутобиқшавии меҳнат нигаронида шудааст;

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мусоидати иҷтимоӣ барои рӯзгузаронӣ, дар ҳолатҳои ногувори зиндагӣ пешбинӣ гардида, гирандаи онро бо сатҳи зиндагии шоиста таъмин менамояд. Мақсади мусоидати иҷтимоӣ – максималӣ пешбарӣ намудани кӯшишҳои фард дар ҳаёт, пеш аз ҳама, ба қувваи

худ. Мусоидати иҷтимоӣ дар Олмон дар асоси кодекси андози соли 1996 қабулгардида татбиқ карда мешаванд.

Таъминоти иҷтимоӣ дар кишварҳои Аврупои шимолӣ (АШ).

Некӯаҳволии умум. Дар мамлакатҳои АШ тамсилаи сохти иҷтимоӣ демократӣ амал менамояд, ки давлат ба меъёрҳои ҳамаҷаҳа фароҳамсозии ҳадамоти иҷтимоӣ, ташкилӣ ва молиявӣ таъям мекунад. Ин тамсилаи сохти давлатӣ унвони “Некӯаҳволии умум”-ро доро мебошад (Wohlfahrtsgesellschaft). Сиёсати иҷтимоӣ ин навъ тамсила дар доираи мамлакатҳои маҳдуди Аврупои шарқӣ (пеш аз ҳама, мамлакатҳои скандинавӣ) тасвия ёфта, дар заминаи (қисман дар баробарӣ) мамлакатҳои зудрушдёртаиҳо ва бо иқтисодиёти сохторӣ динамикӣ, инчунин рушди институтҳои шахравандӣ ва демократияи сиёсӣ амал менамояд. Зеро, шартҳои муҳими ташаккул ва тақмили ин сиёсат фазои сулҳи шахравандӣ ва фарҳанги баланди сиёсии омма буд ва боқӣ мемонад [2, с. 26-27].

Ин тамсилаи сиёсати иҷтимоӣ фақат дар ҳолати иҷтимоӣгардонии даромади аҳоли, аз ҷумла, молияи давлатии устувор, идораҳои ҳокимияти маҳаллӣ ё ниҳодҳои махсуси ҷомеа бо захираҳои калони молиявӣ, дар ҳолати дараҷаи баланди ставкаи андозбандии даромади аҳоли ва субъектони ҳоҷагидорӣ метавонад амалӣ гардад. Дар ҷунин вазъ синфи сарватманди аҳоли бештар ҳароҷот доранд, яъне тақсим ва азнавтақсими маблағҳо аз синфҳои сарватманд ба табақаҳои осебпазир дида мешавад. Дар ин ҷо принсипи “аз ҳар кас - мувофиқи қобилиятш, ба ҳар кас - мувофиқи талаботаш” ба амал бароварда мешавад.

Ҳусусияти тафовути низоми даниягӣ дар муқоиса бо низомҳои яқранги дигар мамлакатҳои Аврупоӣ, дар масъулиятшиносии аҳоли аз рӯи ҳалли проблемҳои иҷтимоӣ инъикос мегардад. Робита ба ин аҳоли дар танзим ва иҷрои талаботҳои матраҳгардида ба қонсгардонии таъмини иҷтимоӣ маҷқеи муҳимро ишғол мекунад.

Бахшҳои муҳими тамсилаи маҷҷударо ташкил медиҳанд:

➤ Системаи давлатии таъмини дараҷаи баланди ҳимояи некӯаҳволии ҳатто синфи аз ҳама осебпазирӣ ҷомеа, аз ҷумла дараҷаи бениҳоят олии хизматрасонӣ ба онҳо. Қариб, ки ҳамаи хизмати таъмини шароити иҷтимоӣ аз ҳисоби андозбандӣ (мустақим ва ғайримустақим) маблағгузорӣ мегарданд.

➤ Тақсим ва азнавтақсим, яъне, тавозуни даромад бовоситаи трансфертҳои (пардохтҳои) иҷтимоӣ. Қофӣ васеъ гардидани навъҳои хизматрасонӣ, ҳусусан, ба қӯдакон, солхӯрдагон ва дигар қишри ҷамъият, ки ба шугли занон мустақим робита доранд. Хизматрасониҳои ҳамаҷаҳаи давлатӣ ва системаи дастгирии қишри сершумори ҷамъият сабаби афзоиши бори андозӣ (мустақим ва ғайримустақим) ба сектори ҳусусӣ ва давлатӣ мегарданд.

➤ Ғайримарказизгардонӣ ва назорат, ки дар доираи қонун амалӣ гардонида мешаванд.

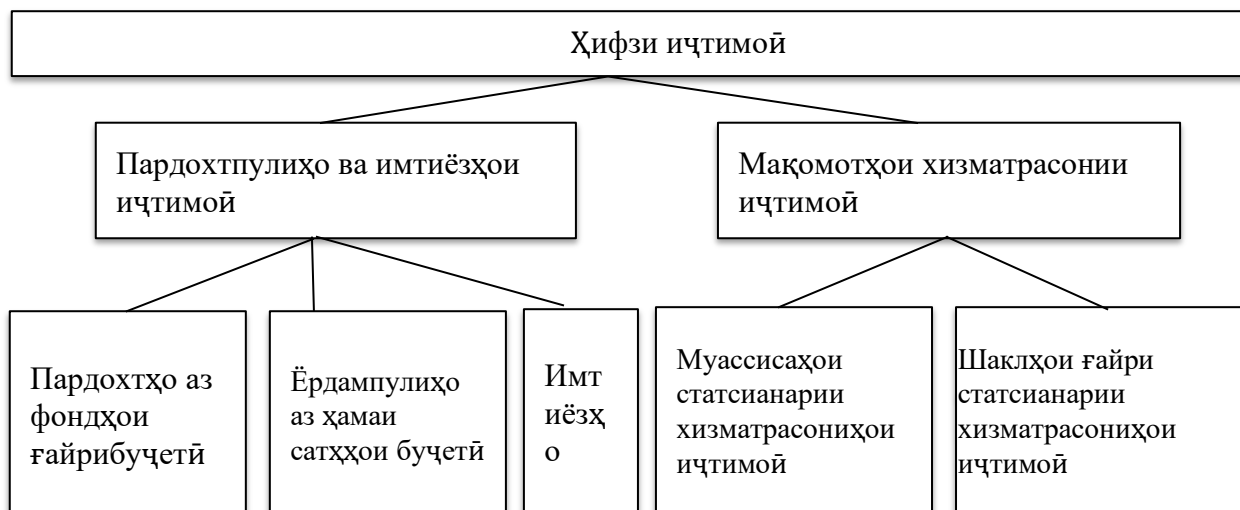
➤ Баробархуқуқии мақомотҳои маҳаллӣ. Дар сектори иҷтимоӣ Дания се унсурҳои муҳиме, ки дар дигар мамлакатҳои тараққикардаи ҳагон ба бахши иҷтимоӣ мансубанд дохил намегарданд: тандурустӣ ва хизматрасонии тиббӣ дар беморхона (тобеи Вазорати тандурустӣ); пардохтҳои иҷтимоӣ оид ба бекорӣ (тобеи Вазорати меҳнат); масалаҳои манзили зист.

Таърихан дар Дания ду самти таъмини иҷтимоӣ инкишоф ёфтааст: системаи ҳифзи даромадҳо ва хизматрасонии иҷтимоӣ. Хуқуқи ба даст овардани пардохтпулиро на аз рӯи ғаёлияти меҳнатии қаблӣ, музди маош ё саҳм, балки аз ҳисоби синфе, ки шахс ба он таълуқ дорад, соҳиб мегарданд. Ифодаи бевоситаи принсипи маҷҷудаи таъмини иҷтимоӣ дар системаи пардохти нафақапулӣ аз рӯи пиронсолӣ дарҷ гардидааст.

Системаи ҳифзи даромад. Системаи даниягии ҳифзи иҷтимоӣ самтҳои зеринро дар бар мегирад: пардохтпулиҳои иҷтимоӣ; таъмини нафақапулӣ; суғурта аз рӯи бешуглӣ (бекорӣ); кафолатҳои иҷтимоӣ; мусоидати иҷтимоӣ ва хизматрасонии иҷтимоӣ.

Хизматрасониҳои иҷтимоӣ. Дар Дания хизматрасониҳои иҷтимоӣ мутобиқи Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии мусоидати иҷтимоӣ, ки аз соли 1976, омилҳои асосии қонунгузориҳои иҷтимоиро ҳамчун овардааст, амалӣ карда мешавад. Он, пеш аз ҳама, унсурҳои бепули хизматрасониҳои иҷтимоиро дар бар мегирад, ки аз ҳисоби андозбандӣ аз тарафи ҳукуматҳои марказӣ ва маҳаллӣ сармоягузорӣ мешавад [6, с. 91-92].

Мақомотҳои таъминоти иҷтимоӣ. Субъектҳои қалидии татбиқи сиёсати иҷтимоӣ дар Дания ҳокимиятҳои (мақомотҳои) маҳаллӣ махсус мегарданд. Зеро, бештар фаъолияти таъмини иҷтимоӣ дар Дания ба саховатмандон нигаронида мешавад. Тағйиротҳо дар сиёсати таъмини иҷтимоӣ, яъне, ба таъсири бештари истеъмолкунандагон ва таъйини ҷамъият ба нерӯи захираҳои хусусӣ ифода меёбанд. Дания аз бисёр ҷиҳатҳо дар самти таъмини иҷтимоӣ ва хизматрасонӣ дар АШ мавқеи махсус дорад. Равишҳои ҳифзи иҷтимоии онро ба ду бахш ҷудо кардан мумкин аст, ки дар расми 2 нишон дода шудааст.

Расми 2. Схемаи самтҳои асосии ҳифзи иҷтимоӣ дар Дания

Ҳамин тавр, Дания дар низомии менеҷменти рушди иҷтимоӣ таҷрибаи ғанӣ касб намуда, тамсилаи даниягӣ метавонад дар рушди менеҷменти иҷтимоии мамлакатҳои дигар, аз ҷумла Тоҷикистон дар шароити муосир низ кӯмак расонад.

Моделҳои амрикоии дастгирии иҷтимоии аҳоли.

Давлатии некӯаҳволӣ. Дар ШМА марҳилаи гардиши ташаккули сиёсати иҷтимоӣ соли 1935 махсус гардида, соли қабул шудани қонуни асосӣ дар бораи суғуртаи иҷтимоӣ, дар доираи «самти нав»-и президент Ф. Рузвелт баҳисоб меравад (WelfareState). ШМА одатан ба мамлақати тамсилаи қатъии бозорӣ рабт гардида, қонунҳои талаботҳои иҷтимоии ҷамъиятӣ (халқ) ва инфиродӣ (шахс) бо дараҷаи баланд, дар муқоиса ба дигар мамлакатҳо, тавассути механизми муносибатҳои бозорӣ амалӣ гардонидани мешавад, ки на фақат ҳадамоти иҷтимоии тандурустӣ ё маориф, аз ҷумла таъминоти моддиро дар пиронсолӣ (инчунин аз бозор харида), бо дарназардошти истифодабарандаи намудҳои алоҳидаи ҳадамоти иҷтимоӣ пардохт мешавад. Ин тамсилаи консервативисте, ки дар он давлат асосан, мавқеи худро бо таъмини шароити моддӣ фақат синфҳои осебпазиртарини ҷамъият маҳдуд месозад.

Сиёсати иҷтимоӣ. Махсусияти хоси тамсилаи амрикоии ҳимояи иҷтимоии ҷамъият шабакаи барномаҳои (лоиҳаҳои) иҷтимоии федералӣ ва давлатӣ мебошанд. ШМА оид ба дараҷаи рушди барномаҳои (лоиҳаҳои) иҷтимоии фермерӣ, ки бахши ҷудонопазири тамсилаи иҷтимоии онҳо мебошад, Аврупои ғарбиро гузаштааст.

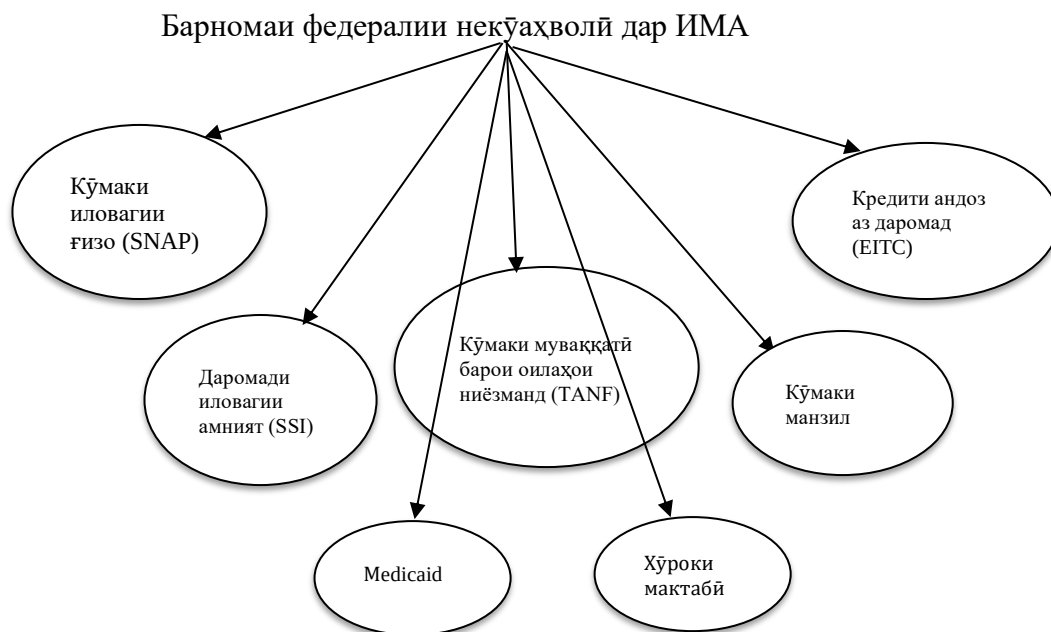
Суғуртаи иҷтимоӣ. Ба системаи суғуртаи иҷтимоӣ дар ШМА барномаҳои (лоиҳаҳои) зерин махсусанд:

1. Суғурта бодарназардошти синну сол ва маҳрум гаштан аз саробони оила, мутобиқи Қонун оид ба таъмини иҷтимоӣ (1935) ҳамчун Барномаи (лоиҳаи) суғуртаи шахси солхӯрда таъсис гардидааст [1, с. 160];

2. Барномаи тиббии “Мэдикер” (1965), ки хароҷотҳои рабтдошта бо табобат дар беморхона, нигоҳубини пиронсолон ва одамони ғайриқобили меҳнатро ҷуброн менамояд. Барномаи федералии суғуртаи иҷтимоӣ аз фондҳои махсус маблағгузорӣ карда мешавад [3, с. 92-93].

Кӯмаки иҷтимоӣ. Низомии кӯмак дар ИМА як чанд барномаҳои хурд ва бузургро (қариб 70) дар бар мегирад. Дар сатҳи федералӣ идоракунии онҳоро вазоратҳои тандурустӣ ва хизмати иҷтимоӣ, меҳнат, хоҷагии манзил ва рушди шаҳр, маориф, хоҷагии қишлоқ ва дигар ниҳодҳо ба амал мебароранд. Тавассути ин барномаҳо ба мардуми камбизоат кӯмаки пулӣ, манзили имтиёзнок, кӯмак барои таҳсил, касбомӯзӣ ва ғайра дода мешаванд.

Барномаи асосии амалинамоии кӯмаки иҷтимоӣ - ин барномаи мубориза бо камбизоатӣ мебошад. Масалан, барномаи “Имтиёзи андозӣ аз андоз аз даромади шахсони воқеӣ” барои кормандоне, ки аз табақкаи камбизоат мебошанд, пешбинӣ карда шудааст. Кӯмак нақд ба роҳ монда мешавад. Корманде, ки даромади кам дорад ва даромадаш тибқи қонун андозбандӣ карда намешавад, метавонад барои баргардонидани андози пардохташуда эълумияи андоз пешниҳод кунад ва аз Ҳазинаи давлат дар асоси маблағи даромадаш кӯмакпулии муайян мегирад. Барномаи асосии федералии некӯаҳволӣ дар ИМА дар расми 3 инъикос гардидааст.

Расми 3. Барномаи асосии федералии некӯаҳволӣ дар ИМА

Хулоса дар Иёлотӣ Муттаҳида 7 барномаи асосии некӯаҳволӣ вучуд дорад: барномаи кӯмаки иловагии ғизо (SNAP), кӯмаки муваққатӣ барои оилаҳои ниёзманд (TANF), medicaid, даромади иловагии амният (SSI), кредити андоз аз даромад (EITC), хӯроки мактабӣ ва кӯмаки манзил.

Дар ҷаҳон таҷрибаи идоракунии рушди хизматрасониҳои иҷтимоии Федератсияи Русия низ пешқадам мебошад, ки сарфи назар намудан аз имкон берун аст. Кори иҷтимоӣ ҳамчун як фаъолияти касбӣ дар Русия апрел соли 1991, таҳти қарори 92-и Кумитаи давлатии оид ба меҳнат ва иҷтимоӣ ташаққул гардидааст, яъне пас аз пош хӯрдани шӯравӣ. Системаи муосири ҳифзи иҷтимоии аҳолии русиягӣ принципҳои зеринро дар бар мегирад:

- амнияти иҷтимоӣ;
- маҷмӯи кафолатҳои иҷтимоии давлатӣ, аз ҷумла имтиёзҳо барои шахс, аз рӯи категорияи аҳоли (пардохтҳои категорияи иҷтимоӣ);
- шакли анъанавии кӯмаки давлатӣ (ёрии иҷтимоӣ);
- суғуртаи иҷтимоӣ (давлатӣ, ихтиёрӣ ва ҳатмӣ, инчунин санади ҳада).

Кӯмаки иҷтимоӣ механизми ёрирасони системаи ҳифзи иҷтимоӣ буда, аз ҷониби давлат дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки суғуртаи иҷтимоӣ татбиқ карда намешавад. Самтҳои зерини ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар Русия муайян карда шудаанд:

- ҳифзи иҷтимоии кӯдакон, кӯдакӣ ва наврасӣ;
- ҳифзи иҷтимоии аҳолии меҳнат;
- ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандони маъҷуб;
- ҳифзи иҷтимоии оила ҳамчун институте, ки пешгирии самараноки хатарҳои иҷтимоиро таъмин менамояд.

Хулоса, идоракунии институтсионаликунии масъалаҳои иҷтимоӣ бо тағйиротҳои иҷтимоӣ сиёсӣ дар ҷаҳон, тағйирот дар мақоми шахс ва дигаргуниҳои глобалӣ дар ҷомеаи муосир алоқаманд мебошад. Ин сохти давлатию ҷамъиятии дар ҷаҳон барқароргардида аз анъанаҳои хайрхоҳӣ, ки барои ҳар як мамлакат хос аст, маншаъ мегирад. Таҷрибаи байналмилалӣ идоракунии иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки барои паҳн кардани ташаббусҳои инфиродӣ оид ба таъмини иҷтимоӣ як қатор шароитҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро фароҳам овардан лозим аст. Пеш аз ҳама, ин таъминоти ҳуқуқии иқтисоди бозорӣ ба шумор меравад. Дуввум, ин – сиёсати иқтисодӣ мебошад. Барои ҳар як фард ин маънои ҳифзи пасандозҳои молиявии худро дорад. Сеюм, сиёсати иҷтимоӣ бояд тавре ташаққул дода шавад, ки барои кӯшишу ташаббуси инфиродӣ низ ҷой монад. Чорум, ин қонунҳо, санадҳои меъёрие мебошанд, ки фаъолияти кори муассисаҳои машғули таъмини иҷтимоиро танзим менамоянд. Ниҳоят, имтиёзҳои андоз ҷиҳати дастгирии ташаббусҳои инфиродии таъмини иҷтимоӣ мавҷуданд.

Дар шароити Тоҷикистон бошад, сарфи назар аз коҳиши сатҳи камбизоатӣ дар минтақаҳои кишвар сифати хизматрасониҳо дар соҳаи маориф ва тандурустӣ коҳиш ёфта, сатҳи марғи модару кӯдак баланд боқӣ монда, қариб 30 дарсади аҳоли аз норасоии музмини озӯқаворӣ танқисӣ мекашанд.

Ҳамин тавр, идоракунии рушди низоми иҷтимоӣ дар қарни XXI дар бештари кишварҳои дунё тавсифноканд:

- аввалан, фаъол намудани захираҳои инсонӣ дар идоракунии фаъолияти иҷтимоӣ, аз байн бурдани мавқеи «паразитизми иҷтимоӣ», ки дар шароити татбиқи давраи пасазчангӣ дар кишварҳои ғарбӣ бо мафҳумҳои давлатҳои некӯаҳволӣ, «бехбудии ҷамъиятӣ» ва дар Тоҷикистон бо консепсияи «сотсиализми мутараққӣ» машҳур мебошад;

- дуввум, интиқоли вазни бори иҷтимоӣ аз давлат ба ҷомеа бо воситаи ташаккули кӯмаки ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва худкӯмакрасонӣ;

- сеюм, рушди идоракунии система ва сохтори чандирӣ, ки давлат дар он нақши идоракунандаи стратегӣ, функсияи назоратро иҷро намуда, онро тавассути низоми иттилоотӣ ва технологӣ паҳн намояд.

Адабиёт

1. Бозоров Ш.Ш., Нёматов И.У., Хамидов А.Х. Особенности возникновения и развития неформального сектора экономики услуг / А.Х. Хамидов // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: - 2016. - № 2/8 (215). – С. 156-161.

2. Бурджалов, Ф.Э. Типы социальной политики: концепции, практика / Ф.Э. Бурджалов, И.В. Гришин, З.Я. Сванидзе, И.В. Соболева // Общество и экономика. – 1997. - № 1-2. – С. 26-32.

3. Козловский, А.А. Типы социальной политики – американский вариант / А.А.Козловский // Общество и экономика. – 1997. - № 1-2. – С. 92-99.

4. Ламбаева И.А. Социальная работа за рубежом / И.А. Ламбаева. - Улан-Удэ: 2000. – 240 с.

5. Социальное обеспечение в Германии // Социальная защита. – 1997. - № 5. - С. 62-68.

6. Социальное обеспечение в странах Северной Европы. – М.: МГСУ, 1994. – 199 с.

УДК: 336.748.12

ТАМОҶОЛИ МУОСИРИ ТАВАРРУМ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муқимов Қ.М. - н.и.у., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии ДДМИТ, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/16, тел: 902644004, qutbiddin-24@mail.ru

Тағоева Р.Г. - н.и.у., дотсенти кафедраи сугуртаи ДДМИТ, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/16, тел: 907511201

Раҳимов С.Қ. - н.и.у., и.в., декани факултети ғумрук, молия ва хизмати филиали МДТ ДССХ дар ш. Хуҷанд, тел: 927540047, crahimov80@mail.ru

Саъдуллозода С.С. - дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 918-20-04-20. E-mail: safarbek-8888@mail.ru

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур диққати беиштар оид ба таваррум ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст. Қайд карда шудааст, ки таваррум ба фаъолияти ҳар як субъекти ҷомеа таъсир расонида ба гирдгирдиҳои иқтисодӣ зарари зиёд дорад. Аз ин нуқтаи назар бо тарзи саҳеҳ муайян кардани табиати таваррум, яъне мундариҷаи он дар шароити муосир хело муҳим аст. Ба он мувофаққиятхое, ки дар самти сиёсати иқтисодӣ оид ба ҳалли таваррум дар Тоҷикистон дар даҳсолаи охир ноил гафтааст нигоҳ накарда гуфтан мумкин, ки дараҷаи таваррум ҳоло ҳам зиёд аст. Боиси қайд аст, ки таваррум дар субъектҳои ҳоҷагидорӣ баландшавии дараҷаи интизории нархро, қимматнавиши захираҳои қарзӣ, пастишавии самаранокии дороиҳоро ба миён меорад.

Калидвожа: таваррум, рушди иқтисодӣ, табиати таваррум, сиёсати иқтисодӣ, субъектҳои ҳоҷагидорӣ, интизории нарх, захираҳои қарзӣ, дороиҳо, сиёсати пулию қарзӣ, сиёсати андозию бучавӣ, индекси нархҳои истеъмолий.

СОВРЕМЕННАЯ ТЕНДЕНЦИЯ ИНФЛЯЦИИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мукимов К.М. - к.э.н., доцент кафедры налогов и налогообложения ТГФЭУ, г. Душанбе, улица Нахимова 64/16, тел.: 902644004, qutbiddin-24@mail.ru

Тагоева Р.Г. - к.э.н., доцент кафедры страхования ТГФЭУ, г. Душанбе, улица Нахимова 64/16, тел: 907511201

Рахимов С.К. - к.э.н., и.о., декан факультета таможенного дела, финансов и сервиса филиала ГОУ УТПС в г. Худжанд, телефон: 927540047, crachimov80@mail.ru

Саъдуллозода С.С. - доцент кафедры финансы и страхование Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 918-20-04-20. E-mail: safarbek-8888@mail.ru

Аннотация: В данной статье большее внимание уделено инфляции и ее влиянию на развитие экономики Республики Таджикистан. Отмечено, что инфляция влияет на деятельность каждого субъекта общества и наносит большой ущерб экономическому обороту. С этой точки зрения очень важно точно определить природу инфляции, то есть ее содержание в современных условиях. Несмотря на успехи, достигнутые в направлении экономической политики по решению проблемы инфляции в Таджикистане за последнее десятилетие, можно сказать, что уровень инфляции по-прежнему высок. Стоит отметить, что инфляция у хозяйствующих субъектов вызывает повышение уровня ценовых ожиданий, увеличение стоимости кредитных ресурсов, снижение эффективности активов.

Ключевые слова: инфляция, экономическое развитие, характер инфляции, экономическая политика, хозяйствующие субъекты, ценовые ожидания, кредитные резервы, активы, денежно-кредитная политика, налоговая и бюджетная политика, индекс потребительских цен.

CURRENT TREND OF INFLATION AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Muqimov Q.M. - Ph.D., Associate Professor of the Department of Taxes and Taxation TSFEU, Dushanbe, Nakhimov Street 64/16, tel.: 902644004, qutbiddin-24@mail.ru

Tagoeva R.G. - Ph.D., Associate Professor, Department of Insurance, TSFEU, Dushanbe, Nakhimova Street 64/16, tel: 907511201

Rakhimov S.K. - Ph.D., Acting, Dean of the Faculty of Customs, Finance and Service, branch of the State Educational Institution UTES in Khujand, phone: 927540047

Sadullozoda S.S. - associate Professor, Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 918-20-04-20. E-mail: safarbek-8888@mail.ru

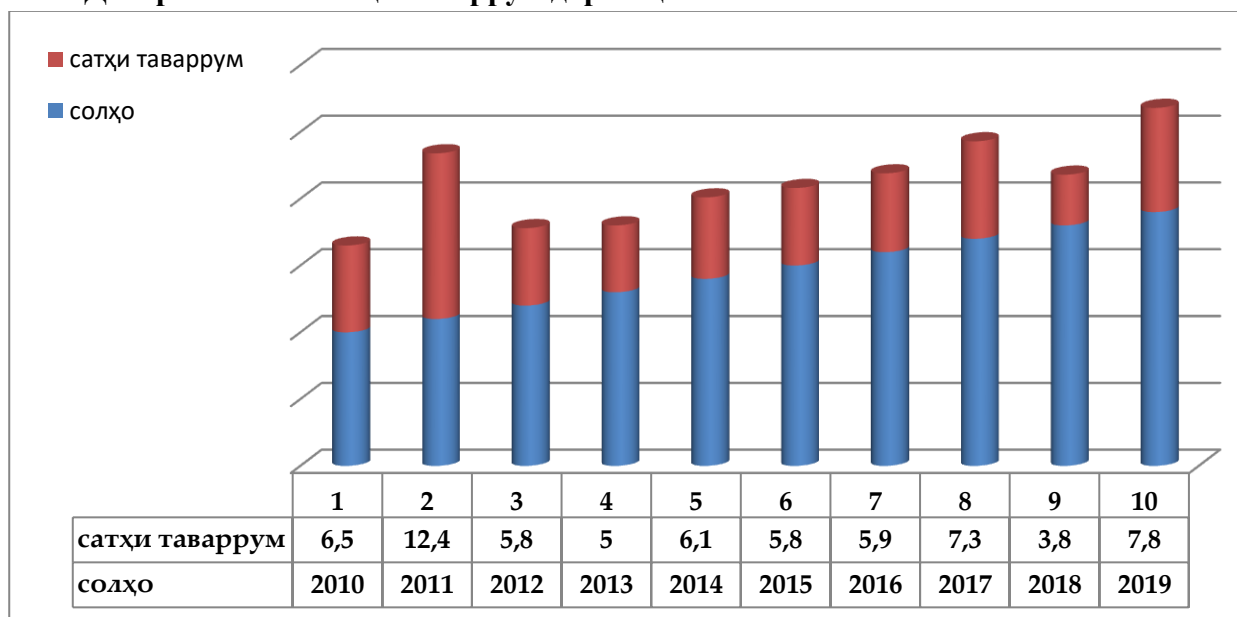
Abstract: In this article, more attention is paid to inflation and its impact on the development of the economy of the Republic of Tajikistan. It is noted that inflation affects the activities of every subject of society and causes great damage to economic turnover. From this point of view, it is very important to accurately determine the nature of inflation, that is, its content in modern conditions. Despite the progress made in economic policy to address the problem of inflation in Tajikistan over the past decade, it can be said that the level of inflation is still high. It is worth noting that inflation among business entities causes an increase in the level of price expectations, an increase in the cost of credit resources, and a decrease in the efficiency of assets.

Key words: *inflation, economic development, the nature of inflation, economic policy, economic entities, price expectations, credit reserves, assets, monetary policy, tax and budget policy, consumer price index.*

Шарти асосии таъмини рушди устувори иқтисодиёти Тоҷикистон дар асри XXI аз мӯътадили муомилоти пулӣ вобаста аст. Зеро таваррум ба фаъолияти ҳар як субъекти ҳома таъсир расонида ба гирдгариши иқтисодӣ зарари зиёд дорад. Аз ин нуқтаи назар бо тарзи саҳеҳ муайян кардани табиати таваррум, яъне мундариҷаи он дар шароити муосир хело муҳим аст. Ба он мувофақиятҳое, ки дар самти сиёсати иқтисодӣ оид ба ҳалли таваррум дар Тоҷикистон дар даҳсолаи охир ноил гаштааст нигоҳ накарда гуфтан мумкин, ки дараҷаи таваррум ҳоло ҳам зиёд аст.

Тибқи нишондиҳандаҳои оморӣ сатҳи таваррум дар оғози асри XXI дар Тоҷикистон чунин аст, ки дар диаграммаи 1 гирд оварда шудааст.

Диаграммаи 1. Сатҳи таваррум дар Тоҷикистон

Диаграммаро муаллифони дар асоси сарчашмаи зерин: <https://knoema.com/atlas/Tajikistan/Inflation-rate> тартиб додааст

Чӣ тавре ки аз диаграмма бармеояд, дараҷаи миёнасоллонаи баландшавии нарх дар солҳои 2010-2019- 7,3% мебошад, сатҳи минималӣ бошад – 5,9% аст, ки бо тарзи умум таваррум сатҳи паст дорад. Вале аз нуқтаи назари таъмини сармоягузори ҳақиқӣ ва беҳтар намудани шароит барои рушди устувори иқтисодӣ ин сатҳи таваррум баланд аст. Зеро пеш аз ҳама чунин шакли таваррум дар субъектҳои ҳоҷагидорӣ баландшавии дараҷаи интизори нархро, қимматшавии захираҳои қарзӣ, пастшавии самаранокӣ дороиҳоро ба миён меорад. Дар ин хусус, яке аз олимони рус бо тарзи дуруст қайд кардааст, ки «Муаммони асосии таваррум дар кишвари мо

чунин аст, ки нисбатан сатҳи баланди таваррум меъёри пасандозро кам намуда захираҳои сармоягузори маҳдуд менамояд, ки барои таъмини рушди иқтисодӣ нокифоя мебошад».³⁶ Гуфтаҳои зерини олими рус яқин ба шароити Тоҷикистон низ рост меояд.

Новобаста аз он ки индекси нархҳои истеъмоли дар солҳои охир тамоюли пастравиро дорад, ба ҳар ҳол болоравии нархи таваррум зухуроти музминии иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки унсури ноустувории қобилияти харидории пул мавҷуд аст, яъне он худ ба таври ҷаҳишмонанд зоҳир мешавад, ки нисбати болоравии нархҳои оянда номуайяниро ба вучуд меорад.

Пешбинӣ мешавад, ки суръати воқеии таваррум дар омори расмӣ ба таври назаррас паст нишон дода мешавад. Масалан, таҳлили нархҳои маҳсулоти хӯрокворӣ ва ғайрихӯрокворӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 10-15 соли охир далолат мекунад, ки сатҳи воқеии таваррум хеле баланд аст. Барои исбот мо баъзе далелҳоро аз иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тағйирёбии нархҳои миёнаи гурӯҳҳои асосии маҳсулот дар солҳои охири меорем.

Ҷадвали 1. Нарх ба маҳсулотҳои асосии хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (нархҳо бо сомони барои кг, литр, дона)

Гурӯҳи мол	2000	2010	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2019 ба 2000
Гӯшти гов	2,62	19,86	30,87	33,41	31,17	33,59	49,80	43,05	16,43
		7,58	1,55	1,08	0,93	1,07	1,48	0,86	
Равғани пахта	1,90	7,31	8,32	9,02	10,48	11,55	11,52	12,00	6,31
		3,84	1,13	1,08	1,16	1,10	0,99	1,04	
Шир	0,39	1,95	3,75	3,47	3,41	3,75	3,81	3,89	9,97
		5	1,92	0,92	90,48	1,09	1,01	1,02	
Тухм (барои 10 дона)	1,78	6,08	7,65	6,95	7,40	8,15	8,38	8,52	4,78
		3,41	1,25	0,90	1,06	1,10	1,02	1,01	
Шакар	1,32	5,76	5,20	5,62	6,98	7,45	6,70	6,77	5,12
		4,36	0,90	1,08	1,24	1,06	0,89	1,01	
Чой	3,39	8,11	13,63	16,31	25,63	31,10	34,05	34,50	10,17
		2,39	1,68	1,19	1,57	1,21	1,09	1,01	
Орди гандум	0,68	2,33	2,82	3,17	3,07	3,18	3,13	3,80	5,58
		3,42	1,21	1,12	0,96	1,03	0,98	1,21	
Нони гандум	0,62	2,29	3,12	4,08	4,78	4,84	4,42	4,42	7,12
		3,69	1,36	1,30	1,17	1,01	0,914	1	
Биринҷ	0,68	5,08	6,98	8,31	8,01	7,69	8,14	10,00	14,70
		7,47	1,37	1,19	0,96	0,96	1,05	1,22	
Картошка	0,25	1,28	2,32	2,13	1,87	3,85	2,85	2,70	10,8
		0,05	1,81	1	0,87	2,05	0,74	0,94	
Арақ	3,75	10,12	16,17	24,85	28,77	31,37	37,05	37,35	9,96
		2,69	1,59	1,53	1,15	1,09	1,18	0,19	

³⁶ Современная макроэкономика: избранные главы: учебник / А.В. Воронцовский, Е.В. Гиленко, А.Н. Дубянский, Е.Г. Ефимова / Под ред. А.В. Воронцовского. – М.: РГ-Пресс, 2013. – С 64

Манбаъҳо: Маҷмӯи оморӣ: Нархҳо дар Тоҷикистон, Душанбе 2004. С.154-155, Маҷмӯи оморӣ: Нархҳо дар Тоҷикистон, Душанбе 2018. С.77-80. Нархҳо дар Тоҷикистон, Душанбе 2020. С.77-80

Тибқи маълумоти дар ҷадвал овардашуда маълум аст, ки нархи тамоми маҳсулоти асосии хӯрокворӣ зикршуда якҷанд маротиба зиёд шудааст, яъне тамоюли баланди зиёдшавиро дорад. Масалан, як кило гӯшти гов дар соли 2000-ум ба маблағи 2,62 сомонӣ, пас дар соли 2018 нархи он 49,80 сомонино ташкил дод ва дар моҳи июни соли 2020 тақрибан 60 сомонино ташкил додааст, ки ин аз 22,9 маротиба боло рафтани нарх шаҳодат медиҳад. Аз ҷумла, болоравии нархи рағғани пахта дар соли 2018 нисбат ба соли 2000 қариб 7 маротиба ва нисбат ба соли 2010, зиёда аз 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст.

Дар ҳамаи гурӯҳҳои маҳсулот болоравии нархҳо равшан аст, яъне дар як муддати кӯтоҳ, дар тӯли 15-17 сол нархҳо барои ҳама маҳсулоти асосии ғизоӣ ва ғайриозуқа тамоюли болоравӣ доранд. Маҷмӯаҳои оморӣ оид ба суръати баланди нархҳо маълумот меоранд, аммо дар ин ҷо мо баъзе далелҳоро аз ҷадвал дар бораи тамоюлҳои болоравии нархҳо меорем. Масалан, дар муқоиса бо соли 2000 нархи як кило ҷойи хушк 12,9 маротиба, орди гандум 6,02 маротиба, биринҷ 19,4 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамаи маълумоти қайдшуда аз болоравии нархҳо дар иқтисодиёти Тоҷикистон гувоҳӣ медиҳад.

Бо истифода аз усул дар шароитҳои баробар қайд кардан мумкин аст, ки сатҳи таваррум барои гӯшти гов дар соли 2019 нисбат ба соли 2000 беш аз 95%, саҳеҳан 95,6% -ро ташкил медиҳад, суръати миёнаи солони таваррум 6,37% -ро ташкил медиҳад.

Таваррум яке аз касалиҳои хавфноки иқтисодиёти бозор ба ҳисоб меравад, ки он хело тез паҳн мегардад. Аз байн бардоштани таваррум хело душвор аст, ҳатто сабабҳои он нест карда шавад ҳам таваррум аз ҳисоби интизории психологии аҳоли боз ҳам афзоиш ёфтаниш мумкин аст. Чи хеле, ки қайд карда гузаштем, сатҳи таваррум бо зиёдшавии нархҳо ба молҳои озуқаворӣ инъикос мегардад. Вале чунин ҳолатро дар баландшавии нархҳои молҳои ғайриозуқаворӣ низ дидан мумкин аст. Ин маънои онро дорад, ки дар иқтисодиёти мо таваррум, асосан аз ҳисоби зиёдшавии хароҷотҳо сарчашма мегирад, яъне афзоиши хароҷот маҷбур месозад, ки сатҳи нарх баланд гардад ва таваррум дар иқтисодиёт афзоиш ёбад.

Дар ин хусус сатҳи нархҳои миёнаи як ҷанд молҳои ғайриозуқавориро дар ин ҷода дида мебароем, ки дар ҷадвали 2. оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Нархҳои миёна ба молҳои ҷудогонани ғайриозуқаворӣ (нархҳо бо сомонӣ барои 1 метр, дона, ҷуфт)

		2012	2015	2016	2017	2018	2019	2019 ба 2012
Костюми мардона	сомон	359,7	576,74	624,15	644,5	775	785,6	2,18
	рушди солони		1,60	1,08	1,03	1,20	1,01	
Шими мардона	сомон	82,45	121,82	133,27	146,15	155,00	158,96	1,93
	рушди солони		1,48	1,09	1,10	1,06	1,03	
Куртаи мардона	сомон	85,00	124,13	133,46	146,70	150,15	135,22	1,59
	рушди солони		1,46	1,08	1,10	1,02	0,90	

Болопуши занона	сомон	539,72	753,53	927,07	1160	1195	1195	2,21
	рушди солона		1,40	1,23	1,25	1,03	1,00	
Курткаи бачагона	сомон	89,93	133,17	131,27	175	210	203,63	2,26
	рушди солона		1,48	0,99	1,33	1,20	0,97	
Курткаи духтарона	сомон	51,49	87,03	99,87	122,75	124,00	126,71	2,46
	рушди солона		1,69	1,15	1,23	1,01	1,02	
Газворҳои пахтагин	сомон	8,56	14,28	16,58	25,00	26,00	26,79	3,13
	рушди солона		1,67	1,16	1,51	1,04	1,03	
Газворҳои пашмин	сомон	21,59	24,30	37,08	50,45	51,05	51,05	2,36
	рушди солона		1,13	1,53	1,36	1,01	1,00	
Газворҳои абрешимӣ	сомон	12,69	24,08	40,59	47,80	51,07	53,62	4,23
	рушди солона		1,90	1,69	1,18	1,07	1,05	
Мӯзаҳои мардона	сомон	259,60	264,63	253,03	346,35	371,85	394,23	1,52
	рушди солона		1,02	0,96	1,37	1,07	1,06	
Мӯзаҳои занона	сомон	234,55	362,90	383,61	444,60	455,65	482,49	2,06
	рушди солона		1,55	1,06	1,16	1,02	1,06	
Ботинкаи бачагона	сомон	57,50	82,99	108,75	145,00	150,30	154,52	2,69
	рушди солона		1,44	1,31	1,33	1,04	1,03	

Сарчашма: Нархҳо дар Тоҷикистон. - Душанбе; Агенти омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – С. 79-80.

Чи тавре, ки мебинем нархи молҳои ҷудогонаи ғайриозуқаворӣ дар ҷадвал гирд оварда шудааст, ки тамоюли баландшавӣ дорад. Баъзеи онҳо дар тӯли 7 сол аз 2 то 4,5 маротиба афзоиш ёфта ба гурӯҳи дигар бошад аз 1,5 то 2 маротиба зиёд гаштааст. Масалан, як метри газвори абрешимӣ аз 12,69 сомони соли 2012 ба 53,62 сомонӣ дар соли 2019 расидааст, ки афзоиш 4,23 маротибаро ташкил медиҳад. Як метри газворҳои пахтагин бошад аз 8,56 сомонӣ то 26,79 сомонӣ расидааст, ки зиёдшавии сатҳи нарх 3,13 маротиба мебошад. Як ҷуфти пойафзоли бачагона бошад аз 57,50 сомонӣ то 154,52 сомонӣ афзоиш ёфтааст, ки сатҳи рушд 2,69 маротибро дорад. Бо чунин тарз дараҷаи афзоишҳои дигар намуди молҳои низ қайд кардан мумкин аст.

Чун хулоса гуфтан мумкин аст, ки нархи ҳамаи молҳои, ки дар ҷадвал оварда шудааст ба ҳисоби миёна 2,39 маротиба дар давраи тадқиқот афзоиш кардааст. Инро бо тарзи дигар гуем зиёда аз 239% мебошад, ки барои 7 сол хеле зиёд аст. Дар самти афзоиши нархҳои миёнасолон аз ҷадвал дидан мумкин аст, ки нархҳои ҳамаи молҳои ғайриозуқаворӣ, ки

тахқиқ карда шудааст, сатҳи баланди афзоиш дорад. Масъалан, афзоиши миёнасолони нархи молҳои ғайриозуқаворӣ аз 3% то 31% афзоиши ҳарсола дорад, ки мундариҷаи таваррумро дар иқтисодиёти милли аҳамияти баланд доштанаширо инъикос мекунад. Зиёдшавии нархи ҳам молҳои озуқаворӣ ва ҳам молҳои ғайриозуқаворӣ бо тарзи занҷирӣ ба арзиши тарифаҳои миёнаи хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли низ таъсир дорад ва бо ҳам алоқаманд аст. Яъне афзоиши нархҳо дар як соҳа ба зиёдшавии нархҳои дигар соҳаҳо низ оварда мерасонад. Аз ин нуктаи назар зиёдшавии тарифаҳои миёнаи баъзе намудҳои хизматрасониҳои пулакиро дида мебароем (ҷадвали 3.)

Ҷадвали 3. Нарху таърифаҳои миёна ба намудҳои ҷудогонаи хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли. (дар охири сол бо сомони барои як намунаи хизматрасонӣ)

		2012	2015	2016	2017	2018	2019	2019 ба 2012
Дӯхтани шимҳои мардона	сомон	34,54	30,95	37,42	42,00	45,00	45,70	1,48
	рушди солона		0,90	1,21	1,12	1,07	1,02	
Дӯхтани куртаҳои занона	сомон	34,39	41,19	64,17	75	80	80	1,94
	рушди солона		1,20	1,56	1,17	1,07	1,00	
Мувозина ти чархҳо	сомон	20,49	39,41	40,00	42,50	55,00	57,64	1,46
	рушди солона		1,92	1,01	1,06	1,29	1,05	
Хушкшӯ ии кимйёвии костюмҳо и мардона	сомон	23,79	32,78	46,42	50	50	50	1,53
	рушди солона		1,38	1,42	1,08	1,00	1,00	
	рушди солона	1,92	1,03	0,93	1,36	1,02	1,92	
Пардохти қувваи барқ ба 1 квт/соат	сомон	0,11	0,13	0,15	0,17	0,19	0,23	1,77
	рушди солона		1,18	1,15	1,13	1,12	1,21	
Пардохти обрасонӣ (дар моҳе ба як нафар) ¹⁾	сомон	3,91	4,54	5,70	8,80	6,55	7,28	1,60
	рушди солона		1,16	1,26	1,54	0,74	1,11	
Пардохти пули каналлизатсия (дар як моҳ ба як нафар)	сомон	1,45	1,56	1,56	1,85	2,04	2,23	1,43
	рушди солона		1,08	1,00	1,19	1,10	1,09	
Истироҳатгоҳ ҳои иттифокҳои касаба – 24 рӯз	сомон	1575	3024	3120	2900	3936	4008	1,33
	рушди солона	1,92	1,03	0,93	1,36	1,02	1,92	

Сарчашма: Нархҳо дар Тоҷикистон. - Душанбе; Агенти омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – С. 81-84.

Дар чадвал нархи тарифҳои миёнаи хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳолии нишон медиҳад, ки онҳо ҳар сол тамоюли рушд доранд ва ҳар сол ба болои якдигар ҷамъ шуда, дар тӯли 7 сол назаррас зиёд гаштааст. Дар байни онҳо афзоиши хизматрасонӣ оид ба дӯхтани куртаҳои занона аз 34,39 сомони соли 2012 ба 80 сомонӣ дар соли 2019 расидааст, ки зиёдшавӣ 1,44 маротиба мебошад. Дар навбати дуюм пардохти қувваи барқ ва 1 кв. соат меистад, ки аз 0,11 сомонӣ дар соли 2012 то 0,23 сомонӣ соли 2019 афзоиш 1,77 мебошад. Пардохти хизматрасонии обрасонӣ дар як моҳ ба 1 нафар низ аз 3,91 сомонӣ то 7,28 сомонӣ расидааст, ки афзоиш 1,6 маротиба мебошад. Умуман, ҳамаи намудҳои нарху тарофаҳои хизматрасониҳои пулакӣ дар солҳои тадқиқотӣ торафт зиёд гаштааст. Бо тарзи умум агар назар афканем, ба ҳисоби миёна ҳамаи хизматрасониҳои, ки дар чадвал гирд оварда шудааст 1,57 маротиба афзоиш ёфтааст, ки бо фоиз 157% мебошад.

Афзоиши ҳарсолаи нархҳо ҳам ба молҳои озуқаворӣ, ғайриозуқаворӣ, хизматрасониҳои пулакӣ барои иқтисодиёти миллӣ хавфи хело бузург дорад. Зеро ин интизории таваррумро дар байни аҳолии боз ҳам зиёд менамояд ва характери худтаъминкунии таваррумро ба миён меорад. Бо тарзи дигар гуем, аҳолии доимо бо интизории баландшавии нарх зиндагонӣ менамояд ва хароҷотҳои худро пеш аз ҳама барои харидории молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ сарф мекунад ва ба масъалаи пасандоз аҳамият намедиҳад. Истеҳсолкундагон бошанд кӯшиш менамоянд, ки нархи ашёи хом, таҷҳизот ва дигар маводҳое, ки дар ҷараёни истеҳсолот истифода бурда мешаванд ба нархи моли фурӯхташаванда мегуздоранд, ки худро ҳифз намояд ва бо ин роҳ нархи маҳсулотро бисёрқарата баланд менамояд. Тамоюли баландшавии нархҳо ба молҳои истеъмолии ва ғайриистеъмолии хизматрасониҳо таҳлил намуда гуфтан мумкин аст, ки баландшавии нарх дар иқтисодиёти Тоҷикистон ба механизми “самарайи ҳроповик” пурра мутобиқат дорад, яъне нархе, ки баланд шудааст дигар паст намешавад ё ин ки ба дараҷае, ки расидааст дар ҳамин дараҷа нигоҳ дошта мешавад. Ҷи тавре, ки маълум аст “ҳроповик” чунин механизм мебошад, ки танҳо ба пеш ҳаракат мекунад на ба қафо. Қобилияти харидории пули миллӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки мушкилоти таваррум дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҳанӯз ҳам ба таври ҷиддӣ назаррас аст.

Ҷадвали 4. Ҳисоби индекси қобилияти харидории сомонӣ тибқи дефлятори ММД

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Нишондиҳанда - дефлятори ММД бо % ба давраи заминавӣ (соли 2011)	-	-	158,03	165,68	166,46	171,58	173,88	186,57
Нишондиҳандаи қобилияти харидорӣ нисбати соли 2011	-	-	0,421	0,343	0,335	0,284	0,262	0,134
Нишондиҳанда-дефлятор МУД бо % нисбати соли қаблӣ	118,9	111,8	104,3	105,5	100,2	105,2	104,7	105,3

Нишондиҳандаи қобилияти харидорӣ нисбати соли қаблӣ	0,811	0,888	0,957	0,945	0,98	0,948	0,953	0,947
---	-------	-------	-------	-------	------	-------	-------	-------

Сарчашма: Национальные счета Республики Таджикистан. – Душанбе; Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019. -С.55-57.; Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе; Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019. – С.200.

Тибқи маълумоти дар ҷадвал овардашуда, қобилияти харидории сомонӣ бо назардошти динамикаи нархҳои молҳои истеъмолий ва хизматрасонӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2011 дараҷаи пастшавӣ дорад, ки он 86,57% ро ташкил медиҳад. Ин маънои онро дорад, ки 1 сомонӣ соли 2018 аз рӯи қобилияти хариди молу хизматрасонӣ ба 13,4 дирами соли 2011 баробар аст, ки ба таври ҷиддӣ аз даст додани қобилияти харидории сомонӣ дар 12 соли сипаришуда мебошад. Дар хусуси ҳисоби индекси қобилияти харидории сомонӣ нисбат ба солҳои қаблӣ, вазъият нисбатан муътадил ба назар мерасад, аммо мо чунин мешуморем, ки ин намуди зохирии иштибоҳовар аст. Ҳисобҳои нишон медиҳанд, ки талафоти қобилияти харидорӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2017-ум дар ҳаҷми 5,3% -ро ташкил дод, ки дар маҷмӯъ он то дараҷае ҷиддӣ нест. Аммо талафоти мазкур ҳангоми хусусияти музмин пайдо кардан ва зиёд шудан ба таври назаррас дар афзоиши равандҳои таваррум инъикос меёбад. Дар ҳақиқат, агар индекси қобилияти харидории сомониро дар муқоиса бо соли қаблӣ ба назар гирем, пас дар давоми ин давра талафоти қобилияти харидории сомонӣ мушоҳида мешавад ва дар баъзе солҳо ин талафот хеле баланд, дар дигар солҳо паст аст.

Дар ибтидои татбиқи ислоҳоти бозаргонӣ бо сабаби набудани таҷриба, надониستاني қонуниятҳои бозор, канда шудани робитаҳои иқтисодии байни кишварҳои собиқӣ шӯравӣ, истеҳсолоти рақобатнопазир, ҳатто корхонаҳои пешқадам ва сердаромад дар иқтисоди нақшавӣ муфлисшавии сунъӣ ва "хусусигардонии" минбаъдаи онҳо, асосан аз ҷониби роҳбарони худӣ корхонаҳо ба вучуд омад.

Лаҳзаҳои манфии дар боло зикршуда то имрӯз таъсири худро доранд. Дар натиҷаи ин иқтидори саноатӣ ва техникаи кишвар то ҳол пурра барқарор нашудааст. Чораҳои андешидашуда дар соҳаи барқарорсозии иқтидори саноатии ҷумҳурӣ аз ҷониби Ҳукумати кишвар ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо сабабҳои сершумори объективӣ ва субъективӣ самараи интизоршавандаро намедиханд.

Вазъияти монанд дар аксарияти соҳаҳо ва бахшҳои иқтисодиёти Тоҷикистон боиси вобастагии кишвар аз воридот ва бахусус дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ гардид, ки бо пастшавии даромаднокии корхонаҳо босуръат идома ёфт. Ҳамаи ин дар маҷмӯъ, аз сатҳи пасти истеҳсолот дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият шаҳодат медиҳад.

Барои бартараф кардани тамоюлҳои мазкур аз ҷониби Ҳукумат ва мардуми Тоҷикистон амалҳои зиёде анҷом дода шуданд, аммо новобаста ба ин ҳаҷми пешбинишуда дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ ва дигар намуди маҳсулот муяссар нашудааст, ки ин дар сарбории нопурраи иқтидорҳои истеҳсолӣ инъикос меёбад. Ҳаҷми нокифояи сарбории иқтидорҳои истеҳсолӣ то ҳол комилан ва дақиқ ҳисоб карда нашудааст. Бо вучуди ин, дар омили расмӣ далелҳо дар бораи сатҳи истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ пешниҳод мешавад. (нигаред ба ҷадвали 5.)

Чадвали 5.-Сатҳи истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо%)

Гурӯҳи маҳсулот	2005	2010	2011	2014	2015	2017	2018
Семент	20,1	24,8	39,0	94,9	18,0	59,7	69,5
Нахи пахта	38,5	20,6	25,0	13,5	14,2	9,9	7,1
Матои шоҳии тайёр	34,5	94,7	92,7	1,5	3,7	11,6	17,9
Пойафзол	1,6	9,2	9,0	84,0	82,4	27,7	31,6
Маҳсулоти гилем ва гилембофӣ	3,2	29,3	50,0	100,0	54,5	68,3	67,5
Равғани чорво	0,3	9,5	2,1	38,7	30,7	86,0	100,0
Гӯшт	1,0	6,5	0,6	11,4	0,8	98,1	100,0
Маҳсулоти ширӣ ва шир	2,6	69,8	21,0	52,7	64,8	58,5	61,2

Манбаъ: Маҷмӯи омор. 25-сол. Иститқолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон – С. 368. Маҷмӯи омор. 20-сол. Иститқолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон – С. 440; Маҷмӯи омор. 2019. – С. 269.

Дар ҳақиқат дар шиддатёбии равандҳои таваррумӣ дар иқтисодиёти ватанӣ таъминоти пасти молии асҳори миллӣ - сомонӣ мавқеи чиддӣ дорад. Сабаби ин сарбории нокифояи иқтидорҳои истеҳсолӣ ва инкишоф наёфтани бахши истеҳсолии иқтисодиёти миллӣ мебошад. Дар ин замина, мо вазъи истифодаи иқтидорҳои истеҳсолиро дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мекунем.

Маълумотҳои чадвал нишон медиҳанд, ки тақрибан дар ҳамаи гурӯҳҳои маҳсулоте, ки дар он баррасӣ шудаанд, иқтидори мавҷудаи истеҳсолӣ ба пуррагӣ ба қор андохта нашудаанд. Масалан, дар соли 2018 ҳамагӣ 69,5% иқтидор дар истеҳсоли семент ҷалб карда шуд, новобаста ба он, ки дар солҳои охир дар кишвар оид ба истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ фаъолияти назаррас ба амал омадааст ва боиси афзоиши иқтидори истеҳсоли семент аз 20,1% дар соли 2005 то 69,5% дар соли 2018 гардидааст. Сарфи назар аз чораҳои андешидашуда оид ба истеҳсоли маҳсулоти саноати сабук камбудии чиддӣ, масалан, дар истеҳсоли нахи пахта ва матои абрешим ҷой доранд, ки иқтидори истеҳсолӣ дар соли 2018 мутаносибан дар ҳаҷми 7,1% нахи пахта ва 17,9% матои шоҳӣ истифода мешавад. Вазъияти мазкур дар иқтисодиёт, дар маҷмӯъ, ба сатҳи пасти таъминоти асҳори миллӣ - сомонӣ таъсир мерасонад ва тавассути афзоиши воридот вобастагии иқтисодиётро аз қурби асҳори хориҷӣ зиёд мекунад. Аз ин бармеояд, ки дар сиёсати сохторӣ алҳол таҳия ва татбиқшаванда ба масъалаҳои баландшавии сатҳи саноатикунони иқтисодиёт, истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридотӣ, баланд намудани иқтидори содиротӣ бояд унсури таркибии сиёсати зиддитаваррумӣ бошад. Аз ин рӯ, дар оянда бояд ба онҳо таваҷҷуҳи махсус дода, натиҷаҳои бадастомада дар раванди тақрористеҳсоли кишвар тақвият дода шаванд.

Дар таҷрибаи ватанӣ, дар марҳалаи муосири рушд яке аз хусусиятҳои хоси иқтисодиёти кишвар сатҳи баланди муфлисшавии корхонаҳои амалкунандаи ватанӣ мебошад, ки ба сатҳи пасти таъминоти асҳори миллӣ - сомонӣ таъсир мерасонанд.

Мутаассифона, тамоюли манфии мазкур, ки ба марҳалаи ибтидоии ташаккули бозор таъсири назаррас расонд, ҳоло ҳам дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дорад. Ҳолати таназзули корхонаҳои дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда дар чадвали 6 оварда шудааст.

Ҷадвали 6. Таносуби корхонаҳо ва ташкилотҳои амалкунанда ва барҳамхӯрда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 01.01.2019

№		Бақайдгирифташуда		Амалкунанда		Барҳамдодашуда	
		569814	100%	318304	55,8	251510	44,2
Аз онҳо:							
1	Соҳибкорони инфиродӣ	526004	100%	284714	54,1%	241290	45,9%
2	Шахсони ҳуқуқӣ	43252	100%	33217	76,8%	10035	23,2%
3	Филиалҳо ва намоёндагӣҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ	558	100%	373	66,8%	185	33,2%

Манбаъ: ҳисобҳои муаллиф дар асоси: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Душанбе, 2019. - С. 206.

Дар ҷадвал нишон дода шудааст, ки соли 2018 шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ бақайдгирифташуда дар кишвар ҳамагӣ 569814 ададро ташкил медиҳад, ки аз онҳо 318304 субъектҳои амалкунанда мебошанд, ки танҳо 55,8% субъектҳои соҳибкориро ифода менамоянд. Боқимонда 251510 субъект дар соли қорӣ барҳам дода шудааст, ки 44,2%-ро аз шумораи умумӣ ташкил медиҳад, ин хело нишондиҳандаи бузург аст.

Ҳамин тариқ, вазъияте ба вуҷуд меояд, ки мутаассифона, корхонаҳои мавҷуда бо иқтисодии пурра кор намеkunанд ва ин ҳолат таъминоти бозори дохилиро бо молу маҳсулоти худ ба таври назаррас бадтар мекунад.

Механизми дигари танзими таваррум дар сатҳи микроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон идоракунии инкишофи баҳши соҳибкорӣ мебошад. Соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бахшҳои соҳибкорӣ дар кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон хеле фарқ мекунад. Фарқияти асосӣ дар он аст, ки соҳибкорони ватанӣ, асосан ташкили фаъолиятро дар соҳаи савдо афзалтар медонанд. (Ҷадвали 7.)

Ҷадвали 7. Ҳолати соҳибкорӣ дар шакли шахсони ҳуқуқӣ тибқи соҳаҳои гуногун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 бо%

№		2010	2018
1.	Ҳамагӣ сохторҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла	100	100
2.	Дар саноат	10,4	11,3
3.	Хоҷагии қишлоқ	15,3	24,3
4.	Савдо, меҳмонхонаҳо ва дигар амалиётҳои тиҷоратӣ	29,4	31,5
5.	Сохтмон	12,5	8,5
6.	Нақлиёт ва хоҷагии анбор	3,2	4,2
7.	Миёнаравии молиявӣ	4,5	2,9
8.	Таълим	3,2	2,2
9.	Тандурустӣ	3,1	2,1
10.	Ғайра	18,4	11,7

Манбаъ: Маҷмӯи омор. 25-сол. Истатистикаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон – С. 242. Маҷмӯи омор. 2019 – С. 217-236.

Соҳибкорӣ ҳамчун механизми асосии муносибатҳои бозаргонӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол воситаи амалкунанда ва ғайри бозор нест ва ҳиссаи асосии он дар соҳаи савдо амал мекунад. Аз як тараф, онҳо дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши назаррас доранд, зеро он норасоии молу хизматрасониҳо бартараф мекунад ё рақобатро ба вуҷуд меорад, ба ғайи ва пур кардани бозори миллии бо мол ва хизматрасонӣ мусоидат мекунад. Аз тарафи дигар, иштирок дар амалиёти ҷаллобӣ омили муҳим дар таҳкими тамоюлҳои таваррумӣ мебошад. Ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки дар соли 2018 31,5% тамоми субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи савдо ғайрибозорӣ мекунад, ки ин нишондиҳанда дар соли 2010 дар сатҳи 29,4% буд. Аз ин бармеояд, ки бидуни омӯхтани ҷиҳатҳои мусбӣи рушди соҳибкорӣ дар оянда барои татбиқи сиёсати зиддитаваҷҷуи бозор диққати асосиро ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолот равона кард, зеро бахши мазкур таъминоти молии асори миллиро таҳким мебахшад.

Созиш дар нархгузорӣ, асосан аз ҷониби соҳибони молҳои монанд истифода бурда мешавад ва дар ҳолати мавҷуд набудани рақибони дигар, онҳо мекушанд нархҳои ҷаллобиро (спекулятивӣ)-ро муқаррар кунанд. Боиси таваҷҷуҳ аст, ки соҳибкорони тамоми соҳаҳои ғайрибозорӣ ҳангоми ба миён омадани имконият кӯшиш мекунад нархҳои ҷаллобиро муайян кунанд. Эҳтимол, ин натиҷаи он аст, ки мақомоти идоракунии давлатӣ воқеан ба сиёсати нархгузори соҳибкорон дахлат намекунад. Бо ин сабаб на танҳо дар ҳудуди як шаҳр, ҳатто дар дохили як бозор нархи молҳои якхелае, ки як истеҳсолкунанда истеҳсол кардааст, аксар вақт гуногун аст.

Дар рушди зухуроти таваррумӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин монеаҳои маъмурӣ мавқеи калидӣ доранд, зеро онҳо дар маҷмӯъ ташкили сохторҳои нави соҳибкорӣ хурдро душвор мегардонанд. Ин вазъият рақобатро бозмедорад ва ҳамин тариқ, хароҷот барои кушодан ва пешбурди тиҷорат меафзояд, ки ин ба болоравии бемайлони нархҳо таъсир мерасонад. Сатҳи душвори монеаҳои маъмуриро дар асоси маълумотҳои гузориши Бонки Умумиҷаҳонӣ дар лоиҳаи «Пешбурди соҳибкорӣ» (Doing Business) мушоҳида кардан мумкин аст (ҷадвали 8.).

Ҷадвали 8. Мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Doing Business дар байни 187 давлат

№	Монеаҳои маъмурӣ	2010	2013	2015	2016	2017	2018
1.	Рейтинги умумӣ	155	148	142	137	128	126
2.	Ташкили корхона	107	103	96	89	85	60
3.	Иҷозатнома барои сохтмон	165	168	173	166	162	135
4.	Таъмини қувваи барқ	175	168	171	172	173	173
5.	Бақайдгирии амвол	139	141	136	122	97	91
6.	Гирифтани қарз	165	162	153	132	118	124
7.	Андозбандӣ	172	166	154	148	140	136

Манбаъ: Doing business 2010-2018 // The World Bank Group flagship report – 13th ed. – Economy profile Tajikistan. – P. 18; 22; 19; 21; 23; Doing business 2019. Training for reform, 16th ed. – Washington, 2019. – P. 208

Дар таҳияи чораҳо оид ба идоракунии равандҳои таваррум бартараф кардани монеаҳои маъмурӣ, ки дар охир ба рушди иқтисоди ғайрирасмӣ ва ба болоравии нарх нақши калидӣ мебошад, муҳим аст. Дар асоси тадқиқи монеаҳои маъмурӣ созмони байналмилалӣ шартӣ ташкили ғайрибозорӣ тиҷоратиро дар байни кишварҳои ҷаҳон муайян мекунад, ки он дар

мачаллаи махсуси CMM Doing Business нашр шудааст. Бояд қайд кард, ки дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар ин самт тамоюлҳои муайяни мусбӣ мавҷуданд, масалан, тавре ки маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, рейтингҳои умумии Тоҷикистон дар байни 187 давлати ҷаҳон дар ҷои 126 қарор гирифтааст, дар соли 2010 ин нишондиҳанда 155 буд, яъне мушоҳида мешавад, ки пешравӣ ба даст оварда шудааст. Агар аз рӯи унсурҳои инфиродӣ тадқиқ намоем, қайд кардан мумкин аст, ки дар ҳамаи ин унсурҳо беҳбудӣ ба назар мерасад, аммо онҳо то ҳол ба сатҳи мутобиқ нарасидаанд. Масалан, дар масъалаҳои андозбандӣ кишварӣ мо дар ҷои 136-ум, таъминоти барқ - 173-ум, иҷозат барои сохтмон - 135-ум ва гирифтани қарз дар ҷои 124-ум мебошад. Ҳамаи ин маънои онро дорад, ки дар ин самтҳо ҳанӯз ҳам масъалаҳои ҳалталаб мавҷуданд ва ҳалли онҳо эҳтимол дар тақмили сиёсати зиддитаваррумӣ саҳми бузург мегузорад.

Барои тасдиқи гуфтаҳои боло иқтибосро аз тадқиқоти профессор Т.Р. Ризоқулов зикр кардан зарур аст, ки дар он қайд карда мешавад: "33,5% соҳибкорон ҳангоми сӯҳбат (пурсишномаи саволҳо) гуфтанд, ки яке аз сабабҳои аз инкишоф бозмондани соҳибқориҳои саноатӣ бюрократияи маъмурӣ (коррупсия, мавҷудияти ҳатмии робитаҳои оилавӣ ё шиносон, усулҳои ғайримуқаррарии қори мақомоти танзимкунанда - ҳадамоти андоз, ҳадамоти санитарӣ-эпидемиологӣ, гумрук) мебошад".

Аён аст, ки ҳамаи монеаҳои зикршуда ногузир ба афзудани хароҷоти сохторҳои соҳибқорӣ ва дар натиҷа ба болоравии нархҳо оварда мерасонанд.

Дар Тоҷикистон дар сатҳи микроиқтисодӣ, инчунин механизми ба ном ҷараёни вуруди асъори хориҷӣ ба кишвар амал мекунад, ки аз як тараф, гуногуншаклиро дар иқтисодиёт муайян менамояд ва аз тарафи дигар, ба болоравии нарх таъсир мерасонад. Бо мақсади таъмини некуаҳволӣ ва зиндагии оилаҳои худ муҳоҷирони меҳнатӣ, аз рӯи ҳисобҳои мо, маблағҳои зиёди пулиро аз давлатҳои дигар ворид карда, ба зиёд шудани талаботи истеъмоли мусоидат мекунанд. Ин падида боиси зиёд шудани талаботи истеъмолии мавсимӣ (яъне, дар давраи бозгашти оммавии онҳо) мегардад.

Омили дигар ин "мувофиқаи нархҳо" байни таъминкунандагонӣ яклухти молҳо дар бозори дохилӣ мебошад. Ба қавли дигар, корхонаҳои савдо бо истифода аз мавқеи афзалиятноки худ дар масъалаи пешниҳоди молҳои алоҳида метавонанд дар бозори миллӣ ба нархгузорӣ таъсир расонанд. Масалан, талаботи калони бозор барои як қатор молҳои дар ҷумҳурӣ истеҳсолнашаванда ба вуҷуд меояд ва баъдан ширкати тичоратии ҷунин молҳоро таъминкунанда пайдо мешавад ва дар қисмати бозор мавқеи монополистиро ишғол мекунад. Талаботи қоньнашудаи истеъмолкунандагон барои истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагон хеле манфиатовар аст ва онҳо ин фурсатро истифода бурда, нархҳоро беасос ва худсарона баланд мебардоранд. Дар робита бо ин, қайд кардан зарур аст, ки беасос боло рафтани арзиши захираҳо хатарнок буда, он дар навбати худ боиси афзоиши мултипликативӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт мегардад. Масалан, болоравии 20%-и нархи маҳсулоти нафть, дар навбати худ, бо таъсири "бумеранг" ба 10% боло рафтани нархи ҳадамоти нақлиётӣ оварда мерасонад. Дар натиҷа, метавонад арзиши молҳои воридотӣ (масалан, масолеҳи сохтмон) ва дигар борҳо, арзиши сохтмон, хӯрокворӣ ва ғайра баланд шавад.

Ҳамаи зухуроти зикршуда натиҷаи тақсмот ва азнавтақсимкунии куллии бозор байни соҳибкорон маҳдуд мебошанд, ки дар вақташ бо роҳҳои гуногун (қонунӣ ва ғайриқонунӣ) тавонистанд, ки мувофиқи ҳисоби мо сармояи калонро барои ҷунин амалиётҳо ҷамъоварӣ намоянд. Дар аксар мавридҳо ин ба он қисматҳои бозор дахл дорад, ки дар он ғоидаи бениҳоят калонро бе харчи кӯшиши зиёд ба даст овардан мумкин аст, масалан, бозори маҳсулоти орд,

сохтмон, нафт, машрубот, тамоку ва ғайра. Вазъияти мазкур, ки ба болоравии нарх мусоидат мекунад, рақобатро маҳдуд намояд. Нишондиҳандаи равшан дар ин маврид нархгузори бозори сӯзишворӣ ва рағбанҳои молиданӣ мебошад, ки дар он нархҳо на танҳо барои молҳо, балки барои хизматрасонӣ (хизматрасонии нақлиёти чамъиятӣ ва хусусӣ) беасос баланд карда мешавад ва ин минбаъд барои боло рафтани нархи тамоми молҳо ва хизматрасонӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, омили асосии татбиқ ва тақвият бахшидани сиёсати зиддиинҳисорӣ дар танзими равандҳо дар иқтисодиёти милли маҳсуб мешавад.

Боиси қайд аст, ки дар иқтисодиёти Тоҷикистон захираҳои қарзӣ нисбатан ба дигар давлатҳо хело баланд аст, яъне дар атрофи 28-36%.³⁷ Ғайр аз ин дар иқтисодиёти реалӣ ҳӯрдашавии фондҳои асосӣ нисбати аз нав таҷҳизонидани истеҳсолот баланд аст. Илова бар он самаранокии дороиҳо дар соҳаи истеҳсолот дар дараҷаи хело паст воқеъ аст, яъне дар атрофи 1,7-5%.³⁸ Ҳолатҳои мазкур барои гузаштан ба принципҳои рушди баланди иқтисодӣ имконият намереҳад. Дар ин радиф зарурате пайдо мегардад, ки табиати таваррум дар иқтисодиёти ватанӣ чи гуна аст баҳои объективӣ дода шавад.

Фарсудашавии техника ва технологияҳо, фишори андозӣ, қиммати захираҳои қарзӣ дар умум ба таварруми хароҷотӣ оварда мерасонад. Бо ибораи дигар гуем, ҳаҷми пули милли дар натиҷаи ғалатҳо дар сохторҳои соҳавӣ фишори андозӣ, ба дараҷаи таъминоти пули милли ба молҳои ватанӣ паст менамояд ва ҳолати мазкур дар оянда иқтидори таваррумро боз ҳам пурзур менамояд.

Дигар хусусияти хоси таваррум дар Тоҷикистон бо ғайри самаранокии низоми бонкии он вобаста аст. Дар ин хусус, дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳуми «эндогении пул» истифода бурда мешавад. Маънои он дар он аст, ки низоми бонкҳои тичоратӣ бо эмиссияи эндогенӣ, яъне бо зиёд намудани дороиҳои бонкӣ ҳаҷми қарзгузориро афзоиш медиҳад. Дар ин самт ғайрисамаранокии эмиссияи эндогенӣ дар он аст, ки қарзи бонкӣ бештар ба соҳаи тичорат ва савдо равона аст, яъне дар бештар ҳолатҳо сармоягузориҳо ба сектори реалӣ хело кам аст.

Чунин ҳолати кор бо механизми зерин амалӣ мегардад, яъне баландшавии дороиҳои низоми бонкӣ ва сатҳи баланди фоизи қарзгузорӣ ба ҳаҷми қарзгузорӣ ва дигар омилҳои таваррум низ таъсир менамояд. Ҳоло, чи хеле ки дар боло қайд кардем байни ҳаҷми пул ва таваррум алоқамандии зич мавҷуд набошад ҳам, бо механизми “эндогении пулӣ” низоми бонкҳои тичоратӣ таваррум имкониятҳои монетарӣ пайдо менамояд.

Таъсири ин омилро бо механизми зерин низ маънидод кардан мумкин, яъне вақте, ки дастрасии қарзи бонкӣ барои субъектҳои соҳибкорӣ хело душвор мегардад, онҳо кушиш менамоянд, ки усулҳои дигари маблағгузорию ёбанд, яъне аз ҳисоби худ захираҳои корхона, дар ин ҳола онҳо нархи маҳсулотро баланд менамоянд, ки ғойадаро зиёд гардонад. Дар баъзе соҳаҳо ки монополизатсияи бозорҳо пайдо шудааст ё ин, ки механизмҳои рақобат суст кор мекунад баландшавии нархҳои молҳои истеҳсолшаванда баҳри таъмини тақриристеҳсолоти васеъ ҳамчун сабаби таваррум баромад менамояд.

Дигар хусусияти хоси таваррум дар он аст, ки дар иқтисодиёти Тоҷикистон баъзе секторҳои иқтисодиёти мамлакат, ки бо истеҳсоли захираҳо барои дигар соҳаҳои хоҷагии халқ машғуланд, дараҷаи монополизатсия хело баланд аст. Ба чунин сегментҳои иқтисодиёт инҳоро ворид кардан мумкин аст: истеҳсол ва тақсмоти нерӯи барқ, таъмини хоҷагии халқ бо

³⁷ Бюллетени омили бонкӣ.// Бонки миллии Тоҷикистон. – 2018. - 12 (281). – С. 70-72.

³⁸ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе; Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. - С. 465-466.

маводҳои сӯзишвории нафти, низоми роҳ ва алоқа. Дар ин сегментҳо механизми танзими нарх-тарифӣ мавҷуд аст. Дар ин сегментҳо як ё ду субъектҳои азими ҳоҷагидорӣ ҳукмронӣ менамояд ва онҳо бо истифодабарии ҳолати монополияи худ ба дараҷаи нархгузорӣ аз он ҷумла таваррум таъсири худро дорад.

Дар афзоиши сатҳи таваррум дар иқтисодиёти миллии нақши баландро вобастагии давлат аз маҳсулоти воридотӣ мебошад. Ин механизм бо механизми қурби асёр ба ҳолати иқтисодиёт, алалхусус таваррум таъсир дорад. Дар ин самт сухан дар бораи ҳиссаи баланди воридот меравад, яъне дар гардиши молии беруна дар Тоҷикистон имрӯз ҳиссаи воридот зиёда аз 74,5%-ро ташкил медиҳад.³⁹ Молҳои воридотӣ дар ҳамаи намудҳои бозорҳо характери доминантӣ дорад, ки дар кулли бозорҳои миллии сатҳи нархро нархи воридот муайян мекунад ва дар ҳамаи сохторҳои ҳоҷагии халқ молистеҳсолкунандагони ватанӣ рақобатнопазир аст, бозорро пурра таъмин карда наметавонад, ё ин ки истеҳсоли ин ё он гуна маҳсулот дар кишвари мо ғайриимкон аст. Дар натиҷа касодии мол ва хизматрасониҳо дар кулли бозорҳо аз ҳисоби норосоиҳои воридот пурра карда мешавад. Барои амалишавии ин бошад асосан воҳидҳои пулии хориҷӣ заруранд. Бинобар ин, гароншавии қурби асёри хориҷа бо сабабҳои объективӣ ба баландшавии сатҳи таваррум дар иқтисодиёти миллии оварда мерасонад.

Зеро “иқтидори таваррумӣ” дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар бисёр ҳолат аз омилҳои истеҳсоли алоқаманд аст, ки дар заминаи он инҳоро нишон додан мумкин аст:

1. Дараҷаи баланди захирагунҷоиши молҳо (ресурсоёмкость) дар истеҳсолот, ки бо ақибмонӣ дар техника ва технологияҳо алоқаманд аст. Ин ҳолат аз низоми пешина мерос мондааст, яъне техника технологияи шӯравӣ дар соҳаҳои гуногуни саноат ва дигар самтҳои рушди ҳоҷагии халқ нисбатан ба технологияи хориҷӣ хароҷотнокӣ захираҳо баланд буд.

2. Дараҷаи вазнини сохтори истеҳсолот ва содироти маҳсулот. Инро чунин тавсиф додан мумкин аст, ки бидуни ашёи хом ва захираҳои табиӣ қариб кулли истеҳсолоти маҳсулотҳои ватанӣ дар бозори беруна норақобатнок аст. Ин ҳолат ба таъмини молии асёри миллии таъсири манфӣ дорад.

3. Молияи корхонаҳо барои такрористеҳсолоти васеъ нокифоя аст ва танҳо ба такрористеҳсолоти содда равона карда шудааст, ки ба чараёни бӯҳронӣ оварда расониданаш мумкин аст.

4. Аз ҳад зиёд тараққӣ ёфтани соҳаи савдо ва миёнаравии молиявӣ, вобастагии бозори дохилиро аз қурби асёри хориҷӣ афзун менамояд.

5. Нигоҳ доштани сатҳи пасти музди меҳнат дар бисёр соҳаҳои ҳоҷагии халқ ба сатҳи пасти маҳсулнокии меҳнат ва сифати маҳсулот оварда мерасонад, ки минбаъд ба таварруми хуфӣена (русткардашуда) оварда расониданаш мумкин.

Дар маҷмӯъ омилҳои дар боло қайд гардида сабабҳои сохтории рушди иқтидори таваррум шуда метавонад. Зеро дар давраи кӯтоҳмуддат онҳо имкон медиҳад, ки дараҷаи таваррумро дар сатҳи паст нигоҳ дорад, вале дар давраи дарозмуддат онҳо сабаби якбора баландшавии нарх мешавад. Зеро ғунҷоиши зиёди захираҳо, барориши маҳсулоти ғайрирақобатӣ, пастшавии маҳсулнокии меҳнат, ба зиёдшавии хароҷоти истеҳсолот оварда мерасонад, ки ин омилҳои таваррумӣ «пешниҳод» мегардад.

³⁹ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе; Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. - С. 328.

Нигоҳ доштани сатҳи пасти музди меҳнат дар соҳаи хоҷагии халқи Тоҷикистон ба пастшавии қобилияти харидории аҳоли таъсир мерасонад ва ин рушди намуи «таварруми хуфиёна»-ро таъмин менамояд.

Аз ҳад барзиёд шудани узвҳои миёнаравӣ дар соҳаи савдо вобастагии қурби (курси) асъори миллиро аз қурби (курси) хориҷа меафзоёнад, ки дар натиҷа қурби асъори милли хело паст рафта, қобилияти харидории асъори милли кам мегардад. Ҳолатҳои мазкурро ҳоло дар иқтисодиёти милли мушоҳида кардан мумкин аст.

Сатҳи пасти таваррум, тибқи назария ва амалияи муносири иқтисодӣ бояд барои фароҳам овардани шароит баҳри ҷамъоварии амонатҳо ва азнавтасимкунии захираҳои монетарӣ ба мақсадҳои сармоявӣ бояд имконият диҳад. Вале дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар нашрияҳои расмӣ дараҷаи пасти таваррумро дар ҳаҷми 5-7% нишон медиҳад, вале он барои ҷамъоварии амонатҳо ва тасимоти захираҳо ба равишҳои тасимоти пулӣ бо мақсади сармоя хеле кам мушоҳида карда мешавад. Аз ин нуқтаи назар гуфтан ҷоиш аст, ки “иқтидори таваррум” дар Тоҷикистон хело баланд аст ва ин имконият намедиҳад, ки “самарай” сатҳи пасти таваррум дар иқтисодиёти милли тибқи қонунҳои, ки дар мамлакатҳои тарққикарда ривҷ ёфтааст, амалӣ гардад.

АДАБИЁТ

1. Современная макроэкономика: избранные главы: учебник / А.В. Воронцовский, Е.В. Гиленко, А.Н. Дубянский, Е.Г. Ефимова / Под ред. А.В. Воронцовского. – М.:РГ-Пресс, 2013. -С 64;
 2. Бюллетени омили бонкӣ.// Бонки миллии Тоҷикистон. – 2018. - 12 (281). – С. 70-72.
 3. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе; Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. - С. 465-466.
 4. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе; Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. - С. 328.
 5. <https://knoema.com/atlas/Tajikistan/Inflation-rate>
 6. Маҷмӯи омили: Нархҳо дар Тоҷикистон, Душанбе 2004. С.154-155, Маҷмӯи омили: Нархҳо дар Тоҷикистон, Душанбе 2018. С.77-80. Нархҳо дар Тоҷикистон, Душанбе 2020. С.77-80
 7. Нархҳо дар Тоҷикистон. - Душанбе; Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – С. 79-80.
 8. Национальные счета Республики Таджикистан. – Душанбе; Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019. -С.55-57.; Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе; Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019. – С.200.
 9. Маҷмӯи омили. 25-сол. Иститқолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон – С. 368. Маҷмӯи омили. 20-сол. Иститқолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон – С. 440; Маҷмӯи омили. 2019. – С. 269.
-

ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ КАДРҲО ВА ДУРНАМОИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН

Юсупов Шодмон Насурович – мудири кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru

Дар мақолаи мазкур, зарурияти гузариш ба иқтисоди рақамӣ, талаботҳо ва хусусиятҳои рақамикунонии равандҳо ва фаъолияти идоракунии корхонаҳо равшан сохта шудаанд. Асоснок карда шудааст, ки амалигардонии чунин корҳо ба монанди ташикили равзанаи ягона, ҳисоббароркунии мобилӣ, хизматрасониҳои электронии банкҳои ҷумҳурӣ, рақамикунонии хизматрасониҳои нақлиётӣ, назорати нақлиёт, ташикили Шуро оид ба зехни сунъӣ дар назди Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амсоли инҳо нишондиҳандаҳои рушди босуръати технологияҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Қайд карда шудааст, ки яке аз самтҳои асосии ин раванд рақамикунонии идоракунии кадрҳо дар корхонаҳо мебошад. Тавассути таҳлил ва хулосабарорӣ чунин самтҳои асосӣ рақамикунонии идоракунии кадрҳо дар корхонаҳо зоҳир сохта шудаанд: автоматикунони равандро идоракунии; таҳлили маълумотҳо; истифодаи технологияҳои абрӣ ва зехни сунъӣ дар идоракунии кадрҳо.

Инчунин дар мақола асоснок карда шудааст, ки рақамикунонии идоракунии кадрҳо беиштар ба кам кардани хароҷоти меҳнат ва сарфаи вақти ҳуҷҷатгузорӣ мусоидат намуда, қарорҳои дар ин самт қабулшаванда зудтар ба масъулон расонида мешаванд ва иҷро мегарданд. Таъкид карда шудааст, ки ҷорӣ кардани технологияҳои рақамии идоракунии кадрҳо, раванди осон набуда, барои татбиқи он якчанд амалиётҳои гуногуни ба ҳам алоқамандро бояд анҷом дод, ба монанди: тайёркунии мутахассисони соҳаи технологияҳои идоракунии кадрӣ бо малакаҳои нави рақамӣ; ҷорикунии усулҳои нави мотиватсияи кадрҳо ва таъсиси системаи мониторинг, алаҳусус таҳияи мониторинги маҷозии (онлайн), ки татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳо шаффофияти равандҳо ва алоқаи доимиро бо кадрҳо таъмин менамояд. Дар баробари ин, фарқияти миёни усулҳои пештараи идоракунии кадрҳо ва усулҳои идоракунии рақамии кадрҳо мавриди омӯзиш, таҳлил ва баҳодихӣ қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, идоракунии кадрҳо, идоракунии рақамӣ, зехни сунъӣ, корхона, хароҷоти меҳнат, сарфаи вақт, мониторинг, хизматрасонии электронӣ, ҳисоббаробаркунии мобилӣ, технологияҳои рақамӣ.

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КАДРАМИ И ЕЕ ПЕРСПЕКТИВЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Юсупов Шодмон Насурович – заведующий кафедрой информационных систем в экономике Таджикского национального университета, кандидат экономических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru

В данной статье определена необходимость перехода к цифровой экономике, требования и особенности цифровизации процессов и управленческой деятельности предприятий. Обосновано реализация таких работ, как создание единого окна, мобильных расчетов, электронных сервисов банков республики, цифровизация транспортных услуг,

транспортный контроль, создание Совета по искусственному интеллекту при Министерстве промышленности и новых технологий являются показателями ускоренного развития цифровых технологий в Республике Таджикистан.

Отмечено, что одним из основных направлений этого процесса является цифровизация управления кадрами на предприятиях. Путем анализа и выводов выделены следующие основные направления цифровизации управления кадрами на предприятиях: автоматизация процессов управления; анализ данных; использование облачных технологий и искусственного интеллекта в управлении кадрах.

Также в статье обосновано, что цифровизация управления кадров способствует снижению трудозатрат и экономии времени документооборота, а принимаемые в этом направлении решения доводятся до ответственных лиц и быстрее реализуются. Подчеркнуто, что внедрение цифровых технологий управления кадрами – непростой процесс, и для его реализации необходимо провести несколько различных взаимосвязанных работ, таких как: обучение специалистов в области технологий управления персоналом новым цифровыми навыками; внедрение новых методов мотивации персонала и создание системы мониторинга, в частности, развитие виртуального (онлайн) мониторинга, обеспечивающего реализацию целей и задач, прозрачность процессов и постоянную связь со всеми кадрами. При этом изучены, проанализированы и оценены различия между предыдущими методами управления кадров и методами цифрового управления.

Ключевые слова: *цифровая экономика, цифровизация, управление кадрами, цифровое управление, искусственный интеллект, предприятие, затраты труда, экономия времени, мониторинг, электронные услуги, мобильные расчеты, цифровые технологии.*

FEATURES OF HR MANAGEMENT AND ITS PROSPECTS IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN

Yusupov Shodmon Nasurovich - Head of the Department of Information Systems in Economics Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru

This article defines the need for a transition to a digital economy, requirements and features of digitalization of processes and management activities of enterprises. The implementation of such works as the creation of a single window, mobile payments, electronic services of banks of the republic, digitalization of transport services, transport control, the creation of the Council on Artificial Intelligence under the Ministry of Industry and New Technologies are indicators of the accelerated development of digital technologies in the Republic of Tajikistan.

It is noted that one of the main directions of this process is the digitalization of personnel management at enterprises. Through analysis and conclusions, the following main directions of digitalization of personnel management at enterprises are identified: automation of management processes; data analysis; use of cloud technologies and artificial intelligence in personnel management.

The article also substantiates that the digitalization of personnel management helps to reduce labor costs and save time on document flow, and decisions made in this direction are communicated to responsible persons and are implemented faster. It is emphasized that the implementation of digital HR management technologies is not an easy process, and for its implementation it is necessary to carry out several different interrelated works, such as: training specialists in the field of HR management technologies in new digital skills; implementation of new methods of personnel motivation and creation of a monitoring system, in particular, development of virtual (online) monitoring, ensuring the implementation of goals and objectives, transparency of processes and

constant communication with all personnel. At the same time, the differences between previous methods of HR management and digital management methods are studied, analyzed and assessed.

Keywords: *digital economy, digitalization, personnel management, digital management, artificial intelligence, enterprise, labor costs, time saving, monitoring, electronic services, mobile payments, digital technologies.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рақамикунонӣ, ташкили ҳукумати электронӣ, гузариш ба иқтисоди рақамӣ қадамҳои устувор ниҳода, ба муваффақиятҳои воқеан бузург ноил гашта истодааст. Равзанаи ягона, ҳисоббароркуниҳои мобилӣ, хизматрасониҳои электронии бонкҳои ҷумҳурӣ, рақамикунонии хизматрасониҳои нақлиётӣ, назорати нақлиёт, ташкили Шуро оид ба зехни сунӣ дар назди Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амсоли инҳо нишондиҳандаҳои рушди босуръати технологияҳои рақамӣ дар ҷумҳурӣ ҳисоб меёбанд.

Дастовардҳои рақамикунонӣ пеш аз ҳама аз он сарчашма мегиранд, ки дар Тоҷикистон заминаҳои меёбии ҳукуки иқтисоди рақамӣ таҳия шуда, онҳо ташаккул меёбанд [1, с.51]. Иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи барномаи қабулшуда [1, 3], заминаи истифодаи технологияҳои муосирро пешрафта ва стратегӣ буда, ба рушди иқтисод, таъмини самтҳои муҳими амнияти миллӣ, баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва рушди соҳаҳои нави саноат нигаронида шудааст.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (21 декабри соли 2021) қайд карда шуд, ки "...рақамикунонии бомароми иқтисоди миллӣ ва ташаккул додани заминаи технологияи он ба ислоҳоти соҳаи алоқа таъмин бахшида, гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо таъмин карда шавад." [5]. Дар Паём раванди рақамикунонии молияву андоз, хизматрасониҳои бонкӣ, ҳифзи муҳити зист, соҳаи маориф ва нақлиёт махсус таъкид карда шуд.

Технологияҳои ҷадид ва мусоир дар Тоҷикистон хело босуръат ташаккул меёбанд. Таҳия ва қабули Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [3], Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [2], як қатор ҳуҷҷатҳои муҳим барои рушди раванди рақамикунонӣ заминаи мусоид омода карданд.

Тамоюлҳои рушд дар соҳаи Интернетӣ ашӯҳо, таҳлили додаҳои ҳаҷмашон азим, технологияҳои абрӣ ва зехни сунӣ ба ҳама намудҳои фаъолият, аз ҷумла ба технологияҳо дар соҳаи идоракунии кадрҳо таъсири муассир мерасонанд. Табодули рақамии тичорат метавонад афзоишро таъмин намуда, маҳсулноки ва рақобатпазириро ба таври хело назаррас афзоиш диҳад. Технологияҳои рақамӣ айни замон восита ва неруи пешбарандаи тағйирот дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, идоракунии давлатӣ, ҳаёти шахсӣ шудаанд.

Дар баробари сатҳи афзояндаи рақамикунонии соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, бояд қайд намуд, ки яке аз самтҳои муҳими он – идоракунии кадрҳо, аз маркази диққати олимони соҳа дур мондааст. Аксарияти мутахассисон дар баробари баррасии мубрамияти идоракунии самаранок ва босифати кадрҳо, ба рақамикунонии он, алаҳусус, дар шароити иқтисоди рақамӣ ба таври кофӣ диққат надиҳанд [6, 7, 13 ва диг.]. Бо назардошти ин, зарур аст, ки хусусиятҳои идоракунии кадрҳо ҳамчун як самти муҳими менеҷмент дар муҳити иқтисоди рақамӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифта, дурнамои он дар шароити иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон муайян карда шавад.

Айни замон дар маркази сиёсати дохилии давлат гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ, пеш аз ҳама, тавассути истифодаи самараноки зарфият ва имкониятҳои иқтисодии дохилӣ мебошад. Бояд қайд намуд, ки сармояи инсонӣ чузъи муҳими сохтори сарвати миллӣ махсуб меёбад. Иқтисоди рақамӣ дар идоракунии кадрҳо, ки технологияҳои абрӣ, замимаҳои мобилӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, барномаҳои иттилоотӣ таҳлилиро муттаҳид мекунад, худ асоси нав барои беҳтар кардани фаъолияти кадрҳои корхона мебошад. Рақамикунонии иқтисодиёт яке аз масъалаҳои муҳими замони муосир аст. Технологияҳои рақамӣ ҷомеаро босуръат тағйир медиҳанд ва онҳо чузъи таркибии иқтисоди инноватсионӣ мебошанд [1, 9, 16].

Нақши идоракунии захираҳои инсонӣ дар замони рақобати шадиди имрӯза ва имкониятҳои технологияҳои ҷадид боиси он гаштаанд, ки дар илми идоракунии кадрҳо мафҳуми нави махсус – идоракунии электронии захираҳои инсонӣ (e-HRM) ворид карда шудааст, ки он торафт васеъ қабул ва мавриди истифодаи доираҳои илмӣ гаштааст [8]. Дар радифи иқтисодиёти рақамӣ рақамикунонии идоракунии кадрҳо бояд босуръат амалӣ шавад ин ду раванд тавъан пайваست ва чузъи таркибии ҷомеаи иттилоотӣ махсуб меёбанд. Таҳлили адабиёти соҳавӣ нишон медиҳад, ки дар рақамикунонии идоракунии кадрҳо чанд самтҳои асосӣ ба назар мерасанд [10, 12].

Пеш аз ҳама, автоматикунони равандҳои идоракуниро бояд қайд кард. Он истифодаи таъминоти барномавино чихати автоматикунони вазифаҳои муқаррарӣ, аз қабилӣ коркарди ҳуҷҷатҳои инфиродӣ кадрҳо, идоракунии ҳуҷҷатҳо таъмин намуда, шароит фароҳам меоварад, ки ҳадамоти кадрӣ бо масъалаҳои ҳамарӯзаи ташкилӣ машғул нашуда, ба стратегияи кадрӣ, ба амсоли интихоби автоматӣ номзадҳо дар асоси меъёрҳо ё талаботи муайян (барои озмун, таъини вазифаи дигар, болоравии кадрӣ ва ғ.), гузаронидани мусоҳибаҳои маҷозӣ бо истифода аз чат-ботҳо ва ғайра бештар таваҷҷӯҳ кунад.

Баъдан таҳлили маълумотро бояд махсус қайд кард. Истифодаи додаҳои ҳаҷми калон дошта ва таҳлили онҳо барои арзёбии салоҳияти кормандон ва пешгӯии рушди касбии онҳо ба як восита ё технологияи муҳим дар идоракунии захираҳои инсонӣ табдил меёбад. Ин ба корхона имкон медиҳад, ки захираи кадрҳоро ҳарчи эътимоднок ва мукамал ташкил дода, нақшаҳои рушди инфиродӣ ҳар як кормандро таҳия кунанд. Технологияҳои абрӣ дар идоракунии кадрҳо мавқеи муҳим доранд. Гузариш ба технологияҳои абрӣ дастрасиро ба додаҳои маълумот оид ба кадрҳо дар замону макони дилхоҳ, дар шакли муайян таъмин менамояд, ки ин ба ҷандирии раванди идоракунии кадрҳо ва мубодилаи иттилоотӣ дар дохили додаҳоро мусоидат мекунад.

Самти дигар ин зехни сунъӣ аст. Қорӣ кардани технологияҳои зехни сунъӣ, ки айни замон дар Тоҷикистон тадриҷан ба як ҳодисаи муқаррарӣ табдил меёбад, дар раванди интихоби ҷобачогузорӣ ва арзёбии зарфияти кадрҳо, эҳтимолияти дарёфти номзадҳои мувофиқ муносибро ба таври назаррас меафзояд ва, дар баробари ин, умуман, барои таҳлили амиқи фаъолияти кадрҳо мусоидат менамояд. Технологияҳои рақамии идоракунии кадрҳо дар қиёс бо технологияҳои оддӣ, ки то ҳол истифода мешуданд, ва, айни замон, мутаассифона, дар аксари корхонаҳо муассисаҳои мавриди истифода қарор дорад, афзалиятҳо ва бартарии зиёде дорад.

Бартарие, ки пеш аз ҳама ба назар мерасад, ин кам кардани хароҷоти меҳнат мебошад, зеро автоматикунони вазифаҳои рӯзмарра, яъне иҷрои корҳои муқаррарӣ яхела ва қолабӣ (пуркунии варақаҳо, қайди ҳуҷҷатҳо, гузаронидани маводи санадҳои рӯз ба варақаҳои шахсӣ ва ғ.) вақти зиёдеро сарфа мекунад, ки он ба фаъолияти самараноку ташаббусҳои ҳадамоти кадрӣ равона карда мешавад.

Аз ҷониби дигар, сифати қарори идоракунии баланд мешавад: маълумоте, ки тавассути технологияҳои таҳлилӣ ба даст оварда мешавад, имкон медиҳад, ки қарорҳои асоснок ва оқилона қабул карда шаванд.

Технологияҳои рақамии идоракунии кадрҳо ҳамчунин барои қаноатмандии кормандон таъсири мусбат мерасонад: муносибати инфиродӣ ба ҳар як корманд тавассути мутобик кардани шароити корӣ ва омӯзиш ба рушди ҳавасмандӣ ва ҷалби фаъоли онҳо ба чараёни идоракунии корхона мусоидат мекунад.

Қорӣ кардани технологияҳои рақамии идоракунии кадрҳо, албатта, раванди осон ё сахл нест. Барои ин, ба ақидаи мо чанд амалиёти асосии ба ҳам алоқамандро бояд анҷом дод.

1. Пеш аз ҳама дар ин самт бояд мутахассисон тайёр карда шаванд, ки то ки дар технологияҳои кадрӣ малакаҳои нави рақамӣ, технологияҳои муосири самаранокро хуб донанд ва онро истифода карда тавонанд.

2. Ҷорикунии усулҳои нави мотиватсияи кадрҳо ба фаъолияти корхона метавонад ҳавасмандии онҳоро барои ноил шудан ба натиҷаҳои хубтар зиёдтар кунад.

3. Таъсиси системаи мониторинг, алалхусус таҳияи мониторинги маҷозии (онлайн), ки татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳо шаффофияти равандҳо ва алоқаи доимиро бо кадрҳо таъмин менамояд.

Рақамикунони идоракунии кадрҳо на танҳо як тақлиди механикӣ ё пайравӣ ба равандҳои муосиру пешрафта мебошад, балки имкони мутобик шудан ба шароитҳои нави бозори меҳнатро фароҳам меоварад ва аз ин сабаб амалиёти ногузир ва ҳатмӣ ба шумор меравад. Истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ дар корхона имкон медиҳад, ки на танҳо равандҳои истеҳсолӣ самаранок шавад, балки барои кормандон муҳити ҷолибтаре фароҳам оварда шавад, ки дар умум баҳроварӣ (маҳсулноқӣ) ва натиҷаҳои истеҳсолӣ зиёд гашта, корхона рушд ёбад.

Дар муҳити иқтисоди рақамӣ идоракунии кадрҳо ба тағйирёбии хусусияти кор, пайдоиши талабот ва хидматҳои нав алоқаманд буда, гузариш ба технологияҳои рақамӣ ва системаҳои роботиро тақозо мекунад [8]. Дар баробари ин, таъсиси системаҳои коркарди ҳаҷми бузурги маълумот (додаҳо), омӯзиши автоматии (компютерии) кормандон, истифодаи зеҳни сунъӣ низ бояд мавриди истифодаи доимӣ гардад. Дар иқтисоди рақамӣ корхона вазифадор аст, ки системаи самараноки муосири идоракуниро дар соҳаи илм, техника ва инноватсия таҳия ва амалӣ намуда, шароити мусоид барои истифодаи усулҳои нав дар ҷалб ва интихоби кадрҳо ташкил намуда, инчунин ҷалби истеъдод, шавқмандкунӣ ва ҳавасмандгардонии онро таъмин намояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон иқтисоди рақамиро босуръат ташкил ва такмил медиҳад, ки ин, албатта ба баҳши идоракунии кадрҳо таъсири муайяне мерасонад ва онро ба шароити бозори меҳнат мутобик мегардонад [15]. Дар ин самт мебошад, ки таъсири табдили рақамӣ ба муҳит ва хусусияти фаъолияти кормандон ва дар маҷмӯъ ба системаи идоракунии кадрҳо амиқ омӯхта шавад. Таҷрибаи иқтисоди рақамӣ дар дигар давлатҳои ҷаҳон собит месозад, ки технологияҳои рақамӣ дар ҳама самтҳои татбиқи онҳо ба баланд бардоштани самараноқӣ ва маҳсулнокии корхона мусоидат мекунанд. Самаранокии идоракунии кадрҳоро метавон танҳо дар ҳолате беҳтар кард, ки агар тамоми имкониятҳои рақамисозӣ фароҳам оварда шуда, истифода ва сохторбандии онҳо таъмин карда шаванд. Дар ин самт ҳадамоти

кадрӣ бояд аз HR-технологияҳои⁴⁰ муосир истифода кунад. Дар шароити кунунии иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон чор намуди HR-технологияро ҷудо кардан мумкин аст:

- 1) банақшагирии кадрҳо, яъне интихоб ва дархост карда гирифтани кадрҳо, ташкили захираи кадрҳо;
- 2) мусоҳиба, санҷиш, мутобиқсозӣ ва аттестатсияи кадрҳо;
- 3) ба роҳ мондани таҳфиз (мотиватсия) ва ҳавасмандгардонии кадрҳо;
- 4) ротатсияи кадрҳо ва идоракунии болоравии касбӣ.

Технологияҳои рақамӣ қомилан тамоми хусусиятҳои идоракунии кадрҳоро, алаҳусус дар ҷалб ва интихоби кормандон, мутобиқшавии онҳо ба шароити қору фаъолият, омӯзиши касбию рушди мансабӣ (вазифавӣ), арзёбии фаъолият, ташкили меҳнат ва ҳавасмандкунии кадрҳо сифатан тағйир медиҳанд. Рақамикунонӣ, албатта, мутобиқшавӣ ва рушди донишҳои нав ва усулҳои нави корро талаб мекунад. Бартарии рақамикунонӣ ин автоматикунунии бисёр равандҳо, баланд шудани суръати кор, гуногунии имкониятҳои нав ва ҷандирӣ мебошад. Мутахассисони HR-технологияҳо чунин меҳисобанд, ки дар натиҷаи истифодаи технологияҳои рақамӣ маҳсулнокии кормандон беҳтар, самаранокии системаи идоракунии кадрҳо зиёд гашта, дар маҷмӯъ рақобатпазирии корхона баланд ва мавқеи он дар бозор устувор мегардад.

Бояд қайд кард, ки яке аз нишонаҳо ва ҳамзамон натиҷаи асосии татбиқи технологияҳои рақамӣ дар бозори меҳнат ин дар ҷумҳурӣ пайдо шудани имкониятҳо барои қори фосолавӣ (қори фосолавии кормандони корхона) мебошад. Дар шароити қори фосолавӣ шарт нест, ки корманд ва корхонаи корфармо алоқамандии ҳудудӣ ё бевосита дошта бошанд. Аз ин сабаб, дар муҳити қори фосолавӣ маҳдудиятҳои зиёде, ба монанди нақлиёт, робита бо дигар кормандон, назорати ҳузури доимӣ доштан дар кор, нарасидани кадрҳо ва ғайра аз байн мераванд.

Дар муҳити рақамӣ қорҳои фосолавӣ ва аутсорсинг торафт маъмул мешаванд. Тибқи маълумоти Созмони байналмиллалии меҳнат (International Labour Organization – ILO), шумораи кормандони қорҳои фосолавӣ дар ҷаҳон аз 17 ғоиз зиёд буда, дар баъзе давлатҳо то 40 ғоиз (ИМА, Қореяи Ҷанубӣ, Япония ва диг.) мерасад, аутсорсинг бошад дар Амриқои Шимоли ва Аврупои Ғарбӣ ба 65 ғоиз, дар Белгия ба 90% мерасад.

Идоракунии қисми зиёди кадрҳо бо усули фосолавӣ дар шароити рақамӣ рӯ ба афзоиш аст. Дар ҷумҳурӣ қорхонаю ширкатҳои ҳастанд, ки барои интихоби хостагирӣ, ҷобачогузорӣ кормандон ва арзёбии сифати фаъолияти онҳо ғазои виртуалиро (фосолавиро) истифода мебаранд [1, 2].

Технологияҳои рақамӣ инчунин имкон медиҳанд, ки бисёр вазифаҳои идоракунии кадрҳо ба таври автоматӣ, бе иштироки бевоситаи корманди хадамоти кадрӣ (ва корманд) иҷро карда шаванд, ки ин барои баланд бардоштани баҳроварии (маҳсулнокии) меҳнату истеҳсолотт ва кам кардани харчи вақт, захираҳои молиявӣ моддӣ мусоидат мекунад. Дар баробари ин, сарфи назар аз натиҷаҳои назарраси рақамикунонии идоракунии кадрҳо, хадамоти кадрӣ на ҳама қорхонаю муассисаҳо, қорхонаҳои ширкатҳо (умуман – қорхона) дар ҷумҳурӣ то ҳол идоракунии рақамиро қабул ва қорӣ кардаанд.

⁴⁰ HR-технологияҳо – системаи методҳо, усулҳо ва воситаҳои идоракунии самараноки захираҳои инсонӣ [8].

Инчунин, бояд зикр кард, ки иқтисодии рақамӣ дар идоракунии кадрҳо на танҳо таҳия ва истифодаи барномаҳои махсус аст. Он инчунин таҳияи платформаи нави мобилиро дар бар мегирад, ки метавонад барои мақсадҳои гуногун истифода шавад: пайгирии давомоти корманд; назорати ҳолати тандурустии кормандоне, ки дар шароити хатарафзо кор мекунанд (мисол, барқӣ, пармагар ва ғ.); қабули кормандони нав ва амсоли онҳо [14].

Иқтисоди рақамӣ дар идоракунии кадрҳо роҳи куллан нав ва ҷадиди ҳалли масъалаҳои кадриро фароҳам меоварад. Гузариш ба идоракунии рақамӣ бо назардошти самтҳои асосии дар боло зикршуда, ҷузъҳои зеро дар бар мегирад:

- таъдил ё гузаронидани системаҳои кӯҳна (ҳуҷҷатҳои қоғазӣ, варақаҳо, пурсишномаҳо, тавсифномаҳо ва амсоли онҳо) ба технологияҳои абрӣ;
- ҷорикунии ҳамгирошудаи барномаҳои мобилӣ ва HR-технологияҳо ба речаи маҷозӣ (онлайн);
- истифодаи васеи зеҳни сунъӣ;
- гузаронидани таҳлили сифату хусусиятҳои додаҳои маълумоти кадрӣ ва ғайра.

Дар баробари ин, барои автоматикунии раванди интиҳоби кадрҳо воситаҳои зерин истифода мешаванд: шабакаи глобалӣ (интернет), замимаҳои мобилӣ, технологияҳо ва хизматрасонии абрӣ, ҷойҳои кори автоматикунонидашуда, шабакаи иҷтимоӣ, воситаҳои мустақим (онлайн) ва ғайра. Барои ин дар Тоҷикистон шароитҳои мусоил мавҷуданд. Ҳамчунин барои омӯзиши кадрҳо, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисос технологияҳои рақамӣ, ба амсоли технологияҳои омӯзиши кутӯҳмуддат ва босуръат, омӯзиши электронӣ, геймификация (геймификация – татбиқи технологияҳои бозиҳои интернетӣ дар барномаҳои кори корхона, ки истифодаи онҳоро мароқовар ва таҳфизӣ (мотиватсия) ҳайатро баланд мекунад), роботизация, автоматикунии равандҳои кадрӣ ва амсоли онҳоро истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар аксар ҳолат корхонаҳо ҳангоми интиҳоби кормандон ба системаҳои дорои унсурҳои зеҳни сунъӣ муроҷиат мекунанд. Корхонаю муассисаҳо дар ин самт технологияҳои махсусро таҳия мекунанд ва ё дар баробари ин технологияҳои мавҷударо тақмил дода, онҳоро барои муошират, омӯختан ва ташаккули захираи кадрӣ мутобиқ мекунанд.

Дар самти рақамикунии идоракунии кадрҳо дар ҷумҳурӣ бояд таҷрибаи давлатҳои дигарро омӯхт ва ба назардошти шароити иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар онро ҷорӣ намуд. Дар бисёр давлатҳо роботҳо кайҳост, ки барои иҷрои вазифаҳои зерин кормандони ҳадамоти кадриро иваз мекунанд: интиҳоби автоматии резюме вобаста ба нишондиҳандаҳои муайян, даъват кардани номзадҳо, сӯҳбат бо номзадҳо, гузаронидани мусоҳибаҳои видеоӣ ва ғайра.

Дар натиҷаи таҳлили имкониятҳои нави рақамӣ, инчунин дар асоси омӯзиши сифатҳои хоси кормандони корхона дар давраи рақамикунӣ, самаранокии системаи идоракунии кадрҳоро бо ҷунин роҳҳо баланд бардоштан мумкин аст:

- 1) Гузаронидани таҳлили самаранокии истифодаи кори фосилавӣ ва аутсорсинг дар корхона;
- 2) Таҳияи нақшаи бизнес-нақша оид ба гузариш ба кори фосилавӣ ё аутсорсинг;
- 3) Омӯзонидан ё тақмили ихтисоси мутахассисони соҳаи идоракунии кадрҳо бо мақсади баланд бардоштани малакаи зарурии рақамикунӣ онҳо;
- 4) Таҳияи усулҳои нави ташкил, назорат ва ҳавасмандгардонии кормандон бо истифода аз воситаҳои гуногуни рақамикунӣ, геймификация ва ғайра;
- 5) Истифодаи усулҳои рақамии интиҳоб, ҷобачогузорӣ, таълим, арзёбӣ ва таҳлили кадрҳо;

б) Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ барои ҳисобкунии музди меҳнат аз рӯи вақти воқеии корӣ ва ғайра.

Намудҳои асосии технологияҳои рақамӣ, ки дар идоракунии кадрҳо аз ҷониби ширкатҳои муосир истифода мешаванд, инҳоянд: технологияҳои абрӣ, Интернетӣ ашъ, зехни сунъӣ, маълумоти калон, блокчейн, воқеияти афзоишёфта ва виртуалӣ, ҷузъҳои робототехника ва сенсорҳо ва ғайра.

Дар ҷадвали 1 фарқияти миёни усулҳои пештараи идоракунии кадрҳо ва усулҳои идоракунии рақамии кадрҳоро меорем.

Ҷадвали 1. Муқоисаи хусусиятҳои асосии усули пештара ва усули рақамии идоракунии кадрҳо

Раванд	Усулҳои пештараи HR	e-HRM
Низоми идоракунӣ	Ҳуҷҷатнигорӣ ва ҳуҷҷатгухории қоғазӣ	Амсилаҳои рақамӣ ё HR-амсила
Раванд ва коммуникатсия (транзакасия)	Раванди мунтазам, якмаром ва якхелаи такроршаванда	Платформаҳои рақамии якҷинсакардашуда, ки идоракунӣ, равандҳо ва системаҳои иттилоотиро дар бар мегирад
Тамосият (коммуникатсия)	Дар речаи воқеӣ ё WEB-браузерҳо	Муҳити мобилӣ
Ҳуҷҷатгузорӣ	Ҳуҷҷатнигории қоғазӣ ё варианти электронии он	Муоширати рақамӣ
Мурочиат/кор бо кадрҳо	Тибқи шартнома, таҳияи мунтазам ва доимии ҳуҷҷатҳои якранг ва қолабӣ	Таҳия, хизматрасонии ҳуҷҷатӣ дар речаи мустақим ва воқеӣ
Хизматрасонӣ	Сохтори хизматрасонанда (бахш, шуъба, раёсати кадрӣ)	Марказҳои оперативӣ
Низоми ҳисобот	Ҳисоботи даврӣ (барои муддати муқарраршуда)	Ҳисоботи оперативӣ дар вақти дилхоҳи воқеӣ

Ҷадвали овардашуда, фарқияти асосии хадамоти кадрӣ “кӯҳна” ва “нав”-ро нишон медиҳад. Дар замони муосир дигаргуниҳои сохторӣ дар иқтисодиёт, рушди бемайлони илму техника боиси баланд шудани нақши сарвати инсонӣ дар истехсолот ва идоракунӣ гардидаанд. Табиист, ки дар ҳар як корхона дар шароити иқтисодиёти рақамӣ зарурат ба муайянкунии теъдоди кадрҳо, интихоби самарабахш, ба кор қабул кардан ва ҷобачокунии кадрҳо, таъмини шуғли онҳо бо назардошти зарурати истехсолӣ, системаи музди меҳнат, баррасии арзу дархости кормандон, беҳтаркунии шароити иҷтимоӣ ва дигар масъалаҳо пайдо мешавад.

Масъалаҳои асосии фарҳанги дастаҷамъӣ (коллективӣ) ва сиёсати кадрӣ эҷоди фазои бозътимод дар корхона мебошанд, ки тавассути фароҳам овардани шароити мусоиди корӣ барои кадрҳо, алоқамандии мунтазам бо он, ташкили самараноки кори фосилавӣ ба даст оварда мешавад. Ин нукта самарабахшии идоракунии кадрҳоро возеҳ менамояд. Таҳлили адабиёти соҳа нишон медиҳад, ки идоракунии рақамӣ, пеш аз ҳама, коршоямии корхонаро муайян менамояд. Сатҳи баланд ва босуръати рақамикунонӣ рушан мекунад, ки кадом

корхонаҳо дар давраи рақамӣ фаъол мемонанд ва кадоме аз онҳо ноком мешаванд, яъне ҳочат ва ё талабот ба онҳо нест мешавад, зеро муҳити рақамӣ онҳоро пурра иваз менамояд ва ё зарурати онҳоро нолозим мешуморад. Аз ин рӯ, дар натиҷа ҳар як иқдом ё зина (марҳила) дар фазои рақамӣ нақш ва мавқеи худро бозида, дар муваффақият ва ё ноқомии корхона саҳм мегузорад, корхона пурра моҳият ва таъиноти худро дарк ва ё амиқ мегардонад.

Аз маводи боло бармеояд, ки ҷорикунии босуръати технологияҳои рақамӣ дар идоракунии кадрҳои корхона, тактика ва стратегияи кор бо кадрҳоро куллан тағйир дода, ба пайдоиши диди нави рақамии идоракунии захираҳои инсонӣ асос мегузорад. Аз ин ҷо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки HR-технологияҳои сармарабахш дар шароити ҷомеаи рақамӣ хусусиятҳо ва принсипҳои нави кор бо кадрҳоро дар бар мегирад. Чунин консепсия муносибати инфиродӣ ба ҳар як кормандро дар мадди аввал мегузорад.

Бартарии асосии истифодаи технологияҳои рақамӣ ин кам кардани хароҷоти бахши хадамоти кадрӣ, умуман HR-технологияҳо аз ҳисоби ҷамъоварӣ ва коркарди босифати иттилоот, дар муддати кӯтоҳ қабул кардани қарорҳои дахлдор ба кадрҳо мебошад. Ҳамзамон дар ин ҳолат сифати иттилооти таҳлилӣ баланд шуда, имконияти пешгӯии вазъият дар давраи ояндаи назди ва дур муҳайё мешавад, додаҳои маълумот доир ба кадрҳо дар макон ва замони дилхоҳ дастрас мегардад, хароҷоти вақт, неруи корӣ, молия хело кам мешавад.

Аз ҷадвали боло возеҳ аст, ки системаи пештараи идоракунии кадрҳо ва усулҳои анъанавӣ ба кадрӣ кофӣ самаранок нестанд, онҳо такмилро талаб мекунанд ва такмил бояд рақамикунониро дар бар гирад. Табдил додани иқтисодиёт ба иқтисодиёти рақамӣ боиси куллан тағйир ёфтани хусусияти қисми зиёди кормандони корхона мегардад. Ин тамоил дар оянда бояд ба таври назаррас афзоиш ёбад. Рақамикунонӣ метавонад самаранокии фаъолияти корхонаро беҳтар созад ва ба яке аз самтҳо ва роҳҳои калидӣ табдил ёбад [8].

Стратегияи идоракунии кадрҳо дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт, ба ақидаи мо, ҳалли як қатор вазифаҳоро пешбинӣ мекунад:

- сари вақт таъмин намудани корхона бо кормандони тахассуси мувофиқдошта;
- оптимизатсияи сохтори кадрҳо: рушди неруи инсонӣ ва истифодаи устувори он барои татбиқи стратегияҳои тичорат;
- рушд бахшидан ва такмил додани идоракунии кадрҳо, тағйир додани рафтори корманд ва муносибати онҳо ба раванди фаъолияти корхона;
- муайян кардани модели музди меҳнат, ҳавасмандгардонии моддию маънавии кадрҳо;
- таълим, такмили ихтисос ва рушди захираҳои инсонӣ, ташаккули фарҳанги корпоративӣ, алоқамандии корманд (фард) ба корхона;
- муҳайё намудани шароит барои татбиқи ҳукуку ухдадорихои кормандон тибқи конунгузории ҷорӣ соҳаи меҳнат;
- сифатан тағйир додани хизматрасониҳои хадамоти кадрӣ (табдил додани онҳо аз сохтори воҳидии бюрократӣ ба сохтори чандир);
- фароҳам овардани шароити мусоиди меҳнат.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ, албатта, як қатор бартариҳои ҷолибро ба вуҷуд меорад:

- озод кардани кормандони хадамоти кадрӣ аз фаъолияти якрангу соф расмӣ (коғазу коғазпуркунӣ ва ғ.);
- оптимизатсияи раванди ҷустуҷӯи номзадҳо ба мансабё вазифаи мушаххас ва автоматикунонии ин раванд;
- таҳлили миқдори зиёди маълумот дар як муддати кӯтоҳ;

- чамъоварӣ ва коркарди маълумот оиди корманд ё номзадҳо ба ғайр аз маълумоти расмӣ;

- баландшавии бороварии фаъолияти хадамоти кадрӣ.

Бояд зикр кард, ки рақамикунонӣ нуксонҳо ҳам дорад. Ин, пеш аз ҳама, торафт мураккаб шудани раванди идоракунӣ, набудан ё нарасидани кадрҳои баландихтисоси соҳаи идоракунии кадрҳо, зарурати чамъоварӣ ва коркарди ҳаҷми зиёди маълумот мебошад. Ба ғайр аз ин, дар муҳити рақамӣ муносибатҳои нави меҳнатӣ, усулҳои нави идоракунӣ пайдо мешаванд. Аз камбудӣҳо инчунин метавон арзиши баланди таъминоти барномавии раванди рақамикунонии идоракунии кадрҳоро номбар кард.

Хулоса, иқтисоди рақамӣ равандҳои идоракунии кадрҳо, қорӣ намудани технологияҳо ва усулҳои нав, ки самаранокии хадамоти кадрӣ, ҳамкориҳои беҳтарро бо кадрҳо таъмин менамояд, ба кулӣ тағйир медиҳад. Ҷанбаҳои асосии рақамикунонии идоракунии кадрҳо истифодаи технологияи рақамӣ, автоматикунонии вазифаҳои рӯзмаррра ва татбиқи технологияҳои таҳлилӣ барои таъмини самаранокии он мебошанд.

Рақамикунонии функсияҳои идоракунии кадрҳо донишу малака ва салоҳият дар соҳаи иқтисодиёти рақамӣ, воситаҳои муносири рақамӣ, автоматикунонии HR-технологияҳоро талаб мекунад. Аз ин сабаб, дар асоси пешниҳодҳои дар боло овардашуда, зарур мешуморем, ки дар ин самт андешидани чорабиниҳои асосӣ самарабахш аст, ба монанди:

1. Ташкили курсҳои миёнамуддат ва дарозмуддати тақмили ихтисоси кормандони хадамоти кадрӣ доир ба мавзӯи рақамикунонии идоракунии кадрҳо.

2. Таҳия ва ҷопи маводи методӣ ва дастурамалҳои қорӣ дар бораи рақамикунонии идоракунии кадрҳо, технологияи ташкили он дар қорхона, истифодаи он ва дастрас намудани онҳо барои кормандони хадамоти кадрӣ.

3. Арзёбии сатҳи ҷорикунӣ рақамикунонии идоракунии кадрҳо дар қорхонаҳо ва ҳавасманд кардани сохторҳои кадрӣ вобаста аз муваффақиятҳои дар ин самт бадастомада.

Инчунин, таҳияи санадҳои нави меъёрий, дастурамалҳои вазифавӣ, ки самаранокии татбиқи HR-технологияҳо, баланд бардоштани сифати фаъолияти кадрҳоро тавассути истифодаи технологияҳои рақамӣ таъмин мекунанд ба мақсад мувофиқанд. Дар сурати андешидан ва ҳарчи зудтар амалӣ намудани ин чорабиниҳо раванди рақамикунонии идоракунии кадрҳо ба талаботҳои иқтисоди рақамӣ мувофиқ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, № 460 тасдиқ шудааст).

2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2021, № 168 тасдиқ шудааст).

3. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 тасдиқ шудааст).

4. Нақшаи чорабиниҳо оид ба татбиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, № 460 тасдиқ шудааст).

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (аз 21.12.2021с.) // Маводи электронӣ. - Суроғаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/36370>. Мубрамиат: 30.12.2021.

6. Бозоров Ш.Ш., Назарамонова Д.М. ва диг. Менечмент // Вasoити таълимӣ. - Душанбе: Ирфон, 2015. – 464 с.
 7. Ғаниев Т.Б. Ташкили менечменти захираҳои башарӣ // Китоби дарсӣ. Душанбе: Нашриёти ДМТ, 2011.-472 с.
 8. Лебедева Т.Е., Егоров Е.Е. HR: тенденции развития в цифровой экономике // Московский экономический журнал. 2018. №5 (3). – С. 423-430.
 9. Линькова Н.В., Козлова Е.И. Образование и развитие кадров как один из инструментов выполнения программы "цифровая экономика" // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. 2019. №1 (35). – С. 214-216.
 10. Мартынова М.Э., Камшилов С.Г. Цифровые технологии в управлении персоналом компании // Общество, экономика, управление. 2019. №4. – С. 69-74.
 11. Мехдиев Ш.З. Формирование системы квалифицированных кадров в условиях цифровой экономики // Вестник евразийской науки. 2018. №6. – С. 26
 12. Назайкинский С.В. Актуальные проблемы трансформации обучения персонала в организации // Вестник РГГУ. Серия: Экономика. Управление. Право. 2018. № 3(13). – С. 23-34.
 13. Назария ва амалияи идоракунии. Иноятова М.А., Ализода Б.П., Қосимова С.Қ., Ниёзов А.С., Нуриддинов Ҳ., Сайфиддинов А.А. Душанбе: Контраст, 2007.-269 с.
 14. Развитие человеческих ресурсов / Д. Джой-Меттьюз, Д. Меггинсон, М. Сюрте. – М.: Эксмо, 2006.-516 с.
 15. Юсупов Ш.Н. Обеспечение конкурентоспособности рабочей силы на рынке труда в условиях рыночной экономики: на материалах Республики Таджикистан: автореф.дис.... канд.эконом.наук. Душанбе, 2017. - 26 с
 16. Danylevych N. Digitalization of Personnel Management Processes: Reserves for Using Chatbots // II International Scientific Symposium «Intelligent Solutions» IntSol-2021, September 28–30, 2021, Kyiv-Uzhhorod, -P.166-176.
-

УДК: 339.9

СПЕЦИФИКА МОТИВАЦИИ СУБЪЕКТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мирзоев Баходур Рустамович - кандидат экономических наук, заместитель исполнительного директора по воспитательной работе и связям с общественностью филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Бохтара, 35/1. Тел.: + (992) 93 538 42 42, E-mail: tjbaha@yandex.ru

Аннотация. В данной статье мы анализируем экономическое поведение предприятий и отдельных индивидов – их клиентов, то есть систему действий в сфере экономики, определенным образом мотивированную, имеющую в основе экономический интерес субъектов и обусловленную воздействием на них среды функционирования. Успех любого предприятия напрямую зависит от эффективности его сотрудников. В этом аспекте процесс повышения квалификации кадров взаимосвязан с процессом формирования системы мотивации на предприятии. В сложившейся ситуации «человеческий фактор» становится

основным элементом роста производительности труда, развития предприятия, его конкурентоспособности и экономического роста. Удовлетворение постоянно возрастающих современных требований за счет внедрения новых технологий требует развития персонала и повышения его заинтересованности в работе с целью успешного ведения бизнеса.

Ключевые слова: мотивация, экономические интересы, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, стимулирование.

ХУСУСИЯТҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ СУБЪЕКТҲОИ МАНФИАТҲОИ ИҚТИСОДӢ ДАР КОРХОНАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мирзоев Баҳодур Рустамович - номзади илмҳои иқтисодӣ, Муовини директори иҷроия оид ба тарбия ва робита бо ҷомеа дар филиали университети давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе. Суроға: 734003, Республика Тоҷикистон, город Душанбе, улица Бохтар, 35/1. Тел.: + (992) 93 538 42 42, E-mail: tjbaha@yandex.ru

Аннотатсия. Дар ин мақола мо рафтори иқтисодии корхонаҳо ва шахсони алоҳида – мизоҷони онҳоро таҳлил мекунем, яъне системаи амалҳои дар соҳаи иқтисодӣ, ки ба тариқи муайян асос ёфта, ба манфиатҳои иқтисодии субъектҳо асос ёфта, бо таъсири муҳити корӣ дар онҳо. Муваффақияти ҳар як корхона бевосита ба самаранокӣи коркунонаш вобаста аст. Дар ин самт раванди ташаққули кадрҳо бо раванди ташаққули системаи ҳавасмандгардонӣ дар корхона алоқаманд аст. Дар шароити кунунӣ омилҳои инсонӣ унсурҳои асосии афзоиши ҳосилнокии меҳнат, рушди корхонаҳо, рақобатпазирии он ва рушди иқтисодӣ мегардад. Конёи гардондани талаботи рузфарзунӣ замони бори чорӣ намудани технологияи нав бахри бомуваффақият пеш бурдани корхона ба камол расондани кадрҳо ва баланд бардоштани шавқу ҳаваси онҳо ба меҳнат талаб мекунад.

Калидвожаҳо: ҳавасмандкунӣ, манфиатҳои иқтисодӣ, ҳавасмандии дохилӣ, ҳавасмандии беруна, ҳавасмандкунӣ.

SPECIFICS OF MOTIVATION OF SUBJECTS OF ECONOMIC INTERESTS IN ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mirzoyev Bakhodur Rustamovich - Candidate of Economics, Deputy Executive Director for Educational Work and Public Relations of the branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Bokhtar street, 35/1. Tel.: + (992) 93 538 42 42, E-mail: tjbaha@yandex.ru

Annotation. In this article, we analyze the economic behavior of enterprises and individuals - their clients, that is, the system of actions in the economic sphere, motivated in a certain way, based on the economic interest of subjects and conditioned by the impact of the operating environment on them. The success of any enterprise directly depends on the efficiency of its employees. In this aspect, the process of improving the qualifications of personnel is interconnected with the process of forming a motivation system at the enterprise. In the current situation, the "human factor" becomes the main element of labor productivity growth, enterprise development, its competitiveness and economic growth. Satisfaction of ever-increasing modern requirements through the introduction of new technologies requires

personnel development and increasing their interest in work in order to successfully run a business.

Keywords: *motivation, economic interests, internal motivation, external motivation, stimulation.*

Мотивация экономического поведения отдельных экономических субъектов способствует определению индивидуальных экономических интересов. Однако интересы должны еще и быть оценены. Оценивая экономические интересы, субъекты принимают или нет какие-либо факты в действительности, а также отражают своё отношение к объекту и собственные интересы.

Потребность определяет внутренний мотив субъекта, а экономические интересы способствуют его переходу к функционированию.

Экономический интерес как определяющий в процессе хозяйственной деятельности элемент мотивационного процесса индивидуального поведения, а также стимулы, механизм управления и прогнозирования этого поведения волновали ученых на протяжении всей истории развития экономической мысли. Рассмотрим сначала исторические взгляды представителей различных направлений в целях осмысления всей многогранности и значения данного процесса для экономической деятельности в целом.

Впервые мотивация поведения субъекта как осознанный процесс рассматривается классиками рыночной экономики, которые видели реализацию экономических интересов через доходы путем расширения свободной конкуренции.

Материальные интересы вытекают из самой жизни человеческого общества, производства и потребления, материальных благ. Необходимость удовлетворения потребностей порождает материальные интересы. Материальная потребность - как объективно необходимое условие жизни людей - является целью материального производства безотносительно к его общественной форме. Производственный процесс в конечном итоге направлен на воспроизводство существующих условий материальной жизни, то есть удовлетворение этих потребностей. Будучи направленным, на удовлетворение материальных потребностей, производство реализует свою цель посредством материального продукта. Материальный же интерес есть побудительный мотив производственной деятельности людей, направленный на удовлетворение потребностей. Материальные потребности и интересы являются лишь общей предпосылкой экономических интересов. Во всяком обществе производство и присвоение материальных благ происходит по средствам специфических экономических отношений. Производственные отношения определенного способа производства порождают экономические потребности.

Экономическое поведение индивидуумов побуждает их действовать в обществе, руководствуясь ожиданием чистой выгоды. Их действия на какой-то промежуток времени изменяют относительные затраты и выгоды открывающихся возможностей перед другими людьми. При этом, - если соотношение между ожидаемой выгодой и ожидаемыми затратами на какое-либо действие увеличивается - индивидуумы совершают его чаще, и наоборот.

Экономическое поведение предполагает выделение из множества действующих возможностей только определенных, а все остальные при этом отбрасываются.

Следовательно, под экономическим поведением экономического субъекта будем понимать систему действий в сфере экономики, определенным образом мотивированную, имеющую в основе экономический интерес субъекта и обусловленную воздействием на него

среды функционирования.

Причем само экономическое поведение может находиться под воздействием разных факторов: экономических, социальных, психологических, экологических и т.д. Так, материальные интересы являлись объектом изучения русских демократов-разночинцев XIX века А.И. Герцена, Н.Г. Чернышевского, В.Г. Белинского, Н.А. Добролюбова и т.д.

Следовательно, экономическая психология индивидов - важное проявление их экономического сознания, воспроизводящего содержание и структуру их экономической деятельности и экономических отношений.

На наш взгляд, изучая экономическое поведение субъекта, его мотивацию важно обратить внимание на выявление не только экономических, но и психологических (поведенческих) аспектов. Экономическая составляющая специфики поведения, рассматривалась ранее.

Таким образом, данный алгоритм объясняет роль мотиваций, способствующих осуществлению экономических интересов субъектов экономической деятельности при учете государственного регулирования в целях достижения успешного развития общественного производства, внедрения в производство результатов научно-технического прогресса, применения инноваций, а также совершенствовании механизмов налоговой и финансовой политики и т. д.

Причем, экономическими субъектами могут быть государство, региональные органы управления, социальные институты, отдельные индивиды.

Распространенной является классификация субъектов по форме принадлежности:

- Государство;
- Холдинги, конгломераты и крупные корпорации;
- Предприятия, находящиеся в государственном ведении и все бюджетные организации;
- Финансовые учреждения (в том числе и интересующие нас коммерческие банки);
- Организации среднего звена;
- Сельскохозяйственные предприятия;
- Частные лица (индивидуальные предприниматели, ПБЮЛ, мелкие торговцы) и т.д.

Иногда еще в этой классификации выделяют кредиторов, представленных фондами, коммерческими банками, частными инвесторами, международными организациями и т.д.

Специфика общественной среды в целом, и экономической в частности, заключается в том, что она не может быть изучена и понята без отношения к определенному субъекту. Обоснованием служит необходимость выявления и подробного раскрытия особенностей мотивов экономического поведения в процессе осуществления экономических интересов такими субъектами экономической деятельности как коммерческие банки.

Экономические интересы выражают направленность и мотивации экономического поведения субъектов на удовлетворение своих потребностей как результат деятельности.

Следовательно, деятельность по обеспечению экономической стабильности каждого субъекта обусловлена его экономическими интересами. В этих условиях наиболее актуальным становится процесс влияния экономических интересов коммерческих банков как субъектов рыночной экономики на экономическую стабильность всего банковского сектора и общества в целом.

Являясь субъектом хозяйствования, они выступают как юридические лица, поскольку

имеют в собственности обособленное имущество, самостоятельный баланс, несут ответственность по обязательствам всем своим имуществом, могут от своего имени приобретать и осуществлять имущественные и личные неимущественные права, исполняют обязанности и могут выступать в суде. Следовательно, банки, ни что иное, как предприятие в широком смысле этого слова.

Основное назначение коммерческого банка - это посредничество в процессе перемещения денежных средств от кредиторов к заемщикам и от продавцов к покупателям.

Банки, оказывая услуги, осуществляют определенную деятельность для удовлетворения общественных потребностей и получения прибыли наиболее эффективным способом, реализуя свой основной экономический интерес.

Потребность в определении места и роли экономических интересов коммерческих банков в системе экономических отношений, является одной из стоящих перед нами целей и побуждает выделить ряд основных положений, способствующих этому.

Во-первых, необходимо отметить, что интерес является характеристикой субъекта деятельности и без субъекта существовать не может.

Во-вторых, сам субъект действует в данных ему условиях системы экономических отношений, обладая сознанием, может воздействовать на среду и другие субъекты, входящие в систему.

Большинство ученых рассматривают систему экономических интересов, выделяя различные, в том числе противоречивые интересы субъектов.

Для изучения экономической среды функционирования деятельности коммерческого банка возникает необходимость описания таких ее характеристик, как пространство и время функционирования.

Экономическое пространство многомерно, поскольку существует несколько вариантов разделения субъектов по экономическим признакам (по отношению к собственности, по месту в общественном разделении труда, по характеристике доходов, по социальным ролям и т.д.).

Кроме пространственных характеристик, среда обладает и временными. Изменения, протекающие в системе, оказывают большое влияние на зарождение поведения индивида и его мотивацию. В условиях становления рыночной экономики, которое сложилось в настоящий момент в нашей республике, экономическая значимость субъектов возрастает, так как появляются группы, обладающие характерными для данной системы признаками. Облегчается перемещение по границе экономической стратификация.

Среда функционирования субъекта формирует объективные условия, в которых он существует и действует. Характеристика экономической среды деятельности субъекта является наиболее значимой, так как социальная среда оказывает опосредованное воздействие на экономическое поведение, в то время как мотивация и экономическая среда влияют на его поведение непосредственно.

Экономическая среда представляет собой систему отношений, в которую вступает субъект экономической деятельности в процессе общественного производства, и которые к нему являются объективными характеристиками.

Базовые границы поведения субъекта определяются степенью воздействия законодательства, в условиях которого он функционирует, и в рамках данной действительности. Необходимо отметить, что существует ряд ограничений экономической деятельности субъектов. При этом возможны два варианта:

- принуждение - склонение людей к совместной деятельности путем подавления свободы выбора;
- убеждение - склонение людей к совместной деятельности путем расширения свободы их выбора.

В экономической литературе это понятие называется «правила игры» или «экономический порядок» [12].

Для смешанной рыночной экономики наиболее подходит выражение «правила игры». Под данным выражением понимается совокупность всех правил, касающихся организационного строения народного хозяйства и происходящих в нем процессов, а также учреждений, ответственных за руководство экономикой, управление и придание ей определенной организационной формы. Основная часть общественных взаимодействий, в которых регулярно участвуют экономические субъекты, определяется правами собственности. Права собственности представляют собой установленные законом правила, определяющие, какими вещами может пользоваться или распоряжаться определенное лицо, а также условия, при которых может осуществляться это пользование или контроль.

Необходимо выяснить с какой целью субъект в лице коммерческих банков направляет свою деятельность на окружающую его действительность. Большинство исследователей данной проблемы приходят к мысли о том, что такой целью становится удовлетворение его потребностей.

Проведенный анализ взаимовлияния среды и экономического поведения коммерческих банков, его мотивации позволяет сделать вывод о том, что среда не только является средством удовлетворения потребностей субъекта, но имеет определенное значение для возникновения и развития этих потребностей. Решающим в процессе этого взаимодействия и формирования определенной линии поведения является экономический интерес банков. Интерес толкает их на совершение тех или иных действий, которые определенным образом мотивированы. Поведение субъекта необходимо рассматривать как реализацию его интереса.

Взаимосвязь отдельных частей экономического субъекта и взаимодействие с окружающей средой осуществляется в рамках целесообразной деятельности, то есть процесса его контактирование со средой, могут быть представлены двумя ситуациями:

1. Поведением - процессом, который означает воздействие среды на человека и: субъекта деятельности, и его реакцию на это воздействие;

2, Трудом - процессом, который совершается между субъектом и средой, при котором человек видоизменяет предметы среды, приспособляя для удовлетворения своих потребностей.

Следовательно, экономические интересы коммерческих банков, прежде всего, направлены на воспроизводство своей роли в экономических отношениях, удовлетворяя собственные экономические потребности, неразрывно связанные с социально-экономическим статусом и экономическими потребностями других субъектов.

Экономическое поведение рассматриваемых нами субъектов экономических интересов зарождается в момент зарождения у них мотивов, направляющих их на участие в экономическом явлении.

Мотивы как субъективные факторы включаются в процессе действия и выявляют личные экономические интересы по средствам ценности, обозначают свое личностное отношение к результатам конкретного действия. Затем происходит само действие. Но не стоит забывать, что мотивы поведения определяются конкретным субъектом, поэтому сильно

разнятся, впрочем, как и сами экономические интересы разных экономических субъектов.

Таким образом, в процессе своего функционирования банки, с одной стороны, формируют собственные экономические интересы, с другой - затрагивают интересы органов государственной власти, различных предприятий, физических лиц и др.

При этом для отражения достоверной модели реализации коммерческими банками своих экономических интересов необходим качественно новый подход к рассмотрению субъектов с учетом психологии их экономического поведения в рамках современных условий хозяйственной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антропов, В.А. Методологические и методические подходы к организации заработной платы в современных условиях [Текст] / В.А. Антропов, Л.М. Зеленская // Вестник ЮурГУ. Серия: Экономика и менеджмент. - 2010. - №26. - С. 16
2. Алиев О. М. Управленческий анализ в системе менеджмента: теория и практика / О. М. Алиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/9(190). – С. 119-123.
3. Барфиев Қ. Х. Таҳлили ҷаъолияти хоҷагидории корхона / Қ. Х. Барфиев, Р. С. Тоҳирова, С. О. Мирзохонов [и др.]. – Душанбе : Ирфон, 2014. – 352 с. – ISBN 978-99947-0-025-0. – EDN QVONDF.
4. Белкин, В.Н. Экономическая теория труда [Текст]/ В.Н. Белкин. - Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2007. - 477 с.
5. Веснин В.Р. Управление персоналом: теория и практика: учебник. – М.: Проспект, 2009. – 688 с.
6. Волгин, Н.А. Доходы работника и результативность производства: проблемы, реалии, перспективы [Текст] / Н.А. Волгин. - М.: Универсум, 1994. - 274 с
7. Егоршин А.П. Управление персоналом. – Нижний Новгород: НИМБ, 2001. – 720с.
8. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 280с.
9. Конопьянова Г.А. Критерии эффективности системы мотивации персонала // Наука и образование: история, современность, перспективы развития: материалы междун. науч.-практ. конф. – Усть-Каменогорск, 2010. – Ч.1. С. 47-50.
10. Лавров, В.Н. Человеческий капитал как исходная предпосылка и стратегический фактор конкурентоспособности фирмы, [Текст]: // Вестник уральского института экономики, управления и права. - 2008. - №5. - С. 75.
11. Люкшинов А.Н. Стратегический менеджмент. – М., 2001. – 375 с.
12. Тарасенко, В.И. Кризис системы потребления, в СССР [Текст] // Философская и социологическая мысль. J.991. - №3. - С.20 - 23.

УДК: 332.14

ВЫБОР ПОДХОДЯЩИХ МОДЕЛЕЙ ГЧП ПРИ АНАЛИЗЕ ПРОЕКТНЫХ РИСКОВ АВТОДОРОГИ «ДУШАНБЕ - ЧАНАК»

Шаринов Субхиддин Хабибуллоевич – докторант PhD Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика

Таджикистан, ш. Душанбе, улица Саида Насира, 33. Тел.: +992 100 24 00 24, E-mail: avaz.avazov.24@mail.ru

В статье осуществлен выбор подходящих моделей государственно-частного партнерства и анализ преемных рисков в международной автодороге “Душанбе-Чанак”. Определены факторы, по которым проводится анализ чувствительности, в разбивке по основным группам рисков.

Установлено, что изменение каждого из факторов оказывает влияние на показатели финансовой эффективности, и, соответственно, объем государственной поддержки, требуемой для достижения целевой доходности акционерного капитала.

Приводятся результаты оценки влияния изменений проекта на объем субсидии. Основываясь на результатах анализа чувствительности, предложены способы снижения уровня рисков по проекту. Решение о выборе модели государственно-частного партнерства, структуры проекта и решение о платности во многом зависит от нескольких ключевых факторов. Приводятся результаты анализа чувствительности и сценариев выполнения проекта относительно изменения транспортных потоков, а также анализа рисков платной эксплуатации автомобильной дороги «Душанбе - Чанак».

Ключевые слова: модель, оценка, риск, проект, транспортный поток, факторы риска, государственно-частного партнерства.

ИНТИХОБИ МОДЕЛҲОИ МУВОФИҚИ ШДБҲ ҲАНГОМИ ТАҲЛИЛИ ХАВҲОИ ЛОИҲАИ ШОҲРОҲИ «ДУШАНБЕ-ЧАНАК»

Шарипов Субҳиддин Ҳабибуллоевич – докторант PhD-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сурога: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: +992 100 24 00 24, E-mail: avaz.avazov.24@mail.ru

Дар мақола моделҳои муносиби шарикии давлат ва бахшии хусусӣ интихоб шуда, хатарҳои лоиҳа дар шохроҳи байналмилалӣ Душанбе-Чанак таҳлил карда шудаанд.

Муқаррар шудааст, ки тағйироти ҳар як омил ба нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявӣ ва муносибан ба ҳаҷми дастгирии давлат барои ноил шудан ба фоидаи мақсадноки сармояи худӣ таъсир мерасонад.

Натиҷаҳои арзёбии таъсири тағйироти лоиҳа ба ҳаҷми субсидияҳо оварда шудаанд. Дар асоси натиҷаҳои таҳлили ҳассосият роҳҳои коҳиши додани сатҳи хатарҳо барои лоиҳа пешниҳод карда мешаванд. Қарор дар бораи интихоби модели шарикии давлат ва бахшии хусусӣ, сохтори лоиҳа ва қарори пардохт аз бисёр омилҳо вобаста аст. Натиҷаҳои таҳлили ҳассосият ва сценарияҳои татбиқи лоиҳаҳо оид ба тағйирот дар қараёни нақлиёт, инчунин таҳлили хатарҳои истифодаи пулакии роҳи Душанбе-Чанак оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: модел, арзёбӣ, хатар, лоиҳа, қараёни трафик, омилҳои хавф, шарикии давлат ва бахшии хусусӣ.

SELECTING APPROPRIATE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MODELS IN ANALYZING PROJECT RISKS OF THE DUSHANBE-CHANAK HIGHWAY

Sharipov Subkhiddin Khabibulloevich – PhD candidate at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of

The article selects suitable public-private partnership models and analyzes project risks in the Dushanbe-Chanak international highway. The factors for which sensitivity analysis is carried out are determined, broken down by main risk groups.

It has been established that changes in each of the factors affect financial performance indicators and, accordingly, the amount of government support required to achieve the target return on equity capital.

The results of assessing the impact of project changes on the volume of subsidies are presented. Based on the results of the sensitivity analysis, ways to reduce the level of risks for the project are proposed. The decision to choose a public-private partnership model, project structure, and payment decision largely depends on several key factors. The results of a sensitivity analysis and project implementation scenarios regarding changes in traffic flows, as well as an analysis of the risks of toll operation of the Dushanbe-Chanak highway are presented.

Key words: model, assessment, risk, project, traffic flow, risk factors, public-private partnership.

Решение о выборе модели государственно-частного партнерства, структуры проекта и решение о платности во многом зависит от нескольких ключевых факторов:

- социально-экономической значимости проекта;
- финансовой эффективности проекта;
- бюджетной эффективности проекта;
- готовности государства предоставить необходимую поддержку для данного проекта;
- приемлемости концепции платности для потенциальных пользователей автодороги;
- принципов распределения рисков между частным и государственным секторами и готовности каждой из сторон взять на себя определенные риски;
- уровня интереса со стороны частного сектора наличия необходимого финансирования;
- готовности кредитных организаций поддержать данный проект в контексте существующих рисков;
- желания и способности частного сектора нести риски проекта без адекватной поддержки со стороны государства;
- наличия институциональной инфраструктуры и законодательной базы для реализации проектов ГЧП;
- особенностей существующей законодательной базы;
- наличия хорошо отлаженного и функционирующего рынка ГЧП и опыта успешного осуществления проектов на основе данного механизма.

В соответствии с Методическими рекомендациями по оценке эффективности инвестиционных проектов, при оценке проекта необходимо учитывать риски, связанные с возможностью отклонения фактических параметров реализации проекта от базового сценария. При этом рекомендуется использовать следующие методы:

- укрупненная оценка устойчивости;
- расчет уровней безубыточности;
- метод вариации параметров;

-оценка ожидаемого эффекта проекта с учетом количественных характеристик неопределенности.

Для оценки рисков данного проекта использовался метод вариации параметров (анализ чувствительности), отражающий влияние изменений отдельных факторов на основные результаты анализа проекта. Анализ чувствительности выполнен относительно базового сценария, ключевые параметры которого, определенные по результатам сценарного анализа, приведены ниже:

Коэффициент выгоды – «0,8» Структура финансирования – «20 / 80»; Срок операционной концессии–30лет; Размер государственной поддержки–52% от затрат на строительство.

Ниже перечислены факторы, по которым проводится анализ чувствительности, в разбивке по основным группам рисков:

- строительные риски;
- размер капитальных затрат;
- риски доходов;
- риски объема транспортных потоков;
- доходы от придорожной инфраструктуры;
- стоимость акционерного капитала;
- риски финансирования;
- размер создаваемых резервов;
- процентные ставки;
- сроки погашения долгового финансирования;
- макроэкономические риски;
- инфляция;
- обменный курс;
- налоговые риски;
- признание передачи объекта государству реализацией;
- эксплуатационные риски;
- рост затрат на стадии эксплуатации, в том числе на средний и капитальный ремонт и текущих расходов.

Изменение каждого из приведенных выше факторов оказывает влияние на показатели финансовой эффективности, и, соответственно, объем государственной поддержки, требуемой для достижения целевой доходности акционерного капитала. При этом объем государственной поддержки, является одним из ключевых финансовых показателей для государства.

Важно отметить, что в соответствии с договором концессии, государство гарантирует концессионеру минимальный объем выручки. При этом изменение некоторых из рассматриваемых параметров может повлиять на объем собираемой на стадии эксплуатации выручки, и, соответственно, инициировать выплату компенсаций. Таким образом, в рамках проведенного анализа чувствительности, объем государственной поддержки включает как субсидию на строительство, так и объем компенсационных платежей на стадии эксплуатации.

Для обеспечения возможности сопоставления влияния отдельных факторов на финансовую эффективность проекта, при анализе рисков, которые несет концессионер, также оценивалось их влияние на объем требуемых государственных субсидий (при предпосылке

обеспечения целевой доходности концессионера).

Результаты проведенного анализа чувствительности показали, что наиболее существенное влияние на объемы требуемой государственной субсидии оказывает риск изменения транспортных потоков: при снижении уровня транспортных потоков на 20 %, доля требуемой субсидии в общем объеме затрат составит 67 %, что на 21 % превышает соответствующий показатель для базового сценария. Также, существенное влияние оказывают такие факторы, как изменение обменного курса, увеличение темпов инфляции, методика возмещения НДС и другие. Краткие результаты оценки влияния основных факторов на требуемый объем государственной субсидии представлены в таблице 1.

Основываясь на результатах анализа чувствительности, можно предложить следующие способы снижения уровня рисков по проекту:

-Государству следует урегулировать вопросы, возникающие при исчислении НДС, поскольку в случае признания передачи дороги государству в качестве реализации и невозможности возмещения НДС по субсидии на строительство требуемый уровень государственной поддержки может возрасти дополнительно на 19 %;

-Риски по росту обменного курса могут быть уменьшены путем перевода части долга в сомони;

-Государство должно взвешенно подходить к вопросу передачи рисков частному сектору, поскольку в случае передачи слишком большого объема рисков инвестор может потребовать увеличения внутренней нормы доходности (ВНД), что приведет к значительному увеличению требуемого размера государственной поддержки.

Строительные риски. Размер капитальных затрат. В соответствии с рекомендациями, разработанными консорциумом, риск изменения объема капитальных затрат несет концессионер.

Таблица1-Оценка влияния изменений проекта на объем субсидии

Параметры и негативные изменения	Доля субсидии на проекте, %	Увеличение размера субсидии, %	Сторона несущая риск
Транспортные потоки (отклонение от прогноза на 20%)	67	21	Государство
Риск признания передачи дороги в качестве реализации	59	12	Государство
Негативные изменения обменного курса	59	12	Государство
ИПЦ (отклонение от прогноза на 20%)	57	10	Государство
ИЦП (отклонение от прогноза на 20%)	55	8	Инвестор
Риск не возмещения НДС по субсидии	53	7	Государство
Отказ в налоговом вычете НДС по субсидии	53	7	Государство
Объем затрат на строительство (отклонение от прогноза на 15%)	53	6	Инвестор

ВНД инвестора (отклонение от прогноза на 2%)	52	5	Неприменим о
Сроки погашения долгового финансирования (сокращение на 5 лет)	50	4	Инвестор
Рост текущих затрат (отклонение от прогноза темпов роста на 20%)	49	3	Инвестор
Размер резервов	48	2	Инвестор
Процентная ставка по кредитам (рост на 0,5% годовых)	48	1	Инвестор
Рост затрат на капитальный ремонт (отклонение от прогноза на 20%)	48	1	Инвестор
Доходы от придорожной инфраструктуры (отклонение от прогноза на 40%)	47	1	Инвестор
Рост затрат на расширение дороги (отклонение от прогноза на 20%)	46	0,1	Инвестор

Источник: Составлено автором на основе исследования.

В соответствии с базовым сценарием, объем затрат на строительство в ценах соответствующего периода составляет 61,6 млрд. сомони. Для целей анализа чувствительности мы рассматривали влияние возможных отклонений от базового уровня капитальных затрат в размере 15 %.

При увеличении объема капитальных затрат на 15 %, требуемый объем государственной поддержки возрастает до 36,3 млрд. сомони, что составляет 53 % от объема затрат на строительство. При уменьшении уровня капитальных затрат на 15 %, требуемый объем государственной поддержки составляет 20,0 млрд. сомони (38 % объема затрат на строительство).

Обобщенные результаты анализа чувствительности относительно объема капитальных затрат, представлены в таблице 2.

Таблица 2 - Анализ чувствительности относительно капитальных затрат

Капитальные затраты	-15%	базовый	+15%
Государственная поддержка в номинальном выражении, млрд.сомони	19,5	27,9	35,3
ГЧП с государственной поддержки в номинальном выражении, млрд. сомони	13,0	18,6	24,2
Отношение государственной поддержки к затратам на строительство, %	38	46	53
Коэффициент покрытия полугодовых кредитных выплат (DSCR), первый год выполнения	2020	2020	2020

Источник: составлено автором.

Риски доходов. Риски изменения объемов транспортных потоков. В соответствии с рекомендациями, разработанными консорциумом, риск изменения объемов транспортных потоков несет государство, которое гарантирует концессионеру минимальный размер выручки за счет механизма компенсационных платежей. В случае снижения объемов

транспортных потоков и падения объемов выручки концессионера ниже минимального уровня, закреплённого в контракте, объем государственной поддержки будет включать как финансирование части расходов на строительство, так и компенсационные выплаты в течение периода эксплуатации.

В случае увеличения транспортных потоков относительно базового сценария, дополнительная выручка целиком распределяется в пользу государства.

Для целей анализа чувствительности мы рассматривали возможное увеличение и уменьшение транспортных потоков на 10% и на 20% от базового сценария. Результаты проведенного анализа чувствительности представлены в таблице 3.

Таблица 3 - Анализ чувствительности проекта относительно транспортных потоков

Транспортные потоки	-20%	-10%	базовый	+10%	+20%
Государственная поддержка в номинальном выражении, млрд.сомони	69,8	49,2	28,6	8,0	-12,7
ГЧП с государственной поддержки в номинальном выражении, млрд.сомони	27,6	23,3	19,0	14,8	10,5
Отношение государственной поддержки к затратам на строительство, ЧПС	67%	57%	46%	36%	25%
Коэффициент покрытия полугодовых кредитных выплат (DSCR), первый год выполнения	2020	2020	2020	2020	2020

Источник: составлено автором на основе исследования.

Внутренняя норма доходности инвестора. В соответствии с базовым сценарием, внутренняя норма доходности инвестора составляет 14,29 %.

Для целей анализа чувствительности мы рассмотрели влияние отклонений от базового уровня до 2%. Результаты проведенного анализа

чувствительности относительно требуемой нормы доходности акционеров приведены в таблице 4.

Таблица 4 - Анализ чувствительности проекта относительно нормы доходности акционеров

ВНД инвестора, %	12,29%	13,29%	14,29% (базовый)	15,29%	16,29%
Государственная поддержка в номинальном выражении, млрд.сомони	25,0	26,9	28,6	30,2	31,7
ГЧПС государственной поддержки в номинальном выражении, млрд. сомон	17,5	18,3	19,0	19,6	20,1
Отношение государственной поддержки к затратам на строительство	40%	43%	46%	49%	52%
Коэффициент покрытия полугодовых кредитных выплат (DSCR), первый год выполнения	2020	2019	2018	2017	2017

Источник: составлено автором.

Следует сказать, что данный анализ наглядно демонстрирует необходимость

взвешенного подхода к распределению рисков. При попытке передать чрезмерное количество рисков частному сектору, особенно тех, которые традиционно остаются за государством, инвесторы потребуют дополнительную компенсацию, выраженную в повышении требуемой нормы доходности, что негативно отразится на размере требуемой от государства субсидии.

Эксплуатационные риски. Все риски, связанные с ростом затрат на стадии эксплуатации по сравнению с базовым прогнозным уровнем, несет концессионер.

Рост затрат на средний и капитальный ремонт. В соответствии с базовым сценарием, объем затрат на средний и капитальный ремонт дороги составляет 51,3 млрд. сомони. Для целей анализа чувствительности, в соответствии с Методическими рекомендациями по оценке инвестиционных проектов, мы рассматривали влияние возможных отклонений в размере 20 % от объема расходов, заложенного в базовом сценарии.

В случае увеличения на 20 % объема затрат на средний и капитальный ремонт, необходимый объем государственной поддержки составит 29,4 млрд. сомони, а доля субсидии в затратах на строительство – 48%.

В случае снижения объема затрат на средний и капитальный ремонт на 20%, объем необходимой государственной поддержки составит 27,8 млрд. сомони или 45 % от затрат на строительство. Результаты проведенного анализа сценариев представлены в таблице 4.

Рост затрат на расширение дороги. В соответствии с базовым сценарием, объем затрат на расширение дороги составляет 15,5 млрд. сомони в ценах соответствующего периода, при этом объем государственной поддержки для базового сценария составляет 28,6 млрд. сомони (46,4%). Для целей анализа чувствительности, в соответствии с Методическими рекомендациями по оценке инвестиционных проектов, мы рассматривали влияние возможных отклонений в размере 20 % от объема расходов, заложенного в базовом сценарии, на требуемый объем государственной поддержки.

Таблица 5 – Анализ сценариев отклонений от прогнозных значений на примере капитального ремонта автодороги «Душанбе-Чанак»

Расходы на средний и капитальный ремонт, отклонение от прогноза	-20%	-10%	0% (базовый)	10%	20%
Государственная поддержка в номинальном выражении, млрд. сомони	27,8	28,2	28,6	29,0	29,4
ГЧП с государственной поддержки в номинальном выражении, млрд. сомони	18,5	18,8	19,0	19,3	19,6
Отношение государственной поддержки к затратам на строительство	45%	46%	46%	47%	48%
Коэффициент покрытия полугодичных кредитных выплат (DSCR), первый год выполнения	2020	2020	2020	2020	2020

Источник: Составлено автором на основе данных Министерства транспорта РТ

В случае увеличения на 20 % объема затрат на расширение дороги, необходимый объем государственной поддержки составит 28,7 млрд. сомони, или 46,5% от затрат на строительство. В случае снижения объема затрат на расширение дороги на 20 %, объем

необходимой государственной поддержки составит 28,5 млрд.сомони или 46,2% от затрат на строительство.

Результаты проведенного анализа сценариев представлены в таблице 6.

Таблица 6 –Анализ сценариев отклонений от прогнозных значений в рамках расширения полосности дороги

Расходы на расширение дороги, отклонение от прогноза	-20%	-10%	0% (базовый)	10%	20%
Государственная поддержка в номинальном выражении, млрд.сомони	28,5	28,5	28,6	28,6	28,7
ГЧП с государственной поддержки в номинальном выражении, млрд.сомони	19,0	19,0	19,0	19,1	19,1
Отношение государственной поддержки к затратам на строительство	46,2	46,3	46,4	46,5	46,5
Коэффициент покрытия полугодовых кредитных выплата (DSCR), первый год выполнения	2020	2020	2020	2020	2020

Источник: Составлено автором на основе данных Министерства транспорта РТ

Сроки погашения долгового финансирования. В соответствии с рекомендациями консорциума, риск сроков кредита несет концессионер. В соответствии с базовым сценарием, срок погашения, синдицированного кредита составляет 15 лет. Для целей анализа чувствительности, мы рассмотрели в качестве возможных вариантов, срок погашения кредита – 12 лет и 10 лет.

В случае необходимости погашения кредита в течение 10 лет, объем государственной поддержки в номинальном выражении составит 31,0 млрд.сомони или 50 % от объема затрат на строительство.

Обобщенные результаты анализа чувствительности относительно изменения срока кредита, представлены в следующей таблице 7.

Таблица 7-Анализ чувствительности относительно изменения сроков кредитования

Срок погашения синдицированного кредита	10 лет	12 лет	15 лет (базовый)
Государственная поддержка в номинальном выражении, млрд. сомони	31,0	30,0	28,6
ЧПС государственной поддержки в номинальном выражении, млрд. сомони	20,7	20,0	19,0
Отношение государственной поддержки к затратам на строительство, %	50,0	49,0	46,0
Коэффициент покрытия полугодовых кредитных выплат (DSCR), первый год выполнения	2020	2020	2020

Источник: Составлено автором на основе дисс. исследования.

Налоговые риски. В соответствии с базовым сценарием, налоговые вычеты входящего НДС производятся в течение срока строительства по мере осуществления капитальных расходов. При этом возмещение НДС из бюджета производится с квартальной отсрочкой.

Однако, поскольку возможность концессионера возместить НДС из бюджета, как это заложено в базовом сценарии, неочевидна, нами были рассмотрены дополнительные возможные варианты возмещения НДС и их влияние на показатели проекта (подробное изложение возможных методик зачета возмещения НДС).

Сценарий 1– «Налоговые вычеты входящего НДС только на операционной стадии». Данный сценарий предполагает вычет начисленного НДС лишь в течении операционной стадии с учетом НДС, исчисленного при осуществлении эксплуатационных работ. В случае реализации данного сценария, объем государственной поддержки в номинальном выражении составит 34,8 млрд. сомони или 49 % затрат на строительство.

Сценарий 2 – «Передача объекта государству признается реализацией». Данный сценарий предполагает, что передача объекта государству признается реализацией концессионера, при этом, обязательства концессионера по уплате НДС в бюджет формируются равномерно в течение срока эксплуатации. В случае реализации данного сценария, государственная поддержка в номинальном выражении составит 41,5 млрд. сомони или 59 % от затрат на строительство.

Сценарий 3 – «НДС по субсидии». Данный сценарий предполагает, что НДС по товарам, работам, услугам, будет приобретенным за счет государственной субсидии и не подлежит налоговому вычету. В случае реализации данного сценария, объем государственной поддержки в номинальном выражении составит 35,7 млрд. сомони или 53 % от затрат на строительство.

Обобщенные результаты анализа чувствительности к изменению методики зачета возмещения НДС представлены в таблице 8.

Таблица 8–Сценарии реализации проекта с учетом налоговых рисков

	Базовый сценарий – возмещение НДС	Сценарий 1 –зачет НДС	Сценарий2 –признание реализацией	Сценарий3 – НДС по субсидиям
Государственная поддержка в номинальном выражении млрд.сомони	28,6	34,8	41,5	35,7
ЧП с государственной поддержки в номинальном выражении млрд.сомони	19,0	23,2	27,7	23,8
Отношение государственной поддержки к затратам на строительство	46%	49%	59%	53%
Коэффициент покрытия Кредитных выплат (DSCR), первый год	2020	2019	2015	2017

выполнения				
------------	--	--	--	--

Источник: Составлено автором на основе данных Министерства транспорта РТ

Проведенный анализ показал, что учет налоговых рисков необходим, также при выборе оптимального сценария реализации проекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акитоби, Б. Государственные инвестиции и государственно-частные партнерства/Б. Акитоби, Р. Хемминг, Г. Шварц // Вопросы экономики. –2007. - № 40. - 30 с.
2. Алиев, О. М. Метод и методика оценки финансового устойчивости и его совершенствование в финансовом анализе / О. М. Алиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/7(147). – С. 254-259.
3. Андрианов, В.Д. Экономический и инвестиционный потенциал инфраструктурных отраслей экономики России/В.Д. Андрианов //Маркетинг. – 2000. - № 1. – 4-18 с.
4. Барфиев Қ. Х. Таҳлили ҷаъолияти хоҷагидорӣи қорхона / Қ. Х. Барфиев, Р. С. Тоҳирова, С. О. Мирзохонов [и др.]. – Душанбе : Ирфон, 2014. – 352 с. – ISBN 978-99947-0-025-0. – EDN QVONDF.
5. Белозеров О.В. Создание эффективной системы инвестирования в автодорожную отрасль/О.В. Белозеров// Транспорт Российской Федерации. –2006.-№4.–108-115 с.
6. Боровик В.С., Жаденова С.К. К вопросу о платных автомобильных дорогах / Наука и техника в дорожной отрасли, №2, 2000.
7. Бочков, С.О. Развитие государственно-частного партнерства в инвестиционных проектах в сфере капитального строительства в городе Москве/ С.О. Бочков//Недвижимость и инвестиции: правовое регулирование. –2008.-№2 (35).–14-17 с.
8. Варнавский, В. Государственно-частное партнерство: некоторые вопросы теории и практики//В.Г. Варнавский // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. - № 9. - 41-50 с.
9. Варнавский, В. Мировой кризис и рынок инфраструктурных проектов/В. Варнавский // Мировая экономика и международные отношения. –2010.-№1.-38-46 с.
10. Хамроев Ф.М. Развитие рынка транспортных услуг в условиях рыночных отношений: теория, методология, практика. Дисс.д.э.н. 08.00.05. Душанбе, 2019. -317 с.
11. Ходжаев П.Д. Оценка конкурентоспособности предприятия на рынке транспортных услуг: монография / под общ.ред. д.э.н., профессора РаджабоваР.К..- Душанбе, Ирфон.-2010.- 8 с.
12. Шералиев А.А. Рынок перевозочных услуг автотранспортных коридоров/Под ред. д.э.н., профессора О. Бобоева. Душанбе Ирфон.-2020.-142с.

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ: ПРИЧИНЫ КРИЗИСОВ, СТРАТЕГИИ И МЕТОДЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Каримова Тахмина Хабибуллоевна – кандидат экономических наук, заведующая кафедрой менеджмента Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 987198622. E-mail: takhmina1983@mail.ru

В статье раскрыто понятие кризис, обусловлена необходимость предотвращения экономических потрясений, минимизации их последствий и обеспечения устойчивого развития общества. Выявлено влияние кризиса на различные секторы экономики. Рассмотрены основные факторы, связанные с возникновением экономических кризисов. Приведены примеры успешного антикризисного управления в разных странах и компаниях. Проведен обзор основных подходов к антикризисному управлению.

Ключевые слова: кризис, антикризисное управление, финансовая нестабильность, финансовые пузыри, экономические кризисы, неравновесие в экономике

ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБЌХРОНЌ: САБАБЌОИ БЌХРОН, СТРАТЕГИЯ ВА УСУЛИ ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБЌХРОНЌ

Каримова Тахмина Хабибуллоевна – номзоди илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи менеҷменти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 987198622. E-mail: takhmina1983@mail.ru

Дар мақола мафҳуми бӯҳрон ошкор гардида, зарурати пешгирии тақонҳои иқтисодӣ, кам кардани оқибатҳои онҳо ва таъмини рушди устувори ҷомеа пешбинӣ шудааст. Таъсири бӯҳрон ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ошкор карда шуд. Омилҳои асосии ба вуҷуд омадани бӯҳронҳои иқтисодӣ баррасӣ мешаванд. Таҷрибаи идоракунии муваффақонаи бӯҳрон дар кишварҳо ва ширкатҳои гуногун оварда шудаанд. Баррасии равишҳои асосии идоракунии бӯҳронҳо гузаронида мешавад.

Калидвожаҳо: бӯҳрон, идоракунии зиддибӯҳронӣ, ноустувории молиявӣ, футурҳои молиявӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ, нобаробарӣ дар иқтисодиёт.

CRISIS MANAGEMENT: CAUSES OF CRISES, STRATEGIES AND METHODS OF CRISIS MANAGEMENT

Karimova Takhmina Khabibulloevna – candidat of economics sciences, Head of the department of management at the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Address: 48/5 Borbad Ave., Dushanbe, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 987198622. E-mail: takhmina1983@mail.ru

The article reveals the concept of crisis, stipulates the need to prevent economic shocks, minimize their consequences and ensure sustainable development of society. The impact of the crisis on various sectors of the economy has been revealed. The main factors associated with the occurrence of economic crises are considered. Examples of successful crisis management in different countries and companies are given. A review of the main approaches to crisis management is carried out.

Key words: *crisis, crisis management, financial instability, financial bubbles, economic crises, disequilibrium in the economy*

Кризисы сопровождают человечество с момента осознания человеком своего разума. Первобытными людьми кризис понимался как любая чрезвычайная ситуация, которая их беспокоила, а также приводила к нестабильности их рода-племени. Это могли быть голод, холод, болезни или борьба за природные ресурсы с соседями. В этих условиях им приходилось удачно охотиться, поддерживать огонь, лечиться растениями, по примеру животных, изготавливать оружие для охоты и защиты или взывать к духам природы и предков [1, 45].

Современное общество, в интеллектуальном плане превосходящее своих предков, но страдающее не в меньшей степени, под кризисом понимает следующее: Кризис - это серьезное и неожиданное событие или состояние, характеризующееся нарушением нормального функционирования экономической системы и вызывающее значительные негативные последствия для различных секторов экономики. Кризисы могут иметь различную природу и причины, такие как финансовые кризисы, экономические спады, политические кризисы, естественные бедствия и т.д.

Поскольку в настоящее время кризис, возникающий в короткие сроки, по-прежнему вызывает у людей чувство страха и угрозы, и наносит ущерб домохозяйству, фирме и государству, то возникает необходимость организации антикризисного управления.

Актуальность темы нашего исследования обусловлена необходимостью предотвращения экономических потрясений, минимизации их последствий и обеспечения устойчивого развития общества. Антикризисное управление помогает государствам, организациям и индивидам эффективно реагировать на кризисные ситуации, сохранять рабочие места, обеспечивать стабильность экономики и способствовать восстановлению после кризиса. Поэтому изучение и разработка стратегий антикризисного управления остаются важной задачей для исследователей, политиков и бизнес-лидеров.

Из нашего практического опыта мы знаем, что влияние кризиса на различные секторы экономики может быть значительным и разнообразным:

1. Финансовый сектор: Финансовые кризисы, такие как кризисы банковской системы или рынка ценных бумаг, могут привести к падению доверия, сокращению доступности кредитования и повышению ставок процента. Это может негативно сказаться на банках, инвестиционных компаниях и других финансовых учреждениях, а также на инвесторах и клиентах, вызывая потерю капитала и ухудшение финансового положения [2, 5].

2. Реальный сектор: Кризисы могут приводить к сокращению производства, снижению спроса на товары и услуги, а также росту безработицы. Это может оказывать отрицательное влияние на промышленность, сельское хозяйство, строительство и другие отрасли экономики. Компании сталкиваются с проблемами, связанными с понижением прибыльности, уменьшением объемов продаж и нестабильностью рынка.

3. Торговля и международные отношения: Кризисы могут вызывать снижение международной торговли, введение протекционистских мер и ограничений, а также снижение инвестиций. Это может негативно сказываться на экспортерах, импортерах, международных компаниях и глобальной экономической интеграции.

4. Государственный сектор: Кризисы могут приводить к сокращению доходов государства, увеличению долга и нехватке финансирования для государственных программ и услуг. Это может оказывать негативное влияние на работу правительственных органов,

социальные программы, здравоохранение, образование и другие сферы государственного сектора.

В целом, кризисы оказывают негативное воздействие на экономику в целом и на различные секторы в частности. Однако влияние может быть разнообразным и зависит от конкретной природы и масштаба кризиса, а также от мер, принятых для его преодоления.

Возникновение экономических кризисов обычно связано с несколькими основными факторами, такими как:

1. **Финансовые пузыри:** Финансовые пузыри возникают, когда цены на активы (например, недвижимость, акции или сырьевые товары) значительно превышают их фундаментальную стоимость. Это может быть вызвано спекулятивными инвестициями, неправильной оценкой рисков и доходности, а также групповым мышлением, когда инвесторы присоединяются к растущему тренду. Когда пузырь лопается, возникают значительные потери и нестабильность в финансовой системе.

2. **Неправильное распределение ресурсов:** Неравномерное распределение ресурсов, доходов и богатства может приводить к социальным и экономическим неравенствам. Это может создавать нестабильность и социальные напряжения, а также снижать потребительский спрос и инвестиции, что в конечном итоге может привести к экономическому спаду и кризису.

3. **Недостаток ликвидности:** Недостаток ликвидности в финансовой системе, когда компании и банки испытывают затруднения с получением доступа к кредитам и средствам, может вызывать финансовые кризисы. Это может быть вызвано, например, паникой на рынке, потерей доверия или нежеланием банков предоставлять кредиты из-за высокого риска.

4. **Изменения в мировой экономике:** Глобальные экономические изменения, такие как кризисы в других странах, изменения в международной торговле или финансовых рынках, могут иметь значительное влияние на отдельные страны и регионы. Например, финансовый кризис 2008 года, начавшийся в США, распространился на многие страны и вызвал глобальный экономический спад.

Эти факторы взаимодействуют между собой и могут усиливать друг друга, создавая условия для возникновения экономических кризисов. Однако важно отметить, что каждый кризис имеет свои уникальные причины и контекст, и точные факторы, приводящие к кризисам, могут различаться в разных ситуациях и периодах времени.

Для того, чтобы найти подходы к антикризисному управлению, включая финансовые, операционные и стратегические меры, нам необходимо провести анализ предыдущих кризисов, позволяющий выявить некоторые общие причины их возникновения. Хотя каждый кризис имеет свои уникальные особенности, но некоторые общие факторы могут играть значительную роль:

1. **Финансовая нестабильность:** Многие кризисы имеют своим источником финансовую нестабильность. Например, чрезмерное кредитование, неправильная оценка рисков, недостаточный контроль над финансовыми институтами и слабые механизмы регулирования могут привести к накоплению рисков и возникновению финансовых пузырей.

2. **Неравновесие в экономике:** Неравновесие между спросом и предложением, дисбалансы внешнеторгового счета или перегрев в некоторых секторах экономики могут стать источником кризиса. Например, чрезмерный рост цен на недвижимость или резкое снижение спроса на сырьевые товары могут вызвать экономическую нестабильность.

3. **Недостаток прозрачности и доверия:** Недостаток прозрачности и доверия в финансовых операциях и между участниками рынка может создавать условия для

возникновения кризисов. Например, скрытые риски и слабые механизмы контроля могут привести к потере доверия в финансовую систему и вызвать панику на рынке.

4. Международные факторы: Глобальные факторы, такие как изменения в мировой экономике, финансовые потоки и международная торговля, могут играть роль в возникновении кризисов. Например, финансовая нестабильность в одной стране может распространиться на другие страны через связи и взаимозависимости в мировой экономике.

5. Политические факторы: Политические события и решения также могут влиять на возникновение кризисов. Например, неправильная экономическая политика, коррупция, политическая нестабильность или конфликты могут создавать негативную обстановку для экономики и приводить к кризисам.

Важно отметить, что каждый кризис имеет свои уникальные особенности и причины, и не все факторы могут быть применимы ко всем ситуациям. Однако анализ предыдущих кризисов позволяет выявить общие тенденции и уроки, которые могут помочь в разработке мер и политик для предотвращения будущих кризисов и укрепления экономической стабильности [3, 8].

В экономической истории XX-XXI столетий имеют место примеры успешного антикризисного управления в разных странах и компаниях:

- Норвегия: В начале 1990-х годов Норвегия столкнулась с кризисом в нефтяной отрасли, вызванным снижением цен на нефть. Чтобы преодолеть эту ситуацию, правительство Норвегии приняло решение создать Государственный пенсионный фонд. Фонд был создан для инвестирования доходов от нефтяных ресурсов страны и разнообразия экономики. Благодаря этому решению Норвегия смогла справиться с кризисом и создать крупный фонд, который стал одним из крупнейших суверенных фондов в мире.

- Исландия: В 2008 году Исландия столкнулась с основательным финансовым кризисом, связанным с обвалом банковской системы. Для преодоления кризиса правительство Исландии приняло ряд мер, включая национализацию банков, реструктуризацию долгов и реформы в финансовом секторе. Также была проведена реформа регулирования финансового сектора, чтобы предотвратить повторение подобной ситуации в будущем. Благодаря эффективным мерам и жесткой регуляции, Исландия смогла восстановиться и вернуться на путь устойчивого развития.

- Компания «Toyota»: В 2008 году автомобильная промышленность столкнулась с серьезным кризисом, вызванным финансовыми проблемами и сокращением спроса на автомобили. Toyota, один из крупнейших автопроизводителей, успешно справилась с кризисом благодаря своей системе «Toyota Way». Компания активно внедрила принципы ликвидности, сокращения издержек и улучшения качества производства. Благодаря гибкой системе и оперативным мерам, Toyota смогла поддержать свою позицию на рынке и восстановиться после кризиса.

Эти примеры демонстрируют, что успешное антикризисное управление требует принятия комплексных мер, гибкости, инноваций и долгосрочного планирования. Ключевыми факторами являются решительные и эффективные действия со стороны правительств и компаний, а также способность адаптироваться к меняющимся условиям и учиться на опыте предыдущих кризисов.

Для мониторинга и прогнозирования кризисных ситуаций существует ряд инструментов и методов, помогающие организациям и учреждениям оценить риски и предупредить возможные проблемы, к которым относят:

1. Анализ финансовых показателей:

- **Финансовая отчетность:** Регулярный анализ финансовой отчетности позволяет оценить финансовое состояние организации. Рассмотрение ключевых показателей, таких как оборотный капитал, ликвидность, показатели рентабельности, помогает выявить потенциальные проблемы и кризисные ситуации.

- **Анализ трендов и прогнозирование:** Изучение финансовых трендов и прогнозирование будущих финансовых показателей позволяет выявить возможные кризисные ситуации. Использование финансовых моделей и методов, таких как анализ временных рядов и сценарное моделирование, может помочь в предсказании будущих финансовых результатов.

2. Мониторинг рынка и конкурентов:

- **Анализ рыночной среды:** Изучение рыночных тенденций, включая изменения спроса, конъюнктуру рынка и поведение потребителей, позволяет оценить риски и возможности. Мониторинг конъюнктуры рынка и проведение SWOT-анализа помогает идентифицировать потенциальные кризисные ситуации.

- **Анализ конкурентов:** Изучение деятельности конкурентов и их финансового положения позволяет оценить ситуацию на рынке и прогнозировать возможные сценарии развития. Это помогает выявить угрозы и конкурентные преимущества.

3. Риск-анализ и управление рисками:

- **Идентификация рисков:** Систематическая идентификация и классификация рисков позволяет определить потенциальные угрозы и возможности, связанные с деятельностью организации. Методы, такие как анализ вероятности и воздействия, помогают определить наиболее значимые риски.

- **Оценка рисков:** Процесс оценки рисков включает анализ вероятности возникновения и воздействия рисков, а также оценку их потенциальных последствий. Использование количественных и качественных методов оценки рисков помогает определить их приоритетность.

- **Управление рисками:** Разработка и реализация стратегий управления рисками позволяет снизить вероятность возникновения кризисных ситуаций или ослабить их последствия. Это может включать принятие мер по снижению рисков, передаче рисков, принятию решений в условиях неопределенности и созданию резервов.

4. Мониторинг и анализ данных:

- **Использование информационных систем:** Системы управления данными и информационные технологии позволяют собирать, хранить и анализировать данные, связанные с деятельностью организации. Это может включать мониторинг операционных данных, финансовых показателей, данных о клиентах и других релевантных параметров. Анализ данных позволяет выявить аномалии, тренды и паттерны, которые могут указывать на возможные кризисные ситуации.

5. Мониторинг СМИ и обратной связи:

- **Мониторинг СМИ:** Анализ активности и отзывов в социальных медиа позволяет оценить общественное мнение о компании, ее продуктах или услугах. Это помогает выявить потенциальные проблемы или негативные тенденции, которые могут привести к кризису.

- **Обратная связь от клиентов и партнеров:** Следить за обратной связью от клиентов, партнеров и других заинтересованных сторон помогает выявить проблемы и предупредить кризисные ситуации. Системы управления обратной связью и анализ текстовых данных могут быть использованы для обработки и анализа большого объема информации.

6. Системы раннего предупреждения:

- Использование ключевых показателей эффективности (KPI): Определение и отслеживание KPI, связанных с производственными процессами, финансами, клиентами и другими аспектами деятельности, позволяет рано выявлять отклонения и предупреждать о возможных проблемах.

- Системы прогнозирования: Применение статистических и аналитических методов для прогнозирования будущих событий и тенденций может помочь выявить потенциальные кризисные ситуации. Это может включать методы временных рядов, регрессионный анализ и другие прогнозные модели.

Таковы инструменты и методы, используемые для мониторинга и прогнозирования кризисных ситуаций. Конкретные подходы и инструменты могут различаться в зависимости от отрасли, организации и характера кризисных ситуаций. При этом важно учитывать контекст и применять подходы, наиболее соответствующие конкретной ситуации [3].

Антикризисное управление включает различные подходы и меры, которые направлены на преодоление кризисных ситуаций и восстановление стабильности. Проведем обзор основных подходов к антикризисному управлению:

1. Финансовые меры:

- Обеспечение ликвидности: В кризисных ситуациях основным приоритетом является обеспечение достаточного уровня ликвидности в организации или системе. Это может включать предоставление кредитов, государственную поддержку, реструктуризацию долга и другие меры, направленные на поддержание платежеспособности.

- Финансовая реструктуризация: Пересмотр финансовых стратегий, переговоры с кредиторами, реструктуризация долгов, снижение расходов и улучшение управления финансами могут помочь восстановить финансовую устойчивость и обеспечить долгосрочную жизнеспособность.

2. Операционные меры:

- Сокращение затрат: В условиях кризиса организации часто вынуждены принимать меры по сокращению затрат. Это может включать сокращение персонала, оптимизацию бизнес-процессов, пересмотр и оптимизацию производственной деятельности, и другие меры, направленные на снижение расходов без ущерба для основной деятельности.

- Диверсификация и поиск новых рынков: Разнообразие продуктов и услуг, а также развитие новых рынков и клиентов могут помочь компании справиться с кризисом. Это может включать поиск новых секторов или географических рынков, а также развитие инноваций и диверсификацию бизнеса.

3. Стратегические меры:

- Пересмотр стратегии: Время кризиса может потребовать пересмотра стратегических планов и приоритетов организации. Это может включать пересмотр бизнес-модели, поиск новых возможностей и рынков, переговоры с партнерами и клиентами, а также разработку долгосрочной стратегии для восстановления и роста после кризиса.

- Управление изменениями: В кризисных ситуациях важно уметь эффективно управлять изменениями. Это может включать коммуникацию с сотрудниками и заинтересованными сторонами, мотивацию и поддержку персонала, адаптацию к новым условиям и принятие необходимых изменений в организационной культуре и процессах.

Комбинация финансовых, операционных и стратегических мер может помочь организациям эффективно справиться с кризисом, минимизировать потери и восстановить

устойчивость. Важно также учитывать уникальные особенности каждой кризисной ситуации и применять соответствующие меры в зависимости от контекста и потребностей.

Таким образом кризисные ситуации могут быть вызваны различными факторами, и их последствия могут сильно отличаться. Однако, в целом, существуют некоторые рекомендации, которые могут помочь правительствам, компаниям и индивидуальным предпринимателям улучшить их способность преодолевать кризисные ситуации:

1. Разработка планов и стратегий управления кризисами:

Правительства, компании и предприниматели должны разработать планы действий на случай кризисных ситуаций. Эти планы должны определять роли и ответственности, предусматривать шаги по минимизации ущерба и восстановлению деятельности после кризиса.

2. Диверсификация и гибкость:

Компании и предприниматели должны стремиться к разнообразию своего бизнеса и клиентской базы. Это поможет снизить риски отдельных секторов или рынков и облегчить адаптацию к меняющимся условиям.

3. Укрепление финансового положения:

Правительства, компании и предприниматели должны стремиться к укреплению своего финансового положения. Это может включать создание резервных фондов, диверсификацию источников финансирования и управление долгами.

4. Инвестиции в инновации и цифровые технологии:

Инновации и цифровые технологии играют важную роль в повышении способности преодолевать кризисные ситуации. Правительства, компании и предприниматели должны инвестировать в исследования и разработки новых продуктов и услуг, а также внедрять цифровые технологии для повышения эффективности и гибкости бизнес-процессов.

5. Развитие гибких коммуникационных стратегий:

Важно разработать гибкие коммуникационные стратегии, которые позволят эффективно и своевременно информировать заинтересованные стороны о кризисных ситуациях и принимаемых мерах. Открытость, прозрачность и своевременная реакция на обратную связь помогут снизить риски репутационных потерь.

6. Обучение и тренинг:

Регулярное обучение и тренинг сотрудников по вопросам кризисного управления и навыкам адаптации помогут повысить их готовность и эффективность в кризисных ситуациях.

7. Сотрудничество и партнерство:

Правительства, компании и предприниматели должны развивать сотрудничество и партнерство с другими организациями, индустриями и секторами экономики. Обмен опытом, ресурсами и экспертизой помогает создать более эффективные системы преодоления кризисов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борщова А. В., Ермилина Д. А., Санталова М. С. Антикризисное управление социально-экономическими системами. Монография. 3-е изд. — М.: Дашков и К, 2021. — 236 с.
2. Колесникова Т.А. Антикризисное управление обществом риска: Синергетическая концепция / Т.А. Колесникова. — М.: КД Либроком, 2018. — 176 с.
3. Коротков Э. М. Антикризисное управление. — М.: Юрайт, 2020. — 407 с.
4. Лифшиц А.С. Промышленная политика и антикризисное управление предприятиями: Монография / А.С. Лифшиц, В.И. Куликов, В.А. Новиков. — М.: Риор, 2016. — 320 с.
5. Базаров Т.Ю., Еремин Б.Л. Управление персоналом. - Юнити, 2007.
6. Быков В.А., Павлов Н.В. Современные подходы антикризисном управлении промышленным предприятиям (электронный ресурс) Под редакции М.М. Щербина. – Нижний Тагил: НТИ(ф) УГТУ, 2009.-(6) 98
7. Грязнова А.Г. Антикризисный менеджмент. - М.: Диалог-МГУ, 2008.
8. Сулаймонов Б. А. Реструктуризация предприятий на современном этапе // Молодой ученый. — 2016. — №10. — С. 894-896.

УДК 338

ФОРМИРОВАНИЕ АЛГОРИТМА ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ РИСКАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Содилов Рахмон Хамроевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носира, 33. Тел.: (+992) 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

В данной статье обосновано необходимость создание эффективной системы управления рисками на предприятиях хлопкоочистительной промышленности. Отмечается, что применение международных стандартов по риск-менеджменту способствуют предприятиям применять комплексный подход к управлению рисками и разрабатывать собственные процессы риск-менеджмента. Автором предложено алгоритм процесса формирования системы управления рисками на предприятиях хлопкоочистительной промышленности. Раскрыто сущность и охарактеризованы основные методы экспертных оценок, таких как SWOT-анализ, метод непосредственного оценивания, метод SMART. Подчеркивается, что в процессе формирования системы управления рисками на предприятиях хлопкоочистительной промышленности важную роль играет стандарт, который необходим для достижения целей риск-менеджмента. Автором разработано алгоритм организационно-экономического механизма управления хозяйственными рисками на предприятиях хлопкоочистительной промышленности. Предложено матрица рисков, с помощью которого рассчитывается наилучшее из альтернативных решений.

Ключевые слова: хозяйственные риски, алгоритм, предприятия хлопкоочистительной промышленности, риск-менеджмент, экспертные оценки, стандарт, матрица, организационно-экономический механизм, идентификация рисков, оценка рисков.

ТАШАККУЛИ АЛГОРИТМИ МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ХОҶАГИДОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ

Содиқов Раҳмон Ҳамроевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33. Тел.: +992 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

Дар мақолаи мазкур зарурати ташикили системаи самараноки идоракунии хавфҳо дар корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ асоснок карда шудааст. Қайд карда мешавад, ки татбиқи стандартҳои байналмилалӣ идоракунии хавфҳо ба корхонаҳо барои истифодаи равиши маҷмӯӣ дар идоракунии хавфҳо ва таҳияи равандҳои худии идоракунии хавфҳо мусоидат мекунад. Муаллиф алгоритми ҷараёни ташаққули системаи идоракунии хавфҳоро дар корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ пешниҳод кардааст. Моҳияти усулҳои асосии баҳодиҳии экспертӣ кушода шуда ва тавсиф карда шудаанд, аз қабيلي SWOT-таҳлил, усули баҳодиҳии бевосита, усули SMART. Таъкид карда мешавад, ки дар раванди ташаққули системаи идоракунии хавфҳо дар корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ стандарт нақши муҳим дошта, барои ноил шудан ба ҳадафҳои идоракунии хавф зарур мебошад. Муаллиф алгоритми механизми ташиклӣ-иқтисодии идоракунии хавфҳои хоҷагидориро дар корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ таҳия кардааст. Матритсаи хавфҳо пешниҳод карда шудааст, ки бо ёрии он беҳтарин роҳи ҳалли алтернативӣ ҳисоб карда мешавад.

Возеаҳои калидӣ: хавфҳои хоҷагидорӣ, алгоритм, корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ, идоракунии хавфҳо, баҳодиҳии экспертӣ, стандарт, матритса, механизми ташиклӣ-иқтисодӣ, муайянкунии хавфҳо, арзёбии хавфҳо.

FORMATION OF AN ALGORITHM OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT OF BUSINESS RISKS AT THE ENTERPRISES OF THE COTTON GINNING INDUSTRY

Sodikov Rahmon Hamroevich - candidate in economics, assistant professor of the Department of Management State Finance of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. The address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, street Said Nosir 33. Tel.: 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru.

This article substantiates the need to create an effective risk management system at the enterprises of the cotton ginning industry. It is noted that the application of international risk management standards helps enterprises to apply an integrated approach to risk management and develop their own risk management processes. The author proposes an algorithm for the process of forming a risk management system at the enterprises of the cotton ginning industry. The essence is disclosed and the main methods of expert assessments, such as SWOT analysis, direct assessment method, SMART method are characterized. It is emphasized that in the process of forming a risk management system at the enterprises of the cotton ginning industry, an important role is played by the standard, which is necessary to achieve the goals of risk management. The author has developed an algorithm of the organizational and economic mechanism for managing business risks at the

enterprises of the cotton ginning industry. A risk matrix is proposed, with the help of which the best of the alternative solutions is calculated.

Keywords: *business risks, algorithm, cotton ginning industry enterprises, risk management, expert assessments, standard, matrix, organizational and economic mechanism, risk identification, risk assessment.*

Риск-менеджмент является неотделимой частью деятельности предприятия хлопкоочистительной промышленности (ПХП). С целью формирования эффективной системы риск-менеджмента предприятия используют разные системы управления рисками, способствующие выявить, анализировать, оценивать и управлять рисками, которые связаны с их деятельностью. Главная цель управления рисками является своевременное выявление, анализ, оценка и осуществления комплекс мер, направленных на влияние на риски. При разработке и реализации нового проекта, стратегическое развитие предприятия, обновлении производства должны учитываться имеющиеся риски.

Как показывает зарубежный опыт, для создания эффективной системы управления рисками необходимо применять концепцию интегрированного риск-менеджмента, предполагающего систематического управления всех рисков, а также управление ими на нескольких уровнях (уровне группы, бизнеса и непрерывности бизнеса). Зарубежные ПХП эффективно используют и применяют международные стандарты по риск-менеджменту, такие как ISO и COSO ERM. Данные стандарты способствуют предприятиям применять комплексный подход к риск-менеджменту, соответствовать лучшим практикам и разрабатывать собственные процессы управления рисками. Зарубежный опыт также показывает, что предприятия должны регулярно осуществлять мониторинг рисков и ранжировать их по системе рейтингования для проведения контроля над ситуацией и своевременного ответа в случае ее изменения к худшему.

Исходя из масштаба предприятия управления рисками может быть комплексное структурированное звено, отдел, отдельного специалиста по контролю над рисками или несколько человек из руководства организации и высшего менеджмента, временно занимающихся риск-менеджменту [5, с.74].

Эффективный выбор структуры управления рисками требует оценить уровень оправданности формирования этой единицы в зависимости от стоимостного выражения потенциальных рисков и эффективности их управления, т.е. есть издержки на организацию управления рисками не должны превышать величину ожидаемых потерь. Исходя из специфики деятельности ПХП предложим алгоритм процесса формирования системы управления рисками на этих предприятиях (рис. 1).

Рис. 1. Алгоритм процесса формирования системы риск-менеджмента на ПХП

Источник: составлено автором

На наш взгляд, прежде всего, следует использовать единую политику по управлению рисками предприятия. Политика риск-менеджмента содержит в себя отношение к рискам, постановку целей управления ими, осмысленность участия каждого работника предприятия, возможность взаимодействия отдельных подразделений и обмена информацией. Для организации системы риск-менеджмента необходимо часто пересмотреть организационной структуры предприятия в целом, правила принятия управленческих решений, а также нужней работы по повышению уровня квалификации сотрудников и привлечения нового персонала - специалистов в данной сфере [9, с.228].

При формировании организационной структуры управления предприятия необходимо учитывать объем предприятия и размер средств, выделенные для формирования службы риск-менеджмента. Для больших предприятий такая структура может быть целый отдел, который включает в себя риск-менеджеров по финансам, технологических риск-менеджеров, риск-менеджеров по кадровым вопросам и т.д. На небольших предприятиях роль специалиста по управлению рисками может исполнять отдельный сотрудник из соответствующего отдела - финансового, технического технологического и т.д. [1, с.241].

Руководство в ходе управления предприятием выполняет определенные функции, один из которых является разработка наиболее важных принципов риск-менеджмента. Высшее руководство предприятия должен уделять особое внимание вопросу формированию структуры управления рисками. С целью успешной и эффективной работы с рисками руководство предприятия должно выполнять определенные задачи:

- необходимо регулярно и своевременно идентифицировать и анализировать риски, в результате наступления которых может возникать отрицательные последствия для предприятия;

- рассчитать размер ущерба от этих последствий и вероятность их наступления;
- разработать стратегию предприятия по работе с наиболее значимыми рисками, а также порядок действий по управлению этими рисками;
- оценить эффект от внедрения системы риск-менеджмента и работу предприятия по управлению рисками [6, с.158].

Целесообразная и эффективная оценка рисков, исходя из объема и задачи предприятия, требует формированию экспертной группы, состоящей из независимых специалистов или экспертов из числа сотрудников. Результаты деятельности отдела риск-менеджмента во многом зависят от работы экспертной группы, так как они оценивают риски, на основе которых осуществляется их ранжирование и непосредственная работа по их минимизации. Среди методов экспертных оценок наиболее распространенными являются: анкетирование, интервьюирование, аудит рисков. Можно выделить две группы методов экспертных оценок (рис. 2):

- коллективные оценки основаны на применении коллективного мнения экспертов;
- индивидуальные оценки основаны на использовании мнения отдельных экспертов, независимых друг от друга.

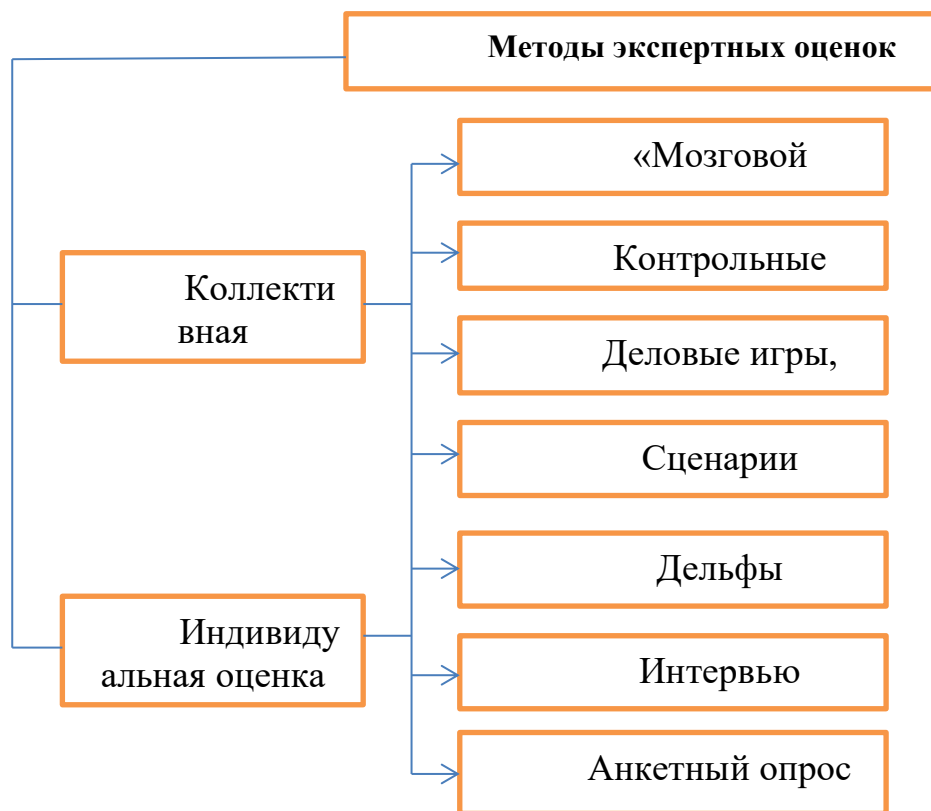

Рис. 2. Методы экспертных оценок

Источник: составлено автором

Кроме методов показанных на рисунке 2, к методам экспертных оценок относят:

- метод ранжирования и оценивания рангов;
- метод изучения сильных и слабых сторон предприятия, возможностей и риски ее деятельности - метод SWOT-анализа;
- метод непосредственного оценивания;

- метод разработки и анализ целей - метод SMART [10, с.325].

В рамках метода ранжирования и оценивания рангов определение результирующих рангов объектов ранжирования формируются для каждого исследуемого объекта отдельно. При этом, объекту, который получает минимальную сумму рангов может быть присвоено первый ранг. Объекту с максимальной суммой рангов присваивается последний ранг.

Количества экспертов воздействует на уровень объективности результатов оценки рисков. Чем больше количества экспертов, тем больше будет трудоемкость и стоимости экспертизы [3, с.48]. Следовательно, для уменьшения трудоемкости и стоимости используют метод рангов, способствующий только проводить ранжирование и исключить численное определение экспертами.

SWOT-анализ может быть применен как универсальный инструмент в ходе изучении процессов, которым характерен управляемость, динамичность, цикличность развития, зависимость от внешних и внутренних факторов. На первом этапе SWOT-анализа заполняется матрица, показывающая объективное положение дел, имеющие проблемы и особенности ситуации. На втором этапе осуществляется сопоставительный анализ всех показанных в таблице характеристик оцениваемого объекта.

Метод непосредственного оценивания применяется для оценки рисков путем присвоения баллов, которые показывают степень важности объектов. Чем важнее объект оценки, тем выше балл присваивается ему и наоборот. Шкала для оценки рисков бывает различным. В самом обычном случае оценка может осуществляться по шкале от 0 до 1. В некоторых случаях оценка производится экспертами в устной форме. Например: маловажный, особоважный, важный. Если присутствует устная форма оценки, для удобства подсчета и обработки результатов могут быть введены балльные значения, к примеру 1,2,3. В результате оценки определяется ранг и значимость каждого объекта исследования [8, с.110].

Метод SMART (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Timed) или метод разработки и анализ целей направлено на последовательной оценки целей по совокупности критериев, которые расположены в матричной форме. Среди сравниваемых факторов, отражающих характеристики цели могут быть следующие характеристики: труднодостижима - легкодостижима, имеет поддержку персонала - не имеет поддержки персонала, высокие затраты - низкие затраты, имеет приоритеты - не имеет приоритетов, требует много времени - требует мало времени и т.д. [2, с.38]

После этого разрабатывается матрица проблем, которые должны быть решены для достижения поставленных целей и получения ожидаемых результатов. Эти проблемы распределяются исходя из различных признаков: желаемая ситуация, существующая ситуация, возможность достижения цели. Данные признаки отражают горизонталь матрицы. Вертикаль матрицы включает следующие признаки:

- определение проблемы;
- оценивание проблемы (количественные параметры),
- организация решения (кто, где, когда),
- издержки на решение проблемы.

Особенность всех вышерассмотренных методов экспертных оценок заключается в том, что у них имеется высокая доля субъективной оценки. Следовательно, их еще называют субъективными методами управления.

В процессе формирования системы управления рисками на ПХП важную роль играет стандарт, который необходим для консолидации, укреплении по вопросам применяемой

терминологии, организационной структуры управления рисками, процессу практического применения, целей риск-менеджмента.

Стандарт - это нормативный документ, который направлено на получение оптимальной уровни последовательности в разной области, принятый на базе консенсуса соответствующим органом для всеобщего и многократного пользования. Основными международными стандартами по риск-менеджменту являются ISO/CD 31000 «Общие руководящие указания по принципам и осуществлению риск-менеджмента» и Стандарт по управлению рисками Федерации европейских ассоциаций риск-менеджеров (FERMA). Стандарт FERMA имеет широкой специализации и применяется в различных организациях, особенно в производственных процессах [4, с.130].

Нами разработано алгоритм организационно-экономического механизма управления хозяйственными рисками на ПХП, состоявший из пяти этапов (рис. 3).

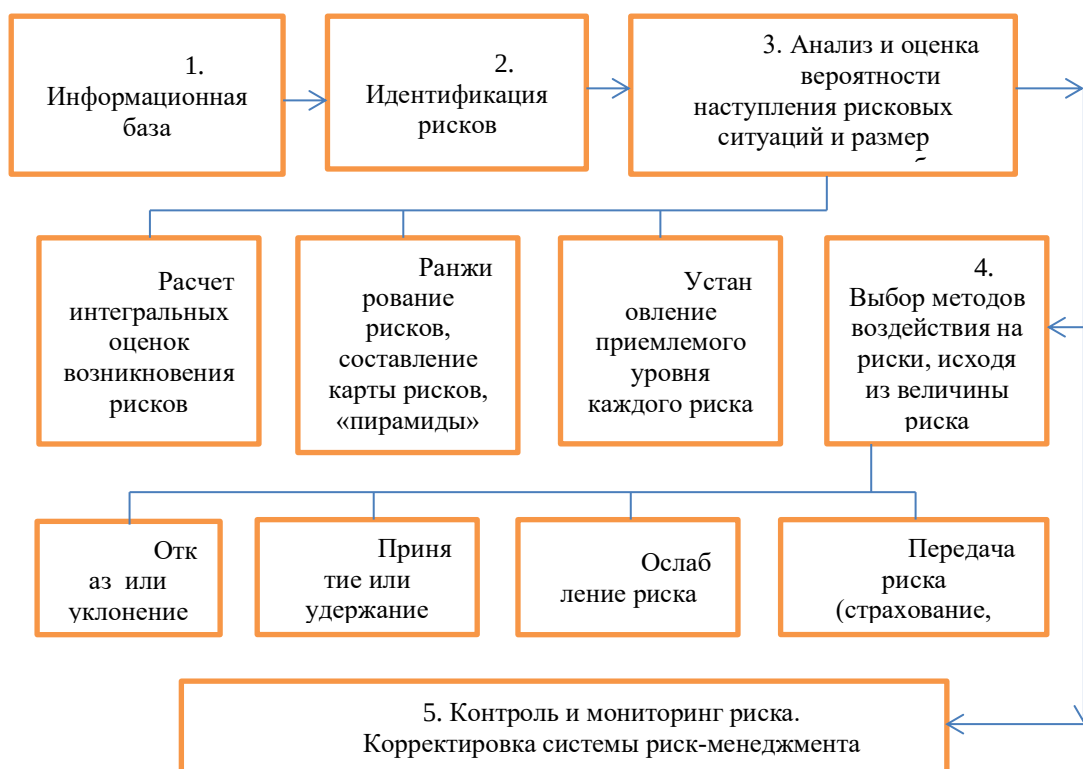

Рис. 3. Алгоритм организационно-экономического механизма управления хозяйственными рисками на ПХП

Источник: составлено автором

На последнем этапе алгоритма проводится контроль и мониторинг принятых мер и всей системы управления рисками. На основании полученных результатов осуществляют оценку эффективности всей системы управления рисками и при необходимости проводят корректировку системы. Оценка эффективности не является окончательным этапом в общей системе риск-менеджмента, а является началом развития следующего этапа, т.к. весь процесс управления рисками имеет циклический характер.

Решения по риск-менеджменту обычно принимаются в условиях неопределенности. В ходе моделирования процессов, которые направлены на уменьшение уровня рисков и

минимизации возможных убытков, могут возникать различные альтернативные сценарии. Кроме построения карт рисков, диаграмм рисков можно предложить построение «матрицы рисков» (табл. 1).

Таблица 1. - Матрица рисков

Варианты, альтернативы принятия решений	Возможные сценария развития событий			
	C_1	C_2	-	C_n
B_1	P_{11}	P_{12}		P_{1n}
B_2	P_{21}	P_{22}		P_{2n}
B_n	P_{n1}	P_{n2}		P_{nn}

Источник: Королева С.Е. Управление хозяйственными рисками: пособие. - Минск: Амалфея. - 2020. - 120 с.

В этой матрице значения $B_1, B_2, \dots, B_n$ обозначают каждый из вариантов альтернатив принятия решения; значения $C_1, C_2, \dots, C_n$ - каждый из возможных вариантов ситуации развития событий; значения P_{11}, P_{12}, P_{nn} - уровень показателя финансовых потерь, соответствующих определенной альтернативе при определенной ситуации. Следует отметить, что с помощью этой матрицы рассчитывается наилучшее из альтернативных решений.

Таким образом, формирование алгоритма организационно-экономического механизма управления хозяйственными рисками на предприятиях хлопкоочистительной промышленности можно проводить на основе опыта предприятий других видов деятельности, но с учетом особенностей производственного процесса этих предприятий. Учет данных особенностей должен найти свое отражение на всех этапах управления рисками, начиная от классификации риска, и заканчивая выбором конкретных мероприятий по риск-менеджменту.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авдийский В.И. Риски хозяйствующих субъектов: теоретические основы, методология анализа, прогнозирования и управления. - М.: ИНФРА-М. - 2019. - 368 с.
2. Афонина И.А. Развитие теории оценки и управления рисками: от теории вероятностей до риск-менеджмента на предприятии / И.А. Афонина, Т.В. Горчакова // Микроэкономика. - 2020. - №1. - С. 36-39.
3. Ахтулов А.Л. Оценка эффективности управления рисками на уровне организации / А.Л. Ахтулов, Ю.В. Бармотина // Омский научный вестник. - 2020. - №4(111). - С. 46-50.
4. Барсукова Т.В. Алгоритм построения системы риск-менеджмента на промышленных предприятиях / Т.В. Барсукова // Проблемы современной экономики. - 2018. - №3. - С. 125-132
5. Гончаров Д.С. Комплексный подход к управлению рисками для промышленных предприятий. - М.: Вершина. - 2018. - 224 с.

6. Каранина Е.В. Разработка качественного подхода к реализации и оценке эффективности системы управления предприятием с позиции риск-менеджмента / Е.В. Каранина // Сегодня и завтра российской экономики. - 2019. - №31. - С. 151-161.
7. Королева С.Е. Управление хозяйственными рисками: пособие. - Минск: Амалфея. - 2020. - 120 с.
8. Поморцева И.М. Проблемы развития риск-менеджмента на промышленных предприятиях / И.М. Поморцева // Вестник РГГУ. Серия: Экономика. - 2019. - №3. - С. 105-116.
9. Резвякова И.В. Особенности внедрения системы управления бизнес-процессами на предприятии / И.В. Резвякова, А.Т. Лиленко // Вестник Челябинского государственного университета. - 2021. - №3(449). - С. 224-232.
10. Шапкин А.С. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций: Учебник для бакалавров. - М.: «Дашков и Ко». - 2021. - 880 с.

УДК: 336

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ ҲАМГИРОӢ ВА САРМОЯГУЗОРИҲО

Тагоев Чумъахон Ҳамроевич – номзади илмҳои иқтисодӣ дотсент, мудири кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, e-mail: tagoev-d@mail.ru Телефон: (+992) 918 90 68 73

Бахтиёрӣ Изатулло Муродзода – ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС, ДМТ. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Тел. (+992) 908 00 58 91.

Аннотатсия. Дар мақола ташаққули комплекси агросаноатӣ дар заминаи рушди муносибатҳои интегратсионӣ ва сармоягузориҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон ҷанбаҳои таърихӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва сармоягузориҳои КАС-и ҷумҳуриро таҳқиқ намуда, хусусиятҳои хоси муҷтамаи номбурдари бо далелҳои воқеӣ асоснок намудаанд. Муаллифон натиҷагирӣ намудаанд, ки комплекси агросаноатӣ зодаи муносибатҳои интегратсионӣ буда, ҳадафи ташаққули он таъмини талаботи рӯзафзунӣ аҳолии кишвар бо маводи озуқаворӣ худӣ буд ва мебошад. Дар мақола инчунин, сохтори таркиби комплекси агросаноатӣ ба комплекси озуқаворӣ ва комплекси ғайриозуқаворӣ ҷудо шудани он, пойгоҳи моддию техникӣ, шаклҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ моликият, рушди сохторҳои мухталифи идоракунӣ дар доираи КАС, хусусияти иҷтимоӣ, сармоягузориҳо ва дигар махсусиятҳои рушди муҷтамаи мазкур таҳлилу арзёбӣ гардидаанд. Дар фароварди мақола муаллифон хулосабарорӣ намудаанд, ки ташаққули рушди КАС ба хоҳишу дархости ин ва ё он ашхос, гурӯҳ ё ниҳоди давлатӣ алоқамандии мустақим надорад. Зеро истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, нигоҳдорӣ, коркарди саноатӣ, фурӯш ва хизматрасониҳои баъди фурӯш дар ҳама шакли муносибатҳои бозорӣ тақозои замон аст, яъне мардум ба он ниёз дорад. Ниҳодҳои номбарда танҳо метавонанд ба рушди ин комплекс ё мусоидат кунанд ё садди роҳи он шаванд, аммо онро аз байн бурда наметавонанд.

Калидвожаҳо: ҳамгироии агросаноатӣ, комплекси агросаноатӣ, комплекси агроозуқаворӣ, беҳатарии озуқаворӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, сармоягузориҳо, пойгоҳи моддию техникӣ, сохторҳо ва хусусиятҳои комплекси агросаноатӣ.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЕ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ И ИНВЕСТИЦИОННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Тогоев Джумахон Хамроевич – канд. экон. наук, доцент, заведующий кафедрой экономики и управления АПК, Таджикский национальный университет, e-mail: tagoev-d@mail.ru Телефон: (+992) 918 90 68 73

Бахтиёри Изатулло Муродзода – ассистент кафедры экономики и управления АПК, ТНУ. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Телефон: (+992) 908 00 58 91.

Аннотация. В статье рассматривается формирование агропромышленного комплекса на основе развития интеграционных и инвестиционных отношений. Авторы, исследуя исторические, социально-экономические и инвестиционные аспекты АПК республики обосновывают особенности упомянутого комплекса конкретными фактами. Авторы отмечают, что агропромышленный комплекс является зародышем интеграционных отношений, целью формирования которого было и остается обеспечение растущих потребностей населения страны в собственных продуктах питания. В статье проанализированы и оценены структура и состав АПК, его разделение на продовольственный и непродовольственный комплекс, материально-техническая база, новые формы хозяйственной деятельности и собственности, развитие различных структур управления в рамках АПК, также социальный, инвестиционные аспекты и другие особенности развития данного комплекса. В конце статьи авторы делают вывод о том, что формирование и развитие АПК не имеет прямой связи с желаниями и запросами тех или иных лиц, групп, госструктур или учреждений. Потому что производство сельскохозяйственной продукции, хранение, промышленная переработка, продажа и послепродажное обслуживание во всех формах рыночных отношений является требованием времени, то есть оно нужно людям. Эти структуры могут только способствовать или препятствовать развитию этого комплекса, но не могут отменить его существованию.

Ключевые слова: агропромышленная интеграция, агропромышленный комплекс, агропродовольственный комплекс, продовольственная безопасность, сельскохозяйственная продукция, инвестиции, материально-техническая база, структуры и особенности агропромышленного комплекса.

FEATURES OF THE FORMATION OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONTEXT OF INTEGRATION AND INVESTMENT RELATIONS

Tagoev Jumakhon Khamroevich - Candidate of Economic Sciences, Associate of the Department of Economics and Management of Agroindustrial Complex of TNU. e-mail: tagoev_d@mail.ru Phone: (+992) 918 90 68 73

Bakhtieri Izatullo Murodzoda - assistant of the Department of Economics and Management of the Agroindustrial Complex, Tajik National University. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Phone: (+992) 908 00 58 91.

Annotation. The article considers the formation of the agro-industrial complex based on the development of integration and investment relations. The authors, exploring the historical, socio-economic and investment aspects of the agro-industrial complex of the republic, substantiate the features of the mentioned complex with specific facts. The authors note that the agro-industrial complex is the germ of integration relations, the purpose of which was and remains to meet the

growing needs of the country's population in their own food. The article analyzes and evaluates the structure and composition of the agro-industrial complex, its division into a food and non-food complex, the material and technical base, new forms of economic activity and ownership, the development of various management structures within the agro-industrial complex, as well as social, investment aspects and other features of the development of this complex. At the end of the article, the authors conclude that the formation and development of the agro-industrial complex has no direct connection with the desires and requests of certain individuals, groups, government agencies or institutions. Because the production of agricultural products, storage, industrial processing, sale and after-sales service in all forms of market relations is a requirement of time, that is, people need it. These structures can only promote or hinder the development of this complex, but they cannot cancel its existence.

Keywords agro-industrial integration, agro-industrial complex, agro-food complex, food security, agricultural products, investments, material and technical base, structures and features of the agro-industrial complex.

Иқтисодиёти давлатҳои рушдкарда дар шароити муосир дар шакли комплекси соҳавию байнисоҳавӣ рушд мекунад. Иқтисодиёти кишвари мо низ дорои ин гуна комплексҳо мебошад. Дар миёни комплексҳои номбурда, нақши муҳимро комплекси аграрӣ саноатӣ мебошад. Махсусан, баъди соҳибистиқлолии Тоҷикистон барои таъмини бехатарии озуқавории аҳоли ва суботи истиқлолияти воқеии мамлакат фаъолияти мунтазаму самараноки комплекси номбурда муҳим арзёбӣ мегарданд. Дар ин занҷира соҳаи аграрӣ ва корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ нақши бориздоранд, зеро маҳз маҳсулоти дар ҳаҷми зарурӣ ва босифат истеҳсолнамудаи ҳамин корхонаҳо боиси ғанӣ гардидани бозорҳои ватанӣ, муътадили нархҳо, фаъолияти бонизому самараноки дигар корхонаву ташкилоти муҷтамаи агросаноатӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ мегардад. Аммо имрӯз ин фаъолияти корхонаҳои ҳамин доираҳои ин комплекси байнисоҳавии ватанӣ начандон ба рақобатпазиранд. Ташаққул ва рушди муҷтамаи мавриди зикр ба махсусиятҳои он рабт дорад. Яъне ин комплекс дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад, ки дар дигар комплексҳои дар иқтисодиёт амалкунанда онҳо ба назар намерасанд. Муҳимтарин хусусиятҳои хоси ин комплексро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳем, ки чунинанд:

1. Яке аз муҳимтарин хусусияти муносибатҳои интегратсионӣ дар комплекси агросаноатӣ он аст, ки худ ин комплекс, ба ақидаи аксари олимони соҳаи муносибатҳои интегратсионӣ ба шумор меравад. Ин маҷмуаи агросаноатӣ комплекси байнисоҳавӣ ба шумор меравад, яъне он дар натиҷаи ҳамгироии амудии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, саноат, савдо ва дигар соҳаву зерсоҳаҳои иқтисодиёт арзи вучуд намудааст. Қобили қайд аст, ки то ба ин дараҷаи рушд расидан кишоварзӣ дигар зинаҳои рушд, аз қабili ҷойгиркунонӣ, махсусгардонӣ, консентратсия ва кооператсияро паси сар намудааст. Мувофиқи ақидаи соири олимони - муҳаққиқони ин мавзӯ дар истеҳсоли маҳсулоти ниҳонии ин комплекс дар маҷмуъ бевосита ва ё бавосита зиёда аз 80 соҳаву зерсоҳаҳои иқтисодиёт иштирок меварзанд [15, с.183-186].

2. Ҳадафу вазифаҳои ҳамгироии агросаноатии номбурда аз дорои хусусиятҳои хос будани ин комплекс гувоҳӣ медиҳанд. Масалан, ҳадафи ин нави муносибатҳои интегратсионии агросаноатӣ, пеш аз ҳама, таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолии кишвар бо маводи озуқавории худӣ буд ва мебошад. Вазифаҳои ин ҳамгироиро ба тариқи зерин баҳодихӣ кардан мумкин аст: 1) Пурқувват гардонидани пойгоҳи моддию техникии кишоварзӣ,

истеҳсоли маҳсулоти озуқавории баромади кишоварзидошта ва ашъи хом барои соҳаҳои саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ; 2) Равнақи муносибатҳои ҳамгироии уфуқӣ ва ташкили сохторҳои байнихочагӣ дар соҳаи кишоварзӣ; 3) Ташаккули ҳамгироии амудӣ дар комплекси номбурда ба пайдоиши корхонаҳо ва сохторҳои нави агросаноатӣ мусоидат мекунад, ки ба коркарду то ба истеъмолкунанда расонидани маҳсулотҳои кишоварзӣ машғул ҳастанд; 4) Ташкили ҷойҳои нави корӣ барои аҳолии деҳот; 5) Наздикшавии дараҷаи зисти аҳолии шаҳру деҳот аз ҳисоби рушди инфрасохтори истеҳсолию иҷтимоии соҳаи кишоварзӣ ва деҳот; 6) Таъмини беҳатарии озуқавории аҳолии кишвар дар сатҳи меъёрҳои муқаррарнамудаи ТУТ; 7) Таъмини рушди босуботи истеҳсолоти агросаноатии кишвар. Хусусияти номбурда, ки ҳамчунин фарогири ҳадафу вазифаҳои ин навъи муносибатҳои интегратсионӣ мебошад, заминаи бунёдии ташаккули равнақи ин навъи ҳамгироии агросаноатӣ маҳсуб меёбад [10, с.174-182].

3. Раванди ҳамгироии агросаноатӣ сараввал аз тарҳрезӣ ва тамаркузии истеҳсолоти аграрию саноатӣ зери назорати мустақими давлат зухур кардааст. Асоси ташаккули интегратсияи агросаноатӣ дар Тоҷикистон ба солҳои 1955-1960 рост меояд. Дар ин давра ҳамгироии уфуқии агросаноатӣ баҳри ташкили корхонаҳои байнихочагӣ зухур карда буд ва он аз ҷониби давлат дастгирӣ меёфт. Баъдан, ин чараён мунтазам рушд кардан гирифт. Азбаски он замон дар ҳаёти давлати собиқ Шӯравӣ будем, аз ин рӯ, давраи ташаккули равандҳои ҳамгироии агросаноатӣ дар кишвар ба ташаккули комплекси агросаноатии давлати собиқ Шуравӣ алоқамандии мустақим дошт [11, с.27].

4. Интегратсияи агросаноатӣ сабаби пайдоиши комплекси агросаноатии давлати собиқ Шуравӣ ва дар навбати худ чунин комплексҳо дар тамоми ҷумҳуриҳои таркибии он ташкил карда шуданд, ки ҳамаи онҳо сохтори ягонаи идоракунии марказонидашударо доро буданд (Госагропроми СССР, кумитаҳои Госагропроми республикаҳо, кишварҳо ва вилоятҳо) [12, с.23-26].

5. Интегратсияи агросаноатӣ боиси пайдоиши садҳо сохторҳои ҳамгироишуда дар миқёси ин давлат ва ҷамоҳири он гардид, аммо ин ҳама дар заминаи иқтисоди нақшавӣ бо мавҷудияту бартарии танҳо корхонаҳои давлатӣ ва хоҷагиҳои ба ном коллективӣ (колхозҳо) рушд мекард. Ҳамаи субъектҳои ин комплекс аз ҷониби давлат молиягузорӣ мешуд ва ҳадафи асосӣ таъмини талаботи аҳолии кишвар бо маводи озуқаворӣ ва корхонаҳои саноатӣ бо ашъи хом буд. Ҳамчунин, шумори зиёди ҷойҳои нави корӣ барои аҳолии деҳот пайдо мешуданд. Чунин раванд, албатта, ба натиҷаҳои назаррас оварда расонид. Аз нимаи аввали солҳои 70-ум то солҳои 90-ум иқтисодиёти агросаноатии собиқ Шуравӣ, аз ҷумла дар ҷумҳурии мо ба як маҷмааи бузурги механикунонидашуда табдил дода шуд, ки вазифаҳои дар пешистодаи худро аслан бо муваффақият ба иҷро мерасонд [1, с.27-39].

6. Заминаҳои моддӣ-техникии ин комплекс ва корхонаву ташкилоту хоҷагиҳои таркиби он, ки дорои сохторҳои мухталифи ҳамгироишуда буданд, асосан аз ҳисоби маблағҳои буҷавии мутамарказонидашуда бунёду харидориву тақрористеҳсол мешуданд. Аз ин рӯ, хоҷагиҳо ва сохторҳои агросаноатӣ танҳо ба иҷроиши нақшаҳои гузошташуда машғул буданд ва ҳамчунон дар чунин раванди истеҳсолот рӯҳияи соҳибкорӣ, ҳавасмандӣ, ҷустуҷӯи бозорҳои фурӯши маҳсулот, баландбардории сифати маҳсулот ва дигар масоили марбут ба иқтисоди бозорӣ таҳти фишору сиёсати давлатии ҳамонвақта қарор гирифта буд. Аммо чунин рушд дер давом накард ва бо сабабҳои объективӣю субъективӣ ин низоми бузурги хоҷагидорӣ ба пошхӯрӣ рӯ ба рӯ гардид. Ҷумҳуриҳои собиқ Шуравӣ мустақил гаштанд ва ҳар кадоме дар ин самт мероси худро бурданд. Аз ҷумла, ин падидаи иқтисодӣ дар иқтисодиёти давлати

соҳибистқилоли мо низ интиқол ёфт, зеро дар шароити иқтисоди бозорӣ низ мавҷудияти чунин комплексҳо ва сохторҳои ҳамгироишудаи агросаноатӣ тақозои замон мебошад. Бо ибораи дигар, муносибатҳои интегратсионӣ, аз ҷумла ташаккули равнақи КАС дигар ба хоҳишу дархости ин ва ё он ашхос ё гурӯҳ ё роҳбарияти давлат алоқамандии мустақим надорад. Зеро истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, нигоҳдорӣ, коркарди саноатӣ, фурӯш ва хизматрасониҳои баъди фурӯш дар ҳама шакли муносибатҳои бозорӣ тақозои замон ҳастанд, яъне мардум ба он ниёз дорад. Ниҳодҳои номбурда танҳо метавонанд ба рушди ин комплекс ё мусоидат кунанд ё садди роҳи он шаванд, аммо онро аз байн бурда наметавонанд. Ин хусусият маънои онро дорад, ки ин навъи ҳамгирӣ то замоне, ки инсоният ба маҳсулоти кишоварзӣ ниёз дорад, рушду равнақ меёбад. Аз ин ҷост, ки КАС-и ҷумҳурии мо низ аз замони пошхӯрии собиқ Шӯравӣ то имрӯз арзи вуҷуд дорад ва ҳамчун комплекси байнисоҳавӣ дар рушди иқтисодии мамлакат, таъмини беҳатарии озуқавории аҳолии он, ташкили ҷойҳои нави корӣ, таъмини корхонаҳои саноати сабуку хӯрокворӣ бо ашёи хоми ватанӣ нақши калидӣ дорад.

7. Хусусияти дигари муносибатҳои агросаноатӣ дар он зухур мекунад, ки баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, аксари робитаҳои мавҷуда қанда шуданд ва шаклҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ ва моликият дар доираи бахши аграрӣ рушд карданд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сектори аграрӣ 171899 хоҷагӣҳо дар истеҳсоли МУК саҳмгуздоранд [14, с.325-329]. Ҳамчунин, дар доираи сеюми КАС, ки корхонаҳо ва иттиҳодияҳои агросаноатӣ ба чамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, фурӯш ва хизматрасониҳои баъди фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ машғул мебошанд, тағйиротҳои кулӣ ба амал омаданд. Дар омили расмӣ нишон дода шудааст, ки аксари корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, аз қабili корхонаҳо ва комбинатҳои коркарди орд, комбинатҳои коркарди равған, гӯшт, шир, коркарди меваю сабзавот, корхонаҳои коркарди аввалияи нахи пахта, корхонаҳои саноати нассочӣ, ки шакли моликияти давлатӣ доштанд, ғайридавлатӣ гардонид шуданд. Имрӯз дар заминаи корхонаву иттиҳодияҳои номбурдаи агросаноатӣ корхонаҳои хусусӣ, ҷамъиятҳои саҳҳомии кушодаву пӯшида ва корхонаҳои муштарак ташаккул ва равнақ ёфтанд. Алҳол аз шумораи умумии корхонаҳои дар иқтисодии кишвар фаъолияткунанда 76,6% ба ҳиссаи корхонаҳои бахши хусусӣ рост меояд [19, с.223]. Ин гуфтаҳо далели он аст, ки муносибатҳои интегратсионӣ дар шароити имрӯза дар миёни сохторҳои ҳамгироишудаи агросаноатӣ дар асоси муносибатҳои бозорӣ сурат мегиранд ва давлат дар ин раванд танҳо нақши танзимгарро иҷро мекунад.

8. Хусусияти дигари муносибатҳои интегратсионӣ дар доираи КАС дар он зухур мекунад, ки механизми хоҷагидорӣ ин комплекси бузург дар доираи сохторҳои мухталиф сурат мегирад. Масалан, мувофиқи таҳқиқотҳои олимони хориҷиву ватанӣ комплекси агросанотӣ ҳамчун механизми фаъолияти хоҷагидорӣ дорои 5 сохтор мебошад: 1) сохтори функционалӣ-соҳавӣ; 2) сохтори ҳудудӣ (территориявӣ)-истеҳсолӣ; 3) сохтори технологӣ; 4) сохтори маҳсулоти – ашёиҳомӣ; 5) сохтори ташкилӣ-идорақунӣ [18, с.31-35].

Сохтори аз ҳама одӣ ва соддаи КАС модели се доиравии он мебошад, ки онро **сохтори функционалӣ-соҳавӣ** низ меноманд. Мувофиқи ақидаи олимони ин соҳа Ғаниев Т.Б., Одинаев Ҳ.А. ин сохтор дар доираи якум соҳаҳои фондистеҳсолкунанда ва таъминоти захираҳои молиявӣ ва дар доираи дуввум соҳаи кишоварзиро фарогир мебошад. Соҳаҳои доираи III коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулоти КАС-ро ба уҳда доранд [10, с.7-11].

Сохтори дигари КАС ин **сохтори ҳудудӣ-истеҳсолии** он мебошад. Мувофиқи назари олимони Нурназаров М.Н. ва Раҳимов М. “КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохтори ҳудудӣ - истеҳсолии худ ба чунин минтақаҳои агросаноатӣ тақсим мешавад: 1) Шимолӣ; 2) Ҳисору Марказ; 3) Бохтару Вахш; 4) Кӯлоб; 5) Помиру Дарвоз [18, с.53-65]. Олимони варзидаи соҳаи

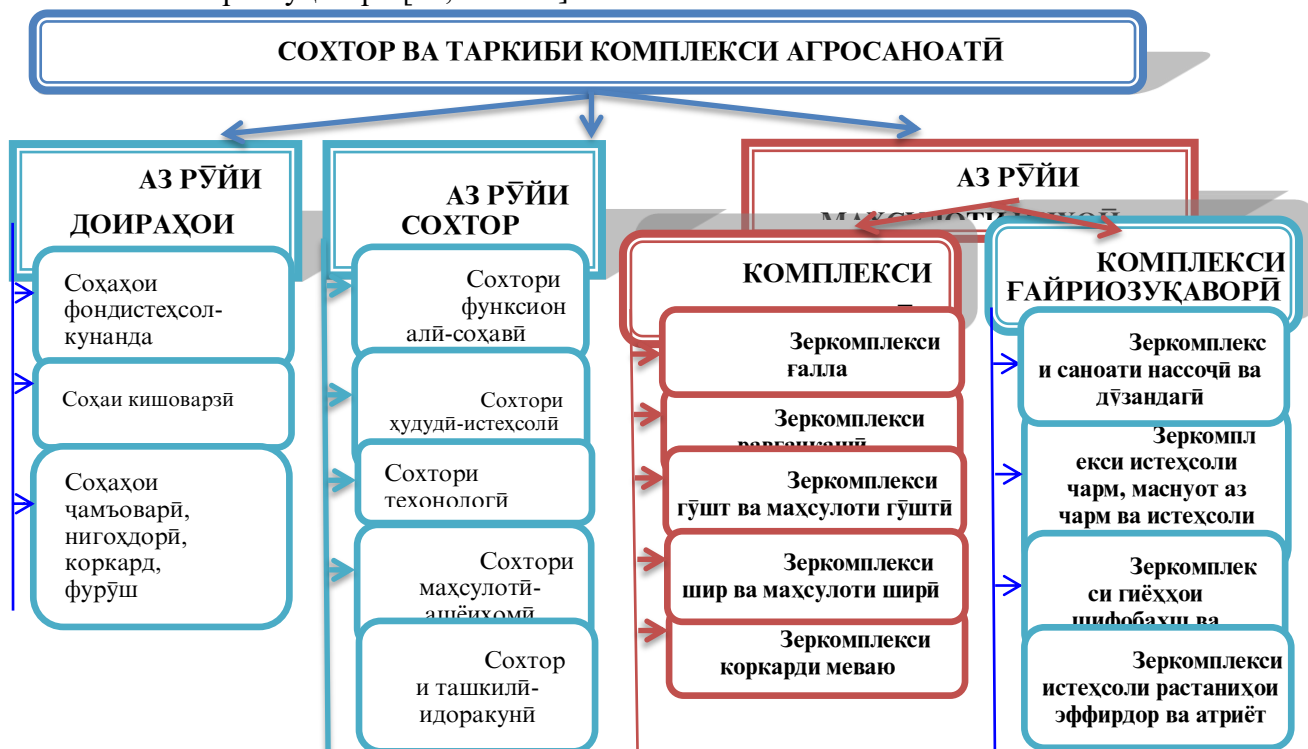
мазкур Бинатов Ю.Г., Коробейников М.А. “Сохтори технологии КАС-ро ҳамчун маҷмуи равандҳои якҷояшудаи технологии истеҳсолот барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳой таъриф доданд, ки ба таъмини алоқамандии ин занҷири технологӣ дар шароити гузариш ба технологияи интенсивӣ ва ба сарфаи захираҳои истеҳсоли нигаронида шудааст” [3, с.37-38].

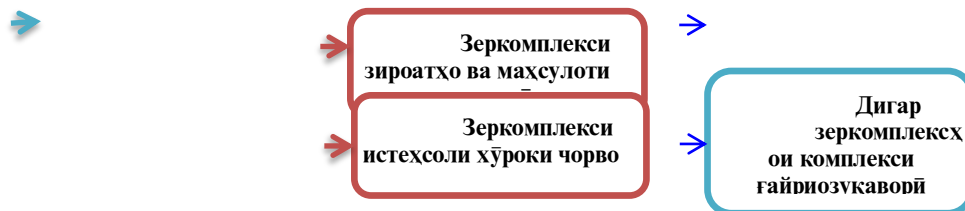
Исайнов Ҳ.Р. ва Давлатов Қ.Қ. қайд кардаанд, ки “Сохтори маҳсулотӣ - ашёҳои КАС аз зеркомплексҳои агросаноатии зерин иборат мебошад: ғаллакорӣ ва ордкашӣ, меваю сабзавот ва консервакунонӣ, гӯшт ва маҳсулотҳои гӯшти, шир ва маҳсулотҳои ширӣ, пахта ва коркарди саноатии он, ангуру шаробпазӣ, пашмресӣ, геранпарварӣ. Лозим ба ёдоварист, ки на ҳама зеркомплексҳои саноатии номбурда дар ҷумҳурӣ сикли пурраи худро доро мебошанд” [13, с.9-10].

Демченко А.Ф., Демченко Е.А., Исайнов Ҳ.Р. қайд мекунанд, “Сохтори ташкилӣ-идоракунии КАС – ин маҷмуи шаклҳо, усулҳо ва органҳои идоракунондаи КАС-ро дар бар мегирад, ки ба инкишофи ҳаммаи соҳаҳо ва доираҳои КАС равон гардида, ба истеҳсоли маҳсулоти ниҳойи он мувофиқат мекунанд” [11, с.12-15].

9. Хусусияти дигари фарқкунандаи муносибатҳои интегратсионӣ, ки дар доираи комплекси агросаноатӣ сураат мегиранд ба гузариш ба иқтисоди бозорӣ алоқаманд аст. Яъне, муносибатҳои интегратсионӣ дар сохторҳои ҳамгироишудаи КАС дар шароити бозор дар идоракунии худ низ ба тағйиротҳо рӯ ба рӯ шуданд. Ба ақидаи як қатор олимони ватанӣ дар низоми идоракунии КАС-и ҷумҳурӣ то ҳол навбониҳои ҷиддӣ ба вуқӯ напайвастаанд, махсусан ягон сохтори мукаммали идоракунии ин мучтамаъ арзи вуҷуд накардааст, балки идоракунии комплекси мазкур миёни соҳаҳо ва вазоратҳои онҳо тақсим шудаанд. Аз ин сабаб, то кунун соири масоили идоракунии мучтамаъ ҳалли худро наёфтаанд [2, с.104-111]. Ба андешаи бархе аз олимони ватанию хориҷӣ баъди пошхӯрии давлати Шуравӣ идоракунии сохторҳои ҳамгироишудаи агросаноатӣ на дар ҳама самтҳо ба талаботи имрӯза ҷавоб дода метавонанд. Яъне, дар шароити кунунӣ системаи идоракунии лозим аст, ки аз идоракунии давлатӣ, идоракунии хоҷагидорӣ ва худидоракунии маҳаллиро фаро гирад ва вазифаҳо, ҳуқуқҳо, уҳдадорихоро байни онҳо дуруст тақсим карда тавонад [17, с.74-99].

10. Аз рӯи хусусияти маҳсулоти ниҳойи комплекси агросаноатӣ сохторҳои ҳамгироишудаи онро ба ду комплекс ҷудо кардан мумкин аст: 1) Комплекси озуқаворӣ; 2) Комплекси ғайриозуқаворӣ [15, с.25-27].

Расми 1. – Сохтор ва таркиби КАС аз рӯи доираҳо, сохторҳо ва маҳсулоти ниҳой

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Зеркомплексҳои озуқаворӣ қисмати асосии комплекси агросаноатиро ташкил медиҳад, ки ба таркиби он соҳаҳо, истеҳсолот ва сохторҳои ҳамгироишудае дохил мегарданд, ки ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва то ба аҳоли интиқол кардани он машғул мебошанд. Зеркомплексҳои маҳсулотҳои ғайриозуқаворӣ асосан корхонаҳо ва истеҳсолоти ҳамгироишудаеро фаро мегирад, ки ба истеҳсоли молҳои нассочӣ, молҳои саноати сабук ва истеҳсоли равшанҳои техникӣ машғул мебошанд. Дар ин замина яке аз ҳадафҳои асосии ташкили комплекси агросаноатӣ низ ҳамин комплекси озуқаворӣ ба шумор меравад, ки фаъолияти он баҳри таъмини бехатарии озуқаворӣ аҳолии кишвар нигаронида шудааст. Мувофиқи маълумотҳои коршиносон корхона ва сохторҳои ҳамгироишудаи ин зеркомплексҳои агросаноатӣ дар шароити Тоҷикистон аҳолии кишварро дар ҳудуди 62-63% бо маҳсулоти озуқаворӣ худӣ таъмин менамояд [8].

11. Хусусияти навбатӣ ин аст, ки муносибатҳои интегратсионӣ дар кишварҳои гуногун саҳми соҳаҳои гуногуни КАС дар истеҳсоли маҳсулоти ниҳойи он мухталиф ҳастанд. Таносубҳои доираҳои асосии комплекси агросаноатӣ ва ҳиссаи онҳо дар маҳсулоти ниҳойи КАС аз рушди муносибатҳои интегратсионӣ дар доираи КАС гувоҳӣ медиҳанд. Масалан, дар кишварҳои рушдкарда, ки комплекси агробизнес доранд ва он дар маҷмуъ ҳаммаҷмаи иқтисодии комплекси агросаноатии мо мебошад, доираи рушдкарда доираи маркетингӣ ба ҳисоб меравад [10, с.10]. Аммо дар КАС-и собиқ давлатҳои Шӯравӣ, аз ҷумла ҷумҳурии мо саҳми доираи марказии он – соҳаи кишоварзӣ нисбати дигар доираҳои КАС ба маротиб зиёд буд. Масалан, дар соҳаи кишоварзӣ Тоҷикистон 3/4 маҳсулоти ниҳойи КАС ва ё 24,1% маҳсулоти умумии дохилии кишвар истеҳсол карда мешавад, ҳамчунин 60,6%-и аҳолии машғули кори кишвар дар соҳаи кишоварзӣ бо кор фарогир ҳастанд [14, с.15].

12. Рушди муносибатҳои ҳамгироии агросаноатӣ дар доираи КАС хусусияти иҷтимоӣ низ дорад. Зеро пайдоиши корхонаҳои нав, аз ҷумла сохторҳои ҳамгироишудаи агросаноатӣ боиси бо ҷои кор ва музди меҳнат таъмин гардидани аҳолии деҳот гардида [4], ҳамчунин ба рушди инфрасохтори истеҳсолии деҳот мусоидат менамоянд. Яъне ҳамгироии агросаноатӣ ҷанбаи иҷтимоӣ дошта, дар маҷмуъ ба наздикшавии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва шаҳрҳо оварда мерасонад [5].

13. Хусусияти дигари ташаккул ва рушди муносибатҳои ҳамгироӣ дар комплекси агросаноатӣ ба он асос меёбад, ки дар доираи якуми ин комплекс бозори воситаҳои истеҳсолот нисбати соҳаи кишоварзӣ хусусияти олигополӣ дорад. Дар бозорҳои машинаву таҷҳизотҳои кишоварзӣ ва комбайну тракторҳои он асосан як ё ду истеҳсолкунандаи асосӣ мавҷуданд. Дар бозори воситаҳои истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурий аксарияти техникаву таҷҳизот ва трактору автомобилҳои барои кишоварзӣ зарур аксаран аз хориҷи кишвар ворид мешаванд, ки нархҳои хело баланд доранд. Аз ин ҷост, ки истеҳсолоти кишоварзӣ, ки асоси ҳамгироии агросаноатӣ аст, имрӯзҳо начандон рушди интенсивӣ дорад ва ин ҳолат таъсири бевоситаи худро ба ташаккули сохторҳои ҳамгироишудаи агросаноатӣ мерасонад.

14. Дар мавриди хусусиятҳои сохторҳои ҳамгиرويшудаи агросаноатӣ, аз ҷумла комбинатҳои ширу гӯшт, меваю сабзавот, коркарди ғалла ва корхонаҳои саноати нассочӣ ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки фаъолияти бомарому мунтазами онҳо аз маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳаҷми муайян вобастагии мустақим дорад. Аммо, дар навбати худ, таъмини ҳаҷми муайяни маҳсулотҳои кишоварзӣ барои сохторҳои агросаноатии номбаршуда на ҳама вақт ба истеҳсолоти кишоварзӣ даст медиҳад. Зеро ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз бисёр ҷиҳат ба шароитҳои табиӣ-иқлимӣ вобастагии мустақим дорад, ки ба самаранокии истеҳсолоти сохторҳои ҳамгиرويшуда таъсири манфӣ мерасонад.

15. Ҳамчунин, дар доираи муносибатҳои ҳамгирӣ дар КАС дар нисбати доираи марказии он – соҳаи кишоварзӣ ва сохторҳои агросаноатии доираи сеюм муносибати нобаробарона арзи вуҷуд дорад. Зеро аксари корхонаҳо ва хоҷагиҳои кишоварзӣ, ки ҳаҷми калони маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол мекунанд ва дар бисёр ҳолатҳо имконияти нигоҳдории онҳоро надоранд ва як қисми ин маҳсулот тезвайроншаванда низ ҳастанд, бинобар ин, ба шартҳои корхонаҳои коркард аксаран розӣ мешаванд. Махсусан, бо нархҳои паст қабул кардани ашёи хом аз ҷониби корхонаву ширкатҳои агросаноатӣ ба зарари молистеҳсолкунандаи кишоварзӣ аст. Аз ин рӯ, ин бозорро бозори харидор меноманд.

Аз рафти таҳлил ва омӯзиши хусусиятҳои ташаккули комплекси агросаноатӣ дар заминаи муносибатҳои ҳамгирӣ чунин хулосабарорӣ намудем:

1. Ҳамгиرويи агросаноатии уфуқию амудӣ яке аз шаклҳои илман асоснокшуда ва дар амалия натиҷадодаи ҳамгирӣ ба шумор меравад, ки бо хусусиятҳои хоси соҳавӣ ва байнисоҳавии худ аз дигар навъҳои ҳамгирӣ фарқ мекунад;

2. Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки ҳадафу вазифаҳои ҳамгиرويи агросаноатӣ аз дорои хусусиятҳои хос будани ин комплекс гувоҳӣ медиҳад ва ҳадафи ин навъи муносибатҳои интегратсионии агросаноатӣ, пеш аз ҳама, ин таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолии кишвар бо маводи озуқаворӣ худӣ буд ва мемонад;

3. Асоси ташаккули интегратсияи агросаноатӣ дар кишвари мо ба солҳои 1955-1960 рост меояд. Яъне, дар ин давра ҳамгиرويҳои уфуқии агросаноатӣ баҳри пайдоиши корхонаҳои байнихоҷагӣ зуҳур карда буданд ва онҳо аз ҷониби давлат дастгирӣ меёфтанд. Баъдан, ин чараён мунтазам рушд кардан гирифт. Муносибатҳои аграрию саноатӣ аз ҷумла, ҳамгиرويи амудии агросаноатӣ дар ҷумҳурии мо оғози худро аз даврони аввали ташаккули давлати собиқ Шуравӣ мегирад ва дар солҳои 1975 ҳамчун комплекси бутун ташаккул меёбад, ки дорои ҳадафу вазифаҳои муайян мебошад;

4. Инчунин, мо зимни таҳқиқот маълум намудем, ки муносибатҳои интегратсионӣ, аз ҷумла ташаккулу равнақи КАС дигар ба хоҳишу дархости ин ва ё он ашхос ё гурӯҳ ё роҳбарияти давлат алоқамандии мустақим надорад. Зеро истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нигоҳдорӣ, коркарди саноатӣ, фурӯш ва хизматрасониҳои баъди фурӯш дар ҳама шакли муносибатҳои бозорӣ тақозои замон аст, яъне мардум ба он ниёз дорад. Ниҳодҳои номбурда танҳо метавонанд ба рушди ин комплекс ё мусоидат кунанд ё садди роҳи он шаванд, аммо онро аз байн бурда наметавонанд;

5. Зимни таҳқиқот аз рӯйи хусусияти маҳсулоти ниҳонии комплекси агросаноатӣ сохторҳои ҳамгиرويшудаи комплекси агросаноатиро ба ду комплекс: 1) Комплекси озуқаворӣ; 2) Комплекси ғайриозуқаворӣ ҷудо намудем, ки яке аз ҳадафҳои асосии ташкили комплекси агросаноатӣ низ ҳамин комплекси озуқаворӣ ба шумор меравад, ки фаъолияти он баҳри таъмини бехатарии озуқаворӣ аҳолии кишвар нигаронида шудааст.

Адабиёт

1. Абдуллоев З. Р. Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ. -Душанбе.: «Маориф», 1996. -303с.
2. Ахмадов Р.Р., Тагоев Дж.Х. Некоторые проблемы совершенствование государственного регулирования АПК РТ (статья) // Вестник нац. ун-та - Душанбе, 2007. -№6(38) -С. 104-111.
3. Бинатов Ю.Г., Коробейников М.А. Экономика, организация и управление АПК. – М.: Агропромиздат, 1989. –190с.
4. Багомедов М.А., Гусейнов А.А., Омаров Ш.К. Социальные альтернативы в региональной промышленной политике // Вестник Дагестанского научного центра РАН. 2011. № 40. С. 98-104.
5. Багомедов М.А. Влияние ресурсного потенциала на социальную сферу региона // Региональные проблемы преобразования экономики. 2011. № 4. С. 343-352.
6. Бахтиери, И. Аграрная реформа в Республике Таджикистан: положение, направление и трудности / И. Бахтиери, И. С. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/2(161). – С. 247-252. – EDN UMXLDF.
7. Бахтиёри И.М. Вазъи имрӯзаи тамоюли рушди комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳои Љумњурии Тоҷикистон /Маводи конф. байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунории кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт», (27.02.20). –Душанбе: ДМТ, 2020. – С. 297-299.
8. Бахтиери, И. М. Комплекси агросаноатӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ аҳолии Ҷумҳури / И. М. Бахтиери // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – Но. 8. – Р. 192-200. – EDN MJVUWX.
9. Билалов, Н. К. Формирование и развитие социальной инфраструктуры села в условиях рынка / Н. К. Билалов, Д. Х. Тагоев. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2020. – 192 с. – EDN UDRENJ.
10. Одинаев Ҳ.А. Асосҳои агробизнес. Китоби дарсӣ. / Ғаниев Т.Б., Комилов С.Ҷ. – Душанбе : «Диловар-ДДМТ», 2002.-214с.
11. Демченко А.Ф., Демченко Е.А., Исайнов Ҳ.Р. Эффективность менеджмента и земельные преобразование. Лекция.-Воронеж: ВГАУ,1999.- 29с.
12. Запольский М. И. Эффективность кооперативно-интеграционных отношений в сфере агропромышленного производства: теория, методология, практика / М. И. Запольский; под ред. В.Г.Гусаков. – Минск, 2010. –256с.
13. Исайнов Ҳ.Р., Давлатов Қ.Қ. Иқтисодиёти КАС / Воситаи таълимӣ.-Душанбе: “ Диловар-ДМТ”, 2002. -95с.
14. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: Агентии оморӣ назди ПҚТ, 2022. – 354 с.
15. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства. С основами аграрных рынков. М: ТАНДЕМ 1999.- 499с.
16. Курбанов А.К. Исследование отношений собственности в сельском хозяйстве. -Душанбе: «Ирфон», 2008. -188с.
17. Макин Г.И. Организация управления в агропромышленном комплексе. –М.: АгриПресс, 1999. –244с.
18. Нурназаров М.Н., Раҳимов М. Хоҷагии халқи Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 1994. – 168с.

19. Омори солонан Чумхурии Тоҷикистон/Мачмуаи оморӣ. - Душанбе: Агентии омери назди ПҚТ, 2022. – 414 с.
20. Пириев Ҷ.С. Иқтисоди кишоварзӣ / Исайнов Ҳ.Р., Давлатов Қ.Қ., Тағоев Ҷ.Ҳ. - Душанбе.: «Ирфон», 2006. -273с.
-

УДК: 339.9

МОДЕЛЬ МОТИВАЦИИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА В ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Набиев Тахир Толибович - доктор экономических наук, профессор кафедры кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Саида Насира, 33. Тел.: + (992) 93 759 00 00, E-mail: info@apa.tj

Мирзоев Баходур Рустамович - кандидат экономических наук, заместитель исполнительного директора по воспитательной работе и связям с общественностью филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Бохтара, 35/1. Тел.: + (992) 93 538 42 42, E-mail: tjbaha@yandex.ru

Аннотация. В данной статье приведено построение системы мотивации и стимулировании персонала, адекватным целям и задачам стратегии развития предприятий, страны в целом и корпоративной стратегии развития предприятий. Анализ современных научных подходов в области трудовой мотивации позволил выделить антропоцентрический подход, как наиболее перспективный для построения системы мотивации и стимулирования труда персонала в сфере экономики. В последнее время особенно усилилось внимание к проблеме мотивации как функции управления, с помощью которой руководство любого предприятия побуждает работников действовать наиболее эффективно для обеспечения производственного процесса в соответствии с намеченным планом. Процесс создания либо реконструкции организационной структуры управления неразрывно связан с разработкой систем управления персоналом, контроля и информационного обеспечения, а люди – это основной источник эффективного развития предприятия.

Ключевые слова: моделирование, стимулирование труда, модели мотивации, методы мотивации.

МОДЕЛИ АНГЕЗАВӢ ВА ХАВАСМАНДГАРДОНӢИ МЕҲНАТ ДАР КОРХОНАҲОӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Набиев Тоҳир Толибович - Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: + (992) 93 759 00 00, E-mail: info@apa.tj

Мирзоев Баҳодур Рустамович - номзоди илмҳои иқтисодӣ, Муовини директори иҷроия оид ба тарбия ва робита бо ҷомеа дар филиали университети давлатии Москва

ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе. Суроға: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Бохтар, 35/1. Тел.: + (992) 93 538 42 42, E-mail: tjbaha@yandex.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур сохтори системаи ангезавӣ ва ҳавасмандкунии кормандон, ки ба ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегияи рушди корхона, дар маҷмӯъ кишвар ва стратегияи рушди корпоративии корхонаҳо мувофиқат мекунад, тавсиф карда мешавад. Таҳлили равишҳои муосири илмӣ дар соҳаи ҳавасмандгардонии меҳнат имкон дод, ки равиши антропоцентриро ҳамчун усули ояндадортарин барои бунёди системаи ангезавӣ ва ҳавасмандгардонии кори кадрҳо дар соҳаи иқтисодӣ нишон диҳем. Дар вақтҳои охир диққат ба проблемаи ҳавасмандгардонӣ ҳамчун вазифаи идоракунии махсусан зиёд шуд, ки роҳбарияти ҳар як корхона бо ёрии он коргаронро ба амалӣ гардондани самарабахитарин барои таъмини процесси истехсолот мувофиқи плани пешбинишуда водор менамояд. Раванди таъсис ё таҷдиди сохтори таъкили идоракунии бо рушди системаи идоракунии кадрҳо, назорат ва таъминоти иттилоотӣ зич алоқаманд аст ва одамон манбаи асосии рушди самараноки корхона мебошанд.

Калидвожаҳо: моделсозӣ, ҳавасмандгардонии меҳнат, моделҳои ҳавасмандкунии, усулҳои ҳавасмандкунии.

MODEL OF MOTIVATION AND STIMULATION OF LABOR IN ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nabiyev Tahir Tolibovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe highway, Said Nasir street, 33. Tel.: + (992) 93 759 00 00, E-mail: info@apa.tj

Mirzoyev Bakhodur Rustamovich - Candidate of Economics, Deputy Executive Director for Educational Work and Public Relations of the branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Bokhtar street, 35/1. Tel.: + (992) 93 538 42 42, E-mail: tjbaha@yandex.ru

Annotation. This article presents the construction of a system of motivation and stimulation of personnel, adequate to the goals and objectives of the development strategy of enterprises, the country as a whole and the corporate strategy for the development of enterprises. Analysis of modern scientific approaches in the field of labor motivation made it possible to identify the anthropocentric approach as the most promising for building a system of motivation and stimulation of personnel in the economic sphere. Recently, attention has been particularly increased to the problem of motivation as a management function, with the help of which the management of any enterprise encourages employees to act most effectively to ensure the production process in accordance with the intended plan. The process of creating or reconstructing the organizational management structure is inextricably linked with the development of personnel management systems, control and information support, and people are the main source of effective development of the enterprise.

Keywords: modeling, labor stimulation, motivation models, motivation methods.

Установлено, что индикатором успешности проводимой системы мотивации и стимулирования является достигнутый работником уровень удовлетворенности трудом. Поэтому нами проведено социологическое исследование ценностных ориентаций, типа

мотивации и степени удовлетворенности трудом банковского персонала методом анонимного анкетирования.

В результате проведенного социологического исследования было выявлено, что в целом банковский персонал имеет достаточно развитую мотивационную структуру: по пирамиде потребностей Маслоу – выраженность вторичных потребностей (57,4%) над первичными; по классификации мотивов Кибанова А.Я. – основная часть работников (около 73%) относится ко второму типу мотивации, т.е. преимущественно ориентированных на оплату труда и статусные ценности (прагматическая ориентация); по классификации мотивов Трифоненко В.В. – почти одинаковая выраженность социальных мотивов (31%) мотивов самореализации (32%), с небольшим преобладанием рационалистических мотивов (38%); при ранжировании пяти наиболее значимых мотивирующих факторов – наряду с рационалистическими мотивами выражены социальные мотивы и мотивы самореализации.

Несмотря на то, что исследование мотивационной структуры проводилось разными методами (пирамида Маслоу, классификация Кибанова А.Я. и Трифоненко В.В., метод ранжирования) установлено, что в целом на фоне почти одинаковой выраженности социальных мотивов и мотивов самореализации отмечается небольшое преобладание рационалистических мотивов. Полученные нами результаты исследования по типу мотивации и направленности ориентации согласуются с данными Кибанова А.Я., согласно которому: значительная часть работников в нынешних условиях относятся к такому типу мотивации, мотивационное ядро которых базируются на повышенной зарплате и их мотивы предусматривают увеличение получаемых благ.

При этом у руководителей отмечается выраженность социальных мотивов и мотивов самореализации, у специалистов – наряду с ними выражены также и рационалистические мотивы, а у кассиров характерна выраженность рационалистических мотивов. Значительная выраженность у руководителей и специалистов социальных мотивов и мотивов самореализации соответствует мнению некоторых ученых, согласно которым «... рационалистические мотивы, вопреки весьма распространенному мнению, не играют доминирующей роли в трудовой мотивации. Социальные мотивы и мотивы самореализации имеют существенную значимость для активизации трудовой деятельности». На значимость для сотрудников расчетно-кассового центра такого фактора, как хороший заработок. Для мужчин характерна выраженность социальных мотивов и мотивов самореализации, а для женщин – рационалистических мотивов и мотивов, связанных с условиями труда (социальные мотивы). На значимость для женщин факторов, связанных с бытовыми условиями трудовой деятельности.

На работников с высшим образованием максимальное мотивирующее влияние оказывают социальные мотивы, а на лиц со средне-специальным образованием – рационалистический мотив. Выявленный нами менее свойственный рационализм для работников с высшим образованием, согласуется с данными других исследователей.

Если для молодых работников более значимым является рационалистический мотив, то для их коллег старше 40 лет большое значение имеют социальные мотивы. На значимость для молодых работников такого фактора, как потребность в увеличении материального вознаграждения указывают также в своих работах некоторые исследователи.

В зависимости от стажа работы выявлено, что на работников, проработавших до 5 лет, максимальное мотивирующее влияние оказывают как рационалистические мотивы, так и мотивы самореализации. С увеличением стажа работы усиливается влияние социальных мотивов.

Анализ степени удовлетворенности трудом банковского персонала показал, что по шкале общей удовлетворенности трудом большая часть опрошенных (86,2%) удовлетворены своим трудом, при этом максимальный пик приходится на 80%.; при этом только 79,7% респондентов ответили, что полностью удовлетворены своей работой; у 87% сотрудников удовлетворены потребности, запросы и ожидания, степень их удовлетворенности находится в пределах 21-32 баллов, что оценивается как «удовлетворен», а по пятибалльной шкале соответствует оценке «4», при этом средний балл равен 28 баллам. По данным исследователей показатель общей удовлетворенности труда в российских банках ниже и равен 72,7% [10].

Проведенные исследования показали, что 80% американских рабочих удовлетворены своей работой, причем треть из них (27%) весьма удовлетворены.

Из 20% неудовлетворенных, 6,5% – очень не удовлетворены своей работой [9].

Выявлена тенденция к увеличению удовлетворенности трудом в последовательности «кассир–специалист–руководитель». Установлено, что в целом работники мужского пола более удовлетворены трудом. В зависимости от возраста более удовлетворены своим трудом лица молодого возраста, чем их коллеги старше 40 лет. По уровню образования полностью удовлетворены своей работой 85,7% респондентов со средне-специальным образованием. В зависимости от стажа более удовлетворены своим трудом проработавшие менее 1 года, объяснить это можно меньшей притязательностью проработавших менее 1 года к характеру и условиям труда и наличием более благоприятных условий для проработавших более 5 лет. По квалификации полностью удовлетворены своей работой руководители, как мужчины, так и женщины.

Обращает на себя внимание высокий показатель (91,1%) удовлетворенности морально-психологическим климатом в коллективе, что говорит о формировании сплоченной команды единомышленников. По данным российских ученых состояние психологического климата как нормальное или очень хорошее оценивают лишь 63% банковских работников.

Установлено, что размером заработной платы удовлетворены только 68,3% опрошенных. 42,3% работников не удовлетворяет уровень социальных льгот и выплат. По данным ученых экономистов «неудовлетворительным считают систему оплаты труда и премирования более 40% банковских работников». Почти 31% респондентов не устраивают возможности служебного роста. 30% сотрудников не удовлетворены возможностями повышения квалификации. Мужчин не удовлетворяют возможности служебного роста и повышения квалификации. Женщины, по сравнению с мужчинами, предъявляют больше требований к уровню социальных льгот и выплат (48%) и отношению администрации к нуждам работников (32,4%). На наличие у женщин больших претензий к уровню оплаты труда, вознаграждений и льгот, а у мужчин – к возможностям профессионального и карьерного роста, проявления собственной значимости.

Выявлено, что работники с высшим образованием не удовлетворены уровнем социальных льгот и выплат, лица со средне-специальным образованием –

возможностями служебного роста и повышения квалификации. Выявлено, что если работники до 40 лет не удовлетворены размером заработной платы и возможностями служебного роста, повышения квалификации, то их коллеги старше 40 лет выразили неудовлетворенность уровнем социальных льгот и состоянием морального поощрения. Установлено, что если респонденты, проработавшие менее 5 лет, не удовлетворены уровнем оплаты труда, то сотрудники с большим стажем работы отметили неудовлетворенность уровнем социальных льгот и отношением администрации к нуждам работников.

Обращает на себя внимание также, то, что 77,2% опрошенных отметили, что не перейдут на менее оплачиваемую, но интересную по содержанию работу, что говорит о преобладании у них материальных стимулов. На значимость для банковского персонала материальных стимулов и на отсутствие желания сменить работу у 67,1% работников. В полной мере или более 50% своего потенциала реализуют только 85,4% сотрудников, что свидетельствует о наличии у них внутренних резервов и о необходимости их стимулирования внедрением дополнительных мотивирующих факторов. Такой уровень самоотдачи банковских работников по данным одних российских ученых наблюдается в 63,9% случаях, а по другим – в 85%. Невысокий уровень трудовой активности респондентов, возможно, связан с неудовлетворительностью размерами оплаты труда, только 55,3% опрошенных отметили, что уровень оплаты труда соответствует или частично соответствует затрачиваемым ими усилиям. Наличие такой тенденции наблюдается и другими исследователями, согласно которым между уровнем зарплаты и трудовой активности персонала имеется прямая связь. 21,1% респондентов отметили что, их квалификация выше, чем этого требует работа, что говорит о наличии скрытых внутренних резервов роста и о необходимости использования их при формировании или ротации кадров. Около 9,8% сотрудников отметили условия своего труда как неудовлетворительные», что говорит о необходимости принятия соответствующих мер.

Установлено, что 25,2% сотрудников ответили, что «да, часто» ощущают негативные психические состояния, связанные с работой, при этом такой положительный ответ был отмечен в основном у кассиров (47,1%), возможно это связано со спецификой их деятельности. Среди 3 негативных факторов, встречающихся во время работы, 84,5% опрошенных указали на «длительную работу за компьютером», далее следуют «монотонность и однообразие работы» (65%) и неравномерная загруженность (55,3%). Полученные результаты свидетельствует о существующих недостатках организации труда и о необходимости принятия мер по организации и содержанию труда.

К пяти наиболее важным мероприятиям повышения производительности труда респонденты отнесли: «улучшить систему оплаты труда» (76,4%), «расширить перечень социальных льгот и выплат» (73,2%), «улучшить условия для повышения квалификации» (70,7%), «расширить возможности для служебного роста» (66,7%) и «работу сделать более содержательной и творческой» (63,4%). Полученные результаты свидетельствуют, что для повышения производительности труда, для повышения качества трудовой жизни и формирования сильной трудовой мотивации, наряду с использованием материальных методов, необходимо использовать и нематериальных методы стимулирования. Материалы проведенного исследования указывают на необходимость дополнительной корректировки мероприятий и принятия мер, направленных на повышение мотивации и стимулирования банковского труда.

Таким образом, анализ результатов социологического исследования показал, что отмечается преобладание рационалистических мотивов на фоне почти одинаковой выраженности социальных мотивов и мотивов самореализации. Наблюдающаяся тенденция к преобладанию рационалистических мотивов, возможно, связана с негативными последствиями мирового финансового кризиса, поднявшими значимость материальной стороны трудовой жизни в посткризисный период. Выявлена различная степень выраженности мотивирующих факторов в зависимости от пола, возраста, уровня образования, квалификации и стажа работы. Показатель полностью удовлетворенных трудом составляет 79,7%, а в банках этот показатель ниже (73%). Степень удовлетворенности потребностей, запросов и ожиданий оценивается как «удовлетворен», а по пятибалльной шкале соответствует оценке «4». Выявлена тенденция к увеличению удовлетворенности трудом в последовательности «кассир–специалист–руководитель». Установлено, что в целом работники мужского пола более удовлетворены трудом. В зависимости от возраста более удовлетворены своим трудом лица молодого возраста, чем их коллеги старше 40 лет. По уровню образования полностью удовлетворены своей работой респонденты со средне-специальным образованием. В зависимости от стажа более удовлетворены своим трудом проработавшие менее 1 года, что можно объяснить меньшей притязательностью проработавших менее 1 года к характеру и условиям труда. Анализ удовлетворенности респондентов различными сторонами трудовой деятельности выявил высокий показатель удовлетворенности морально-психологическим климатом в коллективе (91,1%), что свидетельствует о формировании сплоченной команды единомышленников.

В наших банках по данным исследователей этот показатель равен лишь 63%. Размером заработной платы удовлетворены только 68,3% опрошенных. 42,3% работников не удовлетворяет уровень социальных льгот и выплат, в банках по данным исследователей этот показатель равен 40%. Почти 31% респондентов не устраивают возможности служебного роста. 30% сотрудников не удовлетворены возможностями повышения квалификации. Мужчин не удовлетворяют возможности служебного роста и повышения квалификации. Женщины, по сравнению с мужчинами, предъявляют больше требований к уровню социальных льгот и выплат и отношению администрации к нуждам работников. Работники с высшим образованием не удовлетворены уровнем социальных льгот и выплат, лица со средне - специальным образованием – возможностями служебного роста и повышения квалификации. Выявлено, что если работники до 40 лет не удовлетворены размером заработной платы и возможностями служебного роста, повышения квалификации, то их коллеги старше 40 лет выразили неудовлетворенность уровнем социальных льгот и состоянием морального поощрения. Установлено, что если респонденты, проработавшие менее 5 лет, не удовлетворены уровнем оплаты труда, то сотрудники с большим стажем работы отметили неудовлетворенность уровнем социальных льгот и отношением администрации к нуждам работников, что возможно связано с повышением требований к справедливости оценки личного вклада у проработавших более 5 лет. Выявлен достаточно высокий уровень самоотдачи (85,4%) банковских работников. 21,1% респондентов отметили о наличии у них более высокой квалификации, не соответствующей занимаемой должности, что свидетельствует о необходимости использования их при формировании или ротации кадров. Наличие частых негативных психических состояний, связанных с работой отмечено в основном у

кассиров (47,1%), что возможно связано со спецификой их деятельности. К трём негативным факторам, встречающимся во время работы, относятся: «монотонность и однообразие работы», «длительную работу за компьютером» и «неравномерная загруженность в течение рабочего дня (месяца, года)», что свидетельствует о наличии существующих недостатков в организации труда и о необходимости принятия соответствующих мер. К пяти наиболее важным мероприятиям повышения производительности труда относятся: «улучшить систему оплаты труда», «расширить перечень социальных льгот и выплат», «улучшить условия для повышения квалификации», «расширить возможности для служебного роста» и «работу сделать более содержательной и творческой».

Материалы проведенного исследования указывают на недостаточную совершенность мотивационного компонента существующей системы мотивации и стимулирования труда; на необходимость дополнительной корректировки мероприятий и принятия мер, направленных на повышение мотивации и стимулирования банковского труда. Значительные резервы повышения трудовой мотивации скрыты в таких факторах, как материальное вознаграждение, совершенствование профессионально-квалификационного уровня, создание системы должностного роста, повышение содержательности труда и привлечение к процессу управления. Для стимулирования материального вознаграждения необходимо усилить роль переменной части вознаграждения (премия, бонусы, участие в прибыли), ввести в практику учет стажа работы и «жизненных пиков» (важных событий в жизни), внедрить «систему вознаграждение по принципу кафетерия». Профессионально-квалификационный уровень можно повысить, внедрив современные методы обучения с применением новейших компьютерных технологий и виртуализации; обеспечить должностной рост можно применив «двойную лестницу карьеры»; повысить содержательность труда за счет вовлечения в процесс разработки и реализации управленческих решений.

В настоящее время необходимы модели мотивации и стимулирования, которые бы объединяли комплекс вознаграждений, способствующие повышению инициативности к решению производственных проблем. Применение таких моделей, учитывающих как организационно-экономические методы, так и сложившиеся в коллективе социально-психологические факторы позволят повысить качества трудовой жизни банковского персонала. Учитывая, что наряду с использованием материальных методов стимулирования, необходимо использовать и нематериальные методы, так как «со временем значение денег как средства мотивации падает, и экономическое стимулирование не дает ожидаемого эффекта» [5], нами предложена модель мотивации и стимулирования труда в банковской системе (рисунок 1), включающая как традиционные формы материального вознаграждения, так и формы стимулирования труда, которым уделяется в настоящее время недостаточно внимания, таким, как участие в прибыли, оплата с учетом стажа и «жизненных пиков» (важных событий в жизни), внедрение «системы вознаграждение по принципу кафетерия» (предоставление возможности выбора пакета льгот самим сотрудником), введение «двойной лестницы карьеры», обеспечивающей постепенный карьерный рост от простого специалиста до старшего, ведущего и главного специалиста, а далее и до начальников отделов и его заместителей, а затем и до советников директора банка.

Применение такого комплексного подхода, включающего экономические (основное и дополнительное вознаграждение) и неэкономические (организационные и социально-психологические) методы стимулирования позволит получить как экономический эффект (рост производительности труда, повышение доходов (прибыли)), так и социальный эффект (повышение трудовой мотивации, степени удовлетворенности трудом, улучшение социально-психологического климата и повышение качества трудовой жизни).

При разработке модели мотивации и стимулирования труда банковского персонала необходимо использовать принцип комплексности (соответствие системы потребностям и ожиданиям сотрудников) и гибкости (возможность вносить изменения с учетом событий, происходящих как на внешнем, так и на внутреннем рынках).

Рисунок 1 – Структура мотивации и стимулирования труда в банковской системе

Согласно «системе вознаграждение по принципу «кафетерия» по итогам года, исходя из потребностей персонала и возможностей банка, составляются различные варианты компенсационного пакета с одинаковой стоимостью, но разным наполнением для предоставления возможности выбора самим сотрудником. При составлении вариантов компенсационного пакета необходимо учесть то, что в зависимости от квалификации у руководителей отмечается выраженность социальных мотивов и мотивов самореализации, у специалистов – наряду с ними выражены также и рационалистические мотивы, а у кассиров характерна выраженность рационалистических мотивов; в зависимости от стажа работы отмечается повышение значимости рационалистического мотива для проработавших менее 5 лет и выраженность социального мотива с увеличением стажа работы. Основными требованиями для получения пакета должны быть: успешное выполнение должностных обязательств, отсутствие нарушений трудовой дисциплины и фактический отработанный период времени (не менее 1 года). Предоставление пакета направлено на компенсацию определенных вложений со стороны сотрудников в повышение эффективности функционирования банка. Примерные варианты компенсационного пакета в зависимости от квалификации и стажа работы банковского персонала представлены в таблице 1.

Таким образом, при разработке и формировании структура мотивации и стимулирования труда банковского персонала необходимо учитывать следующие основные требования:

- комплексность применения стимулирующих факторов, включающая как материальное, так и нематериальное стимулирование;
- гибкость применения стимулирующих факторов, т.е. обеспечение возможности выбора пакета льгот самим работником;
- дифференцированный подход в применении стимулирующих факторов, т.е. назначение в зависимости от пола, возраста, квалификации, уровня образования и стажа работы;
- оперативность, т.е. возможность внесения изменений с учетом происходящих событий на внутреннем и внешнем рынках;
- справедливость, т.е. назначение стимулирующих факторов с учетом достигнутых результатов;
- гарантированность назначения стимулирующих факторов;
- открытость и информированность назначения стимулирующих факторов;
- сопричастность персонала в разработке системы мотивации и стимулирования;
- наличие постоянной обратной связи с персоналом о результатах действующей системы мотивации и стимулирования.

Таблица 1. Вариант компенсационного пакета в зависимости от квалификации и стажа работы банковского персонала

№	Наименование	Руководители				Специалисты				Кассиры			
		менее 5 лет		более 5 лет		менее 5 лет		более 5 лет		менее 5 лет		более 5 лет	
		1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
1	Обеспечение медицинского обследования	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2	Ежегодная бесплатная вакцинация от острых респираторных вирусных инфекций					+	+	+	+	+	+	+	+
3	Предоставление санаторно-курортных путевок	+		+			+	+		+		+	+
4	Льготные ставки при покупке жилья	+			+	+				+			+
5	Предоставление льготных кредитов		+	+			+	+			+	+	
6	Единовременные выплаты по важным жизненным событиям (свадьба, рождение детей и др.)	+			+	+			+		+		+
7	Компенсация дорогостоящего лечения тяжелых заболеваний близких членов семьи		+	+			+	+		+		+	
8	Компенсация дополнительного обучения сотрудников	+			+	+		+		+			+
9	Компенсация основного обучения членов семьи		+	+			+		+			+	
10	Гибкий рабочий график при наличии 2-х и более детей в возрасте до 5 лет		+	+		+		+			+	+	
11	Компенсация расходов посещения детсадов при наличии 2-х и более детей	+					+		+	+	+		
12	Предоставление бесплатных проездных билетов	+		+									
13	Компенсация при аренде жилья		+			+					+		
14	Предоставление служебного автомобиля		+		+								
15	Предоставление более комфортных условий труда (современная мебель, озеленение комнаты и др.)				+				+				
16	Ценные подарки по юбилейным датам				+				+				+
Примечания: 1 Цифры 1, 2 обозначают номер варианта компенсационного пакета, менее 5 лет и более 5 лет – продолжительность стажа работы; 2 Символ + указывает на наличие данной льготы в компенсационном пакете													

На основе анализа национальной и зарубежной литературы, а также результатов проведенного исследования были разработаны следующие рекомендации по совершенствованию системы управления персоналом в банках второго уровня на основе мотивации труда:

—при анализе состояния системы управления банковским персоналом необходимо использовать комплексный подход, включающий изучение количественных (численность, структура и т.д.), качественных (показатели доходов, расходов и т.д.) и социальных (удовлетворенность трудом, отношение к труду и т.д.) показателей. Схема комплексной оценки состояния системы управления персоналом в банках представлена на рисунке 2;

—для материального стимулирования банковского персонала необходимо усилить роль переменной части вознаграждения, использовать при этом как традиционные (премия, доплаты), так и более современные формы стимулирования (участие в прибыли, бонусы). В японских фирмах, каждый работник получает в качестве премиальных до 50% величины базовой зарплаты. 28% японцев имеют заработок по гибкой системе оплаты (участие в прибыли банка). В России доля регулярных премии, в общем заработке составляет 60%. При начислении оплаты труда учитывать стаж работы, т.е. профессионализм, растущий по мере увеличения непрерывного стажа, а также различные «жизненные пики» (важные события в жизни);

—в качестве дополнительного вознаграждения можно рекомендовать следующие виды социальных льгот: решение жилищной проблемы, предоставление ссуд с пониженной ставкой; обеспечение медицинского обследования, санаторно-курортного оздоровления, и др., а также косвенные методы экономического стимулирования. В США социальные пособия и льготы составляют около 20% всех выплат. При предоставлении льгот использовать «систему вознаграждения по принципу кафетерия» [9], т.е. обеспечить возможность выбора пакета льгот самим сотрудником;

—для морального стимулирования расширить систему поощрений наградами, как в письменной, так и в устной форме, в том числе используя корпоративную электронную почту;

—учитывая то, что положительное влияние на трудовую деятельность оказывают условия труда, необходимо организовать рабочее место в соответствии с современными требованиями и индивидуальными особенностями работника;

—для удовлетворения социальных потребностей персонала необходимо формировать дух команды, условия для неформального общения сотрудников;

—для удовлетворения потребностей в уважении необходимо предоставить более содержательную работу; предоставить возможность для должностного роста, применив при этом «двойную лестницу карьеры», обеспечивающую постепенный карьерный рост;

— для удовлетворения потребности в самовыражении необходимо создать современные центры обучения и повышения квалификации.

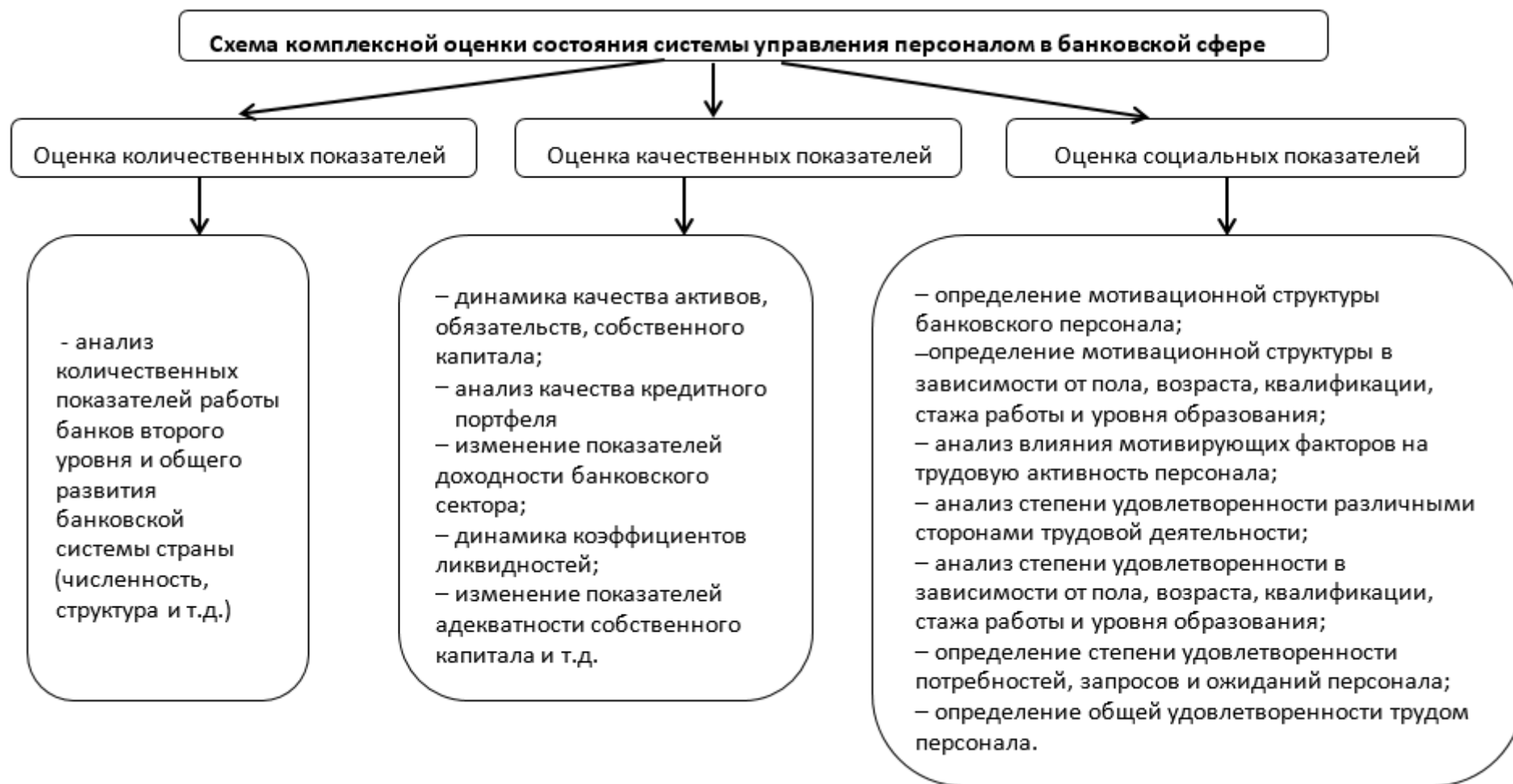

Рисунок 2 – Схема комплексной оценки состояния системы управления персоналом в банковской сфере

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиев О. М. Управленческий анализ в системе менеджмента: теория и практика / О. М. Алиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/9(190). – С. 119-123.
 2. Барфиев Қ. Х. Таҳлили фаъолияти хоҷагидории корхона / Қ. Х. Барфиев, Р. С. Тоҳирова, С. О. Мирзохонов [и др.]. – Душанбе : Ирфон, 2014. – 352 с. – ISBN 978-99947-0-025-0. – EDN QVONDF.
 3. Белкин, В.Н. Экономическая теория труда [Текст]/ В.Н. Белкин. - Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2007. - 477 с.
 4. Бовыкин В.Н. Новый менеджмент: управление предприятием на уровне высших стандартов. – М.: Экономика, 2005. – С. 129.
 5. Веснин В.Р. Управление персоналом: теория и практика: учебник. – М.: Проспект, 2009. – с.567.
 6. Владимирова Л.П. Экономика труда: учебное пособие. – М.: Дашков и К*, 2002. – 300 с.
 7. Волгин, Н.А. Рынок труда и доходы населения [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://bibliotekar.ru/rynok-truda-i-dohody/67.htm> (дата обращения: 05.12.2011).
 8. Джумамбаев С.К. Управление человеческими ресурсами. – Алматы: Ғалым, 2000. – С. 14.
 9. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. – М.: Дело, 1992. – с.584.
 10. Половинко В.С. Новые реалии управления персоналом в банке // Банковский бизнес регионе: матер. науч.практ. конф. – Омск, 2003. – С. 71.
-

УДК: 331.5

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАНЗИМИ БОЗОРИ МЕҲНАТ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ

Ҳамдамов Муҳаммадиқбол Толибович – докторант PhD курси 2-юми кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисоди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 93-707-11-13.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур модели таҷрибаи хориҷии омезиши усулҳои бозорӣ ва давлатии танзими бозори меҳнат баррасӣ гардидааст. Дар мақола як қатор хусусиятҳои фарқунандаи бозори меҳнати мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон дар шароити ҷаҳонишавӣ ошкор карда шуда, дар асоси таҳқиқи вазъи имрӯзаи бозори меҳнат, моделҳои нави танзими бозори меҳнат баён гардидааст. Сиёсати давлатии танзими бозори меҳнат дар мақола ҳамчун маҷмӯи тадбирҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар соҳаи тақрористеҳсолот, мубодила ва истифодаи меҳнат баррасӣ карда шуда, нақши ҳукумату давлат оиди танзими давлатии бозори меҳнат ошкор карда шудааст. Зикр карда шудааст, ки барои коркарди сиёсати самаранок, пеш аз ҳама омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ зарур мебошад, ки онҳо дар ин самт муваффақиятҳои назаррасро ноил гардидаанд. Омӯзиши таҷрибаи давлатҳои

тараққикард ба мо имкон медиҳад, ки модели санҷидашудаи танзими бозори меҳнатро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард намоем. Ҳамчунин, аз тарафи муаллиф пешниҳодҳо дар самти ноил гардидан ба танзими самараноки бозори меҳнат, интихоби сиёсати мутавозини шугл, усулҳои бозорӣ ва танзими давлат дар яқоягӣ мавриди истифода ва татбиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Бозори меҳнат, танзими давлатии бозор, сиёсати шугл, қувваи корӣ, муҳоҷират, таҷрибаи хориҷа.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Ҳамдамов Мухаммадиқбол Толибович – докторант PhD 2 курса кафедры экономической теории Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: 93-707-11-13.

Аннотация. В данной статье рассматривается модель зарубежного опыта сочетания рыночных и государственных методов регулирования рынка труда. В статье раскрывается ряд отличительных особенностей рынка труда развитых стран мира в условиях глобализации, на основе исследования сегодняшней ситуации на рынке труда излагаются новые модели регулирования рынка труда. Государственная политика регулирования рынка труда в статье рассматривается как совокупность социально-экономических мер в сфере воспроизводства, обмена и использования труда, раскрывается роль правительства и государства в периодическом регулировании рынка труда. Отмечается, что для выработки эффективной политики необходимо, прежде всего, изучить опыт иностранных государств, которые добились значительных успехов в этом направлении. Изучение опыта развитых стран позволяет нам разработать проверенную модель регулирования рынка труда для Республики Таджикистан. Также автором были использованы и реализованы предложения по достижению эффективного регулирования рынка труда, выбору сбалансированной политики занятости, рыночным методам и государственному регулированию в сочетании.

Ключевые слова: Рынок труда, государственное регулирование рынка, политика занятости, рабочая сила, иммиграция, зарубежный опыт.

SOME ISSUES OF LABOR MARKET REGULATION: THEORY AND PRACTICE

Hamdamov Muhammadiqbol Tolibovich – PhD student, 2nd year, Department of Economic Theory, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 93-707-11-13.

Annotation. This article examines a model of foreign experience in combining market and government methods of regulating the labor market. The article reveals a number of distinctive features of the labor market of developed countries in the context of globalization, based on a study of the current labor market situation, new models of labor market regulation are outlined. The article considers the state policy of regulating the labor market as a set of socio-economic measures in the field of reproduction, exchange and use of labor, reveals the role of the government and the state in

the periodic regulation of the labor market. It is noted that in order to develop an effective policy, it is necessary, first of all, to study the experience of foreign countries that have achieved significant success in this area. Studying the experience of developed countries allows us to develop a proven model of labor market regulation for the Republic of Tajikistan. The author also used and implemented proposals to achieve effective regulation of the labor market, the choice of a balanced employment policy, market methods and government regulation in combination.

Key words: Labor market, government regulation of the market, employment policy, labor force, immigration, foreign experience.

Бозори меҳнат яке аз нишондиҳандаҳое мебошад, ки вазъи он ба мо имкон медиҳад, ки некӯаҳволӣ ва суботи миллиро баҳо диҳем. Сатҳи рушди он нишондиҳандаи муҳими рушди иқтисодӣ дар маҷмӯъ мебошад ва ҷаҳлияти бомуваффақияти он шартӣ ҷудонашавандаи рушди иқтисодӣ мебошад.

Кӯшишҳои асосӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шарикони иҷтимоӣ бояд ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ бо музди меҳнати арзанда тавассути беҳтар кардани муҳити корӣ ва ҷазои сармоягузорӣ, рушди шароит барои рақобати озод дар тамоми соҳаҳои иқтисод, баланд бардоштани эътимоди мардум ба низоми бонкӣ ва сиёсати пулӣ – қарзии давлат раवона мешавад [9].

Бозори меҳнат механизми иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва институтсионалӣ-ташкилӣ мебошад, ки сатҳ ва шаклҳои ҷаҳлияти иқтисодии аҳоли, сатҳ ва сохтори музди меҳнат ва дигар даромади меҳнатии аҳоли, ҳаҷм ва сохтори талабот ба хизматрасониҳои меҳнатиро танзим мекунад. Ба ҷаҳлияти бозори меҳнат омилҳои макроиқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, институтсионалӣ, муҳити байналмилалӣ, сифатҳои шахсӣ ва хусусиятҳои корманд, афзалиятҳои ӯ, самтҳои ҳаёт, муқаррарот, арзишҳо таъсири назаррас мерасонанд.

Моделҳои бозори меҳнат ин тасаввуроти системавӣ дар бораи механизми ҷаҳлият ва танзими бозори меҳнат, аз ҷумла тавсифи миқдорӣ ва сифатии ҷузъҳои он, омилҳои муайянкунандаи динамикаи онҳо, сатҳи таъбиқ мебошад. Нуқтаи ибтидоии ҳамаи моделҳои иқтисодӣ-назариявии бозори меҳнат хусусияти асосии ҷузъҳои функционалии он талабот ба меҳнат, пешниҳоди меҳнат, нархи меҳнат мебошад [2].

Системаи муносибатҳои бозори меҳнат аз се ҷузъи асосӣ иборат аст:

- муносибати байни коргарон ва корфармоён;
- муносибатҳои байни субъектҳои бозори меҳнат ва намояндагони иттифоқҳои касаба, ассосиатсияҳои корфармоён, ҳадамоти шуғл;
- муносибатҳои байни субъектҳои бозори меҳнат ва давлат.

Вазифаҳои бозори меҳнат аз рӯи нақши меҳнат дар ҳаёти ҷомеа муайян карда мешаванд. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, меҳнат муҳимтарин захираи истеҳсолӣ мебошад.

Мувофиқи ин ду вазифаи асосии бозори меҳнатро ҷудо мекунам:

- иҷтимоӣ-аз таъмини сатҳи муқаррарии даромад ва некӯаҳволии одамон, сатҳи муқаррарии тақдирестеҳсоли қобилияти истеҳсолии кормандон иборат аст;
- иқтисодӣ-аз ҷалби оқилона, тақсимот, танзим ва истифодаи меҳнат иборат аст.

Танзими бозори меҳнат бояд ҳамчун маҷмӯи вазифаҳои идоракунӣ, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ амалӣ карда мешаванд, бо мақсади мувозинати талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ баррасӣ карда шавад [4].

Вобаста ба ҳалли масъалаҳои танзими давлатии бозори меҳнат, омӯзиш ва фаҳмиши нави назарияҳои иқтисодӣ оид ба категорияҳои шуғл, бекорӣ, бозори меҳнат баррасӣ мешавад. Дар таҳияи назарияи омӯзиши ин категорияҳо мактабҳои иқтисодӣ саҳми гуногун гузоштаанд.

Равишҳои асосии омӯзиши бозори меҳнат ва шуғл аз нигоҳи намоёндагони мактабҳои классикӣ баррасӣ гардидаанд. Дар ибтидои назарияи бозори меҳнат ва муносибатҳои меҳнатӣ бо номҳои муассисон ва созандагони назарияи арзишии меҳнат дучор меем: У.Петти, А.Смит, Д.Риккардо, Ж.Б. Сэй, К.Маркс. Аз нигоҳи илмӣ асосгузори иқтисоди сиёсии классикӣ дар замоне ташаккул ёфта буданд, ки рақобати озод вучуд дошт ва низоми иқтисодии бозорӣ муайян ва бухронҳои иқтисодиро аз сар нагузаронида буд [1].

Намоёндагони мактаби классикӣ боварии комил доштанд, ки танзимкунии бозор ва ҳангоми ҳимояи ин ақида чунин мешуморанд, ки шуғл бо пуррагӣ таъмин карда мешавад, зеро талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат ҳамеша дар мувозинат мебошад. Ҳолати мувозинати талабот ва пешниҳоди меҳнат дар шароити бозор бо нархи он, яъне музди меҳнат таъмин карда мешавад.

Асосгузори мактаби классикӣ А. Смит чунин ақида дошт, ки рушди назарияи меҳнати арзиш, назарияи бозори меҳнат (муқаррароти он ва ғояҳои асосии он барои шароити муосир), назарияи музди меҳнат, шуғл, бекорӣ ва манбаи тамоми сарват танҳо меҳнат аст. Бо назардошти он, ки музди меҳнат вобаста ба шароити иҷрои меҳнат тағйир меёбад, ӯ баъзе муқаррарот ва ҳулосаҳои назарияи муосири баробарсозии тафовутҳоро дар музди меҳнат медид.

Идомаи рушди ғояҳои классиконро мутафаккири барҷаста К.Маркс ба анҷом расонид. Рушди назарияи арзишии меҳнат як қатор мафҳумҳоро ба миён овард, ки бевосита ба таҳқиқоти бозори меҳнат муносибатдоранд. Назарияи арзишии меҳнат тибқи ақидаи К.Маркс асос ёфта мавқеи, ки “дар бозори меҳнат коргарон меҳнат мефурӯшанд, он чизе, ки мефурӯшад, қувваи кори ӯст [3]. Раванди талабот қувваи кори раванди истеҳсоли маҳсулот ва арзиши изофаи он мебошад. К.Маркс бори аввал мафҳуми “бозори меҳнат”, “бозори қувваи корӣ”, назарияи арзиши изофаро коркард кардааст. Баръакси мактаби классикӣ, дар доираи самти неоклассикии назарияи иқтисодӣ (А. Маршалл, Ч. Б. Кларк, А. Пигу, Л. Вальрас, А. Лаффер, Р. Холл, А. Риз, М. Фелдштейн ва ғ.), меҳнат ҳамчун созандаи арзиши мол эътироф карда намешавад ва арзиши мол аз рӯи андозаи он муайян карда мешавад. Агар назарияи классикии бозори меҳнат изҳор дошта бошад, ки ҳамаи намунаҳои даромад, ки танҳо бо меҳнат ба вучуд омадааст, пас дар неоклассикӣ - даромад аз ҷониби ҳамаи омилҳои истеҳсолот ба вучуд оварда мешавад.

Неоклассикҳо бозори меҳнатро ҳамчун як омилҳои истеҳсолот маънидод мекунанд, меҳнат мол аст, бозор объекти харидуфурӯш мебошад. Нархи меҳнат дар асоси ҳамкории талабот муайян карда мешавад, таъминот ва ҳуди меҳнат якхела ва тақсимнашаванда аст. Асосгузори мактаби неоклассикӣ иқтисоддони англис Алфред Маршалл (1842-1924), дар ҷустуҷӯи якҷоя кардани назарияи ғоиданокии ҳадди ақал ва назарияи хароҷоти истеҳсолӣ ба ҳулосае омаданд, ки “талабот ва пешниҳод дар муайян кардани нарх вобастагӣ надоранд, заминаи таҳлили талаботро таҳия карданд, меҳнат ва пешниҳоди он консепсияи талаботро ба миён гузошта, вобастагии имкониятҳоро ошкор намуд. Иттифоқҳои касаба оид ба чандирии талабот ба меҳнат, номуайянии бозори меҳнатро муайян карданд, табиати рақобатпазир дар бозор, номукаммалии бозори меҳнатро асоснок кард [5].

Ба ақида ва боварии А.Маршалл низоми бозор истифодаи пурраи захирахоро, аз ҷумла шумораи коргарон ва зарурати танзими давлатии шуғлро надид. Ин андеша то солҳои 30-юми асри XX дар байни иқтисодчиён вучуд дошт.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои суръати баланди афзоиши табиӣи аҳоли буда, ба ҳисоби миёна афзоиши он дар як сол 2,1-2,2 фоизро ташкил медиҳад. Дар давоми панҷ соли охир (солҳои 2017-2021) шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8931,2 ҳазор нафар то ба 9886,8 ҳазор нафар афзоиш ёфт, ки он ба 10,7 фоиз баробар мебошад ва ба ҳисоби миёна дар ин давра афзоиши миёнасолонаи аҳоли зиёда аз 2,1 фоизро ташкил медиҳад.

Афзоиш ёфтани шумораи қувваҳои корӣ ва аҳолии машғули кор ба рушди истеҳсолот мусоидат намуда, пешбинӣ мегардад, ки ҳаҷми маҳсулоти саноатии кишвар аз 47102,0 млн сомонӣ дар соли 2022 то 144163 млн сомонӣ дар соли 2027 меафзояд. Дар ин давра ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ аз 45375,0 млн сомонӣ дар соли 2022 то 80041 млн сомонӣ дар соли 2027 афзоиш меёбад.

Мувофиқи маълумоти оморӣ шумораи қувваҳои корӣ (аҳолии дар иқтисодиёт ғаъол) аз рӯи баҳои пешакӣ дар моҳи октябри соли 2022 2577,4 ҳазор нафарро ташкил намуд, ки аз ин теъдод 2522,0 ҳазор нафар (97,9 фоиз) дар соҳаҳои иқтисодиёт машғул буда, ба 55,4 ҳазор нафар расман мақоми бекорӣ дода шудааст, ки 2,1 фоизи қувваҳои кориго ташкил медиҳад. Дар моҳи октябри соли 2022 аз шумораи умумии аҳолии машғули кор шахсони дар рӯйхатбудаи кироҷкор дар корхонаҳои ҳама шаклҳои моликият 1241,5 ҳазор нафар ё 49,2 фоизи шумораи умумии аҳолии машғули корро ташкил дод. Шумораи дар рӯйхатбудаи кормандони кироа дар моҳи октябри соли 2022 нисбат ба моҳи сентябри соли 2022 0,6 фоиз кам ва нисбат ба моҳи октябри соли 2021 0,7 фоиз зиёд шуд. Ҳамзамон, дар ин давра нисбат ба соли 2021 шумораи дар рӯйхатбудаи кормандони кироа дар бахши воқеии иқтисодиёт 1,1 фоиз зиёд шуда, 697,1 ҳазор нафарро ташкил дод. Аз рӯи намудҳои ғаъолияти иқтисодӣ, бахши хизматрасонӣ бошад дар ҳамин давра 0,1 фоиз зиёд шуда, 544,4 ҳазор нафарро ташкил намуд. Дар ташкилоту муассисаҳои ҷумҳурӣ, ғайр аз кормандони расмӣ, қувваи корӣ дар шароити дар ду ё якҷанд ҷой коркунанда ва дар асоси қарордод низ истифода бурда мешаванд. Моҳи октябри соли 2022 дар шароити болозир 53,9 ҳазор нафар машғули кор буданд, ки ин нишондиҳанда ба 4,3 фоизи шумораи ҷойҳои ишғолшудаи корӣ рост меояд. Шумораи кормандони дар шароити ду ё якҷанд ҷой ва дар асоси қарордоди коркунанда дар моҳи октябри соли 2022-ум 53,9 ҳазор нафар, аз ҷумла дар бахши воқеии ғаъолияти иқтисодӣ - 11,1 ҳазор нафар ва дар бахши хизматрасонӣ 42,8 ҳазор нафарро ташкил намуд. Ба ҳолати 1 ноябри соли 2022 дар мақомоти меҳнат ва шуғли аҳоли 82,4 ҳазор корҷу ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 5,1 фоиз ва нисбат ба моҳи сентябри соли 2022 1,3 фоиз зиёд мебошад [3].

Барои ноил гардидан ба танзими самараноки бозори меҳнат, интиҳоби сиёсати мутавозини шуғл зарур аст, ки дар он усулҳои бозорӣ ва танзими давлат дар якҷоягӣ мавриди истифода ва татбиқ қарор дошта бошад. Барои коркарди чунин сиёсати самаранок, пеш аз ҳама омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ зарур мебошад, ки онҳо дар ин самт муваффақиятҳои назаррасро ноил гардидаанд. Омӯзиши таҷрибаи чунин давлатҳо ба мо имкон медиҳад, ки модели санҷидашудаи танзими бозори меҳнатро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард намоем.

Муҳаққиқон панҷ модели ба шуғл фаро гирифтани ва танзими бозори меҳнатро фарқ мекунамд: Амрико (ИМА), Шветсия (кишварҳои Скандинавия), Англо-Саксон (Британияи Кабир, Канада, Ирландия), континенталӣ ё Олмонӣ (Олмон, Австрия, Белгия, Нидерландия,

Швейтсария, қисман Фаронса), Чопон. Аммо, баъзе тадқиқотчиён кишварҳоро ба таври гуногун гурӯҳбандӣ мекунанд. Масалан, онҳо модели амрикоиро алоҳида ҷудо намекунанд, балки онро ба гурӯҳи англо-саксонӣ дохил мекунанд.

Модели амрикоӣ навъи фаръии муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, тамоюли корманд ба ноил шудан ба муваффақияти шахсӣ ва худшиносӣ мебошад. Модели мазкур бо ғайримарказизунонии бозори меҳнат ва қонунгузорӣ дар масъалаҳои шуғл ва таъминоти иҷтимоӣ тавсиф мешавад; сатҳи баланди назорат аз болои корманди киро аз ҷониби корфармо; ҳаракати баланди ҷуғрофӣ ва касбии коргарон; сатҳи нисбатан баланди бекорӣ [8].

Дар ҷадвали 1 муқоисавиро хусусиятҳои танзими бозори меҳнат дар чор кишвар: ИМА, Олмон, Шветсия ва Чопон нишон дода шудааст. Дар ҷадвал маълумот дар бораи меъёрҳо, аз қабили сатҳи даҳолати давлат, ҷандирии бозори меҳнат, сатҳи ҳифзи ҳуқуқи кормандон, сатҳи кафолати иҷтимоӣ, системаи музди меҳнат, системаи иттифоқҳои касаба, нақши таҳсилот, ҳадди ақали музди меҳнат, давомнокии рӯзи корӣ ва давомнокии руҳсатӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Хусусиятҳои модели бозори меҳнат дар давлатҳои хориҷа

Меъёр	ИМА	Олмон	Шветсия	Чопон
Сатҳи даҳолати давлат	Паст	Баланд	Баланд	Миёна
Тағйирпазирии бозори меҳнат	Баланд	Миёна	Паст	Паст
Сатҳи ҳифзи ҳуқуқи кормандон	Миёна	Баланд	Баланд	Баланд
Сатҳи кафолати иҷтимоӣ	Паст	Баланд	Баланд	Баланд
Системаи музди меҳнат	Тақсимоӣ	Вақтӣ	Вақтӣ	Вақтӣ
Системаи иттифоқҳои касаба	Қавӣ	Қавӣ	Заиф	Заиф
Нақши таълим	Муҳим	Хеле муҳим	Хеле муҳим	Муҳим
Ҳадди ақали музди меҳнат	\$7.25/соат	€12.00/ соат	SEK128.00/соат	¥930/соат
Давомнокии рӯзи корӣ	8 соат	8 соат	8 соат	8 соат
Давомнокии руҳсатӣ	2 ҳафта	4 ҳафта	5 ҳафта	20 рӯз

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чи тавре ки аз ҷадвали 1 бар меояд модели универсалии танзими бозори меҳнат барои ҳама кишварҳо вучуд надорад. Ҳар як модел афзалиятҳо ва нуқсонҳои худро дорад, самаранокии модел аз шароити мушаххаси иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар вобаста аст. Барои паст кардани сатҳи бекорӣ дар ИМА, афзоиши кафолатҳои иҷтимоӣ ва тақвияти ҳифзи ҳуқуқи коргаронро баррасӣ кардан мумкин аст. Барои баланд бардоштани ҷандирии бозори меҳнат дар Олмон, Шветсия ва Чопон, тартиби ба кор қабул кардан ва аз кор озод кардани

кормандонро содда кардан мумкин аст. Барои баланд бардоштани сатҳи кафолатҳои иҷтимоӣ дар ИМА, ҷорӣ кардани системаи умумичаҳони тандурустиро баррасӣ кардан мумкин аст.

Дар низоми танзими бозори меҳнат биржаи меҳнат (хидматрасонии шуғл, хидматрасонии мусоидат ба ҷалби кор), ки яке аз сохторҳои муҳими механизми иқтисодии бозор ба ҳисоб меравад, ишғол мекунад. Вай дар худ як ниҳоди махсусро таҷассум мекунад, ки дар бозори меҳнат вазифаи миёнаравиро иҷро мекунад. Дар аксари кишварҳо, биржаҳои меҳнатӣ давлатӣ буда, фаъолияти худро зеро роҳбарии Вазорати меҳнат ё як ниҳоди ба он шабеҳ ба роҳ мемонанд [8].

Самтҳои асосии фаъолияти биржаҳои меҳнатӣ инҳоянд:

- ❖ бақайдгирии бекорон;
- ❖ бақайдгирии ҷойҳои кориҳои холӣ;
- ❖ шуғли бекорон ва дигар ашхосе, ки мехоҳанд соҳиби кор шаванд;
- ❖ омӯзиши конъюнктураи бозори меҳнат ва пешниҳоди маълумот дар бораи он;
- ❖ санҷиши шахсоне, ки мехоҳанд кор пешниҳод кунанд;
- ❖ роҳнамоии касбӣ ва бозомӯзии касбии бекорон;
- ❖ пардохти нафақа.

Ба ғайр аз шуғли бекорон, биржаҳои меҳнатӣ ба шахсоне, ки мехоҳанд ҷойҳои кориҳои худро иваз кунанд, хидмат мерасонанд, талабот ва пешниҳоди қувваи кориро меомӯзанд, маълумотро дар бораи сатҳи шуғл дар заминаи касбу ҳудуд ҷамъоварӣ ва паҳн мекунанд, ба ҷавонон дар интиҳоби касб раҳнамоӣ мекунанд.

Дар бисёр кишварҳо мусоидати ҳукумат барои ба кор ҷалб намудани ҷавонон аҳамияти муҳим дорад. Масалан, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, вазифаҳои ҳадамоти шуғл аз ҷониби Департаменти шуғли аҳоли ва омодагии касбии Вазорати меҳнати ИМА (U.S. Department of Labor Employment & Training Administration) идора карда мешавад, ки барномаи давлатии омӯзиши касбӣ ва барномаи тақсмоти меҳнат ва грантҳои федералии барномаҳои хидматрасониҳои давлатӣ, пардохти кӯмакпулӣ барои бекориро назорат мекунад. Хизматрасониҳои мазкур пеш аз ҳама тавассути низомҳои рушди қувваи кориҳои давлатӣ ва маҳаллӣ таъмин карда мешаванд.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар шароити муосири рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалисозии таҷрибаҳои институтсионалии баррасишаванда ба сифати ҷораҳои иловагӣ дар соҳаи шуғл, ки ба паст кардани шиддат дар бозори меҳнатнигаронида шудааст, дар минтақаҳои он тамоми асосҳо мавҷуданд.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи ҷаҳонии кишварҳои пешрафта дар арсенали худ фишангҳои гуногуни таъсир ба соҳаи муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ дорад, ки барои ҳавасмандгардонии нигоҳдории ҷойҳои кӯҳна ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, инчунин, ҷалби гурӯҳҳои дорои рақобати пасти аҳолии кишварҳо дар фаъолияти меҳнатӣ истифода мекунад.

Адабиёт

1. Антология экономической классики. У. Петти, А. Смит, Д. Рикардо. - М.: Эконом, 1993. 486 с.
2. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022. -Душанбе, 2019.
3. Докучаев Д. Любопытный случай на российском рынке труда. URL: <http://www.russia-direct.org/analysis/curious-case-russian-labor-market> (дата обращения: 22.06.2020).

4. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Собр. соч. - М.: Политиздат, т.23, 1954-1981. -180 с.
 5. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 2 т. -М.: Прогресс, т.2, 1993. – 180
 6. Усманова, Т. Қ. Таҳаввулоти консепсияҳои алоқамандии усулҳои давлатӣ ва бозории танзими бозори меҳнат / Т. Қ. Усманова, К. С. Одиназода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – No. 3(46). – P. 230-238. – EDN PIYQVA.
 7. Одиназода, К. С. Таҷрибаи хориҷии омезиши усулҳои бозорӣ ва давлатии танзими бозори меҳнат / К. С. Одиназода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – No. 4-2(39). – P. 16-25. – EDN OEPZEE.
 8. Одиназода, К. С. Самтҳои асосии танзими давлатии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / К. С. Одиназода, У. С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – No. 4-1(38). – P. 28-37. – EDN HKRLXP.
-

УДК:332;311.313

РОЛЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ БЮДЖЕТНЫХ ТРАНСФЕРТОВ В ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ БЮДЖЕТОВ

Мамадризоева Нигина Мамадвафоевна - к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. т. 987094988
mamadrizoeva69@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос финансовой поддержки со стороны республиканского бюджета бюджетам регионов страны. Известно, что данная политика осуществляется при переходе к рыночным отношениям и следует отметить, что правительство страны оказывает данную финансовую поддержку региональным бюджетам. В статье приведен практический материал с указанием суммы поступившей субвенции в бюджеты регионов и сделан соответствующий анализ по данной операции.

Ключевые слова: государство, экономика, регион, бюджет, финансы, помощь, трансферты, необходимость.

НАҚШ ВА ЗАРУРАТИ МУСОИДАТИ БУЌЕТИ ДАР ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ БУЌЕТИ МИНТАҚАВӢ

Мамадризоева Нигина Мамадвафоевна - н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосиби. Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. т. 987094988
mamadrizoeva69@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаи дастгирии молиявӣ аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ ба буҷети минтақаҳои кишвар баррасӣ шудааст. Маълум аст, ки ин сиёсат аз давраи гузариш ба муносибатҳои бозорӣ амалӣ мешавад ва бояд гуфт, ки ҳукумати кишвар ин дастгирии молиявиро ба буҷетҳои минтақавӣ мерасонад. Дар мақола маводҳои амалӣ бо нишон додани ҳаҷми маблағи субвенсияе, ки ба буҷетҳои минтақавӣ ва таҳлили дахлдори ин амалиёт оварда шудааст.

Вожакалимаҳо: давлат, иқтисодиёт, минтақа, буҷет, молия, дастгирӣ, трансфертҳо, зарурат.

THE ROLE AND NEED FOR BUDGETARY TRANSFERS IN FINANCIAL SUPPORT OF REGIONAL BUDGETS

Mamadrizoeva Nigina Mamadvafoevna - Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Accounting. Tajik State financial and economic university. tel. 987094988
mamadrizoeva69@mail.ru

Annotation. This article examines the issue of financial support from the republican budget to the budgets of the country's regions. It is known that this policy is being implemented during the transition to market relations and it should be noted that the country's government provides this financial support to regional budgets. The article provides practical material indicating the amount of subsidies received by regional budgets and makes a corresponding analysis of this operation.

Key words: state, economy, region, budget, finance, aid, transfers, necessity.

При нормальном функционировании экономической системы любой страны важная роль отведена государству. Государством выполняются следующие задачи, а именно поддержание порядка в стране, законность, организация национальной обороны и тд. Известно, что имея давнюю историю государственное регулирование, осуществляло свое влияние и контроль над ценами, качеством товаров и услуг, процентными ставками и внешней торговлей. В нынешних условиях каждое государство мира регулирует свою национальную экономику, с умеренной степенью государственного вмешательства. В условиях экономического кризиса роль государства несомненно возрастает. Согласно имеющемуся мировому опыту только при жесткой централизации государственной власти и принятию всевозможных мер по обеспечению экономического роста может быть обеспечен выход из кризиса.

По утверждению лауреата Нобелевской премии, русского экономиста, исследователя Василия Леонтьева, большая часть стран мира проводят экономическую политику, согласно конкретной экономической ситуации с учетом национальных особенностей. Среди других стран Япония к примеру, ведет индустриальную политику, которая имеет ввиду: выделить приоритетные отрасли, темп развития которых должен быть ускоренным; определить отрасли, способные конкурировать на мировом рынке.

Государственное регулирование в рыночном хозяйстве - представляет собой целеустремленное воздействие государства на микро- и макроэкономические процессы для развития экономики с целью поддержания ее стабильности или преобразования в нужном обществе направлении. В системе мер государственного регулирования выделяют различные стороны - практическую и научную. Практический опыт - это комплекс конкретных мер по осуществлению государственного регулирования.

С научной точки зрения проблема государственного вмешательства в экономику является, по нашему мнению, основной проблемой для любого государства, в зависимости от направленности экономической политики - рыночная или плановая экономика.

Государственное регулирование включает в себя два основных направления. Первое направление - непосредственное управление предприятиями и корпорациями государственного сектора через государственный бюджет, налоговую таможенную политику, кредитно-денежные рычаги. Второе направление - рыночное регулирование экономики на макроуровне. Основным рычагом является государственный бюджет,

национальный доход перераспределения местным органом управления, административные ведомства, фонды социального обеспечения.

Государственный бюджет - основной фонд денежных средств, форм образования и расходования денежных средств республиканских органов управления, местных органов исполнительной власти и целевых бюджетных фондов Республики Таджикистан, утверждаемый законодательными органами.

Бюджетная политика может быть эффективным средством разрешения бюджетных, налоговых и других финансово-экономических противоречий в Республике Таджикистан, фактором обеспечения единства экономического пространства, роста экономического потенциала республики и укрепления государства. Для достижения этой стратегической цели отношения бюджетной политики должны совершенствоваться и развиваться в соответствии с объективными закономерностями и интересами Республики Таджикистан.

В современных условиях появляется необходимость определения нового положения, содержания и роли республиканского бюджета в экономической политике, бюджетной системе и принципиальные особенности его отношений с региональными бюджетами. Существуют два подхода к данному процессу: становление бюджетной системы с сильным республиканским бюджетом или же децентрализация бюджетных взаимосвязей и сокращение государственного бюджета до минимально необходимых расходов на содержание республиканского центра. Интересы государства и необходимость единства в реализации рыночной политики требуют проведения линии на формирование государственной бюджетной системы рыночного типа с сильным государственным бюджетом. Тенденции децентрализации бюджетной системы, налогов, собственности и финансовых ресурсов не могут отменить того, что экономические и социальные процессы, связанные с рыночным развитием, требуют усиления и централизации многих функций государства, в том числе регулирующей и социальной. Поэтому наряду с укреплением и развитием доходной части региональных бюджетов и решением ими проблем бюджетной самостоятельности в Таджикистане есть потребность в сильном республиканском бюджете, в централизации существенной доли ВВП. Республиканский бюджет должен быть одним из главных рычагов в системе государственного регулирования рыночных процессов, проведения региональной политики, обеспечивать стратегию экономического развития, выравнивание финансовой обеспеченности регионов, сохранение единого социального пространства.

Позиции сильного государственного бюджета должны подкрепляться сильной бюджетной политикой. Принципами такой политики являются: активная роль бюджетной системы в создании условий экономического роста и формировании источников накопления; использование бюджета как фактора стимулирования и поддержки отечественного капитала; создание условий для реализации общенациональной политики социальной безопасности; обеспечение посредством бюджетной системы и бюджетной политики финансовой и общегосударственной безопасности страны. [5,217]

Вопросы финансовых отношений с региональными бюджетами - это одни из основных вопросов, возникающих в процессе государственного управления. Ни одно государство не может функционировать без бюджета, а, следовательно, от того, какие в государстве отношения между бюджетами различных уровней, что влияет на благосостояние всей страны.

Под концепцией регулирования отношений с региональными бюджетами в данном случае понимается общий замысел регулирования финансовых потоков между уровнями бюджетной системы, цель, на достижение которой ориентировано регулирование

отношений с региональными бюджетами. Основным инструментарий такого регулирования - формы трансфертов (дотации, субвенции, субсидии и другие).

Концептуально можно выделить три их вида: целевой и нецелевой трансферты бюджету-получателю на исполнение собственных расходных полномочий (решение собственных вопросов) и целевой трансферт на исполнение делегированных бюджету-получателю полномочий (вопросов) бюджетом иного уровня бюджетной системы. К первому виду межбюджетных трансфертов можно отнести субсидии из республиканского бюджета выделяемые местным бюджетам, а также иные межбюджетные трансферты, предоставляемые областными бюджетами бюджетам районов, ПГТ на условиях софинансирования. Ко второму виду (нецелевому) межбюджетных трансфертов следует отнести дотации (на выравнивание уровня бюджетной обеспеченности, на сбалансированность и т.д.). Третий вид - субвенции из республиканского бюджета на финансовое обеспечение делегированных государственных полномочий и субсидии, перечисляемые местными образованиями в республиканский бюджет в связи с превышением установленного размера уровня бюджетной обеспеченности, а также иные трансферты региональным бюджетам, предоставляемые из региональных бюджетов бюджетам на местах иного уровня в связи с передачей вопросов регионального значения. [7,11]

Предоставление целевого трансферта региональным бюджетам на решение делегированных полномочий (вопросов) ставит перед собой целью повышение эффективности исполнения переданного полномочия. Выданная финансовая поддержка в виде трансферта предполагает, что субъект получающий эту сумму сможет обеспечить ее реализацию с меньшими затратами или обеспечить более качественное исполнение полномочия с прежним объемом затрат. Поступившая сумма в виде субвенций приведена в таблице 1, где более ясно представлены данные в суммарном и процентном отношении по регионам страны за пять лет.

Таблица 1. Объём субвенций из республиканского бюджета в местные бюджеты.

тыс. сом.

Название областей, городов и районов	годы									
	2017		2018		2019		2020		2021	
	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%
ГБАО	17508 0	19, 7	17405 7	21, 2	19135 2	20, 2	19458 3	21, 6	216776	18, 7
Хатлонская область	52588 0	59, 3	46100 7	56, 1	54033 7	57	48533 5	53, 8	613329	52, 9
Варзобский район	14530	1,6	12307	1,4	13526	1,4	11941	1,3	16036	1,3
Раштский район	41406	4,6	41498	5	45836	4,8	46662	5,1	53076	4,5
район Лахш	28707	3,2	28886	3,5	32504	3,4	32179	3,5	35422	3
Нурабадский район	26990	3	26983	3,2	32655	3,4	35062	4	40084	3,4
район Рудаки									69377	5,9
Сангворский район	13338	1,5	14185	1,7	16694	1,7	16979	1,8	19114	1,6
Таджикабадский район	17735	2	18559	2,2	21013	2,2	21637	2,4	25511	2,2
Файзабадский район	24317	2,7	26296	3,2	32789	3,4	34135	3,7	42108	3,6
Шахринавский район	17641	1,9	17019	2	20509	2,1	22055	2,4	28117	2,4
Итого:	88562 4	100	82079 7	100	94721 5	100	90056 8	100	115895 0	100

Источник. Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан за 2017 по 2021гг.»

Из приведенных данных можно сделать вывод, что выдаваемые республиканским бюджетом субвенции бюджетам регионов из года в год имеют тенденцию к увеличению. Так, ГБАО в 2021 году по сравнению с 2017 т.е. в течение пяти лет увеличилось на 41696 тыс. сомони, в процентном соотношении 124%, по Хатлонской области на 87449тыс.сомони-117%, Варзобский район 1506 тыс. сом.-110,3%, Раштский район 11670 тыс. сом. -128,1%, район Лахш 6715 тыс. сом.-123,3%, Сангворский район 5776 тыс. сом.-143,3%, Таджикабадский район 7776 тыс. сом.-1,43%, Файзабадский район 17791 тыс. сом.-173,1%, Шахринавский район 10476 тыс. сом.- 159,3%.

Необходимо отметить, что правительством страны принимаются необходимые меры по всестороннему поддержанию региональных бюджетов. Район Рудаки не ежегодно получает субвенции также, как и города республиканского подчинения и Согдийская область, так как в целом финансово независимы.

Предоставление целевого трансферта, а именно субвенции бюджету-получателю на исполнение его собственных расходных полномочий направляется как на привлечения ресурсов всех уровней бюджетной системы для решения поставленной задачи (строительство

объекта, имеющего важное социальное или экономическое значение, проведение определенных мероприятий и т.д.), так и на определение востребованности предполагаемых расходов. Готовность регионального бюджета выделять собственные средства на решение определенных задач является лучшим индикатором востребованности строительства или проведения какого-либо мероприятия.

Бюджетные трансферты обладают общим свойством безвозмездностью и безвозвратностью. Субвенции и субсидии в отличие от дотаций имеют целевой характер и ограничиваются по объему финансирования. Различные целевые расходы финансируются за счет субвенций, а субсидии местные бюджеты получают на условиях долевого финансирования целевых расходов. При анализе целесообразности использования дотаций для уменьшения вертикального неравенства на практике следует рассмотреть и иные варианты, в частности:

- введение дополнительных региональных налогов. Данный вариант является предпочтительным с позиций местных органов власти;

- введение системы долевого налога, разделенных налоговых ставок. Такой способ является эффективным при условии законодательного закрепления гарантий того, что региональные органы власти получают причитающуюся им долю налоговых доходов. [8,57]

Дотации надо выделять на основе объективных критериев, учитывающих экономический рост и инфляционную составляющую. Критерии выделения дотаций должны быть ясно определены законом. На практике в качестве критериев используются:

- численность населения регионального образования;
- возрастная структура населения, определяющая численность детей, молодежи и лиц пожилого возраста;
- социальная структура населения, определяющая численность населения по определенным категориям или группам, требующим особого внимания;
- структурные характеристики региона (площадь территории, протяженность дорог и др.)

Действие систем финансового выравнивания начинается с определения величины налоговых поступлений для каждого регионального образования. Затем рассчитывают сумму расходов, необходимых для предоставления региональных услуг на заданном уровне. Затем в рамках существующих систем выравнивания региональные образования получают финансовые средства из вышестоящих бюджетов, которые в сумме с налоговыми поступлениями будут достаточными для финансирования необходимых расходов.

Практика мирового опыта предоставляет для межбюджетного выравнивания два метода по средствам предоставления финансовой помощи: доходный метод и расходное выравнивание. Кроме других видов межбюджетных трансфертов предоставляются также бюджетные кредиты. Бюджетный кредит в отличие от бюджетных трансфертов имеет возвратный характер, что и присуще кредиту как экономической категории. Бюджетный кредит может быть выдан только в двух случаях:

- в результате происхождения каких-либо стихийных бедствий, приводящих к кассовому разрыву, при этом кредит может обладать свойствами безвозмездности в зависимости от его целевого назначения;
- для решения чрезвычайных задач использование бюджетного кредита как основного инструмента.

Предоставление бюджетного кредита, учитывая условие возвратности, заставляет рассматривать его, прежде всего, как инструмент финансового рынка, а не реализации бюджетной политики. При этом кредитование бюджетом бюджетов иных уровней следует рассматривать как один из рычагов внутрисистемного саморегулирования бюджетов, от применения которого конечные показатели бюджетов не меняются.

Интересы государства и необходимость единства в реализации рыночной политики требуют проведения линии на формирование государственной бюджетной системы рыночного типа с сильным государственным бюджетом.

Одним из главных рычагов в процессе государственного регулирования рыночных преобразований является республиканский бюджет, который должен участвовать в проведении региональной политики, обеспечивать стратегию экономического развития, выравнивать финансовую обеспеченность регионов, способствовать сохранению единого социального пространства.

Каждая страна, стремящаяся иметь сильный государственный бюджет, должна подкреплять этот бюджет сильной бюджетной политикой. Сильная финансовая политика должна следовать определенным принципам среди которых являются:

- создание условий экономического роста и образования источников накопления;
- разумное использование бюджетных средств, так как бюджет - это фактор стимулирования и поддержка государственного капитала;
- создание благоприятных условий для реализации политики национальной безопасности;
- совершенствование бюджетной системы и политики в целях общегосударственной стабильности государства.

Позиции сильного государственного бюджета должны подкрепляться сильной бюджетной политикой. Принципами такой политики являются: активная роль бюджетной системы в создании условий экономического роста и формировании источников накопления; использование бюджета как фактора стимулирования и поддержки отечественного капитала; создание условий для реализации общенациональной политики социальной безопасности; обеспечение посредством бюджетной системы и бюджетной политики финансовой и общегосударственной безопасности государства.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О государственных финансах Республики Таджикистан» от 28 июня 2011г. №723
2. Конституционный Закон Республики Таджикистан «О местных органах государственной власти». Душанбе, 2004г.
3. Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете за 2017-2021гг.».
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030года. //Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года, № 392. - Душанбе: «КОНТРАСТ», 2016.
5. Назарова Т.О. Проблемы и направления повышения эффективности функционирования местных бюджетов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - Новосибирск, 2018. - №7. - С.214-219.
6. Обидов Ф.С. Совершенствование финансово-кредитных механизмов в условиях обеспечения экономического роста//Таджикистан и современный мир/Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан.- Душанбе, ТНУ, 2015. - № 4 (47). - С.115-119.

7. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы экономической безопасности Таджикистана//Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2008. - № 4. - С. 5-15.
8. Решиев С. С. Научный подход к проблеме социально-экономического развития региона: история вопроса // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. – Спб., 2012. - №2. -С.55-63.
9. Статистический ежегодник Республики Таджикистан за 2017-2022 гг. Душанбе, 2022г.

УДК: 338

ПУТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ЭФФЕКТИВНОЕ РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Сохибназаров Гаюр Холиқназарович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории. Адрес: 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-34-20-34. E-mail: Ghayur_s@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы эффективного государственного воздействия на развитие субъектов малого и среднего предпринимательства в условиях рыночной экономики. Автор отмечает, что в условиях рыночной экономики уровень вмешательства государства в экономическую деятельность предприятий и предпринимателей весьма ограничен и несёт косвенный характер влияния. По мнению автора, важнейшей формой государственного воздействия на предпринимательскую деятельность является включение в программы долгосрочного развития экономики, основных направлений структурной перестройки промышленности с ориентацией на экспортную специализацию.

Ключевые слова: предпринимательства, государственное воздействие, рыночная экономика, эффективное развитие, производства.

РОҲҶОИ ТАЪСИРИ ДАВЛАТ БА РУШДИ БОСАМАРИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ

Сохибназаров Гаюр Холиқназарович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодӣ. Суроға: 734025, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 918-34-20-34. E-mail: Ghayur_s@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои таъсири самарабахши ҳукумат ба рушди соҳибкории хурду миёна дар шароити иқтисоди бозорӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ сатҳи даҳолати давлат ба фаъолияти иқтисодии корхонаҳо ва соҳибкорон хеле маҳдуд буда, асосан таъсири давлат характери бавосита дорад. Ба ақидаи муаллиф, муҳимтарин шакли таъсири давлат ба фаъолияти соҳибкори ин ба барномаҳои дарозмуддати рушди иқтисодиёт дохил намудани самтҳои асосии азнавсозии сохтории саноат бо таваҷҷӯҳ ба махсусгардонии содирот мебошад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, таъсири давлат, иқтисоди бозорӣ, рушди босамар, истеҳсолот.

WAYS OF STATE INFLUENCE ON THE EFFECTIVE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN A MARKET ECONOMY

Sohibnazarov Ghayur Kholiknazarovich – Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, senior lecturer of the Department of Economic Theory. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 918-34-20-34. E-mail: Ghayur_s@mail.ru

The article examines issues of effective state influence on the development of small and medium-sized businesses in a market economy. The author notes that in a market economy, the level of state intervention in the economic activities of enterprises and entrepreneurs is very limited and has an indirect nature of influence. According to the author, the most important form of state influence on entrepreneurial activity is the inclusion in long-term economic development programs of the main directions of structural reorganization of industry with a focus on export specialization.

Key words: entrepreneurship, government influence, market economy, effective development, production.

Эффективное развитие малого и среднего предпринимательства является одним из ключевых факторов устойчивого экономического роста и формирования конкурентоспособной национальной экономики. Влияние государства на предпринимательскую деятельность обусловлено необходимостью обеспечения стабильности, защиты интересов субъектов рынка и стимулирования их развития.

Теоретический анализ показывает, что в централизованной экономической системе государственное участие в регулировании предпринимательской деятельности выражено значительно сильнее. Оно проявляется через механизм директивного планирования, административных интервенций, строгого законодательного регулирования, а также посредством прямого управления материальными, финансовыми, природными и трудовыми ресурсами. В условиях такой системы централизованное распределение финансовых потоков, реализуемое через бюджетную политику и специализированные государственные институты, становится определяющим инструментом макроэкономического управления.

Общеизвестно, что в условиях свободных рыночных отношениях уровень вмешательства государства в экономическую деятельность предприятий и предпринимателей весьма ограничен и несёт косвенный характер влияния. Государство воздействует на экономику посредством законодательных ограничений, налоговой системы, обязательных платежей и отчислений, государственных инвестиций, субсидий, льгот, кредитования, осуществления государственных социальных и экономических программ. Ограниченность государственного вмешательства в условиях рыночной экономики во многом обуславливается разнообразием форм собственности в рыночной экономике на средства производства - частной, акционерной, коллективной, включая право собственности на землю. С правом собственности собственник приобретает определённую независимость от государства и его органов управления. «Без активного воздействия государства на формирование и развитие предпринимательской деятельности, ее становление не может быть достаточно гармоничным и эффективным. Стихийное развитие предпринимательства приводит к значительным диспропорциям в экономике страны, сама предпринимательская деятельность seriously деформируется, в частности концентрируется в спекулятивно-посреднической сфере, вместо того, чтобы занять достойное место в реальном секторе экономики» [3].

Следует отметить, что государственное вмешательство в экономику может быть направлено на устранения общественно нежелательных видов экономической деятельности, таких как производство и торговля наркотиками, оружием, так и на поддержку некоторых форм предпринимательства (фермерских хозяйств, малого бизнеса, благотворительной деятельности). В рыночной экономике государственное регулирование должно

воздействовать на предпринимательскую деятельность и экономику страны, не разрушая рыночные основы и не допуская кризисных явлений.

В условиях глобализации государственное воздействие предпринимательской деятельности также направлено на такие области как: безопасность продукции (продовольственных и фармацевтических товаров), разработка и внедрение унифицированных национальных стандартов качества (в том числе и стандартов безопасности продукции). Для ограничения производства, неограниченного и небережливого потребления применяются методы прямого и косвенного вмешательства: нормативные стандарты качества продукции, налоговое стимулирование инвестиций, косвенные налоги на потребителей. Как правильно отмечает академик Н.К. Каюмов: «Для развития малого и среднего бизнеса нужно активное вмешательство государства. Без оказания прямой государственной защиты и поддержки, без снижения налогового пресса, выдачи льготных кредитов, подготовки кадров, без создания информационной инфраструктуры, распространения передового зарубежного опыта, правовой защиты предпринимателей от бюрократического произвола и криминала нельзя обеспечить нормальное развитие малого и среднего предпринимательства. Отсутствие многих из этих условий в переходный период тормозит превращение этой структуры в высокоэффективную сферу экономики Таджикистана» [2].

Вместе с тем, на первый взгляд столь расширенное государственное воздействие может создать впечатление, что предприятия и предприниматели лишаются экономической свободы. Однако в условиях рыночной экономики государственное воздействие носит довольно ограниченный характер. Предприниматели обладают значительными возможностями для самоуправления, управления объектами, не затрагиваемые государственным регулированием.

Основные направления государственного воздействия на предпринимательскую деятельность приведены на рис. 1.

Рисунок 1. Пути государственного воздействия на предпринимательскую деятельность.

Методы и механизмы государственного воздействия на предпринимательской деятельности это система мероприятий, разработанных государством, с учётом требований рынка и интересов субъектов предпринимательства. В эту систему входят правовой и финансовый механизм, механизмы стимулирования, поддержки, содействия, контроля.

Одним из важнейших инструментов государственного воздействия на предпринимательскую активность является интеграция стратегических направлений структурной трансформации промышленности в долгосрочные программы экономического развития, ориентированные на экспортную специализацию. Важнейшей задачей в этом контексте остаётся создание специализированных финансовых институтов и фондов, направленных на поддержку предпринимательства, а также обеспечение их деятельности за счёт государственных и региональных гарантий. Рациональная перераспределительная политика предполагает сокращение субсидирования неэффективных предприятий в пользу динамично развивающихся предпринимательских структур, демонстрирующих высокий уровень экономической отдачи.

При этом государственное воздействие на сектор малого и среднего предпринимательства должно носить стимулирующий характер, обеспечивая условия для их устойчивого роста. Важным направлением государственной политики остаётся поддержка предпринимателей, чья деятельность соответствует целям национального социально-экономического развития. Однако успешное развитие этого сектора невозможно без инициативности и ресурсной самостоятельности самих предпринимателей. Государственная поддержка должна дополнять рыночные механизмы, а не подменять их, формируя конкурентную среду и создавая стимулы для долгосрочного роста.

Особую роль в развитии предпринимательства играет внедрение инноваций, цифровизация экономики и ориентация на принципы устойчивого развития. В этих условиях государственная политика должна учитывать не только внутренние экономические реалии, но и глобальные тренды, способствующие повышению конкурентоспособности национального бизнеса на международной арене.

Так, эффективная государственная политика в сфере предпринимательства должна строиться на сбалансированном подходе, объединяющем стимулирующие меры, поддержку инновационной активности и сохранение конкурентных принципов. Только такой симбиоз государственного регулирования и рыночных механизмов обеспечит устойчивое развитие предпринимательского сектора и его вклад в долгосрочный экономический рост страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джурабаев Г.Дж. Предпринимательская деятельность в Республике Таджикистан: проблемы эффективного развития (монография) / Джурабаев Г.Дж., Сохибназаров Г.Х. «Ирфон», Душанбе 2020. – 140 с.
2. Каюмов Н.К. Приоритеты и меры по стимулированию экономического развития РТ в переходный период. Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе, 2001. - с.116-117.
3. Ниязбаев Д.А. Пути и методы воздействия государства на предпринимательскую деятельность в современных условиях. Автореферат диссертации. Москва, 2004. – с 3.
4. Султанов З.С. и др. Предпринимательство (малое): состояние, проблемы и перспективы развития в Республике Таджикистан. [Электронный ресурс: <http://www.aot.tj/public/userfiles/Postanovlenie/CH3.doc>].

5. Федорова Е.А., Ермоленко А.И., Шелопаев Ф.М. Финансовая среда предпринимательства и предпринимательские риски / учебное пособие. – Москва, 2017
6. Шарифов И.М. Правовой статус субъектов малого предпринимательства по законодательству Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2016. - № 4 (16). – с. 171-178.
-

УДК: 330.322

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ АМАЛИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ: МУНДАРИЧА ВА УНСУРҲОИ АСОСӢ

Тагоев Чумъахон Ҳамроевич – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, e-mail: tagoev-d@mail.ru Телефон: (+992) 918 90 68 73

Аннотатсия. Дар мақола зарурату аҳаммияти омӯзиши ҷанбаҳои назаривию амалии фаъолияти сармоягузорӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Бахусус, мафҳуми фаъолияти сармоягузорӣ ва унсурҳои таркибии он аз назари олимони ватанию хориҷӣ арзёбӣ гардидаанд. Муаллиф оид ба муҳтавои ҳар як унсури шомили мундариҷаи фаъолияти сармоягузорӣ назари муҳаққиқони ин мавзӯ ва фикри худро ибраз доштааст. Дар ҳулосаи мақола муаллиф натиҷагирӣ намудааст, ки мутахассисони ояндаро лозим меояд, ки ин унсурҳои асосии шомили мундариҷаи фаъолияти сармоягузорию бо диққат омӯзанд, оид ба ҳар кадоми онҳо маълумоти заруриро пайдо намоянд, паҳлӯҳои мусбӣю манфии онҳоро баҳо дода тавонанд, то ин ки дар мавриди амалигардонии сиёсати сармоягузорӣ дар доираҳои макро, мезо ва микроиқтисодиёт ба хатогиҳо роҳ намода, балки фаъолгардонии фаъолияти сармоягузориҳоро дар доираҳои номбурда таъмин карда тавонанд.

Калидвожаҳо: фаъолияти сармоягузорӣ, унсурҳои мундариҷаи фаъолияти сармоягузорӣ, сиёсати сармоягузорӣ, иқлими сармоягузорӣ, нерӯи (иқтисодӣ) сармоягузорӣ, захираҳои сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, таваккали (хатар) сармоягузорӣ.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СОДЕРЖАНИЕ И ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ

Тагоев Джумахон Ҳамроевич – канд. экон. наук, доцент, заведующий кафедрой экономики и управления АПК, Таджикский национальный университет, e-mail: tagoev-d@mail.ru Телефон: (+992) 918 90 68 73

Аннотация. В статье рассмотрена необходимость и важность изучения теоретических и практических аспектов инвестиционной деятельности. В частности, понятие инвестиционной деятельности и ее составляющие элементы оценивались отечественными и зарубежными учеными. Автор приводит и оценивает мнение исследователей по содержанию каждого элемента, входящего в содержание инвестиционной деятельности, а также высказывает и свое мнение. В заключении статьи автор сделает вывод, что будущим специалистам необходимо будет внимательно изучить эти ключевые элементы, включающие содержание инвестиционной деятельности, найти необходимую

информацию по каждому из них, оценить их положительные и отрицательные стороны, чтобы не допускать ошибок при реализации инвестиционной политики В макро-, мезо-и микроэкономической сферах, а обеспечить активизации инвестиционную деятельность в указанных кругах.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, составляющие элементы инвестиционной деятельности, инвестиционная политика, инвестиционный климат, инвестиционный потенциал, инвестиционные ресурсы, инвестиционная деятельность, инвестиционные риски.

SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF INVESTMENT ACTIVITY: CONTENT AND MAIN ELEMENTS

Tagoev Jumakhon Khamroevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Management of Agroindustrial Complex of TNU. e-mail: tagoev_d@mail.ru Phone: (+992) 918 90 68 73

Annotation. The article discusses the necessity and importance of studying the theoretical and practical aspects of investment activity. In particular, the concept of investment activity and its constituent elements were evaluated by domestic and foreign scientists. The author provides and evaluates the opinion of researchers on the content of each element included in the content of investment activity, and also expresses his opinion. In conclusion, the author concludes that future specialists will need to carefully study these key elements, including the content of investment activities, find the necessary information on each of them, evaluate their positive and negative sides in order to avoid mistakes in the implementation of investment policy in the macro, meso and microeconomic spheres, and ensure the activation of investment policy. activities in these circles.

Keywords: investment activity, element of the content of investment activity, investment policy, investment climate, investment potential, investment resources, investment activity, investment risk.

Дар шароити рақобати пуршиддати иқтисодӣ дар ҷаҳони имрӯз барои ҳар як корхона сиёсати сармоягузори ба рушди фаъолияти сармоягузори корхона мусоидаткунанда зарур ба ҳисоб меравад. Албатта, фаъолияти сармоягузори корхонаҳо за сиёсат ва фаъолияти сармоягузори давлат вобастагии мустақим дорад. Дар навбати худ, фаъолияти сармоягузорӣ мафҳуми васеъ буда, сиёсати сармоягузорӣ шомили он мебошад. Аз ин рӯ, барои коркарди сиёсати сармоягузорӣ дар дараҷаи корхона (соҳа, минтақа, давлат) дар баробари донишҳои мафҳум, моҳияти иқтисодӣ, гурӯҳбандии инвестицияҳо, андӯшти дониш оид ба мундариҷаи фаъолияти сармоягузорӣ ва унсурҳои таркибии он низ мақоми махсусро ишғол менамояд. Зеро донишҳои амалию назариявӣ оиди мафҳум, шаклҳо, усулҳо ва механизмҳои амалигардонии фаъолияти сармоягузорӣ, муайянкунии самтҳои асосии сармоягузорӣ ва истифодаи самараноки инвестицияҳо дар якҷоягӣ ба вазъи фаъолияти сармоягузорӣ дар дараҷаҳои муайян баҳои ҳақиқӣ дода, ба тақмили сиёсати сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат менамоянд. Бинобар ин, дар ин мақола кӯшиш менамоям, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ ва ҷузъҳои таркибии он, яъне унсурҳои фаъолияти сармоягузорӣ равшанӣ андозем. Бо ин мақсад, сараввал, худӣ мафҳуми фаъолияти инвестициониро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Дар адабиётҳои гуногуни иқтисодӣ ин

мафҳум ба тарзҳои гуногун шарҳ дода шудааст. Масалан, Бочаров В.В. фаъолияти инвеститсиониро ҳамчун маҷмуи чораҳои амалии шахсони ҳуқуқӣ, давлат ва шахрвандон оиди дар амал тадбиқ намудани инвеститсияҳо маънидод менамояд, [4, с. 8.]. Дар БЭС, ки дар зери таҳрири Азрилиян аз чоп баромадааст, фаъолияти инвеститсионӣ ҳамчун чораҳои амалӣ оиди дар амал тадбиқ гардидани инвеститсияҳо маънидод шудааст, [5,с.157]. Фаъолияти инвеститсионӣ дар қонунгузори ҷумҳурии мо оид ба сармоягузориҳо, ки солҳои 1992 ва 2007 қабул шуда буданд ба таърифҳои дар боло нишондодашуда ҳаммаъно арзёбӣ шудааст, [11; 22]. Аммо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», аз 15 марти соли 2016, №1299 мафҳуми номбурда чунин шарҳ дода шудааст: «Фаъолияти сармоягузорӣ - раванди сармоягузорӣ, ки марҳилаҳои таҳия, иҷро ва идоракунии лоиҳаҳои вобаста ба сармоягузорию дар бар мегирад». Ба фикри инҷониб, дар чунин шарҳ мафҳуми фаъолияти сармоягузорӣ нисбатан маҳдуд ифода ёфтааст.

Баъзе олимон чунин таърифҳои фаъолияти инвеститсиониро начандон дақиқ мешуморанд. Масалан, Воронцовский А.В. [6, с. 23] ва Андросов В.А., Шушарин А.Л. [2,с.21-22] бар он ақидаанд, ки фаъолияти сармоягузорӣ маҷмуи чораҳои ташкилӣ, иқтисодӣ, меъёрӣ мебошад, ки ташаккулёбии захираҳои инвеститсионии зарурӣ, гузориши самараноки онҳоро дар проектҳои инвеститсионӣ ва дараҷаи даромаднокии ин гузаришҳоро таъмин намуда, барои гирифтани даромадҳои пешбинишуда дар муҳлатҳои муқарраршуда кафолат медиҳанд. Ба фикри инҷониб, чунин нуқтаи назар фаъолияти сармоягузорию нисбатан дақиқ маънидод мекунад. Зеро он объект, субъект ва мақсади фаъолияти сармоягузорӣ, яъне гирифтани фоида фаро мегирад. Ин нуқтаи назарро оиди мафҳуми фаъолияти сармоягузорӣ дастгирӣ намуда, ба таҳлилу тадбиқи дигар мафҳумҳои ба он алоқаманд ё ба мундариҷаи он дохилшаванда шурӯъ менамоям.

Мафҳуми дигаре, ки ба фаъолияти инвеститсионӣ алоқамандии ногусастанӣ дорад, ин мафҳуми сиёсати инвеститсионии давлат мебошад. Сиёсати сармоягузорию давлат фишанги муҳими таъсиррасонӣ ба иқтисодиёти мамлакат ва субъектҳои хоҷагидорикунандаи он ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти иқтисоди шарҳҳои мухталифи ин мафҳум вуҷуд дорад. Масалан, яке аз муҳаққиқони ин мавзӯ Кучерин Е. қайд мекунад, ки сиёсати сармоягузорӣ - ин нуқтаи назар ва шакли рафтори сохторҳои идоракунанда оиди амали гардидани мақсадҳои гузошташуда мебошад, [24,с.18-20]. Мақсади асосии сиёсати инвеститсионии давлат ин бунёди иқлим ё худ фазои сармоягузорию мусоид дар дараҷаҳои муайян мебошад. Олимон Бард В.С. ва Мансухани Г.Р. низ ба ҳамин наздик назари худро оиди мафҳуми номбурда ибраз доштаанд [14,25]. Дар асоси таҳқиқи адабиёти ба ин мавзӯ бахшидашуда мо бар он назарем, ки сиёсати сармоягузорию давлат ин комплекси чорабиниҳои мақсаднок мебошад, ки дар натиҷаи амалигардонии онҳо давлат барои фаъолгардонии фаъолияти сармоягузорию тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ, рушди иқтисодиёт, баландбардорнии самаранокии истеҳсолот ва ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ шароитҳои мусоидро фароҳам меоварад.

Мафҳуми дигаре, ки шомили мундариҷаи фаъолияти сармоягузорӣ мебошад ин иқлими сармоягузорӣ мебошад. Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ он бо номи фазои сармоягузорӣ низ машҳур аст. Тадқиқу таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ин мафҳум дар аксари адабиётҳои иқтисодӣ қариб, ки якхел маънидод гардидааст. Масалан, дар луғати омӯрӣ, ки зери таҳрири Ю.А. Быкова аз чоп баромадааст, иқлими сармоягузорӣ ҳамчун маҷмуи омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ - иқтисодӣ, молиявӣ, ташкилӣ- ҳуқуқӣ, географӣ ва фарҳангию миллие маънидод шудааст, ки хоси ин ва ё он мамлакат (минтақа, вилоят, ноҳия) мебошад ва боиси ҷалбшавӣ ва ё дуршавии сармоягузoron мегардад, [18, с. 138]. Дигар тадқиқотчиёни ин мафҳум (Гузнер С.С., Харитонов В.Н., Вижина И.А.) иқлими сармоягузорию маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва шароитҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ медонанд, ки намуд ва динамикаи ҷараёни такрористеҳсолро дар иқтисодиёти кишвар ё иқтисодиёти минтақа муайян мекунанд, [8, с. 109]. Ба назари мо, дар ин таъриф мафҳуми иқлими сармоягузорӣ нисбатан васеъ маънидод шудааст. Ҳамчунин, дар ин таъриф иқлими сармоягузорӣ ро муаллифон бо ҷараёни такрористеҳсол алоқаманд намуданд, ки ин ҳам хело мавзӯи баҳссталаб мебошад. Мавриди зикр аст, ки ба мафҳуми иқлими сармоягузорӣ Гусева К.Н. дар доираи минтақа таърифи хело ҳам хуб додааст: «Иқлими инвеститсионии минтақавӣ низоми муносибатҳои иҷтимоӣ - иқтисодие мебошад, ки дар зери таъсири доираи васеъи ҷараёнҳои бо ҳам алоқаманди макро- микроиқтисодӣ дар дараҷаҳои гуногуни идоракунӣ ташаккул ёфта, барои ба вуҷуд омадани ҳавасмандиҳо оиди фаъолияти инвеститсионии босубот заминаҳоро бунёд месозанд, [10, с. 91]. Қобили қайд аст, ки дар назария ва таҷрибаи амалӣ методҳои мухталифи баҳодиҳии рақамии иқлими инвеститсиониро истифода менамоянд. Масалан, Харитонов В. барои муайян намудани рейтинги иқлими сармоягузории ин ва ё он минтақа 5 омилро пешниҳод менамояд:

1. Нерӯи иқтисодӣ- иҷтимоии минтақа, ки заминаҳои объективии азхудкунии инвеститсияҳо тавсиф медиҳанд. Ин омил хело ҳам бисёрҷабҳа буда, аз чунин қисматҳо таркиб ёфтааст: дараҷаи рушди иқтисодӣ, ки дар навбати худ аз ду компонент (нерӯи истеҳсолӣ ва нерӯи меҳнатӣ) иборат мебошад; мавҷудияти нуқтаҳои рушд; сатҳи зиндагии аҳоли; сатҳи азнавсозӣҳои замони гузариш ба иқтисоди бозорӣ.

2. Нерӯи инвеститсионии худӣ, ки аз қисматҳои зерин таркиб ёфтааст: нерӯи молиявии корхонаҳо; нерӯи инвеститсионии аҳоли; нерӯи инвеститсионии бюҷавӣ (давлат, вилоят, минтақа, ноҳия).

3. Воридшавии инвеститсияҳои хориҷӣ.

4. Базаи ҳуқуқӣ- меъёрии ҷалби инвеститсияҳо.

5. Дараҷаи тараққиёти инфрасохтори бозорӣ.

Харитонов В. дар асоси омилҳои номбурда ба хулоса меояд, ки баҳодиҳӣ ва ташаккулёбии иқлими инвеститсионии ин ва ё он минтақа (вилоят) аз 5 марҳила иборат мебошад: 1) Муайянкунии рейтинги минтақа (вилоят) вобаста аз динамикаи ҳаҷми инвеститсияҳо ва самаранокии онҳо; 2) Муайянкунии рейтингҳои ҷузъӣ, яъне муайянкунии рейтинги ҳар яке аз омилҳои иқлими инвеститсионӣ дар алоҳидагӣ; 3) Тартиб додани

чадвали рейтинги инвеститсионнии минтақа (вилоят) аз рӯи 5 омили номбурда бо назардошти Ҳиссаи Ҳар як омил дар рейтинги умумии иқлими инвеститсионнии минтақа (вилоят); 4) Муайянкунии самтҳои беҳтаргардонии иқлими инвеститсионӣ [19, с. 13-17].

Аз таҳқиқи илмии В. Харитонов аид ба баҳодиҳӣ ва иқлими инвеститсионӣ чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст: 1) Дар ҳақиқат миёни иқлими инвеститсионии мамлакат ва иқлими инвеститсионии минтақаҳои (вилоят, ноҳия)-и алоҳидаи он умумиятҳо ва фарқиятҳо вуҷуд дорад. Зеро қонунҳои мамлакат (ҷумҳурӣ) барои тамоми минтақаҳои он базаи умумӣ ба ҳисоб меравад. Аммо органҳои идоракунандаи Ҳар як минтақа (вилоят, соҳа, ноҳия, корхона) метавонад дар ин базаи мавҷуда бо назардошти қабули меъёрҳо, қонуну қарорҳо, имтиёзҳо як иқлими инвеститсионии ба ғайи фаъолияти инвеститсионӣ мусоидаткунандаро ба вуҷуд оварад; 2) Муайян намудани рейтинги иқлими инвеститсионӣ (давлат, минтақа, вилоят) аз рӯи 5 омили қайдкардаи Харитонов В. ба мақсад мувофиқ аст. Зеро он начандон мураккаб буда, барои роҳбарони дараҷаҳои гуногун нисбатан фаҳмо мебошад; 3) Зимни истифодаи мафҳуми иқлими инвеститсионӣ ба дигар мафҳумҳои ба он наздик аз қабилҳои нерӯи инвеститсионӣ, захираҳои инвеститсионӣ диққат додан лозим аст. Зеро гарчанде, ки онҳо ба ҳамдигар наздик ва алоқамандии зич дошта бошанд ҳам, дар амал Ҳар кадоми онҳо бахшҳои фаъолият, доираи вазифаҳо ва иҷрокунандагони худро доранд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ рейтинги фазо ё иқлими сармоягузорӣ бо нишондиҳандаҳои гуногун дар дараҷаҳои гуногун, аз ҷумла дар сатҳи давлатҳои минтақа, ҷаҳон ё гурӯҳи давлатҳо баҳогузори карда мешавад. Масалан, яке аз ширкатҳои маъруфи ҷаҳонӣ бо номи “Price Water House and Coopers” шаффофияти бизнесро дар 35 давлати дунё ҳамасола арзёбӣ менамояд, ки он бо номи “Opacity Index” маълум аст. Ҳангоми баҳодиҳӣ бо ин нишондиҳанда дар кишвари таҳқиқшаванда омилҳои зерин арзёбӣ мегарданд: коррупсия дар мақомоти давлатӣ, қонунҳое, ки ҳуқуқи моликиятро танзим мекунанд, сиёсати иқтисодӣ (фискалӣ, пулӣ, андоз), соҳаи ҳисоботи молиявӣ, танзими давлатии тижорат, [26, с. 418]. Муҳаққиқон бар он назарранд, ки Ҳар қадар ин индекс ба нул наздик бошад, ба ҳамон андоза дар он давлат пешбурди бизнес шаффоф сураат мегирад. Қобили қайд аст, ки баҳодиҳии рушди бизнес дар ин ё он давлат ин дар амал баҳодиҳии иқлим ё худ фазои сармоягузорӣ дар ҳамон кишвар мебошад.

Мафҳуми дигаре, ки шомили мундариҷаи фаъолияти сармоягузорӣ мебошад ва бо мафҳуми иқлими сармоягузорӣ ниҳоят наздик аст, ин мафҳуми ҷолибии инвеститсионӣ (инвестиционная привлекательность) маҳсуб меёбад. Баъзе тадқиқотчиён мафҳумҳои иқлими инвеститсионӣ ва ҷолибии инвеститсиониро ҳаммаъно медонанд. Гурӯҳи дигари олимони иқтисодчиён бар он ақидаанд, ки иқлими сармоягузорӣ ҷолибии инвеститсионӣ ва ғайи инвестициониро дарбар мегирад, [20, с. 8-10]. Гурӯҳи саввуми муҳаққиқони ин мавзӯ бар он назарранд, ки ҷолибии сармоягузорӣ ин натиҷаи иқлими сармоягузорӣ ташаккулефта мебошад, [15, с. 24-25]. Ба фикри инчониб, ин нуқтаи назар ба ҳақиқат наздиктар аст, зеро бунёди иқлими инвеститсионии мусоид давлат (минтақа, вилоят, соҳа)-ро ҷолиби диққати сармоягузoron мегардонад. Аммо як нуктаро бояд зикр кард, ки ҷолибии сармоягузорӣ ба

объекти сармоягузорӣ бештар алоқаманд аст. Дар ин радиф, як нуқтаро қайд кардан лозим аст, ки мафҳуми ҷолибии сармоягузорию Могзаев А. нисбатан дуруст ва пурра маънидод намудааст: ҷолибии сармоягузорӣ ин маҷмуи хусусиятҳои хоси объекти сармоягузорӣ мебошад, ки талаботро ба инвеститсияҳо бо назардошти бозеҳи ва даромаднокии онҳо муайян мекунанд [15, с. 23-24]. Ин нуқтаи назар хело ҳам ҷолиби диққат аст. Зеро таҷрибаи баъзе давлатҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳатто дар ҳолати бунёди иқлими инвеститсионнии мусоид ҳам ноил шудан ба фаъолиии босубот дар фаъолияти инвеститсионӣ амали хело мушкил аст. Чунки барои сармоягузор натавонанд иқлими инвеститсионнии мусоид, балки хусусиятҳои дар боло номбаршудаи объекти сармоягузорӣ низ шартҳои муҳим барои қабули қарор оиди оғози фаъолияти сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, қайд кардан лозим аст, ки мафҳуми ҷолибии объекти инвеститсионӣ мафҳуми мустақил дар мундариҷаи фаъолияти инвеститсионӣ ба шумор меравад. Масалан, баъзе давлатҳо иқлими инвеститсионнии номусоид доранд, аммо азбаски объекти сармоягузорӣ (сарватҳои нодир) ҷолиби диққати инвестор аст, бинобар ин сармоягузорию бар он давлатҳо бештар таваҷҷуҳ мекунанд. Дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳумҳои ҷолибии инвеститсионии минтақа (вилоят, соҳа) ва ҷолибии инвеститсионии корхона воҷеҳанд. Ин мафҳумҳо асосан аз рӯи миқёсашон аз якдигар фарқ мекунанд. Аз ин ҷост, ки омилҳои ба онҳо таъсирбахш низ аз якдигар фарқ мекунанд. Масалан, Могзаев А. омилҳои ба ҷолибии инвеститсионии минтақа таъсирбахшро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд:

1) территориявӣ (сиёсӣ, ҳуқуқӣ, қонунӣ, муҳофизати муҳити табиӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, табиӣ- иқлимӣ).

2) дақиқ (нишондиҳандаҳои молиявӣ, нишондиҳандаҳои истеҳсоли – технологӣ, менеҷмент, инфраструктура, нишондиҳандаҳои самаранокии проект ва муҳити дохилӣ).

Муҳаққиқи дигар (Москвин В.), ки дар ин доира тадқиқотҳои илмӣ бурдааст, омилҳои ба ҷолибии инвеститсионии корхона таъсирбахшро чунин гурӯҳбандӣ намудааст:

1. Омилҳои беруна (соҳа, ҷойгиршавӣ, муносибат бо органҳои давлатӣ, соҳибмулк (соҳибони корхона))

2. Омилҳои дохилӣ (нерӯи дохилӣ, вазъи молиявӣ, менеҷмент, программа (барнома)-и инвеститсионӣ [16, с. 38-41].

Мафҳуми дигаре, ки мундариҷаи фаъолияти инвеститсиониро ташкил медиҳад, ин нерӯи инвеститсионӣ мебошад. Дар маънои умумӣ нерӯи инвеститсионӣ ин имконияти равона сохтани захираҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Дар ин радиф, фикри Абыкаев Н. хело ҳам ҷолиби диққат мебошад. Абыкаев Н. қайд мекунанд, ки асоси моддии таъмини динамикаи тараққиёти иқтисодӣ - иҷтимоӣ нерӯи инвеститсионӣ ба шумор меравад. Ва тавсифи миқдорию сифатии онро маҷмуи захираҳои инвеститсионӣ инъикос менамоянд, ки ба таркибашон активҳои моддӣ - техникӣ, ғайримоддӣ ва молиявӣ дохил мегарданд, [1, с. 58]. Яъне, захираҳои инвеститсионӣ метавонанд моддӣ, ғайримоддӣ ва молиявӣ бошанд. Сарчашмаи ин захираҳо воситаҳои пулию молии шахсони воқеию ҳуқуқӣ, буҷаи дараҷаҳои гуногун, фондҳои ғайрибюҷавӣ, сармояи инвесторҳои хориҷӣ, захираҳои дохилии корхонаҳо

ва ғ. мебошанд. Бо ибораи дигар, нерӯи инвеститсионӣ ин маҷмуи Ҳамаи захираҳои (давлат, минтақа, вилоят, соҳа, корхона) мебошанд, ки имконияти истифодаи онҳо ҳамчун сармоя дар ҳолати зарурӣ барои амалгардонии проектҳои инвеститсионӣ мавҷуд аст. Ба ин ақида така намуда, чунин ҳулоса кардан мумкин аст, ки тавсифи миқдорӣ ва сифатии нерӯи инвеститсионӣ аз мусоидии иқлими инвеститсионӣ, ҷолибии объекти инвеститсионӣ вобастагии мустақим дорад. Агар ба ин масъала дар доираи минтақа, вилоят, соҳа баҳо диҳем, он гоҳ мебинем, ки нерӯи инвеститсионӣ дар ин доираҳо дар ҳақиқат аз иқлими инвеститсионӣ ва ҷолибии инвеститсионии онҳо барои инвесторҳои дохилию хориҷӣ вобаста мебошад. Нерӯи инвеститсионии корхонаҳо дар навбати худ аз нерӯи инвеститсионии минтақа (соҳа) ва дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ - иҷтимоии он вобаста мебошад. Ва агар ба нерӯи инвеститсионӣ аз нигоҳи унсурҳои таркибаш назар кунем, он гоҳ мебинем, ки нерӯи инвеститсионии давлатӣ, нерӯи инвеститсионии хусусӣ ва нерӯи инвеститсионии хориҷиро Ҷудо кардан мумкин аст.

Мафҳуми дигаре, ки ба мундариҷаи фаъолияти инвеститсионии дохил мегардад, ин мафҳуми захираҳои инвеститсионӣ мебошад. Ин мафҳум ба мафҳуми нерӯи инвеститсионӣ алоқамандии зич дошта, бо ҳамдигар хело наздиканд, аммо ҳарду як чиз нестанд. Захираҳои инвеститсионӣ аз нерӯи инвеститсионӣ бо он фарқ мекунад, ки захираҳои инвеститсионӣ ин воситаҳо (сармоя, арзишҳо)-и воқеии мавҷудае мебошанд, ки онҳоро дар ин ва ё он лоиҳаи инвеститсионӣ гузоштан мумкин аст. Чунин нуктаи назарро дар маҷмуъ муҳаққиқони ин мавзӯ В.М. Аскинадзи ва В.Ф. Максимова низ дастгирӣ мекунад, [27,с.18]. Яъне, миёни захираҳои инвеститсионӣ ва нерӯи инвеститсионӣ як сарҳад вуҷуд дорад, аммо он хело ҳам тағйирёбанда мебошад. Вобаста аз вазъи иқтисодӣ-сиёсӣ, иҷтимоию фарҳангии мамлакат, яъне вобаста аз иқлими инвеститсионии мамлакат ва ҷолибии объекти инвеститсионӣ объекти сармоягузорӣ нерӯи инвеститсионӣ ба захираи инвеститсионӣ табдил ёфта, ҳамчун сармоя барои сармоягузори лоиҳаҳои соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ мамлакат истифода бурда мешавад ва баръакс.

Захираҳои инвеститсионӣ аз рӯи намуд ба намудҳои сармоя (сарват) мувофиқат мекунад. Аз ин рӯ, захираҳои инвеститсиониро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунад: захираҳои инвеститсионии воқеӣ (реалӣ) ва захираҳои инвеститсионии пулӣ (молиявӣ). Ба захираҳои инвеститсионии воқеӣ дохил мегарданд:

-захираҳои табиӣ;

-захираҳои меҳнатӣ;

-захираҳои моддӣ -ашёӣ, ки барои тараққиёти иқтисодиёт истифода мешаванд (биноҳо, иншоотҳо, машинаву таҷҳизотҳо, воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа ва ғ.);

-захираҳои ахборотӣ (литсензияҳо, патентҳо, «ноу-хау», таҷрибаи пешқадам, арзишҳои фитрии чомеъа, дигар ахбороти манфиатовар).

Ба захираҳои инвеститсионии пулӣ, аз он ҷумла молиявӣ ҳамагуна воситаҳои пулие дохил мегарданд, ки дар шароити муайян онҳоро ба сифати инвеститсия истифода бурдан

мумкин аст. Воситаҳои пулӣ дар ҳолати дар фондҳои мухталифи характери сармоягузорӣ дошта ҷамъ омада, ба захираҳои молиявӣ табдил меёбанд.

Ҳамчунин, фаъолияти сармоягузорӣ низ унсуре дигари фаъолияти сармоягузорӣ ба шумор меравад. Ин унсур то кадом андоза фаъл будани фаъолияти инвеститсиониро дар иқтисодиёти мамлакат, минтақа, соҳаҳои он инъикос менамояд. Дар таҷрибаи амалӣ барои муайян намудани фаъолияти сармоягузориҳо аз нишондиҳандаҳои зерин истифода менамоянд: Ҳаҷми умумии инвеститсияҳо дар МУД мамлакат; Ҳиссаи инвеститсияҳои воқеӣ дар Ҳаҷми умумии инвеститсияҳо; Ҳиссаи инвеститсияҳо ба капитали асосӣ дар Ҳаҷми умумии инвеститсияҳо; миқдори лоиҳаҳои инвеститсионӣ, ки дар иқтисодиёти мамлакат, минтақа, соҳа дар давоми сол дар амал татбиқ гардиданд; бақордарории объектҳои аҳамияти истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ дошта дар давоми соли Ҳисобӣ ва ғ. Тибқи таҳлили ин нишондиҳандаҳо мо оиди фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисодиёти мамлакат, минтақа, соҳа хулосабарорӣ карда метавонем.

Ҳамчунин унсуре дигаре, ки дар ин раванд барои фаъолияти инвеститсионӣ муҳим арзёбӣ мегардад, ин хатари инвеститсионӣ ба Ҳисоб меравад. Хатари инвестиционӣ ин эҳтимолияти боҳти ҷузъӣ ё пурраи даромадҳои пешбинишуда, сармояи гузашташуда аз фаъолияти инвеститсионӣ мебошад. Аксари олимони дар ин мавзӯ таҳқиқотбурда (Балабанов И.Т., Чернов В.А., Андросов В.А., Шушарин А.Л., Сергеев И.В., И.И. Веретенникова, О. Широких, А.В.Воронцовский), ба Ҳамин монанд нуқтаи назарро оиди ин мафҳум дар таҳқиқотҳои худ иброз доштаанд ва таснифоти худро оиди навъҳои хатарҳои сармоягузорӣ доранд. Аз таҳқиқоти олимони номбурда бармеояд, хатарҳои инвеститсиониро аз рӯи аломати низомӣ ва ғайринизомӣ будани онҳо нисбатан дақиқ тасниф намудан мумкин аст [3]. Хатарҳои низомӣ ба омилҳои беруна (Ҷангҳо, бӯҳронҳои ҷаҳонӣ ё минатқавии иқтисодию молиявӣ, Ҳодисаҳои сиёсӣ, офатҳои табиӣ ва ғ.) алоқаманд мебошанд. Ин намуди хатарҳо аз фаъолияти корхона ё давлат вобастагӣ надоранд.

Хатарҳои ғайринизомӣ аз омилҳои дохилӣ, яъне аз фаъолияти корхона ё давлат вобастагӣ доранд. Яъне роҳбарияти корхона ё давлат зимни таҳлили тадқиқотҳои лоиҳаҳои аз нигоҳи илмӣ асоснокгардидаеро Қабул мекунанд, ки хатари сармоягузориҳои онҳо камтарин бошад ва дараҷаи муқарраршудаи даромаднокиро таъмин карда тавонанд, [23,С.31-40].

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу таҳқиқи унсурҳои асосии мундариҷаи фаъолияти сармоягузорӣ аз чунин натиҷагирӣҳо намудем:

1. Фаъолияти сармоягузорӣ ин маҷмуи чораҳои давлат, шахсони ҳуқуқию воқеӣ оид ба амалигардонии сармоягузориҳо мебошад.

2. Мундариҷаи фаъолияти сармоягузорӣ аз чунин унсурҳои асосӣ таркиб ёфтааст: сиёсати сармоягузорӣ, иқлими сармоягузорӣ, нерӯи (иқтисодии) сармоягузорӣ, захираҳои сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, таваккали (хатари) сармоягузорӣ.

3. Барои мутахассисони бахши сармоягузориҳо, аз ҷумла роҳбарияти корхонаҳо ва вазорату идораҳои давлатӣ донишҷу ва дарки моҳияти ин унсурҳои номбурда зарур мебошад,

зеро Ҳар кадоми ба раванд ва вазъи фаъолияти сармоягузориҳо дар дараҷаҳои гуногун таъсирасон мебошанд.

4. Аз ин рӯ, мутахассисони ояндаро лозим меояд, ки ин унсурҳои фаъолияти сармоягузориҳо бо диққат омӯзанд, оид ба Ҳар кадоми онҳо маълумоти заруриро пайдо намоянд, паҳлӯҳои мусбӣю манфӣи онҳоро баҳо дода тавонанд, то ин ки дар мавриди амалигардонии сиёсати сармоягузорӣ дар доираҳои макро, мезо ва микроиқтисодиёт ба хатогиҳо роҳ навода, балки фаъолгардонии фаъолияти сармоягузориҳоро дар доираҳои номбурда таъмин карда тавонанд.

Адабиёт

1. Абыкаев Н. Инвестиционный потенциал и экономический рост // Экономист. – 2000. - №6. – С. 58-66.
2. Андросов В.А., Шушарин А.Л. Регулирование инвестиционной деятельности в регионе. – Томск.: ТГУ, 2000. – 172с.
3. Балабанов И.Т. Риск – менеджмент. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 188с.
4. Бочаров В.В. Финансово-кредитные методы регулирования рынка инвестиций. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 144с.
5. БЭС / Под ред. Азрилияна. – М.: Фонд «Правовая культура», 1994. – 528с.
6. Воронцовский А.В. Инвестиции и финансирование: Методы оценки и обоснование. - СПб, 1998. – 526с.
7. Гитман Л.Дж., Джонн М.Д. Основы инвестирования / Пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – 1008с.
8. Гузнер С.С., Харитонова В.Н., Вижина И.А. Внутрорегиональная дифференциация инвестиционного климата: рейтинговая оценка // Регион: экономика и социология. – 1997. - №2. – С. 109.
9. Гумеров Р. Инвестиционный кризис в АПК: причины, последствия, пути преодоления // Российский экономический журнал. – 2000. - №2. – С. 45-56.
10. Гусева К.Н. Ранжирование субъектов Российской Федерации по степени благоприятности инвестиционного климата // Вопросы экономики. – 1996. - №6. – С. 91.
11. Закон Республики Таджикистан «Об иностранных инвестициях в РТ», №554 от 10 марта 1992г.
12. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2т. Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – Т.1. – 499с.
13. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2т. Пер, с англ. – М.: Республика, 1992. – Т.2. – 400с.
14. Мансухани Г.Р. Золотое правило инвестирования: Пер. с англ. – М.: ЦЕРИХ – ПЭЛ, 1994. – 93с.
15. Могзаев А. Индикативное планирование совокупного спроса с учетом инвестиционной привлекательности региона // Инвестиции в России. – 2000. - №3. – С. 23-24.
16. Москвин В. Инвестиционная привлекательность // Инвестиции в России.- 2000. - №11. –С. 38-45.
17. Статистический ежегодник РТ/ Официальное издание. – Душанбе, 2010. – 461с.
18. Статистический словарь / Под ред. Ю.А. Быкова. – М.: Финстатинформ, 1996. – С. 138.

- 19.Харитонов В. Как «измерить» инвестиционный климат? / Финансы в Сибири. – 1998. - №3. – С. 13-17.
- 20.Шарп У., Александер Д., Бейли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. – М.: ИНФРА – М, 1998. – 1028с.
- 21.Разыков В.А., Рахимов Ш.М., Сафаров С.Г. Инвестиционная политика РТ и основные направления её активизации-Душанбе: «Сарпараст», 2001.-175с.
- 22.Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях в Республике Таджикистан», №260 от 12 мая 2007г.
23. Тагоев Қ.Х. Пути активизации инвестиционной деятельности предприятий-Душанбе, 2009г.-145с.
24. Кучерин Е. Инвестиции: политика и стратегия для СНГ // Инвестиции в России. - 2000. - №2. - С. 18-20.
- 25.Бард В.С. Финансово-инвестиционный комплекс: теория и практика в условиях реформирования Российской экономики. - М.: Финансы и статистика, 1998. - 304с.
26. Арабов Ф.П., Шарипов У.А. Асосҳои сармоягузорӣ. Душанбе, 2022. - 475с.
27. Аскинадзи В.М., Максимова В.Ф. Инвестиции.-М.: Юрайт, 2015.- 422стр.
-

УДК: 331

СИЁСАТИ МУҲОЧИРАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: РОҲҲОИ ҲАЛЛИ МУАММОҲОИ ОН ДАР МИНТАҚАҲОИ КИШВАР

Мамадризоева Нигина Мамадбафоевна - н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. т. 987094988
mamadrizoeva69@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур сухан оиди муаммоҳои муҳочират ва шугли пурмахсул баррасӣ гардидааст. Ин масъала, масъалаи мубрами рӯз буда, он на танҳо кишвари моро, балки кишварҳои ҳамсояро низ фаро гирифтааст. Дар ҷустуҷӯи кори беҳтари музднок шаҳрвандон оилаи худро тарк намуда солҳо дар кишварҳои дигар ба ҳайси муҳочир меҳнат менамоянд, ки чунин вазъ дар аксари ҳолатҳо ба вайроншавии оила меварад. Ҳукумати кишвар барои пешгирии ингуна ҳолат чораҳои заруриро меандешад. Ҳамасола бо ташикили корхонаҳои нав, ҷойҳои кори на ва курсҳои махсуси бозомӯзӣ таъсис дода мешаванд. Дар мақола маълумотҳои омӯри оиди вазъи муҳочират дар ҷумҳурии оварда шудааст.

Вожакалимаҳо: муҳочир, шугл, меҳнат, сиёсат, минтақа, кишвар, муаммо.

МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПУТИ РЕШЕНИЯ ЕЕ ПРОБЛЕМ В РЕГИОНАХ СТРАНЫ

Мамадризоева Нигина Мамадбафоевна - к.э.н., и.о.доцента кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. т. 987094988
mamadrizoeva69@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы миграции и продуктивной занятости. Этот вопрос является актуальным вопросом современности, и он касается не только нашей страны, но и соседних стран. В поисках более высокооплачиваемой работы граждане покидают свои семьи и годами работают мигрантами в других странах, что в большинстве случаев приводит к разрушению семьи. Правительство страны принимает

необходимые меры для предотвращения подобной ситуации. Ежегодно с созданием новых предприятий создаются новые рабочие места и специальные курсы переподготовки кадров. В статье представлены статистические данные о состоянии миграции в республике.

Ключевые слова: иммигрант, занятость, труд, политика, регион, страна, проблема.

MIGRATION POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: WAYS TO SOLUTION ITS PROBLEMS IN THE REGIONS OF THE COUNTRY

Mamadrizoeva Nigina Mamadvajoevna - Ph.D., Acting Associate Professor, Department of Accounting Tajik State Financial and Economic University. t. 987094988
mamadrizoeva69@mail.ru

Annotation. This article examines the problems of migration and productive employment. This issue is a pressing issue of our time, and it concerns not only our country, but also neighboring countries. In search of better-paid jobs, citizens leave their families and work as migrants in other countries for years, which in most cases leads to the destruction of the family. The government of the country is taking the necessary measures to prevent such a situation. Every year, with the creation of new enterprises, new jobs and special retraining courses are created. The article presents statistical data on the state of migration in the republic.

Key words: immigrant, employment, labor, politics, region, country, problem.

Раванди ташаккули бозори меҳнат яке аз вазифаҳои муҳими тағйир додани муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ боқӣ мемонад, ки самтҳои асосии динамика ва сохторҳои асосии шуғл, пеш аз ҳама дар тақсимои иҷтимоӣ меҳнат, инчунин ҳаракати меҳнат, миқёс ва динамикаи бекориро инъикос менамояд. Дар ин раванд аз иқтисодиёти мутамаркази нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ, ки ба иҷтимоӣ нигаронида шудааст, дигаргуниҳои амиқтар ба амал меоянд, ки ба манфиатҳои иштироккунандагонии ин муносибатҳо дахл доранд.

Вобаста ба ҳамгироии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва тағйирёбии низоми бозори меҳнат, мушкилоти бозори меҳнат ва шуғли аҳоли имрӯз аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Маълум аст, ки бозори меҳнат ва шуғли аҳоли муаммоҳои макроиқтисодӣ буда, ба фардои ҷомеа таъсири бевосита мерасонанд.

Барои аксари одамон ноустувории иқтисодӣ ва паст шудани сатҳи зиндагӣ бо набудани кори доимӣ, музди меҳнати паст ё бекорӣ алоқаманд аст.

Муҳимтарин ҷанбаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии инсон бо шуғл, яъне қонеъ гардонидани талаботи ӯ дар ҷаҳони меҳнат алоқаманд аст.

Сиёсати макроиқтисодии давлат ба ноил шудан ба сатҳи баланди шуғли аҳоли нигаронида шудааст.

Низоми имрӯзаи хоҷагидорӣ шумораи иловагии ҷойҳои қориқро ба вуҷуд меоварад, барои зиёд кардани ҳаҷми маҳсулоти ҷамъиятӣ ва бо ҳамин бештар қонеъ гардонидани талаботи моддии аҳоли ҷидду ҷаҳд менамояд.

Захираҳои мавҷудаи меҳнати кишварро пурра истифода набурда, ин низом ба ҳадди иқтисодии истеҳсолии худ нарасида, амал мекунад.

Бозори меҳнат маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ, меъёрҳо ва институтҳои иҷтимоӣ мебошад, ки дар асоси риояи ҳукуку озодиҳои аз ҷумла эътирофшудаи инсон ташаккул, мубодила ва истифодаи меҳнаторо кафолат медиҳад [5,21-23].

Муаммои ташкили қор ва таъмини бо қор таъмин намудани аҳоли дар ҷумҳурӣ яке аз муаммоҳои мубрам мебошад.

Соҳаи меҳнат яке аз соҳаҳои муҳим ва гуногунҷанбаи ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа буда, ҳам бозори меҳнат ва ҳам истифодаи бевоситаи онро дар раванди истеҳсолоти ҷамъиятӣ дар бар мегирад.

Раванди ташаккули бозори меҳнат яке аз вазифаҳои муҳими тағйир додани муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ боқӣ мемонад, ки самтҳои асосии динамика ва сохторҳои асосии шуғл, пеш аз ҳама дар тақсимои иҷтимоии меҳнат, инчунин ҳаракати меҳнатро инъикос менамояд. Дар ин раванд аз иқтисодиёти мутамаркази нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ, ки ба иҷтимоиёт нигаронида шудааст, дигаргуниҳои амиқтар ба амал меоянд, ки ба манфиатҳои иштироккунандагони ин муносибатҳо мансубанд.

Вобаста ба ҳамгироии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва тағйирёбии низоми бозори меҳнат, мушкилоти бозори меҳнат ва шуғли аҳоли имрӯз аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Маълум аст, ки Тоҷикистонро саросар куҳҳои баланд ихота намудаанд. Минтақаҳои воқеъ дар қуҳистон ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва ҳам аз ҷиҳати иқлим шароити хоси худро доранд.

Бояд гуфт, ки солҳои охир аҳолии Бадахшони қуҳӣ суръати афзоиши на чандон баланд дорад, илова бар ин, қисми зиёди аҳоли, махсусан ҷавонон баъди хатми мактаби миёна ва ё гирифтани дипломи маълумоти олӣ асосан ба Федератсияи Россия, кишварҳои Аврупо ва ё ИМА ҳамчун муҳоҷири меҳнатӣ мераванд.

Муаммои чунин воқеият дар он аст, ки одамон кор пайдо карда наметавонанд ва агар коре пайдо кунанд, бо музди меҳнатӣ паст, ки манфиати онҳоро поймол мекунад. Ҷавонону миёнасолон дар ҷустуҷӯи кор оилаи худ, кишварро тарк мекунанд ва тамоми душвориҳои рӯзгорро аз сар мегузаронанд.

Бозори меҳнат ва шуғли аҳоли муаммоҳои макроиқтисодӣ буда, ба фардои ҷомеа таъсири бевосита мерасонанд.

Барои аксари одамон ноустувории иқтисодӣ ва паст шудани сатҳи зиндагӣ бо набудани кори доимӣ, маоши паст ё аз кор озод шудан алоқаманд аст.

Муҳимтарин ҷанбаи рушди иҷтимоию иқтисодии инсон бо шуғл, яъне қонё гардонидани талаботи ӯ дар ҷаҳони меҳнат алоқаманд аст.

Сиёсати макроиқтисодии давлат ба ноил шудан ба сатҳи баланди шуғли аҳоли нигаронида шудааст.

Низоми имрӯзаи хоҷагӣ шумораи иловагии корхоро ба вуҷуд меоварад, барои зиёд кардани ҳаҷми маҳсулоти ҷамъиятӣ ва бо ҳамин бештар қонё гардондани талаботи моддии аҳоли ҷидду ҷаҳд мекунад.

Захираҳои мавҷудаи меҳнати кишварро пурра истифода набурда, ин низом ба ҳадди иқтисодии истеҳсолии худ нарасида, амал мекунад.

Бозори меҳнат маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ, меъёрҳо ва институтҳои иҷтимоӣ мебошад, ки дар асоси риояи ҳукуку озодиҳои аз ҷумла эътирофшудаи инсон ташаккул, мубодила ва истифодаи меҳнатро кафолат медиҳад [5,21-23].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханронии худ чунин иброз намуд: «Яке аз самтҳои муҳимтарини фаъолияти Ҳукумат ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъсиси ҷойҳои нави корӣ барои сокинони мамлакат мебошад.

Мо афзоиши ҳамасолаи шумораи аҳоли ва зиёд шудани қувваи қобили меҳнатро ба инбат гирифта, минбаъд ба ин масъала таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир менамоем. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки то ҳол вазоратҳои меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, маориф ва илм,

мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ нисбат ба зиёд намудани курсҳои омӯзишӣ барои калонсолон, ҷалби бештари аҳолии бекасб, бахусус, бонувону ҷавонон ба сахлангорӣ роҳ дода истодаанд.

Дар робита ба ин, роҳбарони вазоратҳои маориф ва илм, меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии саноат ва технологияҳои нав, Агентии омор, раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо бояд доир ба рафъи камбудиву мушкilotи дар ин самтҳо ҷойдошта ҷораҳои муассир андешанд, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода, ба рушди хунаҳои мардумӣ, касбомӯзӣ ва фаъолияти марказҳои таълими калонсолон диққати бештар диҳанд ва аз натиҷаи воқеии корҳои амалигардида дар як сол ду маротиба ба Ҳукумати мамлакат ҳисобот пешниҳод намоянд».[1]

Муаммои муҳоҷират на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар тамоми ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ муаммои муҳим аст.

Муҳоҷир шахсест, ки зиёда аз як сол дар кишвари хориҷӣ зиндагӣ кардааст (тавре ки СММ муайян кардааст). Сабабҳои ҳаракат муҳим нестанд.

Аммо Ташкилоти Байналмилалии Муҳоҷират танҳо далели ҳаракатро ба назар гирифта, чунин далелҳоро ба монанди:

- вазъи ҳуқуқӣ;
- замина;
- давраи будубош дар кишвар;
- озод ё маҷбурӣ будани ҳаракатро ба назар намегирад.

Ду намуди муҳоҷирон вучуд доранд: маҷбурӣ (гурезаҳое, ки паноҳгоҳи муваққатӣ ва/ё сиёсӣ меҷӯянд ва шахсони дигар, ки бояд бо сабабҳои аз онҳо новобаста кӯчонида шаванд) ва муҳоҷирони иқтисодӣ, ки барои ба даст овардани кори ғоидаовар ҷои зиндагии худро иваз мекунанд. Категорияи дуҷуми одамон аксаран бо оилаи худ кӯчида мераванд. Муҳоҷирони иқтисодиро муҳоҷирони меҳнатӣ низ меноманд. Оиди шумораи ба муҳоҷирати меҳнатӣ рафтаи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1. маълумоти мушаххас баррасӣ гардидааст.[10,35]

Ҷадвали 1. Шумораи аҳолии ба муҳоҷират кӯчида рафта (нафар)

	СОЛҲО			
	2018	2019	2020	2021
Ҷумҳурии Тоҷикистон	45046	54495	42585	40826
Вилояти мухтори куҳистони Бадахшон	1652	1869	1593	1342
Вилояти Суғд	9483	11153	9394	9225
Вилояти Хатлон	22549	25331	20456	18239
ш. Душанбе	5110	3796	3448	4413
Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	6252	12346	7694	7607

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022 С.35

Аз маълумотҳои зерин бармеояд, ки дар соли 2021 нисбат ба солҳои гузашта шумораи аҳолии ба муҳоҷират кӯчида рафта ба ғайр аз шаҳри Душанбе тамоюли пастшавӣ дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 нисбат ба соли 2018 шумораи аҳолии ба муҳоҷират кӯчида рафта ба -4220 нафар кам шудааст, ки 91% ташкил медиҳад, дар ВМКБ ба -310 нафар

-81,2%, вилояти Суғд -258-97,2%, вилояти Хатлон -4310-81%, ш.Душанбе -697-86,3%, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ – 1355 нафар-122%.

10 моҳи соли 2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҷои истиқомат, воҳидҳои Хадамоти шиносномадиҳӣ ва бақайдгирии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон 38070 нафар шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро ба қайд гирифта (ППГ – 13139), мӯҳлати будубош тамдид карда шуд. - 14.787 (АПГ - 11.299).

Динамикаи афзоиши шумораи будубоши шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кушода шудани сарҳади давлатӣ ва коҳиши паҳншавии пандемияи COVID-19 дар кишвар алоқаманд аст.

Муҳоҷирати ғайриқонунӣ ба амнияти миллии кишвар барои ҳар як давлат таҳдид мекунад. Мисли дигар кишварҳо, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо арзёбии экспертии ҳаҷми муҳоҷирати ғайриқонунӣ мушкилот вучуд дорад.

Яке аз воситаҳои мубориза бо муҳоҷирати ғайриқонунӣ андешидани тадбирҳо барои қонунӣ гардонидани қисми муайяни муҳоҷирони ғайриқонунӣ мебошад, аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 декабри соли 2019 Қонун «Дар бораи авф вобаста ба қонунӣ гардонидани вазъи ҳуқуқӣ шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки ғайриқонунӣ дар қаламрави худ қарор доранд» қабул шудааст» (минбаъд – Қонуни авф).

Қонуни авфи қабулшуда ба шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, муҳоҷирон аз кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ки то 31 декабри соли 2016 ба ҷумҳурӣ ворид шуда, бо вайрон кардани қоидаҳои будубош дар ин кишвар қарор доранд, имкон медиҳад, ки вазъи ҳуқуқи худро қонунӣ гардонанд ва бо гирифтани ҳуқуқ иҷозатномаи иқомат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар соли 2021 830 нафар дар мавриди Қонуни авф сабти ном шудаанд, ки аз ин шумора: 300 нафар шаҳрвандони хориҷӣ; 530 нафар шахсони бешаҳрванд мебошанд. Ба 175 нафар, ба 192 нафар иҷозатномаи иқомати доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст. Қабули Қонуни авф, сабук кардани ҷазо ва либерализатсияи ҷавобгарии маъмурӣ аз ҷумла ба коҳиши ҳаҷми муҳоҷирати ғайриқонунӣ дар кишвар нигаронида шудааст.

Дар бораи Созишномаи реадмиссия 13 сентябри соли 2021 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд, ки бо он лоиҳаи Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Россия дар бораи реадмиссия ва Протоколи иҷроия оид ба реадмиссия ва тартиби татбиқи Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Россия дар бораи реадмиссия.

Паноҳҷӯён аз Ҷумҳурии Ислондӣ Афғонистон ворид мешаванд, ки аксари онҳо бо забони форсӣ ҳарф мезананд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мактаби сомониён барои фарзандони паноҳандагон ва муҳоҷирони кории афғон боз шудааст.

Фарзандони муҳоҷирони хориҷӣ барои таҳсил дар мактабу литсейҳо ва муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дастрасанд.

Бисёре аз муҳоҷироне, ки ба ҷумҳурӣ ворид мешаванд, дар омӯзиши забон мушкилӣ надоранд.

Ҳама муҳоҷирон аз хидматрасонии тиббӣ дастрасанд. Муносибати мардуми маҳаллӣ ба муҳоҷирон мусбат аст, вазъиятҳои муноқиша хеле кам ба вучуд меоянд.

Дар ҷумҳурӣ ба назорати режими будубоши шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ошкор ва рафъи вайронкунии қонунгузории муҳоҷират таваҷҷӯҳи зиёд дода мешавад.

Дар доираи Нақшаи амалиёти минтақавии Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастачамъӣ оид ба мубориза бар зидди муҳоҷирати ғайриқонунии «Нелегал-2021» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи 1-уми «Нелегал-2021» аз 5 то 12 июли соли 2021, аз 11 то 18 октябри соли 2021 – марҳилаи 2-юми “Нелегал-Кордон”.

994 нафар шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсоне, ки шаҳрванд нестанд дар ҷои истиқоматашон тафтиш карда шуданд. Дар 1053 объекте, ки 4062 нафар шаҳрвандони хориҷӣ кор мекунанд, санҷиш гузаронида шуд, аз ҷумла: иншооти сохтмонӣ – 33 адад (2590 нафар шаҳрвандони хориҷӣ дар онҳо кор мекунанд); иншооти саноатӣ – 258 адад (2495 нафар шаҳрвандони хориҷӣ, ки дар онҳо кор мекунанд); муассисаҳои савдо ва муассисаҳои хизматрасонии маишӣ – 86 (357 нафар шаҳрвандони хориҷие, ки дар онҳо кор мекунанд); дигар ширкат ва ташкилотҳо - 691 нафар (1720 нафар шаҳрвандони хориҷие, ки дар онҳо кор мекунанд).

Дар маҷмӯъ, дар давраи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-профилактикӣ аз ҷониби мақомоти ҳудудии қорҳои дохилӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли 69 ҳолати вайрон кардани қоидаҳои вуруд, хуруҷ, буди бош ва транзитӣ, инчунин як маротиба вайрон кардани тартиби муқарраршудаи ҷаъолияти меҳнатӣ. 70 нафар ба ҷавобгарии маъмурӣ қасдида шуда, ба маблағи 4529 долл. ҷаримаи маъмурӣ ситонида шудааст.

Соли 1991 дар кишвар ҳамагӣ 358 қорхонаи саноатӣ ба қайд гирифта шуда буд.

Танҳо дар соли 2020 300 қорхонаи нави саноатӣ ва қоргоҳи дорои беш аз 6500 ҷойи қорӣ сохта ба истифода дода шуд.

Афзалиятҳои рушд ва анъанаҳои аҳоли муҳиманд, ки метавонанд ба тафриқа дар тақрибистеҳсоли захираҳои меҳнатӣ мусоидат намуда, ба ташаккул ва ҷаъолияти бозори меҳнат дар ин қаламравҳо таъсир расонанд. Ҳангоми таҳияи тадбирҳои, ки ба дастгирии аҳоли ва пайдо кардани ҷойҳои қорӣ дар бозори меҳнат нигаронида шудаанд, мақомоти минтақа набояд хусусиятҳои хоси минтақаи худро фаромӯш кунанд.

Бояд зикр намуд, барномаҳои минтақавии дастгирии шуғли аҳоли, ки ба таъсис ва сарфаи ҷойҳои қорӣ нигаронида шудаанд, бояд ба ихтисори оммавии кадрҳо роҳ надиданд ва ба барномаҳои ҷумҳуриявӣ мувофиқ бошанд.

Инчунин, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия бояд ба шаҳрвандон ва қорфармоён дар бораи вазъи эҳтиёҷи қувваи қорӣ, ки аз ҳадамоти шуғли аҳоли меоянд, маълумоти мукамал пешкаш намоянд, ба аҳоли имкони шуғли муваққатино фароҳам оваранд ва ба онҳо дар ҷустуҷӯи қор дастгирии иҷтимоӣ мусоидат намуда, мутобиқсозии ҳамаҷониба ба ҷаъолияти меҳнатии шахсон аз 14 то 18-соларо амалӣ созанд.

Таҳияи модели нави рушд барои ташкили ҷойҳои зиёди нави қорӣи пурмаҳсул, афзоиши шуғли расмӣ ва баҳши расмӣи иқтисодиёт шароит фароҳам меоварад. Таъмини шуғли пурмаҳсул дар соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда, ки метавонанд ба дигар соҳаҳо ва умуман ба иқтисодиёт масалан дар саноати бофандагӣ ва озуқаворӣ, кимиёвӣ ва мошинсозӣ, хизматрасонии нақлиёт ва алоқа, сайёҳӣ, маориф ва тандурустӣ таъсири назарраси афзоишбанда расонад, муҳим мебошад. Нуқтаҳои муҳими институтсионалии афзоиш дар ин ҳолат метавонанд барномаҳои мақсадноки минтақавӣ мусоидат ба шуғл, барномаҳои самарабахши қутуҳмуҳлати шуғл, баҳусус барои ҷавонон ва занон, мусоидат ба бозомӯзии муҳоҷирон, ташаккул додани марказҳои шуғл бо истифодаи технологияҳои қарордоди иҷтимоӣ бошанд. [13, с.81]

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ» с. 2016, 2021, Душанбе.
2. Абдурашитов Ф.М. Исторический опыт переселенческой политики в Таджикистане (1924 - 1990гг.). -Дисс. док. ист. наук. - Душанбе: Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН РТ, 2014;
3. Абулхаев Р.А. История переселения в Таджикистане (1917-2000 гг.). - Душанбе, 2012. (на тадж. яз.); Он же: Из истории трудовой миграции Таджикистана в конце XX и начало XXI века. - Душанбе, 2016.
4. Гинсбург М.В. Реализация программ по содействию занятости молодежи в условиях центров занятости населения // Отечественный журнал социальной работы. – 2015. – № 3
5. Елсуков М.Ю., Амиров Р.Р. Государственное управление занятостью населения в условиях кризиса экономики // Управленческое консультирование. – 2018. – № 11.
6. Золин, И. Е. Демографические аспекты развития рынка труда / И. Е. Золин // Человек и труд. – 2013. - № 2.
7. Кузьмина, Ю. Рынок труда требует реформирования / Ю. Кузьмина // Московский бухгалтер. – 2008. - № 11.
8. Микульский, К. Формирование новой модели занятости / К. Микулевский // Экономист. – 2011. - №3.
9. Ульмасов Р.У. Россия и Таджикистан: вопросы трудовой миграции // Журнал «Человек и Труд». - М., 2007. -№12; Джалилов М.Ш. Влияние трудовой миграции на развитие экономики Хатлонской области // Вестник Таджикского национального университета. - 2020. - №7. - С.43-47 и др.
10. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, АОПҚТ, 2022
11. Пулатов М. Формирование и развитие человеческого капитала молодежи в условиях перехода к рыночным отношениям (на примере РТ): Дис. канд. экон. наук. - Худжанд, 2001 и др.
12. Павленко, В. А. Рынок труда / В. А. Павленко. - М.: Юристъ, 2010. 13. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016 С.81
<https://take-profit.org/statistics/unemployment-rate/tajikistan/>
<https://e-cis.info/cooperation/3823/99650/>

УДК:339.97; 339.924

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ИНФРАСОХТОР ҲАМЧУН АСОСИ РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

*Саидов Қиёмиддин Тағоймуродович – муаллими калони кафедраи иқтисодиёти
ҷаҳонӣ, факултети молиявӣю иқтисодӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Qiyomiddin-1983@mail.ru (+992) 918-66-61-08*

*Дар мақолаи мазкур яке аз масоили мубрам ва муҳим барои рушди инфрасохтори
Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне интиҳоби самтҳои афзалиятноки он ҷиҳати ҷалби
сармоягузориҳои хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз ҷумла, муаллиф ба сифати*

яке аз чунин самтҳои афзалиятнок барои инфрасохтори мамлакат инкишофи инфрасохтори роҳу логистикаро қайд менамояд, ки он барои ҳамлу нақли бору мусофирон метавонад монеа эҷод намояд. Инчунин, қайд мегардад, ки рушди инфрасохтори роҳу логистика метавонад ҳамчун заминаи асосӣ барои рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ гардад. Муаллиф таъкид менамояд, ки сатҳи нисбатан пасти рушди инфрасохтор ба ҳампайвастагии ин кишварҳо таъсири манфӣ мерасонад, бинобар ин, якчанд лоиҳаҳои нақлиётӣ дар минтақа татбиқ шуда истодадо, ки яке аз онҳо ин ташаббуси “Як камарбанд – Як роҳ” мебошад, таҳлил менамояд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, инфрасохтор, самтҳои афзалиятнок, лоиҳаҳои инвестиционӣ, ҳаракати байналмилалӣ сармоя, кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Қафқоз, ташаббус, татбиқи лоиҳаҳо, рақобатпазирии байналмилалӣ, инфрасохтори роҳу логистика

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ИНФРАСТРУКТУРУ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Саидов Киёмиддин Тагоймуродович – старший преподаватель кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. Qiyomiddin-1983@mail.ru (+992) 918666108

В данной статье рассматривается один из самых актуальных и важных вопросов развития инфраструктуры Республики Таджикистан, а именно выбор приоритетных направлений инфраструктуры для привлечения иностранных инвестиций. В частности, автор отмечает развитие дорожно-логистической инфраструктуры как одно из приоритетных направлений развития инфраструктуры страны, что может создавать препятствия для грузовых и пассажирских перевозок. Также отмечается, что развитие дорожной и логистической инфраструктуры может послужить фундаментальной основой для развития сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии. Автор подчеркивает, что относительно низкий уровень развития инфраструктуры негативно влияет на связанность этих стран, поэтому анализирует несколько транспортных проектов, реализуемых в регионе, одним из которых является инициатива «Один пояс, один путь».

Ключевые слова: инвестиции, инфраструктура, приоритетные направления, инвестиционные проекты, международное движение капитала, страны Центральной Азии и Кавказа, инициатива, реализация проекта, международная конкурентоспособность, дорожно-логистическая инфраструктура

PRIORITY DIRECTIONS FOR DEVELOPING INFRASTRUCTURE INVESTMENTS AS A BASIS FOR DEVELOPING COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Saidov Qiyomiddin Tagoymurodovich- senior lecturer of Department of world economy, faculty of Finance and economics, Tajik National University. Qiyomiddin-1983@mail.ru (+992) 918-66-61-08

In this article, one of the most urgent and important issues of infrastructure development of the Republic of Tajikistan is considered, namely the selection of priority infrastructure directions for

attracting foreign investments. In particular, the author notes the development of road and logistics infrastructure as one of the priority directions of the country's infrastructure development, which can create obstacles for cargo and passenger transport. It is also noted that the development of road and logistics infrastructure can serve as a fundamental basis for the development of cooperation between Tajikistan and the countries of Central Asia. The author emphasizes that the relatively low level of infrastructure development negatively affects the connectivity of these countries, so he analyzes several transport projects implemented in the region, one of which is the "One Belt, One Way" initiative.

Keywords: *investment, infrastructure, priority directions, investment projects, international capital movement, countries of Central Asia and the Caucasus, initiative, project implementation, international competitiveness, road-logistics infrastructure*

Масъалаи ҳамбастагии минтақавии кишварҳо, махсусан, кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Қафқоз дар баробари сармоягузорӣ ба инфрасохтор мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Баррасии лоиҳаҳои минтақавӣ нишон дод, ки дар доираи устувор гардонидани робитаҳои иқтисодии байниҳамдигарии кишварҳои Осиё ва Аврупо татбиқи якчанд чунин лоиҳаҳо пешбинӣ шудааст ва ё идома дорад.

Ба қатори чунин лоиҳаҳо ташаббусҳои ТРАСЕКА-и Иттиҳоди Аврупо, “Як камарбанд – Як роҳ”-и Хитой, “Роҳи абрешими нав”-и ИМА ва лоиҳаҳои бо маблағгузори ташкилоти байналмилалӣ ва минтақавӣ ё ҳукуматҳои кишварҳои алоҳида маблағгузоришаванда ба мисли CAREC (маблағгузори БОР), долони нақлиёти Шимол – Ҷануб ва дигарҳо шомил мебошанд. Чунин ташаббусҳо бо мақсади устувор гардонидани ҳамбастагӣ ва робитаҳо дар давраи дарозмуҳлат мутобиқ ба Ҳадафҳои рушди устувор нигаронида шудаанд.

Дар давраи муосир татбиқи ин лоиҳаҳо дар марҳалаи аввал қарор дошта, таҳлили самаранокии онҳо ғайриимкон мебошад. Лоиҳаҳои нақлиётӣ бештар аҳамияти минтақавӣ доранд, ки ба ҳамбастагии кишварҳо дар савдо ва хизматрасонӣ мусоидат менамояд. Дар самти энергетика ҳанӯз лоиҳаҳои сатҳи милли бештар татбиқ мегарданд, ки ба диверсификатсияи истеҳсолот мусоидат намеkunанд.

Гарчанде кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Қафқоз аз ҷиҳати сохтори гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва ҳатто сифати инфрасохтор дар даҳсолаи аввали соҳибистиклолӣ ба ҳам наздик буданд, аммо аз ҷиҳати иқтисодӣ истеҳсоли ва имкониятҳои рушд аз ҳам фарқ менамуданд. Ин пеш аз ҳама нисбат ба Тоҷикистон назаррас буд, ки аз ҷиҳати захираҳои маҳсулоти карбонӣ (газу нафт), конҳои азхудшуда, дараҷаи истифодаи иқтисодӣ гидроэнергетикӣ, баромад ба роҳҳои байналмилалӣ мавқеи ноустувор дошт. Бинобар ин, иқтисодӣ ҳамгироии Тоҷикистон назар ба кишварҳои дигари минтақа аз нуктаи назари манифати иқтисодӣ пасттар буд, аммо иқтисодӣ моддии кишварҳои Осиёи Марказӣ тибқи таҳлилҳои олимони дар маҷмӯъ, калон аст [3].

Вобаста ба рушди инфрасохтор ин кишварҳо ҳавасмандии бештарро зоҳир менамоянд, ки як қисме аз онҳо ба баҳр роҳи баромад надоранд. Ҳамзамон, барои мустақилона фурӯхтани маҳсулоти худ аз ҷиҳати инфрасохтор танқисӣ мекашанд. Бинобар ин, бунёди инфрасохтори ҳамлу нақли молу маҳсулот, мусофирон ва хатҳои интиқоли барқ, маҳсулоти нафту газ барои ҳамаи ин кишварҳо аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Ҳамкориҳои ин кишварҳо дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) манфиатовар буда, бозори калони Хитой, Ҳиндустон, Россия ва дигар кишварҳои узви он имконияти савдову ҷалби сармоя ва содиротии онҳоро васеъ мегардонад. Худи Хитой ба кишварҳои

Осиёи Марказӣ ва Қафқоз чихати қонё гардонидани манфиатҳои худ назар менамояд ва лоиҳаҳои гуногуни инфрасохториро дар ин самт татбиқ менамояд.

Дар ин самт мисоли татбиқи лоиҳаи хатти лўлагии интиқоли газ (Наздикаспий, Транскаспий ва долон ба Хитой), ки ба рақобат байни кишварҳо тақон бахшидааст, аҳамиятнок мебошад. Гузаронидани лўлаи интиқоли газ аз Туркманистон ва Қазоқистон ба Хитой аз 4 хат (А, В, С, D) иборат буда, хатти чоруми он аз Тоҷикистон мегузарад (арзиши умумии ин хатти чорум 3,1 млрд. доллари ИМА мебошад) [3].

Аммо яке аз камбудихое, ки ба ин кишварҳо хос мебошад ва барои ҳамлу нақли бору мусофирон монеа эҷод менамояд, ин сатҳи инкишофи инфрасохтори роҳу логистика мебошад. Аз рӯйи нишондиҳандаи сифати инфрасохтор (бандарҳо, роҳҳои автомобилгард, фурудгоҳҳо, технологияи иттилоотӣ)-и индекси самаранокии логистикӣ, ки аз ҷониби Бонки Ҷаҳонӣ таҳия карда мешавад, дар солҳои охир дар ин кишварҳо каме беҳбудӣ ба назар мерасад. Аммо хароҷоти роҳ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, Муғулистон ва Қафқоз (ба истиснои Озарбойҷон ва Гурҷистон) баланд боқӣ мемонад, ки ба рақобатпазирӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Нишондиҳандаҳои индекси Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба сифати инфрасохтор дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Индекси рақобатпазирӣ байналмилалӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳои инфрасохтори Тоҷикистон*

	Воҳиди ченак	Соли 2018			Соли 2019			Тағйири мавқеъ -, +
		Баҳо	Хол	Мавқеъ	Баҳо	Хол	Мавқеъ	
Инфрасохтор	1-100	-	61,5	87	-	60,6	91	-2
Дастрасӣ ба роҳҳо	1-100	34,8	34,8	119	35,8	35,8	137	-18
Сифати роҳҳо	1-7	4,5	58,9	44	4,5	58,2	50	-6
Зичии роҳи оҳан	км/1000 км ²	4,2	10,6	74	4,5	11,2	72	+2
Самаранокии хизматрасонии нақлиёти роҳи оҳан	1-7	3,9	49,1	45	4,1	51,0	37	+8
Дастрасӣ ба фурудгоҳҳо	баҳо	4,19	23,8	120	4,19	23,8	121	-1
Самаранокии хизматрасонии нақлиёти ҳавоӣ	1-7	4,4	56,6	77	4,5	57,9	76	+1
Инфрасохтори муҳандисӣ	0-100	-	-	-	-	81,6	80	-
Дастрасӣ ба неруи барқ	% аҳоли	100	100	1	100	100	2	-1

Сифати пешниҳоди барқ (талафот)	% аз истеҳсол	17,1	86,4	103	17,3	86,2	107	-4
Дастрасӣ ба оби нӯшокии безарар гардонидашуда	% аҳоли	12,4	89,4	73	23,6	78,0	85	-12
Эътимоднокии обтаъминкунӣ	1-7	4,6	60,4	76	4,7	62,2	75	+1

*Сарчашма: The Global Competitiveness Report 2018. Klaus Schwab, World Economic Forum. – Geneva, Switzerland. – p.549 (656); The Global Competitiveness Report 2019 - p.543 (648).

Аз чадвали 1 аён аст, ки аз рӯйи нишондиҳандаи дастрасӣ ба неруи барқ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 мавқеи 1-ум ва дар соли 2019 мавқеи 2-юмро, аз рӯйи сифати роҳҳо бошад дар ин давра мутаносибан чойҳои 44-ум ва 50-умро ишғол намудааст. Нишондиҳандаи бадтарин дар соли 2019 ин дастрасӣ ба фурудгоҳҳо (121-ум) ва дастрасӣ ба роҳҳо (137-ум) буда, мутаносибан холи Тоҷикистон аз 100 холи имконпазир 23,8 ва 34,8 мебошад. Мавқеи нисбатан беҳтарро аз рӯйи ин нишондиҳанда Қазокистон дорад, яъне дар соли 2019 индекси дастрасӣ ба фурудгоҳҳо 46,4 (72-юм) ва ба роҳҳо 79,3 (56-ум)-ро ташкил дод. Баъдан, Озарбойҷон дар ҳамон сол мутаносибан 41,9 (79-ум) ва 69,1 (88-ум) хол ба даст оварда, Қирғизистон бошад мутаносибан соҳиби 30 (104-ум) ва 59,6 (110-ум) хол гардидааст, ки мавқеи нисбатан пастарро дорад.

Дар соли 2019 аз рӯйи нишондиҳандаи сифати роҳҳо Озарбойҷон соҳиби баҳои 5,2 гардидааст (баҳои баландтарин 7 аст), ки аз Тоҷикистон 0,7 банд беҳтар буда, Қазокистон бошад баҳояш 3,6, Қирғизистон 3,1 мебошад (мутаносибан аз Тоҷикистон 0,9 ва 1,4 банд пасттар аст) [8].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, дар самти нақлиёт узви 10 барномаи байналмилалӣ (ЭСКАТО, СММ, ТРАСЕКА, ҶИМОМ, СҶШ, СПЕКА, ЭКО ва ғайра) мебошад. Дар доираи роҳҳои автомобилгарди Осиё 3 долон, дар доираи қарордоди аврупоӣ оид ба шохроҳҳои автомобилгарди байналмилалӣ 1 долон ва дар доираи Ҳамкории иқтисодии минтақавии Осиёи Марказӣ (ҶИМОМ) 4 долон фаъолият дорад.

Аммо инфрасохтори роҳ дар минтақа яке аз монетаҳои ҷиддӣ барои содиркунандагон ба ҳисоб меравад. Тибқи таҳқиқоти Бонки Ҷаҳонӣ соли 2013 38 фоизи содиркунандагони Тоҷикистон инфрасохтори роҳро ҳамчун монетаи ҷиддӣ дар савдои беруна ҳисобидаанд. Ин нишондиҳанда дар Муғулистон ва Гурҷистон 32 фоизӣ, Қирғизистон 23 фоиз, Қазокистон 21 фоизро ташкил дод [10].

Бо дарназардошти татбиқи лоиҳаҳои минтақавӣ дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда дар соли 2019 танҳо 1,5 фоизи содиркунандагони Тоҷикистон ақидаи қайдшударо пешниҳод намуданд, ки аз беҳтар шудани ҳамлу нақли бору мусофирон ва содагардонии савдо бармеояд. Нишондиҳандаи баландтар дар Қирғизистон (33,5%) ва Ўзбекистон (15,1%) ба назар расида, дар Қазокистон 7,7 фоиз ва Муғулистон 4,1 фоизро ташкил медиҳад.

Аз рӯйи нишондиҳандаи обу корезӣ, яъне дастрасии аҳоли ба оби нӯшокии безараргардонидашуда мавқеи кишварҳо дар сатҳи аз миёна паст қарор дорад. Аз рӯйи Ҳисоботи рақобатпазирии байналмилалӣ дар соли 2019 дар Қазокистон 91,8 фоиз, Озарбойҷон

91,5 фоиз, Қирғизистон 86 фоиз ва Тоҷикистон 78 фоизи аҳоли ба оби нӯшокии безараргардонидашуда дастрасӣ доштанд. Чунин нишондиҳанда ба ҳолибияти кишвар барои сайёҳон низ таъсири бевосита мерасонад [6].

Таъминот бо неруи барқ ҳамчун монета дар фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ дар ҳамаи кишварҳо дарҷ шудааст. Ҳамзамон, тибқи пурсиши соли 2019 дар Қирғизистон 39,5 фоиз, Ўзбекистон 36,9 фоиз, Озарбойҷон 38,4 фоиз, Тоҷикистон 26,5 фоиз ва Қазоқистон 21,2 фоизи корхонаҳои дар пурсиш ширкаткарда бо таҷрибаи қатъ шудани неруи барқ (махдудият) бархӯрдор гардидаанд. Мусаллам аст, ки чунин ҳолат танҳо дар Тоҷикистон рух намерефтад ва натиҷаи пурсиш дар сомонии расмӣ Бонки Ҷаҳонӣ оварда шудааст.

Чунин ҳолат вобаста ба таҳқиқоти гузаронидаи Бонки Ҷаҳонӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, Муғулистон ва Қафқоз аз он гувоҳӣ медиҳад, ки инфрасохтори ин кишварҳо ҳанӯз дар сатҳи зарурӣ инкишоф наёфта, маблағгузориҳои зиёдро тақозо менамояд.

Сатҳи нисбатан пасти рушди инфрасохтор ба ҳампайвастагии ин кишварҳо таъсири манфӣ мерасонад, бинобар ин, якчанд лоиҳаҳои нақлиётӣ дар минтақа татбиқ шуда истодаанд. Лоиҳаи ҶИМОМ аз 6 долон иборат мебошад, ки 4 долони он ноҳияи мухтори Синзян – Уйғури Хитойро тавассути якчанд кишварҳо бо баҳри Миёназамин, Осиёи Шарқӣ, Шарқи наздик, Россия ва Аврупо пайваست мекунад. Долонҳои дигар бунёди роҳҳои ҷиҳати пайваст намудани кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, Қафқоз ва Муғулистон дар бар мегирад.

Ташаббуси “Як камарбанд – Як роҳ”, ки соли 2013 пешниҳод гардид сармоягузорию ба инфрасохтор дар ду масир дар назар дорад. Якум, масир тавассути хушкӣ дар доираи камарбанди иқтисодии “Роҳи абрешим” нақшабандӣ шуда, дуюм масири ташаббус лоиҳаи “Роҳи абрешими нави обӣ” ном гирифтааст. Ташаббус 6 долони хушкиро пешбинӣ менамояд:

1. Долони иқтисодии Хитой – Муғулистон – Россия;
2. Роҳи хушкӣ нави АвруОсиё;
3. Долони иқтисодии Хитой – Осиёи Марказӣ – Осиёи Ғарбӣ;
4. Долони иқтисодии Хитой – нимҷазираи Ҳиндукуш;
5. Долони иқтисодии Хитой – Покистон;
6. Долони иқтисодии Бангладеш – Хитой – Ҳиндустон - Мянма.

Масири хушкӣ бунёди роҳҳои оҳанро низ дар назар дошта, дар минтақа лоиҳаи бузургтарин ба ҳисоб меравад, ки сармояи калонро тақозо менамояд. Бинобар наздик шудани Хитой аз ҷиҳати сиёсӣ иқтисодӣ бо кишварҳои минтақа ҳаҷми сармоягузориҳои ин кишвар низ афзуда истодааст.

Тибқи маълумоти American Enterprise Institute (2019), дар давоми солҳои 2005 – 2018 Хитой ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Қафқоз 60,8 млрд. доллари ИМА сармоягузорӣ намудааст, ки он асосан ба соҳаҳои энергетика (68%), нақлиёт (11%), металлургия (10%) ва саноати кимиё (7%) рост меояд. Ҳиссаи бештари сармоя ба Қазоқистон (32,6 млрд. доллари ИМА), Туркманистон (6,8 млрд. доллари ИМА) ва Муғулистон (6,2 млрд. доллари ИМА) рост меояд [5].

Ташаббуси “Як камарбанд – Як роҳ” шароити инфрасохтори минтақа, савдои байниҳамдигарӣ, фазои сармоягузорӣ, афзоиши ҳамлу нақли бору мусофирон ва шароити зиндагии мардуми кишварҳои минтақаро беҳтар гардонидани метавонад. Аммо барои ноил шудан ба мақсади умумӣ ин кишварҳо бояд ислохотро дар самти беҳтар шудани сиёсати савдо, сармоягузорӣ, кам кардани нобаробарӣ, қарздорӣ ва кам кардани хавфҳо идома диҳанд.

Дар маҷмуъ, солҳои охир сармоягузорӣ ба инфрасохтор ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Қافқоз рӯ ба афзоиш ниҳодааст, ки аз натиҷаи ислоҳоти гузаронида дар самти андозбандӣ, идораи молияи давлатӣ ва дигар соҳаҳо вобаста мебошад. Аммо сатҳи воридшавии ширкатҳои ҷаҳон ба бозори дохилии минтақа ҳатто назар ба минтақаи Африқо пасттар аст [7].

Ширкатҳои воридшуда бештар ба соҳаи истихроҷи сузишворӣ ва маъданҳо, аз ҷумла, бештари сармояи мустақими хориҷии ба ин соҳа воридшуда ба Қазоқистон, Озарбойҷон ва Ўзбекистон рост меояд.

Ба соҳаи инфрасохтор ба минтақа дар ҳолати аввали соли 2019 маблағи 546 млрд. доллари ИМА сармояи хориҷӣ тавассути лоиҳаҳои амалкунанда ва банақшагирифташуда ҷалб гардидааст, ки ба Озарбойҷон, Гурҷистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Муғулистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон равона шудааст. Лоиҳаҳои энергетикӣ беш аз 53 фоизи ин маблағҳоро ташкил дода, баъдан, лоиҳаҳои саноати коркард (22 фоиз) ва нақлиёт (17 фоиз) объекти маблағгузорӣ ба ҳисоб мераванд. Дар лоиҳаҳои энергетикӣ 42 фоизи сармоягузориҳо ба соҳаи ҷустуҷӯ ва истихроҷи нафт рост меояд. Боқимонда ҳисса ба лоиҳаҳои бунёди иқтидорҳои истеҳсоли неруи барқ (30 фоиз), бунёди лўлаи газу нафтӣ (22 фоиз) ва бунёди хатти интиқол ва тақсими неруи барқ (5 фоиз) рост меояд [2].

Дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва Қافқоз пешсафон аз рӯйи ҳаҷми ҷалби сармояи хориҷӣ ба инфрасохтор Қазоқистон (33 фоизи ҳаҷми умумӣ ба минтақа) ва Озарбойҷон (23 фоиз) мебошанд. Муғулистон ва Ўзбекистон 11 фоизӣ, Гурҷистон 7 фоиз, Тоҷикистон ва Туркменистон 6 фоизӣ ва Қирғизистон 3 фоизи сармояи хориҷиро аз ҳаҷми умумӣ ҷалб намудаанд.

Лоиҳаҳои самти нақлиёт бошад ба ҳолати аввали соли 2019 дар минтақаи қайдшуда 94,2 млрд. доллари ИМА-ро ташкил медиҳанд, ки аз он 56,8 млрд. доллари ИМА ё 60 фоиз аз ҳаҷми умумӣ ба лоиҳаҳои бунёду азнавсозии роҳҳои автомобилгард рост меояд. Ба лоиҳаҳои бунёди роҳи оҳан 29,8 млрд. доллари ИМА, бандарҳо 3,9 млрд. доллари ИМА рост меояд. Маълум аст, ки ташкилотҳои байналмилалӣ бештар маблағгузориҳои роҳҳои автомобилгардро афзалтар медонанд. Ҳол он ки тибқи арзёбиҳо ба ин минтақа то соли 2030 барои бунёду азнавсозии роҳҳои оҳан беш аз 38 млрд. доллари ИМА сармоягузориҳо зарур мебошад [4].

Танҳо бунёди роҳи оҳан метавонад барои дарёфти баромад ба бандарҳои баҳрӣ ба ин кишварҳо мусоидат намуда, ба занҷираи арзиши баланди иловашуда ворид гардад. Ин дар навбати худ ба бехтар шудани фазои сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба соҳаҳои истеҳсоли хизматрасонӣ, рушди сайёҳӣ ва ҳамбастагии кишварҳо таъсири худро мерасонад.

Аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи энергетикаи минтақа 50 фоизи он ба неруогҳои барқи обӣ рост меояд, ки ҳиссаи асосӣ ба Гурҷистон ва Тоҷикистон равона шудааст. Дар ин кишварҳо иқтидорҳои истифоданашуда зиёд буда, барқи истеҳсолшуда барои эҳтиёҷоти дохилӣ ва содирот равона мешавад. Рушди гидроэнергетика дар Тоҷикистон маҳз ба принципҳои иқтисоди “сабз” мувофиқ буда, дигар кишварҳои минтақа низ дар ин самт кӯшиш намуда истодаанд.

Гарчанде ки татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Қافқоз бомаром идома дорад, аммо ҳанӯз ҳамбастагии иқтисодиву тичоратии байни кишварҳои минтақа дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст.

Дар соли 2019 ба сифати шарикони асосии тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра давлатҳои Россия (23,3 фоиз), Қазоқистон (21,2 фоиз), Хитой (14,6 фоиз), Туркия (8,3 фоиз), Ўзбекистон (8,0 фоиз), Швейтсария (5,2 фоиз), Афғонистон (2,2 фоиз), Олмон (1,7

фоиз), Чопон (1,5 фоиз), Эрон (1,4 фоиз), Покистону (1,2 фоиз), Қирғизистон (1,2 фоиз) ва Италия (1,0 фоиз) баромад кардаанд. Ҳатто ҳиссаи Туркменистон ва Озарбойҷон дар ин нишондиҳанда аз 1 фоиз паст мебошад. Чунин ҳолат ба дигар кишварҳои минтақа низ хос мебошад (ҷадвали 2).

Албатта, ин ҳолат на танҳо аз инфрасохтори пайвастанунада алоқамандӣ дорад, балки бештар қобилияти харидорӣ, рақобатпазирӣ, мавқеи тичоратӣ ва дигар омилҳо ҳалқунада буда, мантиқан боз бо инфрасохтор алоқамандӣ пайдо мекунад.

Ҷадвали 2. Сохтори кишварии гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон, Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Озарбойҷон (соли 2019), бо %*

Кишвар	Тоҷикистон	Қазоқистон	Ўзбекистон	Қирғизистон	Озарбойҷон	Ҳиссаи кишварҳои дигар
Тоҷикистон		21,2	8,0	1,2	0,7	Россия – 23,3, Хитой 14,6, Туркия – 8,3
Қазоқистон	0,8		3,4	1,0	0,2	Россия – 20,4, Хитой – 15,1, Иттиҳоди Аврупо – 32,2
Ўзбекистон	1,1	7,8		2,0	0,05	Россия – 19,5, Хитой – 15,2
Қирғизистон	1,0	14,3	4,9		0,1	Россия – 24,2, Хитой – 26,0, Иттиҳоди Аврупо – 17,8
Озарбойҷон	0,0	0,7	0,2	0,0		Россия – 9,1, Италия – 18,0, Туркия – 13,5, Хитой – 6,6, Германия – 4,9

*Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф бо истифода аз маълумоти электронии зерин ҳисоб карда шуд: <http://www.stat.kg/ru/statistics/vneshneekonomicheskaya-deyatelnost/>; <https://mift.uz/ru/markets>; <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/6>; <https://www.stat.gov.az/source/trade/?lang=en/> Маълумоти Тоҷикистон: Внешнеэкономическая деятельность. Маҷмаи омори. – Душанбе, 2020.

Дар ҷадвали 2 аз рӯи нигоҳи амудӣ танҳо Ҷумҳурии Қазоқистон дар гардиши савдои хориҷии кишварҳои таҳлилшаванда ҳиссаи бештар дошта, мавқеи асосиро кишварҳои берун аз минтақа, яъне Россия, Хитой, Иттиҳоди Аврупо, Туркия ишғол менамоянд. Озарбойҷон бошад аз нигоҳи амудӣ ва уфуқӣ бо кишварҳои таҳлилшаванда қариб ҳамбастагӣ надорад.

Бори дигар чунин вазъ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки иқтидорҳои савдову сармоягузорӣ байни кишварҳои Осиёи Миёна ва Қافқоз ҳанӯз истифода нашудаанд ва онҳо барои кишварҳои Аврупо, Россия ва Хитой мавқеи транзитӣ доранд.

Таҳлили ҳамлу накли бор тариқи роҳи оҳан ва ҳавоӣ низ нишон медиҳад, ки байни кишварҳои минтақа ҳанӯз фарқи калон боқӣ мемонад (ҷадвали 3).

Чадвали 3. Истифодаи имконоти инфрасохтори нақлиётӣ дар савдои хориҷӣ ва сайёҳӣ дар як қатор кишварҳо дар соли 2019**

Кишвар	Гардиши бор тавассути, млн. тонна / км		Мусофиркашонии дохилӣ ва байналмилалӣ бо ҳавопаймоҳо, ҳазор нафар	Хароҷоти сайёҳон, млн. доллари ИМА	
	роҳи оҳан	роҳи ҳавоӣ		Ба кишвар воридшуда	аз кишвар сафаршуда
Тоҷикистон	231,7	3,9	539,1	179,1	28,4
Ўзбекистон	22860	70,5	3685,2	1679	2740
Қазоқистон	219927	48,9	6800,1	2922	3000
Озарбойҷон	5152	47,2	2585,3	2004	2000
Қирғизистон	870	0,5	874,3	708	519
Туркманистон	13327*	16,6	2081,4	46	127
Ҳиндустон	654285*	1938,2	167499,1	31661	28600
Покистон	8080	193	7420,4	948	3100

* соли 2017

** Сарчашма: Маҳзани электронӣ: <https://knoema.com/atlas/>; Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмаи омори.- Душанбе, 2020. – С.335

Дар чадвали 3 рақамҳои омории Ҳиндустон ва Покистон барои қиёс оварда шудаанд. Маълум аст, ки бо сабаби мушкилоти ҷуғрофӣ ва сатҳи нокифояи рушди инфрасохтори ҳамлу нақл тавассути роҳи оҳан ва ҳавоӣ Тоҷикистону Қирғизистон аз рӯйи нишондиҳандаи гардиши бор тавассути ин ду намуд нақлиёт дар минтақа мавқеи нисбатан паст доранд. Гардиши бор тавассути роҳи оҳани Қазоқистон зиёд буда, роҳи ҳавоӣ барои боркашонӣ дар Ўзбекистон бештар истифода мешавад. Тоҷикистону Қирғизистон дар боркашонӣ ва мусофиркашонӣ тавассути роҳи ҳавоӣ низ мавқеи нисбатан пастро ишғол менамоянд, ки аз сатҳи инфрасохтори соҳа ва хизматрасонӣ гувоҳӣ медиҳад.

Таҳлили сохтори нишондиҳандаи гардиши бор ва мусофирон дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Қافқоз нишон медиҳад, ки бештари ин кишварҳо бо кишварҳои Россия, Хитой, Иттиҳоди Аврупо ва дигар кишварҳо ҳамлу нақро ба роҳ мондаанд. Ба гардиши байниҳамдигарӣ ҳиссаи ками нишондиҳандаҳои дар чадвал овардашуда рост меояд.

Илова бар ин, тавозуни хароҷоти сайёҳони ба кишвар воридшуда ва аз кишвар хориҷшуда (содироту воридоти сайёҳӣ) дар чадвали 3 нишон медиҳад, ки Қазоқистон, Озарбойҷон ва Ўзбекистон дар байни кишварҳои минтақа пешсаф буда, мутавозинӣ дар ду кишвари аввал хеле назаррас мебошад. Дар дигар кишварҳо, номутовозинӣ дар содироту воридот ба назар мерасад, гарчанде ки дар Тоҷикистон хароҷоти сайёҳони хориҷӣ дар кишвар назар ба хароҷоти шаҳрвандони Тоҷикистон берун аз он зиёдтар аст. Дар Туркманистон бошад, баръакс, хароҷоти шаҳрвандони ин кишвар берун аз он қариб се баробар аз хароҷоти сайёҳони хориҷӣ дар ин кишвар зиёдтар мебошад.

Албатта, ин нишондиҳандаҳо аз сатҳи ҳаҷми нисбатан паст истифодаи имконоти мавҷуда гувоҳӣ медиҳад, ки дар қиёс бо нишондиҳандаҳои Покистону Ҳиндустон дар чадвали 3 нишон дода шудааст.

Бо сабабҳои мушкилии дастрас гардидани нишондиҳандаҳои омории ба мо муяссар нагардид, ки ба пуррагӣ ҳамбастагии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Қافқозро нишон диҳем. Аммо аз нуктаи назари мавзӯ ва объекти таҳқиқот таҳлили гузаронида барои сатҳи нокифояи

истифодаи инфрасохтори пайвастандан кишварҳо ва нишон додани имкониятҳо кофӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмаи омори. - Душанбе, 2020. – С.335
2. Развитие устойчивой инфраструктуры для перехода к низкоуглеродной экономике стран Центральной Азии и Кавказ/Организация экономического сотрудничества и развития/ ENV/EPOC/EAP (2019)5. – С.25 (30).
3. Солиев, А.А. Потенциал стран Центральной Азии в экономической интеграции ШОС [Текст] / А.А. Солиев // Экономика и управление: научно-практический журнал. 2015. – №4 (126). – С. 12-15.
4. AIIB (2019), Asian Infrastructure Finance 2019: Bridging Borders - Infrastructure to Connect Asia and Beyond, Asian Infrastructure Investment Bank, Beijing, <https://www.aiib.org/en/news-events/asian-infrastructurefinance/common/>
5. American Enterprise Institute (2019), China Global Investment Tracker, <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>
6. Enterprise surveys 2019. What businesses experience/ World Bank / <https://www.enterprisesurveys.org/en/graphing-tool>
7. IMF (2018), Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia November 2018, International Monetary Fund, Washington, D.C./ <https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2018/>
8. The Global Competitiveness Report 2019 - p.75, 315, 331, 543 (648).
9. The Global Competitiveness Report 2018. Klaus Schwab, World Economic Forum. – Geneva, Switzerland. – p.549 (656); The Global Competitiveness Report 2019 - p.543 (648).
10. World Bank (World Bank, 2013), “Enterprise Surveys”, <https://www.enterprisesurveys.org/>

УДК: 330

ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА БОЗОРИ ХАДАМОТИ ТАҲСИЛОТӢ

Мусомирова Зухро Абдурахимовна - сармутахассиси шӯбаи илм ва инноватсияи ДДТТ ба номи С. Айни. Сурога:, 734003, шаҳри Душанбе, хибони Рӯдакӣ 121. Телефон. 938650083. e-mail:zuhro86@mail.ru

Дар мақола баъзе паҳлуҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва таъсири он ба бозори хадомоти таҳсилотӣ баррасӣ карда шудааст. Исбот шудааст, ки технологияҳои рақамӣ ба сифати хизматрасониҳои таълимӣ ва фаъолияти бозори хадомоти таҳсилотӣ таъсири мусбӣ расонида, татбиқи босамари онҳо шартӣ асоси рушди соҳа мебошад. Дар таҳқиқот самтҳои асосии татбиқи технологияҳои рақамӣ дар бозор хадомоти таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шуда, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва гузариши он ба сифати самти стратегӣ эътироф шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, хадомоти таҳсилотӣ, бозор, сифат, технологияҳои рақамӣ, рақамикунонӣ, таълими маҷозӣ.

ПЕРЕХОД К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РЫНОК ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Мусомирова Зухро Абдурахимовна - вѣдущий специалист отдела науки и инноваций ТГПУ имени С. Айни. Адрес: 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: 938650083. E-mail: zuhro86@mail.ru

В статье рассмотрены некоторые аспекты перехода к цифровой экономике и её влияния на рынок образовательных услуг. Доказано, что цифровые технологии оказывают положительное влияние на качество образовательных услуг и деятельность рынка образовательных услуг, а их эффективное внедрение является основным условием развития отрасли. В исследовании определены основные направления внедрения цифровых технологий на рынке образовательных услуг Республики Таджикистан, а также признано использование и распространение цифровых технологий в качестве стратегического направления.

Ключевые слова: цифровая экономика, образовательные услуги, рынок, качество, цифровые технологии, цифровизация, онлайн обучение.

TRANSITION TO A DIGITAL ECONOMY AND ITS IMPACT ON THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET

Musomirova Zuhro Abdurakhimovna - Leading Specialist of the Science and Innovation Department, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Address: 734003, Dushanbe, Rudaki Avenue 121. Phone: 938650083. E-mail: zuhro86@mail.ru

The article examines some aspects of the transition to a digital economy and its impact on the educational services market. It is proven that digital technologies have a positive impact on the quality of educational services and the functioning of the educational services market, and their effective implementation is a key condition for the development of the industry. The study identifies the main directions for the implementation of digital technologies in the educational services market of the Republic of Tajikistan, and recognizes the use and dissemination of digital technologies as a strategic direction.

Keywords: digital economy, educational services, market, quality, digital technologies, digitalization, online learning.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди сармояи инсонӣ яке аз шартҳои муҳими ҳамгироии бомуваффақияти иқтисод ба низоми ҷаҳонӣ ва баҳрабардории бештари кишвар аз рақобати байналмилалӣ буда, вазифаи асосии низоми маорифи кишварро ташкил медиҳад. Солҳои охир рушди босуръати технологияҳои рақамӣ бисёр соҳаҳоро ба таври назаррас тағйир дод. Дар ин замина бахшҳои алоҳидаи бозори хизматрасониҳо кӯшиш мекунанд, ки равандҳои тичоратии худро ба муҳити рақамӣ мутобиқ гардонанд. Таҳаввулоти рақамӣ ҳамчун раванди тағироти васеъмӯҳтас, мураккаб ва бисёрҷаҳа ба бозори ҳадамоти таҳсилотӣ низ таъсири бевосита мерасонад. Вобаста ба ин истифодаи технологияҳои рақамӣ ҷузъи калидии стратегияи умумии рушди низоми таҳсилоти кишвар ба ҳисоб меравад.

Дар шароити муосир технологияҳои дуруст, ки бо малакаҳо, равандҳо ва амалиётҳо муттаҳид мешаванд, ба субъектҳои бозори ҳадамоти таҳсилоти имкон медиҳанд, ки ба ҳолатҳои мураккаб зуд мутобиқ шуда, имкониятҳои ояндадорро истифода баранд. Дар ин ҷо, агар стратегияи дуруст амалӣ карда шавад, субъекти бозори ҳадамоти таҳсилотӣ ба рақобат тобовар гардида, ба ин васила ҷаъолияти худро идома медиҳад. Дар Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, №526 тасдиқ шудааст, рушди омӯзиши омехта (омӯзиши анъанавӣ ва электронӣ) ҳамчун роҳи асосии тайёр кардани мутахассисон бо

малакаҳои мувофиқ барои фаъолияти муваффақ дар ҷомеаи рақамӣ ба сифати афзалият шинохта шудааст.

Муҳаққиқи ватанӣ Шамсов И.С. қайд менамояд, ки моҳияти иқтисодиёти рақамӣ дар низоми маориф ва ҳамкориҳои байни таълимоти касбӣ ва дигар субъектҳои бозори меҳнат, ки метавонанд дар асоси назарияи худташкілӣ ташкил карда шаванд, тавсиф дода мешавад. Муаллиф алоқамандии соҳаи маориф ва бозори меҳнат, инчунин омилҳои онҳо дар алоҳидагӣ ошкор карда, омилҳои асосии ба самаранокии ҳамкорӣҳои бозори меҳнати ватанӣ бо таълимоти касбӣ дар Тоҷикистон таъсиркунандаро гурӯҳбандӣ намудааст.

Дар таҳқиқот тамоюлҳои сармоягузориҳои рушди татбиқи технологияҳои рақамӣ дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда шуда муаллиф равишҳои конструктивиро ба рушди рақамикунонии бозори меҳнати тоҷик дар асоси мутавозини ҳамкорӣҳо бо низоми маориф пешниҳод намудааст [7].

Дар марҳалаи кунунии рушди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК) истифодаи технологияҳои рақамӣ босуръат афзоиш ёфта, аз кормандони воҳидҳои ташкилию таълимӣ ва омӯзгорон тақозо менамояд, ки салоҳияти рақамии худро инкишоф диҳанд. Дар ин самт яке аз тамоюлҳои муайянкунандаи рушди маориф дар иқтисодиёти нав ин рақамикунонии равандҳои иқтисодӣ мебошад, ки марҳилаи сифатан нави рушди ҷомеаи иттилоотиро ифода менамояд.

Дар Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, №526 тасдиқ шудааст, истифодаи технологияҳои рақамӣ ҳамчун абзори муосир пешниҳод карда шудааст. Барои мисол, истифода аз технологияҳои рақамӣ аз ҷумлаи афзалиятҳо дар самти баланд бардоштани сифат ва муҳимияти таҳсилот эътироф шудааст. Дар баробари ин дар зинаи таҳсилоти касбӣ воридшавии фаъоли технологияҳои рақамӣ ҳамчун хусусияти хоси рушди маорифи кишвар дар марҳилаи муосир баррасӣ гардидааст. Ҳамчунин дар Стратегияи мазкур пешбинӣ шудааст, ки электронӣ ва рақамӣ кардани захираи китобхонаҳо, нашри он дар китобхонаи маҷозӣ ва таъсиси хазинаи байнидонишгоҳии захираҳои таҳсилоти рақамӣ ба сифати чораҳои афзалиятноки имлоҳот баромад мекунад.

Иброҳимова М.С. менависад, ки давраи рақамикунонӣ омода кардани мутахассисони навро тақозо мекунад, ки дорои салоҳиятҳои зиёд ва ба зудӣ азхуд кардани малака, донишҳои иловагӣ ва қобилияти ба талаботи бозор мутобиқ шуданро доранд. Дар ин шароит фаъолияти маркетингӣ дар соҳаи таҳсилоти олии дар давраи рушди равандҳои рақамикунонӣ бо иқтидори дигар амал мекунад [3].

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки рақамикунонии ҳадамоти таҳсилотӣ имконият медиҳад, ки қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ на танҳо дар соҳаи маориф, балки дар дигар соҳаҳои аҳамияти стратегӣ дорад. Аҳамияти рақамикунонии ҳадамоти таҳсилотӣ хеле муҳим буда, барои омӯختани чизҳои нав ва кашфи донишҳои нав иқтидори калон дорад. Яъне рақамикунонии ҳар як соҳа шартӣ зарурии рушди инноватсионии он мебошад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки густариши равандҳои иқтисодиёти рақамӣ ва истифодаи бисобиқаи технологияҳои муосири иттилоотӣ хусусияти тадқиқоти илмӣ ва истехсолиро муайян намуда, аз он ҷумла ба соҳаи илму маориф таъсир мерасонад. Дар шароити мӯъза маориф аз он сабаб аҳамияти махсус пайдо мекунад, ки вай бо соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ алоқаманд буда, ба тараққиёти он таъсир мерасонад.

Технологияҳои рақамӣ дар робита ба таълим ҳам ба мундариҷаи таълим ва ҳам ба пайдоиш ва рушди салоҳиятҳои нави кормандон таъсир мерасонад. Ҷаҳони имрӯза нишон

медихад, ки тағйироти муосир дар соҳаи таълим ҳамчун як раванди мураккаби иҷтимоӣ буда, истифодаи технологияҳои рақамӣ ин равандро дигаргун месозанд.

Дар илми муосир таҳқиқотҳои гуногун ба чашм мерасанд, ки зарурати татбиқи технологияҳои рақамиро дар бозори ҳадамоти таҳсилотӣ асоснок кардаанд. Барои мисол Ковешникова Ю.В. ва Шушунова Т.Н. қайд менамоянд, ки «имрӯз омӯзиши онлайн ҷолиб ва наоварона буда, он ба муносибати фардӣ ба шарофати технологияҳои рақамӣ ва пеш аз ҳама зехни сунъӣ (АИ) асос ёфтааст. Дар айни замон, технологияҳои АИ ба таври ҷудогона ҳамчун чатботҳо, замимаҳои репетиторӣ истифода шуда, масалан, хидмати Duolingo ба шумо имкон медиҳад, ки барномаи инфиродии омӯзиширо бо назардошти хусусиятҳои инфиродии дарки иттилоот таҳия кунед ва татбиқи онро пайгирӣ намоед» [4].

Дар асоси таҳқиқоти анҷомшуда афзалият ва бартариятҳои татбиқи технологияҳои рақамиро дар фаъолияти субъектҳои ҳадамоти таҳсилотӣ чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст (Расми 1.).

Расми 1. Самтҳои асосии рақамикунонии ҳадамоти таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (таҳияи муаллиф)

Ба ақидаи мо таҳсилоти касбӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ бояд ба талаботҳои нав ва имкониятҳои зиёде, ки ин чараён пешниҳод мекунад, мувофиқат намояд. Иқтисоди рақамӣ ба таври васеъ технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсиониро истифода мебарад, ки ин тағйироти бузург дар бозорҳои меҳнат ва талабот ба малакаҳои навро ба вуҷуд овардааст. Дар ин ҷо метавон маҳоратҳои рақамӣ ва технологӣ, маҳоратҳои пешрафта, таҳсилоти устувор ва ҳамохангсозӣ, истифодаи технологияҳои нав дар таҳсилот ва маҳоратҳои нармро (Soft Skills) мисол овард. Таҳсилоти касбӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ бояд ба таври васеъ ба маҳоратҳои диҷиталӣ, технологияҳои нав ва маҳоратҳои нарм асос ёбад. Ин таҳсилот бояд устувор, фаромушнашаванда ва ба талаботҳои бозори меҳнат ҳамоханг карда шавад. Истифодаи технологияҳои нав ва платформаҳои онлайн имконият медиҳад, ки таҳсилоти касбӣ барои ҳама дастрас ва самаранок бошад.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар раванди пешниҳоди ҳадамоти таҳсилотӣ ба рақобатпазирии онҳо таъсир расонида, дар ин самт омили асосӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, Латипов Р.И. ва Капкаев Ю.Ш. ҳангоми таҳқиқи баландбардории рақобатпазирӣ дар бозори ҳадамоти таҳсилотӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ба хулосае омаданд, ки бо рушди муҳити иттилоотӣ аҳамияти иқтисодӣ ва иҷтимоии маориф афзуда, он ба вазъият ва рушди ширкатҳо дар ҳама соҳаҳо таъсир мерасонад. Муаллифон омилҳои рушди рақобатпазирии муассисаҳои таълимиро дар шароити муосир ҷудо намуда, пешниҳод мекунанд, ки паҳншавии технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маориф сатҳи асимметрияи иттилоотиро коҳиш дода, ба таври қобили мулоҳиза сифати хизматрасониҳои таълимиро беҳтар мекунанд. Илова бар ин, ба ақидаи муаллифон рақамикунонии таҳсилот ба истеъмолкунандагон имкон медиҳад, ки сифати хидматҳои таълимиро на баъд аз он, балки пеш аз гирифтани ин хидматҳо арзёбӣ кунанд [5].

Таҳқиқот нишон дод, ки технологияҳои рақамӣ дар ҷаҳони муосир омили калидии баланд бардоштани сифати таҳсилот ва бозори он буда, тағиротест, ки тавассути нақшаи дақиқ, ҳадафҳои андозашаванда ва стратегияи хос сурат мегирад. Раванди рақамикунонӣ дар кишварҳои пешрафта ба таври васеъ амалӣ карда мешавад, ки паҳншавии моделҳои нави тичорат, технологияҳои рақамӣ ва платформаҳои онлайнро дар бар мегирад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ ба рушди инфрасохтори иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, захираҳои инсонӣ, ҳамоҳангсозии меъёрҳо, ҷорӣ намудани муомилоти электронии ҳуҷҷатҳо, ташаккули бозори иттилоотӣ ва ғайра вобаста буда, рақамикунонӣ ҳам дар сатҳи ҳукумат ва ҳам дар сатҳи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ ва ҳаёти ҷамъиятӣ имкониятҳои навро фароҳам месозад. Дар ин шароит истифодаи технологияҳои рақамӣ тадриҷан ба бозорҳои алоҳида таъсир расонада, шартӣ асосии рушди устувори соҳа мебошад.

Мамаев А.Е. дар таҳқиқоти хеш менависад, ки бешубҳа, рақамикунонӣ ба талаботҳои ба қувваи корӣ пешниҳодшаванда ғайрилоба ва бевосита таъсир расонида, аз онҳо малакаҳо, салоҳиятҳо ва қобилиятҳои навро талаб мекунанд, ки бояд дар технологияҳои рақамӣ ва шабакавӣ татбиқ карда шаванд. Аз ин рӯ, ҳангоми тайёр кардани кадрҳои, ки донишҳои нав гирифта, ҳам дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ ва ҳам дар бозори меҳнат рақобатпазир бошанд, бояд бо истифода аз технологияҳои рақамӣ омода карда шаванд [6].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар солҳои охир ба амал бароварда шуд, дар дар бозори ҳадамоти таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор дигаргуниҳо сурат гирифтанд, ки аз он ҷумла дар заминаи татбиқи технологияҳои рақамӣ имконпазир гардиданд. Ислоҳоти амалӣ ва татбиқи лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ барои бозсозӣ ва рушди устувори ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ шароит фароҳам оварда, вазифаи навбатии стратегӣ, ин гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва рақамикунонии тамоми самту соҳаҳои он мебошад.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон модернизатсияи бозори ҳадамоти таҳсилотӣ пеш аз ҳама ба татбиқи бомуваффақияти технологияҳои рақамӣ ва усулҳои пешқадами идоракунӣ алоқаманд аст. Самти афзалиятноки ин суръат бахшидан ба ҳамгироии иқтисодиёти кишвар ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ, инчунин рушди сармояи инсонӣ дар кишвар ва аз худ намудани донишу малакаҳои муосири шахсон мебошад, ки бо истифодаи технологияҳои рақамӣ мусоида мебошад.

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ шартӣ муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии кишвари мо зарурати таъмини рушди ҳамон соҳаҳои иқтисодиёт мебошад, ки бевосита бо эҷод кардан, паҳн кардан ва истифодаи дониш алоқаманданд. Дар ин замина соҳаи

маориф аҳамияти махсус пайдо мекунад, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ аҳамияти онро бештар месозад.

Маҷмӯи муносибатҳои оид ба хариду фурӯши хизматрасониҳои таълимӣ дар шароити иқтисоди рақам бахши мушаххаси иқтисодиёт, яъне бозори хадамоти таҳсилоти ро таъкил медиҳад, ки хусусияти асосии он зарурати омезиши усулҳои анъанавӣ ва муосири идоракунии хадамоти таҳсилотӣ мебошад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи маориф, аз як тараф, бо ҳуди табиати маориф маҳдуд бошад, аз тарафи дигар, дар шароити мавҷуд набудани абзорҳои дигар барои рушди соҳаи маориф амалияи воқеии муосир мебошанд.

Адабиёт

1. Астраханкина, Е. Н. Цифровизация в высшем образовании / Е. Н. Астраханкина, В. Д. Пустовая, Е. З. Глазунова // Актуальные вопросы современной экономики. – 2020. – № 1. – С. 50-55.

2. Бериев, И. Р. Цифровая трансформация современной образовательной среды и перспективы развития онлайн-образования / И. Р. Бериев, Б. Ж. Юхигов // Образование будущего : Материалы II Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Грозный, 17 ноября 2021 года. – Грозный: Грозненский государственный нефтяной технический университет имени академика М.Д. Миллионщикова, 2021. – С. 28-35.

3. Ибрагимова, Р. С. Маркетинговый подход к оказанию образовательных услуг в условиях цифровизации / Р. С. Ибрагимова // Global Science and Innovations: Central Asia (см. в книгах). – 2021. – Т. 7, № 2(13). – С. 59-64.

4. Ковешникова, Ю. В. Тенденции цифровизации рынка образовательных услуг / Ю. В. Ковешникова, Т. Н. Шушунова // Успехи в химии и химической технологии. – 2021. – Т. 35, № 1(236). – С. 42-44.

5. Латыпов, Р. И. Развитие конкурентоспособности на рынке образовательных услуг в условиях цифровизации экономики / Р. И. Латыпов, Ю. Ш. Капкаев // Молодежь в меняющемся мире: векторы развития в глобальной современности : материалы X всероссийской научно-практической конференции, Екатеринбург, 29 марта 2019 года / Уральский государственный педагогический университет; Ответственный редактор В.А. Герт. – Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2019. – С. 148-154.

6. Мамаев, А. Е. Роль рынка образовательных услуг в развитии реального сектора экономики в условиях цифровизации / А. Е. Мамаев // Актуальные проблемы экономики современной России : Сборник материалов Всероссийской (национальной) научно-практической конференции, Йошкар-Ола, 17 мая 2021 года / Под редакцией М.В. Казаковцевой. Том Выпуск 8. – Йошкар-Ола: Марийский государственный университет, 2021. – С. 99-102.

7. Шамсов, И. С. Факторы, влияющие на рынок труда и систему профессионального образования в условиях цифровой экономики / И. С. Шамсов // Таджикистан: экономика и управление. – 2021. – № 1. – С. 15-26.

ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР АСОСИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БУЌЕТИКУНОӢ

Абдулхаков Бобосафар Курбоналиевич – докторант PhD-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел. 905-99-12-14

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии таъкил ва татбиқи низоми буҷетикунӣ дар корхонаҳои саноатӣ таҳқиқ карда шудааст. Дар асоси таҳқиқот як қатор принципҳои муҳимтарини буҷетикунӣ тавсиф карда шуда, инчунин бартариятҳо ва хусусиятҳои истифодаи онҳо вобаста ба мақсадҳои субъекти хоҷагидорӣ муайян карда шуданд. Таҳлили марҳилаҳои асосии буҷетсозӣ, ки дар раванди фаъолияти корхона амалӣ карда мешавад баррасӣ карда шуданд. Муайян карда шудааст, ки системаи буҷети хамчун воситаи банақшагирӣ ва назорати дохилии молиявӣ баромад карда, самаранокӣ идоракунии молиявии корхонаро хеле баланд мебардорад.

Калидвожаҳо: корхона, саноат, корхонаҳои саноатӣ, буҷет, буҷетикунӣ, самаранокӣ, идоракунӣ, фаъолияти молиявӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ

Абдулхаков Бобосафар Курбоналиевич – докторант PhD Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел. 905-99-12-14

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты организации и внедрения системы бюджетирования на промышленных предприятиях. На основе проведенного исследования описан ряд важнейших принципов бюджетирования, а также преимущества и особенности их использования в зависимости от целей хозяйствующего субъекта. Рассмотрены основные этапы бюджетирования, реализуемых в процессе деятельности предприятия. Установлено, что бюджетная система выступает инструментом планирования и внутреннего финансового контроля, существенно повышая эффективность управления финансами предприятия.

Ключевые слова: предприятие, отрасль, промышленные предприятия, бюджет, бюджетирование, эффективность, управление, финансовые результаты.

IMPROVEMENT OF FINANCIAL ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES BASED ON FORMING A BUDGETARY SYSTEM

Abdulhakov Bobosafar Kurbonaliyevich – PhD candidate at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel. 905-99-12-14

The article examines theoretical and practical aspects of organizing and implementing a budgeting system at industrial enterprises. Based on the conducted research, a number of the most

important principles of budgeting are described, as well as the advantages and features of their use depending on the goals of the economic entity. The main stages of budgeting implemented in the course of the enterprise's activities are considered. It is established that the budget system acts as a tool for planning and internal financial control, significantly increasing the efficiency of enterprise financial management.

Keywords: enterprise, industry, industrial enterprises, budget, budgeting, efficiency, management, financial results.

Дар шароити саноатикунони босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ташаккул ва таҳкими устувори молиявии корхонаҳои саноатӣ таваҷҷуҳи ҷиддиро тақозо мекунад. Таҳлил нишон медиҳад, ки таъсири манфии бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ зарурати таҳияи равишҳо, усулҳо ва услубҳои нави тақмили механизму абзорҳои молиявӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва самаранокии онҳоро ба миён меорад. Дар ин замина фаъолияти молиявии корхонаҳои саноатӣ ба маҷмӯи амалиётҳо ва равандҳои ишора мекунад, ки ба идоракунии молиявии корхонаҳои саноатӣ равона шудаанд. Ин фаъолиятҳо барои таъмини самаранокии иқтисодӣ, рушди устувори корхона ва иҷрои вазифаҳои молиявии онҳо заруранд.

Фаъолияти молиявии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир ҷанбаҳои гуногунро дар бар гирифта, яке аз унсурҳои асосии он банақшагирии молиявӣ ё ин ки бучетикунонӣ мебошад. Дар баробари ин ташкили ҳисоббарорию дурусту фаврӣ барои назорати молиявӣ, муайян кардани самтҳои асосии сармоягузорӣ барои рушди истеҳсолӣ ва таъмини ҳаҷми кофӣ барои фаъолияти ҳаррӯзаи корхона ба сифати ҷузъҳои муҳими фаъолияти молиявии корхона баромад мекунад.

Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ ин масъала дар сатҳи зарурӣ таҳқиқ карда нашудааст. Таҳқиқоти анҷомдодаи мо нишон дод, ки дар мақолаи илмӣ Қодиров Ф.А. масъалаҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ва инкишофи низоми бучетикунонӣ дар корхонаҳои саноатӣ дида баромада шудааст. Муаллиф асоснок намудааст, ки бучетикунонӣ ин технологияи идоракунии мебошад, ки дар корхонаҳои давлатҳои пешрафтаи саноатӣ ба таври васеъ истифода карда мешавад.

Дар таҳқиқоти мазкур исбот шудааст, ки корхонаҳое, ки аз низоми бучетикунонӣ истифода мекунанд, нисбат ба дигар ташкилотҳо самараноктар мебошанд. Дар ниҳояти таҳқиқот муаллиф мушкilotҳои ҷойдошта дар самти ҷорикунонию низоми бучетикунониро ошкор карда, дар ин асос марҳила ва самтҳои ҷорисозии низоми бучетикунониро дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудааст [3].

Абдусаломова М.Б. бошад нақши бучетикунониро дар идоракунии хароҷоти корхона таҳқиқ намуда, ба хулоса омадааст, ки самти ҳатмии бучетикунонӣ ин ташаккули тавозуни пешгӯӣ, ҳисоботи пешгӯии ғоида ва зарар ва ҳисоботи пешгӯии гардиши пули нақд мебошад. Яъне, ҳангоми таҳияи шаклҳои ҳисоботи пешгӯӣ, барои баланд бардоштани сифати баҳодихии пешгӯӣ, таҳлили сохтори хароҷот ва даромад барои муайян кардани маблағи пешбинишудаи ғоидаи баҳисобгирӣ истифода мешавад [1].

Фаъолияти молиявии корхонаҳои саноатӣ яке аз ҷанбаҳои асосии идоракунии онҳо мебошад, ки ба таҳкими манфиатҳои иқтисодӣ, таъмини устувори молиявӣ ва рушди давомдори корхона раҳнамоӣ мекунад. Ҳамоҳангсозии фаъолияти молиявӣ бо ҳадафҳо ва стратегияҳои корхона зарур аст, то ки он қобилияти иқтисодӣ ва рақобатпазирии худро дар бозор нигоҳ дорад. Нақш ва вазифаҳои асосии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноатӣ аз

тахия ва иҷрои буҷет, назорат ва таҳлили иҷрои буҷетҳо барои муайян кардани нуқсонҳо ва андешидани тадбирҳои зарурӣ, идоракунии манбаъҳои молиявӣ ва таҳлили ҳолати молиявии корхона иборат мебошад.

Дар баробари ин муайян кардани тавоноии молиявӣ ва пешгӯии хатарҳои эҳтимоли ва самтҳои коҳиш додани хароҷотҳо бе таъсири манфӣ ба сифати маҳсулот аз ҷумлаи вазифаҳои муҳими фаъолияти молиявии корхона мебошад. Фаъолияти молиявии самаранок ба корхонаҳои саноатӣ имконият медиҳад, ки дар шароити бозори рақобатӣ боқӣ монанд ва ба дастовардҳои назаррас ноил шаванд.

Дар шароити муосир принципҳои ташкили фаъолияти молиявии корхонаҳои саноатӣ барои идоракунии муассир ва рушди молиявии корхонаҳо заруранд. Ин принципҳо ба корхонаҳо имкон медиҳанд, ки самаранок кор кунанд, хароҷотро коҳиш диҳанд ва даромадро зиёд намоянд. Баъзе аз принципҳои асосии ташкили фаъолияти молиявии корхонаҳои саноатӣ инҳоянд:

1. Принципи мутавозинӣ: корхона бояд даромад ва хароҷоти худро мувозинат кунад, то аз мушкилоти молиявӣ ҷилавгирӣ намояд. Тавозун байни захираҳо ва вазифаҳо низ тақозо мекунад, ки корхона бояд захираҳои молиявии худро бо талаботҳои қарзӣ ва дигар вазифаҳо мувозинат кунад.

2. Принципи самаранокӣ: Истифодаи самарабахши захираҳо тақозо менамояд, ки корхона бояд захираҳои худро (моддӣ, молиявӣ ва инсонӣ) ба таври оптималӣ истифода барад, то ҳадди аксар самарабахширо ба даст орад. Дар ин маврид коҳиши хароҷоти идовагӣ низ зарур буда, вобаста ба ин корхона бояд ҳама гуна хароҷоти нозарурро коҳиш дода, ба сармоягузориҳои самаранок рӯй орад.

3. Принципи манфиатнокӣ. Дар ин ҷо бо мақсади зиёд кардани даромад корхонаи саноатӣ бояд ба зиёд кардани даромади худ бо роҳи афзоиши ҳаҷми фурӯш, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва васеъ кардани бозорҳо таваҷҷуҳ намояд. Корхонаи саноатӣ ҳамчунин бояд стратегияҳои нархгузори манфиатнокро истифода барад, то ҳам даромадро зиёд кунад ва ҳам рақобатпазир бошад.

4. Принципи манбаъҳои молиявии оптималӣ. Истифодаи манбаъҳои молиявии мувофиқ ва баҳодихии сармоягузорӣ аз ҷумлаи масъалаҳои таъмини фаъолияти молиявии оптималии корхонаҳои саноатӣ мебошад.

5. Принципи идоракунии хатарҳо. Мувофиқи принципи мазкур корхона бояд стратегияҳои муносиб барои ҷилавгирӣ аз хатарҳои молиявӣ, аз қабили тағйироти бозор, тағйироти қонунгузорӣ ва дигар омилҳои берунӣ таҳия намояд. Ҳамчунин бояд ба устувории молиявӣ таваҷҷуҳ намояд, то дар мавриди мушкилоти иқтисодӣ қобилияти муқовимат дошта бошад.

6. Принципи назорати молиявӣ. Назорати доимии фаъолияти молиявӣ аҳамияти муҳим дошта, дар ин ҷо бояд корхона фаъолияти молиявии худро ба таври доимӣ назорат кунад ва таҳлили мунтазами онро анҷом диҳад. Ғайр аз ин, корхона бояд ҳисоботи молиявии худро ба таври дақиқ ва мувофиқ бо меъёрҳои ҷойдошта таҳия намояд.

7. Принципи рушди давомдори молиявӣ. Дар ин ҷо тақозо мешавад, ки корхона бояд ба сармоягузориҳо барои рушди оянда таваҷҷуҳ карда, стратегияҳои дарозмуддати молиявиро таҳия намояд.

8. Принципи шаффофият ва ҳисоботдихӣ. Корхона бояд фаъолияти молиявии худро ба таври шаффоф ба роҳ монад.

Бо назардошти риояи принципҳои дар боло овардашуда дар шароити муосир фаъолияти самарабахши корхонаҳои саноатӣ аз ташкили раванди банақшагирӣ, аз он ҷумла таҳияи буҷет вобастагӣ дорад. Омӯзиши равишҳои гуногун ба тафсири моҳияти мафҳуми буҷетикунонӣ нишон медиҳад, ки он ҳамчун як раванди мураккаби иқтисодии идоракунӣ муайян карда шуда, ҳадафи асосии он ташаккул ва тақсимои захираҳои корхона бо роҳи муайян кардани таркиби воҳидҳо ва хароҷоти вобаста ба онҳо мебошад.

Ба ақидаи Селин И.В. рушди низоми буҷетикунонӣ метавонад дар якҷанд самт амалӣ карда шавад: ба тамоми воҳидҳои сохторӣ овардани раванди буҷет, такмил додани усулҳои татбиқи он, аз ҷумла самаранокии назорат; баланд бардоштани нақши буҷет дар қабули қарорҳои идоракунӣ дар корхона ва тақмили қоидаҳои аз ҷониби корхона пешниҳод намудани маълумоти барои таҳияи буҷет зарурӣ; автоматикунонии тартиб додани шаклҳои ҳисоботӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии пешниҳоди маълумот дар ҳисобот [7].

Нақши буҷетикунонӣ дар фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ин ташаккули низоми банақшагирии дохилии молиявӣ ва назорати молиявӣ мебошад, ки самаранокии идоракунии молиявии корхонаро ба таври назаррас баланд бардошта, ҳам дар марҳилаи банақшагирӣ ва ҳам дар марҳилаи назорат аз истифодаи бесамари захираҳои молиявӣ канорагирӣ мекунад. Бо дарназардошти мавҷуд набудани меъёрҳо ва қоидаҳои муқарраршудаи буҷетикунонӣ дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранокии банақшагирии молиявӣ ҳадафи асосии низоми идоракунии корхонаҳо мебошанд.

В.А. Макарова ва В.Ю. Миленков таъкид менамоянд, ки гузаронидани қорҳои буҷетӣ имкониятҳои пешгӯӣ, имкони муқоисаи нишондиҳандаҳоро дар дурнамои таърихӣ фароҳам меорад ва барои татбиқи буҷетҳои таҳлилӣ шароит муҳайё месозад. Ба фикри муаллифон, буҷет дар он ҷое самарабахш хоҳад буд, ки вай ҳамчун ҳуҷҷати ҳақиқии қорӣ истифода бурда шавад [5].

Таҳқиқоти анҷомдодаи мо нишон медиҳад, ки шартҳои асосии фаъолияти самаранок ва камхарчи корхонаҳои саноатӣ ин ташкили раванди банақшагирии молиявӣ мебошад, ки ба нишондиҳандаҳои молиявӣ дахл дорад ва ташаккули раванди буҷетикунониро дар бар мегирад. Буҷетикунонӣ бо салоҳдиди корхона бо роҳи муайян кардани ҳаҷм ва таркиби хароҷоти воҳидҳои алоҳида ва таъмини пӯшонидани ин хароҷот аз ҳисоби захираҳои корхона барои ноил шудан ба ҳадафи ниҳой - ба даст овардани ғоидаи ҳадди аксар бо хароҷоти ҳадди ақал бо назардошти омилҳои дохилӣ ва берунӣ таҳия карда мешавад.

Коробова О.В. бошад исбот намудааст, ки низоми буҷетикунонӣ дар корхона бояд мунтазам такмил дода шуда, он ба талаботи нави дохилӣ ва мушкилоти беруна мутобик карда шавад. Татбиқи буҷет дар корхона имкон медиҳад, ки самаранокии ин раванд афзоиш ёфта, бартарии назарраси рақобатӣ ва натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ таъмин карда шавад [4].

Дар шароити муосир нақши буҷетикунонӣ дар корхонаҳои саноатӣ, мақсади асосии он, номгуи субъектҳои иштирокчии раванди буҷетикунонӣ, инчунин меъёрҳои асосии таҳияи буҷет аниқ карда шуданд. Таҳлили марҳилаҳои асосии буҷетикунонӣ, ки дар ҷараёни фаъолияти корхона амалӣ карда мешаванд, шартҳои навиштан ва пешниҳоди буҷетҳо, масалан, давраҳои молиявии моҳона, семоҳа ва солоноро дар бар мегирад. Бо таъкид ба ин метавон таъкид намуд, ки буҷетикунонӣ воситаи банақшагирӣ ва назорати дохилии молиявии корхонаҳои саноатӣ буда, самаранокии идоракунии молиявии корхонаро ба таври назаррас баланд мебардорад ва истифодаи оқилонаи захираҳои молиявиро таъмин мекунад.

Ба андешаи Суранаев Т.Д. ва Шевченко Т.Н. барои баланд бардоштани самаранокии татбиқи системаи буҷетӣ дар корхонаҳои саноатӣ ба мақсад мувофиқ аст, ки модели ягонаи

маҷмӯи бучети субъекти хоҷагидор дар асоси системаи воқеии баҳисобгирии муҳосибӣ бо истифода аз Стандартҳои Байналмилалии Ҳисоботи Молиявӣ (СБҲМ) ва бо ҳам пайвастании тамоми намудҳои захираҳои корхона таҳия карда шаванд [8].

Марҳилаи муосири рушди корхонаҳои саноатӣ, ки бо таъсири манфии омилҳои беруна тавсиф дода мешавад, яке аз вазифаҳои муҳимтарини фаъолияти онҳо ин таъмини устувории молиявӣ мебошад. Нишондиҳандаи мазкур дар амал на танҳо дараҷаи ташкили оқилонаи тамоми истеҳсолот, балки дараҷаи вобастагии корхонаҳоро аз сармоягузoron нишон медиҳад. Барои ноил шудан ба устувории молиявӣ корхонаҳои саноатӣ бояд технологияи муосири идоракуниро татбиқ намояд, ки яке аз онҳо бучетикунонӣ ба ҳисоб меравад, ки олимони онро воситаи ояндадори идоракунии молиявӣ барои ҳар як субъекти фаъолияти соҳибкорӣ эътироф мекунанд.

Богомоллова Е.В. дар таҳқиқоти худ, ки нақши бучетикунонӣ дар раванди банақшагирии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бахшида шудааст, иброз менамояд, ки бо ёрии бучетикунонӣ роҳбарияти корхона метавонад ҳалли оқилонаи вазифаҳои муайяншударо пайдо кунад ва имкони ноил шудан ба онҳоро дар мӯҳлати муқарраршуда баҳои мувофиқ диҳад, ислоҳоти заруриро ворид кунад ва инчунин барномаи истеҳсолиро бо захираҳои зарурӣ таъмин намояд [2].

Имрӯзҳо дар фаъолияти корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоби хоҷагӣ мавқеи асосиро ишғол намуда, барои ноил шудан ба мақсади дар пеш гузошташуда менеҷерони корхонаҳои саноатӣ бояд самаранокии истифодаи захираҳои молиявиро бо роҳи таҳияи бучети корхона таъмин намоянд. Аз ин рӯ, мувофиқ мешуморем, ки диққатро ба зарурияти васеъ намудани марҳалаҳои пешниҳоди бучетикунонӣ дар корхонаҳои саноатӣ бо марҳалаи баҳодиҳии самарабахшии иҷроии бучет ҷалб намоем. Дар ниҳоят, муайян кардани таъсири татбиқи як раванди муайян имкон медиҳад, ки қарорҳои минбаъдаи идоракунӣ дар бораи зарурати танзим ва тақмили раванди муайян дар корхона муайян карда шаванд. Бинобар ин ҳангоми дар корхонаҳои саноатӣ ҷорӣ намудани бучетикунонӣ бояд марҳилаҳои зерин риоя карда шаванд:

Марҳилаи 1. Таҳияи ҳадафҳо ва вазифаҳои бучети тактикӣ (ҷорӣ). Дар ин марҳила мақсади умумии кутоҳмуддати корхона бо мақсади пешақӣ маҳдуд кардани нишондиҳандаҳои алоҳидаи иқтисодии фаъолияти он тартиб дода мешаванд.

Марҳилаи 2. Таҳлил ва тавсифи равандҳои мавҷудаи фаъолияти корхонаи саноатӣ. Ин марҳила ба муайян кардани объекти низомии бучетикунонӣ ва гузаронидани тадқиқоти ҳамаҷонибаи фаъолияти корхона равона карда шудааст.

Марҳилаи 3. Арзёбии сохтори ташкилию идоракунии корхона. Дар ин марҳила дар асоси ташҳиси сохтори ташкилию идоракунии корхона монеаҳои фаъолияти он муайян карда шуда, роҳҳои бартарафсозии онҳо мушаххас барои татбиқ мутебиқ карда мешавад.

Марҳилаи 4. Тасдиқи тағйирот ба сохтори ташкилию идоракунӣ ва ҷудо кардани сохтори молиявии корхонаи саноатӣ. Дар ин марҳила барои пешгирии як қатор мушкилоте, ки метавонанд бо тартиби татбиқи бучет дар корхона монеа эҷод кунад, тадбирҳои алоҳида таҳия ва дар амал татбиқ карда мешаванд.

Марҳилаи 5. Ба низом даровардани бучетҳои таҳияшуда. Бо таъки ба стандартҳои қаблан тасдиқшуда ва нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхона, дар ин марҳила номгӯи бучетҳое, ки барои фаъолияти самараноки системаи идоракунӣ заруранд, ба низом дароварда мешаванд.

Марҳилаи 6. Таҳия ва танзими модели ташкилию молиявии бучетикунонии фаъолияти корхонаи саноатӣ. Модели ташкилию молиявии бучетикунонии фаъолияти субъекти хочагидор дар ҳамаи сатҳҳо номгуи нишондиҳандаҳо ва шаклҳои бучетро дар бар мегирад.

Марҳилаи 7. Таъсиси кумитаи бучет, таҳия ва тасдиқи санадҳои бучетӣ. Кумитаи бучет мақоми кориест, ки ба таҳия ва тасдиқи бучетҳо машғул мебошад. Ба он намояндагони роҳбарият, воҳидҳои истеҳсолӣ ва шӯъбаҳои корхона дохил мешаванд.

Марҳилаи 8. Таъминоти кадрӣ ва тақмили ихтисос. Марҳилаи мазкур чунин бахшҳоро ба монанди омӯзиш ва тақмили ихтисос дар самти асосҳои бучетикунонӣ ва банақшагириӣ, ташкили назорат ва таҳлил, роҳбарони марказҳои масъулиятро дар бар мегирад.

Марҳилаи 9. Арзёбии самаранокии иҷрои бучетикунонӣ. Дар ин марҳила меъёрҳои муайян кардани самараи татбиқи бучет дар корхона мушаххас карда шуда, методологияи стандартӣ арзёбии самаранокии системаи бучетикунонӣ тартиб дода мешавад.

Дар ниҳоят бояд ҳаминро қайд намоем, ки раванди бучетикунонӣ аз марҳилаҳои муҳими ба ҳам алоқаманд иборат буда, ҳар кадоми онҳо ба ҳалли вазифаи муайяни нигаронида шудаанд. Яъне бучетикунонӣ дар таъмини фаъолияти самараноки корхонаҳои саноатӣ нақши асосӣ бозида, асоснокии молиявии қарорҳои идоракунӣ таъмин карда мешавад.

Пилнева Т.Г. ва Волкова Ю.А. нақши бучетикунониро дар раванди банақшагирии молиявии фаъолияти корхона таҳқиқ намуда, қайд менамоянд, ки бучетикунонӣ дар идоракунии молиявии корхонаҳо ҷои муҳимро ишғол карда, бучетикунонӣ дар корхона тадбири дахлдор ва мувофиқе аст, ки самараи он хеле калон аст [6].

Ҳамин тавр, бо таъкиди ба таҳқиқоти анҷомшуда ҳаминро қайд менамоем, ки бучетикунонӣ дар корхонаҳои саноатӣ барои банақшагириӣ ва идоракунии молиявӣ зарур буда, бучетикунонӣ имкон медиҳад, ки даромад ва хароҷоти корхонаҳои саноатӣ пешақӣ ба нақша гирифта шавад. Дар баробари ин бучетикунонӣ барои арзёбии фаъолияти корхона асос шуда, ба муқоисаи натиҷаҳои воқеӣ бо бучети тарҳрезӣшуда корхонаҳои саноатӣ метавонад нуқсонҳои фаъолияти молиявиро муайян ва бартараф кунанд.

Ҳамчунин бучетикунонӣ дар мавриди қабули қарорҳои асосноки молиявӣ татбиқи стратегияҳо замина фароҳам сохта, имкон медиҳад, ки стратегияҳои худро бо захираҳои молиявии худ ҳамоҳанг созанд. Бучетикунонӣ тақсими самараноки захираҳои молиявии корхона низ нақши муҳим дошта, барои идоракунии самаранок, пайдоиши фурсатҳо ва ҳифзи манфиати молиявии корхонаҳои саноатӣ зарур мебошад.

Адабиёт

1. Абдусаломова, Н. Б. Бюджетирование и его роль в повышении эффективности управления затратами на промышленных предприятиях черной металлургии / Н. Б. Абдусаломова // Актуальные вопросы совершенствования бухгалтерского учета, статистики и налогообложения организации : материалы VI международной научно-практической конференции, Тамбов, 17 февраля 2017 года. – Тамбов: Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина, 2017. – С. 46-55.

2. Богомоллова, Е. В. Планирование на основе бюджетирования на промышленном предприятии / Е. В. Богомоллова // Актуальные проблемы развития хозяйствующих субъектов, территорий и систем регионального и муниципального управления : материалы 16-й Международной научно-практической конференции, Курск, 27–29 мая 2021 года. Том ВЫПУСК 2. – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2021. – С. 42-47.

3. Кодиров, Ф. А. Развитие системы финансового планирования промышленных предприятий на основе формирования системы бюджетирования / Ф. А. Кодиров // Экономика Таджикистана. – 2020. – № 4-2. – С. 72-77.

4. Коробова, О. В. Постановка бюджетирования на промышленном предприятии / О. В. Коробова // Вестник научных конференций. – 2015. – № 1-6(1). – С. 79-85.

5. Макарова, В. А. Некоторые аспекты управления процессом бюджетирования на промышленном предприятии / В. А. Макарова, В. Ю. Мыленков // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Экономика и финансы. – 2004. – № 2. – С. 337-340.

6. Пыльнева, Т. Г. Финансовое планирование на основе бюджетирования на промышленном предприятии / Т. Г. Пыльнева, Ю. А. Волкова // Экономика и современный менеджмент: теория, методология, практика : сборник статей VI Международной научно-практической конференции, Пенза, 10 мая 2019 года. – Пенза: "Наука и Просвещение" (ИП Гуляев Г.Ю.), 2019. – С. 240-243.

7. Селин, И. В. Бюджетирование как метод управления издержками на промышленном предприятии / И. В. Селин // Север и рынок: формирование экономического порядка. – 2008. – № 2(21). – С. 84-87.

8. Суранаев, Т. Д. Вопросы оценки состояния бюджетирования в системе управленческого учета на промышленных предприятиях / Т. Д. Суранаев, Т. Н. Шевченко // Наука и новые технологии. – 2008. – № 7-8. – С. 96-98.

УДК: 338.242

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қличев Зоҳиб Раҳматуллоевич – докторант PhD-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел. + (992) 001 88 88 91. e-mail: zokhib@mail.ru.

Бахронова Хушнуда Абдумуминовна - унвонҷӯи кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Суроға: 734026, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев 63/3 e-mail: khushnuda1994@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои умумӣ ва хоси рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон таҳқиқ шуда, асоснок шудааст, ки рушди фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти муҳимми иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дошта, барои пеширафти умумии кишвар аҳамияти калон дорад. Дар мақола соҳибкорӣ ҳамчун муҳаррики асосии иқтисодиёт, имкониятҳои таъсиси ҷойҳои нави корӣ, таъмини ғуногунсамтии иқтисодиёт ва рушди иҷтимоӣ баррасӣ шудааст. Дар ниҳоят асоснок шудааст, ки рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон имконияти калон барои пеширафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дошта, барои ба амал баровардани механизми мукаммали дастгирии давлатӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва омодакунии кадрҳо нақши калон мебозанд.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, истеҳсолот, санитикунонӣ, технологияҳои рақамӣ, рушди устувор, қаламрави деҳот, имтиёзҳои андозӣ, шугъл, ҷойҳои корӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Кличев Зохиб Рахматуллоевич – докторант PhD Государственного университета финансов и экономики Таджикистана. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: + (992) 001 88 88 91. E-mail: zokhib@mail.ru.

Бахронова Хушнуда Абдумуминовна – соискатель кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана. Адрес: 734026, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева, 63/3. E-mail: khushnuda1994@mail.ru.

В статье исследованы общие и специфические вопросы развития предпринимательства в Таджикистане, и обосновано, что развитие предпринимательской деятельности имеет важное экономическое и социальное значение, играет большую роль для общего прогресса страны. В статье предпринимательство рассмотрено как основной двигатель экономики, механизм создания новых рабочих мест, обеспечения разнообразия экономики и социального развития. В заключение обосновано, что развитие предпринимательства в Таджикистане имеет большой потенциал для экономического и социального прогресса, а также играет важную роль в реализации механизмов государственной поддержки, использовании цифровых технологий и подготовке кадров.

Ключевые слова: предпринимательство, производство, индустриализация, цифровые технологии, устойчивое развитие, сельская местность, налоговые льготы, занятость, рабочие места.

SOME ISSUES OF ENTREPRENEURIAL DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Klichev Zokhib Rakhmatulloevich – PhD doctoral student at the State University of Finance and Economics of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14. Tel.: + (992) 001 88 88 91. E-mail: zokhib@mail.ru.

Bakhronova Khushnuda Abdumuminovna – applicant at the Department of Economics and Management of the Technological University of Tajikistan. Address: 734026, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev Street, 63/3. E-mail: khushnuda1994@mail.ru.

The article explores general and specific issues of entrepreneurship development in Tajikistan, substantiating that the development of entrepreneurial activity holds significant economic and social importance, playing a major role in the overall progress of the country. Entrepreneurship is examined as a key driver of the economy, with the potential to create new jobs, ensure economic diversification, and foster social development. In conclusion, it is argued that the development of entrepreneurship in Tajikistan has great potential for economic and social progress, as well as an important role in implementing state support mechanisms, utilizing digital technologies, and training personnel.

Keywords: entrepreneurship, production, industrialization, digital technologies, sustainable development, rural areas, tax incentives, employment, jobs.

Густариши равандҳои ҷаҳонишавӣ ба тағйиротҳои сабаб мегардад, ки ба иқтисодиёт ва ҳаёти иҷтимоии ҳар як кишвар таъсири назаррас мерасонад. Вобаста ба ин татбиқи сиёсати иқтисодии давлат дар тӯли зиёда аз 30 сол дар таъмини истиқлолияти сиёсӣ ва иқтисодии кишварамон, ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва таъмини зиндагии шоистаи нақши муҳим бозиданд.

Дар ин давра яке аз чанбаҳои муҳими таъмини раванди зудрас ва раванди самараноки шуғли аҳоли дар кишвар ин таъмини рушди соҳибкорӣ ва ноил шудан ба рушди устувор ба ҳисоб меравад.

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ яке аз шартҳои муҳимтарини таъмини самаранокии рушди иқтисодиёт ин ноил шудан ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки барои рушди соҳибкорӣ мувофиқ будани шароит ва зарурати дастгирии давлатии онро ба миён меорад.

Рушди соҳибкорӣ дар самтҳои тадқиқотӣ пеш аз ҳама бо аҳамияти муҳими стратегияи худ фарқ мекунад. Ин аҳамияти стратегиро асосан ба чанбаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва амалӣ намудани ҳадафҳои рушди миллий татбиқ намудан мумкин аст. Самти сиёсии ин раванд пеш аз ҳама ба тавсеаи шуғли устувор ва вусъати шуғли пурмаҳсул алоқаманд аст. Чанбаҳои иқтисодии рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба таъсиси субъектҳои соҳибкорӣ, ки даромади бештари иқтисодӣ ба даст меоранд, инчунин афзоиши даромади аҳолиро дастгирӣ мекунанд, инъикос меёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун дигар кишварҳои ҷаҳон, соҳибкориҳо бо як қатор масъалаҳои мубрами рушд рӯбарӯ мешаванд. Ин масъалаҳо метавонанд ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва қонунӣ тааллуқ дошта бошанд. Яке аз онҳо ин дастрасии маҳдуд ба манбаъҳои молиявӣ мебошад. Соҳибкорӣ, хусусан хурд ва миёна, дар пайдо кардани манбаъҳои молиявӣ барои рушди фаъолияти худ мушкilot доранд. Бонкҳои қарзҳои баланд ва шароити қатъии қарзхоро пешниҳод мекунанд, ки ин барои соҳибкориҳо душвор аст. Рушди нобаробари инфрасохтор, аз қабилӣ роҳҳо маҳаллӣ, системаҳои барқ ва интернет, ба рушди соҳибкориҳо монеъ мешавад. Ин мушкilot хусусан дар минтақаҳои дурдасти кишвар зиёд аст. Дар баъзе соҳаҳо нерӯи кории баландхатисос ва кадрҳои соҳибтаҳассус кам мебошанд, ки ин ба рушди соҳибкориҳо монеъ мешавад. Барои бартараф кардани ин мушкilot, ҳукумати кишвар ислохотҳои иқтисодӣ, тақвияти инфрасохтор, мубориза бо коррупсия ва таҳкими муҳити мусоид барои соҳибкориҳо танзим намуда, ҳамчунин, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ метавонад ба рушди соҳибкорӣ мусоидат кунад.

Чанбаҳои иҷтимоии рушди соҳибкорӣ дар кишвар дар самтҳои таҳқиқшуда пеш аз ҳама бо таъмини шуғли аҳоли ва ба даст овардани имкониятҳои барои баҳрабардорӣ аз лоиҳаҳои бештари инфрасохторӣ дар раванди афзоиши даромади аҳоли зич алоқаманд мебошад. Ҳамаи ин омилҳои муҳимтарине ба шумор мераванд, ки аҳамияти рушди соҳибкориҳо инъикос мекунанд. Ба андешаи олимони ватанӣ Файзулло М.Қ. ва Дустматов Б.М. рушди соҳибкориҳои инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз сиёсати давлатӣ, ба системаи имтиёзҳои андоз вобаста аст, ки на танҳо ба ҳавасмандгардонии барномаҳои тадқиқотӣ, балки ҳавасмандгардонии оғози соҳибкориҳои инноватсионӣ нигаронида шудааст [6].

Бо назардошти гуфтаҳои боло метавон таъкид кард, ки рушди соҳибкориҳои миллий бо мақсади таъмини шуғл ва рушди устувори иқтисодиёт масъалаи мубрам мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки бо вучуди ҳамаи ин ҳанӯз ҳам зарурати асосноккунии назариявӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ оид ба рушди соҳибкорӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Ёкубова Г.Д. соҳибкориҳо ҳамчун шакли фаъолияти иқтисодӣ дар шароити муосир ва омили рушди ҳамгироии иқтисодӣ баррасӣ мекунад [2].

Дар ин замина ҳаминро қайд менамоем, ки дар марҳилаи муосири рушди муносибатҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркарди принципҳои ташаққули фаъолияти соҳибкорӣ

ва фароҳам овардани шароит барои он, хусусиятҳои ташаккули соҳибкорӣ ва нақши он дар тавсеаи шуғли аҳоли дорои аҳамити хос мебошад. Бояд таъкид сохт, ки рушди фаъолияти соҳибкорӣ асоси рушди иқтисодии миллӣ буда, фаъолияти иқтисодии соҳибкорӣ барои ба даст овардани даромад тавассути истифодаи самараноки замин, сармоя, захираҳои технологӣ ва меҳнатӣ нигаронида шудааст.

Аз рӯйи моҳият фаъолияти соҳибкорӣ инчунин дар қонеъ кардани ниёзҳои зиндагии ҷомеа ва рушди устувори иқтисодӣ нақши муҳим дошта, дар ҷомеаи муосир ҳам мазмунӣ иқтисодӣ ва ҳам иҷтимоӣ дорад. Гарчанде ки дигаргуниҳои дар ҷамъият ба амал омада, инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ боиси тағйироти зарурии сифатӣ дар инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ мегардад.

Ташаккули муҳити мусоид ба баланд шудани самараи иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ таъсир расонида, барои ба даст овардани ғоидаи зарурӣ хизмат мекунад. Дар амалия муҳити мусоиди соҳибкорӣ қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии зарурии вобаста ба рушди соҳибкорӣ, фароҳам овардани шароити иқтисодӣ, тақмили низоми инфрасохторӣ ва ниҳоят мувофиқ будани сиёсати иқтисодии давлатро барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар назар дорад. Сиёсати иқтисодие, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ нигаронида шудааст шартҳои имтиёзнок, имтиёзҳои андозӣ, сиёсати бучетӣ, пешниҳоди грантҳо ва ғайраро дар назар дорад.

Дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ бо роҳи фароҳам овардани фазои мусоиди соҳибкорӣ, таъмини рушди иқтисодӣ, зиёд намудани ҳаҷми воридоти андоз ба бучети давлатӣ аз манбаъҳои алтернативӣ, таъмини гуногунсамтии иқтисодӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ ба ҳадафҳои муҳими стратегӣ хизмат мекунад. Дар ин замина принципҳо ва ҳадафҳои ташаккули муҳити мусоиди соҳибкориро чунин пешниҳод намудан мумкин аст (Расми 1.).

Дар шароити муосир афзалиятҳои рушди соҳибкорӣ фарогири омилҳои иқтисодии рушди соҳибкорӣ, ташаккули устувор ва таъминоти инфрасохторӣ, самтҳои ташаккули раванди ҳамгирӣ ва пешбурди фаъолияти соҳибкориро дар бар мегирад. Дар ин замина омилҳои иқтисодие, ки ба ривочу равнақи фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонанд бояд дар мадди аввал ғузошта шаванд. Дар баробари ин таваҷҷуҳ ба механизмҳои ташкилию иқтисодӣ, махсусан таъмини молиявӣ қарзӣ, дастгирии андозӣ ва тақвияти фаъолияти инвеститсионӣ инноватсионӣ аҳамияти стратегӣ дорад.

Расми 1. Принсипҳо ва ҳадафҳои ташаккули муҳити соҳибкорӣ (таҳияи муаллифон)

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воситаҳои иқтисодии дастгирии инкишофи соҳибкорӣ бояд пеш аз ҳама ҳавасмандгардонии андозӣ шомил бошад. Дар баробари ин барои таъмини рушди устувори соҳибкорӣ бояд тадбирҳои алоҳидаи иттилоотӣ ва иртиботӣ низ амалӣ карда шаванд. Вобаста ба ин таъсиси субъектҳои нави фаъолияти соҳибкорӣ ва навсозии ин раванд метавонад дар баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ нақши назаррас бозад. Дар ин радиф татбиқи раванди модернизатсияи фаъолияти соҳибкорӣ бояд бо истифодаи васеи технологияҳои инноватсионӣ ва рақамӣ дастгирӣ карда шавад.

Дар марҳилаи муосири рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон додани қарзҳои имтиёзнок ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти калон дорад. Хусусияти муҳими ин раванд дар он аст, ки қарзҳои имтиёзнок пеш аз ҳама барои пешгирии муфлисшавии субъекти фаъолияти соҳибкорӣ ва қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти сармояи муомилотии онҳо имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Абдуллоев С.И. қайд менамояд, ки таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва рушди минбаъдаи фаъолияти хоҷагидорӣ аз фаъл будани сектори соҳибкорӣ вобастагии калон дорад. Муаллиф таъкид менамояд, ки албатта, соҳибкории калон омили муҳимми рушди иқтисодӣ дар шароити саноаткунонӣ ба ҳисоб меравад, аммо соҳибкории хурду миёна барои бизнеси калон шартӣ муҳимми рушд арзёбӣ мегардад [1].

Ташаккули низоми таъминоти инфрасохтори рушди фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо барои рушди устувор шароити мусоид фароҳам меорад, балки ҳамчун авлавияти муҳими тезонидани рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар баромад мекунад. Бояд дар назар дошт, ки инфрасохтори истеҳсолӣ барои фароҳам овардани имкониятҳои моддию техникӣ барои ҳамлу нақли маҳсулот, инфрасохтори бозор барои нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулот ва инфрасохтори иҷтимоӣ барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум хизмат мекунад. Дар ин бобат механизми дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ бояд тавассути воситаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла маблағгузори мақсаднок барои рушди инфрасохтор, инчунин ҷалби сармоягузори хориҷӣ низ аҳамияти калон дорад.

Дар шароити муосир принципи асосии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ин беҳтар намудани таъминоти устувори инфрасохторӣ мебошад. Дар ин замина таваҷҷуҳи махсус бояд истифодаи имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва рақамӣ равона шуда, барои самаранок татбиқ намудани равандҳои устувори ҳисоббаробаркунӣ афзалияти бештар дода шавад.

Таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ имконият медиҳад, ки таҳкими устувори иқтисодии соҳаҳои иқтисоди миллӣ таъмин карда шуда, дар ин замина афзоиши даромади субъектҳои гуногуни хоҷагидор ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ таъмин карда шавад. Дар ин асос бояд қайд намуд, ки рушди соҳибкорӣ ҳам аз нуқтаи назари макроиқтисодӣ ва ҳам аз нуқтаи назари микроиқтисодӣ аҳамияти муҳими стратегӣ дорад.

Аҳамияти стратегии рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари макроиқтисодӣ бо таъмини амнияти озуқаворӣ, ташкили низоми воридотивазкуннада дар иқтисодиёти миллӣ, инчунин баланд бардоштани тамоюли содиротии иқтисодиёти миллӣ ва ниҳоят ворид намудани маблағҳои иловагӣ аз манбаъҳои алтернативӣ ба буҷети давлатӣ тавассути рушди бахши ғайритиҷоратӣ вобастагии зич дорад.

Аҳамияти микроиқтисодии рушди соҳибкорӣ бо таъмини шугли аҳоли ва афзоиши даромади аҳолии деҳот, ободонии қаламрави деҳот, ба эътидол овардани сатҳи нархҳо дар бозорҳои озуқаворӣ, афзун намудани заминаи ашён хоми саноати коркард, зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза алоқаманди зич дорад.

Ҳамчунин рушди соҳибкорӣ дар марҳилаи муосир хусусиятҳои хоси худро дошта, он ба хусусияти истеҳсолот, вобастагӣ аз шароити табиӣ иқлимӣ ва ғайра алоқаманд мебошад. Дар баробари ин бо дарназардошти мушкilotе, ки дар натиҷаи таъсири омилҳои берунӣ ба миён омадааст, талаботи бозори меҳнати муосир зарурати таҳияи барномаҳои махсуси давлатӣ оид ба дастгирии рушди соҳибкорӣ ба миён овардааст.

Рушди соҳибкорӣ ба сатҳи касбият ва ҷаҳонбинии соҳибкорон вобаста мебошад. Дар ин замина ташкили марказҳои махсусгардонидашудаи таълими барои ба аҳолии қобили меҳнат, аз он ҷумла истифода бурдани технологияи нави рақамӣ мувофиқи мақсад мебошад. Дар баробари ин таъсис додани марказҳои гуногуни таҷрибавӣ барои ташаккули саноат, истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ба рушди соҳибкорӣ таъсири мусбӣ мерасонанд.

Омилҳои иқтисодии рушди фаъолияти соҳибкорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд пеш аз ҳама хусусияти ҳавасмандкунанда дошта бошанд ва дар маҷмӯъ барои эҷоди арзиши нав шароити мусоид фароҳам оварда, фаъолияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти рақобатпазирро ҳавасманд гардонанд. Вобаста ба ин, дар баробари таъмини раванди гуногунсамтии иқтисодиёт бояд дастгирии рушди соҳибкорӣ ба низом дароварда шуда, татбиқи самарабахш дошта бошад.

Ба ақидаи Қодиров Ф.А. унсурҳои сохтории инфрасохтори инноватсионӣ ба ташаккул ва фаъолияти самаранокӣ соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуда, дар ин самт мувофиқи мақсад будани истифодаи равишҳои нав нисбат ба сиёсати давлатии рушди инноватсионии иқтисодиёт, ташаккул ва дастгирии унсурҳои инфрасохтори инноватсионӣ, аз ҷумла паркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, марказҳои муҳандисӣ ва марказҳои дизайни саноатӣ дорои аҳамияти муҳим мебошад [5]. Ба андешаи мо низ, рушди унсурҳои дар боло овардашуда метавонад ба рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ таъсири муҳим расонад.

Ба андешаи мо бояд дастгирии рушди соҳибкорӣ дар бахш ва соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ миллӣ бо истифода аз фишангҳои иқтисодӣ амалӣ карда шуда, тадбирҳои зарурии дастгирӣ чихати фароҳам овардани шароити мусоид барои раванди навсозии техникӣ ва технологияи фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат кунанд. Дар баробари ин ташаккули низоми таъминоти илмӣ рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва татбиқи тадбирҳо оид ба такмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ оид ба татбиқи дастгирии давлатии фаъолияти қарздиҳӣ ва суғурта дар фаъолияти соҳибкорӣ ҷузъи муҳими механизми муносири рушди соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад.

Бо назардошти хусусияти ҳоси рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар шароити муосир амалӣ намудани тадбирҳои зарурии дастгирии рушди саноати коркард, инчунин низоми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва мусоидат дар рушди таъминоти инфрасохторӣ аҳамияти стратегӣ доранд. Татбиқи тадбирҳое, ки ба рушди соҳибкорӣ нигаронида шудаанд бояд ба раванди рушди умумии иқтисодиёт ҳамоҳанг карда шаванд. Тавассути такмили механизми дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан соҳибкорӣ хурду миёна самаранокӣ ва устувории онҳо баланд бардошта шуда, дар ин замина барои тақвияти иқтисодии соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад.

Ба андешаи мо самтҳои афзалиятноки ташаккули муносибатҳои соҳибкорӣ тақозо менамояд, ки корхонаҳои саноати коркард, муассисаҳои хизматрасонӣ, низомҳои инфрасохторӣ ва муассисаҳои таъминотӣ бо истифода аз фишангҳои самаранок дастгирӣ карда шаванд. Дар баробари ин таъмини имконияти истеҳсолкунандагон барои гирифтани даромади устувор, ҳамоҳангсозии манфиатҳои давлат ва бахши хусусӣ, кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ, татбиқи барномаҳои зарурӣ дар сатҳи давлатӣ оид ба баланд бардоштани ҷолибияти соҳибкорӣ ва сармоягузор аҳамияти стратегӣ доранд.

Вобаста ба талаботи сиёсати давлатии иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули шабакаи фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини дастрасии васеъ ба истеҳсолкунандагон ба базаи иттилоотӣ оид ба тағйироти вазъи умумии бозор ва такмил додани танзими андоз низ метавонад шартҳои муҳими амалӣ намудани раванди рушди соҳибкорӣ баромад кунанд. Дар ин замина такмили қонунгузори андоз барои таъмини раванди устувори ҳисоббаробаркуниҳо, махсусан қорӣ намудани таътилҳои дарозмуддати андозӣ метавонад дар моҳиятан маҳдуд кардани марзҳои иқтисоди пинҳонӣ ва қоҳиш додани имконияти воридшавии аҳоли ба низоми муносибатҳои ғайрирасмӣ иқтисодӣ нақши муҳим бозад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки зиёда аз 75% дар қаламрави деҳот зиндагӣ мекунанд ноил шудан ба афзоиши самараи иқтисодии истеҳсолот пеш аз ҳама аз ҳисоби кам кардани хароҷоти истеҳсоли маҳсулот аз ҳисоби ташкили хоҷагиҳои калони тичоратӣ вобаста мебошад. Олимони ватанӣ нақши соҳибкориро дар саноатикунони қаламравӣ деҳот таҳқиқи намуда, чунин ибро менамоянд, ки он асоси рушди устувор ва таъсиси ҷойҳои нави қорӣ баромад мекунад [4]. Ҳамчунин дар минтақаҳо аз ҳисоби ташкили хоҷагиҳои калони молӣ, корхонаҳои коркард, ташаккули шабакаҳои фурӯшу таъминот таъсиси кластерҳо имконпазир аст. Таъсиси кластерҳо самараи истифодаи захираҳои баланд бардошта, ба баробар тақсим кардани истеҳсолот, маблағ ва захираҳои меҳнатӣ замина мегузорад.

Ҳамин тавр, рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба васеъ намудани имкониятҳои дастрасии истеҳсолкунандагон ба бозор тавассути ташкили шабакаҳои нави фурӯш ва додани таътилҳои андозӣ алоқаманд мебошад. Ғайр аз ин, тавсеаи дастрасии истеҳсолкунандагони мол ба бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ тавассути ташкили инфрасохтори самарабахши истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ метавонад ба рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла дар қаламравӣ деҳот мусоидат кунад.

Адабиёт:

1. Абдуллоев, С. И. Баъзе масъалаҳои назариявии рушди соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН / С. И. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 6. – Р. 168-174.
2. Екубова, Г. Д. Баъзе масъалаҳои назариявии рушди соҳибкорӣ дар шароити бозор / Г. Д. Екубова // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – №. 3(23). – Р. 185-193.
3. Зияева, М. Д. Организационно-экономический механизм развития производственного предпринимательства в Таджикистане / М. Д. Зияева // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства : Сборник научных трудов, Симферополь, 02 апреля 2021 года / Под общей редакцией З.О. Адамановой. Том Выпуск 7. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2021. – С. 297-300.
4. Кодиров, Ф. А. Вопросы индустриализации и развития малого и среднего бизнеса в сельской местности Республики Таджикистан / Ф. А. Кодиров, К. К. Шодиев // Вестник Ошского государственного университета. – 2018. – № 3. – С. 83-87.
5. Кодиров, Ф. А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства / Ф. А. Кодиров // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 4(24). – С. 49-58.
6. Файзулло, М. К. Оид ба масъалаи мазмун ва принципҳои рушди соҳибкории инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. К. Файзулло, Б. М. Дӯстматов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2021. – №. 3(37). – Р. 251-253.

УДК: 339

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ РУШДИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Раҳимзода Шохзода Искандар – докторант PhD-и Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. Телефон: 97 44447766. E-mail: shohzoda99@mail.ru

Дар мақола аҳамияти стратегии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир асоснок карда шудааст. Муайян карда шудааст, ки дар рушди саноат истифодаи технологияҳои рақамӣ, таҳияи стратегии рушд ва таъмини гуногунсамти нақши калидӣ доранд. Муаллиф дар асоси омӯзиши барномаҳои соҳавӣ самтҳои асосии рушди саноати хӯрокворӣ ва сабукро баррасӣ намуда, таъмини иҷроии онҳоро шартҳои асосии рушди саноати кишвар арзёбӣ кардааст.

Калидвожаҳо: саноат, корхонаҳои саноатӣ, стратегия, таҳнологияҳои рақамӣ, саноати хӯрокворӣ, саноати сабук, рушди устувор, инноватсия.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Рахимзода Шохзода Искандар – докторант PhD Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Телефон: 97 44447766. E-mail: shohzoda99@mail.ru

В статье обосновано стратегическое значение развития промышленности Республики Таджикистан в современных условиях. Определено, что в развитии промышленности ключевую роль играют использование цифровых технологий, продвижение стратегии развития и обеспечение многообразия направлений. Автор на основе изучения отраслевых программ рассмотрел основные направления развития пищевой и легкой промышленности, оценив обеспечение их реализации как важнейшее условие развития промышленности страны.

Ключевые слова: *промышленность, промышленные предприятия, стратегия, цифровые технологии, пищевая промышленность, легкая промышленность, устойчивое развитие, инновации.*

CURRENT ISSUES OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN UNDER MODERN CONDITIONS

Rakhimzoda Shohzoda Iskandar – PhD candidate at the Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Phone: 97 44447766. E-mail: shohzoda99@mail.ru

The article substantiates the strategic importance of industrial development in the Republic of Tajikistan under modern conditions. It identifies that the use of digital technologies, the promotion of development strategies, and the diversification of directions play a key role in industrial development. Based on the study of sectoral programs, the author examines the main directions for the development of the food and light industries, assessing the provision of their implementation as a crucial condition for the country's industrial growth.

Keywords: *industry, industrial enterprises, strategy, digital technologies, food industry, light industry, sustainable development, innovations.*

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми рушди миллӣ эълон карда шуд. Дар ин замина солҳои охир дар саноати кишвар муваффақиятҳои калон ба даст оварда шуданд. Дар ин давра барои таъсиси корхонаҳои муосири рақобатпазир ва беҳтар намудани таъминоти инфрасохторӣ лоиҳаҳои сершумор амалӣ гардида, ҷойҳои нави корӣ таъсис ёфта, саноати кишвар ба марҳилаи нави рушд ворид гардид.

Дар ин раванд бӯҳрони ҷаҳонӣ, ки бо пандемия амиқтар шуд, бешубҳа ба бисёр соҳаҳо ва корхонаҳои саноатӣ таъсири манфӣ расонд. Дар ин самт бояд бо мақсади таъмини рушди устувори саноати миллӣ сиёсати саноатии мукаммал таҳия ва татбиқ карда шавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки сиёсати саноатӣ ҳамчун системаи тадбирҳои концептуалӣ, ки ба афзоиши истеҳсолоти саноатии давлатӣ ва бахши хусусӣ нигаронида шудааст, аҳамияти муҳим дорад.

Гузариш ба низоми нави хоҷагидорӣ зарурати азнавбаҳодиҳии омилҳои ҷойгиркунии истеҳсолоти саноатӣ ва ташаккули идоракунии маркетингиро тақозо мекунад. Рушди саноат дар шароити муосир дар сурате ба даст меояд, ки дар кишвар фазои мусоиди пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ мавҷуд бошад. Дар ин самт ҳамчунин омилҳои иқтисодӣ нақши муҳим доранд, зеро корхонаҳои саноатӣ бояд дорои манобеъи зарурӣ барои рушди фаъолияти инноватсионӣ ва харидорӣ таҷҳизоти зарурӣ бошанд. Дар шароити муосир шартҳои дигари рушди устувори саноат ин ҳалли мушкилоти инфрасохторӣ мебошад. Масалан, зарурати дар кишвар тавсеа додани инфрасохтори саноатӣ вучуд дошта, дар ҷунин шароит бояд сармоягузориҳои хориҷӣ бештар ҷалб карда шавад.

Қаландаров С.И ва Абдуназаров Х. марҳилаи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар шароити ҷаҳонишавӣ таҳқиқ намуда, исбот кардаанд, ки саноат, яке аз соҳаҳои муҳимтарини хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Дар таҳқиқот муаллифони соҳаҳои асосии саноати мамлакатро таҳлил намуда, олимҳои асосии ҷойгиркунии соҳаҳо ва истеҳсолоти саноатиро баррасӣ намудаанд. Дар баробари ин исбот намудаанд, ки дар мамлакат барои рушди соҳаи саноати сабук, таъсиси корхонаю коргоҳҳо заминаи мусоид фароҳам оварда шудааст [4,81].

Айни замон дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои саноатӣ бояд стратегияи мувофиқи рушди фаъолият дошта бошанд. Дар ин шароит ба мақсад мувофиқ аст, ки стратегия ба талаботи истеъмолкунандагон ва бозор ҷавобгӯӣ бошад. Зимнан стратегияи истеҳсолот, сифат, миқдор, нархгузорӣ, бозор, маркетинг ва брендинг масъалаҳои хеле муҳим ба ҳисоб мераванд.

Яке аз масъалаҳои муҳими рушди саноат дар шароити муосир ин баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва илми ватанӣ масъалаи мазкур дар сатҳи зарурӣ таҳқиқ нагардида, омилҳо ва захираҳои баландбардории ҳосилнокии меҳнат асоснок карда нашудаанд. Аз ин рӯ, истифодаи фишагҳо ва механизмҳои нави баландбардории ҳосилнокии меҳнат метавонанд фарогири тадбирҳои инноватсионӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ бошанд.

Масъалаи дигари муҳими рушди саноати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини гуногунсатгӣ мебошад дар ин росто корхонаҳо дар сурате муваффақ хоҳанд шуд, ки бо маҳсулот ва сиёсати идоракунии фаъолияти худ аз рақибони худ фарқ кунанд. Яъне, агар истеъмолкунандагон маҳсулоти корхонаро аз дигарон фарқ кунанд ва дар зехни муштарӣ ҳамеша ҳузури муассиру фарқкунанда дошта бошанд, пас корхона метавонад дар рақобати бозорӣ муваффақ гардад.

Ҷаҳони муосир бо рушди бесобиқаи технологияҳои рақамӣ ва истифодаи васеи онҳо дар иқтисодиёт тавсиф дода мешавад. Дар ин ҷо сатҳи вуруди интернет ва истифода аз фазои маҷозӣ дар компютерҳо, ноутбукҳо, планшетҳо ва телефонҳои ҳамроҳ то ба ҳадде расидааст, ки интиҳоби маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ аз ҷониби харидорон бо истифода аз ин таҷҳизот амалӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, яке аз омилҳои муассири таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатӣ ин истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ мебошад.

Яке аз ҷузъҳои муҳими сиёсати давлатии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини рушди устувори саноат мебошад. Тараққиёти саноат на танҳо маънои зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти саноат, балки танзими шароити мусоид барои рушди он мебошад. Саноат ҳамчун соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва таъминкунадаи шугли аҳоли дар рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши хеле муҳим дошта, тараққиёти саноат шартӣ асосии таъмини рушди устувори иқтисодӣ миллӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ мебошад.

Таъмини рушди саноати миллӣ дар шароити муосир ба инкишофи технология вобастагӣ дорад. Дар ин самт баробари рушди технологияи соҳавӣ иқтидорҳои истеҳсолӣ такмил ёфта, дар ҳама бахшҳои иқтисодӣ нақши муҳим мебозад. Дар баробари ин тараққиёти технологияи саноат имконият медиҳад, ки сифати маҳсулот беҳтар карда шуда, рақобатпазирии он баланд бардошта шавад.

Рушди устувори саноат дар шароити муосир ба инкишофи илм ва таълим вобаста мебошад. Дар шароити муосир рушди маориф ва илм яке аз меҳварҳои асосии рушди устувори саноат баромад карда, бо баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ рушди инноватсионии саноат таъмин карда мешавад. Рушди асосҳои инноватсия низ дар навбати худ масъалаи

мехварию рушди саноат буда, дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии он аз ҷумлаи самтҳои афзалиятдор ба ҳисоб меравад [3, 163].

Яке аз самтҳои асосии рушди устувори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин гузариш ба иқтисодиёти “сабз” мебошад. Досиев М.Н. нақши соҳибкории экологиро дар рушди саноати таҳқиқ намуда, таъкид менамояд, ки барои рушди иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкории экологӣ нақши калидӣ дошта, дар беҳтар намудани вазъии экологии кишвар ва таъмин намудани сатҳи баланди шуғл саҳми босазо дорад.

Муаллиф исбот намудааст, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология метавонад дар беҳбудии вазъии экологӣ ва иқтисодӣ, инчунин, баланд бардоштани нуфузи кишвар дар арсаи байналмилалӣ нақши бузург дошта бошад ва инчунин, ҳамчун самти афзалиятноки таъмини рушди устувори иқтисодӣ, ёновати бозор бо молҳо ва хидматҳои экологӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ мусбӣ арзёбӣ мегардад [2, 174].

Муртазоев О.Қ. ва Бобоев Ҷ.И. барномаи инноватсионӣ ва дастгирии давлатӣ дар соҳаи саноати кишварро таҳқиқ намуда, исбот намудаанд, ки рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти такмилдиҳии механизми ташкилӣ-иқтисодӣ ва ташаккули низоми саноати минтақа вобастагии зиҷ дорад. Низоми саноати минтақа бошад, ба рушди фаъолияти субъектҳои алоҳида ва сарфакорона истифода бурдани захираҳо ва самаранок истифода бурдани имкониятҳои мавҷуда алоқаманд мебошад [7, 116].

Дар шароити саноатикунории босуръат аҳамияти истифодаи васеи усулҳо ва воситаҳои самаранок барои идоракунии рушди бахши истеҳсолоти саноатӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар байни онҳо стратегияи самаранокӣ истеҳсолот мебошад, ки онро як объекти мушаххаси истеҳсолоти саноатӣ тавсиф додан мумкин аст. Дар ин замина ташаккул ва татбиқи ҳадафи стратегӣ ва афзалиятҳои рушди саноатиро тавассути истифодаи воситаҳои мувофиқ ба намунаҳои технологӣ амалӣ сохтан мумкин аст.

Марҳилаи кунунии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ равона карда шудааст, такмили нерӯи иқтисодии соҳаҳои алоҳидаро тақозо мекунад. Бояд таъкид намуд, ки хусусиятҳои раванди табдилдиҳӣ дар саноат дар ояндаи наздик аз интихоби стратегияи рушд ва асоснок кардани модели иқтисодии рушд вобаста мебошад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ҳадафҳо ва самтҳои асосии рушди корхонаҳои саноатӣ дуруст муайян карда шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаҳои давлатии рушди соҳаҳои саноат қабул карда шудааст, ки фарогирӣ самтҳои афзалиятдор мебошад. Барои мисол Барномаи рушди саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 июли соли 2019, № 373 тасдиқ шудааст, роҳҳо ва воситаҳои таъмини рушди саноати ҳӯрокворӣ, усулҳои дастгирии корхонаҳо, тақвияти имконоти истеҳсолии субъектҳои хоҷагидор, азхудкунии бозорҳои нави фурӯши маҳсулот, содагардонии расмиёти ҳамлу нақл ва дигар ҷанбаҳои рушди соҳаро дар бар мегирад. Дар ин барнома самтҳои стратегияи рушди корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ муайян карда шудаанд (Ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. Самтҳои стратегияи рушди саноати ҳӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Самти афзалиятдор
1.	рушди истеҳсолоти рақобатпазир ва зудпӯшонандаи хароҷот, ки маҳсулоти тайёро истеҳсол менамояд;

2.	ба вучуд овардани фазои мусоиди ҷалби сармоя, ташаккули институтҳои молиявӣ, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии соҳибкорон нигаронида шудаанд;
3.	таъмини низоми тайёркунии кадрҳои сатҳи миёна ва коргарони соҳибтахассус, ки қобилияти идоракунии раванди технологияҳои муосирро дошта бошанд;
4.	ташкили низоми самараноки бозистифодабарии партовҳои истеҳсолот;
5.	рушди устувори корхонаҳо дар асоси истеҳсолоти илмталаб ва технологияҳои инноватсионӣ;
6.	воридоти технологияҳо ва таҷҳизоти нав, ки ба истифодаи самаранок ва камхарчи захираҳои энергетикӣ ва ашёи хоми кишоварзӣ мусоидат менамоянд;
7.	рушди содироти маҳсулоти соҳа ба бозорҳои байналмилалӣ маводи хӯроқа, ҳамчун воситаи самарабахш барои устуворгардонии иқтисодиёти кишвар;
8.	тақвияти рушди инноватсионии корхонаҳои соҳа, ҷалб намудани сармояи дохилию хориҷӣ ва ҷудо намудани қарзҳои имтиёзноки бонкӣ.

Сарчашма: Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 июли соли 2019, № 373 тасдиқ шудааст.

Мувофиқи нишондодҳои барнома дар натиҷаи татбиқи босамари он болоравии иқтидори иқтисодии ҷумҳурӣ, зиёдшавии ҳаҷми содироти маҳсулоти саноатии хӯрокворӣ ва даромаднокии аҳолии шаҳру деҳот, коҳишёбии сатҳи камбизоатӣ ва васеъ гардидани бозори меҳнат ва шуғли аҳоли имконпазир мегардад. Дар ин давраи сохта ба истифода додани корхонаҳои нави саноатӣ бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои мухталифи саноати хӯрокворӣ ва паст шудани нархи маҳсулоти хӯрокворӣ дар бозорҳои ҷумҳурӣ дар назар дошта шуда, таъсиси марказҳои логистикӣ дар вилоятҳои Хатлон, Суғд ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ оид ба нигоҳдорӣ ва таъминоти маҳсулот низ аз ҷумлаи натиҷаҳои ҷашмдошти барнома ба ҳисоб меравад.

Дар баробари саноати хӯрокворӣ Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 низ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "29" марти соли 2019, № 128 тасдиқ шудааст, ки мақсади он фароҳам овардани шароит ва замина барои рушди босуботи саноати сабук дар асоси коркарди ашёи хоми маҳаллӣ, ташаккули низоми самарабахши соҳа, қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳоли ба молҳои истеъмоли халқ, воридотивазкунӣ, афзун намудани иқтидори содиротии маҳсулоти тайёр, таъмини шуғли аҳоли, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, таҳияи механизмҳои иқтисодӣ ва омилҳои ҳавасмандгардонӣ барои ҷалби сармоягузориҳои бевосита ба ҳисоб меравад.

Дар барнома мушкilot ва роҳҳои ҳалли он, инчунин самтҳои стратегии рушди саноати сабук муайян карда шудааст (ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2. Самтҳои стратегии рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Самти афзалиятдор
1.	идома додани корҳо дар самти татбиқи азнавкунии техникӣ ва иқтисодии корхонаҳои саноати сабук ва дар ҳамин асос таъмини рушди босуботи инноватсионии соҳа;

2.	фароҳам овардани шароити мусоид чихати боз ҳам бештар ҷалби сармоя ба соҳа;
3.	дар асоси амалӣ намудани азнавмучаҳҳазгардониҳои технологӣ андешидани чораҳо вобаста ба ҷорӣ намудани навъҳои нави маҳсулот, ки талабот ба онҳо бештар аст, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулот ва афзун намудани ҳаҷми истеҳсол;
4.	то ҳадди ниҳой истифодабарии ашёи хоми маҳаллӣ;
5.	истифодаи бештари иқтидорҳои истеҳсолӣ, бо дар назар доштани баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, беҳдошти сифат ва ба стандартҳои ҷаҳонӣ мутобиқ гардонидани хусусиятҳои истеъмолию техниकीи маҳсулот;
6.	андешидани чораҳо чихати ба истифода додани сиклҳои навбатии корхонаҳое, ки танҳо сикли ресандагиро ба истифода додаанд;
7.	таъсиси корхонаю коргоҳҳои дўзандагӣ, коркарди ашёи хоми ҷорво ва мебел дар шаҳру ноҳияҳои кишвар;
8.	нигоҳ доштани ҷойҳои корӣ, барқарор намудани ҷойҳои кории қаблӣ тавассути ба кор андохтани ғайолияти корхонаҳои бозмонда ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ;
9.	диверсификатсияи содирот, дарёфти бозорҳои нав ва мустаҳкам намудани мавқеи маҳсулоти саноати сабук дар бозорҳои хориҷи кишвар ба василаи беҳтар намудани сифати он;
10.	афзалият додан ба корхонаҳои соҳаи саноати сабуки кишвар ҳангоми пешниҳоди фармоишҳои давлатӣ;
11.	дастгирии корхонаҳои соҳа чихати пешниҳоди маҳсулот дар бозорҳои дохили кишвар. Ташкил намудани мағозаҳои фирмавӣ ва нуқтаҳои фурӯши маҳсулоти ватанӣ;
12.	мусоидат ба рушди ҳамаҷонибаи ҳунарҳои мардумӣ ва дар онҳо ҷалби занону духтарони маҳорати касбидошта;

Сарчашма: Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 низ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "29" марти соли 2019, № 128 тасдиқ шудааст

Пешбинӣ шудааст, ки татбиқи босамари барномаи мазкур ба рушди босуботи саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои нав, азнавмучаҳҳазгардониҳои истеҳсолот, ҳамгироии илм бо истеҳсолот мусоидат намуда, дар вусъат бахшидан ба рақобатпазирии маҳсулоти тайёр, ба стандартҳои ҷорӣ ҷавобгӯ будани истеҳсоли маҳсулот, мавқеи бештар пайдо намудан дар бозорҳои дохил ва хориҷи кишвар, мукамалкунии низоми назорати сифати маҳсулот дар корхонаҳо нақши асосӣ дорад. Дар баробари ин зиёд намудани ҳаҷми содироти маҳсулоти тайёри саноати сабук, коҳиш додани маҳсулоти воридотӣ, тасдиқ кардани брендҳои миллӣ ва дастгирии корхонаҳо дар ин самт ва воридшавии маблағҳои иловагӣ ба буҷети кишвар тавассути васеъгардониҳои истеҳсолот аз ҷумлаи натиҷаҳои асосии татбиқи барнома муайян шудааст.

Бояд таъкид намуд, ки рушди саноати хӯрокворӣ ва сабук дорои аҳамияти стратегӣ буда, таҷрибаи нишон медиҳад, ки маҳз ҳамаи соҳаҳои саноат дорои иқтидори бузурги меҳнатталабӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошанд. Ҳамчунин соҳаҳои мазкур дорои иқтидори бузурги содиротӣ ва таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти рақобатпазир мебошад.

Ҳамин тавр, шартҳои асосии рушди босуботи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳаҳои саноатӣ мебошад. Таъмини рушди саноат дар шароити муосир идоракунии мутавозини стратегияи рушдро талаб карда, қонунҳои кардани талаботи аҳолиро бо маҳсулоти саноатии ватанӣ дорои аҳамияти стратегӣ мебошад. Дар ин самт бояд асосноккунии қутбҳои рушди оянда дар асоси нақшаи сценариявӣ имкон фароҳам меорад, ки барои рушди устувори корхонаҳои саноатӣ шароити зарурӣ фароҳам оварда шавад.

Адабиёт

1. Давлатова, Р. Қ. Таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р. Қ. Давлатова // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №. 3(27). – Р. 160-166.
2. Досиев, М. Н. Ташкили соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди саноат / М. Н. Досиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 4-1(38). – Р. 171-176.
3. Кодиров, Ф. А. Некоторые вопросы ускоренной индустриализации и инновационной активности университетских технопарков / Ф. А. Кодиров // Таджикистан и современный мир. – 2020. – № 4(72). – С. 160-172.
4. Қаландаров, С. А. Рушди саноати ТОҶИКИСТОНИ соҳибистиклол дар шароити ҷаҳонишавӣ / С. А. Қаландаров, Х. Абдуназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – №. 4. – Р. 80-86.
6. Қодирзода, Ш. А. Фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш. А. Қодирзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – №. 4(47). – Р. 205-209.
7. Муртазоев, О. Қ. Барномаи инноватсионӣ ва дастгирии давлатӣ дар соҳаи саноати Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН / О. Қ. Муртазоев, Ҷ. И. Бобоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2019. – №. 3(28). – Р. 114-124.
8. Нурматов, М. С. Таърихи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Нурматов, Д. С. Шамсиев // Илм ва технологияи асри XXI. – 2020. – №. 2(2). – Р. 186-191.
9. Расулов, Ғ. Заминаҳои ҳукукию ташкилии ҳавасмандгардонии сармоягузорию дохилию хориҷӣ дар саноати сементбарории Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ғ. Расулов, М. Ғ. Расулов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 4-2(39). – Р. 170-176.
10. Хайрзода, Ш. К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш. К. Хайрзода // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 2(22). – С. 7-13. – EDN UZYOZC.

УДК: 330.341

ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Рахмонов Джалолиддин Равшанкулович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономики предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: +992 919007722; e-mail: jaloliddin78@inbox.ru.

В статье обосновывается, что важнейшим фактором развития промышленного производства является внедрение инноваций и эффективное управление этим процессом. Также отмечается, что производство инновационной продукции подразумевает как производство совершенно новой продукции, так и частичной и кардинальной доработки существующего продукта. Утверждается, что только учет факторов, характеризующих уникальность развития промышленности могут способствовать повышению инновационной активности промышленных предприятий. Отмечается, что анализ и оценка инновационной активности в своем очереди требуют: во-первых, определение возможности реализации инновационных процессов на промышленных предприятиях; во-вторых, выявление цели и направлений инновационной деятельности предприятий; в-третьих, определение степени управляемости инновационных процессов на предприятиях промышленности, в-четвертых, определение эффективности инновационных процессов, реализованных промышленными предприятиями. Проведенным анализом определено, что в анализируемый период удельный вес инновационной продукции на рассматриваемых предприятиях имеет положительную тенденцию. Доказано, что рост производства инновационной продукции в основном связано с внедрением технологических инноваций, усовершенствования производимой продукции и использования новых ингредиентов и добавок. Также с учетом обоснования анализируемых показателей дана классификация промышленных предприятий по признаку инновационной активности.

Ключевые слова: инновация, оценка, инновационная активность, инновационно-активные предприятия, технология, малый патент, процессные и продуктовые инновации.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF THE INNOVATIVE ACTIVITIES OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Rahmonov Jaloliddin Ravshankulovich – candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of enterprise economics and entrepreneurship, Tajik national university. 734025 Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, me1.: (+ 992) 919007722; e-mail: jaloliddin78@inbox.ru.

The article substantiates that the most important factor in the development of industrial production is the introduction of innovations and effective management of this process. It is also noted that the production of innovative products implies both the production of completely new products and partial and radical revision of an existing product. It is argued that only taking into account the factors that characterize the uniqueness of industrial development can help to increase the innovative activity of industrial enterprises. It is noted that the analysis and assessment of innovative activity in turn require: first, the determination of the possibility of implementing innovative processes in industrial enterprises; secondly, identifying the goals and directions of innovative activities of enterprises; thirdly, determining the degree of controllability of innovative processes at industrial enterprises; fourthly, determining the effectiveness of innovative processes implemented by industrial enterprises. The analysis determined that in the analyzed period the share of innovative products at the enterprises under consideration has a positive trend. It has been proven that the growth in the production of innovative products is mainly associated with the introduction of technological innovations, improvement of manufactured products and the use of new ingredients and additives. Also, taking into account the substantiation of the analyzed indicators, a classification of industrial enterprises based on innovative activity is given.

Keywords: *innovation, assessment, innovative activity, innovation-active enterprises, technology, small patent, process and product innovations.*

Теорией и практикой доказано, что важнейшим фактором развития промышленного производства является внедрение инноваций и эффективное управление этим процессом. В тоже время следует отметить, что производство инновационной продукции подразумевает как производство совершенно новой продукции, так и частичной и кардинальной доработки существующего продукта. Уникальность и характер развития пищевой промышленности определяются рядом таких особенностей, как: массовость и разнообразие продукции, сезонность производства в ряде отраслей, приводящая к неравномерному использованию производственных мощностей; высокие требования к качеству продукции (предназначение, надёжность, стойкость, эстетичность, технологичность, транспортабельность, сохраняемость, безопасность, экономичность и др.) и их ассортименту, зависимость качества от характеристик сырья, возможность широкого использования отходов и др.

Только учет вышеперечисленных факторов могут способствовать повышению инновационной активности промышленных предприятий. Анализ и оценка современного состояния инновационной активности в своем очереди требуют: во-первых, определение возможности реализации инновационных процессов на промышленных предприятиях; во-вторых, выявление цели и направлений инновационной деятельности предприятий; в-третьих, определение степени управляемости инновационных процессов на предприятиях промышленности, в-четвертых, определение эффективности инновационных процессов, реализованных промышленными предприятиями.

Только комплексный подход к реализации вышеуказанных мер позволит сформировать общую картину современного состояния управления инновационными процессами и инновационной активности промышленных предприятий.

К инновационно-активным относятся предприятия, проявляющие инновационную активность во время обследования, включая продолжающуюся и прекращенную. Иными словами, предприятия, проводившие в период обследования какую-либо деятельность, связанную с созданием инноваций, признаются инновационно-активными вне зависимости от того, привела ли эта деятельность к реальному появлению инновации [3, с.73].

Проведенное исследование показывает, что некоторые промышленные предприятия Республики Таджикистан осознали необходимость преобразования деятельности в инновационном направлении. Инновационная активность заметно на предприятиях обрабатывающей отрасли промышленности Республики Таджикистан. Наиболее высокая инновационная активность предприятий наблюдается в пищевой промышленности, и она связана с ростом внедрения многообразных форм продуктовых и процессных инноваций. В целом, промышленные предприятия в различной мере вовлечены в инновационное развитие, однако, даже там, где предприняты наибольшие усилия в этом направлении, деятельность по поддержке процессов разработки и использования новшеств не носит ещё системный характер.

Для получения более достоверного показателя уровня инновационной активности некоторых предприятий пищевой промышленности нами проведено исследование их инновационной деятельности по годам. Результаты исследования представлены в таблице 1.

Таблица 1. Инновационная активность предприятий пищевой промышленности Республики Таджикистан по годам деятельности

Предприятия отрасли	Общая число обследованных предприятий, ед.	Число предприятий, осуществлявших инновации				Удельный вес предприятий осуществлявших инновации, в общем числе обследованных			
		2009	2011	2014	2018	2009	2011	2014	2018
Мясо-молочные предприятия	16	7	3	2	1	43,7	18,7	12,5	6,2
Мукомольные предприятия	13	5	4	1	2	38,4	30,7	7,6	15,3
Хлебопекарные предприятия	14	3	1	2	1	21,4	7,1	14,2	7,1
Маслобойные предприятия	11	2	1	2	1	18,1	9,1	18,1	9,1
Предприятия, производящие безалкогольные	15	3	1	2	1	20	6,6	13,3	6,6
Пивоваренные и винодельческие предприятия	12	3	-	2	1	25	-	16,6	8,3
Всего, предприятия	81	23	10	11	7	28,3	12,3	13,5	8,6

*Расчеты автора по годовым отчетам обследованных предприятий и на основе кабинетного опроса.

Как показаны в таблицы 1, некоторые предприятия пищевой промышленности по мере возможности осуществляли инновации в различные периоды. Например, удельный вес мясомолочных предприятий, осуществлявших инновации в 2009г., составляет 43,7% от обследованных, мукомольных предприятий - 38,4%, хлебопекарных предприятий - 21,4%.

В 2009г. удельный вес предприятий, осуществлявших инновации, в общем числе обследованных предприятий в среднем составляет 28,3%. Данный показатель в 2018г. равняется 8,6 %.

За анализируемый период удельный вес инновационно-активных предприятий в среднем составляет 15,6% от обследованных. Анализ динамики увеличения числа инновационно-активных промышленных предприятий показывает, что за период 2009-2018гг. лидирующее положение среди них занимают предприятия мясомолочной промышленности.

Сегодня можно утверждать, что в деятельности некоторых предприятий пищевой промышленности Республики Таджикистан прослеживается инновационная направленность. Особо надо отметить тенденцию формирования и развития инновационной деятельности предприятий, рыночная позиция которых приведена в таблице 2.

Таблица 2. Направления деятельности и рыночная позиция инновационно-активных промышленных предприятий РТ в 2018г.*

Промышленные предприятия	Основная продукция	Объем произв. и продаж. тыс. сом.	Доля на внут-реннем рынке** (%)
ЗАО «Комбинати шири Душанбе»	Молочная продукция (молоко, сметана, кефир, биокефир, ряженка, мороженное, дугоб, творог, сыр и др.)	17775,3	26,7
ООО «Фабрикаи шири Саодат»	Мясомолочная продукция (молоко, сметана, кефир, биокефир, ряженка, мороженное, дугоб, творог, сыр и др.)	7415,5	15,6
ООО «Файзи Расул»	Молочная продукция (вареная и копченая колбаса, докторская колбаса, сосиски сметана, кефир, молоко, йогурты и др.)	3993,7	8,1
ОАО «Ширин»	Кондитерские изделия (конфеты, карамель, шоколады, фруктовые шоколады, суфле, разные сладости и др.)	2500,7	1,5
ООО «Маколли»	Хлебобулочные, кондитерские и макаронные изделия (мука, 11 видов хлеба, 4 вида лепешек, 3 вида булочек, 10 видов макарон, разные кексы и вафли)	12 388,3	3,1
ЗАОСП «Таджам»	Пиво (пиво в разных полиэтиловых емкостях)	423,9	20,7

***Рассчитано по:** Статистический бюллетень: Производство продукции промышленных предприятий Республики Таджикистан (в стоимостном и натуральном выражении). Ч1. Душанбе, 2019. - стр.16-25, Ч.2 стр. 20-21, 41-42.

****Примечание:** Процентное соотношение производства продукции в общем объеме производства отечественных производителей

По данным таблицы 2 видно, что некоторые предприятия данной отрасли занимают весомую рыночную долю среди других отечественных производителей. Результаты исследования инновационно-активных предприятий выявляют такую неоспоримую причину внедрения инноваций как стремление повысить эффективность своей деятельности за счет увеличения объема и качества продукции, производительности труда или снижения издержек. Новый продукт или технология может стать для промышленного предприятия источником рыночного преимущества.

Так как в задачи нашего анализа входит определение доли инновационной продукции в общем объеме производства и влияние инноваций на результаты деятельности промышленных предприятий, был проведен анализ вышеназванных показателей (табл. 3).

Таблица 3. Динамика инновационной продукции в общем объеме производства промышленных предприятий в период 2012-2018гг.*

Показатели	Инновационно- активные предприятия								
	ЗАО «Комбината шири Душанбе»			ООО «Фабрика шири Саодат»			ООО «Маколли»		
	2012	2014	2018	2012	2014	2018	2012	2014	2018

Общий объем производства продукции (тыс.	15094	15608	17775	3693	6315	7415	3147	2096	12388
Объем производства инновационной продукции (тыс.	3622	4838	4888	775	1705	1723	912	619	2478
Удельный вес инновационной продукции в общий объем	23,9	30,9	27,5	20,9	26,9	23,2	28,9	29,5	20,0
Себестоимость инновационной продукции (тыс.	3100	4164	4187	673	1495	1486	784	535	2150
Прибыль от реализации инновационной продукции (тыс.	522	674	701	102	210	237	128	84	328
Рентабельность инновационной	16,8	16,1	16,7	15,1	14,0	15,9	16,3	15,7	15,2

*Рассчитано автором по годовым отчетам обследованных предприятий.

Инновационная продукция составила значительную долю в общем объеме производства предприятий ЗАО «Комбинати шири Душанбе», ООО «Фабрика шири Саодат» и ООО «Маколли» в период с 2012г. по 2018г. Это объясняется тем, что за последние годы вышеназванными предприятиями были произведены новые и усовершенствованные продукты более высокого качества с целью удовлетворения потребности населения и увеличения прибыли (Табл. 3).

Анализ данных таблицы 3 показывает, что в анализируемый период удельный вес инновационной продукции на рассматриваемых предприятиях имеет положительную тенденцию. Темп роста производства инновационной продукции в 2018г по сравнению с 2012г. увеличился в ЗАО «Комбинати шири Душанбе» на 34,9%, в ООО «Фабрикаи шири Саодат» - в 2,2 раза, а в ООО «Маколли» - в 2,7 раза. По расчетам, приведенным в таблице, рентабельность инновационной продукции исследуемых предприятий промышленности в исследуемом периоде, в среднем по совокупности составляет 15,7 %. Рентабельность других видов продукции вышеназванных предприятий в среднем составляет 9-11%. Это говорит о том, что инновационные продукты исследуемых предприятий, удовлетворяя рыночный спрос, обеспечивают более высокую рентабельность.

Рост производства инновационной продукции в основном связано с внедрением технологических инноваций, усовершенствования производимой продукции и использования новых ингредиентов и добавок. Нужно отметить, что ЗАО «Комбинати шири Душанбе» имеет малые патенты на такие кисломолочные продукты, как: «Чургот» (малый патент № TJ 194 с 18.06.2008 до 18.06.2018) и «Дугоб» (малый патент № TJ 195 с 18.06.2008 до 18.06.2018). Технология производства этих продуктов являются собственными

разработками специалистов самой предприятия (Табл. 3.).

По статистическим данным предприятиями ЗАО «Комбинати шири Душанбе» и ООО «Фабрикаи шири Саодат» в 2018 году было произведено 42,3% продукции мясомолочной отрасли, что в среднем 20-25% их продукции имеют малые патенты как собственные разработки этих предприятий.

ООО «Маколли» является производителем хлебобулочных, кондитерских и макаронных изделий. Данное предприятие в 2010 году приобрел современные оборудования и технологии из Италии и КНР по производству макаронных, хлебобулочных изделий, а также лапши быстрого приготовления. На данный момент предприятие производит более 20 видов макаронных изделий и свыше 40 видов хлебобулочных продуктов, около 10 видов вафель, 6 видов спагетти, разработанные итальянской технологией, лагман быстрого приготовления и другие виды макаронных изделий. Доля инновационной продукции ООО «Маколли» в общем объеме производства в 2018 году составлял 20,0%.

Исследование показало, что продукция всех обследованных предприятий промышленности имеет сертификаты качества и свидетельства на товарные знаки. Эти документы свидетельствуют о наличии признаков инновационности в составе продуктов данных предприятий. Также были тщательно исследованы и проанализированы особенности применения технологических инноваций и их возможное влияние на экономические показатели предприятия.

Анализированные показатели и использование других показателей, как, степень управляемости инновационных процессов и эффективность внедрения инноваций дают возможность классифицировать промышленных предприятий по признаку инновационной активности следующим образом:

1. Предприятия с очень низким уровнем инновационной активности;
2. Предприятия с низким уровнем инновационной активности;
3. Предприятия со средним уровнем инновационной активности;
4. Предприятия с высоким уровнем инновационной активности;
5. Предприятия с очень высоким уровнем инновационной активности;

Нами предполагается, что требуемую инновационную активность можно достичь только путем формирования управленческих структур по инновациям (отделов, подразделений, штатов и др.), которых нет ни на одном из обследованных предприятий. Необходимо, что в состав управленческих структур по инновациям должны войти профессиональные менеджеры, маркетологи, инженеры-технологи, предприимчивые, коммуникабельные и творческие работники, способствующие реализации инновационного процесса.

Литература

1. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития // Монография. - Душанбе: «Шарки озода» 2019. - 264с.
2. Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы, от 30.04.2011 г., №227
3. Руководство Осло: рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. - М.: ОЭСР- ЦИСН, 2006. - 192 с.
4. Стратегия инновационного развития Республики Таджикистан на период до 2020 года от 30.05.2015г., №354.

5. Файзуллоев М.К., Рахмонов Дж.Р. Инновационная стратегия на предприятиях промышленности Республики Таджикистан: необходимость разработки и выбор // Россия: тенденции и перспективы развития. Ежегодник. Вып. 12. / РАН. ИНИОН. Отд. науч. сотрудничества; Отв. ред. В.И. Герасимов. - М., 2017. - Ч. 1. - С.636-641.
 6. Пансков В.Г. Налоговое регулирование как инструмент подъема экономики / ЭТАП: Экономическая Теория, Анализ, Практика 2019. - №1- С.86-98.
 7. Соловьева Ю.В. Формирование и развитие системы трансфера технологий в России и за рубежом // Вопросы экономики. поведение фирм: качественные эффекты // Вопросы экономики. — 2015. — № 7.
 8. Терехова С.В. Центр трансфера технологий как инструмент инновационного развития территории //Креативная экономика — 2015. - № 7.
 9. <http://www.ncpi.tj/>
 10. www.innovation.tj/
-

ФАЪОЛГАРДОНИИ РАВАНДҲОИ ИННОВАТСИОНИИ РУШДИ ХИЗМАТҲОИ ТАЪЛИМӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Аҳмадов Раҳимҷон Раҷабович - н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, м. Буни Ҳисорак, ДМТ. Тел.: (+992) 919202066, E-mail: 0609.ru@mail.ru

Сафаров Иброҳим Исмоилович - унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14

Дар мақола масъалаҳои асосии рақамикунонии хизматҳои таълимӣ бо назардошти тағйирёбии сохтори бозори меҳнат ва шаклҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ баррасӣ карда шудааст. Муҳимияти мавзӯ дар дигаргуниавии мунтазами унсурҳои бозорӣ, пайдо шудани шаклҳои нави шугл ва меҳнат, инчунин ҷиҳати баландбардории самаранокии фаъолияти иқтисодӣ асоснок карда шудааст. Алоқамандии хизматҳои таҳсилӣ бо рақамикунонии иқтисодиёт дар асоси талаботи муосир ва таъмини рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст. Вазъи ҳозираи рушди хизматҳои таълимӣ дар асоси сарчашмаҳои асосии маблағгузори соҳаи маориф таҳлил карда шуда, тамоюлҳои рушди он муайян карда шудааст. Бо мақсади таъмини рақамикунонии хизматҳои таълимӣ ақидаҳои ҷолиб пешниҳод карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** хизматҳои таълимӣ, рақамикунонӣ, инноватсия, маориф, маблағгузорӣ, бозор, трансформатсия, шугл, бозори меҳнат.*

АКТИВАЦИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Ахмадов Рахимджон Раджабович - н.и.и., доцент кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пос. Буни Хисорак. Тел.: (+992) 919202066, E-mail: 0609.ru@mail.ru

Сафаров Иброҳим Исмоилович - соискатель кафедры финансов, Таджикский государственный финансово-экономический университет. 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14.

В статье рассматриваются основные вопросы цифровизации образовательных услуг с учетом изменений в структуре рынка труда и новых форм экономических отношений. Актуальность темы обусловлена закономерной сменой элементов рынка, появлением новых форм занятости и труда, а также аспектом повышения эффективности экономической деятельности. Взаимосвязь между образовательными услугами и цифровизацией экономики

определена исходя из современных требований и обеспечения устойчивого развития экономики Республики Таджикистан. Проанализировано современное состояние развития образовательных услуг на основе основных источников финансирования сферы образования и определены тенденции ее развития. Для обеспечения цифровизации образовательных услуг предложены интересные идеи.

Ключевые слова: образовательные услуги, цифровизация, инновации, образование, финансирование, рынок, трансформация, занятость, рынок труда.

ACTIVATION OF INNOVATIVE PROCESSES OF DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SERVICES IN THE DIGITAL ECONOMY

Ahmadov Rakhimdzhon Rajabovich - researcher, associate professor, department of public and local administration, Tajik National University. 734025, Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak. Tel.: (+992) 919202066, E-mail: 0609.ru@mail.ru

Safarov Ibrohim Ismoilovich - applicant of the department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14

The article examines the main issues of digitalization of educational services taking into account changes in the structure of the labor market and new forms of economic relations. The relevance of the topic is due to the natural change of market elements, the emergence of new forms of employment and labor, as well as the aspect of increasing the efficiency of economic activity. The relationship between educational services and digitalization of the economy is determined based on modern requirements and ensuring sustainable development of the economy of the Republic of Tajikistan. The current state of development of educational services is analyzed based on the main sources of financing the education sector and trends in its development are determined. Interesting ideas have been proposed to ensure the digitalization of educational services.

Keywords: educational services, digitalization, innovation, education, financing, market, transformation, employment, labor market.

Татбиқшавии бомуваффақи ҳадафҳои олии мамлакат таъмини фароҳамоварии заминаҳои асосии рушди инноватсионии иктисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама дар давра ба давра гузаронидани ислоҳоти соҳаи маориф, чиҳати ташаққули ҳизматҳои таълимии рақамӣ ва омода намудани мутахассисони касбии рақобатпазири бозори меҳнати муосир алоқамандии ногусастанӣ дошта, мубраммияти таҳқиқи масъалаҳои трансформатсияи дастрасии шакли анъанавӣ тавассути шаклҳои инноватсионии пешниҳод ва дастрасии ҳизматҳои таълимиро бо равандҳои рақамикунонии соҳаи маориф бештар мегардонад.

Воқеияти муосири рушди инноватсионии соҳаи хизматрасониҳои муҳими иҷтимоӣ, ки таркиби асосии онро хизматҳои таълимотӣ ташкил медиҳад дар ҷорӣ намудани саривактӣ технологияҳои рақамӣ ё дигар ташаббусҳои инноватсионӣ рақамӣ зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, ниҳодҳои иҷтимоӣ, бахусус муассисаҳои таълимӣ дар ҳамаи низоми соҳаи маорифро зарур меояд, ки дар фаъолияти худ аз имкониятҳо, ақидаҳо ва ҳатто ташаббусҳои инноватсиониро дар фаъолияти хизматрасонии таълимоти худ босамар истифода баранд. Аммо, вобаста ба мубраммияти рақамикунонии соҳаи хизматҳои иҷтимоӣ, мавҷудияти захираҳои кофӣи технологӣ, таъмини мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва муҳандисӣ барномасозӣ, раванди силсилавии татбиқи идеяҳои инноватсионӣ дар фаъолияти муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ ҷиҳати мутобикгардонии одатҳои анъанавӣ хизматрасониҳо бо дигаргуншавиҳои сохтори истеҳсол ва истеъмоли бозори ҷунин хизматҳо нисбатан сармояталаб буда, равиши таҳия ва татбиқи фаъолияти системавиро тақозо менамояд.

Дар шароити муосир вобаста ба уфуқҳои нави рушди иқтисодиёти мамлакатҳои ҷаҳон, зиёд гардидани тавачҷӯи иштирокчиёни бозори ҷаҳонӣ ба масъалаҳои «иқтисоди сабз», рақамикунонии иқтисодиёт ва таҳияву ташаккули моделҳои муассири инноватсионӣ рақамии рушд, инчунин тақвиятбахшии нерӯи инсонӣ бо рақамикунонии соҳаи маориф, бахусус таҳкими шаклҳои инноватсионии хизматҳои алоқамандӣ доранд.

Қайд намудан бомаврид аст, ки бо назардошти воқеияти муосири ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои иҷтимоӣ, бахусус хизматҳои таълимотӣ мутобикшавии инноватсионии хизматҳои таълимотӣ натавонад сиёсати иқтисодии давлатро татбиқ намояд, балки дар бозори ҷаҳонии меҳнат ҳамчун маҳсулоти рақобатпазир арзёбӣ карда шавад. Шаклҳои инноватсионии пешниҳод ва дастрасии хизматҳои таълимотӣ дар асоси таҳияи ақидаҳои навину ташаббусҳои эҷодӣ, инчунин мунтазам ташаккулдиҳӣ намудҳои инноватсионии хизматрасониҳои таълимӣ раванди трансформатсионии рақамикунонии бозори хизматҳои таълимотиру осону муфид мегардонанд.

Вобаста ба тадбиқ намудани иқтисоди рақамӣ, ҳукумати мамлакат соли 2019 «Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро таҳия намуда буд, ки вобаста ба хусусиятҳо ва имкониятҳои рушди иқтисодии мамлакат ба марҳилаҳои алоҳида ҷудо карда шуда, марҳилаи аввали он то соли 2025 хусусияти трансформатсионии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба иқтисодиёти рақамиро дорад. Бахусус дар марҳилаи мазкур, омодакунии як қатор ҷораҳои ташкилию институтсионалӣ, ташаккули сиёсати давлатӣ дар асоси ҷорисозии технологияҳои муассир, баҳодиҳӣ ва рушди сармояи инсонии барои табодул зарур, баҳодиҳии ҳолати муҳити корӣ (соҳибкорӣ), корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ, инчунин ташаккули муҳити инноватсионӣ, ҷораҳои махсус оид ба таҳкими амнияти иттилоотӣ ва зиёдшавии боварӣ ба технологияҳои рақамӣ дар назар дошта шудааст.

Равандҳои трансформатсияи рақамии иқтисодӣ ба таҷдиди инноватсионии соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, бахусус соҳаи хизматрасонӣ бо мақсади ташаккул ва мутобиксозии низоми стандартҳои рақамикунонии фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, инчунин ҳамоҳангсозии донишҳои инноватсионӣ дар асоси истифодаи технологияи рақамӣ равона карда шудааст. Дар ин росто, роҳандозӣ намудани объектҳои инфрасохтори рақамӣ, тақвиятбахшии равандҳои технологиву зеҳнӣ барои ҳалли масъалаҳои инноватсионӣ-технологӣ, созмон додани платформаҳои рақамии бозори хизматҳои таълимӣ сарчашмаи бозътимоди маблағгузорӣ зарур мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои рақамикунонии иқтисодиёт ҳанӯз аз солҳои 2010 оғоз гардида, ҳукумати мамлакат ҷиҳати таъмини заминаҳои институтсионалии он як қатор ҳуҷҷатҳои заруриро ба тавсиб расонида, марҳила ба марҳила паҳлӯҳои ташкилии онро вобаста ба шадид гардидани рақобати молистисҳсолкунандагон, тағйирёбии шаклҳои хоҷагидорӣ дар асоси рақамикунонии фаъолияти иқтисодӣ, инчунин пуртазод гардидани муносибатҳои иқтисодии берунмарзии мамлакатҳои дунё мукамал гардонида истодааст. Ба хусус 16-уми соли 2012 №822, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Фаъолияти инноватсионӣ, пешбурди фаъоли навоарихо дар соҳаи техника, хизматрасонӣ ё идоракунӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ». Консепсияи ташкили Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2020) (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643). Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 ноябри соли 2003, №1175 дар бораи «Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Барномаи давлатии рушд ва ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2017 (Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июли соли 2014, №428) ва дигарҳоро ҳамчун заминаи институтсионалии рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намудааст. Дар баробари инҳо, соли 2019 Ҳукумати мамлакат «Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ»-ро (30.12.201, №642) тасдиқ намуда, заминаҳои асосӣ ва самтгирии стратегияи рушди иқтисоди рақамиро бо фарогирии рақамикунонии ҳамаи мақомотҳои давлатӣ ва соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, бахусус рақамикунонии хизматҳои таълимотӣ устувор гардонид.

Рушди рақобати бозори дар ҷумҳурии мо ташаккулёфта имконият медиҳад, ки на танҳо муассисаҳои давлатии таҳсилоти умумӣ, балки барои рушди таълимоти умумии бахши ғайридавлатӣ имконият фароҳам оварда, ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири низоми маориф дар раванди татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат мусоидат менамояд [1,17].

Дар масъалаҳои гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ хизматҳои таълимӣ на танҳо ҳамчун фаъолияти алоҳидаи иқтисодӣ барои пешниҳоди шаклҳои инноватсиониву рақамии хизматҳо талош меварзанд, балки дар раванди трансформатсияи рақамӣ, ҳамчун соҳаи муҳими

ҳамоҳангкунандаи модели анъанавӣ бо модели рақамии рушди иқтисодиёт баромад менамояд. Ташкилу таъмини роҳу усулҳои методӣ инноватсионӣ пешниҳоди хизматҳои таълимоти рақамӣ дар омодазании мутахассисони касбии технологияҳои рақамӣ, мутобиқшавии иштирокчиёни бозори меҳнат ҳангоми тағйирёбии сохтори бозор, ҳамзамон бештар гардидани таваҷҷӯҳи мутахассисон ба IT-технологияҳо функсияи ҳамоҳангсозро бозида, дар таъмини объектҳои инфрасохтори рақамӣ хизматрасониҳои серталаб маҳсуб меёбад.

Вобаста ба масъалаҳои инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар концепсияи номбаргардида, таъмини дастрасии аҳоли ва ҳамаи субъектҳои иқтисодии мамлакат ба Интернетӣ босуръат, сармоягузорӣ ба захираҳои инсонӣ, бахусус касбомӯзии шаҳрвандон, рушди истеъдодҳои инноватсионӣ дар самти технологияҳои иттилоотӣ дар меҳвари асосии рушди иқтисоди рақамии нақшагирӣ карда шудааст. Гузашта аз ин, соли 2022 ҷиҳати самаранок татбиқ намудани Концепсияи иқтисодиёти рақамӣ ва дигар санадҳои рушди стратегияи мамлакат, концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ки муҳити васеи ташаккули инфрасохтори иқтисоди рақамиро тавассути роҳандозӣ намудани шаклҳо-методҳои инноватсионӣ омодазании мутахассисони касбӣ таъмин менамояд.

Дар баробари ҳадафи асосии фарогир намудани ҳамаи таълимгирандон, трансформатсияи шаклу усулҳои инноватсионӣ ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат, инчунин як қатор масъалаҳои зарурӣ чунин вазифагузорӣ карда шудааст:

- баландбардории касбияти омӯзгорон дар самти технологияҳои рақамӣ;
- рушди таълим дар шакли он-лайн бо истифода аз технологияҳои муосир;
- татбиқи барномаҳои таълимии рақамӣ;
- таҳияи маҳакҳои муҳити иттилоотӣ-таълимӣ, бо назардошти стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ;
- бознигарӣ, ташаккул ва регламенткунонии методҳои истифодабарии ТИК дар соҳаи маориф;
- мучаҳҳазгардони техникаи муассисаҳои таълимӣ барои татбиқи ТИК муосир дар раванди таълим;
- таҳия ва ба низомдарории муҳити ягонаи рақамии таълаимот дар Тоҷикистон;
- дастрасии ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим ба технологияҳои рақамӣ [3].

Таҳлили маълумотҳои институтсионалӣ ва ташкилии рақамикунонии хизматҳои таълимӣ дар заминаи ҳадафҳои рушди стратегияи мамлакат собит менамоянд, ки ҳукумати мамлакат ҷанбаҳои асосии рақамикунонии рушди хизматҳои таълимиро бо назардошти уфукҳои нави рушди устувор таъмин намудааст. Ҳамзамон, ҷиҳати таъмини инфрасохтори

рушди иқтисоди рақамӣ масъалаҳои таъмини молиявии татбиқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии онро муайян намудааст.

Мусаллам аст, ки ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои интиҳобшуда ва иҷроиши вазифаҳои гузошташудаи рушди иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон, сарчашмаи маблағгузори онҳо асосан аз воситаҳои буҷетӣ маншаъ мегирад.

Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки афзоиши ҳамасолаи маблағгузориҳо соҳаи маориф аз рӯйи ҳамаи сарчашмаҳо, бахусус ҷиҳати рақамикунонии рушди хизматҳои таълимӣ тамоюлҳои афзояндагӣ доранд. Аммо, бояд қайд намуд, ки дар сохтори тақсими маблағҳои буҷетӣ ба соҳаи маориф қисмати зиёди онҳо ба фонди музди меҳнати коргарон рост омада, маблағгузориҳои мақсаднок барои рушди инноватсионии хизматҳои таълимӣ нисбатан нокифоя мебошад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки бо мақсади рушди хизматҳои таълимӣ дар асоси иқтисоди рақамӣ, афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳо аз ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ таъсиси фонди алоҳида ҷиҳати таъмини рушди хизматҳои таълимии рақамӣ мувофиқи мақсад мебошад. Инчунин қабули қарорҳои дуруст ва таҳияи чорабиниҳои оқилонаи ташкилӣ-иқтисодие зарур мебошад, ки муътадилияти равандҳои трансформатсионии хизматҳои иҷтимоиро ҳамчун заминаи бозғирмои иқтисоди рақамӣ таъмин намуда тавонад.

Чунин натиҷаҳои муҳимтарини муътадили раванди трансформатсионии хизматҳои иҷтимоиро дар иқтисоди рақамӣ бо мақсади таъмини рақамикунонии хизматҳои таълимӣ ҷудо намудан мумкин аст:

- имконияти афзоиши дараҷаи рақамикунонии хизматҳои таълимӣ. Раванди трансформатсияи хизматҳои таълимӣ на танҳо соҳаи тақсими, мубодила ва истеъмоли хизматҳоро фарогир мегардад, балки ба рушди иҷтимоии фаъолияти хоҷагидорӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ ва маънавии ташаккулдиҳандаи қобилияти инсонӣ мусоидат менамояд;

- коҳишёбии як миқдор касбу таҳассусҳо дар бозори хизматҳои таълимӣ, ҳамзамон афзоиши шумораи касбҳои хизматрасонӣ, салоҳиятҳо, инчунин кафолати иҷтимоӣ таъмин мегардад.

Барои таъмини рушди рақамикунонии хизматҳои таълимӣ, ҷиҳати воқеият ва дурустии маълумотҳои иттилоотӣ, ки дар шакли электронӣ истифода мегардад, давлат масъулияти аввалиндарҷаро ба уҳда гирифтааст. Муассисаҳо, ширкатҳои хизматрасони технологӣ ва шахсони инфиродие (бахши хусусӣ), ки дар заминаи иқтисоди рақамӣ хизматҳои таълимии худро пешниҳод менамоянд, бояд ин ташаббусро ҷонибдорӣ намуда, фаъолияти худро ҳамчун бизнес-сохторҳо дар асоси принципҳои механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ташаккул диҳанд. Чунки маҳз ҳамин субъектҳои хизматрасони таълимӣ, ки фаъолияти худро барои қонеъгардонии талаботи аҳоли ба хизматҳои таълимӣ, инчунин ҳамчун асоси рушди иҷтимоии

давлат равона намудаанд, бояд ба тағйиротҳои муайян ва ғайричашмдошти бозори хизматҳои таълимӣ тобавар бошанд.

Равандҳои трансформатсияи муътадили хизматҳои таълимӣ дар асоси иқтисоди рақамӣ то имрӯз собит менамояд, ки сатҳи иттилоотии аҳоли дараҷаи таъминоти ҳукукии иҷтимоии аҳолиро баланд намудааст, гарчанде ин раванд танҳо оғози трансформатсияи рақамӣ мебошад. Мусаллам аст, ки бо мақсади иҷрои функсияҳои иҷтимоии давлатӣ, тадбиқи технологияҳои рақамӣ самаранокии фаъолияти мақомотҳои ҳокимияти давлатиро дар сатҳи умумичумхуриявӣ ва сатҳи минтақавӣ таъмин намуда, ҳамкориҳои мутақобилаи мақомотҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ, ки иштирокчиёни асосии бозори хизматҳои таълимӣ мебошанд, таъмин карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Джураева Ш.А. Совершенствование системы управления развитием образовательных услуг (на примере общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан) [Текст]: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 / Шахноза Абдукаюмовна Джураева. - Душанбе, 2021. – С.17.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042 аз 31 августи соли 2022. № 439.- Душанбе, 2022.

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ аз 30 декабри соли 2019. №642.-Душанбе, 2022.

4. Кодиров, Ф. А. Инфраструктурные аспекты повышения конкурентоспособности промышленных предприятий Республики Таджикистан в современных условиях / Ф. А. Кодиров // Вестник БИСТ (Башкирского института социальных технологий). – 2022. – № 1(54). – С. 22-28. – DOI 10.47598/2078-9025-2022-1-54-22-28. – EDN JWSQSF.

5. Кодиров, Ф. А. Инвестиционная деятельность в региональном агропромышленном комплексе Республики Таджикистан: некоторые проблемы и пути их решения / Ф. А. Кодиров, Т. Т. Файзуллоев // Вестник БИСТ (Башкирского института социальных технологий). – 2016. – № 1-2(30). – С. 54-59. – EDN VYTUHN.

6. Мирзоева, Е. Ш. Модель инновационного развития предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан / Е. Ш. Мирзоева // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 2(22). – С. 94-102. – EDN QBWBNI.

УДК: 336.7

АҲАМИЯТИ ТАШАККУЛ ВА ИСТИФОДАБАРИИ МОЛИЯИ «САБЗ» ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Абдурахмонзода Нигина Шухрат – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. e-mail: abdurakhmanova_nigina@mail.ru

Мақола ба баррасии назария ва аҳамияти ташакул ва истифодабарии молияи “сабз” дар шароити муосир бахшида шудааст. Дар мақола нақши молияи сабз дар пешгирии таъсири

манфии тағйирёбии иқлим ва рушди маблағгузорию сабз исбот карда шудааст. Дар баробари ин унсурҳои муҳими маблағгузорию сабз баррасӣ гардида, аҳамияти онҳо дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори мушаххас карда шудааст.

Пешниҳод шудааст, ки барои рушди молия сабз бояд шароити мусоид фароҳам оварда шуда.

Калидвожаҳо: молия, молияи сабз, маблағгузорию сабз, тағйирёбии иқлим, вомбаргҳои сабз, ипотекаи сабз, қарзи сабз, бонки сабз.

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «ЗЕЛЁНЫХ» ФИНАНСОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Абдурахмонзода Нигина Шухрат – соискатель Таджикского государственного финансовоэкономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. e-mail: abdurakhmanova_nigina@mail.ru

Статья посвящена исследованию теории и практики формирования и использования «зелёных» финансов в современных условиях. В статье доказана роль зелёных финансов в предотвращении негативного воздействия изменения климата и развитии зелёных инвестиций. Наряду с этим рассмотрены ключевые элементы зелёного инвестирования, а также их значение в реализации инвестиционных проектов. Предложено, что для развития зелёных финансов необходимо создание благоприятных условий.

Ключевые слова: финансы, зелёные финансы, зелёные инвестиции, изменение климата, зелёные облигации, зелёная ипотека, зелёный кредит, зелёный банкинг.

FORMATION AND USE OF "GREEN" FINANCE IN MODERN CONDITIONS

Abdurkhamonzoda Nigina Shukhrat – Applicant at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14. e-mail: abdurakhmanova_nigina@mail.ru

The article is devoted to the study of the theory and practice of the formation and use of "green" finance in modern conditions. The article proves the role of green finance in preventing the negative impact of climate change and developing green investments. Along with this, the key elements of green investment are considered, as well as their significance in the implementation of investment projects. It is proposed that the development of green finance requires the creation of favorable conditions.

Keywords: finance, green finance, green investments, climate change, green bonds, green mortgage, green credit, green banking.

Марҳилаи муосири рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ бо таъсири манфии тағйирёбии иқлим ва таназзули муҳити зист тавсиф дода мешавад. Дар ин замина мушкилоте, ки ба тағйир ёфтани речаи боришот, таъсири манфии саноат ба муҳити атмосфера, хушксолӣ ва муҳочирати иқлимӣ коркарда ва қабули қарорҳои самарабахшро талаб мекунад. Вобаста ба ин арзиши гузариш ба иқтисодиёти камкарбон ва «сабз» хеле баланд буда, барои васеъ паҳн шудани истеҳсоли энергия барқароршаванда, коҳиш додани истеҳсоли газҳои гулхонаӣ ба коҳиш додани таъсири манфии оқибатҳои тағйирёбии иқлим захираҳои молиявии калон лозиманд. Дар ин ҷо мафҳуми молия ва ё маблағгузорию «сабз» аҳамияти муҳим пайдо мекунад.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21.12.2021 иброз гардид, ки Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки минбаъд низ ба масъалаҳои татбиқи «иқтисоди сабз» афзалият дода, дар ин замина рушди устувору сифатноки иқтисоди миллиро таъмин намояд. Ҳамчунин дастур дода шуд, ки Ҳукумати мамлакат бо дарназардошти тағйирёбии глобалии иқлим ва зарурати рушди энергетикаи «сабз» бояд то охири соли 2022 Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул карда, татбиқи онро таъмин намояд [6].

Молияи сабз дар шакли содда ҳамчун маҷмӯи хизматрасониҳои молиявӣ ва маҳсулоте фаҳмида мешавад, ки фаъолияти иқтисодӣ анъанавиро бо усулҳои устувор ва аз ҷиҳати экологӣ тоза ҳавасманд мекунад. Ҳадафи маблағгузори сабз мубориза бо тағйирёбии иқлим, таъмини истифодаи устувори захираҳои табиӣ ва эҷоди иқтисодӣ сабзу устувортар бо истифода аз абзорҳои маблағгузори «сабз» ба монанди қарзҳо, вомбаргҳо ё лоиҳаҳои инвеститсионии сабз мебошад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки маблағгузори сабз ба баланд бардоштани самаранокии энергия, ҳифзи гуногунии биологӣ ва захираҳои оби тоза, пешгирии ифлосшавӣ ва фароҳам овардани муҳити аз партовҳои захролудшуда эмин, беҳтар кардани устувори шахр ва декарбонизатсияи иқтисодиётро дар бар мегирад. Дар ин самт гузариш ба иқтисоди устувор ва сабз низ ба маблағгузори сабз вобаста буда, дар ин замина интизор меравад, ки сармоягузори устувор афзоиш ёбад ва ба тағйироти иқтисодӣ суръат бахшад.

Дар ин самт Любимов А.П. ва Андреева Т.В. қайд менамоянд, ки воситаҳои молиявии сабз ба ҷамъ овардани захираҳо барои ҳадафҳои рушди устувор мусоидат мекунад [4]. Ташаккул ва рушди маблағгузори сабз ба қабули як қатор санадҳо ва татбиқи ташаббусҳои глобалӣ вобаста мебошад. Дар ин самт метавон Протоколи Киото – 1997, Принсипҳои рушди устувори СММ – 2015, Созишномаи Париж оид ба иқлим (Механизми танзими карбон дар сарҳад) – 2015, Аҳдномаи сабзи аврупоӣ- 2015, 55 Бастаи мутобиқат (Панҷ бахши афзалиятнок: алюминий, семент, оҳану пӯлод, нуриҳо, нерӯи барқ) – июли 2021 ва Тасдиқи Созишномаи Париж оид ба иқлим - октябри соли 2021 номбар намуд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки маблағгузори сабз дорои хусусиятҳои хос буда, ҳадафи асосии он дастгирии устувори экологӣ мебошад. Дар амалия ин маъноӣ кам кардани партовҳои карбонӣ, ҳифзи гуногунии биологӣ ва мусоидат ба истифодаи устувори захираҳои табииро дорад. Маблағгузори сабз барои лоиҳаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, аз қабili энергияи барқароршаванда, самаранокии энергия, идоракунии об, идоракунии партовҳо ва кишоварзии устувор маблағгузорӣ мекунад [8].

Бояд қайд намоем, ки маблағгузори сабз на танҳо ба муҳити зист таъсир мерасонад, балки имконияти таъсиси ҷойҳои нави кориро фароҳам оварда, дар рушди иқтисодиву иҷтимоӣ заминаи мусоид фароҳам месозад. Нақши маблағгузори сабз дар таъмини баробарии иҷтимоӣ, махсусан дастгирии гурӯҳҳои камбизоат назаррас буда, дастрасӣ ба энергия, таҳсилот ва имкониятҳои иқтисодӣ низ аз ҷумлаи афзалиятҳои маблағгузори сабз ба ҳисоб мераванд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки маблағгузори сабз ба лоиҳаҳои нигаронида шудааст, ки манфиатҳои дарозмуддати экологиро таъмин мекунад. Абзор мазкур тавассути эҷоди портфелҳои сармоягузори диверсификатсияшуда ва устувор муҳофизат аз тағйирёбии бозорро таъмин карда, муҳити устувор ва беҳатари сармоягузори фароҳам меорад [8].

Молияи сабз мафҳумест, ки ба истифодаи воситаҳои молиявӣ барои таҳия ва татбиқи равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ равона карда шудааст. Афзалияти молияи сабз ба таври васеъ ба ҳама гуна фаъолиятҳои молиявӣ ишора мекунад, ки барои ҳалли мушкилоти муҳити зист, ва иҷтимоӣ иқтисодӣ равона карда шудаанд. Ин равия ба таври амиқ бо рушди устувор (Sustainable Development) ва иқтисоди сабз (Green Economy) алоқаманд аст.

Афзалияти молияи сабз ҳамчун як равияи муҳим дар ҷаҳон эътироф шудааст. Бо афзоиши талошҳо барои ҳалли мушкилоти экологӣ ва иҷтимоӣ, ин равия ҳам дар сатҳи ширкатҳо ва ҳам дар сатҳи ҳукуматҳо рушду инкишоф хоҳад ёфт. Таҳия ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ, ҳамчунин афзоиши огоҳӣ дар бораи аҳамияти он, барои рушди минбаъдаи ин соҳа зарур аст.

Дар шароити муосир вомбаргҳои сабз, яке аз муҳимтарин маҳсулоти маблағгузори сабз, ба сармоягузoron имкони сармоягузорӣ дар лоиҳаҳо пешниҳод мекунад, ки манфиатҳои экологиро таъмин мекунад. Дар баробари ин паст кардани хатарҳои экологӣ тавассути дастгирии лоиҳаҳои сабз метавонад суботи молиявиро афзоиш диҳад. Сармоягузориҳо, ки ба устуворӣ нигаронида шудаанд, тавассути афзоиши талаботи истеъмолкунандагон ва сармоягузoron дастгирӣ карда шуда, таваҷҷӯҳ ба лоиҳаҳои сабз дар бозорҳои молиявӣ меафзояд.

Айни замон дар таҷрибаи ҷаҳонӣ бисёр абзорҳо ва маҳсулоти молиявӣ мавҷуданд, ки барои ҳавасмандгардонии сармоягузориҳо ва лоиҳаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва устувор пешбинӣ шудаанд. Экосистемаи молияи сабз, ки аз вомбаргҳо то қарзҳо ва аз бонкҳо то бахши амволи ғайриманкулро дар бар мегирад.

Вомбаргҳои сабз воситаҳои қарзӣ барои сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои аз ҷиҳати экологӣ ва иҷтимоӣ масъул мебошанд [3]. Баръакси вомбаргҳои анъанавӣ, онҳо ба сармоягузoron бо назардошти омилҳо ба монанди устуворӣ ва таъсири муҳити зист пешниҳод карда мешаванд. Маблағҳои вомбаргҳои сабз барои сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои энергияи барқароршаванда, самаранокии энергия, идоракунии партовҳо, оби тоза, инфрасохтори устувор ва ҳифзи гуногунии биологӣ истифода мешаванд. Вомбаргҳои сабз дорои як қатор афзалияту бартарӣ мебошанд, ки яке аз онҳо ин мубориза бо тағирёбии иқлим, коҳиш додани ифлосшавии муҳити зист ва саҳмгузорӣ ба рушди устувор мебошад.

Дар таҷрибаи имрӯза яке аз абзорҳои маблағгузори сабз ин ипотекаи сабз мебошад. Ипотекаи сабз қарзҳои махсуси ипотекаӣ мебошад, ки бонкҳо барои ҳавасмандгардонии хариди хонаҳои каммасраф ва аз ҷиҳати экологӣ тоза ё беҳтар кардани самаранокии энергия дар сохторҳои мавҷуда пешниҳод мекунад. Ипотекаи сабз, ки метавонад фоизи паст, имконоти пардохти чандир ё ҳавасмандии иловагӣ барои хонаҳо ё корхонаҳо пешниҳод кунанд. Дар бозори хизматрасонии молиявӣ ипотекаи сабз як воситаи инноватсионии маблағгузорӣ ҳисобида мешаванд, ки ба шахсони алоҳида ва ҷомеа дар маҷмӯъ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои устувории экологии худ кӯмак мекунад.

Унсури дигари маблағгузори сабз ин қарзи сабз мебошад. Қарзи сабз дастгирии молиявӣ ба лоиҳаҳои мебошад, ки ба ҳадафҳои устувор ва аз ҷиҳати экологӣ тоза, аз қабili коҳиш додани партовҳои CO² ё ба гузариши сабз дар ҷомеа тавассути таҳияи технологияҳои нав мусоидат мекунад. Масалан, маблағгузори ширкате, ки дар сохтмони парки энергетикӣ офтобӣ ё технологияи тозакунии об кор мекунад, дар доираи қарзҳои сабз баррасӣ карда мешавад. Дар аксари кишварҳо дархости муштариёни инфиродӣ барои харидани мошинҳои барқӣ ё насби панелҳои офтобӣ дар доираи қарзҳои сабз баррасӣ карда мешаванд.

Таҷрибаи баъзе кишварҳо нишон медиҳад, ки дар баробари пешниҳоди маҳсулоти қарзӣ, имрӯзҳо муассисаҳои махсус, аз қабili бонкҳои сабз таъсис дода шудаанд. Бонкҳои сабз ҳамчун муассисаи молиявӣ шинохта мешаванд, ки бар ҳилофи бонкҳои анъанавӣ устуворӣ ва таъсири муҳити зистро ба инобат мегиранд ва дар ин замина қарзҳо ва маҳсулоти молиявии сабзро пешниҳод мекунанд. Ҳалафи асосии бонкҳои сабз мубориза бо тағирёбии иқлим ва инчунин баланд бардоштани устуворӣ ва хизматрасонӣ дар самти рушди иқтисоди сабз мебошад. Дар ин замина ҳамчунин мафҳуми «банкингӣ сабз» низ истифода карда мешавад, ки пешбарии амалиёти аз ҷиҳати экологӣ тоза нигаронида шудаанд [1,8].

Қобили қайд аст, ки маҳсулоти молиявии сабз аз сабаби огоҳии афзоянда дар бораи тағирёбии иқлим ва устувории экологӣ таваҷҷӯҳи бештари сармоягузoronро ҷалб мекунанд. Гарчанде ки чунин сармоягузориҳо ба оянда таъсири мусбӣ эҷод мекунанд, онҳо инчунин метавонанд барои даромади дарозмуддат ва устувор роҳ кушоянд. Дар ин замина, илова ба вомбаргҳои сабз, ки яке аз муҳимтарин абзорҳои ҷамъоварии маблағ мебошанд, захираҳои сабз ва фондҳои сармоягузории сабз низ маълуманд, ки дар бахшҳои гуногун паҳн шудаанд. Ин ба сармоягузoron имкон медиҳад, ки хатарҳои худро диверсификатсия кунанд ва портфели худро бо назардошти омилҳои экологӣ, иҷтимоӣ ва идоракунӣ (ESG) оқилона созанд [7].

Яке аз афзалиятҳои муҳими маблағгузории сабз ин таъсир ба муҳити зист ва ташаккули иқтисодиёти сабз мебошад. Дар ин замина метавон қайд намуд, ки ҳадафи асосии маблағгузории сабз эҷоди таъсири мусбӣ ба рушди иқтисодӣ ҳангоми дастгирии устувории экологӣ мебошад. Вақте ки сармоягузориҳои сабз дар ин сохтори мутақобила афзоиш меёбанд, мо метавонем бо оқибатҳои бӯҳрони иқлимӣ ва мушкилоти экологӣ самараноктар мубориза барем ва бо ноил шудан ба натиҷаҳои мусбӣ, устувории ҷомеа ва рушди иқтисодиву иҷтимоӣ таъмин намоем.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки маблағгузории сабз сармоягузорӣ ба технологияҳои инноватсиониро дар чунин соҳаҳо, аз қабili энергияи барқароршаванда, самаранокӣ энергия, идоракунӣ об ва коркарди партовҳо ташвиқ мекунанд. Дар баробари ин сохтмон ва нигоҳдории иншооти барқароршавандаи энергия, лоиҳаҳои самаранокӣ энергия ва таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ талабот ба қувваи кориро афзоиш медиҳанд ва ҷойҳои корӣ эҷод мекунанд.

Татбиқи васеи технологияҳои молиявии сабз самаранокӣ захираҳо устувории иқтисодиро тавассути таъмини истифодаи самаранокӣ захираҳои табиӣ дастгирӣ карда, барои мисол сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои энергияи барқароршаванда истифодаи сӯзишвории истихроҷшаванда ва партовҳои карбонро коҳиш медиҳад. Истифодаи васеи фишангҳои молияи сабз ҳамчунин лоиҳаҳои устувори кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал аз эрозияи хок пешгирӣ мекунанд, гуногунӣ биологиро нигоҳ медоранд ва истифодаи устувори захираҳои обро дастгирӣ мекунанд. Лоиҳаҳои сабз ба ҳифз ва барқарорсозии экосистемаҳои табиӣ мусоидат карда, сифати захираҳои обро беҳтар намуда, ҳифзи экосистемаҳои обиро таъмин мекунанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки маблағгузории сабз захирахоро барои лоиҳаҳое, ки ба мубориза бо тағирёбии иқлим нигаронида шудаанд, таъмин менамояд. Ин лоиҳаҳо ҳалли инноватсионӣ барои коҳиш додани таъсири тағирёбии иқлимро пешниҳод мекунанд. Лоиҳаҳои маблағгузории сабз ба баланд бардоштани огоҳии экологӣ дар ҷомеа мусоидат карда, ҷорабиниҳои таълимӣ ва маърифатӣ имкон медиҳанд, ки салоҳиятҳои зарурӣ дар самти рушди молияи сабз ташаккул ёбад. Маблағгузории сабз ва сармоягузориҳои устувор барои тағир додани системаи молиявӣ дар баробари ҷолишҳои экологӣ ба мисли тағирёбии иқлим

муҳиманд. Бо афзоиши таваҷҷӯҳи сармоягузoron, таҳияи маҳсулоти нави молиявӣ ва дастгирии сиёсат пешгӯӣ кардан душвор нест, ки ин соҳа дар солҳои наздик ба як ҷузъи муҳими системаи молиявӣ табдил хоҳад ёфт.

Бояд қайд намуд, ки маблағгузории сабз дорои як қатор бартариҳо мебошад, ки тавассути он соҳибкорон метавонанд арзиши ширкати худро афзоиш диҳанд. Дар баробари ин ҳукуматҳое, ки маблағгузории сабзро дастгирӣ меkunанд, метавонанд бозорҳои маҳаллии энергияи барқароршавандаро эҷод кунанд ва иқтисодии баланди шуғлро таъмин намоянд. Маблағгузории сабз ба паҳншавии технологияҳо ва рушди инфрасохтори аз ҷиҳати экологӣ тоза дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ мусоидат карда, дар давраи дарозмуддат бартарии рақобатиро таъмин менамояд.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки маблағгузории сабз консепсияест, ки бахши молиявӣ ва ҷаҳони тичоратро бо лоиҳаҳо, маҳсулот ва технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ба ҳам меорад. Муассисаҳои молиявие, ки дар маблағгузории сабз фаъолият меkunанд, барои лоиҳаҳои сабз дастгирии молиявӣ мерасонанд. Мақсади асосии чунин лоиҳаҳо ҳалли самаранок, ҳамаҷониба ва ба бозор нигаронидашудаи мушкилоти экологӣ мебошад. Гумон меравад, ки рушди маърифати экологӣ дар ҷаҳон ва афзоиши эҳтиёҷ ба энергия мафҳуми маблағгузории сабзро барои муддати тӯлонӣ дар рӯзнома нигоҳ медорад, зеро манфиати рӯ овардан ба манбаҳои барқароршавандаи энергия ва технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза дар истехсолот на танҳо ҳифзи табиат аст. Маблағгузории сабз як фаъолияти калидӣ барои амалӣ намудани рушди мутавозини иқтисоди сабз мебошад.

Адабиёт

1. Ганбат, Х. Повышение роли банков в финансировании экологических проектов - создание "Зеленого" банка / Х. Ганбат // Актуальные направления научных исследований XXI века: теория и практика. – 2015. – Т. 3, № 4-2(15-2). – С. 259-263. – DOI 10.12737/14133.
2. Кабир, Л. С. Государственная поддержка "зеленых" инвестиций и рыночное "зеленое" финансирование: зарубежный опыт / Л. С. Кабир // Инноватика и экспертиза: научные труды. – 2019. – № 1(26). – С. 97-108.
3. Ковалевич, И. В. "Зеленые" облигации - новый инструмент финансирования "зеленых" проектов / И. В. Ковалевич // Экономика и предпринимательство. – 2020. – № 11(124). – С. 1284-1287. – DOI 10.34925/ЕІР.2020.124.11.257.
4. Любимов, А. П. "Зеленые" облигации как инструмент финансирования проектов по устойчивому развитию / А. П. Любимов, Т. В. Андреева // Представительная власть - XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. – 2018. – № 4(163). – С. 13-15.
5. Назаретян, К. А. На пути к "зеленой" экономике и "зеленому" финансированию: опыт ведущих зарубежных стран, меры для развития "зеленого" финансирования / К. А. Назаретян, Н. В. Климовских // Аллея науки. – 2018. – Т. 3, № 10(26). – С. 179-185.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ»/ Душанбе, 21.12.2021. <https://www.prezident.tj/event/missives/24850>
7. Финансовые институты и регулирование "зеленого" финансирования в условиях глобализации / Н. Н. Семенова, О. И. Еремина, Г. В. Морозова, Ю. Ю. Филичкина // Экономика. Налоги. Право. – 2021. – Т. 14, № 4. – С. 74-84. – DOI 10.26794/1999-849X-2021-14-4-74-84.

8. Швецова, Е. А. Создание "зеленого банка" для финансирования экологических проектов / Е. А. Швецова // Общество. Наука. Инновации (НПК-2017) : сборник статей. Всероссийская ежегодная научно-практическая конференция, Киров, 01–29 апреля 2017 года / Вятский государственный университет. – Киров: Вятский государственный университет, 2017. – С. 4981-4986.

УДК: 005.35:336.713

ПРИНЦИПҲО ВА МОДЕЛҲОИ ЗАМИНАВИИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВӢ ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Абдулхайров Фахриддин Махмадшоевич – ассистент кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/4. (+992) 93-535-30-05 E-mail: Fakhriddin0007@mail.ru

Дар мақола муаллиф принципҳо ва моделҳои идоракунии корпоративиро мавриди таҳрир қарор додааст, дар ҷараёни баррасии принципҳои мазкур иштироки дигар давлатҳои ғайриаъзоёни СҲИР (Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд), низ дар як сатҳ таъмин карда шудааст. Инчунин, намояндагони ташилотҳои молиявии байналмилалӣ, махсусан Кумитаи базелӣ оид ба назорати бонкӣ, Шӯрои масъалаҳои суботи молиявӣ ва гурӯҳи Бонки ҷаҳонӣ дар ҷараёни баррасии масъалаи мазкур дида баромадаст.

Дар раванди идоракунии корпоративӣ ҷузъҳои умумӣ новобаста аз хусусиятҳои миллии давлатҳои мухталиф мавҷуд мебошанд. Принципҳо ва моделҳои идоракунии корпоративӣ бошад, дар заминаи ҳамин ҷузъҳои умумӣ омода карда шудааст. Ба андешаи муаллиф, як қатор принципҳо ва моделҳои вуҷуд доранд, ки бо ҷорӣ намудани онҳо дар бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаи идоракунии корпоративӣ дар онҳо беҳтар ғайта, фоизи даромади бонкҳо зиёд ғайта, эътибор ва нуфӯзи бонкҳо дар назди мизоҷон, саҳмдорон, кормандон ва дигар иштирокчиён зиёд мегардад.

***Калидвожаҳо:** бонк, бонкҳои тиҷоратӣ, принципҳо, моделҳо, идоракунии корпоративӣ, шафофият, шӯрои директорон, таҷрибаи байналмилалӣ, саҳомон, мизоҷон, кумитаи базел.*

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И МОДЕЛИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Абдулхайров Фахриддин Махмадшоевич - ассистент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. (+992) 93-535-30-05 E-mail: Fakhriddin0007@mail.ru

В статье автором рассмотрены принципы и модели корпоративного управления, а в процессе рассмотрения этих принципов на том же уровне обеспечено участие и других стран, не входящих в ОЭСР (Организация экономического сотрудничества и развития). В процессе рассмотрения данного вопроса также приняли участие представители международных финансовых институтов, в частности Базельского комитета по банковскому надзору, Совета по финансовой стабильности и Группы Всемирного банка.

Независимо от национальных особенностей разных стран существуют общие элементы в процессе корпоративного управления. Принципы и модели корпоративного управления разрабатываются на основе этих общих компонентов. По мнению автора, существует ряд принципов и моделей, внедрение которых в коммерческих банках Республики Таджикистан позволит улучшить корпоративное управление в них, увеличить процент прибыли банков, повысить престиж и влияние банков среди клиентов, акционеров, сотрудников и других участников.

Ключевые слова: банк, коммерческие банки, принципы, модели, корпоративное управление, прозрачность, совет директоров, международный опыт, акционеры, клиенты, Базельский комитет.

BASIC PRINCIPLES AND MODELS OF CORPORATE GOVERNANCE IN COMMERCIAL BANKS

Abdulkhairov Fakhriddin Mahmadsheovich - Assistant of the Department of Audit and Audit of the Tajik State University of Finance and Economic. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/4. (+992) 93-535-30-05 **E-mail:** Fakhriddin0007@mail.ru

In the article, the author examines the principles and models of corporate governance, and in the process of examining these principles at the same level, the participation of other countries that are not members of the OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) was ensured. Representatives of international financial institutions, in particular the Basel Committee on Banking Supervision, the Financial Stability Board and the World Bank Group, also took part in the process of examining this issue. Regardless of the national characteristics of different countries, there are common elements in the corporate governance process.

The principles and models of corporate governance are developed on the basis of these common components. According to the author, there are a number of principles and models, the implementation of which in commercial banks of the Republic of Tajikistan will improve corporate governance in them, increase the percentage of bank profits, enhance the prestige and influence of banks among clients, shareholders, employees and other participants.

Kalidvozhaho: bonk, bonkkoi tikhorati, principle, madelho, idorakuni korporativi, shafofiyat, shuroi directoron, takhribai bainalmillali, sagomon, mizogon, kumitai basel.

Тачрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки идоракунии корпоративӣ дар самти идоракунии корхонаҳои сатҳи гуногун ҳамчун намуди идоракунии муосир маҳсуб меёбад. Дар солҳои охир дастурҳои гуногуни идоракунии корпоративӣ ва кодексҳои таҷрибаи беҳтарини тичорат дар кишварҳои алоҳида, аз ҷумла: Ҷопон, Фаронса, Олмон, Испания ва Нидерландия пайдо шуданд. Тадбирҳо оид ба баланд бардоштани фарҳанги идоракунии корпоративӣ инчунин тавассути пешниҳоди дастгирии сарпарастии доираҳои соҳибкорӣ дар кишварҳои, ки узви Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (СҲИР) намебошанд, аз ҷумла Ҳиндустон, Африқои Ҷанубӣ ва Малайзия андешида шуданд.

Унсuri муҳими фаъолияти самараноки ширкатҳо дар шароити имрӯза идоракунии корпоративӣ мебошад, ки таҳия ва татбиқи принципҳои он дар мадди таввал меистад. Оид ба муҳимияти шароит ва омилу принципҳои заминавии идоракунии корпоративӣ Бобоев С.Т. кайд менамояд, ки дар ташаккули низоми идоракунии корпоративии бонкҳо ба инобат гирифтани омилу принципҳои онро ташаккулдиҳанда аҳамияти назаррас дорад[2; 63].

Принсипҳои идоракунии корпоративӣ асосан ба ҳуқуқҳои саҳмдорон ва ҳифзи онҳо, нақши ҷонибҳои манфиатдор дар идоракунии корпоративии ширкат, шаффофияти иттилоотии объекти идоракунии корпоративӣ ва масъулияти роҳбарияти илрокунандаи он (раёсат), аз ҷумла ташкили муносибатҳои байни соҳибони ширкат ва зинаи болои роҳбарияти илрокунанда (роҳбарон) ё менечерони зинаи олӣ тааллуқ доранд.

Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (СҲИР) ба баланд бардоштани масъулияти шӯрои директорон дар назди ҷонибҳои манфиатдор диққати махсус дода, принсипҳои зерини идоракунии корпоративиро бори аввал дар соли 1999 пешниҳод намудааст [5].

- 1) Таъмини асосҳои низоми самараноки идоракунии корпоративӣ;
- 2) Ҳифзи ҳуқуқҳои саҳмдорон ва баамалбарории функцияҳои асосии молиявӣ;
- 3) Муносибати баробар нисбат ба саҳмдорон;
- 4) Муайян намудани нақши ҷонибҳои манфиатдор дар идоракунии корпоратсия;
- 5) Таъмини ифшои иттилоот ва шаффофият;
- 6) Муайян намудани вазифаҳои мушаххаси Шӯрои директорон.

Принсипҳои асосии идоракунии корпоративӣ аз ҷониби аъзоёни Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (СҲИР) ва бисёр кишварҳои дигар ҳамчун стандарт қабул карда шудаанд. Онҳо ҳамчун яке аз 12 стандарти асосӣ аз ҷониби Форуми суботи молиявӣ (Financial Stability Forum) ва Бонки ҷаҳонӣ барои беҳтар кардани идоракунии корпоративӣ дар бозорҳои рушдбанда истифода мешаванд. Принсипҳои мазкур, ки аввалин маротиба соли 1999 қабул карда шудаанд, ки онҳо барои сохторҳои қонунгузор, сармоягузoron, ширкатҳои бузург ва дигар шахсони ба фаъолияти ширкатҳо алоқаманд ҳамчун як намуна дар ҷодаи ба роҳ мондани идоракунии ширкат ва ё ҷамъият нақши ҳудро бозида истодаанд. Инчунин, ин принсипҳо ба ҳайси яке аз нишондиҳандаҳои асосии устувории низоми молиявӣ дар доираи Шӯрои масъалаҳои суботи молиявӣ ва ҳамчун заминаи ҳисоботҳои Бонки ҷаҳонӣ вобаста ба идоракунии корпоративӣ қабул ва истифода шуда истодаанд.

Таҷрибаи идоракунии корпоративӣ аз нав дида баромадани принсипҳои инҳоро чунин номуайяниҳо дар рисола бо назардошти тағйирот дар соҳаҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ тақозо менамояд. Тибқи як қатор сарчашмаҳо дар соли 2005 Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (СҲИР) бо назардошти таҷрибаи идоракунии корпоративӣ солҳои охир принсипҳои онро аз нав дида баромада, ба онҳо як қатор тағйирот ва иловаҳо ворид намуд [9].

Шабакаи байналмилалӣи идоракунии корпоративӣ (International Corporate Governance Network) Принсипҳои идоракунии корпоративии СҲИР-ро ҳамчун эълонияи ҳади ақалли стандартҳои идоракунии корпоративӣ барои ширкатҳо ва сармоягузoron дар саросари ҷаҳон эътироф мекунад ва нуктаи назари ҳудро оид ба принсипҳои СҲИР бо шарҳу иловаҳо пешниҳод мекунад [7; 45-48].

Қобили қайд аст, ки принсипҳои идоракунии корпоративӣ якчанд маротиба мавриди таҳрир қарор дода шуда, дар ҷараёни баррасии принсипҳои мазкур иштироки дигар давлатҳои ғайриаъзоёни СҲИР низ дар як сатҳ таъмин карда шуд. Инчунин, намояндагони ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, махсусан Кумитаи базелӣ оид ба назорати бонкӣ, Шӯрои масъалаҳои суботи молиявӣ ва гурӯҳи Бонки ҷаҳонӣ дар ҷараёни баррасии масъалаи мазкур иштирок доштанд.

Дар раванди идоракунии корпоративӣ ҷузъҳои умумӣ новобаста аз хусусиятҳои миллии давлатҳои мухталиф мавҷуд мебошанд. Принсипҳои идоракунии корпоративӣ бошад, дар заминаи ҳамин ҷузъҳои умумӣ омода карда шудаанд.

Бонкҳо дар иқтисодиёт ҳамчун миёнарави молиявӣ, тавассути ҷалби маблағҳо ва равона кардани онҳо ҷиҳати маблағгузорӣ ба корхонаҳо барои инкишофи истехсолот, пешниҳоди хизматрасонӣ ва ғайра ба рушди минбаъдаи иқтисодиёт мусоидот менамояд. Дар навбати худ фаъолияти самаранокии онҳо аз сифати ташкили идоракунии корпоративӣ дар онҳо вобаста мебошад, ки инро таърибаи бонкҳои пешсаф тасдиқ мекунад.

Дар асоси Принципҳои идоракунии корпоративии СҲИР, Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ 8 принципҳои идоракунии ҳуҷи корпоративиро дар соҳаи бонкдорӣ муайян намуд, ки шарҳи муфасссали онҳоро дар поён медиҳем [6]. Тибқи ҳуҷҷатҳои Кумитаи Базел, низоми самараноки идоракунии корпоративӣ дар бонки муносири рақобатпазир ба як қатор принципҳо асос ёфтааст, ки моҳияти онҳо чунин аст:

- арзишҳои фарҳанги корпоративӣ, ки дар кодекси рафтори корпоративӣ ва дигар меъёрҳои ахлоқи қорӣ муқаррар шудаанд, инчунин низоме, ки риояи ин арзишҳоро дар амал таъмин менамояд;
- стратегияи аниқ мураттабшудаи рушд, ки аз рӯи он натиҷаҳои қори тамоми бонк ва шахсони воқеӣ баҳо дода мешавад;
- тақсими дақиқи ҳуқуқҳо (аз ҷумла муайянии ҳуқуқҳо дар соҳаи қабули қарорҳо) ва ўҳдадорихо - механизми самараноки ҳамқорӣ ва муносибат байни шўрои директорон, роҳбарияти олий ва аудиторон;
- низоми дурусти назорати дохилӣ (аз ҷумла арзёбии самаранокии ин низом, ки аз ҷониби хадамоти аудити дохилӣ ва аудитори беруна амалӣ карда мешавад) ва хадамоти идоракунии хавфҳо (вобаста аз самтҳои тичорат ва воҳидҳои тичоратӣ амал мекунанд), низоми «санҷиш ва тавозунӣ» инчунин дигар унсурҳо;
- мониторинги доимии хавфҳо дар соҳаҳои алоҳидаи фаъолияти бонкӣ, ки бо эҳтимолияти баланди бархўрди манфиатҳо тавсиф мешавад (ин соҳаҳо, пеш аз ҳама, ҳамқории бонқро бо қарзгирандагон – шахсони вобаста ва вобаста, саҳмдорони асосӣ ва менеҷерони баландпоя дар бар мегиранд, ва, дуюм, фаъолияти шахсоне, ки амалиёти қалон анҷом медиҳанд, масалан, амалиёти тоҷирони пешбари бонк дар бозори саҳомӣ);
- маълумӣ хавасмандгардонии молиявӣ ва мансабӣ, ки қарои қори дурусти роҳбарон ва дигар қормандон шароит фароҳам меорад;
- низоми қараёнҳои иттилоотӣ, ки эҳтиёҷоти дохилии ташкилот ва сатҳи шаффофияти бонқро қарои қонтрагентҳои беруна таъмин менамояд.

Қўшишҳои СҲИР оид ба таҳия ва пешниҳоди принципҳои идоракунии корпоративӣ дар миқёси байналмилалӣ воқуниш ва дастгирии васеъ пайдо қарданд ва аз ҷониби бисёр қишварҳо ҳамчун асос қарои сохтани моделҳои миллии идоракунии корпоративӣ замима гузоштанд.

Бояд қайд намуд, ки мақомоти давлатӣ ва мутахассисон соҳибқорон бо истифода аз принципҳои СҲИР ва Кумитаи Базели ба таҳияи барномаҳо оид ба рушди унсурҳои «режими дурусти идоракунии корпоративӣ» ва баҳамназдиккунии моделҳои мавлўдаи идоракунии корпоративӣ шурўъ намуданд. Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда байни қонибдорони равишҳои гуногун, ташкили идоракунии корпоративӣ мувофиқа қарда шуд, ки он новобаста аз модели идоракунии корпоративӣ, бояд чунин унсурҳоро дар бар қирад:

- сохтори шаффофи молиқият ва ташкили ширқат;
- таъмини огоҳии саҳмдорон ва иштироки онҳо дар идоракунии қамъият;
- ҳифзи самараноки ҳуқуқҳои саҳмдороне, ки ҳиссаҳои назоратиро надоранд;
- таъмини иттилооти босифат дар қарои фаъолияти ширқат.

Тавре дар боло баррасӣ шуд, назоратчиён ба таъмини он, ки бонкҳо принципҳои солими идоракунии корпоративиро қабул ва риоя намоянд, манфиатдор мебошанд. Далелҳои дар поён овардашуда ба таҷрибаи нозирон дар асоси як қатор низоъҳои идоракунии корпоративии бонкӣ асос ёфтаанд ва аз ин рӯ ҳадафи таҳкими принципҳои мебошанд, ки метавонанд ба коҳиш додани чунин мушкилот мусоидат намоянд. Ин принципҳо ҳамчун унсурҳои муҳими раванди самараноки идоракунии корпоративӣ баррасӣ мешаванд.

Акнун ба мазмун ва шартҳои таъмини татбиқи принципҳои асосии идоракунии корпоративӣ, ки аз тарафи Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ пешниҳод гардиданд, муфассалтар назар андозем.

Принсипи 1. Аъзои Шӯрои директорон бояд ба вазифаи худ мувофиқ бошанд, нақши худро дар идоракунии корпоративӣ фаҳманд ва дар бораи вазъи корҳо дар бонк хулосаҳои оқилона бароварда тавонанд.

Шӯрои директорон дар ниҳоят барои амалиёти бонк ва устувории молиявии бонк масъул аст. Бонкҳо бояд шумораи кофӣи директорон ва ҳайати мувофиқи шӯрои директоронро дошта бошанд, ки қодиранд новобаста аз ақидаҳои идоракунӣ, манфиатҳои сиёсӣ ё манфиатҳои берунии номатлуб қарор қабул кунанд. Илова бар ин, Шӯрои директорон вазифадоранд, ки бонкро аз амалҳои ғайриқонунӣ ва номатлуб ё таъсири саҳмдорони асосӣ ё назораткунанда, ки зиён мерасонанд ё ба манфиати бонк ва саҳмдорони он намебошанд, хифз намояд.

Шӯрои директорон бояд маълумоти дахлдори дастаҷамъонаро дар бораи ҳар як фаъолияти молиявии моддӣ, ки бонк ба он машғул шудан мебоҳад, дошта бошад. Илова бар ин, шӯрои директорон бояд дониш ва таҷрибаи кофӣ дошта бошад, то идоракунӣ ва назорати муассирро таъмин намояд.

Саҳмиядорон назоратӣ дар интиҳоби аъзоёни Шӯрои директорон салоҳияти назаррас доранд. Дар чунин мавридҳо бояд дар назар дошт, ки Раёсат ва аъзоёни Шӯрои директорон дар назди бонк ӯҳдадорҳои худро доранд. Агар бонк давлатӣ бошад, пас давлат бояд дар идоракунии ҳаррӯзаи бонк иштирок накунад, мустақилияти Шӯрои директорон риоя карда шавад, нигоҳ доштани мустақилият аз таъсироти сиёсӣ, ки метавонад боиси бархӯрди манфиатҳо гардад (масалан, агар аъзоёни Шӯрои директорон хизматчиёни давлатӣ бошанд, чунон ки дар амалия маъмул аст ё ба таври возеҳ манфиатҳои сиёсиро пайгирӣ кунанд). Бо вучуди ин, ин ҳуқуқи моликияти давлатӣ будан ва дар назди бонк гузоштани ҳадафҳои муштаракро истисно намекунад.

Дар як қатор мамлакатҳо, хусусан дар мамлакатҳои, ки дар онҳо Шӯрои директорон вазифаҳои идоракунӣ ва назоратро муттаҳид менамояд, ташкил кардани кумитаҳои махсусгардонидашуда барои додани маслиҳат ба Шӯрои директорон хеле ғоиданок донистанд. Барои ноил шудан ба шаффофияти бештар ва беҳбуди ҳисоботдиҳӣ дар бонкҳои, ки чунин кумитаҳоро таъсис додаанд, бояд ваколат, ҳайати онҳо (аз ҷумла аъзои Шӯрои директорон, ки мустақил ҳисобида мешаванд) ва тартиби кори онҳо дақиқ муайян ва ошкор карда шаванд.

Принсипи 2. Шӯрои директорон вазифадоранд, ки ҳадафҳои стратегии бонк ва арзишҳои корпоративиро, ки минбаъд ба кормандони тамоми сатҳҳои бонк иттилоъ дода мешаванд, тасдиқ намояд ва инчунин иҷрои онҳоро назорат намояд. Агар он ҳадафҳои стратегӣ ё арзишҳои корпоративии қабулшуда надошта бошад, пешбурди фаъолияти ташкилот душвор аст. Бинобар ин, Шӯрои директорон бояд ҳадафҳои стратегӣ ва меъёрҳои баланди рафтори касбиро ба миён гузорад, ки фаъолияти ҳаррӯзаи бонкро бо дарназардошти манфиатҳои

сахмдорон ва амонатгузoron роҳнамой намояд. Илова бар ин, бонк бояд чораҳо андешад, то ҳамаи кормандон аз чунин ҳадафҳо ва арзишҳо огоҳ бошанд.

Принсипи 3. Шӯрои директорони бонк бояд дар ҳамаи зинаҳои фаъолияти бонк самтҳои масъулият аз руи ҳисоботдихиро аниқ муқаррар намуда, риояи талаботи муқарраршударо таъмин намояд.

Шӯрои директорон ваколатҳо ва ӯҳдадориҳои асосии аъзоёни худ, инчунин менечерони олиро дақиқ муайян мекунанд. Онҳо инчунин эътироф мекунанд, ки хатҳои номуайяни масъулият ё масъулиятҳои бесарусомон ва сершумор метавонад тавассути посухҳои сушт ва номуайян мушкилотро шадидтар созад. Шӯрои директорон барои назорати амали Раёсат ва риояи сиёсати Шӯрои директорон, ки ба низоми санҷишҳо дохил мешавад, масъул аст.

Принсипи 4. Шӯрои директорон бояд мувофиқи сиёсати Шӯрои директорон назорати мувофиқро аз ҷониби менечерони олий таъмин намояд.

Принсипи 5. Шӯрои директорон ва менечерони олий бояд аз натиҷаҳои кори шӯъбаи аудити дохилӣ, аудиторҳои беруна ва низоми назорати дохилӣ самаранок истифода баранд.

Принсипи 6. Шӯрои директорон бояд қарорат диҳад, ки сиёсат ва амалияи музди меҳнат ба фарҳанги корпоративии бонк, ҳадафҳо ва стратегияи дарозмуддат ва ташкили назорат дар бонк мувофиқат намояд. Пайваст накардани мукофотҳое, ки аъзоёни Шӯрои директорон ва менечерони баландпояро ба стратегияи дарозмуддати тичорат ҳавасманд намекунанд, метавонад боиси амалҳои хилофи манфиатҳои бонк, сахмдорон ва дигар ҷонибҳои манфиатдор гардад.

Принсипи 7. Идоракунии бонкҳо бояд дар асоси шаффофият сурат гирад. Шаффофият барои идоракунии хуб ва муассири корпоративӣ муҳим аст. Дар сурати набудани шаффофият, ба ҷавобгариҳои шӯрои директорон ва роҳбарони зинаи болоиро ҷалб намудан зарур аст.

Принсипи 8. Шӯрои директорон ва менечерони баландпоя бояд сохтори амалиётҳои бонкро, ҳангоми фаъолият дар қаламравҳо ё тавассути сохторҳое, ки шаффофиятро пешгирӣ мекунанд фаҳманд.

Мушкилоти идоракунии корпоративӣ вақте ба миён меояд, ки бонкҳо тавассути сохторҳое фаъолият мекунанд, ки шаффофият надоранд. Бонкҳо баъзан интиҳоб мекунанд, ки дар доираи салоҳияти махсус фаъолият кунанд ё сохторҳои мураккаб (ба монанди мошинҳои табиноти махсус (SPV) ё трастҳои корпоративӣ) эҷод кунанд, ки аксар вақт барои мақсадҳои қонунӣ ва ё қобили тичорат мувофиқат намекунад.

Бояд қайд кард, ки масъулияти асосӣ барои идоракунии бо суръати корпоративӣ ба дӯши Шӯроҳои директорон ва менечерони олий гузошта мешавад. Илова бар ин, нозирони бонкӣ дар таҳияи дастурҳо барои бонкҳо ва арзёбии таҷрибаҳои идоракунии корпоративӣ дар бонкҳо нақши муҳим мебозанд. Бо вучуди ин, бисёр ҷанбаҳои дигаре мавҷуданд, ки метавонанд ба тақмил додани идоракунии мусбии корпоративӣ мусоидат кунанд:

- сахмдорон – тавассути амалӣ намудани ҳуқуқҳои худ фаъолон ва огоҳона;
- пасандозгузoron ва дигар мизочон – бо роҳи рад кардани тичорат бо бонке, ки рафтори номатлуб кардааст;
- аудиторҳо - тавассути касби муқарраршуда ва соҳибхисос, стандартҳои аудит ва ҳисоботдихӣ ба шӯрои директорон, менечерони олий ва нозирон;
- ассотсиатсияҳои касбии бонкӣ тавассути ташаббусҳои марбут ба қабули ихтиёрии принципҳои соҳаи бонкӣ ва созишнома оид ба қабул ва нашри таҷрибаи пешқадам;
- ширкатҳои машваратии касбӣ ва мушовирони хавфҳои бонкӣ - тавассути расонидани кӯмак ба бонкҳо дар татбиқи идоракунии дурусти корпоративӣ;

- давлатҳо тавассути баровардани қонунҳо, муқаррарот, иҷроӣ ва низоми судии муассир;
- агентҳои рейтингии кредитӣ - бо роҳи таҳлил ва баҳодиҳии таъсири амалияи идоракунии корпоративӣ ба параметрҳои хавфҳои ба ӯҳдаи бонк гирифташуда;
- танзимкунадагони бозори қоғазҳои қиматнок, биржаҳои фондӣ ва дигар ташкилотҳои худтанзимкунӣ тавассути ифшо ва интишори талаботи листинг;
- кормандон - бо изҳори нигарониҳои худ дар бораи фаъолияти ғайриқонунӣ ё ғайриахлоқӣ ё дигар камбудҳои дар идоракунии корпоративӣ.

Вобаста ба таҳлили принципҳои идоракунии корпоративӣ бояд қайд кард, ки аз тарафи СҲИР бо назардошти таърибаи андохташудаи ширкатҳои бузурги ҷаҳонӣ марҳила ба марҳила мукамал гардониди шуда истоданд. Дар солҳои 2014-2015 СҲИР бо ҳамкори гурӯҳи G20 таҳрири нави Принципҳои нави идоракунии корпоративиро таҳия ва пешниҳод намуд, ки онҳо аз рӯи самтҳои зерини идоракунии корпоративро, ки бо 5-7 принципҳои зерин дарбар мегирад [8].

1.Ташаккули заминаҳо барои сохтори самараноки идоракунии корпоративӣ.

2.Ҳукуки саҳмдорон, муносибати баробар ба ҳамаи саҳмдорон ва вазифаҳои калидии моликият.

3.Саҳмдор ва дигар миёнаравҳои институтсионалӣ, бозорҳои қоғазҳои қиматнок ва дигар миёнаравҳо.

4. Нақши шахсони манфиатдор дар идоракунии корпоративӣ.

5. Ифшои маълумот ва шаффофият.

6. Ҷадаворҳои Шӯрои директорон.

Дар ҳар як кишвар низоми идоракунии корпоративӣ дорои хусусиятҳои муайян ва унсурҳои таркибӣ мебошад, ки онро аз сохторҳои дигар кишварҳо фарқ мекунонанд. Низоми идоракунии корпоративӣ дар ҳар як кишвари мушаххас бо якчанд омилҳо муайян карда мешавад: қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии гуногун, ки ҳуқуқ ва ҷадаворҳои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои корпоративиро танзим мекунанд; сохтори воқеии идоракунии ва амалияи соҳибкорӣ дар кишвар; оинномаи ширкат ва дигар омилҳо. Ба ақидаи иқтисодчиёни ватанӣ Бобоев М.У., Мирзозода Ф.А. омилҳое, ки ба идоракунии корпоративии бонкҳои ватанӣ таъсири манфӣ мерасонанд, инҳо мебошанд: а) номукамалии заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои дохилии меъёрии то ба охир коркард нашуда; б) норасоии кормандони баландихтисос дар соҳаи бонкӣ ва сатҳи пасти касбияти баъзе аз менечерони бонкҳо; в) банақшагирии молиявии заиф ва пешгӯии нишондиҳандаҳо; г) нокифоягии дониш ва таҷрибаи мутахассисон оид ба арзёбии воқеии қобилияти қарздокунии муштариён; ғ) сатҳи пасти самаравӣ фаъолияти шӯрои директорон; д) нокифоягии иттилооти андӯхтшуда; е) заифии механизми назорати фаъолияти идоракунии ва риоя нагардидани фарҳанги корпоративӣ; ё) мавҷуд набудани методикаи маҷмӯии арзёбии сифати низоми идоракунии корпоративии бонкҳо [3;126].

Сарфи назар аз он, ки принципҳои низоми идоракунии гуногун мебошанд, бисёр омилҳо: ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, илтимой ва сиёсӣ ба ширкатҳо ё дигар институтҳои молиявӣ қариб як хел таъсир мерасонанд. Вобаста ба ин, метавон «моделӣ» маъмулии идоракунии корпоративиро дар кишварҳои гуногун таҳия гардиданд, ки онро ба қадри имкон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдан имконпазир мебошад. Дар масъалаи мазкур дар асарҳои худ муҳаққиқон се модели асосии идоракунии корпоративиро дар кишварҳои дорои иқтисоди бозорӣ пешрафта муайян мекунанд. Ин моделҳо ба англо-африқой, модели ҷопонӣ ва модели олмонӣ мебошанд.

Вобаста ба хусусият ва фарогирии равандҳои идоракуни моделҳои мазкур чунин хусусиятҳоро дар бар мегиранд:

- иштирокчиён ва муассисони асосии ширкат;
- сохтори сахмияҳо дар модели мушаххас;
- ҳайати шӯрои директорон (ё шӯроҳо - дар модели олмонӣ);
- заминаи қонунгузорӣ;
- талабот оид ба ифшои иттилоотӣ барои корпоратсияҳое, ки ба феҳрист (листин) дохил гардидаанд:

- амалҳои корпоративӣ, ки тасдиқи сахмдоронро талаб мекунанд;
- механизми ҳамкории байни иштирокчиёни асосӣ.

Ба таври мухтасар хусусиятҳо ё унсурҳои асосии ҳар як моделро дида мебароем.

Дар модели англо-африкаӣ, сахмдорони инфиродӣ ва шумораи мунтазами афзоишдаи сахмдорони мустақил (сармоягузори институтсионалӣ) дар сармоягузори ширкат иштирок мекунанд ва се иштирокчи асосӣ (роҳбарон, директорон ва сахмдорон) танзими муносибатҳои корпоративиро амалӣ менамояд. Бозори сармоя дар он нақши муҳимро мебозад, зеро сахмияҳо як роҳи маъмули ҷамъ кардани сармоя барои ширкатҳои Британияи Кабир ва ИМА мебошад.

Моделҳои англо-африкаӣ, бошад ба бозори озод таҳия шудаанд, ҷудошавии моликият ва назоратро дар бузургтарин ширкатҳо дар бар мегирад. Тибқи талаботҳои ин модел вазифаҳои идоракунӣ ба менеджерҳо дида мешавад ва ба онҳо барои иҷрои ин вазифаҳо ҳамчун агентҳои тижоратии худ пардохт мекунанд. Пардохт барои ҷудо кардани моликият ва назорат хизматрасонии агентӣ номида мешавад. Механизми асосӣ ҳалли зиддиятҳо байни манфиатҳои сахмдорон ва роҳбарон ин интиҳоб аз ҷониби сахмдорон Шӯрои директорон мебошад.

Дар Британияи Кабир ва ИМА муносибат байни менеджерҳо, директорон ва сахмдорон бо маҷмӯи қонунҳо ва қоидаҳо танзим гардида пеш бурда мешаванд. Дар муқоиса бо дигар бозорҳои сармоя, дар ИМА қоидаҳои сахттарини ифшо ва низомии возеҳи муносибатҳо байни сахмон мавҷуд аст. Дар Британияи Кабир ҷаҳорҷӯбаи қонунгузори идоракунии корпоративӣ аз ҷониби Парлумон муқаррар карда мешавад.

Дар модели англо-африкаӣ бошад нақши муҳимро биржаҳои фондӣ мебозанд, ки талаботи листинг (қоғазҳои қиматнок), сатҳи ифшои иттилоот ва дигар талаботро муайян мекунанд.

Ду амале, ки тасдиқи ҳатмии сахмдоронро дар модели англо-африкаӣ талаб мекунад, интиҳоби директорон ва таъини аудиторҳо мебошанд. Масъалаҳои дигари ғавқулдда низ ҳастанд, ки тасдиқи сахмдоронро талаб мекунанд. Ба инҳо дохил мешаванд: таъсис ё ислоҳи нақшаҳои опсионӣ сахмияҳо (ки бевосита ба пардохтҳои роҳбарон ва директорон таъсир мерасонанд); ҳамроҳшавӣ ва ҳамроҳшавӣ; азнавташкилдихи, даровардани тағйирот ба Оиннома.

Дар модели англо-африкаӣ, сармоягузори институтсионалӣ ва мутахассисони гуногуни соҳаи молиявӣ оид ба фаъолияти ширкат, идоракунии корпоративиро назорат мекунанд. Дар моделҳои Чопон ва Олмон, аксари ин вазифаҳо одатан аз ҷониби як бонк иҷро карда мешаванд.

Моделҳои Чопон бо ғоизи баланди бонкҳо ва ширкатҳои гуногун ҳамчун сахмон тавсиф карда мешавад; низомии бонкӣ бо робитаҳои мустақами корпоратсияи бонкӣ фарқ мекунад; дастгирии қонунгузорӣ, афкори ҷамъиятӣ ва сохторҳои саноатӣ keiretsu (гурӯҳҳои ширкатҳои, ки бо моликияти муштаракӣ маблағҳои қарзӣ ва сармояи сахмӣ муттаҳид шудаанд); Шӯрои

директорони чунин асосан аз аъзоёни дохилӣ иборат аст; фоизи аъзоёни мустақил ниҳоят паст мебошад.

Яке аз хусусиятҳои хоси модели ӯпонӣ дар он аст, ки дар аксари ширкатҳои Ҷопон, соҳибони асосии саҳмияҳо инсайдерҳо мебошанд. Аз ин рӯ, онҳо дар ширкатҳои алоҳида ва дар тамоми низом нақши муҳим мебозанд. Манфиатҳои сармоягузори хориҷӣ амалан ба назар гирифта намешаванд. Бинобар ин, дар ширкатҳои Ҷопон ҳиссаи сармоягузори хориҷӣ ҳадди ақал аст.

Низоми идоракунии корпоративии Ҷопон бисёрҷониба буда, дар атрофи як бонки калидӣ ва шабакаи саноатии молиявӣ ё keiretsu асос ёфтааст. Амалан ҳамаи ширкатҳои ӯпонӣ бо банки асосии худ алоқаи зич доранд. Бонк ба мизочони корпоративии худ қарз ва хизматрасониро барои барориши вомбаргҳо, саҳмияҳо, пешбурди суратҳисобҳои ҷорӣ ва хизматрасонии машваратӣ пешниҳод менамояд. Бонки асосӣ одатан саҳмдори асосии ширкат мебошад.

Бояд қайд кард, ки сиёсати иқтисодии давлат дар идоракунии ҷамъиятҳои саҳомии ӯпонӣ нақши асосиро ишғол мекунад. Аз ин лиҳоз Ҷопон сиёсати фаъолонаи иқтисодиро пеш мебарад, ки мақсад аз он ёрӣ расондан ба ҷамъиятҳои саҳомии ӯпонӣ мебошад. Ин сиёсат намояндагии расмӣ ва ғайрирасмӣ ҳукуматро дар Раёсати ширкат ҳангоми ба мушкилоти молиявӣ дучор шуданаш, дар бар мегирад.

Фаъолони асосии модели Ҷопон инҳоянд: бонки асосӣ (саҳмдори асосии ватанӣ), ширкати фаръӣ ё keiretsu (дигар саҳмдори асосии ватанӣ), шӯро ва ҳукумат. Бояд қайд кард, ки муносибатҳои байни иштирокчиён ба барқарор намудани робитаҳои тичоратӣ нигаронида шудаанд, на ба муқаррар намудани таносуби кувваҳо, чунон ки дар модели Англия ва Америка мушоҳида карда мешавад.

Баръакси модели англо-африқой, саҳмдорони мустақил амалан наметавонанд ба қорҳои ширкат таъсир расонанд. Дар натиља шумораи саҳмдорони воқеии мустақил дар ширкатҳои ӯпонӣ дар ҳадди ақал мебошад.

Саҳмдорони хориҷӣ 3%

Саҳмдорони беруна

Директорони мустақил

Ҳукумат

"Кейретсу"

Раёсат

Бонк

Расми 1. Низоми муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар ширкатҳои ӯопонӣ.

Пойгоҳ, ки аз ҷаҳор хати рости ба ҳам пайваст иборат аст, робитаи манфиатҳои ҷаҳор иштирокчиҳои асосӣ: ҳукумат, менечерҳо, бонк ва кейретсу -ро ифода мекунад. Хатҳои дар болои расм мавҷуд набудани манфиатҳои мутақобилаи иштирокчиёни мустақил ё беруниро ифода мекунанд, зеро онҳо нақши нолизи мебозанд [4; 46].

Дар Ҷопон бозори саҳомӣ қомилан дар дасти муассисаҳои молиявӣ ва ширкатҳост. Афзоиши назарраси шумораи саҳмдорони институтсионалӣ дар Ҷопон мушоҳида мешавад, ки бо ҳиссаи зиёди онҳо аз 50% бозори фонди Ҷопон ва қариб 25% корпоратсияҳо тааллуқ доштанд. Сармоягузориҳои хориҷӣ - тақрибан 5% [8;].

Дар модели ҷопонӣ, ҷун дар Олмон, бонкҳо саҳомони қалидӣ мебошанд ва бо ширкатҳо робитаҳои мустақам доранд, зеро онҳо хизматҳои гуногунро пешкаш мекунанд ва манфиати онҳо бо манфиатҳои ширкат ба ҳам пайваст мебошанд.

Шӯрои директорони ширкатҳои Ҷопон, аз аъзоёни дохилӣ, директорони иҷроия, менечерҳо, сардорони департаментҳои асосии ширкат ва Раёсат иборат мебошад. Агар ғоидаи ширкат дар муддати тӯлонӣ қоҳиш ёбад, бонки асосӣ ва аъзои keiretsu метавонанд директоронро барқанор намуда номзадҳои худро таъин намоянд.

Падидаи дигаре, ки барои Ҷопон, ба ҳайати Шӯрои мудирони як ширкат таъин шудани мансабдорони бознишаста аз вазорату идораҳои гуногун мебошад. Масалан, Вазорати молия метавонад шахси мансабдори мустақфии худро ба ҳайати Шӯрои директорони бонк таъин намояд. Дар модели ҷопонӣ, ҳайати шӯрои директорон аз вазъи молиявии ширкат вобаста аст. Дар баробари ин, шӯроҳои директорони ширкатҳои Ҷопон, ҷун қоида, назар ба ИМА, Британияи Кабир ё Олмон қалонтаранд. Шӯрои Ҷопон ба ҳисоби миёна аз 50 нафар иборат аст.

Бояд қайд кард, ки байни моделҳои олмонӣ ва ӯопонӣ ва англо-америкой ду фарқияти асосӣ вучуд дорад:

1. Шумораи аъзои Шӯрои Нозирон тибқи қонун муқаррар карда шуда, тағйир дода намешавад.

2. Ба ҳайати Шӯрои нозирон намояндагони коргарони (қормандони) корпоратсия дохил мешаванд.

Тафовути асосии низоми ҳисоботи молиявии Олмон дар он аст, ки ба ширкатҳои олмонӣ иҷозат дода мешавад, ки даромади назарраси тақсимнашуда дошта бошанд. Ва ин ширкатҳо имкон медиҳанд, ки арзиши худро қам нишон диҳанд. Амалҳои ширкат, ки тасдиқи саҳмдоронро тақозо мекунанд, тақсими даромади соф (пардохти дивидендҳо, истиғодаи маблағҳо), тасдиқи қарорҳои Раёсат ва Шӯрои нозирон дар соли молиявии гузашта, интиқоби Шӯрои нозирон, таъин қардани аудиторҳо мебошад. Дигар амалҳое, ки тасдиқи саҳмдоронро талаб мекунанд, инҳоянд: қарор дар бораи хароҷот (ки ба таври худқор ҳуқуқҳои афзалиятнокро эътироф мекунад, ба истиснои ҳолатҳое, ки саҳмдорон онро рад нақарда бошанд), ҳамқорӣ бо шахсони вобаста, ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Оинномаи Ассотсиатсия (масалан, тағйир додани ғаъолияти тасдиқшуда), зиёд намудани ҳаъми музди меҳнати аъзои Шӯрои Нозирон. Амалҳои ғавқулоддае, ки тасдиқи саҳмдоронро талаб мекунанд, якқояшавӣ, қариди ақсарияти саҳмияҳо ва азнавташқилдиҳӣ мебошанд.

Заминаи қонунии мавҷуда дар Олмон манфиатҳои қормандон, ширкатҳо, бонкҳо ва саҳмдоронро ба назар меқирад. Вале, низом ба иштирокчиёни асосӣ яъне манфиатҳои ширкатҳо ва бонкҳо ниғаронида шудааст.

Хусусияти муҳими модели олмонӣ дар он аст, ки аксари саҳомон саҳмияҳоро тавассути бонк меҳаранд ва бонкҳо ҳамчун амонатгузор ҳукуки овоздихӣ дар маҷлисҳоро доранд.

Ба таври мухтасар хусусиятҳои асосии моделҳои идоракунии корпоративиро дар (ҷадвали 1.) нишон додан мумкин аст.

Моделҳои асосии идоракунии корпоративӣ	Хусусиятҳои фарқкунандаи моделҳо
АНГЛО-АМРИКОӢ	Афзалияти бевоситаи ҳукуки саҳмдорон, назорат тавассути бозори қоғазҳои қимматнок. Қонёгардонии манфиатҳои молиявии саҳмдорон, шакли динамикии идоракунии корпоративӣ.
ОЛМОНӢ	Бонкҳо ва намоёнҳои онҳо дар Шӯрои директорон нақши асосӣ доранд. Ташкили фаъолияти идоракунӣ, ҷорӣ намудани шаклҳои анъанавӣ, миллий ва муосири фаъолияти меҳнатӣ. Нақши ҳалкунандаи саҳмгузорон дар банақшагирии стратегӣ. -Устуворӣ дар идораи корпоративӣ.
ОСИЁӢ-ҶОПОНӢ	Сиёсати таҳияшудаи саноатии давлат; Ислоҳоти маҳсулноки соҳаи кишоварзӣ; Баҳши молиявӣ ба сифати низомии ғридриҳанда.

Ҷадвали 1. Шарҳи моделҳои асосии идоракунии корпоративӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Аз таҳлили моделҳои англо-америкӣ, японӣ ва олмонии идоракунии корпоративӣ бармеояд, ки ташаккул ва таҳаввули онҳо шароитҳои дохилӣ, институтҳо, анаънаҳо ва фарҳанги миллий мамлакатҳои алоҳидаро дар худ таъъассум меномояд. Аз ин лиҳоз, онҳоро дар дигар кишварҳо бе назардошти хусусиятҳои таърихию миллий ва фарҳангӣ онҳо татбиқ намудан қобили қабул нест. Бояд ҳар як кишвар модели миллии идоракунии корпоративиро дар асоси риояи принципҳои умумӣ, ки аз тарафи СҲИР тавсия гардидааст, таҳия ва татбиқ намояд.

Бояд қайд кард, ки ҳама принципҳо ва моделҳои идоракунии корпоративӣ дар кишварҳои гуногун метавонанд асос барои омода, интиҳоб ва роҳандозӣ намудани модели идоракунии миллий, хос ва мувофиқ барои Тоҷикистон, барои ширкатҳои саҳомӣ ва бонкҳои ватанӣ, метавонанд гарданд. Маводҳои илмӣ ва иқтисодии баҳшида ба ин масъаларо омӯзиш ва таҳлил намуда, бо таъба ба таҷрибаи кишварҳои рушдёфта, ки дар онҳо ин шаклҳои идоракунии корпоративӣ роҳандозӣ карда шудааст, мо ба ҷунин ҳулоса омадем, ки якҷанд моделҳои идоракунии корпоративӣ мавҷуданд, ки метавонанд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда шаванд, аз ҷумла:

1. Модели идоракунӣ, ки Шӯрои директорон мақоми асосии идоракунии ҷамъият буда, қарорҳои стратегӣ қабул намуда, фаъолияти директори иҷроияро назорат мекунад.

2. Модели бисёркумитагӣ – ки дар он қабули қарорҳо аз ҷониби кумитаҳои гуногун, ки ҳар кадоми онҳо барои соҳаи муайяни фаъолият масъуланд, амалӣ карда мешавад.

3. Модели идоракунӣ, ки дар он директори генералӣ бартариятҳои асосӣ ва генералиро дорад - вақте ки як роҳбар барои қабули ҳама қарорҳо масъул аст.

Шояд вобаста ба вижагиҳои хоси ширкатҳо ва банкҳои соҳомии Тоҷикистонӣ қорӣ намудани модели мувофиқи идоракунии корпоративӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самараноктар бошад[1; 162-170].

Бояд қайд кард, ки ба ин савол мо пурра ҷавоби дақиқ дода наметавонам, зеро модели ягонаи идоракунии корпоративӣ вучуд надорад, ки ба ҳама ширкатҳо ва вазъият мувофиқат кунад. Лекин таҷриба ва амалияи қорӣ намудани моделҳои гуногуни идоракунии корпоративӣ нишон медиҳад, ки дар вақтҳои охир “*модели идоракунии масъулияти иҷтимоӣ*”, ки манфиати на танҳо соҳмдорон, балки дигар тарафҳои манфиатдор (кормандон, муштариён, ҷамъият ва ғайра) низ ба назар гирифта мешавад, бештар маъмул гаштааст. Бо вучуди ин, ҳар як ширкат модели идоракуниеро интихоб мекунад, ки ба эҳтиёҷоти мушаххас, стратегия ва арзишҳои он мувофиқтар аст.

Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ, *модели идоракунии масъулияти иҷтимоӣ* бояд ҷузъи муҳими ҳама гуна модели идоракунии шавад. Ширкатҳо бояд на танҳо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва манфиатҳои соҳмдорони худро, балки масъалаҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва ахлоқиро, ки ба ҳаёти одамон ва муҳити зист таъсир мерасонанд, ба назар гиранд. Рафтори масъулиятноки ширкатҳо на танҳо ба нигоҳ доштани обрӯ ва рақобатпазирӣ мусоидат мекунад, балки ба рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа низ таъсири мусбат мерасонад.

Адабиёт

1. Абдулхайров, Ф.М. Роҳҳои тақмилдиҳии идоракунии корпоративӣ дар банкҳои тижорати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.А. Бегматов, Ф.М. Абдулхайров // Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – Душанбе, 2022 №2, ISSN 2413-5151 саҳ 162-170
2. Бобоев С.Т. Асосҳои институтсионалии ташаккули низоми идоракунии корпоративӣ / С.Т. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 10. Қисми I. – С.63.
3. Бобоев М.У. [Оценка современного состояния развития банковского сектора Республики Таджикистан и особенности корпоративного управления](#) / М.У. Бобоев, Ф.А. Мирзозода // [Вестник Таджикского государственного университета коммерции](#). 2022. № 3 (42). С. 126.
4. Бандурин А. В. Деятельность корпораций. – М.: БУКВИЦА, 1999. – С.46.
5. Организация экономического сотрудничества и развития, 1999 г. (OECD Principles of Corporate Governance. Organization for Economic Co-operation and Development 1999).
6. Совершенствование корпоративного управления в банковских организациях. Базельский комитет по банковскому надзору 2006.
7. Тююонник А.В. Развитие корпоративного управления в бапках // Бапковское дело. 2006. № 2, С.45-48.
8. OECD (2016), Принципы корпоративного управления G20/ОЭСР, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264252035-ru>
9. OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises. OECD. Paris, 2005. Mode of access: <http://www.oecd.org/corporate/corporateaffairs/corporategovernanceofstateownedenterprises/34803211.pdf>

МУНДАРИЧА

ИҚТИСОДИЁТ - ЭКОНОМИКА	
Абдуалимзода Ҳ.А. АМНИЯТИ ИҚТИСОДИЙ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР: МУҲИМТАРИН ОМИЛҲОИ ТАҲКИМИ ПОЯҲОИ ИҚТИСОДИЙ	5
Солехзода А.А., Назариева Х.Г. АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КРЕДИТОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	14
Шариф Р., Аъзамова Т.Т. МЕХАНИЗМҲОИ ТАКМИЛИ ҲИССОБАРОВАРКУНИҲО ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ	24
Раҳматзода Р., Қудратова Ф.Р. АСОСҲОИ НАЗАРИЯӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАКМИЛИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ	35
Бобочонов Д.Д., Сафарзода С.С. ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАӢ	42
Назариева Ҳ.Г., Шарипов Б.М. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КРЕДИТНЫХ ПРОДУКТОВ ДЛЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РАМКАХ КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННОЙ ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ	51
Субхонзода И.С. ВОПРОСЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ	56
Бобозода Ш.Қ. ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ОИДИ ДИГАРГУНСОЗИҲОИ ИНСТИТУСИОНАЛӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ	63
Гафуров Г.С., Садулозода С.С. ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКИ РТ	69
Бобомуродов Б.Э. РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА	78
Тагаева Р.Г., Ормонова М.М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СФЕРЫ УСЛУГ	83
Саидов Р.Н. АРЗӢБИИ ҚОБИЛИЯТИ ХАРИДОРИИ ДАРОМАДҲОИ ПУЛИИ АҲОЛӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	91
Алишоев Х.Ҳ. АҚОИД ВА ТАЪЛИМОТИ ИҚТИСОДИ ИСЛОМӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР	101
Қосимов Ф.У. ТАКМИЛДИҲИИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	112
Аламшоева М.М. ИСТИФОДАБАРИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ВА РАҚАМӢ ДАР ИДОРАКУНИИ СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА	120
Тагоева Р.Г. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА ТАДЖИКИСТАНА	130
Мирсаидов Ф.А. РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	137
Махшулов С.Ч., Қурбонов В.Н. ҲАДАФИРИИ ТАВРРУМ ВА РОҲҲОИ ДАР АМАЛ ТАТБИҚ НАМУДАНИ ОН ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	143
Алиев О.М. БАЛАНД БАРОШТАНИ СИФАТИ МАҲСУЛОТИ ҒИЗОИ ҚАНБАИ АСОСИИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ	155
Асламов А.И. ОПЫТ УЧАСТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СИСТЕМЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ И МЕЖДУНАРОДНОМ РАЗДЕЛЕНИИ ТРУДА В РАМКАХ СССР	163
Чиллаев С.Н., Холикзода З. МАРҲИЛАҲОИ ТАШАККУӢБИИ НИЗОМИ МОЛИЯВИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	176
Муслихова Т.Т. МАСЪАЛАҲОИ АРЗӢБИИ ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ВИЛОЯТИ СУҒД	185

Файзуллоев Б.С. ТАНЗИМИ АНДОЗИИ СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА	193
Файзуллоева З.Н., Ғаниев У.Ф. МЕТОДОЛОГИЯИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ	200
Қуватзода С. ҶАНБАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ҚАРЗИҲИ ДАР СОҶАИ КИШОВАРЗӢ ВА ЗАРУРИЯТИ ОН	213
Шарифзода Г.М. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҶО ВА ТАВАКАЛҲОИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	222
Музаффарзода Д.М. МАФҲУМ ВА МОҲИАТИ РАҚОБАТ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ	232
Сафаров И.Н. МАБЛАҒГУЗОРИИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ОМИЛҲОИ БА ОН ТАЪСИРРАСОН	242
Юсупов И.Н. УСУЛҲОИ БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ ҶАЪОЛИЯТИ СУБЪЕКТНИ СОҲИБКОРИИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	250
Назарова Н.Н. ТАҲЛИЛ ВА РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	261
Ван Г. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО КЛИМАТА	269
Сандалов Ҷ.Р. АРЗӢИИ НАВОВАРИҲОИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ	274
Асоев К.Р. ГЛОБАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВНЕДРЕНИЯ ИСБУ: СРАВНЕНИЕ ОПБУ И МСФО	283
Бақоев П.С. ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ДОХИЛИ ВА ХОРИҶИ БАРОИ БЕҲТАР КАРДАНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИ	291
Сандалов Ҷ.Р. МУҲИТИ ИННОВАТСИОНИИ РУШДИ АМАЛИЁТҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗА	296
Наимов Д.М. НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ САМАРАНОКИИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ДАР МИНТАҚАИ ХАТЛОН	305
Саъдиев Ҳ.Ф., Қаландаров Р.Ш. ТАҲЛИЛИ РУШДИ ҶАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	313
Чиллаев С.Н. МАВҶЕИ ҚИСАМТҲОИ БОЗОРИ МОЛИЯВӢ ДАР МАБЛАҒГУЗОРИИ БАҲШИ ВОҶЕИИ ИҚТИСОДИ КИШВАР	320
Қосимов Ф.У. МЕТОДҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ТАҚВИЯТИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ИННОВАТСИОНИИ ҶАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ	327
Нурализода А.Н., Қодирзода Д.Б. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИИ ИҶТИМОӢ ДАР САТҲИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ	333
Муқимов Қ.М., Тағоева Р.Г., Раҳимов С.Қ., Саъдуллозода С.С. ТАМОҶУЛИ МУОСИРИ ТАВАРРУМ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	342
Юсупов Ш.Н. ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ КАДРҶО ВА ДУРНАМОИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН	358
Мирзоев Б.Р. СПЕЦИФИКА МОТИВАЦИИ СУБЪЕКТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	368
Шарипов С.Х. ВЫБОР ПОДХОДЯЩИХ МОДЕЛЕЙ ГЧП ПРИ АНАЛИЗЕ ПРОЕКТНЫХ РИСКОВ АВТОДОРОГИ «ДУШАНБЕ - ЧАНАК»	374
Каримова Т.Х. АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ: ПРИЧИНЫ КРИЗИСОВ, СТРАТЕГИИ И МЕТОДЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ	385
Содиқов Р.Х. ФОРМИРОВАНИЕ АЛГОРИТМА ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ РИСКАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	392

Тагоев Ч.Х., Бахтиёри И.М. ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ ҲАМГИРОӢ ВА САРМОЯГУЗОРИҲО	400
Набиев Т.Т., Мирзоев Б.Р. МОДЕЛЬ МОТИВАЦИИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА В ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	409
Ҳамдамов М.Т. БАӢЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАНЗИМИ БОЗОРИ МЕҲНАТ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ	422
Мамадризоева Н.М. РОЛЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ БЮДЖЕТНЫХ ТРАНСФЕРТОВ В ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ БЮДЖЕТОВ	429
Сохибназаров Г.Х. ПУТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ЭФФЕКТИВНОЕ РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ	436
Тагоев Ч.Х. БАӢЗЕ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИӢ АМАЛИИ ҶАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ: МУНДАРИҶА ВА УНСУРҲОИ АСОСӢ	440
Мамадризоева Н.М. СИЁСАТИ МУҲОҶИРАТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН: РОӢҲОИ ҲАЛЛИ МУАММОҲОИ ОН ДАР МИНТАҚАҲОИ КИШВАР	449
Саидов Қ.Т. САМТҲОИ АҶЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ИНФРАСОХТОР ҲАМЧУН АСОСИ РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ	455
Мусомирова З.А. ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА ТАӢСИРИ ОН БА БОЗОРИ ҲАДАМОТИ ТАҲСИЛОТӢ	464
Абдулхаков Б.Қ. ТАКМИЛИ ҶАӢОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР АСОСИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БУҶЕТИКУНОНӢ	470
Қличев З.Р., Бахронова Х.А. БАӢЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ ҶАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН	476
Раҳимзода Ш.И. МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ РУШДИ САНОАТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	483
Рахмонов Дж.Р. ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	489
Аҳмадов Р.Р., Сафаров И.И. ҶАӢОЛГАРДОНИИ РАВАНДҲОИ ИННОВАТСИОНИИ РУШДИ ХИЗМАТҲОИ ТАӢЛИМӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ	497
Абдурахмонзода Н.Ш. АҲАМИЯТИ ТАШАККУЛ ВА ИСТИФОДАБАРИИ МОЛИЯИ «САБЗ» ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	503
Абдулхайров Ф.М. ПРИНЦИПҲО ВА МОДЕЛҲОИ ЗАМИНАВИИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВӢ ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ	509

Ба тавачҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сарҳат аз ғӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз ҷап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои ҷоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қисминос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Сафарзода Ф.Х.
Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Сафарзода Ф.Х.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журналы: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Safarzoda F. Kh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ф. Убайдуллоев

Ба ҷоп иҷозат шуд 16.09.2022
Формати 60x84 1/8. Коғазӣ офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Ҷопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 32,3 ҷ. ҷ.. Теъдод 60 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ ҷоп шудааст

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Подписано в печать 16.09.2022
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 32,3 усл. печ.л. Тираж 60 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 16/09/2022
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 32,3 conv. b.p. Circulation 60 copies.
Printed in the printing house of TSUFE